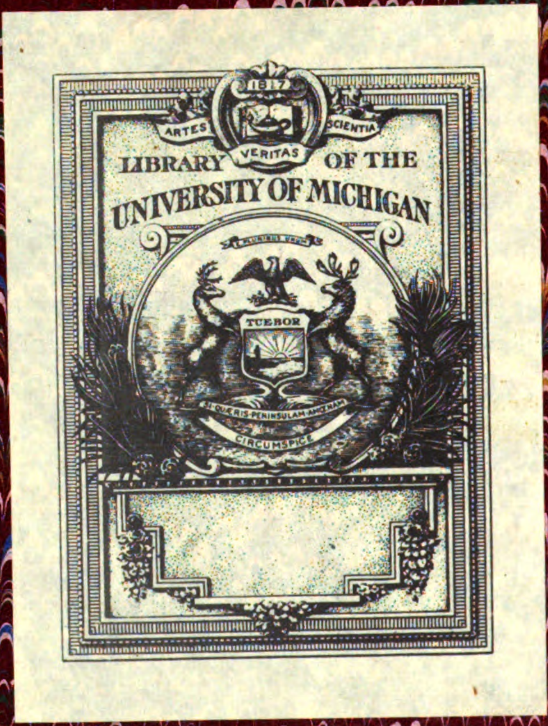

1817
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

\ .1 [illegible]

FRANÇOIS VALENTIJN'S

OUD EN NIEUW OOST-INDIEN.

MET AANTEEKENINGEN, VOLLEDIGE INHOUDSREGISTERS, CHRONOLOGISCHE LIJSTEN, ENZ.

UITGEGEVEN DOOR

Dr. S. KEIJZER.

Derde Deel.

'S GRAVENHAGE,
H. C. SUSAN, C.Hzoon

1858.

INHOUD VAN HET DERDE DEEL.

NAAUWKEURIGE VERHANDELING

VAN

BANDA,

behelzende eene nette landbeschrijving van de eilanden daaronder behoorende, alsmede een verhaal van zaken, tot nu toe aldaar voorgevallen.

DERDE DEEL.

EERSTE BOEK.

Eerste Hoofdstuk.

Beschrijving van Banda. Namen der eilanden. Neira beschreven. Nassau en Belgica. Het Hoog land van Banda of Lonthoir. Namen der perken. Het Wit water. Het werk der slaven in een nootenperk. Hoe verder met de nooten enz. gehandeld wordt. Het leven en vermogen der perkeniers. Hunne stoutheid.

In orde van de tijd der verovering is Banda de naaste provincie of landvoogdij na Amboina, over welke ons te spreken valt. Dien naam draagt de gansche landvoogdij, hoewel ze maar aan een land, gelijk wij aanstonds zien zullen, eigen is. Het bestaat uit 6 bewoonde en 4 onbewoonde eilanden. De namen der bewoonde zijn Neira, 't Hooge land van Banda (doch door den inlander Bandan genaamd), de Goenong Api, Poelo Ay, Poelo Rhun en Rosingeyn. De onbewoonde zijn Poelo Mamuok of Poelo Pisang, Poelo Kapal, 't Vrouwen-eiland en Poelo Seithaan, welke twee laatste ook wel Nalacan en Sakano van ouds genaamd werden. Deze eilanden liggen op 4 graden zuider breedte van de linie en tusschen de 20 of 30 mijlen van Amboina. Het eerste, dat in aanmerking komt, hoewel geenszins het grootste, is het eiland Neira, omdat de landvoogdij en meest al de voorname bedienden der maatschappij hier hun verblijf en woonplaats, nevens vele andere burgers of vrijlieden hebben. In oude tijden, zoo als mij uit een berigt van de heer Henrik van Bergel blijkt, plagten op Neira verscheiden

steden te wezen, die door de langdurige oorlogen der hardnekkige Bandanezen verwoest zijn. De voornaamste van deze en de hoofdstad van dat eiland was Labetacka, onder welke nog 3 andere Lactor, Gioe en Lucra genaamd, stonden. Dit Labetacka in 't noorden van dat eiland gelegen, was zeer volkrijk en plagt omtrent 1590 en vroeger eene lijn met die van de stad Neira, in die tijd nog zoo magtig niet, als Labetacka te trekken, welke Neira toen onder zich ook nog 3 steden, te weten Oeriën, Sjak en Ratoe had. Zij waren toen te zamen nog Oelilima's, zijnde een van de twee strengen van regering, die daar te dier tijd stand grepen, gelijk in Amboina, daar het de streng of partij der Mooren, gelijk de Oelisiwa's die der Christenen is, hoewel van de negen koninklijke raden in Ternate (die Mooren zijn) oorspronkelijk. Eenige jaren daarna, omtrent 1598 of 1599 vielen die van Labetacka, met de onderhoorige steden, van die van Neira af, houdende het sedert met degenen, die zich Oelisiwa's noemden. Oelilima beteekent in 't Amboineesch een vijfgespanschap of een gehucht van vijven, Oelisiwa een negengespanschap. Sedert dit afvallen hebben die van Neira, die toen de magtigste en vrij vermogender, dan die van Labetacka waren, gedurig met hen geoorloogd. Men vindt geen huizen noch gedenkteekenen meer van al deze stadjes, dan dat er op Neira, aan de noordzijde nu nog een straat is, Ratoe, dat de koning in 't Javaansch beteekent, genaamd, die men ook zegt dat dezen naam draagt, omdat hun koning eertijds daar zou gewoond hebben. Verder is alles door de oorlogen verwoest, dan dat bij 't perk Labetacka nog de naam van dat stadje overgebleven is. Het eiland Neira heeft aan zijnen westhoek de Goenong Api of den Vuurberg, in 't zuiden het hooge land van Banda vlak er tegenover, zijnde zelf in 't noorden geplaatst en in 't oosten draait de hoek van 't Hooge land, waarop het stadje Celamme ligt, vlak voor 't oostergat of voor Neira's oosthoek en omtrent oost-ten-noorden heeft men Poelo Pisang en een weinig noordelijker Poelo Kapal liggen. Het eiland Neira is in zich zelven klein, beslaande in zijn breedte stijf een halve mijl en in de lengte 1 mijl, zoodat ik gis, dat men het in 2_1 mijl gemakkelijk zou rondscheppen. Men heeft van oudsher al op dit eiland twee groote vastigheden of kasteelen, Nassau en Belgica genaamd, gehad. Wanneer of door wie die gebouwd zijn, blijkt mij nergens klaar. Nassau schijnt mij naast toe door de Portugezen gebouwd en daarna in 1610 door de onzen verbeterd en vernoemd te zijn, daar die, gelijk wij hierna zien zullen, het daar vonden. Bij 't begin der bandasche resolutien of besluiten in 1619 en bij de dagregisters, die in 't jaar 1627 aanvang nemen, leest men al van deze twee en meer andere vastigheden, maar hooger op kan men niet komen. Het kasteel Nassau ligt aan den westkant van Neira, digt aan strand, hebbende 4 bolwerken, de Admiraalspunt, Zeelandia, Delft en Rotterdam, waarvan de eerste in 't zuid-westen, de tweede in 't noord-westen, de derde in 't noord-oosten en de vierde in 't zuid-oosten gelegen is. Ieder van deze punten of bolwerken is met 8 metalen stukken kanon voorzien en op sommigen plagt men een limoenboom te hebben. Dit kasteel beslaat van binnen een lengte van 17½ en een breedte van 13 roeden. Aan den zeekant of aan de zuid-westzijde des kasteels, op de gordijn, staat het huis van den landvoogd, 'tgeen van verscheiden brave vertrekken en vooraan van een groote zaal voorzien is, in welke ik bij mijn aanwezigheid het afbeeldsel van den opperlandvoogd, de heer Jan Pietersz. Coen, met het halve lijf, met een geel zijden wambuis en een groote wijden broek (bijna eveneens, als nu nog de helbaardiers van den opperlandvoogd op Batavia gekleed gaan) hangen zag. Omtrent de punt Zeelandia heeft men de wapenkamer en verder in dit fort verscheiden comptoiren en een fraaije bezetting naar gissing van 150 man. Ook woont de kapitein-luitenant en de vaandrig in 'tzelve. De zee- of waterpoort is tegenover het Hooge land, pas buiten welke men een gracht ziet, doch zonder water. In de muur van deze poort staat met ijzeren letters A°. 1617, waarschijnlijk dat die er toen gezet is. Wanneer men op de gewone weg naar 't zuiden

gaat, heeft men een korten anderen weg, die naar een fraaije waterpas loopt, waarop mede eenig geschut ligt, met hetwelk men gemakkelijk aan de overzijde schieten en dus de reede der schepen, die er vlak voor is, bevrijden kan. Voor dit waterpas, 'tgeen omtrent tegenover groot Walingen komt, ligt een groot rif, over 'twelk men niet, als bij hoog water, komen kan. Op dit rif plegen zich wel eenige doejongs (een soort van visschen) op te houden en op 't wier, dat men daarop ziet, te azen. Ten noorden van dit kasteel heeft men, pas ter zijde van den gemeenen weg, die langs hetzelve loopt, op eenen redelijk hoogen heuvel het kasteel Belgica, tusschen 't predikants huis en 't geregt, een naam, gelijk ook die van Nassau, door de onzen wel gegeven; doch ik kan niet navorschen, wanneer of door wie 't gebouwd is, hoewel ik geloof, dat dit door de onzen niet lang na de verovering van Neira, enz. geschied is. Het is in zich zelven een fraai beknopt kasteeltje, niet al te groot, maar net, van fraaije rondeelen of torens, die wit gehouden werden en van goede regenbakken (hoewel die sedert de aardbeving in 1683 gebarsten zijn) voorzien; maar deze vesting, schoon 't kasteel Nassau en de gansche vlakte in 't zuiden, oosten en westen bestrijkende, is echter niet al te krijgskundig gebouwd, aangezien pas achter 'tzelve een heuvel gebleven is, vrij hooger, dan die, waarop Belgica ligt, en die ook volkomen over hetzelve gebiedt. Dit was de reden, dat men op Batavia in 1657 niet alleen goed gevonden had 't af te breken, maar ook den ingenieur en vaandrig Georg Everhard Rumph, uit Amboina in 't begin van Januarij van dat jaar derwaarts zond, met last om op dien hoogsten heuvel een nieuwe reduit, die al de andere sterkten en 't gansch eiland bestrijken zou, te leggen; doch hij vertrok weêr van daar den 1sten Mei, zonder dat ik heb kunnen merken, dat een van beiden geschied is; want Belgica is in wezen gebleven, en in 1687 en 1688 heb ik op dien hoogsten heuvel geen reduit gezien, maar wel bevonden, dat door arbeidsvolk dagelijks aarde van dien heuvel afgekruid en dezelve dus hoe langer hoe meer vereffend en weggenomen werd, hoewel er nog geweldig veel van weg te kruijen viel; maar dan zal 't kasteel Belgica 't gansch eiland zoodanig bestrijken; dat, schoon eenige vijanden 't Waterpas en 't kasteel Nassau al veroverd hadden, zij er niets ter wereld aan zouden hebben, aangezien men hen van 't kasteel Belgica plat zou kunnen schieten.

Benoorden het kasteel ligt aan 't einde van de straat Ratoe en daar om henen de Papenberg, waar de magtige en volkrijke negerij Ratoe gelegen heeft, die door de oorlogen met de Hollanders, in 1609 en in de volgende jaren geheel uitgeroeid is, zoo dat er huis noch inwoner van overgebleven is. Men vindt op dien berg nog veel moorsche graven en grafsteenen aan 't hoofd- en voeteneinde derzelve, zijnde nog de eenige aloude overblijfsels en bewijzen, dat hier Mohammedanen gehuisvest hebben. Men ziet er ook eenige diepe groeven en kleine bronnen, doch van geen belang. Hij werd anders niet veel bezocht, omdat de bijgeloovige Bandanezen, waarvan er nog eenige van de vrouwelijke sexe overgebleven zijn, haar nakroost, ofschoon Christen, nog dagelijks inboezemen, dat het bij deze graven spookt en dat men op geene dezer graven wateren of zijn gevoeg doen moet, zoo men daarvan geen doodelijke ziekte, ja de dood zelf op zijn hals halen wil. Dit is een verhaal, dat ik zeer wel geloof, zonder daarom hieromtrent eenige werking, 'tzij van den duivel, 'tzij van spook, de minste plaats te geven, daar 't niet onmogelijk is ook deze graven (gelijk ik weet, dat aan andere moorsche graven, om ze voor diergelijke onreinigheden te bewaren, geschied is) zoo sterk te vergiftigen, dat de opstijgende damp, na 't wateren, aan zulk een de dood zeer ligt en schielijk heeft kunnen veroorzaken; waarom ik mijn goede vrienden altijd geraden heb, om het bijgeloof wel te verwerpen, maar ook nooit op deze graven veel te gaan en er vooral toch niet te wateren of hun gevoeg te doen, om dus zich zelven niet moedwillens in gevaar of van hun leven of van een zware ziekte te brengen. Bij dezen Papen-

berg, aan de zijde van 't Zonne-gat (een kleine straat of doorvaart tusschen Neira en de Goenong Api) is een bron van warm water, die al vrij heet is. Den landvoogd en den opperkoopman vond ik in 1687 en 1688 buiten het fort Nassau wonen, den eersten pas beoosten en den anderen pas bewesten hetzelve, 'tgeen zij mogelijk sedert de zware aardbeving van 1683 zullen hebben gedaan, vreezende anders door de zware beweging het fort op hun lijf te krijgen. Men heeft op Neira 2 of 3 groote straten. De eene loopt met een kleine draaijing van de timmerwerf der maatschappij, die in 't zuidelijkste van dit eiland ligt, noorden op, voorbij verscheiden huizen, als dat van den opperkoopman en de hollandsche steenen kerk aan de eene en voorbij 't kasteel Nassau aan de andere zijde, tot in de belommerde straat Ratoe en zoo met dezelve tot aan den Papenberg, ten einde. De tweede straat loopt oost op, langs het geregt, als ook langs den heuvel, waarop Belgica ligt, het predikantshuis en langs meer anderen, al een fraai stuks wegs heen, tot men ter regterhand zich naar strand of met een dwars steegje naar 't zuiden wendt en zoo langs een schoon en ruim ziekenhuis, dat men ter linkerhand heeft, aan strand komt, waar men dan west op weêr langs een andere rij huizen en langs het armenhuis gaat, tot men de vischmarkt (wiens opziener een Jood is, buiten welke er nog een op Celamme plagt te wonen) op den hoek passeert.

Wanneer men bij de corps du guarde komt en 't huis waar de heer landvoogd van Zyll plagt te wonen voorbij is, heeft men de vischmarkt, tusschen welke en 't kasteel Nassau een fraai groot plein en verder zoo wel naar 't strand, als naar 't huis van den predikant alles vlak en open is, ziende het huis des landvoogds regt tegen 't huis des luitenants en 't kasteel Nassau aan. Indien men die tweede straat regt uit loopt, komt men bij 't perk, dat den burger-luitenant Tobias Hardecop, in 1687 en eenige jaren er na, toegekomen heeft. Al de huizen op Neira zijn door den bank van zeesteen gebouwd, die met kalk, die zij daar overvloedig zelf branden, zeer wel vast gezet, bestreken en gewit zijn; doch zij hebben allen, uit vrees der aardbeving, maar eene verdieping en zijn met atap (weinige uitgezonderd) gedekt. De vloeren dezer huizen maken zij veel van suiker en kalk, die wel doortreden en gemengd is, welke zij wel gelegd en glad gestreken, laten droogen, die dan zeer wel naar graauw marmer gelijkt en zeer effen en gelijk is. Zulke woonhuizen gis ik dat er in 1687 omtrent 70 of 80 groot en klein waren, waarvan de meesten al voor vrij goede huizen passeren konden. De hollandsche kerk staat naast een gabbagabba loots, die tusschen dezelve en 't huis van den opperkoopman plagt te staan. Zij werd in 't pas gemelde jaar, daar zij door de aardbeving nog zeer geschonden en niet geschikt tot het waarnemen van de dienst was, zoo ver weder in staat gebragt, dat, daar men vroeger in die loots s morgens Duitsch en 's middags Maleisch plagt te prediken, men dat in 1618 weêr in deze steenen kerk begon doen. Zij is van binnen fraai ruim, mooi licht en van verscheiden gestoelten, gelijk ook van een goeden predikstoel voorzien en gelijkt, van buiten aan te zien, wel een vaderlandsch huis met een vaderlandschen voorgevel. De openbare wegen hier zijn niet bestraat, maar zeer goed en hard om te begaan. Ook kan men Ratoe door en zoo naar den Papenberg al opgaande, van achteren in Belgica komen en, zoo men wil, ook daar langs vlak op Nassau aan den heuvel afgaan, maar meest heb ik, om den anderen avond dit heen, bij de Papenberg tot aan 't einde van dezen heuvel naar de oostzijde, ofschoon 't wat steil is, omgereden, daar men bij een groote witte put komt en bij een klein steenen huisje, al van een fraaije hoogte in zee ziet, waar men dan gewoon is wat te rusten; en van daar rijdt men allengskens dezen heuvel aan die zijde naar 't strand toe of naar 't zuiden, af, waar men dat bekend mangga's bosch, waar die wakkere admiraal Verhoeven met zoo veel brave mannen het leven zoo deerlijk onder de handen der verraderlijke Bandanezen liet en verder een fraaijen tuin der maatschappij voorbij en zoo langs strand henen rijdt. Die

tuin is langwerpig vierkant, een mooi stuk lands, met verscheiden fraaije fruitboomen versierd en met een schoone muur van kraal- of zeesteen, omtrent 8 of 9 voeten hoog, die er een fraai sieraad aan geeft, omringt. Deze tuin ligt pas achter het ziekenhuis, 'tgeen men even na denzelven voorbijgaat en dan komt men weder langs strand tot voor 't kasteel. Dit is de eenige wandeling en verste uitspanning, die men op dit eiland nemen kan, ten ware men zich in een der twee notenperken of bosschen (daar er op dit eiland geen meer zijn) die mede aan den oostkant liggen en zeer schoone, ja van de grootste notenmuskaten opleveren, wilde gaan verlustigen. Het eene van deze perken (welks naam mij niet voorkomt) weleer den heer Tobias Hardecop toegekomen hebbende, is 1,200 roeden groot, levert 1,500 pond foelie jaarlijks (hoewel 't voor 't branden van den berg wel 10,000 pond leveren kon) heeft 50 slaven, hoewel 't op 45 zielen maar gesteld is en is nu omtrent 6,000 rijksdaalders waard, schoon 't voor 't branden des bergs op 7,000 rijksdaalders geschat werd en zelf wel voor meer verkocht is. Henrik Meyer, een perkenier daar, verkocht dit aan den jongen le Borge (zwager van den predikant D. Boterkooper) voor 7,200 rijksdaalders en die verkocht het weêr aan den burger-luitenant (dat hier de hoogste burger-bediening is, daar men er geen kapitein heeft) en confiturier der E. maatschappij Carel Harder voor 6,000 of 6,400 rijksdaalders. Het ander perk, Labetacka genaamd, en in 1687 en 1688 door eenen Antoni Claaszoon Soet bezeten, was maar 600 roeden groot, leverde 400 of 500 pond foelie, had 45 slaven, stond voor 30 zielen bekend en was 3,000 rijksdaalders waard. Omtrent deze perken en op andere plaatsen van dit eiland, heeft men ook hartebeesten, op welke ik wel heb helpen jagen. Het is iets zeldzaams, dat men in gansch Banda geen kikvorschen, noch vuurvliegen ziet, die men anders bijna overal in de buiten-provinciën vindt. Ook is 't wonder, die men op dit land van Neira nog zulke schoone notentuinen of perken had, aangezien 't gansche land verbrand, dor en zeer zwavelachtig, bijzonder naar de zijde van den Goenong Api, is en alom niet anders, zelfs langs strand, dan een geele en zwavelachtige grond als puinsteen vertoont; 'tgeen ook de oorzaak is, dat er de kruiden en zaadgewassen zoo wel niet tieren, als wel groote manggas, djamboes en andere boomen, die, daar zij diep geworteld zijn, er vrij weelderig groeijen, hoewel daarmede het bladje, sedert 1690 en 't branden van den berg zeer omgekeerd is. Tusschen Neira en 't Hooge land is een goede reede voor de schepen en een zeer vermakelijk gezigt aan weerszijden op die twee eilanden. Zij kunnen aan wederzijden ook 't ooster- en westergat in en op de reede komen. Aan Neira's oostkant plagt in oude tijden een steenen reduit niet ver van 't ziekenhuis te staan, doch door zware vloeden en 't sterk aanslaan van de zee is die mettertijd geheel weggespoeld.

Na het eiland Neira komt het Hoog land van Banda, als 't grootste van al de eilanden, eerst in aanmerking. Het werd door de inlanders 't land van Bandan of ook wel door de onzen Lonthoir genaamd, omdat hier van ouds een stad van dien naam was en omdat het nederlandsch comptoir, waar ons opperhoofd huishoudt en de specerijen van den burger ontvangt, tot nog toe den naam van Lonthoir voert. Dit eiland omtrent een kwartier scheppens bezuiden Neira gelegen, is langwerpig, loopende meest oost en west, hoewel het zich in 't oosten wat naar 't noord-oosten halvemaanswijze ombuigt. Het is omtrent 2½ mijl lang en omtrent een halve mijl breed, zoodat het naar gissing 6 mijlen in zijnen omtrek is. Het ligt regt tegenover Neira in 't zuiden en is zeer hoog en bergachtig, hoewel 't aan den westkant wat lager is. Vooraf zullen wij eens zien hoe 't hier van ouds was en daarna vertoonen hoe 't nu is. In oude tijden plagt men een stad aan de noord-westzijde van dat eiland, Lonthoir genaamd, onder welke de stadjes Madiange en Luksoy stonden, te hebben. Daarbenevens was er een stadje Gammer, dat in 4 kampongs of gehuchten verdeeld was en onder hetwelke 't dorp of stadje Woena

stond. Men had toen aan de noordzijde ook het stadje Ortattan of Orontatte, 'tgeen men wil, dat eigenlijk Orangdatang, dat is, 't Volk komt, genaamd werd, omdat men van hetzelve, als wat hoog gelegen, de vreemde vaartuigen wat verder in zee kon zien aankomen. Het plagt in 1550 en 1560 een van de grootste steden van dit land en een van de voornaamste handelplaatsen te zijn, doch was in 1609 en 1610 zoo klein geworden, dat, daar het in vorige tijden wel 1,000 man sterk en boven anderen met veel voorregten begunstigd was, het toen pas 70 man opbrengen kon, 'tgeen daar van daan gekomen is, dat die van Lonthoir al hun voorregten allengskens ingepalmd en zich van hen meester gemaakt hebben. Deze 6 steden waren Oelilima's. Op dit land heeft men ook aan de noordzijde Combir en Real Rane (anders Ranan genaamd) en aan de oostzijde op eenen heuvel van oudsher Celámo gehad, welk Celámo dit Ranan, hoewel het eigenlijk tot Combir behoorde, in 1590 nog onder zich had. Als men den oosthoek des lands naar de zuidzijde omging, kwam men bij de steden Oudendender en Wayer, welke laatste nog 2 stadjes Bogton en Oeman onder zich had, makende te zamen, met nog 3 onbekende in naam, 7 steden uit, die alle Oelisiwa's waren, zoodat er in oude tijden in 't geheel 12 of 13 steden, groot en klein, schijnen geweest te zijn, hoewel ik geloof, dat er vroeger wel meer waren, maar dat ten deele door gebrek van nette aanteekening en ten deele door de verwoesting van dit land bij zware en langdurige oorlogen, vele zelfs hun namen verloren hebben en uit de wereld geraakt zijn. Hiertoe geeft mij eenigeaanleiding, zoo wel de vesting Lakoy, dat geen hollandsche, maar een inlandsche naam is, als ook de perken, nu Walingen genaamd, doch van ouds de naam van Walan (of Waran, dat in 't Ambonsch en Bandasch, Banda beteekent) gevoerd hebbende, 'tgeen zeker beide mede stadjes of vlekken der Bandanezen zullen geweest zijn. Ook noemden zij Ceram, Waran Ela of Waran Ila, dat is, Groot Banda, omdat er veel bandasche volkplantingen op waren. In tijden van oorlog was de stad Ortattan altijd neutraal of onzijdig en waren de verschillende partijen altijd gewoon daar bijeen te komen, om vrede en verbonden tusschen de Oelilima's en Oelisiwa's te maken, waar zij dan gewoonlijk onder een grooten boom (die bij de ouden heilig waren en omtrent welke zij meenden dat iets Goddelijks gevonden werd) plagten te vergaderen. Rondom dezen boom was een steenen vierkanten voet, die omtrent 2 voeten hoog en van binnen met aarde gevuld was. Boven op die voet zaten de orangkaja's of hoofden der steden en dorpen, ieder naar zijn rang, doch de andere hiertoe geroepene uit de gemeente, Orang Boedjang of de Ongehuwden genaamd, zaten op de aarde beneden deze steenen voet. De Oelilima's zaten om de oost- en noordzijde en de Oelisiwa's om de west- en zuidzijde, doch de vreemdelingen stelden zij waar zij die wilden hebben. Voor den oorlog met de inlanders zelf en met de Hollanders, vergaderde men onder dezen boom, tweemaal per week, Dingsdags en Zaturdags. Op deze dagen hadden de vrouwen dit voorregt, dat dan geen mannen op den voet van dezen boom mogten komen, of zoo zij dat deden, verbeurden zij iedere reize 5 kati (dat is, ruim 6 pond) foeli. Men had ook de gewoonte, om op de marktdag al de gantangs (een soort van maten van eenige ponden, doch hier en in Amboina van $17\frac{1}{2}$ pond) en mindere maten na te meten, dewelke zoo zij niet van het nette gewigt bevonden werden, verbeurden zij een derde er van, doch zoo zij er tegen spraken, zoo was, volgens uitspraak der orangkaja's en der moorsche papen, die hier zeer groot bewind in hadden, al hun goed, dat op de markt was, verbeurd. Hedendaags is de gesteltenis van dit eiland aldus. Men heeft aan de noord-westzijde het comptoir, Lonthoir genaamd, waar gewoonlijk van wege de E. maatschappij een koopman geplaatst is, om de nootenmuskaten en de foelie van de vrijlieden of perkeniers te ontvangen. Deze woont in een zeer schoone breede steenen logie of huis, omtrent de strand, maar eenige treden hooger gelegen, doch als men van 'tzelve naar strand gaat, komt men bij een waterpas, 'tgeen het naauw tus-

schen dit land en den Goenong Api (aan welkers zuidzijde beneden aan den voet des bergs een schans, Kijk in de Pot genaamd, en met een sergeant, eenige soldaten en stukken geschut bezet is) ook zoodanig bestrijken kan, dat daar geen schip zou kunnen passeren, zonder onder 't bereik van een van deze stukken te geraken: want zoo zulk een schip, om 't groot rif, dat zich voor Lonthoir uitstrekt, het naar den wal van den Goenong Api of den Vuurberg hield, zoo zou het daar zoo wel, als door 't Lonthoir's geschut begroet worden. Voor het strand van Lonthoir, zoo men die smalle boord 't strand noemen mag, gelijk ook ter zijde, een stuk wegs om de West, strekt zich een zeer breed rif in zee uit, zoodat men over 'tzelve niet dan met kleine vaartuigen komen kan, doch met hoog water kan men met jonken en sloepen er over heen loopen. Als ik met de landschuit er naar toe gebragt werd, werd ik in een klein baaitje wat bewesten de logie aan land gezet, waar ik geen voorland ter wereld en mij ten eerste aan den voet van den berg vond, die men met 313 breede en vrij vlakke trappen niet alleen opgaan, maar ook gemakkelijk oprijden kan, doch 't afrijden, hoewel ik het ook dikwijls gedaan heb, is zoo gemakkelijk niet, ja zeer gevaarlijk, daar 't mij gebeurd is, dat, vooral bij nat weder, de achterste voeten van mijn paard niet alleen uitgleden, maar dat 't zoo ettelijke trappen aaneen afgleed, eer het weêr op zijn achterste voeten kwam, 'tgeen ik, jong zijnde, mede deed, omdat ik het opperhoofd, die met mij op- en afreed, dat zonder gevaar mij voordoen zag en omdat ik meende, dat ik mede doen kon en doen moest, 'tgeen ik een ander voordoen zag, maar op zekeren tijd door den heer landvoogd gewaarschuwd zijnde, dat ik, indien zoo een paard zijn voorste voeten, gelijk ligt gebeuren kon of maar een van dezelve bij 't afrijden uitgleden, zeer ligt met hetzelve van boven tot beneden zou kunnen voortrollen en dus mijn leven verliezen, zoo kreeg ik zulk een schrik voor het afrijden, dat ik het sedert nooit weêr heb durven doen. Half weg dezen trap is een bron, die gestadig water, hoewel van weinig belang, geeft. In 't hangen van dezen berg heeft men de negerij Lonthoir genaamd, die zich tot boven op den berg uitstrekt en hoewel men er ook steenen woningen heeft, zoo zijn het, eenige weinigen uitgezonderd, in vergelijking van die van Neira zeer slechte huisjes. Ook is het een groot ongemak, dat men voor ieder huis bijna twee of drie buiten- en twee of drie binnen-trappen vindt, met welke men op een voor-erfje voor 't huis gelegen, treedt, 'tgeen bij een visitatie of huisbezoeking der ledematen, een zeer moeijelijk op- en nederklimmen geeft. West en oost op strekt zich die negerij uit, doch wel de langste wandeling heeft men om de west, een klein half uurtje ver, passerende onderweg een moerigen tuin van 't opperhoofd, waarop een bijzonder tuinier past, zoo al regt uit, langs een gelijken en redelijk breeden weg gaande, eindigt men aan een plaats, van welke men van een schoone hoogte zeer steil in zee, de eilanden Ay en Rhun (want Poelo beteekent een eiland en daarom laat ik er dat Maleisch woord af) zeer klaar en vlak voor die steilte beneden ook een groote klip in zee liggen ziet, die Batoe Hollanda of de Hollandsche klip genaamd werd, omdat de verradersche Bandanezen veel Hollanders, in die eerste oorlogstijden boven op die hoogte geraakt en van de gelegenheid des lands nog onkundig, van deze steilte afgejaagd en gedrongen hebben of van boven neder in zee of op deze klip zich ten berste te springen. Ik heb in 1687 op Celamme een oude vrouw gezien, die mij verhaalde dit gezien te hebben, daar zij toen een meisje van 12 of 14 jaren zijn kon, ook zeide zij voor de Hollanders te dier tijd gevlugt te hebben. Boven op den Lonthoirschen trap gekomen, gaat men dezen weg naar 't oosten, voorbij 't huis des predikants, naar de kerk, dat in 1687 maar een groote loods was, omtrent de vesting Hollandia gelegen, waarin te dier tijd een sergeant, Ditlof Blat genaamd, met eenige soldaten lag. Deze vesting is vrij oud, aangezien zij in de oudste schriften der secretarie van Banda, die in 1619 beginnen, al bekend was, zonder dat

daar eenigzins bleek, wanneer of door wie zij gebouwd is; alleen ziet men, dat zij, te voren Lonthoir genaamd, den naam van Hollandia in 1628 van den heer landvoogd Pieter Vlak gekregen heeft. Zij is oud en vervallen, hoewel van eenig geschut voorzien, doch van zeer weinig belang. Hieromtrent stuit men ten eerste aan 't bosch, zoo dat men geen gelegenheid heeft van verder, tenzij men in 't bosch zijn wil, te wandelen, behalven dat hier geen huizen meer zijn. Men graaft hier een soort van rooden puinsteen uit den grond, waarvan men rijkelijke goede steenen muren rondom de huizen maakt. Aan de binnen- of noordzijde, gelijk ook verder buiten om, aan de zuidzijde, is dit gansch eiland in notenmuskaattuinen verdeeld, die gewoonlijk perken, gelijk ook de bewoners van deze hofsteden (want daar zijn schoone steenen huizen bij) perkeniers genaamd worden, omdat ieders portie of stuk land net afgeperkt is, zonder dat hij verder komen mag. Deze afperking is door den landvoogd docter Pieter Vlak omtrent 1627 of 1628 eerst in zeer veel kleine perken, onder zekere letters, geschied, omdat die eerste perkeniers het vermogen niet hadden van zoo veel slaven te houden, als tot grooter perken behoorden, maar met er tijd en door naarstigheid nogtans een stuivertje overwinnende, kocht een kleine perkenier nu en dan een perkje bij het zijne, en zoo zijn eindelijk, bij 't aangroeijen van hunne magt, daar uit deze aanzienlijke perken gegroeid. Wij zullen die, zoo als ons die van een perkenier van verstand opgegeven en in den rang, waarin zij door ons menigmaal gezien en bezocht zijn, laten volgen en van de zijde van Lonthoir af een begin maken. Het naaste perk daaraan zich vertoonende, zoo als men oost op gaat, is Bojauw, 'tgeen een wondheeler, Mr. Jan .... genaamd, in 1688 bezat. Het is 1,100 roeden groot, leverde in 1711 en daaromtrent 9,000 ponden foelie, goede en kwade gewassen door een en viermaal zoo veel noten op, welke proportie altijd zoo volgt. Tot dit perk behooren 100 slaven, hoewel het maar op 60 zielen bij de zielbeschrijving, die jaarlijks geschiedt, bekend staat en werd toen geoordeeld 14,000 rijksdaalders of 33,600 gulden waard te zijn. Het naaste perk daaraan is klein Walingen, in 't oud Bandaneesch eigenlijk Walan genaamd, groot 840 roeden, en in 1687 en 1688 door eenen Jan van Surkel bezeten. Hiertoe behooren 90 slaven, hoewel het maar op 45 zielen gerekend en toen 12,000 rijksdaalders waard geschat werd. Zulk een perk geeft, bij een groot gewas, wel eens 12,000 ponden foeli, welk gewas gewoonlijk in Augustus of September valt, daar 't kleine ordinair in Maart, April of Mei komt; maar wij stellen hier maar 8,000 ponden, omdat wij goede en kwade gewassen dooreen rekenen. Boven klein Walingen, wat hooger in 't gebergte, daar al de andere huizen dezer hofsteden aan strand liggen, hoewel de notenbosschen al mede of in 't hangen van, of boven op 't gebergte zijn, heeft men het perk Ortattan of Orontatten, dat als boven in 't gebergte uitkijkt. Het is 750 roeden groot, levert 6,000 ponden foelie, heeft 100 slaven noodig, hoewel het maar op 64 zielen gesteld is en werd geschat 10,000 rijksdaalders waard te zijn. Beneden aan strand weêr voortgaande, hoewel men aanstonds al tegen 't gebergte is en maar een smalle weg er langs heeft, groot Walingen, een schoone plaats, 1,400 roeden groot. Zij levert jaarlijks 8 of 9,000 pond foelie, vereischt tot haar dienst 150 slaven, hoewel zij maar op 70 zielen bekend staat en werd geschat toen 15,000 rijksdaalders waard te zijn. Hier plagt in oude tijden een groote negerij en zeer sterke handel van foelie en nooten te zijn; en men vond er in 1657 nog een groot anker van een portugesche karake voor liggen; ook plagt hieromtrent 1630 nog een reduit te wezen. Naast hieraan ligt het perk, Spaantjeby genaamd, 'tgeen met het perk Calha Booka (dat is, houd den mond toe, doch eigenlijk Keli Woko, 'tgeen in 't Bandaneesch de Wolkberg beteekent, omdat het veel met wolken bedekt is) dat ten deele boven Spaantjeby, ten deele boven Cay Tortorre en aldus mede wat boven in 't gebergte ligt en 2,000 roeden groot is. Het levert jaarlijks 3,500 of 4,000 ponden foelie en ('tgeen

eens vooral van al de foelie-leverantiën gezegd zij) viermaal zoo veel nooten. Het heeft 60 slaven, is 80 zielen sterk en zijn deze twee voor 10,000 rijksdaalders en ook wel voor minder verkocht. Dit Orontatte en Calha Booka kwam in 1687 de weduwe van N. Kaas; doch Spaantjeby toen, gelijk ook Cay Tortorre, eenen Jacob van Cordaan (anders le Faucheur genaamd) toe. Na Spaantjeby volgt Cay Tortorre; dat omtrent in 't midden van de binnenzijde ligt en mijns oordeels een van de fraaiste, grootste en voornaamste perken van geheel Banda is. Het is 1,800 roeden groot, levert dan eens 6,000, dan eens 10,000 ponden foelie en 't werd maar op 80 zielen gesteld, hoewel er 170 slaven toe behooren. Het is laatst voor 13,000 rijksdaalders verkocht, en in 1711 werden er 15,000 rijksdaalders voor geboden. Naast hieraan komt men aan 't perk Combir, in 1687 van eenen N. Prutscher bezeten, mede een schoone en vermakelijke plaats, te meer dewijl hier de hoofdbron is, van waar zij al hun drinkwater, zoowel van dat eiland, als van al de anderen gewoon zijn te halen, loopende gestadig met een fraaije kraan, de eenige plaats in gansch Banda, waar men zich niet in een rivier, maar onder den drup van die altijdloopende kraan, doch buiten de pagar, in een put, zoo diep dat men er tijd zijn middenlijf in staat, wasschen kan, waarin zich echter de bandasche juffers zoo veel kunnen verheugen, alsof zij zich in den frisschen en helder afvlietenden ambonschen Olifant of Way-Tomo gewasschen hadden, hoewel het wonderlijk veel van elkander verschilt. Dit perk is 1,200 roeden groot, levert 4,000 pond foelie, heeft 100 slaven, schoon 't maar op 65 zielen gesteld is en is 9,000 rijksdaalders waard. Men heeft hier ook een reduit, waarop eenig krijgsvolk, ter verdediging van deze algemeene waterplaats ligt. Wie ze gebouwd heeft of wanneer zij daar geplaatst is, blijkt nergens, maar wel dat ze vrij oud is. Naast hieraan volgt het perk Rane of Ranan, dat in 1687 door Aart Vermeert bezeten en 1,400 roeden groot is. Het levert 5,000 pond foelie, vereischt 90 slaven, schoon het maar op 55 zielen gesteld werd en was toen 10,000 rijksdaalders waard. Het is mede een schoone plaats, maar zij ligt juist zoo aangenaam op 't gezigt niet als de 3 of 4 laatstgemelde beneden aan strand geplaatste perken. Hierna of maar een weinig verder, komt men bij het perk Celamme of Celamo, dat door Pieter Thyszen in 1687 bezeten werd en 2,200 roeden groot is. Het levert 4,000 ponden foelie, vereischt 70 slaven, schoon het maar op 64 zielen opgegeven staat en was toen 8,000 rijksdaalders waard. Het huis, dat beneden aan strand en ook ten deele tegen den berg aangebouwd is, gelijkt wel een kleine reduit en men zou het des noods er voor kunnen gebruiken. Dit is het laatste perk aan de binnenzijde, waar 't land zich als met een halve maan van 't oosten naar 't noorden omdraait en eenen hoek maakt, die gewoonlijk Tandjong Boerong of de Vogelhoek genaamd wordt, die al vrij hoog en gevaarlijk is, om met een orembaai voorbij te varen, als men achter land naar de perken, aan dien kant liggende zich begeven wil. Wanneer men nu verder naar de perken, aan de zuidzijde van het hooge land, dat de perkeniers achter land noemen, te land voortreizen wil, moet men een fraaijen heuvel op, een togt, die men gewoonlijk te paard, maar met veel gevaar doet, omdat het een slechte en vrij steile weg is. Boven op dien heuvel heeft men een dubbele reduit, in 1628 door den heer landvoogd, den heer Vlak, gebouwd en van eenig krijgsvolk voorzien, zoodat het aan die noordzijde des lands, voor vreemdelingen niet wel mogelijk is, om binnen te komen of te landen, aangezien 't geschut van Lonthoir het wester- en dat van Celamme het oostergat, gelijk de reduit Combir het midden bestrijkt. Van Celamme nu boven op 't gebergte voortrijdende, om achter land te komen, is men genoodzaakt de hooge en steile hoek der vogelen langs een pad, dat niet boven de twee voet of daaromtrent breed is, zoodanig voorbij te trekken, dat men ter regterhand het zeer steil gebergte als tegen zijn ligchaam heeft en ter linkerhand steil neder in zee en op ijsselijke rotsen ziet,

die daar eerst voorkomt, geeft. Het beste hiervan is, die die ijsselijke smalle weg niet lang duurt en dat men er in 20 of 30 treden over is. Hier van daan daalt men allengskens, door het vermakelijk nootenbosch heen rijdende, naar een plaats, de Knorpot genaamd, waar ook een riviertje, hoewel van zeer weinig belang en de weg ook zeer moeijelijk om op en af te rijden is; hoedanigen moeijelijken weg men nog wat verder op, eer men Dender bereikt, heeft. Men komt dan al verder door het bosch henen op een gelijken weg, waar ons, onder de nootenboomen rijdende, de schoone nootenmuskaten dikwijls tegen het aangezigt op geen onaangename wijze aankwamen en op welken weg wij na een uurtje rijden van Celamme, naar dat men langzaam of hard aanrijdt, de reduit Dender, waar ook een klein riviertje of spruitje is, passeerden. Dit is mede een oude reduit, van welke men al in 1627 in het dagregister der E. maatschappij leest. Het heugt mij zeer wel, dat ik de perkeniers, daaromtrent wonende, heb hooren zeggen, dat de landvoogd, de heer Willem Janszoon Admiraal, ze zou gebouwd hebben. Het ligt digt bij de zee en dient om met zijn geschut en krijgsvolk alle vreemdelingen te weeren. Digt bij deze reduit ligt het perk Denner, ook wel den ouden Denner en door de bank Dender genaamd. Het is 1,100 roeden groot, levert 5,000 ponden foelie op en 't vereischt, schoon maar op 50 zielen bekend, 80 slaven, zijnde toen op 8,000 rijksdaalders geschat en in 1687 door Jacob Albertsz. Eding bezeten. Het huis ligt mede digt aan zee, hoewel 't perk zelf tot aan 't hoogste gebergte des lands, Chasteleinshoogte genaamd, zich uitstrekt, waar men zelfs moestuinen heeft, waarvan ik verscheiden malen salade, door een slaaf bijna van den top des bergs gehaald, gegeten heb. Zeer digt hierbij, doch een weinig meer landwaarts in, ligt het perk Denner Hoetan, dat is het Bosch-Denner genaamd, 1,200 roeden groot en in 1687 door N. Cats bezeten. Het levert 4,000 ponden foelie en staat maar bekend op 45 zielen; doch heeft 60 slaven noodig en werd toen op 7,000 rijksdaalders geschat. Een klein half uurtje verder rijdende, komt men bij de reduit Wajer, die al vrij sterk en zoo oud is, dat zij in 's Compagnies dagregister, nevens de reduiten Denner en die van Poelo Rhun en Rosingein gemeld werd. Zij ligt als in 't midden van de zuidzijde dezes eilands, dienende wel mede om vreemdelingen te weeren, maar dit achter-land is van natuur, vermits 't overal klippig is, zoo sterk dat zelfs geen orembaai, als de perkeniers het met hun eigen volk maar beletten willen, hier ergens zou kunnen aankomen, daar er geen baaijen, waar vaartuigen kunnen blijven liggen en maar zeer weinig plaatsen zijn, waar zij kunnen aankomen; schepen kunnen het hieromtrent niet houden, ja zelfs hebben de sloepen, die daar de specerijen innemen, groote moeite, om dat al af- en aanhoudende, zelf bij handzaam weder te doen. Hier ligt mede een opperhoofd, om de specerijen te ontvangen. Het is een onderkoopman en zijne logie of woning al vrij net. Het eerste perk, dat men daar heeft, werd Babi Mandi (dat is het Varken wascht zich) genaamd. Het is 1,200 roeden in zijnen omtrek, levert 7,000 ponden foelie, staat op 't getal van 40 zielen bekend, doch heeft 70 slaven noodig. De perkenier, die het in 1711 bezat, had het voor 7,000 rijksdaalders gekocht, maar 't was toen meer waard, gelijk hij het ook voor 10,000 rijksdaalders verkocht heeft. Hier was te dier tijd nog een perk, in verscheiden perceelen bestaande en toen door eenen de Moor bezeten, wiens hoofdnaam mij onbekend is. Het is 3,000 roeden groot, levert 7,000 ponden foelie, heeft 90 slaven noodig, hoewel 't maar op 65 zielen staat en is 11,000 rijksdaalders waard. Daar was toen nog een perk, door eenen Steenrots bezeten, doch mij mede in naam onbekend, dat 840 roeden groot was. Het leverde 2,000 ponden foelie, had 45 slaven, schoon dit perk maar op 30 zielen gerekend stond en was 4,000 rijksdaalders waard. Men heeft hier nog een perk Boeton genaamd, 'tgeen 700 roeden groot zijnde, 3,000 ponden foelie leveren kon. Tot hetzelve behoorden 44 slaven, hoewel 't maar op 30 zielen gerekend stond en 't was 5,000 rijksdaalders waard. Wat verder oprijdende,

komt men na 't passeren van een moeijelijke plaats, bij een perk, de Laoetan, dat is de Groote Zee genaamd. Dit is 3,000 roeden groot, levert 8,000 ponden foelie, heeft 120 slaven, schoon 't maar voor 48 zielen bekend staat en is 13,000 rijksdaalders waard. Nog wat verder komt men op Oerien, waar mede een vrij oude reduit is, welke de president Jan Jansz. Visscher, in 1628 of 1629 gebouwd heeft, en die daar om dezelfde reden, als al die andere reduiten gesteld is. Hier vond ik in 1687 een smal opperhoofdje Ernst Cnipping, zijnde een assistent, die onder 't comptoir Lonthoir behoort. Men heeft hier mede een perk Oerien genaamd, doch bestaande in wel 6 of 8 kleine perkjes, waarvan er sommige 100, andere 200, 300 en 400 ponden foelie leveren. Ook is er een hoofdperk Toetra, naar een steilen hoogen berg genaamd. Dit is 1,400 roeden groot, hoewel het meest wild en woest land is; het levert 3,000 ponden foelie, heeft 35 slaven, doch staat, nog volgens de oude opgave, bekend op 80 zielen en is 4,000 rijksdaalders waard. Dit perk van Toetra zal ik niet ligt vergeten, omdat ik met een perkenier van Lonthoir op zekeren namiddag ten 5 ure van Oerien te paard dien berg opreed, naar zijn zeggen staat makende, om omtrent 6 ure op Lonthoir, maar 'tgeen ons schrikkelijk buiten onze gissing ging, te zullen zijn. In 't opklimmen vond ik den berg zoo steil, dat wij wat hooger gekomen, van onze paarden afstijgen en die aan onze slaven of bedienden, zoo wij niet van boven neder wilden tuimelen, geven moesten. Wij klauterden dan een stuk wegs te voet den berg op en gingen toen wel weder te paard zitten, maar een weinig voortgereden, vonden wij zoo veel nooten- en vruchtboomen omgewaaid, dat het bijna onmogelijk was om er te voet, ik laat staan te paard, door te geraken. Zoo lang het dag was ging het nog henen, maar toen het donker werd, gaf het een ellendig leven voor ons en nog veel ellendiger voor ons volk met de paarden, om over deze boomen te klauteren en den weg te vinden, waardoor wij van denzelven geheelenal afdwaalden en eerst omtrent 10 ure 's nachts op Lonthoir en de paarden vrij later, aankwamen. Behalven dit perk Toetra heeft men op Oerien nog het perk Sammeren, aldus naar het aloud Bandaneesch stadje Sammer, dat ook daaromtrent lag, genaamd. Het is 800 roeden groot, levert 5,000 ponden foeli, heeft 40 slaven en 45 zielen tot hetzelve behoorende en werd toen geoordeeld 5,000 rijksdaalders waard te zijn. Een weinig verder west op plagt men in 1657 en later de reduit Lakoy te hebben en hieromtrent was het, dat de Nederlanders den 21sten Maart 1621 dit eiland eerst beklommen en veroverden. Als men den westhoek van dit achter-land of der zuidzijde om en zoo noorden aangaat, komt men bij het oud Madiange. Daarna passeert men die vermaarde klip, Batoe Hollanda, die wij vroeger, boven op Lonthoir zijnde, beschreven. En als men nog een stuk wegs voortgaande, voorbij de noord-westhoek van dat land schept, komt men weder voor Lonthoir. Boven op den berg van Lonthoir heeft men almede eenige perken, alle welke ik juist niet bij hun eigen namen, maar bij die van hun bezitters ken en die ik derhalve hier ook zoo zal opgeven. Men heeft er een perk, in 1688 door eenen Lotharis bezeten. Dit was 1,200 roeden groot, gaf jaarlijks 6,000 ponden foelie, had 100 slaven, hoewel 't maar voor 60 zielen bekend stond en was 10,000 rijksd. waard. Het perk van Lucas Claasz de Jong, 1,000 roeden groot, leverde 7,000 ponden foelie, had 90 slaven, hoewel in de zielbeschrijving maar op 50 zielen gesteld zijnde en werd toen 11,000 rijksdaaldaalders waard geschat. Het perk van Thomas Brantszoon, omtrent het kasteeltje Hollandia gelegen, was 1,200 roeden groot leverde 8,000 ponden foelie, had 110 slaven, schoon maar op 60 zielen ingeboekt in de zielbeschrijving en was een som van 12,000 rijksdaalders waard. Het perk van ... Roos was 1,000 roeden groot, leverde 5,000 ponden foelie, had 60 slaven, stond te boek voor 40 zielen en was 9,000 rijksdaalders waard. Behalven deze groote zijn hier nog wel 25 kleine perkeniertjes, die maar 6, 8 of 10 zielen hebben en een evengematigde kleine leverantie van specerijen doen,

hoedanige 7 of 8 kleine perkjes ook nog op Celamme zijn. Van groot Walingen af tot Celamme toe, leveren deze perkeniers hunne specerijen op het eiland Neira aan den opperkoopman of tweeden persoon der landvoogdij. Van klein Walingen af leveren de perken Ortattan, Bojauw en de verdere perken op Lonthoir, aan 't opperhoofd te Lonthoir en men rekent ze groot en klein hieronder behoorende op 31 perken. Die van Denner, Denner-Hoetan en van de Laoetan leveren op Wayer; en die van Oerien, Toetra en Sammeren leveren aan een boekhouder daar, die onder Lonthoir mede staat. Men heeft in Banda tweemaal 's jaars wit water, het eerste of 't klein wit water in Junij en 't grootste in Augustus of September. De zee is dan bij dag eveneens als anders; maar 's nachts als witte melk en zelfs is de lucht daar zoo licht van, dat men geen onderscheid tusschen de zee en de lucht ziet. Om 's nachts land te ontdekken is dit wit water zeer goed; want in 'tzelve doet zich dat zeer zwart op. In al die tijd wordt er geen visch gevangen, doch daarna weêr zoo veel te meer. De visch is voor dit helder water schuw; ook doet hen die helderheid in 't water het vischtuig en de praauwtjes te eerder zien en daarvoor vlieden. Men oordeelt, dat dit water uit den grooten boezem van 't Zuidland bij Nova Guinea komt. Men verneemt het in 't zuiden van Aroe en Key tot Tenimber en Timor Laoet. In 't westen loopt het tot Timor en in 't noorden vertoont het zich tot het eiland Ceram omtent deszelfs zuidkust, loopende niet benoorden, maar wel bezuiden de liassersche eilanden en Amboina, waar men die melkzee klaar van de bergen 's nachts ziet: want anders weet men van dit wit water eigenlijk in Amboina niet, dan dat men het in 1656 er eens gehad heeft, dat zeldzaam was. Het vertoont zich meest omtrent de eilanden van Banda en is niet alleen kwaad voor de vischvangst, maar doet de vaartuigen eer, dan in ander zeewater verrotten; zoodat er in de vuilaardige kwallen, bezaantjes en andere zeeslijm, dit water, als 't afneemt, op strand opwerpt, een booze houtworm schijnt te zijn. In de tijd van dit wit water in 't ook gevaarlijk zich des nachts met kleine of andere vaartuigen op die zee te begeven; want schoon het al stil zijn mogt, verneemt men nogtans zeer zware dijningen, die door deze en gene zeedampen, uit den grond der zee opwellende, van zelf voortkomen en zulk een vaartuigje zeer ligt zouden omwerpen. Deze dijningen echter heeft men nergens zoo zwaar, als omtrent het eiland Tenimber. Dit wit water mengt zich in die tijd met geen ander water, dan als het begint af te nemen, wanneer het eerst langs 't eiland Ombo en 't land van Ende henen loopende zich eindelijk met streepen in zee tot bij Boeton toe en daarna zelf tot Saleyer en dien kant van Celebes zien laat, waar het zich dan allengskens in 't ander zeewater verliest of daarmede vermengt. Nadat nu dit wit water en de regen in Banda zwaar of weinig is, leveren de perken ook veel of weinig foelie op; want zoo er zware regen valt, vallen de nooten af, die anders 9 maanden aan de boomen moeten hangen, 'tgeen men echter meer boven in het dampig gebergte, dan omtrent de stranden verneemt. De slaven in ieder perk vinden den ganschen dag hun werk. Als de nooten rijp zijn en aan den boom beginnen te splijten, zoodat de foelie zich schoon rood van kleur en al glimmende tegen de nootenschaal, die kool zwart is, vertoont, dan gaan de slaven van 's morgens vroeg ieder met een mandje naar 't bosch om nooten te plukken, komen gewoonlijk 's avonds ten 5 ure van 't gebergte naar beneden, waar dan eenige al deze geplukte manden met nooten of eigenlijk die nooten hun bolster (doch niet anders dan oude) over een zeer scherp mes, dat ergens aan stijf, of tegen twee houten, in de grond staande, vast gebonden en wiens scherpte naar boven gelegd is zeer gezwind (dat een slag is) heen halen en dus die bolster, bij een omwrikking, tot op de nootschaal toe, kloven en er dus de bolster afwreken; 'tgeen met veel oordeel in 't verkiezen der nooten dient te geschieden: want zoo 't een jonge noot was, die er somtijds onder loopen, zou de snede door de noot en alles henen gaan en dan was het ook om

een vinger of twee van zoo een slaaf te doen; doch daar werd al vrij wel op gepast. Als al die nooten zoo ontbolsterd zijn, werpt men dezelve met de foelie er nog aan in een mandje en daarna vergadert men de bolster op een hoop, waarop dan een soort van champignons of paddestoelen groeit, die gezegd worden door haar specerijachtigen smaak alle andere paddestoelen te boven te gaan. Immers zij worden in Banda door de liefhebbers en kenners zeer geprezen, doch ik heb daar zulk een lekkernij niet in gevonden; maar wel, dat de nootenbolster, in riempjes gesneden en met kaneel gestoofd, een lekkere schotel eten opleverde. Wanneer de slaven nu met het ontbolsteren van al die nooten bij dag nog gedaan krijgen, dat zij 1 of 2 uren weten af te haspelen, dan is 't hun avondwerk nog de foelie van al deze nooten af te doen, die bijzonder te vergaderen en de nooten bijzonder bijeen te doen, waarvan de foelie dan in de zon gedroogd en met de nooten op de navolgende wijze behandeld wordt. Men heeft 5 kleine hokken of petakken, met een parapara of zoldertje van latwerk van gespleten bamboezen of rieten, waarop de nooten, die dan nog vast in een schelp zitten, gedroogd worden. De eerste droogpetak is voor de natte nooten, die daar een week in moeten liggen en dan gaan zij in de tweede petak weêr voor een week, van daar in de derde, weêr voor een week en in de vierde petak worden zij in de vierde week volkomen droog. Dan gaan zij in de vijfde petak, onder welke wat minder droog vermolmd hout gestookt wordt en eindelijk in het zesde of het groot hok, waaromtrent zeer flaauw gestookt wordt. Onder al deze petakken of hokken met hun doorluchtige zoldertjes, wordt een matig vuur gestookt, niet om iets te branden, maar enkel gerigt om de nooten, die er bovenop liggen, van binnen in hun schelp zoodanig te doen droogen, dat zij in dezelve beginnen te rammelen; die daarna dan 3 of 4 weken voor de leverantie in stuk geslagen, de nooten daaruit genomen en weêr in vette, middelbare en magere gesorteerd en onderscheiden worden, om ze aan de E. maatschappij, ieder op het comptoir, waaronder hij behoort, te leveren. Dit droogen geschiedt in 6 of 8 weken gewoonlijk, blijvende dan de nooten nog wel 5 of 6 weken onder de perkeniers. Het groot gewas, dat in Augustus of September, hoewel ook wel eens in Mei of Junij, valt en wel een kwart meer, als 't kleine geeft, wordt omtrent half December en 't klein gewas, dat omtrent Maart of April valt, omtrent half Julij, in de voornoemde driederlei soorten afgeleverd, volgens welke leverantie ieder bijzondere soort van nooten, in een mandje, in een doorgezaagde legger met zeewater, dat met kalk zoodanig gemengd is, dat zij als vette melk er pas aanhangen blijft, driemaal ingedompeld en dan zoo ook ieder soort in een bijzonder nootenhok geworpen wordt, waarin zij 6 weken digt toegesloten blijven, om te zweten, in al welken tijd men er niet eens naar omziet, en daarna (daar de kalk de fouten der nooten ontdekt) werden zij weêr in goede en kwade of in die drie voornoemde soorten onderscheiden. De perkeniers nogtans lijden hierbij niets, maar worden volgens hun gedane leverantie van vette, middelbare en magere nooten betaald en deze laatste sortering loopt voor rekening der E. maatschappij. Indien er te veel kalk bij dit water gedaan werd, zouden de nooten er in verbranden, 'tgeen een groote schade aan de E. maatschappij zou kunnen geven. Dit indompelen in de kalk geschiedt, omdat de kalk de geesten der nooten door 't sluiten van derzelver pori of uitwasemgaatjes inhoudt, en dit niet alleen tegen 't verderf bewaart en derzelver gebreken ontdekt; maar zulk een gekalkte noot kan ook niet verplant worden, omdat zij geen schelp heeft, daar zij niet anders dan in haar schelp groeijen en voortzetten kan. Ook moet de noot, als zij verplant wordt, niet geheel onder, maar boven de aarde liggen, of zou anders niet groeijen. De foelie gedroogd zijnde, wordt mede in drie soorten, te weten klimfoelie, zijnde de beste en van geplukte nooten, raapfoelie, die de tweede soort en van afgevallen en opgeraapte nooten is en in half rijpe foelie onderscheiden, en zoodanig aan de E. maatschappij geleverd,

die voor de laatste soort, gruis- of stof-foelie genaamd, maar de helft van de prijs der andere foelie betaalt, hoedanig zij ook met de betaling van gebroken nooten, schoon ook nog zoo zeer doorgegeten en vermolmd, handelt, gevende ook daarvoor maar de helft van 't geen zij voor vette, dat is, gladde en gave nooten, zonder rimpels en voor de middelbare en magere nooten betaalt. En schoon die vette nooten zoo genaamd worden, gelijken echter de middelbare en magere van buiten veel vetter en olieachtiger schoon zij meer, dan de andere gerimpeld zijn. In vorige tijden omtrent 18 of 20 jaren geleden, plagt men met het wegen en betalen dezer specerijen anders, dan nu te leven. Men rekende die toen bij zooveel kati bandan, of bandasche kati's, ieder $5\frac{3}{4}$ hollandsche ponden zwaar en de nooten woog men bij weegsels, ieder van 28 kati bandan of 161 hollandsche ponden, dat net met het gewigt van een sokkel (zijnde baaltjes van matten of boombladen, waarin de foelie alleen gewoonlijk overkomt en in welke zij op dat gewigt afgetrapt, hoewel maar op 160 pond gerekend wordt) overeenkomt. Men betaalde toen voor zoo een kati bandan foelie 2 gulden 14 stuivers ligt geld of 60 ligte stuivers, in een rijksdaalder van 48 zware stuivers gerekend; maar dan was er de tiende van de E. maatschappij, die omtrent $\frac{1}{8}$ deel bedraagt, al afgetrokken, zoo dat het 42 stuivers bleef. Ook ontving men dezelfde prijs voor 10 kati banda nooten, of $5\frac{3}{4}$ pond ieder. Nu integendeel ontvangt men voor ieder 100 hollandsche ponden goede foelie van de E. maatschappij 15 rijksdaalders en 18 stuivers; doch voor stof-foelie, hoe slecht ook, $7\frac{1}{2}$ rijksdaalder en 9 stuivers, dus kost haar een pond foelie $7\frac{1}{2}$ stuivers, en zij verkoopen die weer voor 3 gulden 12 stuivers en voor 10 pond nooten krijgen zij omtrent zooveel als voor 1 pond foelie; en dus voor 1000 hollandsche ponden nooten of vijf weegsels, ieder van 200 ponden, 't zij verre, middelbare of magere, ook 15 rijksdaalders en 18 stuivers; doch voor datzelfde gewigt gebrokene en doorgegetene nooten, mede maar de helft van die prijs; en dus kosten haar 2 pond nooten 1 stuiver, daar zij 1 pond voor 2 gulden 18 stuivers verkoopen. Een groote overwinst. De E. maatschappij, als landheer hier zijnde, plagt in vorige tijden ook van alle andere vruchten der perkeniers de tiende te trekken, behalven dat zij nog de tafel des landvoogds van vruchten voorzien moesten; maar dat is afgeschaft, en de tiende is alleen op de specerijen gebleven, welke gewoonlijk tweemaal en somtijds wel voor een enkele reize driemaal 's jaars geplukt worden, doch waarop geen vaste staat te maken is; maar wel op twee gewassen, een groot en een klein, gelijk wij hiervoren reeds gezegd hebben. Bij verkooping der perken wordt mede de tiende aan de E. maatschappij, maar zoodanig betaald, dat zij van een perk, 5,000 Rijksdaalders geldende, maar de tiende van de helft betalen, daar 't ander voor de goederen, daartoe behoorende gerekend wordt, welke goederen zij vroeger verre boven haar waarde plagten op te geven en dan naar mate van dien veel te weinig van 't perk zelf te betalen, 't geen nu dus gematigd en gemiddeld wordt. De nooten voert men in geen sokkels over, als de foelie, maar zij worden in hokken overgebragt, verder op de wigt overgeleverd, met een per cent afslag; maar de foelie levert men bij sokkels, zonder eenigen uitslag, nevens welke altijd een briefje, met de namen der gecommitteerden er bij, overgaat. Men doet ook bij ieder fokkel of deszelfs bladen, omtrent 2 kannen zeewater, volgens orde van hun edelheden van den 24sten December 1671, waarmede zij gemengd zijnde, zoo wordt de foelie er dus ingetrapt en dit oordeelt men tot behoudenis derzelve te dienen. Een sokkel klimfoelie heeft drie ooren. Een dito raapfoelie twee en een dito gruisfoelie maar een oor. Het plagt in oude tijden met het koopen van deze perken vrij slordig en slecht toe te gaan. Iemand die van een soldaat maar een vrijman geworden was en geen duit in de wereld had, werd aanstonds een perkenier en kocht een perk van 6,000 of 8,000 rijksdaalders. Hij nam de helft van den armen op, die hier al vrij rijk is en de helft bleef op het perk staan. Daarop was hij

aanstonds een groot heer, want zulk een perk gaf van zijne specerijen een fraaije inkomst; en de verdere vruchten bragten bij verkoop ook al wat op; behalve dat er nog 20 perken het voorregt alleen hebben, om arak te mogen branden en die aan de E. maatschappij en andere te leveren. Als zij nu maar zorg voor de renten van de hoofdsom, die zij voor 't perk gegeven hadden, droegen, zoo waren zij gewoon van het overschot als prinsjes, en dat in een tijd, dat de perken in zich zelve nog zooveel niet waren, als zij naderhand geworden zijn, te leven, waardoor 't dan bij hun overlijden ook wel gebeurd is, dat de armen en anderen daarbij schade leden, vooral wanneer zij zulk een perk verre boven zijne waarde ingekocht hadden. Tegenwoordig zijn de perkeniers vrij vermogender lieden, vermits hunne perken door hunne groote naarstigheid in het aanplanten, aanmerkelijk in waarde verbeterd zijn. Toen de heer Bieswanger omtrent 1700 bezitter van klein Walingen werd, gaf dat jaarlijks 3,000 ponden foelie: doch daar hij een naarstig man in 't aanplanten was, gaf het, voordat hij uit Banda vertrok en het aan een ander overliet, 8,400 en naderhand wel 12,000 ponden foelie. Men moet echter hierbij zeggen, dat Banda in 1711 zoo wel beplant en de staat van al de perken daar zoo treffelijk goed was en zooveel opbragt, als men ooit zou kunnen hoopen, aangezien er nu niet een stukje lands onbeplant is. Dit geeft aan die groote Perkeniers voornamelijk een vrij groot inkomen, waarop zij heerlijk leven en nog een schoone stuiver overleggen. Daar is niet lekkers van spijs of drank, dat zij niet hebben en zij zijn gewoon, vooral als de schepen van Batavia komen, met de scheepsvrienden en met die van Neira en de andere eilanden rijkelijk te gastreren en vrolijk te zijn. En 't is geen wonder, want zij winnen rijkelijk en 't kan er af. Zij hebben de schoonste en vetste schapen, die men wenschen kan, die zij van de Zuidooster eilanden krijgen en verder allerlei vee op hun erf loopen. Hollandsch bier, Luiksch bier, mom en keurlijke wijnen, vindt men bij hen zoo goed en overvloedig, als bij menig landvoogd. Dit maakt hen ook die van ouds al de naam en de daad, maar toen nog zoo veel magt niet hadden, vrij stout; dat in sommigen nog verder gaan zou, indien zij somtijds niet wakkere slagen en tegenspoeden, door 't wegloopen van slaven, kregen; daar er somtijds 20 of 30 en meer gelijk (hoe sterke wacht men ook 's nachts op de vaartuigen houdt met orembajen weg loopen, die zelden weêrgekregen worden. Al voor eenige jaren was deze perkeniers toegestaan, om 400 Macasaarsche slaven naar Banda te voeren. Zij hebben er nu al over de 1,400 gebragt, en zij halen nog al, omdat het getal van 400 (zoo zij zeggen) te vervullen. Hun andere slaven hebben zij meest van Nova Guinea, de Zuid-ooster eilanden, Timor, enz. Het beste, dat ons van de tegenwoordige Bandasche ingezetenen voorkomt, is, dat zij, 't zij zwarten, 't zij mixtizen, meest allen goed Duitsch spreken, zoodat zij Zondags ook de psalmen in die taal gewoon zijn te zingen. In de tijd van de heer landvoogd van Zyll waren er sommige van deze perkeniers vrij stout en weerbarstig. Wat die heer hen ook deed, en schoon hij niet anders, dan hun welzijn zocht het was kwaad bij allen, weinigen uitgezonderd, en men schaamde zich niet zeer verachtelijke vertellingen van zijn Ed. en van zijn flesch met de zilveren schroef te doen, waardoor zij zijn rotan met een zilveren knop verstonden, die hij wel somtijds een dronken arbeider en luijaard in dienst der E. maatschappij over den rug legde; doch naderhand zijn zij nog stouter en hoogmoediger geworden; maar God heeft hen zulken landvoogd gegeven, die hen zoo geplaagd, getreden en getrapt heeft, dat zij wel duizendmaal het gebeente van den heer van Zyll beweend en om hem gewenscht hebben.

Tweede Hoofdstuk.

Het eiland Goenong Api beschreven. Wanneer die berg gebrand heeft. Droevig geval door denzelven veroorzaakt. Groote slangen, enz. op dit eiland. De schans Kijk in de Pot. Het vrouwen-eiland.

Om nu tot de beschrijving der andere eilanden over te gaan, zal het niet ongevoeglijk zijn, dat wij die van de Goenong Api, dat is, de Vuurberg in 't Maleisch laten volgen. Dit eilandje ligt ten westen van Neira's westhoek en zoo digt daaraan, dat men over de opening of 't kanaal, tusschen Neira en dat eiland, met een stukje van een lei gemakkelijk werpen kan. Dit gat tusschen beide deze eilanden noemt men gewoonlijk het Zonnegat, aan welks noordzijde een eilandje, 't Vrouwen-eiland genaamd, is. Het plagt voor 100 jaren 20 of 30 vadem diep te zijn, zoodat er een schip door kon, doch is nu te ondiep voor schepen. Men wil, dat dit door 't uitwerpen van steenen en asch veroorzaakt is. Ten zuiden heeft het den noordhoek van het hooge land van Banda tegenover zich liggen en wordt dat gat tusschen deze twee eilanden, zijnde omtrent een goteling schoot wijd, gewoonlijk het Lonthoirs gat genaamd. Hoe groot dit eilandje in zijn omtrek is, weet ik niet, aangezien ik het nooit rondgeschept heb, maar gis dat men geen halve mijl er toe noodig heeft. Men had hierop in oude tijden veel dorpen en bewoonde stadjes aan strand; doch 't is door 't menigvuldig branden van den berg zoodanig verwoest, dat daarvan niets meer overgebleven is, zoodat ook derzelver namen al mede onder de asch van den berg geraakt of met deszelfs vuurdamp en smook vervlogen zijn. Het gansch eiland is maar een dikke allengskens opgaande en al redelijk in de hoogte verheven berg. Het is net 559 treden hoog, maar het hoogste gebergte op 't hooge land van Banda, dat men bij en boven boven de perken Combir en Ranan heeft, is 654 treden: want als men daar boven op staat, kan men over den Goenong Api heen tot in zee zien. Deze berg is van buiten wel met een wild en woest bosch bezet, maar in zijn binnenste een schrikkelijke vuurberg, die nu en dan ook afgrijsselijk gebrand heeft. Het verste geheugen, dat men daarvan heeft, is, dat hij in 1586 en daarna weêr 1598 aan den top begon te branden en vuur uit te werpen, zoodanig dat men dan eens de heldere vlam, dan weêr eens een zwarten dikken damp en dan ook wel eens een lichtgraauwe pluim er boven uit zag komen. Hij brandde ook in 1609 toen Verhoeven, onze zeevoogd, hier kwam; maar in 1615 is deze berg, na nu al 17 jaren lang van binnen vrij sterk gebrand te hebben, in Maart, juist op denzelfden dag, als de opperlandvoogd van Nederlandsch Indië, de heer Gerard Reynst, met zijn vloot uit Amboina herwaarts onder zeil ging, met zulk een berst en geweld opgesprongen en heeft zulke zware steenen en groote vuurvlammen, ten deele naar den zeekant, ten deele naar 't eiland Neira en naar 't fort Nassau uitgeworpen, dat men van wege de menigvuldige asch, die er in 't kasteel en op de bolwerken gevallen was, de stukken naauwelijks gebruiken kon, waardoor ook die van 't kasteel in gevaar stonden om door de Bandanezen, die van Lonthoir en andere plaatsen sterk overkwamen, overvallen te worden; dat door de komst van de vloot des opperlandvoogds echter belet werd. De schepen dezer vloot ontmoetten toen, eer zij eens bij dit eiland kwamen, stukken gebrande steen, uit dien gloeijenden oven gevlogen, van welke sommige wel een vadem lang en van zulk een heir kleine puimsteen omringd waren, dat men er met een boot kwalijk door kon komen. Ook stond het water te dier tijd aan den voet van dien berg nog en kookte, gelijk men veel visschen, die daarin gekookt waren, drijven zag. Omtrent dezen tijd (gelijk wij hierna breeder zullen zien) zijn de

Bandanezen dit ten deele kwijt geraakt. Gelijk dit nu bij 't springen van dezen berg geschied is, zoo is er bij hunne bijgeloovige nazaten nog een vaste hoop en voorzegging, die heimelijk onder hen voortgezet en levendig gehouden wordt, dat deze berg nog eens springen en dat dan dit land, door de Hollanders zoo veroverd, weêr het hunne worden zal, hoewel de tijd het tegendeel geleerd heeft: want schoon hij sedert wel gebrand heeft, is echter het land in de magt der Hollanders gebleven. Ook zou men moeite hebben, om een ouden Bandanees hier of daar nog in een hoek te vinden. Men zag toen en menigte jaren er na nog, zware hoopen schrikkelijke groote zwarte klippen in zee liggen, die weleer gloeijend uit den berg geworpen, zoo van zijn top zijn komen afrollen. Het vuur vertoonde zich niet alleen boven in 't gat aan den top, waar zware klippen uitsprongen, maar de berg brandde rondom en sloeg zijn vlammen zelf tot aan den voet hier en daar door scheuren en openingen uit; waardoor al de dorpen, die daar weleer waren, vernield en verwoest zijn, zonder dat men daar weder nieuwe heeft durven aanleggen; maar men heeft er sedert eenige slaven van perkeniers op gehad, die zich daar met tuinen aan te kweeken, battatas en andere huisgewassen, als ook kalappusboomen aan te planten, bezig gehouden en bevonden hebben, dat die gewassen op die verbrande klippen en onder dien puinsteen zeer wel voortgroeijen willen. Ook zijn die zware klippen, eer zij nog puinhoop geworden zijn, zeer goed tot het maken van muren, aangezien zij de kalk zeer wel vatten en vrij drooge muren geven. Het gat boven in zijn top vertoonde zich naar 't westen toe en was zoo groot, dat men er het gansch kasteel Nassau wel zou hebben kunnen inzetten. Als men er toen inkwam, vond men aan de oostzijde van binnen zeer hooge, groote en steile klippen, die zich als muren rondom zoo vervaarlijk opdeden, dat men schrikte hier in te zien, aangezien men zich bij dat gezigt als de hel zeer levendig verbeelden kon. Echter zag men hier en daar op den grond in dat gat toen en ettelijke jaren er na, gras groeijen, zoodanig dat men daaruit oordeelde, dat het branden niet lang duren zou, hoewel men vele jaren daarna nog al dampen en een zeer ligte en heldere rook bij schoon weder daaruit vliegen en opstijgen zag. Als men in 't gat kwam, dat rondom met asch bedekt was, zakte men somtijds tot de knieën er in; maar het wonderlijkste was, dat men de wilde koeijen en varkens in dit gat het gras afweiden zag, gelijk aan de mist, die men er liggen vond, te zien was. Aan de zijden van dit gat ziet men alom, gelijk ook van binnen, dien gapenden oven, de geele zwavel als verstijfde antimonie nevens de witte schuimachtige aluin, aan die vervaarlijke rotsen hangen. Ook brandt deze zwavel wel als zij bij 't vuur komt; doch niet heel sterk, omdat zij onzuiver is. De onkundigen dezen aluin ziende, houden die voor salpeter; daar nogtans veel natuurkundigen oordeelen, dat de zwavel en aluin de regte onderaardsche brandstof is. De schepen van 't westen naar 't Lonthoirs gat komende, konden dezen oven en zijn geele rotsen gemakkelijk zien. In 1629 was hier een groote aardbeving en een half uur er na een watervloed, die zeer zwaar was, en bij stil weder kwam. De zee verhief zich tusschen Celamme en Neira als een hooge berg, die aan de eene zijde regt op 't kasteel Nassau aanviel, waar 't water 9 voeten hooger dan een gewone springvloed en 't kasteel binnen en buiten half vol water stond. Het hoofd voor 'tzelve van zware steenen gemaakt, was met een groot stuk van de barm weggeslagen, gelijk ook veel zware steenen, door den metselaar reeds toebereid en een ijzeren stuk geschut van 3,500 pond, op 't plein des kasteels gelegen hebbende, 36 voeten van zijn plaats vervoerd was. Ook werden verscheiden huizen omtrent strand in stukken geslagen en in zee gedreven, gelijk dat ook 't huis van den fiskaal Isaäc van den Voort, nevens hem en zijn vrouw, die mede in zee gerukt werden, overkwam, waar hij gebleven, doch zij door een andere baar weer op land gesmeten is. Het schip den Briel, daar liggende, draaide alleen driemaal rond. Doch op Lonthoir is mede een zwaar hoofd nevens ver-

scheiden dikke muren weggespoeld. Het liep daar 13 voeten boven een gewonen springvloed, voerde een jonk, achter den hoek van Madiangi liggende, regt achter de steenen logie en buiten in zee wist men er niet van. In 1632 sprong die berg weder, dat ook met verscheiden zware aardbevingen vergezeld ging. Men voelde dezelve verscheiden maal in de maanden April, Mei, Junij en Julij, doch vooral vernam men den 16den December 's nachts een vuur, dat uit den hemel viel, vaneen berstte, eerst eenige slagen, als die van een kanon gaf en daarna als eenige chargien van musketterij hooren liet; waarop den 11den dito weer een schrikkelijke aardbeving volgde, die aan de huizen daar groote schade deed. De Goenong Api wierp klippen zoo groot, als kleine huisjes uit en veel der rotsen, over 't Vrouwen-eilandje daaromtrent overhangende, zijn door 't geweldig schudden, dat twee dagen duurde, op 't zelve nedergestort. In 1683 schijnt er ook een zware brand inwendig in dezen berg geweest te zijn. Immers in 't laatste volgde er een afgrijsselijke aardbeving uit, door welken de bergen scheurden, verscheiden huizen, gebouwen en pakhuizen onder den voet geraakten en velen genoodzaakt werden hunne steenen huizen te verlaten en zich in planken opgeslagen tenten (hoedanige ik er in 1687 en 1688 nog verscheiden gezien heb) voornamelijk 's nachts te behelpen, om niet levendig, 't zij wakker, 't zij in slaap, onder de instortende huizen begraven te worden; want ik heb in 1687 zeer geloofwaardige ingezetenen hooren zeggen, dat toen de beweging van 't aardrijk somtijds zoo zwaar geweest was, dat de hoeken der muren van een huis, waar zij te zamen sluiten, zoo ver vaneen weken, dat er bijna een mensch door zou hebben kunnen gaan, die zich dan met een tegenbeweging weder toezetten. Ik hoorde toen van den wondheeler N. Proost, op 't eiland Ay, gewoonlijk Poelo Ay genaamd, liggende, die bij deze aardbeving mede geweest was, dat hij op de punt of op 't noord-ooster bolwerk van 't kasteel Revengie, juist toen de aardbeving aankwam, zittende, dezelve, onder hem zoodanig vaneen scheurde, dat de pollevy van zijn eene schoen geheel in die scheur bij ongeluk geraakte en door een andere tegenbeweging van 't aardrijk er glad afgenepen werd, zoo als hij door de zwaarte dezer beweging ook een groot deel van dat bolwerk in de gracht zag nederstorten. Zij had op Lonthoir ook een buitengemeene groote klip, die boven op den berg lag, zoo sterk aan 't bewegen gebragt, dat zij van boven af tot beneden op het strand, langs verscheiden huisjes, zonder eenige schade te doen, gerold was, welke zij, zoo zij ze geraakt had, verpletterd zou hebben. Ik heb ze verscheiden malen daar met veel verwondering zien liggen. Door deze aardbeving zijn ook de regenbakken, in de kasteelen Belgica, Revengie en elders gescheurd en bijna bedorven, zoodat men er na dien tijd het water zoo wel niet in heeft kunnen bewaren en goedhouden. Daar zijn er, die geoordeeld hebben, dat deze aardbeving zelf tot aan 't eiland Ceroewa, omtrent 40 mijlen bezuiden Banda gelegen, gewerkt heeft, omdat dat eiland toen half weggezonken is met al deszelfs ingezetenen er op, zoodat de andere met hunne vaartuigen naar Banda kwamen vlugten; doch ik houd dat voor een andere aardbeving op zich zelven. In 1688 ben ik voorbij dezen berg menigmaal naar het eiland Ay gevaren, en zag toen boven op den top een groenen boom staan, die men mij zeide een limoenboom te zijn. In dien tijd heb ik ook wel eenige zachte bewegingen van aardbevingen gevoeld, en eens op Poelo Ay in 't kasteel Revengie 's nachts slapende, een zeer zware vernomen, waardoor al de lampen op 't eiland uitgingen, 't welk mij ook vlugtende naar de groote voorzaal, een grooten schrik, alzoo daar alles van steen was, aanjaagde. Twee jaren daarna of in 1690 begon de berg wederom afgrijsselijk te branden en niet alleen vreesselijke vlammen, maar ook zulke groote steenen, boven uit en alom de west te werpen, dat men schrikte die te zien. Ik heb schippers, die toen op die reede lagen, gesproken, die mij verklaarden gezien te hebben, dat er steenen in hun beslag grooter dan hunne schepen (waaronder er

van 160 voeten lang waren) uit dezen berg, zoo hoog boven den top, als de top van den voet des bergs was, geworpen en zoo langs dien berg nog gloeijend naar beneden gerold zijn, nemende nog zware boomen en struiken, die er van in brand raakten, mede; hoewel sommige wel weer regts in het gat, anderen ook ten grootsten deele naar de westzijde in zee vielen, waardoor in die 6 jaren dat hij gebrand heeft, er een diepte van 80 vadem aan den westkant des bergs niet alleen vereffend, maar zelf nog al een fraaije hoogte opgekomen is; zoodat deze berg bij een goede narekening meer stof uit dit gat opgeworpen heeft, als hij van zijn top af tot zijn voet toe schijnt uit te kunnen maken. Vermits nu al deze stoffe van 't oosten naar het westen geworpen is, was dat een groot geluk voor de ingezetenen van 't eiland Neira, die pas beoosten den berg en als er aan en onder lagen: want zoo hij die stof zoowel naar 't Oosten, als naar het Westen, uitgeworpen had, zou daar alles door die gloeijende steenen, ten deele verbrand, ten deele verpletterd en alom zoodanig bedekt geweest zijn, dat het, naar allen schijn, 't leven aan al de ingezetenen van Neira gekost zou hebben. Maar vermits nu Neira in 't Oosten van dezen berg ligt, en al deze stof meest uit een gat, dat naar 't Oosten van binnen in den berg ingaat, van onderen gehaald en zoo naar 't Westen uitgeworpen is, zoo is ook de vrees, dat hij den grond van Neira zoodanig uitgehold heeft, dat het met de minste aardbeving zeer ligt zou kunnen instorten en zij allen dus levendig in dien onderaardschen vuuroven zouden kunnen begraven worden. Dit eiland Neira is echter niet geheel van alle ongemakken bevrijd geweest, want de asch is daar wel drie voeten hoog op de straten en in 't kasteel Nassau enz. gevallen, waardoor al de vruchtboomen bedorven, en meest geheel uitgegaan en die twee voornoemde perken, op dit eiland, schrikkelijk van gedaante veranderd en te dier tijd wel twee derde in waarde verminderd zijn. De slagen die deze berg somtijds gaf, waren zoo zwaar, dat gansch Neira, alsof er een sterke aardbeving was, zoodanig er van dreunde, dat de toegeschovene grendels der deuren 's morgens bevonden werden, teruggeweken te zijn; zoodat de ingezetenen in doodelijke benaauwdheid zittende, vreesden met zak en pak, zoo dat nog langer aanhield, naar 't hoog land te zullen moeten opkramen. Dit schreef mij een vriend van daar den 20sten September 1695, na welken tijd hij nog ettelijke maanden gebrand heeft. Dus brandde de berg zes jaren aan een, zonder eenige tusschenpoozing, van 1690 tot 1696 den 17den Mei en hield toen plotseling op, tot den 22sten dito, op welken dag er twee personen opklommen.

Den 14den April 1710 kregen wij in Amboina tijding, dat die van Neira, volgens schrijven van den 10den dito van daar, 5 weken te voren, een zwaarder aardbeving, dan die van 1683 gevoeld en zich genoodzaakt gevonden hadden 't kasteel te verlaten. Doch van dezen tijd af tot 1712 was de berg weder geheel stil; maar in dat jaar den 10den Auhustus kreeg men op Batavia berigt, dat hij weder 7 of 8 dagen gebrand had en na dien tijd maar smeulde. Den 27sten Junij, 's namiddags ten 3 ure zag men uit dien berg aan de zuid-westzijde zeer zware dampen en zwarten rook opvliegen, die somtijds met eenige vlam gemengd was en die men wegens het stormend en regenachtig weder niet al te wel onderscheiden kon. Den 28sten dito was het met het aanbreken van den dag nog al eveneens. Men zag geen vlam, maar zwarte rook en vurige steentjes en asch; ook hoorde men een groot gedruisch achter den berg; doch die op Neira waren, vernamen er niets van, daar de sterke zuid-oosten wind dit al om den noord-westkant en zeewaarts henen voerde. Men zag nogtans 's avonds ten 7 ure aan den zuid-westkant, naar Lonthoir toe niet als licht en 't flikkeren van de vlam, die door den zwaren regen dan eens wat minder, dan weêr eens wat sterker was. En even zoo deed het ook den 29sten dito; doch den 30sten dito den ganschen dag zag men weinig dampen of rook, hoewel men die voor zonsondergang tegen den

avond beide weder vernam; maar na zons ondergang was de top des bergs de gansche nacht door aan den zuid-westkant, naar Lonthoir toe, met vuur en vlam bezet. Den 1sten Julij vernam men den ganschen dag bijna geen damp of rook en na 't ondergaan van de zon somtijds maar een weinig flikkering, zonder regt te weten of dit van den berg, of van de starren was. Even zoo was het ook den 2den en 3den en zoo vervolgens tot den 9den toe, op welke de werkbaas met de schuit den berg rondvarende, daar ongelijk meer rook en damp, met asch vermengd, die van een zwavelachtige reuk was, vernam. Ook zag hij, dat verscheiden boomen aan dien kant door 't vallen der asch dor en als dood, en dat ook de klipsteenen aan den voet van den berg doorgaans met asch bedekt waren. Na dien tijd heb ik van geen verder branden van dien berg, dan dat hij toen nog smeulde, vernomen.

Op dit eiland heeft men ook groote slangen, die niet alleen hoenderen en varkens, maar zelfs ook kalveren en menschen inzwelgen, aan hoedanige brokken zij ook wel stikken, of dan zeer ligt doodgeslagen worden, vermits zij, daardoor zeer belemmerd zijnde, zoo niet voort kunnen. De bek van deze slangen schijnt in zich zelven wel niet groot genoeg om zulke brokken in te zwelgen; maar de natuur heeft hun onderste kakebeen zoodanig geschikt, dat zij het als een waaijer kunnen uitzetten en daardoor hun bek zoodanig verbreeden, dat zij al een vrij grooten brok er doorzetten kunnen. Indien zulk een slang een mensch aandoet, of op hem hier of daar uit zijn hol toeschiet, zoo is zij gewoon hem eerst een bogt of twee om 't lijf te slingeren, zijn staart aan een wortel van een boom vast te zetten en hem zoo dood te wringen, ten ware dat die mensch gelegenheid heeft of krijgt om dien bogt met een houwer of snijmes, door te kappen en daardoor haar wringkracht te breken. Men heeft op dit eiland ook veel wilde koebeesten en varkens, die er voor dezen, over honderden van jaren, eer de Bandanezen nog Moorsch waren, opgezet zijn en er al heel wel op aarden, schoon er geen drup versch water op dit land is, waardoor zij genoodzaakt worden hier, gelijk ook op Neira en op 't eiland Ay hun dorst met zeewater te lesschen.

Hier heeft men ook een schans, Kyk in de Pot genaamd, regt tegenover 't waterpas van Lonthoir gelegen. Daar ligt een sergeant en eenige soldaten in en is zoo wel van geschut voorzien, dat zij aan alle vreemdelingen het inkomen in het Lonhoirs gat, wanneer het van 't Lonthoirs waterpas ondersteund wordt, volkomen beletten kan.

Men heeft op dezen berg, aan de voet, niet dan eenige slaven van Timor, Solor, Tenimbar, Key, Aroe, Boeton, enz. wonen, om op de tuinen van hunne meesters te passen, en wel varkens of jonge koebeesten te schieten, dat zij anders niet mogen doen en hen wel streng door hunne meesters verboden wordt, omdat daar niemand, dan de jager van den heer landvoogd, die daartoe in 't bijzonder gehouden wordt, jagen mag. In 1687 was Justus Boveth de eenige vrijborger, die op dit strand woonde.

Wat nu 't Vrouweneiland betreft aan de noordzijde van 't zonnegat gelegen, dit is zoo klein, dat het, even als Poelo Kapal, geen beschrijving waardig is.

Derde Hoofdstuk.

Het eiland Ay beschreven. Het kasteel Revenge. De perken hier. Dondersteenen hier gevonden. Zielbeschrijving van Banda. Wilde koeijen, herten, enz. hier. Poelo Rhun,

en de vesting. Verscheiden wijzen van visschen der Bandanezen. Geen nootenbomen nu hier. Geschil van onze maatschappij met de Engelschen over dit eiland Rhun. Zware slangen hier.

Het vierde eiland, waarvan ons nu te handelen staat, is het eiland Ay of Poelo Ay, zijnde maar een kleine mijl lang en omtrent 4 uren scheppens in 't rond; doch desniettemin een van de vermakelijkste, ja 't schoonste van al de Bandasche eilanden, omdat het meest overal vlak land is, hoewel het hier en daar in 't bosch nog wel een klein heuveltje heeft. Het ligt omtrent 3 mijlen west ten noorden van Neira, zijnde bij schoon weder een fraai reisje om er naar toe te scheppen, doch bij kwaad weder kan daar een vervaarlijke zee staan, en als men de reis nu al meent gedaan te hebben, heeft men digt bij dit eiland van eenige klippen, die er hier en daar aan de oostzijde voor liggen, zulk een zware branding en aanslag van de zee, dat er menig vaartuig het onderste boven geworpen is. De Tenimberezen (zeker soort van welgeoefende scheppers) schoon 't onderste boven geslagen, keeren 't vaartuig in de volle zee maar weêr om, hoozen 't uit en scheppen weer voort; in welke handigheid hen niemand kan navolgen; doch als zij dit bij nood doen, moet men hen voor 't bestellen van een enkele brief wel 4 of 5 rijksdaalders geven. Dit omslaan der vaartuigen gebeurde verscheiden malen in 1687 en 1688 toen ik daar was; maar aanmerkelijk vond ik toen zeker geval, bij 'twelke een orembaai van een perkenier, waarin niet dan slaven waren, digt bij 't eiland omsloeg; twee, die zwemmen konden, begaven zich van 't vaartuig af naar land, maar zij verdronken in de zware branding. Negen anderen, die niet zwemmen konden, hielden zich allen bij 't vaartuig en dreven met den stroom, zonder dat men taal of teeken van hen vernam, op 't eiland Ceram aan, van waar ze de orangkaja van Goeli Goeli, na hen zes weken wel behandeld te hebben, weêr op Neira bij den heer landvoogd van Zyll bragt, die hem voor deze beleefdheid een fraai geschenk van kleeden deed. In 't noorden heeft het een regelmatig kasteel, Revengie genaamd, om reden, die wij bij de verovering van dit eiland zullen geven. In 'tzelve heeft een vaandrig 't gezag over eenige soldaten en 't is van alles wel voorzien. Men is gewoon seinschoten van 't zelve voor die van Neira te doen, om hen bekend te maken, dat een schip of schepen zich in zee herwaarts aan ontdekken. Door wie of wanneer dit gebouwd is, blijkt almede niet, maar wel, dat het er al voor 1619 nevens Nassau en 't andere kasteel geweest is. In datzelfde oord plagt in oude tijden een bandanesche vesting te staan, die aan den zeekant een muragie had, doch naar de landzijde open was. Hierin hebben het de oude Bandanezen, door eenige Javanen ondersteund, al vrij lang en tot in de maand Mei 1615 (toen zij door den heer opperlandvoogd Reynst met ernst bezocht werden) tegen de onzen uitgehouden. Dit gansch eiland doet zich met zijn vlakke nootenbosschen, daar er zeer weinig heuveltjes zijn, als de aangenaamste lusthof op; aangezien men er op het heetste van den dag zelf onder de schaduw der nootenmuschaat- en andere groote vruchtboomen (waarin men veel kakatoewas, loeris, groene raven en andere vogels in groote menigten, zoo wel daar, als op de andere eilanden vliegen ziet) zeer vermakelijk wandelen, en zich bijzonder wel, dewijl het overal onder de boomen meest schoon is, hetzij te voet, hetzij te paard, dat ik beide bezocht heb, verlustigen kan; 't geen ook de reden is, dat vele, die hier eenige tijd geweest en de zware koude lucht, die hier heerscht, voornamelijk omtrent het hooge land van Banda wegens de dampen op dat hoog gebergte, gewoon geworden zijn, er niet weder van daan willen, dat ook oorzaak gegeven heeft, om deze landvoogdij en in 't bijzonder dit eiland het oudmannenhuis te noemen. Onder andere boomen zijn hier vooral en elders veel kapokboomen, die mede al eenig sieraad en veel nuttigheid geven. En waarlijk mag men dit eiland wel als een zeer dierbare parel der

E. maatschappij aanmerken, aangezien het alleen zoo veel nooten en foelie als de gansche wereld (zoo als men zegt) noodig heeft, oplevert, dat men daaraan, al was er Neira of 't Hoog Land van Banda niet, genoeg zoude hebben. Het schijnt zeer hol te zijn, daar men ontwortelde boomen, die omgevallen waren, gezien heeft, die met de zee van onder gemeenschap hadden. Omtrent het kasteel heeft men een groot vlek van duitsche en mistische borgerij, die hier mede hunne specerij en nootenperken hebben. Ik ken dezelve niet bij hun namen, en zal die derhalve maar met de namen van hunne bezitters in dien tijd opgeven. Het perk van N. van den Broek is groot 1,000 roeden, leverende 6,000 pond foelie en 24,000 pond nooten. Het wordt gesteld op 160 zielen, heeft 55 slaven en werd toen geschat op 6 of 7,000 rijksdaalders waard te zijn. Gelijk er doorgaans bij de perken groote steenen huizen staan, die de slaven, als zij ledigen tijd en in 't bosch niet veel met den oogst te doen hebben, van zeesteen, volkomen opmaken (aangezien men in zulk een perk allerlei ambachtslieden onder deze slaven, als timmerlieden, metselaars, smits, enz. vrij ruim heeft) stond hier op dit perk een schoon huis, van 'twelk ik den bouwheer, den jongen van den Broek, iets had hooren zeggen, dat ik waardig oordeel hier mede aan te halen. Bij 't leven van zijn vader had ter plaats, waar hij naderhand dit nieuw huis zette, een groote manggasboom gestaan, die door een zwaren donderslag zoodanig getroffen was, dat hij van zijn top tot beneden vaneen scheurde, weshalve men genoodzaakt was denzelven gelijksgronds weg te kappen. Zijn vader ondertusschen overleden en hij bezitter van dit perk geworden, werd genegen, omtrent 20 jaren na 't scheuren van dien boom, om op die plaats een fraai nieuw huis te zetten, doch was genoodzaakt den wortel van dezen boom, die hem in 't leggen van den grondslag verhinderde, eerst weg te doen graven. Dit liet hij doen, maar vond, bij 't vervolgen van deze scheur, aan het onderste van dezen wortel twee dondersteenen (die ik gezien heb) bijeen liggen. Zij waren omtrent eene halve voet lang en twee duim breed en een halve duim dik. Hare gedaante was even eens als een scherpe beitel aan de eene zijde; doch aan de andere zyde stomp, en de kleur als die van de leijen, waar men huizen mede dekt. Behalve deze dondersteenen heb ik er nog een op Neira gezien, die mij te koop aangeboden werd, doch van eene geheel andere gedaante, gelijkende zeer wel naar een bokkenhorentje, en naar gissing omtrent twee en een halve vinger lang en een duim dik, wat krom voor omgebogen en van een glimmende koperachtige kleur; ik heb er veel, doch nooit dergelijken meer gezien.

Na deze korte buitensprong keer ik weder tot de beschrijving van de verdere perken alhier. Het perk van Antoni Melis was in 1688 (en 1708) 800 roeden groot, levert 4,000 pond foelie, heeft 45 slaven, 90 zielen en werd geschat 5,000 of 6,000 rijksdaalders waard te zijn. Het perk van Hugo de Roy was groot 950 roeden, leverde 5,000 ponden foelie, had 40 slaven (gelijk het ook op 40 zielen stond) en was 5,000 rijksdaalders waard. Maurits Mauritsz had een perk, dat groot was 700 roeden. Het leverde 2,500 ponden foelie, had 30 slaven; stond ook op een getal van 30 zielen bekend en was 3,500 rijksdaalders waard. De gewezen krankbezoeker Keyzer had een perk van 1,100 roeden, dat 4,500 ponden foelie leverde. Het had 60 slaven, hoewel het maar voor 50 zielen bekend stond en was 6,000 rijksdaalders waard. Deze zijn wel de voornaamste en de bekendste perken, buiten welke nog verscheiden kleine, met de vorige een getal van 21 uitmaken, zoo als mij berigt is, die zamen omtrent zoo veel specerijen als het comptoir Wayer, op 5,000 of 6,000 ponden na, leveren kunnen; 'tgeen op 30,000 ponden foelie en nooten naar mate van dien uitkomen zal. De perkeniers leefden hier in vorige tijden (daar zij naderhand omtrent 1709 door den landvoogd de Haze hier en op de andere twee eilanden zeer gedrukt en daardoor zeer verarmd zijn) mede als kleine prinsen en daarom veel vermakelijker, als op Neira

en op 't Hoog Land, omdat dit eiland in zich zelven veel vermakelijker en vlakker is, en omdat zij hier vrij grooter erven, dan elders bij hunne huizen hebben en allerlei vee veel gemakkelijker kunnen aankweken.

Mij blijkt uit zeker reiziger, dat 't eiland Neira in 1634 opleverde, foelie 26,631, nooten 61,221 ponden; 't Hoog Land foelie 107,074, nooten 200,750 ponden, Poelo Ay foelie 48,465, nooten 404,773 ponden, 'twelk zeer veel met 't hedendaagsche verschilt.

Al de perken op die drie eilanden Neira, 't Hoog Land en Poelo Ay, te zamen 34 in getal zijnde, 41,520 roeden of 6,920 morgen lands uitmaken, die te zamen 289,500 rijksdaalders waard, van 2,577 slaven voorzien zijn en in alles 4,529 zielen hier opleveren, hoewel al die perken maar op 1,952 zielen gesteld zijn, dat veel te weinig is; schoon 't getal der zielen in verscheiden vorige jaren, als van 1632 tot 1638 zoo tusschen de 3,800 en 3,900 zielen (als uit dit opstel blijkt) beliep.

Zielbeschrijving der ingezetenen in de landvoogdij van Banda, in 't jaar 1638 in Augustus gedaan; bedragende een getal van 3,842 personen, zonder die, beneden 12 jaren waren, mede te rekenen.

			Personen.
Op Neira een getal van			1,020
Op 't Hoog Land van Banda,	op Lonthoir	1,051	
	» Oeriën	105	
	» Wajer	244	
	» Dender	91	
	» Salama	154	
En op verscheiden perken		189	
Op het eiland Ay		938	
» » » Rhun		30	
» » » Rosingein		20	
			2,822
			3,842

Om nu nog nader te zien, hoeveel soorten er, hetzij van Europeërs of inlanders, hetzij van de bijzondere geslachten geweest zijn, heeft men het oog maar op dit navolgend lijstje te slaan.

Bijzondere lijst der voornoemde zielen.

Europeërs in dienst der E. maatschappij		351		
Burgers of vrijlieden		91		
Europesche vrouwen		20		
Kinderen van europesche vaders en van hollandsche moeders		77		
				539
Oude Bandanezen en daaronder mannen	Burgers		50	
	Slaven		53	
	De vrouwen dezer burgers		133	
	Slavinnen		158	
	Burgerskinderen		97	
	Slavenkinderen		69	
		560		

Verscheidenerlei vreemden.	Mannen	186			
	Slaven	782			
	Vrouwen	319			
	Slavinnen	723			
	Burgerskinderen	328			
	Slavenkinderen	405			
			2,743		
				3,303	
					3,842

Dus Europeërs, volwassene	462
Dito kinderen	77
Bandanezen	560
Vreemdelingen	2,743
	3,842

Onder welk getal men ziet, dat 2,190 slaven met hun kinderen zijn, die gelijk zij de grootste helft der ingezetenen uitmaken, als zij wilden, die landvoogdij in groot gevaar zouden kunnen brengen; waartegen, mijns oordeels, op de eene of andere wijze diende gezorgd te worden. Ten anderen, zoo zien wij in 't korte hieruit, dat al deze perken 174,000 ponden foelie, die de E. maatschappij maar 27,236 rijdsdaalders 2 stuivers en 696,000 ponden nooten, die haar maar 10,800 rijksdaalders kosten, jaarlijks opleveren. Men heeft op het eiland Ay koeijen en herten, die maar in 't wild en in de nootenbosschen hier en daar loopen weiden. Deze koeijen geven zeer goed vleesch, goede melk en boter, schoon op dit eiland almede geen versch water is, waarom zij niet als zeewater drinken, gelijk zij gewoonlijk tegen den avond naar strand loopen, om met dit ziltige vocht hun dorst te lesschen, daar al 't versch- of drinkwater met vaartuigen van Combir moet gehaald en in martavanen of regenbakken, ten dienste der menschen daar en elders, bewaard worden. Bij gebrek aan versch water behielpen zij zich veel, gelijk ook nog, met klappuswater. Dit eiland had van ouds twee steden, Timor en Vrat genaamd, van dewelke Vrat weêr in tweeën gedeeld, 't hooge en lage Vrat genaamd werd. Ook waren zij Oelilima's.

Het eiland Rhun, gewoonlijk Poeleron of eigenlijk Poelo Rhun genaamd, ligt 2½ mijl ten zuid-westen van 't eiland Ay, wat grooter en langwerpiger, dan hetzelve. Als 't mooi weêr is, gaat de togt derwaarts gemakkelijk; maar zoo 't wat waait, is 't al vrij gevaarlijk, om twee ondiepten, die men in zee, de eene omtrent den westhoek van Poelo Ay, de andere wat beoosten 't eiland Rhun heeft, waarop bij den minsten wind een vervaarlijk water staat; hoewel men daar wat bekend zijnde en er wat van af in zee stekende, zoo veel nood niet heeft. Ik heb over die beiden bij sterken wind eens met een schoone orembaai, in gezelschap van den landvoogd van Zyll en eenen monsieur Eding in 1687 gevaren; maar het zag er vrij zuur uit, daar er nu en dan al een riem in stukken brak en 't opperhoofd van Ay, die wat in zee gestoken was, had geen nood ter wereld. Wij dachten het er niet afgebragt te hebben; doch kwamen, na veel uitgestaan gevaar, daar nog gelukkig aan. Naar de westzijde heeft het een steenen reduit, waarop eenig krijgsvolk ligt, gelijk het ook verder noodig geschut, voorraad van oorlog, enz. voorzien is. Het heeft zeer weinig inwoners en die zich daar nog al in hutjes behelpen, doen het meest tegen dat het wit water voorbij en het tijd, om daar te visschen, geworden is: want omtrent de maand October vangen zij daar en op andere plaatsen zooveel visch

(meest een soort bijna als makreel) dat zij hunne slaven daarvan en van sagoe, die zij van de zuidoostereilanden krijgen, meest kunnen houden: want deze visch plagten zij, opdat zij duren zou, te vlekken of te doen spouwen, die in de zon hard te droogen en ze dan, als voorraad voor 't geheel jaar te bewaren. Zij schijnt, als men er veel van eet, wat brandig te zijn, en zij noemen ze ook ikan panas, dat is, brandige visch: want men wordt er rood van over 't geheele lijf, doch dat gaat naderhand met hoofdpijn over; anders smaakt zij zeer wel. Hunne wijzen van visschen zijn daar meest tweederlei en al vrij geestig. De eene noemen zij met de tali soekey, de andere met de tali couwer te visschen. De eerste wijze tali soekëy bij de Bandanezen (doch bij de Amboinezen soki soki of sosoki) genaamd, wordt dus in 't werk gesteld. Met het aanbreken van den dag, als men pas 't haar op de handen zien kan en 's avonds pas na zonsondergang, gaan 10 of 20 kleine praauwtjes, omtrent een groote snaphaansschot, in een halve maan, wat van elkander afgerangeerd, van den wal in zee, even eens, gelijk men de zegen uitwerpt, liggen. Zij hebben bij zich een zeer lang touw, aan hetwelk eenige klappus- of gamoetoebladen 2 of 3 voeten vaneen vastgemaakt zijn. Dit touw is zoo lang, dat het van het oostelijkste tot het westelijkste praauwtje toereiken kan. Dit nu werpen zij zoodanig uit, dat het maar pas op de oppervlakte der zee rust en van ieder praauwtje ook met een haak zoo sterk gehouden en wat bewogen wordt. Dit doen zij, opdat de klappusbladen, die beneden in zee hangen en door die beweging van al die haken der praauwen mede bewegen, door derzelver vrij dieper naar den grond doorgaande schaduw, al de visch, dien binnen dien kring is, naar den wal toe jagen zouden. Opdat die visch nu te schuwer worden en te nader aan den wal komen mogt, palmen zij, bij zulk een gestadige beweging van deze lijn, hoe langer hoe meer 't bot deszelfs in, elkander en de wal ook hoe langer hoe meer en tot zoo nabij naderende, dat zij in staat zijn, om al die visch, die dan in een zeer korte en diepe kuil bijeen is, door eenige sero's of fuiken te beletten weer naar zee te loopen en die dus te vangen. Ik heb dus verscheidene malen in eene trek meer dan een gansch vaartuig visch, meest makreel zien binnen boord krijgen; doch, volgens hun oud bijgeloof, moet er geen vrouw bij 't visschen komen of de vangst is buiten hope. De tweede wijze van visschen gaat dus toe. Zij laten een touw, waaraan op zekeren afstand mede klappusbladen vastgemaakt en kleine haakjes met aas gedaan zijn, eenigen tijd zeer diep op 30 of 40 vadem zinken, die zij dan na eenigen tijd met verscheiden visschen te gelijk ophalen. Anders vischt men ook wel met bobbers of groote doorluchtige korven met binnenfuiken, die op 100 of 200 vadem zinken en waarmede zeer schoone zeekarpers en andere visschen gevangen worden. Behalve dezelve hebben zij ook groote en wijduitgebreide fuiken, eveneens als hooge doorluchtige matten, met een fuik van binnen, zeer ver uitgezet, om de visschen in te lokken. Op dit eiland Rhun plagten ook weinige nootenboomen te zijn en ik heb de plaats, waar zij (zoo men mij zeide) gestaan hadden, toen de Engelschen nog meester hiervan waren en waarover zoo veel beweging in de wereld gemaakt is, gezien; maar ik geloof niet dat er 500 stuks boomen op hebben kunnen groeijen en men zei mij, dat er op dat eiland geen meer, maar dat zij allen, schoon weinig in getal, toen het de engelschen verlieten, uitgeroeid waren, gelijk men ook dezelve, zoo ras men er weêr eenige vernam, die door de nooteneters (zekere vogels die de nooten inzwelgen en zich weer ontvallen laten en dus als voortplanten) daar vervoerd mogten zijn, ten eerste gewoon was uit te roeijen. Dit Poelo Rhun is 't, waarover zoo veel spel, veel jaren aaneen, gelijk men omstandig in Aitzema en anderen zien kan, tusschen onze en de engelsche oost-indische maatschappij geweest is. Al welke geschillen echter eerst den 10den Julij 1667 op de bredasche vredehandeling niet alleen volkomen werden afgedaan, maar toen ook goedgevonden, dat de engelsche van ons Nieuw Nederland tegen 't

eiland Rhun overnemen of verwisselen zouden, gelijk dit daarop zoo gevolgd, en waarbij dit eiland sedert aan onze compagnie gebleven is. In onze tijden had men op dat eiland twee steden Varaat en Toeldam. Het heeft pas versch water genoeg voor zijn volk, dat weinig is. Zij waren van ouds zeer bijgeloovig, sterk, gelijk de Bandanezen, voor de tooverij en Oelilima's, en die van de eilanden Ay en Rhun gaven voor, van ouds al meesters over de 4 steden van Neira geweest te zijn, omdat hunne voorouders dit land van Ay en Rhun eerst bewoond, met allerlei vruchtboomen beplant en zich daarna derwaarts begeven hadden, latende maar sommige van hunne vrienden met eenige slaven hier blijven wonen, om hunne zaken waar te nemen. Om welke reden zij ook nog in 1690 en eenige volgende jaren, hun deel in 't bakkorragie- of anker- en andere kleine gelden plagten te genieten, gelijk ook die van Neira, buiten voorkennis van deze twee eilanden en van al de Oelilima's, op verbeurte van een derde der goederen, geen koop van rijst, kleeden of van eenige gelden maken mogten 't geen anders de Nederlanders gewoon waren in de tegenwoordigheid van al de Oelilima's en al de Oelisiwa's tot Orontatte, onder dien grooten boom, te doen en na zekeren eisch voor de nooten en foelie bij den inlander en een bod der onzen er op, gedaan, wel 4 of 5 weken daarmede bezig te wezen. En zoo was het ook met het behandelen van alle andere zware landzaken, welke door die van Neira, of eenige andere steden buiten kennis der Oelilima's niet behandeld mogten worden, ten ware dat zij mede in eene zware boete of verbeuring van een derde der goederen, over welke bij hen gehandeld werd, vervallen wilden. Dit is 't voornaamste dat ik van Poelo Rhun te zeggen heb, niet wetende of men hier eenig wild van herten, koebeesten enz., maar wel dat men er slangen zoo zwaar als ergens, en eenige met pooten heeft; waarvan ik zelf 2 pooten lang bewaard heb. De heer landvoogd van Zyll heeft mij verhaald, dat er eens een slang als een groote balk, die 8 matrozen naauwelijks voort konden trekken, dood gevonden is.

Vierde Hoofdstuk.

Het eiland Rosingein. Zeehorentjes. Wilde koeijen. Een reduit hier. Zeldzaam gras. Geen nootenbomen nu hier. Poelo Sowanggi. Poelo Pisang. Poelo Kapal. Oude zaken van Banda. De Bandanezen verder beschreven. Aardbevingen. Taal hier gebruikelijk. De Zuid-ooster en de Zuid-wester eilanden. Klein Key. Groot Key. Omstandig beschreven. De aroësche eilanden. Abel Tasmans togt naar 't Zuidland in 1642. Van Diemen land. Frederik Hendriks baai. Zien schijn van menschen. Nova Zeelandia. Menschen gezien. De Moordenaarsbaai. Drie Koningen eiland. Lange menschen gezien. Pylstaarts eiland De eilanden Amsterdam en Middelburg. Het eiland Rotterdam. Prins Willems eilanden en Heemskerks droogten. Ontong Java. De eilanden van Marken en menschen hier, enz. De Struishoek. Het brandend eiland. Het eiland Jamma. Het eiland Moa. Willem Schoutens eiland. Togt der sloep Walingen in 1563 naar Nova Guinea. Het eiland Caras. Het dorp Roemakay. Het dorp Isera tast de onzen aan. Het dorp Schaar. Emeloords baai. Het dorp Piera. Die van Roemakay zoeken Vink aan te tasten. Togt van de heer Keyts in 1678 naar Nova Guinea. Fataga en Roemah Bati. Poelo Aas. De eilanden van Caras. Ryklof van Goens Baai. Onins grenspaal. En die van Cubiay, Cani, Batoer en Cara. Cubiay. De heer Speelmans baai. Zeldzame begravenis der Oniners. Het Wezels eiland. Het eiland Nametotte. Daar verscheiden van ons volk doodgeslagen zijn. De Moordenaars rivier. De Vlamings togt naar 't Zuidland in 1696. Het eiland St. Paulo. Het eiland Amsterdam. Het eiland Rottenest. Vlaming gaat op 't Zuidland aan de wal. Wat hij er zag. Zware zwanen. Menschen gezien. De overblijfsels in

Hartogsbaai gevonden. Willems rivier. Moni. Het verdere bij hem verrigt en gezien. Purris voorstel wegens 't Zuidland. Togt van den heer Roggeveen met twee schepen derwaarts.

Het zesde en laatste der Bandanesche eilanden, die bewoond worden, is Rosingein. Het is vrij kleiner als Poelo Rhun of een der drie anderen, en ligt omtrent 3 mijlen ten zuidoosten van Oerien of van het Hoog Land. Het is een wild, woest en bergachtig eiland, hoewel zoo hoog in verre na niet, als het hoog land van Lonthoir. Het dient meest om er de banditen, voornamelijk van andere gewesten. te plaatsen en brandhout en inhouten voor de vaartuigen door deze banditen te laten kappen, als mede om kalk, die door hen van den zee- en kraalsteen, op de reven daaromtrent vallende, gebrand wordt van daar te halen, doch den 23sten Februarij 1694 verboden hun Edelheden banditen tot andere plaatsen reeds behoorende, of van daar naar Rosingein en naar Banda te zenden. Ook vallen hier fraaije en zeldzame zeegewassen, voornamelijk van die witte koralen zeeboompjes met zwarte banden, die men ook als een geneesmiddel gebruiken kan; welke men op de reven rondom dit eiland, zoo overvloedig heeft, dat geen schip hieromtrent komen kan. Men heeft er veel ongewone soorten van horentjes, even als in Amboina; maar daar zijn er ook verscheiden, die men in Ambon niet heeft, als onder andere de spierwitte kleine krulhorens met zwarte takken, die ik nergens zoo, als hier gezien heb. Ik heb daar ook zuiver door de zon gerafineerd zout gezien, van zeewater in de holligheden dezer rotsen geslagen, dat zoo wit als hagel en zeer goed was. Men heeft hier ook veel wilde koeijen, die men wil, dat al voor veel jaren door eenige Deenen op dit eiland gezet zouden zijn. In 1687 heb ik, daar zijnde met den heer landvoogd, er twee van gezien, die door Zijn Achtb. wildschut of jager, in een schuinsch schot, met twee kogels bijna op een en dezelfde plaats in 't voorhoofd, pas boven de oogen, getroffen waren. Zij zijn zoo kloek niet, als de balische en schenen mij macasaarsche beesten te wezen. Of er eenig ander wild of gediertje valt, weet ik niet. In 't noordwesten van het eiland heeft men een reduit, die ik vertrouw nieuwer te zijn, dan die, van welke in 1627 in het dagregister, nevens die van Denner, Poelo Rhun en Wayer gemeld wordt; omdat ik in de aanteekeningen van een vriend, die hier in 1657 geweest is, klaar uitgedrukt vind, dat zij niet lang gestaan had. Behalven de Banditen, die geen groot getal uitmaken, heeft men geen inwoners op dit eiland, als de bezetting van deze reduit, zijnde een sergeant en wat meer soldaten, dan men gewoonlijk op zulk een reduit ligt, om de Banditen, die de sergeant en zijn volk eens overweldigd hebben en toen ontvlugt zijn, wat beter in toom te houden. Ik zag in den korten tijd, dat ik er was, maar twee vrouwen, te weten, die van den sergeant en een soldaten wijf, beide Mistisen, doch de laatste een buitengewoon kloek stuk. In oude tijden had het 200 inwoners. Het zeldzaamste, dat ik hier vond, was, dat al het gras, dat ik hier zag, zich zoo hard en scherp, als doren, vertoonde. In de vischtijd valt hier ook veel visch, 'tgeen den sergeant, door de naastigheid van zijn vrouw, die er zeer wel mede weêr om te gaan, veel voordeel geeft. Nooten- of andere vruchtboomen heeft men hier uit de natuur geene, maar wel die men er plant. Ik meen, dat ik daar een katappaboom omtrent de reduit gezien heb. Bamboezen ziet men er overvloedig. Men heeft hier ook goede klei gevonden, om esterikken en andere steenen van te bakken; en 't is ook wel van versch water voorzien. Hier plagten in oude tijden wel de minste, maar ook de beste nooten van Banda te vallen. Op dit eiland Rosingein (door anderen in oude schriften ook wel Rossangyn genaamd) plagten van ouds drie stadjes of vlekken te zijn; Woetra, Tanamassa en Vali. Het eiland heeft een groote droogte, een gotelingschot er van gelegen. Ook was er in oude tijden een koning van dit en van de andere eilanden, van welke men in Ridjali's beschrijving van Hitoe's

kust gemeld vindt, waar in de 19de alkisa van den koning van Rosingein gesproken wordt.. Niettegenstaande men hier geen kaaimans of krokodillen ooit gehad heeft, vernam men echter, eenige jaren voor 1687 een kaaiman, die er niet wel anders, dan van 't eiland Ceram kan gekomen en zeker door een storm of iets dergelijks vervoerd en zoo overgezwommen zal zijn, schoon het van Banda wel 15 of 16 mijlen afgelegen is. Hij werd ten eerste ontdekt en gedood; doch vóór noch na dien tijd heeft men daar, of ook op een dezer eilanden dit dier meer vernomen. Dit nu is wel 't gemeen Banditen-eiland; doch hier naar toe mogen, volgens orde van Hun Edelheden, den 23sten Februarij 1694 aan die van Amboina gezonden geen gedoemden van andere landvoogdijen, dan na vooraf verzocht verlof van Hun Edelheden gezonden worden. Ook heeft men wel Banditen op andere van deze eilanden ('tgeen van de gunst des landvoogds meest afhangt) geplaatst: want de oude heer Cojett, gewezen landvoogd van Tayouan, heeft op Poelo Ay, in een klein huisje. dat ik nog gezien heb, gewoond. Ik weet echter een geval van een dus begunstigden Bandiet, die zich op Lonthoir ophield, en die Hun Edelheden in 1688 uitdrukkelijk naar Rosingein ordonneerden.

In deze zes van oudsher bewoonde eilanden plagten wel 15,000 zielen te wezen, hoewel er in alles niet boven de 4,000 of 5,000 weerbare mannen, met schild en zwaard voorzien zijn, waaronder dan nog de slaven geteld werden. Nu gis ik dat er op al de eilanden niet boven de 5,000 zielen zijn.

Behalven deze bewoonde eilanden, zijn er nog drie onbewoonde. Poelo Swanggi of Sowanggi (dat in 't Maleisch het toovereiland beteekent) is er een van. Het vertoont zich als een groote klip, 5¼ mijl ten noord-westen van den Goenong Api en is gansch en nergens wel aan te komen. De inwoners van de andere eilanden noemen het zoo, omdat zij gelooven, dat de duivel er huishoudt en dat het daar spookt, waarom zij met dat eiland gansch niet willen te doen hebben en door 't vertoonen van veel fratsen en bijgeloovige grillen (als zij er omtrent komen) hun best doen, om er voorbij te geraken. Men heeft er veel groote slangen en men plagt er ook eenige, weinige vruchtboomen te hebben.

Poelo Pisang, (dat is, het Pisang of Bananas eiland) ligt zeer digt bij Neira's oosthoek, wat benoorden dien oosthoek van 't Hoog Land. Het dient tegenwoordig alleen, om er een tuin voor den heer landvoogd aan te kweken, daar er de aardgewassen zeer wel tieren. Daar woont ook maar een tuinier op, die om den tweeden of derden dag, en somtijds wel maar eens 's weeks, met groente aan Zijn Achtb. huis komt. Daar is een klein slecht huisje, waarin ik eens met gezelschap vrolijk geweest ben en met zoo veel verwondering zoo veel visch met de Tali Soekey vangen zag, dat men die in een fraai groot vaartuig niet wist te bergen. Men heeft er ook, hoe klein het is (daar men het met een lange snaphaan bijna zou kunnen overschieten) eenige boomen, sommige van welke ik met veel verwondering door de rotsen heen, met harde dikke wortels, zonder dat ik de allerminste aarde daaromtrent kon gewaar worden, heb zien groeijen.

Een weinig benoorden dit eilandje heeft men nog een kleiner, zijnde maar een barre rots in zee, Poelo Kapal; dat is, het schip-eiland genaamd, omdat het zich van verre in zee even als een schip opdoet. In deze eilanden is 't beste en meeste levensmiddel de visch, die er redelijk overvloedig is, ook zijn er schapen, hoenderen, eendvogels, enz. Groente is er weinig; de gestoofde nootenbolster is een der beste schotels. Rijst en sagoe, (die zij van de Zuid-ooster eilanden en ook van Ceram en Amboina, volgens last van Hun Edelheden in 1683 krijgen kunnen) verstrekt hen voor brood, hoewel er dat zeer schoon, zoo veel noodig is, gebakken wordt; doch de sagoe is een groot voedsel voor hunne slaven, want schoon er rijst genoeg komt van de E. maatschappij en van de burgers, zoo verstonden echter Hun Edelheden, dat men de

slaven maar van sagoe verzorgen, en dat geen burgers hunne rijst aan Cerammers zouden mogen verkoopen.

In oude tijden plagten die zes bewoonde bandanesche eilanden ieder bijzondere voorregten te hebben en ieder bijzonder vlek op zulk een eiland verdeelde die weêr met de andere steden en vlekken. Een verdeeling, uitgevonden om elkander niet in den weg te zijn en in eendragt zamen te leven. Labetakka had de groote visscherij, met zijn drie steden; en zij waren het hoofd des eilands, eer zij van die van Neira afgescheiden zijn. Neira met zijn drie steden, maakte het koperdraad tot hoeken en zij mogten alleen maar op Thullelo om houwmessen en zwaarden varen; behalven eenige weinige, die zij dat echter niet, dan met 10 per cent te betalen, toelieten. Ook heeft de koning van Thullelo (die ik nergens weet te vinden, weshalve ik geloof, dat het Tamboeko zal moeten zijn) aan die van Neira een zeil, als een verkeerde bezaan en dat voorregt er nevens geschonken, om het buitenste van hunne krisschede boven aan, ter breedte van 4 vingeren, met goud te mogen beslaan. Twee voorregten van zoo veel belang, dat geen andere Bandanees, zoo hij door hen niet beoorloogd wil zijn, zich die mag aanmatigen; ten ware dit hen door die van Neira bij zekere gunst, die zij aan de vreemde oelilimasche orangkaja's wel eens bewezen, toegestaan werd. Die van Lonthoir hadden geen voorregten van eenig belang; maar waren de magtigste ter zee in praauwen en jonken, met welke laatste zij op Macasar, Java, Malakka, Patani, enz. voeren en handel dreven; hoewel zij dat in 1610 zoo sterk niet meer deden. Hier bekwamen zij ook eenige bassen, roers en stormhoeden, waarmede zij in Banda komende, begeerden, als een voorregt hen eigen, ze ook te voeren; doch daar 't gansche land hier tegen opstond, bleef dat naderhand ieder van hen vrij. Die van Hammet, een zekere oude negerij hier, geneerden zich met foelie en nooten te plukken en daarvan nootenolie te branden, daar zij toen wel de meeste nootenboomen hadden. Zij voeren jaarlijks ook met 5 of 6 groote praauwen naar 't Zuid-ooster eiland Tenimbar, omtrent 30 of 40 mijlen van Banda, waar zij slaven, karet, bokken, padi (of rijst met zijn bolster) en boontjes kochten. Op deze eilanden voeren ook die van Sammer en Orontatte, doch die van Celamme, Wayer en Oudendenner, meest op de eilanden Key en Aroe, waar zij hunne groote jonken en praauwen deden maken, waarmede, daar zij de beste boomen daartoe hebben, zij geheel Banda voorzien. Het eiland Ay vaart ook wel op Key en Aroe, doch meest op Amboina, om sagoe. Haar voorregt is, om sokkels en matten, aangezien zij daartoe de meeste bladen hebben, te maken. Die van het eiland Rhun varen op dezelfde plaatsen als die van 't eiland Ay; maar maken en verschaffen al de klappusolie in Banda, aangezien zij de meeste klappusboomen toen hadden, Ook maken zij eenige sokkels en matten. Die van Rosingein varen meest op Cey en Goram, om sagoe, en plagten allerlei aarden potten voor Ceram, Goram, Key, Aroe, Banda en Amboina, enz. daar zij schoone aarde hiertoe en tot tigchelsteenen hebben, te bakken. De heer van Berkel, die zeer goede kennis van de bandasche zaken had, zegt dat de Bandanezen, omtrent 1500 nog door 4 koningen, te weten: die van Labetakka, Celamme, Wayer en Rosingein bestuurd werden, die zij daarna verstooten hebben, stellende sedert de regering aan de oudsten des lands, die nevens de Moorsche priesters, die overal bijna 't voornaamste bewind hadden, over alles uitspraak deden; doch zoodanig, dat deze uitspraak echter zoo de boedjangs of de gemeente, er niet in bewilligden, geen voortgang had. De geslachten of nazaten door deze vier koningen waren in 1610 nog in Banda en hadden hunne namen en 't regt van in 't geregt te zitten, op hunne bijzondere plaats en om Sjahbandars te worden, toen nog behouden, hoewel zij in zich zelven geen meer magt, dan de andere orangkaja's hadden. Het was in zijn tijd de gewoonte nog dat die steden, waar de koningen weleer regeerden, in de algemeene landsvergaderingen als koningen werden aangesproken, gelijk zij toen ook den naam

nog voerden. In die vergadering werd de koning van Labetakka boven aan, daarna die van Celamme, daarna die van Wayer en dan die van Rosingein gezet. En Wayer voerde nu, bij versterf en door verhuwelijking met die van Rosingein, beide deze koningsnamen alleen. In alle vergaderingen werd het voorstel door de oudsten en de Sjabbandars, doch de uitspraak meest door de laatsten gedaan, daarna zei er ieder zijn gevoelen over, en dan de Papen, die volgens hunne wetten, naar onderlinge priesterlijke berading, een tweede uitspraak deden, die zij dan, zoo die hen behaagde, aannamen of anders verwierpen: want de Boedjangs (dat eigenlijk de ongehuwden beteekent, maar waardoor zij de gemeente verstaan) gaven aan alle besluiten het zwaarste gewigt, buiten welker toestemming geen besluit stand greep. De Bandanezen waren van oudsher zeer hoogmoedig, trotsch en opgeblazen, beroemende zich ieder niet alleen een edelman en van hoogen adel te zijn; maar dit ging zoo ver, dat ieder van hen naar zijne wonderlijke uitrekening ook de edelste en in rang verre boven anderen zijn wilde. Om dit te bewijzen, halen zij op hoe dat voor 50 of 100 jaren de grootvader, bestevaar of overoverbestevaar van dezen een slaaf van de overoverbestevaar van een anderen, die zich zegt van hooger adel te zijn, geweest is, en houden op dien grond verder staande, dat derhalve alle nakomelingen van zulk eenen almede tot slaven van dezen grooteren edelman met al 't hunne, tot dat zij zich zelven vrijkoopen, vervallen zijn. Indien men hunnen adel echter eens goed naspeurt, zal men bevinden, dat hunne voorouders of Banditen, of weggeloopene slaven van hunne meesters, of wegloopers van hunne ouders waren en dat hunne voorouders of caffers van Mosambike. of uit Arabien, Persien, Cambaja of van Coromandel, Bengale en Malacca, Pegu, Atjin, Java en Maningcabo, ook veel Chinezen, Makasaren, Molukkers, Amboinezen, doch meest Cerammers, en veel Portugesche en Mistize hoerekinderen geweest zijn, en zeer veel slaven van Ceram, Key, Aroe, Timor, Solor, Boeton, Tenimbar enz. daaronder liepen, die met er tijd door groote naarstigheid wat verder gekomen, met een Javaansch, Makasaarsch, Boetonsch, Ternataansch of Maleisch bijzit huisgehouden, en dezelve, na 't teelen van verscheiden kinderen, op hunne wijze getrouwd hebben. Uit al het welke klaar genoeg blijkt, dat het een mengelmoes en slavengebroed uit allerlei natien is, van welke de meeste voortgekomen zijn. Die bij hen met een anders slavin boeleerde en er een kind bij kreeg, moest, wilde hij 't kind hebben, de slavin vrijkoopen en daarna voor het kind, wilde hij geen spel er over hebben, nog iets bijzonders geven: want anders maakte die eerste meester op zijn onvoorzienst niet alleen op dat kind, maar ook op al het overgewonnene zijnen eisch. De vrije weduwen der Bandanezen geen slavinnen zijnde, mogten met haar 's mans jonger broeder, doch de oudste broeder mogt met de weduwe van zijn jongsten broeder niet hertrouwen. Die bij iemands slavin betrapt werd, moest aanstonds, op 't getuigenis van vrije lieden, doch van geen slaven, sterven. Vrijster en vrijer liepen van ouds, en zelfs in later tijden, zonder eenige straf bij elkander; maar overspel werd bij hen met de dood gestraft. Zij mogten ook hun vrouwen driemaal verwerpen en ze weder aannemen, maar zoo dat iemand ten vierdemaal doen wilde, moesten zij beide sterven of levendig, met 't hoofd er buiten, begraven, en zoo dood gesteenigd worden, ten ware zij in staat waren, om zich zoo duur, als de priesters prijs op hen stelden, vrij te koopen. Dieverij werd in de twee eerste reizen bij hen niet, maar de derdemaal, als men er iemand op betrapte, met een geldboete of ook wel met oneffen slagen gestraft: want die zulk een dief met evene slagen gestraft had moest er zelf weêr zoo veel ontvangen, of zulks, volgens uitspraak der Moorsche papen afkoopen; om 't welke te mijden daar wonderlijk wel voor gezorgd wordt. De oude Bandanezen plagten zich met twee dingen arm te maken: de vrouwen met het geven van maaltijden aan haar vrienden, terwijl de mans op een togt gingen, en om hen dus

een behouden reize toe te wenschen; en de mans weer behouden 'thuis gekomen zijnde door 'twelkom heeten van hunne vrienden, die niet vertrokken, voor dat de helft van de overwinst gevlogen was. Het is van ouds her een hardnekkig, boos, trouw'loos, verradersch en wederspannig volk geweest, op welke geen staat ter wereld te maken was, waarom zij ook meest uitgeroeid of naar de naburige eilanden, als Ceram, Goram, Key, Aroe, Cailolo (dat meest Bandanezen zijn) Soeli enz. in Amboina en andere landen verdreven en gevlugt zijn. Daar plagten er ook op de kust van Hitoe te wonen, aan welke in 1659 toegestaan is door Hun Edelheden, volgens schrijven van den 22sten December aan die van Amboina, om, volgens hun verzoek, naar Batavia vervoerd te worden. Het oostermoesson begint hier in Mei en 't westermoesson in December, zijnde April en November de kentermaanden, in welke de ooster- of de westerwinden zoo niet doorwaaijen, maar stil zijn en wat uitrusten. Het regent hier echter in 't oostermoesson zoo lang, noch zoo sterk of zoo vast niet, als in Amboina; maar ik heb gemerkt, dat het westermoesson daar met zwaarder uitbarsting van wind, dan elders, en als bij zware vlagen, die somtijds honderden van boomen uit de aarde rukken, zijn aanvang neemt. Die hier eerst komen, raken gemeenlijk aan heete koortsen; doch die 't land gewoon en dat door zijn, leven er gezond en vrij lang. Ik heb er zeer oude lieden en onder andere een vrouw op Celamme gezien, die een aankomende vrijster was, toen de Hollanders in 1621 't Hoog Land innamen; ten bewijze bijbrengende, dat zij veel mandjes met aarde aangedragen en zelf mede haar best gedaan had, om hen van 't land af te houden. Ook zag de onderzeevoogd Heemskerk met de zijnen in 1599, bij hun komst in Banda, daar dikwijls een man van 130 jaren. In de tien maanden, die ik hier geweest ben, heb ik dit land zeer ongezond voor mij bevonden; 't geen ik oordeelde door koude dikke dampen, die ik in 't oostermoesson 's morgens op 't gebergte van 't Hoog land regt tegenover mijn kamer (gemeenlijk vroeg op zijnde) een tijd lang als rusten en daarna zoodanig nederdalen zag, dat ik van tijd tot tijd de koude niet alleen op mijn voorhoofd en hersenen gevoelde, maar daardoor van ieder maand wel drie weken met den huig gekweld was, waaruit dan koortsen ontstonden, zoo dat ik daar gansch niet aarden kon. Ook sterven veel slaven op 't Hoog Land, die deze koude en dampige lucht niet gewoon zijn. Anders heb ik het daar wonderwel gehad, want ik had in al dien tijd de eer van bij den heer landvoogd van Zyll in huis mijn verblijf te houden. Men heeft hier zulken overvloed van visch of vleesch en andere spijzen niet, als in Amboina, maar de zeekarper is er schoon, en hoewel men er veel meer en beter schapen, dan in Amboina en veel gesnedene en gemeste bokjes heeft, die daar op die wijze juist niet gemest worden, oordeel ik 't echter in Amboina veel beter koop van levensmiddelen te zijn; groenten zijn er ook maar passelijk; doch de turksche boontjes aarden er beter, als in Amboina. Vruchten zijn hier overvloedig en bijna dezelfde als daar, uitgenomen dat ik er een vond, Pau of de stinkerd genaamd, die in Ambon niet valt. Zij is als een manggavrucht, doch waterachtiger van smaak. Het heugt mij dat ik in Maart 1686 den heer de Hertog, opperkoopman en hoofd te Japara en vroeger hoofd te Lonthoir, tegen jufvrouw Johanna Padbrugge, weduwe van den heer van Vliet, over dit Banda en den overvloed van allerlei eetwaren en ververschingen, die men daar had in 1682 (in welk jaar zij, met mejufvrouw haar moeder, daar eenige dagen geweest was) zeer heb hooren roemen, om 'twelke te bewijzen, hij Haar Ed. al vrij trots afvraagde, of zij dit bij haar aanwezen ook niet bevonden had. Deze jufvrouw, van een vrolijken aard en genegen zijnde dezen zwetser een fraaije steek hierover te geven, zeide: « Ja, mijnheer, het is zoo; maar ik heb ook daarna vernomen, dat men te dier tijd in Banda, wat men maar bijeenrapen kon, opzamelde en daardoor lang naderhand nog groot gebrek van alles geleden heeft; » waarover 't gansche gezelschap, uitgenomen mijnheer de Hertog, hartelijk begon te lagchen; en hij sprak sedert nooit meer van

Banda's overvloed. Deze eilanden zijn ook bijna 't gansche jaar door aarbevingen, gelijk wij reeds eenigzins getoond hebben, onderworpen, waarvan de vuurberg de voorname oorzaak is, hoewel zich die meest van October tot April en Mei, ook wel in Augustus en September, voelen laten. En op die aardbevingen zijn er nu en dan ook zware watervloeden gevolgd. Dat men hier somtijds zwaren bliksem en donder hebben kan, is ons door de twee dondersteenen, in 't perk van van den Broek, gevonden, reeds gebleken. Zeker vriend in 1657 hier gekomen, hoorde hoe 's jaars te voren de bliksem in een schip, dat op de reede voor Neira lag, geslagen zijnde, de scheepskok al zijn hoofdhaar en baard zoo zuiver, alsof het afgeschoren was, weggenomen, doch hem gansch niet gekwetst had, gelijk hij dit niet merkte, voordat hij, bij toeval er naar tastte en het toen met verbaasdheid gewaar werd. Men stond over deze zeldzame werking van den bliksem zeer verwonderd, en deze scheepskok had de eer om daarover uitdrukkelijk bij den heer landvoogd Wyns ontboden te worden, die er met zijn bijhebbend gezelschap zeer over verzet stond. Schoon de Bandanezen van ouds hun eigen taal hadden, zoo is de gemeene taal onder hen en met alle vreemdelingen, zoo daar, als om de gansche Oost, ja door gansch Indië (hoewel men op Batavia, Ceylon en elders ook de Portugesche veel gebruikt) de Maleische, dat een sierlijke, rijke en zeer aangename taal is. Daar zijn er, die meenen, dat de nootenboomen alleen in Banda vallen, doch dit is mis; maar dit is waar, dat men er deze landvoogdij alleen toe houdt, om ze aan te kweken, en dat men die op alle andere plaatsen uitroeit. Tot de landvoogdij van Banda behooren verscheiden eilanden, zoo om de zuid-oost, als de zuid-west van Banda gelegen; alsmede de vaart op Nova Guinea.

Deze Z.-ooster en Z.-wester eilanden zijn zeer veel in getal; wij zullen eerst de Z. ooster en daarna de andere, zoo ver het noodig is, aanwijzen en beschrijven. Deze nemen hun begin ten O. van 't groot eiland Ceram, omtrent 1 mijl beoosten Ceram-Laoet. Pas O. ten Z. van 'tzelve ontmoet men eerst twee eilandjes, waarvan het oostelijkste Tenimbar genaamd is. Wanneer van daar nu 4 mijlen naar 't N.-O. zeilt, heeft men het eiland Goram, dat wel 12 of 13 mijlen van Ceram Z.-O. op ligt. Het is wel 3 of 4 mijlen lang en wel 2 of 3 mijlen breed, en meest N-W. en Z.-O. gestrekt liggende, waar naar toe veel oude Bandanezen gevlugt zijn, waarmede de E. maatschappij nu en dan nog al wat heeft te doen gehad. Het ligt ook omtrent 4 mijlen O. en N. van Salowakki. Twee mijlen verder Z.-O. van Tenimbar, heeft men 't eiland Salowakki, dat bijna meest Z. ten O. en O. ten W. uitgestrekt ligt en digt bij 'twelke zich een rif, dat van Ceram-Laoet tot nabij hetzelve loopt, opdoet. Het is 4 mijlen ruim lang, 2 mijlen breed (hoewel aan beide de einden smaller) en aan den oostkant van een baai voorzien; en 't heeft aan de zuidzijde een rifje, dat naar 't Z.-W. strekt. Het eiland Manabokka doet zich 2 mijlen Z.-oostelijker, met een rifje aan den N.-W. kant, op. Het ligt meest N.-W. en Z.-O. uitgestrekt, is omtrent 5 mijlen lang en schaars 2 mijlen breed. Drie mijlen Z.-oostelijker liggen de twee eilandjes Mattebello Z.-O. omtrent 2 mijlen van elkander en pas 1 mijl ieder groot, van waar men 2 mijlen Z. oostelijker bij 't eiland Coessevoey komt, dat omtrent 3 mijlen lang en 2 mijlen meest breed, en in 't O. en W. van een baai voorzien is. Anderhalf mijl Z.-oostelijker heeft men een droogte wel van 2 of 3 mijlen in 't langwerpig rond, met een eilandje aan de Z.-O. zijde 1 mijltje daar buiten, ten O. van 't welke 6 mijlen een droogte van 2 of 3 mijlen in 't rond, Poelo Flores genaamd, ligt. Twee mijlen ten Z.-O. van 't voornoemd eilandje heeft men 't eiland Koerekofe, dat 3 of 4 mijlen in 't rond is en 'tgeen pas ten N.-O. ook een eilandje liggen heeft. Even ten Z. O. van Koerekofe heeft men het eilandje Tewer, dat 35 of 36 mijlen ten O. van Banda ligt. Dit is zeer bergachtig, 3 mijlen in 't rond en vol klappusboomen, die veel olie geven. Ook is hier een hooge brandende berg, die in 1659 met groot geweld vaneen barstte. Twee of

drie mijlen Z.-oostelijker en dan niet wel nog eens zoo ver, heeft men twee eilandjes zonder naam en dan nog 2½ mijl zuidelijker ziet men 't eiland Boen, dat een driehoek verbeeldt en omtrent 3 of 4 mijlen in 't rond is, hebbende in 't N. O. 1 mijl van den wal een eilandje en in 't O. ten Z., pas buiten dat eilandje, een rif van wel 5 mijlen in 't rond liggen, waarop zich nog twee eilandjes vertoonen. Twee mijlen schaar) bezuiden Boen ligt het eiland Caudar, meest W. ten N. en O. ten Z. uitgestrekt, zijnde 3 mijlen lang en 1 groote mijl breed. Drie mijlen zuidelijker (wel zoo oostelijks ontmoet men 't eiland Cauwer, dat meest Z. ten W. en N. ten O. gestrekt ligt, 'tgeen ook zeer bergachtig, wel 3 mijlen lang en 1 of 1½ mijl breed is. Zij bakken hier veel potten, die zij nevens hun atap in Banda te koop brengen. Vijf of zes mijlen zuidelijker heeft men drie eilandjes, Noesa Telo (dat is de drie gebroeders of eilanden in 't Amboineesch) in een driesprong, die 2 of 3 mijlen vaneen zoodanig liggen, dat er een van in 't Z. komt en de twee anderen zich in 't N. W. en in 't N. O. vertoonen, zijnde geen mijl ieder groot. In 't N. O., 8 of 9 mijlen van 't oostelijkste der drie gebroeders, ligt Tiando, een groot rif, dat meest W. ten N. en O. ten Z. wel 13 of 14 mijlen in 't rond gestrekt ligt en waarop zich drie eilandjes, twee in 't W. en een in 't O., ieder omtrent van 2 mijlen lengte en zeer smal vertoonen. Twee of drie mijlen ten O. van dit rif ligt een ander omtrent van dezelfde grootte, doch Z. en N. strekkende en pas 2 of 3 mijlen van 't eiland groot Key in 't O. (waarvan wij daarna, gelijk ook van Aroe, breeder spreken zullen) gelegen. Vijf of zes mijlen ten Z. O. van Noesa Telo liggen twee eilandjes meest N. O. en Z. W. vaneen uitgestrekt, van welk 't N.-oostelijkste Toenjotokki genaamd is. Vier mijlen beoosten Toenjotokki vertoont zich een rif, dat wel 10 mijlen Z. en N. en zich wel 3 of 4 mijlen O. en W. uitstrekt. Het loopt in 't N. met een bogt om van 2 of 3 mijlen en gaat daar dan naar 't Z. zoodanig om, dat het aan 't eiland Key Watala in 't N. vast ligt, gelijk het in 't O. ook tot tegen klein Key loopt. Op dit rif liggen vier eilandjes, ieder 2 of 3 mijlen in 't rond, alle Z. en N. gestrekt. De drie eersten beginnen in 't N. digt bij de zoom van 't rif en gaan zoo Zuid aan, dat zij omtrent 1 mijl vaneen liggen; en even buiten 't rif 1 mijl vaneen liggen; en even buiten 't rif 1 mijl van 't zuidelijkste dezer drie eilandf jes, ziet men nog twee zeer kleine 1 mijl O. en W. vaneen gestrekt; doch he- zuidelijkste van de vier, Moey genaamd, ligt wel 5 mijlen van de drie noordelijke ot wel van 't zuidelijkste derzelve, zijnde digt aan den zuider zoom van dit rif, omtrent 1 mijl van den N. W. hoek van klein Key gelegen.

Een mijl beoosten de drie noordelijkste eilandjes, op dit rif liggende, en 1 mijl benoorden de N. hoek van 't eiland klein Key, ligt het eiland Key Watala, dat is, klein Key, dat N. en Z. aan den O. en W. wat smaller is, zich zelve bijna vierkant vertoonende, uitgenomen dat men in 't N. een baai met twee smalle hoeken, die meest N. W. strekken (gelijk ook de baai loopt) heeft. En in 't O. buigt de wal wat uit, gelijk zij in 't Z. weêr wat inloopt. Bij den O. hoek dezer baai in 't N. W. pas er benoorden, ligt een eilandje op een rond rifje, dat aan den wal van Key Watala vast is, en 2 mijlen oostelijker is er nog een, dat wat grooter, en in 't O. ten Z. mede met een rifje digt er aan bezet is. Vijf mijlen van dat eilandje, 'tgeen ten Z. W. van Toenjotokki 2 mijlen ligt, ontmoet men 't eilandje Fadool, dat omtrent 3 mijlen in 't rond is. Een mijl bezuiden Key Watala ligt het ander deel van klein Key met zijn N. W. hoek, die vooraan in 't N. W. 4, doch wat zuidelijker 4 of 5 mijlen ver, maar 3 mijlen breed is, zijnde aan zijn W. zijde Z. en N. wel 9, doch in 't midden 5 of 6 en aan zijn O. kant ruim zoo lang, daar zich die als in een driehoek, met een punt naar 't N., een naar 't O., en een naar 't Z. met een eilandje daarbij en pas er bezuiden vertoont. In 't N. heeft het een groote ronde baai, die wel 4 mijlen lang en wel zoo diep is, meest N. N. O. strekkende. Ook ziet men nog een baaitje aan de west-

zijde van dit eiland omtrent 4 mijlen van de Z. W. hoek gelegen. Het is wel 34 mijlen in 't rond. Twee of drie mijlen ten Z. W. van deszelfs Z. W. hoek, ligt een rondachtig rif wel van 10 of 12 mijlen in 't rond, waarop zich twee kleine eilanden van 2 of 3 mijlen in 't rond, meest O. en W. gestrekt, 1 mijl van elkander vertoonen. Het oostelijkst zijnde 't kleinste, is Ketember genaamd, liggende bijna aan den ooster- gelijk het ander aan den westerzoom van dit rif. Een weinig benoorden den O. hoek van klein Key doet zich de Z. hoek van 't eiland groot Key op, waarop de negerij Elad bekend is. Hetzelve strekt zich meest N. ten O. en Z. ten W. ter lengte van 19 of 20 mijlen uit, en is in 't N. 4 of 5, en van 't midden af en zoo verder naar 't Z. 3 mijlen breed. Men ziet daar maar een baaitje in 't W. omtrent 't midden van 't eiland en een eilandje er voor liggen, hoedanige twee andere zich 4 of 5 mijlen noordelijker Z. en N. 1 mijl vaneen vertoonen, zijnde de wal daar van de voornoemde baai tot pas benoorden dit laatste eilandje wat ingebogen; en dan ligt er nog een eilandje in 't N. pas 1 mijl van de wal, op 1 rifje van 2 of 5 mijlen in 't rond, dat aan wederzijden aan den wal van dit Key vast is. Ook buigt de oosterwal in 't O. en zoo al verder tot het O. N. O. (en daar wel 't meeste) zich uit, van waar zij dan naar 't N. ten W. weêr wat met een vlakke bogt inbuigt. Dit eiland wordt gegist op 50 mijlen O. Z. O. van Banda te liggen, en beide deze eilanden groot en klein Key zijn hoog en bergachtig land, die van gedaante, ten opzigte van hun gebergten, niet veel van Leytimor in Amboina verschillen. Men heeft er ook verscheiden rivieren en 't is omtrent 40 mijlen in 't rond, zoodat men wel drie dagen werk heeft om dit eiland rond te scheppen. Deze volken oorlogen dagelijks tegen elkander, makende elkanders oorlogsgevangenen tot slaven, die zij dan aan de Bandanezen voor een gering geld, van 10, 12, 15 of 20 rijksdaalders ten uiterste verkoopen, hoewel zij dat wel aan hun eigen vrienden, buiten weten derzelve, even als die van Celebes en Bali doen. Wat nu deze Keyaren verder betreft, zij stellen uit de overlevering hunner voorouders vast, dat God hun land geschapen heeft, zonder dat zij, die zeer botte Heidenen zijn daar iets verder van weten te zeggen, of iets van Zijn wezen op te geven. Wanneer zij 't een of 't ander ondernemen of hier of daar naar toe varen, zijn zij gewoon in zeker huis, waarschijnlijk hun tempel te gaan, en Hem daar om een goeden uitslag van hun werk, reis enz. aan te bidden. Eer zij zich tot dit gebed begeven, rigten zij een groote maaltijd voor 't gansch dorp aan en slagten eenige varkens en bokken, waarvan zij een gedeelte aan hunnen God, staande op een stok en op een vierkanten verhevene plaats van steen, omtrent twee voeten hoog, opofferen en nadat het een halve dag daar gestaan heeft, komt zeker persoon, waarschijnlijk hun priester en die daarvan leeft, dit naar zich nemen, aangezien hij geen ander inkomen, buiten een vrije woning, bij dien tempel heeft. Deze gebeden nu vangen deze inwoners niet aan zonder een menigte van grillen en grimatsen, die vooraf gaan, gewoon zijnde dan eens op hunne knieën te vallen, dan weer eens hun aangezigt te strijken en dan weêr eens beide handen boven 't hoofd te houden, hoewel, zij geen beelden hebben, voor welke zij die grillen aanrigten. Zij vallen doorgaans bruin van wezen, hebben een goede lengte of evenmatigheid van ligchaam en zijn van lang gekruld hoofdhaar voorzien. Van aard zijn zij zeer goedaardig en gedienstig ook niet diefachtig en getrouw en veilig om met hen om te gaan. Ieder dorp heeft drie of vier orangkaja's en ieder orangkaja weet hoe veel ingezetenen onder hem staan. In tijd van nood staan deze dorpen elkanderen bij. Ook voert de orangkaja alle geregtszaken onder hen uit, hoewel men anders noch aan zijn gewaad, noch aan zijn staathouding, eenige verandering of onderscheid tusschen hem en een gemeenen Keyaar bespeuren kan, dan alleen, dat sommige onder hen negen of tien gouden ringetjes in de ooren dragen en een kleedje van basten van boomen aanhebben. Hunne huizen zijn van gabbagabba gemaakt, met atap gedekt, en drie of

vier voeten op de aarde op stutten en somtijds wel op klippen aan den zeekant of langs strand gezet. De dorpen waarmede de onzen in 1624 al gehandeld hebben, zijn Har (waarvoor zij toen geankerd lagen) Adcylar, Oerato, Soevat, Eli, Onbotayl en Wayea, welke zeven te zamen wel 4,000 koppen in tijden van oorlog te veld konden brengen. De hoofden dezer dorpen hebben geen inkomen en zijn zoowel als de gemeene man genoodzaakt hun kost met visschen en van hunne boomen en landvruchten de calappus, orangieappels, pisang, limoenen en andere reeds gemeld, te zoeken, waartoe zij dagelijks hunne slaven gebruiken. Deze voornoemde dorpen aan de oostzijde gelegen, hadden wel 40 andere dorpen op dit eiland, meer naar 't zuiden tot vijanden, tegen welke zij vier jaren geoorloogd en in dien tijd wel 400 koppen verloren hadden. Deze oorlog is alleen daaruit ontstaan, omdat zij ieder hunne bijzondere voorregten (volgens oude wetten van hunne voorouders) hebben, na welke sommige bevoorregt zijn, om alleen met bobbers (vischkorven), andere met sero's (fuiken), eenige anderen weer met hoeken en wat des meer is, te mogen visschen, en buiten welken regel zij of andere schijnen gegaan en daardoor hun volk verloren te hebben. Het regt wordt bij hen in dezer voege bediend. Die iemand zonder reden doodt, wordt gekrist of met pijlen doorschoten, dat er de dood na volgt. Die overspel bedrijft, is daar een man des doods, en zulk een overspeler, gelijk ook de overspeelster, wordt den gehoonden man, om zijn gemoed er aan te koelen, volkomen overgegeven en gemeenlijk mede gekrist. Een dief, die iets van waarde gestolen heeft, worden de vier vingers zijner regterhand afgesneden of somtijds naar dat de zaken ligt of zwaar zijn, maar van een oor beroofd, doch over kleinigheden, vruchten of dergelijke dingen, wordt hij in eene boete, gerigt naar zijn vermogen gedoemd, die door het gansch dorp in vrolijkheid verteerd wordt. De mans trouwen zoo veel vrouwen als zij onderhouden kunnen, doch mannen of vrouwen zijn niet langer, dan zij willen, aan elkander verbonden en kunnen na de scheiding, weêr een ander nemen. Bij 't aangaan van een huwelijk bedingen de ouders zekere uitzet voor de jonge lieden, waarin elkander verstaan hebbende, wordt er een maaltijd aan het dorp gegeven en door de gasten geoordeeld wie van beiden, de bruidegom of bruid het langste leven zal, dat zij voorgeven te kunnen zien aan een pinang, die zij ieder eten en diens uitgekaauwde pinang de bleekste is die zal eerst sterven. En daarbij is dan hun huwelijk bevestigd. Indien hier iemand van aanzien sterft, die wordt eerst met verscheiden olien en kruiden gebalsemd en dan in een kist aan het dak opgehangen, waaronder ettelijke en somtijds wel 6 of 12 maanden (naar zijn staat is) aaneen zoo lang vuur gestookt wordt, tot hij geheel droog is, waarna zij hem in de aarde begraven. Ook hebben zij de gewoonte, pas na den dood van zulk een persoon, een feest aan 't gansche dorp te geven en een soort van schermspel tot een algemeene vreugde aan te rigten. Ook geven zij eenig goud, kleederen enz, aan dezen en genen (ieder naar zijn vermogen) om de dooden te helpen beweenen, welk gehuil wel een maand lang duurt en waarin zij elkander vervangen; doch een gemeen man wordt aanstonds begraven. Ten teeken van rouw laten zij hun hoofdhaar afscheren, en dragen dan ook ringen aan de armen en beenen en een gordel van rotan om 't lijf, die er zoo lang aan blijft, totdat hij er afvalt. Zij onthouden zich dan ook eenigen tijd van zekere spijze, en wachten zich te gelijk van lagchen of 't plegen van eenige ijdelheid. Zij gaan meest naakt, dekkende beide geslachten alleen hunne schamelheid. Zij hebben weinig huisraad. Hun spijs is meest sagoe, pisang en oebis of wortelen. Hun drank is towak en putwater; hunne schatten bestaan in goud, olifantstanden en eenige kleeden hen door de Macasaren en anderen gebragt, die zij tegen sagoe, olie, enz. geruild hebben. De oudste zoon vervangt hier zijn vader in de regering; doch al de kinderen erven anders gelijk. Hun vee bestaat in varkens en bokken; doch paarden, buffels, koeijen, bullen of dergelijke hoorndieren

zijn hier niet, dan sedert weinig jaren. Zij geven voor, dat zij genegen zijnde te oorlogen, of iets anders te ondernemen, eerst raadplegen met een vrouw, die vier oogen heeft, die zich aan de westzijde des lands ophoudt, welke vrouw in hun bijwezen met zekeren geest wegens hun geluk of ongeluk raadpleegt, waarvan zij den galm wel hooren, doch hebben dien geest nooit gezien; dat op een listigen priester uitkomen zal. Twee van die oogen staan in 't voorhoofd dezer vrouw en twee in haar nek. Zij boden ons volk aan hen die vrouw te laten zien, doch zij dorsten zich zoo diep landwaarts niet in begeven, daar het de eerste maal was, dat zij hier gekomen waren. Deze volkeren zijn zeer begeerig naar kajin goelongs met zwarte hoofden en rooden velden, petas met roode hoofden en een schoon weerschijnend veld, wit gunees linnen; negroskleeden, rood laken, tapitsjindos van vier hasta; ook eenige sarongs, roode dronggangs tjara malajoe, als ook naar ijzeren parangs, bijltjes, oud ijzer, mitsgaders Parijswerk, kralen en eenige slechte snuisterijen. Zij kennen ook realen; al de voornoemde goederen kan men hier verhandelen of tegen sagoe, olie en andere waren of met groote winst verruilen en daarmede Banda grooten dienst doen. Al deze zaken zijn op den 10den Februarij 1624, door die van 't jagt Goa, voor het dorp Har ten anker liggende, zoo als wij die hier uit een nette memorie getrokken opgeven, van tijd tot tijd ondervonden. Men heeft er ook boontjes en buiten de sagoe (die er zeer weinig is) ook oebi en combili, een soort van wortelen, enz. en veel goed hout, aangezien het land zeer boschachtig is. Deze lieden van Key (gelijk die van Aroe) komen jaarlijks met 18 of 20 kloeke vaartuigen, met 80 tot 100 mannen bezet, naar Banda om handel te drijven. Hunne wapenen zijn een schild, zwaard, pijl en boog en hazagaijen, die zij wonderlijk wel weten te gebruiken. Ook hebben zij eenige metalen bassen op hunne coracoras.

Vijftien of zestien mijlen beoosten groot Key doen zich de eilanden van Aroe op. Vier derzelve liggen meest Z. ten W. en N. ten O. als in een lijn, de noordelijkste 1 en de twee zuidelijkste 2 of 3 mijlen vaneen gestrekt en de andere zes doen zich 2, 3 of 4 mijlen oostelijker op, van welke zich er een 3 mijlen van 't noordelijkste der vier vorige meest in de lengte O. ten N. en W. ten Z. gestrekt ter lengte van 5 en ter breedte van 2 mijlen vertoont. Het tweede der oostelijke doet zich pas wat zuidelijker als het tweede der vier vorige en 3 mijlen er van gelegen, op, zijnde omtrent 5 mijlen O. en W. lang en 2 of 3 mijlen breed. Het ligt van 't eerste oostelijkste eiland wel 7 of 8 mijlen. Het derde der oostelijkste ligt mede af en aan het derde der vier vorige 1½ of 2 mijlen beoosten 'tzelve en 2 mijlen van 't laatst beschreven, hebbende omtrent dezelfde lengte en breedte als het vorige, gelijk zij beiden in 't oosten ook scherp uitloopen. Twee mijlen er van naar 't zuiden van 't laatst beschreven eiland en af en aan den zuidhoek van het derde der vier vorige, ziet men O. en W. 1 mijl van elkander twee kleine eilanden gestrekt liggen, zijnde het westelijkste derzelve maar 2, en 't oostelijkste wel 5 mijlen lang; en 't eerste 1 en 't tweede 2 mijlen breed; bezuiden welk eerste dezer twee 2 of 3 mijlen zich nog een eilandje van 2 of 3 mijlen in 't rond, omtrent 3 mijlen van 't zuidelijke der vier vorige eilanden, vertoont. Het noordelijkste nu der vier westelijkste aroësche eilanden ligt meest N. N. O. en Z. Z. W. 5 mijlen in de lengte en 2 in de breedte gestrekt. Het naaste daaraan, 1½ mijl zuidelijker gelegen, vertoont zich als eene laars, die met het boveneinde vrij wat breed naar 't W. ten N. en met den voet wat smaller naar 't O. ten Z. gelegen is, zijnde in 't W. ten N. 4 en in 't O. ten Z. 2 of 3 mijlen breed, en W. ten N. en O. ten Z. omtrent 5 mijlen lang. In 't O. N. O., en in 't Z. ten W. heeft men twee baaitjes. Het derde der westelijkste eilanden ligt met zijn N. einde pas 1 mijl, doch met zijn oosterkant wel 3 of 4 mijlen zuidelijker, daar zich dit bijna als een verkeerd staande laars er tegen aan toont. Het strekt zich mede ten deele W. ten N. en O. ten Z. 3 of 4 mijlen ver uit, doch 't draait dan vlak

van 't N. door 't O. na 't Z. wel 3 mijlen ver (daar 't 2 mijlen, gelijk het anders 3 of 4 mijlen en in 't W. wel 't breedste is) om, zijnde van het derde der oostelijkste eilanden omtrent 2 mijlen gelegen. Aan den Z. W. kant loopt de wal aan wederzijden scherp in, zich als een baai vertoonende. Het laatste der vier westelijkste eilanden ligt omtrent 4 mijlen bezuiden het vorige, vertoonende zich meest rond, 5 mijlen lang en 4 breed; doch aan den N. en Z. hoek smaller en 't ligt meest N. W. ten N. en Z. O. ten Z. gestrekt. Of er naar 't oosten nog meer zijn, kunnen wij niet zeggen, hoewel het zeer waarschijnlijk is. Deze eilanden liggen van Banda 65 en van Nova Guinea 18 of 20 mijlen, bestaande meest in vlakke en boschachtige landen. Om van Banda naar dezelve te zeilen, is men gewoon eerst op 't eiland Tewer (waar men na 1 of 1½ etmaal zeilens komt) aan en dan verder over Cauwer te gaan, waarna men nog wel een grooten dag noodig heeft, om deze eilanden te beloopen. Op dezelve heeft men veel dorpen, waaronder de bekendste zijn: Wokam, Wodjir, Workey, Wamir, Toetewanang, Saguwading, Bokan, Guamar, Bagambel, Maaycoor (dat op een bijzonder eilandje ligt) Ratoe, Tarangan en meer anderen, die meest gestadig tegen elkander oorlogen, behalve dat die van Nova Guinea en 't Zuidland hen dikwijls komen vernestelen; en deze oorlogsgevangenen zijn het, die zij aan die van Banda als slaven in groot getal en voor een geringen prijs verkoopen. Dit land in zich zelven is zeer volkrijk, doch 't volk niet te vertrouwen. Het is van 1623 al onder de E. maatschappij geweest; gelijk wij nader uit een verdrag, tusschen hen en ons gemaakt, maar dat wij niet noodig geoordeeld hebben hier bij te voegen, zouden kunnen zien. Een klaar bewijs van den trouwloozen aard dezer inlanders zag men in 1683 toen er kapitein Hijsselberg, met den luitenant Roozenburg en de vaandrig Lucas Klaasz. de Jong, met een schip en eenig krijgsvolk naar toe ging: want zoo ras hij daar gekomen was, verschenen wel 200 gewapende mannen voor het dorp Workey, dat om de Z. lag. Deze kwamen vrij stout op hem af en schoten met pijl en boog naar hem en zijn volk; maar toen Hijsselberg er eenige met het schroot van zijn prinsenstukje wegmaaide, gingen zij niet gewoon op zulke heete boontjes te gast te gaan, ten eerste door. Naderhand tot den vrede uitgelokt en op een steile, doch vellige plaats bijeen gekomen zijnde, werd het verdrag dat zij in drie paaijen 18 slaven aan de E. maatschappij geven zouden, getroffen. Volgens dit gesprek dacht men dat zij de eerste zes zouden gaan halen, doch zij vergaten weêr te komen. Men kreeg ook tijding, dat er geen mensch meer in 't dorp was, en dat 3 of 4 hollanders hunne hoofden al kwijt waren, hoedanig zij ook te Cabroro voeren, een dag of twee reizens verder; waarop de onzen goedvonden niet alleen Workey, maar nog 8 of 9 andere dorpen te verwoesten. Op dezelfde wijze waren de onzen daar in 1646 en 1657 ook onthaald, toen zij eerst met die van Goram en daarna met die van Ceram Laoet, onze vijanden, aanspanden, verscheiden Hollanders vermoord en eenige coracoras der Amboinezen genomen hebben; en geen wonder, daar de Bandanezen herwaarts en naar Key gevlugt, deze inlanders gedurig tegen ons ophitsten. Dit Workey is een zeer groot dorp en een bijzonder nette negry, strekkende zich wel een klein half uur ver uit, gelijk het ook een der magtigste aroësche dorpen is. Het heeft ook alleen een parelbank onder zich, wel 1½ dag van hetzelve gelegen, waar naar toe zij met jonken en groote vaartuigen (hoedanige zij er wel 70 of 80 hebben) varen, waarmede zij ook alle anderen de vaart derwaarts beletten, of hen, zoo zij daar echter komen, beoorlogen. De meeste, die hier vallen, zijn maar stofpaarlen; doch ik heb er ook gezien, die als een graauwe erwt van grootte, ja die grooter en bijzonder schoon van water waren. De hoofdnegrij is nu Wokam, waar wij een sergeant, een korporaal en 10 of 12 soldaten in een vesting van pallissaden liggen hebben. Hier vallen veel varkens, hoenderen, allerlei indische fruiten, (doch weinig Tjampeda's) boontjes, oebi's, sagoe,

atap, paradijs- en koningsvogeltjes, coesocoeso's (zeker landdier) pilandocs (een soort van dieren als konijnen met korte voorpooten eenige zeldzame zeehorens) loeri's, veel visch en meer dergelijke goederen. Zij weten daar zeer weinig (uitgenomen aan de hoofdplaats, door de verkeering met de Hollanders) van goud of zilver; maar hun beste schatten zijn olifantstanden en gongen. Hunne doode kinderen en ook de lijken der oude lieden hangen zij in gabbagabba kisten in de rook. en laten die zoo hard, als mummie uitdroogen, die zij dan verder onder hunne lanty's en zoldertjes van gespleten bamboezen bewaren. Zoo hun vuur bij ongeluk uitgaat, zullen zij dat nooit bij hunne nabuur, schoon in een en 'tzelfde huis (daar verscheiden huishoudens onder één dak leven) zoeken; maar aanstonds zelf weder vuur maken, dat zij zeer behendig met een zacht tegen een hart houtje in een kuiltje, daarin gemaakt, zeer sterk te wrijven en met wat tontel van drooge klappusbolster of iets anders daar bij te leggen, weten te doen. Dit volk nu en dan in Amboina verschenen, gaven Hun Edelheden aan die van Ambon en Banda, den 26sten Januarij 1670, last wel te bejegenen; doch in 't volgende jaar gaven zij weêr bevel om hen van Amboina en Java af te weren. Hier zijn geen rivieren, weshalve men zich hier met zeer slecht putwater of met eenige staande waters moet behelpen, dat waarschijnlijk de oorzaak is, dat er velen sterven en die er nog van daan komen, er zeer ongezond uitzien. Op deze eilanden van Aroe, Key enz. mogen alleen de Bandanezen, waaronder zij eigenlijk staan en geen Amboinezen, dan alleen bij verlof van Hun Edelheden, gelijk zij uitdrukkelijk den 6 Maart 1691 bevolen, varen, bij welk schrijven zij 't geval van Jacob van Cordan, te dier tijd in Amboina wonende, uitzonderen. Ook verboden Hun Edelheden bij schrijven van den 15den Maart 1681 aan die van Amboina, dat geen Zuid-ooster slaven daar, maar alleen in Banda zouden mogen verkocht worden. Ook gaven zij den 22sten Februarij 1704 aan die van Banda bevel, dat zij wel op 't gedrag dergenen, die zij naar deze Zuid-ooster eilanden zonden, zouden letten, om zoo veel mogelijk voor te komen, dat deze inlanders ongelijk mogt worden aangedaan. Gelijk nu de Bandanezen op deze eilanden varen en jaarlijks volk van wege de E. maatschappij derwaarts zenden, zoo komen deze Zuid-oosterlingen jaarlijks met hunne vaartuigen en waren, tegen September of in 't ooster-saizoen, in Banda om te handelen. Deze waren bestaan meest in slaven, sagoe, die Banda gansch niet en echter voor hunne slaven hoog noodig heeft, toetombos (fraaije doozen van bladeren en zeehoorntjes, verscheiden ineen sluitende) paradijs- en koningsvogeltjes, katjang (zeker soort van boontjes), houtwerk tot het bouwen van vaartuigen, enz. pinang, gedroogde visch, oude klappus, groote batattas en meer andere eetbare wortelen en wat rijst en padi, doch van weinig belang en andere geringe waren van die soort.

Na deze tusschenstap keeren wij van Aroe weêr naar het eilandje Ketember, ten Z. klein Key, waar wij het met de beschrijving der vorige eilanden gelaten hadden.

Bewesten Ketember of wel bewesten dat rif (waarop het ligt) 10 mijlen, ligt het eiland Mose rondom op een rif, dat overal wel 1 mijl breed is. Dit eiland sterkt zich meest N. ten O. en Z. ten W., heeft maar een baaitje aan den oostkant en is omtrent 5 mijlen lang en 4 mijlen breed. Pas bezuiden 'tzelve 1 mijl ligt een eilandje van 2 of 3 mijlen in 't rond, mede rondom op een rif en meest Z. en N. gestrekt. Een mijl zuid-oostelijker heeft men een rif, dat 3 of 4 mijlen lang, in 't N. 3 en in 't Z. 2 mijlen breed, en dat in 't N. wat naar binnen inbuigende is. Op 'tzelve liggen 5 eilandjes, 2 in 't N. W., 2 in 't N. O. (en aan beide zijden ook zoo gestrekt) en een in 't Z.

Beoosten dit rif 5 mijlen is het eiland Tenember, 'tgeen rondom op een rif wel 2 mijlen breed ligt, dat in 't N. W. nog met een spitsen hoek uitschiet, aan den noordkant aan weerszijden goede ankergrond en aan den noord-oostkant digt aan 't eiland

twee eilandjes N. W. gestrekt liggen heeft. Dit eiland doet zich meest N. O. en Z. W. op, zijnde zoo 6 mijlen lang en in 't Z. W. tot de helft toe 3 en in 't Z. maar 2, en ook 1 mijl breed. Een mijl ten Z. W. van 'tzelve is nog een groot rif, Z. O. en N. W. zich wel 4 en O. en W. wel 3 mijlen ver uitstrekkende, op welks noorderdeel een klein eiland, 't Schildpadseiland genaamd, ligt.

Een mijl bezuiden Tenember's Z. W. hoek ligt het eiland Larat op een rif, dat 1 mijl ver (en in 't Z. W. nog verder) rond loopt, strekkende zich ook tot aan Timor Laoet's oost- en westzijde uit. Dit Larat is omtrent 5 of 6 mijlen O. W. lang en Z. en N. omtrent zoo breed en van gedaante meest rond, uitgenomen aan de zuid-westzijde. Ook heeft men aan de noordzijde een kleine baai en op 'tzelve omtrent de westhoek een weinig noordelijker 't dorp Larat en in 't N. O. bijna 't dorp Cocober liggen, behalven dat zich nog een eilandje 2 mijlen ten N. W. van 't dorp Larat en een zeer klein eilandje, met een rifje er om, 1 mijl van de zuidhoek opdoet.

Anderhalf mijl ten Z. W. de zuid-westhoek van 't eiland Larat vertoont zich het eiland Timor Laoet met een smallen noord-oosthoek, die wel 6 of 7 mijlen lang en in 't N. O. pas 1 mijl beeed, doch naar 't Z. W. veel breeder is. Deze hoek vertoont zich aan den oostkant tusschen een rif, dat van 't eiland Larat langs de oostkant van Timor Laoet, digt aan den wal wel 6 mijlen Z. aan voortgaat en dan weêr wel 5 mijlen naar 't O. (waar aan 't einde een eilandje 1 mijl buiten den wal is) draait en dan al verder 20 mijlen ver van 't O. allengskens naar 't Z. W. tot aan de zuid-oosthoek van dit eiland loopt, waar zich 't rif wel 2 of 3 mijlen in 't rond verbreedt, gelijk ook de wal wat uitloopt en waar zich ook drie eilandjes en 3 of 4 mijlen noordelijker zich nog drie andere, beïde in een driesprong, vertoonen. Aan den westkant van dien noord-oosthoek van Timor Laoet, ziet men 2 of 3 mijlen van den wal datzelfde rif ook van 't eiland Larat, doch van deszelfs noordkant af buiten een eilandje, in 't N. W. 1 mijl van 't dorp Larat gelegen, omloopen, 'tgeen zoo tot den noord-westkant van dien hoek van Timor Laoet wel 5 of 6 mijlen ver, doch aan 't einde in 't Z. W. met een spitsen hoek (die naar 't N. W. wel 2 mijlen ver uitsteekt) loopt, binnen of op welk rif drie eilanden N. O. 1 mijl vaneen, langs de noord-westzijde van dezen hoek en dus wel 3 of 4 mijlen ver gestrekt liggen. Dit eiland Timor Laoet is buiten dezen noord-oosthoek (die aan 'tzelve als de gedaante van een harp geeft en omtrent 7 mijlen lang is) 11 mijlen aan den noordkant (te weten buiten of bezuiden dezen hoek) en zoo nog al wat verder een stuk wegs henen, breed, versmallende allengskens tot aan 't einde van 't eiland in 't Z. ten O. tot op 2 of 3 mijlen; en de lengte van dit eiland van den noordhoek af is, 21, 22 en 23 mijlen, te weten de noordhoek er niet bij gerekend, want anders is 't eiland in zijn geheel wel 28 of 29 mijlen lang. De voornoemde noord-oosthoek loopt aan den noord-westkant eerst 6 mijlen ver en dan nog wel 2 of 3 mijlen Z. aan, makende daar een fraaije baai, die wel 3 of 4 mijlen wijd is en waarbij 2 mijlen ten N. W. van den wal een rif van 3 of 4 mijlen rond en spits naar 't N. W. uitloopende, ligt, waarop zich in 't O. ook een eilandje vertoont, ook maakt dan de westkant van die baai een scherpen noordhoek, die verder tot het einde toe gelijk henen loopt. Op dit eiland zijn 3 of 4 dorpen bekend, een bijna in 't midden 2 of 3 mijlen van dien noordhoek, Joble Joelo; een 5 mijlen zuid-westelijker en Watilosi; een 3 mijlen zuidelijker en Elusey, en een 7 of 8 mijlen zuid-westelijker en Areloesoe genaamd.

En van dien noordhoek van deze baai loopt weêr een rif van 4 of 5 mijlen ver tot aan den noord-oosthoek van het eiland Cera, dat 2 of 3 mijlen ten Z. W. van dien hoek ligt. Dit Cera is bijna vierkant, 3 mijlen lang en breed, zijnde in 't W. N. en Z. hier en daar wat ingebogen.

Vlak benoorden de noord-westhoek van Cera 2 mijlen N. aan ligt het eilandje Sikevoe

op een rif, dat rondom 'tzelve wel 1 mijl breed gaat; bewesten 'twelke een rif wel van 10 of 12 mijlen in 't vierkant ligt. Gelijk men ten N. O. van 'tzelve 1 of 2 mijlen drie zeer kleine droogten, in een driesprong N. W. aan en een eilandje naar de zuid-oostkant liggen heeft.

Wat noord-oostelijker, dan dit noord-oostelijkste rifje ligt er nog een zoo met een eilandje en W. ten N. van 'tzelve 6 mijlen liggen op een rif, dat wel 5 of 6 mijlen in 't rond is, twee eilanden, waarvan 't grootste in 't W. gelegen, Woerenatta, waar men benoorden ankeren kan, en 't kleinste in 't O. gelegen, Boeto genaamd is.

O. ten N. van Boeto 2½ mijl ligt 't eilandje Mese Kawoeter mede op een rif, dat wel 1 mijl rond gaat, ten O. van 'twelk 1 mijl weêr een rif wel van 5 of 6 mijlen in 't rond, en dat aan de zuid-westkant, wel 2 mijlen als ingekeept en met een sluif is, ten N. W. van 'twelke men een eilandje in 't Z. W. en naar 't N. O. een grooter, pas 1 mijl vaneen en Papenberg genaamd, ziet, gelijk men er ook zoo twee N. O. en Z. W. gestrekt, aan den zuid-oostkant van die sluif en nog een in 't O., 1 mijl er af, verneemt; ten O. van welke laatste 2 mijlen, men nog twee eilandjes ieder op een kleine droogte in 't rond, meest N. ten W. en Z. ten O. vaneen gestrekt liggende heeft; buiten welk noord-westelijk eilandje 2 mijlen noord-oostelijker men weêr twee eilandjes O. en W. een halve mijl vaneen op een rif, dat 1 mijl rond gaat, liggen ziet.

Ten W. van dezelve 2 mijlen ligt nog een eilandje op zoo een rifje en nog 1½ mijl westelijker nog een eilandje, Nammegang genaamd, 'tgeen 1 mijl ten Z. W. een rond rifje en 1 mijl ten N. O. van 'tzelve het eilandje Teng op een rifje, dat rondom omtrent 1 mijl loopt, liggen heeft, zijnde van dat eilandje, dat ten Z. van 't eiland Mose ligt, omtrent 4 mijlen gelegen.

Negen mijlen bewesten 't eiland Cera ligt het eilandje Masside, dat 2 mijlen N. O. gestrekt en omtrent 3 mijlen in 't rond is, op een rif rondom ligt; en 2 mijlen westelijker ontmoet men 't eiland Babber, dat omtrent 9 of 10 mijlen in 't rond is, en een baai aan den zuid-westkant, en 't dorp Welang, op de zuid-westzijde van die baai heeft. Al sedert den 24sten December 1671 heeft men belast hier een korporaal, schoolmeester en 4 of 5 soldaten te leggen, om andere en vooral de rooversche vreemdelingen hier van daan te houden. Bewesten Babber 1 mijl ligt nog een eiland van 3 of 4 mijlen in 't rond, meest Z. en N. gestrekt en van welks noord-westhoek een rif 2 mijlen buiten den wal tot deszelfs zuid-westhoek loopt.

Benoorden Babbers noordhoek 2 mijlen ligt het eilandje Doetoe, dat pas 1 mijl in 't rond en met een rif, dat wel 1 of 2 mijlen in 't rond loopt, aan zijn zuidkant bezet is.

Een groote mijl bewesten Doetoe, wel zoo noordelijk, ligt het eilandje Kebet, en 1 groote mijl bewesten 'tzelve heeft men 't eilandje Ijat. Deze laatste eilandjes, bij Babber gelegen, liggen van Banda meest Z. ten O.

Gelijk nu Ijat 2 mijlen benoorden Babbers westhoek ligt, zoo ligt het eiland Ceroewa 16 mijlen N. ten W. van Ijat; doch eer men daar bij komt, heeft men 9 mijlen ten N. W. van Ijat een rif, dat N. O. en Z. W. 3 mijlen ver zich uitstrekt, zijnde 2 mijlen meest breed, doch in 't Z. W. smaller. Wat nu het eiland Ceroewa betreft, dit ligt op een rif, dat zich rondom hetzelve wel 1 mijl buiten den wal strekt. Het eiland is bijna rond, 4 mijlen breed, en omtrent ook zoo lang; doch O. en W. nog wel het langst. Aan den N. kant van 't rif kan men ook ankeren en ten W. van Ceroewa is nog een klein eilandje of twee.

Zestien of 18 mijlen N. ten O. van Ceroewa ligt het Vogels-eiland, dat pas 3 mijlen in 't rond en mede op een smal rif gelegen is. Het ligt Z. Z. O. van 't Hoog

Land van Banda of van Lonthoir 18 mijlen, zoodat Ceroewa omtrent 36, en Babber dat 19 mijlen van Ceroewa is, 55 mijlen van Banda ligt.

Twaalf of 13 mijlen ten N. W. van Babber en 3 mijlen W. ten Z. dat rif, dat tusschen Ijat en Ceroewa ligt, heeft men het eiland Nila, waar veel zwavel valt. Het is bijna rond en Z. en N. 4 mijlen lang en O. en W $3\frac{1}{2}$ mijl breed, hebbende in 't W. een rif dat 2 mijlen breed is en wel 3 mijlen ver N. W. aan loopt. Ten W. van dit rif $1\frac{1}{2}$ mijl ligt nog een rifje en een halve mijl westelijker een rif, dat wel 4 mijlen lang en 2, mijl breed en meest O. en W. gestrekt is.

Met dit Nila beginnen de Zuidwester eilanden, waarvan het eilandje Teuw, dat 5 of 6 mijlen ten Z. W. van Nila op een rifje ligt, het eerste is, beslaande in 't rond omtrent 4 mijlen en hebben een baaitje naar den N. W. kant.

Vlak bezuiden Teuw 13 mijlen, wel zoo westelijk, ligt het eiland Cerematten. Dit is in 't N. 5, in 't Z. 3 mijlen lang, en O. en W. meest 4 mijlen breed; hebbende in 't W. een eilandje voor een vlakke baai liggen. Bewesten deszelfs N. W. hoek een halve mijl is een eilandje en bewesten 'tzelve 1 mijl nog een zoo. met twee kleiner in 't midden en ten Z. van dezelve nog twee zeer kleine 1 mijl er af tegen een groot rif dat 1 mijl bewesten Cerematten ligt en dat vol katskoppen is. Het strekt zich als in een driehoek wel 7 of 8 mijlen Z. O. en N. W. en wel 5 mijlen Z. en N. uit, hebbende 3 kleine eilanden van 1 mijl in 't rond van den noord-westhoek, 1 mijl vaneen O. aan gestrekt liggen, van welke het oostelijkste wel 't grootste en Nifemasse genaamd is; gelijk ook bezuiden 'tzelve $1\frac{1}{2}$ mijl nog een kleiner en 1 mijl zuidelijker nog een ander ligt, dat omtrent 3 mijlen in zijn omtrek is.

Vijf mijlen N. ten O. van Nifemasse ligt een eilandje van 1 mijl in 't rond en 4 mijlen noord-westelijker 't eilandje Korsewelan, dat maar 2 mijlen in 't rond is, op een smal rif, gelijk dat nog een eilandje $1\frac{1}{2}$ mijl ten N. W. van zich op zulk een smal rif liggen heeft.

Twee mijlen bezuiden Korsewelan ligt het eiland Damme op een rif, dat rondom 'tzelve wel 1 mijl ver loopt. Het is omtrent 5 of 6 mijlen Z. en N. lang en doorgaans $2\frac{1}{2}$ mijl breed, uitgenomen dat het bijna in 't N. met een breeden hoek, die 't land daar wel 5 mijlen breed maakt, uitloopt, hoewel die streek in 't midden maar 1 mijl en in 't oosten tusschen 't Z. en 't N. maar 2 mijlen breed is. Aan de noordkant is een kleine goede ankerbaai, Wilhelmus-baai genaamd; maar aan den oostkant wat naar 't Z. toe, is een grooter baai, die wel 3 of 4 mijlen in 't rond is, die de baai van Koelewatte genaamd wordt, en in 't W. 4 mijlen van dit eiland doen zich twee eilandjes op een rifje op, waarvan 't zuid-oostelijkste het kleinste en 't noordoostelijkste het grootste is. Dit eiland ligt 56 mijlen ruim van Banda en heeft een zwaren vuurberg. Wij hebben al voor vele jaren op hetzelve gevaren en in 1646 een vesting daarop gebouwd. Toen de onzen te dier tijd daar kwamen, verklaarden de strandvolken hier zich onze vrienden, doch de berglieden onze vijanden te zijn, hetwelk toen de onzen al wat volk gekost heeft: maar nadat zij het bosch een kanonschot ver omgekapt en opgeruimd hadden, ging het vrij beter en men kreeg de vesting Wilhelmusburg, anders ook Nassau genaamd met er haast klaar. De ongezondheid van dit eiland bleek daarna, dat er in die 7 weken die zij aan 't bouwen der vesting bezig waren, wel 127 stierven, 't welk ten grooten deele van 't brak water, dat zij drinken moesten, kwam: want schoon er landwaarts in wel goed water was, kon men, wegens den stroopenden vijand 300 of 400 sterk daar niet zeker bij komen. Na 't voltooijen der vesting bragt men er 8 ijzeren stukken op en men plaatste daar een koopman en een luitenant met 70 soldaten, met behoorlijke voorraad voor een jaar, waarop de vloot in Julij weer naar Banda vertrok. De reden, waarom de onzen herwaarts kwamen en een vesting daar gelegd hadden, was voornamelijk, omdat men

zeer veel van nootenmuskaatboomen, daar vallende, geroepen had. Ook voeren de Maleyers, Macasaren en Javanen sterk, zoo hier als op de andere zuid-wester en zuid-ooster eilanden, zooals zij voorgaven, om er goud en massoy te halen, maar buiten twijfel is 't hen voornamelijk om de nooten, die daar vielen, of door de nooteneters daar verplant of door lorrendraaijers er gebragt worden, te doen geweest. Om nu deze en andere vreemdelingen, hier van daan te houden, en om de nootenboomen uit te roeijen, had men goedgevonden deze vesting er te leggen. In 1664 zochten de Engelschen door een van onze gewezene dienaars, Vincent Vette genaamd, dit eiland in bezit te nemen; doch men zond er uit Banda volk naar toe, 't geen hen dat belette, en men bragt dezen Vette van daar naar Banda en verder naar Batavia, om daar zijn proces op te maken, waar hij ons ook kennis gaf, dat prins Calamatta, broeder des konings van Ternate, toen op Macasar wonende, naar Engeland geschreven had, om die natie tot zekeren aanslag op Ceram aan te zetten, weshalve voortaan wat naauwer op hem moest gelet worden. De kwaadaardige lucht hier is echter oorzaak geweest, dat men naderhand ons volk, daar dat hier al te sterk stierf, van daar geligt heeft; hoewel er nog wel op gevaren wordt. Vijf of 36 mijlen benoorden Damme en 22 of 23 mijlen Z. W. van Banda, liggen de twee schilpadseilanden O. en W. een halve mijl van elkander.

Twee mijlen bewesten het groot rif, dat bewesten Cerematten ligt, doet zich 't eiland Lokker, dat 6 mijlen O. en W. lang en 2 of 3 mijlen breed is, en 1½ mijl westelijker 't eiland Moa op.

Dit is wel 8 mijlen O. en W. lang en 3 of 4 mijlen breed, liggende in 't oosten met een dikken hoek wat naar 't N. op en in 't W. met een rond hoekje in 't midden uit. Het ligt rondom op een smal rif, hoedanig ook 't eiland Leti 2 of 3 mijlen westelijker zich vertoont, dat 4 of 5 mijlen lang, 2½ mijl breed en 7 of 8 mijlen in 't rond is. Hier vallen veel varkens en schapen, die naar Banda ook wel naar Amboina gebragt worden; doch men heeft moeite om ze op te brengen en in 't eerste aan 't gemeen voedsel daar te gewennen. Dit eiland is zeer bergachtig, en de ingezetenen, die ik gezien en gesproken heb, schijnen van geen kwaden inborst te zijn. Zeven of 8 mijlen ten noord-westen van Leti, ligt 't eiland Kisser (dat ook wel Fetter genaamd wordt) 'tgeen omtrent 1 of 2 mijlen in 't rond en op een smal rif gelegen is, hebbende in 't N. een flaauwe bogt.

Acht groote mijlen noord-westelijker ligt het eiland Etter, dat meest vierkant, O. en W. 4 mijlen lang en 3½ mijl breed is. De hoofdnegry, waar de koning van dat eiland woont, is Amagilli genaamd, die in 1671 in groote vrees voor de Portugezen van Timor was, die hen en die van Kisser, Aroe, enz. dreigden te overvallen, doch Hun Edelheden gaven aan die van Banda last, om hen te ondersteunen.

Negen of tien mijlen benoorden de N. O. hoek van Leti ligt een klein eiland, dat pas 2 of 3 mijlen in 't rond is, van 'twelke het eiland Teralta pas 2 mijlen westelijker ligt, tusschen welks Z. O. hoek en dit eiland zich nog een eilandje opdoet, gelijk er ten Z. van Teralta 1 mijl nog een van 1½ mijl in 't rond is. Dit Teralta is ook meest vierkant O. en W. 4½ mijl (hoewel naar 't N. wel 5 mijlen) lang en 3 of 4 mijlen breed. Omtrent de Z. W. hoek ligt het dorp Roman en een half mijl bewesten dit eiland, af en aan dit dorp, een klein eiland, dat 1½ mijl in 't rond is. Vijftien mijlen benoorden de N. O. hoek van Teralta (wel zoo oostelijk) ligt het brandend eiland met een rifje in 't N. zijnde 't eiland en 't rif ieder omtrent 1 mijl in 't rond.

Zestien of 17 mijlen benoorden 't brandend eiland (wel zoo oostelijk) ligt een brandend rif, het zuidelijk rif genaamd, dat zich wel 2 of 3 mijlen Z. en N. strekt. Twee mijlen ten N. O. van 'tzelve heeft men weêr een rif, dat wel 4 mijlen N. W. aan strekt en 'tgeen wel 2 mijlen breed is, waarop 7 eilandjes N. W. en Z. O. gestrekt en digt

bijeen liggen, voerende den naam van Noesa Pinhos en 2 of 3 mijlen noord-oostelijker iggen er nog drie in een driesprong digt bijeen, zijnde de drie oostelijke Noesa Pinhos genaamd. Deze laatste liggen omtrent 16 mijlen ruim N. O. van de schilpadseilanden, waarmede wij dan al de Z. O. en zuid-wester eilanden (zooals die gewoonlijk genomen worden) meenen aangewezen te hebben. Doch Hun Edelheden hebben deze vaart niet alleen tot Kisser en Etter, maar al sedert 1683 ook tot de kust van Balawan of Balaboa aan de O. en N. kust van groot Timor en westelijker niet verder, dan tot Ade of Mantoetoe bepaald. Sedert vele jaren hebben de Bandanezen niet alleen op deze eilanden, maar ook op Nova Guinea, alsmede op de papoesche eilanden en tot aan het Zuidland of een gedeelte van dien gevaren. Dit Nova Guinea is een zeer groot land in zich zelven en eigenlijk almede een gedeelte van het Zuidland, zoo als het zich achter Gilolo en niet ver van 'tzelve ombuigt, zijnde van de aroësche eilanden 18 of 20 mijlen naar 't Z. en 83 of 84 mijlen van Banda gelegen. Men zegt dat het wel 200 mijlen ver bevaren zou zijn; maar wij moeten zeggen dat men van die landen als ook van die der Papoas en van 't Zuidland nog weinig kennis heeft en derhalve met weinig zekerheid daarvan spreken kan.

De papoasche eilanden liggen er niet ver van daan. Het eiland Messowal, of eigenlijk Waygama, ligt omtrent 17 of 18 mijlen van Nova Guinea en 't eiland Salawatti maar 1 mijl er af; en dit laatste ligt ook zeer digt bij 't eiland Sergile, dat het noordelijkste deel van Nova Guinea is en met een lange snuit beoosten Gilolo en de papoesche eilanden eindigt. Op dit land varen de Keffingers, Ceramlauwers en Bandanezen meest om slaven en om de massoy, zijnde de bast van een specerijgeurige boom, als mede om paradijsvogels van verscheiden soorten en koningsvogeltjes, behalven dat er nu en dan al vrij groote paarlen vallen. Ook is er zeer goede Ambre de gris ontdekt, waarvan men al zeer groote stukken gezien heeft.

Den 26sten Maart 1636 kwamen twee jagten, Amsterdam en Wezel, uit Amboina, met last aan den heer landvoogd Acoley, in Banda, om aan den bevelhebber Gerard Thomasz Pool, hoofd dezer schepen, zoodanig berigt wegens het Zuidland te geven, als hij, om een togt voor de E. maatschappij derwaarts te doen, noodig had. Nadat men hem daarvan de vereischte opening gegeven en van noodige voorraad voorzien had, vertrok hij den 17den April met deze bodems. Den 30sten Junij kwamen die jagten weêr hier en gaven te kennen, dat zij den 18den April omtrent op 4¼ graden bij den vlakken hoek gekomen, daar eenig volk aan land hadden gezet, om 't alleen van nabij te beschouwen. De bevelhebber Pool genegen door zijn eigen oogen te zien, ging met zijn boekhouder, Andries Schiller, een Neurenberger, zelf mede; doch zij waren zoo ras niet aan land gekomen, of vonden zich van een groote troep wilde Zuidlanders, die zich eerst vriendelijk aanstelden, doch hen naderhand vijandig aantastten, zoodanig omsingeld en bezet, dat het hen niet mogelijk was dezen dans te ontspringen. De bevelhebber Pool dit klaarder, dan hem lief was, ziende, meende het nog te ontloopen; doch hij werd een van de eerste aangetast en met een hazagaai zoodanig getroffen, dat hij voorover stortte. Terwijl hij nederviel en zijn boekhouder zich nog dapper weerdè, riep hij hem toe, dat hij het maar zou zien te ontloopen, daar er anders, omdat de troep hoe langer hoe meer aangroeide, geen afkomen aan was. Hij deed dit; maar werd ook onder den voet gestooten. De Zuidlanders nu ziende, dat zij 't stuk meester waren, rukten de sabel van Pool uit en kapten deze twee mannen in stukken, die zij in 't bosch bragten, zonder dat men verder weet wat zij daar mede gedaan hebben, of hoe 't verder met nog twee matrozen, die men miste, gegaan is. Alleen wisten zij te zeggen, dat deze Zuidlanders zeer zwart van huid, bijna als de Kaffers van Angola, doch lang en zwart van hoofdhaar en veel langer en kloeker van statuur, dan eenig Europeër en, uitgenomen hunne schamelheid, gansch naakt waren. Dat ook een van hen, schijnende een

overste te zijn, een ruw vel van eenig wild dier om den hals geslagen had, en dat zij ten deele met hazagajen en werppijlen, met scherpe ijzeren punten, ten deele met pijl en boog gewapend waren. Om nu van dit onbekend Zuidland, Nova Guinea en de verdere landen daaromtrent eenige nader kennis te krijgen, oordeelen wij best eenige ontdekkingen, hier van tijd tot tijd, zoo door den bevelhebber Abel Tasman, in 1642 als door de sloep Walingen, in 1663, en door den opperkoopman Joannes Keyts, in 1678 gedaan, met een letter aan te halen, om nu niet te spreken van de togten van den ridder François Draake, Thomas Candisch, Olivier van Noord, Spilbergen en meer anderen, die mede daar of daaromtrent geweest en dat land eerst ontdekt hebben, daar men dat in hunne reizen zelf lezen kan.

Wat den togt van Abel Tasman belangt, hij ging den 14den Augustus 1642 van Batavia met 't schip Heemskerk en de fluit de Zeehaan onder zeil en liep eerst naar 't eiland Mauritius, waarvan 't zuider einde op 20 graden 20 minuten zuider breedte en 78 graden, 47 minuten lengte gelegen is, bevindende dat dit 50 mijlen oostelijker, dan hunne gissing lag, 'twelk 3 graden en 33 minuten in de lengte bedraagt. Den 8sten October ging hij zuiden aan tot 40 of 41 graden, waar hij de noord-westersche miswijzing 23, 24 en 25 graden tot den 22sten October bevond te zijn. Van daar liep hij O. en wat zuidelijker tot den 29sten op de Z. breedte van 45 graden, 47 minuten en de lengte van 89 graden, 44 minuten en bevond de noord-westering miswijzing hier 26 graden en 45 minuten. Den 6den dito had hij een storm met hagel en sneeuw, met groote koude gehad, op de gegiste breedte van 49 graden en 4 minuten en op de lengte van 114 graden, 56 minuten; en dit weder met sneeuw en hagel duurde den 17den nog. Den 8sten November had hij op 49 graden en 4 minuten, en op de lengte 114 graden en 56 minuten, 26 graden N. W. miswijzing, met zeer mottig en buijig weder en holle deiningen uit den Z. W. en Z., zoodat op geen drie streken land hieromtrent konden vermoeden te zijn. Den 22sten dito stonden hunne kompassen op geen 8 streken stil, zoodat zij hier gisten op eenige zeilsteenachtige mijnen of gronden te zijn. Hij was nu op 42 graden en 58 minuten en vernam zware deiningen uit den Z. W. zoodat geen land om de Z. te gemoet zag. Den 24sten dito, op de Z. breedte van 42 graden en 25 minuten en op de lengte van 163 graden en 50 minuten zijnde, zag hij land O. ten N. 10 mijlen van zich, 'twelk hij Antoni van Diemens land noemde. Omtrent hetzelve hadden zij veel storm en onweder, liepen toen verder Z. ten O. aan, langs de kust tot 44 graden, waar 't land oostelijk en voorts N. O. en N. loopt en waar zij 43 graden, 10 minuten en op de lengte van 167 graden, 55 minuten in een baai, die zij Frederik Henriks baai noemden, ten anker kwamen. Den 2den December 's morgens vroeg zonden zij den stuurman François Jacobsz met de sloep en daarin 4 muskettiers en 6 roeijers, ieder met een spiek en zijdgeweer voorzien, nevens het praauwtjen van de Zeehaan en hunne onderstuurlieden, nevens 6 muskettiers, naar een inwijk of baai, welke N. W. stijf 1 groote mijl van hen lag, om te zien, wat zij daar tot hun voordeel van versch water, ververscbing, timmerhout of iets dergelijks zouden mogen vinden. Deze vaartuigen kwamen omtrent 3 uren voor den avond weder aan boord en bragten verscheiden soorten van groente, die zij daar in overvloed gezien hadden, in gedaante niet veel van zekere groente, die men aan de kaap de Goede Hoop vindt, verschillende en die zeer bekwaam tot warmoes was. Ook vonden zij nog een andere, die brak, lang en bijna als pieterselie de mâr was. Het verder berigt van den piloot major en de andere stuurlieden was, dat zij ruim 1 mijl zekeren hoek omgeroeid waren, waar zij hoog doch effen land, met groente, zoo als de natuur dit gaf, zeer vruchtbaar en niet min van timmerhout in menigte voorzien, mitsgaders een afloopende waterplaats, veel ledige valeijen, ook wel goed water, maar zeer moeijelijk om te halen en waarvan weinig te bekomen was, daar 't uit een bak geschept moest wor-

den, gevonden hadden. Zij hadden hier ook wel geen menschen gezien, maar eenig geluid van menschen en eenig gespeel, bijna als van een tromp of kleine gong niet ver van hen gehoord. Ook hadden zij twee boomen, die 2 of 2½ vadem dik en wel 60 of 65 voeten hoog waren, gezien, in welke met eenige steenen de bast hier en daar afgeschild en als een trap gemaakt was, om er op te kunnen klimmen; doch de trappen stonden wel 5 voeten van elkander, zoodat zij gisten, dat hier aan menschen van een ongemeene lengte moesten bezig geweest zijn. Ook schenen de trappen aan den eenen boom nog versch gemaakt, ja zelfs nog groen te wezen, zoodat daar nog onlangs en zelfs voor 3 of 4 dagen menschen moesten geweest zijn. Zij hadden ook het spoor van eenig wild gedierte, gelijkende wel de klaauwen van een tijger of iets dergelijks vernomen en bragten ook eenige drek van viervoetig gedierte aan boord. Op den grond zagen zij mede eenige, hoewel zeer weinig, gom van die boomen, bijna als gommelak, liggen. Om den hoek van deze baai hadden zij het hoogste water 13 of 14 voeten en de ebbe en vloed hieromtrent maar 3 voeten en veel meeuwen daar bevonden, alsmede veel wilde eenden en ganzen gezien. Het geboomte, dat zij hier zagen, stond wat ijdel, zijnde ook met een dikke boschagie van kreupelbosch belemmerd. Landwaarts in hadden zij wel 't gerucht van 't vorige gevogelte gehoord, doch niet gezien; maar veel boomen vernomen, die door vuur te stoken schenen verbrand te zijn. Nu en dan zagen zij hier ook in 't W. ten N. rook opgaan en een bewijs, dat er menschen van een ongemeene lengte waren, dat men ook klaar van boord gezien had. Ook zagen zij langs die kust veel rook. Abel Tasman liet hier den 3den een paal oprigten, waarop hij 't merk der E. maatschappij en een prinsevlag stelde, bevindende hier 3 graden noord oostering. Om dit te verrigten nam hij naar den zuid-oostkant van deze baai met zich den piloot majoor François Jacobsz, schipper Gerrit Janszoon, Isaac Gilsemans, koopman van de Zeehaan, den onderkoopman Abraham Coomans en den oppertimmerman Pieter Jacobsz; doch daar zij door de zware branding en wind niet aan konden komen, werd dit alleen door den timmerman, die naar land zwom, verrigt en die paal bij 4 hooge boomen gezet. Hij vertrok den 5den December van van Diemens land O. aan, met voornemen om die streek van de lengte van 169 tot die van 195 graden, om de eilanden van Salomon te vinden, te vervolgen; doch hij kon het niet langer langs den wal, daar de wind tegen was, houden. Den 9den dito had hij op de 42 graden 37 minuten Z. breedte en 167 graden 29 minuten lengte, 5 graden N. O. miswijzing, vernemende eenige dagen daarna nog zeer holle deining uit den Z. W., zoodat in 't Z. of Z. W. geen land te vermoeden was. Den 13den dito zag hij in 't Z. O. 15 mijlen van zich, op 42 graden en 10 minuten, op de lengte van 188 graden en 28 minuten zeer hoog en bergachtig land, 'tgeen nu in de kaarten Zeelandia Nova genaamd wordt, waar hij bevond de N. O. miswijzing van 7 graden en 30 minuten; doch dit land noemde Tasman het Staatenland (naar de heeren staten) en oordeelde, dat het land, 'tgeen zich zeer schoon opdeed, de vaste kust van 't Zuidland was. Ook gaf hij aan dezen doortogt den naam van Abel Tasmans doortogt, daar die eerst door hem ontdekt was. Langs dit land liep hij N. O. aan en ankerde in een baai op 40 graden en 50 minuten en op de lengte van 191 graden 41 minuten met een N. O. miswijzing van 9 graden op den 17den en 18den December. Hier zag hij in een groote opene baai, wel 3 of 4 mijlen wijd, beoosten een smalle zandpunt en nog wel 1 mijl van zekeren hoek, op de hoogte van 40 graden 49 minuten en op de lengte van 19 graden 41 minuten menschen, die grof van stem en dik en zwaar van gebeente waren; doch zij kwamen tot op geen gotelingschot na aan boord. Ook bliezen zij dikwijls op een speeltuig, dat wel naar een trompet geleek, waartegen die van de Zeehaan mede een matroos, voor trompetter uitgevaren, lieten blazen. Zij waren van verw tusschen 't bruin en geel, zwart en zwaar van haar, dat op de kruin op zijn Japans op- en vastgebonden was en hadden een

groote dikke witte veder daarop staan. Hunne kleederen waren, sommige als van matten, andere als van katoen, doch 't bovenlijf was naakt. Men seinde of wuifde eenige malen tegen hen, om hen aan boord te doen komen, toonende hen wit lijnwaad en eenige messen, doch konden hen daartoe niet bewegen, gelijk zij ook eindelijk weêr weg schepten. Daarop kwamen de overheden van de Zeehaan, op Tasmans ontbod, aan boord, als wanneer men besloot aan den wal zoo na mogelijk te loopen, omdat daar goede ankergrond was en dit volk, zoo 't scheen, genegen was om vriendschap te maken. Pas na dit genomen besluit, zagen zij nog 7 vaartuigen van land komen, waarvan 't eene (voor hoog en scherp opgaande en met 17 koppen bemand) achter den Zeehaan omschepte en 't tweede (met 13 kloeke koppen bezet) geen halve worp van Tasmans voorschip kwam, welke beide elkander in een voor hen onverstaanbare taal (met de vocabulaar hen medegegeven niet overeenkomende, alzoo die van de taal der eilanders op Salomons eilanden was) ettelijke malen toeriepen. Daarop wuifden zij hen weêr met wit lijnwaad, enz. toe, om hen aan boord te noodigen, doch zij bleven stil liggen; waarop de schipper van de Zeehaan zijn kwartiermeester met een praauwtje en 6 scheppers naar boord zond, om de onderstuurlieden te waarschuwen van, zoo dit volk aan boord komen wilde, er niet te veel te laten overkomen en om verder wel op hun hoede te zijn. Zoodra nu 't praauwtje van de Zeehaan naar boord schepte, riepen en wuifden zij met hunne panggaijen en van de praauw mede, die het naaste bij een van de schepen was, tegen de anderen, die achter de Zeehaan lagen, zonder dat ons volk hunne meening kon begrijpen. Toen nu 't praauwtje wat van boord stak, begonnen zij, die voor ons tusschen beide de schepen lagen, zoo driftig daarop aan te scheppen, dat zij omtrent half weg wel zoo na Abel Tasmans schip, dit praauwtje van de Zeehaan met hunne steven op de zijde aandeden, zoodat hetzelve geweldig overzwalpte, waarop de voorste in de praauw dezer schelmen den kwartiermeester, Cornelis Joppen, met een lange stompe piek zoo fel verscheiden malen in den nek stiet, dat hij over boord vallen moest, gelijk daarop de andere van zijne makkers met korte dikke houten (bij ons in 't eerst voor zware stompe parangs aangezien) en met hunne pangajen mede aanvielen en 't praauwtje overweldigden, in welken aanval drie mannen van 't volk van de Zeehaan dood bleven en een vierde doodelijk gekwetst was. De kwartiermeester en 2 anderen zwommen naar ons (te weten Abel Tasmans) boord, en wij zonden hen onze sloep tegen, waar zij nog levendig inkwamen en daarop lieten die moordenaars het praauwtje, tot een groot geluk voor ons drijven. Zij hadden een van de dooden in hun praauw gehaald en de andere verdronken, weshalve wij sterk met musketten en geschut op hen, doch zonder te treffen schoten. Ondertusschen ging Ide Tjerksz Holman, Tasmans schipper, met een welbemande en gewapende sloep naar 't praauwtje van de Zeehaan, waarmede hij terstond naar boord keerde, vindende een doode en een doodelijk gekwetste daarin. Hierom noemde Tasman dit de moordenaars-baai, zeilende van hier, daar hij hier verder niets goeds te gemoet zag. Zoodra zij nu van daar zeilden, kwamen nog 22 vaartuigen van land op hen aan, waarop zij eenige reizen, doch te vergeefs schoten; doch die van de Zeehaan troffen er een met een wit vaantje in de hand, dat hij ter neerstortte, waarop zij alle gezwind naar land keerden, van welke er 2 zeilen van fatsoen als van een tinggang hadden. Zij waren daar op 10 graden 50 minuten ten anker geweest. Hier van daan ging hij weêr O. N. O. aan, waar hij rondom ook land vond, dat zeer goed en vruchtbaar, doch veel onweer en W. winden onderworpen scheen, zoodat hij veel moeite had, om van daar te geraken. Den 25sten dito ging hij weer N. en wel zoo westelijk aan, komende den 4den Januarij 1643 op de Z. breedte van 34 graden 35 minuten en op de lengte van 191 graden 9 minuten waar zij bij de N. W. hoek van dit land kwamen, vernemende een zeer grooten stroom, die hen om de west zette en zeer holle deiningen uit den N. O. waaruit hij giste, dat er een

groote zee in 't N. O. zijn moest, en dat hij hier ook een doorgang vinden zou. Hij zag daar ook een eiland, dat hij 't drie koningen eiland noemde (op 34 graden 25 minuten breedte en 190 graden 40 minuten lengte gelegen) waar naar toe zijn volk ging, om zich te ververschen, waar zij ook versch water gevonden hadden en 30 of 35 menschen van een ongemeene lengte, voor zoo ver zij, nog een goed stuk wegs er af zijnde, zien konden, vernamen, die met stokken en knodsen gewapend, hen met grove en luide stemmen, zonder dat zij hen verstaan konden, toeriepen, behalven dat zij een snellen voortgang makende, met geweldige groote stappen, naar hen toe kwamen. In 't omroeijen van dit eiland zagen zij eenige menschen en een grooten man met een lange stok en piek, naar 't geleek, ook zagen zij zeer weinig of geen bebouwd land, dan alleen bij een versche rivier, waar de onzen meenden water te halen, doch konden er niet omtrent komen; ook vertoonden zich daar overal groote vierkanten perken van groen en vermakelijk land, even eens als in ons vaderland, zonder dat zij de groente bekennen konden, ook zagen. zij daar twee praauwen op 't land gehaald. Tasman nam daarop het besluit van met een oosterkoers tot de lengte van 220 graden en dan noordwaarts tot de Z. breedte van 17 graden te loopen, en dan weêr W. aan de Kokos en Hoornsche eilanden door (Willem Schouten gevonden) aan te doen om daar te ververschen. Den 6den dito 's middags zagen zij in 't Z. omtrent 3 mijlen van hen dit eiland.

Den 8sten Januarij kwam hij op de Z. breedte van 32 graden 25 minuten en de lengte van 192 graden 20 minuten, vernemende dat men de N. O. miswijzing van 9 graden hier en zware deiningen uit den Z. O. had, zoodat uit die streek geen land te vermoeden was. Ook was dit een vaarwater, waarop men zeer gemakkelijk van Batavia naar Chili, daar er niets in den weg was, zeilen kon. Den 29sten dito zag hij op 22 graden 35 minuten en op de lengte van 204 graden 15 minuten (bij de N. O. miswijzing van 7 graden 30 minuten) een eiland, 2 of 3 mijlen in 't rond beslaande, 't geen hoog, steil en bar was, 'twelk bij 't hoog Pijlstaarts eiland, om de menigte van pijlstaarten, die hij hier zag, noemde. Hij zocht daar wel wat naderbij te komen, doch 't werd hem door de Z. O. en Z. Z. O. winden belet; daags er na zag hij nog twee andere eilanden en kwam den 21sten dito aan het noordelijkst, dat op 21 graden 20 minuten en op de lengte van 205 graden 39 minuten lag, waar hij 7 graden 15 minuten N. O. miswijzing had. Dit was niet hoog. Hij noemde 't eene Amsterdam en 't ander Middelburg. Hij vond op 't eerste varkens, hoenders en velerlei fruiten, die de inwoners die zeer vriendelijk waren, hem toebragten. Deze vielen wat diefachtig, doch schenen anders geen kwaad in den zin te hebben, ook waren zij van geen geweer voorzien. Deze 2 eilanden liggen N. O. en Z. W. van elkander en was het zuid-oostelijkste wel het hoogste en 't noordelijkste het laagste, even als Holland. Kregen 's middags een praauw met 3 naakte bruine mannen aan boord, die wat langer dan gemeene lieden waren, van welke er een kort geschoren en twee lang haar en een kleedje voor hun schamelheid hadden. Hunne praauw was smal, achter en voor een groot stuk wegs overdekt en hunne panggajen van een gewone lengte; doch 't blad waar zij mede schepten, in 't midden breed. Wij toonden en wierpen hen over boord een stuk lijnwaad toe, waarna een van hen, die zeer lang onder bleef, dook, doch hij kwam daarna met hetzelve weêr boven en legde dit, ten teeken van dankbaarheid, nadat hij in de praauw gekomen was, verscheiden malen boven op zijn hoofd. Naderhand, daar zij met hun praauw nader aan ons boord kwamen, wierp men hen een hout toe met twee groote spijkers daarop gebonden en men reikte hen een chineesch spiegeltje toe en een keten chinesche kralen, die zij met een lange stok naar zich haalden, waaraan zij tot vergelding, eenige van hunne vischhoeken, van een soort van paarlemoer schelpen gemaakt, met een lijntje vastbonden. Eenige van hen legden deze kralen, spiegel en keten op hun hoofd en

de middelste bond de spijkers om zijn hals. Ook reikten zij hen nog een ander spiegeltje toe, waarin zij zien konden (daar 't eerste door een schuifje bedekt was) dat zij al mede op hun hoofd legden. Zij toonden hen ook een klappus en een hoen en vraagden hen met woorden uit hun medegenomen vocabulaar naar water, varkens, enz., doch konden elkander niet verstaan; maar zij wezen de onzen naar land, waarop zij weêr daar naar toe, als of zij iets halen wilden, schepten. 's Namiddags zag men veel menschen langs strand loopen, sommige met witte vaantjes, dat de onzen voor vredeteekens namen, die ook de witte vlag van achteren lieten waaijen, daarop kwamen 4 kloeke mannen met een praauwtje aan boord, welker ligchaam van 't middel tot de dijen zwart geschilderd, gelijk hun hals met bladeren behangen was. Zij bragten een wit vlaggetje en een kleed van basten van boomen mede, welk vlaggetje zij op de plegt van onze boot stelden. Hunne praauw was aan de eene vlerk met schelpen en zeehoorntjes versierd, waarom zij dit voor een praauw van den koning of overste des lands namen, om welke reden zij hen een chineesch spiegeltje, een mes, een dongri en eenige spijkers vereerden. Zij dronken hen een glas wijn, tot hunne gerustheid, voor en gaven hen toen een roemer wijn, welke zij uitgoten en namen die mede naar land. Kort daarna kwamen zeer veel praauwen, sommige van welke 10 of 12 klappus medebragten, die de onzen tegen spijkers ruilden, ook zwommen sommigen met klappus naar de schepen. Naderhand kwam een oud man, dien de andere eerden, aan boord, die de onzen grooten eerbied, met 't buigen van zijn hoofd tot zijn voeten, gelijk de onzen hem weêr eerbied betoonden en verscheiden snuisterijen aan hem schonken. Eenigen van hen gaven hier in 't weggaan proeven van hun dieverij en tegen den avond kwamen wel 20 praauwen omtrent Tasmans schip, maakten eerst een groot geroep van wor, wor, wor en bragten toen een varken, eenige klappus en oebi's, aan boord, waarvoor men hen een schafschotel en eenig koperdraad vereerde; ruilende naderhand nog eenige klappus, pisang, oebis, een varken, enz. voor spijkers en kralen. Toen 't nu donker werd vertrokken zij allen weder, uitgenomen een, die aan ons boord bleef slapen. Den 22sten dito kwamen weder veel mannen en vrouwen, oude en jonge met allerlei verversching van dat land aan boord. De oudste dezer vrouwen was de pink der beide handen afgehouwen; doch dit zag men aan geen der jonge vrouwlieden, zonder dat de onzen de reden hiervan konden uitvinden. Op dezen dag kwam die vorige oude man weêr met een geschenk aan boord, dien zij weêr met een satijn kleed, een hoed en een hemd beschonken; 's middags kwamen er 32 kleine praauwen en een groote zeil (even als 'tgeen men in Jacob le Maire's journaal ziet) bij hen en van dezelve ook eenige mannen en vrouwen aan boord, met hunne vruchten, ook eenige onbekende wortelen en een bastenkleedje. Tasman vereerde aan den oppersten van 18 kloeke mannen en hunne vrouwen een broek en hemd, waarmede hij zeer, nadat hij die aangedaan had, versierd was. Onder deze lieden was een groot lijvig man met eenen St. Thomas arm en een vrouwmensch, die natuurlijk een weinig baard had. Wij deden voor hen eens lustig op de trompet blazen en op de viool spelen, waarover zij zich zeer verwonderden. Daarop zond Tasman zijn boot en die van de Zeehaan met eenige watervaten, om te zien of daar aan land water, daar die oude het hen met wijzen verzekerd had, te krijgen zou zijn. Met ieder boot ging een stuurman en schipper Ide Tjerkzoon Holman en de koopman Gilsemans togen met de sloep mede naar land en was al ons volk wel van geweer, schoon dit ten opzigte van den goeden aard dezer menschen onnoodig scheen, voorzien. Nadat zij nu een stuk wegs ver naar de N. O. zijde van dit land geroeid waren, kwamen zij eindelijk bij drie kleine waterputjes, waaruit men 't water met klappusdoppen scheppen moest, behalven dat het ook in zich zelve niet deugde. Daarna bragten zij ons volk verder landwaarts in, op een fraaije vermakelijke plaats, waar zij hen op een sierlijke baileoe en op zeer nette fijne matjes neer zetten, hen toen met 2 klappusnooten, een voor hun oversten en een voor

onzen schipper, enz. onthalende. Hierop keerde ons volk tegen den avond met een varken en met berigt, dat hier geen water te bekomen was, weder; doch ruilden dien dag nog wel 40 varkens, 70 hoenderen en verscheiden vruchten, voor zeer weinig spijkers, zeildoek, enz. Deze lieden weten van geen tabak rooken en hunne vrouwen gaan van de middel tot de knieën met matten van bladen van boomen gedekt, zijn voor de rest naakt en korter van haar dan de mannen. Deze laatste hebben een baard, wel 3 of 4 vingeren breed, doch aan den kin boven den mond redelijk gekort, houdende hunne knevels omtrent 2 stroobreed lang. Men zag bij hen ook geen geweer, weshalve men minder ongemak vreesde. Daags er aan werden de onzen, weêr aan land gekomen om putten te delven, vrij beter door hen met visch, zoete melk, enz. onthaald en in alle deelen vriendelijk bejegend. Ook vraagden zij aan de onzen, waar zij van daan kwamen en waar zij naar toe wilden; waarop die zeiden, dat zij reeds over de 100 dagen in zee geweest waren, daar zij zich zeer over verwonderden, weshalve klaar blijkt, dat zij elkander (waarschijnlijkst door Maleische of andere tolken) wel verstaan hebben. Zij ruilden hier veel varkens, hoenderen, enz., doch geraakten 's namiddags door de steile grond en door den passaatwind van hunne ankers in zee, doch 's nachts weer behoorlijk ten anker.

Op de plaats waar zij ten anker gelegen hadden, deden zich nog 2 hooge, doch kleine eilandjes 1 of 1½ mijl in 't rond, 7 of 8 mijlen van hen in 't N. ten W. op en zagen toen nog een tamelijk groot eiland in 't O. N. O. en in 't O. nog 3 andere zeer kleine, en in 't Z. O. nog 2, allen zeer laag. Hier was geen harde stroom en de ebbe liep er om de N. O. en de vloed om de Z. W. en 't vloeide hier 7 of 8 voeten op en neder, zijnde het bij een Z. W. maan hier hoog water. De wind liep gedurig Z. O. en Z. Z. O., waardoor 't jagt Heemskerk, zonder water in te kunnen nemen van dit eiland afraakte. Den 25sten dito kwam hij op de Z. breedte van 20 graden 15 minuten en de lengte van 206 graden 19 minuten, had een miswijzing van 6 graden 20 minuten; ook zag hij hier verscheiden eilandjes, Uiterdam en Namokoki, en kwam bij 't eiland Rotterdam, waar hij (als vroeger) een vriendelijk doch zeer diefachtig volk vond, vernemende aan 't eiland veel klappusboomen en net gelegde tuinen, die zeer ordentelijk beplant en van allerlei aardvruchten voorzien waren, zijnde de meeste fruitboomen lijnregt als in wandelwegen verdeeld, zeer vermakelijk om door te gaan. Vonden hier ook een groot versch binnenwater, ½ mijl in 't rond en wel 1½ vadem boven het zout water staande. Men kan niet, dan bij hoog water, hier aan land komen, daar 't 8 voeten op en neder loopt. In dit voornoemde versch water waren veel wilde eendvogels, die voor menschen niet schuw waren. Deze inwoners bragten verscheiden klappus en kalbassen met versch water, nevens andere vruchten, varkens, doch weinige der laatste aan boord. Van hunne praauwen waren ook sommige van zeiltuig voorzien. Hunne kleeding, fatsoen en manieren, verschilden niet van die van 't vorig eiland; doch de mans hadden doorgaans zulk lang en dik haar niet, als de andere. Ook waren de vrouwen immers zoo kloek van gestalte en leden als de mannen. Aan dit eiland, bij de inlanders, Anamokka genaamd, hebben de onzen den naam van Rotterdam gegeven. Den 26sten dito haalden zij nog 2 boots water voor ieder schip en verruilden nog veel ververschingen van vruchten, enz., ook ontdekten zij naderhand, dat dit volk mede op hun goed te stelen, als 't maar gelegenheid had, zeer gezet was. Nadat zij zich nu hier overvloedig van water en andere verversching voorzien en een nieuw besluit, om voor alles wel te zorgen en te waken, genomen hadden, gingen eenige van onze voornaamsten aan land, om van den koning afscheid te nemen, bij welke gelegenheid zij die nette beplantingen zagen. Dit alles verrigt zijnde, hebben zij den 1sten Februarij 1643 de ankers geligt en zijn van daar noordelijker overgeloopen en zagen nog eenige eilanden, zijnde van voornemen, om nu vooreerst tot de 17 graden Z. breedte toe N. en dan verder

W. aan te gaan, om de verraders en Hoornsche eilanden niet voorbij te varen, waarop zij dan met een Z. O. en O. Z O. koelte doorzeilden. Hij ontmoette den 6den dito op de breedte van 17 graden 19 minuten en op de lengte van 201 graden en 35 minuten, wel 18 of 20 eilanden, die vol klippen, reeven en droogten waren, die in de kaart met den naam van Prins Willems eilanden en van Heemskerks droogten, bekend zijn. Twee dagen er na had hij op de 15 graden 29 minuten breedte en 199 graden 31 minuten lengte, veel regen en harde wind uit den N. O. en N. N. O. met dijzig en donker weder, weshalve hij besloot om N. en N. O. tot de 5 of 6 graden aan te gaan en om dan W. aan tot Nova Guinea te loopen. Den 2den Maart was hij op 9 graden 11 minuten breedte en 192 graden 46 minuten lengte, waar 10 graden N. O. miswijzing, en den 15den dito op de breedte van 10 graden 12 minuten en op de lengte van 186 graden 14 minuten, net van 8 graden 45 minuten was, zonder dat hij in 12 etmalen hoogte hadden kunnen krijgen, daar 't zeer donker, mottig en regenachtig weder was. Den 22sten zag hij op 5 graden 2 minuten en op de lengte van 178 graden 32 minuten bij een O. passaat, land 4 mijlen W. van zich, waar zich wel 20 kleine eilanden opdeden, die door le Maire in de kaart gelegd, met den naam van Ontong Java bekend zijn en die omtrent 90 mijlen van Nova Guinea liggen. Drie dagen er na kwam hij bij de eilanden van Marken, die wel 14 of 15 in getal, en welker bijna gansch naakte inwoners (dan dat zij hun schamelheid dekken) zeer ruwe menschen, mede zwart van haar, dat ook opgebonden is, zijn en van de booswigten in de moordenaarsbaai niet verschillen. Het haar dezer inwoners is kort geschoren en even zoo, als dat der booswigten in de moordenaarsbaai, opgebonden. Een van hen had twee veeren regt boven op zijn hoofdkruin, alsof 't hoornen waren, steken, anderen hadden ringen door den neus. Hunne praauw was met een vlerk, ging scherp toe; doch was niet net gemaakt. Ook voerden zij pijl en boog en zij maakten van onze kralen en spijkers weinig werk.

De onzen waren hier in groote vrees voor een rif, daar zij nog zeer gelukkig door een Z. wind afraakten. Den 26sten dito hadden zij op de hoogte van 5 graden 33 minuten Z. breedte en 174 graden 30 minuten lengte, een harde stroom en miswijzing 9 graden 30 minuten noord-oostering. Den 29sten dito kwam hij bij de groene eilanden. Den 30sten zagen zij St. Jans eiland en den 1sten April bij Nova Guinea, zoo als dit zich aan den hoek Cabo St. Maria bij de Spanjaards genaamd, opdoet, en die op 4 graden 30 minuten breedte en op de lengte van 171 graden 2 minuten ligt, waar hij langs de wal N. W. henen tot Antoni Caans-eiland, alsmede voorbij Gerrit de Nys, of Gardenys en Visschers-eilanden, tot aan den uitstekenden Struishoek liep, merkende dat daar 't land naar 't Z. en Z. O. uitschoot. De inwoners waren naakt en zeer zwart en hadden een wit been onder den neus, een halve vinger dik. Den 12den dito kreeg hij op 3 graden 45 minuten breedte en op de lengte van 167 graden (bij N. O. miswijzing van 10 graden) een zware aardbeving bij nacht, zoodat al 't volk uit zijnen slaap zeer verbaasd naar boven kwam niet beter wetende, of 't schip stiet op een klip; doch vonden geen grond met het dieploot. Dezelve duurde nu al eenigen tijd, doch zij was nooit zoo sterk, als op dien dag, zijnde nu tot binnen den Struishoek reeds gekomen, waarop hij verder naar de bogt der Goede Hoope stevende. Den 14den dito zag hij op 5 graden 27 minuten breedte, op de lengte van 166 graden 57 minuten (bij N. O. miswijzing van 9 graden 15 minuten) het land van 't O. en N. O., en zoo verder naar 't Z. tot het Z. Z. W., meenende hier eenen doorgang te vinden, doch bevonden dit vast land tot in 't W. toe te zijn en liep derhalve W. aan langs deze kust. Eenigen van dit volk kwamen ook aan boord, doch waren slechte ongewapende lieden. Den 20sten kwam hij aan 't brandend eiland (dat hij op 5 graden 4 minuten breedte, op de lengte van 164 graden en 27 minuten, bij N. O. miswijzing van 8 graden en 30 minuten bevond te liggen) en vernam uit dat gebergte

ook een grooten brand, zijnde de Vulcanus van Willem Schouten, in zijn dag-register aangehaald.

Tusschen dit eiland en den vasten wal liep hij door, vernemende ook zelf digt aan zee veel vuren, waaruit hij merkte, dat dit een volkrijk eiland was. Langs Nova Guinea had hij veel stilte, zag daags er aan den hoogen brandenden berg, en liep W. N. W, langs den wal henen. Den 27sten dito kwam hij bij Jamma, een eiland op 2 graden 10 minuten breedte en op de lengte van 156 graden 47 minuten, waar zijn volk veel kalappus en andere verversching bekwam. Hij bevond den inlander hier zeer zwart en bijzonder vaardig om zijn volk na te spreken; doch hunne taal zelf zeer zwaar, alzoo de letter R daar al zeer dikwijls door hen in gebruikt werd. Daags er aan kwam hij voor 't eiland Moa, waar hij door tegenwind tot den 6den Mei bleef liggen, ruilende ondertusschen wel 6000 kalappus en wel 100 bossen pisang. Hier viel eenige moeite voor, doordien een inlander iemand van ons volk met een pijl geraakt had; doch als zij zagen, dat Tasman met zijn schepen digter naar den wal kortte, bragten de inlanders zeer bevreesd geworden, den schuldigen zelfs bij hen aan boord, gevende dien volkomen aan hem over, gelijk zij na dien tijd ook veel beter te spreken waren, mogelijk nog wel indachtig zijnde, wat hier 27 jaren te voren (of den 16den Julij 1626) met Willem Schouten voorgevallen was, dien zij zeer verraderlijk aangetast hadden, en die niet weinig op hen had losgebrand. Den 12den dito zeilde hij op 0 graden 54 minuten breedte en op de lengte van 153 graden 17 minuten (bij de N. O. miswijzing van 6 graden 30 minuten) langs de noord-zijde van Willem Schoutens eiland, waar zeer rad volk en welk eiland wel 18 of 19 mijlen lang scheen te wezen. Zes praauwen, ieder met 20, 24 of 25 man, van grootte als een orembaai, kwamen om hen te bezien; doch dorsten niet aan boord te komen. Tegen den avond kregen zij hier een bijzondere stille en hoe langer hoe langzamer rollende zee, zonder dat zij de reden daarvan konden uitvinden. Den Den 18den dito 0 graden 26 minuten breedte en op de lengte van 147 graden 55 minuten (bij de N. O. miswijzing van 5 graden en 30 minuten) gekomen, merkte hij, dat hij nu al voorbij de Kaap de Goede Hoop geraakt was, waarop hij dan aan de west-hoek van Nova Guinea kwam, dat hij bevond een gebroken hoek lands te zijn, zonder dat hem verder iets merkwaardigs voorkwam, waarna hij zijn streek voorbij Ceram, Boero en Boeton naar Batavia voortzette, waar hij den 15den Junij op de reede kwam, hebbende dezen togt in 10 maanden volbragt.

Den 5den April 1662 heeft men met de sloepen Walingen en de Garneel van Banda een togt naar Nova Guinea gedaan. Zij kwamen den 7den dito bij of omtrent dezen wal, zoodat zij 't land zeer klaar zagen en den 8sten vernamen zij pas 4 mijlen van 't eiland Caras te zijn. Zij vonden hier zeer felle stroomen en noorder winden, die hen gedurig naar den vasten wal toesleepten en kwamen den 9den dito 's namiddags bij dit eiland, waar zij een groote coracora met inlanders vernamen; doch liepen na dien nacht daaromtrent geankerd te hebben, al verder naar Nova Guinea, dat zij met er haast opzeilden en kwamen voor het dorp Roemakay op 2 vadem water ten anker, latende de witte vredevlag waaijen, doch de inlanders daar deden geen het allerminste wederbewijs, dat geen goed teeken was, waarop de geheimschrijver Vink den raad belei, om nader te beraadslagen wat hen zou te doen staan: doch eindelijk verscheen er een praauw met een vredevlaggetje en teeken doende, dat men bij hen komen wilde, 'twelk gedaan zijnde, verzochten zij (zoo als de tolk zeide) ons volk aan land te komen; doch men kon dit niet inwilligen, daar dit hen bij hunne instructie verboden was; hoewel men eindelijk goedvond den tolk en een matroos aan land te zenden, nevens welke ook Vink met twee oppassers ging, krijgende van hen den broeder van den Orangkaja tot een ostagier. Zij kwamen hier meest om slaven,

van welke de inlanders wel 12 of 15 stuks hadden, die zij aan Vink en ons volk verkoopen wilden. De tolk met hen sprekende, hoorde dat een van de onderdanen des konings van Onin daar onlangs geweest was, die zeide, dat zij door den koning gewacht werden, om wel 50 slaven die hij had, aan de onzen te verkoopen, al 'twelk de onzen voor verdichtselen hielden. Zij kregen 's middags eenige rieten met ajer poeteh of saguweer, eenige kalappus en een slaaf tot een schenkagie aan boord, waarvoor Vink een tegengeschenk deed. Den 13den zond hij den boekhouder David Bolkool met den tolk naar land, om te zien of men den slavenhandel daar zou kunnen beginnen. Kort na 't landen der onzen kwamen er als in een oogenblik, wel 100 en meer vaartuigen met kalappus, sagoe mantah, krabben, gerookte visch, varkens en met 2 of 3 slaven aan boord; doch konden hen de slaven niet afhandelen, daar zij er te veel voor eischten. Eindelijk nogthans tot 15 en 13 rijksdaalders voor 2 slaven koop makende, bevonden zij met de eene, daar het een lamme meid was, bedrogen te zijn, koopende men nog een klein varkentje voor 2 rijksdaalders aan kleeden. Tegen den avond kwam hier een praauw van 't dorp Isera met een slavin bij hen, welke zij voor 15 rijksdaalders aan kleeden kochten. Men vraagde naar meer slaven en de orangkaja deed wel groote beloften; doch alles kwam op niet uit, en dit schenen maar vonden van den koning van Onin te zijn, om hen niet langer op te houden. Vink hier verder naar 't land van Onin en deszelfs gesteltenis vernemende, hoorde van den inlander dat het hoog en bergachtig land wel 10 of 12 mijlen van hier gelegen was en dat daar niets anders, dan groote martavanen en geschilderde potten met beeldtenissen van daan kwamen, die zij nog niet uit de eerste hand, maar van andere volkeren, hooger de rivier opliggende, kregen. Ook spraken zij van een diepe bogt daar en die ook zeer groot in den omtrek was, waar zij aan het einde eenig moerassig land zeiden te zijn, 'twelk men pas over geraakt zijnde, kwam men (naar hun zeggen) aan de andere zijde der zee uit, waar zij groote vaartuigen met witte zeilen als de onze) en blanke menschen er op, hoewel wel van ver gezien hadden; doch dat de inwoners van dat land zeer wild en ongemanierd waren en maar op het strand en onder den blooten hemel huisvestten, generende zich enkel met schildpadden te keeren. Toen nu Vink zei dat hij naar deze bogt meende te gaan, had dit den inlander geweldig mishaagd daar zij van den roof, die zij daar bekwamen, leven moesten, weshalve hij hen beloofde dat niet te doen. Daarop liep hij, zijn anker ligtende, naar 't dorp Isera waar hij tegen den avond voorkwam, latende daarmede de prinse en vrede-vlag, zonder antwoord te krijgen, waaijen. Vink ging daarop zelf met een orembaai naar land, sprak met hen, verzoekende een gijzelaar, dien zij weigerden te geven. Eindelijk kwamen zij zelfs met visch, krabben, garnalen en met verder koopmanschap van slaven aan boord. Het krioelde in dit dorp van menschen, die zich bij duizenden, alle moedernaakt, hier in een oogenblik opdeden, zijnde meest zeer wel gewapend. Zij beloofden aan den tolk Antoni Multum in 't kort veel slaven bij de onzen te zullen brengen, maar daar kwam al mede niet van. Ook bleek den onzen, dat deze roovers maar uitstel en gelegenheid zochten, om hen aan de wal te krijgen en dan hun slag waar te nemen; want als zij dachten 't anker te ligten, kwam hen een praauw van Roemakay met een vredevlaggetje waarschuwen, dat die van Isera voorgenomen hadden al de onzen, als zij aan land zouden zijn, gelijk zij Vink en anderen reeds verzocht hadden te doen, eerst zoo lang vast te houden, totdat zij van al het verdere volk van beide de sloepen zouden meester geworden zijn en hen dan alle den hals te breken; en schoon dat gisteren mislukt was, dachten zij zulks heden uit te voeren, van welken vuilen aanslag die orangkaja van Roemakay Vink waarschuwen liet, verzoekende dat de onzen hem wilden helpen, om deze nacht Isera af te loopen, waartoe Vink niet kon overslaan, daar hij merkte dat die twee dorpen vijanden waren en elkander maar alle af-

breuk zochten te doen, weshalve ook alles wel kon verzonnen zijn; waarom hij alleen tot antwoord gaf, dat hij hem liet bedanken voor dezen dienst en nader daarnaar vernemen en zich wel wachten zoude. Daarop vertoonden zich die van Isera met een vredevaan, om de onzen tot hen te lokken, die ook bij hen digt voor, maar niet aan den wal kwamen, waar de tolk het woord doende, men van achter de huizen ettelijke duizenden menschen, met pijl en boog, hasagaijen, enz. gewapend, niet alleen ontdekte, maar de onzen ook ten eerste zoodanig gegroet werden, dat Vink zich genoodzaakt vond met geschut vuur op hen te geven, waaruit hem klaar bleek, dat de orangkaja van Roemakay hem zeer tijdig en wel gewaarschuuwd had, en dat des orangkaja's vrouw (die 't uit den mond der schelmen zelf zeide verstaan te hebben) hem niet misleid had. De onzen daarop weder naar land gegaan zijnde, hebben den vijand, die hen eerst dapper wederstand bood, wakker aangetast en op de vlugt gedreven, waarop zij verder geland zijnde, dit dorp in brand staken, 'twelk door den vijand weder gelescht werd; waarna Vink een sein deed, dat al ons volk naar boord komen zoude, doch de onderstuurman Abraham Jacobsz van der Staf, met nog een dol soldaat, tegen last der onzen den vijand wat gevolgd zijnde, zijn met dezelve in zulk een hevig gevecht geraakt, dat die uit de orembaai genoodzaakt waren hen te hulp te komen en beide de sloepen zich gedrongen vonden met geschut op hen te schieten. Dit gevecht een uur geduurd hebbende, kreeg men den vijand wel op de vlugt, maar hij keerde wederom en tastte de onzen zoo dapper aan, dat het stuurman van der Staf, een soldaat Cornelis Pietersz van Rypen en nog een schutter Daniël van den Berg genaamd, het leven kostte. Daarna kwamen de onzen weêr aan boord, die dit werk nog wel eens hervatten wilden; doch Vink keurde dit af en vond het beter, om dit dorp op de aanbieding van zeker kwartiermeester, in brand te steken, gelijk ook 'tzelve ten eerste in koolen gelegd is, waarop hij aanstonds van daar zeilde, doch kwam 's nachts wat van haar af ten anker. Den 29sten liep hij van daar weêr langs de noordkust, die nog al laag verdronken land was en zag de overkust Z. O. van zich, hebbende dat kanaal in 't inkomen de wijdte van 10 of 12 mijlen, gelijk hij 's namiddags twee rivieren vernam, waar de tolk zeide wel met den koning van Onin om slaven te koopen geweest te hebben; waarop Vink hier ten anker liep, ziende dat die strekking van 't land hier zich met vele en verscheidene hoeken opdeed, behalven dat zij ook aan de zuidkust zeer vlak land aan den voet van 't hoog land, 'tgeen dit gelijk was en waarop zij veel vuren vernamen, zagen liggen. Den 20sten dito 't anker ligtende, liep hij met een W. wind en O. en O. ten Z. koers langs de N. wal, ziende 's avonds aan de overkust en vooruit zeer hoog land, zoodat hij meende dit het einde van deze bogt (waarin hij was en die hier wel zoo wijd als in 't inkomen is) haast te zullen wezen, daar hij nu al 28 mijlen daarin vertierd had, weshalve hij daar weêr ten anker kwam. Den 21sten 't anker weêr ligtende en langs de N. wal al O. en O. ten Z. aanzeilende, zag men met zonsopgang overal zeer hoog land, voor sommige van welke gebergten ook lage voorlanden waren en zich eenige eilanden opdeden; doch hij vervolgde zijn koers al langs de noordkust, om te zien of hier of daar niet een doortogt was. 's Namiddags ten 4 ure kwam hij aan 't einde van die bogt, waar doorgaans laag land voor lag, meest in gebrokene eilanden bestaande, ten anker; doch daar hij geen opening vernam, ligtte hij 's avonds 't anker, met besluit om langs de oostkust te zeilen. Hij vond hier wonderlijke stroomen en zag hier nu en dan 't water $1\frac{1}{2}$ vadem op en neder loopen, 'tgeen ongetwijfeld door veel rivieren, die hier liggen, veroorzaakt werd. Hij had op dezen dag omtrent de sloepen ook twee groote hoozen gehad, die veel water optrokken en waarop veel regen volgde, komende 's nachts, uit vrees van ongemak, weêr ten anker. De lengte dezer bogt was ten minste van Roemakay af 40 mijlen en om die in de kaart te leggen, zou men die wel op 45 mogen stellen. Den 22sten dito weêr onder zeil gegaan zijnde, om naar een goede baai te

zoeken, ontmoette hij niet, dan gebrokene eilanden, zoodat hij wederom moest keeren, zonder eenige opening te zien, waarom hij weêr naar de noordkust liep, waar hij den 24sten dito bij 't einde dezer eilanden kwam, die zich van de N. tot de Z. kust uitstrekten, weshalve hij zijn koers naar boven Z. Z. W. aanstelde, om aan de zuidkust, waar hij aan de lage landen rook zag opgaan, te komen, waar hij ook naar toeliep en 's avonds ten 7 ure ten anker kwam, ziende daar geen dorp, maar wel eenige zwarten, die op 't strand vuur maakten, waarop Vink volk naar land zond; doch die zagen daar geen zwarten, berigtende alleen dat zij dit land zeer schoon en vlak bevonden hadden, zoodat er wel 1,000 koeijen zouden hebben kunnen weiden. Hij zond op 't zien van eenige zwarten weêr volk naar de wal, die nu 5 inlanders hadden gesproken, die hen naauwlijks te spraak gestaan en bijna zulk een taal, als die van Roemakay hadden. Deze hadden hem verzocht in hun dorp aan land te komen, om hen slaven af te handelen, 'twelk zij ondernomen hebbende, hadden zij niet weinig met pijl en boog geschoten, zoodat zij de vlugt moesten nemen. Daarop vond Vink goed 't anker te ligten en verder zijn geluk onder de hooge zuidkust te zoeken, waar hij 's nachts ook ten anker kwam. Den 26sten van daar zeilende kwam hij bij eenige eilanden in een zandbaai ten anker, waar hij wel hout doch geen water vond. Onder de wal, waar hij den 27sten naar toe laveerde, vond hij wel 100 eilandjes en kwam 's middags in eene schoone groote baai, waar men voor alle winden bevrijd lag, doch zeilde naar de vaste wal voort. 's Middags zag hij ook verscheiden vaartuigen en een met een vredevlag, gelijk ook kort er na de koning van Onin bij ons kwam met een orembaai, die een overdekte tent had, welke aan Vink verzocht, dat hij op Onin ten eerste wilde komen, gelijk hij beloofde daags er aan te doen. Het dorp, waar hij nu voor was, werd Schaar genaamd, waar hij van de zwarten, die bij hem met veel ververseling kwamen, een slavinnetje voor 13½ rijksdaalders zocht te koopen, doch zij eischte 25 rijksdaalders er voor, weshalve de koop achter bleef, gelijk zij ook niet veel goeds met hem in den zin hadden, dat 's nachts nader bleek, toen zeer veel vaartuigen (schoon die van de sloep Garneel hem toeriepen) op hem afkwamen, hoewel zij op 't roepen der onzen, zonder antwoord te geven, weêr stilletjes afhielden, 'tgeen Vink oordeelde door dien koning van Onin hem gebrouwen te zijn en hij voornam aan denzelven, zoo ras hij weêr bij hem kwam, te wreken. Hij kwam daarop met 2 vaartuigen aan boord, vragende of wij nu gezind waren met hem naar Onin te gaan, waarop ja gezegd en hij verzocht zijnde aan boord te komen, zoo was hij daartoe niet te bewegen; weshalve Vink best keurde hem maar ongemoeid te laten wederkeeren, om op een andere tijd zijn slag waar te nemen, onder belofte dat hij hem naar Onin ten eerste volgen zoude. Hierop 't anker ligtende, zeilde hij W. en W. ten Z. langs de vaste wal en kwam den 29sten dito, 's morgens ten 9 ure, in Emeloords-baai ten anker, waar zij hun drinkwater innamen. Tegen den avond kwam een orangkaja met 's konings jongste zoon en een gevolg van omtrent 40 man, meest Gorammers en Cerammers aan boord, zeggende dat de koning naar de Papoesche eilanden om slaven was, doch dat hij morgen weêr bij hen zou zijn; en dat zij nu maar kwamen, om Vink van hunne goede genegenheid te verzekeren en te verzoeken, dat hij voor hun negerij geliefde te komen, belovende hem van slaven in menigte te zullen voorzien; waarop een zoopje arak gedronken werd, terwijl ons volk een wakend oog hield. Den laatsten dito ging hij voor 's konings dorp een goteling schot van de wal liggen. 's Middags kwam die orangkaja met twee zonen des konings weêr aan boord, eenige slaven en bijna geen geweer met zich brengende, waarvan er Vink eenige tegen 18, 19 en 20 rijksdaalders inruilde. Den 3den Mei kwam de koning met zijn vaartuigen, wel 7 of 8 sterk, opdagen, die de onzen aan land verzocht en eenige gijzelaars overgaf, waarop Vink eenige der onzen naar land zond, waar zij zeer vriendelijk onthaald werden. Ook verzocht de koning, dat hij toch geen kwaad achterdenken op hem

hebben wilde, daar hij eens bloed met ons gedronken, (dat is eenen eed gedaan) en beloofd had, de onzen getrouw te zijn. De koning was ook naar 't dorp Piera geweest, om sagoe mantah te koopen, waar hij zeide ontdekt te hebben, dat de orangkaja van Roemakay en die van Isera voorgenomen hadden hem (Vink) en al zijn volk om hals te brengen, waarvoor hij hem waarschuwde, daar hun voornemen was om beide deze sloepen te bemagtigen, tot welk einde zij 52 galeijen daags er aan op zouden afzenden, gelijk zij ook, doch te vergeefs en te laat in 't werk gesteld hadden, daar Vink 's avonds van Isera vertrok en nog dien eigen nacht voor Roemakay gekomen was, en dat die van Isera hen voor die genomene moeite een hollandsch afgeslagen hoofd vereerd hadden; voor welk berigt men dien koning wel bedanken, maar te gelijk betuigen liet, dat hem dit geenszins van die van Roemakay, maar wel die van Isera gebleken, daar de eerste zijne hulp tegen den laatsten verzocht en hij hem dat geweigerd had. Ondertusschen verschenen er geen meer slaven gelijk de koning beloofd had, waarop dan Vink het anker ligtte en van daar zeilde. Dien nacht zag hij een vervaarlijk groot vuur in de lucht en een streep wel 50 ellen lang, zoo rood als bloed, die zich als de baren der zee bewoog, doch daarna verdween; hoewel er veel vuur dien nacht viel, dat de gansche sloep ook beschadigde, terwijl zij den 6den dito 's morgens in stilte dreven Den 8sten kwam hij weer voor Roemakay ten anker om hunnen grond eens over 't voornoemd berigt van den koning van Onin te peilen, die hem betuigde zijnen vriend te zijn en geen 't allerminste kwaad tegen hem voor te hebben; 'tgeen zoo ver van daar was, dat hij om zijnentwil ook den oorlog met die van Isera op zijnen hals gehaald en gehoord had, dat die van Isera 6 dagen lang over de twee verslagene Hollanders en hunne afgekapte hoofden vrolijk geweest waren en die tot het gebeente toe afgekloofd hadden. Ondertusschen kwamen er van alle kanten vaartuigen, gepropt vol volk, naar dit dorp, die zich daar tot 's nachts stil hielden, toen Vink die op alles goede orde gesteld had, een afgrijsselijk geschreeuw en geklop van gong en tifa en een groot geblaas op den hoorn in 't dorp hoorde. Nadat nu 4 glazen in de eerste wacht uit waren, bevond hij 't zeggen des konings van Onin niet dan al te waar, daar onze tolk nu klaar vernam, dat de wijven de vlugt naar 't bosch nemen en zij hem aanstonds aantasten zouden, hetwelk hen wel door de vrouwen, daar het donker was, afgeraden werd, doch te vergeefs; waarop dan ook de vrouwen vlugtten en de vaartuigen van de wal afgehaald werden, 'twelk Vink bewoog aanstonds het anker te ligten en stil weg te zeilen, gevende hen nog 4 eerschoten, die wel treffelijk raakten, tot een afscheid. Daarna is Vink met deze sloepen naar Banda teruggekeerd, komende den 10den dito nog eerst eens voor 't dorp van den koning van Onin, van waar hij zijne reis vervorderende, den 11den dito 't land van Nova Guinea nog klaar zien kon, en is, na veel sukkelens, eindelijk den 22sten voor Banda met beide de sloepen behouden op de reede gekomen.

Eenige jaren daarna is de opperkoopman de heer Joannes Keyts, uit Banda mede naar Nova Guinea vertrokken. Hij ging den 19den Julij met de jagten de Roch en de Spiering, eerst naar Keffing, zijnde de sloep de Pisang den 4den naar Goram met den tolk Borri vooruit gezeild. Hij kwam den 22sten dito voor Keffing, latende de Spiering naar Goram vooruitzeilen, vermits hij op Keffing eenen Lakoe, een Ceramlauwer, die hem voor gids dienen moest, innemen zou, te meer dewijl hij een groot gezag op Onin voerde en hem daar zeer veel dienst zou kunnen doen, behalven dat de Keffingers en Ceramlauwers, door hun langdurige vaart op Onin, daar immers zoo bekend als in hun eigen land waren. Zelfs hadden zij 't daar zoo ver gebragt, dat ieder van hen die op Nova Guinea hier of daar eerst aangeland was, zulk een landstreek voor zijn sosolot of handel- en ankerplaats met uitsluiting van alle andere verklaarde: dat ook zoo ver ging, dat zij met die inlanders daar afgesproken waren, om

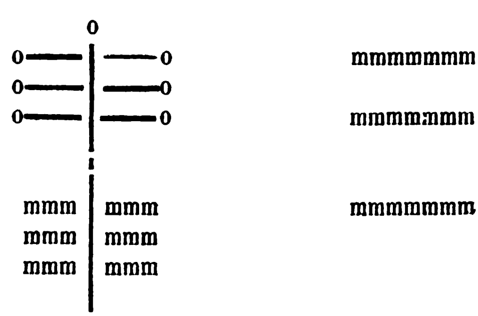
alle anderen, (die buiten hun verlof), daar op hunnen sosolot komen wilden, dood te slaan, welk verbond zij namaals ook door huwelijken bekrachtigd hadden. De orangkaijen hier hadden te dier tijd veel twisten en verzochten den heer Keyts zelf te beslissen, 'twelk die heer zeide niet te kunnen doen, daar hij daartoe geen last had. Toen regeerden hier over de Ceramlaoetsche campons de volgende orangkaja's: 1 Cabressi, hoofd van Keliwara. 2. De kapitein van Keleluno, zijnde de twee grootste en oudste orangkaja's van Keffing. 3. Manda, van Kevitia. 4. Tawan, van Killeberoo. 5. Oenan van Roemah Limeri. 6. Djoemat, van Kilitay. 7. Sohas, van Roemah Maroe. 8. Cador, van Roemah Essi. 9. Mangay, van Roemah Toelis. 10. Soisa, van Kilimala. 11. En Moy, van Ewen. Van welke elf er maar vier voor de heer Keyts verschenen, weshalve hij hen raadde, zoolang tot dat hij weêr kwam en last van den heer landvoogd in Banda kreeg, in vrede met elkander te leven. Daarop kwam de jonge koning van Onin bij hem aan boord, voor eenige dagen daar met een coracora aangekomen, Jeef genaamd, die een jongeling van 16 jaren was en zeer begeerig om de Hollanders te zien, biedende zijn land aan de E. maatschappij aan, hoewel hij niet beloven durfde mede naar Banda te gaan. Eer nu de heer Keyts dezen Lakoe bewegen kon met hem als gids te reizen, moest hij hem wel voor 150 rijksdaalders aan kleeden schieten, om bij 't verschenken derzelve aan zijn vrienden aldaar eerst afscheid te nemen. Een zaak, waartoe de heer Keyts eenigzins gedwongen was, daar hij zonder dezen Lakoe op Onin niets zou hebben weten te verrigten. Ook was hij (Lakoe) door den jongen koning wel uitdrukkelijk verzocht, om daar te komen en zijn overleden vader op zijn Mahomedaansch te helpen begraven. Even nu gelijk de heer Keyts eerst ettelijke kleeden aan Lakoe moest geven, had hij, op Goram gekomen, ook voor Borri en zijne vrienden iets moeten uitkeeren, en dat vooral, omdat Lakoe, die beloofd had na 6 dagen te zullen volgen, nog niet opdaagde, en omdat hij ten minste een van die twee diende bij zich te hebben. Hij bleef hier nog tot den 30sten Julij, daar Lakoe niet kwam, weshalve hij weer naar Keffing zeilde, daar hem Lakoe bij Ceramlaoet ontmoette; zich daarmede verschoonende, dat Cabressi, die liever zelf mede gegaan had, hem niet had willen laten vertrekken. Ondertusschen had de tolk Borri vijf dagen te voren een vaartuig met koopmanschappen naar Onin gezonden, om daar de schapen te scheren en de varkens voor den heer Keyts over te laten. En daar er reeds groote jaloëzy tusschen dien tolk en Lakoe was, zoo zond de heer Keyts, op 't aanraden van Lakoe, de Spiering met Borri naar Karas vooruit, om hem daar in te wachten en vast een begin met den massoi-handel te maken. Den 31sten 's morgens met het oversteken van Ceramlaoet N. O. aan, zagen zij de kust van Nova Guinea in 't N. O. en in 't O. N. O. regt vooruit, toen zij Cerams N. O. hoek in 't W. ten Z. en Goram achter uit in 't Z. ten W. hadden. Daarop zeilden zij dien geheelen dag al N. O. aan en kwamen 's avonds, op omtrent 4 mijlen na, bij die wal; doch het jonk van Lakoe liep hen, regt naar de wal toe, voorbij, terwijl de heer Keyts 's nachts wat afhield; zoodat de afstand van Keffing tot de west-hoek van Onin omtrent 22 mijlen meest regt N. O. is. Den 1sten Augustus zeilde hij nog al langs de wal van Onin en kwam 's avonds in een baai benoorden een hoek ten anker. Dien nacht voer Lakoe naar de hoofddorpen van Onin, Fataga en Roemah Bati genaamd, (welk laatste nog 1½ mijl verder, dan 't eerste ligt) vooruit. Den 2den dito voer hij, tusschen 't eilandje Poelo Aas door, vlak op dit hoofddorp Fataga aan. 's Morgens vroeg kwam de tolk Djoemat Zijn E. zeggen, dat Lakoe na den ganschen nacht met hen aan land gesproken te hebben, het eindelijk daartoe gebragt had, dat de vrede gemaakt en gesloten was, de onzen als vrienden te ontvangen, gelijk die van land zijn E. ook met alle hunne coracora's zouden komen bezoeken; maar dat zij dan ook alle met een vlaggetje moesten beschonken worden. Kort daarop verschenen ook die vaar-

tuigen vol menschen, met een groot geraas van speeltuigen, scheppende driemaal rondom het jagt van den heer Keyts, die daarop eenige eerschoten liet doen en last gaf, dat maar eenige der voornaamste zouden overkomen, terwijl zijn volk zeer wel op hun hoede was. Hij vereerde hen voor ieder coracora een vlag, waarop zij aanboden 't jagt te boegzeren, dat Zijn E. daar de wind goed was, afsloeg, komende tegen den avond dus te gelijk voor het dorp ten anker, terwijl de Pisang ondertusschen de daaromtrent liggende hoeken en gronden peilen en net beschrijven ging. Hij vond hier den voornoemden Jeef mede van Keffing al aangeland, die zijn E. kwam verwelkomen. Ook hoorde Zijn E. dat het jonk door Borri vooruit gezonden, in stukken geslagen, doch dat het volk en goed nog geborgen was, waarover zijn E. niet weinig in zijn vuist lachte, daar die lorrendraaijer hem nu weinig schade bijbrengen zoude. Hij vond daar ook een Ambonsch vaartuig van Honimoa met een pascedulle, zijnde door Patimole (die van Onin afkomstig was) naar Nova Guinea gezonden, om hunne zaken daar te verrigten; welke zijn E. aangezien hun tijd al verstreken was, belastte te vertrekken, dat echter nog al eenige dagen aanliep. Daarop ging de heer Keyts tegen den avond eens aan land, waar hij door Jeef en Massaloewa, zoon des overleden Toboa, koning van Roemah Bati en Kellibati, op een katil of rustbank verwelkomd, en tusschen deze twee voornaamste landsvorsten ingezet werd, terwijl alle de orangkajen op strand, met duizende menschen rondom zich zaten. Men begon vooraf eenigzins een eisch van massoy en slaven te doen, die naar de gedachten der onzen vrij wat groot zijnde, zoo werd er dien avond niet verder van gerept, waarop de heer Keyts weêr naar boord keerde. Daags er aan ging zijn Ed. weêr aan land, zijnde op dezelfde wijze ontvangen en deden die van Onin toen weder eenen eisch van 20 rijksdaalders voor ieder manslaaf die in Tamboeksch zwaarden, Tinakki genaamd en met clijmatsche bijltjes, moesten voldaan worden, waarvan de onzen niet voorzien waren; echter werd eindelijk het verdrag getroffen en besloten dat men voor ieder manslaaf 13 of 14 rijksdaalders en voor ieder duim die hij korter als de bedongene maat was, ½ rijksdaalder minder geven zoude; hoewel toen de heer Keyts niet veel slaven, dan voor zich in 't bijzonder bekomen heeft, gelijk er ook geen bijzonder beding over den massoy gemaakt is, daar zij verklaarden dezelve op hun land niet te hebben, en dat zij die van Caras, waarmede zij nu in oorlog waren, moesten doen komen. Dit verdrag nu werd den 15den Augustus wel gemaakt, maar men vorderde, wat men ook voor waren aanbood, zeer weinig, zoodat zij door dezen of genen tegen ons schenen opgerokkend te worden. De voornaamste waarop de heer Keyts kwade gedachten had, was Lakoe en de Ceramsche tolk Pa ti Key, een doortrapte vos welke beide wel zagen dat hun gezag onder dien inlander merkelijk, zoo dit getroffen verdrag stand greep, verminderen zou, om 't welk te beletten zij alles in de war hielpen. Lakoe en zijn broeder wilden naar Onin Coveay of Cobiay niet mede gaan om de beloofde smeekolen aan te wijzen voor en aleer de heer Keyts hem nog 500 rijksdaalders geliefde te leenen en dan nog 2 Hollanders als gijzelaars, zoolang hij uit was, aan land liet, dat die heer hem plat afsloeg. Men waarschuwde den heer Keyts ook, niet veel aan land te gaan, daar hem en de onzen lagen gelegd werden. Eindelijk verscheen de Spiering en de Pisang, van Caras gekomen, den 20 Augustus bij Zijn E. op de reede; doch met slechte tijding, daar zij door Borri's schendige misleiding daar niets omtrent den massoy-handel hadden kunnen uitrigten, ofschoon de inlanders zich niet ongenegen tot de onzen betoond hadden. Vermits dan hier op Fataga en op Roemah Bati voor de onzen niet meer te verrigten was, is zijn E. den 23sten dito, na aan ieder dezer dorpen mede een vlag of twee met het merk der E. maatschappij geschonken te hebben, van daar gezeild, hebbende hen ook een pas verleend, om jaarlijks met 1 of 2 coracora's in Banda te mogen komen. Lakoe gaf de onzen ook een geschrift, waarin hij beloofde en zwoer,

na 't uitgaan van hunne vasten, naar Coeveay te zullen varen en de aangewezene smeekoolen binnen 3 maanden te zullen afhalen; doch Borri werd wegens zijne gepleegde valschheid in de boeijen gesloten en voor de inlanders verborgen gehouden. Om nu met eenig onderscheid van dit land volgens zijne bevinding te spreken, oordeelde de heer Keyts, dat dit voorste deel van Nova Guinea, bij de Ternatanen Wonin, doch anders gewoonlijk Onin genaamd, en maar een groote uithoek zijnde, een eiland op zich zelven en van de vaste wal afgezonderd was, hoewel hij dat niet klaar ondervonden, noch ook in eenige kaarten zoo gezien had. Hij had aan de N. O. kant een tamelijke opening en daartegenover de vaste kust, die men van de zuidzijde ook bekennen kon, vernomen en klaar tusschen de noordelijkste naaste hoek van Batoe Poeteh en de Z. W. hoek van Onin, een bijzondere groote inbogt, die wel 5 mijlen diep en 2 mijlen wijd was, ontdekt om welke naauwer te onderzoeken, Zijn E. de Pisang bij zijn aankomst uitgezonden had; doch zooras die van Onin, door de Keffingers opgezet, dit vernomen hadden, waren zij daarover zeer misnoegd geweest, weshalve dit achter weeg gebleven was, om hen geen verder argwaan te geven. Men heeft hier overal tot wel 2 of 3 mijlen buiten de wal, zeer goede ankergrond, gelijk Zijn E. aan de oostkant van Poelo Aas, waar hij gelegen had, ondervonden heeft. Voormiddags was 't doorgaans hier mooi weder, doch 's namiddags werd het land telkens met zware dampen en wolken, dat dan gewoonlijk op regen uitkwam, bedekt. Het land in zich zelven, voor zoo verre 't zich van buiten vertoont, is woest en wild, daar 't weinig of niet bezaaid of betuind wordt en op veel plaatsen steil en klippig, hebbende van zich zelf zeer weinig vruchtdragende boomen. De voornaamste die Zijn E. hier zag, waren zeker slag van nooten, die den musschaatboom niet ongelijk, doch die wat lang van korrel, dikker van bast en veel grooter van bladen waren. De schors gelijkt niet naar den gemeenen nootenboom, daar zij zeer ruig en bultachtig is. De bladen gewreven zijnde, hebben ook op verre na die kracht niet. Ook is de gedaante der foelie zeer dun en geelachtig van verwe, hebbende wel eenigzins denzelfden reuk, maar zeer daarvan verschillende, hoewel de smaak dezer nooten al vrij wel naar de Bandasche gelijkt; maar van deze soort van boomen was er maar 1 of 2 (zoo men zeide) bekend De tweede soort van boomen was de massoy-boom en de derde de Canari- of Indiaansche amandel-boom; buiten welke Zijn E. geen andere, dan wilde boomen, en daaronder veel ijzerhout vernomen had, vaststellende dat hier ook buiten twijfel Linggoa-boomen zijn. De bosschen hier waren ook met allerlei gevogelte vervuld, die den ganschen dag een aangename zang of wonderlijk geluid uitleveren; ook is hier overal zeer goed drinkwater in overvloed aan de stranden te bekomen. De luchtstreek is hier niet zeer gematigd, maar veeltijds dijnzig en dampig, weshalve men zich hier wel voor de nachtlucht wachten moet. De twee oppergebieders van dit land van Onin waren deze Massaloewa en Jeef, van welke de eerste (die zich in de negerij Kil of Roemah Bati ophield) een der zeven zonen van Radja Tabowan wel de voornaamste was, wiens vader, omtrent 10 jaren geleden, door die van Caras, benevens wel 3 of 400 man dood geslagen, en dat nog niet bijgelegd was. Van deze zeven zonen leefden er toen nog vijf, te weten: Massaloewa, Bahoe, Bohan Loerisa en Manokpatin; en de twee overledene waren Manakaloewa en Caroefa, die voor den anderen als eerstgeborenen geregeerd hebben. Het volk is van gestalte, aard en omgang (zoo veel men oordeelen kan) nog tamelijk wel, maar men moet hen niet veel vertrouwen. De tweede in gezag was de voornoemde Jeef, die in 't dorp Fataga, dat 1 mijl benoorden Roemah Bati ligt, woonde en wiens moeder een zuster van Radja Tabowan was; deze had toen een zuster van Massaloewa getrouwd; doch zijn vaders naam wordt zeer zelden gemeld, omdat hij van een gering geslacht was waar deze inlanders sterk op zien. Vermits zij beide nu nog zeer jong waren, werden de landzaken meest door de oudste orangkaja's waargenomen, waaromtrent die

van Keffing (hoewel zeer bedekt) 't voornaamste bestuur aan zich hadden weten te bouden. Hun voornaamste bedrijf bestaat in den slaven- en massoyhandel; doch de gemeene man moet visschen, wil hij eten hebben. Zij varen ook sterk op Goram, Keffing en om de N. en om de Z. heen. Hun geweer bestaat in zwaarden van onderscheidene soorten, in pijlen, bogen, lansen en pieken met korte weerhaken. De heer Keyts vernam ook uit 2 inlanders van Teuw, dat die van Caras wel massoy aan ons hadden willen verhandelen; doch dat hen dit in alle manieren door Borri afgeraden was; waarover deze 2 inlanders zeer verwonderd hadden gestaan, niet kunnende beseffen hoe men zich van zulken bedrieger bedienen en nog geld toegeven kon. Den 6den Augustus kwam de heer Keyts bij de eilanden van Caras, die van Poelo Aas, waar Zijn E. eerst ankerde, 12 mijlen lagen. Hiertegenover in 't noorden maakt de vaste wal een groote baai, met laag land, dat zich even eens als Holland, opdoet, en waarin wel 1,000 schepen zouden kunnen liggen. Deze baai noemden de onzen Rijklof van Goens baai. Schoon dit vast land nu meest laag is, zijn echter deszelfs Z. en N. hoek hoog land, waarbij 't eiland Goweay op 3 graden ligt. 's Voormiddags zag Zijn E. een vaartuig van 't eiland Caras naar Batoer oversteken, 'tgeen hij giste het tweede jonk van Borri, doch dat hij bevond een vaartuig van Radja Moffon, van 't eiland Batoer, te zijn, die geen vrees voor ons volk betoonde te hebben en ook verklaarde al een goede partij massoy aan ons te kunnen leveren, zoo hen dit door Borri niet afgeraden was. Ook boden zij aan in 15 of 16 dagen nog vrij wat te beschikken, zoo men zoo lang wilde wachten, dat de heer Keyts niet over zich nemen dorst; maar maakte verdrag, om hen die jaarlijks te komen afhalen, belovende hen voor ieder drooge 10 bosschen 8 vadem linnen, 1 smal bijltje en 1 houwer te zullen geven. Ook gaf Zijn E. aan ieder van deze drie eilanden een vlag, met het merk der E. maatschappij, waarmede deze inlanders zeer wel in hun schik waren. Deze plaats ligt op de breedte van 3 graden 26 minuten of, zoo wij met anderen stellen, wel een halve graad noordelijker, hebbende niet alleen die schoonen inbogt, maar aan de N. W. en Z. O. hoeken ook zeer hooge bergen. Tot deze N. W. hoek nu steekt zich de gerigtsban van Onin uit, bij hen Mengonan Soholot genaamd, zoodat 't gebied dezer eilanden tusschen die twee hoeken en over deze bogt medeging; doch over Coveay of Cabiay nam zijn begin eerst aan den hoek, die in 't Z. ten O. lag. De eilanden nu in deze bogt gelegen en bewoond, zijn Cani, Batoer en Caras, waar men verscheiden eetbare vruchten, te weten: kalappus, canari, oebi, pisang, boontjes (die zeer goed zijn), roode rijst en overvloedig visch aan de stranden en veel timmerhout heeft, dat aan hunne groote vaartuigen, die vele uit een stuk gemaakt zijn, te zien is. Ook is er voornamelijk het ijzerhout in grooten overvloed. Het scheen hier niet ongezond te wezen, daar men er een goede zeewind en van de vaste kust een schoone en verkwikkende landwind heeft. De ingezetenen zijn in allen deele, als die van Onin; maar zoo geslepen niet, aangezien zij zoo veel verkeering met ons of anderen niet hebben. Ook was er tusschen hen en die van Onin nog een oud zeer, wegens het doodslaan van Radja Tabowan en de zijnen, waartoe zij echter (volgens verhaal van Radja Moffon) al groote reden hadden, daar die Radja menigmaal hunne wijven had geroofd of geschonden, gelijk dit door hem zelf aan Moffons eigen wijf en door zijn slaaf ook aan Moffons eigen dochter gedaan was, waardoor zij dit alles zich zelf op den hals gehaald en aan deze eilanders regtvaardige redenen, om dezen smaad te wreken, gegeven hadden. Anders is dit volk onder elkander en omtrent ons zeer goed van vertrouwen en niet beschroomd zonder eenige wapenen of verzekering vrijpostig bij ons te komen, om van 'twelke ons te verzekeren, zij ook hunne wapenen, als zij die bij zich hadden, in hunne praauwen lieten liggen. En dus liep ons volk al mede onbevreesd bij hen in 't bosch, om hout te hakken of om vogels te schieten. Godsdienst of eenige teekenen daarvan had de heer Keyts zeer weinig, dan alleen eenige teraphim of kristalijnen steentjes,

die zij altijd bij zich droegen, onder hen vernomen. Deze steentjes hadden een groen en een rood streepje, ook waren er geele blinkende van die soort, die zich bijna alsof er eenige erts mede vermengd was, vertoonden. Voor dezelve had Radja Moffon een groote eerbied en was gewoon die ook aan te bidden. De voornaamste orangkaijen hier waren te dier tijd Biasse en Ratsotti van 't eiland Cani, Radja Moffon van 't eiland Batoer en Goerowi en Capitan van 't eiland Caras; doch Moffon scheen onder hen wel de voornaamste te zijn. Zij voeren (zoo men merken kon) nergens op, dan op Cubiay, generende zich enkel met menschenrooven en met hunne plantagiën en visscherijen, die zij meesterlijk weten te steken, daar geen vischlijnen bij hen nog bekend zijn. Den 1sten September ging Zijn E. van Batoer tusschen Caras en Cani door, onder zeil en kwam daags er na bij een hoogen hoek. Cubiay begon zich hier regt op zijde eerst te ontdekken; maar hij kon hier zeer weinig door de Z. O. winden, die hem tegenliepen, vorderen, weshalve hij tusschen 6 of 7 eilanden en de vaste wal doorzeilde, daar hij zeer ongelijke gronden, van 50 tot 28 en 20 vadem, die dan klippig en dan weêr goed waren, vond. Daarna zag Zijn E in 't N een diepe bogt, die veel mijlen lang en wel $\frac{3}{4}$ mijl breed was, daar hij om zijne lekken te stoppen, vermits de sloep de Pisang het niet langer gaande houden kon, inliep. Hier waren de inlanders schuuw, roepende dat de onzen daar aan boord wilden komen, daar zij massoy en tambacco hadden. De heer Keyts voer zelf mede naar de wal, doch liet den tolk Djoemat maar aan land gaan, die zich een weinig in de hand kwetste en hen allen zijn bloed drinken liet, dat de voornaamste onder hen ook deden, op hoedanige wijze de vrede bij hen gemaakt wordt; maar daar viel eigenlijk geen handel op die tijd. Deze baai ligt omtrent 12 mijlen Z. en Z. Z. O. van de heer Ryklofs baai, die Zijn Ed. om haar schoonheid en om 't gemak, dat hij er vond, de heer Speelmans baai noemde. In 't inkomen aan de linkerhand is een zeldzame waterval, die van 't gebergte komt afstorten en die men wel 2 mijlen ver als een wit laken zien kan. Zijn E. meende zich daar wat te verfrisschen, maar 't was onmogelijk, om op de afstand van een pijlschot na, daarbij te komen, aangezien zich 't gespat van dit water als een zware damp of dikke mist vertoonde; doch hieromtrent vond Zijn E. nog verscheiden andere kleine beekjes, die onder de steenen kwamen uitzijpelen en waaraan men zijn dorst gemakkelijk lesschen kon. Geheel binnen in die bogt ligt een dorp bij de rivier en wat oostelijker heeft men een berg, waarachter een schoon binnenwater van een bekwame diepte is, waarin men veel groote schepen zou kunnen bergen. Aan de oostzijde van deze bogt in den binnensten hoek stond een klip, waarop de onzen veel doodshoofden zagen en een beeld, ten naastenbij als een mensch tot aan de schouders, en daarbij een schild met eenige andere gereedschappen en tegen deze klip ook dergelijke merken geteekend:

En dit was hunne gewone begraafplaats en wijze van begraven, gewoon zijnde hunne dooden niet ter aarde te brengen, maar die op een strandklip in den regen en zonneschijn, om die daar zoo te laten vergaan, te plaatsen. En zulke begraafplaatsen ziet

men hier doorgaans langs deze cubiaysche kust. Aan 't einde dezer bogt in 't O. heeft men weêr dien hoogen hoek, zijnde Cubiay's Z. W. hoek en achter dezelve in de baai zagen de onzen een kanaal, waardoor zij gisten, dat men aan de andere zijde in zee weêr uit zou kunnen komen. Den 7den September vertrok Zijn E. uit deze bogt, doch geraakte hier in groot gevaar, om door den tegenstroom zijn schip tegen de klippen te verliezen. Hij bevond dat hij hier 4 graden 16 minuten noord-oostering miswijzing hadden en dat op de Z. breedte van 4 graden 2 minuten. Hij lag nog 4 mijlen van Cubiays O. hoek, die 6 mijlen van de vorige Z. W. hoek lag en 5 mijlen van 't Wezels eiland, aan welks W. hoek Zijn E. den 11den dito ten anker kwam, doch vond, aan land gekomen, geen volk, dan maar een man, die schielijk uit een hut sprong en de vlugt nam. Den 13den zeilde Zijn E. van 't Wezels eiland, tusschen de vaste wal en 3 eilandjes door, die meest aaneen op een vlakke droogte lagen, van welke 't westelijkste 2 mijlen van de wal en 3 mijlen van den N. W. hoek van 't Wezels eiland lag. Hier ontviel hem de vaste wal N. N. O. en N., overal al laag land zijnde, waarbij nog 3 andere eilanden lagen. In 't N. zag de heer Keyts een grooten inham en stak O. N. O. naar de overwal, 11 mijlen van 't Wezels eiland en kwam aan de westzijde van een eiland ten anker, liggende omtrent 1 mijl van een hoek, Laewe genaamd, achter welken hij, volgens de oude kaarten, de Moordenaars-rivier meende te vinden, dat Zijn E. daarna anders vernam. Hier vond het volk veel oesters, die zeer wel naar paarlemoerschelpen geleken, waarvan zij er ook eenige mede in Banda gebragt hebben Den 16den September hier van daan 't anker ligtende, ging Zijn E. met een O. N. O. wind onder zeil, vernemende 's namiddags een groote coracora. Ook had de stuurman van de Pisang, digt onder de wal wendende, mari kau, mari kau, dat is, komt hier gij, komt hier gij, hooren roepen; gelijk hij daar ook eenige huisjes gezien had. Daarna keerde de heer Keyts op de Pisang overgaande, naar de plaats van waar dat geroep gehoord was, waar de tolk met die inlanders uit het bosch te voorschijn en op de klippen gekomen, sprak zonder dat men hem echter regt, dan nu en dan maar eens zien kon. Zij riepen Zijn E. volk daar aan land, dat de heer Keyts ten eerste niet kon toestaan; waarop zij verzochten, dat Zijn E. toch wat verder op naar hun dorp zou varen, daar zij hem dan morgen nader spreken wilden, dat Zijn E. beloofde, waarop die inlanders met hun vaartuig digt onder de wal voor Zijn E. heen liepen; gelijk ook Zijn E. dien avond met den donker digt onder dezelve ten anker kwam en zich 's morgens daarna, den 17den September, voor hunne negerij, op 't eiland Nametotte, liggende op wat meer als 4 graden Z. breedte, nader onder de wal begaf. Ondertusschen zeide de stuurman aan Zijn E., dat hij weêr water zou noodig hebben en dat Borri hem verzekerd had, dat daar een goede put aan de wal was, die hij aangeboden had hem aan te wijzen. De heer Keyts antwoordde, dat hij wel lijden mogt, dat dit geschiedde, mits dat hij wel toezag, dat zij geen ongemak kregen, dat hij aannam wel te bezorgen, doch dat een geheel ongelukkigen uitslag had. Daarop begaf deze stuurman Goozen zich, tegen de vermaning van den korporaal, zonder eenig geweer naar land, waar zij in 't eerst wel vriendelijk ontvangen en na die put geleid werden, maar zij waren geen 50 schreden van strand gekomen, of Zijn Ed. hoorde vreesselijk, help, help, roepen; waarop hij aanstonds uit zijn jagt ettelijke stukken losten liet, dat deze moordenaars de vlugt deed nemen, die dus de overigen, die reeds in 't water gevlugt waren, verlieten, waarop Zijn E. aanstonds met het krijsvolk naar de sloep de Pisang en zoo verder digt onder de wal en met de schuit aan land voer, waar Zijn E. nog 4 van de onzen doodelijk gekwetst naar de schuit zag loopen; doch Goozen Danielz de Roos, Joost Theunisz. van Kortrijk, korporaal Arent Sandersz. van Kloosterleli, soldaat, en naar Zijn E. vermoeden, ook Borri, waren reeds doodgeslagen, de hoofden afgehakt en naakt uitgekleed. De sergeant trad met 16 man

(door ons geschut gedekt zijnde), aan den wal en chargeerde braaf hier om, doende Zijn E. desgelijks uit de Pisang en men bragt ondertusschen stuurman Goossen en Arent Sandersz. beide zonder hoofd, in de schuit; maar den korporaal en Borri vernamen zij niet, ziende een stuk weegs verre wel een zwarte op strand dood liggen, doch konden niet bekennen of het Borri, dan of 't een ander was. Daarop belastte Zijn E. al de vaartuigen der vijanden in brand te steken, dat in een oogenblik uitgevoerd was, hoedanig zij ook met hunne andere vaartuigen en huizen aan de overzijde dezer klip gelegen, leefden. Ondertusschen schoot de vijand van alle kanten uit het bosch ook dapper met pijlen, 't geen de onzen niet belette nog ettelijke praauwen weg te slepen en aan boord te brengen. Dit was hier dus wel zeer kwalijk uitgevallen, maar het kon nog veel erger uitslag gehad hebben. Daarop ligtte Zijn E. 't anker, liep 3 mijlen buiten de wal en zette onze dooden daar in zee, terwijl ons 's avond nog een matroos Jan van Dord genaamd, afstierf. Dit eiland Nametotte ligt op den west-hoek van de bekende moordenaars rivier en is tamelijk hoog land, naar gissing wel 8 mijlen in 't rond, hebbende zelfs aan den west-kant overal zeer goede ankergrond. Ook is hier wel de voornaamste stapel des massoy-handels, waar de Cerammers jaarlijks van Mei tot Augustus komen handelen, van waar zij zeer goed ebbenhout en slaven vervoeren, aan de inwoners daarvoor niet veel anders, dan den buik vol rijst en een deel groote koralen gevende. Dit volk is zeer sterk en vrij grooter van gedaante, dan eenige andere hieromtrent, en spreekt behalven zijn eigen, ook de Ceramsche taal zeer vaardig; zij gaan (uitgenomen dat zij hunne schamelheid met boombasten dekken) geheel naakt. Hun neusgaten zijn vol priemen doorstoken en hun geweer bestaat in pijlen, bogen, lansen en tamboeksche zwaarden. De vrouwen hebben dikke koraalsnoeren om den hals en de middelen, en zijn in haar aangezigt met zwartsel van gestampte smeekolen zoo afgrijsselijk toegemaakt, dat zij eer bemorste varkens, dan menschen gelijk zijn. Ook zijn zij zeer onbeschaamd en, zoo veel men bespeuren kon, zonder eenige godsdienst. Zij baren hunne kinderen in praauwen, op de stranden en in de bosschen, en kort daarna werpen zij die in een zak, die haar om den hals hangt, zijnde in zich zelve onnutte beesten, of die ten minste gelijk. De west-hoek van deze moordenaars-rivier lag N. O. ten O. den Z. O. hoek van 't eiland Nametotte, waar ons volk vermoord was, N. O. ten N en 't oostelijkste van 't Wezels-eiland Z., omtrent 3 mijlen van ons. Zijn E. kwam daarop weer onder 't Wezels eiland ten anker. Vermits nu hier voor ons niet meer te doen viel, keurde Zijn E. na nog 2 dagen vertoevens best, om, daar zij aan 't Wezels eiland geen water vonden, ten eerste weer naar huis te keeren, hoewel hij, volgens zijne ontvangen last, nog eens op Aroe, wegens de parelbank daar, aan moest gieren, om eenige voorraad voor ons volk daar over te geven; maar 'tzelve niet kunnende krijgen, liep Zijn E. naar Banda, waar hij den 26sten dito behouden ten anker kwam. Hieruit nu kan men, ten minste eenigermate zien, hoe het in dit Nova Guinea gesteld en wat land en volk het is.

Met een woord moeten wij hier bijvoegen, dat, bij 't vertrek van den heer commissaris Dirk de Haas uit Amboina naar Batavia in 1691, Keffing, een groot landschap op Ceram, weer onder 't bestuur van den heer landvoogd van Banda gesteld is, doch werden die van Amboina, bij schrijven van Hun Edelheden van den 24sten Februarij 1692, wel uitdrukkelijk belast, op hunne sluikerijen van nagelen wel te letten; hoewel 't deel dat onder Banda behoorde, zich, volgens schrijven van Hun Edelheden van den 26sten Januarij 1680 anders tot de bogt van Haja toe uitstrekte, staande alles bewesten die bogt na dien tijd onder Amboina; doch den 14den Februarij 1692 en den 23sten Februarij 1694 gaven Hun Edelheden, bij Hun schrijven met het Huis te Spijk, bevel, dat die van Banda met hunne sloepen maar tot tusschen Keffing en Werinama tot het beletten van 't sluiken der nagelen zouden behoeven te

kruissen. Hoedanig zij die den 11den Maart 1681 die van Banda ook wel van 't uitroeijen der specerijboomen tusschen Sepa en Haja verschoond, maar aan die regering bij hun schrijven toen echter de magt gelaten hadden, om van Werinama tot Keffing toe alles te mogen doorzoeken, zooals zij 't noodig oordeelden. En den 23sten Januarij 1695 voegden zij, bij hun schrijven met 't jagt Bombahi aan die van Amboina er bij, dat zij echter begeerden, dat de negerijen op Ceram, onder Banda staande, nogthans de Ambonsche Hongivloot behoorlijke eere zouden moeten bewijzen; ook hebben Hun Edelheden de vaart naar de zuid-ooster en zuid-wester eilanden, bij Hun schrijven van den 28sten Februarij 1693 aan al de Amboinezen volslagen geweigerd en 't laatste ook zelf aan de Bandanezen verboden, hoewel zij hun 't eerste alleen tot hun onderhoud nog toegestaan hadden. En, volgens hunne orde van 1694 mogten die van Banda ook geen passen over Keffing verder, dan tot Goeli Goeli, Hatiahoi, Kissalaoet, Haja en Rarakit verleenen. Eer wij echter van die stoffe van Nova Guinea en van het Zuidland geheel afscheid nemen, kunnen wij niet nalaten hier nog iets aan te halen van de reis, die in 1696 om te zien, (zoo men wil) of men iets van den heer Coeper of de zijnen vernemen kon, derwaarts gedaan is.

Deze heer is in 1684 of 1685 uit Holland met het schip de Ridderschap naar Indien vertrokken en behouden aan de Kaap gekomen, alwaar zijn schipper hoog noodig oordeelde, om hier een andere groote mast in te doen zetten, daar die, welke hij nu had, niet deugde en hij met regt vreesde, dat zij hiermede de reis niet krijgen zouden. De heer Coeper keurde dit veranderen van mast af, behield de oude en ondernam de reis naar Batavia hier mede; doch men heeft sedert nooit taal of teeken van dit schip of van iemand van dit volk gehoord, dan dat er eenige jaren daarna een gerucht kwam dat de oude heer van der Stel, die met hen vertrokken was, op Madagascar nog leefde, doch alles kwam op niets uit, zoodat hij naar allen schijn met man en muis in de zee gebleven is. Of men er echter nog iets van ontdekken mogt op 't Zuidland, zoo werd in 1696 deze volgende togt ondernomen. De oude Vlielandsche schipper Willem de Vlaming ondernam dezelve met 3 schepen, te weten: 't galjoot of 't jagt de Geelvink (daar hij schipper op was) de hoeker de Nijptang en 't galjoot de Wezel, uit het vaderland den 27sten November, beginnende die, nadat hij van daar reeds voorbij de Kaap de Goede Hoop op de Z. breedte van 38 graden en 18 minuten en op de lengte van 92 graden en 3 minuten gekomen was. Den 28sten dito was hij bij 't eiland St. Paulo op de breedte van 38 graden en 40 minuten en op de lengte van 95 graden 44 minuten, doch zag, daar het dijzig weder was, maar een vlakken hoek er van. Hij bevond dit aan de kanten, of van de W. tot de Z. zijde schor, zonder eenig voet strand en zonder vuilen, die men behoort te mijden, zoodat men tot op een kanonschot na er vlak op aanzeilen mag, maar van de W. kant strekt een rif omtrent een kanonschot in zee, dat men kan zien branden. Hij vond in 't aanzeilen zoo als 't eiland N. van hem was gelegen, 40 vadem vuile grond en hield het daarop O. ten N. langs de wal, tot dat het eiland W. van hem was, en zich pas een musketschot ver van hem opdeed, waarna hij hier ten anker kwam. Hij vond hier veel zeerobben en nog een ander soort, bijna als zeerobben, doch die wel 18 voet lang waren. Hij zag hier geen groente, dan eenig rietbosch en hier en daar tusschen de klippen eenige groente als piterselie, doch zeer weinig, ook weinig gevogelte; maar ving op de reede veel visch, als groote steenbrasem en in 4 uren tijds wel 436 groote visschen als kleine kabeljaauwen, met de hoek, en nevens dezelve veel kreeften. Brandhout was er niet, ook geen versch water, dan alleen op de hoogten hier en daar in plassen, 't geen zeer moeijelijk af te brengen zou zijn geweest. Omtrent de regte zee is een brak binnenwater, waar de robben uit zee over eenige steenen, die dit binnenwater omtrent 20 treden ver van de zee afscheiden, inloopen. Anders ligt dit halve-

maansgewijze in een besloten kom, zijnde omtrent een pistoolschot lang. In 'tzelve valt veel visch, als spanbaars van gedaante, die rood van verwe en zeer lekker is. Als men de W. kant van dit eiland maar mijdt, zal men het overal zuiver vinden en men mag er zonder schroom op aanloopen. Het is mooi hoog land. Den 2den December vertrokken zijnde, zag hij den 3den 't eiland Amsterdam. Het ligt 13 of 13½ mijl regt Z. en N. van St. Paulo, op de Z. breedte van 37 graden 48 minuten en op de lengte van 95 graden 44 minuten. Het is ongelijk, doch goed van grond hier. Hij ging hier aan den wal, doch vond het zoo digt van bosch, dat men in een dag geen 4 mijlen er op kon vorderen, daar men door de struiken kruipen en over de boomen klimmen moest. Hij vond er almede menschen noch beesten; maar alleen eenige vogels muskens en zeerobben. Ook had een van 't volk (zoo hij meende) een viervoetig dier als een wezeltje en een als een vos gezien, en daar was veel biesbosch door elkander gewassen. De grond is er doorgaans veengrond', die omtrent drie voeten dik ligt en dan krijgt men steen als uitgebrande puinsteen. Zij is ook zeer mul, waarom de boomen hier niet hoog wassen, kunnende geen genoegzame wortels in dezelve schieten. Hij ving op de reede hier ook visch en een soort van van vaderlandsche kabbeljaauw en ging den 5den dito tegen den avond naar 't Zuidland onder zeil. Hij vergoedde den 6den hier de kompassen op 20 graden N. westering, zijnde nu op 37 graden 25 minuten en op de lengte van 96 graden 45 minuten en zag hier steenkroos drijven, 'tgeen tot de 36 graden 9 minuten duurde. Den 12den dito zag hij op 35 graden een zeerobbe, die hem al huilende kwam nazwemmen. Den 13den verlag hij de kompassen weder op 36 graden 9 minuten, op de lengte 105 graden 11 minuten, vergoedende die van 16 graden 49 minuten N. westering. Den 20sten dito deed hij dit weder op 35 graden 22 minuten, vergoedende de kompassen van 10 graden N. westering en hier stonden dezelve niet stil. Den 25sten December zag hij 't Zuidland op de bevonden breedte van 31 graden 58 minuten en op de lengte van 130 graden 18 minuten. Den 28sten dito bevond hij bij 2 peilings hier de N. W. miswijzing van 10 graden 44 minuten en van 10 graden 12 minuten; werpende daar ook 48 vadem vuile kraalgrond op 31 graden 83 minuten en op de lengte van 133 graden 44 minuten, die daarna op 25 vadem liep en beterde. Den 29sten dito kwam hij onder 't eiland Rottenest, 'tgeen op 31 graden 50 minuten breedte en op de lengte van 134 graden 25 minuten ligt, ten anker, ging er den 30sten aan land en vond er een stuk vurenhout, dat waarschijnlijkst weleer in een scheepsdek gestoken, doch al lang daar aan strand gelegen had, daar de spijkers meest vergaan waren. Hier was ook brandhout in overvloed, daar hij zich derhalve wel van verzorgde. Den 5den Januarij 1697 ging hij met 88 gewapende mannen (matrozen, soldaten en officieren) hier aan de vaste wal van 't Zuidland, waar zij ten 11 ure aankwamen. Zij gingen eerst O. op, vernamen niets, dat tot voedsel dienen kon en alleen maar eenige groote en kleine wilde boomen, uit welke groote als een soort van lak of gom droop, waarvan zij een monster medegebragt hebben. Ook vonden zij hier geen ander gevogelte, dan veel kleine kakatoeha's en groene raven of parkieten met lange spitse staarten, die zeer schuw voor hen waren. Omtrent 2 uren na den middag kwamen zij bij een binnenwater, dat zeer zout was en vonden aan dit strandje veel klare voetstappen in 't zand, zoo van bejaarde lieden, als van kinderen, zagen geen menschen, maar hier en daar groote rook opgaan, daar zij ook naar toe trokken, zendende 3 man en 2 zwarten vooruit, om de menschen, zoo zij er waren, niet te verjagen; doch vernamen, bij die plaats gekomen, geen menschen. Zij bleven dien nacht daar kamperen en vonden hier eens een en daarna nog twee hutjes, die meest onder de voet lagen, zijnde in zich zelve nog slechter, als die der Hottentotten van gebouw. Den 6den dito verdeelden zij zich en trokken in drie bijzondere troepen, de eene Z., de andere N. en de derde O. op, 1 mijl landwaarts in, doch

kwamen daarna bij dit binnenwater, om ieder zijne bevinding op te geven; weder bij een; doch hadden niets dan 1 of 2 vervalle hutjes, doch geen versch water, dat hen meest ontbrak, gezien; weshalve zij een kuil bij dit binnenwater groeven, waarin zij redelijk goed water vonden, waarmede zij zich in die groote hitte, die zij hier gevoelden, behelpen moesten. Zij vernamen bij hunne wederkomst ook, dat dit binnenwater wel 1 voet was gevallen, een teeken dat het ergens in zee zijn uittogt of gemeenschap hebben moest. Zij vonden deze uitwatering ook kort er na wat bezuiden 'tzelve. Twee van hunne schuiten voeren dit uitwaterend gat in en vonden daar eerst 2 en daarna nog meer zwarte zwanen, van welke zij er 4 naar Batavia medegenomen en 2 er levend gebragt hebben, als ook veel visch, zonder tot nog toe eenig ongedierte klein of groot te vernemen, blijvende dien nacht nog aan de wal en gingen den 7den dito weêr naar boord, zeilende denzelfden dag en de andere scheepjes ook op den 10den dito nader naar de wal toe, waar zij weêr ten anker kwamen. Zij peilden ook 't eiland Rottenest Z. en een rivier Z. O. ten O. van hen, welke de Vlaming na de middag met 3 schuiten, om te zien, of hij geen menschen daar ontdekken zoude, opvoer. Zij vingen hier spiering met den hoek, doch vernamen anders niet, schoon zij dit binnenwater of die zoute rivier, wel 10 of 12 mijlen op geweest waren. Zij bevonden hier klaar op de Z. breedte van 31 graden 43 minuten te zijn, zij ontdekten hier ook een rif van 1 mijl, liggende een halve mijl van de wal; en zeilden den 13den dito van hier, zendende, terwijl zij met een Z. en Z. Z. W. wind N. ten W. langs de wal zeilden, de schuiten nu en dan eens na dezelve; doch kregen den 15den de wind O. Z. O. en O. ten Z., die dan eens weêr van het Z. O. door 't N. naar 't W. liep. Ondertusschen kwamen de schuiten weder aan boord, met tijding van menschen, noch vee en zeer weinig geboomte, alsmede een steenen rif omtrent 't strand met veel klippen onder en boven 't water op 30 graden 17 minuten vernomen te hebben, gelijk al de schepen ook den 16den dito 's nachts veel vuren aan land gezien hadden. Den 17den dito ging weder een schuit met gewapend volk aan land, die niets, dan eenige meeuwen van de buiten-eilandjes en klippen, aan boord bragten. Den 18den dito bevonden, bij een peiling, de N. W. miswijzing hier 9 graden 21 minuten (op de Z. breedte van 30 graden 30 minuten) te zijn. Den 20sten dito zagen zij eenige eilandjes en aan de wal wat kreupelbosch. Den 23sten dito op 28 graden 8 minuten peilden zij een steilen hoogen hoek vooruit, zonden de schuit hier weder naar land, die tijding bragt hier menschen gezien te hebben, doch konden, wegens de zware storting niet aan de wal komen, ziende ondertusschen de menschen op de duinen voor hen, doch vrij ver van zich, heen loopen. Deze waren maar van een gewone lengte zwart en naakt van huid. Kort daarna de schuit echter aan land geraakt zijnde, zagen zij daar ook een zeer zout binnenwater en den 27sten eenige hutjes, ook voetstappen van menschen en eenig gevogelte; maar hadden niets dat voedsel geven kon, vernomen, dan een plaats daar (bij nood) redelijk drinkwater, hoewel al te ver om naar boord te brengen, was. Al 't geboomte, dat hen hier ook ontmoete, was maar kreupelbosch. Den 30sten dito zonden zij de schuiten naar de wal, die daar 2 inhammen, waarvan 't zuidelijkste wel drie vierde mijl wijd is, ontdekten, die zij bevonden op 26 graden 16 minuten te liggen. Den 2den Februarij ontdekten zij aan de wal 2 rivieren, van welke de eene van 't zuiden, en de andere O. aan zeer diep inliep. Ook waren zij eenen inham wel $8\frac{1}{2}$ mijl op geweest en hadden bevonden, dat die inham in 't N. N. W. weer in zee stortte. Den 3den dito weer aan land geweest zijnde, bragten zij niet alleen dit laatste berigt; maar voegden er nog bij, dat de opperstuurman van de Geelvink een platgeklopte tinnen schotel op de aarde had vinden liggen, die met twee spijkers aan een paaltje vastgespijkerd geweest en waarvan de eene meest vergaan en de ander nog kenbaar was, op welken schotel zij dit gesneden vonden.

Anno 1616 den 25sten October hier aangekomen het schip de Eendragt van Amsterdam den opperkoopman Gillis Miebais van Luik, schipper Dirk Hartog van Amsterdam, den 27sten dito 't zeil gegaan na Bantam; en was het onderste (zoo men niet anders zien kon) met een mes aldus gesneden. De onderkoopman Jan Stins, de opperstuurman Pieter Dookus van Bill, Ao 1616.

Deze regte reede van Dirk Hartogs baai (waar die schotel opgerigt geweest was) lag op 25 graden 24 minuten, daar zij nu ook de N. W. miswijzing bij een klare peiling bevonden 8 graden 34 minuten te zijn. Den 5den Februarij voeren zij naar de wal, hebbende zich voor 8 dagen van kost en drank voorzien, te weten de kommandeur Vlaming met zijn schuit en de bevelhebber van de Hoeker de Nijptang met de zijnen en vonden hier een eiland. Zij kwamen ook in een rivier, die zij wel 3 of 4 mijlen opvoeren; vol steenplaten en droogten en zagen verder veel binnenwateren als van verdronken land, maar geen menschen, noch iets dat voedsel geven kon; ook was de grond waar zij ook groeven, zeer ziltig. Zij kwamen tegen den avond nog in een andere rivier, die zij opvoeren, daar zij wel drie vierde mijl 't land inliep en daar een ronde kom waarbij zij eindigde, maakte; doch alles was maar zout water en men zag menschen noch beesten, maar wel eenige schuwe duikers; ook kregen zij kort daarna zwaren donder, weerlicht en een harde regenbui, die wel 2 uren duurde, zoodat zij den nacht vrij slecht doorbragten. Ook zagen zij hier loof noch gras. Den 10den zeilden zij deze rivier weer af en ontdekten bij eenige groote plassen van binnenwateren weer eenige voetstappen van volwassen menschen en van kinderen die van een gewone lengte waren, en bevonden verder dezen hoek, welken zij hier ontmoetten, zeer rood zand te zijn. Den 12den dito bevonden zij de N. W. miswijzing 7 graden 21 minuten en zagen den 13den een hoek, die heel steil, doch niet zeer hoog was, alwaar ook drie klippen N. N. O. van de wal strekten, die met reven aan een gehecht waren, en de wal liep hier Z. ten O. en N. ten W. zijnde nu op 24 graden 42 minuten. Den 16den dito kwamen zij onder de O. wal en peilden den Z. hoek (die zij omliepen) Z. W van hen, en zagen dat dit een eiland was, zijnde nu op de Z. breedte van 24 graden 54 minuten. Den 17den dito vergoeden zij op 23 graden 59 minuten de kompassen van 5 graden N. W. en zagen 2 mijlen bezuiden deze breedte een inbogt met een schorre Z. hoek en benoorden die breedte was 't laag land met voetstrand; waar de avondpeiling van 7 graden 3 minuten N. W. miswijzing was. Den 19den dito ontdekten zij eenige reven drie vierde mijl van de wal en een hoek, van welke een rif een halve mijl ver in zee N. N. W. aanstrekte, en benoorden dezelve was een inbogt, waar de Geelvink ten anker kwam en wat verder zagen de 2 andere scheepjes, voortzeilende beneden dezen hoek een opening, als een rivier en die wel 3 mijlen vooraan in den mond wijd was. Zij zeilden er wel in, doch vonden nergens ankergrond en kregen tegen den avond weerlicht en in de wind. Deze inbogt wordt Willems-rivier genaamd, in welke al de schepen naderhand nog ten anker kwamen. Zij ligt op 21 graden 28 minuten. Op dezen dag besloot men ook den 21sten dito naar Batavia te zeilen, daar zij nu alles, dat hen belast was, uitgevoerd hadden; waarop zij dan ook op dien dag de ankers ligtten en derwaarts voortgezeild zijn. Den 27sten dito raakte de Geelvink van hen af en bevonden den 2den Maart 4 graden 23 minuten N. W. miswijzing en bij een avondpeiling, maar 3 graden 33 minuten N. W. miswijzing; die zij den 5den dito bevonden op 5 graden 17 minuten te zijn. Denzelfden dag zagen zij 't eiland Moni op 9 graden 50 minuten en den 6den dito was de N. W. miswijzing 4 graden 40 minuten, den 9den dito 4 graden 29 minuten, den 10den 3 graden 14 minuten, doch den 11den op 3 graden 41 minuten en kwamen, ziende nog dien dag het land van Java kort er na behouden op Batavia. Zij hebben hier en daar aan land eenige erwten, gerst en mostaardzaad in goeden

grond gezaaid en op zekeren dag ook 1 wezeltje en 2 graauwe hazen, en eenige bosrotten, als ook eenige pilandoks (doch langer van pooten, dan de gewone en zwart zijnde) op dit land gevangen. De laatste togt (mijns wetens) na 't Z. land gedaan, is op den raad van een zwitser, P. Purry geschied, nadat hij aan den heer opperlandvoogd van Swol, en 't jaar daarna hier aan de heeren bewindhebberen der oostindische maatschappij, te vergeefs zijnen dienst aangeboden had Hij was van oordeel, dat men geen heerlijker land, om er een volkplanting met veel voordeel te maken, voor de E. maatschappij ergens in Indien, dan op 't Zuidland, ter plaats waar 't land van P. Nuyts ligt, dat zich op 32 graden vertoont vinden kon, en dat onze maatschappij zich daar om verscheiden redenen, die hij in een boekje geeft, behoorde neder te zetten. De heer van Swol wees hem in 't laatst van zijn leven met deze stelling, dat de E. maatschappij reeds land te veel had, af en de heeren bewindhebberen hier zeiden tegen hem, nadat hij te Amsterdam verschenen was, dat zijnen voorslag hen niet behaagde. Daarna heeft hij zich naar de heeren bewindhebberen der Westindische maatschappij begeven en die hebben goedgevonden in 1721 drie schepen, Thienhoven en den Arend genaamd en een Hoeker, met de heer en mr. Jakob Roggeveen, gewezen raad van justitie op Batavia (die in 1714 naar Holland vertrok) als hoofd dezer onderneming derwaarts te zenden, welke een geheel andere togt is, om de Z. wel tot 66 graden ondernomen. De hoeker is op die togt gebleven en zijn die 2 schepen in een zeer ellendige staat (zoo mij geschreven is) den 10den September 1722 voor Japara ten anker gekomen, daarna op de reede van Batavia gebragt, en daar verder, 't zij bij aanhaling of op eene andere wijze gebleven, gelijk ook de heer Roggeveen en veel anderen van deze 2 schepen, in 1723 met onze oostindische vloot hier weder aangeland zijn; doch naderhand heb ik vernomen en ook eenigzins gezien, dat deze togt door Zijn E. en te gelijk door schipper Jan Koster, wonende te Delfshaven, niet (gelijk ik in 't eerst meende) naar 't Zuidland, maar alleen ondernomen is, om na zekere eilanden, de goud eilanden genaamd, en op 56 graden Z. breedte gelegen, te zeilen en die op te zoeken, maar die zij (schoon zij nog wel 10 graden verder dan hun bestek of last was, gezeild hebben) niet hebben kunnen vinden. Ik meen dat de vader van den heer Roggeveen mede eens daar op uit hoewel hij even ongelukkig geweest is van die niet te vinden. Of dit nu dezelfde goud en zilver eilanden zijn, die (zoo men wil) beoosten Japan liggen, en waar naar toe Hun Edelheden in 1643 schipper Henrik Schaap en den onderkoopman Willem Bijleveld, met het jagt Breskens en Castrikom gezonden hebben en die te Nambo met hun twaalven gevangen raakten weet ik niet; hoewel 't mij zeer waarschijnlijk voorkomt.

Ook heeft de heer generaal Brouwer zijnen vervanger den heer van Diemen, bij een brief, die Zijn Edelheid van de Kaap aan Zijn Ed. schreef, al geraden, om een togt naar deze goud eilanden of wel naar 't goud en zilver eiland (zoo hij 't in zijn brief noemde) te laten doen, en was zijn raad dat men dien togt den 1sten Mei niet uit Japan, maar van Batavia beginnen en dan verder benoorden Borneo, Celebes, de Molukkos, de kust van Moro of benoorden Gammacanorre, en zoo verder boven winds in de Z. zee loopen, en dan om de N. streken, bijna zoo gelijk de Aquapulco'svaarders doen, om beoosten Japan de N. westen winden te zoeken, maar hoe ver doch ooit de Hollanders bij hunne vaarten in 't oosten geweest zijn, nooit is een van hen zoo verre daar, als de voornoemde schipper Koster bij dezen togt gezeild. En daar allen, die derwaarts te voren gevaren hebben, wegens zware stormen en onweder, hunne reizen staakten en wederkeeren moesten, verklaren deze vrienden overal 't schoonste weder van de wereld gehad te hebben, zoodat zij een beter saisoen, dan de andere moeten hebben waargenomen.

Nu hebben wij hier nog bij te voegen, dat zich omtrent 34 mijlen beoosten Ra-

rakit of den O. hoek van Ceram, een groot stuk lands O. en W. strekkende, Poelo groot Co genaamd, opdoet, ten W. van 't welke een eilandje ligt en ten O. van welk eilandje 1 of 2 mijlen zich nog 3 kleiner in een driesprong, digt bij de wal, pas bezuiden dezelve, bij een groote baai van 5 of 6 mijlen in 't rond en aan deszelfs W. hoek opdoen; gelijk men aan deszelfs O. hoek nog een grooter eilandje liggen ziet. Twee mijlen oostelijker ziet men nog 2zeer kleine en binnen de 5 mijlen O. op digt langs de wal er nog 7 liggen, van welke eerst een grooter, dan weer 1 kleiner, daarna weêr 2 grooter eilandjes 1 mijl vaneen en dan nog 3 zeer kleine ontmoet, die voor een baaitje meest Z. en N. 1 mijl vaneen gestrekt liggen. Ten Z. O. van den O. hoek van dit Poelo groot Co ligt een eiland, het Wezels eiland (een ander dan waarvan wij te voren spraken) genaamd, dat omtrent 5 mijlen lang en meest 2 of 2½ mijl breed, hoewel het in 't Z. O. nog wel zoo breed is en met een hoek na 't N. O. uitloopt. In 't N. N. O. van 'tzelve liggen 3 eilandjes digt bijeen met een rifje aan de Z. kant en in 't W. Z. W. is nog 1 eilandje digt bij de wal en 1 mijl van deszelfs Z. hoek ligt het vogel-eiland, dat meest N. ten W. en Z. ten O. gestrekt ligt en pas 1 mijl in 't rond is, hebbende aan de Z. kant een rif, dat zich wel 1 mijl ver in zee strekt.

Vijfde Hoofdstuk.

Bandasche zaken. Banda bij de Portugezen eerst bekend in 1511. Komst der Nederlanders in 1599 hier. De eerste van hen hier met er woon gebleven. Pieter Willemsz. Verhoeven in 1609 hier. En de Engelschen reeds mede hier. De Bandanezen staan Verhoeven 't leggen van een kasteel op Neira toe. doch vermoorden hem met vele der zijnen. Verdere moord aan de onzen gepleegd. Labetakka veroverd. De heer de Bitter, eerste landvoogd hier. Die voor Celamme geklopt wordt. Vrede tusschen de Bandanezen en ons. Dood des Landvoogds. Hendrik van Bergel tweede Landvoogd. De vrede trouw'loos door de Bandanezen gebroken. De heer Reijnst 1615 in Banda om hen te straffen. Poelo Ay door ons onder van der Dussen veroverd. Doch schandelijk verloren. Poelo Ay door den bevelhebber Lam in 1616 hernomen en de Bandanezen tot een nieuw Verbond gedwongen. Dat zij weder breken. Lonthoir in 1521 door de heer Coen veroverd, en alles verder aan ons overgegeven. Nieuwe moord door de Bandanezen gepleegd.

Nadat wij vroeger de eilanden van Banda en 't verdere daaromtrent merkwaardig, beschreven hebben, zal het nu niet ongevoegelijk zijn, dat wij beginnen na te speuren; wanneer het aan de Europeërs begon bekend te worden en wie het eerst ondekt heeft, ook wanneer en op wat wijze de Nederlanders het veroverd hebben. Bij de ouden vind ik daar niets van en schoon zij eenige kennis van de nootenmuskaat of van de foelie gehad hebben, wisten zij echter niets van 't land waar zij viel. Onder den molukschen koning Marhoem zijn in 1465 wel verscheiden Bandanezen in Ternate geweest, gelijk die eilanden ook wel van eenige oostersche volken bevaren werden; doch van de hedendaagsche Europeërs komen ons als de oudste volken, die de bandasche eilanden gekend hebben, de Portugezen voor. In die tijden werden de Bandanezen nog door koningen bestuurd, om 'twelke te bewijzen, wij maar de 24 Alkisa of historie van den hitoeëschen schrijver Ridjali hebben na te lezen, die daarin zegt, dat de koning van Rosingein met een vloot der Bandanezen mede naar Hitoe kwam. In 1506 zie ik, dat de ridder Ludowyk di Barthema, een Italiaan van Bononiën, hier geweest is, die echter zoo belagchelijk van Banda schrijft, dat men zou moeten oordeelen, dat hij deze eilanden nooit gezien had.

Nadat Alfonsus Albukerk in 1511 Malacca ingenomen had, zond de groote man Antoni Abreus in December met drie schepen naar de Oost, om de Moluccos te gaan ontdekken Gelijk nu bij dezen togt door hem verscheiden plaatsen aangedaan werden, zoo gierde hij in den beginne van 1512 ook de eilanden van Banda allereerst aan, de roem hebbende van die 't eerst ontdekt te hebben, daar er (mijns wetens) voor hem nooit eenig Europeër, dan de voornoemde di Barthema geweest is. Hij maakte te dier tijd een verbond met de Bandanezen, rigtte op 't strand (waarschijnlijk van Combir, waar zij hun verblijf hadden) een steenen zuil op, met de wapenen van koning Emanuël en de tijd van zijn komst aldaar, daarop uitgehouwen, nam een lading nootenmuskaten in en zeilde, belet door zware stormen om de Moluccos in dat jaar te kunnen bezeilen, weêr naar Malacca, bij zich hebbende François Serraan, die, die van hem afgedwaald zijnde, ondertusschen gelegenheid kreeg om zeer toevallig Amboina te ontdekken. Na dezen eersten ontdekker van Banda blijkt mij nergens, dat de Portugezen hier in ettelijke jaren weêr kwamen. De naasten aan hem waren Garsias Henrik en Antoni Brit, welke laatste als eerste landvoogd naar de Moluccos gaande en in 't einde van Februarij 1522 hier aangierende, dezen Garsias Henrik, die pas voor hem van Gresik, op 't eiland Java, vertrokken was, al ten anker liggen vond. In dezen tijd, toen de Moluccos en Amboina twee schoone landvoogdijen, eerst door de Portugezen ontdekt waren, lag hen ook zeer veel aan Banda, als een land, waar zij sedert zeer veel plagten aan te gieren, gelegen; tgeen Brit ook bewoog, om hier voor zijn vertrek mede een zuil op te rigten, dat echter zoo gemakkelijk, als met die eerste (die mij toeschijnt door de Bandanezen omver gehaald en er toen niet meer geweest te zijn) geenszins toeging: want de Bandanezen, zich hier tegen met hevige woorden en daarna met dadelijkheden aankantende, wilden dit in 't eerst gansch niet toestaan; maar naderhand overreed zijnde, dat er die met een heel ander oogmerk, als zij zich verbeeld hadden, gezet werd, hebben zij het eindelijk toegelaten. Hij vertrok in Mei van daar met een vloot van 7 schepen naar Ternate en in dat jaar verschenen ook eenige Bandanezen daar om nagelen in te koopen. Na dezen tijd schijnen de Portugezen zich in Banda als kooplieden, die daar een vaste verblijfplaats hadden, opgehouden te hebben, te meer, dewijl ik zie, dat Martyn Alfonso de Melo in 1524 van daar twee jonken naar Ternate zond, om Antoni Brit met Almansor, koning van Tidore, in oorlog zijnde, te ondersteunen. Ook gierde in 1525 Garsias Henrik. vervanger van Antoni Brit in de Moluccos, hier aan, die Martyn Alfonso de Melo, van Brit naar Malakka gezonden, doch hier aangeloopen, met de Bandanezen in oorlog vond; weshalve hij zich bij hem voegende, hen tot zijn ongeluk aantastte, daar hij wakker klop kreeg en zelfs gekwetst werd. Hij bleef daar, tegen zijn dank, wegens zijne kwetsuur nog eenigen tijd en kon niet voor de maand Mei naar Ternate vertrekken. In 1526 zie ik, dat Garsias Henrik, de tweede landvoogd der Moluccos, Martyn Correa om ontzet naar Banda zond, waar hij, na veel storm gekomen, Antoni Brit nog vond en Manuël Faucon, zeker hoofdman, daar met eenige waren van Malakka ten anker komen zag. In 't laatst van 1528 kwam Gonsalvo D'Azevedo, een vermaard Portugeesch hoofdman, hier van Malakka over Java ook aan, om den landvoogd der Moluccos Meneses te helpen. Hij vond hier nog GarsiasHenrik, den vorigen landvoogd, en kort daarna kwam hier uit Ternate Vincent de Fonseca, met al de stukken en bewijzen ten laste van Garsias Henrik, wiens vaartuig daarom door Gonsalvo D'Azevedo genomen werd. In 1529 zond de landvoogd Meneses eenen Georgio de Gastro naar Banda om volk en andere behoeften; doch te vergeefs. Daar zijn er, die meenen, dat Banda onder den portugeschen landvoogd der Moluccos al sedert 1525 en zoo vervolgens gestaan zou hebben; doch dat is mij al zoo weinig gebleken, als dat, volgens 't voorgeven van sommige, de koningen der Moluccos ook over deze eilanden geheerscht zouden hebben. Beide deze zaken zijn zonder eenige de minste grond verdicht en hoe-

wel de Jezuit Jaricus lib. I. cap. 12. iets er van rept, alsof Banda weleer onder de Moluccos gestaan zou hebben, gaat dit bij mij in 't minst niet door. De Portugezen hebben hier nu en dan alleen gehandeld en wel eens fortres, maar voor zoo ver ik weet, geen oppermagt gehad, ook plagten zij hier wel om te ververschen en water te halen, aan te gieren, en omtrent Combir en Orontatte (bij Osorius Dalutatan genaamd) gewoonlijk ten anker te komen. Een blijk hiervan is nog lang daarna geweest een overblijfsel van een portugesche kraak, hieromtrent gevonden, buiten hetwelke men boven klein Walingen een ouden gedenksteen ontdekt heeft, dien de heer Bieswanger, toen hij sedert 1700 bezitter van dat perk was, wat nader aan strand heeft laten brengen en daarna doen zuiveren van de aarde en vuiligheid, waarmede die bedekt was. Men vond er wel letters op, doch die onleesbaar en niet wel te onderscheiden waren, hoewel men dit voor een gedenksteen der Portugezen gehouden heeft. Ik heb echter iemand gesproken, die mij naderhand zeide, daarop uitgedrukt gezien te hebben, dat zeker Portugeesch overste van een vloot daar begraven geweest was. Het is ook zoo ver van daar, dat de Portugezen meesters van deze eilanden geweest zouden zijn, dat zij zelf niet eens (volgens een brief der Heeren XVII van den 23sten October 1623) wisten, hoeveel dezelve in getal geweest zijn, gelijk uit de aangehaalde plaats van Jarricus, een van hunne beste schrijvers over de indische zaken, te zien is, daar hij zegt, dat er 5 waren; 'tgeen met onze vorige beschrijving vergeleken zijnde, bevonden zal worden een groote misslag te zijn. Hoe lang zij hier naderhand zich nog ophielden, blijkt mij niet; doch 't is zeker, dat de Bandanezen hen op zekeren tijd, om zich over hunne geweldenarijen te wreken, eens schielijk overvallen en allen dood geslagen hebben, zonder dat zij, dan lang na die tijd, hier weêr ander volk hebben durven zenden; hoewel er daarna en zelfs in onze tijd, weêr eenige zijn gekomen. Dit berigt van de zaken der Portugezen in Banda geeft ons zoo veel licht niet van deze landen, als wij wel uit de bedrijven der Nederlanders aldaar bekomen zullen. Nadat de wakkere zeeheld Jacob Cornelisz van Nek met 8 schepen, waarmede hij in 1598 uitvoer, in November eerst met 3 schepen voor Bantam en in de volgende maand ook de 5 andere daar ter reede gekomen waren, vertrok hij met 4 schepen den 11den Januarij 1599 weêr naar het vaderland, latende zijnen onderzeevoogd Wybrand van Warwyk met de 4 andere, om de reis naar de Moluccos te ondernemen, dat hij den 8sten Januarij, als zeevoogd over de schepen Amsterdam, Zeeland, Gelderland en Utrecht, nevens zijnen onderzeevoogd Jacob van Heemskerk ook uitvoerde. Hij kwam met dezelve den 3den Maart 1599 in Amboina, van waar den 11den van die maand 's namiddags de schepen Zeeland en Gelderland, naar Banda onder Jacob van Heemskerk gezeild zijn. Zij kregen deze eilanden den 14den omtrent den avond in 't gezigt, kwamen 's nachts bij Poelo Soewanggi, bij hen Poelo Seithan, dat is, 't Duivels-eiland genaamd. De loots, die zij bij zich hadden, had hen berigt gegeven, dat niemand hierop durfde komen, omdat, naar hun voorgeven, de duivel hier woonde, waarom zij, hieromtrent komende, maar hun best doen, om er voorbij te geraken. Te dien einde nam ook die loots een bootshaak, en ging voor in 't schip op de bak staan, halende dat eiland met de haak in schijn als naar hem toe, om er dus te eer (zoo hij zich inbeelde) voorbij te zijn. Als hij moede was, lag hij dit wel neder, doch niemand mogt daaraan raken, voordat zij voorbij waren. Indien het wat stil werd, fluitte en schuifelde dit mannetje met zijnen mond, om de duivel van daar te lokken en hem er als uit te fluiten.

Den 15den zagen zij de eilanden Rhun en Ay en kwamen 's avonds op de ordinaire reede van Banda, tusschen Neira en het Hoog Land, ten anker, waar zij ten eerste verscheiden praauwtjes met monsters van nooten, foelie en nagelen aan boord kregen. Den 16den dito kwam er een Sjahbandar (of tollenaar) aan boord, om met den onderzeevoogd over tol- en ankergeld te spreken, 't welk ter waarde van 4 bharen

foelie bedongen zijnde, zoo is de Nederlanders hier niet alleen de handel, maar ook een huis, om hunne goederen te bergen, door de Bandanezen toegestaan, waarna zij den 23sten dito hun eerste koopmanschap in 't stadje Ortattan of Orontatta aan land gebragt hebben. Den 25sten dito voer Heemskerk naar Neira, waar hij ook een huis huurde, om de koopmanschappen in te bergen, aangezien daar meer trek en vertier der gemoederen, dan wel op Ortattan was, omdat daar veel javaansche kooplieden, die grooten handel dreven, woonden. De verdere dagen van deze maand werden bij de onzen met koopen en verkoopen en 't inladen van nooten en foelie besteed; maar den 5den April namen die van Neira hen hun gewigt af, omdat zij, volgens 's lands gewoonte, 't ordinair geschenk aan de orangkaja's nog niet gegeven en dus buiten hun verlof daar gehandeld hadden. Derhalve zonden de onzen den commies van 't schip Zeeland naar hen toe, om dit af te maken, 'tgeen met een vereering van 60 ponden foelie gedaan werd. Zij waren deze geheele maand en een gedeelte van de volgende bezig met hunne waren, bestaande meest in kustkleederen, rijst porcelijnen, fluwelen, damasten, armozijnen, roode lakens, enz. tegen nooten, foelie en nagelen te verruilen, betalende voor een bahara foeli, wegende 100 kati Banda of $5\frac{1}{4}$ hollandsche ponden ieder, 60, voor een bahara nooten 6 en voor een bahara nagelen 45 rijksdaalders tot 48 stuivers ieder. Die van Neira waren te dier tijd met die van het stadje Labetakka, op ditzelfde eiland aan den noordkant gelegen, in oorlog, een geschil sedert eenige jaren ontstaan, omdat die van Labetakka weleer verscheiden boomen in het gebied van die van Neira omver gehakt hadden. Den 5den Junij kwamen die van Labetakka met 4 coracora's op de reede voor Neira, waar zij tegen hen een schermutseling begonnen en eenige gedood en gekwetst hebben. Dit bleef niet lang ongewroken, daar die van Neira, Poelo Ay en Lonthoir, den 17den dito naar Wayer, een van de bondgenooten der Labetakkers, met vijf coracora's juist op een tijd, dat die van Wayer te Labetakka waren en 's nachts blijven moesten, gevaren zijn, waardoor die van Neira gelegenheid hadden om de meesten, die in het stadje nog gebleven waren, deerlijk te vermoorden en aldus met veel koppen, aan een touw zamen geregen, in zegepraal naar huis te keeren. Nadat zij hunnen moed dus aan een menigte Wayerezen gekoeld hadden, rigtten zij nog een ander proefstuk van wreedheid aan tegen een weêrloos vrouwmensch, door hen als een krijgsgevangene mede gebragt, kappende dezelve zeer onmenschelijk midden door en pronkende ettelijke dagen aaneen wel trots met hunne bebloede sabels, om te toonen hoe dapper zij zich in den strijd tegen hunne vijanden gedragen hadden. Nadat zij lang genoeg met deze afgekapte hoofden gepronkt hadden, werden die eindelijk aan een stok geregen, voor 't huis des Sjahbandars gebragt en op een groote steen, staande onder een grooten boom, niet zonder veel bijgeloof omtrent die steen ten toon gesteld en, na een uur daar te pronk gestaan te hebben, weêr afgenomen, in een witten katoenen doek gewonden, in een schotel gelegd, ter aarde besteld en over dezelve, volgens hunne wijze, veel wierook gebrand. Nadat de onderzeevoogd Heemskerk met de orangkaja's van Banda het noodige daar verrigt en den 2den Julij alles met hen besproken had, heeft hij van dezelve in vriendschap afscheid genomen en 20 van zijn volk, met eenige koopmanschappen en geld, bij de Bandanezen gelaten, om ondertusschen daar foelie en nooten, tegen dat er weer schepen uit Holland komen zouden, op te koopen. Deze heeft hij aan dezelve niet alleen zeer ernstig aanbevolen, maar aan deze orangkaja's ook eenige fraaijigheden vereerd, opdat zij hen te beter mogten behandelen, gelijk zij beloofden te doen, waarop hij met zijn 2 schepen den 5den Julij van daar zeilde en in 't vaderland in April 1600 aangeland is. Na dezen tijd zijn herwaarts door den zeevoogd Cornelis Matelief verscheiden enkele schepen, als Delft, in Maart 1607 met den opperkoopman Paulus van Solt, de Vereenigde Provincien, Erasmus, Ceylon, Terveer en meer anderen in 't zelfde jaar gezonden, maar

geheel andere voorvallen hebben de onzen hier twee jaren daarna gehad. De zeevoogd Pieter Willemsz. Verhoeven den 22sten December 1607 met een vloot van 13 schepen uitgezeild en den 15den Februarij 1609 na 't verrigten van verscheiden zaken op de Malabaarsche kust, te Djohor, Atjien enz. vror Bantam met de schepen Hollandia, Middelburg, de Geunieerde Provincien Delft, Rotterdam, Amsterdam, Hoorn, Zeelandia, 't jagt de Paauw en een veroverde prijs verschenen zijnde, is hij met een gedeelte van deze vloot (terwijl de onderzeevoogd Francois Wittert, met de schepen Middelburg Amsterdam, de Paauw en de Hoope, naar de Molukkos gaan zoude), den 25sten dito van daar naar Banda gezeild, en den 8sten April met 6 schepen, te weten, Hollandia, de Geunieerde Provincien, Delft, Zeelandia, Rotterdam, Hoorn, voor Neira ten anker gekomen, vindende daar ook 3 schepen van den zeevoogd van Caarden, te weten, Banda, Pattana en 't jagt de Eendragt, nevens een schip der Engelschen, Hector genaamd (die er toen al begonnen te komen) op de reede, welk laatst schip den onzen in 't koopen van specerijen veel nadeel deed. daar zij voor een bhaar nooten te voren voor 9 rijksdaalders ingekocht, nu 12 rijksdaalders geven moesten, weshalve Verhoeven goedvond, tegen dezen engelschman zoodanig te kladden, dat hij het onmogelijk tegen hem gaande te houden. Deze engelschman had hier en daar, op de eilanden van Ay, Khun enz. eenige van zijn volk gelegd, maar werd door deze kladhandel door onzen zeevoogd genoodzaakt dezelve alom te ligten, verzoekende wijders zijne hulp tegen de Bandanezen zoo zij iets tegen hem of tegen de zijnen beginnen wilden. De Bandanezen buiten gewoonte zoo veel schepen der Nederlanders op hunne reede ziende, konden ten eerste wel begrijpen, dat dit niet buiten eenigen toeleg geschied) en toen zij bij elkander hierover beraadslaagden, waren die van Lonthoir van advijs, dat dit geschiedde of om een nieuw fort op Neira te leggen of om zekere moord voor dezen aan eenige Hollanders zoo men voorgaf) door de Castillianen gepleegd, te wreken, aan welke hoewel zij geen deel hadden, zoo scheen 't echter dat zij deze of gene zijde, 't zij van de Spanjaarden, 't zij van de Nederlanders zouden dienen te kiezen, zoodat daar te dier tijd ook nog Castillianen schijnen geweest te zijn. Dit gaf schoon de Bandanezen tot die tijd toe altijd in een zeer goed verstand met de Nederlanders en, volgens hunne eigene bekentenis, in alle vriendschap geleefd hadden, onder hen geen kleine opschudding, zoodat alle nacht meer dan 2,000 Bandanezen rondom de logie der Nederlanders waakten, behalven dat hun heilloos voornemen, hen reeds zoo ver gebragt had, om vrouwen, kinderen en goederen vooraf naar 't gebergte te zenden. om daarmede, als hunnen aanslag tegen de Nederlanders eens uitbarsten zou, niet belemmerd te zijn. Terwijl dan Verhoeven hier lag, kwam den 10den April 't schip de Groote Zon en den 14den ook 't jagt den Arent en de Valk met den koopman Jacob de Bitter, van de kust Choromandel, hier op de reede. Ondertusschen maakten die van Neira zich op de zuid-westhoek van 't eiland, tegenover de Goenong Api, daar weleer het portugeesch kasteel was, sterk en zonden den 11den gezanten aan den zeevoogd, met verontschuldiging van dat zij zich met den anderen nog niet beraadslaagd hadden, vermits hunne bondgenooten, die zij tegen aanstaande Woensdag verwachtten, nog niet gekomen waren, hoewel zij dit om geen andere reden voorwendden dan om tijd te winnen en zich ondertusschen nog sterker te maken, hoewel hunne vestingtjes en pagers van weinig belang waren. Zij wisten ook te zeggen, dat zeker Datoe, bij hen als een heilige geëerd, hen voorzegd had, dat in de latere tijden een wit volk met veel schepen bij hen komen en hun eiland en de verdere landen daar omtrent vermeesteren zou, welke tijd zij vreesden nu gekomen en dus die voorzegging bij hun komst vervuld te zijn, waartegen zij echter zoo veel mogelijk waken wilden. Den 19den dito voer de zeevoogd Verhoeven met zijnen breeden raad en 250 soldaten en matrozen naar

Lonthoir, waar hij van al de orangkaja's der eilanden van Banda verwacht werd, om over het maken van een kasteel op Neira te spreken. Nadat hij aan land getreden was, stelde hij eerst zijn volk in orde en werd door de orangkaja's zeer wel (zoo het uiterlijk geleek) ontvangen. Men ging daarop, volgens 's lands wijze, in een ronden kring zitten en daarna vertoonde de zeevoogd den lastbrief, hem van Zijn Hoogheid, den heer prins van Oranje en de heeren bewindhebberen tot het leggen van een kasteel op Neira, medegegeven. Hij lag in een groote zilveren schaal en was in 't Portugeesch geschreven, 'tgeen hen in 't Maleisch vertaald werd; maar dit voorstel scheen hen zeer onaangenaam te zijn; weshalve zij drie dagen uitstel verzochten, om zich nader te bedenken en met elkander daarover te raadplegen, om den zeevoogd vast antwoord te kunnen geven. Verhoeven dit niet wel kunnende weigeren, stond hen dit toe en vertrok met de zijnen weêr naar boord. Den 22sten dito 's nachts kwamen de orangkaja's aan 't schip van onzen zeevoogd, verzoekende nog drie andere dagen uitstel, om beraad te nemen, 't geen hen afgeslagen werd, waarop wij na eenige geschillen het eens geworden zijn, om daar een fort te leggen, daar zij toch wel zagen dat men hen anders daartoe gedwongen zou hebben, aangezien het schip de Zon alreeds om den hoek van Neira digt onder land was gaan liggen, waarbij zich de twee jagten, bij de minste onwilligheid der Bandanezen, gevoegd zouden hebben. De zeevoogd het dus ver op een gemakkelijke wijze gebragt hebbende, is den 24sten dito met zijnen breeden raad naar Neira gevaren, om daar een bekwame plaats tot het leggen van een nieuwe vesting af te zien; 'twelk verrigt zijnde, is hij met dien raad nevens 700 gewapende mannen, den 25sten weêr naar land gevaren, om dit werk te beginnen. Hij vond bij zijn komst het stadje verlaten en de inwoners geheel naar de andere kant van dit eiland gevlugt, dat hem zeer wel kwam, om verblijfplaatsen voor zijn krijgsvolk van de ledige huizen te maken; ook gaf hij last dat ieder in zijn kwartier had te blijven en zich niet te verstouten eenige strooperijen aan te rigten, of den inlander eenig nadeel in zijne bosschen of vruchten te doen. Men ging dan aan den arbeid met het omkappen der boomen, die hen in den weg stonden; doch als men dit nu tot den 3den Mei gedaan had, bevond men den arbeid en kosten grooter dan men gedacht had en vooral den grond zoo bekwaam niet, als behoorde, weshalve de zeevoogd met zijnen raad goed vond hier van af te stappen en liever het oude kasteel voorheen door de Portugezen daar gelegd, weêr op te maken en te verbeteren, omdat daar reeds een goede hechte muur roudom, de grond zeer goed en verder niet veel aan te doen was, dan twee land- en twee zeepunten of bolwerken er bij te maken; gelijk zij in korte tijd gedaan en dus dit kasteel ten naaste bij zoo volkomen, als men 't in 't 2de deel van 't begin en voortgang der E. maatschappij, fol 51 in Verhoevens reize afgebeeld zien kan, in staat gebragt en Nassau genoemd hebben, waarbij in later tijden tot meer versterking, pas buiten de weg, een waterpas aan de zeekant gelegd is. Den 15den dito vertrok het schip Pattana met eenige nooten, in gezelschap van 't jagt de Valk, naar Amboina en den 17den zond men volgens resolutie van twee leden uit den raad, om met de Bandanezen in der minne, zoo wegens den handel, als wegens het herbouwen van een nieuwe logie te spreken, daar zij zich, volgens het schrijven van Jacob de Bitter, dapper tegen stelden. Den 22sten dito hebben die van Neira nevens de andere Bandanezen, eenige uit de hunnen tot den zeevoogd gezonden, verzoekende tijd en plaats om een nadere verbindtenis wegens de prijs der specerijen met elkander te maken, vermits zij genegen waren die alleen aan de Nederlanders te leveren; ook verzochten zij te gelijk tot hunne verzekering eenige gijzelaars, waartoe de opperkoopman Jan de Molre, nevens Nicolaas de Visscher, die op Neira lang gelegen had, en de Maleische taal zeer wel verstond, gekozen zijn. De plaats der zamenkomst, werd een musketschot buiten het Nederlandsche kwartier, op 't strand onder een grooten

boom, naar de oostzijde van Neira of daar nu het manggas-bosch is, met besprek van na den middag daar te zullen verschijnen, bestemd. De zeevoogd Verhoeven met zijnen ganschen raad, niets kwaads vermoedende, is met denzelven op den gestelden tijd ter bestemder plaats verschenen, voorzigtigheids halve echter een troep soldaten onder den hoofdman Groonenburg mede genomen hebbende, die hij ten eerste ook in orde stellen liet. Hij vond daar nog geenen der Bandanesche grooten, weshalve zij hen met geduld onder dien grooten boom zaten af te wachten; maar vermits dit wat lang duurde, heeft de zeevoogd eenen Adriaan Ilsevier, die, daar hij lang op Djohor gelegen had, de Maleische taal verstond, gezonden om hen te doen weten, dat hij met zijnen raad hen daar al eenigen tijd gewacht had. Ilsevier, bij hen gekomen zijnde, zag zich ten eerste door een grooten troep orangkaja's, die hem te gemoet kwamen, omringd, tegen welken zij zeiden, dat zij daar al over lang zouden geweest zijn, doch dat zij voor dat krijgsvolk en de muskettiers, die zij daar zoo geschaard zagen, bevreesd waren en derhalve den zeevoogd verzochten, dat hij een weinig van de muskettiers af en wat nader aan het bosch geliefde te komen en het geweer af te leggen, om daar hunne zamenspraak te beginnen. Verhoeven met de zijnen geen kwaad ter wereld vreezende, stond hun verzoek gulhartig toe en ging met de leden van zijnen raad zeer gerust en zonder geweer daar henen, latende zijn krijgsvolk ter plaatse, waar zij in rijen en gelederen gesteld waren, blijven, te meer daar zij beloofden ook zonder geweer te komen; maar zoo ras hadden die schelmen en verradersche orangkajen hen dus, zonder eenig krijgsvolk en zoo nabij 't boch niet vernomen, of zij hebben hun geweer, dat met steenen daar al van 's nachts te voren, bedekt lag, opgevat en hen ten eerste omsingeld. De eerste van de Nederlanders, die dit merkte, was eene Jan de Bruijn, die terstond riep, heer zeevoogd wij zijn verraden. Verhoeven dit mede, doch te laat vernomen hebbende, riep om zijn geweer en volk; doch dit woord was naauwelijks uitgesproken, of hij had ook al 2 of 3 wonden, en werd, nevens de meeste, die daar met hem gekomen waren, jammerlijk door die schelmen vermoord. De soldaten, die op 't straud waren blijven staan, een ijsselijk geschreeuw, dan eens van geweer, geweer, dan van moord, verraad en mannen help, hoorende, schoten ten eerste wel toe en bragten veel van die schelmen, tot den avond toe vechtende, om hals; maar de meesten ontkwamen het in 't bosch en namen na zonsondergang de vlugt naar hunne vastigheden, die zij van tijd tot tijd omtrent het stadje Ratoe, daar digt bij liggende, gemaakt hadden. Zoo ras men geen vijand meer vernam, ging men de dooden en gekwetsten opzoeken. Men vond den zeevoogd zonder hoofd en met 29 wonden deerlijk aan zijn einde gebragt. Jacob van Groenewegen, opperkoopman op 't schip Delft, was mede hoofdeloos, buiten welke men ook Jan de Bruijn, Adriaan Ilsevier en nog 26 anderen, droevig vermoord hier en daar liggen vond, met welke lijken de onzen, daar hier vooreerst niets anners te doen viel, weêr naar hun kwartier trokken, dat zij dien nacht wel bezetten, om door die verraders niet overvallen te worden. Den 23sten dito trokken de Nederlanders met vier kompagnien soldaten door het eiland, om hunne verdere dooden alom op te zoeken Op 't strand gekomen, vonden zij Jan de Molre, opperkoopman op 't schip de Geunieerde Provincien en Nicolaas de Visscher, nevens twee jongens en verscheiden anderen van hun volk, niet ver van dit stadje Ratoe, mede vermoord liggen, die zij om het sterk werpen met werpspiesen en hasagaijen der Bandanezen, niet konden mede nemen, genoodzaakt zijnde met verlies van een soldaat, die zich meester van die lijken zocht te maken, naar hun kwartier af te trekken, wij hadden hier 38 (of zooals anderen willen 45) mannen verloren. Men begroef den zeevoogd Verhoeven, Jacob van Groenewegen en Jan de Bruijn, in een graf, voor hen in 't kasteel Nassau gemaakt, over welke, volgens krijgsgebruik, drie kanonschoten van ieder schip en drie chargien met musketterij gedaan werden. Men vond ook goed, Simon Jansz. Hoen, tot de weer-

komst van den onderzeevoogd Francois Wittert, als zeevoogd te erkennen en verscheiden andere veranderingen met 't aanstellen van nieuwe bedienden te maken, om de opene plaatsen op de schepen en in den raad te vervullen. Op denzelfden dag zonden die van Orontatte een van onze posthouders, Wouter van den Enden genaamd, tot de onzen op Neira, zich verontschuldigende van aan deze moord geen deel gehad te hebben. Derhalve verzochten zij met ons, gelijk te voren, in vrede te leven, belovende de onzen, die bij hen waren, tegen die van Neira te zullen beschermen. Maar hoe onschuldig zij waren, is uit eene nadere boodschap van dezen van den Enden, nog op denzelfden dag aan de onzen op Neira gedaan, klaar af te nemen, aangezien zij lieten weten, dat de onzen het kasteel aanstonds afbreken, met hun krijgsvolk vertrekken en maar eenige kooplieden, om met hen te handelen en te koopmanschappen, daar laten, of dat zij hen anders als vijanden mede aantasten, zich met de andere Bandanezen tegen hen vereenigen en al de Hollanders op Orontatte, op Poelo Ay en op Poelo Rhun liggende, doodslaan zouden, op al het welke de zeevoogd Hoen, met zijnen breeden raad, geen antwoord gaf, dan dat zij niet genegen waren zulks te doen, een boodschap, die deze van den Enden hen niet brengen dorst, om zich zelven en de verdere Hollanders, die nog bij de Bandanezen waren, in geen levensgevaar moedwillig te brengen. Men vernam in dezen nacht tot drie malen toe een zwaar geroep en getier, alsof het onder de Bandanezen alarm was; maar daar volgde niets op Den 24sten Mei kwam van den Enden, uit last van die van Oronttatte, vergezeld van twee orangkaja's en een Lonthoirsche slaaf, met geld en schoone woorden hiertoe bewogen, weder bij de onzen op Neira in de logie, waar zij welkom geheeten werden; maar men vond ondertusschen goed, die orangkaja's met hunnen slaaf gevangen te houden; waarover zij zeer verwonderd waren, daar zij niet beter wisten, mogelijk door van den Enden dit wijs gemaakt, of wij hadden besloten het kasteel te verlaten en met de schepen en 't krijgsvolk te vertrekken, latende daar maar eenige lieden om den handel met hen (gelijk zij verzocht hadden) te drijven. Men zond dezen slaaf met een brief naar Lonthoir, waarin verzocht werd, dat zij ons volk in vrijheid wilden stellen, of dat men, indien zij dit nalieten, hunne gevangen twee orangkaja's ophangen zou. Zij bekwamen geen antwoord, maar kregen den 25sten dito van Lonthoir tijding, dat de Lonthoirezen onzen koopman daar, Dirk Pietersz genaamd, niettegenstaande hij ziek was, en Cornelis van den Enden, adsistent, jammerlijk omgebragt hadden. Dit schendig bedrijf was oorzaak, dat de zeevoogd Hoen met zijnen raad goed vond de bloedvlag van al de schepen te laten waaijen en al de Bandanezen den openbaren oorlog daarbij te verklaren. Zij beschoten daarop die van Lonthoir zeer sterk en kregen een praauw, waarvan 't volk overboord gesprongen en het ontzwommen was. Den 30sten dito deed men een togt met booten en sloepen rondom het eiland Neira, verbrandende al de vaartuigen der Bandanezen, die zij vonden, waaronder twee nieuwe jonken, die nog op stapel stonden. Den 31sten dito besloot men de nieuwe sterkten, die door den regen instortten, met paalwerk te omheijen en te beschoeijen. Den 1sten Junij zond men 't jagt den Arent naar Amboina en Ternate, om kennis te geven van die bedroefde moord, door de Bandanezen op zulk een schelmachtige wijze bedreven. Den 3den dito waarschuwde ons een Chinees van Celamme, dat de Bandanezen eenen aanslag op onze sloepen en boots hadden, waarvoor men zich derhalve zoo veel mogelijk wachtte. Men was nog dagelijks met alle man bezig, om het weinige, dat nog aan 't kasteel ontbrak, te voltooijen en het aldus in een volkomen staat van tegenweer te brengen. De twee gevangen orangkaja's had men op 't schip Hollandia wel in de boeijen gezet; maar zij middel gevonden hebbende, om die in stukken te breken, waren overboord gesprongen en naar land gezwommen. Den 10den dito zag men een jonk in zee, waarop men 3 sloepen en eenige boots uitzond, een van welke dezelve overhaalde. Een der onzen overgesprongen

zijnde werd aanstonds met een kris doodgestoken, waarop de onzen alles dood sloegen en de rest der inlanders, die beneden gevlugt en niet genegen waren zich over te geven, op 15 na, die om lijfsgena baden, met vaartuig en lading, in rijst, porselijn, enz. bestaande, verbrand hebbende; naderhand bevindende, dat het een vaartuig van Gresik op Java was. Den 22sten dito vertrok 't schip Banda, met nooten en foelie volladen naar 't vaderland. Den 5den Julij heeft men met al de sloepen, boots en met de meeste soldaten, het stadje Labetakka stormenderhand ingenomen. De Bandanezen namen de vlugt in 't bosch en lieten alles voor ons volk ten prooi, die daar fraaijen buit en onder anderen 14 bassen, die men naar 't kasteel bragt, vonden. Dit had ons geen een man gekost, maar de zeevoogd Hoen en 3 of 4 anderen waren gekwetst. Den 26sten dito was men met dergelijken aanslag op Celamme bezig, om hunne vaartuigen daar ook te vernielen; doch men vond er niet dan eenige kleine praauwen. Men had ondertusschen daar 't kasteel nu voltooid was, goedgevonden om de heer Jacob de Bitter, van Haarlem, commies op 't schip Hollandia, als eersten gouverneur van 't kasteel, aan te stellen. Deze heer nu, bevelhebber van het volk, dat naar Celamme gegaan was, meende dat men het daarbij niet laten, maar Celamme zelf aantasten en verrassen moest. Hij deed het ook, hoewel met eenigen tegenspoed; want die van Orontatte en Lonthoir dit vernomen en hen hulptroepen gezonden hebbende, vond hij daar meer tegenstand, dan hij gedacht had, zoodat hij, daar het daar overal steil en kort onder 't gebergte is, genoodzaakt was met de zijnen naar de sloepen en boots, met verlies van 9 mannen en 70 gekwetsten af te trekken. Hij zelf was mede door het dik van zijn been geschoten, behalve dat zijn luitenant, vaandrig, sergeant en meer anderen, zoodanig toegesteld waren, dat het hen geraden was, zich weêr naar Neira te begeven. Den 8, 9 en 10den Augustus deden de Bandanezen wel ziende, dat de Nederlanders besloten hadden zich daar vast te maken, hun uiterste best, om vrede te bekomen 'tgeen door 't over en weder gaan van zekere Macasaar, die veel bewind onder hen had, eindelijk zoo ver gebragt werd, dat Henrik van Bergel, die hier voor dezen als opperkoopman gelegen had, afgevaardigd werd, om met dien Macasaar naar 't schip Zeelandia dat voor Lonthoir op de brandwacht lag, te varen, om van daar ter halver weg nader met die van Lonthoir te spreken. Den 11den dito werd dit zoo ver bevorderd, dat de zeevoogd Hoen met de leden van den raad, daar hen geen verdere moeite diende, den Bandanezen deden zeggen, dat zij genegen waren, vrede met hen te maken, waartoe hij Henrik van Bergel en Adriaan van der Dussen, nevens dien Macasaar naar Lonthoir gezonden heeft, met last van daags daarna op 't schip Zeelandia te dien einde te komen. Den 12den dito vervoegde zich de heer Hoen met zijnen raad aan dat schip, latende de witte vlag waaijen, waarop de Macasaar en, nadat hij eens naar land gevaren was, ook eenige orangkaja's aan boord verschenen, hoewel de vrede niet, voor den 13den dito, getroffen werd, bij welke de Bandanezen zich ook verbonden hadden de foelie en de nooten aan geen andere, dan alleen aan de Nederlanders tot een zekere gestelde prijs te zullen leveren. Men had ook uitdrukkelijk bedongen, dat alle jonken van buiten komende, gehouden zouden zijn onder het kasteel te komen liggen, en dat niemand, buiten verlof van den landvoogd, op 't eiland Neira zou komen wonen; waarop dan den 14den dito de vrije handel, als te voren, zijnen voortgang nam, zoodat de Bandanezen nu weêr nooten en foelie in overvloed naar 't kasteel bragten en aan de onzen leverden. Op dezen dag stierf de landvoogd Jacob de Bitter, aan zijne wonde, die hij voor Celamme ontvangen had en den 15den dito is in zijne plaats de heer Henrik van Bergel als landvoogd, en als zijn tweede Willem van der Voort aangesteld. Vermits nu alles hier weder in rust was, besloot men den 17den dat de zeevoogd met de schepen Hollandia, de Geunieerde Provintien en Delft, den 19den dito naar Amboina en Ternate vertrekken en Zeelandia naar Gresi en Bantam, doch dat Rotterdam en Hoorn

daar blijven zouden, om hun lading in te nemen. Nadat nu deze schepen vertrokken en die 2 gemelde daar maar waren gebleven, waren de trouwlooze Bandanezen weder stouter geworden en hadden zich, meest door een Engelschman daartoe aangezet, die onder Ceram ten anker lag en de nooten en foelie door zijn volk, dat hij op Poelo Ay en Poelo Rhun had, opkoopen liet, ook verstout, om de onzen weder den oorlog aan te doen, welke tijding de onzen van die 2 schepen laatst van daar gekomen, tot hun leedwezen, in Julij 1610 op Gresi, nadat zij daar al een maand gelegen hadden, eerst vernamen. Ook kwam dit Engelsch schip, van schipper David Middelton, 't welk twee derde met foelie en een derde met nooten geladen was, den 18den October in 'tzelfde jaar voor Bantam ten anker, bevestigende, even als het jagt de Griffioen den 11den September mede gedaan had, da' de onzen met die van Banda nog in oorlog waren en dat de laatste nu wel weêr vrede zochten, maar dat de Nederlanders daar geenszins toe verstaan wilden. Eer de Griffioen uit Banda vertrok, merkte 't volk van dien bodem, dat zekere zwarte hun kabel trachtte af te hakken, welken zij gevangen kregen en aan de boegspriet ophingen. Sedert hadden de onzen gedurig oorlog met de Bandanezen, weshalve zij van tijd tot tijd een vast besluit namen, om hen, zoodra zij een genoegzaam getal schepen uit 't vaderland bekomen zouden hebben, eens met ernst aan te tasten en dat gansch nest uit te roeijen. Dit liep echter nog al eenige jaren aan, tot dat eindelijk de tweede opperlandvoogd van Indien, de heer Gerard Reijnst, met een aanzienlijke vloot in Junij 1613 uit Texel in zee geloopen, en 1614 behouden in Indien en voor Bantam gekomen zijnde, goed vond met dezelve in de maand December naar Banda te vertrekken, om dit groote werk van wraak over zoo veel bedrevene trouwloosheden der Bandanezen met ernst te gaan uitvoeren. Terwijl hij voor Japara op de reede lag, kwam daar het schip Nassau met den opperkoopman Pieter van den Broek, van Antwerpen, die met hem uitgezeild, maar ondertusschen naar 't Roode Meir en 't gelukkig Arabien geweest was, om den handel daar op te rigten, welke Zijn E. naar den koning van Boeton zond, met last om van daar in Amboina of Banda weder bij hem te komen. Bij zijn komst den 6den April 1615 in Amboina bevond hij, dat de heer Reijnst al naar Banda vertrokken was; weshalve hij Zijn Edelheden den 7den dito volgde en nog dienzelfde dag voor Neira op de reede gekomen is, waar hij den opperlandvoogd met een vloot van 11 schepen vond, die nu met 't schip Nassau nog versterkt werd. Den 14den Mei zond de opperlandvoogd 't schip Nassau nevens 3 jagten, Æolus, Neptunus en de Morgenstar, mitsgaders 2 fregatten, 1 sloep en 10 welgemonteerde boots naar Poelo Ay, met last aan den heer van der Dussen en den opperkoopman van den Broek, om dat eiland in te nemen, hen 900 soldaten of matrozen, ten deele Hollanders, ten deele Japanders medegevende. Nadat de heer Adriaan van der Dussen, die 't opperbevel over deze onderneming had, omtrent Poelo Ay gekomen was, zette hij het digt onder het fort der Bandanezen, deed zijn volk ten eerste landen en met zoo veel dapperheid op de vesting aanvallen, dat zij, na een half uur vechtens, een bolwerk aan de waterkant inkregen, nadat zij de Bandanezen te voren al uit de looppraven hadden doen wijken. De Japanders waren er met hunne vaandels eerst boven op gekomen en daarna de onzen, die hen dwongen de vesting te verlaten en na 't laag gebergte (hoewel er maar weinig heuveltjes zijn) en in het bosch de vlugt te nemen. De Hollanders op deze spoedige verovering nu meenende alles hier meester te zijn, begaven zich wat te schielijk tot rust, 'tgeen de Bandanezen waarnemende, zijn zij met een nieuwen moed weder aangevallen en hebben de vesting van de landzijde, waar zij open lag (hebbende aan de zeekant maar een muur van afsnijding) zonder slag of stoot niet alleen weder ingenomen, maar, door 't in brandsteken van de pakhuizen, vol specerijen, rijst en kleeden en door hun sterk schieten met roers, de onzen ook genoodzaakt het eiland met verlies van veel volks en nog meer gekwetsten op den derden

dag schandelijk te verlaten. De onzen vonden hier een heele en halve engelsche chaker, (een soort van geschut) met veel lange vogelroers, die zij voor af met 60 sockels foelie, voor alle onkosten, naar boord zonden. Onder hunne gevangenen was een moorsche priester en een javaansche schoolmeester, uit welken zij vernamen, dat de Bandanezen mede vrij wat schade geleden, vermits zij wel 30 orangkaja's of grooten verloren hadden. Van de Hollanders waren er, bij 't innemen van die zeepunt, 9 dood gebleven en 15 of 16 gekwetst; maar in het aftrekken hadden zij 27 dooden en 170 deerlijk gekwetsten bekomen. Ook waren er 2 van de onzen bij de Bandanezen overgeloopen, van welke een, Oogjen van Haarlem genaamd, de onzen, met uit een boom te schieten, veel kwaad gedaan had, treffende eens met een roer twee personen, die naast den heer van den Broek stonden, dat zij dood nedervielen, behalven dat er nog een door gekwetst werd. Deze slechte tijding te gelijk met al dit gekwetst volk op Neira gekomen, was de heer Reynst niet aangenaam en bragt ook een algemeene verslagenheid onder zijn volk, 'tgeen ongetwijfeld van een beteren uitslag geweest zou hebben, indien de heer Reynst (gelijk de heer van den Broek Zijn Ed. geraden had, zeggende voor zijn vertrek, dat het in den raad zijn vrienden niet waren, die hem dit afrieden) zelfs in persoon mede gegaan was, daar men op alles dan wel beter en spoediger orde had kunnen stellen, daar men nu eerst volk naar Neira, om zijn nader advies in te nemen, waarmede veel tijds vergeefs verliep, zenden moest. De ongelukkige uitslag van deze onvoorzigtig behandelde en in 't eerst zoo wel gelukte onderneming was oorzaak, dat er in dit jaar niets verder hier verrigt werd; doch in 1616 is de bevelhebber Jan Dirksz Lam met 12 schepen en veel volk naar Banda gezonden, waarmede hij op den 10den April Poelo Ay op deze wijze ingenomen heeft. Men had de voortroep aan den luitenant-kolonel Gysbert van Vyanen van Utrecht, vergezeld van de hoofdmannen Henrik Steur van Sommelsdijk, Henrik Gosdey, Willem Jacobzoon van Ter Vere, toebetrouwd en hem 240 man, behalven eenige Japanders, medegegeven. Over de middeltroep had de hoofdman Lambert Adamzoon, gezegd Lankhair, een Akenaar, het bevel, ondersteund door de hoofdmannen Pieter Backer van Antwerpen, Jan Verhoeven van Thiel en Ysbrand Corneliszoon van Amsterdam en zij bestond in 't geheel uit 250 soldaten boven deze officieren. De achtertroep werd aangevoerd door den hoofdman Henrik Beverning van Gouda, die de hoofdmannen Abraham Halling van 's Gravenhage en Henrik Herentals, nevens 230 soldaten, behalven een groot getal matrozen en scheepsvolk bij zich had. Buiten deze hadden nog twee bijzondere zeeuwsche hoofdlieden het bevel over al het ander scheepsvolk, dat last had om 't geschut en 't verdere tot dien trein noodig te verzorgen. De sergeant-majoor over al deze manschap was de hoofdman Adriaan van der Dussen, zoo mij toeschijnt, dezelfde, wiens volk het tegen zijne welgegevene orde in 't voorleden jaar zoo slecht daar had laten liggen. Deze deden nu hunne zaken zoo wel, dat zij niet alleen die vesting herwonnen en nu Revenge noemden, maar veroverden ook het gansch eiland Ay en dwongen de inwoners zoo van dat, als van de verdere omliggende eilanden, om met de onzen in Mei 1616 een nieuw verbond tot groot voordeel der oost-indische maatschappij, zoo zij het maar nagekomen waren, aan te gaan. Maar wat staat er op deze trouwelooze schelmen te maken was, heeft men zoo in 't vervolg, als te voren gezien. Zij hadden al sedert den 10den Augustus 1609 een zeer naauw verbond met de Nederlanders aangegaan, waarbij zij zich onder de bescherming van Hun Hoog Mog. gesteld en beloofd hadden geen specerijen aan iemand dan allleen aan de Nederlanders tegen een gezette prijs te leveren, mits dat die hen tegen de Portugezen, hun beider vijanden, beschermen zouden. Deze beloften kwamen zij zoo lang na, als 't in hunne kraam diende en hebben zich niet geschaamd dit verbond trouwloos te breken, hunne specerijen aan anderen te verkoopen, onze comptoiren schelmachtig af te loopen, ons volk, zoo zij niet Moorsch worden wilden, jammerlijk te

vermoorden en aldus al 'tgeen volslagen schelmen en verbondbrekers pastte, te bedrijven. Zij overtraden en braken niet alleen weder dit verbond, maar zelf ook een nieuw, in 1617 met den derden opperlandvoogd den heer Laurens Reaal aangegaan, latende zich gedurig door de Engelschen opruijen, die de eilanden van Banda tegen ons in oorlog zijnde, van levensmiddelen, geschut, oorlogsvoorraad, volk en schepen voorzagen en hen de behulpzame hand boden. In dezen moedwil hielden de Bandanezen nog aan, tot dat in Junij 1620 te Jakatta op de engelsche en op de nederlandsche vloot, daar ter reede liggende, het tractaat van Julij 1619 te Londen tusschen den koning van Engeland en Hun Hoog Mog., tot vereeniging der engelsche en oost-indische maatschappijen gesloten, afgekondigd werd. Dit tractaat hield in, dat de handel in de Moluccos, in Amboina en Banda ook aan de engelsche natie werd toegestaan en daarbij dan alle geschillen tusschen de engelsche en onze oost-indische maatschappij volkomen weggenomen werden. Alsmede, dat men voortaan met een gewone magt van oorlogschepen, tot bescherming van den handel van beide deze maatschappijen allen die hen hierin eenigzins benadeelen wilden, zou tegengaan. De onzen hadden wel getracht de trouwlooze Bandanezen al eer te straffen, doch 't was hun belet, zoo wel door feitelijkheden van de Engelschen en sedert 1616 in Banda aangerigt, als door veel moeijelijkheden, den onzen door de Javanen en Engelschen in 1618 en 1619 op Java, omtrent Jakatra, Bantam en ter zee aangedaan; gedurende welken tijd de Bandanezen zeer stout geworden waren en zich van onder 't kasteel Nassau zoo onbevreesd onttrokken hadden, dat zij nu niet alleen aan de Engelschen en verscheiden indiaansche natiën, maar zelfs ook aan de Portugezen, hunne en onze vijanden onderstaan hadden specerijen te verkoopen en zich met die laatste weder te bevredigen, waarop reeds al 50 of 60 Portugezen op 't Hooge Land waren gekomen, die bij meer hulp 't regt tot deze specerijen volslagen en zonder hoop van herstelling, aan de Engelschen en aan ons zouden hebben kunnen benemen. Om dit kwaad dan verder te stuiten, vond de vierde opperlandvoogd van Nederlandsch Indië, de dappere heer Jan Pieterszoon Coen goed, om in den gemeenen raad van defensie, uit Engelschen en Nederlanders bestaande, de reductie van Banda, alsmede de herstelling en de verzekering van die kwartieren en van den handel in Amboina en de Moluccos voor te stellen, toonende hoe beide de maatschappijen volgens dit tractaat gehouden waren ieder hare gemeene magt en middelen zamen te voegen, aangezien de behoudenis van al deze plaatsen, zoo ver den handel betreft, beide deze compagnien even veel raakte. Op dit voorzigtig voorstel van dezen heer verklaarden de engelsche gevolmagtigden tot deze vergadering op den 1sten Januarij 1621 (gelijk bij een acte, van 'tgene toen verhandeld is, blijkt) dat hen de nood der zaken wel bekend was, en dat zij wel genegen waren iets in het gemeen nevens ons te ondernemen; doch dat zij, wegens gebrek van magt, schepen, volk, enz. niet in staat waren, om daartoe iets bij te brengen; waarop de heer Coen verklaarde, dat hij dan met de bijzondere magt der nederlandsche maatschappij die zaak gaan bewonderen en zien zou wat zegen God Almagtig hem daarop zou gelieven te verleenen. Daarop is hij den 13den Januarij 1621 van Jakatra vertrokken, den 14den Februarij in Amboino en vervolgens den 27sten dito in Banda gekomen; maar een der engelsche leden van den raad van defensie, die den 1sten Januarij mede in die vergadering gezeten had en in Amboina lag, toen de heer Coen van daar vertrok, had met onzen schepen brieven aan de Engelschen, op Poelo Rhun mede gegeven, waarin zij hen onzen ganschen aanslag tegen 't Hoog Land van Banda en die dat weêr aan de Bandanezen bekend maakten; waardoor zij dan ook gelegenheid hadden, om zich daar tegen klaar te maken. De opperlandvoogd van Indië vernam ook, bij zijn aankomst voor 't kasteel Nassau, dat de Engelschen van Poelo Rhun die van Lonthoir 4 stukken bijgezet en hen dus in staat gebragt hadden, om, bijaldien hen maar wat meer tijd overig was geweest, het inkomen in het gat van

Lonthoir voor hem vrij gevaarlijk te maken en mogelijk wel geheel te beletten. Ook hoorde Zijn Edelheid hoe eenige Engelsche op Lonthoir de Bandanezen, onze en uit kracht van 't voornoemde tractaat van defensie ook hunne vijanden, met raad en daad bijstonden en aanmoedigden en niettegenstaande Zijn Edelheid hen om bovengemelde redenen verzocht van Lonthoir te vertrekken, zijn zij echter bij de Bandanezen gebleven; waarop die heer openlijk tegen hen betuigde geen deel er aan te hebben, nog schuldig te zijn zoo hen eenige schade of ongemak hierdoor overkwam. De heer Coen had voorgenomen eerst aan de zuidzijde van het Hoog Land, op een plaats Luchuy genaamd, te landen, waarom hij het schip het Hert, daaromtrent deed ten anker komen; maar 't had er niet lang gelegen of 't werd met een stuk der Engelschen zoo getroffen, dat de onzen genoodzaakt werden het met een coracora van de wal af te roeijen en twee ankers met twee touwen te laten staan, of zou 't gevaar geloopen hebben, om te zinken of te verbranden. Ook verklaarden de onzen, dat zij duidelijk gezien hadden, dat dit schot door een engelsche konstapel gedaan was, hoewel de Engelschen dit wel stijf loochenden. Aangezien dit hier dan niet wel gelukt was, besloot de heer Coen met zijn geheel leger aan de binnenkant of noordzijde dezes eilands te landen, daar 't gebergte op te klimmen en zijn geschut te planten. Daarop trokken de onzen den 8sten Maart met 17 vaandels tusschen Combir en Orontattan geland, langs strand, binnen schoots met 3 stukken geschut, die de Engelschen aan de Bandanezen geleend en die zij kort te voren daar geplant hadden, waardoor de onzen genoodzaakt werden weder scheep te gaan, om niet al hun volk te verliezen, behalven dat ook de weg, waar zij 3 jaren te voren op waren, overal door de vijand met borstweringen bezet was. Zij trokken derhalven zonder door de Bandanezen vervolgd te worden, hoewel zij hen zeer bespotten weer naar de schepen, waarna de vijand, denkende dat wij het daar nu bij laten zouden, de meeste vrouwen en kinderen weêr in de stad Lonthoir bragt. Na 't mislukken dezer twee aanslagen enkel door het geschnt der Engelschen veroorzaakt, vond de heer Coen goed, dat de onzen een algemeenen aanval aan beide zijden van 't Hoog Land doen zouden, te weten, aan de binnenkant met 6, en aan de zuidkant met 10 vaandels zoodanig, dat die aan den binnenkant een uur voor de andere landen zouden, om den vijand daar naar toe te lokken en dus aan de andere gelegenheid te geven, om zoo veel te gemakkelijker aan den zuidkant te landen en op 't gebergte te geraken, tot welk einde ook een vaandel vrijwilligers, uitgelezen volk, aan de noordzijde vooraf gaan zou, om 't gebergte van dien kant te beklimmen, gelijk meer anderen zulks op verscheiden plaatsen van dit eiland doen zouden. Drie honderd dertig koppen, waaronder 150 muskettiers, waren tot bemanning en verzekering van 30 Tinggangs (zekere vaartuigen) gesteld, om die 10 vaandels aan de zuidzijde van 't eiland te brengen. Nadat de heer Coen dan alles tot deze onderneming wel besteld had, zijn op den 11den Maart de 6 vaandels met het aanbreken van den dag tusschen Combir en Orontattan geland, gaande hier de wakkere hoofdman Maarten Janszoon Vogel, van welken wij hier na meer spreken, met een deel uitgelezene soldaten vooruit, waar hij in 't opklimmen van 't gebergte meer tegenstand vond, dan hij gedacht had, zoodat hij en al de zijnen, vermits hun kruid verschoten was, in groot gevaar waren; maar aangezien hij door versch volk zeer wel gevolgd en ondersteund werd, moest de vijand eindelijk hand over hand wijken. Terwijl men hier met deze 6 vaandels bezig was, hadden die 10 vaandels aan de zuidzijde fraaije gelegenheid, niet alleen om uit de Tinggans gelukkig in een baaitje te landen maar ook eenige met, andere zonder ladders, op het voorgebergte tegen de klippen op en zoo verder tot boven toe te klimmen; waarna zij van achteren de stad Lonthoir, zonder eenigen tegenstand, dan van een verloren troep introkken, verliezende door eene chargie van 10 of 20 muskettiers, uit de voornoemde troep gedaan, maar een man, waarbij zij nog 4 of 5 gekwetsten kregen. Lonthoir

was door deze 10 vaandels.al lang ingenomen, terwijl die 6 andere aan de noordzijde nog wakker met de Bandanezen streden, doch dit eindelijk door hen gemerkt zijnde, verlieten die van Madiangi, Luchui, Orontattan en Sammer, ook aanstonds hunne negerijen op ditzelfde eiland. Zij hadden gedacht dat de 30 Tinggans het eiland nu weêr rond varen zouden, gelijk zij reeds driemaal hadden zien doen, waarom zij deze laatste reis er zoo naauw niet op gelet en toen te laat bevonden hadden, bij schoonen en lichten dag door de onzen misleid en van achteren verrast te zijn, waardoor zij genoodzaakt werden zich op genade en ongenade over te geven. Zoo haast wij Lontboir nevens de andere voornoemde plaatsen veroverd hadden, hebben die van Comoir, Celamme, Ouen Denner, Wayer en die van de eilanden Rosingein en Rhun de vrede verzocht, die hen toegestaan is, mits dat zij al hunne sterkten afbreken en al hun geschut, geweer, verdere krijgsvoorraad en ook hun land aan ons zouden overleveren, erkennende Hun Hoog Mog. voor hunne opperheeren. Eindelijk kwamen die van Lontboir met hunnen aanhang, mede om vrede verzoeken, die hen op dezelfde voorwaarde toegestaan werd; maar vermits zij dit zoo vaardig, als het behoorde, niet nakwamen, en onder de hand nieuwen opstand zochten te verwekken, gebood de heer Coen dat zij niet aanstonds aan strand verschijnen zouden, om daar, als burgers in alle vrijheid en zonder eenig verlies van hunne goederen te wonen. Eenigen van hen gehoorzaamden, doch de meesten zijn naar 't hoog gebergte gevlugt, alwaar die van verscheiden andere steden zich bij hen gevoegd, een Nederlandsch onderkoopman, een assistent en een jongen doodgeslagen hebben. Zij hielden zich langen tijd in dat gebergte, waar hen de onzen alles afsneden, waardoor zij genoodzaakt werden, met eenige vaartuigen nu en dan, ten deele naar Ceram, en voornamelijk naar Keffing, ten deele naar Goram, of deze en gene Z. ooster en Z. wester eilanden, de vlugt te nemen, 't geen echter eenige jaren daarna nadat er velen van deze hardnekkigen, onder onze eerste landvoogden van Banda gesneuveld waren, geschied is. Daar werden er ook 800 op de schepen verdeeld en na Batavia verzonden. Op deze wijze zijn de verdere eilanden van Banda, te weten 't Hoog Land, Poelo Rhun en Rosingein zijnde 't laatste dat wij nog te veroveren hadden door het groot beleid van dien dapperen heer Coen ingenomen en verzekerd. Welk laatste echter omtrent Poelo Rhun niet geschied is, omdat hen die inwoners stil gehouden hadden. Ook hadden de Engelschen tot hulp van die van Poelo Rhun, op een eilandje, digt bij 'tzelve gelegen, negen stukken geschut geplant, waar zij hen in hutten, achter een borstwering behielpen. Hoewel nu die van Poelo Rhun, volgens belofte, al hun geweer, geschut enz. overgaven, hebben de onzen echter van dat geschut, op dat eilandje niet gesproken, opdat de Engelschen niet zouden kunnen zeggen, dat wij hunne vastigheid, volk, of geschut, aangetast hadden. De Engelsche bevelhebber Ompbrey Filts Herbour, met zijn schip de Exchange in Amboina voor het kasteel Victoria liggende en van deze verovering berigt bekomen hebbende, schoot 13 eerschoten, om ons met dezelve veel geluk te wenschen en deze verovering van Banda wordt daar ook jaarlijks op den 11den Maart nog gevierd. Nadat nu dit land volkomen in onze handen en op de voornoemde wijze door 't zwaard veroverd was, hebben de onzen van de meeste dezer hardnekkige en trouwlooze schelmen, waarvan er veel naar Macasar vlugtte, gezuiverd, maar verscheiden overgeblevene kinderen derzelve naar zich genomen, in een school besteld en die de Duitsche taal en lezen en schrijven laten leeren, gelijk ik zelf uit den mond van een oude Poelo Rhunsche vrouw, welker moeder dus door de onzen opgevoed was, gehoord heb. Die doodelijke haat echter der gevlugte Bandanezen tegen ons is bij hen zoo onverzettelijk gebleven, dat het nog velen van ons het leven gekost heeft. Dit hebben de Cerammers in 1630 op de Bandanezen sterk roovende, en die van Tobo, in 1631 en ook die van Rarakit (waar er veel van hen naar toe gevlugt en zich

nog ophouden) doen blijken, toen zij in 1634 den koopman Balthasar Weyntjes naar Banda gaande en den onderkoopman Abraham van der Plas, en ook die van Goram, toen zij in 1658 den koopman en fiskaal Jacob Bornee zoo jammerlijk vermoord, behalven dat zij en de oost Cerammers, ook gedurig hunne bitterheid en vooral in 1655 en op meer andere jaren zoo aan de Amboinesche, als aan de Bandanesche handelaars getoond hebben, niettegenstaande zij in 1637 door den landvoogd Acoley weêr in vrede aangenomen waren; om welke overtreding in 1649 die van Rarakit ook wel ernstig door de heer de Vlaming aangetast zijn.

Zesde Hoofdstuk.

Banda's wijze van besturing door de Nederlanders. De raad van staat. Magt des landvoogds in dezelve. En de andere leden in dien raad. Staatvoering des landvoogds. Zijn inkomen. De kapitein. Het opperhoofd van Lonthoir. De fiskaal. De soldij-boekhouder. De geheimschrijver. De opperhoofden van Poelo Ay en Wayer. De raad des gerigts. De weeskamer. De vergadering der kleine en huwelijkszaken. De wondheelers. De werfbaas. Lijst der landvoogden. De heer Sonks gedrag. De heer Admiraals wonderlijk leven. De heer Vlak eenigzins in zijne bedrijven hier beschreven. Zijn gevangenis en vervoering naar Ceram. Zijn verlossing door de heer van Gorcom. De heer Acoley's verrigtingen. De heer van Diemens komst en verrigting in 1638 hier. De heer Weyns beschreven. Als ook de heer van Dam. De heer Cops slecht gedrag. De heer Quaalbergs besturing hier. De heer van Zyll beschreven. De jonge heer Cops in zijn bestuur aangemerkt. Als ook de heer Coyett. En de heer de Haze. Het gedrag van de heer van Eps in zijn bestuur.

Deze eilanden van Banda zijn, sedert dien tijd van hun verovering door de Nederlanders, als alle andere landen in 't oosten, hen eigen en door hen bemagtigd, door landvoogden bestuurd, die door eenen raad van politie, als een raad van staat, het opperbewind over deze gansche landvoogdij hebben. Deze raad vergadert naar het believen van den landvoogd of wel naar de zaken zulks vereischen, eens of tweemaal per week, en dient om al 'tgeen tot welstand dezer landvoogdij behoort, niet naar den zin van den landvoogd, maar volgens de bijzondere aan hen voorgeschreven orde van den opperlandvoogd en de raden van Indië en Batavia, eerst te besluiten en daarna te doen uitvoeren, van al hetwelk de landvoogd uitvoerder, gelijk daarom zijn titel ook landvoogd en bestuurder van Banda is. Vele echter dezer landvoogden hebben getoond, dat zij dien raad, niettegenstaande deze ordes volkomen naar hun eigen zin en zoodanig wisten te besturen, alsof zij er maar alleen met magt van te stemmen en hunne medeleden er maar als stomme personen gezeten hadden, wetende zich zelven altijd of met dezelfde ordes een anderen draai te geven, te dekken. De leden van dezen raad zijn gewoonlijk de navolgende en zitten in dezen rang: de landvoogd, de opperkoopman, de kapitein, het hoofd op Lonthoir, de fiskaal, de soldij-boekhouder en de geheimschrijver, die alleen dient, om de besluiten op te maken, ordentelijk te boeken en dan door al de leden te doen teekenen, waarmede hij ook de eenige notaris is. Het zou kunnen zijn, dat het hoofd van Poelo Ay mede een lid was; doch wij weten dat niet regt. In 1682 ordonneerden Hun Edelheden, dat de winkelier, noch kassier in den raad zitten zouden, ten ware de fiskaal ook kassier was.

Het ambt van den landvoogd is hier, gelijk op alle andere plaatsen, waar de E. maatschappij landheer is, zeer aanzienlijk. Zijn magt, schoon maar zijne orde volgende,

die echter veeltijds overtreden wordt, gaat zeer ver, en die hem tot vijand heeft, is half (zoo niet geheel) bedorven; daar zijne vriendschap integendeel iemand in weinig jaren zeer gelukkig maken kan. Het staat in zijn magt alle mindere bedieningen met kennis van zijn raad, die hem zeer zelden, dan tot zijn nadeel, hierin tegenstaan zal, te vergeven, maar de hooger bedieningen blijven meest ter believen van Hun Hoog Edelheden op Batavia; en schoon er van den landvoogd en zijnen raad al eenige der bekwaamste nu of dan mogten aangesteld zijn (´tgeen hij aan de pen niet hooger dan tot boekhouder en aan het krijgsvolk niet hooger, dan tot sergeant doen mag) zoo heeft, noch 'tzelve, noch eenige andere aanstelling der minderen eenige vastigheid, ten zij het door de hooge regering van Indiën eerst goedgekeurd is. Hij heeft, gelijk alle andere landvoogden, een bijzondere lijfwacht, uit een sergeant, korporaal en 18 of 20 gewapende soldaten bestaande, van welke hem gemeenlijk overal, de sergeant of korporaal, met 10 man volgen, gaande met 4 mannen voor, de landvoogd in 't midden en de 6 andere achter hem. Zijn inkomen (gelijk dat der landvoogden van Amboina en Ternate) bestaat in 200 gulden soldij per maand, in 34 rijksdaalders kostgeld en 20 rijksdaalders voor het onthalen der gaande en komende buiten-opperhoofden (wanneer zij aan 't kasteel vereischt worden) schippers en andere lieden van buiten, die hij gewoon is, zoo lang zij daar zijn, zijn tafel aan te bieden en hen uitdrukkelijk door een oppasser te laten noodigen, zonder dat zij er anders komen zouden. Hij mogt ook voor 75 rijksdaalders kleeden uit de winkel der E. maatschappij tegen 50 pCt. winst trekken, doch het tafelgoed, dat na 1680 niet meer bijzonder getrokken mogt worden, er onder gerekend. Buiten hetzelve zijn hem twee leggers rhijnsche, fransche of spaansche wijn (tot 400 kan ieder) tot zijne keus, zoo zij maar in 't magazijn dat jaar gekomen zijn, 3 vaten mom, 5 kassn (ieder van omtrent 30 stoop drank) persaansche wijn, 2½ vat boter, ieder van 310 pond, 2 amen hollandsche azijn, 1 aam olijvenolie, (welke twee posten bij 't nazien der jaarlijksche verteringen der landvoogden gansch Indiën door, volgens aanschrijven van Hun Edelheden van den 17den Februarij 1680 uit de bepaalde lijst geligt zijn en hem zoo veel, als hij van ieder noodig had, toegestaan en 't noodig gebruik van zout en specerijen toegevoegd is) 2 lasten rijst, 1 last tarwe, mitsgaders waskaarsen en lampolie tot noodig gebruik, volgens aanschrijving van Batavia den 2den Februarij 1679 toegelegd. Hij heeft van ouds ook 288 rijksdaalders voor het onthalen van de raden des gerigts getrokken; doch in 1680 belastte men ook omtrent dit zoo veel mogelijk zuinig te zijn. Ook plagt de landvoogd hier 50 slaven in gestadige dienst der E. maatschappij te hebben en alle maand 3 rijksdaalders van ieder en dus 150 rijksdaalders per maand hiervan alleen te trekken; (ja in vorige tijden plagten er nog al meer te zijn, in zoo ver dat Hun Edelheden bij hun schrijven van den 20sten Februarij 1685. om de groote som der slavenloonen, ook weten wilden, waartoe men die al gebruikte) maar deze post, wel de voornaamste van hun inkomen geweest, duurde niet langer, dan tot de heer landvoogd de Haze in 1706 dit geheel en al afschafte, meenende, vermits hij gelds genoeg op de kust van Choromandel en elders gewonnen had, dat zijn vervanger het genoeg met zijn verder inkomen stellen kon, en dat de E. maatschappij geen slaven van anderen meer in haar dienst, dan die zij daar reeds bezat, noodig had, waarom hij buiten twijfel, zoo wel van al zijne opvolgers, als over andere zaken van de meeste ingezetenen van Banda, als een verwoester van die landvoogdij, vervloekt en doodelijk gehaat is. Hij deed dit wel om een roode letter in den Almanach der E. maatschappij te krijgen, dewijl hij dezelve hier mede dit voordeel deed; maar zijn wonderlijk leven, zoo daar, als elders heeft hem bij vervolg van tijd zoo zwart gemaakt, dat hem noch al zijn geld, noch zijne daarop gevolgde verheffingen tot extraordinaar en ordinaar raad van Indiën, geen haar meer achting, dan te voren bij eerlijke lieden gegeven hebben.

De opperkoopman, die de tweede der landvoogdij en opperbehandelaar is van al wat den handel betreft, heeft de rang, magt en achting naast den landvoogd, hoewel die zeer veel daar van verschilt. Hij doet verstrekking van allerlei waarde der E. maatschappij in 't gros aan allerlei mindere bedienden of vreemde kooplieden en gelijk hij die allen, zoo als zij van Batavia komen. ontvangt, zoo moet hij alleen ook al dezelve weder aan het algemeen comptoir te Batavia, even als de mindere, 'tzij opperhoofden of andere bedienden in Banda 't ontvangene weder aan hem, verantwoorden. Zijn inkomen bestaat in 80 of ook wel 100 gulden gagie (dat het hoogste is dat hij wint) 10⅜ rijksdaalders kostgeld per maand; in zeker getal kannen wijn en ponden waschkaarsen (als in Amboina) 2 kannen olijvenolie, eenige lampolie per maand, een vrije woning en 150 pond hollandsche boter in 't jaar. Ook zit er nu en dan een voordeeltje, dat al vrij groot vallen kan, in 't verstandig handelen met deze of gene meest getrokkene kleeden, die hij dan stil, als ware het de zijne, met een fraaije winst weet te verkoopen, gevende den landvoogd, daar 't anders niet gaan zou, zijne geregtigheid hiervan. Ook heeft hij nog zekere vaste voordeelen, niet alleen van de lekkagie en den afslag op verscheiden goederen in de pakhuizen, onder zijne verantwoording berustende, als de dranken, tarw, rijst, enz. maar trekt ook van de leverantie van al de specerijen, die bij hem ontvangen worden, wegens slaven, daartoe noodig, een schelling daags en van het overwigt der specerijen, die hem goed gedaan wordt, een fraaije stuiver. Een legger van 400 kannen verantwoordt hij maar tegen 350 en zoo met de rest der goederen, die lekkagie onderworpen zijn.

De kapitein, de derde in rang, wint 80 gulden per maand, heeft 10⅜ rijksdaalders kostgeld, 7 kannen wijn, 7 pond kaarsen en nog eenige kleinigheden, hebben in 't kasteel ook een zeer goede woning. Hij is het hoofd der krijgsmagt en zonder hem, als hij ten kwaadsten wil, kan de landvoogd, daaromtrent geen verandering, noch soldaat korporaal maken, hoewel het den kapitein wil hij daar eenige stille voordeelen trekken, best is, zich veel liever naar 't goeddunken van den landvoogd te schikken, aangezien die al zijne ongeoorloofde voordeelen beletten kan, die hij anders door de vingers ziet, vooral als hij er mede van trekt, gelijk somtijds in deze of gene landvoogdijen wel geschied is. Hij heeft ook 't opzigt in 't bijzonder over 't ziekenhuis en de zieken daar, waar hij op zekere tijden 't gezigt van gaat nemen, om te weten hoe zij behandeld worden. Ook moet hij alle avonden het woord bij den landvoogd halen en dat aan de minder hoofden van 't kasteel Nassau uitdeelen; doch die van 't kasteel Belgica en de burgers krijgen een ander woord.

Het opperhoofd van Lonthoir, een koopman in bediening, is de vierde in rang. Hij heeft op Lonthoir in de logie een schoon huis tot zijn woning en altijd, als hij uitgaat, 2 oppassers en zijn vrouw eenen achter zich. Hij trekt 65 of 70 gulden 's maands aan soldij, heeft 8 rijksdaalders kostgeld, 7 kannen wijn, een zeker tantum van kaarsen en olie en buiten hetzelve trekt hij nog (gelijk ook de verdere buitenopperhoofden van Poelo Ay en Wayer) de overwigt der specerijen en voor 10 of 12 slaven 1 schelling, voor den Marinjo, die hij tot het behandelen der specerijen noodig heeft, ¼ rijksdaalder daags, immers zoo plagt het te wezen.

Na hem volgt de fiscaal, wiens ambt hetzelfde met dat van een hoofdschout, die derhalve ook eischer in 't gerigt, uitvoerder der beslotene gerigtszaken, en weerder van alle openbare onordentelijkheden is, waartoe hij nog een geweldiger of onderschout en 5 of 6 kaffers heeft, met houwers en wakkere stokken gewapend, om de kwaadwilligen af te keeren en des noods gevangen te nemen. Hij wordt op die bediening gemeenlijk koopman. Zijn inkomen bestaat in 50 gulden soldij per maand, zonder meer, moetende het verdere uit boete, enz. vinden; doch tot een andere bediening overgaande, wint hij 60 gulden en heeft koopmans buiten-voordeelen. Een groot deel

van zijn inkomen bestaat mede daarin, naar hij wel of kwalijk bij den landvoogd staat, die hem en in den raad van justitie en bij andere voorvallen, met het toeleggen van veel, of 't naauw besnoeijen der boeten, enz., zeer veel bevoordeelen of benadeelen kan.

De soldij-boekhouder, zijnde een onderkoopman, heeft 40 gulden, $5\frac{1}{2}$ rijksdaalders kostgeld en 4 kannen wijn 's maands: een sober inkomen; doch daarom, nevens den geheimschrijver (dat mede van des landvoogds gunst en voorschrijvens naar Batavia meest afhangt) de naaste tot een der mindere buitencomptoiren, als dat van Poelo Ay en Wayer.

De geheimschrijver, die onderkoopman is, trekt zoo veel als de soldij-boekhouder; doch heeft daarenboven een fraai inkomen van alle uiterste willen, getuigschriften en alle andere openbare stukken, die hij maar alleen maken mag, waartoe hij ook een bijzonder comptoir in 't kasteel of omtrent het huis van den landvoogd en den eersten klerk en zeker getal van assistenten tot zijn dienst heeft.

De opperhoofden van Poelo Ay en Wayer zijn gemeenlijk onderkooplieden. Deze hebben maandelijks 'tzelfde inkomen, als de soldij-boekhouder; doch trekken ook eenig licht van kaarsen en olie, hebben ieder een fraaije woning, de eerste in 't kasteel Revengie, de andere in de logie op Wayer en verder genieten zij 't overwigt der specerijen, nevens een zeker tantum daags voor eenige slaven, die zij daartoe leveren.

Behalven den raad van politie heeft men hier ook den raad van justitie, voor welken alle burgerlijke en straffelijke zaken alle week of wel alle 14 dagen, naar de zaken vereischen, afgedaan worden. Zij bestaat uit de leden van den politieken raad, die door een luitenant der burgerij (de hoogste burgerbediening hier, daar men er geene kapitein heeft) en eenige andere van de voornaamste derzelve versterkt en bij welke overal de voornoemde zaken geoordeeld wordt, zoodanig nogtans, dat men van een vonnis in 't burgerlijke of van een proces, naar Batavia op den raad van justitie aldaar zich beroepen kan. Deze 3 raden uit de burgerij plagten 80 rijksdaalders 's jaars aan mantelgeld te trekken.

Men heeft er een weeskamer, door welke de zaken der weezen, bij lieden van eenig fatsoen en aanzien nagelaten en die middelen hebben, om van te bestaan, op zekeren vasten dag behandeld worden; want de kinderen der behoeftigen en hunne ouders worden of in 't armenhuis daar onderhouden, of de ouders krijgen maandelijks zoo veel van de diakonie, als zij in redelijkheid noodig hebben.

Buitendien is er ook een vergadering van kleine en huwelijkszaken, voor welke alle lieden, welker twistzaak minder dan 100 rijksdaalders bedraagt en allen, die genegen zijn ondertrouw te doen, verschijnen, van welke laatste alle dienaren der E. maatschappij een verlofbriefje, door den landvoogd geteekend, medebrengen moeten, of zij zouden geenszins bij die vergadering toegelaten worden.

Men heeft hier ook een opper- en verscheiden onderwondheelers, zoowel ten dienste van het ziekenhuis, 't kasteel en de scheepswerf, als van alle andere bedienden der E. maatschappij en van de burgerij; doch buiten den landvoogd, den tweede en nog eenige weinigen, moeten alle anderen hun jaarlijks betalen. Ook heeft men wondheelers of onderchirurgijns op Lonthoir, Poelo Ay en andere plaatsen, waar bezetting ligt. Een opperwondheeler van 't kasteel heeft 50 en bij 't eindigen van zijn verband, 60 gulden 's maand en geniet koopmans kostgeld en rantsoen; daar hij anders maar 36 of 40 gulden wint.

Men heeft hier een scheepswerf aan 't westeinde van Neira, digt bij de Goenong Api, waarop zich de scheeps- en andere timmerlieden, metselaars enz. met hunne bazen ophouden, over welke een opperstuurman werfbaas is, die ook wel equipagiemeester genaamd wordt, en die bezorgt, dat daar alles, volgens orde van den landvoogd, ver-

rigt wordt, waarvan hij 's avonds aan denzelven, nevens andere bazen, berigt doet en dan weêr nieuwen last voor den volgenden dag ontvangt.

De landvoogden, die men van den beginne af hier gehad heeft, nevens den tijd van hunne regering, vertoonen wij in deze nevensgaande lijst, uitgenomen van den tweeden en derden, welker regeertijd niet net aangeteekend of niet te vinden is.

Eer wij van deze landvoogden afscheid nemen, moeten wij van dezen en genen nog iets zeggen. De landvoogd Martijn Sonk schijnt zich in Banda niet al te wel gedragen te hebben, aangezien de heer commissaris Herman van Speult in 1623 uitdrukkelijk daar naar toe uit Amboina gezonden werd, met den fiscaal Jan de Bruijn, om na deszelfs gedrag naauwkeurig onderzoek te doen. Doch uit een brief der heeren zeventienen van den 19den April 1626 blijkt mij klaar, dat zij Jaques Specx en docter Martinus Sonk, 't huis ontboden, om van den staat van Japan en China mondeling berigt aan Hun Ed. te geven. De heer Willem Janszoon Admiraal is een Amsterdamsche vondeling en in zijn gansch leven een koddige haan geweest. Hij was voor slecht naar Indiën gevaren, maar bragt het door zijne verdiensten zoo ver, dat hij eerst schipper en, na verscheiden optredingen, extraordinaar raad en landvoogd van Banda en in 1626 ook ordinaris van Indien werd. Zijn gewone wijze van spreken, als hij iets voortbrengen zou, was, vooraf altijd, ik zeg, ik zeg, waarom hij ook veeltijds ik zeg, ik zeg genaamd werd. Op zekeren tijd had hij zich zeer kostelijk gekleed, en verzocht zijn voornaamste raden die mede wel uitgedoscht waren; om met hem een speelreisje naar een der eilanden te doen. Daags te voren had hij den werfbaas belast de schuit, die hij gebruiken wilde en al de banken wel te teeren; doch dit zei hij hen niet. Hij wandelde dan met hen naar 't hoofd, waar de schuit lag, waarin toen nog geen kwartiermeester om te sturen nog matrozen om te roeijen, waren. Hij maakte niet veel uiterlijke beleefdheden, om naar hen te wachten of ze te doen roepen, maar sprong er ten eersten in, ging, hoe nat ook de banken nog van de teer waren, aan 't roer zitten en zei tot hen: ik zeg, ik zeg, waar een landvoogd aan 't roer gaat zitten, daar mag de opperkoopman, fiskaal en de andere raadspersonen ieder wel een riem in de hand nemen en roeijen. Zij zagen wel op hun neus, geen gedachten hebbende van daar gekomen te zijn, om te roeijen en nog veel morden zij tegen die teerige banken, maar of zij er dit of dat tegen in bragten, zij moesten met die fraaije kleederen op die banken gaan zitten en nog braaf roeijen toe; doch hen heugde dit plaisiertje zoo (terwijl hij om hun bedorven kleeren en bebladerde handen in zijn vuist lachte) dat zij geen lust meer hadden om met hem op een speelreisje te gaan. In de tijd dat hij Banda bediende, heeft hij nog lang op Poelo Ay eenige mardijkers met 20 praauwen gehouden, om op de gevlugte Bandanezen te passen en dus vele derzelve gevangen gekregen, die hij ten eerste zonder eenig pleidooi deed ophangen of onthoofden, waarvan nog veel hoofden in zekere put op Poelo Ay te vinden zijn. Dit maakte hen voor dezen, ik zeg, ik zeg, zoo bang, dat zij daar en elders zich op 't gebergte niet langer wetende te verschuilen, na dien tijd voornamelijk goedvonden Banda te verlaten en naar de eilanden van groot en klein Key, Aroe, Goram, Oost-Ceram Macassar enz. te vlugten Wanneer hij uit Indiën naar 't vaderland varen en naar zijn schip gaan zou, zei hij tegen een deel volk, die daaromtrent op den wal stonden: «mannen, ik zeg, ik zeg, die lust heeft mede naar 't vaderland te varen die stappe maar in, en vare mede, ik sta voor zijn soldij goed. Verscheiden die dit hoorden, stapten in, voeren met hem naar 't vaderland en hij heeft ook bezorgd, dat zij hun soldij bekomen hebben. Toen hij te Amsterdam kwam, ontmoette hij twee vrouwen, de eene, die voorgaf zijn moeder, en de ander, die zeide zijn minnemoer of zoogster geweest te zijn. Tegen de eerste zei hij: «Ik zeg, ik zeg, zyt gy myn moer, zoo zyt gy een groote hoer, en wel zeer onbarmhertig geweest, van my maar op de straat ('tgeen hij wel wist) nedergelegt te hebben; en daarom, ik zeg, ik zeg, hebt gy my toen niet willen kennen

voor u zoon, wanneer ik uitgevaaren ben, en niets had, zoo kenne ik u ook nu voor myn moer niet.» Tegen de andere zeide hij: «Ik zeg, ik zeg, hebt gy my gezoogt, zoo hebt gy met my als een brave moeder gedaan, en gy zult bevinden, dat ik als een braave zoon met u handelen zal;» gelijk hij ook waarlijk gedaan heeft. Daar zijn er ook weinig, die de reduit van den ouden Denner (dei men wil dat hij bouwde) voorbij gaan, die niet het een of 't ander koddig verhaal uit het levensbedrijf van dezen Willem Janszoon (want zoo werd hij doorgaans genoemd) moeten hooren. In zijn tijd was alles in Banda nog zeer woest en wild, maar de heer Pieter Vlak, die ook een arts was, heeft het hier behoorlijk in orde gebragt. Hij is 't geweest, die allereerst de perken of stukken lands, bij kleine perceelen uitgedeeld, de straten afgerooid, de raad des geregts ingesteld en het voornaamste tot het ordentelijk bestuur van deze nieuwe landvoogdij verzorgd heeft. Deze heer den 28sten Julij 1627 met een orembaai de visite of 't bezoek achter 't Hoog Land zullende gaan doen, nam den opperkoopman Jaques Senepaar, zijnen kapitein Nicolaas Colf, zijnen geheimschrijver Isaac van der Voord en zekere jufvrouw Maria Keysers mede; maar zijn scheppers of roeijers Poelo-Rhunders zijnde, voerden hem met zijn gansch gezelschap naar Kellibon, een dorp op 't eiland Ceram, als in slavernij. De Cerammers zoo goeden buit hebbende, wilden naar geen voorwaarden van loslating of rantsoenering hooren, dan dat men eerst alle Poelo-Rhunders op vrije voeten stellen moest, een onmogelijke voorwaarde voor die van Banda om na te komen. Ondertusschen vond de landvoogd van Amboina de heer Jan van Gorcom goed, zich met 12 coracora's den 1sten October derwaarts te begeven; doch onderweg hard weder krijgende en weêr teruggeraakt zijnde, is hij niet voor den 23sten dito met 9 coracora's in Banda gekomen, waar vernomen hebbende, op wat plaats hun landvoogd gevangen zat, is hij daar naar toe geschept en den 2den November aangeland. Daar vielen in 't eerst hevige woorden en dreigementen aan weêrszijden; maar die van Kellibon wel ziende, dat hen de vrede best geleek, gaven den landvoogd Vlak met zijn gezelschap (uitgezonderd den heer Senepaar, die al lang te voren naar Banda willende oversteken, wegraakte zonder dat men ooit meer van hem hoorde en die aldus waarschijnlijk verdronken is) zonder eenig rantsoen te vorderen, aan den heer van Gorkom over, die zijnen ambtgenoot den 10ded November zeer ziekelijk in Amboina bragt, van waar hij wat bekomen zijnde, den 22sten December met 2 schepen weêr naar Banda vertrok. Hij vereerde eenige gouden penningen aan eenige radja's en orangkaja's, die hem met hunne coracora's waren komen verlossen, onder welke ook de radja's of koningen van Soja en Hoetoemoeri, benevens de Gnatohoedi geweest, in welker familiën dergelijke penningen (omtrent 1½ rijksdaalders zwaar te vinden zijn. De heer Cornelis Acoley is een man van groote verdienste en van veel achting bij de Bandanezen geweest. Hij nam in 1634 die van 't gespanschap Cottaroewa (bestaande in de dorpen Celor, Kellemoeri, Kellibon, Affan, Dawan, Amoelit, Watteloni, Onder en Bammer) als ook die van 't eiland Goram, vreezende 's compagnies groote magt op hun dak te krijgen, na veel biddens en smekens, weêr in genade aan, makende met hen dit navolgende geschrift van verzoening.

Wy Cornelis Acoley, Landvoogt en Bestierder wegens den Nederlandschen Staat in Banda, onder het beleid van den Edelen Heer Antoni van Diemen, Opperlandvoogt van gansch Nederlands Indiën, doen te weten, hoe dat op 't ernstig bidden en ootmoedig verzoek der expresse daar toe gecommitteerde Opperhoofden genaamt Hatalima, Labaenda, Comboret Kaywan, Manika, Tibo, Labi, Maleyo, en Tatollo, van de respective Dorpen Catelove, Ammer, Day, Ondei, Aineckor, Kelacket, Mieren, Minda, en Kelessiter, alle gelegen op 't eiland Goram, na goed berigt en onderhandeling, tot distincte reizen gehouden, waar in de voor dezen bedrevene fouten levendig zyn vertoont, in-

voegen na schuldbekentenis en fidelle beloften van tot geenen tijde iets tegen de Nederlanders, of der zelver Staat, nu, nogte nimmermeer, in 't klein of 't groot te zullen attenteren, veel min te dulden, de geringste onlusten ons van hen niet zullen worden aangedaan, maar in tegendeel te verzorgen, dat ons van hen alle hulp en faveur, gelyk zulks een getrouwe vasal betaamt, zal worden betoont, en dat wy in alles worden gehoorzaamt, waar op zy dan van de Nederlandsche Geoctroyeerde Oostindische Compagnie en des zelfs Regenten in dit vredeverbond weer aangenomen worden, weshalven hen om verscheide inzigten, ons daar toe moverende, haar voorig bedryf niet alleen vergeven is, maar waar op wy ook nader met advys van onzen Raade met hen in alliantie en een eeuwig verdrag getreden zyn, en hen als onze bondgenooten en getrouwe vrienden, op de volgende conditien, aangenomen hebben, gelyk wy dezelve aannemen, en daar voor erkennen mits dezen; dienvolgende beloven, en sweeren de gemelde Orangkaja's van Catelove, Ammer, Day, Ondei, Aineckor, Kelacket, Mieren, Minda, en Kelessiter, voor haar, en haare erfgenaamen, de E. Hoog Mog: Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden, zyn Vorstelyke Genade, den Prince van Orangie, als haare hoogste Souveraine Overigheid, item der zelver Generaal, en den Gouverneur van Banda, gehouw en getrouw te zullen zyn tot den laatsten adem toe, onder welken eed de gemelde Orangkaja toezeggen, en beloven, 't effect tot allen tyden te zullen doen standgrypen; dat zy lieden de minste correspondentie met geene vyanden van den Staat, hoedanig, van wat conditie, natie of natuure, de zelve ook zouden mogen wezen, niemant uitgezondert, houden, en veel min hen hunne havens, of rheeden tot schuilplaatzen verleenen, of de minste faveuren bewyzen; maar dat zy dezelve met alle mogelijke middelen van daar weeren, en zulks den Heer Gouverneur van Banda na de beste gelegenhefd te kennen geven zullen. Item, dat, by verloop van slaaven, en andere, de zelve onder ordinair bergloon en verteerde kosten, in redelykheid bestaande, zonder eenige frivole extensien, in handen van gemelten Heer Gouverneur leveren, en haar best, zoo veel hen mogelyk is, zullen zoeken te bevorderen, gelyk zy hen ook ten hoogsten verbonden houden op het bevel van meer gemelde Heer Gouverneur (doch niet dan by den uitersten nood) haare Coracora's in 't water af te haalen, en hem, beneffens zyn Eds. magt, in alle getrouwheid, zonder tegenzeggen, te dienen; en dit alles op pœne van als Eedbrekers en Rebellen gestraft te worden; voor 't welke de meergemelde Orangkaja's benevens hunne ingezetenen der bovengenoemde Negryen dan vryen gepermitteerden handel op Banda, als mede op alle geassocieerde Nederlandsche plaatzen, onder een behoorlyke passe, genieten, gelyk wy hen ook alle vriendschap zullen doen smaaken, en hen onder onze beschermige nemen, zoo als dat een getrouw Heer, en goedertieren Vorst betaamt, en met onze constitutien eenigzins overeenkomen zal.

Gearresteert in het kasteel Nassau, op 't eiland Neira in Banda, den 28sten December 'sjaars 1737. Was geteekent Cornelis Acoley. Ter zyden stonden eenige Arabische Merken, gestelt by de ondergeschreven Orangkaja's Batalima. Labacuda. Comboret. Caywan. Manika. Tibo. Labi Labi. Maleyo. Tatollo.

Onder dezen heer landvoogd Cornelis Acoley, kwam den 27 Februarij 1638, hier uit Amboina met 't schip Frederik Henrik, vergezeld van het schip Bommel, de opperlandvoogd van Indiën, de Ed. heer Antoni van Diemen. Hij bragt met zich mevrouw zijne gemalin, den Ed heer Antoni Caan, raad van Indiën, nevens zijn lijfwacht van helbaardiers en drie vaandels soldaten. De voorname reden van Zijn Edelheids komst was, dat Zijn Ed., den koning van Ternate niet tijds genoeg in Amboina aangetroffen hebbende, met zijne tegenwoordigheid ondertusschen hier nog eenigen dienst meende te doen. De heer landvoogd zond Zijn Ed. twee zijner voornaamste bedienden, te weten,

den heer Gerard Demmer, opperkoopman en tweede persoon, nevens de heer Nicolaas de Wild, fiskaal alhier, om Zijn Ed. te verwelkomen en aan land te geleiden. Den 1sten Maart vertrok Zijn Edelheid naar 't Hoog Land van Banda, bezag daar de comptoiren Lonthoir, Oerien, Wajer, den Ouden Denner en Celama, wiens laatste reduit Zijn Ed. Kuilenburg, naar zijn geboorteplaats noemde. Ook bezag Zijn Edelheid de perken of burgerhuizen en plantagiën aan de overzijde, mitsgaders Poelo Pisang, digt bij den hoek van Neira gelegen en bij sommige spotsgewijze Poelo Parampoewan, dat is 't vrouweneiland (omdat zij er gansch niet op vallen) genaamd. Ook ging de opperlandvoogd den 19den dito naar de eilanden Ay en Rhun, hoorde onderweg, dat er een Engelsch schip, de George genaamd, voor Poelo Rhun lag, 'tgeen Zijn Ed. 's anderen daags nader bleek, toen de heer Johan Hunter, factoor der engelsche natie op Macasar, bij Zijn Ed. kwam, verzoekende op dit eiland weêr bezitting te mogen nemen, tot welk einde hij (die zeide dit niet eer te hebben kunnen doen) ook eenig volk mede gebragt had; maar de heer opperlandvoogd gaf zeer bondige redenen, waarom Zijn Ed. hem dit nu, daar de tijd daar toe gesteld, al lang voorbij was, niet kon toestaan. Een zaak, die onder Poelo Rhun reeds behandeld is. Dus kwam dan de heer van Diemen en deze Engelschman met zijn schip, den 22sten dito van Poelo Rhun voor Neira aan; en de laatste vertrok den 26sten dito met zijnen bodem naar Macasar. Den 27sten dito gaf de heer van Diemen hier een prachtig afscheidsmaal aan 125 personen, ging den 28sten dito naar boord en vertrok den 29sten dito met de schepen Frederik Hendrik, Bommel, Warmond en nog een ander weêr naar Amboina. Met een letter moet ik hier bijvoegen, dat den 1sten Maart 1636 ook het Engelsche schip de Paerl, voor het dorp Lochum op 't eiland Rhun verschenen zijnde, de heer Acoley zich in persoon derwaarts begaf. Daags er aan zond Zijn Ed. de twee opperkooplieden, de heeren Gerard Demmer en Pieter Willemsz. en den luitenant Forsenburg derwaarts, om den Engelschen koopman, Randot Jesson, van dat eiland met zijn schip te doen vertrekken, daar de gansche bezetting aldaar, toen maar in 12 soldaten en 15 slaven bestond. Hij weigerde dit, zeggende door zijnen heer voorzitter op Bantam maar gezonden te zijn om dat eiland te bezien, verzoekende dat die vesting niet met meer volk bezet mogt worden voor nader orde zijner heeren principalen; waarop hij den 10den Maart vertrok. Doch de voornoemde Hunter schijnt op zijn berigt naderhand herwaarts gekomen te zijn, om iets van gewigt op dit eiland (dat de heer van Diemen door zijn aanwezen verhinderd heeft) te ondernemen. De heer Abraham Weyns is hier een zeer loffelijk landvoogd en een man geweest, die zijn eer stelde in de menschen ten beste en tot vrede niet alleen te raden, maar ook buiten pleijdooijen te houden, 't geen ook de reden was, dat hij zeer weinig vergadering van den raad des gerigts hield, daar er bijna niets was, 't geen hij niet in der minne deed afmaken, of zelf buiten eenig pleidooi ten einde bragt; hoewel ik er wel gekend heb die om de 4 of 5 maanden eens vergadering beleiden, om de pleidooijen te langer te doen duren en om de menschen, die daarna wachten moesten, te bederven. Hij werd in 1660 extraordinair raad van Indien. De heer Johan van Dam, uitgekomen als vrij doctor, werd naderhand om een wakkere daad, die wij elders verhalen zullen, tot sergeant majoor van Batavia, en 1661 tot landvoogd hier bevorderd, waar tot 1665 gebleven zijnde, vertrok hij in Februarij van dat jaar naar Amboina, om de zaken daar, als de naaste landvoogd aan Amboina gelegen, bij 't overlijden van den heer landvoogd Simon Cos, van nabij te beschouwen. Wat mislijk voorval hij daar en verder op Batavia met de weduwe van dien heer, zijn trouwlooze bruid en met den opperlandvoogd den heer Johan Maatsuiker had, hebben wij reeds onder de stoffe van Amboina en de Moluscos verhaald. Hij was een korselig man, werd gemeenlijk, Jan met de lange broek, omdat hij veel met een langen Misquitenbroek ging of ook wel de

lange Jan genaamd. Met zijn tweeden, den heer Antoni Hurdt, die anders een braaf man was, kon hij ganschelijk niet overeenkomen, waarom die ook in 1664 naar Batavia vertrekken moest en door den heer Almonde vervangen werd. Hij was anders een dapper man voor zijn vijand, waarvan hij verscheiden deftige blijken gegeven heeft. De heer Jacob Cops, die hem in 1665 verving, lag niet minder met zijnen opperkoopman den heer Almonde, nog in dat jaar overhoop, zettende hem gevangen, nadat hij hem met 4 soldaten van de secretarij, terwijl hij schreef (daar hij toen ook geheimschrijver was) met geweld had laten afhalen; zoodat Hun Hoog Edelheden, die dit zeer kwalijk namen, hem naar Batavia ontbieden moesten, ordonnerende hem in 'tzelfde jaar, al was 't met een buursloep over Ambon te zenden, daar hij in November aankwam, vertrekkende in 1666 van daar naar Batavia. Deze heer heeft daar als landvoogd zeer fors geregeerd en bij die ingezetenen een slechten naam gehad, omdat hij zeer inhalende en baatzuchtig was, dat hij overal, waar hij geweest is, getoond heeft; ook was hij zeer eigenzinnig, gansch niet inschikkende, willende dat alles voor hem zou opdraaijen; 'tgeen hem, gelijk wij onder Amboina zien, zeer kwalijk opgebroken is. Ondertusschen is er in 1670 een verbond, in de tijd van den heer Hurdt, met die van Keffing en Rarakit gemaakt. De heer Cornelis van Quaalberg, een zeer korselig man, wel een goed soldaat (gelijk hij in Augustus 1673 toonde, toen hij als kommandeur over 13 schepen der E. maatschappij tegen 10 Engelsche schepen sloeg en na 4 uren vechtens, hunnen onderzeevoogd met 41 stukken, den President genaamd, hunnen schoutbijnacht, de Samson met 36 stukken en de Entilope met 34 stukken veroverde, doch een al te haastig en zeer ongemakkelijk bestierder, die bijna overal, zoo aan de Kaap (van waar hij ter orde der heeren zeventienen in 1668, schoon daar commandeur zijnde, afgezet naar Batavia gezonden werd) als op Malacka en daar hij gelegen heeft, met de voorname bedienden moeijelijkheden en ze hier ook niet weinig met zijn tweede persoon, den opperkoopman Maarten Roos, gehad heeft. Hij zette hem ook eenigen tijd gevangen en zond hem met zijn proces naar Batavia, 'tgeen Roos daar won. Onder dezen landvoogd is er door verscheiden personen een togt naar de top van de Goenong Api gedaan, onder welke zoo mij zijne gemalin in 1686 op Batavia gezegd heeft, een keizer, koning, hertog en graaf (dat is, personen dien naam voerende) geweest zijn. Hij is vervangen door den heer Willem van Zyll, een heer van hooge jaren, die niet alleen grijs was, maar van ouderdom ook vrij krom ging. Van dezen heer hebben de Bandasche burgers menigmaal zeer verachtelijk gesproken, omdat hij nu en dan de dronken bazen, die hun werk niet wel verrigt, en zich vol gedronken hadden, wel een streek met zijn dikken rotting met een zilvere knop (dien zij de flesch met de zilveren schroef noemden) gegeven had; maar zij hebben hem (hoewel hij dat slaan wel kon gelaten en hen op eene andere wijze gestraft hebben) groot ongelijk aangedaan en naderhand daar veel berouw van gehad, toen zij anderen kregen, die hen ten uiterste geplaagd hebben. Hij was waarlijk en buiten eenige drift gesproken, een vroom, eerlijk man en een zeer getrouw dienaar der E. maatschappij; een heer die achting voor brave, bekwame en naarstige lieden; maar ook een doodelijke haat tegen luijaards en dronkaards had. De eersten hielp hij voort, maar de andere strafte en vervolgde hij. Hij was niet alleen niet baatzuchtig of inhalende (een gebrek van veel landvoogden) maar integendeel zeer milddadig en gulhartig omtrent degeen, die dat verdienden. Van zijne mildadigheid heeft hij een groot bewijs gegeven, toen hij (schoon bij de aardbeving in Amboina in 1674 zijn vrouw, kinderen en huis, met al zijn goederen, die beneden en niet boven in de vesting waren, wegstroomden) wel 20 jaren lang zijn jaarlijksche soldij, zoo lang als hij opperkoopman of landvoogd geweest is (dat in 11 jaren wegens zijn eerste bediening 12,100 gulden, wegens 9 jaren van zijn tweede bediening 21,600, en dus te zamen 33,700 gulden bedraagt)

aan zijn zusters kinderen in 't vaderland (die het echter niet al te zeer noodig hadden daar haar zoon, N. Roodenburg predikant op een dorp in Zeeland was, waar hij 't zeer wel had) zeer gulhartig heeft laten trekken, waarvan ik, nog in Indiën, noch in 't vaderland, eenig dergelijk voorbeeld van milddadigheid ooit meer gehoord heb. Nooit was hij gewoon te paard een uur of anderhalf uit te rijden, of hij deed zijne oppassers, die hem te voet gevolgd hadden, altijd 2 en den sergeant of korporaal, 5 glazen Fransche of Rhijnsche wijn, nadat hij dan zelf dronk, aanstonds na zijn wederkomst, dat ik menigmaal zelf gezien heb en in zijn bijwezen, opdat zijn slaven hem hierin niet bedriegen zouden, schenken. Nooit heb ik, die eenige maanden bij hem gewoond heb en zeer beleefd en gulhartig door Zijn Ed. onthaald ben, eenig geschil met hem, dan alleen daarover gehad, dat ik hem nooit 't een of 't ander voor mij zelven verzocht, hoe wel hij mij uit zich zelven zoo veel dienst gedaan en zoo veel beleefdheden bewezen had, dat ik wel ondankbaar geweest moest zijn, indien ik zoo een milddadig heer nog ergens om voor mij had willen verzoeken. Nooit deed ik Zijn Ed. voor een ander eenig billijk verzoek, dat al somtijds geschied is, of Zijn Ed. heeft het mij toegestaan. Met zijn tweeden en andere raadspersonen heeft hij in veel vrede en rust tot zijn dood toe geleefd; en van zijne vroomheid en eerlijkheid is bij mijn aanwezen nog een blijk, die ik hier mede tot zijn lof aanteekenen moet, voorgevallen. Zeker perkenier op een van zijn mede perkeniers, omdat Zijn Ed. hem gunstig was, zeer nijdig zijnde, kwam hem op zekeren morgen; als een man, die kwalijk van den landvoogd sprak, bij Zijn E. aanbrengen, waarover hij eenigen tijd wat onthutst was, daar hij geloofde dat die man hem de waarheid gezegd had. Zijn Ed. deed mij de eer van mij dit geval mede te deelen, vragende hoe mij dit van een man, die hij zoo menigmaal begunstigd had, voorkwam; ik zei, dat ik het niet geloofde, en dat ik Zijn Ed. om dit regt te weten, raadde, den beschuldigde en den beschuldiger op eenen tijd voor hem te ontbieden; want dat anders zijn vijanden in staat waren, om altijd zijn beste vrienden bij hem verdacht te maken. De heer van Zyll prees dit, en riep ze beiden voor hem. De beschuldiger was de eerste; maar toen hij den beschuldiger binnen komen zag, bestierf hij doodelijk. De landvoogd deed aan den beschuldigde een voorstel van de beschuldiging; maar eer hij zich daarover eens regt verantwoord en zijn alibi aangewezen had, viel de ander al deerlijk door de mand en bad om vergiffenis. Uit dat geval blijkt ook klaar, dat hij een heer was, die zich in zaken, die dat lijden konden, zeer gaarne naar den goeden raad van anderen rigten wilde. Zijn Ed. is vervangen door den heer Joannes Cops, zoon van den heer Jacob Cops, wiens meeste werk daar geweest is, om zich aan die perkeniers, die zijn vader niet genoeg ingevolgd en de heer Hurdt, zijn opvolger, meer aangehangen hadden, op het bitterste te wreken; waarover hij ook Aart Antoniszoon Vermeer (alias Aart Hac Hac genaamd) zoo lang vervolgd heeft, tot hij genoodzaakt geweest is met zijn huisgezin op te breken en naar Batavia te gaan wonen.

Hij was een slecht bestuurder, een man van zeer weinig verstand en die weinig werk van zijn dienst maakte. Hij is echter naderhand (schoon hij, zonder ordentelijk door Hun Edelheden verlost te zijn, op zijn eigen gezag maar uit Banda op Batavia kwam) raad van Indiën en zelfs nog ordinair raad geworden; maar hij maakte het daar van tijd tot tijd, met bijna nooit in de vergadering te komen, zoo slecht, dat hij op de klagt van den opperlandvoogd, den heer Jan van Hoorn, daarover uit het vaderland bedankt werd. De heer Cojett verving hem, zijnde met er tijd landvoogd geworden in een plaats, waar zijn wakkere vader als Bandiet (hoewel onschuldig, zoo men meende en alleen door de bittere haat van den heer Nicolaas Verburg) geleefd had. Deze heer had hier mede den besten reuk niet. Een proef daarvan was een geval, in 1697 en 1698 daar gebeurd. Zeker perkenier in de Laoetan, Jan Pauluszoon (zoo mij door

zeker heer verhaald is) door zijn schoonzoon Carel Harder beschuldigd zijnde, dat zijn slaven een sokkel foelie bij een derden, Barent de Bakker genaamd, gebragt hadden, om die aan vreemdelingen tegen 't plakkaat te verkoopen, zoo werd hier nog bijgevoegd, dat des eerstes vrouw, een jaloersch wijf, dit alles mede wel wist. Hierop ontbood de heer Cojett deze vrouw, die 't hem alles zeer omstandig zei; waarop zij en haar man en die, tot wien de sokkel gebragt was, eenigen tijd lang gevangen gehouden, hoewel zij en haar man, na eenigen tijd ontslagen werden. Maar aangezien die man hem mogelijk voor die gunst niet naar zijn zin of wel gansch niet beloonde (vermits hij zeer baatzuchtig was, 'tgeen hij middagklaar in Amboina getoond heeft) vond hij goed het perk, de Laoetang, den eersten perkenier, zonder een proces er over te maken, af te nemen en aan Carel Harder, bij schatting (kwantswijs) voor 6000 rijksdaalders, daar het wel eens zoo veel waard was, over te doen geven; waarin de eigenaar gansch misnoegd, goed vond daarvan aan Hun Hoog Edelheden kennis te geven. De hooge regering van Indië bevond dit stuk in allen deele zeer slordig en ten uiterste onregtvaardig, dat men een man, zelfs zonder het corpus delicti eens gevonden te hebben, maar op een enkele beschuldiging en zonder eenige geregtelijke aanspraak of onderzoek met geweld uit zijn goed zette. Zij schreven er aan hem en den raad wel zeer scherp over, maar de man heeft zijn perk niet weder gekregen, sloeg hierover aan den drank en is van droefheid het bestorven. Hij nam, bij zijn vertrek uit Banda naar Amboina, Joannes Lamotius, gewezen hoofd van Mauritius en om eenige zware misdrijven naar Rosingein gebannen, met zich, hebbende op Mauritius bij zijn uittogt van hem beleefdheid genoten; doch Hun Edelheden ordonneerden hem denzelven wéér naar Banda te zenden. Nooit hebben de Bandanezen een erger landvoogd, als den heer Theodorus de Haze gehad. Zij zeggen, dat hij gansch Banda, maar Poelo Ay vooral, bedorven en veel ingezetenen alhier zeer arm gemaakt heeft. Hij, die gelds genoeg had, wilde zelf er geen geld winnen, om te toonen, dat hij geen dienaar der E. maatschappij, quasi, was en mogt ook niet lijden, dat iemand anders, ja zelfs zijn eigen tweede en zwager, de heer van Eps, waarmede hij ook gedurig over hoop lag, het allerminste won; om welke reden hij hen ook van tijd tot tijd de gansche vaart zocht te beletten, om ze dus, als rotten in de val, geheel te doen uitsterven; weshalve de heer de Haze daarover wel ernstig aan Hun Edelheden schreef; hoewel het juist den uitslag, dien hij verwachtte, niet had. De burger en perkenier Henrik Meyer, die hij voor 't regt betrokken had, wilde hij aan de galg, of ten minste op het schavot hebben, waarom hij hem in de eene week zijn proces tegenwees; maar die man daarvan zich naar Batavia beroepende, en hij, door een reisje naar Poelo Pisang hem de gelegenheid, tot aanteekening van dit appel, zoekende af te snijden, werd juist, toen hij op 't hoofd kwam, daarom verzocht Hij trachtte het wel te ontgaan; doch vermits die man hem dreigde, door de tijd voor zijn wederkomst voorbij zou zijn, daartegen te zullen protesteren, zeide hij eindelijk, nu, wij zullen zien, hoe wij het stellen en u genoegen geven. En daarop wees diezelfde landvoogd met zijnen raad des geregts (denkt eens hoe die raad van een landvoogd afhangen moet) een en dezelfde zaak, die Meyer de week te voren verloren had, in de volgende week tot zijn voordeel uit Een dubbeld vonnis, 'tgeen zeker procureur op Batavia, om de zeldzaamheid in twee bordjes, in 't net geschreven, naast elkander, als een van zijn beste schilderijen, in zijn voorhuis ophing. Hij zond ook op zekeren tijd dezen Meyer, daar hij zeer op schijnt verbitterd geweest te zijn, met een schip naar Batavia en wilde, dat hij er geboeid naar toe gaan zou, hoewel dit niet geschied is. De perkenier Willem Bergé was derwaarts vertrokken, doch hij had zich onder de bestelgoederen in de konstapelskamer moeten versteken. En hoewel Carel Harder met zijn sloep en een pascedul, na veel moeite, derwaarts vertrokken was, had hij echter in de papieren der E. maatschappij van dat jaar geen

beter naam, dan de anderen. Hij beschuldigde deze drie, houdende zelf zijn zwager van Eps niet vrij, dat zij 't kasteel hadden willen afloopen, zoo als mij eenige van deze lieden zelf gezegd hebben; maar Hun Edelheden vonden deze beschuldiging al zoo zot, als onwaarachtig. Hij maakte het hier eindelijk zoo grof met alle zijne tirannische zottigheden, dat de burgers en perkeniers en vooral Carel Harder het niet langer kunnende harden en vreezende, dat hij hen nog de keel toebinden zou, goedvonden gezamenlijk over hem naar Batavia te klagen; waarop Hun Edelheden den heer Schenkenberg hier gezonden en hem geordonneerd hebben naar Batavia te komen, waarheen hij met Venhuyzen vertrokken is, zonder dat hem echter wegens alle die zottigheden en geweldenarijen, waarover hem de fiskaal behoorde aangesproken te hebben, het minste leed geschied is. Zoo dat het een landvoogd, als hij gunst van hoogerhand heeft, vrijstaat aan de ingezetenen al wat hij maar wil, straffeloos te doen; daar men bij andere gevallen (als aan den ouden heer Coyett en de heer Jacob Cops, toen hij uit Amboina vertrok, als ook aan de heer Hofman en anderen bleek) toen men de gunst van 't Hoogerhuis niet heeft, een landvoogd zoo wel, als een ander door den fiskaal doen aanspreken, afzetten en zelfs op 't schavot heeft weten te brengen. Wat hier de reden van geweest is, weet ik niet; maar zeg alleen, dat zijne zottigheden en geweldenarijen zoo klaar gebleken zijn, dat men hem van daar heeft moeten ontbieden en dat hij over al die valsche beschuldigingen, opzendingen en over 't plagen van zoo veel menschen niet eens gemoeid, veel min iets geleerd is; uit hetwelk men het naast oordeelen moet, dat hij vier witte voeten gehad heeft, en dat het den fiskaal, die hem anders wel gevonden zou hebben, waarschijnlijk wel verboden geweest is. Ja zijn zottigheden en huisgeweldenarijen waren maar weinig weken na zijn trouwen met een brave vrouw, die hij niet waard was, zoo groot, dat hij dezelve, die bij haar vorigen mans tijd, als zeer verstandig alles bestuurd had, zeer gaarne (zoo zij maar zoo zot, als hij, geweest was) onder 't bestuur van zijn slavên zou gesteld hebben, daar die de sleutels van alles hadden, waardoor zij duidelijk zag, dat zij er op die wijze volkomen t'huis lag; maar deze mevrouw zulk een leven niet gewoon en niet genegen dit langer op te volgen, nam daarna haren slag (toen hij zelf zei, niet genegen te zijn om bij haar te blijven, omdat zij, die omtrent 100,000 rijksdaalders bezat, zoo veel niet had, als hij wel gedacht of zij opgegeven had, en omdat er eenige uitstaande schulden onder waren, die zoo aanstonds op zijnen eisch niet inkwamen) zoo wel waar, dat zij hem met bedaardheid vraagde: «Wat hy dan wilde, dat zy doen zou?» «Met al het uwe,» zei de gek, «maar ten eersten heenen gaan;» «Als gy my,» zei zij, «schriftelyke ordre daar toe geeft, zoo zal ik gaan.» Hij ontbood aanstonds een notaris om zoo een geschrift van scheiding op te stellen; doch als die zeide daartoe niet bevoegd te zijn, verzocht hij haar neef, de heer Pieter Hakfort, die daar mede in huis woonde, dit te doen, die dit mede, als een zaak, hem niet voegende, weigerde en toen schreef hij ('tgeen ook best voor zijn vrouw was) dit zelf, waarop zij nog dien eigen avond met al het hare, zeer vreedzaam en wel dubbel blij, dat zij op zulk een bondige wijze van dezen kwaadaardigen gek verlost was, uit 't huis ging. Naderhand zag hij wel, niet door zijn eigen oogen, maar door die van twee andere heeren raden, dat hij, dien 't nu berouwde en die trachtte haar weêr bij zich te hebben, zeer dwaas gedaan had; maar zij, die bij haar stuk bleef, heeft het daartoe gebragt, dat zij niet lang daarna, ook geregtelijk en bij klokkegeslag gescheiden zijn. En na dien tijd heeft men zulk een man, die uit de landvoogdij van Banda eerst met zulken stank en met nog veel vunzer reuk van zijn vrouw gescheiden was (daar hij klaar bewees zijn eigen huis niet te kunnen besturen) nog ordinair raad van Indiën gemaakt en magt gegeven, om, nevens zoo veel verstandige heeren, gansch Indiën met een besluitende stem te regeren. Dit staaltje alleen (denk ik) zal bekwaam genoeg zijn om dezen gierigen

vrek, die op het allerminste in zijn huishouding zelf zag, en dat gaarne bedilde (schoon hij een man was, die men zei, dat meer dan 100,000 rijksdaalders van zich zelven bezat) te leeren kennen; en men verwondert zich nergens meer over, als hoe hij, die schandaleus gierig leefde, van zich heeft kunnen verkrijgen, om dat slavenloon in Banda waarvan hij maandelijks zoo veel trekken kon, af te schaffen; maar de hoop van hier door hooger te zullen stijgen en dan veel meer te zullen winnen, heeft hem die harde post, met al de vloeken daarop gevolgd en nog dagelijks volgende, als de grootste schijnheilig niet zonder veel neepen van zijn geweten, (die vrij wonderlijk gesteld was) doen overstappen. Indien dit ons van ons bestek niet te ver afleidde, wij zouden hiervan nog meer kunnen zeggen; maar zullen het hierbij laten, De heer Schenkenberg zijn vervanger, die hier in Maart 1709 kwam, stierf in Junij van datzelfde jaar, en derhalve kunnen wij van hem niets anders zeggen, dan dat hij daar met al de statie omtrent den landvoogd gebruikelijk, begraven is. Kort na zijn overlijden kwam hier de Ambonsche landvoogd, de heer Adriaan van der Stel, hoewel ongeroepen en buiten eenige noodzakelijkheid, gelijk wij nader onder Amboina zien. Wat hij echter hier verrigt heeft, zouden wij kunnen toonen; doch ons te ver daarover moeten uitbreiden, daar wij ons zoeken zoo veel mogelijk te bekorten. De laatste Bandasche landvoogd waar wij nog iets van te zeggen hadden, is de heer Andries van Eps. Hij was de voorzoon van een vrouw, die met den perkenier en burgerluitenant N. Hardekop is getrouwd geweest. Deze heer Hardekop, met een dochter van den heer van Brengel getrouwd en eenige jaren er na naar Batavia met zijn huisgezin vertrokken en daar overleden zijnde, is die jufvrouw naderhand met den heer Douglas hertrouwd, die eindelijk raad extraordinair, daarna ordinair en directeur generaal van Indië geworden zijnde, dezen van Esp, waarschijnlijk op de voorspraak van zijn huisvrouw, van tijd tot tijd zoo ver voortgeholpen heeft, dat hij, die anders daartoe geen bekwaamheden ter wereld en nooit eenig ander dan zijn geboorteland Banda gezien had, daar eindelijk echter landvoogd geworden is. Zoo lang er geene bittere en uitberstende geschillen tusschen den heer opperlandvoogd Abraham van Riebeek en den heer directeur Douglas voorvielen, werd hij door den heer Douglas en uit vrees van zoo grooten Christoffel aan 't Hoogerhuis, in veel van zijn dwaze kwuinten, door de Bandanezen verdragen, zonder dat men er veel anders, dan dat hij de snedigste niet was, van hoorde. Maar nadat het vuur tusschen die twee heeren zoo openbaar en zoo sterk aan 't vlammen geraakt was, dat de bittere heer van Riebeek den heer Douglas zoodanig in volle vergadering gehekeld en geslingerd had, dat hij er 14 dagen van te bed lag, zoo moesten ook van de weerstuit al de vrienden van dien heer en vooral de heer van Eps aanhouden en ook een Afrikaansche houw over den neus hebben. Hiertoe had niet weinig aanleiding gegeven, dat de heer landvoogd van Eps iemand had hooren zeggen dat er een pasquil op hem was gemaakt, dat door hem toevallig in den openstaande lessenaar van zeker assistent Mattheus Castella gezien en ook waarschijnlijk door den Castella bedacht was. Hij had dit zoo ras niet vernomen, of hij zond gecommitteerden om die lessenaar te doen openen en, daar Castella dit niet doen wilde, gaf hij last van die te doen opbreken, liet er dat pasquil, zonder naam uithalen hij hem brengen en dezen Castella daarover, zonder eenig verder bewijs dat hij het gemaakt had, maar omdat hij 't bezat, zonder dat hij het aan iemand gezegd, of iets daarvan verbreid had, niet alleen gevangen zetten, maar ook, na hem daarover in regten betrokken te hebben, geeselen, brandmerken en in de keten slaan. Deze onordentelijke handeling omtrent 1712 voorgevallen, waaide ten eerste naar Batavia over en gaf daar, te meer dewijl zij zoo wonderlijk in de kraam van den nooitvergevenden heer van Riebeek diende, zulken roep dat Hun Edelheden daarover een zeer scherpen brief aan hem en den raad in Banda schreven en Castella, met zijn stukken, zoo als hij nog in de keten was,

naar Batavia ontboden, om daar zijne actie tegen degenen, die hem zoo onregtvaardig mishandeld hadden, zoo als hij te raden worden zou, in te stellen. De heer van Eps die dit nooit verwacht had, en nu alles echter tot zijn nadeel en de spillen op Batavia gansch verdraaid vond, was hierdoor niet weinig benard, ja zoodanig dat hij Castella, toen hij vertrok, aanbood buiten de keten naar Batavia te laten gaan, even of dit verandering aan zijn grove misslag geven kon; doch Castella dit weigerende, zei dat, had hij er nu zoo lang ingezeten, hij er ook nog wel tot Batavia toe in blijven kon en er ook in blijven zou, om daar zoo te komen en te zien, wat Hun Edelheden hierover verder zouden goedvinden. Dit ontstelde den heer van Eps zoodanig, dat het hem bijna aan de zinnen ging, te meer, daar Hun Edelheden van hem ook een omstandig berigt wegens dit gansch geval, daar hij weinig raad toe wist, afvorderden. Castella kwam omtrent in 't midden van Mei 1713 in de keten op Batavia en werd in 't ambachtskwartier geplaatst. Hij had gedacht, dat hij ten eerste uit de keten geraken zou; maar de behandeling van zijn zaak, die eerst een naauwkeurig onderzoek door den raad van justitie vereischte, liet dit nog niet toe. Den 14den October van dat jaar kwam er tijding op Batavia, dat de landvoogd van Eps 4 burgers van Banda, zoo als zij in 't fort kwamen, had laten vast houden en laarzen, omdat zij onwillig waren geweest tot nog toe te betalen zekere penningen, die hen opgelegd waren wegens buitengewone vernieuwingen aan de kerk, (dat geheel buiten gewoonte was) om 'twelk te ontwijken, de burger Carper nu deze zelfde maand October met zijn gansch huisgezin op Batavia gekomen was. In deze maand vernam men ook, dat zeker predikant gansch niet eerbiedig, noch eerwaardig door dezen en genen in Banda behandeld was volgens zijn eigen schrijven aan zeker heer op Batavia, die 't mij voorlas. Het opperhoofd van Poelo Ay, Jacobus Valentijn had hem, kort na zijn aankomst op dat eiland een brave oorveeg (zoo als sommige lieden zeiden) gegeven; doch hij had dit opperhoofd zoo deftig betaald, dat hij er eer van had, hoewel zich een predikant nooit met zijn handen, maar met zijn tong en pen verweeren moet. Niet lang daarna werd diezelfde pater op de voorbruiloft van de dochter van den heer van Eps ten huize van dien landvoogd genoodigd. Hij kwam er; doch werd aanstonds door zeker heer niet alleen zeer kwalijk over eene theologische stoffe sprekende, bejegend, maar kreeg ook (dat veel hooger liep) een brave suffet, 't geen hij niet wel kunnende veelen, meende hij dien heer bij de kop te krijgen, (dat hij, mijns oordeels niet moest gedaan, maar liever weggegaan en naderhand hierover geklaagd hebben) maar deze heer wat kort zijnde, ontdook zijn handen, latende, zoo ik meen, echter nog zijn pruik in de loop. Zoo ras hij 't ontdoken was, stelde zich zeker onderkoopman voor hem in de bres, maar hij vatte dien onvoorzigtigen jongeling zeer ongenadig aan en wierp hem zoodanig tegen den grond, dat hij niet weer omtrent hem komen durfde. De fiskaal de Groot, die al mede het tegen hem had, vraagde, wat het te zeggen was dien onderkoopman zoo te handelen en wilde hem daarop mede aanpakken; maar hij gaf hem van datzelfde laken een rok en broek. De kapitein die er mede bijstond en, die zoo men zei met al die andere opgestemd had, om dien pater eens ter degen pal te zetten en een vuile atheïstische taal tegen hem uit te slaan, kwam zich het laatste in de bres stellen meenende door zijn krijgskundige achtbaarheid en grove handen (aldaar hij hem ook aantastte) deze pater niet alleen te oversnuiven, maar ook wakker af te rossen, doch dit ontschoot hem volkomen: want de predikant greep dit ongezouten en stinkend stuk vleesch in zijn ruggestreng en wierp hem zoodanig, dat hij kwatste tegen de muur. Gedurende deze bataille in 't huis van den landvoogd waren de kaarsen ook uitgeraakt, waarop de heer van Eps niet wetende wat er te doen was, in die kamer gekomen en, bij ongeluk omtrent dezen pater geraakt, dien hij ook, zonder hem te kennen als vijand, maar tot zijn ongeluk aantastte, aangezien hij hem een groot getal muilpeeren

gaf, waarom hij zich eindelijk bekend maakte. De pater hoorende dat hij de landvoogd onder zijn kluiven had, zeide met bedaardheid: «Mijnheer, zijt gij het, ik had het op u zoo niet gemeend; maar dacht, dat het een ander was, die mij als vijand aantaste en derhalve is mij dat leed;» en dus liet hij hem, nevens de vier anderen, met alle de gekregene slagen daar en ging, om verdere moeite te mijden, naar huis. Het bleef daar echter niet bij: want daags daarna tot den avond zich in huis gehouden hebbende, ging hij met zijn kabai of dunne japonsche rok, om een avondluchtje; doch had een klein houwertje daaronder verborgen, of somtijds een van deze avondwolven een toeleg gelijk hij vreesde. op hem gemaakt mogt hebben. En waarlijk zijn voorzorg was niet te vergeefs: want in zekere straat gekomen, werd hij door een van deze vier gasten vergezeld van eenige slaven met dikke stokken, zeer schielijk overvallen, maar hij had zich wel in des landvoogds huis geweerd, hij deed het hier niet minder, rukte aanstonds van leer, 't welk de slaven zoo ras niet zagen, of zij lieten hun meester in de pekel, welke hij dwong op straat al knielende hem om vergiffenis van zijne dwaasheid te bidden. De landvoogd van Eps, die dit alles hoorde, schreef van al deze gevallen alzoo weinig naar Batavia, als van de wedergadelooze slagen, die hij bij dat duister avondspel zoo onverwacht kreeg, maar verzocht alleen, dat Hun Edelheden hem in plaats van de drie predikanten toen aldaar, (die ook om hunne opkomst, zonder ergens verder van te spreken, verzochten) drie vroome, eerlijke en godvruchtige personen geliefden toe te zenden; waaruit velen op Batavia geloofden, dat of de landvoogd gek was, of dat hij ten minste vaststelde, dat de drie, die om hunne verlossing verzochten, niet vroom, eerlijk, noch godvruchtig waren; doch de tijd heeft geleerd, dat het eerste maar al te waar was. Nog in deze maand kwam er tijding, dat de heer van Eps, geen raad met de zaak van Castella waarop Hun Edelheden zeer stijf stonden, wetende niet alleen mijmerde, maar niet veel beter als gek en beroerd was; waardoor hij ook genoodzaakt geweest is, om in 1714 ontslag van zijne bediening, mits verblijvende daar te verzoeken, 'tgeen hem beide, mits afschrijving van gagie, in 1715 toegestaan is. Hoe 't nu verder met de zaak van Castella en hem gegaan is, weet ik niet net, dan alleen, dat Hun Edelheden in 1716 't verblijf van den heer van Eps in Banda ingetrokken en hem geordonneerd hebben wegens de zaak van Castella op Batavia te komen aangezien hij haar nog gansch geen verantwoording daaromtrent gedaan had. Ik geloof echter, dat die zaak zulken vaart niet meer, als in 't eerst geloopen heeft, omdat de heer van Riebeek in 1713 ondertusschen is komen te overlijden, en schoon de heer Douglas, patroon van den heer van Eps, niet lang er na naar 't vaderland vertrokken is, heeft hij echter daar in zijne plaats den heer Casteleijn, zijnen vriend, en den heer van Swol gelaten, met wien, toen opperlandvoogd zijnde, hij in een goed verstand stond, en altijd gedaan heeft ten ware daarin door de tijd eenige verandering ('tgeen ik niet geloof, noch mij gebleken is) gekomen was. In zijn plaats kwam in 1715 de somtijds waarheid sprekende heer Philip David van Ucchelen, die in 1719 in 't begin met zijn tweede Jan de Croese en den fiskaal Louis Baarmaaker, over hun slecht huishouden daar, opontboden is met afgeschreven soldij, en door den heer Pieter Gabry, tweede van Amboina, in 1619 vervangen. Deze heer Gabry bleef er tot 1721 en werd door den heer Salomon Storm vervangen; doch deze den 1sten Januarij 1722 overleden zijnde, is mijn schoonzoon de heer Balthazar de Bruynne hier 5 maanden gezaghebber geweest.

Zevende Hoofdstuk.

De beschrijving van Solor en Timor, met de eilanden daaromtrent liggende. Het eiland Solor in 't bijzonder. Eenige zaken beide eilanden rakende. Solor's vesting in 1613 door ons veroverd. Verdere zaken, door den heer Schot hier verrigt. Wonderlijk voorval van Gonsalvo d'Ornay in 1637. Verheyden in 1655 hier ellendig aan zijn einde geraakt. De heer de Vlaming van Outshoorn's slechte ontmoeting hier in 1656. Verdere opperhoofden, die hier gelegen hebben.

Nadat wij de landvoogdij van Banda afgehandeld hebben, meenen wij nu zeer gevoeglijk over de eilanden Solor en Timor te zullen kunnen spreken; als zijnde naast aan de Z. wester eilanden die onder Banda staan, gelegen. Wij zullen daar niet veel van zeggen, maar ze zoo net mogelijk kortelijk beschrijven en om daar te netter begrip van te hebben, zullen wij vooraf eerst een korte beschrijving van al de eilanden, daaromtrent gelegen, geven. Wij beginnen dan dit bestek van 't eiland Saleyer, 'tgeen in 't N. W. of anders digt bij de eilandjes Boegeroenes, of wel bij de Z. W. hoek van de bogt van Boni gelegen is; een eiland dat 13 of 14 mijlen, Z. en N. meest gestrekt liggende, lang en omtrent 3 mijlen in 't midden breed is, loopende naar 't Z. en N. hoe langer hoe spitser toe. Langs den westkant loopt een smal rifje, dat zich op de eene plaats wat verder, als op de andere uitstrekt. Ook ziet men aan den kant vlak in 't midden een eilandje, 1 mijl van de wal, het Bajen-eiland genaamd, 'tgeen bijna rondom, uitgenomen de O. zijde, in een rif ligt, dat van 't eiland Saleyer zijn begin neemt en tot deszelfs Z. O. hoek voortloopt. Het is omtrent 2 mijlen Z. en N. in de lengte en 1 mijl O. en W. in de breedte, hebbende 2 mijlen N. westelijker nog een bijzonder rif op zich zelve, dat omtrent 2 mijlen in 't rond is en meest N. O. en Z. W. gestrekt en 5 of 6 mijlen W. N. W. van 'tzelve liggen eenige rotsen, Zoutelands rotsen genaamd. Bezuiden 't Bajen eiland 1 of 2 mijlen, ziet men ook op dat rif, dat langs Saleyer loopt, 2 eilandjes op een plaats waar dat rif zich in naar 't W. wel 1 mijl of 2 naar 't W., als ook naar 't Z. en N. breeder uitzet; en aan de Z. hoek van Saleyer, 1 mijl er bewesten, ziet men Z. en N. ½ mijl van elkander drie eilandjes en de twee wel zoo zuidelijk gestrekt liggen, die ieder een kleine mijl in 't rond zijn. Naast aan Saleyer doet zich het eiland Calauro in 't Z. O. op, zijnde omtrent 2 mijlen met zijn N. W. hoek (waarbij een eilandje ligt) en wel 3 mijlen met zijn Z. W. hoek er van gelegen. Men ziet ook tusschen 't midden van dit eiland en tusschen de Z. hoek van Saleyer, ½ mijl van Calauro, nog een eilandje en aan den N. O. kant van een rivier, die zich daaromtrent in 't midden vertoont, Z. O. aan nog drie dergelijke 1 mijl van elkander zoo gestrekt liggen, dat het Z. oostelijkste af en aan den N. O. hoek van dit eiland zich vertoont, behalven dat men nog zoo een eilandje (doch wel zoo groot) in de voornoemde rivier ziet. Het eiland Calauro is 7 of 8 mijlen N. W. en Z. O. lang en 5 mijlen N. ten O. en Z. ten W. breed. Het heeft pas binnen zijn Z. W. hoek een kleine baai, die wel 2 of 3 mijlen in 't rond is en ten N. O. van de N. O. hoek deszelfs ziet men een eiland, 't Hoog Eiland genaamd, dat zich meest N. N. W. en Z. Z. O. op een rif, dat er rondom loopt, henen strekt. Ten N. O. van dit Hoog Eiland heeft men wel 15 of 16 mijlen in 't vierkant, meest N. ten W. en Z. ten O. een gansche rist van wel 20 eilanden en droogten liggen, de Tygers-eilanden genaamd, van welke er drie in 't Z. meest N. W. en Z. O. gestrekt liggen, die daarom de drie zuidelijke Tygers-eilanden genaamd worden. Rondom dezelve zijn zeer veel reven en in 't N. O. is nog een eilandje, het Slangen-eiland genaamd. Veertien mijlen beoosten deze Tygers-eilanden of wel van 't Slangen-eiland ligt een groot rif, dat zich wel 6 of 7 mijlen N. O. en Z. W. in de lengte en meest 2 of 3 mijlen in de

breedte uitstrekt. Vijf mijlen beoosten 'tzelve ligt een eilandje Groenwoud genaamd, zijnde 2 mijlen O. en W. lang en 1 mijl ruim breed; en 2 of 3 mijlen bezuiden 'tzelve ligt in 't O. een rif van 2 of 3 mijlen in 't rond meest N. W. en Z. O. gestrekt en een eilandje in 't W. 1½ mijl er af, zijnde 2 mijlen in 't rond, het Hagedis-eiland genaamd en pas bezuiden dit laatste nog 2 eilandjes N. W. en Z. O. 1 mijl vaneen liggende, welk Z. oostelijkst Batalaja genaamd is. Vlak bezuiden de Tygers-eilanden 5 of 6 mijlen ligt een droogte, de Heilbot genaamd, die 3 of 4 mijlen in 't rond en vol katskoppen is. Negen mijlen bewesten dit rif (wel zoo zuidelijk) en 4 mijlen bezuiden Calauro's Z. hoek, liggen de eilanden Schiedam genaamd, zijnde ieder pas 2 mijlen in 't rond. Het N. oostelijkst ligt maar 5 mijlen van Calauro, doch de 2 zuidelijkste wel 6 of 7 mijlen. Deze twee laatste liggen O. en W. ¼ mijl van elkander en van het westelijkste loopt een rif, dat zich W. aan wel 11 mijlen en Z. ten N. wel 3 of 4 mijlen ver uitstrekt, loopende in 't W. wat naar 't N. W. om. Zes of acht mijlen ten Z. O. van het oostelijkste dezer twee eilanden doet zich een eilandje op, dat O. en W. 2 of 3 mijlen lang, 2 mijl breed en 'tgeen Batoe Pandjang genaamd is, hebbende in 't Z. O. een rifje aan zich vast. Twee mijlen O. ten N. van 'tzelve ligt het eilandje Bata Cariman, dat omtrent 3 mijlen in 't rond is en 2 mijlen oostelijker nog 2 eilandjes Z. en N. zeer digt bijeen liggen heeft; ten Z. W. van welke 5 mijlen zich een eilandje, 't Postpaard genaamd, op een rif, dat er rond loopt, vertoont, zijnde met rif met al omtrent 3 mijlen in den omtrek. Z. ten W. van 't Postpaard 5 mijlen ligt het eilandje Rossa Goeroc, dat pas 1 mijl in 't rond is en ten O. van 'twelk nog een kleintje ligt. Zeven of acht mijlen meer naar 't Z. W. doet zich het eiland Loesa Radja, dat pas 2 mijlen in 't rond is, op. Bewesten 'twelke 5 mijlen een onbekend eilandje van 1 mijl in 't rond, 1 mijl van 't groot eiland Ende ligt, gelijk men 7 of 8 mijlen beoosten Loesa Radja nog 2 eilandjes, meest O. en W. digt bijeen gestrekt, pas 1 of 2 mijlen van den wal van dat groot eiland liggen ziet. Eer wij verder van 't eiland Ende (anders ook 't land van Floris genaamd) spreken, moeten wij vooraf zeggen, dat 6 of 7 mijlen bewesten 'tzelve zich de O. hoek van 't eiland Sumbawa en dat zich die Z. en N. wel 7 of 8 mijlen lang en wel 5 mijlen O. en W. breed vertoont. In 't N. van dit deel van Sumbawa ligt een dorpje, Sapi genaamd, ten N. van 'twelke 1 mijl een eilandje van 1 mijl in 't rond ligt en 3 mijlen O. ten Z. Sapi ligt nog een eiland, dat wel zoo klein is en 'tgeen nog 8 of 9 kleiner eilandjes ten Z. van zich meest O. en W. gestrekt liggen heeft aan de N. zijde van die straat, die naar dit dorp de straat van Sapi genaamd en die wel 7 of 8 mijlen N. en Z. lang en wel 4 mijlen O. en W. breed is. En gelijk men die eilandjes in 't N. dus heeft, daar vertoonen er zich nog 4 anderen digt bij Sumbawa's O. kant, en pas voorbij een rivier die omtrent 2 mijlen bezuiden 't dorp Sapi zich opdoet en drie 1 mijl bezuiden dat eilandje ½ mijl vaneen Z. en N. 1 mijl van den wal in de Z. mond van deze straat gestrekt; hoedanig een men er nog zeer digt bij Sumbawa's Z O hoek ziet. Vier mijlen beoosten Sumbawa, wat zuidelijker als 't midden van deszelfs O hoek, doet zich een eiland op dat Z. en N. wel 4 mijlen lang en O. en W. in 't Z. 3, doch in 't N. maar 2 mijlen breed is, aan welkers Z. O. kant men een, gelijk men bij de N. O. hoek nog 3 en verder beoosten hetzelve nog drie eilandjes Z. en N. gestrekt liggen ziet; van welk zuidelijkst der drie laatste 1 mijl oostelijker, men weêr vier eilandjes 3 of 4 mijlen ver naar 't N. met een kromme bogt, die wat naar 't O. loopt, strekken ziet, tegenover welke zich 2 mijlen oostelijker digt aan den wal van 't eiland Ende veel katskoppen pas bezuiden een ander eilandje vertoonen, tusschen welk eilandje en de O. wal een rif van 1 mijl breed, 2 of 3 mijlen N. aan en van daar dan O. aan wel 2 of 3 mijlen breed is, wel 10 of 12 mijlen ver tot tegen de N. hoek van 't eiland Ende zoodanig loopt, dat het allengskens tot op 1 mijl breedte versmalt, aan welkers einde in 't

O. men drie eilandjes meest O. en W. (wel zoo Z. W.) ½ mijl vaneen gestrekt liggen ziet, waarvan 't oostelijkst 't Vlak eiland, 't naast er aan het Zuikerbrood en 't westelijkst het Groot eiland (zijnde ook 't grootste) genaamd is. En af en aan de N. W. hoek van 't eiland Ende, waar dit rif op zijn breedste is, ziet men nog zoo een eiland van grootte als dat, waar dit rif begint; tusschen 'twelke en de vaste wal zich nog twee kleinere eilandjes, N. O. en Z. W. gestrekt vertoonen. Vijf mijlen van den W. hoek van 't land van Flores ligt nog een eiland, dat wij nevens nog 2 anderen voor het te beschrijven, gaarne eerst af zouden doen. Het eerste is Nomba genaamd, zijnde W. N. W. en O. Z. O. omtrent 6 of 7 mijlen lang en meest 2 mijlen breed. Vijf mijlen van deszelfs N. W. hoek en 2 mijlen van deszelfs Z. O. hoek, ligt Poelo Tsjindana of het Sandelbosch eiland. Dit is een zeer groot en woest eiland, dat zich al mede meest W. N. W. en O. Z. O. 30 mijlen ruim in de lengte en Z. en N. 14 of 15 mijlen in de breedte uitstrekt; doch aan den N. W. hoek is 't pas 4 of 5 en aan den Z. O. hoek maar 3 of 4 mijlen breed. Ook loopt er een smal rif, dat pas 2 of 3 mijlen beoosten de N. W. hoek begint en zoo 1 mijl buiten den wal zich uitstrekkende, dus langs den wal meest (uitgenomen bij den W. hoek) gelijk doorgaat tot aan den N. O. hoek, van waar het dan tot den Z. O. hoek wel verder vervolgt; maar het wordt daar wel 2, 3 en 4 malen breeder tot op de helft (waar in 't midden ook een eilandje ligt) van waar het allengskens naar den Z. O. hoek toe tot op 1 mijl versmalt; daar het anders langs de N. wal doorgaans maar 1 mijl breed was. Men wil dat op dit eiland geheele losschen met sandelhout zijn. In 't Z. Z. O. heeft dit eiland een diepe inbogt vlak voor dewelke 2 of 3 mijlen van de wal het eilandje Sauvo ligt. Dit is Z. en N. 4 mijlen lang en O. en W. 3 mijlen breed; doch in 't O. is 't wel zoo lang en in 't N. wel zoo breed, zijnde aan de O. zijde wat ingebogen. Ook ziet men een eilandje aan den Z. O. kant zeer digt er aan liggen. Nu keeren wij weer tot het land van Floris of 't eiland Ende, en zeggen, dat het van 't O. tot het W. (draaijende in 't O. 6 of 7 mijlen wat naar 't N.) omtrent 42 of 43 mijlen lang en Z. en N. in 't midden wel 13, in 't W. 5 en ook 3 en in 't N. O. 5, hoewel het 4 of 6 mijlen bewesten de N. O. hoek maar 1¼ mijl breed is. Het noordelijkste deel van de N. O. hoek wordt kaap Flores genaamd, en 10 mijlen bewesten dezelve, 2 mijlen bewesten dien naauwen hals, die 't land daar maakt, heeft men een plaats, Croewi genaamd. Tusschen dit Croewi en kaap Floris heeft dit eiland aan de Z. O. kant twee baaijen, waarvan de naaste aan de N O. hoek er pas 2 mijlen bewesten gelegen, 2 mijlen diep en 1 mijl wijd is, maar 1½ mijl westelijker ligt er een, die wel 5 of 6 mijlen diep en wel 3 of 4 mijlen breed is en zich meest N. W. en Z. O. strekt, hebbende achter aan bijna tegen den wal een eilandje van 1 mijl in 't rond liggen. Vlak benoorden Croewi liggen digt bij den wal ook eenige katskoppen, ten N. O. van welke de drie eilanden ten O. van Loesa Radja zich opdoen en bewesten die katskoppen of wel van Croewi (waar de wal wel 2 mijlen na 't Z. inbuigt) loopt een rif van bijna enkel katskoppen wel 2 mijlen buiten den wal; die daarna W aan naar t N. weer allengskens N. W. uitschiet en dan 5 of 6 mijlen tot aan de N. hoek W. aanloopt; welke N. hoek de Yzere hoek genaamd wordt. Bij dezen IJzeren hoek is op 't land op zijn breedste, doch aan den Z. kant buigt die wal van den Z. hoek naar 't N. W. wel 5 mijlen in, waar de wal bij een eilandje, 't geen men daar digt tegen dezelve aanziet, dan vlak W. aan met een smal rif (dat omtrent 1 mijl breed is) tot aan deszelfs Z. W. hoek bijna voortloopt, terwijl men hier en daar onderweg een eilandje ontmoet. In 't N. O. van dit eiland, 1 mijl van den wal, doet zich nog een eiland van 1 mijl in 't rond op. Vlak ten O. van den Z. O. hoek van 't eiland Ende, in 't midden tusschen dat eiland van 1 mijl en tusschen 't eiland Solor (hoewel wel zoo Z. en wel zoo na aan Solor) ligt het eiland Serbite.

Dit is een zeer hoog en bergachtig eiland, dat zich boschrijk en lustig vertoont, zijnde omtrent 7 mijlen O. en W. lang en 3 of 4 mijlen Z. en N. breed; doch in 't W. wel op zijn breedste. Op de N. W. hoek ligt Adenare, op den W. hoek Labetau, in Z. naar de W. kant ziet men Toerang; 1 mijl oostelijker Lamase, nog 1 mijl oostelijker Carma of Carmang en nog 1 mijl oostelijker bijna aan den O. hoek heeft men Lamhale waar men ook een schoone rivier heeft. Tusschen dit eiland en 't land van Floris is een straat van 1 of 2 mijlen breed en die wel 3 mijlen lang is, en die dan nog wel 7 of 8 mijlen tusschen 't land van Ende en tusschen Solor Z. W. aan vervolgt; gelijk er ook zulk een straat tusschen Solor en 't eiland Serbite is, die zich wel 5 mijlen in de lengte O. en W. en 2 of 3 mijlen in de breedte uitstrekt, zijnde Solor's N. W. hoek en Serbite's Z. W. hoek 2 mijlen en derzelver O. hoeken 3 of 4 mijlen vaneen gelegen. Nu zouden wij wel dienen van Solor te spreken; doch wij zullen daarmede wachten, totdat wij nog 2 of 3 eilanden die wat oostelijker liggen vooraf zullen hebben afgehandeld. Ten O. van Solor 2 of 3 mijlen vertoont zich de W. hoek van 't eiland Lombatta en 1 mijl beoosten 't eiland Serbite vertoont zich de N. hoek van 'tzelve, die ook met een W. hoek er naar toe draait, makende dus van deszelfs W. naar deszelfs N. hoek een diepe inbogt, die met een halfrond wel 7 of 8 mijlen ver loopt. Aan den Z. W. hoek van dit eiland ligt een eilandje, het Doorluchtig eiland genaamd; en 5 mijlen benoorden de N. hoek ligt het eilandje Batoetara, dat pas 1 mijl in 't rond is. Aan den Z. kant is dit Lombatta zeer bergachtig en 1 mijl beoosten 'tzelve ziet men 't eiland Pontare, tusschen beide welk eiland een straat is, wel 5 mijlen lang en maar 1 of 1½ mijl breed. Aan den N. kant, naast aan Pontare ligt een eilandje van 1 mijl in 't rond en een zeer klein tusschen 'tzelve en tusschen Pontare. En aan den Z. kant van de straat liggen er voor den mond vier, de twee kleinste digt aan Pontare N. W. en Z. O. en de twee grootste O. en W. gestrekt, zijnde 't westelijkst omtrent 2 en 't oostelijkst omtrent 1 mijl in 't rond. Het eiland Pontare is meest N. W. en Z. O. gestrekt en aldus omtrent 5 mijlen lang en 3 mijlen breed, doch in 't N. W. kan de breedste wel 5 mijlen halen; aan deszelfs Z. W. kant buigt de wal met een diepe baai naar 't W. om en aan de O. kant zijn ook twee kleine baaijen. Tegen over dit eiland 1 mijl of 2 naar 't O. ligt het eiland Ombo, tusschen 'twelke en Pontare weder eene straat is, die N. W. en Z. O. wel 6 of 7 mijlen lang en 2 of 3 mijlen wijd is. In 't midden van die straat ligt een eilandje digt aan Ombo, gelijk men er nog twee naast een, N. W. en Z. O. gestrekt, vlak voor de N. W. hoek van dat eiland op een rif, dat zich wel 3 mijlen in 't rond uitstrekt, liggen heeft. Dit eiland Ombo (ook wel Emmer genaamd) is O. en W. 14 mijlen lang en Z. en N. in 't W. 5, en in in 't O. 6 mijlen breed, zijnde overal meest een gelijke vierkanten wal, uitgenomen dat men aan de N. kant twee kleine baaijen ziet die ieder 3 of 4 mijlen in 't rond, hoewel de oostelijkste de grootste is. Ook is er aan den W. kant nog een inbogtje. De N. O. hoek van Ombo ligt 5½ mijl van 't eiland Etter en de Z. O. hoek 4 mijlen van Timor's N. O. hoek en 8 of 9 mijlen van 't eiland Kisser of Fetter, dat vlak beoosten 'tzelve ligt.

Het eiland Solor ligt 3 of 4 mijlen ten O. van de groote baai van 't land van Flores, die zich aan deszelfs O. kant vertoont en omtrent 1½ mijl van het eiland Serbite. Het ligt meest N. O. en Z. W. 6 mijlen in de lengte gestrekt en 't is omtrent 4 mijlen in 't Z. W. en 5 mijlen in 't N. O. breed. Aan den Z. O. kant is een groote baai wel van 3 of 4 mijlen lengte, waar ons fort Henrikus ligt. Een mijl buiten de Z. W. hoek ziet men 4 eilandjes voor den mond van een straat, die tusschen 't land van Ende en tusschen Solor is, en die zoo wel 8 of 10 mijlen ver N. aan tusschen die twee wallen en tusschen die van Ende en Serbite, loopt. Pas benoorden den Z. W. hoek ziet men Lesauw, en wat noordelijker vertoont zich de Larentoeke, twee plaatsen, die onder

de Portugezen staan. Ten Z. de eilanden Solor, Lombatta, Pontare en Ombo (te weten van Solor en Pontare 15 of 16, van Lombatta 9 en van Ombo maar 4 mijlen) doet zich het schoon eiland Timor zeer lustig op. Dit eiland ligt meest O. N. O. en W. Z. W. gestrekt. Het vertoont zich maar 56 mijlen, maar het is wel 80 mijlen lang, gelijk wij in 1686 er langs zeilende, bevonden hebben. De breedte is zeer ongelijk, zijnde in 't midden 17 of 18 (maar gaande allengskens naar 't Z. W., doch vooral naar 't Z. O. af, en dan naar 't N. O. weêr een weinig verbreedende) in 't N. O. bij Sillevan en Matavay 5 en in 't Z. W. mede 4 of 5 mijlen breedte, doch in 't N. O., van Sillevan al N. O. aangaande, wordt de wal allengskens breeder, kunnende 8 of 9 mijlen van gemelde plaats wel 10 of 11 mijlen halen; doch van daar versmalt zij weêr zoodanig, dat de N. O. hoek maar 1 of 2 mijlen breed is. Om dit eiland nu verder te beschrijven, zullen wij van de N. O. hoek af beginnen en eerst den N. kant langs gaan. Een mijl of 2 bewesten dezen hoek is een baaitje, waar men ankeren kan, waar zich een plaats Hon genaamd vertoont. Een mijl westelijker, waar de wal wat naar 't N. W. omtrent 9 mijlen ver uitloopt, ontmoet men Marenti en 2 mijlen N. westelijker Labet, tusschen beide welke plaatsen de wal wat inbuigt. Pas voorbij Labet schiet dezelve met een klein rond hoekje naar 't N. W. (waarvoor een klein rifje zich 1 mijl naar 't N. W. uitstrekt) uit, makende een klein smal, doch lang baaitje. Hier ligt het koningrijk van Ade Mantoetoe, wiens koning de Portugezen verdreven hebben, en die ook in 1680 in Amboina en Banda geweest, Christen geworden en Salomon Speelman (naar de heer commissaris Speelman) gedoopt is. Het voornoemde baaitje is maar 1 mijl breed, maar wel 3 mijlen lang. Van de W. hoek van dit baaitje (waar zich weêr een smal rifje wel 3 mijlen W. aan vertoont en waar men eerst Bato, 1¼ mijl van Ade Mantoetoe, heeft) buigt de wal wat in, makende een vlakke bogt van 3 of 4 mijlen. Twee mijlen van Bato naar 't W. ligt Mateto. Twee mijlen N. westelijker (waar de wal wat 't N. draait) ligt Batemelo. Daarna loopt de wal wat naar 't W. en maakt bij Turier (dat 2 mijlen westelijker ligt) weêr een klein vlak bogtje, dat wat naar 't N. W., omtrent 2 mijlen, uitloopt, waar vlak voor de N. W. hoek (waar dit N. oostelijk stukje lands op zijn breedste is) het dorpje Toetobabe ligt. Hier van daan draait de wal 9 of 10 mijlen naar 't Z. Z. W. in, waar zich 2 of 3 mijlen van de N. W. hoek (die pas 1 mijl breed en 2 mijlen lang is) een baaitje, dat omtrent 3 mijlen lang is, vertoont, van waar de wal al Z. Z. W. en dan weêr wat westelijker uitloopt. Omtrent 5 mijlen van deze baai of 8 mijlen van die N. W. hoek, ligt Balaboa weêr aan een baaitje, waar zich het land tusschen deze plaat en de. Z. O. wal wat bezuiden Loemani zeer bergachtig vertoont. Twee mijlen ten Z. Z. W. van Balaboa ontmoet men een riviertje, en pas ten Z. Z. W. van 'tzelve ligt Batoegoede, van waar nog 4 mijlen Z. Z. W. aangaande (daar zich de diepste inbuiging van den wal van den N. W. hoek af zoo van dien alsmede van den westkant vertoont) ontmoet men Sillevan, pas bewesten 'twelke zich ½ mijl van de wal een zeer klein rifje vertoont. Van Sillevan loopt de wal weder 14 of 15 mijlen N. W. aan en van deze plaats 6 mijlen N. westelijker ontmoet men eerst een riviertje en dan Atipopon. Van die rivier loopt 3 mijlen W. aan een smal rifje, voor 'twelke twee eilandjes meest O. en W. ½ mijl vaneen en een weinig verder van de wal liggen. Vier mijlen van Atipopon, N. W. aan, ligt Batoepoeteh en 2 mijlen verder, bij een kleine rivier, ziet men Assem liggen; van waar 4 of 5 mijlen Meena (een magtig koninkrijk) bij een rivier ligt, pas bewesten welke zich een N. hoekje vertoont. Als men daar naar 't Z. O. ziet, doet zich eenig gebergte op. Hier van daan loopt de wal wel 10 of 12 mijlen meest W. ten Z. Twee mijlen van Meena ligt Liffetau. Nog 4 mijlen verder is een vlak bogtje, waarna de wal weêr wat N. W. buigt en dan vlak W. 3 mijlen tot een riviertje loopt, van waar de wal W. ten Z. tot bij twee eilandjes, pas 1 mijl

buiten de wal gelegen en elk op een bijzonder klein rifje liggende, loopt, van welke reven 't oostelijkst wel 1 mijl O. en W. lang en 't ander rond, gelijk ook het westelijkst eilandje Poelo Bato genaamd en dat van Liffetau omtrent 10 of 11 mijlen W. ten Z. aan gelegen is. Tusschen Liffetau en Poelo Bato is dit eiland wel op zijn breedste en van daar loopt de wal 14 of 15 mijlen ver allengskens naar 't W. Z. W. en naar 't Z. W. zonder dat men van Poelo Bato omtrent 9 mijlen W. Z. W. aan iets ontmoet, dan eerst eenig gebergte omtrent het strand en ook landwaarts in 4 of 5 mijlen van Poelo Bato, welk gebergte langs strand zich wel 7 of 8 mijlen ver vertoont en 1 of 2 mijlen verder of omtrent 10 mijlen van Poelo Bato vertoont zich Latoe Boeton, van waar nog 4 of 5 mijlen dit land met een smallen hoek, die pas 1 mijl breed en wel 3 mijlen lang is, naar 't Z. W. uitloopt en een zeer groote baai maakt, die wel 10 of 12 mijlen in 't rond is, zijnde meest N. O. en Z. W. gestrekt; zij is omtrent 6 mijlen N. en Z. breed en 6 mijlen O. en W. diep, hoewel zij naar 't Z. W. nog al verder uitloopt, zijnde vooraan in den mond wel 5 mijlen wijd. Pas beoosten dezen Z. W. hoek 1 mijl, vertoont zich een klein rond rifje van 1 mijl digt bij den wal, die eerst 3 mijlen N. O. opschiet, waar zij een bogtje maakt en dan nog 3 mijlen O. aanloopt, daar men Seavian heeft, van waar 3 of 4 mijlen naar 't Z. ombuigende, zich Amabien opdoet. Van daar draait de wal 6 of 7 mijlen naar 't W. ten Z., zonder dat men iets, dan in 't midden aan den wal vast een rifje, 2 of 3 mijlen in den omtrek, ontmoet, waarna men bij Coepang (dat omtrent 7 mijlen van Amabien en 6 mijlen van den Z. W. ligt) komt. Dit is de hoofdplaats, waar wij een vesting hebben en waar het opperhoofd, zijnde gewoonlijk een onderkoopman, hoewel er ook wel eens een kapitein lag, doorgaans zijn verblijf met eenige bezetting heeft. Het ligt aan een rivier, waar een zeer goede ankerplaats en 2 mijlen benoorden welke een eilandje met een rifje in 't N., er aan vast zijnde, gelegen is. Van Koepang loopt de wal nog 1 mijl W. aan en dan buigt zij omtrent 2 mijlen Z. aan in en loopt dan weêr W. ten Z. 3 mijlen uit, makende daar als een vlakke bogt, van waar de wal weêr ½ mijl Z. aan en dan, na 't maken van een bogtje, nog 2 mijlen Z. W. aan tot aan het einde van Z. W. hoek loopt. Twee mijlen bewesten deze dikke hoek des lands van Koepang, tot de Z. W. hoek van Timor, ligt een eiland, Roti genaamd, dat meest N. O. en Z. W. 4 of 5 mijlen lang en 3 of 4 mijlen breed O. en W. gestrekt ligt, aan welks N. kant zich een fraai vlak baaitje met een fraai dik hoekje in 't N. W., N. aan uitstekende en in 't N. O. opdoet, pas bezuiden welke laatste men nog een baaitje en 1 mijl Z. westelijker men nog een groote, met een eilandje daar voor, 1 mijl van den wal en nog 1 mijl Z. westelijker weêr zoo een baaitje en dan het Z. hoekje verneemt, van 'twelke W. aan een smal rifje wel 2 of 3 mijlen ver W. aan loopt, daar zich weêr een baaitje opdoet; waarna men bij de Z. W. hoek van Roti komt, pas beoosten welken, 1 mijl buiten den wal, vier eilandjes liggen, zijnde de N. W. wal glad en gelijk, zonder dat zich daar iets opdoet. Drie of vier mijlen vlak bezuiden Roti en 3 mijlen ten Z. W. van Timors Z. W. hoek ligt het eiland Semau, dat meest Z. en N. 5 en 6 mijlen lang en O. en W. 4 of 5 mijlen breed, aan den W. kant wat rond naar 't N. O. gebogen en aan den O. kant van 2 baaijen voorzien, van welke de zuidelijkste de grootste en 2 of 3 mijlen in zijn omtrek is, aan welks spits Z. O. hoek zich pas buiten den wal een eilandje opdoet, gelijk men er vlak voor die baai, 3 of 4 mijlen van den wal nog een zoo op een klein rond rifje liggen ziet. Van Timors Z. W. hoek nu, deszelfs Z. zijde langs en 3 of 4 mijlen O. ten Z. aan gaande, ontmoet men zeer digt bij den wal een eilandje, van waar de wal nog 4 of 5 mijlen O. aan met een kleine bogt loopt en dan naar 't O. N. O. eerst 3 mijlen (waar men Amarassi liggen ziet) en dan nog 2 mijlen verder zoo al aandraait, van waar zij dan 2 of 3 mijlen ver O. aan met een kleine bogt of twee, en

dan weêr met een kleine uitpuiling naar 't Z. van omtrent 3 of 4 mijlen ver tot aan een baaitje loopt, welker westelijke vlakke hoek de witte hoek genaamd wordt. Van dezen vlakken hoek loopt de wal meest gelijk wel 10 mijlen O. N. O. aan, zonder dat men daar iets, dan alleen 2 mijlen beoosten denzelven Batapoeteh en 5 of 6 mijlen landwaarts in naar 't N. toe een zwaar gebergte ontmoet. Tien mijlen van dien witten hoek en 8 ten O. N. O. van Batapoeteh ziet men bij een bogtje, waar de wal 1 mijltje naar 't N. in buigt, Amenoeban, van waar de wal omtrent 26 mijlen ver tot Toloeke toe meest O. N. O. weêr aanloopt. Vier mijlen van Amenoeban ontmoet men een riviertje en 1 mijl N. oostelijker Batoemian, 4 of 5 mijlen verder O. N. O. op Liemasse en nog 3 of 4 mijlen verder Fiale, waar de wal met een zeer smal hoekje ½ mijl naar 't Z. O. uitschiet. Van Fiale strekt zij weêr doorgaans O. N. O. aan, buigende hier en daar zeer flaauw in. Vier mijlen van Fiale (benoorden 'twelke zich dat gebergte, 'tgeen tusschen Assem ligt, O. ten W. gestrekt vertoont) ligt Voetere, 3 mijlen verder O. N. O. aan Soway, 2 mijlen verder Caminasse, nog 4 mijlen verder Boero (waar 't land tegen over Sillevan pas 5 of 6 mijlen breed is) en nog 4 of 5 mijlen meer O. N. O. op Matavay; pas ten N. O. van 'twelke een riviertje is, waarna men 2 of 3 mijlen verder eerst bij Tieres en 3 mijlen O. N. oostelijker bij Serin, en nog 2 mijlen verder bij Toloeke komt, van waar de wal met 5 mijlen ver vlak naar 't N. draait. Tusschen Toloeke en Lamoenay (dat 5 mijlen N. ten O. van 'tzelve ligt) ontmoet men niets, dan dat zich tusschen beiden een gebergte vertoont, dat van dezen wal af N. W. en Z. O. gestrekt ligt; en dat zich tot digt bij Balaboa aan de N. W. zijde vertoont. Van Loemani tot aan den N. O. hoek van dit eiland ontmoet men niets meer, dan alleen 2 mijlen bezuiden denzelven omtrent ¼ mijl buiten den wal naar 't O. toe, een eilandje van 1 mijl in 't rond; waarmede wij dan dit geheel eiland rondgewandeld en het voornaamste daarvan (voor zoo ver die beschrijving betreft) gezegd hebben.

Op dit Solor en Timor nu zijn de Portugezen al van ouds zeer lang voor ons geweest, gelijk zij nu nog die eilanden of althans het grootste deel van dien bezitten, op 't eerste voornamelijk op Lefauw en Larentoeke; doch op Timor bijna dat geheel eiland over zich ophoudende, daar wij maar een zeer kleine streek lands in 't Z. W. omtrent Koepang daarvan onder ons hebben. Den 9den November 1612 besloot de opperlandvoogd van Indiën, om den heer Apollonius Schout met het schip Terveer eerst naar Boeton te zenden, om met dien koning een vast verbond te maken, gelijk hij den 17den en 18 December gedaan en Gregorius Corneliszoon daar als koopman en hoofd gelegd heeft. Den 9den Januarij 1613 vertrok hij met het voornoemde schip en 't jagt de Halve Maan en nog een Ternataansche coracora van daar naar Solor, waar hij zich vlak voor 't Portugeesch kasteel op den 17den dito vertoonde en 'tzelve beschoot, daardoor een batterij die zij er hadden, bedervende, gelijk hij op denzelfden dag nog een deel van het vlek in brand stak. Den 19den ging hij met 70 mannen aan de O. zijde aan land, om die vesting van achteren te beschouwen en den vijand daar, zoo veel mogelijk te benaauwen en de huizen in brand te steken, waarmede hij den 21sten vervolgde, nemende nog een galjoot. Ondertusschen gaven de Portugezen naar Timor van deze komst der Nederlanders kennis, verzoekende dat men hen ten eerste ontzetten wilde, dat de onzen, zoo veel mogelijk, zochten te beletten, houdende nu en dan op 't land van Solor en den vijand daar alle bedenkelijke afbreuk doende. Hij had ook Willem Jacobszoon met het jagt, een galjoot en een coracora naar Timor, om op de brandwacht te liggen, gezonden, die den 1sten April van daar naar Solor keerde met een veroverd scheepje der Portugezen, waarin hij 250 bharen Sandelhout (doende ieder hier 200 kati) en 13 Portugezen vond, en onder dezelve een kapitein, nevens eenige misticen en zwarten, hebbende omtrent Timor nog een galjoot verbrand, uit hetwelk de Portugezen zeer verstrooid naar dat eiland gevlugt waren, op 'twelk

zij door die op hen verbitterde ingezetenen zeer vervolgd werden. De onzen, toen op Timor gekomen, hadden daar met verscheiden koningen, die hen zeer vriendelijk bejegenden, gesproken, welke toen door den koning van Koepang tot de onzen afgezonden, toegestaan hebben, dat zij daar, gelijk kort daarna geschied is, een vesting zouden bouwen, belovende ook christen te zullen worden, gelijk zij te voren aan de Portugezen toegezegd hadden, 'twelk de onzen uit een veroverden brief, van den pater Vicaris aan den koning van Portugal gebleken was. Te dier tijd hebben de onzen met hunne zaken op Solor ondertusschen voortvarende, uit vrees van door de Portugezen van Timor in hun voornemen belet te worden en de schepen Patani en Zeeland bij zich gekregen hebbende, 't kasteel nogmaals, met bedreiging van anders niets te sparen, opgeeischt, waarop de Portugezen het den 20sten April zonder slag of stoot aan den heer Schot overgegeven hebben. Hij vond veel koopmanschappen en eenige voorraad van oorlog in hetzelve, van welke eerste zij de helft en alles van het laatste aan de onzen overgaven, waaronder 4 vaten kruid, 1 ijzeren stuk, een metalen wijdmonder en 8 groote metalen falconetten met eenige bassen. De voornaamste man, hier door de onzen verloren, was Abraham Claaszoon, schipper op 't schip Zeeland. De heer Schot had dit accoord zeer sterk doorgezet en maar aangenomen, omdat hij hoorde, dat het ontzet van Timor nabij was, hetwelk hij niet zou hebben kunnen beletten, daar te landen en in 't fort bij hen te komen. Uit deze vesting trokken wel 1,000 zielen, waaronder 250 zwarten en misticen, omtrent 30 Portugezen en 7 dominikaner monniken die meest naar Malakka, 2 of 3 uitgezonderd, die nevens al de zwarten bij de onzen bleven, vertrokken zijn. Eer de onzen deze vesting veroverden, hebben zij er 800 kanonschoten op gedaan. Het ligt op een hoogte, is zeer sterk en wel gelegen, hecht en wel van metselsteenen opgebouwd. Men ziet aan weerszijden twee diepe valeijen; van welke de oostelijkste zeer diep en steil is, waarin zich de Portugezen en inlanders achter een gemetselde muur nog lang verdedigd hebben. Hieromtrent hadden de Portugezen verscheiden dorpen, die onder hen stonden en reeds christenen waren, te weten Tjerebate, dat 40 huisgezinnen, Pamancaye, dat er omtrent 80 en Loewolaing, 'tgeen er 30 had, hoedanig op een eiland daaromtrent, Carmang, daar bijna 1,000, Loewococol, daar er 500, Loewonamang 300, Loewoongin 100, Mimba omtrent 300, op 't eiland in de Sika 200 en in Larentoeke omtrent 100 huisgezinnen onder hunne gehoorzaamheid waren, die alle zeer wel van pijl en boog, van schilden, zwaarden en roeren voorzien en in staat waren, om zich nog vrij lang tegen de onzen te verweeren. Ook waren tot de onzen op Solor nog deze Moorsche dorpen, te weten: Lamakere, Lamale, Toelon, Adenare en Pratololi (onder welke ook veel heidensche boeren stonden) en meer andere plaatsen van Serbite, onder Solor staande, overgekomen. Daarbij hadden zich die van Aude en Sallelauvo, die zeiden eigenlijk onderdanen van den koning van Ternate te zijn, mede voor ons verklaard. Terwijl de onzen nu hier waren, hoorden zij van den koning van Amenoeban op Timor, dat daar zeer veel sandelhout viel, dat in China een zeer grooten handel gaf. Dit alles nu hier afgehandeld hebbende, vertrok de heer Schot den 26sten Mei met 't schip Patani en 't jagt de halve Maan, benevens het galjoot naar Timor, om met de koningen, die aan den binnenkant van dat eiland zich ophouden, een verbond te maken, nemende eenige waren, die daar getrokken werden en den koopman Jan Gijbertszoon de Vrije met zich, om daar den handel voor ons waar te nemen. Hij kwam voor dat eiland den 4den Junij en verzocht met den koning van Meena, een der magtigsten op Timor te spreken, die aanstonds bij hem kwam en zeer minnelijk aan ons toestond daar te handelen en een vesting op hun land te bouwen, belovende dat met zijn volk te helpen maken en 't jagt de halve Maan met sandelhout, de voornaamste waar van dat land te laden. Het valt omtrent Meena en Koepang zoo overvloedig, dat de Por-

tugezen jaarlijks van 'tzelve over de 1,000 bharen, behalve 'tgeen de Chinezen en andere volkeren nog wegsleepten, die van hier naar China en Choromandel vervoerden. Ook kon deze handel van 't sandelhout ons bij de Chinezen bijzonder wel dienen, om hen wat gemakkelijker in het toestaan van den handel op China te maken. Buiten den koning van Meena kwam de koning van Assem de onzen als een der voornaamste op dit eiland voor, die mede beloofde, al 't sandelhout, op zijn land vallende, aan de onzen te zullen leveren. Nadat de heer Schot nu met deze vorsten, als ook met eenige Moorsche koningen op Solor (hoewel hier weinig voordeel te doen was) een vast verbond gemaakt had, liet hij Jan Gijsbertszoon de Vrije met Krijn Jacobszoon van Raamburg, om den handel daar zamen waar te nemen, van welke de eerste meest de zaken op Timor en de ander die op Solor gade slaan zoude. Ook liet hij op Timor kapitein van de Velde als hoofd van 't krijgsvolk, tot der tijd de opperlandvoogd een ander hier zenden zoude. Hij bevond ook, dat hier allerlei Choromandelsche waren en Chinesche kramerijen van kralen, enz. zeer getrokken waren, hoewel niets beter en meer gewild was dan fijn goud, waarmede men hier allerbest te regt komen kan. In 1616 vonden de onzen in Julij goed de vesting, die wij op Solor en Timor hadden, te verlaten en hadden er de schepen den Arend en de Starre naar toe gezonden, om een nieuw verbond met de koningen daar te maken. In 1619 zond de heer Coen van voor Jakatra 't schip de Jager uit zijn vloot naar Solor, om naar voorraad van rijst te zien, zoodat wij er toen nog op handelden. Na dezen hebben wij ons van tijd tot tijd hier wel vaster gemaakt en onze verdere opperhoofden op Timor gehad; doch vind ik de namen derzelve, vooral van de eerste tijden, zoo net niet, als 't wel behoorde, aangeteekend. De eerste die mij voorkomt is geweest Gonsalvo d'Ornay, de vader van eenen Antoni d'Ornay. Deze naderhand Johan d'Ornay genaamd, (hoewel hij te voren een anderen naam voerde) was onze bevelhebber in 1627 op 't eiland Solor, van welken zekere Jan Brouwer (zoo mij uit eenige Batavische kerkpapieren gebleken is) berigt aan de onzen gaf, dat 2 of 3 Hollanders besloten hadden hem in verzekering te nemen, daar zij vernomen hadden, dat hij van voornemen was, om die vesting aan de Portugezen over te leveren, door welk berigt deze Brouwer ook in groot levensgevaar geraakt was. D'Ornay daarop niet lang sammelende, was ten eerste naar de Portugezen overgeloopen en door hen, voornamelijk omdat hij Roomsch Catholijk werd, zoo gunstig ontvangen, dat zij kort daarna zijn zoon, Antonio d'Ornay, bevelhebber van Larentoeke en over al wat de Portugezen op Timor bezaten, maakten. Den 3den Jannarij 1646 besloten Hun Edelheden 't fort Henricus en die inwoners onder hunne bescherming te nemen, dat zij te voren en toen eenigen tijd schijnen nagelaten te hebben; daar zij den 26sten April 1650 schreven, dat zij den handel op Solor, te voren gestaakt, om goede redenen nu hervat en 't fort Henricus weêr in bezit genomen hadden, om 't voornemen der Portugezen te stutten. Na die tijd komt mij in 1648 de heer majoor Willem van der Beek als hoofd op Timor voor, die met een koningin van Solor trouwde, dat de heeren der hooge regering niet zeer wel beviel, die het nog al eenigen tijd daarna geweest is, en 1655 door den majoor Jacob Verheyden, als hoofd van Timor en Solor, vervangen werd, doch die het niet lang gebleven is, aangezien hij in dat jaar in de belegering van Amakone, op het eiland Chimaar, tot afbreuk der Portugezen door hem ondernomen, zeer schendig door de zijnen verlaten en door dezen Antonio d'Ornay met een slagzwaard ter nedergekapt is. In 1656 ging de heer Arnold de Vlaming van Outshoorn, nadat hij de zaken in Amboina en in de Moluccos volkomen hersteld had, met een magt van over de 800 blanke koppen hier naar toe. Hij was van den kapitein Radja, benevens in de 60 koppen, die onder hem stonden, en van kapitein Jonker, toen nog maar vaandrig, vergezeld en kwam

den 1sten Januarij voor het kasteel Henricus ten anker, vindende daar alles in een redelijken toestand. Het eerste ongeval, dat dezen heer hier ontmoette, was, dat het praauwtje, waarin de onderzeevoogd Roos was, zoodra hij van boord naar Timor vertrok, digt bij onze vesting Concordia, omsloeg, waar hij met nog vier anderen den 25sten Februarij verdronk, waarbij de E. maatschappij een wakker dienaar verloor. De heer de Vlaming vijf dagen op Solor, om daar alles te bezorgen, geweest zijnde, stak naar Timor over en voeteerde den 17den der volgende maand naar het vlek Amarassi, waar des vijands hoofdplaats was, hebbende zijn volk voor een week van het noodige voorzien. Hij kwam tot 4 mijlen nabij 't voornoemde vlek, waar hem een zware slagregen zeer schielijk overviel, waardoor hij genoodzaakt was naar de vorige halteplaats terug te keeren; daar deze regen zoo ligt niet scheen op te zullen houden en hij geen de minste gelegenheid vond, om op dit kaal en bultig gebergte te kunnen schuilen. De zwarten, die hij bij zich had, hem ziende terugkeeren en zich inbeeldende, dat hij door den vijand op de vlugt gedreven werd, wierpen al wat zij bij zich hadden, uit een verkeerde vrees tegen den grond en namen (gelijk zij in zulk een geval gewoon zijn) als bloode guilen de vlugt. Dit was oorzaak, dat deze togt toen niet voortging en tot een nader tijd uitgesteld werd, daar hij omtrent alles hier vreemd en onkundig was. Na rijp overleg hervatte hij den 27sten dito die togt en ging het gebergte naar Amassi te voet op, komende, na 3 dagen voeterens omtrent de legerplaats der Portugezen, die onder den voornoemden Antonio d'Ornay hun best deden, om de onzen den verderen togt door allerlei beletselen af te snijden. De heer de Vlaming dit ziende, zond er den kapitein-lieutenant Keler met 6 vaandels op uit, om des vijands doen en laten wel af te kijken en hen allen afbreuk te doen, 'tgeen hij met al zijn vermogen nakwam, hoewel met weinig voordeel, daar de vijand wel op zijn hoede was; maar een weinig daarna liep hier alles tegen, daar 4 vaandels, op een averegts gerucht acht geslagen hebbende, zich naar een verkeerde plaats begaven, om 't gemeen gebrek, dat zij zich daar ingebeeld hadden, te helpen herstellen. Hierdoor overdrongen zij elkender zoodanig, dat de superintendent last tot den aftogt geven moest, zoo hij ze niet allen wilde zien in de kaars vliegen en ellendig sneuvelen. Hij kreeg daar 8 dooden en 48 gekwetsten, onder welke de vaandrigs Klebold en Hans Jurriaan Weber waren; hoewel de vijand er ook al eenige verloren had. Bij ongeluk werd hier ook in 't midden van den nacht de lieutenant David de Coning door een van ons volk dood geschoten, waaraan wij een wakker soldaat kwijt raakten. Men had den heer de Vlaming, gelijk hij nu aan 't beslag zag, de zaken hier geheel verkeerd opgegeven, zoodat hij geen maanden, maar jaren zou noodig hebben, om al de posten in te nemen en, als hij die al veroverd had, dan was het sop nog de kool niet waard, aangezien al de voordeelen van Timor en Solor die onkosten niet zouden hebben kunnen goed maken. Het verschilde hier ook niet veel of de kapitein-lieutenant zou 't leven door een van ons eigen volk verloren hebben, zoo men dat in tijds niet belet had. Eindelijk barstten de vijanden, ziende dat ons volk hun geweer niet al te wel gebruiken kon, zeer onverwacht op de onzen los en ontnamen zeer velen hunne wapenen, ja zij rukten den vaandrig Gerard Gerardszoon met geweld, met vaandel met al, uit zijnen troep en ontnamen een trommelslager op dezelfde wijze zijnen trommel, dat in 't eerst een groote verslagenheid onder ons volk gaf, hoewel zij zich naderhand wat herstelden. Zij kregen toen echter 37 dooden en 54 gekwetsten, 'tgeen den veldheer besluiten deed van alle verdere ondernemingen op Timor af te zien en geen volk hier meer, om de voornoemde redenen te wagen. Men had ook zeer veel van den overvloed van leeftogt hier geschreeuwd, en ondertusschen niets ter wereld gevonden. Niet minder had men hoog van de magt van den Sonnebayer (een vorst

landwaarts in, die men voorgaf dat wel 10,000 gewapende mannen te veld brengen kon) opgegeven en den heer de Vlaming ook van zijne hulp verzekerd; doch hij heeft noch dezen vorst, noch een eenigen man van hem vernomen. Derhalve is hij, nadat hij hier in 't geheel 170 blanke koppen verloren en zeer dapperen tegenstand van dezen Antonio d'Ornay geleden had, onverrigter zake van Timor naar Solor weder overgestoken en met zijn volk den 8sten Julij voor 't fort Henricus ten anker gekomen; hetwelk hij zoo slecht vond, dat het zeer noodig ten eerste diende hersteld te worden, hoewel hij beter oordeelde, dat men 'tzelve slechten en een andere vesting op 't eiland Roti maken zoude, daar men van dat eiland mede zeer wel een wakend oog op het doen en laten der Portugezen houden kon. Zelf wilde hij de vesting Concordia op Koepang geheel ingetrokken hebben, dat echter geen voortgang gehad heeft, daar, na zijn komst op Batavia, alles er naar geschikt is, om de vesting Concordia merkelijk te verbeteren, met voornemen om dat voor ons hoofdcomptoir alhier, gelijk het sedert geweest is, te houden. Hij zocht wel met den Portugees daar in onderhandeling wegens het sandelhout, op Solor vallende, te treden en hem te bewegen, om dat jaarlijks tegen kleederen en geld aan de Ed. maatschappij te leveren, doch al zijne aangewende moeite was vergeefs. Hij liet derhalve op Solor 11 Inlandsche vaartuigen met 436 man, met last aan 't opperhoofd die, zoo ras het moesson het toeliet, naar Amboina te zenden. Daarna vertrok hij over Bima naar Batavia en deed aan Hun Edelheden verslag van 'tgeen hij op Timor en Solor verrigt, hoe verkeerd hij alles daar, ten opzigte van 't berigt dat hem er van gegeven was, bevonden had. Wie in die tijd opperhoofd was, weet ik niet, maar in 1665 is er de heer Antoni Hurdt koopman en hoofd naar toegezonden, die er tot 't begin van 1667 omtrent welke tijd er ook de kapitein-lieutenant Jacob Pieterszoon als hoofd gelegen heeft. Wie er in den tusschentijd tot 1677 lag, is mij ook onbekend; doch in of omtrent dat jaar is er de heer Johan van Heden, behuwd vader van den heer Abraham van Riebeek en stiefvader van Zijn Ed. beminde, mevrouw Maria Elisabet van Bodegem geplaatst. Hoe lang er deze heer lag, blijkt mij nergens; maar in 1680 en eenige volgende jaren, is de heer Jacob Wykersloot hier hoofd geweest. Lange jaren daarna heeft eene van der End of van der Ende als hoofd gelegen, die in 1703 of 1704 door den heer kapitein N. Focanus vervangen, en die er tot 1705 gebleven is. In zijn plaats kwam toen de onderkoopman Joannes van Alfen, die daar hoofd tot 1706 bleef. In zijn tijd is de heer Gerard Huychelbosch, opperkoopman, hier als commissaris geweest, die er in Maart 1705 naar toe ging en in Augustus van daan kwam. In 1706 is er kapitein Ditlof Blad gelegd, die er tot 1712 als opperhoofd geweest heeft. Hij werd toen door den onderkoopman Reynier Leers vervangen, die er tot 1714 lag. In zijn plaats is in dat jaar de Koopman Isaäc Marmer in Januarij of Februarij aangesteld en daar tot 1715 gebleven. In zijn plaats kwam hier ditzelfde jaar de koopman Willem van Putten, die in 1716 eenen Constantyn Lispensier tot zijn tweede kreeg, hoewel die hem niet verving; daar in 1717 Barent van der Swaan in zijn plaats bevorderd is, die zich in 1718 of 1719 met een pistool dood schoot, zonder dat ik weet wat hem daartoe bewogen heeft. Wie hem verving is mij onbekend; maar sedert 1721 heeft hier de onderkoopman Engelbert gelegen, die er het volgende jaar nog lag.

Dit is alles, dat wij, ten opzigte van 't wereldlijke, van Solor en Timor weten te zeggen; daar dit land in zijn binnenste ons nog zeer weinig bekend is, dan dat wij uiterlijk hebben kunnen zien, dat het zeer bosch- en bergachtig en meest overal langs deszelfs stranden bewoond en zeer volkrijk is.

BESCHRIJVING

VAN

MACASAR.

TWEEDE BOEK.

Eerste Hoofdstuk.

Beschrijving van Macasar of van 't eiland Celebes. Deszelfs grootte. Het Westerdeel daarvan beschreven. Toeratte. Droogte den Bril. Des schrijvers gevaar hier in 1707. Tanaë en Tanahkeke. Gelisson. Panakoke. Samboepo. Oedjong Pandang of 't kasteel Rotterdam. Tello. Maros. Tanetta. Badjoekike. Mandar. De bogt van Boni. Loeboe. Soping. Het meer Tempe. Tsjinrana. Boni. Tanjoli. Boelocomba Saleyer. De Boegerones. Bonteyn. Wawoni. Pangasane. Cambayna in 't verschiet. Boeton. De Toecan-besi's. Calauro. De Tygers-eilanden en verscheiden andere eilanden. Welke rijken tot Macasar en welke tot Ternate behooren. De koning van Macasar weleer oppervorst, wordt in 1669 door ons overwonnen. Eenige algemeene zaken. Eere, die men de koningen van Boni en Goa, bij hunne verschijning aan 't kasteel, aandoet. Gewoonte bij 't sterven van een dezer koningen en wie den overleden vorst hier vervangt. Macasar beschreven en in 't bijzonder die stad. De vesting Oedjong Pandang of Rotterdam. Inwoners. De Macasaren beschreven. Hunne vrouwen. De Boegis, enz. Ons comptoir hier. Wat de landvoogd hier te bezorgen heeft. Schoone rijst. Waren hier getrokken of ook hier vallende. De lasten en winsten van de jaren 1708 en 1709. Droogte omtrent Macasar. De stad Goa. En die koning, ten opzigte van zijn magt beschreven. Samboepo. Tello. Boni. Bontualac. De boegische volkeren. Tsjinrana. 's Konings huizen daar. Hoe die koning de gevolmagtigden der E. maatschappij daar onthaalt. De verdere koningen. Bima, en onze logie daar. Verdere bijzonderheden van 't eiland Sumbawa.

Om een net berigt van deze onze landvoogdij in 't Oosten, onder de eilanden van Indiën, te geven, zal het, volgens ons gewoon bestek, vooraf noodig zijn het land zelf en daarna de zaken, daarin voorgevallen, te beschrijven. Macasar ligt op een groot eiland, Celebes genaamd, 'tgeen in 't oosten de Moluccos en Amboina, in 't zuiden de eilanden van Sumbawa, Flores, Ombo, Teralta, omtrent 't eiland Timor en in 't westen het groot eiland Borneo 't allernaast liggen heeft. Het is een van drie eilanden, die Ptolomeus onder de Sindæ of menscheneters eilanden stelt. Het ligt ten deele benoorden en ten deele bezuiden den Evenaar. Het kleinste of het noordereiland, ligt op 1 graad en 30 minuten benoorden en het grootste of 't zuidereinde ligt op 5 graden en

30 minuten, zoodat het 7 graden Z. en N. (gelijk het zich ook meest vertoont) uitgestrekt ligt, terwijl het O. en W. of in de breedte 3 graden beslaat; doch de smaller strook lands van de kust van Manado, tegenover Ternate, strekt zich omtrent 30 mijlen ver N. O. uit, van 't uiterste van welke hoek, O. aan, men het groot eiland Gilolo of Halamahera ontdekt. Het wordt gehouden 300 mijlen in 't rond te beslaan, hoewel het nog wel iets minder in zich zelven is; maar die maar 6 graden voor de lengte en 3 voor de breedte stellen, maken het veel te klein. Om nu dit deel van Celebes zoo net en zoo kort mogelijk te beschrijven, zullen wij vooraf zeggen, dat zich hier twee streken lands, met een groote baai of inham er tusschen beiden, zoodanig vertoonen, dat men de eene streek in 't O. en de andere in 't W. liggen ziet, terwijl men in 't midden de groote bogt van Boni heeft. Wij zullen ons niet verder hierover vooreerst uitlaten en maar een begin met de beschrijving van het westerdeel maken, aanvangende met de stad of vlek Toeratte, in het Z. W. op dien hoek omtrent een binnenbaai van 1 mijl of 2 in zijn omtrek gelegen, dat men omtrent een ¼ mijl van de wal een eilandje zonder naam ziet. Ook schiet die baai met de N. W. hoek wel een mijl diep naar 't N. W. toe, gelijk men ook buiten dien hoek een rifje verneemt. Dit Toeratte is al een magtig koningrijk, welks koning in staat is een fraai leger te veld te brengen, gelijk hij ook al mede onder de vermogenden van dat eiland gerekend wordt. Zeven of acht mijlen ten Z. W. van Toeratte ligt die bekende en gevaarlijke droogte den Bril, zijnde een rif van omtrent 2 mijlen in 't rond, meest N. W. en Z. O. gestrekt liggende en waarop de E. maatschappij ook veel schepen verloren heeft, daar men echter zeer gemakkelijk tijdig tegen zorgen kan, als men omtrent Toeratte of 't eilandje Tanahkeke komende, zich ten eerste digt onder den wal, waar men ankergrond heeft, begeeft en liever zoo lang ten anker blijft liggen, tot dat men een goeden wind treft, daar men anders gemakkelijk zijn schip in zeer korten tijd verliezen kan, omdat, zoo ras men buiten den ankergrond geraakt is, de stroom zulk een schip meester wordt en zoo snel naar die droogte trekt, dat er onmogelijk met een boegseerschuit tegen aan te roeijen en niets dan een ellendige schipbreuk te wachten is, ten ware men 't geluk had, om ondertusschen een goeden wind, die er 't afbrengen kan, te krijgen. Ik kan met ondervinding daarvan spreken, daar ik in 1707 van Batavia naar Amboina zeilende en Tanahkeke in 't gezigt gekomen zijnde, den opperstuurman N. Surendonk tegen onzen schipper Coert Gerritszoon hoorde zeggen: «Schipper, wij moeten hier digter na de wal van Celebes loopen, en goede zorg dragen dat wij ankergrond krijgen, of anders zullen wij op den Rril raaken, vermits de stroom daar zeer sterk is, en de wind in zee hoe langer hoe meer verslappen zal, daar wij zeker en gerust met de landwind het langs de wal gaande houden, of anders zoo lang ten anker konnen blijven leggen, tot dat wij een goede en sterke zeewind krijgen. Dit konnen wij,» zei de stuurman, «zeer gemakkelijk doen, als wij deze nacht maar wat noordelijker stevenen;» in welk zeggen de stuurman, die zeer bevaren was en met veel grond sprak, volkomen gelijk had; doch de schipper, die hier nooit geweest en een botte dwarsdrijver was, wilde zich met zijn onverzettelijk hoofd naar een journaal of dagregister, dat hij van zeker vriend gekregen had, gedragen en derhalve nog meer om de Z. loopen, dan wij nu reeds zeilden, waarop de opperstuurman (daar de twee onderstuurlieden hier ook nooit geweest waren en den schipper derhalve niet dorsten tegenspreken) tegen hem zeide, dan zullen wij morgen ochtend op den Bril zitten. De onverzettelijke schipper kreunde zich hier niet eens aan, schoon de opperstuurman zeide, dat wij er zelfs met dezen koers, zoo als wij nu zeilden, nog zeer ligt konden op raken. Schipper Coert gaf echter in de eerste wacht 's avonds aan de opperstuurlieden, die deze en de hondewacht moesten waarnemen, klare last, dat zij nog zuidelijker, dan wij nu

zeilden en Z. O. of een streek daaromtrent zouden zeilen, dat dan niet missen kon van op den Bril te vervallen; doch de opperstuurman belastte hen, in mijne tegenwoordigheid, nog noordelijker dan wij nu deden of wel oostelijker te zeilen, 'tgeen zij ook deden; en echter zagen wij 's morgens met 't aanbreken van den dag deze gevaarlijke droogte niet heel ver vooruit liggen en vernamen (dat ons meest ontzette) dat de wind hoe langer hoe meer ging liggen, en dat de stroom ons vogelvlugt er naar toe zette, waardoor wij geen andere gedachten hadden, dan dat wij binnen een klein half uur er boven op zouden zitten en tot spaanderen geraken. De opperstuurman riep daarop den schipper, die dit met groote verbaasdheid ziende, met de handen in 't haar en ten uiterste verlegen stond, vervloekende dengenen, die hem dat journaal gegeven had; al 'twelk ons niet helpen kon en wij zouden er ellendig toe gezeten hebben, zoo God de Heer ons niet zeer onverwacht een zuidelijke wind gegeven had, waardoor wij onder den wal van Celebes en ten eerste ten anker geraakten en dus uit al die zwarigheden gered werden. Ook luisterde de schipper in 't vervolg wat meer naar den opperstuurman en stond nooit zoo stijf weêr op zijn journaal, daar hem dit zoo schendig misleid had. Van Toeratte nu N. W. 2 mijlen aangaande, komt men bij den Z. W. hoek van Tanahkeke, die in zijnen omtrek wel een mijl of anderhalf beslaat en 1 mijl noordelijker (waar de kust hier omtrent tot Macasar toe meest N. aandraait) heeft men 't dorp Tanaë en 1 mijl bewesten den hoek van Tanaë het eiland Tanahkeke, dat omtrent 2 mijlen in 't rond loopt, met een rif rondom, uitgenomen aan de oostzijde, bezet en meest onbewoond is. Een mijl noordelijker dan Tanaë ligt het dorp of Prinsdom Gelisson, zijnde maar een open vlek van weinig belang; en een mijl noordelijker ontmoet men eerst het sterk kasteel Panakoke, daarna al aan dezelfde zijde, de stad en 't kasteel Samboepo en nog wat noordelijker 't kasteel Oedjong Pandang (dat is, den Kijkhoek) hedendaags met den naam van 't kasteel Rotterdam bekend, waarbij de vermaarde stad Macassar ligt, van welke, gelijk mede van Samboepo, wij uitvoerig in 't vervolg spreken. Bewesten Macasar 2 mijlen vertoonen zich een of twee rifjes en nog 2 mijlen westelijker een groot rif en een onbekend eiland, dat zich wel 2 mijlen Z. en N. in de lengte en omtrent 1 mijl in de breedte O. en W. uitstrekt. Een groote mijl benoorden Macasar ligt de stad of het vlek Tello, de hoofdplaats van een koningrijk van dien naam, waar zich de wal al meer naar 't N. ten O. draait. Bewesten Tello en ten N. van 'tzelve, 2 of 3 mijlen ver vertoonen zich verscheiden reven, terwijl toen van deze plaats O. aan niet dan schoone gebergten, rijstvelden daarop en hier en daar zware bosschen heeft; die zich bijna tot den oosterwal en tot aan 't meer Tempe, omtrent Tsjinrane uitstrekken. Vijf mijlen N. N. O. van Macasar, ontmoet men de stad Maros, ten W. van dewelke (gelijk ook ten N. tusschen dezelve en Tanetta) zich 2 of 3 mijlen buiten de wal veel reven en eilandjes, wel ten getale van 8 of 9 stuks vertoonen, zijnde allen onbekend en zonder naam, uitgenomen een, dat bewesten Tanetta op een groote rif ligt, dat zich N. O. en Z. W. uitstrekt en 'tgeen Sphaera Mundi, waarschijnlijk naar een schip, dat daarop verzeild is, genaamd wordt. Dit Maros is een schoon rijstgewest, waaruit de E. maatschappij alleen wegens hare Thiende van die rijst groote voordeelen heeft, die zij door een sergeant, die hier met 7 of 8 man in een pagger ligt, doet inzamelen. Zes mijlen benoorden Maros ligt de hoofdstad van 't koningrijk van Tanetta, voerende denzelfden naam. Hier loopt de wal ter lengte van 1 mijl N. W. en dan weer N. O. aan, makende daar een grooten en zeer diepen inbogt, die de bogt van Badjoekike genaamd wordt. Deze bogt strekt zich bijna van Tanetta af tot aan 't land van Mandar zoodanig uit, dat zij vooraan wel wat naauw, maar van binnen zeer wijd is, zoodat er wel 100 schepen in kunnen liggen, die daar zeer goede ankergrond vinden; doch binnen in aan den bakboordswal doet zich een groote zwarte klip boven water op, die den olifant genaamd wordt. Van Tanetta waar

zich een vermogend koning ophoudt, tot Badjoekike of tot het midden dezer bogt, die wel 7 of 8 mijlen Z. en N. van Tanetta tot aan de stad Mandar in de lengte beslaat heeft men 4 mijlen en van daar, waar de wal naar 't N. W. draait, heeft men nog wel bijna 6 mijlen noodig, eer men aan de stad Mandar, de hoofdplaats van een koningrijk van denzelfden naam, komt. Dit is een uitnemende groote landstreek en een koningrijk, dat zich tot aan de bogt van Cajeli, de uiterste grensplaats tusschen de koningrijken van Ternate en Macasar, uitstrekt. Tot dus ver en verder niet gaat ons bestek van 't eiland in 't N., hebbende ons gebragt op dezelfde breedte van de groote bogt van Boni, die in 't N. hier begint en die beoosten de bogt van Badjoekike 4 of 5 mijlen ligt. Tusschen Tanetta en 't dorp Badjoekike doet zich in 't O. aan den overwal, naar den kant van de groote bogt van Boni, het koningrijk en deszelfs hoofdstad Loeboe op, waar zich een zeer magtig koning zeer digt bij deze bogt ophoudt, in welke bogt, als men van 't N. 5 of 6 mijlen naar 't Z. afzakt, zich een menigte van reven, nevens verscheiden naamlooze eilandjes vertoonen, van welke sommige digt aan de wester- en andere weêr digt omtrent den oosterwal dezer bogt, die in 't N. 5, doch in 't midden wel 6, 7 en 8 mijlen wijd en wel 17 of 18 mijlen Z. en N. lang is, gelegen zijn. Elf mijlen bezuiden Loeboe heeft men de stad Soping, de hoofdplaats van het koningrijk van dien naam, tusschen welke en de stad Boni, (die 5 mijlen zuidelijker ligt) zich mede verscheiden reven en eenige eilandjes zonder naam vertoonen. Bezuiden Soping komt men in 't land der Boeginezen, die den koning van Boni tot opperheer hebben. Drie mijlen ten Z. W. van Soping heeft men, 4 of 5 mijlen landwaarts in 't meer Tempe, dat eenige mijlen in zijnen omtrek beslaat en uit hetwelke de rivier van Tsjinrana haren oorsprong heeft en die van daar tot aan de bogt van Boni 3 mijlen ver uitstroomt, waar zij in zee stort. Een halve mijl zuidelijker, 1 mijl landwaarts in van de bogt van Boni, ligt de stad Tsjinrana, die wij in 't vervolg breeder beschrijven. Een mijl zuidelijker ligt Boni, de hoofdstad van dat koningrijk, wiens koning de magtigste van al de Celebische volkeren en die eigenlijk de koning der Boeginezen is, van welken wij elders breeder spreken; doch hij houdt zijn hof gemeenlijk op Tsjinrana. Twee en een halve mijl zuidelijker ligt Tanjoli op den scherpen Z. O. hoek van deze westelijke landstreek van Celebes, pas beoosten welken hoek men het eilandje Boelocomba heeft, niet ver van 't naauw of de engte, die tusschen de eilanden Celebes en Saleyer is. Het is zeer opmerkenswaardig, dat wanneer de padi (of rijst in de bolster) op Maros ingeoogst wordt, men dan dezelve op dat eiland Boelocomba eerst begint te planten, gelijk men die weder op Maros plant, als men die hier inzamelt, daar deze landen nogthans zoo digt bij elkander liggen, zijnde alleen maar door een berg, die echter niet al te hoog is, van elkander gescheiden; even bijna gelijk het op de kusten van Choromandel en Malabar mede zoo gelegen is, waar de eene van de andere kust maar door 't gebergte van Balagatte vaneen gescheiden, en waardoor hier mede dergelijke verandering van saisoenen is. Omtrent 1 mijl bezuiden den Z. O. hoek dezer landstreek of bezuiden Tanjoli, ziet men 't eiland Saleyer, dat zich Z. en N. 8 of 9 mijlen in de lengte en in 't midden omtrent 2 mijlen breed, doch aan beide einden scherp uitpuilende vertoont, zijnde aan de W. zijde met een smal rifje bezet. Ook ziet men omtrent 't midden deszelfs in 't W. een halve mijl van Saleijer nog een klein eiland, 't Baajeneiland genaamd, waarbij nog eenige klippen boven water, Zoutelands rotsen genaamd, zich vertoonen; behalve dat men aan 't Z. einde van Saleijer ook nog 3 eilandjes zonder naam, pas bewesten Saleijers Z. hoek Z en N., omtrent een halve mijl vaneen, gestrekt liggen ziet en dan vertoonen er zich nog 2 tusschen Saleyer en Calauro, dat 1 mijl bezuiden Saleyer ligt. Dit eiland Saleyer staat mede onder de koningen van Goa of Macasar, gelijk ik ook geloof dat 't eiland Calauro, mitsgaders de Tijgers-eilanden en Cambayna, onder hem al mede

staan. Tusschen dit eiland Saleyer en Celebes vertoonen zich ook 3 eilandjes, de Boegerones genaamd, tusschen welke men gewoon is door te loopen. Als men 2 mijlen voorbij dezelve naar 't W. is, komt men voor een baai, die wel 2 mijlen Z. en N. diep en 1 mijl breed en aan welker N. zijde Bonteyn, een stad van vermaak des konings van Boni, gelegen is. Deze baai maakt hier aan den W. kant een breeden hoek, wel van 1 mijl en dan loopt men wel 3 of 5 mijlen W. aan, waar weer als een vlakke baai is en daar vertoont zich dan een breeden hoek met 4 takken, die te zamen wel twee mijlen beslaan en 2 mijlen N. W. (want zoo draait de wal hier) heeft men de stad of 't vlek Toeratte, van waar wij begonnen hadden en waarbij wij dan dit westerdeel van Celebes rondgewandeld hebben.

De landstreek nu beoosten de bogt van Boni, strekt zich ten Z en N. omtrent 17 of 18 mijlen in de lengte en O. en W. in de breedte omtrent 12 mijlen in 't N., wel 15 of 16 mijlen in 't midden (waar 't ook met eenen hoek of hals wel van 5 mijlen naar 't Oosten loopt) en 8 of 10 mijlen in 't Z. uit, zonder dat wij verder iets van de landen daarop gelegen weten te zeggen, dan alleen dat men benoorden dien hals niet ver van dien wal eenige droogte en eilandjes heeft, waar zich ook eenige witte koraalsteen vertoont, ten Z. O. van welke het eiland Wawoni (dat 4 of 5 mijlen in 't rond is) zich, met een koraaldroogte een mijl Z. oostelijker opdoet. Even zoo vertoonen zich pas bezuiden dien hals en ettelijke mijlen zuidelijker, mede verscheiden eilandjes en reven tusschen de eilanden Cambayna, Celebes en tusschen Pangasane, dat 3 of 4 mijlen beoosten de O hoek van Celebes Z. en N. omtrent 9 mijlen in de lengte en in de breedte, O. en W. meest 2 mijlen uitgestrekt en niet boven 1 mijl of 2 van 't eiland Boeton, dat zich beoosten 'tzelve vertoont, en op welker N. hoek men het vlek Tiboro heeft, dat de hoofdplaats van dat rijk is.

Aan den Z. kant van Celebes, omtrent 1 mijl buiten de wal, ziet men 't eiland Cambayna, dat 5 of 6 mijlen in 't rond, en dat een eilandje pas bewesten en er nog een in 't Z. O. even buiten den wal heeft. Het eiland Boeton, dat zich ten O. van 't eiland Pangasane opdoet, is 15 of 16 mijlen Z. en N. lang en O. en W. 3 of 4 mijlen, hoewel aan den Z. hoek wel 6 of 7 mijlen, doch bij de Dwaalbaai (die zich pas benoorden de Z. O. hoek vertoont) maar 2 of 3 mijlen breed. Pas binnen den Z. W. hoek, zoodra men in de straat van Boeton tusschen dit eiland en Pangasane komt, vertoont zich 't stadje Boeton, en 1 mijl noordelijker heeft men de eerste engte, die pas ½ mijl breed is, daar die wal 1 baai maakt, die Z. en N wel 3 of 4 mijlen lang en wat vlak ingebogen is, waar zich een hooge doch smalle uithoek en een berg naar 't W. vertoont, de Piek van Boeton genaamd. Twee mijlen noordelijker ligt Scherpenk, 3 mijlen noordelijker de groene Hoek en nog 3 of 4 mijlen noordelijker Coroni, zijnde de laatste plaats aan dien kant en die nog wel 3 of 4 mijlen van den N. hoek afgelegen is; van dewelke tot aan de N. hoek van de Dwaalbaai (dat wel 10 of 11 mijlen vaneen ligt) men geen plaats ontmoet dan dat zich op dien hoek de stad Coelongsoesoe vertoont, hoedanig eene sommige ook pas binnen de eerste engte der straat op eenen heuvel plaatsen en waar de koning van Boeton ook zijn hof houdt; doch mijns oordeels is dit laatste Coelongsoesoe 'tzelfde als de stad Boeton, die sommigen zoo en anderen weêr Coelongsoesoe noemen. De Dwaalbaai aan de O. zijde van Boeton naar deszelfs Z. hoek gelegen en omtrent 1 mijl benoorden dien hoek beginnende, strekt zich wel 5 of 6 mijlen Z. en N. in de lengte en wel 2 of 3 mijlen in de breedte uit. Beoosten 't eiland Boeton 5 of 6 mijlen liggen de Toecan-besi's eilanden, die er wel 8 of 10 in getal zijn en die ook verscheiden namen hebben. Het noordelijkste wordt Poelo Wangi Wangi genaamd, dat 1 of 2 mijlen in 't rond en op een rif dus gelegen is, te zamen met eenige eilandjes er op wel 4 of 5 mijlen beslaande. Een mijl Z. oostelijker volgt 't eilandje Cayloepa, dat benoorden en bezuiden

een rifje, en in 't Z. nog een eilandje heeft. Een mijl Z. westelijker doet zich een rif op dat N. W. en Z. O. wel 8 of 9 mijlen in de lengte en 2 of 3 mijlen in de breedte beslaat, hoewel 't in 't N. W. smaller is; ook vertoonen zich hier en daar eenige eilandjes er op. Tegen deszelfs Z. O. kant komt een rif, van 2 of 3 mijlen in 't rond, zijnde meest O, en W. gestrekt, doch spits naar 't O. uitloopende, tegen welks O. hoek zich 't visschers-eiland (dat zeer klein is) vertoont. Twee of 3 mijlen ten Z. O. van 't eiland Cayloepa en 1 mijl benoorden 't Visschers-eiland ligt Poelo Tamea, dat 2 of 3 mijlen in 't rond en aan de Z. O. kant met een rif is, dat zich aan die zijde wel 1 mijl buiten den wal en nog eenigzins wat naar 't N. W. aan wederzijden uitstrekt. Een mijl Z. oostelijker ligt een rifje, 't Boomkensrif en nog 1 groote mijl Z. oostelijker nog een groot rif, de Zandplaats-rif genaamd, dat wel 2 of 3 mijlen in 't rond beslaat, en dat omtrent 2 mijlen beoosten 't Visschers-eilandje ligt. Omtrent 5 mijlen ten N. O. van 't eiland Tamea liggen 2 eilanden de St. Matheus eilanden genaamd, op een rif, dat omtrent 1 mijl in 't rond is. Zij liggen N. W. en Z. O. gestrekt, een halve mijl van elkander. Tegen dezelve of tegen dat rif ben ik, ten tijde dat ik de eerste maal uit Amboina naar Batavia in 1694 vertrok, eens 's nachts ten half twaalf, bij heldere maanschijn, zoodanig door den stroom bij doodstil weder gedreven, dat ik een uur daarna de klippen ter zijde van ons scheepje Andromeda al vrij hoog zag uitsteken, zoodat ik niet anders dacht dan daar te vergaan. Ik zal hier niet breeder van spreken, omdat ik dat elders doe. Twee of drie mijlen ten Z. O. van de Zandplaats-rif doen zich nog 2 eilandjes op, 't eene 't Veldhoens-eiland en 't ander 't Apen-eiland genaamd, van welke 't laatste wel 1 mijl N. oostelijker als 't eerste ligt. Drie of 4 mijlen ten Z. O. van Poelo Tamea en 3 mijlen ten Z. W. van de Zandplaats-rif ligt Poelo Pinocka zijnde pas 1 mijl in 't rond op een rif, dat zich N. W en Z. O. omtrent ½ mijl ver uitstrekt. Zes of zeven mijlen bezuiden Boetons Z. hoek vertoont zich een groot rif, dat meest N. O. en Z. W. gestrekt ligt, zijnde wel 5 mijlen lang en in 't midden 2 mijlen breed, doch naar beide einden smaller. Een mijl bezuiden dat rif wel zoo westelijk, ligt het Hagedis-eiland, dat geen mijl in 't rond is, met nog een ander dat wat Z. oostelijker ligt, en Batalaja genaamd is er bij, doch bezuiden het eerste ziet men nog 2 kleine eilandjes zonder naam en O. N. O. van Batalaja 5 mijlen het Groenwoud, een eiland, dat omtrent mede 1 mijl in 't rond is. Al deze eilanden worden de Toecanbesi's, dat is: Smids-eilanden genaamd, omdat de zee met de minste wind zoo sterk op dezelve aanbrandt, dat het aan iemand, die van verre daar naartoe komt, niet anders toeschijnt dan of hij daar eenige smids met hunne hamers met elkander op 't aanbeeld hoorde kloppen. Vijf mijlen beoosten 't eiland Saleyer, ziet men het eiland Nicodemus, dat 2 mijlen in 't rond is, gelijk men 6 of 7 mijlen zuidelijker een dergelijk eiland heeft, 't Hoog eiland genaamd, en pas 1 mijl beoosten 't eiland Calauro (dat 6 mijlen lang en 5 mijlen breed is) gelegen. Die twee voorgaande eilanden behooren mede tot de Tygers-eilanden, die zich ten O. van dezelve 3 of 4 mijlen vertoonen. Een groote mijl O. ten Z. van 't eiland Nicodemus doet zich 't Harders-eiland op, dat zeer klein is, bij een driekantig rifje, dat er in 't Z. aan vast ligt, met nog een kleiner in 't O., een kwart mijl er af. Pas beoosten dat laatste rifje ligt het Spaans eiland en 1 mijl ten N. W. van dit Spaans eiland het Rotten-eiland, beiden zeer klein en ieder op een rifje gelegen. Een halve mijl zuidelijker ligt het Harten-eiland, dat mede zeer klein is, ten N. O. van 'twelke een halve mijl zich een rif wel van 2 of 3 mijlen in 't rond naar 't O. vertoont. Een mijl ten Z. O. van 't Harten-eiland ligt het Slangen-eiland, dat een halve mijl in 't rond is. Een halve mijl ten Z. W. van 't Harten-eiland ligt een droogte, Hilversum (waarschijnlijk naar een schip, dat daarop gebleven is) genaamd. Van 't Harten-eiland verder Z. aan is 't wel 7 of 8 mijlen ver vol reven en dan komt men bij drie eilanden, van

welke de twee wat naar 't W. Z. en N. 1 mijl vaneen gestrekt liggen en 't derde ligt een groote mijl van die twee anderen, hebbende in 't O. een rif dat zich wel 2 mijlen O. aan uitstrekt. Deze drie eilandjes zijn ieder 1 mijl groot en worden de drie zuidelijke Tygers-eilanden genaamd, tusschen welke en 't Harders-eiland nog 4 of 5 andere eilandjes en eenige reven liggen. Drie mijlen bezuiden deze zuidelijke Tygers-eilanden ligt een droogte vol katskoppen, de Heilbot genaamd, 6 mijlen van welke 4 eilanden bijeen, 2 of 3 mijlen van elkander liggen, die alle Schiedam genaamd worden, zijnde maar 1 mijl ieder groot; maar het Z. westelijkste derzelve heeft naar de westzijde een zwaar rif, dat wel 6 of 8 mijlen W. aan zich uitstrekt en dat omtrent 2 mijlen breed is. Tusschen deze eilanden en de Heilbot als in een driesprong ligt 5 mijlen bezuiden de Heilbot (wel zoo westelijk) het eiland Batoe Cariman, dat 1 mijl in 't rond is en 1 mijl Z. westelijker 't eiland Batoe Pandjang, dat omtrent 1½ mijl O. en W. lang en ½ mijl breed is. Vijf mijlen ten Z. O. van Batoe Cariman ligt het eiland het Postpaard, dat zeer klein is en 4 mijlen Z. Z. W. van 't Postpaard ziet men 't eiland Rossagoerot, dat geen mijl groot is en waarbij nog een groote klip aan de O. kant ligt. Vijf mijlen Z. W. van Rossagoerot ligt 't eilandje Loesaradja, waarna men aan 't land van Floris (anders 't land van Ende genaamd) komt. Het staat, nevens de meeste eilanden daaromtrent gelegen, onder de koningen van Goa (of Macasar) of onder die van Boni. Op 't eiland Sumbawa, dat wat bewesten 't land van Ende of Floris ligt, heeft men verscheiden koningen die eenigzins vasallen van Macasar in oude tijden plagten te zijn; doch die nu onder de E. maatschappij behooren, hoedanige die van Tambora, Dompo, enz. zijn.

Nadat wij nu dus verre over dit eiland in 't algemeen gesproken en dat in 't kort met de daaromtrent liggende eilanden beschreven hebben, zullen wij voortgaan met over andere zaken, 'tzelve in 't bijzonder rakende, te spreken.

Op dit groot eiland liggen veel magtige koningrijken, van dewelke sommige onder de macasaarsche koningen (zoo als men die in 't gemeen maar noemt, omdat hun rijken mede op hetzelfde eiland met Macasar liggen) en eenige onder den koning van Ternate staan. De rijken der macasaarsche vorsten zijn verscheiden en veel in getal, te weten, dat van Boni, van Macasar of eigenlijk van Goa, van Loeboe, van Tello, van Soping, van Wadjoe, Tanette, van Layo, Bankala, Toerata, Badjing, Panna, Bacca, Mandhar, daar men nog de koningen van Bellenipa, Tsjinrana, Binoang, Tampalang, den regent Mamoedjoe voor zijn koningin, de koningin Dain Mamoeli, de koning van Majenne en meer andere vorsten heeft; behalven dat de koningrijken van Tambora, Dompo en meer andere rijken, op 't eiland Sumbawa daar mede onder gerekend worden. Onder den koning van Ternate staan al de koningrijken en landen van de kust van Manado af, tot de bogt van Kajeli toe, nader hier na in 't vredesverbond tusschen ons en den Macasaar art. 17 te zien. Als men in 't N. O. van Manado 5 mijlen Z. W. opgaat, komt men bij de bogt van Amoera, die wel 5 mijlen diep is. Wanneer men 10 mijlen westelijker gaat, komt men bij 't koningrijk Boelan, waarvan Boelan de hoofdplaats is. Bewesten Boelan 4 mijlen ontmoet men het dorp Auwn of Aja, van waar nog 19 mijlen W. opgaande, komt men in 't koningrijk van Caudipan, dat in twee hoofddorpen Dauw en Boelan Itam genaamd, verdeeld wordt. Nog 40 mijlen O. en W. van het dorp Dauw, anders 2 etmalen scheppens van daar, heeft men het dorp Bwool of Bool in een bogt liggen, van waar nog 20 mijlen verder W. aan zeilende, komt men bij de rivier van het magtig dorp Tontoli, dat in een bogt vol reven ligt. Nog 9 mijlen bewesten Tontoli heeft men het dorp Dondo, dat niet zeer ver van het koningrijk Mandar ligt, 'tgeen onder den koning van Boni behoort en dat door de Mandarezen verwoest is. Hier van daan kan men over land naar de bogt van Tomini (aan de overzijde liggende) en zoo verder tot Silensak en Balaissan komen, welke weg bij Dincoeloe en Telebagi (twee dorpen, pas 1 mijl vaneen

in dien grooten binnenboezem liggende) uitkomt, maar tot het voleindigen van welke togt men wel 5 dagen noodig heeft. Digt hierbij ligt een dorp, Dampelas genaamd, waarbij ook een rivier, pas ¼ van strand, is. In 't Z. O. 4 of 5 mijlen landwaarts in van daar ligt het dorp Cool en achter Balaissan is een groot binnenmeer en niet ver van daar het dorp Cotta. De westhoek nu van Tontoli, Caydang genaamd, is ook met een groot rif bezet. Als men nu van Dondo of wel van 't eilandje Tomtom, nog 11 of 12 mijlen verder gaat, komt men tot Silensak, Balaissan en Dampelas, 3 dorpen, die niet ver vaneen liggen en tusschen welk Dondo en Dampelas men 4 eilandjes heeft. Wanneer men nu nog 1½ mijl Z. westelijker, wel zoo zuidelijk van den Z. W. kant van dezen hoek aangaat, ziët men weder een rif, en als men dan dien hoek even omloopt, komt men bij de groote bogt en bij 't dorp Cajeli, waar eigenlijk de scheidspaal is tusschen de landen, die de koningen van Macasar en Ternate toebehooren. Wanneer men nu al deze mijlen eens te zamen trekt, zal men bevinden, dat van Manado tot de bogt van Cajeli een uitstrekking van 107 of 108 mijlen lands in de lengte (zonder de breedte die in een zwaar gebergte bestaat, te rekenen) onder den koning van Ternate staat. Wat nu de rijken onder de koningen van Macasar aangaat, wij zullen al wat ons van dezelve bekend is, opgeven. Om daar weêr net en onderscheiden van te spreken, zoo moet men de landen onder deze vorsten en de landen onder de E. maatschappij staande, bijzonder aanmerken. In de oudste tijden plagt er maar een oppervorst te zijn, onder welke de andere koningjes, als zijne vasallen, stonden. Dit is toen de koning van Macasar geweest, doch, deze in 1667 en vooral ten tweede maal 1669 overwonnen zijnde, zijn zij meester van 'tzelve geworden en vermits de E. maatschappij de opperste en de eerste bondgenoot in rang hier te lande is, zonder welke de inlandsche koningen, hoe magtig ook anderzins in zich zelven, niets mogen ondernemen, gelijk zij ook buiten des gouverneurs weten naar hunne landen niet vertrekken mogen en op zijn ontbod ook aan 't kasteel moeten komen, om te hooren wat Zijn Ed. hen te zeggen heeft, zullen wij eerst van de stad Macasar en van 't vermogen der E. maatschappij alhier spreken, nadat wij eenige zaken, de koningen in 't gemeen betreffende, zullen hebben laten vooraf gaan. Onder al de inlandsche koningen zijn die van Boni en Goa de magtigste; doch de koning van Macasar of van Goa is onze oudste, hoezeer van oudsher een zeer trouwlooze bondgenoot geweest. Als er over eenige zaken in 't algemeen gehandeld zal moeten worden, geeft onze landvoogd kennis daarvan aan de koningen van Boni en Goa, van welke dan de eerste de rijksvergadering beroept en belegt, en waartoe de landvoogd gemeenlijk twee gevolmagtigden uit zijnen raad zendt, zonder welker kennis en toestemming er niets in dezelve mag besloten worden; dat in de laatste jaren (gelijk men hierna in 't verhaal der macasaarsche zaken zien zal) juist zoo net niet nagekomen is. Als deze vorsten aan 't kasteel om deze vergadering bij te wonen of wel om eenige andere reden verschijnen, worden zij door twee leden van den raad van den heer landvoogd ingehaald, door een bataillon soldaten in 't geweer en onder 't vliegend vaandel opgewacht en, bij hun vertrek met 3 charges der snaphanen en 9 kanonschoten van de vesting Rotterdam vereerd. Ook gaat hen de Gouverneur zelf tot digt omtrent de pui of tot in de voorzaal te gemoet. In oude tijden plagt men 2 stukken geschut meer voor den koning van Boni te lossen; doch nu geschieden er voor beide evenveel schoten. Als een van deze twee koningen sterft, wordt 't aanstellen van een ander niet door de E. maatschappij, maar volgens 's lands wetten gedaan, welke eischen dat die verkiezing door 7 Pitos (zijnde bijna als de keurvorsten in 't Duitsche rijk, hoewel zoo magtig niet) binnen den tijd van 6 of 7 uren na 's konings dood (binnen welke tijd hij ook moet begraven zijn) geschieden moet, daar het rijk niet langer zonder koning zijn mag. Ook wordt niet de zoon, maar doorgaans ten ware bij wijze van geweld, de broeder (hoewel juist niet altijd, gelijk wij zien zullen) de vervanger van den overleden vorst.

Indien hier iemand de dood of een minder straf verdiend heeft, sterft hij onder 't regt dezer koningen, dat hen de E, maatschappij vrij laat; doch ten overstaan van twee gecommitteerden derzelve. Na deze aanmerkingen vooraf, zullen wij tot de korte beschrijving van Macasar overgaan.

Macasar (bij de inlanders in hunne Maleische schriften met den naam van Mangkasar bekend) is een van de oudste en magtigste koningrijken op 't eiland Celebes, van 't welke de stad Macasar de hoofdplaats is. In oude tijden plagt men niet als van deze stad en geen woord van de stad of van 't rijk van Goa te hooren spreken, doch worden deze twee steden en rijken onderscheiden. Wat nu het koningrijk van Macasar van ouds en nu aangaat, dat verschilt zeer veel; want van ouds behoorden daar de meeste bekende rijken onder, en schoon men hier en daar deze en gene koningen had, die stonden al te zamen onder dien oppervorst van dat rijk, daar nu de landen tot het rijk van 't tegenwoordig Macasar behoorende, eigenlijk onder de Nederlandsche maatschappij staan. Wat dit voor landen zijn, zullen wij naderhand breeder zeggen. Wat nu dit rijk en wel de stad Macasar in zich zelve aangaat, zij ligt pas binnen den Z. W. hoek van Celebes, doch eigenlijk in 't westerdeel van dit eiland, zooals men van 't Z. naar 't N. wil aangaan. De stad is maar een open vlek, dat ook anders wel de negrij Vlaardingen genaamd wordt en waarin men maar een groote ongeplaveide straat (zooals ik meen de Chinesche) en dan nog 2 of 3 kleine straten heeft, waarin de Nederlandsche burgers, eenige Chinezen, onder hunnen kapitein en eenige Macasaren en andere inlanders wonen en die ook afgesloten en door de Chinesche en de burgerwacht bewaakt worden. De bedienden der E. maatschappij wonen allen in de vesting; doch de fiskaal woont buiten, om te beter zijn ambt te kunnen oefenen. Men heeft hier verscheiden zeer goede huizen, die een zeer fraai uitzigt op de reede hebben, daar men wanneer men op de reede komt, als in eenen inham inzeilt, waar men de stad aan wederzijden liggen heeft; doch de vertooning van Wouter Schouten daarvan gedaan, alsof men in 't noorden of ter linkerhand, de vesting Oedjong Pandang, doch 'tgeen gemeenlijk Joepandang genaamd wordt, en in 't zuiden de vesting Pannakoke liggen ziet, is geheel en al buiten 't spoor, daar die vervolgens zoo langs de kust liggen. Buiten de stad gaat men ter regterhand op, van de landpoort van Oedjong Pandang en ter linkerhand opgaande heeft men veel fraaije tuinen. De vesting Oedjong Pandang of de Kijkhoek genaamd, omdat zij aan de N. zijde als op den uitkijk van de baai en op den hoek gelegen is, kreeg in 1667 even na deszelfs overgave den naam van Rotterdam, omdat de dappere veldheer en overwinnaar van Macasar, de heer Cornelis Speelman, een Rotterdammer van geboorte was. Van de oudste tijden af heeft zij onder de kroon van Tello gestaan, doch de koning van Macasar, grootvader van Sombangko of van Hassanoddien (die 't aan ons overgaf) heeft dat, als een onderdrukker van dien koning, naar zich getrokken, omdat het hem zeer gelegen voorkwam; hoewel het, uit naam van de koningen van Macasar en van Tello aan ons overgegeven is. Het was te dier tijd zeer onregelmatig, en toen wij 't kregen, doordien het veel geleden had, zeer vervallen, waarom wij het ten eerste ook in beter staat meenden te brengen; doch het werd ons, door de weer opborrelende trouweloosheden der Macasaren, die ten eerste de vrede braken en 't beloofde aan ons niet geven wilden, belet en men heeft er tot het sluiten van een naderen vrede den 15den Julij 1669 mede moeten wachten; toen men 't jaar er na dit hoognoodig werk hervatte en van tijd tot tijd daaraan gearbeid heeft, tot dat men het in 1677 in dien staat waarin het nu is, voltooid heeft. Het is fraai groot en is met 5 bolwerken, die Mandarsjah (of Mandarsaha) Amboina, Batjan, Boeton en Boni genaamd zijn, versterkt, buiten welke het ook een water- en een landpoort en een soort van een ravelijn heeft, die in 1679 aan de landpoort gehecht is, nadat 't jaar te voren de reduit Mandarsjah, die omtrent 250 treden beoosten deze vesting ligt, bezuiden het hoog pad, dat naar Bontewaal (eigenlijk Bon-

tawalac genaamd) loopt, van vierkante steenen opgetrokken en met een gracht omringd was, hoedanig die nog met een bezetting van 1 sergeant, 2 korporaals, 1 bosschieter of konstapelsmaat en 30 of 35 schildergasten in wezen is. In deze vesting woont de Nederlandsche heer landvoogd van Macasar, de opperkoopman en tweede van die landvoogdij, de kapitein, de predikant, aan de eene zijde bij de kerk en verdere bedienden als soldijboekhouder, sjahbandar, winkelier en geheimschrijver aan de andere zijde, hoewel somtijds wel eenige bedienden mede buiten wonen. Ook is de kerk boven een gewelf en beneden heeft men eenige pakhuizen. De andere vestingen zijn, volgens het 10 art. van het vredeverbond in 1669 tusschen ons en deze vorsten gemaakt, afgebroken en geslecht. Op Macasar is geen drink- of rivierwater, dat al vrij ver gehaald moet worden; doch men heeft er overvloedig putwater, dat goed is. Men heeft er verscheiden basaars en markten, waarop overvloed van rijst (daar dit het regte en 't schoonste rijstland is, dat men wenschen kan) hoenderen, ganzen, eenden, dinding of gedroogd hertenvleesch en alles zeer overvloedig verkocht wordt: maar op de markt der Boegis (onder den koning van Boni staande) is 't niet zeer pluis; daar men daar ligt een ongemak krijgen kan, van gekrist of kwalijk behandeld te worden. Men kan hier in vrede's tijden een last rijst van 3,000 ponden voor 15 of 16 rijksdaalders, een schoonen eendvogel voor een dubbeltje, een groote gans voor een schelling, een koebeest voor 2 of 3 rijksdaalders, en dus ook het verdere zeer goedkoop krijgen. Hier is overvloed van visch, vleesch en wildbraad. Op een jagt der koningen worden er 2 of 3,000 herten te gelijk gevangen, welks vleesch zij in de zon laten droogen en dan bij pikols tegen 4, 5 of 6 rijksdaalders verkoopen. Groente is er mede redelijk en men vindt er zelf, hoewel niet overvloedig, aspergies. Buiten de Hollanders zijn hier nu geen andere Europeërs, hoewel er in vorige tijden de Engelschen en Deenen mede hunne comptoiren gehad, gelijk ook de Portugezen daar tot 1661 genesteld hebben. Benevens dezelve wonen hier ook Macasaren, Boegis, Toeratters, enz. Men vindt in 't oosten geen trotscher, vernuftiger, oorlogskundiger, noch dapperder volkeren als de Macasaren, gewoon zijnde, als zij ten oorlog trekken (gelijk ik wel gezien en gehoord heb) al voorttrekkende de dappere daden van hunne voorouderen op te zingen, om elkander tot kloekmoedigheid op te wekken. Zij zijn zoo vernuftig, dat zij bijna alles 't zij van snaphanen en allerlei geweer, 't zij van geschut (dat zij ongemeen fraai en sierlijk gieten), kruid en wat dies meer is, zoowel als wij zelfs weten te maken; maar zij zijn ook zeer trouwloos en wraakgierig, kunnende niet den minsten hoon of smaad ongewroken laten doorgaan, zoodat zij in slavernij vervallen, ook voor de gevaarlijkste slaven gehouden worden, hoewel zij de schranderste, mooiste, blankste, zedigste, moedigste, arbeidzaamste en eergierigste zijn, op welke men wel gerust kan wezen, als men hen maar niet hoont, en vooral, als men (ten opzigte van de mans) zich wacht, om niet bij hunne wijven te loopen, daar een Nederlander, of wie 't zij, die dit doet, al was hij nog zoo groot, met zijn leven speelt, waarvan verscheiden voorbeelden zijn, gelijk zoo de opperkoopman alhier, Paulus de Bok, na 1678, zoo als hij in zijn sloep met eenige vrienden zat te praten, een van zijne slaven, met wiens wijf hij 't hield, met een kris van achteren doorstooten is. Hunne dragt is bijna als die van de Maleijers, dragende een badjoe of een keel, over 't lijf met een gordel er om en dan nog een bovenbadjoe; maar hun smal spits oploopend mutsje, met ruitjes, onderscheidt hen aanmerkelijk van andere volkeren op dit land. Ook heeft dat mutsje onder en boven een breeden rand. Zij zijn blank en welgemaakt van gezigt, wat breed en eenigzins ingebogen van neus, zwart en lang van haar, dat zij gewoonlijk opwinden; want als zij dat los smakken, dan is 't een teeken dat er wat gaande is. Zij dragen geen baard, maar trekken dien uit en gaan gewoonlijk bloots voets. Een van de grootste sieraden stellen zij in hunne tanden te slijpen, die git zwart te houden of die zoo te maken, en sommige trekken er gouden kassen,

naar de tanden gemaakt, over henen, dat voornamelijk een sieraad der groote vrouwen hier is. Ook heeft men onder hen allerlei ambachtslieden, die al wat zij ons voor zien doen, zeer net en kunstig weten na te maken. De vrouwen zijn door de bank veel schooner, netter besneden van wezen en veel blanker, dan alle andere indiaansche vrouwen, en daar zijn er onder, die al zeer na aan onze Castiçen komen en die men zeggen kan fraai en schoon te zijn, waarom zij bij de meeste Hollanders voor alle andere slavinnen gezocht worden, te meer dewijl zij zeer fraai van oogen, mooi, doch wat plat van wezen, zeer vriendelijk, liefltallig en doorgaans zeer beleefd en wel opgevoed zijn, waardoor zulke slavinnen hare juffers en heeren ten eerste wel weten te believen. Ik heb er gezien, daar 150 tot 200 rijksdaalders en meer voor gegeven was, daar men anders voor 80 of 90 en ten uiterste voor 100 rijksdaalders een van de beste koopen kan. Deze vrouwen zijn in haar eigen land ook zeer moedig en trotsch, en weten haar fatsoen zoo wel, als de beste Hollandsche jufvrouw te houden. Zij zijn ook zeer schrander en vernuftig in al wat een jufvrouw behoort te weten, maar zij vallen vrij wat hoerachtig, wetende zeer wel degene, die hare minnaars zijn en die daarna bij anderen loopen, voor hun ontrouw te straffen, daar zij hen behendig iets ingeven, waardoor zij niet in staat zijn om een vrouw te bekennen; van welke ziekte, de macasaarsche ziekte genaamd, zij ook iemand ten eerste weten te genezen. Zij zijn doorgaans, als zij maar van eenig fatsoen zijn, in haar land en elders zeer net en sierlijk gekleed, hoewel zij anders meest maar met een kleedje onder en met een lange maleische keel of badjoe, dat haar tot aan de kniëen komt, gekleed zijn, stroopende de mouwen wat hoog op, opdat men hare blanke armen zien zou. Zij dragen gemeenlijk onder hare kleedjes een broek, in plaats van een onderkleedje (dat andere indiaansche vrouwen meest dragen) en nemen die veeltijds van fraaije zijde of ander stof, waarover dan haar kleedje over 't benedenlijf en dan een badjoe over 't bovenlijf komt; doch de groote vrouwen, dragen er een tjole of naauw hemdrokje, met gouden knoopjes (als de sierlijkste Mistiçes, die zij naäpen, gewoon zijn) onder en dan een fijn betilis badjoe of half hemdje, waardoor men bijna den geheelen opgedrongen boezem ziet, daarover henen. Het haar, dat zij in 't rond om haar hoofd winden, is gemeenlijk, gelijk dat der mannen pik zwart en zoo vet en glad met eenige welriekende olie bestreken, dat het glimt, waarop zij moedig en zeer gezet zijn. Zij hebben ook hare sieraden van gouden ringen met gesteenten, gouden, zilveren en andere armringen, gouden kassen over de tanden, hare oorsieraden en meer andere, gelijk men bij de oostersche volkeren heeft. Hare bovenkleedjes, die zij over hare broeken dragen, zijn dikwijls stijf van 't goud. Deze laten zij hier door haar eigen volk weven en ik heb er gezien, die 100 rijksdaalders en meer gekost hadden. De Boegis en Toradja's zijn volkeren, onder den koning van Boni staande en die mede zeer vernuftig, dapper, moedig, strijdbaar, trotsch, moorddadig en zeer wraakgierig zijn, gelijk de vorige; doch niet wel zoo blank, als de Macasaren. Verder heeft men hier ook eenige Chinezen onder hunnen kapitein, die hier mede zeer veel leven geven en den handel merkelijk voortzetten. Dat wij hier van oudsher gehandeld en een comptoir gehad hebben, zal hierna breeder gezegd worden; doch sedert 1669, toen wij den trotschen macasaarschen koning onder onze magt en voor onze wapenen buigen deden, is onze maatschappij meester van deze stad en vesting geworden en heeft alhier de zetel van haren landvoogd en 't hoofd-comptoir geplaatst, zonder dat ik weet, dat, buiten de stad Macasar, eenige andere bedienden, dan alleen sergeanten, hier of daar op eenige buitenposten liggen. De voornaamste reden, waarom wij hier eenen landvoogd houden, is om deze koningen, die ons in vorige tijden in Amboina zeer geplaagd hebben, in toom te houden, daar Macasar de sleutel van de gansche Oost is. Buiten den landvoogd heeft men hier ook dergelijke verdere bedienden, alle zulke vergaderingen en dergelijke

verdere regering, als wij reeds in Amboina en in andere landvoogdijen of landen, ons toebehoorende, en door 't zwaard overwonnen, getoond hebben. En aangezien bij 't veroveren van Macasar en van alle deszelfs koningen, verscheiden landen ons gebleven zijn (gelijk men hierna onder de artikelen van vrede, art. XIV, XX en XXI zien kan) zoo is de E. maatschappij hier gewoon de tienden dezer landen, die al vrij veel en groot zijn en waarop men zeer heerlijke rijstvelden in menigte ziet, te trekken, dat al een groot getal van lasten in de laatste tijden plagt te maken; maar dat nu, daar van zeer veel verschilt, sedert dat deze en gene landvoogden, om maar hun eigen beurs (zoo ik geloof) te maken, Hun Edelheden geraden hebben, zoo veel schoone landen aan de koningen van Macasar van tijd tot tijd weder te geven. Het voornaamste, dat hier de landvoogd te doen heeft, is maar om de rijst, die Hun Edelheden van hier vorderen, te verzorgen, hunne tienden in te zamelen, een wakend oog op het doen en laten van de inlandsche koningen te houden en vooral om te beletten, dat er tusschen de koningen van Boni en Goa geen al te naauw verband komen mag, zoodat de maatregel van staat hier dezelfde is, als die de landvoogd in Ternate tusschen de moluksche vorsten te bezorgen en waar te nemen heeft: want de handel, buiten die van de rijst, is hier van geen groot belang. De rijsthandel en verkoop van dien plagt, toen Dain Tahalille, die verstandige bonische koningin, weduwe van Radja Palacka, nog leefde, uit aanmerking van hare diensten wel aan haar alleen gelaten te worden, waarmede dan zeker veel geld over te winnen was; doch sedert is dat weder te niet geloopen en ieder brengt zijn rijst zelf maar ter markt. Deze macasaarsche rijst is zeer wit, liefelijk en geurig, zoodat het een lust is, om ze te zien, te eten en maar te ruiken, daar zij, gekookt op de tafel staande, haar geur door een geheel vertrek verspreidt; doch zij wordt voor zoo duurzaam niet, als de javaansche, gehouden, waarom zij ook doorgaans minder geldt. De waren, hier getrokken, zijn deze: realen van achten, verscheidenerlei kleeden, rood koper, peper, suratsche zeep, assa-fætida of duivelsdrek, ijzer. De waren, hier vallende, zijn deze: rijst; goud, doch slecht van alloi; veel sapanhout en weinig sandelhout, op Bima; koebeesten, paarden, vooral bimanesche, dat schoone telgangers en bergklimmers zijn; de specerijen, die hier en daar zouden mogen vallen, moeten volgens 't verdrag, voor een geschenk van 1,500 rijksdaalders jaarlijks, uitgeroeid worden; gouden en andere kostelijke kleedjes, die de Macasaren zelf weven; allerlei koperen huisraad, dat zij maken; eendvogels, ganzen, koeijen, buffels, enz.

De lasten van 1709 beliepen hier	189112-15-0
En van 't jaar te voren maar	158327-17-0
Dus toen meer, dan 1708	30784-18-0
De winsten en inkomsten beliepen in 1709 . . .	63407- 1-0
In 't voorleden jaar	52763-17-0
En dus dit jaar 1709 meer	10643- 4-0

Omtrent het land van Macasar heeft men verscheiden droogten, die ons nu en dan al een schip gekost hebben, als bij de Walvisch en de Leeuwin in 1665. en aan Zilverstein gebleken is, dat op den bril bleef. Omtrent 2 mijlen benoorden de stad Macasar heeft men de stad Goa, die nu ook maar een open plek is, waarbij men niet alleen mede een soort van vesting heeft, maar welke hij naderhand heeft beginnen te versterken; doch welker wallen die koning, volgens orde van Hun Edel-

heden weêr heeft moeten afbreken, dat ons hierna nader blijken zal. In dezelve plagt deze vorst van 1669 af tot 1696 toe zijn hof te houden, doch wegens geschillen, toen tusschen hem en den koning van Boni voorgevallen, raakte hij er uit. De stad is maar een gering open nest, bestaande uit eenige slechte Macasaarsche huizen, die gemeenlijk op staken, eenige voeten van de grond of in de hoogte verheven, staan Men heeft er ook eenige fraaije gebouwen van deze en gene grooten en hovelingen, doch voor de rest is 't niet veel. Over deze stad en 't koningrijk van denzelfden naam heerscht een koning oppermagtig. Hoewel de koningskinderen (zijnde Macasaren van koninklijken bloede) tegenwoordig al mede zeer veel in te brengen hebben, gelijk zij somtijds wel alles daar naar hun zin plagten te draaijen. Deze plagt in oude tijden oppervorst van 't eiland Celebes te zijn, en schoon de koning van Boni nu magtiger, dan hij is, is 't echter maar sedert die gemaakte vrede in 1669 dat de koning van Goa of Macasar, volgens het XVIIIde art., afstand van dit koningrijk der Boegis, alsmede van dat van Loeboe en van meer andere rijken gedaan heeft, en dat hij den koning van Boni van onder zijne magt ontslagen en hem als een vrij koning op zich zelven verklaard heeft. Zijn magt ging niet alleen over deze koningen en landen, op dit eiland gelegen, (waarvan die van Tello, Loeboe, Soping, Palacka, Boegis, Toratta, Tonadja, Mandar, Maros en de gansche kust van Manado de voornaamste waren) maar zelfs ook over 't eiland Zumbawa of over de rijken Bima, Tambora, Dompo, Sangarra en meer andere landen, daarop liggende; ja zelfs stonden de dorpen Passir en Koethe of Coeti, plaatsen op Borneo, van ouds mede onder dezen magtigen en trotschen vorst, behalve dat hij ook 't koningrijk van Boeton voor 1669 onder zijn geweld gebragt had. Die nogthans de beste kennis van de Macasaarsche zaken meenen te hebben, oordeelen, dat de oppermagt van dezen vorst niet boven de 100 jaren geduurd heeft; doch wij zullen hierna toonen, dat deze vorsten al in veel ouder tijden in de schriften der Maleijers bekend zijn, als vorsten van een vrij groote magt en die toen hun rijk al vrij verder hebben zoeken uit te breiden; hoewel ik wel gelooven wil, dat hij de landen van Mandar niet zeer lang bezeten heeft, die men wil, dat door den grootvader van Sombangko (die in 1653 overleden is) eerst veroverd zijn. Een van zijne voorname vestingen is Samboepo, met een vlek van dien naam, dat eenige mijlen van Macasar ligt. Bij wat gelegenheid deze vesting zoo genaamd en wanneer zij gebouwd is, zullen wij in 't verhaal der Macasaarsche zaken onder 1580 zien. Noordelijker op, aan den W. kant van dat eiland is 't koningrijk van Tello gelegen, gelijk men daar ook een stad of vlek van dien naam ziet. Deze stad en koning is al in de eerste tijden bekend en altijd mede een van de vermogendste vorsten geweest, met welken in 1669 te gelijk met den koning van Macasar of Goa 't verbond gemaakt is. Nog noordelijker liggen de landen van Mandar en Maros, waarna men bij die koningrijken en landen komt, die onder den koning van Ternate behooren. Aan den oostkant van 't eiland (waar 't land zich ten deele als een boschagie en ten deele met zijne uitnemende schoone rijstvelden tegen 't gebergte aan en zelfs tot boven toe aan derzelver toppen zoo vertoont) en landwaarts in, heeft men het koningrijk van Boni en de stad van dien naam. Deze koning, nu de magtigste op dit geheel eiland, is maar van 1667 of een weinig te voren, bekend geworden, gelijk de eerste vorst daar toen nog maar als Radja Palacka of koning van Palacka bekend was. Naderhand heeft hij zich koning van Boni doen noemen, gelijk hij ook in de stad Boni (die zoo men wil, wel 8 dagen reizens van de stad Macasar ligt) gemeenlijk zijn hof houdt. Radja Palacka heeft dit vlek niet alleen zeer versterkt, maar ook in 't koningrijk Tsjinrana (3 dagreizen van Macasar), Mandar en elders verscheiden vestingen gemaakt, en die van 'tgeen daartoe noodig was, voorzien. Hij was de eerste onder zijn volk, die zelf leerde snaphanen en allerlei schietgeweer, net, en immers zoo schoon als wij, te

maken, 'tgeen hij daarna ook zijn volk leerde, zoodat dit bij hen nu een gemeene kunst geworden is. Zijn wapenkamer was waardig om bezien te worden, daar hij in zijn leven in staat was om 60,000 wel gewapende mannen in korten tijd te veld te brengen. Deze koning van Boni, genegen aan 't kasteel Rotterdam of bij den heer landvoogd op Macasar te komen, is gewoon daarvan aan denzelven eerst kennis te geven om hem met die staatsie en eere, die men gewoon is, in te halen, bij welk geval hij dan gewoonlijk op Bontuwalak, dat een groote halve mijl van Macasar ligt, zijn verblijf houdt. Men gaat daar naar toe, zoo als men de landpoort der vesting uitgaat en de weg ter regterhand, die vrij hoog en schoon van groote steenen opgezet is en regt uit loopt, inslaat. Zijn hoofdplaats op Boni is Teko genaamd, waarnaar deze vorst ook wel Aroe Teko, de koning van Teko, genaamd wordt. Zijn koningrijk is eigenlijk het land der Boegis, zijnde een bijzondere natie op dit eiland, die mede zeer vernuftig en dapper, hoewel door de bank bij de Macasaren niet te vergelijken is; doch de dapperheid van Radja Palacka heeft, doordien hij met de zijnen lang onder ons gediend, en zoowel op Sumatra, als op Java, verscheiden zware veldtogten bijgewoond en daar zeer wel gezien en geleerd heeft, dit volk veel dapperder en beroemder dan te voren gemaakt, zoodat zij tegenwoordig schreijeling over die van Goa henen zouden zitten, bijaldien wij dezen vorst dit niet door hooger gezag beletteden. De voornoemde verblijfplaats van dezen koning, Bontuwalak genaamd, was weleer de verblijfplaats van eenen Crain Crongrong, een van de voornaamste Macasaarsche vorsten, aanhitser van dien koning tegen ons, voor de verovering van dit volk en voor 't maken van de vrede. Hij bouwde te dier tijd daar een zeer fraaijen steenen Moorschen tempel, waarmede hij echter, daar hij echter zeer flaauw in 't waarnemen van zijn godsdienst was, al zeer lang is bezig geweest en nadat zij al gemaakt was, verscheen hij daar zeer zelden in, om te Sombahjang of om zijnen godsdienst waar te nemen. In navolging van dien heeft er de koning van Boeton ook een gemaakt; doch de koning van Goa heeft er geen. Een van de fraaiste vestingen van dezen koning is in 't koningrijk van Tjinrana. Schoon Radja Boni hier oppervorst van gansch Boni, en dus mede van Tjinrana (een koningrijk op zich zelven) is, zoo heeft men hier ook een bijzonder koning. Voor 1677 was hier zeker Dain Hoeloe koning, die toen zijn rijk aan zijn oom Crain Baroeroero overgaf, die lang daarna hier geregeerd heeft. Het vlek Tsjinrana heeft 3 en, naar het gelukt, ook wel 5 etmaal noodig, om hier te komen. Men zeilt er naar toe langs de oostkust, waar men in 't Z. O. eerst een vlek, Bonteyn genaamd, dat almede onder hem staat, en waar hij zich ook veel ophoudt, en daarna verscheiden reven ontmoet om welke men 's nachts genoodzaakt is ten anker te komen, zoodat men eer men in de baai van Padang Padang geraken kan, wel 80 mijlen, van Macasar tot daar toe, noodig heeft. Daarna moet men nog wel een etmaal landwaarts in te paard rijden, waarna men aan een groot meer komt, over hetwelke, daar het vol riet en biesbosch is, men zonder een fraaije koelte niet al te wel geraken kan en dan heeft men nog wel een etmaal noodig, eer men op Tsjinrana komt. In het drooge moesson ligt het (zoo als het zich in de lengte vertoont) ten grooten deele droog, hoewel er nog altijd een diepe en bevaarbare kreek of guil in is, omdat de rivieren van 't gebergte daaromtrent zich er in ontlasten, van waar al deze wateren van dit meer weêr in de rivier van Tsjinrana storten en dan verder in zee vallen. Dit meer Tempe genaamd, ligt midden in en tusschen het gebergte en 't gaat daar ook een weinig op en daaromtrent zijn ook zeer schoone rijstvelden, waar naar toe de veldheer des konings van Boni, die (gelijk wij hierna zullen zien) in 1709 of 1710 met den prins van Boni, zijnen schoonzoon, de vlugt nam, zich begaf, omdat hij verzekerd was, dat hij het daar met zijn volk zeer wel zou kunnen gaande houden, hoewel hij, zoo ras hij vernam, dat de koning van Boni in dit meer nu en dan met de zijnen visschen kwam, ten

Engelsche en deensche logien hier. De koning beschreven. In 1636 de koopman van Vliet, enz. vermoord. Koning Sombangkos vader en zijn dood. Koning Sombangko en zijn dood. 1646 van Suydwyk hier. Evert Buys hier 1651. Hassanoddien in 1653 koning. Prins Patinggaloans dood 1654. Slechte vrede 1656. Toebereidselen van ons ten oorlog 1660. De vloot vertrekt uit Amboina. De koningin van Solors verzoek.

Dat de koningen van Macasar van oudsher al bekend, vermogend en als zoodanige vorsten onder de koningen van 't Oosten beroemd waren, blijkt ons in 1420 daar Crain Samarloeka, koning van Macasar, voorkomt, met 200 vaartuigen naar Malakka gaande, om dien koning te beoorlogen; doch hij werd door den Lacsamána of zeevoogd des konings van Malakka zoo dapper aangetast, dat hij genoodzaakt was naar de stad Pasi, op 't eiland Sumatra, te wijken, waar hij de stad geen kleine schade, door 't verwoesten van hunne landerijen, toebragt. In 1580 nam de magtige koning van Ternate, Baab Ullah (dat is de Poort Gods) of anders in 't gemeen maar Baboe genaamd, voor om met een magtige vloot een togt naar 't eiland Celebes te doen, waar hij zich in 't voorbij scheppen meester van 't eiland Bangay en andere daaromtrent gelegen eilanden, alsmede van de koningrijken Tamboeko, Tiboro en meer landen maakte. Van daar schepte hij verder naar Macasar omtrent Tanahkeke, den zuidhoek van Celebes, waar de koning van Macasar, Crain Patinggaloan of anders Crain Caroet genaamd, voor de gevreesde magt dezes konings, die met zijn vloot zoo nabij zijn hoofdplaats was, verschrikt, hem te gemoet voer. Terwijl nu deze Macasaren aan kwamen scheppen (of roeijen), zongen zij zeker schep- of roeilied (onder 'twelke zij, volgens zekere nette maatslag op de tifa of gong scheppen) waarin onder andere deze woorden van Sombah Oecoe, Sombah, dat is, wy eeren u Heere, of, wy eeren u, o Heer koning, mede kwamen, naar de beteekenis van welke woorden de ternataansche vorst zijn volk, aangezien hij ze niet verstond, gevraagd en vernomen hebbende wat die beteekenden, en dat zij enkel gerigt waren, om de eerbied en achting, die de Macasaren voor hem hadden, te betuigen, bevielen ze hem zoo wonder wel, dat hij daarop met dien vorst naar Macasar voortgeschept zijnde, daar niet alleen een verbond met hem oprigtte; maar hem aanraadde wat verder van daar een vesting omtrent het strand te bouwen en die, naar de woorden van dit scheplied, Sombah Oecoe te noemen, waarvan met er tijd door verdraaijing en verbastering eerst het woord Sombah oepoe en daarna Samboepo, gegroeid is. Na dezen tijd hebben de Ternataarsche koningen al meer veroveringen op dit eiland Celebes en vooral omtrent de kust van Manado en 't noorder deel deszelfs gedaan; waarvan de dappere koning van Macasar hem nu en dan 't een en 't ander weder, gelijk aan 't eiland Boeton bleek (dat ook onder hem stond) afhandig gemaakt heeft, maar al hetwelk hij in 1669 aan dien vorst heeft moeten weder afstaan, gelijk men dàt hierna in het vredeverbond, art. XVI en XVII zien kan. Van de Europesche natien zijn de Portugezen hier al mede de eerste en al in of omtrent de tijden van den Ternataanschen Portugeschen landvoogd Antoni Galvano, in 1538 en ook ten tijde van den onderkoning Martijn Sosa, in 't begin van 1545 geweest. Zij hebben hier een vast comptoir gehad, doch wanneer dit zijn begin genomen heeft, blijkt mij nergens. Echter is dit een zekere zaak, gelijk hun hoofd Francisco Viera, een bijzonder rijk man, op Macasar een reeks van jaren aaneen zijn vast verblijf gehad, en tot 1661 behouden heeft: zonder dat ik van hunne zaken iets, dan 'tgeen ons alhier onder 1660 voorkomen zal, te zeggen weet, dat wij op zijn plaats in het vervolg breeder zullen aanhalen. De Deenen hebben hier eenigen tijd aaneen ook een comptoir gehad. Wanneer zij eerst hier gekomen of hoe lang zij hier gebleven zijn, is mij onbekend; hoewel ons blijken zal, dat in 1632 bij de komst van den heer Caan, de heer Roeland Carpe als generaal of algemeen overste, uit naam des konings van Denemarken, hier

lag en dat zij toen hier een logie, gelijk de Engelschen al eer er mede een hadden. Ook is dit zeker, dat hier, na 1669, geen andere volkeren, dan wij, hebben mogen komen of handelen, gelijk in het VIde en VIIde art. van 't voorsz. verbond te zien is. Wat nu onze komst hier aangaat, ik zie, dat de heer Cornelis Matelief den 2den Maart 1607 allereerst omtrent den zuidkant van Celebes bij 't dorp Rakeka (dat nog wel 7 dagen reizens van Tello, dat verder om de N. lag, gelegen was) ten anker gekomen is. Zijn volk sprak eerst met eenige visschers, die hen niet wisten te regt te helpen. Daarna weer aan land gevaren zijnde, spraken zij met een Orangkaja en met een Maleijer, welke laatste aan boord kwam, die hem zeide waar Tello lag. Waarop hij van daar, bevindende dat 't land van Macasar een schoon land was, naar Amboina is gezeild. Niet lang er na is de opperkoopman Paulus van Solt in 'tzelfde jaar in gezelschap van den heer Jacques l'Heremite, door den zeevoogd den heer Matelief, met het schip Medemblik den 4den Mei uit Amboina naar Macassar gezonden, waar zij den 15den dito op de reede gekomen zijn. Wij hadden toen hier al een koopman van wege onze maatschappij, zonder dat mij blijkt wie en wanneer die hier gelegd, of wanneer dit ons comptoir hier opgerigt is: ook blijkt mij niet, dat de Engelschen en Deenen toen hier al een comptoir hadden. Deze koopman kwam 's middags bij hen aan boord en bragt hen dienzelfden avond nog aan land; waar zij dien nacht in 't huis, 'tgeen de onzen toen hier al hadden, bleven. Den 16den dito kwam de koning van Tello, vergezelschapt met den koning van Battergoa (dit zal mogelijk de koning van Goa zijn) en eenige hovelingen bij hen in ons huis, klagende geweldig over eenige schade die de schepen van den zeevoogd, Cornelis Matelief, aan eenige van zijne praauwen in zee, toen hij naar Amboina zeilde, toegebragt en hoe hij wel 14 mannen van zijn volk gedood en 2 praauwen in den grond geschoten had. Zij schikten met dien koning deze zaak in de beste vouw, in zoo ver dat hij zich eindelijk volkomen daarover betoonde voldaan te zijn. Ook gaf de heer van Solt aan dien vorst te kennen, dat de heer Jaques l'Heremite door den voornoemden zeevoogd uitdrukkelijk met een geloofsbrief aan hem gezonden was, welken brief hij zijn Hoogheid ook ter hand stelde, daarbij voegende, dat deze heer last had om nader met zijn Hoogheid over alles te spreken. Hierop belastte hen die vorst, dat zij op dezen avond bij hen zouden willen verschijnen, gelijk zij deden. Zij gaven zijn Hoogheid te kennen, hoe de heer Matelief vriendelijk, uit naam des konings van Djohor, verzocht, dat zijn Hoogheid toch geen rijst naar Malaka geliefde te zenden, om de Portugezen, onze vijanden, te spijzigen. Hij vraagde hen daarop of zij voorgenomen hadden met den oorlog tegen de Portugezen voort te varen, zoo neen, zouden zij hem bij de Portugezen zeer gehaat maken en hem een gevaarlijken vijand op den hals halen, daar hij anders best keurde zijn land voor alle vreemde natien open te zetten en geen zijde te kiezen. Echter bragten zij het bij dezen vorst zoo ver, dat hij hen beloofde dit jaar geen rijst naar Malakka te zullen zenden, gelijk hij dit aanstonds overal in zijn land verbieden liet. Naderhand is ons echter het tegendeel gebleken en men ontdekte klaar, dat hij dit wel beloofd, doch niet gemeend had, dat de Macasaren, zoo wel als de allergrootste veinzers van Staat, weten te doen en daarin den besten Italiaan niet behoeven te wijken. Zij kwamen, volgens 's konings nader last, den 17den dito weder voor hem en werden deftig met spijs en drank, op zijn Macasaarsch door hem onthaald. Hij zeide hen toen ook, dat hij de Spanjaarden die met een scheepje van Ternate naar Malakka wilden en die op de eilanden omtrent Boeton 't verloren hadden, voor hunne komst in zijne bescherming genomen en aan dezelve, op hun verzoek, een praauw geschonken en derhalve aan hen te verzoeken had, dat zij toch hen op zijn reede niet kwalijk behandelen, noch 't regt derzelve schenden of zijn koninklijk woord niet breken wilden, welk billijk verzoek zij hem gaarne inwilligden. Het vuilste, dat deze heeren hier ontdekten, was

dat onze koopman hier niet alleen met deze Spanjaarden, onze vijanden heulde, (hoewel hij nu bij 't aanwezen der heeren l'Heremite en van Solt hem verboden had, aan zijn huis te komen) maar zich zeer ontrouw en leugenachtig in 't werk van zijne bediening gedroeg. Den 19den en 20sten dito hebben deze heeren 38 bahâr foelie, door dezen koopman hier ingekocht, geladen, gevende te gelijk, volgens last van den heer Matelief, zijne rekening aan den heer l'Heremite over, die, schoon hij in dezelve overal zijnen bedriegelijken handel klaar ontdekte, echter den heer van Solt verzocht, hem in 't nazien van deze bedriegelijke rekening te willen behulpzaam zijn, dewijl hij dezen koopman op zeer veel leugens betrapte, om welke te beter na te speuren, zij te zamen besloten, dat de heer van Solt een togt landwaarts in doen zou naar eenige koningen op welke hij hen gewezen, en die hij hen wijsgemaakt had, dat hem nog veel schuldig waren. Daarop dan is de heer van Solt 's namiddags, van Jacques de Mulder en Jacob Janszoon vergezeld, landwaarts in gereden, waar zij 's avonds eerst aankwamen en daar hij hen op eenige schulden van zeer weinig belang gewezen had; zij sliepen daar dien nacht, eischende van eenige Portugezen het geld, alsmede de rijst en foelie die hij hen tegen zijnen eed geleverd had. Den 23sten dito vertrokken zij naar verscheiden inlandsche koningen, te weten: die van Cangila, Roepo en Mangalyn (plaatsen, die ik hier niet ken en derhalve zeker verkeerd opgegeven zijn) doch zelf zeiden dat zij den koopman niets schuldig waren en bijaldien het volk in zich zelven niet goedaardig en deugdzaam geweest was, zouden zij zonder gevaar hier niet van daan geraakt zijn, te meer dewijl deze koningen niet wisten, wat dit zeggen wilde, dat men hem kwam manen over een verdichte schuld, oordeelende dat het hier wel iets anders tot nadeel van hun land onder verborgen kon zijn. Tegen den donkeren avond kwamen zij in Samboepo, waar zij weder hunne nachtrust namen. Daags er aan maanden zij hier ook al de schulden in, die zij al mede niet half zoo veel, als zij door den koopman opgegeven waren, bevonden te zijn. Hij kwam den 24sten dito weer in Tello, gaf aan den heer l'Heremite een net berigt van zijne verrigting op dezen togt en stelden die net in geschrift, doende verder den koopman dit alles onderteekenen, en hij werd daarop als een bedrieger naar boord gebragt, om hem naar 't vaderland te zenden, waar hij zijn doen zou moeten verantwoorden. Ook werd toen dit comptoir tot groote droefheid des konings, geligt, zonder hier een ander in zijn plaats te leggen, daar zij zeer beschaamd over 't gedrag van dezen koopman waren. Zij beloofden echter aan dezen koning, dat de heer Matelief ten eerste een ander koopman in plaats van dezen zenden zoude. 's Namiddags ontbood deze vorst hen weêr, onthaalde hen zeer wel en bad hen andermaal, dat zij zijn land toch niet verlaten, maar voortgaan wilde om hier te handelen, daar hij foelie van Banda ontbieden en die alleen aan hen leveren zou. Daarop zijn zij den 25sten dito van Tello naar boord gevaren, daar zij tegen den middag aankwamen, hebben ten 2 ure hunne ankers geligt en zijn dus naar Gresik voortgezeild. Dit Macasar had de heer Matelief in Junij van dat jaar ook als de spijskamer van Malakka beschreven, radende de onzen verder, om Banda met 3 schepen en 200 man voor den Macasaar in te nemen, mits dat daar niemand, dan wij specerijen zouden mogen laden; en dat wij hem alle dezelve tegen een vasten prijs zouden afnemen. Den 30sten Augustus liep het schip de Zwarte Leeuw van Amboina naar Bantam vertrokken zijnde, op Macasar om rijst aan. In December ging 't schip Gelderland naar Macasar ook om rijst, om met een gedeelte van dien Amboina te spijzigen en het verdere in Ternate te brengen. Of wij nu in dezen tusschentijd weêr een comptoir hier opgerigt hebben, weet ik niet; doch 't schijnt mij als een zekere zaak, dat zulks geschied is, daar de bedriegelijke koning van Macasar al ons volk hier in 1618 heeft doen doodslaan en onze logie afloopen; weshalve aan den bevelhebber Arent Maartenszoon toen ook last gegeven is, om met 3 schepen

naar de Oost gaande, ten eerste op Macasar aan te loopen en deze moord te wreken. In dit jaar den 13den December schreven de heeren XVIInen, dat 't schip den Orizont uit Denemarken naar Indiën gezeild, en dat het voornemen was er in 't korte er nog vier te laten volgen; waarschijnlijk om hun comptoir hier en elders daar mede te versterken.

In de maand April of Mei 1620 is de heer oud-opperlandvoogd van Indiën, Laurens Reaal, hier bij den koning weêr aangeweest, zonder dat mij blijkt, dat er iets vijandelijks voorgevallen is. In 1623 gaven de heeren XVIInen last dit comptoir te ligten, zoodat wij toen alweder eenige bedienden, die hier lagen, gehad hebben.

Den 10den Augustus 1625 werd de heer oud-landvoogd van Amboina, Herman van Speult, zeer wel door den koning van Macasar ontvangen. In dit jaar den 18den September hadden de Engelschen hier ook een comptoir en hun opperhoofd was toen zekere Mr. Siort. De logie der Engelschen heeft maar een musketschot benoorden 't kasteel Oedjong Pandang gestaan. In 1627 ontdekte men, dat er tusschen dezen koning en den koning van Tidore een aanslag tegen ons was.

Den 5den Maart 1632 verscheen hier als onze gezant de heer Antoni Caan, op welken tijd de Deenen hier mede een comptoir en logie hadden, gelijk zich alhier van wege den koning van Denemarken de heer Roeland Carpe (die al op den 14den October 1623 bij de nassausche vloot verscheen) als generaal en overste van zijne natie met 2 schepen ophield. Het was te dier tijd tusschen ons en de Macasaren, wegens den handel der nagelen in Amboina, niet helder. Nadat deze gezant al zijn geschut gelost had, de witte vlag liet waaijen, en nadat hij een uur op de reede geweest was, kwamen er 2 prinsen en 6 of 7 hovelingen met een geschenk aan boord, om hem te verwelkomen. Zij werden door Zijn Ed. zeer wel onthaald, waarop hij tegen den avond met 8 personen aan land voer, latende de gemelde prinsen zoo lang als gijzelaars aan boord. Zoo ras hij aan land kwam, werd Zijn Ed. zeer beleefd door den voornoemden heer Carpe onthaald, gelijk onze 40 gevangenen uit Macao en 2 uit Malakka zoo lang in de deensche logie geweest waren, om hier nu aan Zijn Ed., na een gevangenis van 15 maanden, die zij in China in ketenen uitgestaan hadden, overgeleverd en in vrijheid volgens 't gemaakt verdrag gesteld te worden. Nog dien avond werd Zijn Ed. in 's konings paleis gebragt, dat een schoon groot, bijzonder kunstig gesneden en 'tgeen verguld gebouw van hout was, heerlijk op 46 hooge pilaren stond. Hij vond den koning op een zeer kostelijke mat, met 2 of 3 fluweelen knokussens achter zich, zitten, door ettelijke honderd personen vergezeld, ten deele hovelingen, ten deele dienaars, doch allen met krissen op zijde, welker gevesten of handvatten sommige van goud, anderen van ivoir en sommige zeer kunstig gesneden of gewrocht waren. Ook zaten er 20 of 22 van zijne bijwijven naast hem, die niet anders deden, dan hem gedurig tabak en pinang te geven. Zij zaten allen, als de snijders met de beenen onder 't lijf, op een vloer van gespletene bamboezen, die doorluchtig was, zoodat er geen vuiligheid op kon blijven. De koning, een dik zwaarlijvig man, 58 of 60 jaren oud en glad van baard, was van verwe tusschen 't geel en bruin, hebbende niets dan een met goud doorwrocht kleedje om zijn benedenlijf, terwijl zijn bovenlijf bloot en zijn hoofd met een wit mutsje bedekt was. Ook was hij zeer vriendelijk en minzaam van taal, zoowel tegen den heer Caan en den heer Carpe, als tegen anderen die daar tegenwoordig waren; en zij werden met tabak, pinang, jonge klappusnooten, enz. onthaald. Nadat hij met den koning over deze en gene zaken gesproken en daags er na onze gevangenen man tegen man tegen die der Portugezen, die onder ons waren, uitgewisseld had, is hij hier van daan naar 't eiland Boeton gezeild. In 't laatst van 1635, of in 't begin van 1636 was onze koopman van Vliet hier met 4 of 5 Nederlanders door de Macasaren gekrist en in stukken gehakt, en

op Boeton was de onderbevelhebber Steven Barentszoon met 4 of 5 Hollanders doodgeslagen, dat door den bevelhebber Pool aan eenige Boetonders, die in zijn schip door zekere list gelokt waren en die hij van gelijken deed ombrengen, ten deele gewroken werd. In 1637 maakte de heer van Diemen met dezen koning weer een nieuw verbond. Het jaar daarna verscheen in Banda voor den heer opperlandvoogd van Diemen, het engelsch hoofd op Macasar, Mr. John Hunter, om Poelo Rhun weêr in bezit te nemen; een klaar teeken, dat zij toen nog een logie op Celebes hadden. Omtrent dezen tijd regeerde hier een magtig koning, die niet lang te voren de landen van Mandar en Maros had zoeken te veroveren; doch hij werd daarin door een wonderlijk voorval verhinderd. Al zijne wijven en fraaije bijzitten hem geen genoegen hebbende kunnen geven, om zijn vuile en verkeerde lusten te matigen, had hij tot zijn ongeluk zijn oog op een van de wijven zijner hovelingen laten vallen en dezelve ook naar zijn hof laten voeren. Haar man, doodelijk hierover geraakt en maar gelegenheid zoekende om zich aan den koning te wreken, kreeg daartoe de schoonste, die hij wenschen kon, daar de koning met zijn nieuwe meesteres, die hij eenig bijzonder vermaak wilde aandoen, ergens stond uit visschen te gaan. Deze gehoonde man, zich behendig onder de gedaante van een roeijer of schepper mede in dat vaartuig begeven hebbende, nam, zoo ras zij wat van land waren, zijn slag zeer wel waar, ging in de tent en stak hem met zijne verborgene kris met 5 of 6 steken onder de voet en sprong toen in zee, zonder dat men hem gekregen of ooit meer van hem gehoord heeft; doch zijn gansch geslacht en al zijne naastbestaanden, werden hierover in ziedend water ellendig aan hun einde gebragt, om anderen een afschrik van zulk een koningsmoord te geven. Hij liet twee zonen na, Crain Sombangko en Crain Mabella, van welke de prins Sombangko, nu 22 jaren oud, op zijn vaders troon steeg. Het eerste dat hij deed was, dat hij die van Mandar de Boeginezen en meer andere Celebische volkeren, aan zijne heerschappij onderwierp. Hij had op denzelfden tijd ook de Toradjers wel kunnen overwinnen (volkeren bijna onder den evenaar gelegen) doch vermits hij zich, even als zijn vader, te veel aan zijne wellusten met zijne wijven overgaf, bleef dit achterwege. Hij is in 1652 of 1653 overleden en zijn zoon Hassanoddin, tegen de gewoonte in zijn plaats gekomen, daar anders zijn broeder Crain Mabella hem moest gevolgd hebben. Onder koning Sombangko heeft van wege onze maatschappij, de opperkoopman, Johan van Suijdwijk, hier als hoofd gelegen, die in 1646 in Amboina verschenen is. In 1651 heeft hier ook zekere Evert Buijs koopman, als ons hoofd tot 1654 gelegen; doch na dien tijd hebben wij met de Macasaren voornamelijk in Amboina, in koning Sambangko's tijd en onder den prins Patinggaloan als rijksbestierder alhier, veel moeite gehad, een spel, dat na koning Sombangko's tijd door den koning Hassanoddien vervolgd is, die verscheiden vloten naar Boero, onder zijne veldheeren Dain Boelecan en Crain Boetatoeha, tot hulp van den trouwloozen Madjira, en van de afvallige Hitoeëzen in Amboina gezonden heeft. De grootste bestuurder van al deze zaken was de prins Patinggaloan, een vorst, die in verscheiden talen en zelfs de Latijnsche zeer ervaren was. Hij had ook kennis van veel kunsten en van 't behandelen der globen, gelijk de Heeren Bewindhebberen hem een heerlijke aardkloot van koper gezonden hebben; waarop de heer Joost van den Vondel (hem Pantagoule noemende) dit gedicht, gemaakt heeft:

Tot eer van Hollands waterleeuw
Herschept de kunst de kopere eeuw,
Een ronde daar een kloeke vrouw,
Een Pallas, wel in spinnen zou.
Dien Aardkloot zend 't Oostindisch huis

Den grooten PANTAGOULE t'huis,
Wiens aldoorsnuffelende brein,
Een gansche wereld valt te klein.
Men wensche dat zijn scepter wass',
Bereyke d'eene en d'andere as,
En eer het slyten van de tyd
Dit koper dan ons vriendschap slyt'.

Al deze voor ons langer ondragelijke bedrijven van den koning van Macasar schenen onder den nieuwen koning Hassanoddin en vooral na den dood van den schranderen prins Patinggaloan (die aan een kwade keel den 17den September 1654 overleden was en met welken wij over 2 schepen van Don Francisco Viera de Figuereda, door ons genomen, doch daar hij en de koning mede deel in hadden, groote moeite hadden gekregen) een einde te zullen nemen, gelijk er ook eindelijk in 1656 een vrede, door den heer gezant Willem van der Beek, Buitengemeen Raad van Indiën en oud Landvoogd van Amboina, met den koning van Macasar aangegaan, opvolgde, hoewel zij voor den Macasaar veel te voordeelig en gansch niet van den smaak van den veldheer de Vlaming in Amboina, was te meer daar men toegestaan had, hem al zijne gevangenen in een tijd, dat wij in Amboina en elders over hem zegepraalden, weder over te leveren. Ook werd dit zoo kwalijk genomen, dat hij daarop van zijne bedieningen (zoo ik niet beter weet) van Buitengemeen Raad en majoor afgezet werd. Ook was aan de Macasaren bij deze vrede het varen op de eilanden van Goram, Ceram-Laoet en Ceram (daar echter zoo veel aan gelegen lag) niet eens verboden, gelijk er kort na de getroffene vrede, 2 Macasaarsche welbemande vaartuigen op Ceram-Laoet overgekomen waren, waarover men hem nu niet aanspreken, noch dit verbieden kon. Aldus was deze vrede dan maar een goede dekmantel, om ons nu veel meer dan te voren te plagen, gelijk hij zulks niet naliet, waar hij maar eenigzins kon, dat eindelijk zoo hoog liep, dat wij de trouwlooze handelingen van dezen trotschen en hoogmoedigen vorst niet langer kunnende noch willende dulden, Hun Edelheden op Batavia goedvonden dezen oorlogzuchtigen koning eens door de wapenen tot rede te brengen. Zij zonden derhalve, om geen schijn ter wereld van dezen toeleg te geven, een fraaije vloot in stilte naar Amboina, om daarbij elkander te verzamelen en dan hunnen aanslag tegen Macasar in 't werk te stellen. Nadat nu alles hiertoe geschikt was, vond men in Amboina goed in al de gewesten en op al deszelfs buiten-comptoiren, een algemeenen en plegtelijken vast- en bededag te houden, om den zegen des Heeren over deze onderneming op het ootmoedigste af te bidden. Daarna werden de heeren Johan van Dam en Johan Truytman als opperhoofden van deze vloot, door den heer Jacob Hustaart, landvoogd alhier, voorgesteld, waaraan zij allen onder eede verbonden en waarna alle stukken van de vesting Victoria in 't rond afgeschoten werden.

Als nu alles dus ver klaar gemaakt, en ieder naar zijn boord geordonneerd was, liepen de gedachten van deze en gene her- en derwaarts, overwegende waar naar toe toch wel de toeleg zoude mogen wezen en wie het zou mogen gelden. Sommige spraken van Solor en Timor en van de Portugezen daar, te meer daar 't schip de Arnemuiden derwaarts vooraf gezonden werd, hoewel dit maar diende, om hen, als onze vrienden, te waarschuwen, dat wij hen niet meenden en dat zij derhalve niets te vreezen hadden. Men verliet daarop in Mei 1660 het eiland Amboina, en de opperhoofden vertrokken van daar met een vloot van 22 schepen, 3 galjoots en 8 sloepen of in 't geheel 33 zeilen sterk, waarop 24 vaandels blanke koppen, tot 50 ieder en 400 koppen van de inlanders, meest Amboinezen waren, alle welke met het verdere scheepsvolk omtrent 2700 man uitmaakten. Men schokte met dezelve voorbij het hemelhoog gebergte van

Boero en meer andere eilanden voort, totdat men het eilandje Batatarra en daarna de hooge bergen van de eilanden Lombatte en Serbite in 't oog kreeg, waar nu de Opperhoofden geraden vonden aan de verdere scheepshoofden kennis te geven, waar naar toe de togt aangelegd, en dat het op Macasar gemunt was, doch dat men de vloot eerst eenige dagen aan de eilanden Serbite en Solor zou laten ververschen, om dan naar Macasar over te steken, een taal, die sommige bevreesde volkeren in deze vloot wonderlijk in de ooren klonk, zoodat zij wel wenschten in Amboina gebleven te zijn. Men liep tusschen Lombatte en Serbite met een holle zee en een sterken stroom, voorbij den brandenden hoogen berg op 't eerste eiland, door de engte van Lombatte henen, omdat de vloot niet zonder gevaar, daar de grond niet heel goed was, voor 't eiland Solor ten anker kwam, waar men de koningin van Solor met een groot getal van hare grooten, onder 't gerammel van een groot getal van Gongen en Tifa's aan boord kreeg, ter eere van welk er wakker geschoten werd. Zij verzocht, dat men wilde aanhouden met haar in vrede en vriendschap te leven, en dat men weêr een vesting op haar land wilde bouwen, om haar tegen de Portugezen, hare en onze vijanden, te beschermen. Men zei haar dit toe, met verdere beloften dat men, na den Macasaar beteugeld te hebben, hier weêr met eenige schepen komen zoude, om de Portugezen op Timor ook te bezoeken; waarop die verheugde vorstin met hare magere Edelheden zeer vergenoegd naar land vertrok. Men vond deze ankerplaats zoo gevaarlijk, dat men best keurde 't anker te ligten en naar de overwal van 't eiland Serbite over te steken, waar zij digt bij land ten anker kwamen, meenende hier versch water te vinden, doch vergeefs; en moesten van daar naar Lamhale's engte, tusschen Solor en Serbite, zeilen en daar ten anker komen, daar zij aan 't laatste eiland een schoone rivier vonden, niet ver van 't vlek Lamhale in zee stortende; doch mogten van de schepen niet aan land komen, hoewel de Solorezen en eenige andere eilanders gelegenheid genoeg gaven om allerlei verversching voor geringe beuzelingen en snuisterijen tot hun volkomen genoegen in te ruilen.

Derde Hoofdstuk.

De vloot zeilt naar Macasar. De twee opperhoofden loopen vooruit. Hun berigt. Zij tasten 6 Portugesche schepen aan en verslaan dezelve. Zaken, toen voorgevallen. De onzen veroveren Panakoke. De Macasaren op de vlugt gedreven en een groot deel van de stad verbrand. Gezanten van den koning verzoeken stilstand van wapenen. Die hen geweigerd, doch eindelijk toegestaan wordt. Gezant, maar mondeling last hebbende, wordt teruggezonden. Portugeesch schip aan strand gejaagd. De Macasaren geven eenige gevangenen over. De heeren Truytman naar Bima en van Dam naar Batavia. Op Batavia in Augustus de vrede getroffen. In 1665 schendig verbroken. Ons opperhoofd vlugt naar Batavia. Met Radja Palakka mede. Deszelfs gevallen. Zijn vlugt naar Boeton. De koning van Macasar beoorloogt Boeton en brengt hen tot het uiterste. De heer Speelman verslaat de Macasaren.

Nadat de gansche vloot zich van genoegzame ververschching, drinkwater en het verdere noodige wel voorzien had, vertrok dezelve den 28sten Mei van hier, zeilende weêr tusschen de engte van Lommahale en Lombatte, voorbij den Lombatschen vuurberg door, totdat zij in de ruime zee gekomen, met 34 zeilen langs 't eiland Ende naar Macasar voortzeilden. Nadat de vloot nabij 't eiland Celebes gekomen was, werd in den Vlootsraad besloten, dat de heeren van Dam en Truytman met 2 schepen, de Mars en Breukelen, naar Macasar vooruit loopen en een proeve nemen zouden of door minnelijke verzoeken deze hardnekkige vorst nu nog niet tot reden te brengen en met

hem een vrede zou te maken zijn, waarop men zich wat vaster dan op al de vorige vrede-verbonden zou kunnen verlaten; en terwijl zij dit ondernemen zouden, zou de vloot nog twee dagen over en weder blijven zeilen. Nadat men dit in 't werk gesteld had, liep de vloot bij Tanahkeke ten anker, om zich volkomen slagvaardig te maken en ten eerste de vestingen der Macasaren met een dapperen moed aan te tasten. Terwijl deze vloot hier nog lag, zagen zij den 10den Junij van verre een Macasaarsch vaartuig in 't verschiet, 'tgeen zij dachten dat hen de blijde tijding van een aangename vrede brengen en van alle volgende moeite verlossen zoude; doch nadat deze gasten de vloot ter dege bezien en verspied hadden, zeilden zij terug. Ondertusschen zag men de 2 vooruit geloopene schepen Mars en Breukelen terugkomen, die moeite hadden om bij de vloot te geraken, weshalve men best keurde digt bij te komen ankeren. Zij bragten tot berigt, dat zij op de reede van Macasar 6 Portugesche schepen voor derzelver verblijfplaats zeer rijk geladen, nu pas van Macao gekomen, hadden zien liggen, die voornemens waren ten eerste naar Goa te vertrekken; maar om hen de pas daartoe af te snijden, vond men goed aan de Macasaren, bij 't aantasten van deze Portugezen in 't gezigt en onder den rook van hun kasteelen, eens blijken van onze dapperheid te geven en hen te toonen, dat wij zoo zeer niet te verachten waren, als hen de Portugezen, met ons voor bloode zeeroovers en een volk zonder prins of regering te schelden, hadden wijs gemaakt. Men wachtte niet langer als den morgen daarna en tastte hen, na 't uitstorten van een zeer ernstig gebed tot God, om Zijnen zegen over deze onze onderneming, met het aanbreken van den dag door 2 schepen met de uiterste dapperheid aan, begroetende hen eerst met een volle laag. De Portugezen, die mede op hun hoede waren en hiervoor wel gevreesd hadden, deden in 't eerst geen kleine tegenstand; maar verbaasd stond de koning van Macasar, als hij deze 6 Portugesche schepen door 2 Hollandsche (een zeer ongelijk getal en dat naar 't werk van geen bloodaards, gelijk zij altijd voorgegeven hadden, geleek) terwijl de gansche vloot dit spel maar aanzag, zoodanig nog havenen, dat zij niet wisten, waar zij zich wenden of keeren zouden, uit al het welke hem nu te laat bleek, dat hij zich veel te onvoorzigtig door deze Portugesche snorkerijen had laten misleiden, en dat het hem in 't korte wel berouwen mogt, dat hij de vrede, hem zoo edelmoedig door de Hollanders aangeboden, niet aangenomen had. Terwijl dit de koning met zijn hovelingen van zijne vesting, benevens een schaar van duizenden Macasaren, die 't strand vervulden, aanzag, sprong tot hunne uiterste ontsteltenis de Portugesche zeevoogd met al zijn volk aan duizend spaanderen in de lucht, bij ongeluk een schot of eenig vuur in zijn kruidkamer, die in vollen brand geraakte, gekregen hebbende. Hierdoor geraakten ook nog 2 andere van hunne schepen in brand, die tot aan 't water verteerden, hoewel 't meeste volk, naar den wal zwemmende, zich zelven borg. Twee andere schepen werden door onze 2 tegen strand gejaagd en 't laatste nostra Seignora di Remedio genaamd, maar die wel een slechte remedie betoonde te zijn, werd door de fluit Breukelen aan boord geklampt en in aller gezigt veroverd en voortaan de Hollandsche remedie genaamd. Men vond er veel zijden stoffen, Sandelhout en veel Chinesche waren in. Men had ook veel Portugezen gevangen bekomen; doch men gaf hen vrijheid, om weer naar land te gaan en daar te verhalen, dat dit maar een voorspel was, en dat het nu eerst regt de Macasaren, daar zij eigenlijk omgekomen waren, gelden, en dat men hen eerst leeren zou wat onderscheid er was tusschen 't snorken der Portugezen en tusschen de dapperheid der Batavieren, die zij nog niet regt kenden. Al de schade door de onzen in dit gevecht bekomen, bestond in 4 dooden en 8 gewonden; maar 't scheelde weinig, of onze zeevoogd was met den Portugeschen in de lucht gesprongen, van voornemen geweest zijnde, om hem aan boord te klampen, waardoor hij vrij digt bij hem genaderd en in groot gevaar geraakt was. Het verlies der Portugezen hield men voor ons

wel verborgen, maar het is ligt te denken, dat zij veel dooden en niet minder gewonden hadden; zoodat zij niet in staat waren, om den benarden Macasaarschen koning eenige hulp toe te brengen. Het was daar in de vestingen en in de stad alles in roeren en duizenden van Macasaren, die dit gevecht aanschouwd hadden en nu als de mieren door elkander liepen, wisten niet waar zij zich van benaauwdheid keeren of wenden zouden, terwijl zij door hunne opperhoofden en de heesch geschreeuwde Macasaarsche prinsen, ieder tot hun vaandel geroepen werden, om mede aan dien doodendans te geraken. De oever weergalmde van 't geschreeuw der menschen en van 't gerammel der gongen en oorlogstrommels, die een vrij naren toon alom sloegen; en men zag eindelijk van de vestingen der Macasaren de bloedvlaggen opsteken, waaruit men moest afnemen, dat zij genegen waren zich dapper te verdedigen en niet ongewroken te sterven. Daags er na besloot men den vijand, zonder tijd te geven, weder aan te tasten, waarop de vloot, 35 zeilen sterk, op den Macasaar aanstonds los ging, hoewel zij 't ongeluk had, dat het stil werd; doch tegen den middag weder een fraai koeltje bekomende, waarop zij toen al kanonnerende en weder met schroot ladende, al zachtjes naar den wal schokten, 'tgeen in den vijand geen kleine verslagenheid veroorzaakte. Niet lang daarna kwam er een vaartuig met een vredevaan aan boord, met eenige edelen, in last hebbende om de opperhoofden dezer vloot uit 's konings naam naar de reden van hunne komst omtrent zijn land te vragen. Zij wisten die zeer wel, doch zochten de onzen maar op te houden; die, veel te wijs daartoe, hen maar kort en goed bescheid gaven en zeiden om geen andere reden daar gekomen te zijn, als om den trouwloozen koning van Macasar eens te degen over al zijne aan ons bewezene trouwloosheden te straffen en om hem te leeren, dat wij zulk een blood volk niet waren, als hij zich van de lafhartige Portugezen had laten wijs maken; maar dat wij al te lang en te veel door hem getergd, hem nu eens regt toonen zouden wat voor een soort van volk de Hollanders waren. Met deze bedroefde tijding keerden zij weder naar land en bragten hunnen benarden vorst, die gemeend had door zijne listige vleijerijen ons nog altijd wel tot de vrede te zullen brengen, in een vrij jammerlijken staat; daar hij nu wel te gemoet zag, dat er geen middel was, om dit gruwelijk onweder te ontgaan, veel minder om zulk een magt van volk en schepen te wederstaan. Den 12den Junij bij de eerste vesting der Macasaren ten anker gekomen, bleven zij daar, omdat 't stil was, liggen, zonder aan wederzijden een kanonschot te doen; doch wat na 9 ure 's morgens rukten 11 der kloekste schepen de ankers uit den grond, schoten wakker eerst op de vesting Panakoke, loopende zoo al verder naar de vesting Samboepo, om 't gros der Macasaren daar naar toe te lokken en op die wijze door een krijgslist Panakoke door een troep volks van ons te doen verrassen. Hier was nu 't blad wonderlijk omgekeerd, daar de Hollanders dat kasteel, voor 'twelke zij zoo menigmaal gestreden hadden, om Crain Crongron, prins van de vesting Gresik, den grootsten aanhitser van den koning tegen ons, te eerbiedigen, nu zoo dapper dorsten aantasten en de volle laag aan 'tzelve geven. Nadat er zulke groote blaauwe boonen vlogen en zij ze langs het strand hoorden bulderen, zag men van al die duizenden menschen, daar 't strand te voren van krioelde, er nu geen een; maar aanstonds werden wij uit hunne vestingen mede dapper, doch in de hooge lucht beantwoord, daar al hun geschut scheen gesteld te zijn, om de vogels in de lucht en niet om menschen te schieten. Wij liepen eindelijk de bogt in, beschoten de stad met ernst en hielpen daar alles wakker in roeren. Nadat nu de onzen ondertusschen tot voor de vesting Samboepo genaderd waren, brandden zij met hun 11 schepen gelijkerhand met zulk een geweld daarop los, dat alles in de vesting daverde en dreunde. Zij gaven hierop weder goed antwoord, te meer daar de Portugezen hun oord verlaten en zich bij den koning tot hulp in de vesting begeven hadden, waardoor zij onze schepen al zeer groote schade met hunne zware kogels van

18 en 24 pond toebragten. Een van 's konings liefste wijven was met een zware kogel toen zij nevens hem zat, in flarden geschoten, zoodat hem het ingewand om de ooren gevlogen was; door al welke belemmeringen deze vorst, half radeloos geworden, orde gegeven had, dat eenig volk, dat in de vesting Panakoke lag, daaruit trekken en spoedig tot zijn hulp naar die van Samboepo komen zoude. Dit werd volgens 's konings last in 't werk gesteld, te meer omdat zij geen vijand bij de vesting Panakoke meer vernamen; doch de onzen van de schepen, nu hun slag wel waarnemende, begaven zich naar land en namen die meest verlatene vesting, met weinig moeite in, daar de geringe manschap, die er in gebleven was, zich niet in staat bevond om hen te wederstaan, weshalve zij reeds er alles naar geschikt hadden, om de Sand- en Waterpoort uit naar de stad te vlugten; doch 't werd hen door onze piekeniers belet, en al dat men vond in de pan gehakt. Veel Macasaren lieten hier het leven, en velen, die geen lust hadden om aan een piek geregen te worden, sprongen zich liever van boven neder te barsten, terwijl de onzen alles in deze vesting in volkomen staat van verdediging bragten, voorziende dezelve van genoegzame manschap en ammunitie van oorlog en latende tot spijt der Macasaren de princevlaggen daar af waaijen. Zoo ras de Macasaren dit niet hadden vernomen, of zij kwamen met duizenden van de vesting Samboepo, weêr naar die van Panakoke, vallende met een ijsselijk gescgreeuw op ons volk aan, meenende zoo blootvoets er weêr in te raken; maar zij werden zoo jammerlijk door een ijsselijk gebraak van eenige metalen stukken en door het doodelijk gekras der door de lucht huilende en sissende donderballen en knuppels en der vaneen berstende handgranaten begroet, dat zij niet wisten, waar zij zich henen draaijen zouden, hoewel dat velen van hen benomen werd, daar zij op de plaats dood bleven liggen. Daarna togen de onzen in zeer goede orde uit de vesting op den vijand aan en dreven hem ten eerste verder op de vlugt, jagende hem tusschen de groote rivier, tusschen die 2 vestingen na. Daarna trokken de heeren van Dam en Truytman met hun volk terug, staken al wat zij ontmoetten, in lichte laaije vlam, waardoor zij een groot gedeelte van deze trotsche stad in kolen legden en aan de vlam opofferden, na welke dappere daad zij weder naar hunne vesting keerden. Ondertusschen beschoten de onzen van de voornoemde 11 schepen Samboepo nog al wakker, totdat zij de vlam van de stad Macasar ziende ten hemel stijgen en de onzen reeds op Panakoke zegepralen, het nu tijd oordeelden Samboepo wat te laten rusten en naar 't Portugesche oord af te zakken, gelijk zij, zonder de logie der Engelschen te moeijen, tot hun genoegen ordentelijk deden. Nadat zij nu voor de sterkten der Portugezen gekomen waren, donderden zij, zeer digt er langs loopende, niet weinig daarop los, gevende aan hen van de 11 schepen te gelijk de volle laag met zulk een afgrijsselijk gekraak en gebulder, dat de Portugezen meenden, dat het 12, 18 ponders en knuppels in hun oord regende. Zij liepen dus voorbij hen henen tot het noordelijk kasteel Oedjong Pandang, doch keerden spoedig terug, om de Portugezen nog eens ter degen te groeten, daar zij toen ketels vol blaauwe boonen in hunne vestingen zagen vliegen, en die wij hen daar gestadig zagen ontduiken, en en in 't einde nog eens langs hunne sterkten loopende en met een verschrikkelijk gebulder alles op hun reeds verwoeste batterijen losbrandende, wenschten de onzen, daar het donker begon te worden, hen goeden avond, komende bij onze andere schepen omtrent de vesting Panakoke ten anker, waar zij bevonden weinig volk verloren te hebben. Den 13den dito zond de koning van Macasar, die geen lust meer in zulk een spel had eenige afgezanten naar het schip van den zeevoogd, verzoekende de heeren van Dam en Truytman om een stilstand van wapenen, betuigende verder dat de koning over de dapperheid der Hollanders zich ten uiterste verwonderd had, en dat hij door middel van dezen stilstand verder tot een goede vrede hoopte te komen. Onze wakkere opperhoofden wel ziende, dat de listige Macasaarsche koning door deze vleijerijen niet dan

tijdwinning beoogde en niet genegen zich om den tuin te laten leiden, zeiden vlak uit dat zij dien trouwloozen koning nergens in meer geloof of het allerminste uitstel wilden geven; maar dat vechten hier de boodschap, en dat al 'tgeen zij dus ver gezien hadden, maar een begin was. Ja dat zij van daar niet meenden te scheiden, zoo lang er maar iets van geheel Macasar overeind stond, daar zij besloten hadden al zijne vestingen tot de grond toe te slechten en hem met de zijnen of aan 't zwaard op te offeren, of naar 't bosch te jagen, opdat hij daardoor leeren mogt de Hollanders wat meer te achten en aldaar met bedaardheid zijne menigvuldige trouwloosheden met berouw na te denken. Dit antwoord ontstelde deze gezanten niet weinig, zijnde de eerste prinsen van 't rijk en eenige priesters, echter verkregen zij nog stilstand voor 2 etmalen en langer niet, mits dat de koning binnen dien tijd eenige gevolmagtigde gezanten zoude afzenden, die met ons naar Batavia zouden gaan, om daar met Hun Edelheden een vasten vrede te sluiten. Daarop voeren deze gezanten vrolijk naar land, die hunnen koning net berigt gaven; die in 't eerste over de weigering der stilstand zeer ontstelde, maar daarna vernemende, dat zij echter voor 2 etmalen toegestaan en daarop gegrond was, dat hij binnen dien tijd gezanten met volle magt naar dien zeevoogd zou moeten zenden, om met ons naar Batavia te gaan en daar een vaste vrede te maken, nam hij die voorwaarde zeer verblijd aan en zond binnen dien bepaalden tijd Crain Papowa met volle magt naar de onzen af, om van veel Macasaarsche grooten vergezeld, met hen naar Batavia te stevenen. Men vraagde hem aanstonds naar zijn brieven van geloof aan Hun Edelheden, hij zeide, dat hij zelf de brief, en dat zijne last, die hij van den koning had, mondeling was; doch men zei hem, dat wij ons aan geen woorden zouden houden, dat er brieven door 's konings hand geteekend en wel aanstonds moesten zijn, of dat wij hem terstond weder zouden aantasten. Terwijl Crain Papowa naar land ging, om den koning kennis hiervan te geven, jaagden de onzen nog een Portugeesch schip aan strand, zijnde een der 2 vorige, 't geen naar Goa stilletjes meende te loopen, doch dat zij nu zelf op strand in den grond boorden en in stukken kapten. De Macasaren vrij handelbaarder dan te voren geworden, gaven ons nu, op ons verzoek, ten eerste onze gevangenen over, die zij van een scheepje geroofd, landwaarts ingevoerd en zeer mishandeld hadden, zoodat het duizend tegen een was, dat deze menschen zoo lang in 't leven gebleven waren, dewijl zij hen het noodig voedsel onthouden hadden. Men besloot ondertusschen in de vloot, dat de heer Truytman met eenige schepen naar Bima om rijst en dan verder naar Solor en Timor gaan zou, om de Portugezen daar aan te tasten en op Solor een vesting te bouwen. Ook vond men goed Panakoke met een noodige bezetting te voorzien, en dat de heer van Dam met de andere schepen en de Macasaarsche gezanten naar Batavia zou loopen. Eindelijk hadden die Macasaarsche prinsen als gezanten zich klaar gemaakt, om met 4 vaartuigen mede derwaarts te gaan, en van dit alles naar Batavia kennis en van de bevochten zege op de Macasaren door 2 scheepjes gegeven zijnde, werd, zoo op de vloot, als in de vesting Panakoke, eerst een algemeene dankdag gehouden. Vier schepen bleven hier tot dekking der vesting en van onze bezetting, en om op de Portugezen en hunne schepen te passen; en de andere vertrokken, nadat ze dezen van vrees gekrompen koning hoflijk met hun geschut gegroet hadden, onder 't geklank van trompetten en 't geroer der trommelen van daar en zeilden tot Tanahkeke voort, waar de heer Truytman naar Bima en de heer van Dam met de vloot en met de Macasaarsche gezanten naar Batavia liep, waar men de gezanten deftig inhaalde en in Augustus een goede en billijke vrede getroffen werd, hoewel er op Macasar tot nog den 16den November mede getalmd is. De heer van Dam zou weêr naar Macasar gegaan hebben, doch wilde alleen gaan en lei, omdat men hem dat niet toestond, zijn dienst als majoor neder en toen ging de heer Caauw met den heer Wagenaar. Doch wat hielp ons deze vrede, daar 't den Macasaar onmogelijk was zijne

schelmstukken en trouwloosheden na te laten, waarvan deze koning ons verscheiden nieuwe proeven gaf, met onze verongelukte schepen aan te tasten, 't volk te vermoorden en de goederen weg te rooven, gelijk aan 't schip de Walvisch, en in 1665 aan het schip de Leeuwin op den Bril gebleken is, zonder zich aan dieren eed, op den koraan, met 't drinken van kriswater gedaan, eenigzins te kreunen; ja zelfs had een Macasaarsch prins de stoutheid, om ons opperhoofd, toen op Macasar liggende en 's konings hulp wat ernstig omtrent dien laatsten bodem tot berging van ons volk en goederen. verzoekende, een suflet te geven, weshalve het ons opperhoofd best dacht ten eerste zijne biezen te pakken en zich met een van onze schepen, daar nog liggende, naar Batavia te begeven. Die vorst toonde dit nog al zoo wel in dat jaar toen hij 10,000 gewapende mannen naar Boeton zond, en de stoutheid had om daar onze vestingen aan te tasten en ons volk te mishandelen, zonder zich aan onzen gezant Pieter de Bitter te gedragen. In dien tijd nu, dat 't voornoemd Macasaarsch opperhoofd, nadat hij zoo onbehoorlijk gesufletteerd was, vertrok, ging met hem in stilte mede een Boegis Edeling, Radja Palakka genaamd. Deze jongeling zeer misnoegd op den koning Hassanoddien, had dubbelde redenen om zijn koning te ontvlugten; want zijn grootvader was door den koning van Goa Sombangko levendig in een rijstblok te pletteren gestampt en zijn vader, eerste bedienaar van staat en al eens begenadigd, was, omdat hij ten tweedemaal naar 's konings leven gestaan had, gekrist. Van dezen koning nu was Radja Palakka Pinangdoosdrager; maar, schoon jong, echter zoo vol wraakzucht, dat hij maar wenschte gelegenheid te hebben, om zijn grootvaders en vaders dood te mogen wreken en bij deze gesteltenis van zaken geraakte hij mede naar Batavia. Zoo ras hij daar gekomen was, klaagde hij zijn leed aan Hun Edelheden, verzocht hunne hulp en wees hen te gelijk aan hoe zij hun leed zouden kunnen wreken, en wat middel er was om meesters van Macasar te worden, onder toezegging, dat hij Hun Edelheden merkelijken onderstand doen zou. Daarop hebben Hun Edelheden alles met hem rijpelijk overlegd en besloten een aanzienlijke vloot derwaarts te zenden, van welke de heer Cornelis Speelman zeevoogd zoude zijn; doch men vond ook goed Radja Palakka, van wiens vlugt men op Macasar nog niets wist, vooraf naar Macasar te zenden, waar hij gekomen, om zijne volkeren bij elkander te verzamelen, dit zoo bot en onvoorzigtig begon, dat hij, zoo hij het niet ontweken was, in ongemak geraakt en zeer ligt zijn kop verloren zou hebben; doch hij vlugtte nog tijdig naar Boeton, van waar de koning van Goa hem door gezanten opeischen deed; doch die vorst zei, dat hij hem als een vriend in zijne bescherming genomen had en niet genegen was hem over te geven. Daarop zond de koning van Macasar een vloot van 25,000 man in 1666 naar Boeton, eischte Radja Palakka weder, of dreigde anders dezen koning en zijn land te zullen verderven. De koning van Boeton, dus door dien van Macasar geperst en aan den anderen kant door Radja Palakka verzekerd, dat er maar weinig dagen ontbraken, in welken de heer zeevoogd Speelman met een aanzienlijke vloot tot zijn hulp hier wezen moest, sloeg dit op deze verzekering weder af. Daarop belegerde de koning van Macasar Boeton en dwong dien koning in 't gebergte te vlugten, waar hij hem zoo sterk vervolgde, dat hij het daar niet lang zou hebben kunnen harden; doch de looze Radja Palakka vreezende, dat hij besluiten mogt hem aan dien koning over te geven, zeide vast tijding te hebben, dat de heer Speelman nabij was en dat hij binnen 6 of 7 dagen op Boeton zou zijn. Hierop verzocht de koning maar deze weinige dagen uitstel, voorgevende dat hij de bergvolkeren zoo schielijk tot deze overgave niet bewegen kon; maar dat hij anders geheel en al daartoe gereed was. De koning van Macasar stond hem deze weinige dagen toe, oordeelende dat hij dien tijd ligt uit wachten kon; doch de heer Speelman verscheen net op den 6den dag, of den 21sten December met 14 schepen

voor Boeton. Hij tastte de Macasaren ten eerste met veel dapperheid aan, versloeg daar hunnen besten adel en de uitgelezenste troepen, zoodat er maar zeer weinig hovelingen ontkwamen, om de tijding te brengen, en die er niet dood bleven, kreeg de heer Speelman gevangen en zette hen op een eiland, waar geen menschen waren, om daar van honger te sterven, waarna hij naar Macasar is gestevend; waar hij allereerst door die van Turatte (dat de onzen anders nog veel moeite gegeven zou hebben) ondersteund, zeer wel ontvangen en zoo verder tot Macasar doorgedrongen is. Nadat deze heer den 24sten November 1666 met 13 zeilen van Batavia gezeild was, 500 Nederlanders en 300 inlanders bij zich hebbende, nevens veel bootsgezellen, kwam hij den 19den in het gezigt van den Macasaar, die aanstonds 1,056 gouden masen tot voldoening der vermoorde Nederlanders en nog 1,435 rijksdaalders, uit het wrak van 't verongelukte schip de Leeuwin gevischt, aan boord zond; maar de Macasaren eindelijk tot niets verder willende verstaan, zeilden de onzen met bloedvlaggen (nadat hen den oorlog aangezegd was) voorbij de stad Macasar, waarna zij in de bogt van Turatte alle de negerijen verbrandden.

«Daags daar aan quamenze voor Bonteyn, vernielende 30 dorpen, en 100 vaartuigen, beneffens 3000 lasten rijs en padi. In 't jaar 1667. zeilden zij voor Boeton, en hoewel 't zelve een maand lang met 450 scheepjes en 10000 Indiaanen was belegert geweest, traden de Hollanders 's morgens aan land, stekende 60 van deze vaartuigen in brand; waar over de Macassaar zich in zijn voornemen verijdelt ziende, te meer alzoo veel van zijn volk begost weg te loopen, stak zelfs zijn legertenten in brand, en, vreezende van slimmer, toog op de vlugt. Den 3den Januari zont de vijand Gecommitteerden aan den Heer Speelman, maar de zelve wierden tot driemaal te rug gezonden, om dat ze te gering van aanzien waren; des anderen daags quamen de drie voornaamste Hoofden van 't Macassaarze leger, en gaven zich op genade en ongenade aan de Compagnie over, 5500 kloeke mannen zijnde, wierden op een eiland tusschen Boeton en Pantsiana te lande gezet, en 400 tot slaaven en slaavinnen gemaakt, zijnde onderwijlen 5000 Boegis met 86 praauwen van den vijand bij Radja Palacka overgekomen, en 200 geroofden weder aan den koning van Boeton gerestitueert, zoo dat niet min als 11000 menschen in 's Compagnies handen waren komen te vervallen, als mede wel 4000 lasten rijst, en waren wel 300 praauwen alleen in de baai van Boeton in de grond gehakt, behalven nog 30 vaartuigen aan den koning en grooten van Boeton, en 10 van de beste aan Radja Palacka uitgedeelt. Twee schoone oorlogsjonken nam de Heer Speelman mede in de vloot, en behielt ook alle de voornaamste Macassaarze Bevelhebbers als gevangens bij zich; bestaande de buit, op Boeton bekomen, voor 't meerendeel in goude en andere krissen, een partij schiet- en steekgeweer, voorts eenig gemunt en ongemunt goud, beneven 195 vaandels en wimpels.

«Van daar is de Admiraal Speelman vertrokken na de Oostersche Provintien, en aldaar alles verrigt hebbende, is den 8sten Juni uit Amboina gescheiden, en na Boeton voortgezeild met 16 schepen en jagten, mitsgaders 14 chaloepen en jagten, daar onder 4 van den koning van Ternate; deze vloot, in 't oversteken van Boeton na de Boegeroenes, had zoodanig hard weer beloopen, dat de Inlandze vaartuigen van Radja Palacka, onder geleide van Capitein Poleman mede van Amboina vertrokken, meest waren verstroit, doch Capitein Poleman was naderhand met de Chaloep de Eendragt bij den Admiraal gekomen, met tijding, dat hij Radja Palacka ook in nood en verlegentheid had gezien, zonder hem te konnen helpen, en waar om gemelde Capitein Poleman met 2 chaloepen weder wiert uitgezonden, om den voornoemden Radja op te zoeken, en bij den Admiraal te brengen, die na veele moeiten met hem te raade geworden is,

om door het land van Boni door te breken, en zich alzoo met de magt van den Admiraal te vereenigen, dat met geen minder moed en ijver, als mannelijke dapperheid, is volvoert, verbrandende meer als 100 Negerijen, en ontallijke menigte van rijs en padi; de Admiraal ondertusschen ontrent Bonteyn (de bescheide vergaderplaats) komende, vont het daar, en ook langs heen, zoo met pallizaatwerken als met aarde fortjes, zeer versterkt, en wel met 6000 Macassaren bezet, waarom de Heer Speelman genoodzaakt is geweest den vijand van daar te slaan, dat na verscheide heete ontmoetingen welgelukt, en voorts alles in de assche gelegt is, zonder eenige merkelijke schade van de onzen, waar na de Hollandsche vloot naar Macassar is voortgezeilt, daar ze den vijand gereet tot tegenweer vonden, doch wiert uit hunne kasteelen, als uit onze vloot, op den anderen niet geschoten, blijvende daar zoo lang stil leggen, tot dat 'er nader kondschap van de komste van Radja Palacka, en de inlandze magt gekomen was. De Macassaaren vrij te wantrouwen, schoten den 19den Juli met den dageraad uit 's konings fort, op 't Admiraals schip Tertholen, die men tot 's avonds met gelijke munt betaalde; zeilden van hier op Pannakoka, alwaar daags te vooren de Boetonders met 24 vaartuigen en 1000 man verscheenen; 't klein vaartuig landde aan 't dorp Batta Batta, dat ze verbrandden, en kanonneerden dien dag voor Borrambon, quamen den 28sten voor Glisson, daar Jonker Sloot, met 14 andere dood bleef, egter den vijand spatte 't veld in; ondertusschen was den Admiraal berigt, dat den vijand van meeninge was Radja Palacka, en Capitein Poleman, met haar bijhebbende magt, komende van Bonteyn, te land te stutten, waarom zijn Ed. zich met de geheele magt derwaarts begaf, vindende onverwagt Radja Palacka en Capitein Poleman omtrent Palembean, die met den vijand een heete ontmoetinge hadden gehad, en overwinners waren gebleven. Daar op keerde gemelte Heer Speelman met de vloot weder na Glisson, en landde aldaar zonder verhindering den 2den Augusti; dien dag vielen 'er harde schermutzelingen tegens den vijand voor, daar de onzen 56 gequetsten bequamen; de vijand week veldwaarts in, zijnde hunne principaalste voorvegters gesneuvelt; daar wierd verzekert dat de vijand in de twee ontmoetingen over de 1000 dooden gehad hadde, en was Crain Montemarano van ons weder na Macassar gevlugt, laatende zijn oudste zoon en zuster in onze handen. Onze magt bestond (buiten de Inlanders) in dezen tijd in niet meer als 515 militairen en 778 zeevaarende persoonen. 't Jagt Nuissenburg was op den 7den Augusti, zijnde des anderen daags na hun vertrek van Macassar, in groot perijkel door 45 Macassaarze slaaven, en 15 gevangens van hooge geslagten, hen voor Macassar overgegeven. Deze waren bij nacht uit de bloks los geraakt, en hadden de wagt met scherp gemaakte Bamboezen afgemat en amok gespeelt, ja 't was zoo verre gekomen, datze de brand in den bak gestigt, en de deuren open geramt hadden, maar alzoo de onzen bij tijds met een kanon vol schroot daar onder schoten, en van de Goude Leeuw ontzet kregen, waren zij alle in die furie om 't leven gebragt; 't Bonize leger bestont in 6000 gewaapende mannen, waren van Turata met onze schepen voor Glisson aangekomen, en aan land gezet; Radia Palacka had op Turata den eersten nacht al een uitval gedaan, en den vijand uit 3 bezettingen gejaagt. De onzen waren nu op Glisson sterk 7000 Boegis, en ruim 3000 Ternataanen en Boetonneezen, behalven 't volk van Capitein Jonker en Stryker, en hadden 4 halve kartouwen aan land gebragt; 's konings magt wierd begroot op 20000 koppen. Den 18den Augusti had den Admiraal Speelman en den Raad met Radja Palacka goedgevonden, door 100 welgewaapende keurlingen, en een overlooper tot wegwijzer, 's vijands vesting op Glisson bij nacht te overrompelen, 't gene gelukkig uitviel, krijgende den Admiraal ten 3 uuren 's morgens de tijding, dat Radja Palacka Glisson in had, en hulp verzogt, die ten dien einde al gereet stonden, en wel te pas quamen, want de vijand deed van 's morgens ten 6 tot 's middags ten 12 uuren desperaate aanvallen, maar wierden telkens manhaftig afge-

slagen, zoo dat ze afweken tot 5 uuren in den agtermiddag, wanneer ze nog zulken woesten aanval deden, dat de kans twijffelagtig zoude gestaan hebben, indien de onzen niet volkomen op hun hoede hadden geweest. Door de werking van 2 vuurpotten, en zoo veel handgranaaden, wiert den vijand eerst gestut, daar op een uitval van 5 of 6 van des Admiraals oppassers, die door Radja en een groot getal van de zijne gevolgt wierden gedaan, en den vijand voorbij hun eerste Pagger gedreven, die ze door dwang van vuurpotten en granaaden mede moesten verlaaten; deze Pagger wiert wegens zijn sterkte nevens Glisson geconsidereert, en bevonden dat de vijand zeer voordeelig in beide deze Paggers had gelegen, van waar de vijand ook van meeninge was geweest de schepen en Inlandze vaartuigen te beschieten, daar 't geschut wel opgesteld was; volgens des overloopers zeggen, had de vijand groot getal dooden, daar onder den koning van Mandhar, met den oudsten zoon van Crain Linques, en veel van den voornaamsten Adel; aan onze zijde waren 6 Boegis doodgebleven, en 50 gequetsten, en van 4 gequetste bosschieters een gestorven. In de beschanssingen op Glisson wiert een Nederlandze wagt benevens de Boegis onder Capitein Poleman bestelt; 's nachts rukten de Bonischen met 8 stukjes onder 's konings leger, en stelden 't in allarm. De vijand bragt 's morgens met den dag alles t'zamen, maakte een omkring om de Pagger tot Glisson, en deed daar op een heftige storm, maar ons geschut daar binnen, en de Boegis daar buiten, scheurden hunnen omtrek; in de namiddag verliet de vijand het veld, en 's anderen daags omtrent 8 uuren de Zuidelijkste vesting, daar de Boegis heen liepen, den brand in de huizen staken, en digt onder 's konings sterkte met gansche troupen elk met een dragt padi te rugge keerden, daar de vijand 't gros op uit heeft gezet, en aan wederzijden heftig gevogten wierd, hebbende, zonder roem van de een of de ander, ontrent na 2 of 3 uuren vegtens wederzijds 't verlaaten. Zoo verlieten dan ook de vijanden hun werken, stekende die zelf in brand, en om te toonen, dat zij ordentelijk aftrokken, deden zij een generaale chargie van musketten, en daar na eenige basschooten, en begrepen hunnen omslag een groot kanonschoot verder in 't land, buiten onze Pagger; daar op den 26sten 's nachts Radja Palacka twee verscheide partijen uitgestuurd heeft, waar van de voorloopers door een wagt van 10 man ontdekt wierden; welke wagten vlogen om de hunne te waarschouwen, maar wierden van de onzen zoo ras op de hielen gevolgt, dat ze met hen te gelijk binnen quamen, zoo dat 't in 't donker lustig op een doodsteken ging, en den vijand om een goed heen komen zag, agterlaatende 30 dooden, en voorts het leger ten besten, 't welk de onzen leedig maakten, en met een partij rijs, kleederen, 4 hoofden, 11 vaandels, 30 krissen en houwers, 60 pieken en 20 spatten te rug gekeert zijn, hebbende de onzen 2 uuren verre na Macassar en Zuidwaarts alle dorpen en huizen in koolen gezet. De Admiraal Speelman, onze Paggers en vastigheden op Glisson verlaaten en geslegt hebbende, was des nachts Bezuiden de rivier Ayen verzeild, alwaar hij zijn magt aan land tusschen schantskorven dede plaatzen, van waar Radja Palacka 's nachts den 10den naderde tot aan 's vijands werk, en schoon de vijand een hevigen uitval op hem deed, moest hij door hulp van des Admiraals oppassers wijken. Zedert zijn de Macassars over al in het onderspit geraakt in verscheide ontmoetingen. Zij waren wreed om de Nederlanders te vermoorden; men zag van de hunne ook verscheiden van aanzien in battaljes afslepen. De koning Palacka, op den 3den October weder met een magtig gros om Adap uitgegaan zijnde, kreeg berigt, dat zeker volk van Pattambite, niet verre van daar een vesting maakte, des rukte hij derwaarts, en viel bij maanlicht op den vijand, verdreeftze uit hunne werken, en stak er den brand in, keerende wederom met 6 hoofden, 5 vaandels, een partij krissen, rijs, kleedingen en andere dingen, en waren de Macassaaren van meininge met 13 praauwen en 1000 voorvegters in het land der Boegis een togt te doen, en om die te stutten zijn door den Admiraal Speelman

derwaarts afgevaardigt de schepen Domburg, Vlieland, Zierikzee, en de chaloepen d'Eendragt en den Dolfyn. 60 Sopingers tot de onzen overloopende, verhaalden, dat hunnen ouden koning van Soping na 't gebergte was gevoert. Radja Palacka, verwittigt dat in 't dorp Samangen veel van zijn bloedverwanten en andere bijeengekomen waren, ging 's nachts met 500 man derwaarts, en quam met den dageraad wederom, medebrengende tot buit 237 vrouwen, dochters, en kinderen, neffens stijf 150 mannen en jongens; dit was den 9den October: Maar Radja als overste toog den 12den 's nachts weder met 500 man uit, stak een dorp bij Samangen aan, en bragt ten 3 uuren 120 zoo vrouwen, jongens, als meisjens mede; Radja verloor hier door 't spatten 3 der zijner, wiert zelfs gequetst, egter door tegengift van de fenijnigheden behouden, dan behielt inwendig de koorts. Zedert is Bezuiden 't bosch Batta Batta met de Macassaar een batailje geweest, daar hij, als een onbevreesde zijn volk geduurig aanvoerende, ververste. Zoo ging ook Radja Palacka, ondersteunt zijnde van de oppassers van den Admiraal, en 8 of 10 matroozen met handgranaaten en vuurpotten, tusschen 22 en 23sten October des nachts, voor de derdemaal na des vijands Pagger, die hij overweldigde; de vijand liet aldaar 30 dooden, de bezetting bestont in 300 of 400 koppen, daar wiert in gevonden 1 standaard, 2 vaandels, 1 schoone metaale bas, 2 kleine metaale staartstukjes, 10 pond kruit, 20 spatten, en spatkokers, 20 baskogels, enz. met 1 vrouw en 1 jongen, en waren daar 2 Boegis doodgebleven, 7 gequetst van spatten, en 1 met een kris; aan deze Pagger was een ander met schanskorven vastgemaakt, daar zich Radja Palacka tusschen den 23 en 24sten 's nachts mede meester van maakte; de vijand had aldaar 5 dooden, daar in wierden gevonden 2 metaale kamerstukken, 1 groot metaal falconnet, 1 vaandel, 30 spatten, 6 musquetten, enz. De vijand was daar in wel 200 man sterk, en onder 't gezag van eenen Dain Manjelico geweest, die behalven de dooden nog wel 30 gequetsten hadden afgevoert, die meest gestorven zijn, doch aan deze zijde was maar 1 man van Radja Sopings volk, en 1 vaandrig van Palacka gesneuveld, mitsgaders Radja zelve, en nog wel 20 waren van een spat geraakt, doch weinig daar door gelemt. Den 26sten dito naderden 30 of 40 voorvegters tot in Batta Batta, waar op de onzen in aantogt quamen, en hen begaven na de laatste Pagger, daar de vijand ook na toe trok, en onder bescherming van 't geschut stand hield, waar op de onzen weder te rug trokken, met verlies van 2 soldaaten en 1 tamboer, komende buiten 't geboomte, vonden zij 5 vijands vaandels, met eenig volk daar bij, die zeer fel schoten, doch van de onzen op de vlugt gedreven wierden, niet tegenstaande de andere van onder de Pagger tot hulp quamen, die ook het eigen pad moesten kiezen. In 't aftrekken verbrandden de onzen in 't voorbijgaan twee legerplaatzen, en trokken voorts over de rivier onder 's vijands sterkte, en 's konings eigen verblijfplaats; dit veroorzaakte zoo groote verbaastheid, dat de vijand met heele troepen tot in Macassar liep. De jongst gemaakte sterkte Bezuiden Batta Batta gelegen, wiert door Radja Palacka in kolen gezet, de bezetting daar gelegen hebbeede, bestond in 600 koppen, daar onder de zoon van Crain Poppoa, die met pak en zak waren doorgegaan, en daar in gelaten 3 gemeente en 1 groote bas. In 't veld bequamen de onzen nog 1 dubbelde bas, nevens 1 vaandel, 3 harnaszen en 5 hoofden, daar onder dat van Crain Tarroenang; volgens de berigten waren van den vijand 50 of 60, maar van onze Boegis niet meer als 4 doodgebleven, en 13 gequetst. Gemelde Boegis hebben van den vijand nog afgenomen 400 buffels, zoo dat 'er een voor 6 of 8 schellingen aan lijwaat te bekomen was; waarop de Heer Admiraal en Veldoverste, Cornelis Speelman, den 29sten dito twee Bonize Gecommitteerden met een brief aan den koning van Macassar afzond, met aanraading om van het bloedvergieten een einde te maaken, welke Gecommitteerden bij den koning en Grooten met veel eere wierden ontfangen, den brief gelezen zijnde, wierd 3 dagen uitstel, en tusschen dien tijd stilstant van waapenen ver-

zogt. Dit rooven en branden, maakten zoo grooten schrik onder den Macassaar, dat hij den 1sten November een Gezant met een brief aan den Admiraal Speelman afzond; 't scheen gedwongen werk, want deze Macaszaarze Gezant was van over de 200 zielen gevolgt, en zij bleven hem bij, toen hij in een tent op 't veld zijn brief overleverde, met verzoek van stilstant van waapenen, en 't zenden van 2 Gecommitteerden; de stilstant wiert hem tot 's avonds ten 6 uuren, en langer niet toegestaan. Men zond 2 Gecommitteerden, die daadelijk in 's konings Pagger ter gehoor gebragt, in tegenwoordigheid zijner meeste beampten der Nederlanders brief lazen; maar stonden versteld, en vraagden of geen andere mondelinge last hadden; men gaf goed antwoord, alzoo die koning al vrij loos is, doch niemand sprak meer, als zijn Raadsheer Crongron, die op deze handeling lachende zeide, 't hoofd na den koning draajende: Wel hebbenze geen gelijk? wat valt hier veel beraad? willen wij haar niet aantasten, zoo zullen zij 't ons doen; en zoo vertrokken de Gecommitteerden. De Crains Layo en Bancala vertoonden hun over de rivier, met voornemen om zich van de Macassaren te ontslaan, waarop de Admiraal Radja Palacka derwaarts afzont, met 2 goude krissen, en 2 schoone goude alegias, om aan die Heeren te vereeren; doen zij Radja zagen, traden zij zelfs door de rivier, alleen verzelt met de zoon van Crain .Layo. Na korte zamenspraak namen zij gemelde geschenken dankbaarlijk aan, en scheiden; gemelde Crains waren 't zamen aanbevolen een Paggertjen, agter de Hoekpagger van Ayen, voornoemde Hoekpagger was aan eenen Crain Laycan bevolen, die om redenen niet goed was gevonden hier van opening te doen. Tusschen Radja Palacka en gemelde Crains was besproken, dat de onzen tusschen den 2 en 3den November hunnen Pagger zouden aantasten, en datze dan quanswijs om bewijs van verdediging te toonen, hun volk in de hoogte zouden laaten schieten, en, na eenige chargies daar uit, regt na huis vlugten, om hun volk te verzamelen, en hunne gebuuren te vermaanen, zich na hun voorbeeld bij de Compagnie te begeven, staat maakende met 5000 mannen van waapenen weder bij de onzen te komen, gelijk dan zulks ter bestemder tijd voltrokken wiert, maar die van Ayen deden hun best om zich te verdedigen, doch de onzen hadden des morgens al 6 stukken kanon bij de werken, om op Ayen te schieten, maar de bevelhebber Crain Laycan zich gequetst, en zij hun buiten hoop van onzet vindende, verlieten tusschen 5 of 6 uuren de Pagger, 2 ijzere 3 ponders, en 2 metaale bassen wierden er in gevonden; buiten deze Paggers hadden de onzen nog 2 Paggers in 't bosch gevonden, die aan de lichte vlam wierden overgegeven. Den 4 November wiert Radja Cajo met 5 vaartuigen na Turata gezonden, mede nemende een vereeringe aan haare Hoogheden aldaar. Al dit voorgevallene had den vijand zeer ontstelt, en willende Crain Tello de onzen met 3,000 man najagen, wiert het zelve door den koning van Macassar belet. Onder den voorsz. stilstand van wapenen hadden verscheide overgekomen Xulanezen aan de onzen berigt gegeven, dat de prins Calamatta genegen was om met d'Ed. maatschappij weder in vriendschap te leven, en waar op de onzen twee Ternatanen met een brief na hem toezonden, en zoo zont ook gemelte Calamatta een afgezant aan Majude om hem op zekere plaats te spreken, die ook bij Calamatta in 't veld quam, medebrengende een brief en geschenk van den Admiraal gezonden; dit geschiede in bijwezen van wel 1,000 zoo Maleijers als Ternatanen, toonende alle groote blijdschap, zont ook een tolk aan den Admiraal met zijne groete, die hem weder met den zelven liet weten dat 't hem aangenaam zoude wezen, dat hij zich met de maatschappij en zijn broeder den koning van Ternate verzoende; en indien hij genegen was om zijn Ed. zelve te spreken, dat hij daadelijk buiten 't bosch moest komen, alwaar de Admiraal met Radja Palacka zich ook vervoegde; dus quam ook Majude en andere voorname Ternataanen met den tolk zamen uit, maar zijn Hoogheid Calamatta, bereid zijnde om uit te komen, wiert door twee Macassaaren ten hove geroepen, des hij de onzen hun afscheid gaf,

met beloften de zaaken wijders wel te bestieren, tot voordeel van de Maatschappij. Op den oever van de rivier wiert ook een Pagger door den vijand zelve verlaaten, en door de onzen geslegt; ook was de groote Pagger in 't Oosten van de onzen, over de rivier gelegen, al meest ter neder geworpen, en weinig bezetting daar in; noch een andere Pagger, zijnde des konings eigen verblijfplaats, ging ook tot niet, en scheen de vijand 't hoofdquartier aan den oever van de rivier Gresse te willen begrijpen; aan 't einde van 't bosch lag nog een Hoofdpagger, onder de bewaaringe van Crain Linques, regt agter Bornambon, maar 't kanon was er al uitgeligt. Weshalve op den 7den November en de volgende nacht den Admiraal nevens Radja Palacka en Capitein Du Pon met 200 Nederlandze soldaaten, ook de Amboineezen onder Capitein Jonker, daar heen gingen, stekende vooreerst het dorp Bonaye in brand, zijnde doe voorts van meening even aan 't einde van 't bosch een halve geslegte Pagger op te maaken, om op de vesting van Linques toe te leggen, om bij goede voortgang op Borrambon toe te leggen. De koning en de gemeente schenen zeer genegen tot vrede, maar Crain Tello was hardnekkig en als desperaat, willende de onzen op 't lijf vallen. Crain Gresse was ook in Wadjo aangekomen, zonder dat hij eenig merkelijk toeval van volk had bekomen zoo was ook Radja Panna, neef van Radja Palacka, aan onze zijde van Beron naar Soping opgebroken, daar hij in goeden stant was; Dain Pabile, als ook mede die van Loeboe, ware in verscheide ontmoetingen met die van Wadjo geweest, en aan de overhand gebleven, en waren gemelde Wadjo's door 't verbranden van de omgelegen dorpen omtrent hunne hoofdnegerije gedreven; 't volk aan deze zijde der riviere waren de onzen voor een gedeelte toe gevallen, en de andere na der Macassaaren zijde geweken; ook hadden de Lamoerezen 's Compagnies hulpe verzogt, mits de quelling van Dain Matuane hun ondragelijk was. De Bimaneezen wilden wel aan de begaane schelmstukken en moord door hunnen koning gedaan, niet schuldig zijn, doch hadden egter niemand aan den Admiraal gezonden, om 't verbond te vernieuwen, noch ook de geëischte broeders van den Bimazen moordenaar derwaarts geschikt. Den 7den November waren van den koning en Grooten van Macassar bij de onzen eenige afgezondene verschenen; deze bragten een brief, en daar nevens 7 zakken geld, daar in bevonden wierden 3394 Rijksdaalders; dat ook tegens den avond ten 5 uuren in geschrifte wiert gestelt, en door de onzen afgezonden, die met den donker in de legerplaats des konings verschenen, alwaarze met goede ordre wierden ontvangen, en hun door Crain Jeremica aangedient, dat den koning bij zijn ruste was, en dat zij den Admiraal van 's konings wegen de groetenissen wilden doen, en 's anderen daags 's morgens zoo vroeg, als 't haar geliefde, weder zouden komen zoo datze met den brief te rug keerden. Middelerwijle de onzen kennisse bekomende door een overlooper, dat de Crains Layo en Bancalò al op de been waren, en de negerijen Palingen, onderhoorig aan den koning, in koolen hadden gelegt, en voorts hunnen marsch na Linques genomen, ook dat Crain Linques met 300 koppen derwaarts was vertrokken, om 't volk (zoo men geloofde) weder tot afval van den koning te vermaanen; waar op den Admiraal met de chaloep den Dolphijn een boodschapper derwaarts schikte, om hen tot kloekmoedigheid aan te zetten, en 's Compagnies goede meeninge bekent te maaken. Zoo wierden ook den 8sten November voor dag onze briefdragers weder na den koning van Macassar gezonden, en quamen naar de middag met 3 Macasaarze boden te rugge, berigt gevende, dat ze aldaar wel ontvangen, en voor den koning ter gehoor gebragt waren, en wat des konings verzoek, dat hem mogte vergunt worden 10 dagen stilstand van wapenen, niet alleen daar, maar door 't gansche land, omme over de vrede behoorlijk te raadslagen, en als dan Heeren van aanzien af te zenden, om met ons te handelen; waarop hen 3 dagen stilstand vergunt is, zijnde ondertusschen de onzen bezig om de Turatze Bontgenooten bij een te krijgen. Tello was ziekelijk uit 't leger in een rosbaar naar zijn verblijfplaats omtrent Joepandan gedragen, gaande Ca-

lamatta mede met hem derwaarts; zoo had ook de koning aan de rivier van Gresse 't dorp Bonte Biraijn begonnen te versterken; 2 praauwen met Boegis waren ook den 8sten November uit Marisson gevlugt, en bij de onzen verscheenen, die berigteden, dat er geen 10 Macassaaren in bezetting lagen, en gansch Macassaar om vrede riep. Den 18den dito heeft de heer Admiraal die woeste en hoogmoedige vijanden (de Macassaaren) zoodanig verootmoedigd, dat hij omtrent Borambon zeer gewenschte voorwaarden heeft aangegaan, en terstont na 't sluiten van de vrede het Noorderfort Joepandan in bezit overgenomen, en hetzelve den naam van Rotterdam gegeven, zijnde een zeer sterk kasteel, van goed drinkwater voorzien, en op een gezonde plaats gelegen, hebbende bequame reede, daar onze schepen voor alle winden beschut konnen leggen, en over zulks wel mag genoemt worden een voorburg van de kostelijke Oosterze Provintien. Over deze heerlijke overwinning, en daar op gevolgde vrede, zijn tot Batavia den 14den Maart 1688 tegen den avond 25 kanonschoten van 't kasteel gelost, en voorts den 15den dito een Dankpredikatie gedaan, mitsgaders des avonds van 't kasteel rondom de stadt, en buitenforten 't geschut gelost, en vreugdevuren aangesteken; doch dewijl de vreugd zomtijds geen diepe wortelen schiet, hebben ook gemelde Macassaaren 't verbond in April 1668 weder trouwlooslijk gebroken, hebbende vooreerst 2 onzer scheepsboots, ieder gemant met 8 Nederlanders en 6 Boegis, vermeestert, en al het volk doodgeslagen, waar onder de schippers Marinus Commers, en Jan Haamstede. Ook zijn de koningen van Tello en Linkes, die zich door een nader verbond aan de Compagnie hadden verpligt, weder van de Compagnie afgevallen; maar daar en tegen waren van agter uit het land tot de onzen overgekomen 500 Boegis, dat al vrij wat moet had veroorzaakt, doch de ziekte en sterfte nam zoodanig toe onder de Nederlanders, dat er in de maand Meij over de 100 waren ter aarde gebragt, en de rest meest allen met koortzen gequelt, en van welke ziekte den heer Admiraal zoodanig mede was getroffen, dat zijn E. (om verandering van lugt) zich voor eenigen tijd met het jagt Hoogelande in zee had begeven; niet tegenstaande alle deze ongemakken, scheen er goede hoope te zijn, om de zaak door den oorlog tot een gewenscht einde te brengen, zoo maar tijdig hulp van volk aanquam; waar toe onze Pagger Batta Batta, aan de N. zijde van Samboepo, door den Admiraal Speelman weder wiert ingenomen, om daar door de volkeren van Turata gelegentheid te geven tot ons over te komen, als daar toe reets genegen zijnde. Onze Boegis hadden den 12den Augustus 1668- ontrent Maros een aanmerkingswaardige overwinning tegen den vijand bevogten, hun gansch uit het veld geslagen, en 65 afgekapte koppen bekomen, waar onder het hoofd van Paye Lingen, een voornaam Macassers veldheer; het jagt Purmerland, bezig zijnde nevens andere schepen op 't fort Samboepo te kanonneren, sprong door zijn eigen kruit. Radja Loeboe, die tot dien tijd onze zijde gehouden had, was met 10 koppen na den vijand overgeloopen. Tot versterkinge van ons leger wierden met de schepen Damiaten, 't Raadhuis, en Wiltenburg, 375 soldaten van Batavia naar Macassar gezonden, die aldaar ook wel aanquamen, waar mede de Heer Admiraal zoo digt onder 's vijands werken was gevordert, dat ze malkander de hand konden toereiken. Onderwijlen gingen de brieven van vredehandeling vast over weder. Zoo hadden ook de koningen Crain, Goa en Tello den 18den September door eenige Macassaarze briefdragers een brief aan zijn E. den Heer Gouverneur Generaal, en de E. E. Raaden van Indiën gezonden, die niet voor den 18den Maart 1669. tot Batavia verscheen, behelzende eenige verontschuldigingen wegens het verbreken des verbonds, en schuivende daar van de schuld geheel op den Heer Admiraal Speelman, waar uit men konde bemerken, dat hun het vuur al vrij na aan de voeten lag. Onze Boegis hebben op den 2den October des vijands vastigheden op Barras stormenderhand ingenomen, daar in bekomen 300 gevangenen, zoo vrouwen als kinderen, behalven 36 afgehakte hoofden.

Ook was den 12den October, op den helderen middag, stormenderhand ingenomen zeker vijands werk of sterke Pagger, tusschen de zeekant en Samboepo gelegen, en was de vijand bezig om weder een nieuwe afsnijding, in plaats van hunne verloorene, te maaken. Onze Boegis waren van onze vesting Maros tot in de negerije Pamadingan genadert, en hun aldaar met 3000 koppen in 2 Paggers versterkt hebbende, tusschen wegen alles in de koolen gelegt, wat hun van den vijand voorquam. In Meij waren onze werken alreede tot omtrent 1 roede na aan de muur van des vijands sterkte Samboepo genadert, en genoegzaam in staat van verdediging, om een harde storm af te keeren, doch Crain Jerenica, een beroemt krijgsman van den vijand. was met een hulptroep van 2 of 3000 mannen tot ontzet van den Macassaar uit het land gekomen, met welke en verdere magt de onzen dagelijks wierden gedreigt, maar was daarop nog niets gevolgt, dan dat tusschen den 13 en 14 Mei 's nachts het jagt de Schelvis van 10 of 12 vaartuigen, vol volk, besprongen, maar mannelijk afgeslagen was, hoewel niet meer dan 17 of 18 gezonde mannen, daarop waren. Volgens de berigten der gevangens, en andere overkomende persoonen, in 't begin van Junii gedaan, was onder het gemeene volk van den vijand groote elende en hongersnood, doch de Hoofdbestierders toonden geen de minste neiging om vrede te verzoeken; terwijl waaren de onzen sterk bezig met een mijne te graven, waar mede zij den 9den Juni tot onder de muren van Samboepo zijn geraakt, met voornemen om dezelve te doen springen, gelijk gevolgelijk ook geschiede den 17den Juni, met zulken werking, dat er een groot stuk van de muur in de lugt sprong, doch de bresse van de vijanden weder met schanskorven en anders gestopt wiert. De onzen, daar op den storm verscheidemaal hervattende. quamen zoo verre, datze de vesting beklommen, maar egter zoodanigen tegenstant vonden, datze niet eer als den 24sten Junii het groot koninglijke hof en hoofdkasteel, en de stad Samboepo hebben ingekregen, en waar uit de vijand landwaart in vlugtte, hun voornamelijk onthoudende in het kasteel Goa, hebbende van alles gebrek. Over deze heerlijke overwinning hebben de E. E. Heer Gouverneur Generaal en de E. Heeren Raaden van Indien goedgevonden, een openbaaren Dankdag te houden op den 24sten Juli 1669 en des avonds vreugdeteekenen aan te rigten, zoo als men gewoon is in zoodanige gelegentheid te doen, gelijk zulks ook verrigt is, en des avonds de gewoone vreugdevieren aangestoken zijn, mitsgaders van 't kasteel 30 kanonschoten gedaan, en de Fluit Bujenskerke, die deze aangename tijding had gebragt, brande rondom zijn geschut los, daar op door den Admiraal van de reede met 9 schoten wiert geantwoord; waar op dan gevolgt is met het jagt de Cabbeljauw, op den 13den Augusti aangekomen met den E. Maximiliaan de Jong, gewezen Voorzitter in Ternate. Het nader schrijven van de Heer Speelman, van den laatsten Juli, behelzende de nadere voorwaarden met de koningen van Macassar gemaakt, waar bij blijkt de gewenste en voordeelige vrede voor onze natie, die deze hoogmoedige vijanden hebben moeten inwilligen: als namentlijk, dat de gemelde Koningen en Grooten beloven opregtelijk te zullen houden en nakomen de voorwaarden in 't jaar 1667. den 18den November met haar te Bonaye gemaakt, en vorders op nieuw, dat zij aan de Compagnie zullen overgeven al hun kanon en bassen; dat zij ten believe van de Compagnie zullen om verre werpen alle hunne sterkten, zonder oit, als met bewilliging van gemelde Compagnie, eenige andere te mogen maaken; dat zij, tot verzekering van deze nieuwe vereening, of zelve, of ijemant van de Grooten, ter keure van de Compagnie, bij en onder ons zullen komen woonen. De Koningen Crain Goa, Crain Tello, en Crain Linckes, hebben ook bij hunne brieven ijder in het bijzonder, aan den Heer Gouverneur Generaal en Raaden van Indiën gezonden, hunne schuld, tegen de Compagnie begaan wegens het verbondbreken, bekent, en vergiffenis verzogt. Alzoo is deze hoogmoedige Natie (die zoo veel jaaren de Molukze eilanden door invallen heeft beroert, en

schier van al de wereld voor een dwingeland wiert gehouden) onder des Compagnies magt gebragt; waar voor de Heere der Heirschaaren gelooft en geprezen zij van eeuwigheid tot eeuwigheid. Amen.»

Vierde Hoofdstuk.

Contract van den heer Speelman in 1667 met den koning van Macasar. Nadere contracten met verscheiden vorsten in 1668 en 1669. Vredeverbond met den koning van Leeta. Koningen die zich voor Hun Edelheden verootmoedigd hebben. Radja Palakka doet zijn hoofdhaar, met dat van alle andere Boegis scheren. Werd in zijne rijken hersteld en heerlijk beschonken. Dain Tahalile.

Articulen, waar op tusschen den Grootmogenden Paducca Siri Sultan Hassan Oddyn, Koning en vordere Regeering van Macassar, ter eener; en den Ed. Heere Cornelis Speelman, oud Gouverneur van de kust Choromandel, Superintendent en Commissaris over de Oostersche Provintien, Admiraal en Krijgsoverste over de scheeps- en krijgsmagt, in den naame van den Ed. Heere Joan Maatzuiker, Gouverneur Generaal, en de Heeren Raaden van Indiën, representerende de Hooge Regeeringe en Oppermagt wegens de Generale Vereenigde Nederlandze Geoctroijeerde Oostindische Compagnie in Indiën, ten andere zijde; is gemaakt, gesloten en vastgestelt een eeuwigduurende vaste en goede vriendschap en bondgenootschap.

1. Worden geconfirmeert voor goed, vast en van waarden gehouden de Contracten, in dato 19den Augusti 1660 op Batavia, in 't kasteel, tusschen den koning van Poepoa, volmagtigde van hooggemelde regeering op Macassar, en de Heer Gouverneur Generaal en de Heeren Raaden van Indiën; item in dato den 2den December 1660. tusschen de voorzeide Regeering, en Jacob Caauw, als Commissaris van gedagte haar Ed. gemaakt en gesloten, zullende de zelve in alle hunne deelen en pointen zoodanig nagevolgt worden, voor zoo veel die in dezen niet en worden wedergesproken.

2. Zonder eenig uitstel zullen aan handen van den Admiraal overgegeven en getransporteert worden alle Europiaanze dienaaren en onderdaanen van de Compagnie, die hen present of in Macassar bevinden, zoo die nu nieuwelijks zijn overgeloopen, als die nog van voortijden hier mogten gevonden worden, geene uitgezondert.

3. Dat aan handen van de Compagnie zullen overgelevert en gerestitueert worden alle scheepsgereedschappen, kanonnen, contanten en andere goederen, geen uitgezondert, welke uit 't schip de Walvisch, op Saleyer, en 't jagt de Leeuwin, op Poelo Don Douange verongelukt, geborgen, en tot nog toe aan de Compagnie bevonden komt te worden niet weder gegeven te wezen, blijvende niet te min eigen aan de hoogstgemelde Regeeringe van Macassar zoodanige 8 stukken ijzer kanon, als van de Walvisch hier berusten, indien blijke dat de Compagnie daar van met 4000 rijders, ten jongsten aanwezen van den Commissaris Caauw is voldaan.

4. Dat als nog zal geschieden prompte en regtvaardige justitie, ten aanschou en overstaan van den Nederlandzen Resident, over zoodanige persoonen, als men bevinden zal schuldig, en nog in 't leven te wezen, aan verscheide moorden, aan diversche

Nederlanders, op verscheide plaatzen, gedaan, en de welke door de hoogstgemelde Regeeringe met alle naarstigheid zullen moeten worden opgezogt, tot afschrik van zoodanige boosdaaden in 't toekomende.

5. De koning en vordere Grooten van Macassar, zullen bezorgen dat nu ten eersten des Compagnies debiteuren komen te voldoen, en te betalen alle 't gene aan de Compagnie schuldig zijn, en ten agteren staan, en voor zoo veel daar aan mogte komen te ontbreken, dat zelve opregtelijk aan de E. Compagnie te vergoeden, is 't niet dit saisoen, dan ten langsten 't naastkomende, zonder eenig vorder dilai of uitstel, waar toe hun hoogstgemelde Regeering door den dezen specialijk verbind.

6. Zullen als nog doen vertrekken, in conformiteit van de laatstgemaakte Contracten, alle Portugeezen met hunnen aanhang, geen uitgezondert, waar die onder de Regeeringe van den Macassaar worden gevonden: En dewijle de Engelzen gehouden moeten worden voor groote aanstokers en veroorzaakers van 't breken der voorsz Contracten, zoo zal de Regeering die met al hunnen aanhang met de allereerste gelegentheid mede van onder hunne Jurisdictie doen weg gaan, zonder dat yemant van de voorsz Natien of hunne Creaturen oit of oit met dezen in eenige plaatze, onder der Macassaaren gebied weder ter Negotie of anders geadmitteert zullen mogen worden; ook nu niet langer mogen verblijven als uitterlijk tot den laatsten   toe: Zoo en zal hoogstgemelde Regeering ook nimmermeer ergens onder haar gebied nu of na dezen ter Negotie of anders mogen inlaaten, admitteren of vergunnen eenige andere Europiaansche Natie, of yemant van hunnent wegen, 't zij wie ze ook zijn, of hoe ze genoemt worden, geen uitgezondert.

7. En word de Compagnie alleen, met uitsluitinge van alle andere voorsz Europiaansche Natien, onder 't gebied van Macassar, overgegeven den vrijen handel en negotie, zonder dat ook eenige andere Indiaanze Natien, 't zij Mooren, Javaanen, Maleyers, Aetsjienders, Siammers, geen uitgezondert, hier ter markt of te koop zullen mogen brengen eenige Cormandelze, Suratze, Perssiaanze, Bengaalze kleeden of koopmanschappen, nog ook geen Chineeze waren, daar van het aanbrengen de Compagnie alleen wort toegelaaten, en zoo bevonden wierd, dat contrarie dezen egter quame te geschieden, dan zullen zulke kleeden en waaren ten profijte van de Compagnie geconfisqueert, en de overtreders daar en boven gestraft worden, waar onder nogtans niet zijn begrepen zoodanige slegte kleeden, als op de Oostkust van Java zelf worden geweven.

8. De Compagnie word bij dezen vrij gekent en ontslagen van alle tollen en geregtigheden, zoo van de goederen die ze komt aan te brengen, of weg te voeren, geen uitgezondert.

9. De regeering of onderdaanen van Macassar en zullen na dezen hunne vaarten nergens anders mogen maaken, als op Balij, de Javaanze kust, Jacatra, Bantam, Jambi, Palimbang, Johor, Borneo, en gehouden wezen daar toe van den Commandant van deze Compagnie, hier residerende, te vorderen pascedullen, op pœne dat wie men zonder de zelve in zee ofte elders zal komen te vinden, voor vijanden aangezien, en weggenomen zullen worden, zonder dat voortaan op Bima, Solor, Timor, enz. eenige vaartuigen zenden, of ook Beoosten den hoek van Lassen, zijnde de Oostkant van de Straat Zaleyer, komen mogen, ook niet aan de ander zijnde Benoorden of Beoosten Borneo, na Mindanao of de eilanden daar omtrent, op verbeurte van lijf en goed der gener, die daar elders komt gevonden te worden.

10. En dewijl alle de Fortificatien langs den zeeoever van Macassar meest reflecteren, om te dienen tot versterkinge tegen de Compagnie, zoo is geaccordeert, dat de zelve in alle promptitude zullen geslegt en weggenomen worden, als Borrambon, Pannekoke, Gresse, Marisson, Borrebos, of andere: Zullende alleen mogen staan blijven

't groote fort Samboepo voor de koning, zonder dat na dezen eenige nieuwe daar ter plaatze, of elders, weder mogen gemaakt worden, ten ware met gemeen goedvinden van de Compagnie.

11. 't Noorderfort genaamt Joepandan, zal aanstonts, na de solemneele beëedingen van dezen Contracte, van Macassars guarnisoen worden geledigt, en aan de Compagnie in bequame en behoorlijke ordre overgegeven, om door haar guarnisoen bezet te worden. Blijvende het dorp en land daar onder behoorende, gelijk voor dezen, zonder dat de Regeering van Macassar zich met de inwoonders van dien zal hebben te bemoeijen, des zullen de koopluiden voor hunne negotie aan de koning zoodanigen tol en geregtigheid betalen, als tusschen hoogstgemelde Regeering en de Compagnie nog bedongen staan te worden, maar en zal de Compagnie, onder 't voorsz resort, niet vermogen aan te nemen of te admitteren eenige misdaadigers, of zoodanige als aan de Koning of de Grooten eenig geld schuldig zijn, ten ware alvoorens voldeden, en zal Compagnie's logie ook ten eersten in zoodanige ordre als die gelaaten is door den koopman Verspreet, 't zij binnen of buiten 't fort, ter keure van de Compagnie, weder worden opgeregt.

12. De Hollandze Munte, zoodanig als die op Batavia, in rijksdaalders, schellingen, dubbelde stuivers en pitjens, gangbaar is, zal hier op Macassar in eigener waarde mede cours hebben, en voor zoo veel mogte bevonden worden, dat het de gemeente tegenstont, neemt de Regeering aan, met alle vermogen de zelve Munte onder het gemeene volk op de Basaar mede aangenaam te maaken.

13. Tot een breuke van de laatst verbrokene vrede, beloven de Koning en de Grooten aan de Compagnie op te brengen 1000 slaaven en slaavinnen, jonge gezonde volwasse menschen, behoudens dat hen vrij zal staan, de betalinge of met slaaven zelve, of met kanon, goud, of met zilver te doen, wordende, in conformiteit van de Macassaarze gewoonte, in zulken geval gerekent op 2½ Teyl, of 40 Macassaarze goude Mazen yder, mits dat hier van ten minsten de helft met de te doene bezending in Juni aanstaande na Batavia, en de gansche reste ten langsten 't volgende saisoen voldaan worde.

14. Dat den Koning en Grooten van Macassar voortaan hun niet zullen vermogen te bemoeijen met 't land van Biema, en 't ressort, maar de Compagnie daar met laaten geworden naar hun welgevallen, zonder de zelve nu of oit naar dezen, op d'een of d'andere wijze, directelijk of indirectelijk, met raad of daad, te hulp te komen tegens de Compagnie.

15. De hoogstgemelte Regeering bekent gedaan wezende, de grouwlijke moord, en schelmstuk, waar aan zich de koning van Biema, zijn schoonzoon, Crain Dompo, Radja Tambora, Radja Sangarre, en hun volgers, sterk te zamen 25 Persoonen, meest Bimanezen, in hunne furie tegens de Compagnie hebben vergrepen; nemen aan den zelven Radja Biema, en zoo veel van zijne medepligtigen als 'er gevonden worden, in handen van de Compagnie over te leveren, om regtvaardige straffe te ontfangen, insgelijks Crain Montemarano, op dat hij zijne van misdaad in alle ootmoed vergiffenis verzoeke.

16. Zullen aan de koning van Boeton ten eersten vergoeden, en restitueren, alle zoodanige menschen, als met den laatsten oorlog, in een overval der Macassaaren, in dat land gerooft en weggevoert zijn, voor zoo veel de zelve nog in 't leven worden bevonden, geen uitgezondert, en zullen ook aan den koning van Boeton uitkeeren het geld, ontvangen voor zoodanige Boetonners, als zedert den verkoop gestorven zijn, en dienvolgende niet wedergegeven konnen worden, zonder nu of oit, nimmermeer naar dezen te houden of te hebben, eenige de allerminste pretensie op eenige van de landen van Boeton, daar van bij dezen wel expres renunciërende.

17. Ook zullen aan den koning van Ternate wedergeven, in eijgener wijze als in het 16 art., de geroofde menschen van de Xulas, en daar benevens 10 stukken ijzer kanon, 2 metale prinze stukken, en 3 bassen, 't zij met de zelve die van daar gehaalt zijn, of andere in de plaatze, verklarende op de zelve eilanden geene presensie te hebben of te houden, nevens die opregtelijk renunciërende, ten behoeve van gemelde koning, van alle gepretendeerde eygendom op de eilanden Saleyer en Pantsiano, als mede op de gansche oostkust van Celebes, te rekenen van Manado af tot aan Pantsiano toe, de eilanden Bangay en Gapy, als andere op de zelve kust gelegen, daar onder mede begrepen: item, tusschen Mandhaar, Manado, de landen van Lambagy, Candiepan, Bool, Tontoli, Dampellas, Balaissang, Silensac en Cajely, van ouds de kroon van Ternate in eijgendom competerende, en de welke de hoogstgemelde Regeering van Macassar opregtelijk afstaat, belovende nimmermeer na dezen de koning van Ternate daar inne te turberen.

18. Voorts renuncieert de hoogstgemelde Regeering van alle heerschappije der Boegis en Loeboe, de zelve Landheeren erkennende voor vrijgebooren koningen, princen, en heeren, daar bij geen de allerminste pretentie op is hebbende, belovende mitsdien zonder eenig uitstel, den ouden koning van Soping, met alle zijne landen, vrouwen, kinderen, huisgenooten, goederen, niets uitgezondert, in alle vrijdom te stellen, en aan onze handen over te geven, benevens ook zoodanige andere heeren Boegis als elders onder het Macassaars gebied in gevangenis en ballingschap op heden mogten zijn: item alle vrouwen en kinderen der Boegis, welke nog onder de magt van hoogstgedagte Majesteit mogten gevonden worden, geene uitgezondert, op dat alsoo de grond gelegt worde tot een opregte vrede en vriendschap.

19. Zoo verklaren ook de koningen van Layo en Bancala, met het gansche land van Tarata en Badjing, en al wat daar onder hoort, staande den oorlog, tot de Compagnie overgekomen, te erkennen voor vrije koningen, heeren, en landen, daarze niet ter wereld op en hebben nog en houden te pretendeeren, dezelve ontslaande van alle voorgaande heerschappij en gebied, nu en altoos.

20. Alle landen door de Compagnie en haare Bontgenooten, staande den oorlog gewonnen en verovert, gerekent van Boeloe-Boeloe af, tot aan de landen van Turata toe, voorts weder van ginder tot hier aan Bongaya, zullen zijn en blijven als eijgen gewonnen landen, en haare Bontgenooten, volgens regt van oorlog, waar op mits dien koning niet meer behoud eenig regt of eijgendom, nog ook niet op de inwoonderen van dien, blijvende alleen ter dispositie van de Compagnie, omme daar mede te handelen naar welgevallen, zullende bij overkomste van de koningin van Panna en Bacca konnen aangewezen worden, wat ons in kragte voorsz. Benoorden Macassar is competerende.

21. De landen van Wadjo, Boeloe-Boeloe en Mandhaer, als zijnde misdaadig aan de Compagnie en haare Bontgenooten, verklaart de hoogstgemelde Regeeringe te abandonneren, en ons daar mede te laaten geworden, zonder dezelve directelijk of indirectelijk nu of oit na dezen, te zullen seconderen met volk, wapenen, kruit, loot, spijze, raad, daad, of anderzins, hoe het ook genoemt mogte worden, ter goeder trouwe.

22. Zijnde onderling verstaan en overeengekomen, dat de Boegis en Toeraters die die Macassaarse, en weder Macassaaren die Boegis of Toeratze vrouwen hebben, elk de zijne zal vermogen na zich te nemen, 't zijnen believe, gelijk als dat betaamt, en voorts dat nu voortaan de Macassaaren, zich begevende onder de Boegis en Toeraters, ook weder de Boegis en Toeraters onder de Macassaaren, niet zullen vermogen aangehouden of ingelaaten te worden, als met toestemming en licentie van yegelijks wettig Heer en Koning, en zonder die moeten worden afgewezen, en weder na huis gezonden.

23. De hoogstgemelte Regeering belooft, in conformiteit van 't 6 art., hare landen voor alle andere Natien gesloten te houden, en in cas eenige van dezelve tegens hunnen dank daar in zich begeerden ter neder te slaan, dezelve met alle vermogen en magt te zullen afweeren volgens haare behoudenisse in kragt van dezen Contracte, doch in gevalle zij daartoe niet vermogens waren, en onder de hand te zwak vielen, als dan de Compagnie, als hunnen schut- en schermheer, tot hulp zouden verzoeken, alzoo zij verklaren dezelve Compagnie in die qualiteit te erkennen, des zullen zij ook gehouden wezen, daar toe geroepen wezende, de E. Compagnie te assisteren met alle vermogen, tegen zoodanige vijanden als hun hier, bij of omtrent Macassar, tegen de Compagnie mogten openbaaren, met verbintenisse, dat zij in geen onderhandeling van vrede of anderzints treden zullen met eenige Natie, daar mede de Compagnie in oorlog is.

24. Op alle welke voorsz. contracten, en van nieuws geraamde poincten, tusschen hooggedagte Koning en Grooten van Macassar is besloten en gemaakt een altoosduurende vrede, vriend- en bontgenootschap, in de welke ook worden begrepen de grootmogende koningen van Ternate, Tidor, Batsjan, Boeton, de koningen van Boegys, Soping, Loeboe, Toerata, Laays, Badjing, met alle hunne landen en onderdaanen; item ook Biema, en nog zoodanige andere Landheeren en Vorsten als naar dezen, zullen verzoeken mede in dit bontgenootschap te mogen treden.

25. Of het geviele dat tusschen de bontgenooten en de respective koningen, door het een of 't ander misverstand, eenige differentie quame te ontstaan, zoo zullen partijen niet straks malkanderen daarom eenig ongemak of oorlog aandoen, maar hun questie den Capitein der Hollanders bekent maaken, omme (zoo het mogelijk is) door bemiddeling van dezelve, de oneenigheden uit den weg te leggen, en goede broederschap te conserveren, maar indien een van de partijen na geen bemiddeling luisteren en hartnekkig blijven wilde, zonder zich na de reden te voegen, alsdan zullen de gemeene bontgenooten de anderen, naar vereischt en regt van de zaake, te hulpe komen.

26. Wanneer nu dit vredeverbond onderteekent, beëedigt en verzegeld zal wezen, zal de Koning en Grooten van Macassar gehouden zijn, nevens den Admiraal, naar Batavia te committeeren twee voorname Koningen uit het midden van den Raad, 't zij Crain Tello, Linckes, Poppoe, Crongron, Gresse, Cattapan, of ten minsten twee uit de zelve, ter keure van hoogstgemelde Regeeringe, om dezen Contracte van vrede aan de Ed. Heer Gouverneur Generaal, en de Heeren Raaden van Indiën te presenteren, en hun Ed. goedkeuringe daar op te verzoeken, onder verzekering, dat gemelde Heeren met contentement weder zullen na huis trekken, doch zal het den Heer Generaal vrij staan, wanneer het hem goeddunkt, twee voorname konings zoonen te vorderen, omme zoo lange daar als Ostagieren te resideeren, als zijn Ed. meint noodig te zijn; doch zal ook weder den koning van Macassar 't zijnen believe, bij langer verblijf van een jaar, de zelve door andere mogen doen vervangen, en de Compagnie gehouden zijn zoodanige Princen te conserveren in compatibel respect en eere, zonder van yemant de allerminste overlast te lijden.

27. Tot ampliatie van 't 6 art. word vergunt dat de Compagnie de Engelschen en hunne goederen alhier zullen vermogen te ligten, en naar Batavia te vóeren, zonder dat het den koning zal vermogen tegen te staan.

28. Item, tot ampliatie van 't 15 art. is belooft, dat indien de koningen van Biema en Montemarano, levende of dood, in 10 dagen niet worden gevonden, als dan tot borge in handen van de Compagnie te zullen stellen de zoon van Biema, en de zoon van Montemarano.

29. De Regeeringe belooft aan de Compagnie uit te keeren, in vergoeding van haare

onkosten ten oorloge, 250000 Rders, in vijf moessons naast aan een volgende, 't zij in kanon, 't zij in koopmanschappen, 't zij in gout, zilver of juweelen, elk naar zijn waarde.

30. En op dat alle de bovenstaande Poincten des te religieuser mogen worden onderhouden, zoo zijn dezelve door den koning van Macassar, en zijn hier ondergeschreven Grooten, en bij wegen van de Compagnie, door den Admiraal, nevens ook de Koningen en Princen in dit verbond begrepen, na aanroepinge van des Heeren Heiligen Naame, beëedigt, geteekent, en verzegelt, elk op zijn wijze, in een veldtent, op Vrijdag den 18den November 1667. ontrent Borrombon, op des Compagnie eijgen grond.

Naarder Contracten, gemaakt met Radja Tello en Crain Linckes.

Den 9den en 13den Maart 's jaars 1668.

« Ik Paduca Siri Sultan, Harroenarra Chijt, koning van Tello, nu in de laatstgemaakte vrede met Macassar geworden zijnde Compagnies vrund en bondgenoot, gelijk daar van het gemaakte en door ons beëedigde Contract in 't breede spreekt, mij erinnerende de getrouwheid en vaderlijke zorge, waar mede de Compagnie doorgaans en altoos is aangedaan over haare verbonde vrunden en bondgenooten, verklaare door dezen, naar ingenomen advijs van mijne Landsheeren, broeders en onderdaanen te raade zijn geworden, mij ende mijnen ook nevens dien mijn gansche rijk en jurisdictie nog nader en in 't bijzonder met de zelve Compagnie te verbinden, en t'evens te verzoeken, dat ik niet alleen in haar bescherminge particulierlijk aangenomen, neen maar ook mijne kinderen, zoo bij mijn leven, als ook naa mijn dood, met mij aangezien mogten worden, als vrunden en verwanten van de E. Oostindische Compagnie, dieze houd en neemt in haare vaderlijke bewaaring, op dat ons van niemant ter wereld eenig leed of onregt mogte overkomen, 't gunt den Heere Cornelis Speelman, Admiraal van 's Compagnies magten alhier, representerende door kragt van zijne commissie de Hooge Overigheid van den Gouverneur Generaal en Raaden van Indiën op Batavia, te mijnen begeeren door Paduca Siri Sultan Mandarsaha, koning van Ternate, en Mamalyang, koning van Linckes voorgedragen, en teekenen gegeven wezende, heeft het goedertierentlijken en in een opregt herte believen aan te nemen: Mits welken ik mij, mijne kinderen, broeders en zusters, voorts alle mijne Rijksheeren en onderdaanen verbinde tot alle opregte getrouwheid, ons geheelijk overgevende aan de goede voorzorge van de Compagnie, alzoo dat haare vijanden en vrienden de mijne en onze, en wij altijd bereid zullen wezen, met en nevens haar, daarze ons komen te roepen, ten oorlog te trekken; gelijk dan ook mijne kinderen en kindskinderen, in cas van mijn overlijden, zullen staan en blijven onder haare vaderlijke voogdije, en zoo 'er op mijn afsterven geen bij leven waren, of dat zij lieden stervende, geene naarlieten, zullen mijne Landsheeren, broeders en vrienden, geenen koning in mijn plaatze mogen verkiezen, als ten overstaan en met goedvinden van de Compagnie. Ja ingevalle ook zulke mijne kinderen hen niet na behooren quamen te gedragen, zal de gemelde Oostindische Compagnie ten goede van mijn land en onderdaanen, ook yemant anders van de naaste in hun plaats mogen stellen, 't geene ik alles uit opregte herte de Compagnie toevertrouwe; en op dat hier van voor de gansche wereld blijken moge, zoo heb ik dezen door mijn Rijkszegel verzegeld, en door Dain Mangappa, mijn broeder, en Carre Motulle, met Galeran Care Pato, laaten onderteikenen: Ook de getrouwe onderhoudinge van dien op den Alcoran, na onze wijze, ten bijwezen van Mrs. Dancker van der Straten, Opperkoopman, Pierre du Pon, Capitein, en Abraham Gabbema, Fiscaal, be-

sworen, zullende als het des Admiraals begeeren en goedvinden zal wezen, dezen in mijn stadt en plaatze door openbaare Gomslag worden verkondigt. Aldus gedaan, besworen en verzegeld in mijn fort genaamt Tello, op den 25sten van de maand Ramelân, des jaars 1078. zijnde, volgens de Nederlandze stijl, den 9den Maart 1668. wezende hier over tot getuige beroepen den hoogstgebooren grootmogenden Mandarsaha, koning van Ternate, en mijnen bloedverwant Mamalyang, koning van Linckes, die tot beteikeninge van dien, mede hun zegel hier onder gestelt hebben.

«Wij zijnde geweest expresse gecommitteert door den Heere Admiraal Cornelis Speelman, verklaaren dat in onze presentie, ter plaatze voornoemt, al zoodanig dezen Contracte is solemneelijk, zelfs ook door den koning en getuigen op den Alcoran beëedigd ende verzegeld, het zelve al te vooren duidelijk begrepen, en grondelijk verstaan, gelijk wij het dan ook aan welgemelte zijn E. in diervoegen gerapporteert hebben, en over zulks geordonneert zij Compagnies zegel hier nevens te stellen, met onderschrijving van den Secretaris, ten Dage en Jaare als boven in 't kasteel Rotterdam op Macassar, was geteikent D. van der Straten, Pierre Du Pon, A. Gabbama, ter zijde stont Compagnies zegel gedrukt in rooden lakke, waar onder geschreven stont ter Ordonnantie van de Heer Admiraal voornoemt, ten dage en plaatze gemelt, en was geteikent:»

Hendrik Louf, Secretaris.

«Ik Mamalyang, erfkoning van Tsjinrana Linckes, enz. Vrijheer in 't koningrijk van Macasar, met rijpe aandagt wel en ter degen opgemerkt, gelezen en begrepen hebbende het geanexeerde Contract, waar mede te mijnen eijgen overstaan mijnen broeder den koning van Tello zich aan de Compagnie heeft verbonden; verklaare voor mij en alle mijne zoonen en dochteren, huisgenoten, landen en volken, mij niet alleen mede zoodanig te verbinden, maar ook in 't geheel te stellen onder de gehoorzaamheid en bescherminge van de E. Compagnie, die ik belove in alle haare bevelens, diensten en ordonnantie nu en altoos in der eeuwigheid gehouw en getrouw te wezen, overzulks tot beteekeninge van waaragtige waarheid en mijne sincere goede meeninge, hebbe ik dezen, houdende het Contract van Tello, hier in geinsereert, met mijnen zoon, genaamt Tatara Crani van Patena, in handen van den Admiraal besworen, verzegeld, en onderteikent, mede ten bijweze van Dancker van der Straten, Opperkoopman, Pierre du Pon, Capitein, Abraham Gabbema, Fiscaal, zijnde hier over getuigen alle Bondgenooten Koningen van wiens wegen hun zegels en handteikeningen hier onder gestelt hebben den grootmagtigen koning van Ternate, de koning van Palacka, en de prince van Calamatta, en den koning van Layo, op den 13den van de maand Maart 1668 zijnde na onze rekeninge den 29sten van de maand Ramelan, des jaars 1078 in 't kasteel Rotterdam, onder Macasar; onderstonden de zegels van de koningen van Ternate en Palacka, in rooden lakke gedrukt; lagerstont, Nota: Deze bezegelinge en onderteikeninge van 't bovenstaande is eerst in vollen Raade den 31sten Maart geschied: was geteikent Dancker van der Straten, Pierre du Pon, Abraham Gabbema, in margine stont Compagnies zegel in rooden lak gedrukt, daar onder stont, ter Ordonnantie van de E. Heer Admiraal, ten dage en plaatze voornoemt, en was geteikent

Hendrik Louf, Secretaris.

Naardere Poincten.

«Waar op den Koning en de Galerans, voorts de geheele regeeringe van Tello, item ook Crain Linckes, naar voorgaande verootmoediginge, weder tot waarde Bondgenooten

van de Generaale Compagnie, en van wegen de zelve uit den naam van de Ed. Heer Joan Maatzuiker Gouverneur Generaal, en de Heeren Raaden van Indien, aangenomen en ingelaaten zijn door de Heer Cornelis Speelman, Superintendent en Commissaris over de Oostersche Provintien, Admiraal en Krijgsoverste over de scheeps- en krijgsmagt hier op en omtrent Macassar.

« 1. Dat welgemelte Heeren, Koningen, en de gansche Regeeringe heiliglijk onderhouden en getrouwelijk nakomen zullen, nu en altoos, eeuwiglijk en onveranderlijk: het Contract en eeuwig Verbond tusschen de regering van Macassar, en de generaale Nederlandze Compagnie gemaakt, wederzijds verzegeld, en solemneelijk beëedigt op den 18den November 1667 tot Bonaye; item nog een nader Contract tusschen den Koning en de Regeering van Tello, en Crain Linckes, met welgemelde Compagnie aangegaan, besloten, verzegeld en beëedigt op den 9den Maart des volgenden jaars 1668 verklaarende dat het aftreden van het zelve, door quaaden en verkeerden raad, haar was ten allerhoogsten leedt, en derhalven datze hun kenden grootelijks verpligt, van daar over bij de generaale Compagnie op haar ootmoedige bede, genade te hebben ontfangen, aan de welker goedertierentheid zij hun mitsdien in het geheel overgaven, onder verzoek dat ze in 't reguard van de geldsommen bij 't Bonayze verbond besproken, voor zoo veel daar in hun aandeel aanging, niet boven hunne magt beswaart mogten worden, protesteerde grootelijks onvermogens te wezen tot het voldoen van dien, zulks is hen ook verzekert, dat ze ongetwijfelt op hunne vertooninge door de hooge Regeeringe van Indiën, dezen aangaande, met alle billijke en betaamelijke civiliteit getracteert zouden worden.

« 2. Hebben zij verklaart voor een groote gunste en weldaad aan te nemen, dat de Compagnie hen beliefde te laaten behouden hunne handgeweeren en musquetten, en dat ten opzigt zij haar van de vordere regeeringe van Macassar afgebroken hadden; en de eerste uitquamen om haar te verootmoedigen, met beloften, datze zonder eenige verschuiling zouden aanwijzen, en aanstonts overgeven, alle zoodanige ligt kanon, en bassen (swaar kanon hadden ze niet meer) als de koning en de regeering van Tello en Crain Linckes nog toebehoorden; 't zij dan dat het was berustende in Tello, in Goa, in Sadrebone, of elders, zonder daar voor iets te pretenderen, maar bedankten de welgemelte Compagnie grootelijks, datze het zelfde beliefden aan te nemen, tot afminderinge van opgemelde schuld voor de waarde.

« 3. Beloven zij tot repetitie en te meerder bevestiging van 't Bonayze Contract, zoo het de Compagnie zal believen te ordonneren, de wallen van Tello rondom neder té werpen, en noit andere fortificatien te maaken, als na voorgaande toestemming en bewilliging van de Compagnie, directelijk nog indirectelijk.

« 4. Ingevalle de koning en de regeering van Goa, haar op de overgezonde acte van Pardon, niet mede quamen aan de Compagnie te verootmoedigen, dat zij alsdan als goede en getrouwe Bondgenooten van de Compagnie, nevens de vordere Geallieerde Vrienden, de zelve zouden houden voor hunne openbaare vijanden, en mitsdien dezelve naar vermogen helpen doen alle mogelijke schade en afbreuke; doch zoo al schoon den koning van Goa wederhoorig bleef, zoo en zullen daarom andere koningen en koningskinderen van Macassar, nog ook geene van de onderdaanen, die haar verootmoedigen en om genade verzoeken, niet afgewezen, maar aangenomen worden, mits dat de koning en regeering van Tello, voornamentlijk geene luiden van Staat en conditie zullen inlaaten zonder daar van t'elkens prompte advertentie te laaten doen.

« 5. Dat ingevalle Crongron, als puure oorzaake van het verbroken Bonayze verbond zich in 't bijzonder niet t'eenemale ongewaapent komt vernederen, en bidden om genade, zich stellende ter volle dispositie van de hooge Regeering op Batavia (onder verzekering, doch ongevergt, dat den zelven aan lijf en leven onbeschadigt zal blijven) dat zij hem

alsdan, in zulken gevalle, zullen helpen vervolgen, vangen of dooden, naar gelegentheid, en alle goederen, welke van hem gekregen worden, stellen in handen van de Compagnie. tot afkortinge van 'tgeen aan de Compagnie, volgens 't Contract voorsz, betaalt moet worden.

« 6. Dat de hoogstgemelde koning, ter begeerte van de Compagnie, zal gehouden zijn tot verzekering van deze nieuwe vereeniging, of zelve of yemant van zijne Grooten, welke de Compagnie komt te vorderen, het zij dan voor altijd, ofte voor eenigen tijd bij en onder ons, op een bequame plaatze te komen woonen.

« 7. Ten laatsten belooft de hoogstgemelte Regeering en Crain Linckes, om alle quaade bedenkingen, dissidentien en mistrouwen weg te nemen, datze naar volgens de costuimen, onder de Nederlanders allerwegen gebruikelijk, noit binnen Compagnies vastigheden zullen komen, als met weinig gezelschap, doch dezelve ongewaapent, moetende 't verdere gevolg buiten blijven, ten ware om bijzondere voorvallende redenen anders wiert toegelaaten.

« Tot solemneele bevestiging van dit alles, zoo hebben Dain Mangappa, halve broeder van den koning van Tello, de Gallerans, of Rijksraaden van wegen hooggemelde koning vermogen hun credentiaal aan dezen origineelen geannexeert. Item Crain Linckes voor zich zelven, en wederom de bovengenoemde Dain Mangappa, de Rijksraaden Manchie-love, en de Patto, ijder voor zich zelven, dezen op een Alcoran solemneel besworen, en tot te meerder bekrachtiginge van dien, nog gedronken het water, over hunne crissen gegoten, betekenende naar des lands wijze, dat indien zij het verbond quamen te verbreken, zij alsdan van hun eigen geweeren moesten vernielt worden. Aldus gedaan en besworen in 't quartier Jacatra, op den zoom van de vest, van 't veroverde kasteel Samboepo, ter presentie van de nevenstaande Bondgenooten, die dezen zoo verzegeld, als onderteikent hebben, zoo wel als de geene, welke als leden van den Raad, bij deze negotiatie zijn tegenwoordig geweest, op den 15den Juli 1669 binnen het logement van den Admiraal.

De bovenstaande nadere poincten zijn geschreven aan d'een zijde in 't Nederlands, en aan de andere zijde in 't Maleits, en waren geteikent onder 't Nederlands, bij Maximiliaan de Jong, Pieter Koopman, Joan van Oppijnen, Joannes Franssen, Leendert Rus: Onder 't Maleits, het zegel van Crain Linckes, met den naam daar bij, voorts Dain Mangappa; Galeran Mantsiloe, Galeran Carre Pano en Dain Telolo. 't Volgende zijn de Bondgenooten, die present waren, 't zegel van de koning van Ternate, waar onder staat Majnda Jurotullis; 't zegel van den koning van Soping, en zijn naam daar bij, Radja Palacka; Aroe Vaesque, Passa Poja, Radja Cajo, Palimpæ Dain Sitabe, Aroe Pite Toesawa en Aroe Pite Laompo.

Den koning van Tello, op heden ter zelver plaatze verscheenen, en vergezelschapt zijnde met Crain Linckes, Dain Mangappa, Galeran de Patto, Dain Telolo, en anderen zoo heeft zijn Hoogheid in eigener persoon, den Eed op den Alcoran solemneel gepresteert, en vervolgens tot te meerder bevestiging, zijn zegel hier onder doen drukken, benevens ook dat van Crain Linckes, en de handteikening van de vordere Grooten, op den 21sten Julii daar aan volgende, ter presentie van de nevensstaande Bondgenooten, hebbende ook ingevolge van dien tot vergenoegen van de koning van Tello, zijn Excellentie Calamatta, wegens zijn broeder den koning van Ternate; item zijn Hoogheid den koning van Palacka, insgelijks op den Alcoran gerecolleerd den voorgaanden gedaanen Eed, op het Vredeverbond tot Bonaye: Was in 't Nederlands geteikent bij Maximiliaan de Jong, Pieter Koopman, Johannes Franssen, Leendert Rus. En in 't Maleits, 't zegel van de koning van Tello, met zijn naam daar bij, Dain Mangappa, Galeran Mantsiloe, Galeran Carre de Pano, Dain Telolo. De volgende zijn de Bondgenooten die aanwezig

waren, 't zegel van den koning van Soping Radja Palacka, Passa Poja, Radja Cajo, Palimpae Dain Sitabe, Aroe Pite Toesawa, Aroe Pite Laompo.

« Op heden verschenen wederomme Dain Macoele Sabanhaer, Crain Mamoet, en Crain Rapoetsjini, geassisteert met Dain Mandalique, Dain Telolo, nog vijf Soroeans, met naamen, Carra Ilesa genaamt Imama, Carre Tacca, Ijewa, Carre Tadjan Imari, Carre Telolo Innanto; de Tolken, Carra Roepa Ilatoc, Carra Gappa Ijono, en den schrijver Amien, vertoonende opgemelte drie Personagies een half vel schoon papier, daar met Macassaarze letteren op geschreven stont, door de hand des konings, hunne naamen, met bijvoeging van 't groote Zegel, dienende voor Credentiaal, en tot meerdere bekrachtiging zoo wiert ook bij hun overlegt des konings zegel zelve, verklaarende door de ziekte des konings gezonden te wezen, om alhier zijnen eigenen Persoone te representeren, en van wegen de zelve ongewaapent te bidden om genade aan de Compagnie met ootmoedig verzoek, datze zoodanig als den koning van Tello mogten aangenomen, en tot Compagnies Bondgenooten herstelt worden, mits welken de voorgemelte verbindtenisse haarluiden te vooren gelezen, en tot nader verklaaring, in de Macasaarze taale overgezet wezende, hebbenze de zelve zoo in zijn geheel geaccepteert, zonder de allerminste tegenspraak, en speciaal ook het Contract op den 9den Maart 1668 in 't bijzonder met den koning van Tello gemaakt zijnde, voorts geamplieert.

« Eerstelijk dat hier vooren gezegt is van Tello, ook nu door de koningen en het volk van Goa, en Sadrebone, ter eerster begeerte van de Compagnie zullen neder geworpen en gesloopt worden alle de wallen, muuren en fortifikatien van de steden Goa en Sadrebone, zonder dezelve, nogte eenige andere, weder te mogen opmaaken, als met de wille van de Compagnie.

« Item dat de koningen zich niet zullen mogen bemoeijen met de Maleyers, Mooren, of eenige andere uitlanderen, hoe zij ook genaamt zijn, welke op heden in Tello, Goa, of Sadrebone, of nog elders onder de Jurisdictie mogten gevonden worden, maar daar mede de Compagnie laaten begaan, na haar welgevallen, en speciaal Mapulle, zonder ook naar dezen weder eenige van die of diergelijke Natien in hun negerijen te mogen aannemen, als met wille en begeerte van de Compagnie, gelijk haar ook vrij zal staan zoo tot Tello, Goa, Sadrebone, te mogen houden en leggen, zoo veel volk als 't haar gelieve tot toezigters, zonder dat op of in de rivieren van Tello, Sadrebone, en ook alle andere tusschen die beide in gelegen, zoo ze de Compagnie quame af te staan, eenige vaartuigen, gehavend of ontfangen mogen worden als alleen zulke, welke Pascedullen van de Compagnie konnen vertoonen.

Waar op de voorenstaande Gedeputeerden, eerst voor en van wegen haar koning, en daar na voor hun zelven gepresteert hebben den Eed van getrouwe Bondgenootschap, zoo op den Alcoran als met het drinken van het crisse water, even met dezelve solemniteiten, als bij het Telloze Verbond staan uitgedrukt, ter presentie van de ondervolgende Bondgenooten, en Ordinaire Raaden van den Admiraal ter voorsz. plaatze, en op den 27sten van de maand Juli 1669.

« Was in 't Nederlands geteikent, bij Danker van der Straten, Pieter Koopman, Johannes Franssen, Jan van Oppynen, Leendert Rus. En in 't Maleits, Dain Macoele Sabander, Manoudjingan, Crain Mamou, Crain Rapoetsjini, en als Bondgenoot, Radja Palacka, meer Bondgenooten zijnder niet present geweest.

« Op heden compareren ter voorengemelte plaatze, in het logement van den Admiraal den ouden koning van Goa, zijnde den jongen koning Mapasombo ziek, Crain Crongron, Crain Oedjon, Crain Rapoetsjini, Crain Tompo Ballang, Carre Momoet, Crain Baboan, en Dain Manjelique, hebben in eigener persoone ook op een Alcoran, gepresteert den

Eed; en vervolgens tot meerder bevestiging van dit alles, hunne zegels hierop gedrukt, met handteikeninge van ook alle vordere presente Grooten, en mede ten overstaan zoo van de nevenstaande Bondgenooten, als Raadspersonen.

In 't Nederlands geteikent bij Maximiliaan de Jong, Danckert van der Straten, Leendert Rus. In 't Maleits stont 't zegel van de oude koning van Goa, en daar bij geschreven, Crain Richoa, voorts Abdul Hamy Crongron, Dain Mamou, Crain Hoedjou, Crain Rapoetsjini, Himaligongan Crain Tompoballang, Dain Menawing, Crain Bobahan, Carre Mamou, Menou Djongang, Dain Menalyky, en als Bondgenooten, 't zegel daar neffens geschreven, Majuda Joerotullis, Kaitsjili Calamatta; 't zegel van de koning van Soping, daar zijn naam bij staat, Radja Palacka; 't zegel van den koning van Tello, en door hem daar bij geschreven Crain Tello.

Drie Translaatbrieven, uit het Maleits, geschreven door Radja Goa, Crain Tello en Linckes, koningen op 't land van Macassar, aan den Ed. Heer Gouverneur Generaal Joan Maatzuiker, en de E. E. Heeren Raaden van Indiën, ontfangen den 14den Augusti 1669 met 't jagt de Cabbeljauw.

Missive van Crain Goa.

« Geschreven uit alle opregtigheid en zuiverheid des gemoeds van Paducca Siry Sultan Crain Goa, uit wederzijdze genegentheid aan den Gouverneur Generaal Joan Maatzuiker, de Raaden van Indiën, en alle de groote Persoonen in de stad Batavia, die wijs, en zeer verstandig, en een scheidsman in 't uitspreken en voortzetten van Verbonden met alle koningen op der aarden benedens winds is, vorders zijnde zeer medogent en liberaal, bij al zijn Vrienden en Bondgenooten, die van een genegentheid zijn, zoo dat zijn opregtigheid altoos en over al doet blijken, nevens zijn assistentie en onderhoudinge omtrent al die geene die ongelijk aangedaan worden; want hij is de winkel van alle verstand en kennis, in 't onderhouden van zijn beloften, en zeer opregt in zijne Resolutien en Justitie, waar door hij zeer befaamt is in alle steden bovens winds, komende tot benedens winds, alwaar van zijne magt en stoutmoedigheid in 't veld des oorlogs verhaalt word, ook van de kennis in de handelinge van 't geweer, zoo te water als te land, waar voor alle zijne vijanden bevreest zijn, en wien den hoogen God in al zijn doen wil zegenen met gezontheid op deze wereld.

« Vorders naar dit verklaaren wij uit een opregt en zuiver gemoed in dit papier, hoe wij alle bekennen opregte vrienden te wezen van de Compagnie, en te blijven zoo lang zon en maan schijnzel geven zullen zonder verandering, vorders alzoo wij door vergelegentheid en onverstandige onwetenheid quaalijk bij de Compagnie gedaan hebben, dat verzoeken wij, dat ons veelvoudig mag vergeven, en gepardonneert worden door de Compagnie en Gouverneur Generaal; ook zoo verzoeken alle koninklijke kinderen, en alle de Groote Persoonen, gezamentlijk om pardon, alzoo wij uit ons zelven, met alle konings kinderen en alle Groote Persoonen geresolveert hebben, bij den grooten persoon van de Compagnie, den magtigen Veldoversten Cornelis Speelman, Admiraal, Commissaris en Superintendent om de Oost, te gaan, en pardon te verzoeken, die ons ook aangenomen en gepardonneert heeft, met een opregt en zuiver gemoed om te vereenigen, nevens alle andere Bondgenooten, met het verbond dat nu op nieuws gemaakt is, daar onder begrepen te worden, en besworen is op den Alcoran, op dat het kragtig en vast zonder eenige verandering zij; dit maaken wij aan den Gouverneur Generaal bekent, wegens de vrede die wij met den Admiraal gemaakt hebben, doch zoo wanneer den Admiraal na Batavia keert, zullen wij konings kinderen in des Admiraals gevolg mede zenden, tot een teeken, dat wij pardon verzoeken, ter eeren van den Gouverneur

Generaal, doch wij en konnen nog niet uitvinden de naamen van die konings kinderen, alzoo onder de mensch veeltijds ziekten komen en sterften, daarom zoo maake dit aan den Gouverneur Generaal bekent: Vorders na dit, zoo hebben wij twee brieven voor dezen gezonden, en of die den Gouverneur Generaal besteld zijn of niet, is ons onbekent, alzoo wij in die brieven ook om pardon verzogt, en onze gansche gelegentheid bekent gemaakt hebben; wegens het gepasseerde: Niet hebben wij tot geschenk aan den Gouverneur Generaal te zenden, door manquement van gelegentheid, maar zal God nacht en dag voor 't welvaaren van den Gouverneur Generaal bidden.»

Missive van Crain Tello: geschreven met een zuiver en opregt gemoed van Paduca Siri Sultan Arou Narasietet, Crain Tello, aan den Gouverneur Generaal Joan Maatzuiker, en alle de Raaden van Indiën.

«Vorders naar dit, zoo bekennen wij van ons zelven, dat wij quaalijk bij de Compagnie gedaan hebben, alzoo wij 't Contract op Bonaye gemaakt, zelver hebben verbroken, als mede het Verbond, dat wij alleen in Oedjongpandan gemaakt hadden, daarom zoo hebben wij ons zelven bij de Compagnie overgegeven, en pardon verzogt, en hebben wij daar nevens ons groot geweer, dat wij hadden, overgegeven, en zoo den hoogen God ons in 't leven laat, en den tijd van des Admiraals vertrek gekomen is, zullen wij nevens den Admiraal op Batavia komen, of anders zal Crain Linckes in onze plaats komen, ofte onze oudste broeder Dain Mangappa, of een ander groot Persoon, gelijk ten tijde, wanneer met den Admiraal vereenigt zijn, heeft zelve willen na Batavia gaan, om dat ik mijn eigen misdaad wist, en dat om pardon van den Gouverneur Generaal op Batavia te verzoeken: Niets en heb ik tot geschenk te zenden, anders, als een zuiver en opregt gemoed, en anders niet. Dezen brief is geschreven in 't huis van den koning, in de stadt Tello, op den 25sten van de maand Juli, in 't jaar 1669.»

Missive van Crain Linckes: geschreven met een zuiver en opregt gemoed van Crain Linckes, aan den Gouverneur Generaal Joan Maatzuiker, en al de Raaden van Indiën.

«Vorders, na dit UE. dienaar bekent van hem zelven, dat hij tegens de Compagnie misdaan heeft, in 't verbreken van 't Contract op Bonaye, en 't Verbond dat UE. dienaar alleen in Oedjongpandan gemaakt had, daarom zoo heeft UE. dienaar hem zelver bij de Compagnie overgegeven, en pardon verzogt, en heeft UE. dienaar daar nevens al zijn groot geweer dat hij had, overgelevert: En zoo den Hoogen God mij in 't leven laat, en den tijd van des Admiraals vertrek gekomen zal zijn, zoo zal UE. dienaar met den Admiraal op Batavia komen, om dat hij zijn eigen misdaad weet, en om op Batavia van den Gouverneur Generaal pardon te verzoeken. Niets en heeft UE. dienaar tot geschenk te zenden, anders als een zuiver en opregt gemoed, en anders niet. Deze brief is geschreven in 't huis van Crain Linckes, den 25sten dag van de maand Juli, in 't jaar 1667.»

Uit het omstandig verhaal van al dit voorgevallene ziet men hier klaar met hoe veel dapperheid de Nederlanders zich van Macasar meester en met hoe veel bescheidenheid zij al deze hoogmoedige en trotsche koningen vernederd en gedwongen hebben, om zich op Batavia voor Hun Edelheid te moeten komen verootmoedigen. Daarop zijn met den heer Speelman, nog in dit jaar (zoo als Zijn Ed. aan 't opperhoofd van Japara den 22sten November 1669 schreef) deze navolgende koningen en prinsen, met hun vorste-

lijk gevolg, ook naar Batavia gegaan. De koningen van Tello en van Linckes met hunne vrouwen en gevolg, 350 of 400 zielen sterk.

Crain Birey, zoon des konings van Macasar.
Crain Mandelli, zoon van Crain (dat is prins) Crongron.
Care Mamoet, } twee der grootsten van 't macasaarsche hof.
Crain Wello, }
Galeran Manassa, } van wege den koning van Goa, met een gevolg van van 140
Galeran Timbol, } menschen.
Prins Calamatta en zijn vrouw en de zuster des konings van Tello, die wel een sleep van 150 menschen bij zich hadden.

Alle welke, behalven hunne verootmoediging voor den heer opperlandvoogd Maatzuiker en de heeren raden van Indiën nu ook derwaarts gingen, om de goedkeuring van Hun Edelheden op de gemaakte vrede te verzoeken. Behalven deze vorsten trokken ook mede de koning van Palakka en de prins van Boni, nevens meer andere gevolmagtigde celebische landvorsten en bondgenooten, met een gevolg van 800 koppen, die een groot leven en gekrioel op Batavia en ook al eenige belemmering aan Hun Edelheden gaven, en voornamenlijk het volk van Radja Palacka, waaronder zeer veel dartele gasten waren, die bij nacht en ontijden zeer veel ongebondenheden aanrigtten, hoewel Hun Edelheden een middel uitvonden, om zich niet lang daarna van dit volk te ontslaan en ze met hunnen koning in zekere veldtogt te gebruiken.

Nadat nu de koning van Palakka, tegelijk de koning onder welken de Boegis en die van Boni stonden, de dood van zijn grootvader en vader naar zijne gedachten gewroken had, volbragt hij ook zijne belofte, te weten dat hij zijn hoofdhaar, tot een erkentenis van deze verkregen zege, zeer plegtig (daar anderzins de Macasaren en Boeginezen zoo groot werk van hun lang haar maken en dagelijks bezig zijn, om dat met allerlei geurige, vooral met welriekende klappusolie, waar zij bloemen in doen, te bestrijken) liet afsnijden. Hij stelde daartoe een uitdrukkelijken dag, riep zijne beste vrienden en vele van de volkeren onder hem staande, aan welke hij te dier tijd een koninklijk maal gaf, zijnde degenen, die hem hierin navolgden, wel 30,000 man sterk geweest, zoodat een Boeginees, nog op dezen dag, zeer ligt van een Macasaar, wegens zijn kort haar, te onderscheiden is. De E. maatschappij over dezen koning en zijne dappere daden zeer voldaan, herstelde hem niet alleen in zijne rijken van Palakka, Boni, Soping en meer andere; maar schonk hem ook een heerlijke gouden keten, met een penning daaraan, die hem met zeer veel statie thuis gebragt en met veel loftuiting omgehangen werd, waarover deze vorst zeer verblijd was. Ook hebben Hun Edelheden na dien tijd een groote achting voor zijne gemalinne Dain Tahalile getoond, behalven dat die verstandige koningin zich de gunst en prachtige geschenken van Hun Edelheden nu en dan, in verscheiden gevallen, bij welke zij hen stil wegens deze en gene kwade aanslagen van den koning haar gemaal gewaarschuuwd en dus groote ongevallen voorgekomen heeft, wel dubbel waardig heeft weten te maken, zijnde dit alleen haar gebrek, dat zij op deze gunst van Hun Edelheden zeer moedig en gewoon was nu en dan al vrij sterk daarop te roemen, en bij zulke gelegenheid als eenigzins vervoerd, ook wel zaken, die beter gezwegen waren, te zeggen; waarom men haar ook geen geheimen vertrouwen kon, schoon men weet, dat zij deze zwakheid meer uit gewoonte, dan uit kwaadaardigheid, oefende. Het was ook een groot bewijs van de achting van Hun Edelheden voor Radja Palakka, dat zij hem maandelijks 200 rijksdaalders, zoo lang hij leefde, gaven, waardoor hij dan ook den meesten tijd op Bontuwalac was, en daar een grooten bloei in alles door zijn bijwezen verwekte, dat nu zoo niet volgde, omdat Aroe

Poni, die dit niet trok en daarover nu en dan wel eens schimpte, zich meest op Tsjinrana ophield. Hoewel nu Radja Palakka groote deugden had, zoo had hij ook zijne gebreken: want 't was zeer ondankbaar, dat hij zijn gezag boven dat der E. maatschappij, die hem groot gemaakt had, zocht te verheffen. Daarbenevens die hem eens op den teen getrapt hadden en wat te na gekomen waren, haatte hij onverzettelijk, gelijk dat aan den heer Prins, over 't bestuur der zaken wegens den moord der koningin van Dompo en tegen den Sabandaar Junius gebleken is, dien hij nagaf bij den heer Schenkenberg, dat zij zijn verderf verzocht hadden; niet willende dezen Junius meer onder zijn oogen zien, om welke reden hij ook verklaarde niet weêr op Bontuwalac (zoo lang Junius aan 't kasteel was) te willen komen. Dat zoo veel zeggen wilde, als dat men hem naar Batavia zenden moest, dat juist altijd niet te pas kwam om de bekwaamste persoonen (hoedanig deze Junius was) ten gevalle van zulk een vorst te verplaatsen; behalven dat hij een zeer schrander navorscher van veel geheimen was en niets misdaan had, dan met zijn heer en meester in 't aanbrengen van zulke zaken trouw te dienen, schoon zij Radja Palakka niet aanstonden. Ook was hij op den heer Junius zoo moeijelijk, dat hij de bondgenooten niet wilde bijeenroepen, noch den brief van Hun Edelheden ontvangen of hooren lezen, besloten hebbende tot de komst van een ander voorzitter op Boni te blijven, daar deze hem tot een leugenaar gemaakt had, bij zijn schrijven aan Hun Edelheden.

Vijfde Hoofdstuk.

Jan van Oppynen, eerste hoofd na den vredehandel in 1669. De heer de Jong, in 1670 voorzitter. In 1670 door den heer Harthouwer vervangen. De heer Boogaard in 1676 commissaris. De heer Dubbeldekop in 1676. In 1677 vervangen door de Bocq. Die in 1678 vervangen is door den heer Cops. Van Dalen van 1684 tot 1685. De heer Hartsink tot 1690. Vervangen door den heer Prins 1691. De koopman Kaas door den heer Schenkenberg vervangen. De heer Hartsink in 1694 landvoogd. Zijn onvoorzigtig gedrag omtrent den koning van Palakka. 1695 de heer van Thye landvoogd. Radja Palakka's dood 1696, vervangen door Lapatauw. De moord van Dain Mabani door Aroe Teko. Verdere redenen daarvan. De dood van den heer van Thye 1700. De heer Beernink landvoogd. Berigt van Hun Edelheden aan den heer Beernink wegens de vorige zaken alhier en hun bevelen omtrent verscheiden zaken, alsmede omtrent de bedreven moord. Buitensporigheden van Aroe Teko. Verdere beradingen der grooten over zijn zaak, die ze schenen te willen over 't hoofd zien. Last van Hun Edelheden om die moord streng en met den dood te straffen. En kort er na, om, zoo de beledigde partijen de zaak niet aanbonden, dan stil pardon voor hem te doen verzoeken. Hun verdere bevelen daarover en over andere zaken. Geschenken van Hun Edelheden aan eenige grooten. Verscheiden landen, door Hun Edelheden aan die van Goa, enz. weêrgegeven. De heer Beernink sondeert den koning van Loeboe over die moord. Wat Aroe Teko daarvan ten opzigte van den heer van Thye en Radja Boni zei. Nader sondering van anderen hierover. Magt, die zich de koning van Boni over de andere Bondgenooten aanmatigde. Zijn Ed. tast Crain Aganonja de pols. Vrees der vorsten om met Zijn Ed. hierover, buiten weten des konings van Boni, te spreken. Nader ondertasting der andere vorsten. Afhankelijkheid der mindere vorsten van den koning van Boni. Engelschen op Banjar Massin en hunne poging. Waarover Zijn Ed. den koning van Boni, schoon zijn gemalin krank was, zelf hoort. Aroe Teko rijdt, tegen last, de negerij rond. Zijn Ed. speekt met Aroe Poni over deze moord. Radja Goa's aanleg met de Engelschen op Banjar. Verkeerde gedachten der onzen van de bondgenooten. Die alle voor Rampassen zijn. Dat om veel redenen ook best en voor ons 't zekerst was. Verschillende

gevoelens van Hun Edelheden over zijn straf. Zijn Ed. toont aan Hun Edelheden de mogelijkheid, om pardon voor hem te kunnen verzoeken. Toenemende ziekte en dood van mevrouw Beernink.

Voordat de heer Speelman, den 27sten December 1669 naar Batavia vertrok, dacht hij 't oppergezag op Macasar aan den heer bevelhebber Danker van der Straten, volgens de orde van Hun Edelheden, te laten, doch daar deze heer nog voor Zijn Ed. vertrek is komen te sterven, werd hij door last van den heer zeevoogd vervangen door Johan van Oppynen, onderkoopman, die het bestier hier tot den 29sten Maart 1670 waargenomen heeft. In zijn plaats kwam hier, met den eernaam van voorzitter, de heer Maximiliaan de Jong, die tot den 27sten December 1672 gebleven en toen voor een springtogt naar Batavia vertrokken is, het gezag in handen van zijn tweede, den heer opperkoopman David Harthouwer zoo lang latende; doch de Jong, (wiens beeldtenis nog in de gemeene raadkamer op Macasar te zien is) is dit jaar op Batavia overleden. Hij werd den 26sten December 1672 door den heer David Harthouwer, met den titel van voorzitter, vervangen. Hij kreeg eenige geschillen met Radja Palakka, weshalve Hun Edelheden goedvonden de heer Andries Boogaard, gekozen landvoogd van Banda, als commissaris of gevolmagtigde, herwaarts in 1676 te zenden, zoo, om de verschillen tusschen deze twee bij te leggen, als om andere zaken met dezen vorst te verhandelen, welke heer den 11den Januarij hier met het schip Buuren aangeland zijnde, na een kort verblijf van maar een maand op den 11den Februarij naar Banda vertrokken is, terwijl de heer Harthouwer in zijn dienst hier vervolgde tot den 5den Maart in dat jaar, op welken tijd Zijn Ed. als landvoogd, met 't jagt de Geregtigheid naar Ternate vertrok. Hij gaf het gezag, ter orde van Hun Edelheden, vooreerst aan den opperkoopman Wybrand Dubbeldekop over, die bij brieven van den 2den December 1676 door Hun Edelheden als voorzitter in zijn dienst bevestigd werd; doch hij overleed den 18den Mei 1677. De koopman en tweede, Paulus de Bocq kwam in zijn plaats en nam het gezag op dit comptoir tot den 12den Januarij 1678 waar, toen de heer Jacop Cops als voorzitter verscheen, die hier bleef tot den 10den November 1684 op welken tijd Zijn Ed. als buitengemeen raad van Indien hier overleden is. Onder dezen heer keurden Hun Edelheden den 24sten Januarij 1679 goed, dat Cajeli de scheiding en uiterste grenspaal tusschen de koningen van Ternate en Macasar zijn zonde. De koopman Adriaan van Dalen nam toen 't gezag hier tot den 20sten Julij 1685 waar en werd vervangen door den heer voorzitter Willem Hartsink, welke heer tot den 13den October 1690 hier gebleven is; maar niet veel vermaak gedurende zijn bestier gehad heeft, dewijl hij in gedurige moeite en onrust met Radja Palakka leefde, die zeer stout begon te worden en dien hij daarom geenszins dorst vertrouwen, gelijk hij hem ook niet toestaan wilde, met eenig gevolg in de vesting te komen. Hij vertrok toen voor een springtogt met het schip de Zeist, met toestemming van Hun Edelheden, naar Batavia en liet 't gezag aan den opperkoopman en tweede, den heer Francois Prins, die dat eenigen tijd waarnam. In plaats van naar Macasar weder te keeren, bleef de heer Hartsing op Batavia, daar hij er niet meer henen wilde of hij verzocht meer volk en ammunitie, waarop toen de heer Prins door Hun Edelheden (niet omdat de heer Hartsink op Batavia overleden was, gelijk de Macasaarsche lijst der landvoogden meldt, daar ik dien heer in 1694 zelf meer dan eens op Batavia ten zijnen huize bezocht hebbe) als voorzitter in zijn plaats, in 't begin van 1691 werd aangesteld. Daarop verscheen hier den 5den Junij 1691 de heer Dirk de Haas, gemeen raad van Indiën en oud landvoogd van Amboina, als commissaris met 't schip Henrik Maurits uit Amboina, bleef er tot den 13den dito en vertrok toen naar Batavia. Wat die heer hier toen verrigt heeft, zullen wij hierna eenigzins zien. Zijn Ed. liet 't gezag hier verder

aan den heer Prins, die tot zijn dood, die den 4den Maart 1694 voorviel, in de regering gebleven, en toen voor een tijd, door den koopman en tweede Henrik Kaas die dat tot den 22sten Junij bleef en die toen als tweede door den heer Matheus Schenkenberg vervangen is. De dood van den heer Prins en de geruchten van Radja Palakka's voornemen, om het hier in de war te helpen, daar men zeide, dat hij wel 60,000 mannen bijeen zamelde, gaven op Batavia zulke bekommering, dat Hun Edelheden goedvonden den heer Hartsink, bij dit voorval de bekwaamste om alles tot een gewenschte rust te brengen, te doen aanzoeken, om hem de reis naar Macasar weder gemakkelijk te maken: doch die heer betuigde in 't eerst gansch geen genegenheid hiertoe; maar eindelijk liet hij zich, op aanbieding van daar landvoogd (dat een krulletje meer was) te zullen zijn, nog bewegen; doch toen nog ziek zijnde en zijne ziekte hoe langer hoe meer toenemende, is hij in 't begin van 1695 (zoo ik meen) op Batavia komen te sterven. Deze heer was in 't eerst al te gemeenzaam met Radja Palakka geweest en gedroeg zich daarna al te streng tegen hem, willende hem nergens in vertrouwen; dat veel kwaad gedaan heeft. De heer Schenkenberg ondertusschen 't gezag van den 22sten Junij tot den 10den Februarij 1695 gevoerd en ontdekt hebbende dat Radja Palakka niets tegen ons, maar alleen tegen den Sabandaar Junius en andere die hij niet gaarne zag, had, gaf er Hun Edelheden kennis van, die hierop de heer Isaac van Thye, eerste opperkoopman des kasteels tot Batavia, herwaarts als voorzitter wilden zenden; doch die heer niet genegen te gaan, dan als landvoogd, vertrok derhalve met dezen titel en kwam den 19den dito met het schip Zion hier. Hij, die een fijn en een zeer net man in alle zaken was, wist het met Radja Palakka zoodanig te bedisselen en hem zoo te believen, dat de bekommeringen, daarover gerezen, geheel en al verdwenen, maar men was nog veel geruster, toen hij in April 1696 stierf. Hij werd door zijnen neef, Lapatauw genaamd, vervangen. De heer van Thye bleef hier regeren tot den 6den Junij 1700 toen hij overleden is, hebbende zoo lang niet mogen leven, totdat de tijding van zijn aanstelling tot buitengemeen raad van Indiën hier kwam. Dus was zijne regering in den beginne zeer gelukkig en daar deden zich onder dezelve geen donkere wolken op, dan dat er kort voor zijn dood een zaak voorviel, die naderhand zoo aan Hun Edelheden, als aan zijnen vervanger, groote moeite en veel bekommering heeft gegeven. Die wij derhalve van den grond af moeten ophalen, om een net begrip en doorzigt daarvan te hebben.

Het was de verfoeijelijke moord die door Aroe Teko, een der voornaamste prinsen aan 't hof van Boni of eigenlijk op Dain Mabani, alias Aroe Beloessoe of Baloessoe, een der voornaamste prinsen aan het hof van Soping, den 3den Mei 1700 bedreven werd. Een zaak, die mogelijk nooit zou voorgevallen hebben, indien zijne gemalin Saëna, of Sa-eyna, (een nicht zoo men zegt van den koning van Goa, hoewel Aroe Teko dat in 't vervolg anders toont) zich zelven maar stil gehouden, of niets van de minnerijen van den Sopingschen prins gerept, of aan haren man (die er niets van afwist) bekend gemaakt had. Een daad, daarom te vuiler, omdat hij bij Saëna ettelijke en wel zijne geliefste kinderen (waaronder Ama, met de dochter van Datoe Locka op Sumbawa getrouwd, een der voornaamste was) verwekt had. Deze Aroe Teko was niet alleen een van de doorluchtigste Bonische prinsen, maar bij de dood des konings ook de naaste tot de kroon. Dit werk nu had zijn begin al ettelijke jaren te voren genomen, want Aroe Teko was omtrent 1695, nevens eenige andere Macasaarsche prinsen, met eenige troepen der E. Maatschappij, naar 't eiland Sumbawa vertrokken, om Radja Tambora, die de koningen van Bima, Dompo, enz., op dit eiland beoorloogde, te ondersteunen, gelijk zij ook 't geluk hadden van deze koningen te overwinnen en derzelver landen onder hunne magt te brengen; doch schoon de andere troepen der bondgenooten na dien oorlog gelukkig ten einde gebragt te hebben, weer

naar Macassar vertrokken, waren echter Aroe Teko met eenige Boeginezen en Crain Jerenica, een Macasaarsch prins, en den roover Pomelican, die al 11 of 12 jaren van Celebes gevlugt was, daar nog gebleven, zich zelven met het rooven van menschen en vee bezig houdende, waarover Aroe Poni of de koning van Boni, op Aroe Teko zeer verbitterd was, welke dit eindelijk mede vernomen hebbende en voor den vorst bevreesd, wel ten eerste naar huis kwam; doch daar verschenen zijnde, begaf hij zich terstond onder de bescherming der E. maatschappij, om voor de woede des konings van Boni niet bloot te staan; maar wat nu Crain Jerenica aangaat, die bleef op Sumbawa met den roover Pomelican rooven, zoowel op dat eiland, als op 't eiland Mangray, behalven dat hij zich niet ontzag, zulks ook op Java en Bali te doen, waar hij eindelijk zijn einde op een ellendige wijze bekomen heeft. Aroe Teko nu t'huis gekomen, hoorde nog in langen tijd niets van de zaak, tusschen zijnen gemalin en Dain Mabani voorgevallen. Alleen bespeurde hij aan haar een soort van wildheid, ongebondenheid en een afkeer van hem, die al vrij ver ging, niettegenstaande zij, om de kinderen bij hem geteeld, dit wel anders mogt geschikt hebben. Ja het ging eindelijk zoo ver, dat zij, zonder eenige reden aan hem te geven, van hem wegliep, verzoekende te gelijk van hem gescheiden te worden, waarschijnlijk omdat zij den aard van haar gemaal en de gewoonte der Macasaren bij voorval van eenig overspel, niet dan al te wel kennende, niet anders, bij 't uitlekken van haren handel met Dain Mabani, dat een zekere dood voor hen beiden, te gemoet gezien heeft, hetwelk zij door deze vlugt naar den koning van Goa heeft willen voorkomen: want men moet weten, dat de wetten der Mohammedanen medebrengen, dat, zoo een getrouwde vrouw hare trouw en eer vergetende, zich met een ander, buiten haren man, komt in te laten, een vrouw des doods is, behalven dat ook de man het regt op zulk een overspeler heeft, om hem naar diezelfde wet mede zoo te doen straffen, of om hem zelf (vooral zoo de gehoonde een prins is) op heeter daad op een andere wijze te behandelen, hoewel dat laatste meer een uitwerking van den algemeenen aard der Macasaren, dan een gestaafd regt, is, daar zij zulk een overspeelster onmogelijk en even zoo weinig een overspeelder, behoudens hun eer, in 't leven kunnen laten, al wisten zij dat zij daarover aanstonds op een schavot zouden moeten sterven. En om hunne wraak hierover regt te oefenen, is zulk een gehoond man doorgaans niet gerust, voordat hij zulk een overspeelster, na haar eerst alles op 't bitterste verweten te hebben, zelf gekrist en hetzelfde even zoo aan dengene, die zijn vrouw onteeren dorst, uitgevoerd heeft. Dit was dan de ware reden van Saëna's vlugt en voor hare billijke vreeze voor de woede van haren man, wanneer hij eens achter deze zaak komen mogt; maar hij daar niet afwetende en geene de minste reden hebbende om van haar, die hij zeer teeder beminde, te scheiden, wilde haar dit verzoek geenszins toestaan. Hij ging derhalve waar zij was en bragt haar door minnelijke redenen zoo ver, dat zij zich liet ter neder zetten; doch als hij op zekeren tijd zijn padi-velden op Tan-Gnalla wilde gaan zien, had zij hem 's avonds van te voren wel beloofd mede te gaan, maar zeide 's morgens ziekelijk en daartoe niet in staat te zijn; weshalve hij met zijn kinderen alleen derwaarts toog. Terwijl hij nu daar was, nam zij den 12den Junij 1699 's morgens ten 4 ure de vlugt naar den koning van Goa, zonder de allerminste redenen hiertoe te hebben. Omtrent dezen tijd, kreeg men op Macasar ook tijding dat Crain Jerenica de Baliers met zijn rooven van menschen en beesten zoodanig verbitterd had, dat zij hem op 't eiland Salamparan, onder hen staande, gedood, gelijk zij het voornemen gehad hadden, om den roover Pomelican mede de rest te geven; doch die was dien dans ontsnapt. Vermits er nu van tijd tot tijd ook geschillen tusschen verscheiden prinsen, zoowel van het Bonisch als het Sopingsch hof, gerezen waren, waarover zij zich genoodzaakt gevonden hadden, om zich onder de bescherming der E. maatschappij te begeven, werden Hun Edelheden gedrongen zich daarmede te be-

moeijen, die 't door hun voorschrijven aan den koning van Boni en aan de koninginne regente van Soping eindelijk zoo ver in 1699 bragten, dat al deze prinsen (waaronder Aroe Teko een der voornaamsten was) door ons in onze bescherming genomen, door dien koning en koningin begenadigd en in al hun staten en goederen hersteld werden, bij welke gelegenheid ook tusschende koning en van Boni en Goa, (die, schoon de eerste met des laatstens dochter getrouwd was, op de sprong stonden, om met elkander te breken) weder bevredigd werden, dat een heerlijke zaak voor ons en voor de heer van Thye was, die er de zwaarste last van zou hebben moeten dragen. Wat nu de vlugt van Saëna verder betreft, de koning van Goa liet dit Aroe Teko met een briefje, door zekere Macasaarsche vrouw, Pintja genaamd, weten. Zij ontmoette hem, bij zijne terugkomst, omtrent de rivier Mangassa en hij stond op 't lezen van dien brief niet weinig verzet en begon bekommerd te worden, of er ook aan zijn vrouws kant niet wel deze of gene verborgene reden wezen mogt, daar hij aan haar te voren nooit iets dergelijks bespeurd had. Daarbenevens raadde hem de koning van Goa mede zeer sterk in dit briefje, om van haar te scheiden, 'tgene hij bij Aroe Teko's komst te Goa, hem door eenen Dain Thom nog eens aanraden deed, doch 'tgeen hij dezen boodschapper volkomen afsloeg, daar hij zeide geen reden ter wereld te weten, waarom hij van zijn gemalin scheiden zoude. Ook vraagde hij hem, wat reden Saëna daartoe had, vermits hij haar, gelijk iedereen wist, zeer beminde, betuigende tegen Dain Thom zeer verwonderd te zijn, waarom zij van hem, daar hij geenszins van haar wilde scheiden. Zij was toen al 27 dagen bij den koning van Goa geweest en Dain Thom kwam nog verscheiden malen met dezelfde boodschappen van te scheiden bij hem, doch hij zond hem gedurig met hetzelfde antwoord, dat hij daartoe ongenegen was en er geen reden toe had, terug. Wat reden Radja Goa had om zich hiermede zoo te bemoeijen, schijnt eenigzins, schoon men zei, dat zij zijn nicht was, duister: want zoo men Aroe Teko's zeggen gelooven zal, was haar moeder een slavin van zijn oom, uit Layoe oorspronkelijk en dus geenszins in Goa (gelijk men zeide) geboren of van die vorst zijn maagschap. Kort daarna ging hij naar den koning van Goa, om zijn pligt van vernedering bij denzelven af te leggen en te gelijk om Saëna, was 't mogelijk weer bij hem te krijgen. Hij deed daar groote moeite toe en zij liet hem tot 's nachts ten 3 ure te vergeefs, zonder dat hij iets op haar verwerven kon, wachten, waarop hij dan onverrigter zake en moeijelijk, weer naar huis en naar zijn rustplaats ging. Terwijl hij daar gerust lag en sliep, werd zij van 's konings huis, hem door eenen Toehan Rappan, een blinden Hoogepriester, t'huis gebragt. Hij bleef tot 's morgens liggen, toen hij, eindelijk vernemende, dat Saena stil te huis gekomen was, bij haar ging en haar vraagde wat er aan scheelde en waarom zij hem al die moeite aandeed, daarbij voegende: « Spreek doch uw hert tegen mij uit, en zegt mij wat er aan hapert, alzoo ik u noit te voren zoo afkeurig van mij bespeurt hebbe. » Daarop viel zij hem al schreijende te voet, omhelsde zijn beenen, en zeide, « ik hebbe alleen de schuld, en ik hebbe mij omtrent u niet wel gedragen, weshalven ik mij geheel en al aan u goedvinden onderwerpe, gereed zijnde alles, dat gij mij daarover zult willen aandoen, te ondergaan. » Hij dit gehoord hebbende met de uiterste verbaasdheid, zei daarop niet anders, dan, « ik zal u niets doen, dewijl gij zelfs uw misslag bekent; maar verbergt die voor mij niet, 't zij ten goede, 't zij ten quaade, aangezien dit het regte middel is, om mijn hart gerust te stellen, en om alles goeds voor u zelven te bewerken. » Dit zeide hij, om wat meer uit haar te krijgen, hoewel hem reeds veel zaken bekend waren, die hij van Dain Malaba (broeder van Dain Mabani) Dain Majannang (Saëna's zuster) Toehan Rappan en meer anderen al vernomen had. « Ik hebbe, » zeide zij daarop, « mij met Dain Mabani te buiten gegaan, die mij verscheiden minnebrieven gezonden heeft, die ik aangenomen, maar meest verbrand

hebbe, en waartoe hij zekere dienstmaagd Sibonde gebruikt, die haar ook verindagtigt had, dat er nog 1 of 2 van die brieven overgebleven, en in haar moeders huis in de slaapplaats van zekere Saissa in een kistje te vinden waren. Zij gaf daarop ook aan Saissa last om ze te halen, die ze aanstonds bij hem bragt, welke hij met veel opmerking en ontzetting las, verbrandende den eenen, hoewel hij den anderen hield, en wel, daar zij van veel belang was, bewaarde. Hij zeide daar op tegen Saëna, «dat zij haar nu wel bedenken moest, op wat wijze zij dit haar misbedrijf zoude goed maaken,» waarop zij hem antwoordde, «dat zij bereid was, om ook het allervuilste dat hij haar zou willen opleggen, te ondergaan, indien hij maar beloven wilde, haar die misslag te vergeven.» Hij zeide, «'t is wel, en ik belove u dat; maar laat wij ons egter voor eerst voor de menschen houden, alsof wij waarlijk scheiden zouden.» Zij nam dit, ook zelf onder eede, op den 15den Julij 1699 aan, en daarop zeide hij: «dat hij voor eerst van haar zoude scheiden;» daarbij voegende, «ik zal in 't Campon Bharoe ontrent het kasteel gaan woonen, en komt daar u zelven in schijn als aan mij overgeven, en dan zal ik overleggen, hoe ik het met u stellen zal.» Zij verzocht hem, dat hij haar ten eerste naar 't campon Bharoe maar medenemen zou en dat zij dan daar vaneen scheiden zouden; doch, daar hij dit afkeurde, onderwierp zij zich geheel aan zijn welgevallen; waarop hij dit alleen nog zeide (vermits zij er bijvoegde van dan zoo haast daar nog niet bij hem te zullen komen) «wagt maar niet te lang, en draagt zorge, dat de Eda, (zijnde de gezette tijd van wachten om te willen scheiden bij de Mohammedanen, te weten, van 3 maanden en 3 dagen) niet verloopt:» want zoo ras die voorbij zijn, valt er over 't scheiden (dat dan vast volgen moet) geen bedenken meer, daar men anders in dien tusschentijd (schoon al gescheiden zijnde) weer bij elkander komen mag. Zij nam aan daar wel voor te zullen zorgen en bevestigde dit weder met een eed. Aroe Teko ondertusschen gebruikte dit gewaand scheiden alleen, als een middel om te beter achter de geheele zaak te komen. Hij zond haar dan weder naar 't paleis van den koning van Goa en ging daags er na met ter woon naar 't campon Bharoe over, doch vooraf kwam Dain Thom hem weder vragen, of hij dan waarlijk van zijn vrouw gescheiden was, hij zeide ja, doch voegde daarbij, ik zal den koning van Goa nader daarover spreken. Zoodra hij nu in 't campon Bharoe verhuisd was, liet de koning van Boni dezen prins op Bontuwalac roepen, met welken hij over deze gansche zaak in 't breede sprak. Daarop begaf hij zich naar den heer landvoogd van Thye, die hij mede van al dit voorgevallene met Saëna, in 't bijwezen van kapitein Ram, kennis gaf, die hem raadde nog wat te wachten, doch niet te haastig te zijn en die zaak met Aroe Poni (dat is, den koning van Boni) vermits hij maar pas met hem verzoend was, eerst wel te overleggen, om daarin verder naar zijnen raad te handelen. Dit nam hij aan; en van daar weêr thuis gekomen, kwam daags er na Dain Mangimba, de zoon van Aroe Tanetta Matoewa, hem uit zijn vaders naam aanzeggen of hij eens geliefde bij hem te komen. Hij ging er naar toe en verhaalde hem toen ook de gansche zaak, tusschen Saëna en Dain Mabani voorgevallen, die dit stuk ten uiterste verfoeide. Acht dagen daarna begaf hij zich naar Goa, om zijne andere gemalin, Janiela, met Aroe Maroangi van daar te halen, daar hij haar bij zijne verhuizing nog niet wel had kunnen medenemen. Hij ontmoette toen juist ook toevallig den koning van Goa ten huize van zijn moeder, vindende daar ook den afgezetten koning van Soping, To-Iisjang, met zijn gemalin, Crain Langelang, de zuster des konings van Goa, bij zijn hoogheid zitten. Hij ging daarop met den koning van Goa alleen en verklaarde hem niet alleen al wat er tusschen Saëna en Dain Mabani voorgevallen was, maar voegde daar ook bij, dat hij zijn gemalin daarom echter geenszins verworpen had, maar dat dit alleen in schijn en met hun beider goedvinden geschiedde, latende haar daarom alleen nu nog in Goa blijven, om ondertusschen eerst regt achter die geheele zaak van

haar en Mabani te komen en om dus alles in zijnen grond klaar te ontdekken. Ook zeide hij tegen Zijn Hoogheid, dat zij daarna in 't campon Bharoe weêr bij hem komen en zich aan hem, volgens hun onderling gesprek, onderwerpen zou, om met haar dan naar zijn goedvinden te handelen. Is dat zoo, zei de koning van Goa, dan zal ik mij houden, alsof ik van die geheele zaak niets weet. Den 9den Augustus onderzocht hij de zaak van Saëna en Dain Mabani met allen ernst bij Si-bonde, welke getuigde dat Dain Mabani wel vast in zijn huis en bij Saëna een gansche nacht geweest en dat zij hem zelf 's morgens uitgelaten had, waarom zij ook niet gelooven kon, dat Saëna ooit weêr bij hem, hoe duur zij hem dat ook gezworen mogt hebben, komen zoude. Den 20sten dito zond hij zekere Panre naar Goa bij Toehan Rappan, om hem te zeggen, dat hij geheelenal aan hem stelde, om de zaak tusschen Saëna en hem te vereffenen, daar hij haar geenszins verlaten en aan den koning van Goa daarvan ook kennis gegeven had; waarop dan Toehan Rappan aannam 't goede best tusschen hen te bewerken. Eenigen tijd te voren had Aroe Teko, Dain Malaba, den ouder broeder van Dain Mabani, bij zich geroepen, wien hij, na met hem over de zaak van zijn broeder gesproken te hebben, naar Dain Mabani zond, met belofte dat hij hem, zoo hij de waarheid zeide en om vergiffenis verzocht, alles vergeven zou, verzoekende eenelijk te mogen weten wat voor brieven zij gewisseld en wat zij verder te zamen gedaan hadden. Hierop zei Dain Mabani, dat hij in die zaak geen schuld ter wereld en dat hij geenszins haar, maar zij hem gezocht, gelijk hij ook, 'tgeen zij hem zond, niet gehouden, maar geweigerd had, dit nader hiermede bevestigende, dat hij verscheiden van die dingen aan zekere vrouw Sitje genaamd, te bewaren gegeven had. Drie dagen daarna liet Aroe Teko aan Dain Mabani door Dain Malaba zeggen, dat hij hem ronduit de waarheid belijden, of dat hij anders die zaak door de wapenen met hem vereffenen zoude, aangezien hij (Aroe Teko) den ring en de neusdoek, hem door Saëna gezonden, en die hij nog dagelijks droeg, zeer wel kende. Dain Mabani dit gehoord en geen lust hebbende om te vechten, gaf kort daarna den ring aan Dain Malaba, met verzoek om die aan Aroe Teko te geven; doch de neusdoek zeide hij aan zijn moeder gegeven te hebben. Daarop gaf Dain Malaba den ring aan Aroe Teko over, doch verzocht, dat hij hem verder buiten die zaak wilde laten, daar hij ze, schoon door zijn broeder gedaan, ten uiterste misprijzen en hem in alles ongelijk geven moest; waarop dan Aroe Teko beloofde, hem daarover niet meer te zullen aanspreken, hem alleen nog verzoekende om van zijn broeder eens te hooren, of hij geen brieven van Saëna had, met bedreiging dat hij die toch voor hem niet wilde verbergen. Hij zeide ook nog, dat, zoo Dain Mabani die twee meiden, Sitje en Sonting, die tusschen beiden gegaan hadden, aan hem overgegeven en hem om vergiffenis bidden wilde, hij dan met Dain Malaba bij hem komen kon, en dat hij hem dan alles vergeven zou. Daarop ging Dain Malaba bij Aroe Cajoe, een van Aroe Teko's broeders, en gaf hem kennis van dit voorgevallene, waarop Aroe Cajoe gezegd had: «'t is wel, wil mijn broeder dit aan uw broeder vergeven, ik mag het wel lijden;» doch laat ons liever wachten tot dat Aroe Mamali, Aroe Belo (Mabani's halve broeders) en Aroe Mampoe (broeder van Aroe Teko) van Mandhar zullen gekomen zijn, om dan te zamen die zaak eerst rijpelijk te overwegen. Aroe Teko van onderling overleg tusschen deze twee prinsen mede kennis gekregen hebbende, keurde dit ook goed, en zeide zich zeer gaarne in die zaak naar 't oordeel en goedvinden van zijn broeder te willen gedragen. Hij wachtte derhalve tot hun terugkomst van Mandhar, of tot den 13den October; maar daar werd door hen over die zaak niet gesproken, noch gerept, zoodat dit zoo heen sleurde, zelf tot den 4den April 1700, toen Aroe Mamali naar Boni vertrok, om de gouden quitasol (of zonnescherm) in Boni te brengen Aroe Teko, hoe ongeduldig ook over dit onbehoorlijk uitstel van een zaak, waaraan hem zoo veel gelegen was, wachtte na Aroe Mamali's vertrek nog 8 dagen; maar

ziende, dat er alweder niets van kwam, schoon hem ondertusschen van den eenen en den anderen groote beloften gedaan waren, ging daarop deze gansche zaak den koning van Boni bekend maken, daar bijvoegende, dat hij ook den heer van Thye van alles kennis gegeven en dat hem die geraden had dit met Zijn Hoogheid eerst wel te overleggen en zich naar zijnen raad te gedragen. Daarop gaf de koning van Boni (zoo als Aroe Teko aan den heer Beernink naderhand verhaalde) aan Aroe Teko den 2den Mei, op Pating-Loang zijnde, tot antwoord: «Is dat zoo gelegen, en heeft Dain Mabani u dien hoon aangedaan, zoo kond gij hem maar dooden: want wat voor een manspersoon kan, dat men zoo met zijn vrouw leeft, verdragen.» Daarenboven had Aroe Poni op zekeren avond (gelijk wij in 't vervolg nader aanhalen) Aroe Teko, zoo als hij toen zelf met Dain Mabani van 'tzelfde tafelbord gegeten had en 't gezelschap nu scheiden zou, bij zich geroepen en tegen hem gezegd: «Vader, zoo menigmaal ik u zie, ben ik onrustig van geest, en beschaamt, en wat staat kan ik op u maaken, dat gij mijne ordres wel uitvoeren zult, die niet bequaam zijt om uw eigen schande te wreeken.» Aroe Teko dezen doodelijken steek voelende en ten eerste wel begrijpende, waar Zijn Hoogheid heen wilde, zei tegen dien vorst: «Aroe Poni, gij zult mij dat niet meer verwijten, en ik verzekere u bij handtasting, dat Dain Mabani morgen, of dat ik anders zelf, een lijk zijn zal.» Doch eer zij vaneen scheidden, beloofde de koning van Boni aan Aroe Teko, dat hij hem, daar er daags er na een hanengevecht besproken was, zou laten weten, als Dain Mabani daar verschenen was, en dat het teeken van zekerheid tusschen hen wezen zou, dat hij dan Aroe Teko's groote kamphaan zou laten verzoeken, om welke reden ook Aroe Teko, die toen bij dat hanenvechten niet verscheen, in zijn huis op de nadere tijding en 't eischen van dien haan bleef wachten. Zoo ras was er de dag en tijd van 't hanengevecht niet, of Dain Mabani verscheen daar nevens veel andere macasaarsche prinsen; en de koning van Boni had er zoo ras geen kennis van, of hij liet de groote kamphaan van Aroe Teko eischen. Zoo ras had Aroe Teko dit niet gehoord, of hij gaf aan zijn volk last, om op Dain Mabani wel te passen en hem, wanneer hij van daar ging, onder den voet te stooten. Dit namen zij den 3den Mei 1700 zoo wel waar, dat zij hem, zoo ras hij van daar vertrok, zeer behendig, niet ver van het kasteel, het leven benamen, dat aanstonds een grooten kreet over gansch Macasar gaf, daar dit een schandelijke moord van een der grootste Sopingsche prinsen en die men ten eerste ook wist dat door Aroe Teko's last bedreven was en die noch zijne magtige vrienden, waaronder de regerende koningin van Soping, noch de E. maatschappij ongewroken zouden, noch konden laten. Op denzelfden dag van 't bedrijven dezer moord gaf de heer landvoogd van Thye aan Hun Edelheden kennis daarvan met verzoek, om hun last hieromtrent. Ook verbood hij Aroe Teko wel in 't kasteel of de negerij Vlaardingen (waardoor men de stad Macasar verstaan moet) te verschijnen, maar hij heeft toen in dit stuk niet gedaan, 'tgeen hij als een wakker en onbevreesd landvoogd gehouden en vermogens was te doen; want had hij toen Aroe Teko gevangen genomen, zoo had hij hem, volgens de wetten der Macasaren en der Boniërs, zeer gemakkelijk ter dood kunnen doemen, waarin hem toen al de koningen en prinsen ten eerste zouden toegevallen hebben, te meer daar Aroe Poni en die van zijn streng, die de magtigste is, niet anders zochten, dan hem aan een kant te hebben. Ja ik stel vast, dat beide deze prinsen, Dain Mabani en Aroe Teko, den koning van Boni even zeer in den weg waren, en dat hij geen beter middel wist om zich van hun beide te gelijk te ontslaan, dan Aroe Teko tegen Dain Mabani op te hitsen en hem aan te raden denzelven te vermoorden, vaststellende dat hij dan als moordenaar van Dain Mabani ook ter dood zou moeten gevonnisd worden, als de zaken volgens 's land wetten maar behandeld werden. Dit, zeg ik, zou de heer van Thye toen zeer gemakkelijk in dezen staat hebben kunnen brengen; maar vermits hij den

tijd en gelegenheid liet voorbij loopen, is hij oorzaak geweest, dat Hun Edelheden, benevens zijn vervanger en de regering van Macassar, daarover zeer groote bekommeringen gehad hebben, en, door te lang te dralen, buiten staat geraakt zijn om hem aan 't leven te komen. Indien hij dit onder de regering van den heer Beernink gedaan had, zoo was hij zeker in korten tijd na dien moord, zooals mij uit schrijven van Zijn Ed. gebleken is, een man des doods geweest. Doch indien men het zeggen van Aroe Teko en de gedachten van anderen eenig geloof geven mag, zou niet alleen de koning maar ook de heer van Thye (dat ik niet gelooven kan) hem geraden hebben, om zich op deze wijze aan Dain Mabani te wreken; ja daar zijn er, die meenen, dat de heer van Thye met opzet, om Aroe Teko te behouden, zoo gedraald en die zaak niet alleen uitgesteld, maar dat hij ook niet weinig geld (dat ik al mede zoo niet aannemen kan) daarvoor getrokken zou hebben. Waarbij dan nog deze zaken kwamen, dat de beleedigde partij, te weten, Dain Mabani's broeders, en vooral de regerende koningin van Soping zelf de zaak niet al te sterk aanbonden, noch regt over dien moord vorderden, gelijk aan de andere zijde de koning van Boni, schoon niets ter wereld meer, dan Aroe Teko's dood wenschende, en de koning van Goa bij geen van beiden gaarne voor den kwaden man wilde doorgaan, waardoor 't regt van hem ter dood te kunnen doemen, metter tijd verviel. Daar hij, een van de gevaarlijkste prinsen op gansch Celebes en voor welken nu en dan zelf de koning van Boni gevreesd heeft, nu wel eens van dit eiland naar onze eilanden had kunnen vlugten, waarvan de E. maatschappij wel zeer droevige smarten zou hebben kunnen gevoelen. Dit alles echter, om mij hierop rondborstig te verklaren, had de heer van Thye ('tzij schuldig, 't zij onnoozel) buiten alle tegenspraak wel kunnen voorkomen, maar wie zal mij verzekeren dat Hun Edelheden zijn bedrijf, van zulk een prins buiten hunnen last te dooden, wel zouden opgenomen hebben, waarvoor ik vaststel dat de heer van Thye gevreesd heeft, wetende wat sterke strengen Hun Edelheden, vooral in zaken van zoo veel gewigt, altijd om den arm houden. Dus is het zeker, dat hij niet dan om zeer goede redenen, daar hij een zeer voorzigtig man was, zulks gedaan heeft; en schoon hij aan Aroe Teko verboden had in de stad of omtrent het kasteel te komen, dat hem ook uit den naam van den koning van Boni aangezegd was, heeft hij zich echter geenszins ontzien, om dit verbod, 'tzij des landvoogds, 'tzij des konings van Boni te overtreden en verscheiden malen in de negerij Vlaardingen en in deze en gene straten met een grooten stoet te verschijnen, en zelf bij deze en gene bedienden der E. maatschappij (gelijk ons nog wel nader blijken zal) aan te gaan, zonder dat daarover mede iets, 'tzij door den heer van Thye, 'tzij door dien koning, tegen Aroe Teko gedaan is, waaruit dan bij sommigen te meer vastgesteld wordt, dat Aroe Teko deze moord niet, dan met voorkennis en goedvinden, zoo van de heer van Thye, als van den koning van Boni bedreven, of dat men ten minste zeer grooten schijn tot zulke gedachten gegeven heeft, hoe sterk ook de koning van Boni dit daarna (gelijk ons in 't vervolg nader voorkomen zal) loochenen mogt.

Ondertusschen stierf de heer van Thye niet lang na deze bedrevene moord (dat wel meest tot zijne verschooning is) in Junij, waarvan de regering van Macasar den 14den dito aan Hun Edelheden kennis gaf, die reeds niet dan te veel met die moord van Aroe Teko belemmerd, zich niet minder door 't onverwacht afsterven van dien heer verlegen vonden; doch om zich hier door te redden, vonden Hun Edelheden goed de heer Cornelis Beernink (die zij al te voren in de heer van Thye's plaats gekozen hadden) met hun schrijven van den 21sten Julij, naar Macasar, maar met zulke wonderlijke bevelen over 't geval van Aroe Teko af te zenden, dat men nu en dan moeite hebben zal om te raden, wat zij in deze netelige zaak beliefden gedaan te hebben, daar zij dan eens belasten, dat men hem streng ter dood vonnissen en de achting der E. maatschappij in dezen wel bewaren, en dan weer dat men zien zou door de grooten in

der stilte op allerlei bedekte middelen pardon voor hem bij Hun Edelheden te doen verzoeken. Bij 't vertrek van den heer Beernink hadden Hun Edelheden ook (gelijk al in 1698 vastgesteld was) besloten een tweeden kapitein nevens Jan Pieterszoon Wesselburg (namelijk Ditlof Blad, die over eenige dagen met het scheepje de Hartloop volgen zou) naar Macasar te zenden, en den heer Henrik Collaart van Lijnden, te dier tijd gezaghebber hier, na den heer van Thye's dood, te verlossen en zijn E. met de Hartloop of eenig ander vaartuig op Batavia te verwachten, staande als tweede hier dan de heer Jacob Klaaszoon en de fiscaal Henrik Steenkop (die zoo naar Banda ging) door den onderkoopman Jacobus Vos vervangen te worden, gelijk zij nu Arent van der Mijl als Sabandaar goedkeurden. Aangezien nu de nieuwe heer landvoogd Beernink bij zijn komst op Macasar (volgens gewoonte) geen memorie wegens den staat van 't Macasaarsch gouvernement, dewijl de heer van Thye dood was, te verwachten had, zoo hadden Hun Edelheden hem alle brieven, sedert 1693 over en weder gewisseld, mede gegeven, om die op de reis te doorlezen, en daardoor een grondige kennis van de Macasaarsche zaken te krijgen, vaststellende dat de heer Collaart en de raad, Zijn E. bij zijn komst wel nader van al wat sedert mogt voorgevallen zijn, onderrigten zouden. Doch eer wij hier mede voortgaan moeten wij tusschen beiden inlassen zeker berigt, dat Hun Edelheden aan den heer Beernink voor zijn vertrek gaven. Zij vertoonden aan Zijn E. dat Macasar de sleutel van de Oost, en dat deze landvoogdij hen, ten tijde toen de Macasaren nog in hunnen bloei waren, zeer groote belemmeringen en moeijelijkheden, vooral in Amboina gegeven hadden, maar dat zij in 1667 en 1669 door den heer Speelman beteugeld zijnde, men hun nu ook wel streng in dien band houden moest, waartoe de E. maatschappij nu de magt in handen had, door 't contract van Bonaye en 't XXV art. van dien, daar zij bij dat art. gemagtigd was, om over hunne geschillen, als eerste bondgenoot, in billijkheid en volgens 's lands regten te vonnissen. Maar gelijk nu met dit te doen de regte balans onder de bondgenooten gehouden wordt, zoo is dit een zaak van de uiterste omzigtigheid en van zoo veel moeite voor de heeren landvoogden sedert dien tijd geweest, dat Hun Edelheden bekennen moesten, dat men dit, bij 't leven van den vorigen koning van Palakka, nooit naar den eisch van dat art. had kunnen uitvoeren, aangezien die koning, te voren mede door de Macasaren ten onder gebragt zijnde en sedert onze wapenen onder den heer Speelman gevolgd, en door zijn groote diensten veel vermogen bij ons bekomen hebbende, die gelegenheid en ongelegenheid van Hun Edelheden van tijd tot tijd had zoeken waar te nemen, om zich aan de Macasaren, op welke hij zeer verbitterd was, te wreken en hen, waar hij maar kon, te verkleinen, gelijk ook hier uit een belegering in 1677 door Radja Palakka gevolgd en waardoor een groot getal Macasaren van 't eiland Celebes gevlugt was, die daarop hunne rooverijen en andere voornemens op Java's oostkust, Tjeribon, Bantam, Sumbawa, Palembang, Jambi, Siam, Borneo en elders, zeer stout in 't werk gesteld, en de E. maatschappij op alle die eilanden en kusten veel moeijelijkheden verwekt en tot groote onkosten genoodzaakt hadden, daar zij hen dwongen naar al die plaatsen, waar zij de pijpen stelden, van tijd tot tijd veel krijgsvolk te zenden. Door dezen aanleg had de overleden Radja Palakka metter tijd op Celebes de volstrekte oppermagt over al de andere koningen van dat eiland zoo ver reeds aan zich weten te trekken, dat niet alleen die van 't koningrijk Soping en andere, die te voren onder het juk der Macasaren stonden, sedert volslagen van hem afhingen en al hunne magt aan hem opgedragen hadden; maar dat ook de koning van Goa zelf zich niet ontzag dit bij een brief zeer lafhartig aan Hun Edelheden te kennen te geven, hoewel deze brief niet buiten kennis van Radja Palakka afgegaan en eerst door hem doorlezen was. Ja zelfs had Radja Palakka die magt zoodanig metter tijd beginnen te misbruiken, dat hij in toorn de grootsten des lands niet verschoonde

en hem maar nedersabelde, dat echter meer de schuld der Bondgenooten, die dit leden, daar zij 't stuiten konden, dan wel van Radja Palakka was. Ondertusschen was hij 't ook, die de bondgenooten eerst verzameld, die vrijgevochten en ze allen bij de E. maatschappij als een vader (hoedanig men hem aanmerkte) gebragt, waarom hij ook zeer veel bij de zijnen en bij ons vooruit had. Ook deed hij zijn zaken zoo straf en zoo schielijk af, omdat hij wist, dat zijn volk zoo moest bestierd worden, en om te beletten, dat wij door onze verkeerde voorspraak dit niet verhinderen mogten. Dit bedrijf nu van Radja Palakka, van zelf de Grootste koningen aan den hals te komen en ze, zonder ze eens te hooren, om te brengen, stond Hun Edelheden wel geweldig tegen de borst, maar aangezien zij hem zelf zoo groot gemaakt hadden, konden zij hem nu niet voor het hoofd stooten, te meer daar 't den naam had, dat hij dit alles ten beste van de E. maatschappij deed. Hoewel hij niet anders zocht, dan zich zelven tot nadeel der E. maatschappij, meester van alles te maken. Ondertusschen gaven Hun Edelheden aan de volgende landvoogden last, om die door geweld nu onbepaald gewordene oppermagt van Radja Palakka zoo voorzigtig en zacht mogelijk allengskens te bepalen, dat ook de heeren Cops en Hartsink wel met veel overleg hadden zoeken te doen, doch zij waren hierin zeer veel door de lafhartigheid van den koning van Goa verhinderd geworden; gelijk hierdoor in 't vervolg, vooral door de flaauwheid van den heer Prins, het evenwigt geheelenal in 't voetzand geraakt was, zoodanig dat de E. maatschappij toen geheel van haar stuk scheen verzet te zijn, voornamelijk ook na de moord der koningin van Dompo, in welke tijd Hun Edelheden, bij instructie van den 22sten Januarij 1695 aan den toen vertrekkenden heer landvoogd van Thye zoodanigen last gegeven hadden, als zij ten opzigte der andere bondgenooten meenden noodig te zijn. Bij zijn leven had Radja Palakka zijn neef Lapatauw wel als zijn vervanger verklaard, doch hem daarna weêr verworpen, daar hij verwaarloosd had den heer van Thye volgens zijn last op te wachten, en zoo Aroe Teko toen niet op Sumbawa geweest was, zou hij zeker dien koning gevolgd hebben; maar dewijl hij nu afwezig was, wist Radja Goa het echter zoo te draaijen, dat Lapatauw in zijn plaats kwam, een woest bot mensch, die door niemand wil geraden zijn, naar zijn hoofd leeft en zeer haastig is. Nadat nu Radja Palakka 't jaar daarna overleden en Crain Lapatauw in zijn plaats, als koning van Boni aangesteld was, was er een groote verandering omtrent het houden van die streng gekomen, daar die prins in zich zelven zeer los en ruw van leven en met veel andere onvolmaaktheden bezet was, behalven dat er ook tusschen hem en zijn schoonvader Radja Goa (gelijk ons later blijken zal) een doodelijke verbittering ontstond, waarbij nog de vorige koning van Soping, Toydsjang, door den vorigen koning van Palakka afgezet, in en over Soping als koning weêr aangesteld was, een zaak waarin de koning van Goa niet weinig de hand gehad had en die de tegenwoordige koning van Boni door eenig krijgsvolk, reeds naar Soping gezonden, zocht te beletten, waardoor hij dan ook veel prinsen genoodzaakt had zich onder de bescherming der E. maatschappij te begeven, al hetwelk nu aan de E. maatschappij meer voet gegeven had, om de koning van Boni in zijne oppermagt over de andere bondgenooten die hij zich even zoo sterk als zijn oom aanleunen liet, wat meer dan te voren te beteugelen. Echter dorst Radja Loeboe, even na Radja Palakka's dood bij de aanstelling van den nieuwen Radja Boni, wel zeer stout aan den heer van Thye vragen, «of de tegenwoordige koning van Boni het rijk nu even zoo, als de vorige koning, en met de zelve magt over de Bondgenooten hebben zou;» daar nog bij durvende voegen, «dat, zoo het met die zelve magt niet was, dan ook de vrede en eenigheid der Bondgenooten niet bestaan kan; hoewel dezelfde koning naderhand wel heel andere taal gevoerd heeft. Echter moet men bekennen, dat, schoon wel de E. maatschappij de eerste der bondgenooten is, zij waarlijk dat regt niet wel oefenen kan,

tenzij zij door een tweeden medehelper, die naar alles verneemt en dat eerst in den haak brengt, geholpen en ondersteund wordt, waarom ook de heer Speelman, dit zeer wel voorziende, die hooger magt in 't bijwezen van al de grooten onder ons hooger gezag aan Radja Palakka opgedragen had. Hierop was verder de oorlog van den koning van Tambora met die van Bima, Dompo enz. in 1699 door Aroe Teko en Crain Jerenica mede onder 't hooger gezag der E. maatschappij bijgewoond, gelijk mede de vrede tusschen Aroe Poni en de regerende koning van Soping en al de prinsen, waarop zij misnoegd waren, ja zelfs een onverwacht vergelijk tusschen de koningen van Boni en Goa gevolgd. Uit dit berigt nu meenden Hun Edelheden dat de heer Beernink veel licht kreeg, om wel te beseffen, dat, hoe veel moeijelijke beraadslagingen Hun Edelheden hierover in de vorige tijden, zoo over 't houden van 't evengewigt, als in 't bewaren van 't gezag der E. maatschappij onder de bondgenooten, om hier alles weer in den haak te krijgen, ook mogten gehad hebben, de algemeene zaak nu echter een geheel andere gedaante en haar gezag alhier zulk een nieuwen luister gekregen had, dat zij den heer Beernink hierbij vooreerst genoeg meenden in staat gesteld te hebben, om te weten wat hem tot het ordentelijk houden der balanse van 't evengewigt onder de bondgenooten, verder noodig was, waaromtrent hem 't doorbladeren der medegegevene brieven nog vrij meer en klaarder opening stond te geven, daar zijn Ed. daaruit nader blijken zou van wat aard de tegenwoordige koning van Boni was en hoe voorzigtig men zijn Hoogheid binnen de palen van zijn pligt houden en wat Zijn Ed. omtrent den koning en grooten van Goa, mitsgaders omtrent al de andere bondgenooten, doen moest. Vooral gaven Hun Edelheden dien heer in last zoo er feitelijkheden mogten ontstaan, die men niet stuiten kon, dat het dan altijd best was de E. maatschappij buiten 't spel en onzijdig te houden, mits dat hij dan ook voorzigtig beletten moest, dat de eene partij den andere niet bedierf, dat alle sop zijn tijd weer tot een goed vergelijk gebragt en de verongelijkte door 't gezag der E. maatschappij in zijn vorigen staat hersteld werd. Ondertusschen moesten wij hier zeggen, dat gelijk de oude Radja Palakka een uitstek onder de Boniers was, daar zij doorgaans doffer en botter van geest, dan de Macasaren zijn, de zaken na zijn dood een wonderlijke keer namen, waarvan zich 't hof van Goa ook wonderlijk heeft weten te dienen aangezien die hooghartigen iets aangeboren hebben, waarmede zij de overige Celebische volkeren weten te lokken en tot hun gevoelen over te brengen, kunnende hunne politieke voornemens door een geraffineerden haspel zoo fijn door elkander draaijen, dat de botterikken van Boeginezen niet eens kunnen merken wat er achter steekt. Ook zal men niet fijns noch geestigs onder de Boeginezen vinden, dat uit geen Macasaarsche hersenen gekomen is. Men belastte Zijn Ed. ook, dat al de koningen van Sumbawa (als die van Bima, Dompo, Tambora, Core, Pekat en Sumbawa) daar de Celebische vorsten schreijelings zochten over heen te zitten, niet meer als te voren gedrukt, maar in hunne regten gehandhaafd, en dat zoo vele van daar gevlugte volkeren, op welke men vuile rooverijen gepleegd had, in 't hunne hersteld en door ons gezag eens weder opgebeurd mogten worden, waardoor het aanzien en de achting der E. maatschappij niet weinig bij al deze volkeren toenemen zoude. Het schijnt ook dat de brief, door den heer van Thye zalr. en den raad van Macasar over den moord van Dain Mabani aan Hun Edelheden geschreven, zoo kort en verward opgesteld was, dat hen daarin alles nog te duister voorkwam, om eenige vaste orde te geven, te meer daar zij sedert geen nader schrijven daarover van Macasar bekomen hadden, waarom zij dan eerst een nader en omstandiger berigt van den heer Beernink, nadat Zijn E. daar zou aangeland zijn, verwachtte. Ondertusschen hadden Hun Edelheden ook gemerkt, dat die van Goa zich nog wel meest deze zaak aantrokken, weshalve zij den heer Beernink in last gaven om vooral toch te beletten, dat die van Soping zich met die van Goa tegen die van

Boni versterken mogten, daar dan de spil van 't gezag der E. maatschappij geheelenaal in den assche liggen en zij buiten alle tegenspraak ten eerste in 't onderspit wezen zoude, aangezien de vorige tijden hen geleerd hadden, dat de overwinning van den koning van Soping aan de Macasaren 't grootste gezag toegebragt had, om hunne heerschappij over gansch Celebes uit te breiden, om welke reden die van Boni zich ook altijd van dien van Soping aan hunne zijde hadden trachten te verzekeren, gelijk dat de E. maatschappij ook best dient, en 't van haar altijd, zoo veel mogelijk, daarna geschikt is om dus te beter in staat te zijn de balans tusschen de bondgenooten in evenwigt te houden; maar het moet bij ons niet getrokken worden, als de koning van Boni dat wel gaarne zoude hebben, te weten om over die van Soping als opperheer 't gezag te voeren, daar dit geenszins de meening van Hun Edelheden, maar in tegendeel hun last en bevel was, om de regten van ieder bondgenoot in 't bijzonder in alle billijkheid te handhaven en maar te beletten dat geen van die twee magtigste partijen een al te grooten aanhang tot nadeel van ons gezag kreeg. Hun Edelheden hadden ook wel berigt gekregen van de dood van Crain Jerenica en van den buit, die men daarbij bekomen had, bestaande in veel geweeren van goud en zilver, enz., gelijk zij daarbij ook zagen, dat ze aan den heer van Thye reeds door Radja Goa, in 't leven van dien landvoogd waren overgeleverd; maar alles kwam hen dienaangaande mede nog zoo duister voor, dat zij meer licht dienden te hebben, eer zij in staat waren om nadere bevelen hierover te geven. Aangezien nu die van Bima aan Hun Edelheden beloofd hadden zoo veel sapanhout te leveren, als 't schip de Peperthuin, na deszelfs komst van Timor, zou kunnen laden, zoo zouden Hun Edelheden dit ook bij de eerste gelegenheid te gemoet zien. Hier nu mede vertrok de heer Beernink in 't midden van Julij met het schip de Matroos naar Macasar. Ook gingen nu te gelijk aan de regering van Macasar eenige brieven van Hun Edelheden, waarbij zij aan Hun Agtbden den 19den Junij (nog van de heer van Thyes dood niet wetende) bekend maakten, dat Zijn Ed. door de heeren XVII in 't vaderland den 30sten October 1699 buitengemeen raad van Indien gemaakt was, en dat Hun Edelheden daarop goedgevonden hadden Zijn Ed. naar Batavia te ontbieden en hem door den heer Beernink te doen vervangen, doch ondertusschen 't overlijden van dezen heer, door Hun Edelheden vernomen zijnde, hadden zij daarom den heer Beernink maar ten eerste tegen de moesson op herwaarts afgevaardigd. Zij hadden bij hun schrijven aan den koning van Boni en aan de koningin van Soping ook ernstig aanbevolen, om die moord van Dain Mabani aan Aroe Teko streng te straffen; hoewel de tijd ons leeren zal, dat Hun Edelheden bij die last niet zullen volharden. Zij gaven ook bevel om wat meer schilpadshoorn, dan te voren, al was het tegen 70, 80 ja 90 rijksdaalders 't pikol, voor de E. maatschappij in te koopen, mits dat dit deugdzaam in zijn soort zijn moest. Hun bevel was ook, uit last der heeren XVII, om allezins hier tegen het listig inbooren der Engelschen en van allen die onzen handel trachten te benadeelen, ijverig te waken, alsmede om de jaarlijksche renten van opgenomene penningen van 5 tot 4 ten 100 te verminderen dat van den 1sten September bij allen, die hun geld op dien voet bij de E. maatschappij laten wilden, ingaan zou en die dit ongenegen was, kon men zijn geld maar wedergeven. Voor 't laatst maakten zij nog bekend, dat er volgens de nieuwe of gregoriaansche stijl, in 1700 geen schrikkeljaar wezen, en dat derhalve Februarij maar 28 dagen (waarop men in 't maken van alle schriften wel letten moest) hebben zoude; daarbij voegende, dat in 1600 en vervolgens alle 4 jaar wel een schrikkeljaar geweest was; maar dat er in 1700, 1800 en 1900 geen, doch weêr in 2000 een schrikkeljaar wezen zoude. Zoo ras nu was Zijn Ed. niet hier, of hij nam de regering van den heer Collaart den 11den Augustus over en gaf Hun Edelheden ten eerste van 't noodige berigt. Den 26sten December verscheen ook kapitein Blad met de Hartloop, nevens een

lading van ƒ 16891-5-8 in verscheiden waren bestaande, en den 31sten December 1700 zonden Hun Edelheden, met 't schip den IJssel, den fiscaal Vos met 100 krijgslieden herwaarts, behalven welke zij in 't begin des jaars er nog 80 gezonden hadden, die met de verdere, hier in bezetting liggende, 646 koppen uitmaakten, in tijden van vrede overgenoeg, om alle posten te kunnen bezetten; doch in oorlogstijden kon men ten eerste meer volk en spoedig ontzet krijgen. De heer Beernink nu op Macasar verschenen, had Radja Boni (zoo als uit Hun Edelheden schrijvens van den 31sten Februarij 1701 bleek) met veel ijver zich van Tsjinrana naar 't kasteel begeven, om den nieuwen heer landvoogd ordentelijk te ontvangen en om den brief van Hun Edelheden volgens gewoonte zeer statig te doen inhalen. Nadat nu Zijn Ed. eenigen tijd daarna van alles en inzonderheid over de zaak van Aroe Teko, zoo door den heer Collaart en den raad, als door den koning van Boni, net berigt ontvangen en vernomen had hoedanige buitensporigheden Aroe Teko nog boven die moord, zoo bij 't leven van den heer van Thye, als vooral daarna, bij deze en gene onzer bedienden bedreven had, alleen omdat hem door dien overleden landvoogd de ingang in 't kasteel verboden was, en hoe hij niet voor den 29sten Junij naar Tsjinrana op Radja Bonis ontbod vertrokken was, nadat hierover aan Zijn Hoogheids stadhouder of rijksbestierder Aroe Tanette Matoewa door de onzen zeer sterk geklaagd was, gaf Zijn Ed. daarvan aan Hun Edelheden behoorlijke kennis, daarbij voegende, dat de koning van Boni, zoo 't scheen, meer naar een strenge straf over die moord, dan wel tot eenige inschikking overhellen zoude, hoewel die van Aroe Teko's maagschap 't mogelijke daartoe zouden zoeken te brengen dat de zaak mogt ingeschikt worden; ook blijkt mij uit verscheiden brieven over en weder gewisseld, dat, hoezeer de koning van Boni naar den dood van Aroe Teko in zijn hart haakte, hij echter, om zijn ware meening te ontveinzen, nevens die van Soping (dien 't vooral raakte) gezegd had, dat deze zaak hen niet aanging, zonder echter daarbij te voegen wie dan over Aroe Teko's zaak en over zoo vuile moord, als regter zitten zou. Ja zelfs had Carelessang, tolk des konings van Boni, den 2den December 1700 den heer Beernink, uit Radja Boni's naam gezegd, dat die twee hoven het oordeel over die zaak aan de E. maatschappij bevolen lieten. Welk zeggen nogtans maar voor een beleefd compliment op te nemen was, daar deze Carelessang kort te voren uit naam van Dato Riwato, koningin van Soping (de gehoonde en klagende partij) klaar uit gezegd had, dat, vermits Dain Mabani nu van kant het ook best was, dat men het daarbij liet en dat het metter tijd wel dood bloeden zou. Ook kwam 't besluit van den koning van Boni en van de koningin van Soping daarop uit, dat zij hem nu, daar er, volgens de Macasaarsche wetten, reeds te veel tijd verloopen was, niet konden vonnissen, waaruit dan de heer Beernink niet kwalijk besloot, dat schoon men, om 't regt en 't gezag der E. maatschappij in eere te houden, al goed vond het vonnis des doods over Aroe Teko te vellen, hij echter met veel grond vreesde, dat het niet zou uitgevoerd worden, waarbij dan de E. maatschappij ten opzigte van haar gezag en fatsoen te veel zoude wagen; weshalve het daar naar toe scheen te hellen, dat het (gelijk uit later schrijven van den heer Beernink van den 20sten April 1701 bleek) best zijn zoude Aroe Teko, om zijne groote vrienden en om van de E. maatschappij's wegen niets te wagen, maar te begenadigen. Hun Edelheden ondertusschen meenden volkomen hun pligt in dezen betracht te hebben, met aan de hoven van Boni en Soping in allen ernst te bevelen, om toch zoo vuilen moord streng en zonder aanzien van persoon, ten spiegel van anderen te straffen. Wilde ondertusschen de koning van Boni dit niet doen en was daar zelf de beleedigde koningin van Soping mede te vreden, zoo konden ook geen van de andere bondgenooten zich daar mede bemoeijen, of er iets tegen in brengen, althans met die hoope niet, dat er iets goed op volgen zoude, in hoedanig geval het voor de E. maatschappij het allerminste voegen zou haar fatsoen

daaraan te wagen en eenigen grond te geven om het vonnis, dat zij daarover met alle reden ook vellen kon, te zien bespotten; en voor zoo ver oordeelden dan Hun Edelheden 't beste om haar gezag in eere te houden, wanneer de hoven van Boni en Soping geheim daartoe gebragt wierden, om Aroe Teko's zaak weer te aanvaarden, dat zij, in plaats van hem te vonnissen, voor hem bij Hun Edelheden wilden spreken en zijn pardon verzoeken, waardoor haar gezag en fatsoen bewaard en Aroe Teko, naar hun meening, te krachtiger en aan die hoven en aan de E. maatschappij zou verbonden worden. Indien nu de zaak ondertusschen van natuur veranderen mogt, dan moest de heer Beernink weêr zulke maatregelen nemen, als de tijd hem toonen zoude voor de E. maatschappij best geraden en voor de gemeene rust dienstig te zijn, al 'twelk zij Zijn Ed. en den raad verder bevolen lieten. Dit waren zoo de aanmerkingen en bevelen van Hun Edelheden in dien tijd, die hierna wonderlijk naar 't loopen dezer zaak zullen veranderen. In dit jaar 1700, niet lang na zijn komst, had de heer Beernink, vooral op den 28sten September Hun Edelheden gewaarschuwd, dat, aangezien de Macasaren nu sedert 3 jaren veel verzoeken over deze en gene zaken gedaan hadden, het nu tijd voor de E. maatschappij begon te worden, om haar milde hand voor hen te sluiten, om zoodanige redenen, als Zijn Ed. daar toen bijgevoegd had. Aroe Teko had zelf ook over zijn zaak in dit jaar een brief aan den heer directeur generaal van Hoorn geschreven; maar die verschilde in 't verhaal zoo wonderlijk veel van Radja Boni's schrijven aan Hun Edelheden, dat zij niet wisten wat zij daarvan zouden oordeelen, waarom zij bij deze verschillende verhalen nergens meer naar verlangden (zoo als zij den 10den Februarij 1701 schreven) als maar te hooren wat vonnis daarover te Tsjinrana zou geveld worden. Verder zeiden Hun Edelheden toen, op des heeren landvoogds vorig schrijven: indien de hoven van Boni en Soping dit feit inschikten, zoo kunnen wij op UE. vraag bij UE. missive van den 25sten October nog niet zeggen of UE. dat van gelijken, als hij onderdanig bij UE. kwam, zou mogen laten doorgaan; maar wij verstaan integendeel dat, zoo er een vonnis over Aroe Teko, niet overeenkomende met de atrociteit van die verradelijke moord aan den sopingschen prins mogt geveld worden, UE. dan niet anders tegen de bonische en sopische gecommitteerden zeggen zal, dan dat gij dat voor gecommuniceerd houdt, zonder UE. echter daarover te verklaren, maar dat UE. dat aan ons schrijven en onze nadere last daarover eerst afwachten zal. Ondertusschen zal UE. Radja Boni recommanderen te bezorgen, dat Aroe Teko binnen Boni zoo lang of althans buiten 't bereik van ons kasteel niet alleen blijft, maar dat hij niet van Bontuwalac of uit Goa, om verdere moeijelijkheden voor te komen, zal hebben te gaan. Ook moet UE. ons hierover de gevoelens der hoven aldaar bekend maken, waarna men met list en stil zal moeten vernemen. Zoo er nu geschil tusschen die van Boni en Goa over Sa-eyna mogt gerezen zijn en zoo die van Boni die voor hun regtbank eischen en Radja Goa dit niet opvolgen wilde (dat volgens Zijn Hoogheids brief aan ons apparent is) zoo zal UE. dat al mede trachten tot onze nader orde in staat te houden en ons ondertusschen van UE. aanmerkingen dienen. Wegens den buit van Jerenica gaven Hun Edelheden bij dit hun schrijven ook last, om, daar de E. maatschappij daardoor veel onkosten had, dezelve wel 't grootste gedeelte daarvan toe te wijzen, en om derhalve aan de inlanders of Macasaren geweren en slaven, doch de bassen en andere nederlandsche schietgeweren aan de E. maatschappij te geven; en de 2 krissen (waarop die van Goa stonden) kon men aan Crain Bontoa laten toekomen, mits dat men eerst verneme wat regt die van Sumbawa op deze goederen zouden mogen hebben.

In 't begin van 1701 hadden Hun Edelheden ook deze geschenken aan de celebische vorsten gezonden.

Aan den Koning van Boni.

1 stuk goud Perziaans.
$15\frac{3}{4}$ ellen Hollands Fluweel Aurora.
1 goude Alegia.
1 zilvere dito.
1 goude Taats.
10 fijne Chitzen.
10 ps Sarassa's.
6 ps Moerissen.
6 ps Cassa Bengala.
6 Mallemollens.
6 Adathays.
2 Japansche verlakte Schilden.
2 vergulde Snaphaannen.
1 fijn Roer met 3 loopen.
1 paar vergulde Pistoolen.
2 kassen met Roozewater.

Aan Dain Tahalile, koninginne Weduwe van Radja Palacka.

2 fijne Chitzen.
6 » Sarassa's.
2 ps Moerissen.
2 ps Cassa Bengala.
2 Mallemollens.
2 Adathays.
2 fijne witte Baftas met goude hoofden.
2 kassen met Roozewater.

Aan Dato Riwato, koninginne Regente van Soping.

2 fijne geschilderde Chitzen.
2 ps Cassa Bengala.
2 ps Moerissen.
2 fijne witte Baftas met goude hoofden.
2 Geschilderde Sarassa's.
1 kas met Roozewater.

En aangezien Hun Edelheden aan den koning van Goa, nog al bij den heer van Thye's leven, beloofd hadden, de landen Polong Bangkit op Laykan te schenken, beloofden zij, bij hun schrijven van den 28sten Februarij 1701 ook de verzochte acte van de overgift derzelve eerlang in een zilveren doos te zullen overzenden. Op dergelijke wijze waren omtrent 1697, 1698 en 1699 ook de landen van Maros en Sodiang, nevens deszelfs hooge en lage landen aan die van Goa en aan meer andere vorsten van Celebes, op het smakelijk voordragen van de landvoogd van dien tijd, mede geschonken, dat Hun Edelheden wel eens zou kunnen berouwen en om welke landen te verkrijgen te veel Nederlandsch bloed gestort was, om die zoo ligtvaardig weêr weg te geven, daar het bij Hun Edelheden (mijns bedunkens) een vaste regel van staat zijn moest, die vorsten zoo klein mogelijk te houden, wel verre van hen zoo veel landen

weder en hen dus de magt, om ons te wederstaan, zelfs in handen te geven, verzekerd zijnde, dat wij ze nu zoo gemakkelijk, als in de heer Speelmans tijd, niet zouden weder krijgen, daar er een groot onderscheid tusschen de Macasaren nu en toen is, omdat zij nu veel ervarener, dan te dier tijd in de krijgszaken en veel geslepener in alles geworden zijn. Te meer was het te verwonderen, dat Hun Edelheden dit deden, daar zij den 22sten Februarij of 6 dagen van te voren, hem een acte van kwijtschelding, wegens al wat hij ons nog uit kracht van 't contract van Bonaye schuldig gebleven was, zoo gunstig toegezonden hadden, daarbij alleen bedingende, dat dit ontslag geen stand grijpen zou, zoo Zijn Hoogheid zijn verbond met de E. maatschappij te eeniger tijd verbreken of overtreden mogt. Men moet ook, als een zaak van zonderlinge opmerking, niet vergeten, dat Hun Edelheden den heer Beernink wel ernstig in last gaven, om allenthalve toch de andere bondgenooten wel voor te houden, dat zij geenszins onder den koning van Boni stonden, of van hem, gelijk velen meenden, afhingen; maar dat zij vrije bondgenooten waren en daarvoor door ons ook gehouden werden. Dit halen wij aan, omdat het daarna te pas komen zal. Om nu de last van Hun Edelheden, wegens het sonderen der bondgenooten over Aroe Teko's zaak na te komen, had de heer Beernink Datoewa Li-Loeboe, of den koning van Loeboe, den 9den Julij stil bij zich ontboden, die daarna op zekeren dag, zonder den tolk van den koning van Boni, volgens 's lands gebruik, te waarschuwen (dat ten eerste in dien koning nagedachten en argwaan verwekte) bij Zijn Ed. in 't kasteel zonder eenig gevolg kwam. Hij werd van de landpoort tot aan 't huis van Zijn Ed. geleid door den Sabandaar van der Myl, te dien einde gecommitteerd en aan een tafel in de voorzaal geplaatst. Hij kwam (zoo het den naam had) alleen, om den heer landvoogd in zijn nieuw gezag alle heil te wenschen en vond bij Zijn Ed. den heer kapitein Wesselburg en den onderkoopman Joannes Hackaart zitten. Zijn Ed. deed Zijn Hoogheid eerst een kopje thee en daarna ook sirih pinang, mitsgaders snuiftabak, daar die vorsten zeer sterk op gezet zijn, aanbieden en hem eindelijk een droog collation voorzetten. Ondertusschen sprak de heer Beernink omstandig met Zijn Hoogheid over de zaak van Aroe Teko, van Saëna en van Dain Mabani en hij oordeelde, dat Saëna zich zeer vergrepen, en dat Aroe Teko een zeer groot regt tegen haar en tegen Dain Mabani had, om van de bondgenooten vonnis over haar te verzoeken; doch aangaande den moord, aan Dain Mabani zoo driftig gepleegd, oordeelde hij, dat zich Aroe Teko zeer misgrepen, zijn goede zaak verbrod en zich volgens 's lands wetten zonder eenige verschooning schuldig gemaakt had, daar die zeggen, dat geen konings kind, of hoe hoog ook van afkomst, zijns gelijken, buiten voorgaande vonnis van een wettige vergadering, het leven benemen moet. Hij oordeelde ook, dat het Radja Boni, Radja Goa en Aroe Tanette Matoewa's schuld was, dat men met de zaak dus lang gedraald had, waardoor men nu den tijd, om hem aan 't leven te komen, volgens 's lands wetten, maar ook mogelijk wel met opzet, had laten voorbijgaan. Aroe Teko, zeide de heer Beernink daarop, zegt openlijk uit, dat hij deze moord met voorkennis van de heer van Thye en van den koning van Boni (hoewel die dit nu loochent) bedreven heeft; waarop Zijn Ed. den koning van Loeboe verder vraagde of Zijn Hoogheid ook iets daarvan wist; waarop Radja Loeboe zeide, dat hij niet veel van den heer van Thye's medekennis hiervan wist te zeggen; maar dat echter Aroe Teko's gemeenzaam omgang en toegang tot Zijn Ed. zeer grooten schijn gaven, om daar iets van te mogen gissen; doch belangende Radja Boni's voorkennis hiervan, daarvan kan ik bij mijn grijze haren (vattende daarop bij zijn grijzen baard) wel betuigen, dat ik het zelf geweest ben, die Aroe Poni (dat is deze koning) op Aroe Teko's smeeking ben gaan aanzeggen, dat hij (Teko) ziende, dat men nog geen begin van zijn proces maakte, van ongeduld niet langer scheen te zullen wachten met zich zelven, zoo 't regt geen voortgang nam, aan Dain Mabani te wreken; waarop

hij (Radja Loeboe) van Aroe Poni geen antwoord kreeg, hoewel hij uit de gebaren van dien koning wel zien kon, dat hij tegen deze wraak niet veel had; doch hij (Radja Loeboe) had dit nooit tegen Aroe Teko gezegd; ook verzocht Radja Loeboe, dat de heer landvoogd dit geliefde bij zich te houden, opdat hij voor de oploopendheid van Aroe Poni, die hem over deze taal zwaar straffen zou, niet bloot mogt staan. Aangaande de verdere behandeling dezer zaak oordeelde Radja Loeboe, dat Aroe Teko, zoo wegens 't fatsoen der E. maatschappij, als om door dien hoon de prinsenkinderen van Soping (die van stam die van Boni niet behoefden te wijken, maar veeleer overtroffen) tot geen murmurering te brengen, onmogelijk ongestraft blijven kon; doch daar naar 's lands wetten de tijd, om hem aan 't leven te komen, te ver verloopen was, was er niet anders overig, dan hem, na een diepe onderwerping voor de bondgenooten, een zware boete, die hem niet weinig kortwieken zou, en die, noch hij, noch iemand van de prinsen kwalijk zou kunnen keuren, op te leggen, waarmede deze vorst zijn reden besloot, Zijn Ed. bedankte en weder vertrok. Den 11den Julij bragt Marcus Sandbeek (door den heer landvoogd uitgezonden, om deze en gene grooten in der stilte over die zaak te sonderen) berigt, dat hij van Crain Aganonja, koning van Tanetta, vernomen had, dat Aroe Teko's zaak en regt in 't eerste zeer goed was, doch dat hij die door den bedreven moord verbrod en, volgens 's lands wetten, al lang verdiend had daarover gestraft te worden, en dat het hoog tijd was om hem nog te straffen, of dat hij anders vreesde, dat hij door argwaan of misnoegen welligt de vlugt nemen en, zoo hun allen, als ook de E. maatschappij nog wel eens veel moeite aandoen mogt. De heer landvoogd liet hem weten, dat hij hem zelf daarover wel eens wenschte te spreken, waarop hij tot antwoord gaf, dat hij bij Zijn Ed. niet komen dorst, ten zij hij daar door den tolk des konings van Boni geleid werd, daar geen der grooten onder dien koning staande, dat buiten zijn kennis en buiten begeleiding van zijnen tolk, zou durven ondernemen. Dat, ingeval hij dit buiten Zijn Hoogheids weten deed, dit aanstonds of aan Zijn Hoogheid, of aan Dain Tahalile, de koningin weduwe, verklikt zou worden, gelijk men daar nu reeds al wist, dat Radja Loeboe in der stilte en buiten begeleiding van den tolk Carelessang, bij den heer landvoogd geweest was, zonder dat hij Aroe Poni tot nog toe kennis daarvan gegeven had; een daad, strekkende tot krenking van de regten en van 't gezag van 't bonisch hof en waarover Dain Tahalile zelfs reeds tegen hem (Aganonja) gezegd had, dat men den koning van Boni geen grooter hoon dan deze aandoen en hare achting in 't bijzonder nergens mede meer, dan met zulk een daad, als met voeten treden kon, vermits haar overleden gemaal degene was, die allereerst de gronden daartoe gelegd en al de onderhoorige koningen altijd zeer streng in dien band gehouden en hen geleerd had hem in alles te kennen. Dit was dan de reden, waarom Crain Aganonja ootmoedig aan Zijn Ed. verzoeken liet, om van zulk stil bezoek verschoond te worden, vermits de koning van Boni dit ook zeker betaald zetten zoude. Sandbeek ging hem nogmaals verzoeken, onder verzekering dat de heer landvoogd hem dekken en beschermen zoude, doch Crain Aganonja met die belofte eens lagchende, zei vlak uit, «dat hem de bescherming van zijn Ed. weinig zou konnen helpen, als hij 't vast weg had;» doch ten derde maal hiertoe aangemaand, kwam hij den 12den dito bij Zijn Ed., die over Aroe Teko's zaak met hem sprekende, weder bijna 'tzelfde van hem, als van den koning van Loeboe, daarover vernam. Zijn Ed. hoorde toen uit dezen vorst ook, dat, zoo 't gerucht liep, er tusschen Saëna en Mabani nog geen vleeschelijke gemeenschap geweest was, dat al eenigzins, doch niet volkomen tot verontschuldiging van Dain Mabani dienen kon, hoewel hij mede oordeelde, dat Saëna en Mabani zich zeer schuldig gemaakt en aan Aroe Teko een groot regt tegen hen gegeven hadden, om hen volgens de wetten te doen straffen, maar dat hij door den moord van Dain Mabani zijn goede zaak gansch bedorven en zich zelven

doodschuldig gemaakt had; doch dat de tijd om hem te straffen, verloopen zijnde, men nu geen andere straf volgens de wetten aan hem oefenen kon, dan eenelijk van hem te rampassen, dat is, van zijne goederen verbeurd te verklaren en hem buiten al zijne waardigheden te stellen of wel van hem te bannen; doch dit bannen hield hij, uit inzigten van staat, nu als ondienstig, daar dit zeer kwade gevolgen na zich zou kunnen slepen; zoodat naar zijne gedachten het best was, zijne goederen maar verbeurd of hem van al zijne waardigheden vervallen, te verklaren, mits dat men daarmede dan ten eerste voortging en er niet lang mede wachtte; waarop dan die vorst zijn afscheid nam. Niettegenstaande de heer Beernink nu hoe langer hoe meer in al de bondgenooten der celebische vorsten een algemeene bevreesdheid bespeurde, om buiten voorweten van Aroe Poni met hem over deze zaak te kunnen spreken, liet Zijn Ed. daarom echter niet na, den 2den Augustus weder den koning van Wadjoe en Aroe Belo (verbeeldende thans de koningin) als ook den ouden Aroe Tanette Matoewa, eersten rijksbestuurder van het bonisch hof, door zijnen klerk Marcus Sandbeek, zeer behendig de pols over dit werk te tasten, 'tgeen deze borst, als zeer ervaren in de maleische en boegische taal, tot veel genoegen van Zijn Ed. bestelde. De koning van Wadjoe, anders Aroe Matoewa genaamd, zeide: Dain Mabani is nu dood, en hij kan zich niet verantwoorden; doch 't is zeker, dat Aroe Teko, een prins van 't bonisch rijk, hem vermoord heeft, waar toe hij volgens onze wetten geenszins geregtigd, gelijk hij integendeel gehouden was daarover 't regt van zijn koning, die alle de omstandigheden dezer zaak wist, geduldig af te wachten.

Ik heb gedacht, dat het rijk van Boni, door dit zammelen en 't niet afdoen dezer zaak, genegen was een schuldenaar der Sopingers te blijven, om naderhand als er eens iets dergelijks voorviel, en als de beledigde partij een bonisch prins was, zulk een daad dan mede ongestraft te laten doorschieten; doch zie nu, dat de heer landvoogd aan die zaak begint te tillen, en 't zou een groote last van onzen hals zijn, zoo men die tot wederzijds genoegen van die twee hooge huizen maar spoedig afdoen kon. Had men Aroe Teko op heeter daad met de dood gestraft, dat was wel verre 't beste geweest; doch, die tijd voorbij zijnde, kon men niet anders dan hem zoo rampassen en kortwieken, dat hij geen vlerken hield, om meer kwaad te doen, hoewel hij anders door zijn groote maagschap zeer te vreezen was.

Aroe Belo, broeder van Dain Mabani, was van oordeel dat Aroe Teko de dood buiten alle tegenspraak verdiend had, ook zoude ik, zeide hij, mijn broeders dood al op de daad gewroken hebben, zoo de koning van Boni mij niet zeer ernstig had doen bevelen mij stil te houden en daarover 't regt van de E. maatschappij af te wachten; doch dewijl ik zie, dat er niets van komt, weet ik niet wat ik doen zou, zoo Aroe Teko, moordenaar van mijnen geliefden broeder, mij zonder gevolg tegen kwam, alzoo mijn bloed dan welligt aan 't zieden zou kunnen raken, om mij aan zulk een verrader, die 't hart niet gehad zou hebben van mijn broeder voor de vuist aan te tasten, en die 't daarom op een verraderlijke wijze door anderen liet doen, te wreken. Dat nu, zeide hij, onze koningin (te weten, de sopingsche) niet sterker op haar regt is blijven staan, is, omdat wij, en vooral zij, haar te naauw reeds als aan hun beider belang verbonden heeft, en daarom zeide zij ook tegen Aroe Poni: «Neef, al wat gij in deze zaak doet, dat zal ik voor welgedaan aanzien, en goedkeuren;» daar zij anders wel wisten, dat de dood van zulk een prins, als mijn broeder, niet dan met de dood van de moordenaar kon geboet worden. Derhalve moet ik bekennen nu niet langer te weten, wat ik van die gansche zaak oordeelen zal. Radja Boni wil wel hebben, dat ik hem alle beleefdheid bewijs; maar hij denkt niet, om mij in de zaak van mijn zoo schendig vermoorden broeder eenige voldoening te geven.

De stokoude Aroe Tanette Matoewa was met den koning van Wadjoe van een en

'tzelfde gevoelen, dat er niets anders overig was, dan om Aroe Teko's goederen verbeurd te verklaren; doch dat dit ook, opdat hij er de snuf niet van in den neus krijgen mogt, ten eerste diende te geschieden, zoo men hem niet naar Bandjar Masin of elders, naar onze vijanden wilde zien vlugten.

Ook voegde de laatste vorst hierbij: « Noit is er bewezen, dat Dain Mabani met Aroe Teko's gemaalin in overspel geleefd heeft, schoon 't zenden van zijne minnebrieven aan Saëna klaar, en volgens onze wet strafbaar is; maar Aroe Teko was niet bevoegd zich zelve te wreken, die wel tot zijne verschooning zegt, dat hij mij en den koning van Boni daarvan vooraf kennis gegeven heeft; maar, ten opzigte van mij, is dat onwaar. Zulk een daad nu, daar liggende, moet volgens onze wetten gestraft worden, 't zij met de dood, 't zij met zijn goederen te rampassen, 't zij met hem te bannen. Waarom nu deze straffen nog niet geoefend zijn, is zeer ligt te denken. Aroe Poni, om de kwade pier niet te zijn, had liefst, dat de E. maatschappij, die hierdoor mede gehoond en de eerste der bondgenooten is, daar 't vonnis over uitsprak, opdat Aroe Teko's broeders geen kwaad bloed tegen hem mogen zetten. Om hem met de dood te straffen, daartoe is de tijd te ver verloopen; derhalve oordeel ik, dat hij moet gerampast en van al zijn waardigheden afgezet worden, zonder hem ooit weer in eenig aanzien te brengen, om zijn wraak niet onderhevig te zijn; doch zoo men dit ten eerste niet doet en hij lont riekt, zal ons die vogel zeker ontvliegen en ons daarin veel moeite aan de hand geven. En dit was in 't gemeen 't gevoelen dezer vorsten over deze zaak. Den 8sten Augustus liet de heer Beernink den koning van Goa en Crain Bontosongo (zijnen rijksbestierder) de pols door Sandbeek mede hierover tasten, die beiden van oordeel waren, dat Aroe Teko een van deze twee straffen, of de dood, of 't rampassen ondergaan moest, en dat de E. maatschappij er een van deze twee behoorde te verkiezen. Den 10den dito hoorde Zijn Ed. dat de koning van Tello (die in alles meest met Crain Aganonja overeenstemde) van oordeel was, dat 't overspel tusschen Saëna en Dain Mabani nooit bewezen of gebleken, en dat Aroe Teko dus zoo veel minder tot zulk een vuilen moord geregtigd en derhalve te doodschuldiger was, te meer daar er pas te voren een verzoening tusschen hem en zijn gemalin met Dain Mabani getroffen was. Schoon hij nu hierdoor de dood verdiend had, kon echter de E. maatschappij dat vonnis, daar die tijd te ver verloopen was, wel wat verzachten, mits dat de Macasaarsche wetten ongeschonden bleven, die in zulk geval dan van 't rampassen of van 't bannen spraken, waardoor alle misnoegen onder de beleedigde partijen zou weggenomen worden, die nu bijna niet weten hoe zij 't met de zaak hebben. Ook was hij van gedachten, dat de heer landvoogd als zijnde 't hoofd aller bondgenooten, hem, noch iemand der Macasaarsche vorsten, na zijn gevoelen behoorde te vragen, daar hij ten volle geregtigd en gemagtigd was, om ten eerste tot de uitvoering te treden, dat hen al de andere bondgenooten zeker wel zouden laten gevallen, wanneer er maar volgens hunne wetten (daar niemand aan twijfelde) gehandeld werd. Het rampassen of bannen, oordeelde hij, moest een van beide ten eerste aan hem in 't werk gesteld worden, hoewel hij 't eerste 't beste en voor 't minst gevaarlijk keurde. Ook stelde hij vast, dat dit Aroe Poni, hoe hij zich ook houden mogt, van die zaak, uit inzigt van Aroe Teko's magtige broeders, te willen laten dood bloeden, mede zeer wel gevallen en zekerlijk ook 't zijne daartoe doen zoude, zoo ras hij zag, dat de heer landvoogd met die zaak begon en 't zwaard voor hem maar begon op te vatten. En dit was 't al wat de koning van Tello hierover zeide. De heer Beernink had wel gaarne ook de andere mindere vorsten eens willen doen sonderen; doch die hingen van den koning van Boni met zulke slaafachtige vrees af, dat Zijn Ed. daaraan niet tillen dorst; derhalve keurde hij best Hun Edelheden, op hun last van den 1sten Januarij van dat jaar, om de grooten hierover te sondeeren,

maar een net berigt van de gevoelens der vorsten, die zich daarover geuit hadden, te geven en Hun Edelheden verder te verzoeken, om hem spoedig last tot het uitvoeren van 't vonnis te geven; dat hij Hun Edelheden den 11den Augustus aanschreef. Terwijl de heer Beernink zich met deze zware zaak van buiten belemmerd vond, werd Zijn Ed. ook door een andere van binnen, die hem nader ter harte ging, zeer gevoelig aangetast, daar mevrouw zijne gemalin, nu al eenigen tijd ziek geweest, hoe langer hoe erger begon te worden. Ondertusschen liet Radja Boni zich door Marcus Sandbeek den 19den Augustus bij Zijn Ed. verontschuldigen en zeggen, dat zijn broeder 't niet kwalijk nemen moest, dat hij in eenigen tijd niet bij hem gekomen was, daar hij dat alleen om de ziekte van Zijn Ed. gemalin en om door zijn bezoek dikwijls geen aanleiding tot Hun Ed. verergering te geven, nagelaten had; doch daar Haar Ed. niet beterde en Zijn Hoogheid derhalve Zijn Ed. nog niet spreken kon, schoon dat wel noodig was, liet hij nu Zijn Ed. door hem (Sandbeek) weten, dat de Engelschen zich op Bandjar Masin niet alleen nedergeslagen en daar reeds eene vastigheid opgerigt, maar dat zij 't voornemen hadden, om eene menigte der Celebische volkeren, 'tzij met goede woorden, 'tzij met dreigementen tot zich te lokken, doende door hunne kruisers de Boniers, die uit Tsjinrana, Wadjoe, Loeboe, enz. naar Pasir, Laoet Poelo enz. ten handel varen, aanzeggen, dat zij des genegen zijnde, zich maar onbeschroomd naar Bandjar bij hen konden begeven, en dat zij door den Engelschen generaal daar gehandhaafd zouden worden tegen allen, die hunne rust daar zouden willen verstoren; ja zelfs dat zij de Hollanders niet behoefden te vreezen, als zij zich maar in dienst der Engelschen wilden begeven, biedende aan ieder soldaat 5 en aan ieder sergeant van hen 8 rijksdaalders per maand, door welk lokaas zij, volgens zeggen van Zijn Hoogheid, reeds 300 misnoegde Macasaarsche en Boeginesche koppen in hun dienst gekregen hadden; en waarover zij, na die in verscheiden vaandels verdeeld te hebben, den gevlugten en bekenden Bambang als hoofd gesteld hadden, 'tgeen een van Zijn Hoogheids spions van Bambamg zelfs vernomen had en noodig oordeelde den heer landvoogd te doen weten en waarover hij Zijn Ed. nog meer zaken van andere, die daar mede aan schuldig waren en buiten Zijn Ed. weten in der stilte met de Engelschen heulden, te zeggen had, die hij aan anderen niet vertrouwen kon en waarin echter tijdig diende voorzien te worden, om alle Europeanen buiten onze gerigtsban te houden en om te beletten, dat die koningen van Mandhar, die zij mede zeer sterk aangezegd hadden, niet mogten waggelen. De heer Beernink deze zaak van te veel gewigt achtende, vond goed, niettegenstaande de prangende ziekte van zijn beminde, die vorst ten eerste bij zich te ontbieden, die den 20sten dito ook bij hem kwam en van alles een omstandig berigt gaf, en hoewel de heer Beernink er meer van wist, dan Zijn Hoogheid wel dacht, liet Zijn Ed. dit zoo weinig mogelijk blijken, om daardoor nog meer uit Zijn Hoogheid te krijgen. Hij zeide echter gehoord te hebben, dat 't Engelsch opperhoofd op Bandjar Masin twee kleine monstervaatjes met buskruid, ieder van 2 pond, aan voorname lieden op Macasar ten geschenke gezonden had; doch Radja Boni zeide: neen, mijn broeder wil zeggen, 2 kleine en 2 groote vaten; de laatste, die in der stilte geligt zijn, ten geschenk, en de eerste, om er wat anders mede uit te beelden. De bestelder derzelve zei Radja Boni, kenne ik zeer wel en weet ook dat er brieven bij geweest zijn, waar van ik UE. op mijn koninklijk woord verzekeren kan, gelijk ik ook reden heb, om te gelooven, dat er, om vrienden te maken, wel zekerlijk op zal geantwoord zijn.

De heer Beernink, die dit nog niet geweten had en daar zeer over verzet stond, gaf daarop den koning van Boni een snuifje, in hoop van dat er wel meer uit komen zoude, daar Zijn Ed. niet in miste, daar zijn tong nu wat los begon te worden: want voegde hij er bij, nog maar onlangs zijn er allerlei slag van Engelsche lakenen op de basaar geweest. Doet men dat hier, wat zal er dan wel op Mandhar, zoo dat ver van

de hand ligt, geschied zijn. Schoon nu de koning van Boni den heer landvoogd verscheiden dingen zei, die Zijn Ed. niet wist, verklaarde Zijn Hoogheid echter den 22sten dito aan zeker vriend (die 't den Gouverneur wederom zeide) dat hij verbaasd gestaan had, dat de heer landvoogd wist, dat 't Engelsch opperhoofd op Bandjar geschenken, niet alleen aan den koning van Goa, maar ook aan Crain Bontosongo (nu omtrent 2 of 3 maanden geleden) gezonden had. Hij zeide nog wel iets meer daarvan te weten, maar dat hij, daar Zijn Ed. hem er niet verder naar vraagde, het daar toen bij gelaten had, om geen schijn te geven, dat hij 't Macasaarsch hof bij Zijn E. zocht zwart te maken, te meer daar hij en de koning van Goa, zijn schoonvader, door Zijn Ed. eerst verzoend waren; doch zoo de gouverneur, zei hij verder, mij, als een bondgenoot in allen ernst daar naar vraagt, kan ik niet nalaten Zijn E. dit te zeggen. Ook is dit de eerste maal niet, dat de Macasaren de gedachten hebben laten gaan, om met vreemde natiën buiten de E. maatschappij aan te spannen; om daardoor weer tot hunne oude heerschappij te geraken. Den 1sten September kreeg de heer Beernink door den fiskaal Jakob Vos en den Sabandhaar, Arent van der Mijl, berigt, dat Aroe Teko in de voorleden week de negerij Vlaardingen niet alleen doorkruisd en rondgereden, maar tot hun grooter verwondering (hoewel zij hem dat niet lieten blijken) zich ook verstout had bij hen in huis om een praatje te treden, weshalve zij twijfelden of Radja Boni hem dit omzwerven ook wel uit Zijn Ed. naam verboden mogt hebben, kunnende anders niet wel beseffen hoe hij zoo stout zou durven zijn. Om dit nu net te weten, liet de heer Beernink hierover Aroe Teko stilletjes door Marcus Sandbeek ondertasten, die bij hem ging, onder voorgeven van zijn schoone kamphanen en mooije paarden eens te zien. Na eenige onverschillige redenen bekende Aroe Teko aan Sandbeek dat hem uit orde van den koning van Boni en van den gouverneur verboden was in de negerij bij de Hollanders of digt onder 't kasteel te komen; en dat hem al voor twee maanden gelast was, dat rondrijden na te laten en in zijn kampon of erf te blijven; doch nadat Sandbeek hem 't geschenk van Hun Edelheden op last van den gouverneur gebragt had, was hij van oordeel geworden, dat hij nog zoo kwalijk bij Hun Edelheden, als men wel voorgaf, niet staan moest, daar zij hem anders geen geschenk zouden zenden. Weshalve hij ook geoordeeld had met eens rond te rijden, schoon tegen Aroe Poni's laatste orde, zoo veel niet te zullen misdoen, waarop hij zich dan, niet altoos in zijn huis opgesloten kunnende blijven, ook verstout had om nu en dan een luchtje te gaan scheppen. Op denzelfden dag sprak de heer landvoogd ook met den koning van Boni in 't breede over de moord, door Aroe Teko aan Dain Mabani, halven broeder van Aroe Belo, Sopings rijksbestierder, bedreven en zeide dat hij wel zien kon, dat Zijn Hoogheid en de koningin regente van Soping, niet anders zochten, dan die geheele zaak maar van hun hals te schuiven en de uitspraak aan de E. maatschappij te verblijven; maar dat hij nu verzocht Zijn Hoogheids gevoelen over de straf, die men hem zou behooren aan te doen, om, als men daarover vonnissen zou, ten naastenbij te kunnen gissen, waar het met die zaak henen loopen zoude. Aroe Poni zeide daarop: dat ik hierover zwarigheid gemaakt heb, kan ik niet ontveinzen. Men had hier zeer ligt een einde aan kunnen maken, zoo Dain Mabani's broeders die moord op heeter daad gewroken hadden met de wet van vergelding, en dan was het volgens onze wetten, uit geweest, zonder dat die wreeker van zijn broeders dood iets daarover had behoeven te lijden; maar nadat mij Aroe Belo zeggen deed, dat zijn broeder zoo verraderlijk vermoord was, dat hij gereed stond openlijk zijn dood te gaan wreken, was mijn pligt hem dat af te raden en te belasten, dat hij 't vonnis der bondgenooten en der E. maatschappij daarover afwachten zoude. Daarop nu is die zaak al slepende gebleven ten deele door de tusschen beide gekomen dood van den heer van Thye, ten deele omdat die van Goa niet eerst daaraan wilden tillen en zich stil hielden, en ik heb,

uit inzigt van Aroe Teko's vrienden, mede de kwade man niet willen wezen; waarop ik dan weder, na de heer van Thye's dood, na Tsjinrana gegaan ben, zonder dat over die zaak sedert iets gedaan is. Wat de zaak nu zelf betreft, 't is buiten alle tegenspraak, dat Saëna en Dain Mabani beiden zich leelijk misgrepen, en daarbij aan Aroe Teko groote redenen gegeven hebben, om straf na onze wetten daarover te vorderen; te meer, daar men grond heeft, om vast te stellen, dat op die minnebrieven ook de conversatie en vleesselijke gemeenschap wel gevolgd is, een zaak, vóór Aroe Teko te smertelijker, omdat Dain Mabani simpelijk een 's prinsen zoon en zijn moeder maar een gemeene Maleische vrouw was, daar Aroe Teko van vader en moeders kant zijn adellijke stam onbesproken uitrekenen kan; al het welke hem echter geen regt gaf, om een prins te vermoorden. Hij had voorzigtig gedaan, met zich bij dat regt maar te houden; maar al dat voorregt heeft hij door zijn bedreven moord onwedersprekelijk verloren en daardoor, bijaldien de tijd niet te ver was verloopen, naar onze wetten de dood verdiend; doch nu kan men hem, mijns oordeels niets anders doen (ten ware men de grootste opschudding ter wereld onder alle de prinsen wilde zien, die niet zouden toelaten hem nu niet te dooden) dan hem te rampassen of te bannen. Tot het laatste zal ik nooit mijn stem geven, aangezien dat van 't uiterste gevaar is en omdat Bandjar, waar de Engelschen nestelen, hier te digt bij ligt. Derhalve is 't best hem van zijn goederen en waardigheden te berooven. Een straf, die hem en al de bondgenooten best gelijkt en daar geen van alles iets tegen hebben zal; maar tot slot van zijne reden zeide hij mede, dat men daarmede niet lang wachten en Zijn Ed. wel bezorgen moest dat die dader niet ongestraft bleef, zoo hij aan de vrienden van Dain Mabani en aan de verdere prinsen eenig genoegen wilde geven. Indien ik, zei die vorst, den naam niet had van al te haastig te zijn, Aroe Teko had al lang uit de wereld geweest; maar ik heb liever willen afwachten wat mijn broeder (de heer gouverneur) en al de prinsen daarvan zouden oordeelen. De heer Beernink verblijd dit uit Zijn Hoogheid vernomen te hebben, bedankte hem voor dat berigt en hoorde toen nog van hem, dat de brief door de Engelschen van Bandjar op Borneo aan Radja Goa gezonden, in 't begin der voorleden maand door hem beantwoord en door een vertrouwden Macasaar zonder pas herwaarts gebragt was, zijnde daar ook Anak Brani's of eenige van 's konings lijfwacht, die men zoo niet wegzendt, bij geweest, zonder dat Zijn Hoogheid iets verder van den inhoud van dien brief des konings van Goa wist te zeggen. Uit het vorig zeggen dan, zoo van Radja Boni, als van al de andere ondertaste prinsen, bleek klaar dat, schoon men in 't eerst gemeend had, dat men alles maar de E. maatschappij zocht op den hals te schuiven en er zich buiten te houden, om daarna met haar vonnis, zoo zij Aroe Teko eens ter dood gevonnisd had, den spot te drijven, het zeer ver van daar, maar dat het veeleer een misslag van de heer van Thye of wel van de E. maatschappij geweest was van ten eerste niet een doodvonnis over hem geveld en de zaak dus rustig en onbevreesd ten einde gebragt te hebben. Naar het zich nu liet aanzien, was te denken, dat die van Goa wel tegen het straffen van Aroe Teko, uit andere inzigten van staat, wezen en dat de koning van Tello deze vorst, als zijnen vriend, op 't spoor volgen zou; maar 't is ook zeker, dat al de andere bondgenooten den koning van Boni mede zouden volgen, dewelke mede voor een vonnis, om hem te rampassen, zijnde, zoo kon Zijn Ed. verzekerd wezen, wat ook die van Goa daartegen mogten stemmen, dat de meeste bondgenooten voor deze straf zijn, en dat derhalve de E. maatschappij haar stem daartoe mede gevende, staat maken kon, dat zij geenszins bespot, maar haar gezag in zijn volle kracht behouden, behalven dat aan de bondgenooten en misnoegde partij daarmede groot genoegen gegeven zoude worden. Ook sneed men dan voor het toekomende aan de grooten, bij dergelijk voorval, alle kwade voorbeelden en de gevolgen van dien af, daar zij daaruit zekeren staat zouden moeten maken

dat men hen zoo wel, als over de minsten regt doen en hen om hunne hooge geboorte geenszins verschoonen zou, dat hen zekerlijk sterk beteugelen en de E. maatschappij bij hen veel aanzien en ontzag geven zoude. Uit het te voren aangehaalde is ons wel gebleken, dat Hun Edelheden eerst best oordeelden Aroe Teko streng en met de dood te straffen, hoewel zij daarna weer aan den heer Beernink last gaven, om in der stilte de voorspraak en 't tusschenkomen der hoven van Boni en Soping pardon te verzoeken, maar als men de zaak eens in zijnen grond beschouwde, was het onmogelijk om hiervan iets goeds te hoopen en derhalve zoo ongeraden om daaraan te tillen, dat er een middel was om den hemel en de aarde te vereenigen, dan om Aroe Poni daartoe te brengen, daar er niemand van al de vorsten meer, dan Aroe Poni voor Aroe Teko vreesde en over zulks ook meer na zijn dood verlangde, van al welke Zijn Ed. Hun Edelheden, zoo ras hij kon, kennis gaf. Eer wij nu kunnen voortgaan, om over de verdere gevolgen van deze zaak te spreken, moeten wij vooraf, als tusschen beiden voorgevallen, nu eerst van de hoe langer hoe meer verergerende ziekte en dood van de heer Beerninks brave en lofwaardige gemalin spreken, die ik daarom lofwaardig noem, omdat ik de eer gehad heb van Haar Ed. in Amboina eenige jaren te voren te kennen en te dier tijd te ondervinden, dat zij een vrouw was, die zeer wel opgevoed en van een bijzonder gulhartigen omgang met al haar vrienden was, in zoo ver dat Haar Ed. zich daardoor bij allen te dier tijd al zeer bemind maakte, 'tgeen naderhand bij Haar Ed. komst op de westkust van Sumatra, daar wij haar gemaal als opperhoofd ontmoeten en bij haar verschijning op Macasar, zoo ver toegenomen was, dat al de koningen, prinsen en vorstinnen van Celebes bij alle voorvallen een zonderlinge achting voor Haar Edelheid getoond en een zeer voordeelige getuigenis van Haar Ed. vriendelijken, minzamen en zeer edelmoedigen aard en omgang hadden gegeven, gelijk zij daardoor bijna aller gemoederen vooringenomen en de genegenheid van grooten en kleinen gewonnen had. Zij was de dochter van den heer Sypestein, in zijn leven med. doctor en burgemeester der stad Utrecht en kwam van een ziekte, waarin men metter tijd hoe lang hoe meer haar dood te gemoet zag, den 10den September te sterven, waarna zij zeer statig volgens haar rang, begraven werd.

Zesde Hoofdstuk.

Aroe Teko komt in 't fort. Wordt in gijzeling gehouden. Tot verwondering van velen. Nieuwe sondering van de gevoelens der bondgenooten, die meest op 't rampassen staan. Aroe Poni's onverwachte verschijning op 't nieuw Loo. Vergadering der bondgenooten tegen den 10den November 1701. Nieuwe geschenken van Aroe Teko aan den gouverneur. Met belijdenis van zijn misdaad. Statieuse inhaling der koningen van Boni en Goa. Aanspraak van den gouverneur in vergadering. Antwoord der koningen van Boni, Goa enz. hierop. Oplezing der schriften voor en tegen den misdadiger. Aroe Poni loochent Aroe Teko last tot deze moord gegeven te hebben. Vraag van Zijn E. aan den broeder van Aroe Teko. Nader voorstel dezer misdaad. Aroe Mampoe's gevoelen daarover. Aroe Teko voor gecommitteerden gehoord. Verzoekt om genade. Waarop Zijn Ed. de leden nogmaals hunne vrije stem verindachtigde. De bondgenooten vellen vonnis over Aroe Teko, dat hij zou gerampasd worden. De koning van Tanetta over een misslag gestraft. Nader verzoek van Zijn Ed. 't Huwelijk van Datoe Locka's zoon met de prinses van Boni raakt af. Dain Mangali, Zijn Ed.'s spion aan 't hof van Goa. Deszelfs hoedanigheden en achting. Besluit der Macasaren omtrent 't maken van rijksbestierders. Crain Crongrong's vader, Tjina, invoerder van 't Mohammedaansch

geloof. Valsch gerucht, dat men Aroe Teko boven Aroe Poni verheffen wilde. Nader last van Hun Edelheden, om Aroe Teko streng te vonnissen. Hunne verwondering over de heer Beerninks verblijf in 't hof van Goa en last om de wallen van Goa te slechten, enz. Stoute taal der koningskinderen. Crain Bontosongo belooft het slechten der wallen te bezorgen. Crain Bontoewa door verscheiden vorsten ten huwelijk verzocht. Dain Tahalile's woelen hierin, en Zijn Ed. advijs hierover. Overslag van Aroe Poni met Zijn Ed. over Aroe Teko's goederen. Zijn Ed. overleg met den koning van Loeboe om pardon voor hem te verzoeken. Aroe Teko schrijft een brief naar Bandjar Masin aan de Engelschen. Magt des landvoogds over de koningen hier. Zijn Ed. sondeert Aroe Poni, om pardon voor Aroe Teko te verzoeken. Radja Goa nam aan de wallen te slechten. Radja Goa's advijs over 't verzoeken van pardon. Sjeich Josefs zoon verschijnt op Bima. Crain Manampang. Aroe Teko spreekt met Zijn Ed., beschuldigende den heer van Thye en Aroe Poni. Doch zonder bewijs. Zijn verzoek om Saëna, om haar te dooden. Saëna's verzoek aan Dain Tahalile. Derhalve besloot Zijn Ed. nu eerst hem te rampassen. En geeft berigt van alles aan Hun Edelheden. Oordeel van Zijn Edelheden over de onafhankelijkheid der bondgenooten. Raadt Hun Edelheden Aroe Teko niet los te laten. Misnoegen van Hun Edelheden over Zijn Ed. voorstel. Aroe Teko naar Batavia gezonden. Zijn woorden over Aroe Poni, eer hij vertrok. 't Verdere met hem voorgevallen. Dood van zijn gemalin. Zijn goederen. Radja Boni trok tegen de Toradjers, buiten weten van Zijn Ed. op. Nader aanmerking over zijn persoon. De wallen van Goa geslecht.

Ondertusschen deed zich een gewenschte en gansch onverwachte gelegenheid voor den heer Beernink op, om Aroe Teko zeer gemakkelijk gevangen te krijgen. Hij had al lang tegen den luitenant Riddel en anderen gezegd, dat hij wel wenschte den heer gouverneur zelf eens te spreken, niet twijfelende of de zaken zouden zich dan ten eerste wel anders schikken. Daarop liet hij zulks den 14den October van dat jaar verzoeken waarop Zijn Ed. zeggen liet, dat hij komen kon, als hij wilde, en dat hij hem al over jaar en dag bij zich verlangd had te zien, zoo hij genegen was zich aan het oordeel en de gerigtshandel der E. maatschappij te onderwerpen en de zaken, daartoe vereischt, in acht te nemen. Daags er na kwam zijn boodschapper zeggen, dat Zijn Ed. voorslag Aroe Teko zeer wel beviel, dat hij die in alle onderdanigheid omhelsde en bereid was om zich op genade en ongenade aan Zijn Ed. over te geven, mits dat hij vooraf van dit zijn voornemen aan Radja Boni kennis geven mogt, waartoe verlof verzocht en hem toegestaan werd. De tolk deze toestemming hoorende, opende zijn gordel en haalde daar een bundeltje van 4 tail (ieder 8 rijksdaalders op Macasar doende) gemeen goud uit, dat hij uit zijn meesters naam verzocht, dat de heer gouverneur voor een dahon sirih (dat is, een sirihblad of gering geschenk) van zijn dienaar wilde aannemen. De heer Beernink had dit, om te toonen, dat hij niet goudgierig was, en dat dit nooit minder, als nu, te pas kwam, wel kunnen van de hand wijzen: maar om de vogel (die zelfs wel gezegd had, dat hij de Hollanders, als hij maar wilde, met goud gemakkelijk lokken kon) te ligter in de knip te krijgen en om hem ten minste schijn te geven, dat hij daarmede bij Zijn Ed. ook wel te regt geraken kon, nam Zijn Ed. dit aan, waarover die tolk zoo verblijd was, dat hij verscheiden malen des gouverneurs handen en voeten kuste en aldus zeer voldaan vertrok. Aroe Teko meenende dat zijn baan nu heel klaar was, vertoonde zich daarop nog denzelfden avond met een klein gevolg van 5 of 6 personen bijzonder welgemoed op de voorzaal van 't kasteel, waar de leden van den politieken raad zaten. Hij ontbond in de deur zijn kris, trad met denzelven den gouverneur te gemoet en gaf hem die met een handkus over, verzoekende dat zijn proces of pleitzaak door ons en de bondgenooten aanvaard en spoedig afgedaan mogt worden, 't zij dan dat wij hem doodschuldig houden of vrij kennen mogten, daar hij verlangde van die zaak eens af te zijn, makende daarop een zeer nederig eerbewijs voor Zijn Ed. en den raad. Men wees hem, ten opzigte

van zijn hoogadellijk geslacht, een stoel buiten af aan de linkerzijde der tafel, terwijl hij bezig was om honderderlei rodomontados, draaijen en zwieren te maken. Dit was de eerste maal, dat Zijn Ed. dezen Aroe Teko zag, aan welken hij tot antwoord gaf, dat de E. maatschappij niet gewoon was zaken die in haar hand kwamen, lang dralende te houden, en dat men niet nalaten zou op zijn zaak wel te letten, 'tzij om hem ten strengste te straffen, 'tzij om hem zijne buitensporigheden, naar dat 's lands wetten zulks eischen zouden, te vergeven en hem pardon te verleenen. Om dit nu af te wachten, zou hij zich moeten getroosten, zoolang hier in 't kasteel, totdat daarover ordentelijk gevonnisd was, in gijzeling te blijven en ondertusschen zou hem een plaats, waar hij zijn verblijf hebben zou, worden aangewezen. Die eerste woorden waren wonderlijk goed en klonken zeer wel in Aroe Teko's ooren, maar die laatste van in 't kasteel te blijven, als een donderslag, en hij was er zoo bedwelmd en verzet van, dat hij den waren zin, schoon er goed Maleisch gesproken werd, nog niet wel scheen verstaan te hebben, weshalve hij den tolk van Zijn Ed. Jan Ferdinandus verzocht, dat hij hem de woorden van Zijn Ed. nog eens in 't Macasaarsch herhalen wilde, hetwelk geschied zijnde, was de moedige Aroe Teko met al zijne rodomontados zoo verzet, dat hij een man zonder geest en geheel buiten zijn stuk scheen te zijn; 't klam zweet brak hem over deze woorden aan alle kanten uit, voornamelijk toen hij vernam, dat men zijn kris, die hij met zooveel beleefdheid overgegeven en welke hij verwacht had, dat men hem ten eerste zou wedergeven (daar hij vaststelde, dat zijn goud eenige uitwerking gedaan had) zoo lang, dat zijn zaak ten einde was, bewaren zoude, met wensch dat men hem die met zoo veel fatsoen mogt wedergeven, als hij die aan Zijn Ed. overhandigd had. Op deze woorden van den gouverneur wierd Aroe Teko's tong zoo beklemd, dat hij geen geluid meer geven kon, waarna Zijn E. en de raad opstond, dat zoo veel gezegd was, gij hebt gedaan, en kond als een gevangen met den lieutenant van de wacht (die al op hem paste) na uwe bescheiden plaats gaan, waarop hij door dien luitenant naar twee gijzelkamers, naast de kerk gebragt en daar door hem of zijnen vervanger van tijd tot tijd bewaard werd. De heer Beernink gaf nog denzelfden avond aan de hoven van Boni en Goa van deze vasthouding en gevangenis van Aroe Teko kennis, met last om dit aan de verdere bondgenooten mede bekend te maken. Radja Boni liet weten, dat hij 't voor bekend gemaakt hield en om te toonen, dat hem dit ten uiterste aangenaam was (daar hij dat in 't bijwezen van Aroe Mampoe, Aroe Teko's broeder en anderen, zoo niet zeggen dorst) drukte hij de hand van Sandbeek, die hem die tijding bragt, al vrij hartelijk, alsof hij zeggen wilde, dat gaat wel en die manier van behandeling is goed. Radja Goa dit hoorende, was daarover (gelijk ook anderen) als opgetogen, sloeg een gat in de lucht en riep uit: «Hoe is 't mogelijk, dat men Aroe Teko, zulken listigen vos, zoo gemakkelijk in 't net gekregen heeft!» Hij liet den gouverneur voor dat berigt bedanken en zeide: «dat hij geen andere gedagten van hem hadde, dan dat zijn Ed. alleen voornemens was om hunne wetten te handhaven.» Zoo ras dit vooraf gegaan was, gaf Zijn Ed. bij de eerste gelegenheid kennis hiervan, daarbij voegende, dat hij voornemens was al de bondgenooten eerstdaags in 't kasteel bijeen te roepen, om verder over die zaak te handelen, vaststellende dat ieder bij hun advies, dat hij reeds aan Zijn Ed. daarover gegeven had, blijven zoude. Schoon er nu eenigen spraken van hem naar de kaap der Goede Hope of elders te bannen, maakte Zijn Ed. echter staat, dat het op 't rampassen van zijne goederen uit zou loopen, waartoe hij Hun Edelheden den 20sten October 1701 schreef mede over te zullen hellen; doch zoo 't op een vonnis ter dood uitkomen mogt (dat hij echter niet te gemoet zag) zou hij de uitvoering van dien tot Hun Ed. Ed. nader orde ophouden, verzoekende spoedig antwoord hierop te bekomen en daarbij ook te overwegen of men een man, als Aroe Teko, met een simpel rampassen gestraft hebbende, het dan wel geraden was hem weer op vrije voeten te stellen. Daarop sondeerde Zijn

Ed. van den 1sten tot den 8sten November de algemeene bondgenooten nog eens, ondertastende vooral de koningen van Boni, Goa, Soping, Loeboe, Tanette en meer anderen, mitsgaders de rijksbestuurders van Boni en Goa, met zoo weinig beweging mogelijk om zeker te weten, waarheen deze zaak zijnen loop nemen zoude en wat zij oordeelden dat Aroe Teko, zoo over de moord, als over zijne baldadigheid van tegen de last van twee landvoogden en tegen een dubbel verbod des konings van Boni, door de stad zoo stout en met zoo veel verachting van ons gezag hier en daar omgezworven te hebben, verdiend had. Daarop vernam Zijn Ed., dat hun aller gevoelen (uitgenomen alleen die van Soping, door Aroe Belo verbeeld) eenparig uitkwam, om hem te rampassen en te bannen; alle ook zeer sterk daarop aandringende, dat Zijn Ed. toch ten eerste met die zaak en 't vonnis wilde voortgaan, gelijk zij ook, op 't eerste ontbod van Zijn Ed., beloofden te zullen komen, om de zaak af te doen. Daarop zei hen de gouverneur nog, dat, als zij in de vergadering waren, zij dan niet voor den goeden man spelen, de vergadering of hem bespottelijk maken, of wel dezen en genen der grooten naar de oogen zien, maar als bondgenooten, die ieder een vrije en onafhankelijke stem hadden en onder niemand stonden, naar hun gemoed en zoo oordeelen moesten, als zij meenden voor God en de wereld te kunnen verantwoorden en meest met het regt en met de achting der E. maatschappij, die zich in dezen geenszins zou laten bespotten, overeen te komen. Radja Boni bezocht ondertusschen den gouverneur den 27sten October zeer onverwacht met een trein wel van 2,000 man op 't Nieuw Leo, anders ook wel het Ronde Bosje of Mangepe genaamd, een daad, door Aroe Poni uit groote vrees ondernomen, omdat men Zijn Hoogheid wijs gemaakt had, dat Zijn Ed., eenige dagen geleden, met deze en gene bondgenooten buiten zijn voorweten (dat tegen 's lands wetten en de gewoonte was) in der stilte gesproken had, dat zeker voor hem niet veel goeds beduiden kon en waaruit men hem verder had doen begrijpen, dat Zijn Ed. voornemen, wel ver van Aroe Teko te straffen, alleen maar was, om hem vrij te spreken, denzelve van langzamerhand ook boven hem te verheffen en de kroon van Boni op 't hoofd te zetten; al 't welk, daar men in zulk een zaak niet omzigtig genoeg zijn kon, hij ten grooten deele aangenomen, en dat hem zoodanig ontsteld had, dat hij er nog niet van had kunnen bedaren; doch de heer Beernink deed al die donkere wolken van Zijn Hoogheid aanstonds verdwijnen, stelde hem volkomen gerust en verzekerde hem, dat hij met de zaak ten eerste zou voortgaan. Daarop liet Zijn Ed. de vergadering der bondgenooten tegen den 10den November 1701 's morgens ten 9 ure beleggen, om dan die zaak van Aroe Teko volkomen af te doen, met verzoek dat toch al de koningen en vorsten met een klein gevolg van 8 of 10 musket- en spiesdragers, volgens hun vorige afspraak, in 't kasteel geliefden te komen en deze vermindering van hun gevolg (daar de plaats niet grooter lijden kon) niet kwalijk te nemen. Van deze bondgenooten is de E. maatschappij de eerste en Radja Boni de tweede; waarna Radja Goa, mitsgaders de Radja's van Loeboe, Tello, Tanetta, Datoewa Ri-Sawite, Datoewa Ri-Soepa, Crain Barroe, Crain Binamoe, Crain Bangkala, Toerongan, Crain Pamanna, Crain Boelocombo, de Mandaresche en meer andere koningen volgden. Ondertusschen nam Aroe Teko de vrijheid van den heer gouverneur eens te bezoeken en bood aan denzelven (in hoop dat dit hem merkelijk in zijne zaak helpen zou) een bundeltje goud, een gouden buiksnijder, enz., ronduit bekennende tegen het dubbel verbod van Aroe Poni in de negerij omgezworven te hebben, biddende zelf met een voetval voor Zijn Ed. om vergiffenis, en belijdende, daarmede meer, dan met al zijn andere misdaden misdaan te hebben; waarop Zijn E. hem alleen deed weten, dat men zien zou wat in zijn zaak gedaan kon worden. Den 10den November 1701 dan zag men de krijgslieden in twee vaandels op 't plein rinketten, van de land- en waterpoort af tot des gouverneurs woning, verdeeld staan, daar Zijn Ed. lijfwacht alles met

een dubbelde vleugel toesloot en maar opening voor den ingang liet. Daarop liet de koning van Goa zich door zijn tolk aandienen, dat hij nabij was, waarop de gewone gecommitteerde leden van den politiken raad, te weten de mess. Mol en van der Myl afgezonden werden, om Zijn Hoogheid voor den ingang van de poort te ontvangen, die dan ook met dien koning, onder 't slaan van de trom en een vliegend vaandel, weer binnentraden tot de woning van den gouverneur, waar Zijn Ed. zijn Hoogheid zeer statieus ontving en denzelve verder tot in de voorzaal leidde, beleefd verwelkomde en daar zij zamen aan een lange tafel gingen zitten, aan welkers regterzijde de raadspersonen, naar 't oud gebruik, geplaatst waren en de goasche rijksbestierder de hooger hand van Radja Goa zoo lang nam, tot dat Aroe Poni (nadat er al een pinang gegeten en een snuifje genomen was) zich mede liet aandienen, die op dezelfde wijze, als Radja Goa door gecommitteerden (terwijl de heer Claaszoon en eenige andere leden, zoo lang den koning van Goa, enz. onderhielden) ingehaald, door den gouverneur, als voren, aan de deur van zijn woning ontvangen, verwelkomd en op de hoogste plaats naast hem gezet werd, die Zijn Hoogheid nam, terwijl er tusschen die twee koningen nog eenige hoflijkheden gepleegd werden, waarna ook aan al de andere bondgenooten die ondertusschen mede daar verschenen waren, ieder zijn plaats aangewezen werd; doch men bevond dat velen den rang aan anderen 't zij om hunne hooger jaren, of uit verwantschap, of wel uit eenige andere inzigten overgaven, dat de heer gouverneur ongemerkt liet doorschieten, omdat zij 't zelfs zoo liefst hadden en om alle verdere talmerij daarover af te snijden. Het overige volk dat men niet buiten houden kon en meest uit mindere grooten, koningskinderen (waardoor men of ware kinderen van koningen, of of ook wel zonen der rijksbestierders verstaat) Galerans en andere edelen bestond, kreeg hun plaats op de achterbanken. Nadat nu, na 't drinken van een kopje thee, het eerste silentium vernomen was, deed Zijn E. een zeer gematigde en te gelijk deftige aanspraak tot al de koningen, Datoewa's en de verdere bondgenooten, zeer net op de zaak, waarom zij te zamen gekomen waren, gepast en waarbij hij hen als zijne broeders nu verzocht, om nevens hem een einde aan de zaak van Aroe Teko wegens den manslag aan den Sopingschen prins Dain Mabani, anders Aroe Baloessa genaamd, in Mei van voorleden jaar bedreven, te maken, als zijnde hoog noodig tot handhaving der wetten van Celebes en tot veiligheid en geruststelling der koningskinderen, behalven dat 't ontzag der E. maatschappij en 't regt derzelve vorderde, dat men de schuldigen hooren en de moordenaars wel straffen, maar hen niet anders dan naar bevinding van zaken of vrijspreken of doemen moest. Behalven deze moord, zeide Zijn Ed., heeft hij zich ook verstout tegen mijn verbod en tegen de uitdrukkelijke last van zijnen koning zeer baldadig, tot onzer beider hoon en verachting, door de negerij te zwerven, waarna ik hem op een gemakkelijke wijze hier in 't kasteel gevangen gekregen en tot nog toe gehouden heb, om nu gezamenlijk nader en rijpelijk te overleggen wat straf men oordeelt, dat hij over deze misdaden verdiend heeft. Hij toonde aan den raad, dat men alles tot zijn na- en voordeel op 't papier had doen stellen, opdat de zaamgeroepene bondgenooten te regt in staat zijn mogten, om daarover te kunnen oordeelen en waarop derhalve ook nu ieder zijn advijs zoodanig te geven had, als hij oordeelde zonder aanzien van personen of zonder zich aan een anders gevoelen te verflaauwen voor God en de menschen te kunnen verantwoorden. Ook vraagde Zijn Ed. of er naar de gedachten der bondgenooten nog iets was, dat hem hinderde om met de zaak voort te gaan en, zoo niet, dat hij dan den misdadigen voor hen wilde doen komen om openlijk gehoord te worden, waarop Zijn Ed. hun aller advijs verzocht. Nadat dit tweemaal zeer luid in 't Maleisch en Macasaarsch gezegd en vertaald was, was er eerst een diep stilzwijgen en staroogen op elkander, waarop toen een stille mompeling en bijeensteking der hoofden volgde, doch een half kwartier daarna stond Aroe Poni

op, om te toonen dat hij spreken wilde, en verklaarde zich toen, na hij alvorens weêr was gaan zitten, op deze wijze: Aroe Teko's misdaad is ons allen bekend en ik weet, nevens den heer gouverneur, waarin hij, buiten die moord van Dain Mabani, nog in 't bijzonder zeer zwaar gezondigd heeft, doch zou eerst moeten hooren, wat hij daartegen tot zijne verschooning had in te brengen, 'tgeen ik verlang te mogen weten. Dit stemde Radja Goa mede toe en al de andere bondgenooten gedroegen zich in dezen aan 't oordeel dezer twee koningen en aan dat der E. maatschappij, of van Zijn Ed.; doch de heer gouverneur vertoonde aan de bondgenooten, dat men zaken van zulk gewigt niet aan 't oordeel van 2 of 3 menschen verblijven en die zoo niet afdoen moest, maar dat ieder van hen, die naar zijn gemoed behandelen en elk daarover als een vrij vorst, zonder van iemand anders af te hangen, of zonder zich aan een anders gevoelen te verslaven, oordeelen, en dat ook doen moet, zonder iemand ter wereld daarin te vreezen of naar de oogen te zien, daar dit een zaak was, die God van een ieders hand vorderen en waarin ons geen vorst noch koning eenige hulp zou kunnen bewijzen; dat het niet hun, maar Gods gerigt was, en dat men 't gerigte derhalve Gode en niet den menschen houden en Hem daar als een kenner van harten en doorgronder der nieren voor oogen hebben moest. Hij vertoonde hen, dat zij in deze vergadering, om hun stem te geven, allen evenveel te zeggen en ieder een vrije en onafhankelijke stem hadden, in zoo ver dat de minste stem hier van 'tzelfde gewigt, als de zijne, schoon van de eerste bondgenoot was; ook voegde hij hier nog bij, dat ieder van hen niet alleen zijn advies en vonnis over deze zaak bij monde zoude moeten geven, maar dat ook onderteekenen. Daarop las men de schriften van Aroe Teko de vergadering voor en Zijn Ed. waarschuuwde de koningen van Boni en Goa vooraf, dat zij niet zouden gelieven moeijelijk te worden, zoo Hun Hoogheden in 't oplezen derzelve deze en geene aanstootelijke zaken voorkwamen. Nadat alles gelezen was, vraagde Zijn Ed. aan al de bondgenooten, of zij den inhoud dezer schriften wel verstaan hadden, 'twelk met ja beantwoord zijnde, vraagde Zijn Ed. verder, of zij nu genegen waren Aroe Teko zelf hierover nader te hooren. Zij zeiden, neen; doch op het sterk aandringen des landvoogds stonden zij toe, dat men hem in een bijzondere kamer door aanzienlijke gecommitteerden uit die vergadering nog eens zou doen hooren, om daarop dan regt te doen. Terwijl er orde gesteld werd, om hem in een bijzondere zijdekamer door den lieutenant Riddel te doen brengen, vraagde de heer gouverneur aan Aroe Poni of hij Aroe Teko (gelijk er klaar in dit geschrift stond) ook last tot die moord gegeven had; doch Zijn Hoogheid antwoordde tot drie bijzondere reizen, op nadere ernstige vragen van Zijn Ed., dat hij nooit eenige last daartoe gegeven had en daarin door Aroe Teko belogen werd, verzoekende daarop wel te letten wat het inhad, als een minder hem, zijn eigen koning, een leugen in 't aangezigt wrijven dorst en of het, met dat zoo te zeggen, maar genoeg was. Even zoo ontschuldigde zich de koning van Goa, wegens 'tgeen er in dat schrift over 't verwerpen van Saëna gezegd werd, zeggende dat hij van geen andere, dan van een wettige verwerping en vergeving van al wat er voorgevallen was, wist, dat men ook daarom Saëna aan Aroe Teko met voorweten van de heer van Thye geweigerd had. Nadat nu de gouverneur den aard van Aroe Teko's misdaden klaar en in hun volle kracht voorgesteld en niet alleen al wat men tot zijn verschooning zeggen kon, bijgebragt, maar aan Aroe Mampoe, oudsten broeder van Aroe Teko gevraagd had of hij wegens zijn broeder nog iets te verzoeken, of tot zijn verschooning in te brengen en dezelve een vrij misselijk antwoord, dat hij zich met de zaak van zijn broeder niet moeide, gegeven had, stelde de heer Boernink deze zaak (opdat er daarna geen uitvlugten plaats grijpen mogten) in dezer voege in zijne bijzondere leden:

I. Dat Aroe Teko Dain Mabani besprongen en vermoord had.

II. Dat hy, na dit uitgevoerd te hebben, nog zoo hoogmoedig en onbeschaamd geweest was, om zulks den Heer van Thye te laten weten, dat zoo veel was, als of hy zeide boven alle wetten te zyn.

III. Dat hy ook, schoon hem daarop door dien Gouverneur verboden was, omtrent het kasteel te komen, zich echter niet ontzien had, met veel gewapende mannen in de Negry Vlaardingen onder 't kasteel te komen rond zwerven en aan onze Hoofdofficieren al schimpende af te vragen, waarom men hem beletten wilde binnen te komen, en wat hy misdaan had? dat zyn misdaad niet buiten verlof van den Gouverneur, Radja Boni en van zyn Ryksbestierder gepleegd was, enz., hoewel de Heer Collaart over 't laatste bedryf aan Aroe Tanetta Matoewa nog geklaagd en verzocht heeft, dat daar in orde mogt gesteld worden.

IV. Dat de Heer Gouverneur, op de eerste tijding van Dain Mabani's dood, na 's lands wetten geregtigd was, om als eerste Bondgenoot Aroe Teko hier over te doen straffen na verdienste, tot verhonding van andere kwade gevolgen en tot voldoening van de bloedverwanten des verslagenen.

V. Dat Aroe Poni hier toe gelyke magt gehad heeft, doch dat dit om redenen, daar men maar naar gissen kon, moest gelaten zyn.

VI. Dat men Aroe Belo, Dain Mabani's broeder, zulks mede niet kon betwisten, zoo hy, zonder vragen, op heeter daad met zyn werk maar voortgegaan was.

VII. Dat men (schoon zulks een diep inzien had) nog niet eens moest rekenen, hoe hy (Aroe Teko) zyns konings bevelen in de wind slaande, onbeschaamd 2 of 3 maanden hierna daar omstreeks had leggen vertoeven, eer hy, op Aroe Poni's bevel, schoon spoedig ontboden, na Tsjinrana opgegaan was.

VIII. Dat hy daar na, als of zyne onbeschaamdheid nog niet groot genoeg was, na dat de nieuwe Gouverneur zich al 13 maanden hier opgehouden had, en hy (Aroe Teko) met Aroe Poni van Tsjinrana afgekomen was, zich niet ontzien heeft, dezes nieuwen Gouverneurs bevelen wederom met voeten te treden, en zonder 't allerminste ontzag weer even stout alom rond te zwerven, en zelfs onze Raadspersoonen te bezoeken, daar hem zulks wederom door Aroe Poni, en uit naam van dezen Gouverneur, verboden was.

IX. Dat hy niet eens, maar verscheiden reizen, tegen het verbod des Gouverneurs en van Aroe Poni, aangegaan had.

X. Waar omtrent wy orde zouden gesteld hebben, zoo Radja Boni ons niet had doen verzoeken, nog eens af te wachten, of hy dat ten derdemaal overtreden zou.

XI. Dat de Gouverneur toevallig naar 't graven van de Panimpang, of vyver, op Mangepe, gaande zien, hem echter, schoon met geen gevolg en half onkenbaar toegetakeld, van achteren oploopende, al willens ter vlugt voorby gereden was, dat hem (Teko) toen deed wederom keeren, op welke tyd zyn Ed. dit met opzet gedaan had, om die vogel daarna zoo veel te gemakkelijker in de knip te krijgen.

XII. Dat hij ook (schoon er maar twyfelachtig van in zyne schriften gesproken wordt), voor eenige dagen met groote onderdanigheid voor den Gouverneur bekend had, dat hem dat omzwerven door Aroe Poni, zoo uit zyn Ed., als uit Aroe Poni's naam, verboden was.

XIII. Dat hy wel wist hierin grootelyks en zelfs in zoo verre misdaan te hebben, dat de Gouverneur hem alleen daarover met de dood straffen kon, ja dat hij dit voor zyn grootste misdaad hield en daarom genade 'er over verzocgt.

XIV. Dat er nog veel meer tot zynen laste te leggen zou vallen, waarover, door verloop van tyd, nu al gras gewassen was.

XV. Dat men, schoon het de hoofdzonde niet wegneemt, tegen alle deze bezwaringen tot zyn nadeel, dit tot zyn voordeel zeggen kon.

I. Dat hy vry lang gezammeld heeft, en hy hier door ongeduldig worden kon, dat men zyn zaak, over 't boeleren van Dain Mabani met zyn vrouw, op zyn meermalen gedaan verzoek, niet eer begonnen heeft.

II. Dat het een man, zoodanig van een prins, dien hy dagelyks voor hem gaan ziet, gehoond, geweldig spyten en doen bersten moet, dat echter aan zijn zaak niet eens getild wordt.

III. En dat hy gedurig maar met woorden gepaaid en zonder eenig vervolg op de zaak uitgesteld wordt.

IV. En dat hy (daar benevens hoogmoedig en van hoogen huize zynde) best gedacht heeft, zich zelven daarover te wreken.

V. Om aldus zijn hoonder niet dagelyks nevens hem, en ongestraft, als om hem nog te sarren, ten hove te zien verschynen.

VI. Dat hy wel mogelyk met geen kwaad voornemen zoo omgezworven, en dit misschien meer door misnoegdheid, en door een onbezonnen drift, dan met opzet tegen zyn koning, of tegen den Gouverneur, of om eene der zelve te toetsen, gedaan heeft.

VII. Gelyk hy dat laatst ook bekend en genade daarover verzocht had, welke onderdanigheid in den misdadigen pryzelyk, veeltyds wel wat meer genade, dan wel hardnekkigheid verdiende.

VIII. Dat hy de doodstraffe, anderzins hiertoe staande, niet meer onderhavig, alzoo 'er te veel tyds na de moord verloopen was, en dat om die zelve redenen zijn omzwerven zoo streng niet kon gestraft worden.

IX. Dat men acht op zyn hoog geslacht en vorstelyke bloedverwanten geven moest, welker misdaden wel somtyds uit politieke inzigten met een geheel ander oog, als die van de minderen beschouwd en daarom somtijds zoo streng niet gestraft werden.

Dit, zeide Zijn E. zijn mijne aanmerkingen over deze zaak, zoo tegen, als voor den misdadiger, waarbij de medebondgenooten de hunnen konden voegen, zoo zij daar nog iets bij te doen hadden.

Hoewel men hiertegen nog dit zou kunnen zeggen:

I. Dat al die blaauwe bloemkens den aard van de moord niets veranderen, noch de zelve eenigzins verschoonen kunnen.

II. Dat 't lang wachten hem geen regt gaf, om zyn eigen rigter te zyn.

III. Dat men zyn Rigters geen wetten kon stellen, om een netelige zaak als deze, voor de vuist af te doen.

IV. Dat de beschuldigde zoo wel een prins als hy, en mede een vorst van 't onafhangend Sopings ryk was, en dat het verstandige Regenten past in der minne en buiten onlusten alle geschillen af te doen.

V. Dat de blyken klaar leggen hoe Aroe Poni, door visscheryen, en maaltyden het daartoe heeft zoeken te brengen.

VI. Dat men ook meende het reeds verre genoeg gebragt te hebben, vermits die prinsen, verzoend zynde, weer als broeders met elkander verkeerden.

VII. En dat Aroe Baloessoe zelf geen andere gedachten gehad had, dan dat alles nu gedaan was, terwyl de misdadige op een schelmachtige wyze op zyn luimen gelegen had, om by de eerste gelegenheid hem uit de wereld te helpen.

VIII. Dat zijn groote geboorte hem hierin niet verschoonen kan, ten ware men zulken boven de wetten stellen wilde, in welk geval dan niemand van hen, of voor hunnen toeleg, zeker of veilig zyn zoude.

IX. Dat men wel moet overwegen, dat de ter neder geslagen niet alleen zoo wel een prins, als hy, maar ook een onderdaan van hem, of zyn vorst is, en dat derhalve zyn bloed om wraak tot God roept, op dat ook andere konings-kinderen van zulke bedryven mogten afgeschrikt worden.

X. Dat de redenen van verschooning wegens zyn omzwerven, tegen een dubbel verbod aan, maar blaauwe doekjens zyn, alzoo dat niet uit mismoedigheid, maar met opzet en zeer stout door hem gedaan is, wat zal men dan in 't vervolg van alle anderen niet te wachten hebben.

XI. Ook is zyn schuldbekentenis geen uitwerking van berouw: maar van vreeze, om dat hij nu in de klem is, en daardoor te eer hoopt los te raken.

Nadat nu dit alles omstandig door Zijn E. in 't Maleisch voorgesteld, en daarenboven (terwijl men een kopje thee dronk) in 't Makasaarsch vertolkt en nog eens herhaald was, zeide Zijn Ed. tegen Aroe Mampoe, Aroe Teko's broeder: « Vader Aroe Mampoe, gij hebt daar alles voor en tegen uw broeder gehoort, nu vraag ik u weder, of gij ook iet tot zijn verschooning weet in te brengen. » Hij gaf hierop tot antwoord: « Mijn broeder heeft mij noit in 't een of 't ander willen kennen, en daarom weet ik van zijn zaaken niet, ende wil mij er ook niet mede bemoejen, alzoo ik zonneklaar zie, dat hij zich onvergeeflijk schuldig heeft gemaakt, zelf met zijn omswerven, over 't welke, zoo ik regter was, ik hem zoo swaar, als over 't allerverfoejelijkst bedrijf, straffen en doemen zou.

Daarop sprak de gouverneur de verdere leden aan en vraagde wat er nu verder in deze zaak, volgens hunne gewoonte en naar hun oordeel, diende gedaan te worden, waarop men meende, dat het nu tijd was om Aroe Teko voor gecommitteerden te hooren en hem te vragen of hij buiten zijn schriften nog iets te zeggen had. Daarop werden de Messrs. Hackaart, van der Myll en de geheimschrijver Cuyk van Mierop en uit de leden van den politiken raad en uit de verdere bondgenooten, de koningen van Tello en Loeboe, nevens de twee rijksbestierders van Boni en Goa, te weten, Aroe Tanette Matoewa en Crain Bontosongo, als gecommitteerden aangesteld, om hem, ten overstaan van den heer gouverneur, die in een zijdekamer blijven zou, te hooren. Deze vraagde hem, of alles in zijne schriften vervat, waar was, dan of hij nog iets to zijne verschooning te zeggen had. Hij zeide kort, ja; en dat hij er niets meer bij te voegen had. Dan is, zeiden zij, onze commissie uit, dan dat er nog te vragen valt of Aroe Poni hem niet, tot tweemaal toe, op groote ongenade, uit zijn en des gouverneurs naam, aangezegd had van in de negerij Vlaardingen alom niet rond te rijden; waarop hij wat verlegen, ja zeide. Men vraagde hem of hij dit voor een geringe zaak hield, dan of hij wel wist, dat zulk een daad, naar 's lands wetten, de uiterste straf verdiende. Hij bekende, dat het een hoofdmisdaad was, en dat hij daarom den landvoogd om zijne genade verzocht had, gelijk hij die nog van Zijn E. en den raad verzocht, dewijl hij dit gedaan had, door de schenkagie, die hij dit jaar van Batavia gekregen had, van vreugde vervoerd zijnde, waardoor hij zich vergeten had. Daarop groetten zij hem en traden met den heer gouverneur weder binnen, terwijl hij naar zijn gijzelkamer gebragt werd. Na 't gedaan berigt dezer gecommitteerden aan de vergadering wegens Aroe Teko's antwoord op hunne vragen, stelde zijn Ed. voor of er volgens des lands wetten nog verder iets in deze zaak, alvorens over hem te vonnissen, vereischt werd; zij zeiden, neen, daar er de doodslag klaar ligt en de omzwerving klaar door hem beleden, waarbij de zaak dan nu ook in staat van wijzen is. Daarop herhaalde de

heer Beernink (om hierin de last van Hun Edelheden wel na te komen) wederom, dat een regter niet op zijn bloote bevatting van een zaak, of met zich uit een verkeerde vrees en ontzag aan 't gevoelen van andere leden te verflaauwen, een vonnis wijzen, maar vooral overdenken moest, dat hij een vrije en onafhangende stem had en dat de stem van het allerminste en laatste lid dezer vergadering zoo veel gelden zou en moest, als die van 't eerste en voornaamste lid, weshalve zijn E. hen als voor Gods aangezigt verzocht, toch niet uit haat of gunst en niet uit aanzien of vrees van dezen of genen, maar alleen naar hun gewoonte en naar 's lands wetten, in dezen te vonnissen, zonder hetzij de E. maatschappij, hetzij eenige koningen hooger in rang dan zij, te ontzien, verzoekende echter nog te mogen weten of iemand daar iets tegen had en, zoo neen, dat dan Aroe Poni zijn gevoelen maar schriftelijk geliefde te geven om dan zoo door de andere leden gevolgd te worden. Nadat nu de tolken eenigen tijd rondgeloopen hadden en zich een tusschenmompeling der grooten over de zaak opgedaan had, zeide Aroe Poni uit aller naam: Wij hebben den heer gouverneur zeer wel begrepen, hebben daar niets tegen in te brengen, daar er zeer regtzinnig en naar eisch dezer zaak gesproken is, waarvoor wij zijn Ed. bedanken; doch wij vragen vooraf, of er, als wij ons gevoelen geuit en onderteekend hebben, naar de wetten zal regt gedaan worden en of het den gouverneur ernst is, dat wij ons, zonder aanzien van iemand, daar stipt aan zullen houden, om naar meerderheid van stemmen te vonnissen en dat vonnis naar 't gewijsde uit te voeren. Hierop werd na een berading van Zijn Ed. met den politiken raad, door Zijn E. ja gezegd, waarop toen de koning van Boni opstond, en zeide vaardig te zijn, doch verzocht dat de minderen eerst mogten stemmen, waarover lange geschillen vielen, totdat men 't eindelijk daartoe bragt, dat Aroe Poni (gelijk ook behoorde) voorgaan en zijn gevoelen in een zijdekamer op een vel papier, ten overstaan van Zijn E. D. en eenige leden uit den politiken raad opstellen zoude, om dus te beletten, dat de bijzondere stemmen en adviezen van dezen en genen niet openbaar mogten worden. Nadat dit in 't bijwezen van den heer gouverneur en de Messr Hackaart, van der Myl en Mierop in 't Boegis door Zijn Hoogheid opgesteld en vertaald was, volgde hem de koning van Goa daarin, nadat Aroe Poni buiten getreden was, hoedanig naderhand al de andere bondgenooten volgden en hunne stemmen gaven, hoewel de meeste het door hunne schrijvers maar deden aanteekenen; doch 't was zeer opmerkelijk, dat na de stemming en onderteekening der vier eerste bondgenooten de overigen opstonden en hun eenparig verklaarden met Aroe Poni en den gouverneur van een gevoelen te zijn, en dat zij zich verder aan al dat zij er bijzetten wilden, zouden gedragen; waarop Zijn Ed. hen weer toonde, dat zij noch met hem, noch met Aroe Poni te doen hadden, maar dat ieder van hen voor zich zelven, naar zijn gemoed en volgens 's lands wetten stemmen en dat voor God verantwoorden moest, zonder dat het aan hen stond, om eenige hoogheid van menschen aan of dezelve eenigzins naar de oogen te zien. Hierop dan, nadat zij Aroe Poni (die dit niet gaarne hoorde) nog eens aangezien hadden, traden zij toe en kwamen 't verzoek van Zijn Ed. na. Daarop nu zeide de heer Beernink, dat hij hun aller gevoelen gezien had en zich daarmede bijvoegde, schoon hij gedacht had, dat men de misdaden hooger gehouden en zwaarder gestraft zoude hebben, waarna de vergadering, na zeer deftig met een collation onthaald te zijn, scheidde. Het vonnis tegen hem geveld, kwam bij meerderheid van stemmen daarop uit, dat hij zoo zou gerampast worden, dat men geen reden zou hebben, om meer voor hem te vreezen. Men meende hem daarenboven in 't eerst ook naar de Kaap de Goede Hoop te zenden, doch men heeft naderhand beter gevonden, hem naar Ceylon te voeren. Van dit geveld vonnis over de moord en verdere misdaden van Aroe Teko, gaf Zijn Ed. ten eerste het vereischt berigt aan Hun Edelheden, verblijd zijnde dat hij 't reeds dus ver gebragt had.

Den 15den November was er in de groote tuin der E. maatschappij een vergadering der bondgenooten, om een misslag van Crain Aganonja, koning van Tanetta (daar hij den heer gouverneur vuil belogen en voorgegeven had, als of Zijn Ed. met het bijzonder gesprek in der stilte onlangs met hem iets onbehoorlijks in den zin zou gehad hebben, waarop een groote opschudding gevolgd was) te vonnissen en hem te waarschuwen van zich in 't toekomende voor zulke streken te wachten. Hij werd daarenboven in een boete van 11 tail goud gedoemd, die den 16den dito, in 't bijwezen van allen, uitgenomen van Aganonja, door Radja Boni voldaan en aan den gouverneur overgegeven werd; doch die koning had Aganonja verboden, om daar, zoo hij zich dubbel schuldig maken wilde, te verschijnen, gelijk hij naderhand ook klaar blijken deed. Voor de overgave van die boete bedankte Zijn Ed. den koning van Boni en ook al de bondgenooten, wegens de achting in dezen voor hem en zijn goeden naam betoond, betuigde voldaan te zijn, dat dit bij den raad zoo uitgewezen en dat die boete voor een oogenblik in zijn hand geweest was, en gaf die nu weder aan Aroe Poni om die ten dienste van deze en gene behoeftigen naar hun aller welgevallen te verdeelen; voor welke heuschheid Zijn Hoogheid en al de andere bondgenooten Zijn Ed. bedankten en dat geld wel weder aannamen, doch onder verzekering, dat zij niet anders, dan naar Zijn Ed. goedvinden, zouden aanleggen. Daarop vraagde de gouverneur aan Aroe Poni naar Aganonja, veinzende hem nog niet gemist te hebben, doch Aroe Poni zeide, dat hij hem dit, om zich niet weder schuldig te maken, verboden had; maar de gouverneur toonde hem het tegendeel, daar zijne verschijning daar gediend zou hebben, niet om hem daar in onderdanigheid te doen komen, of om hem zijnen misslag openlijk te verwijten; maar alleen om te toonen, dat hij met voldoening van 't gewijsde de misdaad ook vergeten was, en dat de gouverneur, om dit te bewaarheden hem zijn vorige rang en plaats onder de bondgenooten zoude aanwijzen. Onder deze woorden stond Aroe Poni op, bedankte den gouverneur met een bewijs als of hij hem (vervoerd over die beleefdheid) de hand kussen wilde, dat Zijn Ed., zoo veel mogelijk, belette, en daarop deed Aroe Poni den koning van Tanette roepen, die een half uur daarna kwam, willende, volgens gebruik, op een onderdanige wijze zijn handen op zijn hoofd leggen; doch de gouverneur belette hem dit met een wenk en gelastte hem op zijne openstaande plaats en stoel te gaan zitten, waar de gouverneur, geen tien tellens er na, hem een snuifje (een ongemeene gunst in zulk een gelegenheid) toezond en met genegenheid (ten bewijze, dat hij aan 't vorige en aan zijnen misslag niet meer dacht) dat aanbood, voor welke ongemeene en onverwachte heuschheid al de bondgenooten Zijn Ed. nogmaals bedankten. Nadat nu alles vergeven en vergeten was, hefte Zijn Ed. een ander gesprek op en verzocht de bondgenooten, grooten en kleinen, dat zij toch wel geliefden te overwegen, dat het voor ons onmogelijk was om 't XVIII en XIX art. van 't Bonaysch Contract in zijn kracht te houden, zoo zij de een van den anderen en de minder van de meerderen slaafachtig wilden afhangen, en dat hij derhalve ook hoopte, dat de hoven van Boni en Goa zich geenszins eenige oppermagt over hunne broederen, de andere bondgenooten, zouden laten aanleunen; maar dat zij voortaan alle bondgenooten, die zich aan hunne hoven wilden komen vertoonen, om van hen af te hangen, beleefd zouden afwijzen. Hierbij was wel de last van Hun Edelheden opgevolgd, doch dit was voor die twee koningen veel smartelijker, dan of hen een snede in 't aangezigt gegeven werd, daar men hen daarbij in hun aanzien en gezag niet verachtelijk kortwiekte, maar nog daarenboven wilde, dat zij dat zelf goedkeuren en verder uitvoeren zouden. Terwijl Zijn Ed. dit nog zeide, kikte niemand en Aroe Poni keek zeer stemmig voor zich neder, veinzende dit niet eens verstaan te hebben, hoewel de verscheiden posturen, waarin hij zich draaide, het tegendeel en dat hem zulk een vertoog zeer mishaagde, niet dan al te veel toonden. Eindelijk voegde de gouverneur hier nog bij, dat dit zijn zeggen geenszins tot kleinachting van

Aroe Poni of Radja Goa, maar alleen diende, om aan al de andere bondgenooten te toonen, wie zij waren, of waarvoor zij bij ons te boek stonden en in wat achting wij hen, volgens 't Bonaysch Contract, hielden en verder wilden houden, daar wij daarbij niet anders, dan die gewenschte eendragt onder hen allen (gelijk Zijn Ed. nog laatst met het verzoenen van die twee eerste koningen, met zoo veel hartelijkheid en opregtheid, betoond had) beoogden. Zoo ras hadden de koningen van Boni en Goa dit niet gehoord, of zij sprongen van vreugde van hunne stoelen op en bedankten den gouverneur voor de dienst, daarbij aan hen beiden bewezen (hoedanig ook al de andere bondgenooten Zijn Ed. bedankten) waarna deze vergadering, nadat zij daar een fraai collation op gehad hadden, scheidde.

Den 31sten December 1701 verhaalde de oude koning van Sumbawa, hoe 't bijgekomen was, dat hij (Datoe Locka) nog jong zijnde, zijn rijk aan zijn zoon Amâs overgegeven had, te weten, omdat 't bonische hof en Dain Tahalile vooral zeer verlangden te zien, dat deze zijn zoon met Aroe Poni's dochter Toodje, zijnde de oudste dochters dochter van Radja Loeboe, volgens 't beslotene met Radja Palakka trouwde. Deze Datoe Locka was getrouwd met een halve zuster van Radja Tello, welke prinses Tanisanga genaamd was. Dit deed Radja Palakka, om de kleine vorsten van hem te doen afhangen en die tot zijn melkkoeijen te maken en om deze vorstin Tanisanga (dat een koningin, zoo zuiver en rijk van geslacht, dat zij niet behoeft geraffineerd te worden, beteekent) aan 't rijk van Boni zware geschenken te doen geven. Nu had hij Datoe Locka in 1695 aan den ziek liggenden Radja Palakka beloofd, dat, zoo zijn vrouw een zoon en Lapatau zijn neefs vrouw een dochter kreeg, dan die twee aan een zouden trouwen, en dat hij dan ook onder zijn hooger gezag dit rijk aan zijnen zoon opdragen zou, al 'twelk hij aan Radja Palakka uit ontzag toegezegd, gelijk ook Lapatau zijn toekomende dochter aan zijn (Datoe Locka's) toekomenden zoon beloofd had. Hierop was zijn vrouw van een zoon en Lapatau's vrouw van een dochter, Toodja genaamd, bevallen en dus was dit huwelijk gemaakt en schikten daarop dit zoontje, als hunnen toekomenden koning al voorgesteld naar Boni, om de bruid daarmede eer aan te doen en dat verblijf duurde, tot dat Radja Palakka stierf. Daarna had Datoe Locka met zijn rijksraden over de zwarigheden, die hij in dit huwelijk zag, gesproken, dat zij ten allerminste voor een handbloem of geschenk aan de bruid zouden moeten geven 70 of 80 slaven, behalven de gouden armringen en andere vereischte kostelijkheden, na mate van dien, die men niet voorbij kon. Dat hij ook op den 7den of 8sten dag, toen de nieuwgetrouwden zich reinigen, naar 's land wetten, weer op nieuw, fatsoenshalven, wel 40 slaven zou moeten geven, ten derde, dat er onder 't gevolg van den bruidegom, terwijl hij ging om die plegtigheid te volbrengen, niet minder dan 4 of 500 mannen zouden moeten zijn, om hem te geleiden en dan nog wel half zoo veel, om die koningin uit naam van 't Sumbawa's rijk te gaan opwachten, en dat die allen aan 't bonische hof, terwijl, men zijn eigen volk spaarde, zware diensten zonder loon zouden moeten doen en door die van Sumbawa buiten 's lands onder houden werden. Dat zij daardoor hunnen koning ieder reis, op 't wenken van Radja Boni, zouden moeten missen; en dat deze bij zijn schoonvader nooit met ledige handen zou kunnen komen, waardoor hun rijk onherstelbaar zou gedrukt worden. Dat zij wel wisten hoeveel zij aan de Ed. Compagnie wegens hunne bekomene vrijheid verpligt waren. Dat zij rijksraden ook wel wisten hoe nadeelig alle huwelijken, met 't huis van Tello of Goa aangegaan, voor 't rijk van Sumbawa geweest waren, en dat men zich derhalve aan 't vorige spiegelen moest, behalven dat er, om zoo veel menschen bijeen te krijgen, wel een opstand op volgen kon, en dat deze, om vrij te zijn, dan de vlugt zouden nemen. Ook dat men alle Macasaren en Boegi's, op Sumbawa komende, als prinsen en heeren van den lande zou moeten onthalen, behalven dat zij alles maar, wat zij konden, wegrooven zouden, zonder dat men over hen zou durven klagen. Daarop besloten de rijks-

raden vooreerst hunne jaarlijksche homagie in te houden, om te zien waar dat heen wilde; waarop de oorlog en de overkoming van de Crains Jerenica en Pomelican gevolgd was, die hen schrikkelijk beroofd hadden, dat men zien kan in lieutenant Riddels attestatie, onder de geheime papieren van Aroe Teko te vinden. Derhalve nu verzocht hij hierin des gouverneurs raad, om dit huwelijk te ontgaan, te meer, daar Dain Tahalille dit huwelijk zoo sterk voortzette en hem er gestadig toe aanmaande. De gouverneur zei best te zijn zich te verontschuldigen op de onmagt der Sumbawers, om hunnen koning aan zulk een aanzienlijke prinses uit te huwelijken en die naar haar fatsoen te onderhouden; te meer, vermits er door de oude vrouw Dain Tahalille al verscheiden pretendenten om deze Toodja afgeslagen zijn, en dat Radja Tello's zoon daarom ook haast verzoeken zou. Om van al de geheimen in 't hof van Goa en van al hunnen toeleg, gedurig nette kennis te hebben, bediende zich de heer Beernink al vroeg van de vriendschap, die hij zeer bedektelijk met Dain Mangali, broeder dezes konings van Goa, hield. De koning had dezen zijnen broeder als zijnen vervanger voorbijgegaan en den prins Sampuwali, zijn dochters en Aroe Poni oudste zoon (daar hij er nog een, Padang genaamd, heeft) wiens naam een prins, die tot beide de rijken even na geregtigd is in 't Macasaarsch beteekent tot zijnen opvolger openlijk verklaard. Hierover was Dain Mangali zeer misnoegd en een man van veel meer verstand, dan de koning Fachareddien Abdul Djaliel, zijn broeder zijnde, liet derhalve niet na denzelven stil en onder de hand alle afbreuk te doen, zonder aan de koning eens te laten blijken, dat hij dit voorbijgaan hem eenigzins kwalijk nam, waarom de koning, die hem echter zeer beminde en om zijn verstand hoog achtte, niet naliet hem al de geheimen mede te vertrouwen. Dewijl nu de heer Beernink 't heimelijk misnoegen van dien prins wist en echter zijn groot aanzien bij den koning kende; gebruikte hij, om te eer achter alle geheimen stil te geraken, deze list, van hem in der stilte aan te houden en hoop te geven, dat, schoon hij door zijn broeder voorbij gegaan was, bij verandering van zaken, dit wel eens een anderen keer ten zijnen voordeele nemen kon. Niemand kon kwade gedachten op hem hebben, daar de koning zelf, die er meest aan gelegen was, hem alles vertrouwde, behalve dat niemand van zijn geheimen omgang met den heer gouverneur wist en, zoo er al iemand onder de grooten iets van rook, was hij, zoo om zijn hooge geboorte en de achting bij zijn broeder, als ook door zijn aanzienlijk huwelijk met Crain Paesje, zuster des konings van Tello en om zijn groot verstand, door iedereen zoo gevreesd, dat niemand een woord daarvan reppen dorst, daar dit de konings-kinderen meer dan eens gebleken was, dat hij door de ongemeene schranderheid van zijn geest (waarin hij boven alle Macasaren uitstak) zulk een sierlijke draai aan een zaak wist te geven, dat zij allen, die iets tegen hem wilden inbrengen, daarvoor ten eerste opdraaijen en betuigen moesten het zoo niet begrepen, maar nu meer licht daarin gekregen te hebben. En schoon die koningskinderen (die 't land daar, nevens de koningen, mede als raden helpen besturen) dit dan zoo zeiden, lieten zij ondertusschen niet na hem bij hun zelven te haten, omdat, hoeveel kwaad hij hen ook doen mogt, zij nooit in staat waren hem te overtuigen. Dus gaf 't hem geen klein aanzien, dat zijn kinds kind Mappatali regerende koning van Boni was. Hij was ondertusschen zeer geacht bij Crain Bontosongo, zijn broeder eerste dienaar van staat, die ook altijd trachtte hem in zijn plaats als rijksbestierder (daar niemand daartoe zoo bekwaam was) te doen volgen; hoewel het te bezien zij of dit zoo gelukken zal, vermits er bij de Makasaren een besluit ligt, om geen andere rijksbestierders, dan uit het geslacht van Crain Crongrong die een ouder broeder van Crain Bontosongo geweest is, te kiezen. Dit besluit is eigenlijk genomen, om eenige dankbaarheid aan den vader van dezen Crongrong, Tsjina genaamd, te bewijzen; en dat wel voornamelijk, omdat deze Tsjina de eerste geweest is, die de Mohammedaansche godsdienst hier heeft helpen invoeren en een der eerste tempels gesticht, waarin

in hij de voetstappen van zijn vader, Sulthan Mohammed (die nog onder hen als een propheet en tolk Gods geëerd werd) gevolgd heeft. Ja de eerbied, die zij voor dezen Tsjina hebben, gaat zelfs zoo ver dat zij een Tjinees aansprekende, of van hem iets zeggende, hem geen Tjina maar Sangalle (dat 'tzelfde in hun taal beteekent) noemen. Doch om weder tot Crain Mangali te keeren, deze had onlangs den heer Beernink gezegd, dat Radja Goa Zijn Ed. eens onder vier oogen vragen wilde, waarom men daar zoo tegen was, dat Lapatauw, koning van Boni, de heerschappij, gelijk de vorige koning van Boni, over de bondgenooten oefende, ja dat de koning van Goa zelf hem die eer wel geven wilde, als men de Macasaren maar een klein voorregtje gaf en hen ook niet te veel aan 't Bonisch hof verslaafde. Hoewel 't Radja Goa anders al niet veel verschillen kon, daar 't zeer waarschijnlijk was, dat beide zijne dochters zonen, Sampuwali en Padang, met er tijd beide de rijken van Goa en Boni als koningen besturen zullen. Ondertusschen lag er den gouverneur zeer veel aangelegen, om te weten, dat Radja Goa een toeleg had, om hem hierover aan te spreken. Terwijl nu Aroe Teko dus gevonnisd zijnde, nog al gevangen zat, deden zich twee zeer vreemde zaken op. Het eerste was, dat de dochters van Aroe Teko overal uitstrooiden, dat haar vader welhaast naar Batavia vertrekken, maar dat hij kort daarna met veel meer eer en luister terugkeeren zoude, om in een verhevener staat, dan ooit te voren en als hoofd boven al de bondgenooten gesteld te worden; en dat zij derhalve na dien dag verlangden om hem naar boord uitgelei te doen. Dit had niet alleen Radja Loeboe (die 't den heer Beernink den 18den Maart 1702 te kennen gaf) gehoord; maar werd toen hij bij Crain Bontosongo in Goa, volgens Zijn Ed. last, daar naar vernam, hierin niet alleen versterkt, maar ook verzekerd, dat dit gerucht door gansch Goa liep, zonder dat men daar eenige andere reden van geven kon, dan dat dit zoo de gedachte van den gemeenen man, en dat die, zoo 't hem toescheen, daaruit opgemaakt waren, omdat zij in den brief van Hun Edelheden, jongst aangebragt en volgens gewoonte in de voorzaal dės konings openbaar gelezen, zoo 't een en 't ander van Aroe Teko daarin voorkomende, aangehoord en mogelijk daaruit iets van zijne aanstaande verheffing gegist hadden. Dit zelfde gerucht kwam ook Aroe Poni ter ooren, die daarop den 12den April bij Zijn Ed. gekomen was en met de tranen in de oogen hierover klaagde, daarbij voegende, dat Aroe Teko niet alleen boven zijn hoofd stond verheven en hij verschopt te worden; maar dat hij geen zekerder bewijs daarvan aan Zijn Ed. geven kon, dan dat Aroe Teko zelfs dit tegen een van zijne (Aroe Poni's) krijgsoversten To-Mangewali gezegd en hem verzekerd had, dat hij in 't kort met zijn vrouw en kinderen naar Batavia gaan, doch als hoofd der bondgenooten en naaste aan den gouverneur ten eerste weerkomen, en dat hij dan hem (To-Mangewali) ook helpen zoude; al 't welke de koning zeide van To-Mangewali zelf vernomen te hebben. Hierdoor, zei Radja Boni tegen Zijn Ed. weten de bondgenooten niet hoe zij 't hebben; ja ik zelfs weet niet wat ik er van denken zal. Sommigen gelooven het en hoewel ik, mij op UEd. woord verlatende, er niets van geloof, zoo wenschte ik echter wel, dat hij al weg was, daar hij, los komende, in staat is, om dit gansch eiland in rep en roer te stellen. Van veel meer opmerking was de tweede zaak, hierin bestaande, dat Hun Edelheden den 6den Januarij 1702 aan den heer Beernink en den raad schreven, uit zijn geheimbriefje van den 20sten October gezien te hebben, dat de heer Beernink zich omtrent het door hen geordonneerde verzoek van pardon voor Aroe Teko, door Aroe Poni of wel eenige andere grooten te doen verzoeken, zich zeer verlegen vond en geen doorkomen er aan zag, omdat, behalve Radja Goa, niemand meer, dan Radja Boni verlangde, om dien belhamel aan kant te hebben. Desniettemin schreven Hun Edelheden toen weder, dat zij nog bij die last volhardden, hierin bestaande, dat hij, zonder aanzien van Aroe Teko's groote en vermogende broeders, Aroe Mampoe en Aroe Cajoe,

met de zaak, daar die nu in onze handen was, met alle gestrengheid voortgaan en die volgens de wetten maar afdoen; doch dat hij ondertusschen onder de hand en in 't geheim buiten weten der bondgenooten bezorgen moest, dat er pardon voor hem, door Aroe Poni, Dain Tahalile of andere grooten verzocht werd, om 't daarna aan hem, onder goedkeuring van Hun Edelheden, te verleenen, volgens de geheime brieven van den 16den Augustus en 6den October. Wil dan Aroe Poni het niet doen, zoo moet men anderen daarvoor zoeken, om Aroe Teko en zijn vrienden aan hen te verpligten; ook zouden Hun Edelheden dan een schip zenden, om Aroe Teko nevens zijn vrouw, kinderen en 3 of 4 dienaren (zonder meer gevolg) af te halen; doch zoo hij meer volk mede wilde voeren, daar zou hij zelf vaartuigen toe moeten afhuren; en den 12den Februarij schreven zij nader, dat zij de Pepertuin te dien einde zouden afzenden; daarbij voegende, dat zij met groote verwondering gezien hadden, dat de heer Beernink zijn middagrust na 't bezigtigen der sterkten van Goa in 't hof van dien koning genomen had; een zaak van 't uiterste gevaar (zoo Hun Edelheden toescheen) weshalve zij last mits dezen gaven, dat dit nooit meer zou mogen geschieden, daar de Macasaren toch nooit te vertrouwen en niet te goed zijn, om al onze zaken op Celebes, door zulk een geval en de moorden daarop kunnende volgen, in de war te helpen, alleen maar om hun groot oogwit te bereiken en dus weer volkomen meester van hun land te worden, of, met een woord, om er ons weder vlak uit te bonsen. De heer van Thye was ook dus eens in Goa geweest, doch zij verboden nu wel uitdrukkelijk, dat een gouverneur dat voortaan meer zou hebben te doen, dewijl daarbij te veel gewaagd werd; dewijl op zulke gastmalen, jagten, visscherijen, enz. kwanzuis ter eere van een gouverneur aangerigt, de grootste en meeste verraderijen gepleegd en de onzen dus, in 't midden van de vreugd door die veraders altijd vermoord waren, gelijk men met verscheiden schrikkelijke voorbeelden zou kunnen bewijzen. Even zoo wilden Hun Edelheden, dat de gouverneur dit omtrent den koning van Boni, zoo veel mogelijk mijden zoude, omdat men in zulke zaken niet te voorzigtig kan zijn. Het gerucht liep ook, dat Hun Edelheden bij dit hun schrijven aan den koning en de grooten van Goa belast hadden, om de wallen van Goa (volgens den inhoud van 't Bonaysch contract) te slechten en tot den grond toe te sloopen, alsmede dat de koning van Goa aan de andere vorsten in Goa, of onder de Macasaren zich ophoudende en al hunne onderhoorigen aan hunne regte meesters wedergeven zou, dat Radja Loeboe tegen den heer gouverneur zeide al mede gehoord te hebben. Nadat nu die koning bij Crain Bontosongo geweest was om deze en gene zaken wat nader, volgens last van den heer gouverneur te vernemen, kwam hij den 27sten dito weer bij Zijn Ed. met berigt dat al de koningskinderen onverdragelijk stout tegen de Crain Bontosongo gesproken hadden, en van den koning hun part van de geschonkene landen van Polongbanking niet alleen dorsten eischen, maar ook met alle geweld er mede door willen, om weer tot hun oude heerschappij te komen. Dat Bontosongo (die daar mede wel naar verlangde, doch wel zien kon, dat het nu nog geen tijd was) hen dit volslagen afgeraden en tot hen gezegd had, dat de Macasaren, wilden zij zich nu niet ten uiterste verdacht maken, volgens 't Bonays contract (daar nu alle geschillen tusschen de koningen van Goa en Boni ophielden en er geen vestingen of sterkten meer noodig schenen) buiten alle tegenspraak verpligt waren om hunne wallen te slechten, te meer daar Hun Edelheden ten tijde van oorlog die ommanteling wel gunstig toegestaan, doch daarbij bepaald hadden, dat dit niet langer dan de geschillen duren en, bij verzoening der vorsten, aanstonds ophouden moest. Eenigen tijd geleden had de koning van Goa verlof van Zijn Ed. verzocht en verkregen, om naar Paloe te gaan, dat Zijn Ed. aan Hun Edelheden had bekend gemaakt, doch Hun Edelheden gaven Zijn Ed. last wel na te vorschen of dit reisje geen ander verborgen kwade reden had, gelijk men dit ook

naderhand ontdekt heeft. Den 30sten Maart sprak Crain Bontosongo met Zijn E. nader over dit slechten der wallen, ingevolge van Hun Edelhedens orde en hij nam aan te zullen bezorgen, dat ze zouden geslecht worden. Den 11den April kwam er een andere personagie voor den dag, om weer een nieuwe figuur op Macasar te slaan. Het was Crain Bontoewa, nagelatene weduwe van Crain Bontokeke, die met zijn vader, Crain Jerenika (een der voornaamste Macasaarsche prinsen en uit koninklijken bloede gesproten) in 1691 door de Baliers, met 151 van de zijnen, volgens de last van den koning van Bali, Gusti Karang Asam, op aanrading van onze goede vrienden (daar hij met Soerapati en onze vijanden tegen ons aanspande) om hals gebragt was. Dit weeuwtje, een der bevalligste, blankste en rijkste Macasaarsche prinsessen zijnde, had zich bij Dain Tahalile wonderlijk geacht en bij het hof van Boni zoo bemind weten te maken, dat er bijna van geen andere, dan van haar gerept werd. Ook zocht men door allerlei middelen aan dat hof, om haar aan Datoe Locka, den ouden koning van Sumbawa, uit te koppelen, tot welken zij groote genegenheid had, en dat al zeer ver gekomen was, doch Radja Tello, die haar te voren al bemind had, zocht nu dat halfbakken huwelijk omver te stooten en verklaarde vlakuit aan Radja Goa, dat hij haar begeerde te hebben, waartoe die koning, als hij volgens zijne magt en naar 's lands wetten handelen wilde, haar wel dwingen kon, maar men oordeelde het waarschijnlijkst, dat hij, om Crain Jerenika's aanzienlijk geslacht, dit liever op een andere wijze zou zoeken te schikken. Om echter aan den koning van Tello eenig genoegen te geven, ontbood hij Crain Bontoewa ten hove en stelde haar 't verzoek des konings van Tello, om met haar te trouwen, voor; doch zij verklaarde daarop, dat zij den koning van Tello gansch niet zetten mogt, en dat zij, zoo zij ten tweedemaal trouwen moest, nooit een ander, dan Datoe Locka nemen zoude, waarbij zij, hoe straf haar de koning van Goa ten gunste des konings van Tello aansprak, onverzettelijk volhardde.

Terwijl men nu aan 't hof van Goa sterk voor den koning van Tello ten opzigte van dit huwelijk werkte, woelde Dain Tahalile niet weinig aan 't hof van Boni voor Datoe Locka, niet alleen omdat zij hem zeer wel lijden mogt; maar omdat zij hoopte en gaarne zag, dat zijn zoon Amas met Toodja, Aroe Poni's dochter, trouwen mogt, waartoe zij ook meende geen beter grond, dan dezen te kunnen leggen. De heer Beernink nu en dan ook over het huwelijk van deze prinses met een van deze vorsten en wegens zijn oordeel er over, aangesproken zijnde, was van gevoelen, dat men haar liever aan Radja Tello, dan aan Datoe Locka behoorde te geven, om daardoor de overzijdsche koningen en grooten te minder met 't Macasaarsche hof te vereenigen, behalven dat ook zulke huwelijken voor die kleine koningen altijd nadeelig en maar zorgelijke middelen waren, om hen van zoo een gevaarlijk hof (dat reeds te veel aanhang had) te doen afhangen; daar 't nogthans een onwrikbare regel van staat is, dat men de Macasaren nooit grooter, maar wel kleiner maken moet. Ook behoorde zich Datoe Locka te schamen, de weduwe van dengenen, die zoo openlijk en schelmachtig zijn land beroofd had, te trouwen. Den 12den April vervolgde Radja Boni ook, om nader met de heer Beernink over Aroe Teko's goederen, naar 's lands wetten verbeurd verklaard, te spreken. Zijn Hoogheid meende, dat men die goederen, die Aroe Teko in den oorlog van Tambora bekomen had, aan de E. maatschappij om haar gedane onkosten toevoegen moest, en dat men zijne geërfde goederen dan wel aan zijne kinderen en magen verdeelen kon; maar dat men ook die goederen, die hem van tijd tot tijd door 't huis van Boni mildelijk gegeven waren, aan Aroe Tanette Matoewa behoorde over te geven, opdat de bondgenooten, zoo Aroe Teko s goederen vooreerst nog in sequestratie of verzekering bleven (dat de heer Beernink vooreerst meende best te zijn) niet denken mogten, dat hij zeker in 't kort weer in hooger staat (gelijk 't gerucht liep en daar Aroe Poni zoo sterk mede voor vreesde) hier komen zou, waartoe dat bewaren

van zijn goederen (dat anders niet noodig was) grooten schijn geleek te geven, om 't welke dan volkomen af te snijden, Aroe Poni best keurde die ten eerste te verdeelen, waaruit de bondgenooten dan klaar zien zouden, dat men het met hem meende, daar zij anders altijd nog aan zouden twijfelen, gelijk hij (die nog altijd vreesde, dat men iets tot zijn nadeel met Aroe Teko en met dit bewaren van zijne goederen, voorhad) vrij meer, dan iemand, zoo lang hij die verdeeling niet volgen zag, daaraan twijfelde. Den 14den April kwam Radja Loeboe Zijn Ed. zeggen, dat Aroe Teko hem den 10den dito een Bonièr, To-Angko genaamd (een priester, die hij had laten verzoeken, om een kapittel uit den coraan voor hem in zijne gijzelkamer te doen lezen) met een briefje gezonden en hem daarbij had doen zeggen, dat zeker man van aanzien hem (Aroe Teko) in 't geheim gezegd had, dat hij iemand opmaken moest, om pardon voor hem te verzoeken, waartoe hij hem, Datoe Ri-Loeboe, nu zeer ernstig gebeden had. Zijn Ed. stond hierover verzet, hoe Aroe Teko mogt te weten gekomen te zijn, dat Hun Edelheden dit middel (met zoo veel omzigtigheid door hen aangelegd) tot zijn behoudenis wilden gebruiken, dat niet wel anders, dan door een van onze eerste bedienden kon uitgelekt zijn; een zaak, die Hun Edelheden zeer zoude mishagen, daar die wel uitdrukkelijk belast hadden, om dat zoo geheim mogelijk te doen, opdat geen der bondgenooten hier kennis van krijgen en daarbij zien mogten hoe tegenstrijdige bevelen hun Edelheden op een en denzelfden tijd omtrent dit stuk gaven, daar zij aan de koningen en den gouverneur eerst schreven, om die zaak met alle gestrengheid, zonder aanzien der personen en naar 't gewigt van de vuilheid dezer moord, te behandelen, en op een en denzelfden tijd in 't geheim weer last gaven om zijn pardon bij die zelve daar aan zij zoo zeer, om hem streng te behandelen, geschreven hadden, te bewerken, dat gansch niet overeen te brengen was, waarbij men niet anders scheen te beoogen, dan om zich door zulke bevelen buiten alle zwarigheden, zoo 't eens kwalijk afloopen mogt, te houden en om alle de schuld daarvan op den gouverneur, (daar hij zoo wel de last tot 't eene, als tot het andere had) of op iemand anders te schuiven. Op dit briefje had de koning van Loeboe aan Aroe Teko doen antwoorden, dat hij dit niet vergeten en er over spreken zou; doch hij voegde nu tegen Zijn Ed. aanstonds daarbij, dat, zoo Aroe Teko los geraakte, er dan buiten alle tegenspraak oproer op volgen zoude. Daarop nu nam de heer Beernink (tot opvolging van de last van Hun Edelheden, om pardon voor hem te bewerken) het meteen waar, om met Radja Loeboe nader over zijne begenadiging te spreken, hem vragende of hij Aroe Poni niet zou durven voorstellen, om pardon voor Aroe Teko te verzoeken; waarop Radja Loeboe antwoordde: Aroe Poni stelt vast, dat Aroe Teko naar zijn kroon staat en is ten uiterste bevreesd dat hij daartoe nog wel eens mogt verheven en hij verstooten worden, en derhalve is daarvan bij hem niets te hoopen, daar hij niets zoo zeer wenschte, dan dat hij maar van kant was, weshalve Radja Loeboe best oordeelde, zoo om 't gevaar, dat daarin stak, te ontwijken, als om Radja Boni alle vrees te benemen, dat er met hem maar ten eerste volgens het geveld vonnis gehandeld werd. Daarop zeide Zijn E. wel, zoo Radja Goa, Ama (dat is, moeder of eigenlijk een minnemoeder) Dain Tahalile, of Datoewa Ri-Soping, aan mij eens pardon voor hem verzochten, wat dan? Deze, zeide Radja Loeboe, mogen zijn naam niet meer hooren noemen; want Dain Tahalile heeft hij al over ettelijke jaren schendig gehoond, haar nooit bij haar regten maar altijd met een vuile schimpnaam noemende en de koningin van Soping wenscht hem wel aan de galg. Daarop vraagde de heer Beernink of er dan geen ander middel was om Aroe Teko te behouden. Ja, zei Radja Loeboe, de E. maatschappij heeft dat in hare hand en die kan hem, als zij maar wil, op den troon zetten; maar dan moet je Aroe Poni, mij en allen, die het wel met de E. maatschappij meenen, eerst krissen, om dan te zien hoe gij naderhand met hem varen zult. Weshalve

hij de heer Beernink nogmaals raadde, wilde hij zeker zijn, om Aroe Teko's goederen, volgens 't vonnis dat er lag, tot genoegen van al de bondgenooten, die daarop zagen en niet anders van Zijn Ed., volgens zijn gegeven woord verwachtten, maar ten eerste te verdeelen. Wil nu, zeide hij, Aroe Poni uit al die goederen, die de E. maatschappij en 't hof van Boni toekomen, aan de vrouw en kinderen een brok er van uitkeeren, dat kon hij uit milddadigheid en uit meedogen over de onnoozele kinderen doen, volgens de gewoonte der koningen, die zulks wel meer plagten in 't werk te stellen, om te toonen, dat zij wel de schuldigen volgens de wetten, maar geenszins degenen, die daar tegen niet gezondigd hebben, gewoon zijn te straffen. Den 11den April maakte Radja Boni den gouverneur bekend, dat Aroe Teko uit zijne gevangenis (een stoute en zeer gevaarlijke daad) een brief aan 't Engelsch opperhoofd op Banjar geschreven en daarin gedreigd had, om, als hij maar los kwam (daar ziet men al of Radja Loeboe en anderen de waarheid van zijnen gevaarlijken aard voorspeld hadden) aan allen, 'tzij hier, 'tzij op Batavia te doen zien op wat wijze men met hem dacht te handelen; en zoo men hem dan geen regt deed en naar zijn zin behandelde, zou hij ten eerste op Banjar met veel volk komen, om de Engelschen te helpen. Zijn Ed. hoorde dit met veel verwondering aan en stond verzet er over hoe hij zulk een brief had weten te schrijven, en nog meer, hoe hij die, daar er zoo naauw op hem gepast werd, wist weg te krijgen. Hij bedankte dezen vorst voor dit berigt en zei, dat hij Hun Edelheden dit ten eerste (gelijk hij deed) bekend maken zoude. Wij zouden hier van deze zaken der Engelschen meer kunnen zeggen, doch wij zullen dat voor Borneo, waar 't beter komen zal, over houden. Den 24sten dito sprak Zijn Ed. met Aroe Poni weêr over Aroe Teko's zaak, zooals hij van Zijn Ed. verlof verzocht (ziet eens wat magt hier een gouverneur heeft, en hoe de magtigste koning zelf niet naar zijn eigen land buiten zijn verlof vertrekken mag) om weder naar Tsjinrana te gaan en sondeerde toen Zijn Hoogheid mede eens hoedanig hij 't opnemen zou, als men hem voorhield of hij wel pardon voor Aroe Teko zou willen verzoeken; waarop de koning van Boni antwoordde: «Ziet men mij dan voor gek aan, dat ik een adder in mijn boezem zou willen voeden. Neen doch niet, en ik zeg rond uit, laat dit eymant, die maar wil, doen; maar die dat begint, zal zekerlijk het quaalijk vaaren zoo van mijn rijk, als van 't geheel eiland, zoeken;» en Zijn Hoogheid over dit voorstel ten uiterste ontroerd, verzocht dat men daarvan niet meer spreken mogt en nam, na het genieten van een collation, afscheid, vertrekkende met ettelijke praauwen om de Zuid. Den 29sten dito sprak Zijn Ed. met Crain Bontosongo weder over 't slechten van de wallen van Goa, welke bescheid bragt, dat de koning van Goa wetende op wat grond hem die ommanteling door de E. maatschappij toegestaan was (te weten, om zijn buffels, vee, enz. die bij den oorlog tusschen de Boniers en Zijn Hoogheid veel gevaar liepen, daarin te besluiten, dat nu, bij hunne verzoening niet meer noodig was) bereid was om die af te breken en te slechten, te meer, daar hij hier tegen niets inbrengen kon, en zeer wel wist dat het de pligt der E. maatschappij was, te zorgen dat de eene bondgenoot over den anderen niet heerschen mogt; derhalve was die bereidwilligheid van Radja Goa den heer gouverneur zeer aangenaam; doch Zijn Ed. wenschte ook wel te weten, wanneer Zijn Hoogheid een begin daarmede maken zou; vragende verder of het in de aanstaande maand niet zou kunnen geschieden, daar de padi nu geplant en alles uit den weg was. Crain Bontosongo zei neen, vermits de padi dan haar halmen schieten en 't volk dan te veel te doen hebben zou, en dat het beter was die dan eerst te laten inoogsten, waarvoor hij 3 maanden stelde, om het dan gelijkerhand af te doen; hoewel hij verzocht, dat er dan echter weder een ompaggering voor 't vee wezen mogt, waarover Zijn Ed. naderhand beloofde te spreken, als men nu de vaste tijd van 't slechten der wallen maar wist, om dat aan Hun Edelheden te kunnen bekend maken; waarop de grijze Crain

Bontosongo tegen Zijn Ed. zeide: «Mijn vader, maak, op mijn woord, vrij vasten staat dat het slegten dan zekerlijk zijn voortgang hebben, en dat ik daar voor zorg dragen zal;» waarmede de gouverneur zeer wel tevrede was. Ondertusschen was Zijn Ed. ook gebleken, dat de Macasaren eenige zaken aan Hun Edelheden verzochten waarvan zij Zijn Ed. geen woord gezegd en veel min eenig verzoek gedaan hadden. Hierover was de heer Beernink (die door Hun Edelheden van alles berigt gekregen had) zeer moeijelijk en deed Crain Bontosongo begrijpen hoe kwalijk de Macasaren deden met iets van Hun Edelheden, buiten zijne kennis, te verzoeken, behalven dat dit laatst verzochte een zaak zijnde, die hen de gouverneur toestaan kon, zulk een verzoek aan Hun Edelheden niet anders, dan met verachting van Zijn Ed. geschieden kon, nader toonende, dat zij daarin nooit hun oogwit bereiken, vermits Hun Edelheden niets aan hen, zonder vooraf des gouverneurs oordeel te weten, toestaan zouden, welken gehoonden gouverneur zij dan wel staat maken konden, dat aan Hun Edelheden geenszins tot hun voordeel schrijven zoude; «Gy hebt gelijk, Bapa (of vader),» zeide Crain Bontosongo, «en gelijk ik dat alles zeer wel weet, alzoo heb ik het hen klaar genoeg gezegt, en gewaarschouwt;» doch men had naar hem niet willen luisteren en hierin zijn eigen hoofd gevolgd, waarom hij ook verzocht, «dat zijn Ed. dit hem niet toerekenen wilde, dewijl hij zelfs blijde was, dat zij nu hun hoofd zoo leelijk gestooten hadden, en dat dit geval hun nu tot hun schade leerde, dat haar Edelheden een Gouverneur over zulke beuzelingen (gelijk zij nogtans meenden beter te weten) noit zoo naauw bepaalden.» Den 2den Mei liet de gouverneur Radja Goa weten, dat Aroe Teko, Radja Loeboe bij een briefje had laten vragen, om pardon voor hem te verzoeken en liet Zijn Ed. nu Zijn Hoogheid door Marcus Sandbeek sonderen hoe hem dit voorkwam en vraagde aan Zijn Hoogheid verder of er geen middel wezen zou, om door voorname personen pardon voor hem bij Hun Edelheden te doen verzoeken. Daarop had de koning tusschen beiden aan hem gevraagd of Aroe Teko niet haast (zoo hij gehoord had) met een schip naar Batavia vertrekken zou. Sandbeek zei, dat hij dit niet wist en het niet geloofde, daar hij hoorde, alsof dit wel een anderen keer zou kunnen nemen, zoo Radja Goa of eenig ander groot prins (volgens zijn verzoek, aan Radja Loeboe gedaan) pardon voor hem beliefde te verzoeken. Hierop gaf de koning van Goa tot antwoord: «Ik geloove niet, dat Radja Loeboe, of eenig ander koning, dit doen zal, en nog minder zal ik mij hiertoe inlaaten, alzoo ik, en alle anderen met mij, zeer wel weten, hoe ondienstig deze man op het eiland Celèbes is. Zou ik, die zelf over hem gevonnist heb, pardon voor hem verzoeken? Neen doch niet, dit agt ik heel onnoodig, zonder nog eens aan te roeren, in wat voor een oproer geheel Celèbes hier door geraken zou, indien deze stoute gast maar eens los quam. Moet niet de E. maatschappij haare agting, die hij met al zijn stout rondswerven als met voeten getreden heeft, en die van alle de Bondgenooten, die hij daar mede niet gehoont heeft, bewaren? en wat zal het doch in 't toekomende helpen, ergens over te vonnissen, als men 't vonnis niet komt uit te voeren. Wat moet men daar uit anders leeren, dan in 't toekomende geen vonnis ergens over meer te vellen, gelijk ik ook niet meine te doen, alzoo ik zie, dat onze stemmen en vonnissen doch niet gelden; maar zoo 't vonnis uitgevoert word, zal ik 'er de E. Maatschappij wegens 't gemeene best voor danken;» al 'twelke Radja Goa met een zeer luide en verheven stem (om te toonen, dat het hem ernst was) gezegd had. Sandbeek zeide hierop, «de Gouverneur zegt niet, dat u Hoogheid pardon voor hem verzoeken zal; maar hij vraagt alleen, hoe u dat verzoek van Aroe Teko aan den koning van Loeboe voorkomt.» «Uit het gene ik daar reets gezegt hebbe,» zei Radja Goa, «zal de Heer Gouverneur wel haast konnen zien, hoe mij dat voorkomt, en wat ik daar af denk, en 't was goed geweest, dat men ten eersten maar den weg van Dain Mabani ingeslagen had; en de Heer Gouverneur heeft in 't eerst zelfs tegen mij eens gezegt, dat, zoo die moord in zijn tijd voor-

gevallen was, hij in 24 uuren tijds na Dain Mabani's dood Aroe Teko's proces voldongen zou hebben, te meer, om dat de moordenaar nog zoo stout geweest was, van de moord aan de Heer van Thye bekent te durven maaken.» Onder de nieuwe tijdingen, die de heer gouverneur door Dain Mangali vernomen had, verdiende het zijne opmerking, dat de zoon van den beruchten (en naar de Kaap der Goede Hope gebannen) hoogepriester, Sjeich Josef den 13den Junij van dat jaar met een vaartuig op Bima gekomen was, om hem de eer, die men aan den zoon van zoo grooten heilige schuldig was, te bewijzen. Deze eer zei Dain Mangali in een voetkus te bestaan, die zij allen aan hem dus moesten bewijzen, en dat de grootste koningen op Macasar, zoo hij daar verscheen, zich niet zouden kunnen onttrekken. Deze was pas 20 jaren oud en de zoon van een macasaarsche moeder, in 't dorp Paralowè, even benoorden Tello, geboren; doch ware hij een Anac Samata-mata (dat is een, die van vader en moeders wege van Macasaarsch bloed was) geweest, hij zou nog vrij meer achting bij de Macasaren, dan nu, daar hij maar een half slag was, gehad hebben. Hij was echter hoog genoeg van geboorte, daar hij de zoon was van de zuster des konings van Bantam, die in 1702 regeerde, met welke zijn vader wettig getrouwd geweest is. Hij had ook den naam van in de mohammedaansche godsdienst (dat hem veel aanzien bij alle grooten gaf) zeer ervaren te zijn, zoodat ieder, die zijn naam maar hoorde noemen, zich volgens de prophetische wetten, ten opzigte van zijnen zoo zeer aangebeden vader, verpligt achtte een bijna goddelijke eerbied aan hem te bewijzen. Indien de anachoda (schipper) Carre Toodjang het langs Salamparang (een eiland, onder de Baliers staande) buiten eenige vrees voor Crain Pomelican (welk Crain in 't Macasaarsch een prins beteekent) had laten doorstaan, daarover moet men zich niet verwonderen, daar 't een hoofdzonde in de mohammedaansche leere is, zoo iemand, groot of klein zoo stout was, om een vaartuig, waarin de zoon van zulk een vermaarden heilige was, aan te tasten. Echter stelde Dain Mangali vast, dat, schoon deze borst nog wat op Bima blijven mogt, hij echter binnen een halve maand wel hier op Macasar wezen zou. Dit vernam Zijn Ed. met veel verwondering, niet kunnende gelooven, dat Hun Edelheden kennis van dezes jongelings vertrek hadden, weshalve hij aannam dit haar ten eerste te schrijven. Deze Sjeich Josef was een Galeran of groot Macasaarsch edelman, en zelf ook, behalven zijn vermaagschapping aan 't koninklijk huis van Bantam, van 't maagschap des konings van Goa, dat ook de reden was, waarom die vorst zoo ernstig, zoo om hem, als ook om zijn vrouw en kinderen, toen hij aan de Kaap nog als balling leefde, verzocht had; doch daar hij in 1701 verleden was, verzochten zij Hun Edelheden nu om zijn gebeente, om dat op Macasar (zoo zij voorgaven) te begraven; doch Hun Edelheden vreezende, dat zij afgoderij daarmede zouden plegen, hebben best geoordeeld 's mans gebeente daar gerust op dien uithoek van Afrika te laten blijven, opdat hij, die haar in zijn leven zooveel ondienst gedaan had, hen na zijn dood door zijn gebeente niet meer verontrusten mogt. Den 19den Junij kreeg Zijn Ed. een bezoek van Crain Manampang, jonger broeder van den vlugtigen Crain Pomelican, een koningskind, en dus uit den bloede van 't koninklijk huis van Goa. Hij was een heer van zonderlinge zedigheid, zeer verstandig naar zijn jaren en die de roem had van een zeer goed en dapper krijgsheld te zijn. Nadat hij met Zijn Ed. over verscheiden zaken zeer net gesproken had, viel 't gesprek op den Bonischen prins Sampuwala, zoon des tegenwoordigen konings en toekomenden erfgenaam van de kroon van Goa, van welken hij met korte woorden zeide: «hij is zeer dof van geest, onlustig en onbequaam om iets te leeren, een groote slaapert, en een zeer luy mensch, die in allen dezen zijn vader (die daar mede ook geen kleine snede in 't aanzigt kreeg) nog zeer verre overtreft, en daarom zie ik in 't vervolg in het rijk van Goa een elendig leven te gemoet.» Den 24sten dito deed de gouverneur den koning van Boni door Carelessang weten, dat hij, na 't wegzenden van Aroe Teko (dat hij

Zijn Hoogheid nu verzekeren deed, wel haast te zullen geschieden) bezorgen zoude, dat er een ordentelijke rampassing van zijne goederen zou worden in 't werk gesteld. Den 29sten dito deed Aroe Teko verzoeken, om den gouverneur eens te spreken; bij welke gelegenheid hij Zijn Ed. zeer omstandig het gansch geval van zijn bedreven moord en van de verdere zaken, tusschen hem en Saëna voorgevallen, als ook tusschen hem en de heer van Thye, mitsgaders tusschen hem en Aroe Poni verhaalde. Hij toonde hoe hij dit buiten voorkennis van de heer van Thye niet begonnen en hoe Aroe Poni hem in allen deele tot deze wijze van zich te wreken aangeraden en hoe hij in 't eerst daarop gezegd had: «Neen Zijn Hoogheid, zoo schielijk niet, ik zal daar na mijn slag wel zoeken waar te nemen, doch met eerst eens zien, of Dain Mabani geen nader schuld bekennen, en inleggen zal. Dit alles, zei hij tegen Zijn E., bleef nog al zoo slepende, totdat wij koningskinderen, bij Aroe Poni verzogt zijnde, Dain Mabani mede daar quam, zonder er eenig geschil tusschen ons voorviel, en zelfs geliet ik mij tegen Aroe Beloessoe bijzonder vriendelijk, zoodat wij toen te zamen van een en het zelve bord aten, dat ik maar dede, om hem te beter te doeken, gelijk ik hem door dien weg zoo ver kreeg, dat ik in staat raakte, om hem de rest te geven, waar nevens hij Zijn Ed. toen alle de handelingen van die twee gelieven zeer omstandig verhaalde. Alle deze zaaken, zeide hij, zijn volslagen zoo, als ik ze UEd. verhaal, en nu durft Aroe Poni, om mij maar te drukken, alles loochenen.» De heer Beernink vraagde hem, «hebt gij eenig bewijs hier van, dan is er middel om u te helpen; maar zeggen zonder bewijs kan u bij den rigter niet helpen, en zijn loochenen zal veel meer ingang, dan al uw zeggen, hebben. Ik weet,» zeide hij, «dat UEd. daar in groot gelijk heeft; doch egter is 't de zuivere waarheid, die ik hier voor UEd. belijde, of durft hij dit alles loochenen, daar hij mij naderhand over die zaak nog twee briefkens geschreven heeft.» Hij haalde der zelver inhoud toen ook aan; doch zij behelsden geen zaaken, waar bij men iets tot zijn nadeel bewijzen kon. «Ik had deze en veel andere dingen,» zei hij, «wel eer konnen zeggen; doch ik heb alles zoo al uit agting voor mijn koning opgekropt, en nu zie ik, dat ik elendig, en zonder eenig bewijs, hier zit en kijk» Daarop op zeide hij verder, «dewijl het toch niet anders wezen kan, en ik, schoon onschuldig, mij het vonnis van den Raad onderwerpen moet, daar ik niets tegen heb, schoon ik sterven moest, zoo verzoek ik dan eindelijk maar alleen van UEd., om Saëna bij mij te hebben, en dan zal ik geen swaarigheid maaken, om aanstonts de dood zeer blijmoedig te lijden.» Zijn Ed. den aard der Macasaren reeds zeer wel hebbende leeren kennen, vraagde hem daarop, «en waar toe zou dit doch dienen, of wat zoud gij bij haar doen, als zij weer bij u quam.» «Haar dood-steken, Heer Gouverneur,» zeide hij, «wat zou ik haar anders doen? maar dat heeft zij verdient.» «Zoud gij zeeker,» zei Zijn Ed., «ja mijn Heer,» zei hij, «zij moet Dain Mabani volgen, daar is geen bidden ter wereld voor, of ik moet zelf van kant, en dat zou 't ware regt zijn.» «Wel, meint gij dan,» zeide Zijn Ed. «dat er over uw persoon gevonnisd zijnde, geen regt geschied is, daar zich de Regters nogtans na alle de bewijzen geschikt hebben, en ook niet anders, dewijl Aroe Poni alles loochend, konden wijzen; moesten zij u, na uw eigen schriften niet doemen?» «Ja mijn Heer,» zeide hij, «doch egter lijde ik onschuldig.» Dit alles zeide Hij Zijn Ed. toen in 't bijwezen van de heeren Claaszoon, Hackaart en Isaäc Alexanders.

Vermits men nu al vrij openlijk van Aroe Teko's vertrek begon te spreken, en Saëna dit mede hoorde, liet zij den 1sten Julij Dain Tahalile met schrijende oogen verzoeken te bewerken, dat toch, als haar man naar Batavia vertrok, hare dochter, die zij bij hem had, niet mede derwaarts gaan mogt, waarover Dain Tahalile haar beloofd had den heer gouverneur te zullen spreken. Zij ging bij Zijn Ed. in de tuin der E. maat schappij, waar hij die vorstin op hare beletvraging had doen verzoeken, en hoorde toen

hoe Aroe Teko's vrouw en haar moeder niet weinig bij haar waren komen klagen; doch Zijn E. zei, dat dit alles nu ontijdig, en dat hier niet meer in te doen was; doch hij vraagde haar of 't niet beter was, dat zij (Tahalile) zelf pardon voor hem was komen verzoeken, aangezien Aroe Teko en al zijne vrienden hierdoor grootelijks aan haar verpligt zouden zijn. Zij gaf daarop zeer scherp tot antwoord, « zou ik, Heer Gouverneur, voor zulk een man spreken, die geen drup deugdzaam bloed in zijn lijf heeft, en die zich nergens mede bemoeit, als met de stoutste buitensporigheden te bedrijven, en met maar alles wat hem voor den mond komt, er uit te lappen, zich niet schaamende de eene leugen op de andere te stapelen? Neen doch niet, dat zij verre, dat ik mijn goede naam daar mede bekladden zou, met te spreken voor een man, die zich niet schaamen zou mij, en UEd. gelegenheid te geven van hem dan bij de vijanden der E. maatschappij te zien overloopen. En wie zou men, als dat zoo eens uitviel, daar anders, dan mij, de schuld af geven. Zou die kroon mijn grijze hairen wel passen, en zou ik het goede, dat ik van de E. maatschappij genoten hebbe, op 't laatste van mijn leven zoo slegt beantwoorden? O neen, Heer Gouverneur, geen een mensch van verstand zal mij dat konnen raaden, behalven dat hij ook zelfs zegt, dat er voor hem niets goeds weer op Celebes te hoopen is, en dat hij daarom naar Bima, Sumbawa, Java, of Banjar moet. Ook heeft hij zich niet ontzien mij en Aroe Poni schendig te bedriegen: want na dat hij beloofd had zijn dochter aan Aroe Poni te geven, en die zelf in Tsjinrana te brengen, is hij in tegendeel toen na Goa gevlugt, laatende ons allen zeer leelijk zitten kijken; ja zelf ontzag hij zich doen ook niet, om zeer veragtelijk, zoo van Radja, als van de Hollanders, te spreken, wel opentlijk durvende zeggen, dat men met hen, als men hen maar goud te eeten geeft, doen kan, wat men wil. Spreekt daar, Heer Gouverneur, wilt gij voorzigtig zijn, noit meer van, maar onthoud wel, dat hij nooit vergeten zal, dat hij in 't kasteel gevangen gezeten heeft.» Op al 't welke Zijn Ed. eindelijk die vorstin zeide, « dat zij dit maar als een praatje, en verder niet, opnemen moest, aangezien hij haar verzekerde, dat wij hem zeer wel kenden, en hem mede voor zulk een man hielden.» Ondertusschen was men, ziende niets voor hem uit te werken, van besluit zoo verre veranderd, dat er reeds goedgevonden was zijne goederen te rampassen en te verdeelen, waaromtrent de koning van Boni aan zijn onderrijksbestierder Aroe Tsjiroewali, reeds last gegeven had, om er mede voort te gaan; doch de heer Beernink gaf denzelven, in 't bijwezen van de heeren Claaszoon en den Sabandar van der Myl last, dat hij, na Aroe Teko's vertrek, dat binnen drie dagen stond te volgen, met bezadigdheid omtrent die verdeeling handelen en toch wel bezorgen wilde, dat de vrouw en kinderen niet alleen voor allen overlast bevrijd werden, maar dat hij haar, als een soort van achteloosheid, ook die dingen zou laten behouden, die wel 't waardigste waren, al was het den ganschen inboel, als 't maar eenigzins door den beugel kon. Omtrent dezen tijd antwoordde Zijn Ed. Hun Edelheden ook op hare brieven van den 6den October 1701, 6den Januarij en 17den Februarij over drie zaken van belang, vooreerst over Aroe Teko, ten anderen over het nestelen der Engelschen op Banjar Massin en ten derde over 't verbod aan den gouverneur van niet meer in Goa's vesting, noch op maaltijden, jagten, visscherijen enz. door deze of gene koningen aangeregt, te gaan om daardoor in geen gevaar te raken. Over Aroe Teko schreef hij, dat hij hem zeer gemakkelijk in gijzeling gekregen hebbende, van hem ondertusschen ook omtrent 1,000 rijksdaalders aan goud en een nette inventaris van zijn goederen bekomen had, gelijk hij verder zeide, dat hij den 10den November 1701 (en derhalve zoo lang voor 't ontvangen van Hun Edelheden's brief, hoewel die, al was hij tijdig gekomen, de zaak geenszins veranderd zou hebben) door den raad der bondgenooten gevonnisd was, om gerampast te worden, en dat het volslagen onmogelijk en ook ongeraden was, om door iemand der grooten (volgens Hun

Edelheden's schrijven van den 16den Augustus en 6den October) pardon voor hem te doen verzoeken, daar zij allen er stipt op stonden, om 't vonnis, over hem geveld, te doen stand grijpen, of dat zij 't anders als een zaak, waarmede men de spot dreef, zouden aanzien, weshalve hij besloten had dit met de komst van 't schip de Peperthuin te doen uitvoeren, zullende een derde van zijne goederen voor de E. maatschappij, als haar regt, trekken. Tusschen beiden wees hij Hun Edelheden ook klaar aan, dat de inlander door geen bewijzen van goedertierenheid te winnen, en dat dit integendeel geen middel was, om al haar achting bij dezelve te verliezen, daar zij niet zacht, maar streng moeten geregeerd worden. Ook had Zijn Ed. aan Aroe Poni vertoond hoe verre een ieders regt kon getrokken en in wat gevallen er al volgens 't Bonaysch Contract gehandeld moest worden, zoo men der bondgenooten regt bewaren zoude, 'tgeen Zijn Ed. meende voor die tijd al vrij veel gezegd te zijn, en dat men het nu daarbij maar behoorde te laten, om Aroe Poni's gemoed, dat nu reeds genoeg aan 't opwellen was, hier niet meer gaande te maken. Echter oordeelde Zijn Ed. best, om bij oogluiking nu aan Aroe Poni de magt over de mindere bondgenooten toe te staan, vermits zij toch nu al in die gewoonte waren en dit zoo niet te beletten was. Hij waarschuwde Hun Edelheden voor dezen gast, die nu haast naar Batavia stond te gaan, wel gade te slaan, daar men zulke gevreesde vorsten niet gevangen neemt, om ze weêr los te laten, ten ware Hun Edelheden met 2,000 schelmen, in zijn kampong zijnde en ten eerste door nog grooter getal staande gevolgd te worden, op Batavia, waar zij zich wel spoedig zouden doen kennen, gediend waren, dat echter niet te gelooven was, daar die in staat waren, om die stad in vuur en vlam te zetten. Voor alle welke trouwe waarschuwingen Zijn Ed. daarna tot zijn loon had, dat Hun Edelheden hem te last legden, dat zij hem wel belast hadden, om te beletten, dat de bondgenooten toch zoo niet van Aroe Poni mogten afhangen, maar dat hij daarmede nog zoo haastig niet moest doorgegaan hebben.

Over de tweede zaak, de Engelschen op Banjar betreffende, gaf Zijn Ed. bij een geheim berigt Hun Edelheden kennis van al wat dienaangaande nader ingekomen was.

En wat het derde of des gouverneurs verblijf in de vesting des konings van Goa betrof, daarop zeide hij, dat hij de orde van Hun Edelheden stipt nakomen zou, toonende nogtans dat hij veel minder in dezen, dan wel de heer heer Hartsink gedaan had. Hier benevens zond hij ook de adviezen van ieder lid van den politieken raad schriftelijk wegens Aroe Teko aan Hun Edelheden over, die allen daarop uit kwamen, dat het niet geraden was pardon voor hem te verzoeken. Ook had Zijn Ed. al de bijzondere schriftelijke gevoelens der bondgenooten hierbij gevoegd. Eindelijk schreef Zijn Ed., dat zij nu Aroe Teko niet met de Peperthuin, omdat die nog niet verschenen was, maar met het scheepje de Matroos naar Batavia zonden, om 't geduld der vorsten, die naar zijn vertrek reikhalsden, niet langer te tergen. Hij had ook op den voornoemden tijd 's nachts Aroe Teko in een besloten draagstoel, om de minste opschudding te hebben, met een ordonnantie, in rade goedgekeurd en aan schipper Jan Boers overgegeven, naar boord doen dragen met last om hem in de kajuit te huisvesten en wel op hem te passen, ten einde hij hem niet ontvlugten mogt; hoewel Zijn Ed. hem vooral aanbevolen had aan den sergeant Dirk van Nieuwersluys, om hem wel te bewaren, te dien einde hem nog een korporaal en 12 brave kerels, die twee en twee altijd voor de kajuit waken zouden, medegevende. Daarbenevens zond Zijn Ed. zijn kris aan Hun Edelheden, met de hoop dat hij die nooit weêr dragen zoude. Ook werden sergeant en de verderen belast, om de orde van den raad, bij voorval van schipbreuk of andere zware ongelegenheden, die hen beletten mogten dezen gevangen aan Hun Edelheden over te geven, volgens een verzegeld briefje, hem medegegeven, en dat alleen dan en anders niet geopend mogt worden, uit te voeren, welk briefje hij (sergeant) anders zoo ver-

zegeld aan Hun Edelheden overleveren moest. Dit briefje hield in om hem in zulk voorval aanstonds met een degen te doorstooten of op een andere wijze ter dood te brengen, om hem de gelegenheid van te ontvlugten te benemen en daardoor alle verdere moeite, die daar uit rijzen kon, voor te komen. Eer hij nog naar Batavia vertrok, zei hij, op zijn tanden bijtende, tegen den lieutenant Riddel, «dat hij in eeuwigheid, al stampte men zijn gebeente tot stof, geen vriend van Aroe Poni worden, maar, zoo hij los quam, zich allereerst aan dien dommen Duijvel wreeken, en dat hij alle de koningskinderen, die daar na wagten, dan ten eersten wel aan zijn zijde krijgen zoude.»

Niet lang na zijn vertrek werden zijne goederen verdeeld, en den 7den September is zijn vrouw, Saëna, overleden; doch, na zijn komst op Batavia, vonden Hun Edelheden, die hem eerst naar de Kaap dachten gezonden te hebben, volgens hun schrijven van den 15den September 1702, goed hem naar Ceylon te zenden, waar hij niet veel kromme sprongen maken kon.

In 't begin van September was Radja Boni, tegen de oude gewoonte aan en zonder voorweten van Zijn E. met de bijeengeroepene bondgenooten (dat wel niet wezen mogt, maar dat niemand derzelve nalaten dorst, daar zij zijne haastigheid kenden) tegen de Bonische Toradjers opgetrokken. Hiermede had hij 't fatsoen der E. maatschappij zeer gehoond en wel verdiend over deze zijne loshoofdigheid, zoo het andere tijden geweest waren, eens ernstig berispt te worden; doch men moest dit uit staatkunde nu maar door de vingeren zien, om dat op zijn tijd en eens tusschen vier oogen te doen, bij hoedanige gelegenheid (dat nog al best in hem is) hij zich nog al vrij wel lijden laat. De bondgenooten weten wel, dat hij die magt niet uit zich zelven heeft, om hen te zamen te roepen, daar het aan den eersten bondgenoot staat, om er last toe te geven en waarop hij dan gewoon is die bijeen te roepen. Maar komen zij op hun opontbod niet, zoo vreezen zij, ongemak te zullen lijden, eer wij hen kunnen dekken (dat wel eertijds waar is) en komen zij zijn bevel na, zoo toonen zij (dat ook niet wezen mag volgens 't Bonaysch contract) dat zij geheel en al van hem afhangen. Hij is wel zeer loshoofdig, maar niet kwaadaardig; doch zonder beleid is hij gewoon zoo maar toe te hakken. Ook had hij, volgens 't zeggen van Crain Binamoe, koning van Boejong, die kleine bondgenooten nu al zoo ver gebragt, dat hij er mede omsprong, zooals hij wilde, zoodanig dat er geen derzelve 't hart had, om buiten zijn voorweten in 't kasteel te gaan; en geen een van hen had het hart, om tegen hem aan te stemmen: want vermits zij zoo ver om laag zittende, onmogelijk eenig voorstel van de heer gouverneur hooren konden en de tolken hem van 't voorstel van een zaak niet meer zeiden, dan Radja Boni hebben wilde dat zij zouden weten, waren zij niet in staat, om die vrijheid in 't stemmen en die onafhankelijkheid van eenige hoven, die de E. maatschappij hen verzorgd had, zooals 't wel behoorde, te kunnen gebruiken; bij welk geval die koning aan Marcus Sandbeek ook verhaalde hoe Radja Boni zich niet ontzien had verscheiden onderzaten van hem van goed en leven te berooven, zonder dat daar een haan naar kraaide, of dat daar iemand van reppen dorst. «Waarom,» zei Sandbeek «bragt gij dat toen niet voor den dag, toen de heer Beernink met zoo veel ernst u allen aanmaanden om van niemant, alzoo gijlieden volslagen vrij waard, af te hangen en wanneer hij immers zoo klaar aan de koningen van Boni voorstelde, om zich doch noit eenige magt over de Bondgenooten, en hunne medebroeders, te laaten aanleunen. Ik wil,» zei hij, «wel gelooven, dat de E. Compagnie ons helpen, doch geloove ook te gelijk, dat dit veel te laat komen, en dat, als wij om een lugtje waren, men tegen Radja Boni alleen zeggen zou, dat hij dat niet meer doen moest, dat ons immers na onze dood niet baaten zou; om welke reden zich geen voorzigtig man daar aan wagen, en liever wat lijden wil.

Wij hebben vroeger gezien, dat Hun Edelheden aan den koning van Goa belast

hadden de wallen van Goa te slechten en dat Crain Bontosongo na 2 of 3 maanden aangenomen had daarvoor te zorgen. Maar behalven dat de koning van het toegezegde daaromtrent (als een zaak, die al hare achting bij de wereld verminderen zou) al berouw had, zoo maakten de koningskinderen daarover in 't eerst zoo veel beweging tegen Crain Bontosongo, dat er met hen tot geen besluit te komen was, te meer dewijl hij ook den koning tot geen zeker besluit brengen kon; doch eindelijk liet de koning en Crain Bontosongo (nadat de heer Beernink Zijn Hoogheid de last van Hun Edelheden den 12den September weer had laten verindachtigen) aan Zijn Ed. weten, dat den 21sten October vastgesteld was, om dan met het slechten der wallen te beginnen, gelijk het toen ook zijn begin genomen, hoewel 't hof van Goa daar geweldig tegen geweest, en dat liever anders gehad had; doch nadat zij merkten, dat de gouverneur, volgens last van Hun Edelheden daar onverzettelijk op stond, zich aan hun misnoegen niet kreunde en alles maar ongemerkt door liet gaan, moesten zij er eindelijk toe komen, gelijk zij er nu al aan bezig waren; doch het zou naar allen schijn maar alleen de steenen borstwering en niet de geheele wallen gelden, om de puin naar binnen te werpen en om er dan weer een pagger om te trekken, dat Zijn E. best oordeelde maar door te laten schieten, daar die wallen niet zoo zeer ons, dan wel de Boniërs in 't oog geloopen hadden. En dit zijn wel de voornaamste zaken, die gedurende de regering van den heer Beernink hier voorgevallen zijn, hoedanig Zijn Ed. tot den 15den December 1703 't bestuur hier waargenomen en toen zijn ontslag op zijn verzoek van Batavia bekomen heeft en ook derwaarts vertrokken is.

Zevende Hoofdstuk.

In 1703 de heer de Roo in den heer Beerninks plaats. Zijn vertrek in 1705. Zeldzaam geval van den heer Speelman. De heer Erberveld landvoogd hier in 1705. Groote achting van Dain Tahalile. Onvoorzigtigheden hier door de onzen gepleegd. In 1710. De heer van Thol hier landvoogd. 't Begin der onlusten. Het huwelijk van Aroe Palakka. Zeldzaam geval tusschen den koning van Boni en Aroe Palacka over 't vechten van hanen. Dood des konings van Goa. Sampowali in zijn plaats doch buiten de gewone wijze. De koning van Boni beoorloogt in 1710 dien van Goa. Breekt tegen den raad van al zijn vrienden op. De heeren Hartenberg en Steenbergen gaan bij den koning. Nieuwe hoofden van 't Bonisch leger. 't Verzoek van een gezant van Goa en 't antwoord des konings van Boni. Verdere zaken toen voorgevallen. Staat van 's konings en des prinsen wonde. De onzen geraken weer aan den vijand. Tweede treffing. De koning van Goa gekwetst. Verdere zaken toen voorgevallen. Aroe Palakka's overgave door de Landvoogden aan den koning van Goa verzocht. Slecht antwoord er op. Radja Boni's kleinzeerigheid. De vijand weer aangetast. Die zijn Pager verlaat. De onzen krijgen klap. Vergeefsche togt van Stokvisch. Nieuwe Pagers. Gezanten van Goa beantwoord. Voorstel aan den koning van Goa van zich dezen dag te moeten verklaren. Aroe Palakka komt tot ons over. Zaken toen voorgevallen. 't Leger scheidt. De koning van Goa verwelkomt den nieuwen Landvoogd. Slechte dankbaarheid door den heer van Tholl aan den Heer Erberfeld bewezen. Nieuwe vreeze der onzen voor den koning van Boni.

De heer Beernink werd hier vervangen door den heer Willem de Roo in 1703, die hier als landvoogd tot den 31sten Mei 1705 gebleven en door Hun Edelheden toen naar Batavia ontboden is, om in Rade van Indiën, als aangenomen lid, die hooge vergadering mede bij te wonen; hoewel ik daar wel andere reden van heb hooren geven

die met de gevolgen al eenige overeenkomst hadden: want was die heer op Batavia zoo noodig, waarom hem dan kort daarna naar Bengalen als directeur, dat veel minder in rang dan een gouvernement was, gezonden. Men zegt dat hij veel geld aan zeker groot heer schuldig was, en dat dit moest betaald zijn.

En dit was bijna een dergelijk geval, als zich eens in den tijd, dat de heer Speelman generaal van Indiën was, opdeed. Hij zond een zeker heer als Directeur (zoo men zegt) naar zekere directie met belasting van daarvoor aan hem een briefje van 10,000 rijksdaalders te teekenen. Deze heer zoo veel in de wereld niet bezittende en 't verstand niet hebbende om het te winnen, had wel zin in de bediening, maar geenszins in dat onderteekenen, derhalve zeide hij aan Zijn Edelheid: «Ik ben tot die bediening niet bequaam, en ik weet niet op wat voor een wijze ik zoo veel geld winnen zou, om zijn Edelheid te kunnen betalen.» Waarop de heer Speelman zeide: «Vent, ik geve u de qualiteit, en dat ampt niet alleen, maar zal u ook 't verstand 'er bij geven. Gaat gij maar heenen, ik zal u noit daarom maanen, behalven dat ik u verzekere, dat gij over een jaar zoo wijs wezen zult, dat gij mij niet meer van nooden zult hebben, en mij ook niets meer schuldig zult zijn.» «Zijn Edelheid,» zei de ander, «dan zal ik op u zeggen maar gerust heenen gaan;» en hij bevond binnen 't half jaar al, dat hij Zijn Edelheids goeden raad niet meer noodig had.

De heer Johan Jacob Erberveld, den 21sten Februarij 1705 hier met den Eenhoorn verschenen, nam 't gezag van hem over. Dain Tahalile, weduwe van Radja Palakka en koningin van Boni, was bij de volkeren van Boni, de Boeginezen en meer andere celebische inwoners, volgens 't berigt dat ik in October 1704 daarvan kreeg, nog in zeer groote achting, waarom Hun Edelheden jaarlijks, om te toonen hoeveel genegenheid zij voor haar tot nog toe hadden, niet nalieten veel aanzienlijke en kostelijke geschenken aan haar te zenden, verzekerd zijnde dat zij, zoo lang zij leefde, wel bezorgen zoude, dat men op Macasar geen moeite of opstand hebben zou. Men had echter te voren aan onzen kant hier eenige zaken gedaan, waartegen Hun Edelheden wel uitdrukkelijke bevelen gegeven hadden, niet begeerende dat de koningen van Boni of Goa ooit of ooit zamen te gelijk ten gehoore zouden komen, daar dat aanleiding of tot grooter geschillen en wel tot een beter verstand tusschen die twee koningen, als met het belang der E. maatschappij overeenkwam, geven kon. Ook heeft men daarna veel slechte gevolgen daarvan en eindelijk ook gezien, dat deze koningen elkander niet alleen wel verstaan en hun oud hoofdgeschil bijgelegd hebben, maar ook vervolgens Aroe Poni, met de dochter van de koning van Goa getrouwd is, een huwelijk, waartegen alle goede staatkundigen zich op zeer goede gronden aangekant hebben, zoodat degenen, die dit zoodanig bestelden of het niet wel begrepen, of althans zeer onvoorzigtig gehandeld, hoewel de zaken met er tijd weder een geheel anderen draai tusschen deze twee koningen kregen, gelijk wij dat ten deele nu en dan al gezien hebben en in 't vervolg breeder zullen zien. Ook was er naderhand tusschen deze twee koningen besloten, dat de prins Sampowali, oudste zoon des konings van Boni (hoewel de snedigste niet) na den dood des koning van Goa in 't rijk, gelijk wij te voren al gezegd hebben, en met Crain Manigali volgen zou. Onder den heer Erberveld's regering schokte het met de Macasaren en Boeginezen zoo nog al met horten en stooten voort: want 't was zoo ver van daan, dat door 't voornoemd huwelijk de getroffene vriendschap tusschen deze twee vorsten in vollen stand zou gebleven zijn, dat zij integendeel tegen alle welgegronde staatkundige gedachten aan, weder zoo groote vijanden geworden waren, dat de koning van Boni niet anders wenschte, dan maar verlof van den heer landvoogd van Macasar te bekomen, om op den koning van Goa met zijne Boniërs eens te mogen los gaan, hoewel hem dit altijd belet werd. Daarop werd de heer Erberveld in 1710 door den heer Gerard van Tholl vervangen en zoo ras was die heer niet in de regering, of het begon, ook zelf al terwijl de heer Erberveld

nog hier was, niet weinig te hommelen, die daarom eerst met het laatste schip vertrok. Om een net denkbeeld van dit voorbeeld te hebben, moeten wij het wat hooger uit den grond ophalen.

De koning van Boni had buiten zijnen oudsten zoon, Sampowali (die tot het rijk van Goa, als vervanger van zijnen moederlijken grootvader beschikt was) nog een zoon, in 't gemeen Aroe Palakka, dat is, de koning van Palakka, doch anders Aroe Parang genaamd, die veel gaauwer dan de oudste ('tgeen die van Goa te laat vernamen, daar hij anders door dien vorst tot zijn vervanger zou gekozen zijn) en daarom door zijnen vader tot zijnen erf- en kroonprins beschikt was; buiten welke de koning van Boni nog een jonger zoon had, Aroe Mampoe genaamd, dien hij in veel later tijd kreeg. Deze Aroe Palakka nu had zich ondertusschen in 't huwelijk begeven met de dochter van den veldheer van Boni, een man van veel dapperheid en van zeer groote verdiensten, gelijk hij 't door zijne heldhaftige daden ook zoo ver gebragt had, dat hij veldheer van den koning zijn meester geworden was; doch anders geen man van eenige en veel min van koninklijke geboorte, zoodat de kinderen, die zijne dochter bij Aroe Palakka reeds gekregen had, geenszins, volgens de gewoonten der vorsten van Celèbes in eenige aanmerking konden komen, om naar de kroon van Boni te staan.

Derhalve sprak de koning van Boni dezen zijnen zoon hierover op zekeren dag, hem voor zijn bed ontboden hebbende, dus aan: «Dat, aangezien geen van de kinderen, die hij bij de dochter van zijnen veldheer Dain Mangimba hadde, volgens de rijkswetten van Boni, oit hoope tot de kroon konden hebben, om dat zij uit koninklijken bloede gesproten dienden te zijn, hij geerne zien zoude, dat hij, aan wien hij reets alle de rijkscieraaden, als zijnen toekomenden vervanger, overgegeven, en alle merkteekenen van eere, uitgenomen het goude zonnescherm, dat hij tot zijn dood toe voor zich meinde te houden, overhandigt hadde, nu eens na een dochter van koninklijken bloede, welkers kinderen met regt na de kroon zouden konnen staan, wilde omzien, op dat hij voor zijn dood zijn kroon, die hij hem na laaten zoude, nog eens (zoo hij voor zijn zoon of die voor hem mogt komen te overlijden) in hoope mogt zien rusten op het hoofd van een koninklijke spruit, die buiten alle twist de naaste daar toe zoude geregtigd zijn.» De prins Aroe Palakka den koning zijnen vader met veel aandacht over deze zaak gehoord hebbende, zeide: «dat hij het mede zoodanig begreep, en ook ten vollen genegen was hem te gehoorzamen,» en, om te toonen, dat hij het ook meende, zag hij ten eerste naar zulk een bonische prinses om, vond er een volkomen naar zijn zin en naar dien van den koning zijnen vader, en ging daarop bij dezelve, niet negen (gelijk 's lands wetten vereischten) maar alleen drie dagen huishouden, liep er weder af en liet ze zoo zitten, over welke daad de koning zijn vader zeer toornig was, 'tgeen echter bijgelegd werd, zoodat de koning het nu weêr meende vlak naar zijn zin te hebben; doch de prins waarschijnlijk door zijnen schoonvader Dain Mangimba omgezet, nam zeer schielijk de vlugt, zonder dat men in 't eerst wist, waar naar toe, of wat de reden van zijn vlugt was. Daar zijn er, die zeggen, dat de koning van Boni zijnen haan tegen dien van zijnen zoon vechten liet, en dat die vorst den haan van zijnen zoon, die den haan des konings overwonnen had, met grooten toorn in duizend stukken kapte. De zoon dit ziende en daarover zeer misnoegd, vraagde: «wat reden zijn vader had, om zich tegen zijnen onnoozelen haan zoo verwoed en wreed te dragen;» waarop hem de koning belastte stil te zwijgen, «of dat hij aanstonts met hem even eens, als met dien haan, handelen zou. De prins hierover nog meer ontsteld zijnde en zijns vaders woede, die hij kende, niet verder willende afwachten, is, zoo om deze als meer andere zaken, van daar gevlugt. Men ontdekte nogtans eindelijk, dat hij zich bij zijnen grootvader, den koning van Goa, ophield, terwijl zijn schoonvader naar 't gebergte van Mandar gevlugt was. Ondertusschen liet de koning van Boni zijnen zoon van den koning

van Goa weder eischen; doch die liet met beleefdheid aan den koning van Boni terug zeggen, dat hij eenen prins, hem zoo na in den bloede bestaande, als deze, geen lijfsberging had kunnen weigeren, en dat hij ook zwarigheid maakte, om denzelven aan zijnen vader, die nu op hem vertoornd was, over te leveren, verzoekende alleen maar een weinig uitstel, in hoop dat zich onderwijl een middel van verzoening tusschen den vader en zoon opdoen mogt. Daarop nu liet de koning van Goa aan den nederlandschen landvoogd van Macasar vragen wat hij Zijn Hoogheid, zoo die prins bij hem mogt komen vlugten, in dat geval voornamelijk, zoo de koning zijn vader hem dan wederom vorderde, zou raden te doen. De landvoogd en de raad van Macasar waren van oordeel, dat Zijn Hoogheid niet beter doen kon, dan den prins aan den heer landvoogd over te geven, die dan verder aanbieding deed van met zijnen raad tusschen beiden te willen gaan, om te zien of men deze zaak dan verder niet tot een gewenscht einde zou kunnen brengen. Ondertusschen kwam de koning van Goa te sterven en die van Goa namen in 't eerst in overleg of 't niet best was Aroe Palakka tot koning in des overledens plaats aan te stellen, aangezien hij veel schranderer, dan de prins Sampowali was; maar de veldheer en de eerste dienaar van staat van Goa, of van 't koningrijk van Macasar, Bontosongo genaamd, een zeer oud en bijzonder schrander heer, voorstellende dat des overleden konings uiterste wil was, dat de prins Sampowali hem vervangen zou, zoo werd er vooral, op 't aandringen van dien laatsten heer, die al in de oude macasaarsche verbonden zeer bekend was, goedgevonden dat deze oudste prins volgens 's konings wil, ook in zijn plaats komen zou. Deze aanstelling van den prins Sampowali tot koning van Goa geschiedde niet op de gewone landswijze, dat is, in een vergadering van al de koningen van Celèbes, bondgenooten der E. maatschappij, waarbij dan ook de twee gecommitteerden van den heer landvoogd en zijnen raad, van wege de E. maatschappij tegenwoordig zijn en daaraan toestemming geven moesten; maar de Macasaren deden dit maar volgens eigen gezag en gaven er den heer landvoogd en zijn raad maar kennis van, welke zaak wel gansch niet in den haak en tegen de oude wijze van verkiezing der Macasaarsche koningen was; maar die men nu echter stilzwijgens uit andere inzigten doorslippen liet; hoewel men, mijns oordeels kwalijk deed met zulke kwade gronden, vlak tegen het gemaakt verbond, te leggen voor een volk, 'tgeen gewoon is, als men het den vinger geeft, de geheele hand stout naar zich te nemen; behalven dat zulke stoutheden, zoo openbaar gepleegd, naderhand ook andere vorsten aanleiding gegeven hebben, om dit kwaad voorbeeld te volgen, gelijk omtrent 2 jaren te voren den koning van Boni, bij de dood des konings van Soping, zich er op dezelfde wijze, buiten kennis of toestemming van eenige gecommitteerden van de E. maatschappij ingedrongen en daarna aan den heer landvoogd en zijnen raad er maar kennis van gegeven heeft: waarover toen aan Hun Edelheden wel geschreven, doch waarover niet geklaagd en geen vertoog ter wereld tegen gedaan werd, waarom het bij de verkiezing van dezen nieuwen koning van Goa te ligter nagevolgd is. De koning van Boni ondertusschen, stampvoetende van toorn, omdat men hem zijnen gevlugten zoon geweigerd had weder te geven, klaagde in den raad der bondgenooten over 't geweld, dat men hem in dat opzigt aandeed, trok zijn kris zeer verwoed (gelijk hij toch al te haastig in al zijn doen was) in den vollen raad en verzocht, dat de bondgenooten tegen zijne wederspannelingen uittrekken en hem daarin behulpzaam wilden zijn. Zijn verzoek werd in den raad toegestaan, doch onder die bepaling dat men de koningen, waarbij zij gevlugt waren, niet moeijen, noch beleedigen zoude. Daarop geraakten de koningen van Boni en Goa in een openbaren oorlog tegen elkander en de E. maatschappij hield het met den koning van Boni, zendende in 1710 drie vaandels, van 48 man ieder, onder den hoofdman Jacob Steenbergen, aan dien vorst tot hulp om den koning van Goa tot overgave van den prins Aroe Palakka te dwingen. Deze kapitein vertrok ter orde van den landvoogd en den

raad van Macasar, in Julij met zijne drie vaandels naar Jongay, om zich daar met het leger van den dolldriftigen koning van Boni te vereenigen, daar de algemeene vergaderplaats daar was. Zijn Hoogheid gaf daarop ten eerste orde, om de artillerie te vervoeren en 't leger te doen bewegen, onder belofte van daarna, zoo ras er maar een vastigheid voor Goa gemaakt was, voor genoegzame levensmiddelen te zullen zorgen. De hoofdman Steenbergen had liever gezien, dat de koning met alles zoo voorbarig niet voortgegaan en met wat meer bedaardheid gehandeld had, van welk oordeel zijn eerste bedienaar van staat Carelessang mede was; doch daar was geen reden tegen Zijn Hoogheid te gebruiken, dreigende dat hij, zoo men hem niet volgen wilde, alleen zou henen trekken, hoewel het ellendig met hem zou afgeloopen hebben, zoo men hem niet tijdig bijgesprongen had. Echter dwong hij den heer Steenbergen, schoon nog alles zeer onklaar was, mede naar Goa te trekken. Men had op Jongay een vesting of sterkte gemaakt, waarvan aan den heer landvoogd den 14den Julij kennis gegeven werd. Den 15den dito brak de koning van Boni met zijn leger, 5,000 of 6,000 man sterk, naar Goa op, waarop dan de heer Steenbergen met zijne artillerie en volk mede volgde. En niet lang daarna geraakten de legers van beide de koningen aaneen. De koning van Goa had in verre na zoo veel volk niet, als die van Boni, maar zeer veel en schoon geweer. Deze vorsten waren niet lang aan elkander geweest of die van Boni namen de vlugt. Daarop schoot kapitein Steenbergen ten eerste toe, om de vlugtenden te stuiten en den vijand terug te drijven: maar tot zijne groote ontsteltenis, zag hij, dat de koning van Boni wegens een zware ontvangen wonde 't gevecht verlaten moest, verzoekende dat hij den koning van Loeboe, die hem van de dood bevrijd en het nu te kwaad had, bijspringen wilde. Indien hij nog maar een weinig langer in 't gevecht gebleven had, was hij weg geweest. Ook was zijn standaard en trom van staat, met meer andere rijkssieraden, in de loop gebleven. De heer Steenbergen deed dit; doch de koning van Loeboe verzocht hem terug te trekken, aangezien al de Boniers als schelmen de vlugt namen en zich niet schaamden zelf al hunne artillerie te laten staan; waarop dan deze kapitein besloot met den koning van Loeboe naar hunne legerplaats te keeren, gelijk die van Goa, zoo ras zij 't volk der E. maatschappij zagen, mede naar Goa trokken. In deze slag werd de koning van Boni met 2 kogels aan de linkerzijde door de lies van zijn been en zijn jongste zoon Aroe Mampoe door den buik geschoten. Den Tomillalang Aroe Palenna, een groote overste, werd het hoofd afgeslagen, en Aroe Goeroe Tojoemat, een van de voornaamste Loeboenezen, liet daar, met veel andere van zijn volk, het leven. Na den middag kwam de opperkoopman, de heer Hartenberg, in 't leger, die nevens den voornoemden kapitein, als gecommitteerden, uit naam van den heer landvoogd en den raad van Macasar, naar den koning van Boni ging, om zijne droefheid over zijne ontvangen wonde en verdere geleden schade te betuigen, te meer daar zijn twee beste oversten hier mede gebleven waren. De opperkoopman zocht Zijn Hoogheid te bewegen, om van Bontuwalak, waar naar toe de zijnen meest gevlugt waren en waar zij 't niet lang houden konden, op te breken, doch dit was voor een doode mans deur geklopt en diende alleen om zijne wonde, door zijne gedurige daarop volgende haastigheid, te verergeren, daar hij zeide, dat zijn leger weêr in een goeden staat, dat er geen gebrek aan hoofden in 'tzelve en dat zijn besluit was, niet eer voor dat hij zijnen zoon in handen had, van daar op te breken; bedankende te gelijk de E. maatschappij en den heer landvoogd voor den onderstand, die zij hem deden, waarmede dan de heer Hartenberg, zonder iets op dien vorst te kunnen winnen, tegen zijn wil vertrekken moest. 's Avonds kreeg men tijding, dat de wond van Aroe Mampoe zoo gevaarlijk niet was, als men in 't eerst gezegd had. Hij was met een werpspies schuins in den rug geworpen. Ook vond zich de koning tegen den avond beter. De hoofden van Aroe Palenna en Tojoemat, door die van Boni van de Macasaren voor 1 kati en 1 thail

goud verzocht zijnde, werd dien van Boni aan de poort Manassa tot antwoord gegeven dat men ze niet geven kon, daar zij beiden, den Tomillalang, en Crain Pankadjene, de een door Aroe Palakka en de ander door zijn schoonzoon, die in Goa woonde, reeds begraven waren. Wij hadden te dier tijd 100 dooden en gekwetsten bekomen, doch hoeveel die van den vijand waren, kon men met geen zekerheid zeggen: doch dit wist men, dat Aroe Palakka in 't been geschoten, en dat de zoon van Crain Bontemenompo dood gebleven was. Op Woensdag nen 16den dito kwam de koning van Tanetta, op last van den koning van Boni, bij kapitein Steenbergen, om hem kennis te geven, dat vermits hij van wege zijn wonde het opperbevel over 't leger niet meer voeren kon, den koning van Loeboe als eersten of opperveldheer, en dat hij hem, te weten, dien van Tanetta, als tweede en Aroe Belo als derde hoofd van zijn leger aangesteld, doch te gelijk ook goedgevonden had, dat zij buiten dien kapitein niets ondernemen zouden, waarvoor deze hoofdman den koning van Boni door dien van Tanetta bedanken liet. Ten 9 ure was er in 't hoofdkwartier een algemeene vargadering, waartoe de heer Steenbergen mede verzocht werd. Hij ging er naar toe met den luitenant Joannes Steenhof en den opperstuurman Jacob Stokvisch, en men vond toen goed, om in alles zeker te gaan, met pagers en kleine sterkten Goa hoe langer hoe meer te naderen. Ten 11 ure kwam er een gezant van Goa met een teeken van de halve maan, bij hen Karketako en Carkely genaamd. Deze eischte voor een zekere som gelds het hoofd van Dain Maroepa, waarop de koning van Boni liet weten, dat hij geen kennis ter wereld had, dat dit hoofd door iemand van zijn volk genomen was; doch, zoo hij 't gevonden had, hij het dezelfde eer zoude aangedaan hebben, die door die van Goa aan zijne overledene oversten bewezen was, en dat hij derhalve vast stelde, dat 't nog op het veld liggen moest. Hij voegde hier nog bij, dat hij niet gewoon was menschenhoofden te verkoopen, doch dat zij 't zelf op het slagveld konden gaan opzoeken en waar 't hen behaagde, begraven. Den 17den dito ging kapitein Steenbergen, benevens stuurman Stokvisch, den koning van Loeboe, Crain Aganonja en Aroe Oedjong, naar 't vorderen van de pagers zien, waar zij bevonden, dat de bondgenooten een pager op 't einde van Maneroeki begonnen op te werpen, dat ook benoorden de rivier van Goa, wat westelijker als de woning van Crain Bontosonggo, twee vijandelijke pagers stonden, en dat onze pager op die verheid daarvan gewerkt werd, als het buitengeregt van de landpoort op Macasar af gelegen is. Ook moest er na 't voltooijen van deze pager nog een gemaakt worden. Daarop liet hij 't veld naar Goa ontdekken, vond op de plaats, waar de koning van Boni gewond was, wel 20 of 30 dooden en eenige derzelve met de hoofden reeds afgekapt, liggen. Te dezer tijd trokken 6 of 700 Macasaren buiten de Bonische poort van Goa, posteerden zich buiten deze poort en tusschen hunne pager waar zij bleven liggen. De koning van Boni en zijn zoon bevonden zich nu redelijk, wier gezanten door Soeropojako als hoofd geleid, ten 4 ure aan die van Goa kwamen indachtig maken, dat, eer die van Boni en Goa Mohammedaansch werden, zekere Lateredoeni koning van Boni en zekere Soedang koning van Goa was, en dat beide deze koningen toen zeer goede vrienden geweest waren, welke vriendschap nog onlangs, toen de koning van Goa en Crain Bontosonggo zich op Tsjinrana bevonden, op het huis Latemojoe weêr bevestigd was. Ook voegden zij hierbij, dat zij tot onderhouding van dezelve nu 1 kati en 1 thail goud bragten, daar er nu reeds bloeds genoeg, tot koeling van de gramschap des konings van Boni, over de vlugt van zijnen zoon, gestort was; latende door Aroe Oejong daar nog bijvoegen, dat zij vergeten waren, dat de E. maatschappij van ouds der beider rijken welstand altijd gezocht, en dat zij veel proeven daarvan gehad hadden. En om te toonen, dat hij daaromtrent redelijkheid gebruiken wilde, zond hij haar nu 2 kati en 2 thail goud, begeerende niet anders, dan 'tgeen 't oud Mohammedaansch geloof medebragt; doch dat zijn zoon tegen hem gezondigd had, en dat het billijk was, dat hij

voor hem een voetval deed en vergiffenis verzocht, die, toen hem ze aangeboden was, daar niet naar had willen luisteren, behalven dat hij ook de vermaning van de E. maatschappij verworpen had, waaruit men moest oordeelen, dat zijn zoon niet anders, dan 't bloedvergieten van vele onschuldigen en te gelijk ook moedwillens zijn eigen dood zocht. Daarop vertrokken de gezanten en de 2 kati en 2 thail goud werden nog denzelfden avond teruggebragt, daar die van Goa dit goud niet hadden willen aannemen, dewijl die van Boni ook hun 1 kati goud teruggezonden hadden, zonder dat zij hierop eenig ander antwoord gaven. Op Vrijdag den 18den dito geraakten beide de pagers, de eene op Maneroeke en de andere wat verder gelegen, voltooid en zij werden door Aroe Salekette en door die van Tamoenang bezet. Van dezen morgen werd 's konings wond ook gespuit en was de opperwondheeler Mr. Jacob de Poorter van gedachten, dat de koning met 3 kogels getroffen was, en dat er een achter in 't spier van den bil en de twee anderen door de lies in 't hol geraakt waren. Wegens de prins Aroe Mampoe kreeg men berigt, dat zich die nu redelijk wel naar den tijd bevond. Den 19den dito waren de bondgenooten bezig, om de pagers op den hoek van Pakedjene op te werpen; doch moesten die, om den sterken aanval en 't onophoudelijk schieten, staken. Op Zondag den 20sten dito verzochten de koningen van Boni, Loeboe en Tanetta, om 2 stukken geschut, zijnde 3 ponders, om die tot zekere onderneming te gebruiken, waarop men eerst 't antwoord van den heer landvoogd afwachten moest. Deze morgen geraakten die van Boni met die van Goa, over 't maken van die pager op Pakedjene, weder aan elkander, bij welk voorval de bondgenooten braaf stand hielden, waardoor de onzen, in 't maken van den vorigen pager belet, met een nieuw pagertje ten eerste in staat van verdediging geraakten; doch zij verzochten nogmaals 2 stukken geschut te mogen hebben. Men zeide, dat wij te dier tijd 20 dooden en 25 gekwetsten, en dat die van Goa er niet veel minder hadden; ook bragt men de twee hoofden van Carretojo, Peranakan Malajoe (dat is, een Maleisch inboorling) en van Dain Mangapa, zoon van den koning van Bontein, bij den koning van Boni. Het eerste werd Crain Bangkebe en 't laatste door de Towadjos gekregen, en deze hoofden zijn, op 't verzoek der vrienden, aan dezelve wedergegeven. Tegen den avond kwam de koning der Towadjos aan kapitein Steenbergen zeggen, dat hij op dezen dag 46 gekwetsten en 4 dooden bekomen had; ook hadden die van Tanette, vermits zij zeer dapper stand hielden, novens die van Bankle al eenige schade geleden. Den 21sten dito trokken de bondgenooten weder uit hun legerplaats, tastten de Macasaren met veel dapperheid aan en stonden als mannen, gansch onbeweeglijk; doch de koning van Loeboe verzocht wederom 2 stukken geschut met hun toebehooren en met de bosschieters, waarop de nader orde van den heer landvoogd eerst moest afgewacht worden. De koning van Goa was met den grooten standaard tot voor ons pagertje gekomen, maar zoo dapper afgeslagen, dat hij geen lust had, om weder te verschijnen: want hij werd met drie verscheiden kogels gekwetst en was daarop met zijnen opgerolden standaard stil naar Goa geweken. Daarbenevens waren er al 11 vorname afgekapte hoofden voor den koning van Boni gebragt, dat de bondgenooten geen kleinen moed gaf, te meer, toen zij 't verzochte geschut van den heer landvoogd bekwamen, waarop zij de Macasaren geheel verdreven en de pagar voltooid raakte. Men had Aroe Palakka op dezen dag, noch gisteren, buiten vernomen, waaruit sommigen gisten, dat hij mede mogt gekwetst zijn, waarop echter niet de minste staat te maken was, aangezien men niet hooren kon, wat schade de bondgenooten hen aangedaan, of wat zij daarbij geleden hadden. Nadat nu de pager den 22sten dito voltooid was, werden de koningen van Loeboe, Tanette, Tocratte, Bangkle en van Salekette op de regter en de koningen van Soping, der Towadjos, die van Mandar en Tampaning op de linkervleugel geplaatst, en men stelde de Boeginezen vlak voor de pager, terwijl de koning van Boni op Jongay zijn rust hield, latende het oppergezag

over zijn leger nog aan den koning van Loeboe, die hij wilde dat met den koning van Tanetta over alles, daar dit een vorst van ervarenheid was, eerst raadplegen zou. Ondertusschen begeerde de koning van Boni, dat Crain Lepecassing en zijne lijfwacht maar bij hem zouden blijven, om hem tegen eenig schielijk toeval te dekken; aangezien er besloten was, dat de bondgenooten daags er na opbreken zouden. 's Namiddags kwamen er twee gezanten uit Goa, te weten, Dain Matoeling en Dain Karkelli; doch deze zeiden last te hebben, van niets, dan in 't bijwezen van den koning van Loeboe te zeggen; 'twelk dan eindelijk geschiedende, bestond hun geheele boodschap daarin, dat de koning van Loeboe als middelaar tusschen de koningen van Boni en Goa zoude mogen handelen; dat al zoo veel was, of zij niets verzochten, daar zij wel wisten, dat daarop niets volgens zou. Op woensdag den 23sten dito bevond zich de koning van Boni zeer fraai en men kreeg toen ook berigt, dat Crain Pangkanene in de laatste treffing doodgebleven en dat Aroe Palakka in zijn been gekwetst was, waarop de koning van Loeboe de gemeene zaak nader met Crain Aganonja, Aroe Belo en met den eersten bestuurder van 't rijk van Boni Carelessang overleide, en in welke bijeenkomst door de bondgenooten goedgevonden werd, een minnelijken maleischen brief uit naam der E. maatschappij aan den koning van Goa, aan Crain Bontosonggo en aan de verdere rijksgrooten van Macasar te schrijven en daarbij nogmaals de overgave van Aroe Palakka aan deszelfs heer vader te verzoeken, met verzekering dat dan de oorlog ten einde zijn zoude. Hij werd door eenen Boemi Parigi, vergezeld zijnde van een hollandsche vlag, die men vooruit droeg, gebragt en men liet dezen vorst ook verder aanzeggen, dat hij hiermede de E. maatschappij groot genoegen geven, doch dat hij zulks niet doende, oorzaak wezen zou van al het onnoozel bloed, dat verder om zulk een geringe zaak, die men zoo gemakkelijk bijleggen kon, stond vergoten te worden; betuigende dan geen deel in 't allerminste daaraan te willen hebben en dat zij hem konden verzekeren, dat hij nu voortaan door dezelve vrij sterker, dan hij tot nog toe zou aangetast worden. Den 24sten dito kwamen er gezanten van Goa, om op den brief van de heeren landvoogden Erberveld en van Tholl te antwoorden; zij waren met hun drieën, te weten, Crain Bontepaja, den Sabandar Crain Gressic en Glarang Manassa, benevens een tolk; doch zij bragten een zeer bespottelijk antwoord, weshalve hen niet toegelaten werd naar 't kasteel Rotterdam te gaan en gelast om, zoo zij iets nader te zeggen hadden, dit in 't leger maar voor te stellen en af te handelen. Zij zeiden echter, dat Crain Bontosonggo zijn uiterste best gedaan had, om Aroe Palakka te bewegen, dat hij weder naar den koning zijnen vader keeren wilde, doch al zijne beweegredenen waren door dien prins verworpen en men had op hem niets kunnen winnen, zoodat het aan hem veel meer, dan aan den koning of de grooten van Goa haperde. Ook verzochten zij, dat de koning van Loeboe zelf eens in Goa geliefde te komen, om hem daarover aan te spreken, daar zij oordeelden, dat zijn gezag en zijne beweegredenen zeer veel bij hem zouden gelden; doch deze koning sloeg dit vlak af, daar hij naar de heeren landvoogden en naar zijnen vader niet had willen luisteren. Den 25sten dito kwamen de gezanten van Goa weder in 't leger, doch men vond goed hen vooraf te zeggen, dat, zoo zij met geen andere voorwaarden van vrede kwamen, zij maar weder vertrekken konden, daar zij niet genegen waren, zich van hen om den tuin te laten leiden, en dat men besloten had met het maken van de pagers zoodanig voort te gaan, dat men ten eerste onder Goa mogt geraken. Ondertusschen klaagde de opperwondheeler Mr. Poorter aan den heer landvoogd van Tholl, dat hij, van wege de kleinzeerigheid en pijnlijkheid des konings van Boni, het noodige tot het genezen van zijne wonde niet doen kon en derhalve best oordeelde, dat de heer landvoogd hem toch geliefde te doen begrijpen, dat er geen ander middel was om hem spoedig te genezen, dan 'tgeen door hem reeds aan den koning voorgeslagen; maar 'tgeen hij verachtelijk van de hand gewezen, behal-

ven dat men ook groote vrees voor een schielijke verergering had, indien er ten eerste niet tegen voorzien werd; waartoe de koning meer geduld noodig had. Ten 2 ure ging kapitein Steenbergen naar den heer landvoogd, om over eenige zaken van gewigt te spreken, na welke verrigting en zijne terugkomst in 't leger, men goed vond den vijand aanstonds weder aan te tasten. Den 26sten dito werd er zeer sterk met geschut op 't huis van Crain Bontosonggo en nog een pagertje, op 't hoog pad voor de poort van Marassa staande, geschoten, waar de onzen ook een pager met der haast opwierpen, het welke zij weer op nieuw den 27sten dito op den kant van de rivier deden. Den 28sten dito deed de vijand een uitval 's nachts ten 1 uur op de pager der Loebonezen; doch zij werden deftig teruggeslagen. Zij vernieuwden dien uitval nu en dan wel weder, met 6 of 700 man te gelijk door de poort Crongrong op Aroe Belo's volk; doch zij werden even, als te voren, dapper door dien vorst ontvangen, te meer, daar kapitein Steenbergen den vorst Aganonja tot zijn hulp zond. Den 29sten dito besloot men, om daags er na op 's vijands pager een algemeene storm te doen; doch men vernam na den middag, dat de vijand zijn westelijke pager verlaten had en nu al over de rivier getrokken was, reeds bezig zijnde om daar een nieuwe pager te maken en post te vatten. Heden was de koning van Boni vrij beter en wat geduldiger, dan te voren, zoodat er nu hoop was, dat zijn wonde spoediger zou genezen worden. Den 30sten dito viel er niets van belang voor. Den 31sten dito tastten de onzen een pagertje van den vijand, zonder gevolg, daar 't ons wat tegenliep, aan. Ook werd hier een korporaal met een spat gekwetst en ons kanon, met veel gevaar van het te verliezen, teruggebragt. Verscheiden anderen werden hier gewond; maar daarentegen hadden de volkeren van Timoerong, Salekette en de Towadjos zich over de rivier in een sterke pager van den vijand geposteerd en bij 't overkomen van deze rivier verscheiden andere Macasaarsche opgeworpene vastigheden ontdekt; waarop men dan goedvond een vergadering der bondgenooten, in welke de heer landvoogd mede tegenwoordig zijn zoude, daags er na te beleggen, waarin den 1sten Augustus besloten werd, dat de bevelhebber Stokvisch met eenige artillerie een aanval op zekeren pager doen, en dat hij 2 stukken, 6 of 8 ponders, mede nemen zoude; doch zijn togt was te vergeefs, daar de bondgenooten niet eens hadden durven aanvallen. Den 2den wierpen de onzen op 't pad bij nacht een pager en de Macasaren op 't einde van dit pad er twee op, tastende 's avonds een pager van ons op de kant van de rivier, welke door Aroe Jaling bezet was, aan. Men miste dien avond den grenadier Jan Lammekens, die den 3den door die van Goa overgeleverd werd. Ook werd de pager over de rivier door de onzen veroverd, en op den 6den (daar er den 4den en 5den dito niets voorviel) weêr een pager door 't volk van Maros digt bij Theyn gemaakt, uit welke men met handmortieren gemakkelijk vuur in de stad Goa werpen kon. Ten 9 ure kwamen eenige afgezondenen van Goa, te weten Carrekalle en Carretacko, door den koning en grooten van Goa gelast, om aan Radja Loeboe te vragen, waarom hij een pager zoo digt voor Theyn dezen nacht had laten maken, daar de koning van Goa gisteren avond al had laten weten, dat hij heden gezanten zenden zoude, om een stilstand van wapenen te verzoeken. Hierop gaf de koning van Loeboe tot antwoord, dat zulks geschied was, om onze andere pagers te verzekeren, en dat die pager de goede voorstellingen van vrede niet verhinderen zoude; behalven dat die van Goa den ganschen nacht op den pager van Aroe Belo geschoten hadden, weshalve hij zeer goede redenen had om met dit zijn werk voort te gaan, daarbij voegende, dat, zoo hun koning nog iets voor te stellen had, hij dat dezen middag nog doen moest of dat hij te laat komen zoude. Daarop werd ten eerste orde gegeven, om de pager voor Theyn nog grooter te maken, om met kanon en mortieren den vijand te kunnen aantasten. Pas na den middag kwamen die gezanten van Goa weer bij den

koning van Loeboe, verzoekende uit naam van hunnen koning uitstel tot morgen, om nadere voorslagen te doen; doch de koning van Loeboe wees dit van de hand en zei, dat, zoo zij 't goede in den zin hadden, zij dat nu volgens 't verzoek der E. maatschappij dienden te doen. Echter vond men goed hen zoo lang te laten wachten, tot dat Radja Loeboe hierover met den koning van Boni en met kapitein Steenbergen eerst zou gesproken hebben, die goedvonden dien eenen dag (daar dit volgens de Celebische grond- en landwetten niet wel mogt geweigerd worden) aan den koning van Goa toe te staan, mits dat zij bij eede op den coraan dan morgen weer hier moesten ver schijnen, om hen verslag van een vast besluit des konings en der grooten te doen; doch vooraf maakte men hen ook bekend, dat zij met hetgene de E. maatschappij eischte, zouden moeten te vrede zijn. Hierop nu was er zoo lang stilstand. Tegen den avond werden de daken der huizen in Thein afgenomen, 't geen naar geen vrede geleek. Den 7den dito werden de pagers voor Theyn door die van Maros dezen nacht al meer versterkt. Daarop verschenen de gezanten van Goa ten 10 ure voor onze pager met een brief van Aroe Palakka in 't Maleisch, bij welke die prins verzocht, om met kapitein Steenbergen te mogen spreken. Men nam den brief aan, doch men moest op 't verzochte eerst last van den heer landvoogd hebben, die vooraf aan de gezanten deed zeggen, dat, zoo Aroe Palakka met zijn vrouw en kinderen in 't kasteel Rotterdam zich zelven begeven wilde, hij daar in volle zekerheid wezen zou, waarop men nog dezen avond klaar antwoord diende te hebben, of dat de bondgenooten met hun werk anders voort zouden gaan. De heer Steenbergen herhaalde dit alles nog eens tegen de heeren gezanten in 't bijwezen van den koning van Loeboe, van Crain Aganonja, van Aroe Beloe en van den Tomillalang Aroe Oedjong in de legerplaats, opdat zij geen reden mogten hebben van te loochenen, dat zij behoorlijk en dubbel over gewaarschuwd waren. Ook maakte deze kapitein aan den koning van Boni bekend, dat zijn zoon, de prins Aroe Palakka, een brief aan den heer landvoogd van Tholl geschreven en wat hij aan Zijn Ed. wegens zijn genomen besluit daarin neder gesteld had, hetwelk dezen vorst zeer wel behaagde. Ondertusschen verschenen de gezanten, te weten Jennang Oeni en Soeroe Pajacko weer voor onze pager, aan welke de heer Steenbergen kennis gaf, wat orde de heer landvoogd omtrent het afhalen van den prins Aroe Palakka gegeven, dat hij (kapitein) zelf last om hem in 't kasteel geleiden, en dat de heer van Tholl het verdere verzoek van den prins mede toegestaan had, weshalve er geen langer uitstel te wachten viel. Zij verzochten zeer ernstig, dat dewijl zij niet in staat waren, om dezen avond nog antwoord te brengen, men de goedheid wilde hebben, om maar tot morgen vroeg te wachten; ook zeiden de gezanten, dat Aroe Palakka zeer genegen was, om bij de E. maatschappij over te komen; doch dat hij bevreesd was, zoo lang als hij 't leger der bondgenooten daar nog zoo uitgestrekt liggen zag; hij verzocht derhalve, dat zij eerst wilden opbreken, welk ongegrond verzoek hem afgeslagen werd en dien prins geraden ten eerste onbevreesd over te komen, onder verzekering dat de E. maatschappij hem voor al, wat hem ook ontmoeten kon, beschermen zou. Daarop kreeg hij nog tot 9 uren uitstel, om dan ronduit te zeggen of hij genegen was over te komen, of niet. De gezanten gingen derhalve om hem dit af te vragen en hij liet daarop weten, dat hij nu niet overkomen kon, daar 't hun dag van godsdienst was; doch dat hij, zonder eenig uitstel morgen tot ons overkomen zoude, verzoekende gedienstig om eenige soldaten, die hem uit de poort van Boni ontmoeten en naar zijn vaartuig geleiden zouden, alsmede dat wij Theyn in bezetting wilden nemen, om het van allen overlast te bevrijden. Men stond aan den prins dit verzoek toe en men gaf hem verzekering, dat eenige Europeanen hem komen afhalen en zeker naar 't kasteel Rotterdam geleiden zouden; van al hetwelke behoorlijke kennis aan de koningen van Boni, Loeboe, Crain Aganonja en Aroe Belo tot hun volkomen genoegen gegeven werd.

Tegen den avond kwam hier een ruiter met een brief aan kapitein Steenbergen, met last van den heer landvoogd, om verdacht te zijn, aangezien den prins Aroe Palakka zijn verzoek, om door eenige soldaten afgehaald te worden, was toegestaan, dat er een troep van 36 man, onder 1 sergeant en 2 korporaals hem diende toegezonden te worden, van welke ook eenige voor een korten tijd zouden dienen om Goa en Theyn te bezetten. Daarna liet men Aroe Palakka door den tolk Brugman vragen, wanneer hij zou buiten komen; doch de koning van Goa deed zeggen, dat hij zelf morgen met zijnen broeder mede naar 't kasteel gaan en hem geleiden zoude; doch de tolk had Aroe Palakka zelf niet kunnen spreken, vermits hij heel achter in de stad woonde. Ook liet de koning van Goa verder zeggen, dat hij nog niet wist op wat uur en of hij te water dan te lande komen zoude. Den 9den Augustus 's morgens ten 9 ure kwamen zij ons aandienen, dat de koning van Goa en de prins van Palakka gereed stonden om aanstonds buiten te komen. Daarop zond kapitein Steenbergen den troep tot geleide van den prins geschikt, en men zag hem aanstonds daarna met hun hofstoet de Bonische poort uit, en langs den hoogen weg over Maritjaja naar 't kasteel trekken. Hun stoet was wel 1600 zielen sterk en dit overkomen van den prins duurde, eer alles in orde was tot 's avonds ten 5 ure. Ook wilden de prinsen van 't gevolg des konings van Goa en Aroe Palakka in 't eerst hunne krissen niet overgeven, dat zij daarna echter allen aan den landvoogd deden, die hen ze toen wedergaf. De sergeant Cornelis van Oosten was met 24 man in Goa getrokken, waarop zij door Crain Bontosonggo in Goa en een korporaal met 6 man in Theyn gelegd werden, om daaromtrent alles goede orde te stellen. Die van Boni begonnen, zoo ras de koning van Goa en de prins voorbij onze pager getrokken waren, niet weinig met hunne hasagaijen te tsjakalile en te schermutselen, 'tgeen deze twee vorsten zeer mishaagde, aangezien deze prins zich aan de E. maatschappij, maar geenszins aan die van Boni overgaf. Hij liet hiervan ten eerste kennis aan kapitein Steenbergen geven, met verzoek, dat dit mogt gestuit worden, gelijk die heer dat ook aanstonds deed beletten. Den 10den ging kapitein Steenbergen met de Messrs van der Stell en Happon naar de verblijfplaats des konings van Boni, om zekeren last bij Zijn Hoogheid uit te voeren. Crain Bontosonggo verzocht ook eenig volk tot zijn geleide, aangezien hij genegen was, morgen mede in 't kasteel Rotterdam te komen; maar daar die heer ondertusschen onpasselijk werd, liet hij het op den 11den zeer beleefd af weten. Den 12den dito vertrokken de gecommitteerden van der Stell en Happon, nadat zij hunnen last uitgevoerd hadden; doch Crain Bontosonggo liet weten, dat de Boeginezen een vaartuig, hem toebehoorende en van het eiland Sumbawa komende, aangehouden hadden, 'twelk hij verzocht dat ontslagen mogt worden, gelijk ten eerste geschiedde. Ook viel er toen niets verder van belang voor. Den 19den dito ging de koning van Goa met eenige grooten voorbij onze pagger naar 't kasteel, op welken tijd ook de verbonden vernieuwd en al 'tgeen nog noodig was, volkomen tusschen Hun Hoogheden en den heer landvoogd met al de bondgenooten gesloten, waarop kapitein Steenbergen nog denzelfden avond gelast werd orde te geven, dat het leger opbreken en scheiden zou, gelijk op Woensdag den 20sten Augustus de terugtogt naar Oedjong Pandan daarop gevolgd is, zijnde onze troepen 's morgens ten 8 ure, daar zij met het aanbreken van den dag opgebroken waren, al in die vesting gekomen.

Men zegt dat aan de Macasaren bij 't maken van deze vrede opgelegd is:

I. Alle de leenlanden weer te geven.
II. Alle de geroofde sieraden aan de kroon van Boni weer uit te keeren. Dat geschied is.
III. Eenige Chinezen, die veel voetangels gemaakt hadden, ons in handen te geven.

IV. Gezanten naar Batavia te zenden, om vergiffenis van Hun Edelheden te verzoeken; die den heer Erberveld kort er na gevolgd zijn.
V. Goa's muren te slechten.

Naderhand is de koning van Goa op den 2den October weder met zijn twee vrouwen, met Crain Bontosonggo en meer andere grooten in 't fort geweest, waar zij op een vet schaap (het grootste, waarop men de koningen van Boni en Goa, bij hun komst in 't kasteel, onthalen kan, daar zij zeer daarop gezet zijn) zeer heerlijk onthaald werden, te meer dewijl dit de eerste maal was, dat zij den nieuwen heer landvoogd kwamen begroeten. Ook sprak men te dier tijd over het gedoente van Crain Bonterambo (Crain beteekent een prins en ook een prinses) en dat van haren man, den koning van Coeti tegen den koning van Pasir, daar beide deze vorsten van Borneo onder den koning van Goa stonden; doch die zaak was van een langer adem en zij heeft naderhand nog veel moeijelijkheden gegeven. De koning van Boni was den 3den October van zijn wonde nog niet genezen, doch de opperwondheeler Mr. Bombergen had er nu moed op; hoewel deze vorst zeer ongemakkelijk te behandelen was, waartoe zijne zwaarlijvigheid zeer veel deed. Ondertusschen was de oude landvoogd alhier, de heer Erberveld, nadat alles tot stilte geraakt was, op den 7den September naar Batavia vertrokken, die den heer van Tholl in dien bekommerlijken tijd zeer veel dienst gedaan had (want anders kon hij, dewijl zijn tijd uit en hij vervangen was, maar naar Batavia vertrokken zijn, daar nu alles voor rekening van de heer van Tholl liep) gansch niet wel met ten eerste naar Batavia tot zijnen laste (zoo men mij berigt heeft) te schrijven, dat hij daar alles had laten vervallen, en dat hij, daar nu nieuwelings gekomen, al den last van 't vervallene te vernieuwen, zou moeten dragen. Hun Edelheden, die niet begeeren, dat men op de buitenlandvoogdijen eenige onnoodige onkosten doen zal, namen dit juist zoo breed niet op, als de heer van Tholl wel had gemeend, behalven dat zij wel wisten, dat de heer Erberveld, buiten hun uitdrukkelijken last, niet bevoegd was eenige onkosten van belang te maken; en daarom verwaardigde de heer Erberveld zich niet eens, om zich daarover bij Hun Edelheden te verantwoorden. Men zeide in dezen tijd ook, dat er een geheel andere pot te vuur en dat de koning van Boni, die toch niet rusten kon, van voornemen was, om weêr nieuwe voorstellen en eischen wegens de landen van Lange Lange, Bontopanno, Batte Poeteh, enz. te doen; maar dat hij vooreerst best keurde, zoo lang te wachten, totdat hij op zijn laatste schrijven aan Hun Edelheden antwoord zou bekomen hebben.

Achtste Hoofdstuk.

Wonderlijk voorval in 1711 met eenige Saleyrezen. De heer van Tholl 1712 overleden. Door de heer Sipman als gezaghebber en 1713 als landvoogd vervangen. Verdere zaken van Aroe Palakka. En van Radja Tambora. De heer Sipman beschreven. De veroveringen van den heer Speelman ten grooten deele verwaarloosd. Zeldzaam voorval onder den heer Dubbeldekop. Die den koning van Boni toestaat die van Goa aan te tasten. Wat er bij aansteliing des nieuwen konings van Goa 1694 enz. gevolgd is. De koning van Boni palmde ook veel landen in. Vertooning dat men te veel land aan den koning van Goa afgestaan en wie daartoe aanleiding gegeven heeft. Men moet de Macasaren streng besturen. Onvoorzigtige beschuldiging

van den koning van Bima, die bleek onschuldig te zijn. De heer van Thye herstelt deze zaak. Radja Palakka stelt eene van zijne bijwijven tot koningin van Soping aan.

Den 1sten Maart 1711 viel er een zeer droevige zaak in 't kasteel Rotterdam voor. Eenige lieden van 't eiland Saleyer over eenigen tijd naar den koning van Boni gevlugt en door de E. maatschappij van dezen vorst geëischt zijnde, om ze als wegloopers aan den heer landvoogd over te geven, werden dezelve 40 in getal, op zekeren dag door dezen koning aan dien heer gezonden. Zij kwamen onder 't opzigt van een zeer oud man in de vesting, waarop kapitein Steenbergen hen, volgens gewoonte, hunne krissen afeischte; 'twelk zij niet gewoon, of wel voor iets kwaads bevreesd zijnde, had die oude man, al stampvoetende, zijn kris uitgerukt, in de grond gestoken en ze er weêr uitgehaald; waarop al de anderen ten eerste amok speelden en ieder op zulk eenen, dien zij maar met hun geweer begaan konden, aanvielen, onder welken zij toen ook kapitein Steenbergen en meer anderen doodelijk gewond hadden, zijnde het duizend tegen een, dat de heer van Tholl niet mede onder den voet gestooten was. De meeste van deze wegloopers werden met de kolven der snaphanen doodgeslagen, doch eenige werden gevangen genomen, ook waren er 7 of 8 Europeanen dood gebleven. Zij hadden kapitein Steenbergen zoo wel geraakt, dat hij 3 dagen daarna stierf, en de kapitein lieutenant Steenhof volgde in zijn plaats. Hij werd na zijn dood van onvoorzigtigheid in 't afeischen der krissen, alsof dat geen manier meer was, beschuldigd en dus al de schuld van dit ongeval op den dooden geschoven, daar 't immers in 't geval van Aroe Palakka bij zijn overkomst gebleken is, dat 't overgeven der krissen wel ter dege de gewoonte tot nu toe is. Den 7den Junij 1712 overleed de heer van Tholl hier, waarop de heer Hartenberg het gezag tot den 9den October waarnam; doch in de maand van September hoorde men op Batavia, dat de rijksgrooten van Goa hunnen koning op eigen gezag afgezet en den koning van Tello tot hunnen koning hadden aangesteld, twee kwade zaken, tot geen van welke zij de allerminste magt hadden, veel min om dit buiten kennis van de regering van Macasar te doen. Men schreef dit aan Hun Edelheden, die daartegen in het toekomende de noodige orde stelden, nadat de heer Joannes Philippus Sipman, gewezen tweede in Amboina, op den 9den October de landvoogdij van Macasar en 't gezag van den heer Hartenberg overgenomen had. Hij was van dien tijd af maar gezaghebber; doch werd in 1713 landvoogd. De prins Aroe Palakka zat in 1713 nog in de vesting Rotterdam gevangen; en, zoo het den naam had, onder onze bescherming, maar ondertusschen mogt hij er niet uitgaan, daar men dan weer voor nieuwe moeite vreesde, vermits hij niet genegen was, zich voor als nog aan den koning zijnen vader over te geven; maar den 23sten Augustus kregen wij tijding op Batavia, dat hij dit leven moede, uit de vesting gevlugt en genegen was zich op nieuw tegen den koning zijnen vader in postuur te stellen. Hoe dit nu afgeloopen is, kan ik niet zeggen, daar ik sedert geen berigt meer over dit stuk bekomen heb.

Den 23sten Augustus was er op Bima weêr eenige beroerte door bestel van den koning van Tambora geweest, die schoon hij over zijne te voren aangeregte moord van de koningin van Dompo op Bima en over zijn stout optrekken met 2.000 mannen tegen ons volk, zoo lang aan de Kaap gevangen gezeten had (gelijk ik hem daar in 1705 op de woning van den heer landvoogd van der Stel in Hottentots Holland met zijn vrouw gezien en gesproken heb) nu nog niet rusten kon en zich dus nu weder in nieuwe moeijelijkheden ingewikkeld had. Hij had te voren getracht, om den koning van Dompo zelf te vermoorden, doch dien niet vindende, zich aan zijne gemalin gewroken en zijn voornemen was toen zich meester van Bima, Dompo en van de drie overige rijken op 't eiland Sumbawa te maken, dat hem mislukte. Hij was uit zijne

gevangenis aan de Kaap door de heer Johan van Hoorn pas verlost en op Batavia gekomen; en werd in 1713 om zijne nieuw verwekte beroerte op Bima, door zijn schrijven en woelen, weêr naar de Kaap naar zijn oude gevangenis, waar hij nu wel blijven zal, gezonden. Wat er nu verder bij de regering van den heer Sipman (die in 1721 hier nog regeerde) voorgevallen zij, is mij onbekend, dan dat ik alleen tot lof van dien heer zeggen moet, dat ik de eer heb om Zijn E. voor een wakker en braaf bestierder en voor een zeer beleefd, minnelijk en gulhartig heer te kennen, zoodat ik vast stel, dat Macasar onder zijn bestuur sedert gelukkig geweest, gelijk 't geen geringe blijk er van is, dat Zijn Ed. in 1722 daar nog zijnde, buitengemeen raad van Indien geworden en 1723 vervangen is door den heer Johan Frederik Gobius, geweezen veldheer op Java, doch laatst geheimschrijver van Hun Edelheden.

Nu zoude ik van deze stof wel kunnen afstappen, maar moet hier nog iets bijvoegen, 't geen ik oordeel voornamelijk tot de zaken van Macasar te behooren. Dat de Ed. heer Speelman door zijn heerlijke verovering van Macasar een grooten steen van 't harte der E. maatschappij geligt en haar omtrent Amboina en de verdere groote Oost, (waardoor men Celebes, Amboina, Banda en de Moluksche eilanden verstaat) zeer gerust gesteld heeft, is reeds vroeger in 't breede vertoond; maar wat heeft het ons veel kunnen helpen, dat wij op Macasar vele landen daarbij bekomen hebben en door 't storten van zooveel bloed meesters daarvan geworden zijn, vermits men daarna door 't plegen van deze en gene onvoorzigtigheden, en op verscheiden kwade berigten van baatzoekende lieden aan Hun Edelheden, van tijd tot tijd zoo veel landen aan deze kleingemaakte en zoo deftig gekortwiekte koningen weder gegeven heeft (onder voorgeven, dat het maar kleine stukjes land waren, die deze koningen van Hun Edelheden verzochten, maar dat zulke landvoogden wel beter wisten, en daar zij gewigtige redenen toe hadden, om echter andere getuigenis daarvan te geven) dat de heer Speelman zoo Zijn Ed. eens weder opzien mogt, naauwelijks eenig overschot van die groote en menigvuldige landerijen, door Zijn Ed. zoo dapper veroverd, meer vinden zou, daar deze koningen, volgens hun listige gewoonte, 't eene voor en 't andere na hier weêr ingepalmd hebben, stellende dit hun verzoek dan bij Hun Edelheden zeer gering voor, nadat zij zulk een landvoogd vooraf door geschenken in de stilte hadden weten op hun zijde te krijgen, om een gunstig berigt aan Hun Edelheden te geven, op welk berigt echter deze landen (zoo mij van aldaar zeer kundige lieden berigt is) door Hun Edelheden nooit aan die koningen gegeven zouden zijn, indien zij een nette kaart van Celebes (gelijk dat behoorde) in hun raad gehad hadden, dewijl zij dan te groote onderscheid tusschen 't voorstel en de grootheid van zulk stuk lands, dat verzocht werd, ontdekt zouden hebben. Zeker heer, die lange jaren op Macasar gelegen en al die zaken zelf bijgewoond heeft, heeft er mij een net berigt van gegeven, 'tgeen ik, zoo als 't mij opgegeven is, hier bijvoeg.

Een van de eerste heeren, die daarover veel aanvechting (zoo die heer zegt) geleden heeft, is de heer Dubbeldekop geweest. Hij werd door den koning van Boni of door Radja Palakka sterk aangezocht, niet alleen om zekere landen weder te hebben; maar verzocht ook verlof om op die van Goa los te mogen gaan. Om zijn oogwit te bereiken, bood Zijn Hoogheid hem zeer veel fraaije geschenken van goud aan en zelfs ook een goud Pinangbekken met zijn toebehooren. Hij schreef hier een brief over aan den heer Harthouwer, terwijl hij nog omtrent Pannakoke dreef, die hem daarop een twijfelachtig antwoord gaf, daar alleen bijvoegende, dat hij die koningen gedurende zijne regering, altijd in een evenwigt gehouden en zich daarbij wel bij bevonden had. Daarop gaf echter de heer Dubbeldekop (wetende op wat grond hij dat deed) aan den koning van Boni verlof, om den koning van Goa aan te tasten; doch zoo de heer Dubbeldekop wel overwoog wat hij gedaan had, was hij daarover zeer verlegen, ging

boven naar zijn kamer en is van groote droefheid kort daarna dit bestorven. Op dit gegeven verlof tastte de koning van Boni dien van Goa in 1677 aan, dat Hun Edelheden echter kwaad keurden, schoon 't goed in zich zelf was, dreef hem uit Goa, gelijk hij er ook tot 1694 uit gebleven is, wonende in een dorp aan strand, omdat hij zijn leven in Goa voor de Boniërs niet zeker hield; weshalve Zijn Hoogheid ook eenigen tijd zijn verblijf in 't kasteel Rotterdam gehouden heeft en naderhand naar Batavia vertrokken en daar overleden is. Zijn vervanger woonde, nadat hij in 1694 met Radja Boni vereenigd was, eerst aan strand en daarna gerust weêr in Goa, 'tgeen, met zijn wal van klei en doornen, de gedaante van een stad hebben wil. Deze koning van Goa nu begon in 1694 de stad Goa heimelijk te versterken, waartegen de koning van Boni mede verlof verzocht, om Bontuwalac te versterken en daar een wal om te halen, 't geen hem de heer van Thye afraadde, doch dat hij zeide te zullen nalaten, als de koning van Goa dit mede naliet en 't gemaakte afbrak. Dit werd derhalve door gevolmagtigden onderzocht en waar bevonden, daar er wel 11 of 12 vastigheden omgemaakt waren, waarna men dan aan den koning van Boni ten opzigte van Bontuwalac toestond in zoover dat hij ook 't open veld met een afsnijding verdeelen mogt. Na de dood van Dain Tahalile heeft de koning van Boni ook Bonteyn en veel landen daaronder behoorende, behalven meer anderen van Hun Edelheden verzocht en die niet alleen verkregen; maar ging ook van tijd tot tijd voort, om meer andere landen allengskens in te palmen; dat Hun Edelheden nog wel eens zal kunnen berouwen. Te voren is reeds gezegd, dat de koning van Boni de magtigste der twee opperste koningen op Celebes of op Macasar is, die, hoe groot en ontzagchelijk hij ook zij, op zich zelven aangemerkt van een zeer gering vermogen zijn zou, indien de E. maatschappij de hand maar van hem aftrok en hem drijven liet, want dan zouden de meeste koningen, die hem om t gezag der Ed. maatschappij mogt aanhangen, aanstonds tot den koning van Goa overgaan en hem alleen laten zitten, daar hem al deze volkeren nu met veel schrik naar de oogen zien. Hieruit kan men dan zeer wel beseffen, dat, gelijk men aan de eene zijde voor al de andere koningen hier niets te vreezen heeft, zoo lang de E. maatschappij hem maar aan haar snoer houdt (dat zijn eigen belang hem mede raadt) het aan de andere zijde nogtans zeer noodig is tusschen deze twee opperkoningen zoodanig evenwigt te houden, dat men verzekerd zij, dat er uit een al te groote vriendschap derzelven, geen kwade of gevaarlijke gevolgen voor haar kunnen voorkomen, te meer omdat men van tijd tot tijd aan de listige koningen van Goa reeds niet alleen de vesting Pannakoke, zoo dapper door de onzen ingenomen, maar ook veel schoone landen afgestaan heeft. Hiertoe is wel de eerste grond (zoo men mij berigt heeft) door den heer François Prins gelegd, een heer, aan wien men (schoon hij anders de beste man des werelds was) zulk een dierbare landvoogdij en van zoo veel uitzigt, als die van Macasar nooit moest toevertrouwd hebben, alleen omdat hij van de Roomsche godsdienst en waardoor hij in staat was, om ons daar veel nadeel te doen, behalven dat dit tegen de grond regering van ons land vlak aanliep; daar wij ons nooit van 't juk van Spanje vrijgevochten hebben, om weer op nieuw paapsche overheden in ons eigene landen met zoo veel gevaar als hier, aan te stellen. Een zaak, daar immers ten opzigte van 't wereldlijke en nog meer ten opzigte van 't kerkelijke op behoorde gelet te zijn, en dat op geen andere plaats met meer gevaar dan hier kon verwaarloosd worden; en over welke een papist zelf zal moeten bekennen, dat ik daarom gelijk hier in heb, omdat men in de landen, waar zij meester zijn, geen andere overheden, dan van hunnen godsdienst (gelijk ook redelijk is) vinden zal; want alzoo zeldzaam als 't luiden zou een landvoogd van de Hervormde godsdienst te Rome te hebben, alzoo misselijk heeft het op Macasar geluid, een paapsch landvoogd over die van de Hervormde godsdienst te gedoogen. Die heer nu heeft eerst in 1691 den heer Dirk de Haas hier in

Junij als commissaris of gevolmagtigde van Hun Edelheden aangierende den bekwaamsten heer, dien ik ooit gekend heb, om gewigtige zaken met de uiterste omzigtigheid te behandelen, weten te bewegen, om bij Hun Edelheden door zijne voorspraak te bezorgen, dat zekere landstreek, Sodiang genaamd, en als maar een klein stukje lands voorgedragen, aan den koning van Goa (zoo ik meen) weder afgestaan en geschonken mogt worden. Hierin heeft de heer de Haas geen schuld gehad, omdat met reden vooronderstefd werd, dat de heer voorzitter Prins, die daar zeer landkundig was, hem zoo moedwillens niet zou misleid hebben, gelijk nogtans in dit stuk geschied is, daar kapitein Steenbergen als sergeant op Maros, waar dit landschap aangrenst, lang gelegen hebbende, te dier tijd hier van een geheel ander berigt naar waarheid aan de heer de Haas geven en aan Zijn Ed. vertoonen wilde, dat dit niet een klein brokje (gelijk de heer Prins voorgaf) maar een stuk lands wel van 40 mijlen in zijn omtrek was; maar de heer Prins, die dit mede zoowel als de sergeant wist, gaf hem een wakkere graauw en zei, dat hem daar niet naar gevraagd werd, waarmede hij vertrekken en zwijgen moest. Op dit verdicht berigt van den heer Prins werd, op voorspraak van den Ed. heer de Haas, dit brokje lands aan den koning, eerst voor een gedeelte en naderhand geheel gegeven. Na dien tijd hebben zij weêr om 't eiland Kadjang en meer andere landen, langs den wal van Celèbes gelegen, verzocht, die hen al mede op zulke losse gronden toegestaan zijn, al het welke de E. maatschappij (zoo mij die vorige landkundige heer berigt heeft) nog wel eens zeer zou kunnen berouwen. Radja Palakka zelf heeft in zijn leven menigmaal over ons, niet omdat wij over de inlanders veel te zacht en te barmhartig waren, geklaagd, willende (gelijk veel goede staatkundigen met hem staande houden) dat men de Macasaren, Javanen en andere Oosterlingen, zal men deeg van hen hebben, streng regeren en nergens in ontzien moet, dewijl zij daar aanstonds te stout op worden, behalven dat zij die strengheid van jongs af gewoon zijn. Deze vorst het volk van zijn land allerbest kennende, gaf daarvan een doorslaande proeve ten tijde van de heer Hartsink, toen hij den rijksbestuurder van Soping, over een spijtig antwoord aan hem gegeven, om anderen af te schrikken, de lippen afsnijden liet, dat mij echter al vrij wreed, aan een man van die rang voorkomt. Ten tijde van de heer Prins viel ook de zaak van den koning van Tambora, over de moord der koninginne van Dompo, voor. Men had aan den heer Prins een zeer kwaad berigt van deze zaak gegeven, waarop hij de vergadering der landsgrooten en bondgenooten zamen roepen deed, beschuldigende op een valsch verleend berigt (dat daarna bleek) den onschuldigen koning van Bima in den vollen raad en hem als een, die deze moord bedreven had, voordragende. Daarop gingen de landsgrooten (aan welke de E. maatschappij op de voorslag van den heer landvoogd of president van Macasar toestaat, hun eigen misdadigen volgens de landswetten te regten en te straffen) met deze zaak voort en vonnisten dezen koning, om gekrist te worden. De heer Prins nogtans van oordeel zijnde, dat men niet te voorbarig hiermede voort moest gaan, aangezien hij nu nog twijfelde, of die vorst wel zoo schuldig was, als volgens de ingekomene berigten geleek, wist de zaak zoo te draaijen, dat zij eenigen tijd uitgesteld en dat hij op nader berading naar Batavia gebannen werd. Naderhand kreeg de heer Prins, bij een netter navorsching van den sjahbandaar Junius, een veel netter berigt, waarbij bleek, dat die koning onschuldig en dat hij omtrent die gansche zaak zeer kwaadaardig belogen en aangeklaagd was, waarop de heer Prins het vonnis, over dezen koning reeds geveld, veranderd wilde hebben. Dit wilde de koning van Boni geenszins toestaan, zeggende dat hij (landvoogd Prins) hem zelf als schuldig aangeklaagd en dat zij grooten daarop een vonnis, met die aanklagt overeenkomende, over den koning van Bima geveld hadden, zonder dat de wetten van 't land, die hij (heer landvoogd) vooraf kende, daarin eenige verdere verandering konden lijden, en dat uit kracht van dien zijn bannissement voortgang hebben moest; maar dat hij genegen zijnde hem dienst

te doen, wel bij een brief aan Hun Edelheden verzoeken kon, dat hij van dit vonnis ontheven mogt worden, te meer daar men berigt van zijn onschuld, doch te laat bekomen had. De heer Prins wel ziende, dat hij dit niet doen kon, zonder zich zelven een snede in 't aangezigt te geven, daar dan zijn valsche aanklagt op een valsch ingekomen berigt mede voor 't oog van Hun Edelheden komen moest, wilde geenszins toestaan, om dit vonnis te laten uitvoeren; doch stierf ondertusschen. De koning van Boni zeer misnoegd over het stuitten van de uitvoering van dit vonnis, terwijl deze koning van Bima nog gevangen zat, trok daarop ten eerste landwaarts in, wierf veel volk en maakte op Macasar zoo groote beweging, dat Hun Edelheden op dit gerucht, naar Batavia overgewaaid, goedvonden den heer Hartsink aan te zoeken, om weêr derwaarts (gelijk hij eindelijk aannam) als landvoogd te gaan. Wij hebben te voren reeds getoond, dat die heer op Batavia in 1695 gestorven, en dat de heer van Thye toen hier als landvoogd gekomen is. Deze heer bevindende, dat de koning van Palakka, volgens de behandeling dezer zaak naar de wetten van zijn land volslagen gelijk had, bezorgde dat het bannissement van den koning van Bima naar Batavia voortging; hoewel er te gelijk zorg gedragen was, om hem metter tijd weder in zijn rijk te doen komen; doch die vorst stierf in de gevangenis van hartzeer. Daarop kwam Radja Palakka in 1696 mede te overlijden, het rijk van Boni aan zijnen neef overlatende, doch voor zijn dood had hij in 't rijk van Soping een van zijne bijwijven, voor welke hij groote achting had, als koningin, in weerwil van den koning van Goa, aangesteld. Na Radja Palakka's dood stelden die van Soping, op den koning van Goa steunende, een andere koningin aan, waarover de afgezette vorstin aan den nieuwen koning van Boni, ten tijde toen hij zou aangesteld worden, kwam klagen; die daarop die van Soping wel twee of drie maal naar de reden van deze verandering vragen en hen verzoeken liet, deze vorstin weer in haar vorige plaats te stellen, maar vermits hij gedurig dwars antwoord van hem kreeg, stelde hij zich in postuur, om hen door de wapenen daartoe te dwingen, gevende hiervan vooraf aan den heer landvoogd van Thye kennis, wiens raad hij hierover ook verzocht; doch deze heer raadde hem dit geheel af, duidelijke redenen door een berigt van kapitein Wesselburg gevende, waarom het voor Zijn Hoogheid best wezen zou weêr af te trekken. Hij volgde dezen goeden raad, nevens al de bondgenooten, die gereed stonden om hem, op een bloote wenk, te volgen; maar het had veel beter geweest dat de heer van Thye dien koning had laten begaan, om den koning van Goa wat kleiner en ootmoediger te maken. Na de heer van Thye is de heer Beernink gekomen, die zich, schoon een jong landvoogd, met zeer veel omzigtigheid in die netelige zaak van Aroe Teko zoodanig gedragen heeft, dat de wonderlijke ondubbelzinnige bevelen van Hun Edelheden die, (gelijk wel meer voorgevallen is) doorgaans met eenen slag om den arm opgesteld en, zoo 't kwalijk uitviel, zoo geschikt waren, dat men hem daarvan de schuld zou hebben kunnen geven, geenszins hebben kunnen voldoen aan de verwachting, die men er van had, omdat het kwade, in de zaak van Aroe Teko opgesloten liggende, met goed beleid door dezen heer afgesneden en de geheele toeleg van dezen en genen daardoor verijdeld werd.

BESCHRIJVING

VAN HET

EILAND BORNEO,

EN ONZEN HANDEL ALDAAR.

DERDE BOEK.

Eerste Hoofdstuk.

Van het eiland Borneo en onzen handel aldaar. Grenzen. Bandjar Masin. Huizen. Ingezetenen. Waren, hier vallende of hier getrokken. Grenspaal van dat rijk. Krijgsmagt des konings van Bandjar Masin. Succadana. Landa. Sambas. Borneo. St. Annebaai. De Dwaalbaai. De dorpen Koeti, Billipapan en Pasir. Verscheiden andere dorpen en rivieren. Borneo van binnen. Meest onbekend.

Van de beschrijving van het eiland Celèbes of het gouvernement van Macasar gaan wij over tot hetgeen wij over het eiland Borneo te zeggen hebben. Het is het grootste dat wij in Oost-Indien kennen. Hoe groot het net is, is ons onmogelijk te bepalen. Het blijkt, dat het zich Z. en N. ruim tot of wat voorbij den 4den en een halven graad bezuiden en benoorden den evenaar van den 1sten tot den 8sten graad, en aldus in de breedte 12½ graden, en in de lengte of O. en W. van den 150 tot den 158 graad zich uitstrekt, dat voor de breedte 187½ en voor de lengte 127½ mijlen uitlevert, en dat dan in 't rond omtrent 525 of 530 mijlen uitmaken zou. Deszelfs grenzen zijn in 't N. eiland Paragoya of Calamianes, in het O. Mangindanao en 't eiland Celèbes, in 't Z. de eilanden Java, Bali, Sumbawa, enz. in 't W. de Maleische kust en in 't N. W. 't koningrijk Siam. Het is een van de rijkste en heerlijkste eilanden, die er in de wereld zijn; doch in zijn binnenste nog niet regt bekend. Men heeft maar 4 of 5 koningen en hoofdplaatsen op hetzelve, die tot nog toe met den naam der koningen van Bandjar Masin, van Succadana, van Landa, der Sambas, van Hermata, Jathoe en van Borneo bekend zijn, van alle welke wij hier en daar zullen spreken. Die van Bandjar Masin schijnt wel de magtigste te zijn, ook is hij wel 't meest bekend. Dit Bandjar Masin is

geen stad, gelijk men voorgeeft, maar alleen een dorp. Het ligt in 't Z. omtrent op de breedte van 4 en op de lengte van 155 graden, aan een groote breede rivier, die van haren mond tot aan Bandjar Masin zulk een rek beslaat, dat men wel 3 dagen scheppens werk heeft, om de rivier uit en in zee te komen. Men heeft hier en daar eenige banken, doch wel 3 of 4 vadem water tusschen dezelve, en als men er binnen gekomen is, wordt het er veel dieper, zoodat men daarna wel 6 of 7 vadem diepte krijgt, waar men op een zeer goede moddergrond ten anker komen kan. In dezelve zijn doorgaans weinig droogten; doch hier en daar doen zich wel eenige hooge eilanden 2 of 3 mijlen naar boven, en 2 mijlen van Bandjar weêr anderen en vooral 3 eilanden op, even beneden welke, regt voor deze plaats liggende, zich een zware spruit in de hoofdrivier ontlast, langs welke de dorpen Tatas en Kajoe Tengah liggen, gelijk Bandjar zich aan een klein watertje vertoont, maar 'twelke men tusschen twee van die eilandjes doorvaart. Hoewel dit voor de hoofdplaats van 't rijk dezes konings gehouden wordt, houdt deze vorst echter doorgaans zijn hof in Tatas en Kota Tengah, waarbij nog 2 of 3 kleine dorpen liggen. Deze voornoemde spruit ontspringt uit zeker klein gebergte digt aan zee, in welke bergen ook slecht goud valt. In Bandjar Masin zelf zijn veel huizen, meest van bamboezen op zijn Indiaansch opgeslagen, hoewel ook sommige van planken gemaakt. Deze zijn doorgaans zoo buitengemeen groot, dat er wel 100 huisgezinnen in een huis kunnen huisvesten, waarin ook ieder huisgezin zijne bijzondere vertrekken heeft; doch in zulk een huis wonen gewoonlijk geen andere, dan bloedvrienden. Zij zijn als de Macasaarsche huizen, op staken of palen gebouwd; onder welke zij dan ook gewoon zijn hun vee op te kweken. De ingezetenen alhier aan strand zijn oorspronkelijk Javanen, Johorezen, Maleyers, Maningcabers, of Palimbangers, Macasaren, enz. van waar het ook komt, dat men hier Maleisch, Javaansch, Macasaarsch en Sumatraansch spreekt. Men oordeelt echter, dat de meeste uitgewekene Javanen zijn, die met een Madureesch prins, een bastaard van zekeren Soesoehoenan, die zijn vaders toorn vreesde, herwaarts geweken zijn en zich hier nedergezet hebben. Het zijn trouwlooze en moorddadige menschen; doch landwaarts in op 't gebergte heeft men eenige bergwoonders, die van een beter aard schijnen en die, behalven dat zij de grootste schatten van dit land bezitten, onder hen ook zeer fraai besnedene, bijzonder blanke en zeer verstandige vrouwlieden hebben, waarmede de koningen en prinsen op dit land zelf zich in den echt begeven. Hier is zeer groote handel van verscheiden volkeren, die op deze plaats en op andere dorpen van dit eiland varen, waaronder de Chinezen, Siammers, Johorezen, Javanen, Palimbangers, Portugezen, Engelschen en de Nederlanders wel de voornaamste zijn; doch de Chinezen maken een groot deel van Bandjar Masins ingezetenen uit. De waren, die hier of elders op dit eiland vallen, zijn deze: goud, in menigte, 't zij stofgoud, 't zij bij klompen, doch 't een slechter als 't ander. Diamanten, voornamelijk in 't rijk van Succadana, Lave en elders. Peper, meest overal in 't land en ook op Bandjar, in groote menigte. Nagelen, nootenmuschaten doch in geen groote menigte, en maar boven in 't gebergte. Paarlen, op de noordkust alleen omtrent het dorp Borneo en op Calca, Saribas en Melanoege. Camfer, in 't rijk van Succadana. Benzoin, drakenbloed, rottings, calambac, agelhout, op Succadana ijzer op 't eiland Crimataja bij Succadana. Koper, tin, bezoar, apen- en bokkensteenen, pedra de porco, toetombos of doozen van fijne rotan en bladen gemaakt, en was. Hiertegen trekken zij weder sterk de navolgende waren: langwerpige roode agaatsteenen, roode agaten ringen, koperen armringen, allerlei koralen, porcelein, rijst, amfioen, zout, ajuin, look, suiker, tamarinde, allerlei lijwaden en kleeden. Om deze waren tegen andere te verruilen of tegen gereed geld te verwisselen, komen hier wel 10 of 12 jonken jaarlijks uit China, Siam en Johor, die wel tusschen de 2 of 300 lasten kunnen voeren, welke weg hen door de Portugezen van Macao

gewezen is, die hier alle jaar wel 4 of 5 schepen met peper en andere waren van daan halen. Ook gebeurt het nu en dan, dat er, om den voordeeligen handel hier te vaster te maken, zoo wel gezanten met zeer heerlijke geschenken van den koning van Siam, of van de Chinezen, Portugezen en andere volkeren aan den koning van Bandjar Masin gezonden worden, daar men hem als den voornaamsten vorst van dit eiland aanmerkt. Om daar nog meer schijn aan te geven, doet dit koningje zich zelven dan eens keizer van 't eiland Borneo en dan eens Panombahan, dat in 't Javaansch de aanbiddelijke beteekent, noemen, waarin hij den Soesoehoenan of keizer van Java schijnt na te apen. Ondertusschen is hij niet minder als een keizer van dit eiland, dewijl hij over veel andere koningen niets te zeggen heeft, hoewel hij zijn best nu en dan wel gedaan heeft, om over den koning van Succadana den meester te spelen. Hier valt veel peper en in de binnen- en berglanden, onder dezen vorst staande, zeer veel goud in 't gebergte, dat ook de rivier, die men eenige mijlen ver opvaart, af komt stroomen en hier en daar in groote zandkuilen en poelen valt, uit welke het door den inlander in schotels opgezameld en uitgezocht wordt, zijnde het eene wel wat beter van allooi, als 't ander. Om in die landstreek, waar 's konings goudmijnen zijn, te komen, heeft men ettelijke dagen eerst te water en daarna nog wel 8 of 10 etmaal te land werk. Men gaat van Kajoe Tengah en Tatas (waaromtrent 2½ mijlen bewesten Pateti ligt) met praauwen de rivier op, en na 4 of 5 dagen onderweg geweest te zijn komt men bij 's konings peperdorpen, Compay, Lusong, Borangbaha, Moranpijouw, Nagara, Alei, Nahara, Nantsja, Blantsja, Comenting en Bonnawa Tengah, waarna men weer een togt van 3 dagen doende, op Bonnawa Asam komt, waar 's konings landvoogd ligt, die 't opzigt over zijne goudmijnen van Alei tot hier toe heeft en die alle jaar zijn tienden en regten ophaalt, waarvan hij hem juist de allernetste rekening niet doet, dat die vorst omdat hij die zware togt niet altijd zelf ondernemen kan, wat door de vingeren zien moet, omdat hij niet verzekerd is, dat een ander hem getrouwer behandelen zal. Als men nu nog 2 of 3 dagen verder gaat, komt men bij de dorpen Plajoejali Tengah, Cotiel en Paracle, waar het koninkrijk Jathoe een einde neemt, tot hoe ver toe men te water gaat. Daarna stapt men aan land en wordt in hangmatten op 't gebergte 9 of 10 etmaal ver gedragen, waar men verscheiden groote dorpen, sommige boven op een zeer hoog gebergte en andere in 't hangen deszelfs heeft. Hier valt niet alleen veel stofgoud; maar dit mineraal ook met groote stukken, voornamelijk in zekere poel, waar het door de afstroomende rivier in nederstort. Ik weet, dat hierin stukken van 10, 15, 20 en meer ponden gevonden zijn; doch het water in deze poel eenigen tijd gestaan hebbende, is ijskoud, waarom men den inlander bezwaarlijk er toe krijgen kan, om het er uit te halen; en als zij dit nog al doen, zullen zij, uit een onnoozel bijgeloof, nooit aan de groote klompen goud durven raken, daar zij die voor den vader en moeder van 't minder goud houden en vreezen, dat zij dan geen goud meer zouden kunnen verzamelen; dat hen de tijd echter wel anders geleerd heeft. In dit gewest valt niet alleen goud, maar ook ijzer, koper en tin. Vijf dagreizen verder om den N. is een gebergte, waar kristal in menigte en waaronder nu en dan wel een fraaije diamant valt, tusschen welke en 't kristal deze inlanders of bergboeren geen onderscheid weten. Het rijk des konings van Bandjar Masin strekt zich van daar meest N. wel 3 of 4 graden ver en naar 't W. tot aan Cotaringan uit, waar de uiterste grenspaal van dit rijk is. Om nu ten naastenbij gisting te kunnen maken hoever zich dit rijk uitstrekt, moet men weten dat men 12 of 14 dagen, met een matige koelte langs den wal zeilende, noodig heeft, eer men bij de rivier van Cotaringan komt, die men dan nog eenige mijlen opvaren moet, eer zich 't dorp Cotaringan opdoet. Schoon nu Cotaringan maar omtrent 45 mijlen van Bandjar Masin ligt, kan men wel 100 mijlen naar gissing in 't zeilen vertieren, vermits men hier door de tegenstroomen zeer dikwijls

lang sukkelen moest, dat echter, bij een goede rekening maar op 45 mijlen uitkomt. Nadat men van Banjar, Tatas en Kota Tengah W. aan vertrokken is, ontmoet men de dorpen Campay, Lusong, Nagara, Alei, Enlavoemaas, Conlohongi, Oelang Djati, Labeyer, Soengei Benaar, Soengei Camonti en Caljong Campang, omtrent welke laatste plaats ook zeer veel goud valt. Wat noordelijker heeft men de rivier en 't dorp Tabanjouw, waar meest timmerlieden wonen, van waar men wat verder bij een ongemeene groote rivier en bij 't dorp Mandaway komt, waar veel goud, drakenbloed, was, bezoarsteen, rotans en toetombos vallen. Naast daaraan grenst het dorp Symanauw en dan nog eenige mijlen westelijker ontmoet men de rivier Sampit, wier mond 2 mijl breed en voor welke zulk eene groote baai is, dat er wel 1,000 schepen, voor alle winden beschut, ten anker kunnen liggen. Langs dezen stroom is mede groote handel in goud en andere waren, daar hier ook nagelen en nootenmuschaten vallen, die in deugd voor de Ambonsche nagelen en Bandasche nooten niet behoeven te wijken; doch zij zijn er in zulk een overvloed niet, dat men er handel mede zou kunnen drijven en zij vallen boven in 't gebergte, van waar de bergboeren die afbrengen en voor geringe snuisterijen aan de strandwoonders, die dezelve weer met veel winst aan de Tjinezen en anderen verhandelen, overgeven. Daarna ontmoet men 't dorp Cotatinggi, met een versche rivier bewesten 'tzelve en nog wat westelijker de Slijkhoek of Kijvershoek en nog wat westelijker de rivier en 't dorp Ponboang, waar veel goud en schoone rottingen vallen, en dan komt men bij 't dorp Cotaringan, waar het einde van de uiterste grenspaal van 't Bandjar Masinsch rijk is en waar het tegen dat van den koning van Succadana stoot. Dit dorp ligt ook aan een schoone rivier, die in goudrijkheid en overvloed van kostelijke waren al de vorige dorpen zeer ver overtreft.

Van wat vermogen nu deze voornoemde dorpen zijn en wat manschap zij in staat zijn om voor hunnen koning op te brengen, kan men van ieder in 't bijzonder zien.

	levert manschap:
Kajoe Tenga	1,800
Tatas	700
Campay en Lusong, voeren parangs en spatten.	400
Nagara, gewapend met eenige schietgeweer, doch meest met lansen, spatten en krissen	500
Alei.	500
Enlavoemaas	400
Conlohongi.	500
Oelang Djati	200
Labeyer	200
Soengei Benår	100
Soengei Camonti	400
Caljong Campang.	200
Tabanjouw.	200
Mandaway.	150
Symanauw. . . . . , . . .	150
Cota Tinggi	150
Ponboang	150
Cotaringan.	500
Koppen	7,200

Waaruit men dan afmeten kan, wat magt deze vorst in staat is om bij den uiter-

sten nood in 't veld te brengen. Buiten de voornoemde plaatsen ziet men 12 of 13 mijlen bewesten Bandjar Masin en verder op van daar, nog verscheiden hoeken of plaatjes, als Tandjong Rodi, in de groote kaart Tandjong Poera genaamd. Men ziet ook Cardi, bij Soengei Camonti en meer dorpen nog al N. westelijker, ons onbekend.

Wanneer men nu hier van daan al W. en N. W. aangaat, neemt het rijk des konings van Succadana, zoodra men de rivier van Cotaringan voorbij is, een begin. Twaalf mijlen bewesten die rivier ontmoet men eerst een andere versche rivier en daarna, na eenige reven langs strand (waarop eenige eilandjes liggen) Tandjong Sanbaur wat N. westelijker, daar de wal naar 't N. W. draait, waar men dan ten N. W. van een klein spruitje 't hoog land van Condawanga en wat hooger op buiten den wal de eilanden Monkoedoe en Toekoeke en verscheiden andere plaatsen, hoeken en rivieren tot Succadana toe heeft. Deze koning is in verre na zoo magtig niet, als die van Bandjar Masin, daar hij niet boven de 1,000 gewapende mannen onder zich heeft, waaronder er echter vele zijn, die schietgeweer gebruiken en vrij wel daarmede weten om te gaan; doch schoon hij zoo magtig in volk niet is, is hij echter veel rijker, als de koning van Bandjar Masin, zoo door zijn diamantmijnen, als om den overvloed van kamfer, welke hij bezit, en de ander niet, ten zij hij die hier of elders van daan krijge. Het dorp Succadana, dat omtrent in 't W. Z. W. aan een rivier, die men wel 40 mijlen met sloepen opvaren kan en op 1½ graad Z. breedte ligt, is in zich zelf maar een geringe plaats, waar men omtrent 5 of 600 huizen, op dezelfde wijze als die van Banjar gebouwd heeft. Schoon hier nooit diamanten zoo groot als een half hoenderei vallen (hoedanige de koning van Golconda uit zijne mijnen gehad heeft) zijn er hier echter als groote knikkers en als kleine stuiters, of als duiveneijeren gezien. Om van al dezelve meester te worden, is deze vorst gewoon eenige welgewapende vaartuigen aan den mond van zijn rivier te doen oppassen, om zijn ingezetenen te beletten die aan eenige vreemdelingen te verpassen en om hen dus te dwingen van ze allen bij hem te brengen, waardoor hij hen dan niet meer geeft, als hij wil kwijt zijn; doch dit belet niet dat zij er nu en dan wel eens op uitsnuiven, wetende tegen wat tijd zekere Bantamsche, Djohoresche en andere vaartuigen daar komen zullen, die, zonder deze vaartuigen des konings te ontzien, er op invaren en dus al zeer veel diamanten weten te krijgen, gelijk ik er verscheiden, door de Bantammers op Batavia te koop gebragt, van gezien heb. Wat westelijker als de rivier van Succadana, eenige mijlen buiten den wal, heeft men eenige eilanden en daaronder Lajak, Crimataja en meer anderen, op welk laatste zeer veel ijzer valt, waarvan de Succadaners (onder welke ze staan) hunne krissen, lansen, pieken enz. maken; behalven dat er door die van Palimbang, Bliton, Banka en Djohor, die jaarlijks hier naar toe veel roofvaartuigen in December zenden, zeer veel ijzer hier van daan gevoerd wordt. Pas benoorden den evenaar begint het koningrijk van Landa en men ziet het dorp van dien naam aan den grooten stroom Lauwe al vrij net liggen, waar die vorst zijn hof houdt. Buiten deze rivier heeft men hier ook den stroom Moira Sambas, Mampava (die zeer ondiep is) en meer anderen. Dit rijk van Landa plagt in oude tijden onder den koning van Soerabaja, op Java te staan en grootendeels, in de heer Blommaarts tijd, van die van Succadana af te hangen; doch tegenwoordig is daar een koning, die met den zelven, noch ook met anderen, niets te doen heeft.

Al verder om de N. op den 2den graad benoorden den evenaar, heeft men eerst Hermata, (waar dat gansch koningrijk naar genaamd wordt) en dan het land van den koning van Sambas, hetwelk eenige mijlen landwaarts in ligt, aan een spruit van een zware rivier, die zich in drie groote takken verdeelt. Dit is een magtig koning, van welken wij hierna breeder spreken zullen. In zijn land vallen ook schoone diamanten en meer andere dierbare waren, die hij van de wilden en bergboeren (dewijl men

landwaarts in zware gebergten en zeer groote bosschen heeft) voor deze en gene geringe snuisterijen inhandelt. Tusschen dit Sambas en 't dorp Borneo (waarna 't eiland zijn naam draagt) heeft men eenige rivieren, hoeken en zeer weinig dorpen, te zamen wel 40 mijlen en meer beslaande.

Vlak in 't noorden of omtrent in 't N. N. W. houdt zich de koning van Borneo in het dorp van dien naam op, dat al mede aan een grooten schoonen stroom bij een zeer groote baai ligt, die aan wederzijden in 't O. en W. een zwaar rif heeft, vlak voor welke zich 3 eilandjes die al wat bergachtig zijn, opdoen. Men ziet er 3 bij een, 12½ mijl buiten den wal Poelo Tiga en nog een, Monpiacem genaamd, met nog een klein zonder naam; ook ziet men bij dezelfde eilanden een zwaar rif N. O. en N. W. strekkende. Hij wordt door sommigen voor den hoofdkoning en dit dorp voor de hoofdplaats van het gansch eiland gehouden. Het ligt aan een groot moeras en meest altijd onder water, zoodat men meest met vaartuigen aan de huizen die wel 2 of 3,000 in getal en veel van planken zijn, varen moet. Ook hebben zij buiten de huizen, die hier bijeen staan, nog veel andere land- en tuinhuizen, daar zij zich in een groot getal, altijd met pijl en boog en met spatten gewapend, ophouden. Die door hunne spatpijltjes getroffen wordt, is doorgaans een man des doods. Het zijn kloeke en stoute, doch te gelijk ook trouwlooze menschen, op welke geen staat ter wereld te maken is, gelijk de onzen ondervonden hebben. N. O. van 't dorp Borneo op ontmoet men eerst Quelle Copam een dorp aan een rivier, wat verder N. op is weêr een rivier, waar de wal met een grooten hoek, Tandjong Sabaon genaamd, naar 't N. W. uitdraait. Wat verder O. aan draait het land met een bogt en waar men 't dorp Tangisser, omtrent 7 mijlen van dien hoek, liggen heeft. Zes mijlen verder heeft men 't dorp Quinoni (waarvoor 5 mijlen buiten den wal, weer 3 eilandjes liggen) en 4 of 5 mijlen N. O. op het dorp Bacaraca; omtrent nog zoo veel verder Baja Moma bij een spruitje (waar men 3 mijlen buiten den wal weder 2 eilanden heeft) waarna zich 2 mijlen verder 't dorp Api Api opdoet, van waar de wal naar 't N. en N. O. tot aan den Tandjong of hoek Sansaon wel 14 mijlen ver omdraait, terwijl zich 2 mijlen van Api Api de vloed Sandanaon zeer lustig vertoont. Wat dezen hoek Sansaon tot Tandjong Mater (die vlak N. aan draait) heeft men 11 mijlen noodig, waarvoor ettelijke mijlen buiten den wal 4 groote en eenige kleine eilanden liggen. Nadat men voorbij de baai van Marudo, digt bij Tandjong Mater en omtrent 8 mijlen van den hoek N. W. aan, gekomen is, heeft men buiten den wal Poelo Avigo, en wat verder N. W. op Punta Corpaon, waar men ook ettelijke kleine eilandjes tusschen deze en den vorigen hoek heeft; gelijk zich al verder op, zoo langs den wal, als er buiten eenige reven vertoonen. Van den hoek Corpaon (een uitstekende N. oostelijke hoek) draait de wal met een groote baai, die wel 17 mijlen van den eenen tot den anderen hoek breed en 17½ mijlen diep is naar 't O. Deze baai wordt doorgaans de St. Annebaai, en omtrent deszelfs midden, waar men inkomt, Egane genaamd. Buiten dezelve ettelijke mijlen naar 't N. ligt het eiland St. Michiel, nevens nog 5 kleine eilandjes. Aan den oostkant van de St. Anne-baai ligt Tandjong Matte, waarvoor men een zwaar rif en ettelijke eilandjes daar buiten heeft. Van Tandjong Matte 5 mijlen heeft men weer O. aan een kleinen hoek en beoosten denzelven de rivier Sisor, waarna zich een baaitje met 2 spruitjes tot China Basagon (de naam van een dorp) opdoen, gelijk men tusschen die rivier Sisor en dit dorp, O. N. O. op 3 eilandjes eenige mijlen buiten den wal ziet. Daarna al O. aan tot de O. hoek 10 mijlen voortgaande, ontmoet men nog 3 rivieren en dan buigt de wal van dien O. hoek af hoe langer hoe meer naar 't W., waar zij de Dwaalbaai 5 mijlen breed en 8 mijlen diep, en in 't midden van welk een rifje is, maakt; van waar zij door 't O. vlak Z. O. aan met een zeer flaauwe en lange bogt, wel van 53 mijlen, tot aan den hoek

van St. Antoni draait. Twee mijlen Z. van de Dwaalbaai ontmoet men het dorp Cavaon nog maal zoo ver Z. aan Tandjong Tape, waar de kust weer W. aan 2 of 3 mijlen en dan weer Z. O. aan 2 mijlen uitloopt, waar zich Costa Brava of een woeste kust, gelijk zich digt bij Tandjong Tape 't eiland St. Augustinus, nevens 3 of 4 eilandjes opdoet. Deze woeste kust zoo Z. O. aan al langs gaande, ontmoet men 10 mijlen verder St. Lucia baai, 8 mijlen verder 't dorp St. Antonio en 7 mijlen verder de baai van St. Vit; gelijk men 6 mijlen verder 't dorp Laton heeft. Nog 14 mijlen verder heeft men Porto Tube, zijnde een zeer goede haven en nog 8 mijlen verder heeft men den hoek van St. Antoni, tusschen welke en de baai van St. Vit buiten den wal 24 of 25 mijlen zich ettelijke reven of droogten met eenige eilandjes vertoonen. Van den hoek St. Antoni af, waar die flaauwe lange baai eindigt en bij welke digt aan den wal 4 eilandjes liggen, draait de kust weer Z. O. aan 10 mijlen ver tot aan Aart Gijzens stompen hoek, van waar de wal weder 6 of 7 mijlen ver meest W. aan loopt, tusschen beide welke O. en W. hoeken men 2 rivieren heeft. Van daar of van de westelijkste rivier Z. O. ten Z. aan loopt men omtrent 10 of 12 mijlen ver tot Tandjong Brouw of Deutekomshoek, waar men weer een baai van 3 of 4 mijlen breed en wel 8 mijlen diep, met een groot eiland in 't midden pas buiten den wal Z. O. en N. O. gestrekt liggende, bij het dorp Coeti heeft, waar zich ook een rivier ten Z. van een dikken hoek vertoont.

Van de rivier van Koeti 4 of 5 mijlen Z. aan heeft men het dorp en de rivier van Monta, daarna buigt de wal met een dikken hoek van 5 tot 6 mijlen lang tot het dorp en de rivier van Billipapan en nog 3 mijlen verder vertoont zich het dorp en de rivier van Pasir, met welke lieden van Pasir en Koeti die van Macasar wel gewoon zijn te handelen. Tusschen Billipapan en Pasir heeft men een dorp, het Slangevangers kerkhof, omdat men daar vele en zeer vergiftige slangen heeft. Vier mijlen van Pasir, al Z. aan, ligt Pasir Brava of het woest Pasir, mede aan een schoone rivier, van waar de wal met twee hoeken 2 of 3 mijlen ver naar 't Z. O. draait, tusschen welke zich ook een rivier vertoont. Een weinig verder Z. ten W. op heeft men 't dorp Pammatan aan een schoone rivier, 2 mijlen verder op 't dorp Apper bij een rivier, dan 3 mijlen verder den langen hoek Tandjouw bij een rivier, tusschen welke en de rivier van 't dorp Panoekan, 2 mijlen verder gelegen een kleine baai, gelijk er wat verder nog een riviertje is, en 4 of 5 mijlen van Pamoekan het dorp en de rivier van Capoes, strekkende de wal allengskens al hoe langer hoe Z. westelijker tot Oedjong Selatan of den Z. hoek toe, die zich van Koeti wel 40 of 50 mijlen ver uitstrekt en meest Z. Z. W. aan draait. Van Kapoes 2 mijlen verder gaande, heeft men het dorp Catappa, van welks rivier men tot het dorp en de rivier van Camla 5 of 6 mijlen noodig, gelijk men tusschen beiden nog 2 rivieren, heeft. Van Camla tot het dorp en de rivier van Boekil heeft men 4 mijlen noodig en tusschen beide vertoont zich nog een schoone rivier in 't midden van dien weg, gelijk men af en aan de rivier pas buiten de wal 3 eilandjes Z. en N. omtrent 1 mijl van elkander en vlak in 't Z. O. nog een groot eiland Poelo Laoet genaamd, omtrent 2 mijlen van den wal liggen heeft. Dit eiland, dat Z. W. en N. O. wel 10 mijlen lang, naar den Z. kant 2 of 4 en naar de N. kant omtrent 5 of 6 mijlen breed en daar ook van een fraaije baai en van verscheiden rivieren aan den N. W. kant, doch maar van eene aan den Z. O. kant voorzien is, heeft aan de Z. O. kant ook een kleine baai, waarin 3 eilandjes gelijk er nog 8 aan de Z. hoek van dit eiland liggen. Vijf mijlen van het dorp Boekil heeft men aan een fraaije rivier het dorp Auwer liggen; buiten welken stroom men nog een andere, die grooter is, tusschen beiden heeft. Van Auwer tot het dorp en de rivier van Kintap heeft men 3 mijlen van waar de wal van 't Z. al meer en meer naar 't Z. W. draait. Twee mijlen verder naar den Z. hoek doet zich 't dorp Assa-

massan en die rivier, nog 3 mijlen verder het dorp en de rivier van Tape, en daarna nog 4 of 5 mijlen verder den Z. hoek op, die wel 6 mijlen lang en 2 of 3 mijlen breed is. Van dezen hoek buigt de wal, die daar vrij revig is, vlak naar 't N. wel 7 of 8 mijlen tot aan Bandjar Masin naar binnen, zonder dat men iets anders, dan diverse rivieren omtrent 1 of 2 mijlen van Bandjar Masin tusschen beiden ontmoet. Waarbij wij dit gansch eiland omgewandeld hebbende, nu nog maar weinig, van 'tgeen men daar binnen lands heeft, te zeggen hebben, daar 't meest uit zware boschkagien en gebergten bestaat. Bij de stad en baai van Marudo, in 't N. heeft men de St. Pieters berg. Omtrent Succadana en bewesten 'tzelve, doet zich landwaarts in de koningrijken Hermata, Landa en Lava, (waar veel diamanten en ook paarlen vallen) met hunne groote dorpen op, zoo als zich de rijken naar 't O. van 't W. strand af uitstrekken en bezuiden de rivier van Succadana vertoont zich 't hoog land van Kondawanga tusschen die rivier en tusschen die van Mandaway en van Bandjar Masin en benoorden Cotaringan als een zeer groot en woest land, van het welke, gelijk mede van het zeer woest, groot, boschachtig en zeer bergachtig landschap van Marudo, aan de N. zijde van het and, niet veel, vermits die landen nog weinig bekend zijn, te zeggen valt; hoedanig het al mede met 't landschap der Sambas, benoorden Hermata gelegen is. Men houdt de volkeren van het dorp of vlek Borneo voor de rijkste van 't geheel eiland, niet alleen omdat er mede zeer veel stofgoud valt, maar omdat die soort van goud veel zuiverder, hooger en beter van allooi is, dan 'tgeen men op al die andere plaatsen vindt. Daarbenevens heeft men hier ook veel en zeer goede ja (zoo men wil) de beste kamfer van geheel Indien en meer andere fraaije waren, die hier met groote winst gezocht en tegen kleeden sterk geruild worden. Deze Borneers hebben ook ongemeene schoone, hechte en groote praauwen, waarvan er sommige wel 8 of 10 voeten wijd wel 40 of 50 voeten lang, met een groote tent in 't midden en van 30 of 40 scheppers voorzien zijn; hoedanige men hier al veel vindt, daar zij wat landwaarts in groote bosschen, vol zware boomen en voor den arbeid overvloed van menschen hebben, omdat 't daarvan hier overal krioelt. Dit is wel 't voornaamste, dat wij van dit groot en woest eiland weten te zeggen, daar 't van binnen zeer weinig en maar hier en daar aan de stranden bezocht en bekend is. Binnen in 't land is het vol zware gebergte en alom met zulke digte en akelige boschkagien bezet, dat er niet door te komen is. Men heeft in dezelve een soort van apen waarin de beste bezoars, apensteenen genaamd, vallen, en een soort van bokken, uit welke men mede een slechter soort van bezoar steenen in een groote menigte bekomt. Ik heb van die apen gezien die spierwit en ook eenige die pikzwart waren; ook vallen er orang hoetans of boschmenschen, een soort van zeldzame apen, die regt overeind gaan, in allen deele de gedaante en manieren van een mensch hebben en aan welke niets, dan de spraak ontbreekt. Ik heb er twee levende van gezien en de laatste bij den heer Camper, heere van Ouwerkerk aan de IJssel, welke zijn Eerw. te Leijden wonende, nog (zoo ik niet beter weet) in een flesch of pot met likeur te zien heeft. Men heeft er van die soort van egels of stekelvarkens, waarin die heerlijke Pedra de Porco of varkensteen valt. Mogt men dit land eens wat dieper onderzoeken, men zou er zeker schatten, die nog onbekend zijn, vinden.

Tweede Hoofdstuk.

Wanneer Borneo den Europeërs bekend werd. Wanneer de Portugezen hier kwamen. Nederlanders hier. Van Noord. Warwijk. Roef. Michielszoon en Blommart. Verbond

met den koning van Sambas, in 1609 gemaakt. Vaak. In 1623 't comptoir van Succadana geligt. Hoogkamer hier. In 1711 van den Bosch hier naar toe. In 1712 gezanten van Bandjar Masin op Batavia. Engelschen.

Wanneer dit eiland aan de Europeërs bekend geworden is, kunnen wij niet zeggen. Bij den landbeschrijver Ptolomeus komt het met den naam van Insula bonae fortunae of 't goeder geluks eiland voor; maar die dat eiland en de Aurea Chersonesus, benevens andere landen daaromtrent, zoo als hij die in zijn kaart van Indien vertoont, eens aandachtig beschouwt, zal moeten bekennen, dat hij ze voorstelt, als een man, die er gansch niet van weet; daar de Aurea Chersonesus hier door hem in 't O. geplaatst is, daar die eigenlijk bewesten Borneo ligt. Ja al wat hij verder van Indien opstelt, is geen lezenswaardig. Onder de Europesche natien komen mij er drie voor, die dit land eerst ontdekt of hier gehandeld hebben, te weten de Portugezen, Nederlanders en Engelschen.

De Portugezen zijn hier lang voor ons geweest en zijn de eerste onder de Europeërs, dien (voor zoo verre mij bekend) de eere van de ontdekking dezes eilands, dat geen der ouden gekend hebben, toekomt. De eerste, die daar last toe gaf, was George Meneses, landvoogd der Moluccos, die in 1527 (in plaats van Garsias Henrik, die 't van den onderkoning gelast was, maar die het geweigerd had) Vasco Laurens langs den weg van Borneo zond, om dit eiland wat nader te ontdekken. Hij vertrok met een coracora en kreeg bij dien koning (die bij Orosius niet al te net uitgedrukt wordt) door Alfonso Perez, die daar scheen bekend te zijn, toegang en verzocht van dien vorst verlof voor de Portugezen, om in dit eiland te mogen handelen; om 'twelke te eer bij dien koning te krijgen, hij hem een zeer kostelijk tapijt aanbood, waarin 't huwelijk des konings van Engeland met de moeije des keizers naar 't leven uitgebeeld was. De koning van Borneo (mogelijk wel die van 't vlek Borneo) vraagde hem wat al die beeldtenissen en figuren op dit tapijt te kennen gaven, 'tgeen hij hem zeer klaar uitlei; maar toen hij hoorde, dat dit een koning, als hij en een gekroond vorst van Engeland was, vermoedde hij, dat deze Portugees hem met dit tapijt en al die beelden een kwaden trek zocht te spelen, en dat hij door tooverij al deze beelden wel levend maken, en hem met zijn gansch rijk daardoor bederven kon; waarover hij zoodanig ontstelde, dat hij last gaf dit tapijt met er haast weg te doen en hij zou die Portugezen zeer kwalijk behandeld hebben, zoo Alfonso Perez en eenige Moorsche kooplieden, hem geen nader berigt daarvan gegeven hadden. Echter verbood hij toen de Portugezen om er te komen handelen en gelastte hen aanstonds dit eiland te verlaten. Gonsalvo Pereira, vierde landvoogd van Ternate, gierde, toen hij van Malakka vertrok, in 1530 op Borneo mede aan en maakte bij die gelegenheid vrede met dien koning. Naderhand zie ik, dat zekeren Pedro Taxeira dit eiland bevaren en daarvan getuigd heeft, dat hij het van den W. hoek tot de haven van Borneo langs die kust zeilende, bevonden had omtrent 200 mijlen lang te zijn, 'twelk zoo 't waar is, zou 't wel 700 of 800 mijlen in den omtrek zijn. Buiten dit geval ontmoet ik in de schriften der Portugezen niet meer van dit eiland; echter is ons klaar uit andere schriften gebleken, dat zij van tijd tot tijd zeer sterk hierop gehandeld en groote voordeelen gedaan hebben, gelijk die van Macao hierop nog sterk handelen met kleeden, waartegen zij zoo veel peper en andere kostelijke waren inruilen, dat zij 't eene jaar door 't andere hier wel 3, 4 of 5 schepen met peper van daan gevoerd hebben.

De eerste Nederlander, die op dit eiland verscheen, is de dappere zeeheld Olivier van Noord geweest. Hij kwam den 26sten December 1600 met 't schip Mauritius in de groote baai aan 't vlek Borneo ten anker, voor welke hij 't zeewaarts eenige eilanden, door visschers bewoond, liggen vond en die in haren omtrek wel 2 of 3 mijlen

besloegen. Doordien hier nu zeer veel visch viel, hield deze koning tot dekking dezer visschers hier gemeenlijk een mosselvloot van gewapende prauwen, die ook dienen om de rivier van roovers te bevrijden en om hem boven in 't vlek Borneo, dat nog wel 3 mijlen de rivier op ligt, van alles kondschap te geven. Hij zond een Tjinees met een geschenk aan deze koning, hem bekend makende, dat zij hier in zijn land als vrienden gekomen waren, die alleen voor hun geld verzochten van levensmiddelen, water en 'tgeen hier verder vallen mogt, gediend te worden. Daags er aan kreeg hij veel praauwen met hoenderen, visch en fruiten aan boord, waarvan hij 't een en 't ander tegen Guineesch lijwaad (daar zij groote genegenheid toe hadden, hoewel zij geen hollandsch lijwaad begeerden) verruilde. Hij kreeg ook eenige edelen en orangkaja's aan boord, die hij zeer vriendelijk onthaalde en aan welke hij eenige geschenken gaf, om in vrijheid te mogen handelen, maar belastte zijn volk goede wacht te houden en wel toe te zien, dat er niet te veel gelijk aan boord mogten komen, om alle ongemakken, verraderijen en 't overvallen van zijn schip voor te komen. Den 28sten dito keerde de chinees, dien hij met het geschenk gezonden had, terug en bragt tijding, dat de koning bekommerd zijnde of wij niet wel Spanjaards, met welke hij in oorlog was, wezen mogten, in 't eerst zwarigheid gemaakt had, om ons het landen en handelen hier toe te staan; maar dat hij door de zijnen nu beter onderrigt zijnde, wel een Nederlander aan land bij zich wilde hebben, om op 't gezigt zelf daarover te beter te kunnen oordeelen. De heer van Noord zeide, dat hij dit gaarne doen zoude, als de koning hem maar een gijzelaar in plaats wilde geven, 't welk zijn edelen aannamen hem aan te dienen, aan welken hij toen eenige fraaije roers en andere wapenen gaf, om die uit zijnen naam den koning te schenken. Dat het hier echter niet helder en een nest vol schelmen was, bleek dezen zeevoogd naderhand zeer klaar, daar hij den 1sten Januarij 1601, achter zekeren hoek, omtrent 1 mijl van zijn schip wel 100 praauwen zag vergaderen, van welke er naderhand sommige met eenige zakken peper omtrent zijn schip kwamen; doch hij hun toeleg gemerkt hebbende, verijdelde denzelven door aan zijn volk last te geven, van wel op hen te passen en er niet meer dan 2 of 3 binnen boord te laten komen. Daar drongen er wel velen van hen tegen in; maar nadat zij merkten, dat de onzen vuur op hen geven wilden, hielden zij af, vragende waarom wij op hen schieten wilden, waarop hen geantwoord werd, dat zij met hunne praauwen wat verder van 't schip moesten gaan liggen, gelijk zij toen deden. Zij verschoonden zich naderhand wel bij hem van geen kwaad in den zin gehad te hebben, maar 't vervolg toonde het tegendeel, daar zij den 2den 's nachts vier zwemmers voor den boeg zonden, die de kabel van 't schip meenden af te kappen, 'twelk zoo 't hen gelukt was, zou 't schip tegen den wal gedreven hebben, daar 't maar voor een anker lag en dan was het zeker weg geweest; doch de onzen de praauw, die zij drijven lieten, gezien en daaruit hunnen toeleg gegist hebbende, werden dit gewaar, schoten niet weinig op die zwemmers en beletten hen dus hun voornemen uit te voeren. Ook hadden zij de onzen al meer poetsen gespeeld, met hen goederen te verkoopen, die zij hen nooit, na 't geld al ontvangen te hebben, leverden. Zij hebben hier zoo 't mij toeschijnt eenige peper gekocht; doch daar de heer van Noord bemerkte, dat zij hem niet wel behandelden en niet dan kwaad in den zin hadden, is hij den 5den Januarij van daar vertrokken. In 1604 kwam de zeevoogd van Warwijk met eenige schepen voor 't eiland Crimata, dat omtrent Succadana ligt en den 13den Maart hier ten anker, waar zij zich ververschten en van waar hij den 25sten een sloep naar Succadana zond, die van daar 100 rijksdaalders aan diamanten medebragt, waarna de zeevoogd den 7den April 't anker geligt heeft en van daar vertrokken is. Naderhand, in Julij, te Patani zijnde, kwam daar een jonk met een gezant van Borneo bij Warwijk, met 8 Nederlandsche gevangenen, van den zeevoogd Jacob Heemskerks volk, met hun on-

gewapende schuit door eenige Borneërs genomen; doch de koning hierover misnoegd zijnde, zond ze nu aan den heer zeevoogd terug en schreef hem een minnelijken brief, waarbij hij hem den handel in zijn land ook aanbood. Hij en de adel aldaar hadden ons volk zeer wel behandeld; doch zij hadden veel smaadheden van het gemeen volk moeten lijden. Omtrent 1607 lag op Succadana als ons opperhoofd Hans Roef, koopman, die volgens de berigten van daar, in groot gevaar was, om door die inwoners vermoord te worden, daar zij wisten, dat hij een groote partij diamanten bij zich had, waarom hij verzocht ten eerste van daar verlost te worden. Ook hoorde men in Junij te Bantam, dat de koning van Bandjar Masin een jonk, door den hêer Verschoor, ons Bantamsch opperhoofd, gezonden, overvallen en den koopman Gillis Michielszoon, door hem ten handel aan land ontboden, schendig vermoord had, waarop de heer Verschoor den 19den dito een sloep met volk en ammunitie en Samuël Blommart als bevelhebber daar naar toe gezonden had, om onze kooplieden met hunne gesteenten van Succadana te ligten; hij kwam den 13den Julij weêr op Bantam, met tijding dat Hans Roef vijf dagen voor hun komst, omdat hij zich daar niet langer vertrouwen dorst, naar Patani vertrokken was. In 't begin van 1609 blijkt mij, dat de heer Samuël Blommart, opperkoopman met de sloep de vliegende Draak op Succadana gelegd was, om hier als opperhoofd onze zaken waar te nemen. Hij kreeg in Maart last om wegens den diamanthandel een verbond zoo met den koning van Bandjar Masin, als met de koningin van Landa, die den koning, haren gemaal, in Januarij uit jaloezij had doen ombrengen, te maken. Den 10den September 1610 kwam hij van hier met het jagt de Vliegende Draak op Bantam en verzocht, nadat hij nu een fraaije partij diamanten bijeen verzameld had, om zijne verlossing, daar zijn tijd of verband om hier te liggen, uit was. Hij was bij een berigt in 1609 gegeven, van oordeel, dat Teyen, (een plaats in de rivier van Lauwe, van waar een riviertje naar Landa loopt) Sadong, (benoorden Sambas, onder den koning van Borneo staande en van waar men in een dag over land naar Landa gaan kan) Manpana (bezuiden Sambas) en Borneo, de beste handelplaatsen hier waren, hoewel hij Sadong nog voor beter keurde. Hij zeide ook, dat op Sambas veel slecht goud, alsmede bezoarsteenen vielen. Hij had daar op de laatste plaats eenen Pieter Aartszoon gelaten, om den handel van Landa waar te nemen, en ook vernomen, dat er omtrent Sambas een rivier was, die zich met een spruit in de rivier van Landa ontlast, langs welke men dus zeer gemakkelijk op Landa komen kon. Hij verhaalde, dat die van Sambas en Landa te dier tijd met elkander in oorlog waren, en dat in de eerste plaats de rijst veel beter en tot minder prijs, dan wel tot Succadana te bekomen was. De heer Blommart had ook een brief van den heer prins van Oranje bekomen, om dien aan den koning van Borneo (te weten dat vlek in 't N. gelegen) te overhandigen en last om met den koning van Bandjar Masin een verbond te maken, twee der grootste rijken hier, van 'twelke 't eerste aan den N. kant en 't ander aan de Z. kant van dit eiland gelegen was. Den 22sten April had men met een jonk van Gresik hier berigt gekregen, dat die vam Palimbang van voornemen waren, om met 40 praauwen hier te komen en om den diamanthandel onder hun geweld te brengen. Wij verzochten toen aan de koningin van Landa wel (na aanbieding van hunne rivier met een van onze jagten te dekken) om van alle europesche natiën hier alleen te mogen handelen; doch zij gaf tot antwoord, dat haar land van Landa en de rivier de Lauwe voor iedereen open stond, om welke reden zij met ons in geen verbond wilde treden. In 't midden van 1609 was de heer Bommart van Succadana naar den koning van Sambas getrokken en er den 1sten Julij gekomen, hebbende verder met denzelven gesproken, om een verbond wegens den diamanthandel te maken, tot welk einde die vorst reeds met den koning der Wilden (waar eigenlijk de diamanten vallen) daarover had doen handelen, die ook tot een monster een diamant van tusschen de 30 en 40

karaat medegezonden had, nevens een berigt, dat daar veel steenen van 4 tot 24 karaat vielen; een handel, waarop toen de Portugezen ook sterk vischten, die zich tot dat einde met die van Borneo reeds vereenigd en zich daar vastgemaakt hadden. Ondertusschen maakte de heer Blommart dit verbond met den koning van Sambas.

Eeuwig Contract, ende Verbond van wege de Hoog Mogende Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlandze Provintien, zyn Princelyke Excellentie, ende de Heeren Bewindhebberen van de zelve Landen, traffiquerende op Oost-indiën, ter eenre, ende den Doorlugtige Koning van Sambas, ende omleggende Plaatzen op 't eiland Borneo, ter andere zyde, gemaakt en vastelyk besloten het naarvolgende.

I.

In den eersten is gecontracteert, dat de Hoog Mogende Heeren Staaten Generaal, zyne Princelyke Excellentie, ende de Bewinthebberen den Zeer Mogenden Koning van Sambas, zyne onderdaanen, ende landen, zullen helpen beschermen, jegens alle geweld, ongelyk, ende invasien te water ende te lande, die hem door de Spaanjaarden ofte Portugeezen zouden mogen aangedaan worden.

II.

Ende by zoo verre yemant van buiten den Koning in zyn land quame aandoen eenigen oorlog, zullen de Capiteinen ende Gecommitteerden der Vereenigde Nederlanden tot Sambas residerende met alle hun volk en magt de zelve resisteren, ende den Koning van Sambas assisteren, zoo veel het mogelyk is.

III.

By zoo verre die van Sambas elders buiten hun land eenigen oorlog ofte entreprise aanvaarden, zullen de voorsz Capiteinen ofte Gecommitterden, met haar magt te water of te lande niet gehouden zyn eenig behulp te doen.

IV.

Hier tegen zal de zeer mogende koning van Sambas, ende zyn onderdaanen, waar onder begrepen word Mompana, Landa, ende alle andere landen, die onder zyn gebied staan, die voorsz Provintien, als Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Vriesland, Overyssel, ende haare Geallieerden, van de voorsz Provintien commissie hebbende, in zyn land verleenen vryen handel, ende suffisante vastigheid, daar hunne persoonen en goederen in goede bewaaringe mogen zyn, ende de zelve beschermen tegens allen, ende iegelyk, zonder dat zy lieden, ofte hunne goederen, zullen beswaart worden met eenige lasten; maar haare goederen vry uit- ende invoeren zonder eenigen tol, ofte andere ongelden te betalen.

V.

Desgelyks zal de voornoemde Koning de geenen, die commissie van de voorsz Provintien hebben, vry in alle zyn landen laaten handelen, als Mompana, Landa, ende voorts heel tot de Wilden, daar de diamanten gevischt worden, zonder dat van zyne onderzaten de zelven eenige verhinderinge ofte overlast aangedaan zal worden.

VI

Zal van gelyken de hooggedagte koning van Sambas, ende de zynen, niet toelaaten ofte vergunnen eenige handelinge, of woonplaats, aan eenige Spanjaarts, Portugezen, Engelschen, Franschen, ofte andere Europische Natien.

VII.

Van gelyken en zal de voorgedagte koning van Sambas geen diamanten uit zyn land laaten voeren door zijn inwoonderen, ofte eenige vremde Natien, die in zyn landen zouden mogen komen traffiqueren; maar alle de zelve aan de geenen, die de commissie van de voorsz Provintien hebben, tot een redelyke prys verkoopen.

VIII.

Ende by zoo verre die van Landa, desgelyks de Wilden, daar de diamanten gevischt worden, volkomentlyk tot Sambas willen komen handelen, ende Succadana verlaaten, zullen de geenen, die de commissie van de voorsz Provintien hebben, haar huis aldaar ook opbreken, ende in Sambas komen, alzoo, op twee plaatzen woonende, altyd oorlog tusschen de koningen van Sambas ende Succadana zoude ontstaan.

IX.

Zullen de Hoog Mogende Heeren Staaten Generaal, zyne Princelyke Excellentie, ende zyne Capiteinen ende Commisen, in Oostindiën traffiquerende, met den koning van Sambas, ende zyne onderdaanen, nu ende ten eeuwigen dage, goede alliantie, ende vriendschap onderhouden, ende de voorsz Poincten in alles naarkomen, ende nog meerder, die tot vrede ende vriendschap strekken, des noodig zynde gemaakt te worden, de welke by beide Partyen, gelyk deze, onderteikent ende geconfirmeert zullen zyn.

Actum tot Sambas dezen eersten October 1709. Was onderteikent in Arabische letters, den naam van de Koning, daar onder stont, uit den naame van de Hoog Mogende Heeren Staaten Generaal, zyn Princelyke Excellentie, ende de Heeren Bewindhebberen der vereenigde Oostindische Compagnie, was onderteikent,

SAMUEL BLOMMART.

Ook kreeg men hier nu tijding, dat die van Calca, Seribas en Melanoege, volkeren benoorden Sambas, van die van Borneo afgevallen waren en zich onder de magt van den koning van Djohor begeven hadden. Dit waren plaatsen waar groote handel viel, daar men hier veel goud, bezoarsteenen, paarlen en meer andere dierbare waren, vond. Aangezien nu die van Borneo die van Sambas gedreigd hadden, om hen met 150 gewapende praauwen te komen bezoeken, waren zij zeer bekommerd en verzochten ons ernstig, om toch hier een vesting te bouwen. Den 18den November waren hier te Sambas wel 20 Wilden met eenen kijay Cabe gekomen, die voor den koning naar de Wilden van Landa geweest was en eenige van hunne orangkaja's mede bragt, om met de koning van Sambas (die alle middelen aanwendde, om met die van Landa in een goed verstand te leven) een verbond te maken, gelijk ook geschied is. Pas na het vertrek dezer Wilden kreeg de koning van Sambas berigt, met een brief van den koning van Soby, een eiland, digt bij dat van Borneo liggende, dat die van 't vlek Borneo met 150 praauwen klaar lagen, waarin 40 koningen waren, waarbij men hunne magt afmeten kon. Ook hadden zij met die mosselvloot al in zee geweest, doch hadden wegens onweder moeten teruglooopen, zijnde nu van voornemen om 't nog een maand in te zien en dan naar Sambas te komen, om dat 6 maanden lang te belegeren. In 1616 hadden wij hier den koopman Henrik Vaak als ons opperhoofd, zonder dat mij blijkt, wanneer hij hier kwam, of hoe lang hij hier gelegen heeft. In 1615 kwam 't schip Delft van Succadana voor Jakatra in de vloot van de heer Coen, een bewijs, dat wij toen hier nog handelden. De volgende tijden hebben ons echter geleerd, dat de handel voor onze maatschappij niet al te voordeelig, of althans niet naar hun genoegen geweest is, daar de Heeren Zeventienen bij hun schrijven van den 23sten October 1623 last gaven, om, nevens meer andere comptoiren, dat van Succadana te ligten. Na dezen tijd zie ik, dat de heer Jacob van der Meulen (naderhand equipagiemeester op Batavia) in 1644 naar Amboina met 't schip prins Frederik Hendrik gaande, op Bandjar Masin aangeweest is. In 1664 bezochten wij hier een plaats, Martapoera genaamd, om de peper en 't goud, daar vallende, in te handelen. En in 1665 bragt de koopman Antoni Hurdt maar 36 lasten peper van daar; doch hij had nu het contract, met dien Pangeran aangegaan, bevestigd. In 1666 en al in veel jaren te voren, hebben wij hier

geen logie gehad, maar Hun Edelheden zonden jaarlijks 2 schepen herwaarts, om de diamanten, in zekere mijn alhier vallende, en beter (zoo men wil) als de kust- en golcondasche diamanten, mitsgaders ongemeene schoone en groote paarlen, nu en dan hier gevonden, van daar te halen, niet genegen zijnde het leven van hunne dienaren door 't oprigten van een comptoir, hier weder te wagen, daar de ervaring hen niet dan te veel, tot hun leedwezen, geleerd had, dat dit een verradersch, bedriegelijk en trouwloos volk was. In eenige volgende jaren hebben wij hier geen handel ter wereld gehad; maar in 1671 was er nog een vrijmans sloep geweest, die wel twee hoofdsommen op allerlei batavische goederen en macasaarsche kleeden gewonnen had. Nadat de heer Jacob Hoogkamer (van welken wij elders breeder spreken) in 1706 in zijn huis gegijseld was, wegens eenige penningen, die men van hem eischte en wegens een zwaar proces daarover, als over een andere zaak met den heer de Vos, zoo is hij (gelijk men daar breeder zien kan) met eenige Engelschen van daar naar Bandjar Masin gevlugt, waar men oordeelt dat hij, daar de Engelschen met de inlanders overhoop lagen, een droevig einde in 't bosch gevonden heeft, welke omstandigheden wij elders breeder hebben aangehaald. In 1711 is de kapitein luitenant N. van den Bosch, als hoofd van een nieuwe onderneming, en de onderkoopman Abraham Poele, als zijn tweede hier naar toegezonden, om te zien of men er weêr een comptoir (waartoe groote hoop was) zou kunnen oprigten. Echter is er toen (zoo 't mij toeschijnt) niet veel afgevallen; doch 't jaar daarna geleek het er beter na. In 1712 zonden die van Bandjar twee gezanten van dien koning aan Hun Edelheden, die den 27sten Julij door den sjahbandaar, den heer Cornelis Hasselaar en den opperkoopman Salomon Storm, 's morgens tusschen 7 en 8 ure met veel statie ingehaald werden. Zij waren met hun eigen vaartuig, 45 koppen sterk en met 4 bassen en 2 of 3 kleine stukjes voorzien, in gezelschap van een sloep der E. maatschappij op Batavia gekomen. Onze gecommitteerden voornoemd hen op hun vaartuig verwelkomd hebbende en van boord varende, werd er voor hen van hun vaartuig zevenmaal en zoo dikwijls ook van de galjoot geschoten. Ook bragten zij toen een schenkagie van hunnen koning aan Hun Edelheden aan land, die in twee kleine apen aan gouden ketentjes (van welke de eene hagelwit, met een gouden ring aan ieder poot, en de andere zwart, met een fraai vlekje op den neus geteekend, en ieder in een bijzonder korfje, tempelswijze gemaakt, was) en in een fraaije diamant, naar gissing 2,000 rijksdaalders waard, bestond; en welk juweel, in een bamboesje, met 's konings brief aan Hun Edelheden, door een helbaardier op een zilveren schotel voor uit gedragen werd, terwijl eenige van hunne dienaars de andere geschenken vooruitdroegen. Mogelijk zal men vragen, waar die geschenken blijven. Zij worden ten voordeele van de E. maatschappij verkocht, doch zoo iemand van Hun Edelheden er zin in heeft, die kan ze voor den prijs, waarop zij geschat zijn, voor alle anderen naasten. Nadat zij omtrent het hoofd in de rivier gekomen waren, werd de schuit van staat, waarin zij zaten, met een paard naar 't kasteel getrokken, en toen door de soldaten, daar geplaatst, driemaal geschoten, 'tgeen daarna, toen zij bij den boom kwamen, door andere soldaten driemaal hervat werd. Nadat zij aan land gestapt waren, stond het volk van de waterpoort tot de heer generaals woning in de wapenen, terwijl zij in 't midden van onze twee gecommitteerden na dezelve, en zoo verder over de groote zaal en langs een smalle gallerij in de vergaderzaal gingen, waar zij den heer generaal van Riebeek aan 't eene einde van een lange tafel en zijnen geheimschrijver aan 't ander einde vonden zitten. Nadat Zijn Edelheid hen de hand gegeven en dus verwelkomd had, gingen zij op twee stoelen, tusschen hunne geleiders in, mede aan tafel zitten, rondom welke 7 helbaardiers met hun roode rokken van staat en hunne helbaarden in de hand, zeer ontzaglijk stonden. Als zij pas zaten, werden er 9 kanonschoten van 't kasteel, om hen te verwelkomen, gedaan; waarna 't geschenk der twee apen getoond en 't bam-

boesje met dien diamant ('tgeen Zijn Edelheid wat verachtelijk op de tafel ter zijde legde) nevens 's konings brief werd overgegeven, die door den kapitein der Maleijers geopend en bevonden werd in 't Maleisch opgesteld te zijn. Zijn Edelheid vraagde hoe hun koning voer, en zij zeiden, dat hij nu zeer wel, maar dat het voor hem een groot geluk geweest was, dat een van onze schepen en 't voornoemd galjoot er lag, daar hij anders met eenige van zijn naburen in een zwaren oorlog (waarvan zij door ons schip nu afgeschrikt waren) geraakt zou hebben. Zij bragten ook 3 pikol peper mede en zeiden, dat de Chinezen in dit jaar veel pikols van daar gevoerd hadden. Als bedelaars (volgens de gewoonte der meeste Oosterlingen) verzochten zij, zoo ras zij hun geschenk overgegeven hadden, als in vergelding van 't geschonkene, 50 snaphanen, 30 pikol kruid en verlof om meer geweer te mogen koopen, daar hen belast was ten eerste weder te komen. Zijn Edelheid gaf hen tot antwoord, dat men 's konings brief eerst overzetten, dien lezen, dan over den inhoud deszelfs raadplegen, en dat men hen dan op dit hun verzoek nader antwoord geven zou. Ondertusschen werd hen een kopje thee aangeboden, en nadat er over deze en gene onverschillige zaken nog wat gesproken was, werden zij naar hunne verblijfplaats, bij den medicijnwinkel der E. maatschappij, gebragt. Men vernam naderhand, dat zij den peperhandel aan de E. maatschappij alleen bij contract kwamen aanbieden; waartoe zij zich eenigzins geperst vonden, daar zij met die van 't vlek Borneo en met de bergvolkeren overhoop lagen, verzoekende dat wij de peper, die er nu was, ten eerste met onze schepen wilden komen afhalen, en dat wij hunnen koning tegen zijne vijanden de behulpzame hand toch wilden bieden. Hun Edelheden deze goede gelegenheid waarnemende, namen de aanbieding des konings aan. Ondertusschen zonden die van 't vlek Borneo ook gezanten naar Batavia en verzochten Hun Edelheden, dat zij hunnen koning tegen dien van Bandjar Masin geliefden te helpen; doch dit werd hen op een beleefde wijze afgeslagen. Daarop nu zonden Hun Edelheden den kapitein lieutenant van den Bosch als opperhoofd en den voornoemden onderkoopman Abraham Poele, als zijn tweede naar Bandjar Masin, om daar weder een comptoir op te rigten en onze zaken waar te nemen; doch nadat zij hier met eenige schepen gekomen waren, bevonden zij, dat eenige chinesche jonken het vet hier al van de ketel geschuimd en met een menigte pikols peper naar China vertrokken waren, zoodat er voor ons naauwlijks eene scheepslading overschoot, waaruit klaar blijkt, dat zij onze schepen meer, om daardoor tegen hunne vijanden gedekt te zijn, dan wel om die af te laden, verzocht hadden, 'tgeen ook de reden was, dat onze nieuwe opperhoofden vrij slecht vergenoegd hier van daan kwamen, en dit is alles, dat ik van onzen handel op Borneo weet te zeggen.

Wat nu de Engelschen aangaat, dezelve hebben hierop mede al van oude tijden gevaren, dat mij toeschijnt omtrent 1609 eerst een aanvang genomen te hebben. In 1696 kwam er een Engelsch schip op Cotaringan, waarmede kapitein Jacob de Roy van daar naar Succadana en verder naar Malakka en Atsjien vertrok, zijnde 't eerste, dat ooit op Cotaringan geweest was. In 1702 hebben zich de Engelschen op Bandjar Masin ook vastgezet. Het berigt dat men toen van Macasar aan Hun Edelheden daarvan gaf, was aldus: dat er toen groot en klein 40 Engelschen op Bandjar waren, over welke een generaal van 27 jaren 't gezag had. Zekere Topatawan, hoofd der Boeginezen en Wadjos, zeide, dat hij Aldaan of Oldenvliet genaamd, en dat hij eenigzins van 't maagschap van den heer Johan van Hoorn (toen directeur generaal op Batavia) en een kinds kind van 't Engelsch hoofd was, dat eertijds op Bantam gelegen had. Deze had nog een tweeden of een administrateur en een geheimschrijver onder zich. Dit hoofd hield huis op een vlot van Bamboezen met zolderingen, waarop geen Engelschen, maar alleen Boeginezen de wacht hielden. Zij hadden aan de kant der rivier een sterkte van losse aarde, met pallissaden beschoeid en die met een planken vloer belegd, welke almede door Boeginezen

bewaard werd en met 10 ijzeren stukken en eenige ammunitie voorzien was. Het hoofd dezer Boeginezen van Ange Boni genaamd en een onderdaan van den macasaarschen kapitein Dain Matara op Batavia. Deze Boeginezen, te voren wel 200 man uitmakende, waren nu nog maar 100 man sterk, daar deze en gene naar Pasir en Coeti, dorpen aan de O. kant van dit eiland, regt tegenover Celèbes gelegen en onder den koning van Goa op Macasar al sedert 40 of 50 jaren staande, vertrokken waren. De Engelschen gaven aan ieder van deze boegineesche soldaten 5, aan een korporaal 6 en aan den sergeant Ange Boni 7 rijksdaalders per maand. Topatawan, die zich hier mede bij de Engelschen vervoegd had, was hoofd der vrije Boeginezen, die wel 300 koppen sterk waren; doch men had hier (gelijk de roep was) geen Mandharezen of koningskinderen. Verscheiden Engelschen waren hier aan 't scheurbuik overleden. Zij lagen er met 2 schepen en 2 sloepen, zijnde 't een schip van 125 vaten; en over twee maanden meende de generaal met alles van hier op te breken en naar Batavia te vertrekken, daar de zijnen niet genegen waren hem daar weêr af te wachten, hoewel hij er 't jaar er na weêr dacht te komen. Hij had hier een oud schip met 18 stukken gebragt en zijn lading bestond in eenigen amfioen, chinesche stoffen, ijzeren ankers, dreggen, lood en spaansche realen, waarvan dit opperhoofd van zich zelven 300,000 en van wege zijn maatschappij 700,000 rijksdaalders bij zich had, waarvoor hij hier peper enz. ingekocht, en waaruit hij dan de voornoemde soldijen gevonden had. Ook waren er, gedurende dit moesson 4 chinesche jonken, 15 vadem lang en 4 breed gekomen, die hier allerlei porcelein, chinesche zijde, theeketels, zonneschermen enz. bragten, die hem door de Javaansche kooplieden en door de chinezen van Samarang werden afgehaald, en deze chinesche jonken namen van hier weer peper naar China mede. De Chinezen hadden de zijde gekocht tegen 200 rijksdaalders Spaansch, daar er geen ander geld gaat. Ook lagen er die 4 jonken nog en al de Chinezen hadden vlaggen en passen van den keizer van China. Deze Engelschen uit hun land vertrokken zijnde, waren 30 schepen sterk en onder twee vlaggen verdeeld geweest, van welke er 15 naar China vertrokken en de andere 15 onder dezen kapitein Moor (of generaal) stonden, waarvan er 8 naar Bengale, 4 naar de kust, 2 naar China en 1 hier naar toe vertrokken was, (waaruit men ook eenigzins de grootheid van hunnen handel op China en Bengalen afnemen kon) met een voornemen om nu, bij zijn togt naar Batavia, naar de 14 andere, onder zijn smaldeel behoorende, te vernemen. Deze kapitein Moor sprak goed Maleisch en vraagde aan een spion van ons, van Macasar herwaarts gezonden, of de heer gouverneur Beernink op Macasar zulken ongeluk (als men voorgaf) gekregen had en, terwijl hij in 't paleis des konings te sluimeren lag, door Sampuwalia besprongen, van achteren doorregen en dus met 2 vaandels Europeanen, die hij bij zich had, vermoord was; immers dit wil men dat de Bonische tolk Carelessang op Java had uitgestrooid en hij had dit van een Djohorees, die in November 1701 over Java op Bandjar Masin gekomen was, gehoord. Op dezen tijd hadden de Engelschen met die van Bandjar Masin moeijelijkheden gekregen, zoodat het met hen tot een volslagen oorlog uitgebarsten was, bij welke de Engelschen 5 dorpen der Banjarezen, te weten Bandjar Masin, Bandjar, Cajoe Taangi, Tatas en Carta Poera veroverd hadden. De buit, hier door hen bekomen, bestond in 7 metalen stukjes, 100 basjes en 20 kojan (of lasten) peper. Geen Banjarezen, groot noch klein, hielden het met de Engelschen. De koning van Bandjar werd toen de Panombahan genaamd en was uit het koninklijk huis van Sumbawa, en zijn rijksbestierder, Pangeran Poerabaja, uit het geslacht van den Macasaarschen Crain Crongrong gesproten. De Engelschen kochten toen hier de peper tegen 40 Banjarsche gantangs (welker 5 Banjarsche er 4 van de onze, tegen $7\frac{1}{2}$ pond ieder, doen) voor 1 rijksdaalder Spaansch en verkochten die dan aan de Chinezen en anderen weêr tegen de 13 gantangs 1

rijksdaalder, dat ruim twee hoofdsommen winst gaf. Zij bemoeiden zich met de tollen en inkomsten des lands niet, doch zij hadden van den koning van Bandjar Masin 3,000 rijksdaalders voor hunne gedane oorlogsonkosten bij hunnen optogt tegen de Banjarezen bedongen, welke de koning aan hen voldaan en waarop de kapitein Moor 4 van deze veroverde dorpen aan hem wedergegeven, hoewel hij Bandjar Masin, als een verblijfplaats der Engelschen, voor zich behouden had. De Engelschen hadden de Banjarezen niet eerst gemoeid, maar die hadden zonder wettige reden hen onverwacht willen bespringen; waarvan de Engelschen berigt gekregen hadden en waarop zij in de voorbaat geweest, hen aangetast en de voornoemde dorpen hen afgenomen hadden; hoewel zij toen maar 10 man van hunne natie en 40 Boeginezen sterk geweest waren. De spion, die dit berigt aan den koning van Boni gebragt had, zeide, dat hij te Bandjar Masin op 't geweerrak van dit Engelsch opperhoofd zekere spies of hazagaai, met goud overtrokken en een met goud beslagen kris had gezien, met een uitgesneden vischbeenen greep, welke Aroe Teko weleer op Tambora ten buit bekomen had. Dit geschenk was van Goa naar Mangarai aan zekeren Macasaar, Papo genaamd en in Potta wonende, gezonden en die hazagaai had Aroe Teko aan den prins Sampuwalia, Radja Goa's dochters zoon, als een handbloem geschonken en eenen To-Adam had die geschenken uit Crain Bontosongohshuis zelfs naar 't vaartuig in de rivier van Goa zien brengen, welke hij, tot zijne uiterste verwondering nu hier op 't geweerrak van dezen Engelschen generaal, liggen zag. Dezelve was aan stukken, daar hij van de togt tegen de Banjarezen 'thuis komende, ze te hard tegen den grond gedrukt had, waardoor zij midden door gebroken was. Dus ver ging dit berigt, waaruit men bespeurt, dat die van Goa met deze Engelschen (aan welken die koning eenige vaatjes kruid en een brief gezonden had) zich ingelaten hadden en door hunne hulp eenige gronden tot het herstellen van hun oude regering zochten te leggen. Ook deed deze generaal zijn best, om alle misnoegden en zelfs verscheiden Mandharesche koningen naar zich te trekken en aan zijn snoer te krijgen, waartegen door de Macasaarsche regering en den koning van Boni (daar zij kennis van zijn toeleg hadden) zoo wel gewaakt werd, dat alles van zelf (gelijk de volgende tijd geleerd heeft) in rook en damp verdwenen is, hoewel dit, zoo Aroe Teko op vrije voeten geraakt was, van een gevaarlijk gevolg had kunnen worden, dat waarschijnlijk wel de grootste reden geweest is, waarom Hun Edelheden (berigt van zijne menigvuldige dreigementen van zich bij deze Engelschen, zoo ras hij maar in vrijheid was, te willen begeven, bekomen hebbende) goedgevonden hadden hem naar Ceylon te zenden. Nadat nu de heer Jacob Hoogkamer met eenige Engelschen van Batavia in 1706 gevlugt was en zij voor Bandjar Masin gekomen waren, hebben zij met die inlanders weder eenig geschil gekregen, waardoor zij, nevens meer andere natien van daar verdreven zijn. Zij werden zeer forsch door den inlander aangetast en, na 't verlies van velen van hun volk, niet alleen hol over bol naar hunne vaartuigen, daar voor den wal liggende, gejaagd, maar ook genoodzaakt met hunne stengelooze schepen zeer verbaasd naar Batavia de vlugt te nemen. Ook hadden deze vertrokkene Engelschen gezien, dat de Banjarezen een van hunne schepen, waarop de heer Hoogkamer en een engelsch heer van aanzien was, in brand gestoken en hen daardoor in 't gevaar van met hetzelve te verbranden, gebragt hadden. Maar in 1708 heb ik in Amboina van zekeren stuurman op de sloep de Rommelpot, Jan Govertzoon genaamd, berigt bekomen dat het voornoemde niet alleen waar was; maar dat hij er nog bij te voegen had, dat hij den 7den September 1707 uitdrukkelijk, om naar den heer Hoogkamer te zoeken, gezonden en den 28sten October daar met zekeren Engelschen president van Bandjar Masin, William Thiens genaamd, gekomen was. Deze heer Thiens was 3 jaren te voren in Siam, na 't afloopen der Engelsche logie, gevangen gezet en van daar met een Chineesch of ander vaartuig ontvlugt en had in rade der Engelschen verzocht, daar de

oude president overleden en hij al voor 2 jaren president gemaakt en er niet een Engelsch schip bij de hand was, men hem herwaarts wilde doen zenden, 'tgeen hem (die in Siam genoeg geleden, het krissen van zijn volk gezien had en zelf maar met een schampscheut vrijgeraakt en lang gevangen gehouden was) toegestaan werd; waarop hij toen ook met de sloep de Mercurius en met dezen stuurman herwaarts vertrokken, maar er zoo haast niet gekomen was, of pas 4 dagen er na werd hunne logie of 't huis, 'tgeen zij hier nog hadden, afgeloopen. Aangaande den heer Hoogkamer, wist hij uit den mond der Engelschen, die hij hier vond en in 't bijzonder uit den mond van dien Engelschen kapitein, die in dat brandend scheepje bij hem was en 't laatst van hem afging, nog dit ('tgeen wij ook elders aanhalen) te zeggen, dat hij (Hoogkamer) en een slaaf, nadat de Banjarezen hem gedwongen hadden, naar een scheepje, dat zij weêr opmaken wilden, en dat bij 2 sloepen digt bij den wal lag, te vlugten, naar de kajuit van 'tzelve voor een tijd geweken waren, doch dat zij er weêr uit willende komen, daar dit scheepje door de inlanders reeds in brand gestoken was, de deur zoodanig gebolwerkt vonden, dat zij hun oogmerk in dezen niet hadden kunnen bereiken; doch vonden een middel om door de kajuitvensters in een klein vaartuigje te geraken en met dezen Engelschen kapitein, die hem gered had, van daar naar land en zoo stil mogelijk (niettegenstaande hij een sterke koorts en in drie dagen niet gegeten had) naar 't bosch te vlugten en zich daar tot den avond van den volgenden dag te bergen, na welke tijd deze Engelsche kapitein hen gezegd had: « Mijnheer Hoogkamer nu is 't onze tijd om ons aan strand te begeven, en middel aan te wenden om weer aan een van onze schepen te komen, of wij zijn hier zekerlijk mannen des doods. » Echter vond men goed om door zijn slaaf vooraf nog eens te laten zien, of de Banjarezen al van strand geweken waren, waarop dan berigt krijgende, dat er geen meer vernomen werden, maande deze kapitein den heer Hoogkamer nu nog te sterker aan, om zich uit het bosch naar strand te begeven; doch daar hij klaagde door zijne ziekte afgemat en niet in staat te wezen, om nu derwaarts te gaan, nam die kapitein aan, om zelf vooraf nog eens aan 't strand te gaan zien, hoe 't er stond, met belofte dat hij hem, na een van hunne stengelooze schepen bereikt te hebben, zou komen afhalen. Hij deed dit ook daags er aan; doch vond dien heer dood en aan zijn ziekte overleden. Dit alles nu verhaalde deze stuurman als zaken, die hem zeer wel bekend; maar die echter eerst na zijn vertrek (daar zij toen tegen hem zeiden van den heer Hoogkamer niets te weten) voorgevallen waren. Hij voegde ook hierbij, dat hij met eenige Engelschen, toen daar op de reede liggende, wel 2 of 3 mijlen landwaarts in geweest was, waar zij bij een orangkaja gekomen, zeer wel onthaald werden; doch de Engelschen veel onbillijkheden, met zelf tot in 't vertrek van zijn vrouwen te loopen, plegende, had die orangkaja daarover tegen hem groot misnoegen betoond en zeer over de engelsche natie geklaagd, maar daarentegen met veel lof van de Hollanders gesproken. De orangkaja ziende, dat zij met hunne baldadigheid voortgingen, belastte hen aanstonds, zoo zij dit niet nalaten, te vertrekken, waarvan zij de minen makende, verzocht de orangkaja den stuurman daar te blijven, gelijk hij deed, daar hij hem dat andermaal en de Engelschen, zoo zij zich stil wilden houden, verzocht; doch zij, misnoegd op den orangkaja, vertrokken alleen van daar. Na hun vertrek bragt deze orangkaja den stuurman zijn gansch huis door en zelf in zijn vrouwenvertrek, onder welke hij verscheiden schoone blanke vrouwen vond, die voor geen Misticen behoefden te wijken. Hij zag er ook 4 of 5 schoone geweerrakken met uitgelezene blanke snaphanen, pieken, pistolen en ander geweer vervuld, al 'twelke hij meest bij 't afwezen van dien orangkaja (daar die iets te doen kreeg en hem eenigen tijd alleen liet) gezien had. Hij weêr bij hem gekomen zijnde, vraagde hem wat hij al gezien had, en of hem door zijn vrouwen wel eens een pinang aangeboden was, waarop hij neen gezegd hebbende, nam hij dit zeer kwalijk,

zeggende dat zij wel wisten wat haar pligt omtrent zulke lieden was, die hij toestond in 't vertrek van zijne vrouwen te komen; waarop hij haar aanstonds gelastte hem pinang te geven, en toen zij die met een jong meisje zonden, gaf hij een van zijne voornaamste vrouwen bevel, om die hem zelf te komen aanbieden, gelijk zij deden. Uit al hetwelk hij had kunnen bespeuren, dat deze orangkaja groote achting voor onze natie scheen te hebben. Hij had hier van deze Engelschen toen ook hunnen tweeden en een derden, Sir Baldewyn genaamd, gelaten en van hen vernomen, dat de Banjarezen het voornoemd scheepje, waarop de heer Hoogkamer geweest was en die 2 sloepen almede verbrand en wel 5 uren lang een der grootste schepen in gehad hadden, doch eindelijk waren het de Engelschen met die twee en nog een scheepje, dat pas op de reede gekomen was en nog een dat zij er bij kregen, ontkomen en met hunnen president en meer anderen op Batavia zeer reddeloos verschenen. Dit nu is het alles, dat wij van de Engelschen hier weten te zeggen, daar maar bij te voegen hebbende, dat ik, toen ik in 1713 aan de Kaap de Goede Hoope was, daar ettelijke Engelschen en daaronder een opperhoofd van Bandjar Masin (zoo men zeide) gezien heb, die men voorgaf een schat van diamanten in zeker koffertje, dat hij daar mede aan land gevoerd had, bij zich te hebben. Ook kon men dit eenigzins zien aan zijn hoedsieraad, dat ongemeen daarvan en van een dergelijken hoedband met schoone steenen (zoo men mij berigt heeft) voorzien was. Hij lag bij den burgerraad, monsr. Bouwman, nevens eenige andere Engelschen thuis, waar zij al vrij groote figuren maakten, en waarbij ons dan blijkt, dat de Engelschen Bandjar Masin niet omtrent 1705 (gelijk Wodes Rogers in zijn reize fol. 371 zegt, ten ware hij daarbij dat geval, ten tijde van de heer Hoogkamer voorgevallen, verstond) maar, zoo dat al waarlijk zoo is, gelijk hij zegt, vrij later verlaten hebben, hoewel ik veeleer geloof, dat zij nog later op dit eiland gehandeld hebben en er mogelijk nog wel handelen, daar er te schoone waren vallen, om dat land zoo te verlaten.

Derde Hoofdstuk.

VAN DE GODSDIENST OP 'T EILAND BORNEO.

Indien men met orde van de godsdienst der Borneërs en van de ingezetenen dezes eilands spreken zal, moet men zeggen dat hier driederlei soorten van godsdiensten, de heidensche, de mohammedaansche en de roomsche bekend zijn.

De heidensche is de oudste en door de meeste inlanders, vooral toch bij de bergLieden, geoefend en tot nog toe onderhouden wordt. Sommigen van hen bidden de zon, maan en starren, en andere weêr al wat hen 's morgens maar eerst tegen komt, als een godheid aan. Zij zijn vol bijgeloof en geven meest allen op vogelschrei en meer andere voorteekenen van geluk of ongeluk zoodanig acht, dat zij een reis ondernomen en een ongeluksvogel, die tegen hen aan komt vliegen, ontmoet hebbende, hun reize aanstonds staken en weder naar huis zullen keeren; doch zoo die vogel met hen mede en naar die plaats, waar zij naar toe gaan, vliegt, zullen zij hunne reize gerust vervolgen. Zij weten hier echter van geen tempels of pagoden en nog minder van priesters, daar zich ieder eenen god naar zijn zin verkiest en dien ook naar zijn welgevallen dient.

De mohammedaansche godsdienst wordt hier doorgaans bij de strandvolkeren geoefend, die ook al zeer velen van de berglieden daartoe bewogen hebben, die nu almede hier en daar een tempeltje en een priester bekomen, die hen nu en dan besnijden; maar die zich rijkelijk voor zijne moeite doet betalen, daar ieder inlander die Moorsch werd, aan een priester 1 gantang stofgoud en 1 gantang looden pitjes geven moest, daar zij 't rijkelijk voor kunnen doen.

Sedert de Portugezen hier gehandeld hebben, zijn er nu en dan ook van hunne priesters gekomen, die den inlander en vóoral de Heidenen (daar zij bij de Mooren weinig ingang vonden) tot de roomsche godsdienst hebben trachten te brengen, waarvan zij er al verscheiden op hunne manier en losse gronden tot het Christendom gebragt hebben. Zoodanigen had men er langs de rivier van Caljong Cajamp al zeer veel, daar die van Macao hier een priester eenigen tijd voor 1690 gelaten hebben, die hier dus omstreeks wel 3 of 4,000 Christenen gemaakt heeft; maar die pater, door last des konings van Bandjar Masin eenige jaren daarna, bij zekeren opstand, mede omhals gebragt zijnde, is het daarbij gebleven, zonder dat hier weêr een ander priester gekomen, en waardoor deze bedroefde christenschaar op een beklagenswaardige wijze verstrooid en weder zoodanig tot hunne oude duisterheid van geest vervallen is, dat zij van hunne christenleer niets onthouden en geen ander bewijs er van dat zij weleer Christen geweest zijn, dan een kruisje, dat zij om den hals dragen, overgehouden hebben.

Vierde Hoofdstuk.

VAN HET EILAND BALI.

Van het eiland Bali. Waar 't ligt. Dorpen op dit eiland. Ingezetenen. Waren hier vallende en getrokken. Wapenen. Hun speeltuigen. Huwelijken. Lijkbehandelingen en van 't medebranden van hunne vrouwen. Besturing van 't eiland. Jan Troets ellendige dood. Vriendschap, door den koning aan mijn voorzaat bewezen. Ontdekking van dit eiland door de Engelschen en de onzen. Godsdienst der Baliërs.

Nadat wij nu Borneo doorloopen hebben, meenen wij, dat wij ook iets van 't eiland Bali, omdat het zoo na aan 't eiland Java gelegen en maar met de straat van Balamboang daarvan afgescheiden is, dienden te zeggen, of ten minste, 'tgeen ons daarvan bekend is, op te geven. Het ligt op 7 graden, 55 minuten Z. breedte (schoon anderen dat op 8 graden en 33 minuten stellen) en wordt door sommigen geoordeeld maar 12, doch door anderen wel 30 mijlen in den omtrek te hebben; hoewel 't wel omtrent 60 mijlen in den omtrek halen zal. Het is een schoon en zeer vruchtbaar eiland, ten deele in lage rijstlanden, ten deele in gebergten bestaande. Men ziet daar klaar een berg, de Doodkist genaamd, gelijk nog een andere in 't W. liggen; doch voornamelijk is 't aan de N. kant zeer bergachtig Aan de andere zijde van 't eiland heeft men nog een straat, de straat van Bali genaamd, die tusschen Bali en 't eiland

Lombok komt. Het wordt door sommige onkundigen Java minor of klein Java genaamd, een naam, die wij getoond hebben, dat alleen regt aan 't eiland Sumatra gegeven wordt. Men ziet dit eiland in de eerste reize van de 4 eerste schepen onzer maatschappij afgebeeld; doch dat gelijkt er in 't geheel niet na. Het is om zijne hooge gebergten zeer groot van uitbreiding in de hoogte, daar dit land overal bewoond en alom zoo vol dorpen (want steden heeft men er niet) en kleine vlekken is, dat men gist, dat hierop wel een millioen menschen huishouden. Wij kennen niet al de dorpen, maar wel voornamelijk de volgende, waarover wij nader zullen handelen. Aan de oostkant van dit eiland heeft men aan de N. O. hoek een groote baai, die wel 6 of 7 mijlen breed en bijna wel zoo diep, gelijk zij ook zeer goed is, om hier ten anker te komen, te meer dewijl men daar een schoone rivier heeft. Wanneer men nu de Z. hoek dezer baai om is, komt men bij een kleine baai, die 2 mijlen breed en wel 4 mijlen diep is, in welker midden een eilandje omtrent een fraaije groote rivier is, die boven 2 takken of spruiten heeft, welke zich omtrent 6 mijlen van strand vereenigen en dus te zamen in die baai in zee storten. Pas bezuiden deze rivier, de rivier van Gilgil genaamd, heeft men het dorp Gilgil, dat zeer groot is en waar de sulthan Agong of opperkoning van Bali zijn hof houdt. Een mijl verder Z. aan heeft men het dorp en de rivier van Blancinja, welke plaats ook al zeer groot en vol menschen, doch wat verder landwaarts in gelegen is. Anderhalve mijl zuidelijker heeft men het dorp en de rivier van Panatajong, een halve mijl verder 't dorp Pedjin aan die rivier; nog 1 mijl verder Siseythan aan een klein spruitje; nog een halve mijl zuidelijker Balajoe aan een kleine rivier en omtrent den Z. hoek, anders de Verkenshoek genaamd, het dorp Boeliling, alle welke dorpen zeer nabij de zee liggen. Ook vertoont zich die hoek als een smalle strook lands, die pas 2 of 3 mijlen breed, maar wel 7 of 8 mijlen lang is. Van daar W. aan gaande ligt pas aan de andere zijde van de Verkenshoek het dorp Moentsjang; daarna een halve mijl noordelijker het dorp Badong, nog een half uur verder 't dorp Padangan, een groote mijl verder het dorp Baha; nog 1 mijl verder Sansi; nog een halve mijl verder Mambal; nog een vierde mijls verder Capal, een halve mijl verder het dorp Kaliangat, een vierde mijls verder Batoerantsjong en nog 1 mijl verder het dorp Patamon. Een halve mijl noordelijker ziet men het fraaij dorp Kajoe Poeteh, 1 mijl verder Boeliang en nog een weinig verder, bijna aan 't einde van dien smallen hals lands van de Verkenshoek, digt bij een rivier van denzelfden naam, het dorp Baratan liggen. Van daar schiet deze kust W. N. W. 5 of 6 mijlen aan, waar zich dan weer eerst het dorp Abian, een mijl verder Samal, een halve mijl verder Toesan, een vierde mijl verder Gelianjer, nog een vierde mijl verder, aan een schoone rivier van denzelfden naam, Lampidja al vrij wijd uitgestrekt langs strand, gelijk de anderen een weinig landwaarts in liggen, vertoont. Deze rivier komt met zware spruiten, de eene van 't O. en de andere van 't N. O. naar beneden schieten, en is de zwaarste, die ik op dit land ken. Een mijl verder heeft men Kamassan, nog een weinig verder, doch wat van strand, Koeta en een halve mijl oostelijker Kalahan; een een halve mijl verder, W. N. W. aan, Tadjeran; en wanneer men nog anderhalve mijl verder komt, heeft men op den hoek van een groote rivier van denzelfden naam, die met 2 spruiten zich 1 mijl van zee vereenigt en dan hier in zee stort, het groot dorp Koessamba aan een rivier van dien naam liggen, waar een van de kleine Balische koninkjes zijn hof houdt. Een halve mijl verder ligt het dorp Sasac, waar de kust allengskens naar 't N. W. draait en dan komt men na 2 mijlen marcherens langs het akelig gebergte daar (gelijk zich hier omstreeks aan weerszijden deze rivier meest overal vertoont) bij het fraai dorp Tabanan; een mijl N. oostelijker vertoont zich Koekoe, waar men groote bosschen en zware gebergten omtrent heeft. Dan komt men hoe langer hoe meer in de straat van Balomboangan, die aan de Z kant vrij wijder dan

aan de N. kant is, omtrent welker midden het dorp Djadi benoorden een groote rivier van denzelfden naam ligt, welke met 2 takken uit het O. en N. O. voortkomende, van 't O. naar 't W. afstroomt en daar zoo in zee stort. Op den N. W. hoek ligt het groot dorp Boeloangan, waarna men dien hoek om O. aangaande, aan die N. kant van het eiland de dorpen Boangcassa heeft, en daarna den N. hoek, die redelijk dik is, pas benoorden welke zich eerst de berg de Doodkist, N. en Z. en dan nog een groote berg, meest O. en W. gestrekt, vertoont. Dan heeft men 't Harten-eiland een halve mijl buiten de N. kant van den N. hoek liggen, waarna deze wal wel 1 mijl inschiet en daar de St. Nikolaasbaai maakt, welke omtrent 1 mijl wijd is. Pas beoosten dezelve vertoont zich het dorp Mongoï en 1 mijl verder een baaitje, 1½ mijl verder Denkaja, waar men ankeren kan en vlak op den N. O. hoek het dorp Batoean liggen heeft, waaromtrent zich pas 1 mijl buiten den wal 4 eilandjes op een rif, O. aan gestrekt zeer vermakelijk vertoonen. Een veel grooter getal van dorpen, welker namen ons niet te binnen schieten, heeft men landwaarts in overal op het zwaar en hoog gebergte, dat men daar vindt in de schoonste bosschen, die men zich verbeelden kan; maar daar de oppervorst zeer bekommerd voor zijn land is, is 't voor ons een volslagen onmogelijkheid, om eenige kennis van de gesteltenis van dit land van binnen te krijgen, of daarvan iets verder, dan reeds geschied is, op te geven. Alleenlijk kunnen wij er nog bijvoegen, dat dit land vol schoone bosschen vol timmerhout en van allerlei tam vee zoo overvloedig voorzien is, dat men daar voor weinig geld als een groot heer leven kan. Ook is dit eiland door zijne zware gebergten en digte boschschagien van natuur zoo sterk, dat het zich tegen buitenvijanden met zeer weinig volk zou kunnen verdedigen. Aan de N. kant is het van den W. tot den O. hoek wel 18 of 20 mijlen lang en het schijnt mij rondom zeer schoon, zonder reven, katskoppen, droogten of zonder eenige eilanden omtrent hetzelve te zijn, dan dat men er een eilandje beoosten den Verkenshoek, bijna in 't midden daarvan, een halve mijl van den wal ziet. En dit is wel het voornaamste, dat wij van dit eiland in zijnen omtrek en ten opzigte van deszelfs gelegenheid van binnen kunnen opgeven.

De ingezetenen van dit eiland zijn doorgaans wakkere kerels en heldinnen van vrouwen. Wat de mans aangaat, zij zijn doorgaans blanker of bleeker dan de Javanen en fraaijer besneden van wezen, dan dezelve, ook zoo plat van aangezigt niet, zwemende wat meer naar de Macasaren, doch vrij hooger van neus. Men moet ze geheel anders als zij op zich zelve, hun eigen meesters en in hun land zijn, dan buiten hetzelve, wanneer zij slaven zijn, aanmerken. In hun land zijn zij doorgaans lui en groote sinjeurs, die, nadat zij zich gewasschen hebben, zich door hunne wijven laten ramassen en oeroeten of al de leden kloppen en wrijven en wel met klappusolie en bobori bestrijken en zich dan door dezelve zeer net kleeden en palleren, waarna zij met de kris op zijde, als baanderheeren door het dorp gaan spanceren, loerende hier of daar of om 't een of om 't ander te stelen of, zoo zij hun belang daarin vinden, dezen of genen te vermoorden, of wel om den eenen of anderen van hunne vrienden, buiten hun weten, aan dezen of genen vrijman, die er met zijn sloep komt, te verkoopen, dat zij dan zeer listig weten te bestellen, makende degenen, die zij verkoopen willen, gaande, om mede aan zulk een sloep te gaan, die zij dan, beneden gekomen en in de boeijen gesloten zijnde, voor de som, die zij er trouwloos voor getrokken hebben, zitten laten, hoedanige, door hun eigen broeders en naaste bloedverwanten verkochte, ik verscheiden onder mijne Balische slaven gehad heb. Indien men nu ze als slaven aanmerkt, moet ik, bij eigen ondervinding, daar ik er veel van gehad heb, er van getuigen, dat het de naarstigste en trouwste slaven van Indien zijn en die in vernuft voor een Macsasaar (dat jonkertjes en die echter wel zoo geestig zijn) niet veel hebben te wijken, maar daarentegen veel beter te vertrouwen en zoo moorddadig niet, be-

halven dat zij, in tijden van nood, ook veel kloekmoediger, als andere Indianen zijn. Men vindt onder dezelve zeer veel fraaije ambachtslieden, van timmerlieden, smids, keurlijke schrijnwerkers, tijfferaars van saguweer of towac (door anderen suri genaamd) metselaars, goudsmeden, kleermakers, steenbakkers, enz., die doorgaans zeer zedig, gemanierd, gehoorzaam en zoo fatsoenlijk zijn, dat (buiten de Macasaren) geen andere slaven bij hen zijn te vergelijken, waarom ook alle lieden van kennis trachten zullen zich van dezelve te voorzien; komende een kloeke mans slaaf doorgaans op 75 of 80, maar, zoo hij een ambacht kan, wel op 100, 120 en 150 rijksdaalders (naar dat zijn ambacht is) en een slavin doorgaans op 70 of 80 rijksdaalders, doch zoo zij fraai van wezen is, (hoedanige ik er zeer mooije gezien heb en die zeer net door de heer Cornelis de Bruyn op een der woningen van de heer Chasteleyn buiten Batavia afgebeeld zijn) of zoo zij iets fraaij's naaijen of maken kan, mede wel op 100, 120 of 150 rijksdaalders te staan. De Balische vrouwen zijn in haar eigen land niet veel beter als slavinnen, daar zij als muilezels moeten arbeiden en zelfs achter de ploeg loopen; zonder dat zich de mans daar eenigzins mede bemoeijen. Vele derzelve zijn zeer goede vroedvrouwen en, naar 's lands wetten, al zeer bekwame doctoressen, hoewel al hare bekwaamheid meest in haar dagelijksche bevinding en ongegronde oefening bestaat. Zij zijn in 't gemeen allen zeer naarstig en vernuftig en de meeste vrouwen der chinezen op Batavia en elders, zijn gewezen Balische slavinnen, die in zulk een huishouden ongemeene goede proeve van hare bekwamheid, naarstigheid, goedaardigheid, deugd en trouw geven; ook worden er zeer velen tot Maey di Casa of opperste der slavinnen, en aan welke men 't opperopzigt over zilver, goud, juweelen, linnen, enz. in een huishouden van de vermogende lieden op Batavia toevertrouwt, gebruikt, in welke post zij zich zeer trouw en eerlijk gedragen, gelijk ik daar zelfs bevinding van gehad heb. Zij trachten doorgaans zeer sterk naar haar vrijheid, dat een voorname reden van haar trouwe diensten is. En daar zijn er velen, die zich van hare heeren op die voorwaarde vrij koopen, dat zij hen maandelijks 4, 5 of 6 rijksdaalders zullen opbrengen. Ik heb er gekend van die Balische doctoressen en vroedvrouwen, die wel 10, 15 en 20 rijksdaalders en meer, ieder maand gewonnen en door hunne naarstigheid ettelijke duizende rijksdaalders nagelaten hebben, die, als zij geen kinderen hebben aan hare meesters of derzelver erfgenamen, volgens 't landregt daar, vervallen zijn. Zij erneeren zich in hun eigen land meest of met den landbouw of met het spinnen van katoen en 't weven van deze en gene kleederen, die hen de Javanen, Chinezen en andere volken komen afhandelen, hoewel er anders zeer weinig buitenhandel valt, behalven dat de slavenhandel de hoofdhandel van dit land is. Doorgaans worden zij zeer oud in hun land en ik heb er in Amboina gekend, die hunne kinds-kinds-kinds kinderen gezien hebben. De landbouw bestaat hier in 't aanteelen van rijst, die hier in de lage landen zeer overvloedig valt; doch hoeveel men daarvan zou mogen over hebben, mag er op lijfstraf niets van uitgevoerd worden; maar 't overige wordt door 's konings bestel boven op 't gebergte bewaard, om in tijden van oorlog, wanneer de landen braak liggen of bij een kwaad gewas, tot een troep van ondersteuning en voorzorg kunnen dienen. De waren, hier vallende, zijn deze: goud, dat er zeer veel is; doch dat, op lijfstraf niet mag vervoerd worden. Rijst, als voren; koper, ijzer, katoen, slaven, calimbac, schoone koeijen, die 't stuk pas 1 rijksdaalder hier gelden; paarden, doch weinig en klein; buffels, bokken en geiten, gember, calmus, bangle, een gewas als gember, waaruit een heerlijke olie getrokken wordt. Waartegen de Chinezen hier meest sabels, porcelein en eenige andere geringe waren brengen, hoewel er nu en dan wel Hollandsche vrijlieden komen, alle welke hun meeste gading in goede slaven vinden, daar die alom

zeer getrokken zijn. Hier is ook overvloed van allerlei gevogelte, visch en van velerlei aardgewassen, daar de Baliers zeer goede tuiniers en doorgaans van schoone kool, radijs, boontjes, salade, komkommers, watermeloenen en van overvloed van allerlei Indische vruchten voorzien zijn. Hunne wapenen zijn bijna dezelfde, als die der Javanen, bestaande meest in lange en korte pieken, krissen, spatten; en daar zijn er ook, die zeer wel met een snaphaan en sabel weten om te gaan, en ik heb er gezien, die zoo in 't behandelen van schietgeweer en in dapperheid voor geen Hollander zouden geweken hebben; maar door de bank zijn het groote hanevechters, waarin zij bijna hun weerga niet hebben. Gelijk zij in kleeding (die men in de eerste reizen der onzen afgebeeld ziet) veel overeenkomst met de Javanen hebben, en gelijk de mans, mede doorgaans kaal van baard zijn, daar zij die ook met kleine tangetjes uittrekken, zoo bedienen zij zich ook gemeenlijk bijna van dezelfde speeltuigen, te weten, van een Tateboang (waarbij twee groote gongen behooren) bij welke zij doorgaans een gindiër (zijnde een spel van metalen staafjes, die op bamboezen orgelsgewijze geplaatst zijn) en twee cimbalen, die zij tegen elkander kloppen (twee spelen, hen op een bijzondere wijze eigen) gebruiken. Zij hebben doorgaans veel vrouwen, die zij met een bruidschat van de ouders moeten koopen; doch onder dezelve is er altijd eene die 't oppergezag over de anderen heeft. Een groot blijk van de genegenheid en onderdanigheid dezer vrouwen bespeurt men ten tijde, als haar mannen sterven, daar zij, wanneer hunne lijken naar 's lands wijze verbrand worden, met hare juweelen aan en onder 't geluid van hunne speeltuigen al dansende in het vuur springen en zich met hen zeer welgemoed laten verbranden, zich vast inbeeldende, dat zij in de andere wereld en, zoo zij elders sterven, in hun vaderland, op 't eiland Bali ten eerste zullen herleven, en daar in een veel heerlijker staat weer bij hare mannen zijn, om welke reden zij te minder zwarigheid maken, om hen te volgen. Men ziet van het verbranden dezer vrouwen een nadrukkelijk voorbeeld in de eerste reizen van ons volk naar Oost Indien, toen zij voor dit eiland ten anker lagen. Wij hebben dit ook elders met een geval van een overleden prins van Balamboang (dat mede meest Baliers zijn) aangewezen, met welke eenige honderd vrouwen toen stierven. En om een nader bewijs van die sterke inbeelding der Baliers en hunne onbevreesdheid voor den dood te geven, kan men dit klaar uit dit geval afnemen. Mijn voorzaats sloep op zekeren tijd van Batavia naar Amboina terug komende, en op Gresik willende aangieren, werd onderweg, terwijl zij ergens ten anker lag, door eenige roovers aangedaan, die hen trachtende te overvallen en zich meester van de sloep te maken, er eenige flesschen met kruid en een brandende lont in smeten, vaststellende dat de Baliers (gelijk ook gebeurde) alle over boord springen en zij dan aldus ten eerste meester van 't vaartuig zouden worden; doch daar er ook eenige Macasaren aan boord waren, werd de sloep behouden en eenige dezer Baliers werden weer opgevischt, hoewel de meeste verdronken waren. Men vraagde aan de weder-opgevischten, waarom zij zoo over boord gesprongen waren. Zij zeiden, om door 't kruid niet te verbranden, waarop zij nader gevraagd zijnde, of zij dan niet vreesden te verdrinken, tot antwoord gaven, dat dit een zachte dood was, en dat zij daar gansch niet bang voor waren, daar zij in hun vaderland in Bali toch weer aanstonds bij al hunne vrienden kwamen; maar deze hunne stelling kwam gansch niet met de rekening van mijn voorzaat overeen, daar hij bij dat voorval verscheiden van zijn beste slaven verloren had, hoewel hij blij was dat door de dapperheid der Macasaren toen zijn sloep was behouden geworden; maar hij heeft zijn andere slaven wel beter geleerd en daar was er in mijn tijd geen meer, die lust had om dus over boord te springen of zich met de dwaze inbeelding te verdrinken. Het eiland wordt door verscheiden koninkjes en orangkaja's bestierd; doch

over al dezelve is een opperkoning, dat een zeer magtig vorst is, maar die zich zeer weinig met andere vorsten, of met den buitenhandel bemoeit en in 't zelve, uit vrees dat men dan zich ook wel mogt zoeken meester van zijn land te maken, zoo veel mogelijk aan zijn ingezetenen belet, zijnde de eenige met welke hij, mijn's wetens, gemeenschap en vriendschap onderhoudt, de vorsten van Balamboang, 'tgeen niet te verwonderen is, daar dat doorgaans Balische prinsen zijn. In de vorige tijden tot omtrent 1670 waren hier twee opperkoningen, die nu en dan om 't opperbewind wel overhoop lagen, daar ieder van hen Gusti Agong en de opperheer wilde zijn. Een van deze twee werd kort daarna nu en dan door een Ambonsch vrijman, Jan Troet genaamd, bezocht, die met dien vorst niet alleen als een broeder leefde, maar hem ook Caca, dat is, oudere broeder, noemde. Ook leerde hij hem met allerlei geweer omgaan en wees hem op wat voor een wijze hij op dat land sterkten en vestingen maken moest, dat door onze natie en meer anderen gansch niet wel opgenomen en waarover hem door velen veel kwaads toegewenscht werd. Nooit kwam hij op Bali, of hij was bij dien koning, als zijnen broeder t'huis en gelijk die hem allerlei bedenkelijk vermaak aandeed, zoo onthaalde hij denzelve doorgaans zeer heerlijk op zijn sloep. Ook wil men, dat deze vorst hem, nadat hij tweemaal schipbreuk geleden had en weer op Bali gekomen was, ieder reis gered en van geld, slaven en al wat hij noodig had, weer voorzien heeft. Ondertusschen werd deze koning omtrent 1672 en 1673 tegen dezen man, die veel benijders en vijanden zoo op Bali, als elders had, zeer vuilaardig opgemaakt en denzelven ingeboezemd, alsof hij een aanslag tegen zijnen staat en leven had; en hoewel ik niet geloof, dat de man dit in zijne gedachten gehad heeft, zijn sommige echter nog wel zoo dwaas geweest, om te gelooven dat Hun Edelheden hem tot dit schelmachtig verraad last gegeven en hem, zoo hij 't gelukkig volvoerde, groote beloften zouden gedaan hebben, al 't welke een zeer vuil verdichtsel is. Het is echter waar, dat de koning een kwaad vermoeden op hem had en zijn er, die willen, dat hij voor had den koning, bij hem aan boord gekomen, met een dronk towak te vergeven; doch andere willen, dat hij hem met een krissteek zou voorgenomen hebben te ontzielen. Het zij daarmede zoo 't wil, de koning geloofde, dat hij, hoe vrolijk en vergenoegd hij zich ook bij zijn laatste komst op Bali aanstelde, voorhad hem van kant te helpen, om 'twelke dan voor te komen, hij hem door eenige daartoe bestelde personen jammerlijk om hals deed brengen; een beklagelijk einde, dat hem echter van vele, doch mogelijk op zeer kwade gronden gegund werd. Het oude huis, waar de heeren gouverneurs in Amboina plagten te wonen, is 't zijne geweest en de weduwe van mijn eersten huisheer in Amboina (die zijn koebeesten, dit huis en al zijnen omslag, nadat men de tijding van zijn dood kreeg, kocht) heeft mij dit geval meer dan eens zeer omstandig verhaald.

Naderhand is mijn voorzaat, de heer Henrik Leydekker, verscheiden malen bij dezen koning met zijn sloep op Bali geweest en met alle teekenen van vriendschap ontvangen, in zoo ver dat hij hem, bij zijn laatste vertrek (toen hij staat maakte hier nooit weêr te komen) tot een teeken van zijne hooge achting en genegenheid zijn kris van zijn zijde, die met een gouden greep, waarin eenige robijnen gezet zijn, versierd is, vereerde, welk koninklijk geschenk ik tot nog toe bezit en van 'twelke ik verder zeggen moet, dat de schede van keurlijk hout en met een zilveren schuif overtrokken is. Ook was 't ijzer van de kris aan wederzijden ongemeen fraai gevlamd, alsof het zilver ingelegd was en men heeft voor 't bloot ijzer menigmaal een van de beste balische slaven te vergeefs aan mijn voorzaat geboden. Hij had wel een zeer groot vrouwentimmer; doch was (zoo men zeide) een groot sodomiet, houdende veel schandjongens, die even als javaansche vrouwen gekleed en opgeschikt waren en zich ook buitendien met eenige geiten, welker hoorns verguld of met gouden scheden

overtrokken waren, op een schandelijke wijze vermengende. Bij de ouden is dit eiland nooit bekend geweest. En ik weet niet, dat ooit eenige Europeërs, dan de Engelschen en Nederlanders dit ontdekt of aangedaan hebben.

Van de Engelschen is hier in 1597 de ridder François Drake en de eerste van al de Europeërs, en 6 of 7 jaren later ook zeer waarschijnlijk Thomas Candish geweest.

De eerste van onze landslieden, die hier ten anker gekomen zijn, waren die van de schepen Mauritius, Hollandia en het Duifken. Zij wierpen hun anker in de straat van Bali den 27sten Januarij 1597, kregen een praauw aan boord op den 30sten dito met een hunner grooten, die verzocht uit 's konings naam te mogen weten wie zij waren, dat zij zelfs met een priem op een kokosblad, dat hij medebragt, moesten schrijven. Den 4den Februarij ging eenig volk van hen aan den wal, waar zij zeer wel bejegend werden en een van 's lands grooten door zijn volk en slaven in een draagstoel op de schouderen zagen dragen, terwijl er wel 20 stuks, met pieken gewapend, voor hem heen gingen. Hij zond ons volk, die hier gekomen waren, om naar een waterplaats te zoeken, wat vruchten en verzocht twee van hunne makkers mede te mogen nemen, dat zij toestonden, mits dat hij hem ook twee gijzelaars gaf. Den 5den dito zeilden zij van daar wat noordelijker aan en zonden hunne schuit met 2 slaven of gijzelaars aan land, om de 2 van hun volk wederom te eischen. Schoon nu deze orangkaja zijne gijzelaars weder had, wilde hij echter ons volk niet overgeven, daar hij, die eenige winst bij 't leggen der onzen daar op zijn reede gehoopt had, over hun wegzeilen van daar zeer misnoegd was. Na veel beloften echter kwam de een nog door de branding aan de schuit en deze wist te zeggen, dat diegene, die men daags te voren had zien dragen, een van 's lands grooten en over 't wegzeilen der onzen gansch niet wel te vreden was, gelijk hij daarom ook nog een portugeschen slaaf, door de onzen als tolk afgezonden, gehouden had. Onze andere man werd daags er na, nevens dien slaaf, bij den koning van Bali naar 't vlek van denzelfden naam gebragt, van waar hij aan die van 't schip Hollandia schreef, dat hij en die slaaf door den koning zeer wel onthaald waren, waarop die van 't schip, om hem te eer weder te krijgen, 20 ellen gebloemd fluweel, een deel rood koraal, eenige kristalijnen glazen, spiegels en eenige andere dingen aan den koning ten geschenke zonden; waarop die man en slaaf ten eerste los gelaten werden, verhalende, bij hun komst aan boord, dat de koning aan de onzen al wat in zijn vermogen was, aanbood en hen vooreerst 4 varkens en 2 vaten met water zond. Ondertusschen was 't schip Mauritius den 9den dito in een ander groote schoone baai, Padan genaamd, ten anker gekomen, waar hen de ingezetenen verhaalden, dat er over 18 jaar dergelijk volk, als zij en die een touw in stukken en weder heel maakten, geweest was, dat, naar allen schijn, de ridder François Drake geweest zal hebben. Zij zagen ook hier de koning van Bali in een zeer kunstig gesneden wagen rijden, die door 2 witte buffels, waarop zeer fraaije kleeden lagen, getrokken werd, terwijl er, volgens 's lands wijze, een lijfwacht van eenige piekeniers en spatvoerders, welker punten verguld waren vooruit gingen. Hij verzocht, dat men ter eere van hem (die op dien wagen een zonneschermdrager met een geopend zonnescherm achter zich zitten had) eenige eerschoten wilde doen, dat de onzen deden; waarop hij hen daags er na 4 vaten met water zond. Die van 't schip Hollandia (of den Hollandschen Leeuw) vernemende, dat hunne makkers in zulk een schoone baai lagen, hebben hun anker geligt en zijn den 16den dito bij de twee andere schepen gekomen; omdat daar zeer goede ververscing te krijgen was. Zij hadden toen ook al ontdekt, dat hier veel goud viel, gelijk zij dat genoeg aan 's konings gouden en vergulden drinkvaten hadden kunnen bespeuren, die zij hier meer en kostelijker, dan

bij den pangeran van Bantam gezien hadden; maar zij hadden ook vernomen, dat hij de goudmijnen van dat eiland op lijfstraf niet wilde geopend hebben, om daardoor geen kwade naburen te krijgen. Zij zagen ook, dat de vorst door zijn ingezetenen en zelfs van al zijne grooten met veel eerbied, en niet dan met gevouwen handen, al sombaijende aangesproken werd. Echter waren er eenigen van hen, 10 of 12 jaar geleden, geweest, die een aanslag gemaakt hadden, om hem in zijn paleis te vermoorden; 'twelk uitgekomen zijnde, werden zij allen in 't eerst ter dood verwezen en naderhand echter nog, uit medelijden, naar Poelo Rossa, een woest eiland dezes konings, in 't Z. O. van Bali gelegen, door hem gebannen, dat zij en andere Banditen naderhand hier mede naar toe gezonden, metter tijd zeer fraai bebouwd en van al het noodige voorzien hebben. Gelijk nu ons volk hier dagelijks aan land voer, zoo deden dit die van 't schip Mauritius den 20sten Februarij voor de laatste maal, van de welke twee maats, Emanuël Roodenburg, van Amsterdam, en Jakob Claaszoon van Delft, landwaarts in gegaan, nooit weêr te voorschijn gekomen zijn, zonder dat men echter weet of men hen daar met of tegen hun wil gehouden heeft. Hunne maats zeiden hen, dat zij niet te lang moesten uitblijven, daar men hen dan niet wachten zou. Ook hebben zij een dag of twee er na kleederen ontboden, zonder dat men naderhand iets meer van hen vernomen heeft; waarop toen de 3 schepen den 26sten dito de ankers geligt en bezuiden Java hunne reize naar 't vaderland vervorderd hebben.

Den 5den Eebeuarij 1601 's avonds is de wakkere zeeheld, Olivier van Noord, in den mond van de straat van Balamboang gekomen, waar zij eenige dagen ten anker schijnen gelegen te hebben, zonder dat mij echter blijkt, dat zij hier aan den wal geweest zijn, hoewel het zeer waarschijnlijk is, dat zij of hier, of wel op Balamboang, om water en ververschiug naar land zullen gegaan zijn. Den 10den dito zeilden zij van daar en geraakten buiten deze straat, hebbende de Verkenshoek (die in 't Z. van 't eiland met een smalle strook uitsteekt) in 't Z. O. van hen afliggen. In Januarij 1604, gaf de zeevoogd Wybrand van Warwyk aan die van 't schip de Maan last op Bali aan te loopen, om zich daar van rijst en kleedjes te voorzien en dan naar Banda te zeilen. Dergelijke last had hij ook aan de overheden van 't schip de Zon den 25sten Februarij gegeven, om, bij hun togt naar Ternate, op Bandjar Masin om rijst aan te loopen en, zoo zij daar niet konden te regt raken, dan naar Gresic over te steken en, ook daar niet vindende, dan op Bali, Bima of eenige andere plaatsen aan te gieren. En dit is wel 't voornaamste, 'tgeen ik van dit eiland Bali weet te zeggen, dan dat naderhand nu en dan (gelijk wij reeds gezien hebben) de ambonsche of bandasche vrijlieden hier wel plegen aan te gaan, om zich van goede slaven te voorzien. Ook teekent Christoffel Frikius in zijn reize aan, dat hij met 't schip Hollandia, omtrent 1684 of 1685 naar 't eiland Bali gezeild is, waar hij zegt toen een Hollansch onderkoopman, als hoofd er liggende, gevonden en van denzelven ook een slavinnetje voor 18 rijksdaalders gekocht te hebben. Hij had hier zijnde, dit verbranden van de lijken der mannen en 't springen van hunne vrouwen in 't vuur gezien, diens wijze hij fol. 105 en 106 omstandig verhaalt, en tot welke wij den lezer wijzen. Nadat zij nu 3 weken lang voor Bali gelegen hadden, is hij met zijn schip weer naar Batavia gekeerd, zonder dat mij blijkt, waarom zij hier gekomen waren, dan dat hij zegt, dat zij hier hunne waren losten en anderen, die hier gemaakt werden (waarschijnlijk eenige katoenen en zijden kleedjes, die hij zegt, dat zij hier maakten) daar tegen innamen.

Wat nu hunne godsdienst betreft, het zijn allen Heidenen, van welke sommigen de Zon en de Maan en anderen weder deze en gene vogels, doch wel meest dat als een godheid, 'tgeen hen 's morgens eerst ontmoet, dienen en eeren. Eenigen van hen

maken ook veel werk van eenige zonderlinge vierkanten groote steenen, op welke zij naar hunne wijze offeren. Zoo zij, buiten hun land geraakt zijnde, sterven, gelooven zij vast, dat zij in hun land weder voor den dag komen en bij hunne bloedverwanten herleven, dat hen ook in alle voorvallen zeer moedig doet zijn. Velen derzelven zijn bij mijn aanwezen in Amboina christen geworden, gelijk ik er zulke zelfs gehad heb; moetende getuigen, dat ik er geen van gekend heb, die niet zeer wel hunnen doop beleefden, gelijk zij aan alle anderen ook een zeer goed en stigtelijk voorbeeld met hun leven gaven; zijnde, mijns oordeels, een van de beste Indische natien, van welke iets goeds in dit opzigt te hoopen is.

BESCHRIJVING

VAN HET EILAND

GROOT JAVA,

OF

JAVA MAJOR,

MET DE EILANDEN EN RIJKEN DAARONDER BEHOORENDE.

EERSTE BOEK.

Eerste Hoofdstuk.

Jakatra, het derde wingewest der E. maatschappij; vooraf het eiland Java beschreven. Orde van zaken in dit deel. Lengte en breedte van dit eiland. Verdeeling van Groot Java in onderdeelen. Het Princen-eiland. Java's westhoek. De zuidkant beschreven. De noordkant van 't Bantam's rijk aan de zeekant Anir. De zuidkant beschreven. De dorpen hier gelegen. De noordzijde langs strand beschreven. De stad Tirtiassa. Ontong Java. De rivier van Tangerang, scheidende de rijken van Bantam en Jakatra vaneen. Batavia. De eilanden voor de bogt en de stad Batavia liggende. En de verdere strekking dezer noordkust. Het koningrijk Jakatra van binnen. Namen der dorpen aan de oostkant gelegen. Het landschap Bandong. De landstreken van Sidammer, Kandong Wessi priangan en Soekapoera. Dorpen tusschen de rivieren van Bakassi en van Karawang. Het landschap Tikondang. De landstreek ten zuiden van Batavia. De post van Tangerang. En de dorpen langs die rivier zuiden op. De zuidzijde van Tsjeribon beschreven. De noordkant van 't rijk van Tsjeribon. Het graf van Seich Ibn Moelana omstandig beschreven. Beschrijving van dit rijk van 't noorden naar 't zuiden opgaande. De landstreek Tsiassem. De landstreek van Pamanoekan. En Parocka Moetjan. De landstreek beoosten de rivier van Tsjamare. De landstreek bewesten en langs de rivier van Indramaja. Indramaja. De dorpen beoosten de rivier van Indramaja. De landstreek van Sammadang. En een deel van Parocka Moetjang. De landen bezuiden den berg Sermey, of 't landschap Wattas. De landstreek Gabbang. De dorpen bezuiden

Tsipelo. Het Prinsdom Pondajang. De landen bezuiden 'tzelve en de landstreek Soekapoera. De landstreek beoosten Pondajang. Het Prinsdom Selagodon. De landstreken van Koewassing, Goloen, Impanagara en 't land van Pager.

Gelijk Amboina en Banda, de twee eerste landvoogdijen zijn, die de E. maatschappij in Oost-Indiën heeft veroverd, zoo is de stad en het koningrijk Jakatra, het derde in orde, waarvan zij in 1619 meester is geworden.

Vooraf moeten wij zeggen, dat de naam van 't eiland niet Java is, maar DJava is, en dus ook die der stad DJakatra, en niet Jakatra, daar de DJ maar eene letter bij de Arabiers en Maleijers, en geen twee, gelijk bij ons, uitmaakt, hoewel wij gemakshalve en om de gewoonte daar men reeds in is, voortaan Java, in de plaats van DJava, en Jakatra, in plaats van DJakatra, zullen zeggen.

Wij ondernemen dan om 't magtig eiland DJava, waarvan men tot nog toe, als de blinde van de verwen geoordeeld heeft, in zijne lengte en breedte, zooals 't inderdaad en tot nog toe nooit door iemand beschreven is, te behandelen.

Om onze gedachten en die van den lezer nu aan een vaste orde te bepalen, zullen wij vooraf

I. Een nette landbeschrijving in het breede van dit eiland maken.

II. Daarna zullen wij een verhaal van de zaken van Java, van zoo verre doen, als wij, terugtredende, komen kunnen; en die van Bantam daarop laten volgen.

III. Zullen wij in 't bijzonder een beschrijving van de stad Batavia, met den aankleve van dien en van hare bedienden, en daarop dan in 't breede van de verovering van het koningrijk van DJakatra, en van den oorsprong van de voortreffelijke stad Batavia spreken, om aldus te toonen, hoe slecht die stad weleer was, en hoe heerlijk ze nu is.

Men heeft in vorige tijden verscheiden kaarten er van in 't licht gegeven. Daar is er eene van den heer Lavanha, die het eiland Java in tweeën deelt, noemende dat, 't welk het naaste aan 't eiland Sumatra is, Sunda. Ik weet wel, dat er een straat van dien naam is, waarvan wij op zijn plaats spreken zullen, en dat men ook de stad Jakatra eertijds Sunda Kalappa genoemd heeft, maar van een eiland, zoo genaamd, heb ik nooit hooren reppen, veel minder dat Andragiri (dat immers op Sumatra ligt) daar geplaatst werd. Veel andere groote misslagen daarin sla ik over. Daar is nog een oude kleine kaart van Java Major, die alleen de strandplaatsen, doch zeer gebrekkig aanwijst. Ik stel echter vast, dat die lieden ze beter zouden gegeven hebben, hadden zij die beter kunnen krijgen en derhalve is hun ijver te prijzen. Het beste, dat er nog van uitgekomen is, is een kaart van Java, in twee deelen, door de heer professor Reland nagelaten, waarin van 't eiland, zoo in zijn binnenste, als wegens deszelfs strandplaatsen gehandeld werd.

Dit eiland Java Major of Groot Java is omtrent 141 mijlen oost en west lang en gewoonlijk maar 20, doch 30 op zijn allerbreedst zuiden en noorden breed; zijnde 't Prinsen-eiland op de zuiderbreedte van 6½ graden en op de lengte van 124 graden en 48 minuten, en Batavia op 127 graden en 5 minuten gelegen.

Om 't nu te verdeelen, hebben wij best gekeurd de kaart in zeven bijzondere deelen te onderscheiden en ieder volgens zijn bijzonder bestek, te beschrijven.

Het eerste bevat het koningrijk van Bantam met den aankleve van dien.

Het tweede het koningrijk van Jakatra.

Het derde het koningrijk van Tsjeribon.

Het vierde Mataram en 'tgeen daar verder onder behoort.

Het vijfde de landvoogdijen van Pranaraga, Cadoewang, enz.

Het zesde de landvoogdijen Soerabaja, Passaroewan en het eiland Madura.

Het zevende het prinsdom van Balamboang.

Wij maken dan een aanvang met het eerste bestek.

Het koningrijk van Bantam ligt in 't westerdeel van dit eiland, langs de straat Sunda, die Java van 't eiland Sumatra scheidt, en die van haar begin of van 't Prinsen-eiland tot Batavia toe, 36 mijlen lang en bij de westhoek van de baai van Bantam of bij St. Nicolaas baai, met de overwal van Sumatra, omtrent 4 mijl en een halve breed, en daar ook op zijn naauwste is. Het draagt zijn naam naar de stad Bantam, van welke wij op zijn plaats zullen spreken. Wij moeten hier alleen met een woord zeggen, dat dit een bijzonder koningrijk op zich zelven is, waarover de keizer van Groot Java niets te zeggen heeft, gelijk ook niet over veel andere rijken op Java die onder hare bijzondere vorsten en opperheeren staan. Dit staat alleen onder den koning van Bantam, die een oppermagtig vorst op zich zelven is en van niemand anders afhangt.

Aan 't westelijkst einde van Java ontmoet men, wat benoorden 'tzelve, een eiland, het Prinsen-eiland genaamd, zijnde woest en onbewoond. Sommige maken er de Prinsen-eilanden, alsof er verscheiden waren, van; doch deze toonen dat zij er geen kennis van hebben en nooit daar geweest zijn. Van zijn oost- tot zijn west-hoek, is het vier en een halve mijl en van zijn zuid- tot zijn noordhoek, wat meer als drie mijlen lang. Men heeft in 't oosten en in 't oost zuid-oosten, twee heuveltjes, en buitendien is er niets op dit eiland, 'tgeen merkwaardig is. Het is rondom bijna (uitgezonderd in 't oost-zuid-oosten en achter in een groote baai, die tusschen de zuid- en westhoek al fraai diep inloopt) met een rif bezet en heeft nergens versch water, dan diep in die zuid-west-baai, waar men na de zuid-kant twee riviertjes ontdekt, die daarom velen hebben doen oordeelen, dat hier geen versch water valt, omdat het nergens anders op dat eiland is; en omdat er zelden schepen of vaartuigen aan dien kant, tenzij zij het weten, komen. Ik ben aan den oost-hoek in 1694 geweest, doch wij vonden daar niets en alles zeer woest, zoodat wij er aanstonds weêr van daan roeiden. Men kan, bij nood, op negen à tien vadem, zoo in die baai als in 't N. W. en elders ten anker komen, doch veel beter is het, dat niet te doen, en dat men de wal van Java zelf zoekt. Men heeft hier en daar op dit rif, vooral bij de west- en zuidhoek, eenige eilandjes; doch die verdienen den naam van eilanden niet, aangezien ze van geen belang zijn, en dit heeft mogelijk sommige daarom van de Prinsen-eilanden, alsof er veel waren, doen spreken, hoewel ze meest klippen zijn; doch daar is er een bij den zuid-hoek, bijna een halve mijl lang, maar vol kats-koppen, zoodat het al mede den naam van een eiland niet verdient, behalven dat het ongenaakbaar is.

Tusschen de noord-west-zijde van dit eiland en den vlakken hoek van 't eiland Sumatra, is de straat Sunda zes en een halve mijl breed. Dit woord Sunda beteekent in 't oud Javaansch, een gebergte en daarna werd deze straat de Bergstraat door de oude Javanen, omdat het west-eind van Java zeer bergachtig is, genaamd. Anders werd er nu en dan ook nog wel van een koning van Sunda, op de Malabaarsche kust gelegen, gesproken, waarmede de Portugezen (zooals ik in 1723 zie) eenige tijd in oorlog geweest hebben; doch hetzelve moet men hiermede niet verwarren. Het ligt van Java op sommige plaatsen twee mijlen, doch met zijnen oosthoek maar 1 mijl van de Welkomst-baai, voerende de streek, die tusschen beide deze wallen loopt, den naam van de Behouden Passagie.

Van Java zelf nu beginnende, maken wij met deszelfs westhoek, die anders ook wel de eerste genaamd werd, een aanvang. Aan de west- en zuidkant ontdekt men vooreerst niet, dan groote klippen, zware gebergten, een ongenaakbare wal en vier mijlen van den Westhoek, aan de zuidkant, oost opgaande, een klein eiland, het Kalappus eiland genaamd, dat twee mijlen van de wal ligt, gelijk men twee groote

mijlen ooslelijker, nog een ander, het Trouw's-eiland genaamd, heeft, waarvan 't eerst omtrent 1 mijl lang en pas vierde part zoo breed, en 't laatste omtrent een en een vierde mijl lang, en van dezelfde breedte is, zijnde beide met een rif bezet en bij 't eerst ankergrond en verder oost aan, niet dan op eenige plaatsen grond te vinden. Aan 't uiterst einde in 't oosten naar deze zuidzijde van 't land, ziet men niet anders dan een zeer hoog en stijl gebergte. Van den westhoek af tot aan het uiterste van de zuidkant heeft dit land net de lengte van achttien mijlen. Van de westhoek nu aan de noordkant van Java, (die oost en west omtrent twintig mijlen lang is) twee mijlen oost aangaande, ontmoet men een gehucht, Jankolan genaamd, omtrent hetwelke, een weinig benoorden van de wal af, een eilandje ligt, het Nieuw eiland genaamd, dat woest en ledig is, omtrent een mijl in 't rond aan de westkant met een rif bezet is, en daaromtrent ankergrond heeft. Van de westhoek tot bij Jankolan, waar ook een riviertje is, loopt de kust met een vlakke bogt wat in en van daar weêr tot de tweede hoek, waar men twee rivieren en versch water heeft, al hoe langer hoe noordelijker uit, waar men ook zoo bewesten, als vlak voor den zelven, goeden ankergrond heeft. Deze tweede hoek ligt van den eersten twee en een halve mijl, zijnde die hoek wel drie vierde van een mijl breed. Van den tweeden hoek schiet de kust weêr wel derdehalve mijl naar 't zuiden in, makende daar een groote baai, de Welkomst-baai genaamd, zijnde zamen als twee bijzondere baaijen, waarvan naast aan den derden hoek nog al zuidelijker inloopt. Als men den tweeden hoek pas om is, ontmoet men een rif, dat wel een mijl lang is, waaromtrent naast aan de wal eenige klippen of eilandjes en zoo wat oostelijker op ook eenige reven liggen, met nog twee eilandjes daarop, en wat verder nog een ander, digter aan de wal, zonder rif, ten oosten van 't welke een weinig verder ankergrond is. Daarna loopt men een andere baai in, waar men ten eerste drie eilandjes ontmoet, zijnde de wal van Java, nadat men voorbij dat rif pas de tweede hoek om is, schoon en zuiver tot aan de derde hoek toe (uitgezonderd dat pas bewesten een kleine droogte is) gelijk men daar overal wel grond, doch juist geen anker-grond en ook geen versch water heeft. In die eerste baai doet zich ook eenig laag gebergte op. Deze derde hoek is van de tweede vier en een halve mijl gelegen, en hij is zelf omtrent vijf vierde deelen van een mijl breed. Ook kan men vlak voor dezelve op tien á elf vadem ten anker komen, doch op de oosthoek is mede een kleine droogte. Af en aan van deze hoek, heeft men ruim vijf mijlen van de wal, naar Sumatra toe, 't eiland Krakatao en 't lang eiland en twee mijl noordelijker 't eiland Selebesee liggen.

Van de voornoemde droogte af loopt de kust weêr naar 't zuiden toe, twee mijlen in, makende de peperbaai, waar men veel laag land, en wat oostelijker, omtrent in 't midden, goede ankergrond tusschen twee kleine eilanden, die wat van de wal liggen in en omtrent een onbekend Javaansch dorp heeft. Wat oostelijker komt men bij een gehucht, Babawang genaamd, waar men weêr ankergrond op zes vadem en niet ver van daar een dorp met versch water ontmoet. Van Babawangs westhoek naar den vierden hoek van Java toe, schiet de kust weêr noordoost uit, doch tusschen beiden ontmoet men het gehucht Tseritti en wat noordoostelijker aan het dorp Passoerang, welke drie gemelde dorpen en twee gehuchten van zeer weinig belang zijn, en ieder door pas dertig à veertig huisgezinnen (te zamen omtrent twee honderd zielen uitmakende) bewoond werden. Bij 't laatste dorp, dat wel het grootst is, heeft men versch water: ook is de kust overal schoon, uitgezonderd dat bij Babawang en bewesten Tseritti en Passoerang drie droogten zijn, doch bij de rivier van Passoerang, pas ten noordoosten dezelve, kan men ankeren. Vlak voor de vierde hoek, die wat meer dan vijf mijlen van de derde hoek ligt, heeft men ook een kleine droogte, en van Tseritti tot wel een halve mijl boven Anir laag gebergte. Van dezen hoek loopt de kust al

weêr noord-oost aan, en drie kwart mijl verder heeft men een versche waterplaats, niet ver van welke de stad Anir ligt, bij welke twee rivieren zijn. Deze stad heeft wel een groote naam; doch is in zich zelve niet veel, gelijk de meeste Javaansche steden zijn. Zij is maar een open vlek, hebbende omtrent duizend huisgezinnen, die er ten deele in, ten deele buiten wonen: de huizen zijn maar van bamboezen, weinige der grooten uitgezonderd, opgetimmerd. Zij kan geen halve mijl beslaan, doch men kan er van alles redelijks koops voorzien worden, daar van deze plaats (waar zeer veel peper valt) groote vaart op Bantam is.

Af en aan Anir heeft men, ruim twee mijlen benoorden de wal, 't eiland Dwars in de Weg, bij 't welk een zware stroom gaat. Men ontmoet ten noord-oosten van Anir nog twee waterplaatsen of riviertjes, die nu en dan groote dienst doen. Daarna krijgt men weêr laag land, met eenige zoute spruiten, bij welke men pas ten N. O. van 't Brabands-Hoedje, een eilandje, een halve mijl van de wal, ten anker kan komen, gelijk mede omtrent Geertruids eiland, dat een mijl N. oostelijker ligt, waaromtrent men ook een kleine mijl van de wal, een gevaarlijke droogte, Brouwers-Zand genaamd, en nog een andere kleine droogte digt aan de wal liggen heeft. Wat verder van Geertruids eiland, heeft men 't Pisang-eiland, zijnde beide zeer digt bij de wal gelegen; doch een kleine droogte bij 't laatste. Een ander eilandje, het Toppers-Hoedje genaamd, ligt benoorden het Brouwers-Zand niet wel een mijl. Op het uiterste van de westelijkste kant van den westhoek van Bantam, omtrent de St. Nicolaas baai, heeft men nog een Geertruids eilandje. Van 't westdeel van den vierden hoek van Java tot dezen hoek bij welke dit Geertruids eilandje ligt, rekent men vijf en een halve mijl. Deze westhoek nu van Bantam, heeft ruim een breedte van 2 mijlen. Bij de St. Nicolaas baai bij 't gehucht de Notendop en nog wat verder heeft men drie riviertjes en ten oosten der laatste plaats, drie eilandjes pas buiten den wal, hebbende geen naam. Van den eenen kant van dezen hoek dezer baai naar de andere, omtrent 't eilandje Engels Onrust gelegen, heeft men een afstand van 2 mijlen, waar de kust weêr zuid-oost loopt en dan schiet zij daar vlak zuiden in, van waar zij oost op loopt, makende dien westhoek tot den hoek van Pontang, op een afstand van $2\frac{1}{2}$ mijl, de baai van Bantam, die overal met een rif bij Pontang al vrij breed bezet is. De stad Bantam ligt in 't midden van deze baai en $1\frac{1}{2}$ mijl er af ligt Poelo Pandjang, doch nader aan de wal, Hollands Kerk-Hof en wat oostelijker als Poelo Pandjang, het groot en klein eiland Pondi met nog eenige andere eilandjes. Wij zouden hier nu wel verder, zoo van deze stad, als van andere onder dezen koning landwaarts in liggende, kunnen spreken; doch, om niet buiten 't bestek van onze kaart te gaan, zullen wij met het verdere wachten tot wij in 't bijzonder over deze stad, volgens ons vorig onderwerp, spreken zullen: hier nog bijvoegende, dat zich hierin 20 dorpen en een stad of drie opdoen, waarin 8,170 huisgezinnen zijn, die ieder op 5 zielen gerekend, 40,850 zielen (zonder Bantams ingezetenen en een groot getal andere dorpen en inwoners binnen 's lands mede te rekenen) uitmaken. De noordzijde is 22 mijlen lang.

Dusver dan aan het eerste bestek van onze verdeeling van Java, te weten aan de beschrijving van het koningrijk Bantam, voldaan hebbende, gaan wij nu tot de beschrijving van dat deel, dat wij 't koningrijk van Jakatra noemen, over, hoewel wij daar nog een geruim deel van 't Bantam's rijk vooraf zullen ontmoeten. Wij zullen, om ordentelijk te handelen, hier weêr aan de zuidkant, waar wij 't gelaten hebben, vervolgen. Hier ontmoeten wij eerst een krommen bergachtigen hoek met een doorgaans smal rif, dat hier en daar wat breeder uitloopt en daar dan ook wel wat klippig is, hetwelk zich al voorbij de laatste rivier van Soeka Poera, ter lengte van 27 of 28 mijlen, zijnde de lengte van dit bestek aan de zuidkant, uitstrekt. Drie mijlen van den hoek van dit gebergte aan de zeekant, ontmoet men eerst een zandbogt, die er $2\frac{1}{2}$ mijl

af ligt en een halve mijl oostelijker heeft men een schoone rivier, wier hoofdspruit uit het gebergte Pangerango, 5 mijlen noorderlijker afdaalt, in welke een ander spruitje, komende pas 3 mijlen noordelijker uit een gebergte, boven den berg Salak gelegen, zich ontlast. Gelijk deze kust hier in deze zandbogt van 't zuiden eerst naar 't noorden en dan tot aan deze rivier, die geen naam heeft, zuid-oost aan loopt, zoo buigt zij zich dan verder tot aan 't laag afgespoeld zand-eiland als meest zuiden aan. Een mijl van de rivier, bij welke zwaar gebergte aan de zeekant ligt, heeft men een kleine zandbaai en een zandhoek (waaromtrent 't Rood-eiland is) nevens nog een of twee klippige hoeken, alsook een zandhoekje en een witte zandbogt, nevens zoodanig strand, omtrent een steenig hoekje, 'twelke van 't begin van dit bestek een afstand van omtrent 6 mijlen beslaat. Ook is deze gansche wal langs, aan de zuidkant van dit bestek, geen goede ankergrond en een halve mijl van de wal hier en daar al meest vervolgens niet dan zwart zand op verscheiden diepten, te vinden. Omtrent 4 mijlen van het steenig hoekje, waar men niet dan laag land en maar zandstrand heeft, ontmoet men (na voorbij eenig laag gebergte geraakt te zijn) een spruitje, voorbij 'twelk ook een klein gebergte 2 mijl er af is. Verder langs henen aan deze zuidkant heeft men mede (uitgezonderd een streekje bij Kandang Besi, waar wat laag gebergte ligt) niet als laag zandig land, doch waar van wege de sterke branding niet aan te komen is. Negen en een halve mijl van 't steenachtig hoekje, oost op, ontmoet men, 1 mijl noorden aan, van strand af, het dorp Boeni Cassi, waarin omtrent 30 huisgezinnen zijn. Nog 1 mijl oostelijker ligt het dorp Tsisadoa, dat wel uit 50 huisgezinnen bestaat, liggende nader aan strand. Een kleine mijl verder heeft men het dorp Tsilakti, liggende, gelijk het vorige, omtrent ½ mijl van strand, tusschen welk dorp en 't strand men nog een ander dorp, Tsipandak genaamd, ontmoet meer dan 100 huisgezinnen te zamen sterk. Een mijl verder ligt het dorp Tsidammer, bij een riviertje; en nog wat verder het dorp Tsidang, die beide wel 200 huisgezinnen kunnen uitmaken. Al deze dorpen liggen in de landstreek, Sidammer genaamd, die hier ook met zijn grenspalen aan weerszijden afgeperkt is. Anderhalf mijl buiten deze landstreek, of 2 mijlen oostelijker, als Tsidang, ligt het dorp Kandang Besi, omtrent 1 mijl van strand, waar men die klippige hoek en een riviertje, pas daar voorbij, heeft. Dit is een fraai dorp van wel 150 huisgezinnen. Een groote mijl oost ten noorden en bijna 2 mijlen van strand, heeft men 't dorp Tsitalinka, digt bij 'twelke, wat nader naar 't strand, 't dorp Tsikankok ligt, die met hun beide omtrent 90 huisgezinnen uitmaken. Een kleine mijl zuid-oost van Tsitalinka, ligt het dorp Boenigoeli, een halve mijl nader naar strand, bij een spruitje, 't dorp Isjambe, en 1 mijl oostelijker het dorp Rajoa, tusschen beide welke laatste dorpen in 't midden nog een riviertje is. Deze drie laatste dorpen kunnen te zamen wel 250 huisgezinnen tellen, zijnde met hun 6 dorpen in de landstreek Kandang Wessi gelegen, dat mede met zijn grenspalen afgeperkt is. Van deszelfs grenspaal tot aan het einde van dit bestek aan de zuidkant, gaat men nog omtrent 3½ mijl oost aan, waar men zich in 't landschap Soeka Poera bevindt, waarin zich met de eerste halve mijl een spruitje en 1 mijl verder een grooter spruit, nog een weinig verder dergelijke spruit, die boven twee takken heeft en een half uur verder zich een fraaije rivier opdoet, aan welke zich omtrent een groote mijl van strand af 3 dorpen, vervolgens noorden aan gelegen en geen naam hebbende, vertoonen, die te zamen omtrent 100 huisgezinnen uitmaken. Vlak voor die laatste rivier, gelijk ook aan weerszijden, vertoonen zich 3 onbewoonde eilandjes; waarmede wij (voor zoover dit tweede bestek aangaat) afscheid van de zuidzijde nemen, die van 't westen tot 't oosten, tot 't einde van dit bestek, zich 17 mijlen ver uitstrekt. Aan de noordzijde nu weder, waar wij 't bij Pontang gelaten hebben, vervolgende, ontmoeten wij eerst een rivier en wel 5 kleine eilandjes. Deze rivier Pontang, die hier bij den hoek van Pontang en ook nog 2 mijl oostelijker in zee stort,

waar zij de rivier Tanare genaamd wordt, loopt midden door de stad Tirtiassa, die omtrent 1 mijl van strand en 2 groote mijlen beoosten Bantam ligt. Dit is een van de voornaamste steden des rijks, die Sulthan Agong, nadat hij 't bestuur aan zijn zoon, Sulthan Hadji, overgegeven had, tot zijn vermaak gebouwd en waar hij zich met zijnen hofstoet naar toe begeven heeft, om, zoo hij zich verbeeldde, stil te leven. Hij had dezelve zeer fraai gemaakt, doch hoe zij door den oorlog, tusschen den zoon en den vader ontstaan, daarna verwoest is, zullen wij op zijn tijd zeggen. Zij werd in haren bloei wel op 6,000 huisgezinnen gerekend. Tusschen Pontang en de rivier Tanare heeft men verscheiden zandplaten en in een diepe inbogt, die van Pontang tot aan 't Menscheneters-eiland loopt, bij die rivier 3 eilandjes, die noord-oost op een weinig van de wal zoo vervolgens liggen, waarvan het noordelijkste, 't Jagers-eiland genaamd is. Deze bogt, die fraai diep naar 't zuiden inschiet en dan verder oost en noord aan strekt, is van dien hoek, bij 't Menscheneters-eiland ligt, 3 mijlen gelegen, welke uitstekende laatste hoek daar een groot, breed en scherp in zee uitstekend rif maakt. Van daar oost aan, 2 mijlen, ontmoet men 't riviertje Lampon en nog een ander bij 't gehucht Tangelaugus; van waar Ontong DJava (zeker hoek zoo genaamd) omtrent $1\frac{1}{2}$ mijl ligt. Van de rivier van Pontang $2\frac{1}{2}$ mijl, noorden op van de wal, ontmoet men een blinde klip, Tsjeribon genaamd en een groote halve mijl noord-oostelijker, nog een dergelijke. Een halve mijl oosterlijker heeft men het Wapen van Hoorn's eiland, nevens Poelo Tidong, tusschen welke en de wal, de Vogelstruis-droogte is. Een halve mijl van van Poelo Tidong, wat zuidelijker als oost aan, heeft men een eiland zonder naam en nog wat zuid-oostelijker Poelo Pare, 't eiland Bronkhorst en eenige anderen vol reven. Een groote mijl zuidelijker, naar de wal toe, heeft men de Groot Kombuis of 't eiland Lantsjaac en een halve mijl oostelijker de Kleine Kombuis, met eenige droogten er bij. Nader aan de wal, wat voorbij Ontong DJava, een halve mijl in zee, heeft men 't eiland Middelburg en wat oostelijker 't eiland Amsterdam. Pas voorbij Ontong DJava heeft men de rivier van Tangerang, die haren oorsprong ten deele uit den berg Salak, ten deele uit het gebergte daaromtrent heeft. Deze rivier is de scheidspaal tusschen het koningrijk van Bantam en van Jakatra. Vlak voor deze rivier ligt een eiland zonder naam, van welk eiland tot aan de rivier van Ankee (waar wij nader van zullen spreken, gelijk ook van die van Tangerang) deze kust weêr naar 't zuiden wat inschiet, van waar men dan in zeer weinig tijds tot Batavia komt. Van Ontong DJava tot Batavia toe, heeft men een afstand van 3 mijlen, waar men verscheiden rivieren aan weerszijden van Batavia ontmoet, als die van Ankee, de Korkekot, de groote rivier van Jakatra, de Sontar, de Tsiakan en meer andere, waarover wij aanstonds, om nu maar eerst deze noordzijde te vervolgen, nader zullen spreken. Twee mijlen van Batavia heeft men oost aan de rivier de Maronde en een mijl oostelijker die van Bacassie, waar een groot rif is en waar de kust bij de hoek van Carawang zich weer noord en dan west aan omdraait. Van de rivier van Tangeran tot aan den hoek van Carawang, heeft men een groote baai, die net 6 mijlen lang en omtrent 2 mijlen diep is, en hoewel voor de zee open, wordt echter de slag van 't water door al de eilanden, die er hier en daar voor verspreid liggen, meest gebroken. Deze eilanden doen zich, zoodra men Ontong Djava of 't eiland Amsterdam maar voorbij is, ten eerste op. Deze zijn Schiedam, een halve mijl zuidoost van Amsterdam gelegen. Een halve mijl zuidelijker heeft men 't eiland Onrust (drie mijlen van Batavia) waarop een baas, die onderkoopman is, met veel timmervolk, als ook een predikant ligt. Men heeft er ook de peper-pakhuizen, een molen, enz. en dient deze plaats, om de schepen te kielhalen en te vertimmeren. Voor 'tzelve ligt een zwaar rif, zoodat men er niet, dan met kleine vaartuigen bijkomen kan. Nog wat zuidelijker ligt 't eiland Kuiper. Wat ten oosten van Schiedam ziet men 't eiland Haarlem liggen en een halve mijl zuidelijker, Engels Onrust en Purmerent. Beoosten Haarlem, doet zich een hooge

zandplaat en van daar wat zuiden aan 't eiland Hoorn op. Een mijl beoosten de hooge zandplaat, ligt het eiland Edam (omtrent vijf mijlen van Batavia) een eiland van vermaak, voor zijn Edelheid. Ook is daarop allerlei gedierte. Men heeft er ook eenige pakhuizen, een zaagmolen en een lijnbaan. In oude tijden werd het Poelo Damar, dat is Harseiland, naar een groote harsboom, die er opstond, genaamd. Het is een groot half uur in zijn omtrek en is vol vrucht- en andere boomen en, zooals men er bij komt, van een hecht hoofd of twee voorzien. Zijn Edelheid Kamphuis, L. M. heeft er ook een schoon Japans woonhuis gezet en allerlei zeldzame gewassen opgebragt, gewoon zijnde in zijn leven hier dikwijls met zijne vrienden vrolijk te zijn, gelijk hij er in zijn laatste tijd ook veeltijds zijn verblijf gehouden heeft; doch naderhand heeft Zijn Ed. dat aan de heer van Hoorn gemaakt, om 't na zijn dood te bezitten. Een halve mijl zuidelijker is 't eiland Alkmaar; nog zuidelijker Enkhuizen, nog wat zuidelijker Leiden en naast aan de wal, omtrent een half mijl er af, Vader Smit's eiland, zijnde allen onbewoond. De hoek van Karawang bestaat uit twee eilanden zonder naam, van welke 't eerste voor en achter zeer smal, doch lang en in 't midden breed is, hebbende aan wederzijden de rivier van dien naam loopen. Tusschen de rivier van Bacassie waar wij een post van krijgsknechten hebben en de hoek van Karawang is een groote zandbaai. Voorbij den hoek van Karawang oostaan, ontmoet men nog 3 eilanden zonder naam, waarvan 't laatste 't grootste is en waar de kust weêr wat zuidelijk inschiet, makende met de 4 of 5 eilanden te zamen, dien hoek, die met een bogt zuiden aan loopt, waar men ziet, dat die rivier met drie bijzondere spruiten in zee stort, welke laatste spruit wel een groote mijl van den hoek afligt, van welke hoek tot aan 't einde van dit tweede bestek aan de noordkant een rif loopt. Een mijl oostelijker heeft men een gehugt, Pakis genaamd en nog een mijl oostelijker, de Moordenaars rivier, waar men een eiland heeft, makende te gelijk de Moordenaarshoek, beoosten welke weder wel 2 mijlen van de Moordenaarsrivier, een groote spruit van de rivier van Karawang in zee stort, makende dit eiland van de moordenaarshoek, een noordelijk uitpuilende bogt, die weêr wat zuidelijker na die laatste spruit van Karawang's rivier inschiet. Van deze rivier van Karawang gaat men omtrent 2 mijlen oost aan en dan komt men, nadat men voorbij de hoek van Sedari (waar men ankeren kan) mitsgaders voorbij Sedari en Chamara geraakt is, aan de rivier Tsiparaga, beoosten welke, men nog drie vierde van een mijl oostelijker geraken kan, waar deze noordkust van dit bestek een einde neemt, die oost en west ruim 20 mijlen lang is. Nadat wij nu gezien hebben wat zich aan de zuid- en noordkant in dit tweede bestek of in 't koningrijk van Jakatra opdoet, zullen wij nu dit koningrijk van binnen gaan beschouwen, aanvang makende aan de oostkant, om van de rivier Tsiparaga zuidwaarts op, het land eerst te beschrijven. Zoodra men deze rivier nu zuiden aan, ten oosten blijvende, opgaat, heeft men in 't eerst een woest doch schoon bosch, met eenige gebergte vermengd, doch vijf mijlen hooger, van 't noordstrand afgekomen, vindt men daar aan de rivier een onbekend dorp en dan Kandawong, die beide, naar den Javaanschen trant, nog al fraai en van 170 huisgezinnen voorzien zijn. Een mijl zuidoostelijker, heeft men de dorpen Tsikanpi, Passerahang, Jatamagara en wat verder Tsimaigus, die met hun vieren wel 500 huisgezinnen uitmaken. Een paar mijlen oostelijker, als de rivier Tsipparaga, vindt men een andere onbekende rivier, aan welke men op deze hoogte van het dorp Tsikanpi, al zuiden opgaande, de dorpen Tsilandok, Serindo, Tsipende, Parang, Padoedang en Tsiacke heeft, van welke de twee eerste omtrent een halve mijl bewesten die rivier en Tsiacke wel 1 mijl er af, doch de andere digter aan liggen. Deze 6 zijn wel 500 huisgezinnen sterk. Om hier tot een gelijke hoogte te geraken, zal 't niet kwalijk zijn, dat wij van strand af weder de rivier van Karawang, zekere landstreek zoo genaamd, opgaan, om eerst, tot deze hoogte toe, eens te zien wat voor

plaatsen daar liggen en om dan op deze hoogte gekomen, waar wij 't gelaten hebben met de dorpen, tusschen die onbekende rivier ten oosten en tusschen de rivier van Karawang, weêr voort te gaan. De eerste plaats, die ons wel 3½ mijl van strand af, beoosten de rivier van Karawang (en volgens de gedachte van anderen, vrij verder) ontmoet, is Tandjong Poera, een voorname vesting, die wij hier paggersgewijze hebben, waar een vaandrig of luitenant als hoofd over eenige soldaten ligt. Deze plaats en rivier (die zeven mijl van Batavia gelegen is en die men nog wel 78 mijlen opvaren moet, om aan deze post te komen) werd voor een scheidspaal en grens tusschen het koningrijk van Jakatra, tusschen den Soesoehoenan (of keizer van Java) en tusschen de sultan van Tsjeribon aan dien kant gehouden. Zij werd wel op 200 huisgezinnen gerekend. Een halve mijl zuidelijker heeft men 't dorp Prangkaisap, wat zuidelijker Karta Jassa en omtrent eene mijl zuid op van 't eerste Soeduwara, wat hooger op Tarta Nagara, een halve mijl zuidelijker 't dorp Doeko, nog wat zuidelijker het dorp Goede en nog een weinig zuidelijker de dorpen Kali Wola, Norokto en nog een zonder naam, zijnde allen maar geringe dorpjes en die met hun negen stuks ruim 800 huisgezinnen kunnen uitmaken. Een groote halve mijl beoosten Goede, heeft men, digt bij de rivier Tsiparaga de dorpen Kaligande, Tsiparaga en Tamblang liggen. Dit zijn drie fraaije plaatsen, die ieder wel 250 huisgezinnen sterk geoordeeld worden. Een mijl zuiden op van Norokto heeft men het dorp Tsitangolan, omtrent 80 huisgezinnen sterk, aan welke zijde van de rivier van Karawang ik nu maar blijven en vooreerst tot aan de landstreek Bandong voortgaan en dan verder met de andere dorpen, tusschen deze en die oostelijke rivier gelegen, vervolgen zal. Een mijl van Tsitangolan, zuid aan langs de rivier van Karawang opgaande, ontmoet men een onbekend gebergte, hoedanig een men ook tusschen beiden na de oostkant heeft. Hier ziet men in 't midden des lands tusschen die twee rivieren en de gebergten in, wel 4 à 5 dorpen liggen. Deze zijn Engereng, Warka, Konsasoeli, Tsibebber en nog een zonder naam, die wat oostelijker als Engereng en al zuid op liggen, en Salela, dat omtrent een halve mijl bezuiden Engereng pas boven 't westelijkst gebergte ligt. Deze zes dorpen, die ruim 400 huisgezinnen uitmaken, zijn hier tusschen 5 bijzondere gebergten besloten, boven welk oostelijkst, omtrent 1 mijl van die onbekende rivier, de dorpen Boelaka, Sipadawa, Lingsia (dat wat naar 't westen, pas boven een ander gebergte ligt) Konsasoeli, Tsipoerit, met nog een onbekend dorp digt bij de rivier, Tsilamla, Tsafoea (dat omtrent een groote mijl bezuiden Boelaka ligt, gelijk die andere al nader en nader aan die rivier komen) zich zelven vertoonen, zijnde met hun achten omtrent van 600 huisgezinnen voorzien. Hier heeft men weder 5 bijzondere gebergten, twee naar de oostkant, omtrent 1 mijl van elkander en drie naar de westkant, omtrent de rivier van Karawang. Tusschen dezelve in, in 't midden des lands, heeft men een kleine mijl westelijker als Tsipoerit, het dorp Tsikerang en een halve mijl zuid-oostelijker, als 't laatste, het dorp Kandosoli; doch 2 mijl bewesten Lingsia, digt bij de rivier van Karawang, het dorp Stangenam en een weinig zuidelijker het dorp Tsikaspa, die met hun vieren ruim 380 huisgezinnen kunnen opleveren. Beoosten die onbekende rivier, omtrent een mijl zuid oost van Padoedang, dat bewesten dezelve ligt, heeft men nog, vervolgens zuiden aan, de dorpen Tsiwoeni, Tsilewang, Karangelang, Tsikabong, dat 1 mijl boven Tsiwoeni ligt, Madat, Herang, die wel 1 mijl vaneen en al zuid op zich vertoonen, en waar de onbekende rivier begint en nog twee dorpen zonder naam liggen; welke acht dorpen omtrent 600 huisgezinnen kunnen uitmaken. Pas boven Kandosoli, omtrent 1 mijl zuid-oostelijker, in de landstreek van Bandong, heeft men 't dorp Makabonckok, bewesten 't welke weêr een gebergte ligt en een halve mijl bezuiden dit dorp, tot digt aan de rivier van Karawang, die daar oost aan draait, al zuid op, liggen de dorpen Jaronggang (dat wel een halve mijl zuid-oostelijker ligt) Tsikalintoe,

Giger Kalongtit en Bandong, waarna deze gansche landstreek haar naam draagt en dat van Jaronggang een groote mijl ligt. Deze vijf dorpen, die zeer vermakelijk aan een kleine spruit van de rivier van Karawang, die noordelijk aanloopt, geplaatst zijn, maken zamen bij de 400 huisgezinnen uit. Omtrent het einde van deze spruit, pas beoosten dezelve, en een mijl ten zuid-oosten van Makabonckok, ligt het dorp Tsilawa en nog wel 1 mijl oostelijker Tsikelling, met nog een onbekend dorpje en nog een halve mijl oostelijker 't dorp Oedjong Brong, welke vier dorpen omtrent 300 huisgezinnen uitmaken. Een mijl ten zuid-oosten van Oedjong Brong, even aan gene kant van een kleine spruit van de rivier van Karawang, die zich daar in tweeën scheidt, heeft men pas bezuiden de zuidelijke tak, het dorp Goelo Gadja en een mijl of twee zuidelijker, niet ver van den oorsprong der rivier van Kárawang, nog 5 dorpen zonder naam, welke zes omtrent 400 huisgezinnen opleveren. Bezuiden de rivier van Karawang ziet men boven aan vier dorpen er langs liggen, Passer Magara, Pamaroesang, Panjagara Godo en Sindawani, waarbij men (omdat daar 't einde van de landstreek Bandong is) het dorp Tsiboetsjong Tsiferoo wel voegen mag, die te zamen 500 huisgezinnen sterk zijn. Hieromtrent, van 't oosten af naar het westen toe, is deze gansche landstreek van Bandong (een zware zwavelberg, omtrent acht dagen reizens van Batavia) vol gebergten. Deze berg ligt omtrent de Priangsche landen, op de scheiding van dit rijk van Jakatra, Tsjeribon en Bantam. Midden in 't land, bewesten Passer Magara, heeft men nog de twee gehuchten, Goemora en Tsipalmahat, waar mede eenige huisgezinnen omtrent 100 sterk, verspreid wonen. Tusschen de zuidkant van de rivier van Karawang en de gebergten in, omtrent een groote mijl bewesten het dorp Tsikalintoe, doen zich zuiden aan op de dorpen Silasjon, (met nog een onbekend dorpje) Tsisappoer (dat nog wat westelijker ligt) Tsimijak, en wat oostelijker Tseveli, Tsibada, Tsiblok, Tsindai (en nog een zonder naam) Tsiekoepadi en Tsiekenloedok (van Tseveli wel 1 mijl gelegen) alsmede de dorpen Tslihami, Tsirangan, Ciepetang, Goemorta en Tsimortsjang (dat van Tsiekerloedok wel 1½ mijl zuiderlijker op ligt) en die met hun 16 ruim 1,400 huisgezinnen sterk zijn. Het verdere gedeelte van Bandongs landstreek is niet anders dan een zeer hoog en bergachtig land, makende verder een groote driehoek uit, die zuiden aan nog wel 3 mijlen ver gaat en oost en west omtrent 6 mijlen beslaat, stootende in 't westen tegen den berg Pangerango, in 't oosten tegen 't dorp Tsiboetsjong Tsiferoo en in 't zuiden tegen drie landschappen, waarvan het westelijkste Sidammer 4½ mijl zuiden en noorden en oost en west 4 mijlen beslaat. Het middelste het landschap Priangan is de scheidspaal van de koningrijken Jakatra en Tsjeribon en dat van Kandong Wessi, dat wel 6 mijlen ruim zuiden en noorden, en 4 mijlen oost en west breed en verder mede een zeer bergachtig land, en waarvan het oostelijkste de landstreek Soekapoera is, die 8 mijlen en een halve zuiden en noorden en oost en west, op zijn smalst, in 't noorden 2 en om de zuid 3 mijlen breed is, in welk Soekapoera, wat bezuiden het dorp Tsiboetsjong Tsiferoo zich het dorp Pagodong en 1 mijl zuidelijker en zuid-oostelijker zich 3 onbekende dorpen, nevens dat van Tsiwassoen, vertoonen, die met hun 5 te zamen over de 400 huisgezinnen opleveren. Dit zijn al de dorpen, die men, behalven de te voren gemelde omtrent het strand langs de zuidzee, in deze 3 groote landstreken van Sidammer, Kandong Wessi of de Priangsche eilanden en in Socka Poera vindt, bestaande die meest in zware en hooge bergen, op welke men zeer schoone en lommerrijke bosschen heeft, terwijl zich de menschen van de tot nog toe gemelde dorpen meest met de plantagiën van hun rijstvelden, hier en daar tusschen beiden en met verdere gewassen bezig houden, waarvan zij, als slaven der grooten, zeer armelijk leven. Dusver nu van de post van Tandjong Poera tot aan de zuidzee, met het opnoemen der dorpen, beoosten de rivier van Karawang gelegen, gevorderd zijnde, gaan wij weer naar 't noorderstrand, om al de dorpen, tusschen de rivier Bacassie en die van Kara-

wang mede op te noemen. Van de post van Bacassie af, waar wij mede een wacht van eenige soldaten hebben, waarvan nader onder de stof van Batavia zal gesproken worden, 2 groote mijlen zuid aan, heeft men het dorp Bantengombang, een halve mijl beoosten 'twelke Sammadang en 1 mijl beoosten welk laatste de dorpen Tsionjong, Certeck, Parrebek, Soeroepan (welke laatste omtrent een groote mijl van Tsionjong gelegen is) niet ver van de spruit Tsjoe (een tak van de rivier van Karawang en 1 mijl zuidelijker als Soeroepan) en het dorp Tanabang liggen, welke zeven dorpen omtrent 600 huisgezinnen uitmaken. Van Bantengombang een groote mijl zuidelijker aangaande, ontmoet men het dorp Soeralabang, dan Grogol, Nangra, Tsilentit, Klapponoggo, Koirbanghonl (dat 1½ mijl van Soeralabang ligt) en wat westelijker boven een spruitje, dat uit het gebergte daaromtrent de rivier van Bacassie valt, het dorp Koribagoni en nog een halve mijl zuidelijker Tsitorap, die met hun achten omtrent 700 huisgezinnen kunnen opleveren. Van strand af is dit land, tusschen beide deze rivieren in, al te zamen zeer vlak, en 't eerste gebergte, dat men ontmoet, is pas boven het dorp Koribanghoni of wat beoosten Koribagoni. Ook is er niet, dan een groote vlakte van strand af, tot aan de dorpen Sammadang en Bantengombang, zonder dat men eenige andere plaatsen, dan enkel rijstvelden ontmoet. Bij Tandjong Poera valt een andere rivier in die van Karawang, 't spruitje Tsioe genaamd; tusschen 'twelke en nog een andere rivier, die in die van Karawang stort, de dorpen Tsibet, Longmalana, digt bijeen en wat verder zuid op, Tsiboar, liggen, die wel 400 huisgezinnen sterk zijn. Beoosten deze rivier, die geen naam heeft en die van Karawang, liggen van Tandjong Poera, al zuiden opgaande, weder eenige dorpen, als Grogong, Woedas, Parang, Tartanagara (een gehucht) Gentong, Prakantras, Godok, Roraktok, drie gehuchten, allen langs de rivier van Karawang, Pattimag, dat wel een groote mijl zuid-westelijk van Gentong ligt, Tsigentus, Kadamonk, welke twee ten oosten eenig gebergte hebben, Pamger, Tsidera (die weêr omtrent een ander gebergte gelegen zijn) alle welke van Grogong af tot Tsidera toe zich 2 mijlen ver uitstrekken, hebbende zamen met hun 8 dorpen en 4 gehuchten ruim 1,100 huisgezinnen tot inwoners. Als men nu van Tsidera 1 mijl oost aan ter zijden gaat, heeft men daaromtrent de rivier van Karawang, het dorp Sinjok, wat hooger op Prokansapi, nog hooger Soerok Dindin, Tsiwalang, Tsioelae en Tsidadan, welk laatste van Sinjok, omtrent 1½ mijl ligt, zijnde zamen met hun zessen wel 700 huisgezinnen sterk. In de rivier van Bacassie, die boven aan de spruit Tsiarap genaamd wordt, valt bij Bantengentong een andere rivier, Tsikon genaamd, tusschen beide welke rivieren alleen het dorp Tsihok, pas bewesten 't dorp Nangra, ligt, dat omtrent 110 huisgezinnen sterk is. Indien men nu tusschen de spruit Tsiarap, die 2½ mijl boven Tsitorap begint en de rivier van Karawang hoe langer hoe zuidelijker aangaat, ontmoet men niet dan zware gebergten, waaruit eenige rivieren, die naderhand in 't spruitje Tsioe en met 'tzelve te zamen in de rivier van Karawang storten, haren oorsprong nemen. Zoo men nu van het dorp Tsidadang af langs de rivier van Karawang omtrent 2 mijlen zuidelijker opgaat, ontmoet men eerst een kleine rivier, die in de rivier van Karawang stort en dan 't gehucht Tsibeajong en de dorpen Tsisiri, Tsiabilaar, Tsiockan (stootende tegen 't landschap van Bandong) Tsiblagon en Tsiroeje, die te zamen ruim 600 huisgezinnen kunnen opleveren, allen kort bijeen bezuiden zeker gebergte liggende. Wat westelijker heeft men de dorpen Tsiandoir, Tsiajera, Tseesera, Tsijera, Sanjoor en Tsilakan, die op een schoone vlakte, ten westen van welke eenig gebergte is, uitgestrekt zijn. Wat oostelijker liggen de dorpen Tsikockan, Doeko, Boetsjang, Tsikondon, Tsikandang en 2 mijlen zuid-oostelijk van Tsikandang, 't dorp Tsioejang en 1½ mijl benoorden 'tzelve, het dorp Tsikias, welke 13 dorpen in de landstreek Tikondang liggen en wel 1,500 huisgezinnen uitmaken. Verder op in deze landstreek heeft men niet als zwaar gebergte, waar men, 1 mijl boven Tsioejang, eerst den berg Pangerango en dan verder, tot aan de

zuidzee, nog veel andere onbekende gebergten ontmoet, die van den berg Pangerango af, nog wel 6 mijlen zuiden en noorden beslaan, zonder dat men eenig dorp, gehucht of rivier, dan alleen een kleine, die uit den berg Pangerango oorsprong heeft, ontmoet. Dusver weêr een streek lands van dit rijk Jakatra tot aan de zuidzee afgedaan hebbende, keeren wij weêr naar het noordstrand, om van Batavia af weder zuidwaards op te gaan. Doch aangezien wij Batavia afzonderlijk zullen beschrijven, zullen wij, wat hieromtrent ligt, maar opnoemen en dan voortgaan. De stad zelf ligt aan de zee, beoosten welke men hier ziet de rivier Tsiakan, de spruit Bangkas, klein Tsiakan, de Sontar en meer andere rivieren zonder naam, na welke, west aangaande met de posten Jakatra en wat hooger Noordwijk, de groote rivier van Jakatra, die uit den berg Pangerango ook ontspringt, alsmede de posten van Rijswijk en wat hooger Mr. Cornelis, de rivier de Korrekot, de Post van Angkee, benevens de rivieren Passangarang en die van Angkee (in welke de rivier Tsipoetat, waaromtrent een dorp is, de spruiten Sorpa, Gambong Sibas en Silok vallen) ontmoet. Ten zuiden van de post Noordwijk, boven omtrent het begin van 't riviertje de Sontar, heeft men de dorpen Wangoa en nog een zonder naam, Sangan (waar wij een post van krijgsknechten boven aan de groote rivier van Jakatra hebben) de groote Tandjong en bewesten de spruit Sentong (die in de groote rivier valt) nog 3 à 4 dorpen zonder naam liggen, die te zamen wel 1,000 huisgezinnen sterk zijn. Bewesten de groote rivier daar, heeft men de dorpen Pondoasina, Kameri, Montpang, Depacki, een zonder naam, Ritoejaja en Kadong Bolador, welke laatste zuid op van Pondoasina twee mijlen ligt, beoosten welke twee laatste zich nog twee dorpen zonder naam ten oosten van de groote rivier van Jakatra en nog een andere opdoen, gelijk nog een dorp zonder naam een mijl bezuiden Kadong Bolador gelegen; welke elf dorpen omtrent 1,300 huisgezinnen opleveren. Anderhalve mijl bezuiden Kadong Bolador, bewesten de groote rivier heeft men de dorpen Kaddong Waronge, Boedeongati, Waneba, Kandang Along, Nalla, Kampang Boera en Karon. Deze zeven dorpen hebben omtrent 600 huisgezinnen: en de rivier van Jakatra neemt, omtrent twee mijlen bezuiden het laatste dorp, zijn oorsprong uit den berg Pangerango, zonder dat men tot aan de Zuidzee toe iets anders, dan zeer zware, hooge en onbekende gebergten ontmoet, die daar al mede zuid op, nog wel 6 mijlen in hun omtrekking beslaan. Omtrent 2 mijlen bewesten den berg Pangerango, die omtrent 9 mijlen van 't noordstrand ligt, heeft men den berg Salak, waaruit de rivier van Angkee haren oorsprong heeft, in welke een groote mijl lager een ander riviertje stort, dat uit den berg, wat noordelijker gelegen, afstroomt, behalven welke men nog een gebergte wat westelijker heeft. De andere rivieren of spruiten, in de rivier van Angkee vallende, nemen daaromtrent en wat lager, mede haren oorsprong. Wanneer wij nu van de post bij Tangerang, bewesten de rivier van Angkee liggende en zoo langs de rivier van Tangerang, die bij Ontong DJava in zee valt, zuid aan gaan, ontmoeten wij eerst de voornoemde post, die 4 mijlen bewesten Batavia, en daar een vaandrig of luitenant met zestig Europeanen en dertig zwarten in bezetting ligt, buiten welke hier nog wel 300 huisgezinnen zijn. Daar is een steenen pagar, die twee punten naar de landzijde en twee zwaluwstaarten naar de rivierkant heeft, van een stuk van 8 à 12 ponden en van twee bassen, die de rivier bestrijken, voorzien. Dit nu is een groote rivier, die bij deze pager gemeenlijk 19 en in de regentijd of bij vloeden wel 28 voeten diep is. Deze is de scheidspaal tusschen 't koningrijk Jakatra en Bantam. Van Tangerang naar de rivier van Angkee loopt ook de rivier de Makervaart, waar langs men gemakkelijk naar Batavia varen kan. Men heeft 1 mijl zuid aan boven Tangerang de dorpen Sapoebaroe, Babacoan, Kampong Bali, Padipara, Pakolaeeng, Kampong Maleyo, Prajang, Tsikokoe, Sajogalti, Linkon en Boejim Grompan liggen, die zich te zamen een groote 1½ mijl ver uitstrekken en met hun elven wel 1,300 huis-

gezinnen sterk zijn. Dan komt men aan de post Sampoera, die er naast aan ligt, waarmede een wacht van eenige soldaten onder een officier ligt. Een weinig zuidelijker heeft men de dorpen Kajang Madang, Liebe Karang, Wassawang, Wierapoerabangso, Mandang, Salabantar, Jampang, Tsiepienang en Pagoenang, omtrent de spruit Sandali, (weinig beoosten welke de spruit Silatang en nog eene Siberong genaamd is) welke laatste plaats van Sampoera omtrent 2 mijlen ligt. Deze dorpen (waar men die van Jakob Bouwmeester en die van Doerian Siriboa, met nog een zonder naam, wat oostelijker gelegen, bijtellen mag) maken omtrent 1,400 huisgezinnen uit. Al wat men nu verder zuid aan gaat (zijnde een groote afstand van vele mijlen) bestaat niet dan in zwaar gebergte en wilde bosschen, die zich tot aan de zuidzee uitstrekken, waarmede wij dan de beschrijving van dit tweede bestek, ten opzigte van 't koningrijk van Jakatra, besluiten; voegende alleen hierbij, dat men in dit rijk 202 dorpen en daarin 19,390 huisgezinnen (buiten Batavia) heeft, die daar elkander op 5 zielen ieder gerekend, 96,950 zielen uitmaken.

Wij gaan derhalve tot ons derde bestek van Java, om 't koningrijk van Tsjeribon te beschrijven, en zullen ook hier eerst aan de zuidkant, waar wij 't in ons tweede bestek gelaten hebben, vervolgen. Langs de Zuidzee dan oost aangaande, ontmoeten wij in 't landschap Soekapoera, niet dan een dor strand, drie kleine spruiten die daar in zee storten en die niet boven 1 mijl van strand hun oorsprong in dat landschap nemen, zijnde de eerste pas een halve mijl ver van 't begin van dit bestek oost aan, en ieder weer een halve mijl al oostelijker gelegen; doch bij de tweede ontmoeten wij een klip 't Brabands-hoedje (wat van 't strand gelegen) en wat verder bij de derde spruit nog een andere groote klip, waarbij meer andere liggen; ook neemt deze rivier wel 2 mijl dieper landwaarts in haren oorsprong, zijnde dit dezelfde rivier waarmede wij in 't tweede bestek eindigden. Een mijl oostelijker (terwijl een vierde mijl van de wal, het zwart zand op zekere diepte, de gansche kust langs, in dit bestek vervolgt) ontmoet men een riviertje, dat daar in zee stort, nemende haren oorsprong omtrent 8 of 9 mijlen landwaarts in, aan de noordzijde. Van daar omtrent 2 kleine mijlen oostelijker, ontmoet men, bijna een halve mijl verder, een spruitje, en een mijl hooger op, een eilandje, het Toppers-hoedje genaamd, met eenige klippen er bij, tusschen welke een fraaije rivier, die mede geen naam heeft, in zee stort, die 8 of 10 mijlen landwaarts in, in 't noorden haren oorsprong heeft. Een halve mijl oostelijker schijnen zich menschen omtrent dit strand op te houden, omdat men daar nu en dan rook heeft zien opgaan. Ook loopt de wal hier wat na 't zuiden uit. Een mijl oostelijker heeft men weder een riviertje zonder naam, dat hier ook in zee stort en omtrent dezelfde plaats met de laatste beschrevene zijnen oorsprong heeft. Hier loopt de kust weer wat na 't N. O. in. Een halve mijl oostelijker ontmoet men hier een klippige en eenigzins bergachtige wal, zijnde het land van 't begin dezes besteks af, niet dan laag land geweest, welke bergachtige streek omtrent 1½ mijl oostelijker vervolgt, waar men de kleine rivier Pinang of Kidoelang ontmoet. Van daar begint Dirk de Vriesen baai, die zich omtrent wat meer als 3 mijlen oost aan uitstrekt. Een mijl verder dan de rivier Kidoelang ontmoet men de kleine rivier Idjoe, zijnde in deze baai een fraai zandstrand, die aan 't ooster-einde met een bogt omloopt, waar in den hoek weer een riviertje zonder naam is, waar men ankeren kan. Hier heeft men dan een klippig hoofd van een halve mijl, dat zich van ver als een klein eiland vertoont, dat de naam van den hoek van Dirk de Vriesen en Mauritius baai draagt. Dien hoek pas om zijnde, waar de kust weer een halve mijl naar 't noorden inloopt, heeft men Mauritius baai, die zich omtrent een groote mijl oost aan uitstrekt, waar een langwerpig eilandje is. Na de westkant dezer baai heeft men eerst de rivier Tsilsidaur en wat verder op nog een andere zonder naam. Tusschen dat langwerpig eilandje en de overwal, is een naauwe

doortogt van $\frac{1}{4}$ mijl N. en Z. breed en 1 mijl O. en W. lang, waar men aan de overzijde of in 't zuiden, bij den hoek van Paroeran, ankeren kan. Als men nu noordoost hier nog een mijl aangaat, komt men in een binnenmeer, Segara Noekan, genaamd, dat ruim 2 mijlen ver, oost aan, zich uitstrekt en dat zuiden en noorden ruim $2\frac{1}{2}$ mijl breed en met laag water droog is. Bij 't pas inloopen ontmoet men aan de noordkant van deze engte een eilandje, dat vlak voor een rivier zonder naam ligt, die hier in zee stort, en die omtrent 4 mijlen noordelijker haren oorsprong heeft. Tegen deze rivier aan, of pas beoosten dezelve, heeft men den hoek Tirang Balepandjang genaamd, waar de kust wel een groote mijl noorden inschiet, waar men dan in den afstand van 1 mijl drie spruiten in zee ziet storten, die allen uit de Schey-rivier omtrent 1 mijl noordelijker, waar zij in drieen scheiden, komen afstroomen, hoewel deze rivier 2 groote mijlen noord-westelijker haar begin heeft. Van daar, van 't noorden zuid-oost en zuiden aangaande, ontmoet men verscheiden gehuchten, als Careong, Boeykolo (tusschen welke een spruitje is) Oeloebontoe, Passongon (tusschen ieder van welke weer een spruitje gelijk ook voor het laatste gehucht en ieder der nu volgende een kleine droogte is) Pagalangan, Kalibalampang, Karadoea, Kalikares (voor welke drie laatste men wat van de wal, in 't meer, nog drie andere droogten naast elkander zuiden en noorden liggen ziet) Oedjongklang, Kalomprit en Doman, bij ieder van welke zes laatste men mede een spruitje ziet, behalven dat regt voor Oedjongklang zich ook zuid-oost en noordwest drie eilandjes vertoonen. Daarna pas voorbij Doman, heeft men een scherpen hoek bij 't gehucht Dainu, waar een veel smaller ooster-ingang, dan in 't westen, om in 't binnenmeer in te loopen, is, buiten welke maar pas gekomen zijnde, men omtrent het dorp Lonbong (dat omtrent een zoute rivier, 1 mijl beoosten Dainu, ligt en omtrent 80 huisgezinnen sterk is) mede ankeren kan. Ook is rondom langs dit meer niet dan laag land. Vlak nu voor dit binnenmeer, dat wij maar eerst rond gegaan hebben, ligt een groot eiland, dat zich van 't voornoemd eilandje, bij den oosthoek van Mauritius-baai gelegen af tot het dorp Lonbong toe, bijna 4 mijlen oost aan, uitstrekt en dat zoowel aan den binnenkant naar 't meer toe (een kleine plaats maar in 't midden bij 't gehucht Wananjaja uitgezonderd) als den geheelen kant langs, wat bergachtig en klippig is. Dit eiland werd Poelo Besar of Noessa Gedee (beide 't Groot Eiland, 't eerste in 't Maleisch, en 't laatste half in 't Amboineesch en half in 't Javaansch beteekenende) genaamd. Het is aan de westkant een groote mijl en aan de oostkant pas half zoo breed en nog smaller aan 't einde. Van de hoek Paroeran in 't noorden (waar men ook ankeren kan) zuiden aangaande, ontmoet men 't gehucht Tsalochator, bewesten 't welke, omtrent een halve mijl van de wal, de droogte, de Walvisch genaamd, ligt. Dus voorbij de zuid-westelijke hoek om en zoo oost weder aangaande, ontmoet men, 2 mijlen verder, een landstreek Kambangan genaamd, waarbij 't gehucht Wasahal ligt, vlak voor 'twelke men een eilandje ziet, dat rondom met katskoppen, die men langs dit eiland doorgaans ontmoet, bezet is. Dit groot eiland is meest onbewoond en heeft aan de zuidkant twee zandbaaijen. Wanneer men nu aan de vaste wal van Java van de zoute rivier af, die omtrent 1 mijl beoosten Dainu ligt, 1 mijl oostelijker gaat, heeft men weêr eenig laag klippig gebergte en wat verder eenig geboomte, zonder dat men nog 1 mijl oostelijker iets anders, dan laag land met een smal rif er langs ontmoet, hoedanig het zich verder van 't binnenmeer af tot het einde van dit bestek, uitgezonderd waar wij dat klippig gebergte onderscheiden, al mede vertoont. Dit bestek loopt aan de zuidkant oost aan omtrent 26 mijlen. Nadat wij nu de zuidkant van dit rijk van Tsjeribon beschouwd hebben, gaan wij over om de noordkant te bezien. Hier ontmoeten wij een groote halve mijl van de westzijde oost aan gevorderd zijnde, een kleine rivier zonder naam, die ruim 2 mijlen bezuiden haren oorsprong heeft. Een mijl oostelijker heeft men een spruitje, regt voor 'twelk, wat van de wal, Poelo Batak (een eilandje) met een rif er om en nog een ander

er omtrent, tusschen dezelve en de wal ligt. Wat oostelijker zijn weêr twee spruitjes en dan nog twee vervolgens, bij welk tweede Tsipparaga (zijnde maar een gehucht) ligt, vlak voor 'twelk, wat van de wal, zich drie hoogten vertoonen. Dan komt men bij een schei-rivier, die omtrent 5 mijlen bezuiden haren oorsprong heeft, zijnde dezelve omtrent 2 mijlen van de eerste rivier van dit bestek gelegen. Een mijl oostelijker heeft men een uitstekenden hoek Karang Sondalang Tsillamaja of den schadelijken hoek genaamd, voor welken zich, wat van de wal af, 12 droogten vertoonen, op een van de welke naast aan de wal, een eilandje ligt. Een groote mijl oostelijker heeft men een spruitje of twee en 't gehucht Tsillamaja daarbij, voor welk laatste spruitje, digt bij de wal, nog twee droogten liggen. Bijna 2 mijlen oostelijker ziet men de rivier van Tsiassem, naar de landstreek van dien naam genaamd. Deze neemt omtrent 8 mijlen ten zuiden wat boven 't dorp Tsiterri haren oorsprong, scheidende zich 1 mijltje van strand af in tweeën, waar zij omtrent een halve mijl vaneen, makende een klein eiland, in zee storten. Dit eilandje is O. en W. omtrent drie kwart mijl en in 't N. een halve mijl, doch in 't zuiden maar half zoo breed. Een mijltje oostelijker, als de oostelijkste tak heeft men de rivier en hoek van Pamanoekan, die omtrent 9 of 10 mijlen zuidelijker bij 't dorp Tsiamboe haren oorsprong neemt. Deze rivier, waarin nog twee of drie kleine spruiten zich ontlasten, werd zoo na 't dorp Pamanoekan, dat omtrent 1 mijl de rivier op ligt en wel 200 huisgezinnen sterk is, genaamd. Het land maakt van Karang Sondalang af, tot den oosthoek van deze rivier, een bogt, die wel 3 mijl lang is. Een mijl beoosten deze rivier heeft men den hoek van Brebes, waar 't land weêr wat inschiet. Tot hiertoe of wat beoosten dezen hoek, is een vervolgend smal rif langs deze wal van 't begin dezes besteks af, van waar de wal weêr inschiet; doch vlak voor de rivier van Tsiassems beide takken, verbreedt zich dit rif wel een halve mijl in zee en wel 1½ mijl en verder oost aan. Een groote mijl oostelijker van dien hoek heeft men weêr een schei-riviertje, dat ruim 2 mijlen landwaarts in zijn oorsprong heeft, beoosten welke rivier het gehucht Pamantsetang is. Nog 1 mijl oostelijker is weêr een spruitje, waarbij 't gehucht Tolook Wale pas bewesten ligt. Een kleine mijl hooger op is weêr een spruitje, en daarbij, pas er bewesten, het gehucht Kandang Awer, welke twee gehuchten 200 huisgezinnen hebben. Omtrent 2 mijlen van de wal hier, regt noord aan, heeft men twee klippen onder water, op 16 of 17 vadem diepte. Een halve mijl boven dat spruitje bij Kandang Awer, heeft men een riviertje, dat omtrent 5 mijlen zuidelijker zijn oorsprong heeft, waarbij men aan strand 't gehucht Tsjamare, 80 huisgezinnen sterk, liggen ziet. Deze rivier die 1 mijl landwaarts in zich in tweeën verdeelt, valt 1 mijl verder met nog een spruit in zee, makende hier een eilandje, dat 1 mijl oost en west en ook zuiden en noorden, doch aan de oostkant nog wel zoo lang is. Pas beoosten de eerste spruit van deze rivier heeft men een smallen hoek, die ten eerste zuid op een diep baaitje maakt, waar 't gehucht Lassarang omtrent 't midden der baai en wat hooger op Landabran, beoosten dezelve ligt, dat 150 huisgezinnen geoordeeld werd sterk te zijn, wanneer men de zielen van 't gehucht er bijvoegt. Van de hoek van Brebes af tot hiertoe heeft men vlak land, waarna zich wel 3 mijl oostelijker weêr een breed rif, dat al bij Landabran begint, vertoont, hetwelk zich, hoewel wat smaller, tot het einde van het bestek uitstrekt. Pas boven Landabran heeft men Morod, liggende pas bewesten de andere spruit van dit riviertje, bij welker verdeelplaats, waar zich die rivier in tweeën scheidt, 't gehucht Koloor pas er beoosten ligt. Een halve mijl oostelijker, waar de kust weêr dieper inloopt, is nog een riviertje, omtrent den hoek Bilang, hetwelk 2 of 3 mijlen landwaarts in zijn begin heeft; doch waarin onder weg nog een ander spruitje stort. Hier draait het land wat met een zeer revige bogt wel van 2 mijlen N. O. aan tot bij de hoek, waarop 't gehucht Radja Kalelitang (dat 100 huisgezinnen sterk is en voorbij 't welke zich dat rif nog wel 1 mijl ver oost aan uit-

strekt) ligt, pas boven welke bogt (waar 't land weer oost aan met een hoek van 1 mijl lang draait) men de rivier van Indramaja heeft, die uit zeker gebergte bij 't dorp Tsipelo wel 21 mijlen zuid-west op van hier gelegen, zijnen oorsprong neemt, terwijl nog drie andere spruiten uit het wester en zuider gebergte omtrent halver weg zich daarin ontlasten. Dit is een zware rivier, die hier met een spruit en een weinig oostelijker met nog een spruit in zee stort, hebbende zich een halve mijl van strand af in tweeën gescheiden en dus aldaar 't klein eiland Songi gemaakt, dat in zijn omtrek 2½ mijl schaars beslaat. Pas buiten 't rif hier (dat van die hoek af west aan tot de hoek van Bilan en vooral in die bogt wel een halve mijl breed is) heeft men ankergrond en 2¼ mijl van dat rif of schaars 3 mijl van de wal, ligt Poelo Rachit, en nog een halve mijl noordelijker het Boomkens-eiland, waarbij nog een droogte en een zandplaat boven water tusschen beide deze eilanden en pas er bewesten ligt. Van de oostspruit der rivier van Indramaja (die een van de groote rivieren van Java is, waarna toe zeer veel om djati-hout, rijst en andere waren gevaren wordt) schiet het land omtrent twee groote mijlen ver zuid-oost in, waar men 1 mijl verder eerst 't dorp Singaradja en wat zuidelijker nog een ander zonder naam, bij een spruitje ontmoet, waaraan een vlakte paalt, beoosten welke zich weder een spruitje, Soengei Jonti genaamd, een halve mijl ten Z. O. van 't spruitje opdoet. Wat zuid-oostelijker, omtrent 1 mijl op, heeft men twee gehuchten, 't eerste Oedjong Glap (of 't duister einde) het ander Oedjong Toeha (of 't oud einde) en dan nog een halve mijl verder een derde Oedjong Tanah (of 't einde des lands) genaamd, waar de kust weër eerst 2 of 3 mijlen zuiden aan loopt, draaijende dan met een lange bogt hoe langer hoe meer naar 't oosten allengskens om. Een mijl bezuiden Oedjong Tanah heeft men, bezuiden een spruitje, 't gehucht Soengei Padok en wat verder Orankin, een dorpje van 16 huisgezinnen en een halve mijl hooger weër een spruitje, Soengei Banko genaamd. Een halve mijl zuidelijker is nog een spruitje Soengei Tsilangsian genaamd en een halve mijl verder nog een ander zeer digt bij een heilig graf gelegen. Van Oedjong Toeha af tot Qualisapoe toe, dat tusschen de laatste rivier en Tsjeribon ligt, strekt zich 2½ mijl ver en in zee een groot rif, dat daar wel 6 of 7 mijlen buiten om zeilens geeft, om op Tsjeribon te komen. Langs dit rif heeft men naar de buitenkant pas op 3 à 4 vadem stekgrond en in 't midden op 3½ vadem. Bij dit laatste spruitje omtrent 1 mijl benoorden Tsjeribon, heeft men een zeer vermaarde grafstede, zijnde een van de grootste oudheden en zeldzaamheden, niet alleen van 't eiland Java maar zelfs van 't gansche oosten. Een mausoleum, dat hedendaags zonder wederga en eenigzins bij de aloude grafsteden, door Artemisia, koningin van Carien, voor den koning Mausolus, haren gemaal, opgerigt, te vergelijken en onder de toen nog zeer woeste Javanen als iets groots en ongemeens aan te merken is. Het is voor een van hunne grootste heiligen, die zij als den voornaamsten invoerder van 't Mohammedaansch geloof eeren, gebouwd. Hij werd Ben Israel of Sjeich Ibn Moelana en ook wel Soesoehoenan Goenong Djati (omdat hij hier op dit Djati-bergje begraven ligt) en door anderen ook wel Machdoem, dat is, den Heer, (van 't Arabisch grondwoord Chadama, dat dienen beteekent) genaamd. Men geeft aan dit zijn graf den eernaam van Astana (dat is 't paleis) van den Soesoehoenan Goenong Djati. Wij zullen de gansche geschiedenis van dezen Sjeich of eerwaardigen heer ter plaatse, waar wij in 't bijzonder van de zaken van Java spreken, van den beginne af, verhalen en aanwijzen hoe de koningen van Bantam en de sultans van Tsjeribon van hem gesproten zijn. Ik heb zeer veel moeite gedaan, om dit graf eens te zien; doch heb daar nooit toe kunnen komen. Naderhand heb ik nog meer moeite gedaan, om een afteekening van 'tzelve te krijgen; doch gedurig vertrok, of stierf het opperhoofd van Tsjeribon, aan 't welke geschreven was, om mij dat te bestellen. Eindelijk ben ik in 1722 daar meester van geworden door

een zonderlinge gunst van een boezemvriend, die mij dat heeft gelieven toe te zenden. Het graf heeft omtrent de hoogte van de Stadhuistoren te Amsterdam of wat minder, zijnde van voren vierkant, maar van achteren, waar het tegen een berg met een half rond aankomt, blind en dus daar ook een halfrond. Het heeft vijf verscheiden verdiepingen of pleinen, tot welke men met verscheiden trappen opgaat, van welke de eerste het breedste en grootste en de laatste het kleinste, doch zonder plein, uitlevert. Het eerste, dat men omtrent dit graf ontmoet, is een groot hek, om 'tzelve van den gemeenen weg af te zonderen. Daarna komt men aan den eersten opgang, waar men tot het eerste plein met zeven gemeene trappen opgaat, zijnde in 't midden door een hekje afgesloten. Langs dat plein, dat met klinkers gelegd is en een breedte van honderd treden van voren of in 't vierkant heeft, is een murage of borstwering van 5 voeten hoog, die van voren met witte en beschilderde tegeltjes, even of 't Hollandsche waren, bezet is. Als men er pas op komt, ziet men aan wederzijden van den ingang twee kostelijke weergalooze Chinesche blaauwe en heerlijke Japansche potten, met bloemen er in, boven op dien muur en ter regterhand er ook vier, eenige voeten vaneen en ter linkerhand nog drie staan, tusschen welke drie laatste men twee groote boomen tot eene belommering heeft. Verder ziet men op dit eerste plein niets. Aan den tweeden opgang, heeft men dergelijke muur van dezelfde hoogte er voor, mede met zulke steentjes bezet en beneden aan den voet ter regterhand met zeven en ter linkerhand met zes groote heerlijke Chinesche bloempotten (geschenken van Mohammedaansche koningen, te weten, die van Bantam, Macasar, Palimbang en meer andere aan dit graf, ter eere van dezen heilige gedaan) versierd. Daarna gaat men hier, na 't openen van het tweede hekje, vijf trappen op en komt dan op het tweede plein, dat een weinig smaller dan 't eerste is. Boven op deze muur heeft men aan wederzijden van den ingang weer twee potten, zonder bloemen en dan aan ieder zijde nog drie met bloemen, doch zoo geschikt, dat ter regterhand nog vier groote boomen, tusschen ieder van welke een pot geplaatst is, vertoonen; doch ter linkerhand heeft men eerst twee potten, dan twee zware boomen en dan weer een pot en een boom er tusschen en dan nog een pot en een boom, dat een zeer fraai gezigt en een schoone lommer geeft. Van dit plein tot aan het derde, is een fraaije netgelegde weg, ter regterhand van welke men eene, gelijk men ter linkerhand twee fraaije inlandsche woningen heeft, tot verblijf der vorsten, als zij daar komen, om te offeren. Ook wijkt dit plein ter linkerhand eerst met een ronde bogt wat uit en loopt daarna met een inbogt tot aan 't derde plein al vrij wat in, loopende dan zoo rond op tot boven toe, waar het ter regterhand maar een weinig schuins op van beneden afloopt. Ook heeft men digt bij de derde muragie beneden, twee fraaije potten met bloemen ter regter en twee ter linkerhand aan 't einde van 't plein staan. Dan gaat men door het derde hekje met vier trappen op en komt door een fraaije poort op het derde plein. Het derde plein heeft van voren even zoo een muur, zijnde wel mede met zulke steentjes bezet, doch geenszins met eenige potten versierd. Tot dit plein toe (dat veel kleiner als de twee vorige is) mogen de hollanders en alle christenen, doch hooger niet komen. Men zegt, dat de heer Jacob Koeper, weleer oppergezaghebber van Java's noord-oost kust, nevens nog eenige andere krijgsoversten, hooger op tot aan 't graf geweest zijn; doch dat de meeste die stoutheid met hun dood, die hen door de Mohammedaansche priesters al voorzegd was, betaald hebben, onder welke een kapitein met zijn knecht, een luitenant en een vaandrig geweest zijn, die kort daarna stierven, waarschijnlijk door deze of gene vergeven zijnde. Men heeft mij berigt, dat er ook een schilder op last van Hun Edelheden tot boven toe geweest zou hebben, om dit graf net af te teekenen. Het verwondert mij zeer, dat de heer Kornelis de Bruin fol. 382 in zijn laatste reize van dit graf, (hoewel wat verward) sprekende, de moeite niet genomen heeft, om zulk een

fraaije oudheid af te teekenen, daar het hem maar een woord had behoeven te kosten, dewijl hij bij den Gouverneur generaal in groote gunst was. Op het vierde plein waar geen muur voor is, gaat men met vijf trappen, al weder door een hekje, waar een heerlijke Moorsche tempel staat, in welke de prinsen en koningen, jaarlijks eens of tweemaal hier en daar van daan komende en op dit plein vergaderende, gewoon zijn te offeren. Het is een groot fraai stuk, met drie hoe langer hoe meer verminderende en al smaller opgaande daken. Aan wederzijden op dit plein, dat nog kleiner dan 't derde is, staan vier of vijf groote en kleine boomen, enkel om dit plein te overschaduwen. Eindelijk komt men, waarschijnlijk mede langs eenige trappen, die men echter niet zien kan, op het vijfde en kleinste plein, schijnende niet boven de acht of negen aan wederzijden breed te zijn en dan loopt het boven nog al op een fraaije afstand van daar rond toe, zonder dat men daar eenige andere sieraden, dan alleen 't graf van dezen heilige zelf ziet; hoewel men om de verheid en hoogte niet zeer onderscheiden oordeelen en niet anders daarvan zeggen kan, dan dat zich daar een fraaije verheven tombe met een overwelfde groote deur vertoont, die sommige voorgeven, zeer fraai verguld, doch anderen er dit niet aangezien te hebben. Velen nogthans hebben mij berigt, dat er zeven omgangen zijn waarin zij zullen misleid wezen. Men gaat ook tusschen elk plein nog al een fraaije hoogte op, eer men aan die trappen komt, 'tgeen het graf zoo hoog rijzen doet. Zoo ras men er ook omtrent komt, vertoonen zich ten minste twee priesters, die zich daar altijd ophouden en een menigte van kinderen zeer ernstig om een aalmoes bedelende, aan welke men dan eenige pitis, van welke er tien in een stuiver gaan, geeft, die men uitdrukkelijk te dien einde voor ettelijke rijksdaalders mede genomen heeft. Deze priesters gaan overal mede, om de fraaijigheden van dit graf, zoover een christen komen mag, aan de kijkers te vertoonen, gelijk zij daar onder anderen nog een stuk van een oude en vermolmde wagen, in de welke Sjeich Ibn Moelana zou gereden hebben, aanwijzen. De voornaamste reden van hun medegaan bestaat echter daarin, om eenige aalmoezen te eischen en om de Christenen te beletten, dat zij toch niet hooger dan tot op het derde plein komen, zoo zij zich zelven niet in 't uiterste levensgevaar willen helpen. Vlak voor het graf is een open halfrond, waar een groote Nagasariboom staat. Ter regterzijde van 't graf is een dwarsmuur, waarin een deur is, regt tegenover de groote en breede weg, langs welke men van Tsjeribon derwaarts gaat, waar men ter halver weg een schoonen tuin van 't opperhoofd ontmoet. Aan de linkerzijde is ook een dwarsmuur, doch deze heeft geen deur. Het huis der vorsten en die der priesters omtrent dit graf staande, vervallen hoe langer hoe meer, gelijk ook het graf zelf, omdat er de hand niet, zoo als het behoort, aangehouden wordt. Men rijdt er te paard naar toe en dan is men er in een half uur, doch anders wordt het op een groot uur gaans gerekend. Niet ver van dit graf is ook een groote markt, waar alles verkocht wordt. Sommigen van die sultans van Tsjeribon en hunne vrouwen hebben wel getracht, om in dit heilig graf begraven te worden; doch 't heeft hen niet mogen gebeuren. Hier houden zich wel 300 huisgezinnen op, die van dit graf en van de aalmoezen, die hier gegeven worden, bestaan. Als men nu van de plaats van dit graf wat zuidelijker opgaat, komt men bij de landstreek Qualisapoe en een weinig hooger bij de stad Tsjeribon, waar 't gansch koningrijk zijn naam naar draagt en waar de prinsen gewoonlijk hun hof houden. Deze stad is onder de javaansche steden al een van de grootste. Zij ligt aan een kleine rivier, breidende zich niet alleen een groot stuk weg langs strand uit, maar ook wel $1\frac{1}{2}$ mijl ver landwaarts in langs een schoone en breede weg. Men moet zich echter niets grootsch van dezelve verbeelden, daar al hare gebouwen (uitgezonderd 't paleis der prinsen, de logie van 't opperhoofd en weinig anderen, die men van steen of planken gebouwd heeft) meest van bamboezen opgeslagen zijn. De stad heeft echter veel inge-

zeteuen, die men wel 7,000 huisgezinnen begroot. Zij staat, gelijk ook dit gansch koningrijk, onder de drie prinsen van Tsjeribon, die zich ook sultans laten noemen en dat onder zich verdeelen. De tegenwoordige, in 1713 nog levende, zijn Sapoh, Sulthan Anom en Pangerong Dipati Toepati genaamd. De titel van sulthan echter werd hen nu niet meer gegeven; maar de een Aria, de tweede Pangerang en de derde met een andere eernaam vereerd. Men heeft in dezelve een zeer fraaije moorsche tempel, met eenige daken boven elkander. Hier ligt van wege de E. maatschappij een hoofd, die een koopman is en ettelijke bedienden en krijgslieden onder zich heeft, om hier de zaken waar te nemen daar hier groote handel is met rijst, djati-planken, balken, enz., javaansche katoenen garens, zwavel, indigo, vogelnestjes en meer andere waren. Dit comptoir en hoofd staat hier onder den oppergezaghebber van Java noord-oostkust, maar onder Batavia. Zij beslaat in 't vierkant omtrent 16 rijnlandsche roeden, behalven de punten en verdere buitenwerken.

LIJST DER OPPERHOOFDEN VAN TSJERIBON.

Maarten Samson, koopman . . .	van	A°.		tot	1685.
N. —— Williamson, dito . . .	»	»	1685	»	1688.
N. —— de Ruiter, kapitein . .	»	»	1688	»	1689.
Kornelis Ring, koopman. . . .	»	»	1690	»	1694.
Christiaan Kryger, dito	»	»	1694	»	1697.
Lucas Meur, dito.	»	»	1697	»	1699.
Jacob Palm, luitenant	»	»	1699	»	1700.
Jacob Heirmans, koopman . . .	»	»	1700	»	1703.
Jan Kowyn, dito.	»	»	1703	»	1706.
Kornelis Jongbloed, dito. . . .	»	»	1706	»	1714.
Johan Frederik Gobius, dito . .	»	»	1714	»	1717.
Adriaan van Tets, dito	»	»	1717	»	1721.
Willem ter Smitte	»	»	1721	»	1723.

Van Tsjeribon (waar zich het land al meer en meer weêr naar 't oosten begint te buigen) ontmoet men eerst een smalle hoek, die een kleine bogt maakt, waarin een eilandje ligt, van waar men tot Soengei Japoere toe, in de verheid van 1½ mijl, twee spruitjes, mitsgaders de gehuchten Padjalang, Caliaga en Mondel, ieder niet ver van een rivier heeft, van welke rivieren de laatste, Japoere genaamd, wel de grootste is, nemende omtrent 4 mijlen landwaarts in, in 't zuid-westen, uit eenig gebergte haren oorsprong. Een mijl hooger heeft men de kleine rivier Tiberus, die pas 4 mijlen van 't strand haar oorsprong heeft. Hier van daan strekt de kust zich weêr vlak ten oosten uit. Een mijl van deze rivier komt men bij de rivier Lassari, die eenige mijlen hooger, dan de vorige omtrent Derma in 't westen haren oorsprong mede uit een gebergte daaromtrent neemt. Men heeft een weinig oostelijker, dan de rivier Tiberus, aan een spruitje, vlak in 't midden tusschen beide deze rivieren, 't gehucht Gabban, zoo naar die landstreek genaamd. De rivier van Lassari draagt haar naam naar zeker dorp, pas beoosten dezelve 1 mijl van strand gelegen; waarbij zich nog een dorp, Kalibonto genaamd, vertoont, die met hun beiden wel 300 huisgezinnen sterk zijn. Beoosten deze rivier ligt een hoek van denzelfden naam, 1 mijl boven welke men het spruitje Karakahan heeft, zonder dat men tot het einde van dit bestek, beslaande omtrent nog 1½ mijl, iets anders ontmoet, waarmede wij dan ook van de noordkust afscheiden, die oost en west ruim 28 mijlen lang is. Om dit rijk, dat zeer groot is, nu in zijn binnenste, zooals men van 't noorden naar 't zuiden opgaat, net te beschrijven, zullen wij dat allerordentelijkst bij iedere

landstreek doen, beginnende met die van Tsiassem aan de noord-westkant, dat aan die zijde door de rivier Tsipparaga, en aan de oostkant, een kleine mijl beoosten de rivier van Tsiassem, bepaald wordt. Als men bij de schei-rivier van Tsipparaga zuiden aan gaat, heeft men aan de oostkant wel een groote mijl en aan de zuid-oostkant wel 1½ of 2 mijlen hooger op, niet als vlak effen land, waarschijnlijk niet anders dan rijstvelden zijnde. Aan de oostkant wat hooger gaande, heeft men daar langs de rivier, wel 2 mijlen ver, niet dan bosschen en gebergten. Aan den oorsprong der rivier Tsipparaga, die omtrent 5 mijlen N. N. O. loopt, ligt het dorp Tsiwoeni, een halve mijl zuidelijker, al vervolgens, de dorpen Tsilewang, Karangelang en Tsikabong, die met hun vieren wel 500 huisgezinnen uitmaken. Aan de oostkant nu 3½ mijl van die schei-rivier en pas bewesten de rivier van Tsiassem, 2 mijlen van 't noordstrand, heeft men 't dorp Kantasaba, bezuiden 'twelke men in deze rivier een spruitje storten ziet, dat 1 mijl westelijker bij 't dorp Passewahan zijn begin heeft, omtrent hetwelke, hoewel wat westelijker, de dorpen Manganti, Jati, Boar en Karrentengahtengah liggen, die met hun zessen wel 800 huisgezinnen uitmaken. Bezuiden Karrentengahtengah een halve mijl, heeft men 't dorp Koeranje, dan al regt op meest, wel zoo westelijk, Kali Doerian, 1½ mijl boven Karrentengahtengah in 't Z. westen Tsisarita en digt bij de rivier daar Soeroek Gagon, ten zuid-westen van hetwelke 't gehucht Mijarang en de dorpen Tsitango, Tsiterri en 't gehucht Lawoek, niet ver van den oorsprong der rivier van Tsiassem liggen, welke 6 dorpen en 2 gehuchten wel 900 huisgezinnen uitmaken. Wanneer wij nu langs de rivier van Tsiassem wat beoosten Passewahan, zuid-oost omtrent een halve mijl hooger aangaan, ontmoet men het dorp Panoraroepan en wat oostelijker, digt bij de rivier, 't dorp Tsitapin, 1 mijl zuidelijker (wel zoo westelijk) 't dorp Kaboeanteng en een halve mijl verder 't dorp Groodak, die ruim 600 huisgezinnen opbrengen, alle welke dorpen bewesten deze rivier liggen. Pas beoosten dezelve en tusschen de grenzen van de landstreek van Pamanoekan, heeft men, nadat men voorbij 't gehucht Kamalo (dat 1½ mijl van strand ligt) geraakt is, in 't Z. W. 't dorp Bolakan, 1 mijl hooger zuiden aan het dorp Korongon (tusschen beide welke dorpen vlak oost aan, een groote mijl er af, tegen de grenzen van Pamanoekans landstreek, twee dorpen zonder naam liggen) welke beide, met die twee oostelijke, ruim 450 huisgezinnen sterk zijn. Pas boven Korongon heeft men 't dorp Babakan, van 'twelke men, al langs de rivier zuid-west en west aangaande, in 3 groote mijlen geen dorpen ontmoet; maar dan komt men bij 't dorp Tsingelkol, waarbij nog een dorpje zonder naam is: dan wat oostelijker heeft men 't dorp Cartanga, met nog een zonder naam ten westen gelegen en dan een halve mijl hooger zuid-west op, de dorpen Sikoepan, Serange, 't gehucht Sitoe en Tsiamboe, die wel ruim 900 huisgezinnen uitmaken, waarmede deze landstreek van Tsiassem een einde neemt. Pas beoosten de rivier van Tsiassem begint de landstreek van Pamanoekan, waar men omtrent 1 mijl van 't noordstrand het dorp Pamanoekan, bij de rivier van die naam, waarop groote vaart is, ontmoet, dat wel 200 huisgezinnen sterk en een fraai groot dorp is. Bewesten deze rivier, zuiden aangaande ontmoet men, een groote mijl van Pamanoekan, nadat men onder weg voorbij 't gehucht Koranglawir (dat in 't midden ligt) geraakt is, het dorp Barongkina, 1 mijl hooger het dorp Koret, een halve mijl hooger de dorpen Gelok (dat wel zoo westelijk ligt) en Pongadan, met nog twee anderen zonder naam, bewesten dezelve omtrent 1 mijl gelegen, alle welke 800 huisgezinnen sterk zijn. Een halve mijl zuidelijker, als Pongadan, valt een spruitje in de rivier van Pamanoekan, pas boven welke spruit men 't dorp Tsilame ontmoet en 1 mijl zuidelijker 't dorp Tsiklapo, welke twee dorpen wel 300 huisgezinnen opleveren. Hieromtrent begint de landstreek van Paracka Moetjang, hoewel zij eigenlijk bezuiden de rivier van Pamanoekan een aanvang neemt. Een groote mijl bewesten Tsiklapo, heeft men de dorpen Mindi, Sikado,

Tapitai, Tsikabong, Boekita, die allen zuiden aan binnen de streek van een mijl liggen, en omtrent 600 of 700 huisgezinnen sterk zijn. Sirmada, met nog twee zonder naam naar 't westen gelegen, Tsiparang en Tsilinding liggen niet boven 2 mijl zuidelijker, van welk laatste dorp, het dorp Paraban wel 3 mijlen westelijker op de grenzen in 't midden tusschen twee gebergten in gelegen is, kunnende met hun vieren niet boven de 400 huisgezinnen opbrengen. Bij het dorp Boekita komen twee bijzondere spruiten, nemende hun oorsprong uit den berg Tampomus, in de landstreek van Sammadang, de andere uit het gebergte in de landstreek Parackan Moetjang, in de rivier van Pamanoekan vallen, die zich een halve mijl boven deze rivier vereenigen en dezelve, gelijk ook een spruitje, dat wat lager daarin valt, vrij wat doen opzwellen. Beoosten deze rivier van Pamanoekan heeft men geen dorpen dan die van Tsilening, Passinagara en Tsipappan, die een halve mijl beoosten Tsilame en Tsiklapo, in de streek van 1 mijl, al zuiden aan boven elkander en 4 mijlen van strand zuid aan zoodanig gestrekt liggen, dat zij omtrent de grenzen van de landstreeken Sammadang en Parockan Moetjang komen. Deze drie dorpen leveren omtrent 300 huisgezinnen uit, beoosten welke drie bijzondere gebergten, gelijk er ook nog wel drie of vier anderen bezuiden 't riviertje bij Kondang Awer liggen, waaromtrent men zoo verder wel 2 of 3 mijlen zuiden aan langs de rivier van Tsjamare, verscheiden zware boschkagien heeft, zonder dat men daar eenig dorp ontmoet, doch omtrent het noord-strand heeft men hier groote rijstvelden. Beoosten langs de rivier van Tsjamare heeft men van strand af tot aan den berg Tampomus toe, in de landstreek van Sammadang, zuiden aan gelegen, niet dan wilde en groote bosschen, uitgezonderd dat men wat oostelijker, een halve mijl van strand en zoo al verder 1 mijl zuid aan, de dorpen Papersang, Lossarang, Paartang, Pandawan en Rajajang, al mede midden in 't bosch, niet ver van een riviertje, waarin nog een ander 2 mijlen van strand valt, en dat bij den hoek Bilang uitwatert, liggen heeft, die te zamen wel 700 huisgezinnen sterk zijn. Pas boven Rajajang ziet men eenig gebergte en niet dan 't wilde bosch, waaruit al de hout-werken die zoo grooten handel op de rivieren van Pamanoekan en Indramaja geven, gehaald worden. Een mijl beoosten Rajajang, pas over een spruitje, dat in dit riviertje stort, ligt, als tusschen twee rivieren in, het dorpje Lelin, dat 150 huisgezinnen sterk is, en daar 't land als een half eilandje van 1 groote mijl naar den zuid-kant maakt, dat omtrent een halve mijl breed is. Hier van daan weer aan 't noord-strand langs de rivier van Indramaja zuid opgaande, ontmoet men de dorpen Passeker, Panganjong, Indramaja (waarna deze rivier haren naam heeft) Dramjor, Trosang, Soekadodoe, Karango, Doeko, Pandjang Dagan, Babakan, Rampatang, Lobina, Logie Kaser, Lowigiddo, Widasari, Pagadang, Ponkapoa, Kankatas, Panodor, Pakaling, Jondjang Jawat, Gadel en Tsidoedas, welke een landstreek van 3 groote mijlen, regt zuiden aan beslaan en die te zamen (behalve Indramaja, dat alleen wel 1,000 huisgezinnen heeft) ieder wel ruim 150 en dus in 't geheel wel 3,300 en, met die van Indramaja mede, wel 4,400 huisgezinnen opbrengen. Indramaja wil zoo wat de gedaante van een stad hebben; doch is maar een open vlek, waarin echter een groot getal van nette bamboezen en planken huizen is, zijnde een van de voorname plaatsen van Java, waarop sterke handel en vaart is, en van waar men, gelijk ook van Rembang, enz. (vooral sedert in 1670) veel schoon houtwerk naar Batavia en andere plaatsen heeft beginnen te verzenden. Als men nu van 't dorp Tsidoedas boven bij de rivier, waar de spruit Sikolo van 't zuiden er in valt, zuid-west aangaat, ontmoet men de dorpen Pangkalling Pari, Jatitoesijoe, Oetjong; en nog zuid-westelijker, 1 mijl van Oetjong, Bajawak, Bantarijati en Bongrawang, welke laatste drie weer regt naar 't Z. liggen en die met hun zessen ruim 700 huisgezinnen uitmaken. Beoosten de rivier van Indramaja heeft men 1 mijl van strand, naar 't zuiden toe, Singaradja en nog een dorp zonder naam. Een mijl hooger

ontmoet men Poeren, Wannassari, Karangsamba, Palonbang, Tolohagon, Lobinar, Jatisawi en Pawidian, waarna men wat zuid-oostelijker Bantarago, Jatiborang, Kalira en Trassana heeft, welke 12 dorpen wel 1,500 huisgezinnen sterk zijn. Van Trossana draait de rivier zuid-west aan, waar men, pas den hoek der rivier om, de dorpen Jati, Genting, Mannor en Tosika, al zuiden aan in de landstreek, behoorende onder Qualisapoe en Tjeribon (die pas 2 mijlen beoosten Trassana liggen) ontmoet. Pas beoosten de spruit Sikolo heeft men eenig gebergte en pas boven 'tzelve zuiden aan 't dorp Cundanlassi, dat ten oosten een groot djati-bosch heeft, waarbij de dorpen Kali Tanjang, Tsilaboe, Manis en Tsikassoe liggen; deze negen dorpen maken wel 1,000 huisgezinnen uit en gelijk Kali Tanjang omtrent 2 mijlen van Trassana zuid ten oosten ligt, zoo ligt Tsikassoe van Kali Tanjang nog ruim 1 mijl. Bewesten de spruit Sikolo, waar die in de rivier van Indramaja valt, heeft men de dorpen Randegara, Panongang en zuid-west op langs de rivier, Valida, Mekgang en Karansambang, beoosten 'twelke men weder een bosch, gelijk men bezuiden 'tzelve den berg Sirmey of Tsjirboa, tusschen de rivier en die spruit liggen ziet. Deze vijf dorpen kunnen wel 700 huisgezinnen uitmaken. Wanneer men nu weer pas bezuiden de landstreek van Tsiassem, in 't westen van Tsiamboe, Serange Sitoe en Lawoek (waar wij 't gelaten hebben) begint, ontmoet men vooraf niet dan eenig gebergte, boven 'twelke men omtrent 2 mijlen hooger vier dorpen zonder naam tusschen twee spruiten en 1 mijl zuid oostelijker de dorpen Goela Gadja (pas bezuiden de oostelijke spruit) Pesak, Tsitajan (dat wat oost aan ligt) 't gehucht Kadatoir, en de dorpen Hoitia en Manal digt bij een riviertje liggen heeft, welke negen dorpen met dat gehucht ruim 1,000 huisgezinnen uitmaken. Bewesten dit riviertje ziet men even wat bezuiden, ter plaatse waar 't zich in twee takken scheidt, omtrent 1 mijl van Manal, de dorpen Sundawani, Panjagara, Pamia Roesang en Passer Magara, al langs de rivier en 1 mijl westelijker het dorp Tsiboetsjong Tsisseera liggen, welke vijf te zamen 750 huisgezinnen sterk zijn. Beoosten deze rivier telt men mede verscheiden dorpen, daar men, 1 mijl beoosten Manal, de dorpen Tsikaboeloeang, Tsipandjar, Kaja Jati, meest zuiden aan strekkende en 1 mijl west aan weer Soekenikabang, Tsibodas en Tsiporak, omtrent den oorsprong van dat riviertje liggen heeft, makende te zamen 800 huisgezinnen uit. Hooger op naar 't zuiden of zuid-oosten, langs de rivier van Indramaja, doen zich de dorpen Pannibing, Tsipela, Tsibori, Bodjang, Tagalmang (ten westen van 'twelke de dorpen Pagodong en Tsiwassoen zich opdoen) en Tsipoelo (dat omtrent 2 mijlen bezuiden Pannibing bij den oorsprong van de rivier van Indramaja gelegen is) zeer vermakelijk op, die te zamen wel 1,000 huisgezinnen sterk zijn. Als wij nu weer van Lawoek in 't noorden bij dat gebergte omtrent den oorsprong der rivier van Tsiassem gelegen, teruggaan, ontmoeten wij een groote mijl zuid-oost van 'tzelve, het dorp Kalimon en nog zuid-oostelijker Parocka Moetjang (waar deze landstreek, pas beneden 't gebergte, dat men tevens benoorden 't dorp ziet, naar genaamd is) Jajobang (tusschen beide welke een zwaar gebergte ligt) Rombasollang (dat mede pas bezuiden een gebergte ligt) en Tsigonter, die te zamen 600 huisgezinnen sterk zijn. Het verder deel van Parocka Moetjang's landstreek, pas boven de rivier van Pamanoekan, heeft eenig gebergte, gelijk men ten noord-oosten van 'tzelve ook het zwaar gebergte Tampomus, in de landstreek Sammadang heeft. Dit Sammadang draagt den naam naar een groot dorp, dat zich 2 mijlen van Tsilinding of 1½ mijl bezuiden de rivier van Pamanoekan opdoet. Bewesten 'tzelve heeft men een zwaar gebergte en 1 mijl zuid op, de dorpen Selipon), Padadat en nog een ander Kalimon, dan 't vorige (dat wel 4 mijlen westelijker ligt) die te zamen wel 600 huisgezinnen sterk zijn. Bezuiden en ten westen van Kalimon, geeft men drie bergen en 1 mijl bezuiden dit dorp, de dorpen Pariak, Tsidadoa, Tsibelang en Banjok, 1 mijl bewesten welke Tsiamat, Tsimateri en Tsianqua liggen, die ruim 800 huisgezinnen sterk zijn. Een mijl bezuiden Banjok, digt bij de rivier

van Indramaja, heeft men het dorp Teggaklappa, ten westen van 'twelke Sorsitoe en Labidjoe liggen, die wel 400 huisgezinnen opleveren. Bezuiden de rivier van Indramaja ontmoet men, binnen de ooster-grenspaal, de dorpen Siaringi en Dorreding, welke eerste 1 mijl bezuiden Teggaklappa en het laatste wel 2 mijlen er af is, hebbende ieder nog een dorp een halve mijl ten westen liggen, Tsiocti en Sambong genaamd, welk laatste het zuidelijkste ligt en die te zamen met het dorp Tsikata Bajang (dat een groote mijl bezuiden Dorreding ligt) Langapan, Batoa en Pankolang (die nog wel 2 mijlen zuidelijker liggen) wel 1,000 huisgezinnen opbrengen. Tusschen de rivier van Indramaja en die spruit, die pas beoosten het dorp Sammadang uit het gebergte daaromtrent (hoedanige men al zuiden aan wel drie boven elkander liggen ziet) haren oorsprong heeft en die in de rivier van Indramaja, bij 't dorp Sikap stort, ontmoet men, pas bezuiden die spruit, de dorpen Tsiboeliger, Tsiekassie, Cipette en, een groote mijl beoosten Tsiboeliger, de dorpen Tsipeles, Dok, Bontoer Jamboe, Soekokadjang, Tsipako (met nog een onbekend dorp ten oosten) Tsibiri en Tsibado, behalven welke men 1 mijl zuid-west aan nog twee dorpen zonder naam en ruim 2 mijlen bewesten Tsibado nog de dorpen Salomar en Samor (zuiden en noorden een halve mijl vaneen) liggen heeft, die met hun vijftienen wel 2,000 huisgezinnen opleveren. Een groote mijl boven Samor, pas bewesten de rivier van Indramaja, ontmoet men de dorpen Tangalawie, Siepsisoe, Seduwerik, Kopapondag en Pamokpak, die wel 600 huisgezinnen sterk zijn. Beoosten de rivier van Indramaja, 1 mijl bezuiden 't dorp Karansambang, dat 4 mijlen van strand ligt, heeft men ter plaatse, waar een spruitje van de zuidkant in die rivier valt, zuiden aan, de dorpen Labokto, Tsilawoe (bij 't gehucht Qualang, dat pas bewesten de rivier ligt) Boetjang, Gonda, Tsiani, Tegal, Pawelang, Tsiape en Tsilali, bewesten welk laatste 1 mijl de dorpen Tsipetok en Tello liggen en 1 mijl bewesten Tsiani, 't dorp Sikap en nog een zonder naam, die zamen wel 1,600 huisgezinnen opleveren. Een halve mijl boven Tello ligt Kadawang, dat Geap en Loeroe 1 mijl ten westen heeft, die te zamen wel 400 huisgezinnen sterk zijn. Een mijl bezuiden Kadawang heeft men Tsikabor (bewesten 't welke een zwaar gebergte ligt) en wat hooger Soland Binadana, 1 mijl zuid-westelijker Tsipolas, wat hooger aan Tsipolas, dat Tsibonger wat ten oosten heeft, die te zamen met hun vijven 600 huisgezinnen sterk zijn. Een halve mijl rijkelijk bezuiden Tsipolas heeft men Kressuk en Tsiomas (bewesten 'twelke twee gebergten zijn) wat hooger Tsiop, Tsipora, Tsironsie en Radjapola, 1 mijl bewesten welke zich de dorpen Tsiondang, Tsibron en Bontor opdoen, beoosten 'twelke een halve mijl men eerst een onbekend dorp en daarna Sampang Tanjang, Tsivassak, Tsibodas (met nog een onbekend dorp) en wat oostelijker Namango opdoen, waaromtrent men in 't westen ook een gebergte heeft. Deze 15 dorpen kunnen wel 1,800 huisgezinnen opleveren. Een groote mijl beoosten Radjapola (wel zoo zuidelijk) heeft men de dorpen Passeretang (pas benoorden en bezuiden welk dorp twee riviertjes ontspringen, die in een grooter rivier vallen, die in 't binnenmeer in 't zuiden uitwatert) Tsiansini, Tsiwitali, Tsipoetsjak, Tsimange (met een zonder naam) en Kadoppaggar, die meest tusschen twee spruiten, als op een half eiland liggen, gelijk 't laatste dorp pas bezuiden de westelijkste, of 1 mijl beoosten Namango zich opdoet. Die zeven dorpen kunnen wel 700 huisgezinnen opbrengen; waarmede wij van 't landschap Sammadang, nu tot de landen bezuiden den berg Sirmey gelegen, overgaan. Dit land, anders Wattas genaamd, is van binnen meest zwaar gebergte in 't midden, van 'twelke het dorp Derma bij den oorsprong der rivier Lassari ligt. Twee mijlen beoosten dit dorp (wel zoo noordelijk) bij de rivier Japoere, ziet men 't dorp Koeningan en ruim 2 mijlen zuid-oost van Derma, 't dorp Kango bezuiden de rivier van Lassari, zonder dat men midden in 't land andere, dan deze dorpen hier omstreeks heeft; doch 3 mijlen bezuiden Derma ligt het dorp Radjardesar, welke 4 om-

trent 500 huisgezinnen sterk zijn. Zuidelijker op heeft men weder eenige gebergten, en pas er bezuiden de dorpen Tsidanjana, Tsimeri, Tsigapit en 1½ mijl oostelijker, Nambo, met nog een dorp zonder naam wat westelijker, 1 mijl hooger Loweliling, met nog een onbekend dorp in 't Z O. en nog een mijltje zuidelijker de dorpen Tsiklappan, Poropon, Tsibaliger, met nog een zonder naam, Hooygring, met nog drie zonder naam, Tsidodas en een halve mijl westelijker Seboeti en nog een halve mijl westelijker Sipoeti liggen, welke 18 dorpen ruim 2,000 huisgezinnen opleveren. Bezuiden 't dorp Kango 1½ mijl heeft men de dorpen, Oeba, Soebang, Rantija, Tsidakere; een halve mijl zuidelijker Prakannapat(met nog een onbekend dorp) en 1 mijl zuid-westelijker Tsiberi, dat als op een half eiland naar de zuidkant ligt en welke zeven dorpen ruim 600 huisgezinnen sterk zijn. Bij dit Rantija en Prakannapat heeft men twee oorsprongen van riviertjes, die in elkander vallen, die zich kort daarna vereenigen, en dan met nog een in 't O. in die rivier storten, die in 't binnenmeer uitwatert. Gelijk dit land van Wattas in 't Javaansch een grenspaal beteekent, zoo is dit ook door een van de oude keizers van Java aan een prins van Tsjeribon, dat wij op zijn plaats zeggen zullen, geschonken. Beoosten de rivier Japoere, omtrent 1½ mijl beoosten Koeningan, heeft men, tusschen die rivier en die van Tiberus, zuiden aan, de dorpen Kalamatis, Tsisoeksa, omtrent de laatste rivier, en omtrent de eerste dorpen Padoko, Sohokan, Takam, Panckolling (met nog een onbekend dorp) Tsiwi, Tsidaraja, Tsoporang, Tsibocquami en, pas boven den oorsprong van de Tiberus en tusschen de rivier Lassari Loerangon en Wiranagara liggen, die met hun dertienen wel 1,500 huisgezinnen sterk zijn. Deze allen zijn in de landstreek Gabbang gelegen. Bezuiden de rivier Lassari, 1 mijl boven Wiranagara, zijn de dorpen Tsibaro en Badala, beoosten welke omtrent 1½ (of 2 mijlen beoosten Wiranagara) men Konterbanjang (met nog een ander onbekend dorp in 't westen) Tsibron 1 mijl zuid-westelijker en Java een kleine mijl zuid-westelijker heeft, die te zamen 800 huisgezinnen kunnen opbrengen. Bezuiden deze dorpen liggen 5 of 6 zware gebergten, waaromtrent de dorpen Moorimoe, een groote mijl bezuiden Java's kust, Ooela wel 't zuidelijkste, of een groote mijl zuid-oost van Moorimoe en bewesten 't laatste dorp, dat van Tsiapper en Soebang zich vertoonen, zijnde te zamen ruim 400 huisgezinnen sterk. Buiten deze heeft men nog, al oostelijker als de rivier Lassari, behalven het dorp van die naam en wat zuidelijker Kalibonto, Drawolang en Soerabang, die wel 500 huisgezinnen opleveren. Regt zuiden aan, boven Soerabang in 't O. en Z. heeft men veel zwaar gebergte, gelijk mede bezuiden 't dorp Ooela, pas boven welk gebergte men 2 mijlen bezuiden Tsiapper 't dorp Dailoor en, een groote mijl zuidelijker, 't dorp Madura weêr in een andere landstreek ziet, dat wij hier alleen aanhalen, om te weten, waar wij ten oosten gebleven zijn. Deze twee dorpen zijn omtrent 300 huisgezinnen sterk. Oost aan van Dailoor heeft men de enge doortogt naar den Mataram, dat almede de landstreek van Wattas genaamd wordt en een groote streek lands oost en west wel 8 en zuiden en noorden wel 4 mijlen beslaat, zijnde bijna overal in zwaar gebergte besloten. Nu gaan wij weêr naar 't westen bij het dorp Tsipelo, bij den oorsprong der rivier van Indramaja, waar wij 't laatst aan die kant lieten en zeggen, dat zuid aan, pas er boven eenig gebergte is, gelijk men dat almede zoo ten noord-oosten van Tsipelo 2 mijlen, alsmede 2 of 3 mijlen bezuiden dat dorp en, dus almede daar ten oosten en ten westen heeft, zijnde bijna alles gebergte, wat men daar ziet. Pas boven dat zuidelijker gebergte, omtrent 3 mijlen bezuiden Tsipelo, heeft men het dorp Panjaroewessi en 1 mijl oostelijker de dorpen Tsimamara, 1 mijl hooger of zuidwestelijker Salawi en 1 zuidelijker Parackan Limoes, boven 'twelke weder twee zware gebergten O. en W. gestrekt liggen. Deze dorpen kunnen wel 500 huisgezinnen uitmaken. Beoosten het dorp Tsimamara heeft men het prinsdom of 't landschap Pondajang, midden door 'twelke een fraaije rivier stroomt, die 1 mijl benoorden haren oorsprong heeft en in de zuidzee meest

met een regten streek naar 't zuiden, ruim 10 mijlen van zijnen oorsprong zich ontlast. In dit prinsdom (dat zich oost en west omtrent 2 mijlen zuiden en noorden mede zoo ver omtrent uitstrekt, en meest rond is) zijn beoosten de rivier in 't N. en verder Z. op de dorpen Regermetjang, Tsikondang, Siange en Pondajang; doch bewesten heeft men in 't N. en verder Z. op, Nanari, Tsimawara, met nog een dorp zonder naam, Hadomorang en Lomilalik, welke 9 dorpen 1,100 huisgezinnen sterk zijn. Bewesten de rivier, pas buiten 't prinsdom Pondajang, heeft men Tsimongang, Tsioetjang, Minjangsang, Batoer Waggi, Tandjong Karring en Cipette, dat omtrent 1 mijl bezuiden dat prinsdom en 2 mijl van Tsimonggang ligt. Deze dorpen zijn met hun zessen omtrent 700 huisgezinnen sterk. Al deze landen aan deze westkant werden nog al onder de priangsche landen gerekend, die op de grenzen van 't koninkrijk van Tsjeribon liggen en die door dezes voorname hoofden van Samondang, Bandonpar, Kanontjang, Soekapoera, Imbanagara en Cawasseert bestuurd worden, hoewel deze laatste dorpen onder Soekapoera behooren. Van daar of van Cipette 2 of 3 mijl zuid op, heeft men weder twee zware gebergten, waarna lang de voornoemde rivier, al zuid aan, de dorpen Koedatam 3½ mijl van Cipette, een halve mijl zuid-oostelijker, Tsilimkon, Itil, Cadjang, Tsigandon, Prakantigi, Tsjappan en Tsitappang, langs de westkant der voornoemde rivier, in een streek van 2 mijlen zoodanig liggen, dat het laatste dorp pas een groote mijl van de zuidzee af gelegen is, zijn deze 8 dorpen ruim 1,000 huisgezinnen sterk. Beoosten de voornoemde rivier, pas buiten 't prinsdom Pondajang, heeft men ten oosten eenig gebergte en pas ten zuiden 't landschap Pondajang, de dorpen Lagoera, Tsiongel, Tsipangel, Danjong, dat ten oosten eenig gebergte en ten westen nog een dorp zonder naam heeft, Bellaway, Tsimangel, dat wat oostelijker ligt, Prockan Komi, dat Antsjang wat ten westen heeft, Hargadawa, Sisodol, Tsibororan en Dorrawati in een streek lands van 3½ mijl zuid op van Pondajang tusschen twee fraaije rivieren, die beide bijna op eene lengte in de Zuidzee uitwateren; doch de oostelijkste dezer twee rivieren buigt zich met een groote bogt naar 't oosten. Deze 13 dorpen maken te zamen wel 1,600 huisgezinnen uit. Wat ten zuid-oosten van Dorrawati, heeft men weêr drie zware gebergten, die vervolgens 1 mijl boven elkander tot digt aan de Zuidzee liggen; doch 1½ mijl bezuiden Dorrawati, naast aan de eerste rivier, die door Pondajang loopt en beoosten dezelve, ziet men de dorpen Tsigentel, Kataabatoe, Sikarija, Gandamanik, Lomeri, (dat wat westelijker, gelijk ook Sikarija, ligt) Pandajapan, Tsikallong, Lawietolok en Tsitalok al vervolgens zuiden aan, zoodat de laatste plaats pas 1 mijl van de Zuidzee af en van de eerste omtrent 1½ mijl gelegen is. Deze dorpen kunnen te zamen met hun negen wel 1,100 huisgezinnen uitleveren. Van het prinsdom Pondajang, oost aan, over de naaste rivier, die in de Zuidzee uitwatert, gaande, ontmoet men, tusschen de tweede en derde rivier zuid aan tot aan het prinsdom Selagodon, 1½ mijl van den oorsprong der rivier, de dorpen Wating, Sibusang, wat oostelijker, Mora, Kawongan, wat westelijker, Labijang, Bidamma, Tradjoe en 1 mijl oostelijker Tsilamoes en 1 mijl zuid-oostelijker Tsikalong; welke 9 dorpen 1,150 huisgezinnen hebben. Pas boven of bezuiden Tradjoe en Tsikalong heeft men 't prinsdom Selagodon. In 'tzelve, dat meest rond en wel zoo groot als 't prinsdom van Pondajang is, liggen aan de westkant omtrent de tweede rivier, de dorpen Lawi Passang, Nangor, dat wat oostelijker is, Tsipadong, bij een gebergte, dat zich wat oostelijker opdoet, Pan en Foorol en aan de oostkant Tsitollo, Sirondo, Battedamber, Selagadang, Wallig, Tsiromolan en Tsaansi, welke 12 dorpen ruim 1,400 huisgezinnen sterk zijn. Beoosten dit prinsdom en langs de derde rivier, die in de Zuidzee uitwatert, aan de westzijde, 1 mijl ten zuid-oosten van Tsikalong, heeft men de dorpen Tsisensi, Sihopora, Batoeangara, Kattan, Tsiauw, Oetjong, Paliang, Loa, Asakal, Tsiloewang en nog een dorp zonder naam, in een streek van 2½ mijl, al zuid op, liggen, van waar men tot aan de Zuidzee wel 4 of

5 mijlen ver, niet dan vier zware gebergten, met eenige vlakten hier en daar tusschen beiden heeft, die zich vooral tusschen de twee zuidelijkste gebergten opdoen. Deze 11 dorpen zijn wel 1,300 huisgezinnen sterk. Beoosten de derde rivier, die in de Zuidzee uitwatert, een groote mijl ten zuid-oosten van Pankolang in 't noorden, ontmoet men eerst 't dorp Malela en wat oostelijker, pas boven of bezuiden een kleine spruit, die 2 of 3 mijl oostelijker in een andere rivier valt, die in 't binnenmeer uitwatert, zuid op, de dorpen Brasal, Koetta, Tsimera, Tsikera, dat Inting ten oosten heeft, Tinson en wat oostelijker, Lalibolang en Tsiwolan, ten oosten van welke laatste dorpen een halve mijl, twee gebergten liggen; deze dorpen hebben met hun tienen wel 1,300 huisgezinnen. Een mijl bezuiden Tsiarolan ligt, zuiden aan, Tsigatoe, Kappipalla, Tsijonsi, Tripamoeti en Sappi, welke 6 dorpen wel 700 huisgezinnen uitmaken. Ten zuiden van Sappi ontmoet men, binnen 1½ mijl, Coenroen, Laytatong, Patekoi, Sosokarti en een mijl of anderhalf oostelijker Tsiparora en Panongan, wel zoo westelijk, dan weêr Panonganan bijna 1 mijl westelijker, Madang Tamjong, Linkombasan; doch wat oostelijker dan Panangonan heeft men Sipanahi (ten oosten van 'twelke Dammajong ligt) Tsiliggi (dat Dindangajor 1 mijl oostelijker heeft) Tsikambo en Tsigoeger, welk laatste van Tsiparora omtrent 2 mijlen naar 't zuiden ligt. Deze 15 dorpen kunnen wel 1,700 huisgezinnen opleveren. Boven Tsigoeger en Linkombasan tot aan de Zuidzee heeft men 3 of 4 mijlen ver, niet als woest gebergte; doch hieromtrent neemt 't riviertje Pinang of Kidoelang, dat in de Zuidzee uitwatert, zijn oorsprong, pas benoorden Tsigoeger met twee spruiten, die zich kort er na vereenigen. Wanneer wij nu alweêr oost aan, bij die rivier, die in 't binnenmeer uitwatert en bezuiden dien tak er af, die oost en west loopt, opgaan, om zoo de landstreken van Koewassing, Goloen, Impanagara en 't land van Pagger, grenzende aan elkander, te beschrijven, ontmoeten wij, aan de westkant, eerst de dorpen Sihampan, Paseripan, Tsiparays, Woeliger (met nog twee onbekende dorpen) Tsikawawi en Tsikanjong; en daar boven twee gebergten, boven elkander en 2 mijlen zuidelijker nog een zwaarder gebergte, pas 1 mijl van de Zuidzee. Deze 8 dorpen zijn 1,000 huisgezinnen sterk. Een mijl ten noord-oosten van 't dorp Sihampan, heeft men de dorpen Tsibobong, Lintongmon en Waliger en 1 mijl beoosten Tsibobong, de dorpen Tsalave, Tsimagados, Tsidangha en, pas bezuiden een kleine rivier, die in de grooter valt en zoo ook in 't meer uitwatert, 't dorp Tsipockan, bezuiden 'twelk weêr een zwaar gebergte ligt, een halve mijl bezuiden 'tzelve de dorpen Tsibodas, waaromtrent men den oorsprong van een klein riviertje heeft, dat in de vorige rivier valt, omtrent welkers midden 't gehucht Kowaling, dat 50 huisgezinnen sterk is, zich opdoet. Dit riviertje nu wordt wat lager door nog een spruitje versterkt. Daarna ziet men Tsimajai, Tsikasso, al zuid op, als ook Tsitondong, Tsikankoese en Soeroepan, omtrent 1 mijl van Tsibodas liggen; welke 14 dorpen ruim 1,300 huisgezinnen opleveren. Twee mijlen zuidelijker als Soeroepan heeft men 't riviertje Tsilsidaur, dat in Mauritius-Baey uitwatert. Beoosten 't gebergte, dat 1 mijl bezuiden Soeroepan ligt, ziet men nog drie bergen zuid aan boven elkander, uit ieder van welke ook een riviertje voorkomt, vallende in een andere rivier, die weêr in een andere stort, die in 't binnenmeer uitwatert, ontvangende onderweg nog twee spruitjes. Tusschen de twee laatste bergen heeft men een gehucht, Pamotang en bezuiden 't laatste nog een gehucht Jelokboelo genaamd, waar zich omtrent 100 huisgezinnen in ophouden. Wanneer men nu van 't dorp Tsjalave (dat bij den dwarstak van de rivier ligt, dat in 't binnenmeer uitwatert) een groote mijl zuid-oost aangaat, ziet men in die rivier een nieuwe spruit, die 1 mijl benoorden Rantija zijn oorsprong heeft, storten ter plaatse, waar men 1 mijl bezuiden Madura (waar weêr twee spruitjes in die rivier vallen) het dorp Magara en Bloetjong, nevens nog 4 dorpen zonder naam ontmoet, die met hun zeven wel 1,000 huisgezinnen uitmaken. Hieromtrent hebben wij mede een pagar en eenige bezetting. Omtrent

2 mijlen beoosten Bloetjong heeft men nog een kleine rivier, die daar haren oorsprong neemt, in welke een weinig verder nog twee spruitjes vallen, die zamen verder afstroomende naar 't binnenmeer onderweg van 't oosten nog door een spruitje, ter plaatse waar zij zich omtrent een groote mijl van 't meer in tweeën scheidt, versterkt wordt, stortende met de westertak van daar af en een halve mijl lager met nog twee andere takken in die binnenzee.

Tweede Hoofdstuk.

Het vierde bestek wegens de landen onder Mataram behoorende. De zuidzijde beschreven. Twee dorpen hier. Ankergrond. Het binnenwater Ranwe Gading en eenige dorpen. Ankergrond. De noordkant beschreven. De stad Tagal. De vesting daar. Pamalang. Pakalongan. Caliwongo. De stad Samarang. De vesting daar. De stad Torrabaja. De Kawala van Damak en die stad. De pager aan de rivier van Damak. De stad Japara. De vesting daar. De stad Jawana. Beschrijving van dit land van de noord naar 't zuiden opgaande. Kartanagara. Het landschap Banjoe Maas. Het landschap Bagaleen. Optogt van Samarang naar Mataram. Ongaran. Salatiga. Silimbi. Het landschap van Mataram. Tadie. De hofstad Karta Soera de Ningrat. Vervolg der reize van Tadie naar Mataram. Oepak. De laatste poort, Kaliadier genaamd. De stad Mataram. Beschrijving der landen bezuiden Jawana en langs die rivier. De stad Babad. De stad Jatintackan. De stad Tatjoepintoe. Het landschap Kadoewang.

Wij gaan dan over tot ons vierde bestek van Java en zullen de landen, onder Mataram behoorende, beschrijven. Wij vervolgen derhalve eerst de zuidzijde des lands, van waar wij het in 't koningrijk van Tsjeribon gelaten hebben, waar wij vooraf zullen zeggen, dat het zwart zand, dat men een weinig van de wal hier op zekere diepte heeft, die van 't begin tot het einde van dit bestek doorgaat. Twee mijlen oost aan heeft men eenig laag gebergte (hoewel ook een rif de gansche zuidzijde langs) dat beoosten 't dorp Gading zich wat verbreedt, tot aan 't dorp Gnaja toe, waar men 100 huisgezinnen telt. Vooraan pas 1 mijl in dit bestek, landwaarts in, staat eenig geboomte, en 1½ mijl oost aan van 't begin dezes besteks heeft men een zoute rivier en een halve mijl landwaarts in oost en west eenig gebergte; doch bij 't dorp Gnaja ziet men N. O. en Z. W. een zwaarder gebergte liggen, dat in 't Z. W. aan een zandbaai stoot, waar men ook een dorp wel 150 huisgezinnen heeft, en die hoek wordt 't Schildpads-Hoofd genaamd. Dit gebergte vervolgt nog een weinig aan 't zuiderstrand, loopende wat landwaarts in, waar men dan, oost aan wel 4 mijlen, niet dan twee bosschen met jagerboomen digt aan strand en een kleine mijl van de wal weêr een zwaar gebergte vindt, dat zich oost en west ruim 2 mijlen uitstrekt. Omtrent 5 mijlen ten oosten die zandbaai, heeft men wat landwaarts in weêr eenige jagerboomen, bij welker begin hier ook ankergrond is en 2 mijlen verder heeft men een binnenwater, Ranwe-Gading genaamd, in 'twelk zich de Soesoehoenan of keizer van Java nu en dan wel gaat vermaken. Het is in 't westen pas ¼ en in 't oosten omtrent 1 mijl breed en oost en west omtrent 2 mijlen lang, loopende in 't oosten rond, als een langwerpige doedelzak. Men heeft hier ook eenige dorpen, doch met hun namen niet uitgedrukt, die vier in getal zijn, wel 300 huisgezinnen uitmaken en die de keizer hier houdt, om alles tot zijn vermaak van de visscherij en jagt gereed te hebben. Van dit binnenwater 5 mijlen

oost aan, komt men bij 't dorp Gading, waar de Soesoehoenan dan zijn verblijf houdt. Hier van daan heeft men N. O. op, landwaards in, een zwaar gebergte, ruim 9 mijlen ver tot het einde van dit bestek, en tot in Kadoewang, een landschap dat onder den Soesoehoenan staat; ook heeft men tusschen 't voornoemde binnenwater en 't strand, wel $1\frac{1}{4}$ mijl oost en west, gelijk mede twee mijlen van strand, eenig gebergte en digt aan strand ook weêr eenige jagerboomen. Van Gading, waar 't land een weinig uitpuilt en dan weêr met een vlakke bogt van 2 mijlen oost en west inloopt, heeft men niet dan een steile klippige wal, en aan 't einde van deze bogt een hoek, Oedjong Lajang genaamd. Hier van daan tot aan 't einde van dit bestek aan de zuidkant, al oost aan, heeft men niet dan een steile en zeer rotsige wal en aan deszelfs einde een inbogtje, waar men ook ankeren kan in een baai, Padsjetam genaamd. Ook heeft men 2 mijlen beoosten Oedjong Lajang wat van de wal, eenige groote kaiskoppen, klippen en steenen, de steenen Roeland genaamd, waarmede wij van de zuidzijde na den noordkant overgaan, hebbende hier alleen maar bij te voegen, dat deze zuidzijde, oost en west, ruim vier en twintig mijlen lang is en dat zich in 't einde van dit bestek, 't landschap Kadoewang opdoet, dat zich in 't O. wel vier mijlen N. en Z. tot aan dat zwaar gebergte, dat als een digt keten-werk is, uitstrekt. Deze gansche wal langs heeft men aan den noordkant ook een klein rif of zandstrand. Anderhalve mijl van 't riviertje Karakahan, in 't W. (waar wij 't hier laatst lieten) ontmoet men eerst een spruitje zonder naam. Een mijl oostelijker van den hoek en de rivier van Brebes, een wenig hooger op de rivier Kaligansa en een mijl beoosten de rivier van Brebes de stad Tagal. Dit is een van de groote strandsteden, in welke wel 8,000 huisgezinnen zijn. Zij strekt zich al fraai ver langs strand al landwaarts in, waar men verscheiden zware gebergten diep landwaards in als in een viersprong liggen ziet, van welke vier het zuidelijkste de berg Tagal en de noordelijkste 't bergje, Gadja (dat is, den Olifant) genaamd en 'tgeen van een zeldzame gedaante is. Hier ligt, van wege de E. maatschappij, ook een opperhoofd, zijnde een onderkoopman, die nog eenige bedienden onder zich heeft, daar hier ook groote handel in rijst en andere waren valt, doch dit opperhoofd staat onder dat van Tsjeribon. Hij houdt zich hier in een fraaije vesting of pagar op, die aan een frissche rivier ligt. Onder dit hoofd heeft men mede eenige soldaten, nevens een adsistent, wondheeler en meer andere dienaren, die de zaken hier helpen waarnemen. Deze zijn den 9den Junij 1705 op 25 stuks bepaald. Pas beoosten Tagal heeft men 1 mijl oost aan, eerst een groote rivier, die aan de westkant van den berg Tagal haren oorsprong omtrent 8 of 9 mijlen van strand neemt. Even beoosten deze tot aan de droogte Korang, Kalijerok (die $1\frac{1}{4}$ mijl van de wal en $1\frac{1}{2}$ mijl van Tagal, voor den hoek Larissen O. en W. een mijl ver en een halve mijl Z. en N. uitgestrekt ligt) heeft men de rivieren Madialang, die van Cartanagara, die van Kalijerok, Kalipo, Bonko en Larissen, met een hoek van denzelfden naam, waarna wel drie mijlen oost op, tot de hoek en rivier van Pamalang, de rivieren Swadi, de hoek Swadi, de rivier Pakitingan (bezuiden 'twelke men twee mijlen landwaarts in 't bergje Gadja, ontdekt) Babadang, Padok, Sombor, Wadoeri en Montjak volgen, na welke men bij den hoek en rivier van Pamalang komt, dat ook een groot dorp wel van 1,000 huisgezinnen is. Hier loopt de kust met een hoek wat uit en dan weêr regt oost aan. Van daar oost aan $1\frac{1}{4}$ mijl ontmoet men de rivieren Padok, Soemor (nevens een hoek van dien naam) Telokbarang, Brenni en dan komt men bij de rivier en het dorp Pakalongan, dat ook wel 1,000 huisgezinnen sterk is. Behalven die twee voorname dorpen dragen al die waters en rivieren hare namen naar de dorpen, bij welke zij liggen, die tot hiertoe 19 in getal zijn en wel 2,500 huisgezinnen opbrengen. Van Pakalongan tot het dorp Kaliwongo, 6 groote mijlen oost aangaande, ontmoet men de rivieren van Kinting, Goeloewan (met een hoek van dien naam) waar men ook zuid-oost landwaards in een

zwaar gebergte Woenareing ziet) Kaijlerok, Lockawali, Baboeran, Toenroensi, met een hoek van die naam, benoorden welke men, ruim vier mijlen van de wal, Koreas droogte heeft en een mijl verder den hoek Paboeranam, de rivier Amba, de dorpen Marrotoea, Poewon, de rivieren Kandaal en Babalang, met een hoek van den naam, voor welke rivier een eilandje Z. en N. gestrekt ligt. Een mijl ten oosten van deze rivier (bij welke de kust zuid aan draait) doet zich ook die van Kaliwongo en dat dorp op, gelijk nog 1 mijl oostelijker, waar de kust zuid-oost inschiet en een groote bogt maakt, die wel 4 of 5 mijlen oost en noord-oost aanloopt, waar 't dorp Karanganije, als ook de stroom Mackan en dan de rivier, waaraan de stad Samarang ligt, zich vertoonen. Deze 16 dorpen, allen aan waters en rivieren van die namen liggende, zijn ruim 2,500 huisgezinnen sterk; waarvan Kaliwongo alleen op 800 gerekend wordt. De stad Samarang is een van de grootste Javaansche zeesteden, waarom zij ook sedert 1708 tot de hoofdplaats en zetel van de heer gezaghebber, die 't opperbewind over Java's noord-oostkust heeft, door Hun Edelheden verkozen en sedert al de omslag der E. maatschappij hier verplaatst is, daar hier te voren een koopman lag, in welke tijd Japara altijd de hoofdplaats geweest is. Deze stad werd gegist 53 mijlen van Batavia en zeven van Japara te liggen. Zij is maar een open vlek, doch wel 1 mijl in 't rond betimmerd, waarin zeer veel gemeene en eenige fraaije huizen, zoo van den Javaanschen landvoogd (die een van de vier groote strandheeren, de vierde in rang van de eerste prinsen des rijks en Soera di Menggala genaamd is) als van den kapitein der Chinezen en andere vermogende lieden gevonden werden, daar dit een groote handelplaats in rijst en andere waren is. De Javaansche landvoogd heeft hier een groot gevaarte van een steenen woning, na welke men over een groote brug gaat, die zeer hoog over de rivier gemaakt is, en waarvan wij hierna, bij zeker bezoek, dat ik met gezelschap bij hem gedaan heb, nog breeder zullen spreken. Men gist dat hierin, of er onder, wel 20,000 huisgezinnen behooren; hoewel anderen dit nog hooger begrooten, omdat het er grimmelt en krioelt van menschen, die zich met visscherijen, rijstplanten en dien handel, alsmede 't hakken van jatihout in de bosschen, met het zagen van 'tzelve en 't handelen daarin, bezig houden en onder al 'twelke de Chinezen, die hier al vrij sterk wonen, een groot leven geven. Hier is ook een groote markt, waar alles te koop is. Zij mag in oude tijden zoo volkrijk geweest zijn, doch ik geloof niet, dat zij nu zoo veel ingezetenen heeft. Dit is de stad, waar de gezanten, die naar den Soesoehoenan aankomen en die van daar gewoonlijk naar Mataram zeer plegtiglijk opgeleid worden, gelijk wij nader zullen toonen, als wij dit land in zijn binnenste, van 't noorden naar 't zuiden opgaande, beschrijven. Gelijk nu hier sedert 1708 de oppergezaghebber van Java's noord-oostkust (die gewoonlijk een opperkoopman is en een commandeur plagt te zijn) zijn verblijf houdt, zoo is dit ook de hoofdplaats, onder welke al de andere opperhoofden, langs die gansche kust, uitgezonderd die van Tsjeribon, staan, moetende allen hun negotieboeken aan den administrateur of tweeden van dit comptoir, zijnde een koopman, overzenden. Deze gezaghebber heeft een groote magt, staande onder niemand, dan onder Hun Edelheden. De gezaghebbers die hier gelegen hebben, ziet men uit deze lijst.

LIJST DER OPPERHOOFDEN VAN SAMARANG.

Sedert 1708 als

OPPERGEZAGHEBBERS VAN JAVA'S NOORD-OOST-KUST.

Willem Drost, koopman. . . . . van 1708 tot 1709.

Pieter Metzu, opperkoopman. . . .	van	1709	tot	1714.
Kornelis Jongbloed, dito	»	1714	»	1715.
Georg Frederik van Beilwits. . . .	»	1715	»	1715.
Gaspar de Hartog.	»	1715	»	1717.
Johan Frederik Gobius, commandeur en veldheer; doch in zijn afwezen als veldheer, is hier voor een tijd, om de zaken waar te nemen, geweest	»	1717	»	1721.
Pier Wijbers	»	1717	»	1719.
Jacob Willem Dubbeldekop, commissaris en commandeur.	»	1722	»	1623.

In 1706 was hier de heer Govert Knol als hoofd en te gelijk veldheer van de krijgsmagt der E. maatschappij, die er tot in 1708 bleef, en voor dien tijd is hij er in 1702 als luitenant ook hoofd geweest, en dergelijke minderen meer, die ik niet net ken, hebben er voor zijn E. gelegen, en sedert 1686 veel jaren aaneen Philibert Boeschot.

De gezaghebber heeft hier ook een goed getal soldaten en veel andere bedienden, die tot den handel noodig zijn. Deze houden zich in een fraaije vesting op, die van een redelijke groote uitbreiding, grooter als die van 't kasteel Batavia en een vijfhoek is, met pallissaden met planken wal's gewijze bezet en met vijf punten, Raamsdonk, Bunschoten, Zeeland, Amsterdam en Utrecht voorzien, waarin de heer gezaghebber een fraaije steenen woning heeft, zoo als 't van buiten gelijkt; men heeft er een goed geschut en een groot plein; zij ligt aan de rivier van Samarang, die men tot digt bij de vesting opvaart. De bezetting is den 9den Junij 1705 op 130 dienaren in 't geheel bepaald. Vooraan, als men uit zee de rivier opvaren zal, ligt een kleine droogte, waar men met een schuit of orembaei niet wel, dan bij hoog water, over kan. Ook is hier zeer goede ankergrond voor de stad. Een mijl beoosten Samarang, waar zich de kust wat dieper in die bogt en meer naar 't oost ten noorden draait, heeft men de stad Torrabaja, waar een ingebeij (zekere soort van Javaansche landsgrooten) het opperbewind heeft. Het is maar een open vlek, in verre na zoo aanzienlijk niet, als Samarang; maar waarin men mede al een goed getal Javaansche woningen, een magtigen handel in rijst, hout en andere waren en wel 6,000 huisgezinnen heeft, omdat daar groote vlakten oost op zijn, die hen gedurig werk met het rijstplanten en behandelen van dezelve geven. Tusschen Samarang en Torrabaja heeft men nog twee riviertjes en pas er voorbij nog eene die Gnoek, naar zeker dorp genaamd is. Hier van daan tot aan de Qual (eigenlijk de Kawala of modderrivier) van Damak, heeft men nog twee rivieren en twee dorpen, Zajank en Goemoelak, die met hun drieën wel 500 huisgezinnen sterk zijn; zij liggen ieder omtrent 1 mijl van elkander en Torrabaja is van de Kawala van Damak niet wel 2 mijlen gelegen. Hier ligt mede een Javaansche stad, wat hooger die rivier op, dat een van de oudste steden des lands is (gelijk wij in 't verhaal der zaken van Java zullen aanhalen) hoewel zij tegenwoordig niet veel aanzien en niet boven de 3,000 huisgezinnen heeft. Wij hebben daar ook een pagar, Goed Begin genaamd. De rivier, aan welke die stad omtrent 2 mijlen zuiden of zuid-oost aan ligt, is een van de voornaamste van geheel Java, gelijk wij nader zullen toonen, als wij den optogt van Samarang naar de stad Mataram zullen beschrijven. In de nieuw ontworpene pagar hebben wij onze smalle bezetting met een opperhoofdje. Van de rivier van Damak noord-oost op, heeft men de rivier Woddong en een weinig verder de groote rivier Tondoenang, die daar met veel bogten ettelijke mijlen eerst, dan nog verder op zuiden, dan weer

west op en dan weêr noord-west aan loopt, en pas bewesten zeker eiland, dat ruim 2 mijlen bezuiden de Samarang ligt, haren oorsprong heeft; scheidende zich 1 mijl lager in tweeën, waar het dan een eiland, 1 mijl lang en ¾ mijl breed, maakt. De 2 dorpen daaromtrent kunnen wel 250 huisgezinnen opbrengen. Van Soengei Tandoenang draait de kust meest naar 't noorden of naar 't noord-oosten, waar men 1 mijltje noordelijker het dorp Kaliamat en nog een mijl hooger twee hoeken Oedjong Samat en Oedjong Gat heeft, omtrent welke laatste hoek zich wat van de wal het eilandje Poelo Siwalon opdoet. Hier van daan tot Japara toe, dat een mijl noordelijker ligt, heeft men nog twee riviertjes omtrent halverweg en dan komt bij de stad, vlak voor welke men, niet wel een halve mijl zeewaards een eilandje, Poelo Keloor en een weinig westelijker nog een grooter, Poelo Dowa of de Twee eilanden heeft. De stad Japara is mede een van de groote strandsteden, waar ook een van de vier groote strandheeren en wel de derde in rang, in 1706 Sedjana Poera genaamd, ligt. Zij vertoont zich aan een fraaije rivier, langs de zeekant uitgestrekt en aan zee met een kraalsteenen muur, die hier en daar hare punten heeft, gedekt; doch aan de landzijde is zij open. De straten zijn er, even als op Samarang, meest wat naauw, krom en ongemakkelijk om ze te betreden. De huizen meest van bamboezen, uitgenomen eenige weinige, die van hout of steen gebouwd zijn. De Chinezen hadden er al van ouds af een groote en fraaije straat en een zeer netten tempel, die ik in 1686 gezien heb, doch de straat is 't jaar te voren meest afgebrand. Hier is een groote markt, waar alles goedkoop is, zoodanig dat men een hoen voor een stuiver of twee, een gans voor een schelling, en een koebeest voor twee of drie rijksdaalders bekomen kan. Sedjana Poera heeft hier een fraaije woning, die ten deele van steen en ten deele van hout gemaakt en met stallingen voor zijn olifanten en andere dieren voorzien is. Men heeft er ook een schoonen grooten Moorschen tempel met eenige daken boven elkander, die van hout gemaakt is. Omtrent dezelve heeft men ook een groote rij- of renbaan, (bij den inlander de Pasce-baan (1) genaamd) waarin deze landvoogd met zijn grooten gewoon is om strijd te paard te rijden en met de lans te werpen, een oefening, die de Javanen met een halve Arabische naam Itsneenan (dat is Maandag-houden) noemen, omdat zij dat gewoonlijk op de Hari Itsneen of op de Maandag doen. De rivier, die hier door de stad voorbij de Hollandsche Logie loopt, is klein en watert daar in zee, bewesten den berg, uit. Ten oosten van deze rivier of wel ter linkerhand, als men in de stad komt, heeft men een berg, op welke een vesting naar de zeekant plagt te zijn, die zich al ver uitstrekt en waarop men eenige metalen en ander geschut, met een fraaije bezetting had, al 'twelk, gelijk ook 't hoofdcomptoir in 1708 hier van daan gelicht, naar Samarang overgebragt en 't onnoodige afgebroken is. Schoon 't hoofdcomptoir van hier naar Samarang verplaatst is, is echter hier naderhand een opperhoofd, zijnde en onderkoopman, gebleven, die met eenige bedienden van wege de E. maatschappij den handel waarneemt, die mede meest in rijst, houtwerken en dergelijke waren bestaat. Het vorig opperhoofd was een opperkoopman en in de oorlogen sedert 1677 een opperbevelhebber of commandeur. Het opperhoofd heeft hier voor zich en eenige bedienden, een fraaije steenen woning; er is ook een vesting. Zij heeft deze vier punten, Gorcum, Worcum, Loevestein en Heusden. De bezetting is den 9den Junij 1705 voor de logie en wacht op 25 man bepaald en besloten, dat men den berg aan den Soesoehoenan overlaten zoude. Men gist de ingezetenen van deze aloude stad op

---

(1) Pasce-baan wordt op de klank af voor rij- of renbaan gehouden; het Javaansche woord *paseban* beteekent de plaats, waar iemand voor zijn supérieur zijn opwachting komt maken.

10,000 huisgezinnen. De opperhoofden, die hier gelegen hebben, vertoont de volgende lijst.

LIJST DER OPPERHOOFDEN VAN JAPARA.

Kornelis de Vallee, onderkoopman en opperhoofd	van		tot	1664.
Jacob Koeper, kommandeur of bevelhebber .	»	16 2	»	1680.
Kornelis Bartelssoon Marchier, opperkoopman	»	1682	»	1684.
Joannes de Hartog, dito	»	1685	»	1686.
Pieter van den Hoorn, dito	»	1686	»	1687.
Johan Albert Sloot, bevelhebber	»	1687	»	1688.
Maurits van Happel, luitenant	»	1688	»	1689.
Johan Albert Sloot, bevelhebber	»	1690	»	1694.
Salomon le Sage, opperkoopman	»	1694	»	1696.
Pieter Goodschalk, dito	»	1696	»	1698.
Pieter Durant, dito	»	1698	»	1700.
Antoni Gerard Zas, bevelhebber	»	1700	»	1701.
Bitter van Rhede, dito	»	1701	»	1703.
Govert van Wyngaarden, opperkoopman . .	»	1704	»	1706.
Andries Meesters, dito	»	1706	»	1708.
Willem Drost, koopman. (Sedert is hier maar een onderkoopman als hoofd gelegd)	»	1708	»	1708.
Joannes Wys, onderkoopman	»	1708	»	1711.
Gerard van Kervel, dito	»	1711	»	1717.
Josua van Arwynen, dito	»	1717	»	1719.
——— ———				
Jaques Dallens	»	1723.		

De eilanden, die voor deze stad liggen, dekken ze wel eenigzins voor den zwaren aanslag van het water, doch ik heb binnen de eilanden de zee wel zoodanig zien komen aanrollen, dat er een scheepsschuit 't onderste boven geslagen werd, waarvan eenige verdronken. In oude tijden plagten de Engelschen en Portugezen zelfs in 1720 hier nog een comptoir te hebben, doch nu zijn er op deze gansche kust geen andere dan Hollanders. Wat voorbij de stad Japara, draait de kust met een kleine hoek, Kalirang genaamd, naar 't westen, waar zij dan weêr noord-oost aan inschiet. Ook vertoont zich $1\frac{1}{2}$ mijl van de stad in 't O. Z. O. eenig gebergte, dat N. O. en Z. W. gestrekt ligt. Een kleine mijl van Japara heeft men het riviertje Molie en den hoek Jati, en een halve mijl meest weêr noord-oost aan, nog een riviertje en den hoek van Lamalang, bij welke 4 dorpen van dien naam, ruim 500 huisgezinnen uitmaken. Van Oedjong Lamalang noord-oost aan heeft men de rivier Bringing en wat verder nog een riviertje, bij Oedjong Blinding en bij den hoek van Silleringaa, waar 't land met een scherpen hoek uitsteekt, voor welke een eilandje ligt. Deze 3 dorpen zijn 300 huisgezinnen sterk. Van daar oost aan nog 1 mijl, heeft men nog een scherper, oost aan uitstekenden hoek, de hoek van Alang genaamd, waar eenig gebergte landwaarts in bij Ingoewan ligt. Deze twee dorpen kunnen wel 300 huisgezinnen opleveren. Van daar draait de kust zuid-oost aan, waar tot 't dorp Pakaran, dat er $1\frac{1}{2}$ af is, twee rivieren en 't dorp Tajouw, en 1 mijl verder de stad Jawana aan dezelfde groote rivier liggen, welke wij

vroeger beschreven, dat boven Samarang, bij zeker eilandje haren oorsprong heeft. Die twee dorpen kunnen te zamen wel 200 huisgezinnen uitmaken. De stad Jawana is mede een zeer vermaarde strand- en koopstad, doch in zich zelve maar een open vlek, waar echter groote handel en zoo groot een getal van menschen is, dat men die wel op 9,000 huisgezinnen schat. Zij staat onder een Temanggong of Baillu, die in 1706 Narrapaxa genaamd was. In dezelve is niet veel fraaisch, daar al de woningen maar bamboezen huizen zijn, uitgenomen eenige weinige, die men wat fraaijer van planken gemaakt heeft. Hier mede dan, met het beschrijven van de noordkust, zoo ver als dit ons vierde bestek aangaat, gedaan hebbende, voegen wij er niets anders bij, dan dat die kust hier, oost en west, 27 mijlen lang is. Wij gaan dan voort, om dit land ook van 't noorden naar 't zuiden, in zijn binnenste te beschouwen Wanneer wij nu van de noordkant bij Tagal zuiden opgaan, heeft men niet als 't bergje Gadja (dat matig hoog is) ter linkerhand, omtrent 3 mijlen van strand af en nog 3 mijlen zuidelijker 't gebergte Tagal, 'tgeen vrij hoog is en oost en west zich uitstrekt. Pas bewesten deze bergen, omtrent tusschen beiden (hoewel wat nader aan dat van Tagal) ziet men ook zwaar gebergte en 1 mijl zuidelijker de stad Kartanagara, die aan die schoone rivier ligt, die haren oorsprong uit 't gebergte Tagal heeft en zoo naar Tagal afstroomende, even beoosten de rivier van Madialang uitwatert. Het is een brave stad, die wel op 7,000 inwoners geschat wordt, daar hieromtrent veel dorpen, daaronder behoorende, liggen. Zij behoort onder de landstreek Baanjoe-Maas, die zeer groot is. In dezelve plagt zeker landlooper, Radin Parwata Sari, huis te houden, die in 1706 verdreven en na welke tijd hier door kapitein Bintang een fraaije vesting of schans, gelegd is. Dat landschap Baanjoe Maas ligt wat zuidelijker henen, grenzende wel 4 mijlen zuidelijker tegen 't zwaar gebergte Kandang aan, dat zich zeer ver oost en west uitstrekt. Het heeft ten zuid-oosten 't zwaar gebergte Loerenterga, dat omtrent 2 mijlen bezuiden den berg Tagal zich oost en west gestrekt, vertoont en pas beoosten deszelfs oosthoek den berg Keddoe, die vrij spits boven en verder meest oost ten zuiden en west ten noorden gestrekt is; maar vlak bezuiden den berg Kandang en Keddoe, heeft men 't landschap Bagaleen, dat een van de beste landstreken is, die de keizer van Java bezit en op welke hij zich meest vertrouwt. Het breidt zich tot de Zuidzee wel 5 mijlen bezuiden den berg Kandang Keddoe en den berg Marapi (die pas beoosten den berg Keddoe oost en west gestrekt ligt) wel 10 of 12 mijlen oost en west bijna tot aan de keizerlijke hoofdstad Mataram uit, zonder dat men daar iets verder dan de gebergten langs de Zuidzee, vlak bezuiden dat van den berg Kandang en nog een zwaarder gebergte (omtrent 3½ mijl bezuiden den berg Marapi en nie tver van dat binnenwater, dat aan de Zuidzee zich opdoet, gelegen) ontmoet, welk laatste gebergte zich oost en west uitstrekt en met zijn oostzijde omtrent ruim 2 mijlen van 't dorp Gading ligt. Als men nu van 't noordstrand bij de rivier van Pakalongan zuiden opgaan wil, heeft men daar ten zuid-oosten 't zwaar gebergte Woenareing en al verder zuid-oost op den zwaren berg Baanjoebiroe, bewesten welke nog een zwaar gebergte, zich oost en west strekkende, gelijk 1 mijl vlak bezuiden Baanjoebiroe, 't gebergte Kopeng en nog 1 mijl den berg Barbaboe (door anderen ook wel Marbaboe genaamd) ligt boven denzelven, vlak zuiden aan, heeft men den berg Marapi en nog 4 mijlen zuidelijker, een ander onbekend zwaar gebergte, dat oost en west, omtrent 1 mijl van dat binnenwater, daar de keizer gewoonlijk zijn vermaak neemt en digt bij de Zuidzee is, gestrekt ligt. Al de landen nu, die tusschen de bergen Tagal en Kandang ten westen en tusschen die van Baanjoebiroe, Kopeng, Barbaboe en Marapi ten oosten liggen, zijn de schoonste, vermakelijkste en vruchtbaarste, die men hebben kan, gelijk wij dat aanstonds bij de beschrijving van een optogtreis van Samarang breeder zullen aanhalen. Wanneer men nu van Samarang naar de keizerlijke hof- of hoofdstad Mataram opgaat (dat gewoonlijk met een zeer prachtige trein van hofgrooten,

als onze of andere gezanten derwaarts zullen opgeleid worden, geschiedt) begint men die reize, meest zuiden aan over dat voorgebergte, dat mede zoo gestrekt ligt. Twee mijlen van die stad heeft men 't dorp Kalligawe. Op dien eersten dag legt men maar 6 mijlen af, tot aan het dorp Ongaran, dat in zich zelf wel zoo ver niet van de stad ligt, maar 'tgeen door de omwegen in 't gebergte veroorzaakt wordt. Onderweg trekt men voorbij wel 8 of 10 dorpen, die ieder wel 70 of 80 huisgezinnen sterk zijn, zonder dat men de verdere dorpen oost en west, die oneindig veel zijn, ontdekken kan, die zich allen met het voortplanten van rijst bezig houden. Deze dorpen gist men te zamen wel op 1,000 huisgezinnen. Het dorp Ongaran zelf ligt aan de voet van een hoogen en zeer vermakelijken berg van denzelfden naam, die den meesten tijd met zijn kruin door eenige wolken bedekt en echter bijna tot boven toe doorgaans, ten deele met rijstvelden, ten deele met suikerriet bebouwd is, behalven dat men daar alom zeer veel vruchtboomen van allerlei soort geplant heeft, die hier en daar van eenige rivieren en spruitjes, die er langs loopen, bekabbeld worden, waardoor dit dorp en 't omliggende land, waar men ook een groote overvloed van allerlei aardgewassen vindt, wel een aardsch paradijs gelijkt. De ingezetenen van dit dorp worden op 500 huisgegezinnen geschat, welke verpligt zijn degenen, die naar den keizer moeten opgaan, 'tzij gezanten of andere lieden, spijs en drank, naar 's lands wijze, mitsgaders van een behoorlijke woning tot hun verblijf te zorgen, zonder dat zij daar iets voor mogen nemen, daar zij, indien het uitkwam, zeker met de dood zouden gestraft worden en dat met reden, aangezien zij verder van alle rijkslasten vrij zijn. Van Ongaran nu al verder de bergen door, of wel wat oostelijker en dan zoo zuiden weêr opgaande, trekt men door een schoone vallei, die beoosten dien berg is, die men ter regterhand liggen laat. Deze is wel 3 mijlen breed, bestaande niet dan uit schoone rijstvelden, door welke veel spruiten en kleine stroomen van dat hoog gebergte, zich hier en daar in dezelve verdeelen, die eindelijk de groote rivier van Damak te zamen uitmaken en ze vrij sterk doen opzwellen. Het getal dorpen hieromtrent is niet wel te noemen, daar men er in een mijl 3 of 4 ontmoet, die ieder wel 100 huisgezinnen sterk zijn en in de streek van nog 6 mijlen zuidelijker ruim 25 dorpen, die wel 3,000 huisgezinnen uitmaken. Vijf mijlen van Ongaran (dat de tweede dagreis is) komt men in 't dorp Tontan, en nadat men dan nog 1 mijl verder geraakt is, tot Chiandi, doch men reist dan nog een weinig verder tot aan 't dorp Salatiga, de tweede rustplaats, nadat men zeer groote, doch vermakelijke djatibosschen doorgetrokken is, uit welke veel hout naar de noorderstranden afgevoerd wordt, hoewel er ook schoone rijstvelden tusschen beiden zijn. Dit Salatiga is een fraai en vermakelijk dorp, dat wel 700 huisgezinnen sterk en verpligt is aan de gezanten alles eveneens, als die van Ongaran, te verzorgen. Van Salatiga nu den derden dag al zuid op voortreizende langs ditzelfde gebergte, dat hier nog al hooger oploopt, heeft men weêr uitnemende schoone rijstvelden daar alom uitgestrekt, zijnde de rijst-, katoen- en houthandel 't voornaamste, waar zich de inlander hier mede bezig houdt, omtrent welke men om 't half uur, of om $\frac{1}{4}$ mijl gedurig weêr een dorp vindt, waarin het grimmelt van menschen. Op deze dag trekt men 7 mijlen voort tot Silimbi toe en dan gaat men ook over de rivier, die met een zwaar gedruis omtrent 2 mijlen boven Salatiga tusschen de bergen en klippen in en verder al van den berg Barbaboe uit het Z. W, naar 't N. O. komt afstroomen. Over deze breede rivier ligt een bijzondere zware brug, niet van eenige dikke planken, maar van jati-balken, die meer als een voet in 't vierkant dik zijn, gemaakt, welke balken zich naast elkander 300 treden ver uitstrekken, waaruit men de breedte van deze rivier en de hechtheid dezer brug ten naaste bij afmeten kan. Zij is midden in een digt bosch geplaatst, waar men van wege 't zwaar gebergte maar weinig dorpen omtrent heeft. Van deze is het dorp Silimbi een, dat wel 1,000 huisgezinnen sterk, en de eerste poort is, waar men door-

treedt, om in het landschap van Mataram, dat hier begint, te komen, waar gewoonlijk een voorname ponggawa of hoveling ligt, die een van 's keizers grootste vertrouwelingen is en veel krijgsvolk bij zich heeft. Om bij dit Silimbi van Salatiga te komen, moet men niet alleen een zwaren berg voorbij, maar ook van 't O. naar 't Z. en Z. O. optrekken. Zoodra men even binnen deze poort gekomen is, heeft men een groot dorp, waarin wel 2,000 huisgezinnen zijn. De Ingabey, die hier ligt, moet op alles, wat hier doortrekt, wel letten en hij mag aan niemand doortogt naar boven of beneden geven, ten zij de keizer hem dit door een uitdrukkelijk geteekende pascedel belast. Ook wordt alle maand de wacht hier verwisseld, om het bedrog hieromtrent voor te komen en alle aanslagen te verijdelen. Nadat men hier wat gerust heeft, trekt men den vierden dag al Z. O. aan, ontmoetende nog wel een mijl of 2 ver niet dan zware bosschen en bergen; doch daarna krijgt men weêr schoone landen, hoewel men ter regterhand nog al zwaar gebergte en ter linkerhand oneindig veel rijstvelden heeft, die men niet overzien kan, al klimt men op 't nabij gelegen gebergte. Ook zijn die velden met zeer veel dorpen alom bezaaid, pas $\frac{1}{8}$ mijl van elkander liggende. Men zegt dat daar in een streek van 4 of 5 mijlen wel 50 dorpen bijeen liggen, die te zamen wel 10,000 huisgezinnen uitmaken. Men laat ter regterhand, zuid-west aangaande, den hoogen berg Barbaboe, die mede overal bebouwd en zeer vermakelijk gelegen is, zijnde hier en daar met eenige heuvels aan 't gebergte van Ongaran als aaneen gehecht, die te zamen den oorsprong aan veel kleine en vooral aan twee groote spruiten, die zich daarna in de rivier van Damak storten, welke uit dezen berg Barbaboe ook haren voornaamsten oorsprong heeft, doch die 3 of 4 groote mijlen oostelijker nog een ander riviertje ontvangt, dat in 't noord-westen of westen een weinig bewesten dat eilandje, omtrent 2 groote mijlen van de rivier van Damak, zijnen oorsprong neemt. Deze gansche berg van Barbaboe (die zich tot in de wolken verheft) is vol dorpjes en gehuchten, waarvan de minste 20 en de grootste 100 en meer huisgezinnen hebben, ja men wil dat op denzelven alleen wel 8,000 huisgezinnen, in 80 dorpen, uitnemend vermakelijk wonen. Men kan van denzelven zeer gemakkelijk de noorder- en zuiderzee, dat bijzonder aangenaam is, zien. Dus al zuid-west aan voortreizende, komt men, na nog 7 mijlen, aan het dorp Tadie, dat de tweede poort is naar Mataram en waar men een berg van dien naam heeft, tusschen welke men doortrekt. Het ligt aan een schoone rivier, die zoo snel van loop is, dat men over dezelve geen brug tot nog toe heeft weten te leggen, die de zware afwatering in de regentijd wederstaan kon, om welke reden zij dan voor een tijd gesloopt en doorgaans in de drooge tijd weêr gemaakt wordt. Dit dorp is zoo vol volk, dat men hier wel 2,400 huisgezinnen telt. Het ligt van Samarang 26 mijlen. Zoo ras men door deze poort is, waar mede een keizerlijke officier en een zware krijgswacht ligt, komt men binnen de eigenlijke landstreek van Mataram, 'tgeen overal, zoo wijd men zien kan, als in 't gebergte ligt, dat men van verre alom in 't gezigt, terwijl men een groote vlakte tusschen beiden heeft, die met ontelbare dorpen (die men ruim op 3,000 stelt en die sommigen 100, sommigen 1,000 en ook sommigen wel de helft meer huisgezinnen hebben) vervuld is. Men gist die in 't gemeen op ruim 40,000 huisgezinnen, die het schoonste en vruchtbaarste land, dat men zich verbeelden kan, bewonen, vermits men daar uitnemende schoone rijstvelden, alom door de kristalijnen rivieren besproeid en de schoonste plantagiën van vruchtboomen, aardgewassen en ook fraaije dreven van ander geboomte heeft, behalven dat hier ook overvloed van allerlei vee en alles even goedkoop is. Boven den berg Barbaboe heeft men nog een hooger en zwaarder berg, Belirang genaamd, die er 1 mijl bezuiden ligt, die zeer wijd en breed, ja zoo hoog is, dat men de schepen bezuiden gemakkelijk zien kan en die zich tot omtrent 6 mijlen benoorden Mataram en pas 8 of 10 mijlen van de Zuidzee uitbreidt, terwijl hij met zijn kruin tot omtrent den berg Marapi in 't Z. stoot. Zoo men

nu 2 groote mijlen meest oost ter zijden gaat, komt men op Karta Soerá de Ningrat (ook wel Aloejendoor genaamd) dat de tegenwoordige hofstad van den Soesoehoenan of keizer van Java is. Dit is een groote, doch opene stad, waarin men niet veel sieraad, dan den Dalam of 't hof van den keizer heeft, dat van een zeer groote uitstrekking is, waar gewoonlijk nu een hollandsch kapitein, met een zeker getal soldaten, als een lijfwacht van dien vorst, ligt, hoewel hij nog zijn bijzonder javaansche wacht zoo van mans als van vrouwen heeft. Men heeft in deze stad verscheiden duizenden geringe woningen van bamboezen en ook een menigte fraaije huizen van de Pangerangs, Aria's en Radins, die prinsen, Demangs, Ingabeis, Priays, Temanggongs, Mantri's en andere Ponggawa's, die zich hier doorgaans aan 't hof ophouden. Daarin zijn ook verscheiden schoone moorsche tempels, diergaarden (waarin de keizer zijn huisjes heeft, om de tijgergevechten met zijne keizerinnen en bijwijven buiten gevaar te kunnen aanschouwen) jagthuizen, markten en een heerlijke wijd uitgestrekte pascebaan, waarin alle Maandag met de lans te paard door den keizer of wel door de prinsen zijne zonen, neven en andere grooten gestreden wordt, om, waar 't mogelijk, elkander uit de zadel te ligten of wel voorbij te rennen. Men rekent de ingezetenen van deze stad wel op 30,000 huisgezinnen. Bij dezelve is een fraaije hoftuin, Koebon-Dalam anders genaamd, waaromtrent ook 't gehucht Amba, wat noordelijker ligt. Indien men nu van het dorp Tadie (waar men vooral zeer naauw op de uit- en ingaande lieden let en van alles nette aanteekening en berigt aan 't hof geeft) verder naar de stad Mataram reizen wil, trekt men door een zeer woest land, dat aan wederzijden met zware houten heiningen, met houten poorten bezet is, en hoewel men hier en daar tusschen dezelve langs het gebergte nog wel ontkomen kan, zoo geschiedt dat echter nooit, als met het uiterste gevaar des levens. Hier van daan een mijl of 2 zuiden aangaande, komt men bij de derde poort, Oepak genaamd. Deze plaats is mede met krijgsvolk bezet; doch de overste, die hier 't bewind heeft, behoeft zoo naauw niet toe te zien, als de twee eersten. Behalven dit krijgsvolk, zijn hier nog wel 300 of 400 huisgezinnen. De laatste plaats, eer men in de stad Mataram komt, is Caliadier genaamd, die 2 groote mijlen zuidelijker 1½ mijl bewesten een rivier ligt, die uit het noordelijkste gebergte der twee gebroeders in 't Z. haren oorsprong heeft en in 't regensaizoen zoo sterk afwatert, dat er kwalijk over te komen is; doch in den droogen tijd is zij niet boven een halve mans lengte diep. Hier ligt ook een redelijke krijgsmagt met een vertrouwd overste, die omtrent 100 huisgezinnen bij zich heeft.

Zoo ras men binnen deze poort is, komt men in de keizerlijke hoofdstad Mataram, zijnde dit de gemakkelijkste en kortste weg, om er te komen, maar daar is er nog een van Mataram naar Tagal, die zeer moeijelijk en wiens voornaamste poort Toerajang genaamd is. Buiten die twee is er nog een naar 't oosten, die omtrent Balamboang en met nog een dwarsweg bij Gresik uitkomt. Deze poort werd naar de rivier, die de grootste in 't land is, Bongor genaamd. Dus heeft men omtrent 4 dagen en ruim 30 mijlen reizens noodig, eer men van Samarang in deze stad komen kan, schoon het land zuiden en noorden nog geen 20 of pas 19 mijlen op een halve breed is; doch de groote omwegen door en langs het zware gebergte, maken dien optogt zoo lang. Deze stad Mataram is in vorige tijden de hofstad geweest, hoewel de stad Damak veel ouder dan deze, als de vorstelijke hofstad bekend is. Zij is de eerste en grootste stad van 't geheel keizerrijk en bestaat meest in twee hoofdstraten, waarvan de eene zuiden en noorden wel 2 mijlen ver loopt, regt tegenover welks einde in 't zuiden het paleis des keizers geplaatst is. Deze plaatst word door verscheiden andere en voornamelijk door eene doorsneden, die oost en west loopt, aan welke laatste zijne door een redelijke hooge muur van opeen gelegde groote en net gehouwene steenen, ieder 2 voeten lang en omtrent 1 voet breed, besloten wordt, die weinig minder, dan 20 voeten

hoog is. Zij is boven net 8 en beneden 12 voeten dik geweest; doch nu door de tusschen gekomene oorlogen met Taroena Djaja en sedert de keizers naar Karta Soera weken, zeer vervallen. Deze straat, die oost en west loopt, is mede wel 2 mijlen lang, zoodat die twee straten met hare dwarsstraten, waar ook hier en daar verscheiden rivieren tusschen stroomen, een zeer groote stad, ten minste wel 60,000 huisgezinnen sterk, uitmaken. Rondom de stad, vooral in 't oosten omtrent de pascebaan, die men bij den Dalam of 't Hof heeft, vertoonen zich alom in 't verschiet zeer veel schoone en lustige heuvels, met allerlei fruit- en andere boomen beplant, hoedanig in 't westen ook, doch wel 3 of 4 mijlen van de stad, liggen; doch in 't zuiden heeft men een groote vlakte van ettelijke mijlen oost en west tusschen zwaar gebergte, tot aan het zuiderstrand, in welke meer dan 100 schoone dorpen liggen, die ieder wel 2 en sommige wel 4 of 500 huisgezinnen tellen, zoodat men die op 30,000 huisgezinnen schàt. De keizer heeft hier een heerlijk hof, ten deele van steen en ten deele van hout, dat van een groote uitstrekking is, waarin ook de Soesoehoenan Tagalwangi tot September 1677 zijn hof hield, totdat hem Taroena Djaja, de prins van Madura (zijn gewaande zoon) er uitgejaagd heeft, sedert welken tijd de keizer naar Karta Soera de Ningrat verhuisd is. Hier zijn ook, behalven een zeer groote pascebaan, veel paleizen der grooten, naar den Javaanschen trant al vrij fraai gebouwd; en pas achter 't hof omtmoet men een ongewone groote diergaarde, waarin die vorsten nu nog veel duizende wilde koebeesten, herten, tijgers, rhinocers, buffels en ongemeen groote wilde stieren (ieder in een bijzonder perk) en veel wilde paarden hebben. Hoe zwaar en hoog nu deze heiningen, om 't wild vaneen te houden, gemaakt zijn, zoo weten er echter nu en dan nog al tijgers over te raken, dat men echter ten eerste gewaar wordt, die dan doodgeschoten of in de pieken gejaagd werden, dat daar buiten eenig gevaar en voor vermaak gedaan wordt. Dit land van Mataram is een van de beste van geheel Java. Vlak achter die stad, 2 groote mijlen zuidelijker, heeft aan de Zuidzee het dorp Gading, waarvan wij vroeger reeds, als de verblijfplaats des Soesoehoenan's, wanneer hij aan dat binnenwater zijn vermaak gaat nemen, gesproken hebben. Digt bezuiden Samarang is ook 't dorp Joeli, omtrent drie mijlen van strand bij een gebergte en wat hooger 't eiland Banjoe Breroe, waarop men met een brug gaat en dat omtrent twee mijlen in 't rond is. Het is rondom in die rivier besloten, die zich in de rivier van Damak langs 't gebergte van Ongaran stort. Op dit eiland is eenig gebergte vooraan en in 't zuiden 't dorp Lopet. Bewesten dit eiland is nog een kleiner, en ten oosten 2, en ten zuiden 1 dorp zonder naam, en wat zuidelijker Banjar Poeteh, Tinker en Kali Dapat, welke 8 dorpen 1,600 huisgezinnen sterk zijn.

Wanneer men nu weêr van 't noordstrand, bij de stad Jawana, zuiden op gaat, heeft men bewesten die rivier (die dezelfde als die van Damak is, en waarin zich nog een andere rivier stort, die in 't gebergte beoosten Japara haren oorsprong heeft) op een eilandje, 'tgeen dat riviertje daar maakt, dat met twee spruiten in de rivier van Jawana stort, het dorp Patti, dat omtrent 150 huisgezinnen heeft. De rivier van Jawana 2 mijlen zuid opgaande, heeft men ten oosten de dorpen Marribon en Geboek, dat omtrent 1 mijl hooger of bezuiden het eerste ligt en die te zamen 300 huisgezinnen sterk zijn. Op de hoogte van Geboek valt een ander riviertje, dat al mede uit het gebergte boven Japara voortkomt, in deze groote rivier, die daar als drie takken maakt, van welke dit riviertje er een, de rivier van Jawana de tweede en die van Tandoenang, die in 't W. uitwatert, de derde is, tusschen welke laatste en dat riviertje, bijna op die scheiding, waar zich de groote rivier in drieën verdeelt, het dorp Lipatti ligt, dat 200 huisgezinnen sterk is. Een mijl zuid-westelijker de rivier van Jawana op, heeft men ten westen 't dorp Oendackan en 1 mijl O. ten zuid-oosten een dorp zonder naam, vlak ten zuiden van 'twelk en 1 mijl hooger een zwaar gebergte

is, in 't midden van 'twelk het dorp Tankaronjer ligt, welke drie dorpen ruim 500 huisgezinnen sterk zijn. Een mijl boven 't dorp Oendackan, bewesten de groote rivier, heeft men ook een dorp zonder naam en 1 mijl zuid-oost op, beoosten de rivier, het dorp Pinkol, die met hun beiden wel 400 huisgezinnen opleveren. Een mijl zuidelijker, westelijker en zuid-westelijker, heeft men 3 pagars, waar eenig krijgsvolk van ons in bezetting ligt. Een mijl ten zuid-oosten van Pinkol ligt het dorp Tranjata, ½ mijl hooger Maroetsa, nog eens zoo veel zuidelijker, Entreegeri en wat oostelijker het dorp Vlacke Tongon en Brigandsyn. Deze vijf dorpen kunnen wel 700 huisgezinnen opbrengen. Twee mijlen bezuiden of W. Z. W. van Pinkol en dus ten westen van de groote rivier, heeft men het dorp Panawanga, 1 mijl zuidelijker Alians, nog 1 mijl zuidelijker Soesoeri en nog 1 mijl hooger Kalang, welk 4 dorpen omtrent 500 huisgezinnen uitmaken. Bezuiden Kalang 1 mijl over de rivier, die daar naar 't W. ten zuiden eenen draai neemt, heeft men het dorp Hampak en 1 mijl zuidelijker 't dorp Kalowee, ten oosten van welke dorpen een zwaar gebergte als tusschen beiden in ligt. Zij zijn te zamen 280 huisgezinnen sterk. Een kleine mijl ten zuid-oosten van Kalowee heeft men een rivier, die zich in twee takken, de eene meest regt zuiden en de andere zuid-west verdeelt. De zuidelijke tak 1 mijltje zuid op, wordt daardoor een zijd-spruitje of twee, die van 't oosten en zuid-oosten komen, versterkt, een mijl regt zuid op heeft men bewesten de rivier een dorpje en een pagar Grompol genaamd, dienende tot een vergaderplaats van ons leger en tot een rustplaats, voor eenige krijgsbezetting, die daarin bij deze en gene togten halt houdt. Men heeft hieromtrent 200 huisgezinnen. Twee mijlen hooger op liggen de dorpen Jatisoeri en Tsankolom, bewesten de rivier en een groote mijl ten zuid-oosten van Tsankolom beoosten de rivier, de dorpen Comedian- of Comedin en Bagoesang, waar in 't eerste dorp weêr een pagar met eenige bezetting en een getal van 600 huisgezinnen is. Wat westelijker, digt bij de rivier, ligt Bambana, waaromtrent een spruitje in de groote rivier valt en 1 mijl zuid-oostelijker het dorp Kadjoerang, pas boven 'twelke weêr een ander spruitje uit het Z. W. gelijk er wat oostelijker nog een van 't zuiden in deze rivier stort, beoosten welke laatste tak, een halve mijl bezuiden Kadjoerang het dorp Pajatin en nog 1 zonder naam wel zoo oostelijk ligt, waar de rivier vlak oost ten N. aan loopt en waar men pas benoorden dezelve nog een dorp zonder naam heeft. Deze 5 dorpen zijn 590 huisgezinnen sterk. Wanneer wij langs deze rivier nu weêr tot Grompol terug en langs de zuid-westertak eens zuid-west aan gaan, doet zich ten westen de stad Babad op, die redelijk groot en fraai en in 't midden van een schoon bosch gelegen is, dat aan dezelve een groote sieraad geeft. Zij ligt omtrent 2 kleine mijlen Z. ten O. van Karta Soera de Ningrat. Men heeft hier een Temanggong of Bailluw, die 't opperste bewind over 4000 huisgezinnen heeft. In deze stad, die mede maar een open vlek is, heeft men veel fraaije Javaansche huizen, onder welke dat van den Temanggong en van eenige Ingabey's uitsteken. Daar zijn ook 2 of 3 Mesdjids of bedeplaatsen, die tempelsgewijze gemaakt en ieder twee daken hoog zijn. Een groote mijl ten zuid-oosten van Babad heeft men de stad Jatintackan even bewesten de rivier, zij is zoo groot niet als Babad, maar wel zoo fraai gelegen, daar zij digt aan de rivier ligt, die omtrent 6 mijlen hooger haren oorsprong neemt in 't zuid-westen van een klein gebergte ten zuid-oosten van de stad Mataram, de twee gebroeders genaamd. Zij wordt op 2,000 huisgezinnen geschat en is alom, gelijk ook Babad, vol schoone rijstvelden, die zich langs die rivier zuid-west, west, zuid-oost, zuiden en noorden op, zeer ver uitstrekt, waarin wel 20 of 30 dorpen liggen, die wel 5,000 huisgezinnen sterk zijn. Hier ligt al mede een kleine wacht, om op onze zaken een weinig het oog te houden. Anderhalve mijl west-zuid-west van Jatintackan komt een spruit in deze rivier, die hiermede zoo aandraait, bijna vlak uit het zuiden of zuiden ten oosten vallen, die haar begin wel 4 mijlen zuidelijker uit het zwaar

gebergte neemt, dat van het dorp Gading af (dat aan de zuidzee vlak achter de stad Mataram ligt) oost-noord-oost aan loopt, en dat nevens nog een ander gebergte (tusschen 'tzelve en de stad Mataram in 't zuid-oosten, dat den naam van de twee Gebroeders draagt) het landschap Kadoewang, dat mede onder den Soesoehoenan staat, van het landschap van Mataram afscheidt, zijnde een zeer lange rei van bergen, die men zelf boven het dorp Pajatin nog al ziet voortloopen. Als men nu van die spruit, die uit de twee broeders in deze rivier valt, 2 mijlen zuid-westelijker aangaat, komt men bij de stad Tatjoepintoe, die mede zeer lustig aan de rivier en rondom in een fraaije bosschagie, omtrent maar 2 kleine mijlen van de stad Mataram, ligt. Zij is niet groot en niet boven de 1100 huisgezinnen sterk, doch onder dezelve staan wel 20 dorpen, die mede in de rijstvelden, die men daar zeer schoon heeft, verspreid liggen en wel 2,500 huisgezinnen sterk zijn. Het is een open vlek, vol bamboezen huizen, uitgenomen eenige van hout en dient meest tot verlustiging en uitspanning van den keizer, als hij te Mataram is, zijnde anders in zich zelven ook een plaats van veel handel, omdat zij aan de rivier ligt, waar men alles zeer gemakkelijk afvoeren kan. Bezuiden Tatjoepintoe 2 mijlen, heeft men een klein gebergte Soedara Soedara of de twee Gebroeders genaamd, en nog zuidelijker dat zwaar gebergte, ten zuiden van 'twelke men het landschap Kadoewang heeft, dat een van de beste van gansch Java is, zeer groot, vol dorpen, rijstvelden en van de schoonste paarden, die men in dat gansch keizerrijk vindt, voorzien. De Javanen schatten dit landschap op 250 dorpen en wel op 50,000 huisgezinnen, zijnde mede regte onderdanen van den Soesoehoenan, op welke hij zich ook wel 't meeste vertrouwt. Waarmede wij dan van dit vierde bestek van Java tot het vijfde overgaan, nadat wij hier nog bijgevoegd zullen hebben, dat in dit bestek 3,600 en 16 bekende (behalven een oneindig getal onbekende) dorpen, 12 steden en 343,020 huisgezinnen zijn, die ieder op 5 zielen gerekend, 1,718,500 zielen uitmaken. Indien wij nu de verdere onbekende huisgezinnen van dit bestek er eens konden bijvoegen, het is zeker, dat dit alleen (ik laat staan de andere bestekken er bij) een onnoemelijk getal zouden opleveren.

Derde Hoofdstuk.

Het vijfde bestek van Java, of van Panaraga, Cadiri, enz. Het zuiderdeel beschreven. Ankerplaats in de baai Padsjetam. Ankerplaats in de baai Sagarawit. Ankerplaats bij de Wezelsbaai. De noordkant beschreven. De stad Rembang. De vesting aldaar. De stad Lassem. De stad Toebang. De stad Cidajoe. Het land, van 't zuiden naar 't noorden opgaande, beschreven. Het stedeken Priprin. De stad Tritrepoe. Het landschap Jagaraga. De stad Jagaraga. De stad Tambicbaja. De berg Loewoe. Het landschap Cadoewang. Het landschap Panaraga. De stad Panaraga. De stad Madion. Het landschap Kadiri. Het stedeken Kartasana. Het landschap DJapan. De vesting bij Sinkal. De stad Kadiri. De stad Brindjok. Het landschap Loedaja.

Dit bestek zullende beginnen te beschrijven, noemen wij 't bestek van Panaraga, Cadiri en meer landstreken en rijken hierin gelegen. Wij maken dan aan de zuidzijde van dit bestek, ter plaatse, waar wij 't laatste gelaten hebben, een aanvang. Vooraf ullen wij zeggen, dat het langs deze zuidkust, tot digt aan aan de wal, zonder grond

en dat daar niet, dan op weinig plaatsen, waar men ankeren kan, aan te komen is. Bij de baai Padsjetam dan, omtrent die ankerplaats, waar wij 't laatst aan die kant gelaten hebben, heeft men een dorp van dien naam, benevens het dorp Soembang, dat wat oostelijker bij een riviertje in 't westen ligt en daarom de west-rivier genaamd. Deze kunnen met hun beiden 150 huisgezinnen opleveren. Een weinig oostelijker heeft men den hoek Padsjetam en verder 2 mijlen oostelijker tot den berg Lawoe toe (die redelijk hoog is en wat oost ten noorden henen strekt) niet als een klippige steile wal, die nog twee mijlen oostelijker zoo vervolgt tot aan den hoek van Tangala, tusschen welke en den gemelden berg de wal een kleinen inbogt maakt, waarin eenige eilandjes en klippen liggen, gelijk men ook, eer men aan dien hoek komt, nog een droogte met eenige katskoppen er bij heeft. Deze hoek is die van Tangala genaamd naar een eilandje daaromtrent (nevens een ander zonder naam, pas er boven) een halve mijl van de wal gelegen. Hier van daan oost aan draait de kust een weinig zuid aan uit en maakt een mijltje verder een vierkanten baai, waar de kust wel een halve mijl naar 't N. inloopt, gelijk die baai ook omtrent dezelfde lengte heeft, dragende den naam van de baai Tangala, vlak voor welke aan wederzijden omtrent de hoeken veel katskoppen liggen. Twee mijlen oostelijker op is de wal tot aan 't Klappus eiland (dat daar, nevens 2 andere eilandjes, een weinig naar 't zuiden en in zee ligt) even klippig als te voren, schietende weêr een weinig naar 't Z. uit, en men ontmoet een mijltje verder een hoogen berg bij een hoek, waarbij de wal weêr wat N. aan indraait, en men tot wel ½ mijl verder veel hooge zware klippen heeft, gelijk men daar ook halver weg de kleine baai Sagarawit en het dorp van dien naam, met nog 2 anderen ziet, waar men ankeren en zich van versch water voorzien kan. Deze 3 dorpen, met het dorp Diarape, waar 't land bij een hoek weêr noorden wel een halve mijl ver inschiet, kunnen te zamen 300 huisgezinnen opleveren. Hier van daan 2 mijlen oostelijker waar de wal allengskens oost ten zuiden tot aan Noessa Sompoe aanschiet) heeft men nog een ankerplaats en verder aldaar niet anders, dan een steil gebergte, langs de wal, voor welke men hier en daar dan eens eenige katskoppen en klippen, en dan weêr eens een zandbaai tot aan den klippigen hoek, bij 't voornoemd eiland, heeft, gelijk men daar almede, langs de zeekant en ook landwaards in, den berg Badiri, die zich pas 2 mijlen O. en W. uitstrekt en meer anderen in 't verschiet ziet. Van den klippigen hoek (waar het vol rotsen en pas binnen welke Noessa Sompoe, een klein eiland O. ten N., en W. ten Z. gestrekt ligt) tot aan de Wezelsbaai, waar men ook ankeren kan, ziet men nog een streek van 2 mijlen lands, waar men bij 't eilandje een weinig vlak land en dan weêr eenig zandstrand heeft. Deze zuidzijde nu is oost en west 21 mijlen lang, waarmede wij, van deze kust afscheidende, nu naar de noordkant gaan, die van 't eene einde tot het andere met een smal rif langs de wal bezet is. Van de rivier van Jawana dan (waar wij het laatst aan deze kant lieten en voor welke men een steenbank heeft) oost aan gaande tot de stad Rimbang toe, die er 2 mijlen afligt, ontmoet men de dorpen Ronte Gonting, Palombo, Padoerang en de rivier van Rembang een halve mijl bewesten die stad, tusschen welke rivieren van Jawana en Rembang, men een weinig zeewaarts een steenbank en verscheidene droogten en onder anderen 2, de Twee Gebroeders genaamd, vlak af en aan die laatste rivier zich vertoonende, liggen heeft. De stad Rembang is mede een voorname zee- of strandstad, waar mede zeer groote handel in rijst en vooral met djati-hout gedreven wordt, daar hier als de groote houtwerf en houtmarkt van geheel Java is, waar zelfs ook verscheiden scheepjes der E. maatschappij, opgetimmerd zijn. De huisgezinnen van deze stad worden op 6,000 gerekend. Zij is niet groot, maar al vrij levendig en redelijk fraai op zijn Javaansch gebouwd, waarmede een Ingabei het bewind over de Inlanders heeft. Men ziet er hier en daar een fraai huis ten deele van steen, doch meest van hout,

ook een redelijken Moorschen tempel, een nette en groote pascebaan, een fraaije plantagie en schoone rijstvelden omtrent dezelve. Vlak er voor heeft men 't eiland Sawalan op een rifje liggen. De dorpen Piekerman en Goddon, wat nader aan een fraaije groote rivier, pas beoosten die stad gelegen, zijn ruim 400 huisgezinnen sterk. Dit is al een vrij zware rivier, die zeer diep en wel 11 mijl hooger uit de rivier Samangi (die in 't zuiden ligt) naar 't noordstrand komt afstroomen en aan deze stad een grooten toevoer van alles geeft. Vlak voor die rivier heeft men ook een droogte, Karang Gossa genaamd. In deze stad Rembang ligt ook een opperhoofd van wege de E. maatschappij met eenige bedienden, om daar den handel waar te nemen. Somtijds is het een vaandrig en somtijds een onderkoopman, die zich daar in een fraaije vesting ophoudt, welker bezetting in 1705 op 25 man en noodig ambachtsvolk bepaald is. Pas beoosten deze rivier, gewoonlijk de rivier van Lassem genaamd, ziet men de stad Lassem liggen. Deze is niet heel groot en niet zeer fraai, zijnde omtrent 4000 huisgezinnen sterk, die onder een Temanggong staan. Van Lassem tot het riviertje Doodoc toe, 1 mijl oostelijker, vindt men de dorpen Pamading, Tarma, den hoek van Pankala, mitsgaders de hoeken Pandok en Loggan bij een zwaren berg, die zich ten zuiden vertoont; waarna men 't voornoemd riviertje heeft. Deze 5 dorpen zijn 6000 huisgezinnen sterk. Hier van daan tot aan den hoek Awer Awer, die er ruim 6 mijlen oostelijker van daan ligt, schiet deze kust wat oost ten zuiden aan. Een mijl oostelijker, als de rivier Doodoc, heeft men de rivier Paggat, tusschen welke men de dorpen Tzitta, Catapaje, Warnagan, den hoek van Anier, Cabloetan, Tampoera en Paggat heeft, welke 7 dorpen wel 900 huisgezinnen opleveren. Van Paggat tot aan de zoute rivier van Baner of tot den hoek Tockel, heeft men in een streek van 2 mijlen O. ten Z. aan, de dorpen Baliton (waarbij eenige jagerboomen zijn) Derbon, Tampiera, Trassan, Paradenna, Amboloe (pas boven welke de zoute rivier van Baner is) en Sendana, welke 8 dorpen wel 1000 huisgezinnen te zamen opbrengen en Tockel heeft er nog wel 200 alleen. Voor dezen hoek van Tockel, die zich zeer hoog en geheel vertoont, ligt een droogte Karang Besi of de ijzeren rots genaamd. Een mijl oostelijker als de hoek van Tockel ligt de zoute rivier Troepen, tusschen welke en dien hoek 't dorp Mallawas, nevens een hoogen hoek en daarna Kandang (waarvoor de droogte, Karang Onkal vertoont) Amboeloe en Troepen ligt, die met hun vijven 780 huisgezinnen uitmaken. Van daar tot Oedjong Awer Awer toe (een uitstekenden hoek, die niet wel 2 mijlen van Troepen ligt) heeft men de dorpen Pagoden, Loetoe, Kimantie (waarbij eenige jagerboomen) Armoe Blaroe en Awer Awer, die met hun zessen ruim 800 huisgezinnen sterk zijn. Van dezen hoek af tot de stad Toeban toe, dat er 2 mijlen ten oosten af ligt, schiet de kust zuid-oost in. Een halve mijl beoosten dezen hoek Awer Awer, ontmoet men den hoek van Baloewe en nog een groote halve mijl zuid-oostelijker de rivier van Jemoe, met het dorp van dien naam, mitsgaders Siombel, waarbij men weêr eenige jagerboomen heeft, Paraban, Mackan Magon en de rivier van Toeban, een weinig bewesten de stad van dien naam. Deze 5 dorpen kunnen wel 570 huisgezinnen opbrengen. Van den hoek van Awer Awer heeft men, tot Brendon toe, een fraaije bogt, die omtrent 3½ mijl oost en west strekt. In het midden van dezelve of omtrent 2 mijlen oostelijker als Awer Awer, ligt de weleer vermogende stad Toeban, waar een zeer magtig koning voor omtrent 125 jaren, bij de komst der Hollanders met den zeevoogd van Warwijk, zijn verblijf plagt te hebben. Dit Toeban heeft ook (gelijk wij getoond hebben) een van de 4 eerste hoofden in Amboina opgeleverd; waarbij mede deszelfs oudheid af te meten is. Dit is een fraaije zeestad, die ook aan een lustige en zeer vermakelijke rivier ligt. Zij is ten deele bemuurd en men ziet hier en daar nog een poort, al fraai op de Javaansche wijze gemaakt. Zij wordt nu door een Temanggong bestuurd, die daarmede een grooten staat houdt, en ook een fraaije woning ten

deele van steen heeft, waarbij verscheiden priais en grooten almede hunne woningen hebben, die aan deze aloude stad nog al eenigen luister geven. De Temanggong, die in 1706 leefde, was Tirtanagara genaamd, een schoonzoon van den Panambahan van Madura; doch nu bij hem in geen aanzien en uit het bestuur van Cidajoe gestooten, van 'twelk hij te voren Soera Wikrama en derhalve veel hooger in rang, als nu was. Deze stad heeft een zeer fraaijen Moorschen tempel, een heerlijke pascebaan en verscheiden huizen, daar deze Temanggong allerlei vee en gedierten opkweekt, waarin de Javaansche grooten veel vermaak vinden. Men had hier in de oude tijden ook een menigte van stalling voor een groot getal olifanten, paarden, enz. die de koning voor zijn vermaak plagt te houden; doch nu is 't al vrij wel, als deze Temanggong er 1 of 2 op stal heeft. De huisgezinnen van deze stad worden gehouden ruim een getal van 5000 uit te maken, die zich met den rijst- en houthandel bezig houden. Däar is ook dagelijks een groote markt, waar men allerlei vruchten, vee en gevogelte voor zeer weinig geld bekomen kan. Van Toeban verder oost aan, tot Cidajoe toe (waar de bogt wat noord-oost aan draait) ontmoet men binnen anderhalve mijl den hoek van Loggan, met een Labohan of haven er bij; waar men zeer wel liggen kan en pas boven welke de rivier Cidajoe is. Dit dorpje is 90 huisgezinnen sterk. Een halve mijl oostelijker ligt de stad Cidajoe. Dit is een fraaije oude zeestad, waar voor 25 à 26 jaren ook een koning plagt te wezen en waar ons volk, bij den eersten togt der Hollanders naar 't oosten, zoo bijster wel niet (gelijk wij elders breeder toonen) onthaald werd. Nu is 't geen koningrijk meer; maar het wordt door een patie, ook wel door een temanggong bestuurd. Het is een redelijke groote stad, waar groote handel is, vermits er in die landstreek ongemeen veel rijst valt. Zij kan in tijden van vrede wel 3000 en in tijden van oorlog nog wel 2000 Javaansche lasten rijst meer opbrengen. Men heeft er een fraaije pascebaan bij den Dalam of 't hof van dezen graaf, alsmede een groote marktplaats, een grooten, doch ouden Moorschen tempel en omtrent 6000 huisgezinnen. Van deze stad oost aan wel 7 mijlen ver, tot den hoek van Panka toe, heeft men 1 mijl landwaarts in zoo al zwaar gebergte. Beoosten Cidajoe een halve mijl, ligt Paboenan, wat verder Brendon, de hoek van Alang, die van Watoe, waarna een riviertje, dan Watus Blinding en dan de rivier van Tambanialon volgt. Deze 6 dorpen hebben 700 huisgezinnen. Pas boven Tambanialon ligt een schoone Moorsche tempel aan strand, die wel 3 of 4 daken of verdiepingen heeft. Dan volgt de rivier Patsirang, die bijna 3 mijlen van Cidajoe ligt, boven welke een halve mijl Kangasyn en een halve mijl oostelijker weêr dergelijk een tempel zich vertoont. Deze 2 dorpen maken 300 huisgezinnen uit. Een halve mijl oostelijker ligt het bogtje van Banjer, de hoek van Kalejer en 't dorp Waroe, daar 't land weêr wat zuidelijker inloopt en van daar nog 2 mijlen oostelijker (doch wel zoo zuidelijk) heeft men de dorpen Dolon, Japalan, Bandalagan, den hoek van Tanare, Pondolam en den uitstekenden oosthoek van Panka. Deze 9 dorpen kunnen te zamen wel 1400 huisgezinnen opbrengen. Bij den hoek van Panka draait de kust zuid-oost (of nog wel zoo zuidelijk) aan, hebbende daar almede, gelijk deze gansche noordkust langs, een rif, dat nog wel zoo breed als dat langs de N. kust is. Een halve mijl ten zuid-oosten ontmoet men een kleine rivier en dan de rivier van Sondanadan, die 1 mijl boven dezen hoek ligt. Nog 1 mijl zuid-oostelijker heeft men den hoek van Paggad (die 2 mijlen van den hoek van Panka ligt en die ook wel de hoek van Cidajoe genaamd wordt), waarnaast men de groote rivier Sandapoera heeft, die zeer diep landwaarts in, zuid-west aan zelfs tot in 't landschap van Mataram wel in de 20 mijlen henen loopt, doch die 2 mijlen ten zuid-westen van dezen hoek van Paggad den naam van Samangi draagt. Deze rivier en een andere tak van de rivier Samangi, maakt hier 't eiland Prigaat (dat O. en W. omtrent 2 mijlen lang en 1 mijl breed is) met nog een grooter eiland ten W. van 'tzelve, (dat wel $2\frac{1}{2}$ mijl lang en in 't O. nog geen mijl, doch in het W. ruim 1 mijl breed is) daar dan nog een

tweede groote rivier, wat zuidelijker bijkomt, die daar met 3 bijzondere takken in zee uitwatert en pas boven den hoek van Prigaat heeft men nog een eiland (waarop de hoek van Alang ligt, dat ruim 2 mijlen in 't rond is) en nog een, dat wat grooter of O. en W. anderhalve mijl lang, in 't W. een halve mijl, doch in 't O. maar vierde part zoo breed en Samangi genaamd is. Even bezuiden dien laatsten tak van de rivier Samangi ligt het dorp Mering, dat met de 4 andere dorpen wel 600 huisgezinnen uitmaakt. Deze noordkust is oost en west en verder van Panka zuid-oost op, 24 mijlen lang; waarmede wij van deze noordkust afscheiden, om het land in dit bestek van binnen te gaan beschouwen.

Van de noordkant nu tusschen Jawana zuiden op gaande, ontmoet men een groote mijl van strand, 't dorp Mantesset en een mijl zuid-oostelijker, digt bij de rivier, pas bewesten Lassem, het dorp Puroo, die zamen wel 400 huisgezinnen sterk zijn. Twee mijlen zuidelijker heeft men een zwaar gebergte, dat oost en west wel 6 mijlen ver strekt, 1 mijl boven 'twelke het dorp Kalipagat, met nog 2 andere en 1 mijl zuid-oostelijker 't dorp Samoneapadang, met nog een tusschen beiden en ten zuid-westen 1 mijl nog een ander dorp zonder naam liggen heeft. Deze 5 dorpen zijn wel 800 huisgezinnen sterk. Van waar tot digt aan de rivier Samangi een groote vlakte zuiden aan is; doch digt bij die rivier heeft men weêr een zwaar gebergte, dat ruim 2 mijlen oost en west strekt, gelijk ook nog een ander dergelijk ten noord-oosten van dit gebergte, dat zich noord-oost en zuid-west 4 mijlen ruim uitstrekt. Beoosten het dorp Bato heeft men 't dorp Libroe, boven 'twelke 1 mijl ten zuiden het stedeken Priprin ligt; welk dorp met deze stad, wel 2,200 huisgezinnen opbrengen kan. Deze stad heeft niet veel fraais in zich zelven, ook is zij niet groot, maar zeer vermakelijk in 't midden van zeer lustige rijstvelden gelegen, daar men tusschen de rivier ten westen en de Samangi ten oosten wel 30 dorpen heeft, die te zamen 6,000 huisgezinnen uitmaken. Zij heeft een fraaije marktplaats, een deftigen Moorschen tempel, een gemeene pascebaan, die maar matig groot is en zij ligt pas 1 mijl van de rivier van Lassem, waar langs zij al hare waren zeer gemakkelijk naar 't noorderstrand en naar de steden Lassem en Rembang afvoeren kan. Van Libroe tot aan de rivier Samangi ziet men, 7 mijlen oost aan, de dorpen Banot (met nog een zonder naam tusschen beiden) wat oostelijker, en weêr wat noordelijker (ieder wel 1 mijl van elkander) Banot Valoora, dan weêr zuid-oost aan 1 mijl, Syken, Mawila, Oedoe (ieder, gelijk ook de volgende, een halve mijl verder) Jewol, Waticbren en de stad Tritrepoe digt aan de rivier Samangi liggen. Deze 8 dorpen zijn over de 1000 huisgezinnen sterk: doch de stad Tritrepoe wordt op 4000 huisgezinnen gerekend. Deze stad is van een zeer fraaije en lustige gelegenheid, daar zij die schoone rivier Samangi pas beoosten en ten westen zeer schoone rijstvelden heeft, en zeer grooten handel naar boven tot in Mataram, en naar beneden tot aan den hoek van Prigaat en tot het dorp Mering toe drijft. Zij beslaat niet boven een kleine mijl in 't rond, zijnde versierd met een zeer fraaije pasar of markt, een bijzondere fraaije en groote pascebaan, 2 Moorsche tempels en verscheiden fraaije Javaansche woningen, van welke eenige van planken zijn. Een halve mijl zuidelijker ligt 't dorp Koeluwing en een groote mijl zuid-westelijker het dorp Sipanpamlang, die met hun beide ook zeer fraai omtrent die rivier liggen en wel 300 huisgezinnen sterk zijn. Als men nu deze rivier al zuid-west aan, van de zuider-spruit boven Sipanpamlang af tot het dorp Gabang, omtrent Grompol in 't westen gelegen, vervolgt, zoo heeft men vooreerst, zuiden aan, eenig gebergte, waarmede het landschap Jagaraga zijn begin neemt. Tusschen de zuider-spruit, die bij Gabang met nog 2 andere oosterlijker spruitjes in de Samangi valt en die oostelijker rivier, die uit het zwaar gebergte van Lawoe haren oorsrong neemt, en aan welke ook de stad Jagaraga ligt, ziet men oost aan de dorpen Monkang, Monrang, Kalikupyn, Indulam en Kalangieen, ieder omtrent

1 mijl van elkander, in een streek van 4 mijlen. Deze 6 dorpen maken wel 900 huisgezinnen uit. Een mijl zuid-oostelijker, digt bij de rivier en niet ver van den berg Loewoe, heeft men de stad Jagaraga, die de hoofdplaats van dit landschap is, waar een Temanggong het bewind voert. Zij is redelijk groot en naar de Javaansche wijze al met veel fraaije bamboezen en ook eenige planken huizen voorzien. De Temanggong heeft een woning van aanzien en niet ver van daar is de pascebaan, een groote markt en een fraaije Moorsche tempel, met nog een kleiner, die zeer vervallen is. Men rekent deze stad op 6,000 huisgezinnen, die zich meest met den rijst-, katoen-, garen- en houthandel bezig houden. Deze stad heeft een grooten overvloed van alles en een schoon gezigt, zoo ver de rijstvelden daaromtrent, daar wel 20 dorpen in verspreid liggen, die mede wel 5,000 huisgezinnen sterk zijn, alsook naar de rivier en naar 't zwaar gebergte in 't zuiden. Twee mijlen bewesten deze stad ligt het stedeken Tambicbaja, dat nu klein en van weinig aanzien, hoewel nog wel 1,500 huisgezinnen sterk is. Hier plagt in oude tijden almede een koning zijn zetel te hebben; doch nu staat het onder zekeren Demang, zijnde een soort van Javaansche oversten van lager rang, als een Temanggong. Als men nu van Jagaraga en Tambicbaja al zuiden aan gaat, heeft men eerst eenig voorgebergte boven de laatste stad, dat zich oost en west strekt en dan den grooten en uitnemenden hoogen en breeden berg Loewoe, die zich noord-oost en zuid-west zeer ver uitbreidt. Ten westen van denzelven heeft men het dorp Tiga aan een spruitje, dat daaruit ontspringt, welk dorp pas 80 huisgezinnen sterk is. Ten zuiden van dezen berg heeft men weder een gedeelte van het landschap Kadoewang, dat nevens dat van Mataram ook hier 't beste van Java is. Vlak bezuiden de ooster-top van dezen berg heeft men het dorp Tierisan en een weinig zuidelijker omtrent een rivier, uit het gebergte van Domong ontspringende en een groote rivier noord-oost aan makende, een dorpje zonder naam liggen, hoedanig men er nog 7, west aan tot Pajatan toe in een streek van $3\frac{1}{2}$ mijl heeft. Deze 9 dorpen zijn ruim 1,000 huisgezinnen sterk. Een mijl bezuiden deze dorpen ligt het zwaar gebergte Domong, dat ten westen aan de Twee Gebroeders grenst, zijnde 2 zware gebergten, die van de Zuidzee af van het dorp Gading naar 't landschap Kadoewang loopen. Tusschen dit gebergte en de Zuidzee heeft men verder een vlakte van wel 4 mijlen, zonder dat zich daar iets anders, dan een groot getal rijstvelden, die een deel van het landschap Panagara uitmaken, opdoen. Een mijl ten zuid-oosten van het dorp Tierison, boven den ooster-top van den berg Loewoe, heeft men nog een gebergte Kadoewrinin genaamd. Bezuiden dezen berg vervolgt het gebergte Domong nog al oost aan, bezuiden hetwelk het zuiderdeel van 't landschap Panaraga is, dat onder Soerapati, anders ook Radin Aria Wiranagara genaamd, gestaan heeft en dat tegen de Zuidzee stuit, en ten oosten aan 't landschap Loedaja paalt. Ten noorden van dit gebergte Domong heeft men 't noorderdeel van 't landschap Panaraga, waar men nu noord aan 3 mijlen tot aan die rivier, waaraan Damalang ligt, afzakkende, ontmoet de dorpen Damalang beoosten en bewesten die rivier, zijnde met hun beiden en nog 2, wat westelijker liggende, wel 400 huisgezinnen sterk. Een mijl noordelijker ligt de stad Panaraga (waarnaar dit landschap genaamd is) beoosten de rivier. Dit is een fraaije stad, staande onder een ingabey, die 't opperbewind over 7,000 huisgzinnen heeft. Zij is redelijk groot, beslaande wel een groote mijl in 't rond, en redelijk digt op zijn Javaansch betimmerd. De Dalam of 't hof van dezen ingabey ten grooten deele van steen, de groote Moorsche tempel, de nette en wijduitgestrekte pascebaan, de aanzienlijke pasar of marktplaats en een groot getal fraaije huizen van deze en gene grooten onder dezen ingabey staande, geven een zonderlingen luister aan deze plaats, die behalven dit ook niet ver van de rivier ligt, die ettelijke mijlen noordelijker in de rivier Samangi stort. Twee mijlen bewesten Panaraga ligt het stedeken Sankoelang, dat een fraai bosch om zich (gelijk ook Da-

malang aan deze en gene zijde der rivier) heeft. Dit stedeken is ruim 2,500 huisgezinnen sterk en niet boven een kleine halve mijl groot, zijnde maar een open vlek, van 'twelk niet anders te zeggen valt, dan dat het zich met den rijst- en houthandel meest geneert. Beoosten Damalang en de stad Panaraga ligt het zwaar gebergte Willis, dat meest zuiden ten westen en noorden ten oosten strekt, stootende in 't noorden tegen het bergje Tsikameling. Deze berg Willis scheidt het landschap Panaraga van het landschap Brindjok en Kadiri. Wanneer men nu bijna twee mijlen noordelijk van de stad Panaraga aangaat, ontmoet men het dorp Eggiglang, benoorden hetwelk nog een mijl de stad Madion ligt, benoorden welke de dorpen Kossor, Kadjang en Kalageer Madion, ten westen van de rivier, en twee mijlen oostelijker de dorpen Tsioban en Patoman (dat een mijl zuidelijker is), pas beoosten dezelve liggen, waar ze een eiland maakt, dat wel een groote mijl zuiden en noorden lang en omtrent een mijl breed is. Deze zes dorpen zijn wel acht honderd huisgezinnen sterk; doch de stad Madion wordt geoordeeld er ruim vijf duizend te hebben. De grenspaal tusschen Madion en Panaraga is de rivier Assin. Zij is de hoofdplaats van een Prinsdom van dien naam en redelijk fraai gebouwd. De vorst, die hier het oppergebied voert, is een van de voornaamste mantri's of rijksraden des keizers; hij heeft hier een fraai hof en voert een grooten staat. De stad is wel een mijl groot en vol huizen, hoewel zij door de oorlogen van tijd tot tijd al veel geleden heeft. Daar zijn wel twee à drie schoone marktplaatsen, een fraaije pascebaan, een tempel, die al een van de fraaiste op Java is en zeer veel gemeene huizen, die niet veel schats waardig zijn. Deze stad bloeit zeer door hare fraaije en lustige gelegenheid aan de rivier en door de groote rijst- en houthandel, daar men er omtrent ook een fraai bosch heeft. Een groote mijl ten zuidwesten van dezelve, digt bij den voet van Loewoe, heeft men het dorp Kamenattan, een mijl noordelijker Papotel en ten westen van 'tzelve Kamogattan, Katting en Lanwangre, die met hun vijven zes honderd huisgezinnen opleveren. Benoorden het dorp Tsioban (dat omtrent dat eiland ligt, 'tgeen die rivier maakt, die bij Sipanpamlang in de rivier Samangi valt), heeft men, omtrent een mijl er af eenig gebergte, dat oost en west strekt en een mijl noordelijker het dorp Paloekisi, ten oosten van 'twelk het dorp Antroe en nog een mijl oostelijker Dander, en een groote mijl ten zuid-oosten van 'tzelve Lombang en Pandang, niet ver van de rivier liggen. Deze vijf fraaije dorpen, die men alleen in deze groote landstreek heeft, die verder zeer vlak, vooral naar 't oosten, zuiden en noorden is, zijn te zamen wel negen honderd huisgezinnen sterk. Wanneer men nu langs deze rivier, aan welke de dorpen Pandang en Lombang liggen, noord aan afzakt tot aan dat eiland, dat deze rivier (die uit den berg Tsilameling komt) daar met de rivier Samangi maakt en dan van daar weer langs dezelve aan de oostkant zuiden aangaat, ontmoet men eerst een groot gebergte, dat twee mijlen boven deze rivier ligt en dat van dezelve, waar zij zich in 't westen vertoont, zich ettelijke mijlen ver naar 't noord-oosten uitstrekt. Pas daarboven is nog een gebergte en anderhalve mijl zuidelijker, even beoosten 't dorp Pandang, nog een ander dergelijk, zijnde daar 't gansche land meest bosch en gebergte. Als men nu hier bij Pandang, ten oosten der rivier blijvende, die uit den berg Tsilameling afstroomt, zuid-west aangaat, ontmoet men een mijl zuidelijker 't dorp Zurante, Breembang (een halve mijl verder) en Panjang een mijl zuidelijker, ten westen van welke beide, als tusschen beiden in, tegen de rivier aan, nog een fraai groot dorp zonder naam en een klein er digt bij ligt. Wanneer men van Panjang nu wat zuid-oostelijker opgaat, ontmoet men Intanawat, Andjoe en Patjoe aan een nieuwe spruit, in een streek van anderhalve mijl, welke zeven dorpen acht honderd huisgezinnen hebben. Als men nu bij de dorpen Pandang en Lombang eens zes mijlen naar 't oosten ter zijde springt, ontmoet men daar de dorpen Wadon en Prinin, en een weinig zuidelijker de groote rivier van

Kadiri, ten westen van welke men even boven Prinin 't dorp Pagoesan, met nog drie dorpen zonder naam, en Matanipo, ieder omtrent een halve mijl vaneen, en ten oosten 't dorp Gadanpelan, en nog een dorp bij de spruit, Taroesan genaamd (die oost aan uit deze rivier loopt) en nog een ander dorpje bezuiden deze rivier, met nog een groot vlek zonder naam, liggen heeft. Deze tien dorpen en dat vlek maken te zamen wel twee duizend huisgezinnen uit. Ten noorden van deze dorpen tot aan Mering toe, heeft men eenige vlakte, doch 2 mijlen van Wadon naar 't noorden en ook ten westen, veel gebergte, van 'twelk het noordelijkste zich wel 5 mijlen oost en west tot aan de rivier in 't westen uitstrekt. Zuid-west aan, 1 · mijl van Matanipo (waar de rivier zeer breed en waar men een eilandje en wat hooger een grooter eiland, Bilnihon genaamd, heeft), ontmoet men 't dorp Endaja, behalve dat ook op dat groot eiland 3 dorpen en nog 3 andere pas beoosten de rivier zich opdoen, die met Wonkoedoe (dat een half mijl zuid-westelijker en bewesten de rivier ligt), te zamen met hun achten ruim 800 huisgezinnen opleveren. Een mijl bezuiden Wonkoedoe valt er een tak uit deze rivier (na eenige mijlen ver eenige bogten gemaakt en nog een rivier ontvangen te hebben), in die rivier bij Pandang. Halverwege aan deze dwarsspruit (die O. en W. loopt), en pas bewesten ligt het stedeken Kartasana, dat niet zeer groot, maar fraai is en wel 4000 huisgezinnen heeft. Hier heeft een Temanggong het opperbewind, wiens hof een groot sieraad aan deze plaats geeft. Daar is ook een fraaije pasar of markt, een mooije groote pascebaan en een bijzondere nette Moorsche tempel. Men heeft er ook vele Javaansche huizen en in die stad een grooten handel van rijst, omdat zij zeer gelegen aan deze spruit ligt, waardoor men van daar zeer gemakkelijk alles of naar de rivier van Kadiri, of naar de rivier Samangi, bijna 't geheele rijk door, op en afvoeren kan. Ten oosten van Kartasana een groote mijl en een groote mijl bezuiden Wonkoedoe, heeft men een mijl ver, bewesten de rivier van Kadiri, de dorpen Bagoesan, Ballon en Soesoeroe, en ten oosten dezelve omtrent in dezelfde verte de dorpen Jallon (bewesten 'twelke het landschap Djapan, en ten noord-westen van 'twelke het aloude rijk van Madjapait, een van de oudste van gansch Java, tusschen dit Djapan en Grombang, of tusschen Djapan en de rivier van Kadiri ligt) Mantas, Papanlar, Papansaser, Papper en nog een 1 mijl ten zuid-oosten en een ten zuiden, beide zonder naam, liggen. Deze tien dorpen maken ruim 1300 huisgezinnen uit. Een mijl ruim boven Papper ligt Sinkal, waar een fraaije pagar en vesting aan weerszijden van de rivier en welke plaats wel 300 huisgezinnen sterk is. Een halve mijl bezuiden Sinkal, al digt bij de rivier en aan de westkant van den berg Tsilameling, ligt Tockoa, dat 200 huisgezinnen heeft. Hieromtrent is ook een groote berg, Golot genaamd, die men in de vlakte van Kateegan, welke beoosten Djapan ligt, gemakkelijk zien kan. Een halve mijl zuidelijker, aan de oostkant der rivier, ligt de groote stad Kadiri, een van de grootste in 't rijk en de hoofdplaats van dat landschap. Hier heeft een Ingabei Katawangan, die een nabestaande van Soerapati en met wiens dochter een van Soerapati's zonen getrouwd is, het opperbewind. De stad is wel 2 mijlen in den omtrek en wel 10,000 huisgezinnen sterk. Behalven dat zij aan een van de schoonste rivieren ligt, die uit het gebergte omtrent de stad Brindjok haren oorsprong heeft, zoo is zij ook zeer sierlijk gebouwd en met een muur en wal versterkt. Van binnen is een groot getal fraaije huizen, op zijn Javaansch gebouwd, een zeer groote en net gebouwde dalam (zijnde 't paleis van dien landvoogd), een heerlijke pascebaan en een ongemeen fraaije en groote markt, waarbij nog verscheiden fraaije tempels en andere nette gebouwen zich vertoonen, die deze magtige stad zeer versieren en boven veel anderen doen uitsteken. De handel in dezelve is zoo groot, als in een stad van 't gansche rijk; ook ligt hier gewoonlijk zeer veel krijgsvolk, omdat zij voor een van de beste vestingen gehouden wordt. Zij zou nog fraaijer zijn, indien zij zoo veel niet bij

den oorlog ten tijde van Radin Taroena Djaja geleden had. De rivier, daaromtrent liggende, is groot en gewoonlijk de rivier van Kadiri genaamd; doch die al verder loopende, waar zij in tweeën scheidt, de naam van de Taroesan (gelijk wij op zijn plaats aanwijzen) ontvangt. Deze loopt zoo voorbij Kakapper en verder voorbij Pabean, waarvan zij daar ook den naam ontleent: zij is daar niet heel breed, maar redelijk diep. Bij Bangel wordt zij de rivier van Bangel, bij Anjar die van Anjar of Kalianjar genaamd, makende dus ook de rivieren van Kamiri en Sedekari, en bij 't dorp Sipandjang, wat boven Kara gelegen, wordt zij de rivier van Sipandjang genaamd. Ten oosten van deze stad 1 mijl, heeft men 4 dorpen zonder naam, omtrent den berg Golok benoorden, bezuiden en bewesten, en nog 4 zulke 1 mijl zuidelijker en zuidwestelijker liggen, van welke laatste er 3 zich bewesten deze rivier vertoonen. Zij maken met hun 8 ruim 900 huisgezinnen uit. Nog 2½ mijl zuidelijker tot aan de groote stad Brindjok (die pas bezuiden de 2 takken ligt, die de rivier van Kadiri maken) heeft men nog 11 dorpen, die te zamen met nog 2 andere, aan weêrszijden van Brindjok gelegen, wel 1,500 huisgezinnen sterk zijn. Dan komt men, pas boven deze rivier, aan de groote stad Brindjok, die in vermogen zeer weinig voor Kadiri wijkt. Zij is mede 't hoofd van een landschap en levert wel 8,000 huisgezinnen op. Dezelve is zeer sterk en eenigzins bemuurd en daarom ook met eenig krijgsvolk bezet. Zij is wel 1½ mijl in den omtrek en vol huizen, waaronder al verscheiden fraaije groote van steen zijn, van welke dat van den ingabei merkelijk uitsteekt, daar 't zeer net op zijn Javaansch gebouwd is. Men heeft in die stad een groote tempel en pascebaan en een zeer fraaije marktplaats, met een grooten toevloed van menschen, omdat dit een stad en een landschap is, dat zich zeer ver ten zuiden tot tegen 't gebergte, dat het landschap Loedaja van 'tzelve afscheidt en ten oosten zich nog veel verder uitbreidt. Drie mijlen bezuiden 'tzelve is een zwaar gebergte, dat van den berg Willis in 't noorden begint, aldus zuid aan 3 mijlen voortgaat (palende aan 't gebergte Domong en 't landschap Panaraga van Brindjok's landstreek afscheidende) en dan oost aan wel 8 mijlen ver loopt, waar het zich tusschen 'tzelve en het landschap Loedaja vertoont, dat mede weleer onder Soerapati plagt te staan en tegen de Zuidzee stoot. Waarmede wij met de beschrijving van het binnenste van dit land ook een einde maken, alleen hier bijvoegende, dat in dit bestek 14 steden, 226 dorpen en 97,970 huisgezinnen gevonden worden, welke ieder op 5 menschen gerekend, 489,850 zielen uitmaken.

Vierde Hoofdstuk.

Het zesde bestek, of van 't eiland Madura, Soerabaja en Passaroewan. De zuidkant beschreven. Drie ankerplaatsen. Noessa Baron en twee ankerplaatsen daar. Ankerplaats bij 't Vleermuizen Eiland. De noordzijde beschreven. Het eiland Madura. De stad Arosbaja. De landschappen Quanjer en Balega. De stad Maduretna. De stad Ambelega. De stad Sampan. De stad Pamakassam. De stad Sammanap. Verdere beschrijving van de noordkust van Java. De stad Gressic. Het stedeken Giri. De stad Soerabaja. De vesting daar. Het stedeken Bangel. Het landschap en de stad Djapan. Het landschap Singasari. Het landschap en de stad Poegar. Het landschap en de stad Passaroewan. De pagger daar. De stad Panaroekan. Het zevende bestek, of van 't vorstendom van Balamboang. De zuidzijde beschreven. Ankerplaats. De noordzijde beschreven. De stad Balamboang. Het getal der steden, dorpen, zielen en der bijzondere oppervorsten van Java.

Wij gaan nu tot ons zesde bestek van 't eiland Java over, waarin wij het eiland

Madura, 't prinsdom van Soerabaja en Passaroewan zullen beschrijven. Wij maken dan weêr een aanvang met de zuidkant, beginnende van de Wezelsbaai, ter plaatse waar wij 't laatst gelaten hebben, vooraf weder zeggende, dat dezelve aan die kant met een smal rif, als ook met dat zwart zand en een gestadige grondeloosheid van deze wal vervolgt en daar meest overal zeer klipachtig, steil en hier en daar ook zeer bergachtig is. Van de Wezelsbaai tot een groote mijl oostelijker maakt het land eerst een buitenbogt naar 't zuiden en schiet dan weêr met een inbogt, in 't midden van welke, gelijk ook twee mijlen hooger nog twee of drie ankerplaatsen, ieder een mijl van elkander, zijn en bij die eerste ankerplaats is eenig laag gebergte, dat wel twee groote mijlen ver naar 't oosten loopt. Vlak bezuiden die laatste ankerplaats, waarlangs men laag land met veel jagerboomen wel vier mijlen oost-aan heeft, ligt een groot eiland omtrent drie mijlen van de wal, dat ruim drie mijlen lang en in 't midden omtrent anderhalve mijl breed is, zijnde aan de zuidkant grondeloos en vol steil en hoog gebergte, maar aan de noordkant, aan de west- en oostzijde zijn twee ankerplaatsen. Dit eiland werd Noessa Baron genaamd en op 'tzelve ligt het gehucht Ambok aan de westzijde en 't dorp Patjoengan in een zandbaai, in 't midden van 't eiland van de noordzijde; maar men heeft hier geen vaste inwoners op. Van de laatste ankerplaats aan de vaste wal (waar men laag land en veel jagerboomen wel vier groote mijlen oost-aan heeft) schiet de kust twee groote mijlen oostelijker met een hoek naar 't zuiden wat uit en loopt van daar tot aan den klippigen hoek, een groote mijl verder, waar men hooge en spitse rotsen heeft, weder met een bogtje noorden aan in. Van dezen hoek af heeft men bijna vier mijlen hooger, in een zandbaai weêr een ankerplaats bij 't Vleermuizen-Eiland en in die baai, als midden in de klippen, daar men van dien hoek af tot hiertoe zeer veel droogten vindt. Een derzelve is de Hen met de Kiekens genaamd, waar een inbogtje aan de wal en een eilandje er voor ligt, hoedanige er daaromtrent meer zijn. Langs de wal is hier zeer hoog en steil gebergte, dat het grootste gedeelte van dit bestek aan de zuidkant vervolgt. Van deze laatste ankerplaats oost aangaande, ontmoet men eerst steile klippen en een groote mijl hooger een steilen hoogen hoek, waar 't land naar 't zuiden weêr wat uitdraait. Anderhalve mijl van dezen steilen hoogen hoek heeft men weêr een zandbaai en een ankerplaats; doch tusschen beiden niet dan klippen, langs de wal, hoewel er nog twee zandbaaijen tusschen beiden zijn, gelijk men digt bij deze ankerplaats nog een klipbaai ontmoet. Vlak voor de ankerplaats heeft men ook het Steenklippen eilandje en te land een hoogen klippigen hoek aan de oostzijde der baai. Een mijl zuidelijker heeft men weêr een steil hoog gebergte, dan weêr laag land, als ook droogten en wat hooger een zwarte klip, en dan anderhalve mijl oostelijker een witte klip, beoosten welke een mijl de wal wat indraait, waar men de Kiekensbaai omtrent een steil gebergte, en dan weêr een mijl hooger laag land ziet, waarmede dit bestek aan de zuidkant een einde neemt, zijnde drie en twintig mijlen oost en west lang.

Wij wenden ons derhalve naar de noordkant, beginnende ter plaatse waar wij 't hier laatst lieten, van het dorp Mering af, waar Kali Mering of Kali Mirang, dat is de rivier van dien naam, de grens tusschen Wirasaba en Soerabaja, gelijk Kali Assin het tusschen Panaraga en Madion is; doch daar het groot eiland Madura (dat mede onder den keizer van Java staat) zich hieromtrent vertoont, zoo zullen wij dat vooraf beschrijven.

Het eiland Madura is bij Prigaat of een weinig noordelijker met een zwaar rif bezet, dat al bij den hoek van Panka begint en wel drie of vier mijlen zuiden aan tot omtrent Soerabaja, doch zoo breed niet, vervolgt, dat tusschen beide die wallen omtrent drie en een halve mijl lang en omtrent anderhalve mijl breed is, gelijk mede ten zuidoosten van de stad Soerabaja een nog veel zwaarder rif zich vertoont. Bij Prigaat heeft

men omtrent een mijl van Madura een eilandje, Poelo Panjamoekan genaamd, aan de noordkant van dit rif en een grooter aan de zuidkant digt aan Madura met een dorpje er op, Tandjong Piring of de Tafel-bordshoek genaamd. Het ligt Z. Z. W. en N. N. O. voor 't groot eiland gestrekt en men heeft er omtrent 100 huisgezinnen op. Wat het groot eiland Madura nu aangaat, dat strekt zich uit vlak oost aan, zijnde omtrent 21 mijlen oost en west lang, en omtrent 5 mijlen aan de westkant, 3 of wat meer aan de oostkant; doch in 't midden op sommige plaatsen wel 6 mijlen breed. Het eiland is nu eigenlijk in 3 deelen verdeeld, te weten in Sammanap aan de oostkant (op zich zelven), Pamakassam in 't midden (ook op zich zelven) en Sampan aan de westkant. De 2 eerste deelen staan niet meer onder den Panombahan (dat in 't Javaansch den Aanbiddelijken, van Anomba aanbidden, beteekent (1)) anders de prins van Madura genaamd (zijnde de eerste van de 4 groote strandheeren en een van de eerste vorsten des rijks) gelijk wel eertijds; maar het laatste is alleen onder dezen prins en de andere 2 zijn nu onder de bescherming van hun Edelheden, daar die volkeren onder dezen Panombahan niet wilden staan. Aan den noord westhoek van dit eiland (die af en aan die van Panka, op 't eiland Java ligt) heeft men de stad Arosbaja, omtrent een groote schoone rivier, met 3 of 4 dorpen er bij, die wel 600 huisgezinnen sterk zijn en zeer vermakelijk voor 't oog liggen. Deze stad, die vrij groot en in 't landschap Sampan gelegen is, heeft wel 8,000 huisgezinnen. Zij is al zeer oud en 't was hier, dat men de onzen in 1599 gansch niet wel ontving. Zij staat onder een Temanggong, die daar een groot bewind heeft. De stad is in zich zelven redelijk wel bebouwd en vol huizen, waaronder eenige voorname gebouwen zijn. Men heeft er een groote pascebaan, 2 fraaije Moorsche tempels, 2 groote marktplaatsen en een grooten handel, zoo van 't eiland Java, als van andere gewesten. Aan de noordkant van 't eiland heeft men oost aan niet dan een aaneen geschakeld zwaar gebergte tot aan 't einde van 't eiland, in 't O. en tot Arosbaja in 't W. zonder dat men iets anders, dan een kleine rivier 3 groote mijlen van de noord-oosthoek en nog 3 andere wat bewesten de eerste rivier ontmoet. Bij die westelijkste rivier heeft men aan wederszijden een rifje, en aan de W. en O. kant der tweede rivier (waar een uitstekende hoek is) gelijk zich dan verder van de vierde, de Buffels-rivier genaamd, een groot rif, stukwegs noord-oost henen en dan verder zuid-oost aan, en dan weer Oost (waar een breede hoek en dan weêr een inbogt is) tot aan den zuid-oosthoek en verder langs de geheele zuid- en westkant uitstrekt, dat zich met dat breed rif tusschen dit eiland en Prigaat bij Tandjong Piring vereenigt. Van de stad Arosbaja nu 1 mijl zuiden aangaande, ziet men het dorp Banockai omtrent een rivier liggen. Een groote mijl zuid-oostelijker wat landwaards in, ligt het dorp Karanglejer, omtrent een zwaar gebergte, dat zich van 't dorp Sotia af, ('twelk 1 mijl zuid-westelijker ligt) tot aan de stad Sampan toe, wel 7 mijlen ver oost en west uitstrekt, gelijk men nog een kleinen berg ten westen van dit dorp heeft en 1 mijl zuidelijker als Sotia, het dorp Kamal op de zuid-westhoek, ten westen tegenover de stad Gressic en ten zuiden tegenover de stad Soerabaja, zijnde van de eerste ruim een halve en van 't laatste een groote mijl gelegen. Hier van daan heeft de Panombahan een gracht laten graven tot Tondjong toe, dat wel 3 of 4 mijlen rijdens ver is, om zoo te gemakkelijker op zijn hofplaats te Maduretna te komen, hoewel het bij Poelo Mengarec maar 1 mijl ver is. Digt bij Kamal liggen 3 droogten, meest vlak er voor. Oost aan nu 1 mijl er af, ligt dorp Soekalela en 1 mijl oostelijker een rivier, bij welke in 't landschap Quanjer nog 3 dorpen zonder naam aan de west- en nog 5 andere aan de oostkant liggen. Deze 13 dorpen zijn wel 1,600 huisgezinnen sterk.

(1) Panembahan komt van nembah, grondw. sembah.

Twee mijlen oostelijker, waar de kust wat inschiet, heeft men den hoek van Kartong (waar 't zwaar rif tusschen dit eiland en tusschen Soerabaja met zijn midden begint) daarna Passer, Babate, Kamkap, Kadondan, Laboauw (waarna een hoek of 2 is) en dan komt men tusschen die hoeken bij de rivier van Balega, dat weêr een ander landschap is en waar 't rif van de hoek van Kartong 2 mijlen oost aan verbreedt, gelijk daar ook een inham en wat verder een hoek bij de zoute rivier is, die 1 mijl oostelijker ligt, bezuiden welke 1 mijl van de wal men het eilandje Baddiengien bij de Kabbeljauws droogte heeft, gelijk wat westelijker een andere, Swaantjes-droogte genaamd. Deze 6 dorpen hebben ruim 600 huisgezinnen. Nog wat verder heeft men de rivier van Sampan en den hoek van Janpolan, die ten oosten al van de rivier van Sawallan begint, bij welke de hoek van Domon ligt. Deze 4 dorpen, die men daar binnen anderhalve mijl ontmoet, leveren wel 500 huisgezinnen op. Twee mijlen ruim oostelijker tot aan den hoek van Makassam toe, heeft men de dorpen Teteri, Warante, den hoek van Warante, Macassam en den hoek van denzelfden naam. Deze 3 dorpen zijn omtrent 400 huisgezinnen sterk. Bij de hoek van Macassam schiet het land, wel 2 mijlen ver zuiden aan, tot aan den hoogen hoek in, waar 't land dan weêr vlak oost aan loopt en waar 't rif weêr wat ter lengte van de volgende baai verbreedt, dat men ook bij den O. hoek der zoute rivier 1 mijl oost aan, ziet. Ten oosten van dezen hoogen hoek heeft men, een mijl of anderhalf van de wal, 2 eilandjes op 2 droogten liggen. Van dien oosthoek af, maakt de kust een bogt wel van 2 mijlen oost aan, schietende daar weêr een weinig uit, waarna zij weêr 2 mijlen ver regt oost aan loopt en een hoek maakt. Van den hoogen hoek af tot dezen zuidhoek van Sammanap toe, heeft men mede 1 mijl in zee langs dezen wal verscheiden droogten, 't Lalari-bosch en Koreas-droogte genaamd, en daaromtrent ook een eilandje en wat nader aan de wal, 't lang eiland (dat O. en W. 1 mijl lang en een halve mijl breed is) en ten zuidoosten van de zuidhoek van Sammanap het Nagtegaals-eiland, dat N. O. en Z. W 1 mijl lang en meest een halve mijl breed is, gelijk ook beide die eilanden vol reven zijn. Buiten dezelve doet zich nog wel 1 mijl oostelijker een droogte op, die de Maalstroom, gelijk het eilandje (dat wat oostelijker ligt) het Schildpads-eiland genaamd wordt, waarbij ook nog een droogte is en die af en aan den zuid-oosthoek van dit eiland liggen. Als men nu den zuidhoek van Sammanap pas om is, heeft men daar een groote baai, die wel 1 mijl naar 't N. W. inschiet en ook wel zoo breed is en aan welker oostzijde een rivier ligt. Hier schiet het land weêr zuiden aan een kleine mijl uit, makende daar den zuid oosthoek, die vlak oost aan nog een groote mijl noordelijker vlak in 't O. een kleine revige baai en dan 2 mijlen verder den N. O. hoek (hoedanig ook de wal hier loopt) en dan 3 mijlen N. W. aan weêr een kleinen hoek heeft, voor welke in 't N. O. 1 mijl van de wal een droogte als een halve maan ligt, die zich 1 mijl ver N. W. en N. O. in de lengte en omtrent half zoo ver in de breedte uitstrekt. Van dien kleinen hoek nu schiet de wal een halve mijl naar 't westen en dan bijna 1 mijl (tot aan de Buffels-rivier) naar 't W. Z. westen. Hiermede hebben wij nu dit eiland rondgewandeld, zoodat ons niets meer overig is, dan 'tzelve eens van binnen te beschouwen. Het is daar een groot, wijd en magtig land, vol dorpen, die ruim een getal van 2,000 uitmaken en wel 30,000 huisgezinnen sterk zijn. In dit eiland zijn nog 5 groote steden, te weten, Maduretna in 't westen, wat oostelijker Ambalega, ten zuid-oosten van 'tzelve Sampan, 3 mijlen oostelijker, omtrent midden in 't eiland Pamakassam en 4 mijlen oostelijker de stad Sammanap. De stad Maduretna ligt omtrent 3 mijlen van 't westerstrand af, niet ver van een hoog gebergte, ten zuiden van 'tzelve gelegen. Zij is wel de grootste en voornaamste stad van 't eiland en de hofstad van Madura. Men heeft daar een groot getal huizen, van welke sommige al vrij fraai van steen en hout gebouwd, hoewel de meeste van bamboezen zijn. Daar is een fraai hof

van den landvoogd, een schoone pascebaan, een zeer wijduitstrekte markt en ongemeen fraaije Moorsche tempel. In deze stad zijn wel 7,000 huisgezinnen. Twee en halve mijl oostelijker (doch wel zoo zuidelijk) ligt de stad Ambalega, die wat kleiner dan de vorige, niet zeer fraai gebouwd, mede ten noorden van datzelfde gebergte (dat zich tusschen Sampan en Sotia vertoont) pas 1 mijl N. ten W. van Sampan gelegen is en rondom een fraai bosch heeft. Het gezag staat hier aan een ingabei, die wel over 4,000 huisgezinnen gesteld is. Het fraaiste, dat men er heeft, is de Moorsche tempel. De pascebaan is redelijk groot en daar is een zeer bekwame marktplaats. En dit is wel 't voornaamste, dat men er van zeggen kan, als dat er nog 2 dorpen bij liggen, die wel 300 huisgezinnen sterk zijn. De stad Sampan, die zich 1 mijl ten Z. O. van Ambalega vertoont, is wel zoo groot en vrij fraaijer door de bank van gebouwen. Men heeft er een schoonen Dalam, een groote pascebaan, 2 groote en fraaije Moorsche tempels, een dergelijke markt en verscheiden houten huizen, die ten deele van steen zijn en zij ligt tusschen 2 gebergten in, die pas beoosten die stad eindigen. Men oordeelt, dat er ruim 5,000 huisgezinnen in dezelve en nog wel 500 in die 2 dorpen zijn, die er bij liggen, van welke het een zich ten noorden en 't ander zich beoosten die stad opdoet. De stad Pamakassam, die 3 mijlen oostelijker ligt, is een van de fraaiste op dit eiland, staande op zich zelve en onder de bescherming van hun Edelheden. Zij is van grootte omtrent als Sampan en heeft bijna hetzelfde getal van huisgezinnen. De prins, die hier 't opperbewind heeft, voert een grooten staat, ook heeft hij daar een aanzienlijk hof, dat naar de Javaansche trant vrij net en groot is. Sedert 1708 is hij op zich zelven en buiten den Panombahan gesteld. Men heeft er een zeer fraaijen Moorschen tempel, een zeer heerlijke pascebaan, een wijde en sierlijke markt en een groot getal bamboezen huizen. Ten westen, ten zuiden, ten noorden en ten oosten heeft men 5 dorpen er bij liggen, die al zeer groot en wel 1,000 huisgezinnen sterk zijn. Van daar tot de stad Sammanap toe oost aan, heeft men 4½ mijl noodig, eer men er komt. Dit is een stad, die van de 2 vorige niet veel verschilt, dan dat zij wel zoo groot is. Zeker Sederma plagt hier 't opperbewind te hebben; doch hij is gekrist, staande door zijn zoontje opgevolgd te worden, terwijl zijn vrouw, Radin Ajoe (dat de schoone prinses in 't Javaansch beteekent) daar onder 't opzigt van hun Edelheden het opperbestuur heeft. Dit Sammanap was kort voor 1707 mede op zich zelven en deze Sederma (die zich zeer trouwloos gedroeg) als prins er over gesteld. Zij is wel 6,000 huisgezinnen sterk en heeft ook een zeer fraai hof, 2 schoone tempels en een deftige markt en een zeer nette pascebaan, die zich al ver uitstrekt. Omtrent dezelve liggen aan de oostkant 1 en aan de noordkant 2 dorpen, die te zamen wel 550 huisgezinnen uitmaken. Dus zien wij dan, dat er op dit eiland 6 steden en 2,041 dorpen zijn, die zamen 78,350 huisgezinnen hebben, die 5 menschen ieder gerekend, een getal van 391,750 zielen opleveren, hoewel er nog veel meer ingezetenen zijn, als men het ten naauwste wilde uitpluizen. Het eenige nu, dat nog tot dit eiland behoort, is een klein eiland, Poelo Pondi genaamd (dat oost aan zeer digt er bij ligt) en 't eiland Giljoen, dat 1 groote mijl ten zuid-oosten van Madura ligt en 1 groote mijl lang, bijna 1 mijl breed en op een rif gelegen is.

Nadat wij nu het eiland Madura alom beschouwd hebben, gaan wij weêr naar de kust van Java, om, waar wij 't bij het dorp Mering laatst gelaten hadden, nu verder zuid-oost, aan deze noord-oostkust te beschrijven. Een mijl of wat meer, ten zuid-oosten van de rivier van Mering aangaande (waar 't land 2 hoeken maakt en ten noord-oosten van welke het eilandje Mengare en daar maar een kleine doortogt tusschen beiden is) ontmoet men eerst den hoek van Ladja en wat verder de rivier van Roma en wat verder nog een riviertje, waarna 't dorpje Sieker Woeja en dan het stedeken Gressic. Deze 3 dorpen zijn ruim 400 huisgezinnen en Gressic alleen er wel 1,000 sterk. Dit is die vermaarde en aloude stad

die de Portugesche schrijvers doorgaans Agacime (dat zeer weinig naar Gressic gelijkt) noemen en die van ouds ook bij onze natie is bekend geweest, gelijk wij in oude tijden daar al mede een comptoir gehad en nu er nog 20 soldaten hebben. Dit plagt een vermaard koningrijk al in 1510 te zijn, gelijk wij dat in de zaken van Ternate, toen de koning Zain-alabdyn en in die van Amboina, toen Pati Toeban er na gingen, en verder uit het verhaal van den Ambonschen schrijver Ridjali getoond hebben, dat de koning van Giri (dat er omtrent ligt) die van Amboina verscheiden malen met zijn volk en vaartuigen ondersteund heeft. Het is een fraaije stad, waarin een Temanggong het opperbewind heeft. Ten westen heeft zij en vooral ook bij Giri, een zwaar gebergte. Men heeft in dezelve veel fraaije huizen, zoo van den Temanggong en andere grooten, als van de Chinezen,' die hier al redelijk sterk zijn en hier ook een kapitein en een luitenant hebben, behalven dat er zeer veel gemeene woningen zijn. Zij ligt aan een groot rif, dat echter niet belet dat deze plaats zeer sterk bevaren wordt, daar de sloepen en andere vaartuigen, daar van de Oostersche landvoogdijen jaarlijks aangierende, van daar veel rijst, zout en allerlei andere waren vervoeren, 'tgeen den handel daar ongemeen groot en de stad zeer levendig maakt. Men heeft er een uitschietenden en uitstekenden oosthoek, van welke de kust wel 1 mijl zuid-west aan inschiet, waar men Jatan en de rivier van Setera heeft, van waar de kust weer, na een bogtje met 2 hoeken gemaakt te hebben, wel 3 mijlen ver naar 't oosten loopt, waar men de rivieren van Amonje (af en aan den hoek van Kamal op Madura en waarbij zich 3 kleine droogten vertoonen) van Annak, van Watoe en dan nog 3 kleine rivieren omtrent de stad Soerabaja ontmoet. De 6 dorpen, boven gemeld, zijn ruim 800 huisgezinnen sterk. Pas achter Gressic, zuid-west aan een klein mijltje, heeft men het stedeken Giri, dat door zijn prachtigen tempel (waar ook een panombahan, een van de nazaten van Sjeich Ibn Moelana op een bergje, in een hoog prachtig graf, mede vol omgangen, doch zonder verder sieraden, begraven ligt) een van de 3 vermaarde op Java, zeer beroemd is. Hier heeft een panombahan van oudsher 't bewind gehad, zijnde in oude tijden een koningrijk geweest. Men gist, dat hier wel 2,000 huisgezinnen zijn; ook is dit stedeken, dat al vrij groot is, van de gemeene sieraden der andere steden niet misgedeeld. De stad Soerabaja is een van de voornaamste en grootste steden des rijks. Zij ligt aan een groote rivier, die men opvaart, die men eigenlijk de rivier van Kadiri noemen moet en welke daar, gelijk nog met 3 andere spruiten wat hooger, uitwatert. Zij beslaat wel 1 mijl in den omtrek en wordt geschat wel 10,000 huisgezinnen te hebben, over welke de prins van Soerabaja (die dit gewoonlijk van Jangrana wordt en de tweede strandheer des rijks is) het opperbewind heeft. Deze voert een zeer prachtige staat en heeft een fraaijen dalam of hof, en daarin ook een stal voor zijn olifanten, aangezien hij nooit eenig bezoek van staat te voet doet, maar doorgaans met een van zijn broeders op een grooten olifant, op welken een getralide zitting voor 2 menschen gemaakt is. Behalven zijn hof zijn er veel andere fraaije huizen van steen, zoo van de kapitein van de Chinezen (in 1706 Tamkeko en in de wandeling Kenio genaamd) en van een groote menigte van Chinezen, die hier zijn, als van vele andere. Ook zijn er veel gemeene huizen, die zich vrij wijd uitbreiden. De straten der stad zijn mooi breed en 't is zeer gemakkelijk en vermakelijk, dat zij aan de rivier ligt. Men heeft daar een zeer groote pascebaan, waarin ik menigmaal den prins met zijn 3 broeders en veel andere grooten, te paard tegen elkander heb zien rennen en met de lansen strijden, van welk spiegelgevecht wij, waar wij over de zaken van Java handelen, breeder zullen spreken. Hier is ook een zeer groote marktplaats tusschen de vesting der E. Maatschappij en tusschen zijn hof gelegen, daar men alles heel goedkoop krijgen kan. De handel van rijst is hier ook zeer groot, waarmede de Chinezen zich bezig houden. Zij kan in tijden van vrede (gelijk ook Passaroewan) wel 2 en nu nog wel 1,000 kojans meer

(zijnde Javaansche lasten, ieder van 5,000 ponden, daar een Chinees last 3750 en een Hollandsch last 3,000 ponden gerekend wordt) opbrengen. Van wege de E. maatschappij ligt hier ook een kapitein als opperhoofd, die buiten de vesting een zeer fraaije woning heeft. De bezetting alhier is den 9den Junij 1705 op 100 soldaten en eenige Pantsjalangs of vaartuigen, behalven de 20 soldaten voor Gressic bepaald. Dit plagt weleer een koningrijk te zijn, waarvan men voorbij 't hof van den prins nog een overblijfsel van 't oud koninklijk paleis ziet, Astana genaamd, geheel van steen en aan 't einde dezer stad ter regterhand van de breede weg, die naar Kara gaat. Onder de koningen van Soerabaja plagt in oude tijden (in 1709 nog) Succadane en de koningin van Landa, op 't eiland Borneo, te staan. Even zoodanig plagt ook Gressic in 1609 niet alleen mede, maar in 1601 zelf ook Joartan, Passaroewan en Balamboang (in dat jaar door die prins pas veroverd) dezen koning onderdanig te zijn; maar het heeft zeer veel van zijn vorige luister verloren en het is nu maar een prinsdom, hoewel het zich al ver uitstrekt; en vooral is die prins, na den dood van den ouden Panombahan van Madura (die in 1706 nog leefde) van een bijzonder groot vermogen geworden, 'tgeen mogelijk maar een lokaas geweest is, om hem te eer in 't net te krijgen, aan 't hof des keizers voor hem gespannen en daar hij niet lang daarna (gelijk wij elders breeder verhalen) nog in geraakt is. Een van de grootste sieraden niet alleen van Soerabaja, maar zelfs van geheel Java, is de Moorsche tempel van deze stad, die men op een eiland pas over de rivier, in een dorp Ampel (gelijk men ook dat eiland noemt) liggen ziet. Men heeft 3 vermaarde tempels op geheel Java, te weten, die van Tsjeribon, die van Giri en die van Ampel, in welke 3 plaatsen, 3 nazaten van dien vermaarden Heilige van Tsjeribon, Sjeich Ibn Moelana of Bèn Israel, den voornaamsten grondvester van de Mohammedaansche godsdienst, begraven liggen. Deze tempel is zeer groot en op hunne wijze zeer prachtig; doch geen ongeloovige, al wiesch hij zijn voeten in de steenen waterbak, die daarbij staat, mag er inkomen. Ter zijde van dezen tempel heeft men het graf van den grooten Heilige, of voornoemden nazaat van Ibn Moelana, door den sultan Ampil of anders den Panombahan, ook wel Machdoem, dat is, de Heer (in de Arabische taal) genaamd, waar zij veel wonderen, die wij elders bredeer zullen voorstellen, van weten te verhalen; ja zij roemen wel, dat het Ibn Moelana zelf is, die er begraven ligt.

Het graf in zich zelven is zeer slecht en 't vertoont zich een weinig hooger, dan een menigte van andere Moorsche graven, die men er rondom heeft, welker gedaante eveneens, als een gemeen bed in een tuin is, aan welker beider einden men een plankje van 2 of 3 voeten lengte en een halve voet breed, volgens de Moorsche wijze, om hoog in den grond ziet steken. Hieromtrent iets onreins te brengen, of wel daaromtrent te wateren, is niet anders, dan met zijn leven te spelen. Ook is het een groote eer voor iemand, die omtrent deze graven komen mag, daar 't alle groote Heiligen zijn, die hier liggen. En deze eer is mij mede bewezen, toen ik in 1706 daar geweest ben. Zoo als de priester, die ons geleidde (en die Tambahhadji genaand was) maar in de grafplaats kwam, knielde hij, en een weinig daarna weêr; doch digt bij 't graf zelf nog veel eerbiediger. Deze priester gaf ook voor, dat er boven het graf van deze Heiligen tot driemaal toe een gehemelte gemaakt; doch dat het tot driemaal toe ook door de Engelen in den brand gestoken en daarom sedert zoo ongedekt gebleven was. Ik kon daar echter niet de minste merkteekenen van vonken of doofkolen, maar in tegendeel aan de priesters rok wel zien, dat die veeleer in den brand scheen geweest en als een heilig overblijfsel nog in wezen gebleven te zijn. Wat boven dit eiland, waarop 't dorp Ampel ligt, heeft men beoosten een andere spruit van de rivier van Soerabaja of anders die van Kadiri, nog een eiland van dezelfde groote, dat omtrent 1 mijl in de lengte, zuiden en noorden en een half mijltje oost en west, in de

breedte beslaat, waarop zich de 2 dorpen, Ponte en Madjaja, omtrent 400 huisgezinnen sterk, vertoonen. Hier begint, beoosten Ponte, een zeer groot rif, dat zich omtrent 4 mijlen zuid-oost aan en 3 mijlen noord-oost aan uitstrekt en 't eiland Madura hier aan Groot Java hecht. Op 't midden van dit rif, tusschen Sidapurna en den hoek van Kartong, op Madura gelegen, is het eilandje Siloome, dat nog op een bijzonder rifje ligt. Van den oosthoek van Ponte draait deze kust weêr zuiden ten oosten aan, bij welker zuidhoek en den noordhoek van Boeker, een andere spruit van de rivier Kadiri in zee stort. Pas daar binnen, tusschen beide die hoeken, zijn 3 eilandjes. Wanneer men nu langs de rivier van Soerabaja aan deszelfs noordzijde al zuid op van de stad gaat, ontmoet men omtrent 2 mijlen van strand, het dorp en de breede rivier van Kara en digt er bij het dorp Sapandjang, gelijk men ter zijde af, 5 of 6 mijlen van Soerabaja, 't dorp Prassa, 7 mijlen verder Tamba en nog wat verder 10 of 11 mijl in 't Z. W. er af, Serreba en daarna Perning liggen ziet. Een mijl ten noord-westen van Kara, heeft men de dorpen Kabean of Pabean, Waroegoenong en Jeaologi in 't westen, met nog een ander dorp of 2 zonder naam en nog 1, Soka genaamd, wel 2 groote mijlen zuid-westelijker, die zamen wel 600 huisgezinnen opleveren. Ook liggen er meer dorpen niet ver van Kara, die hier niet wel uit te drukken zijn. Bezuiden deze rivier, 1 mijl ten Z. W. van Waroegoenong, heeft men Soemonko, Malati, Torreboa en Janoranse, welke eerste plaats van Gadanpolan (een dorp, waar wij 't in ons vorig bestek bij de rivier van Kadiri, daar de Toroesan zich er afscheidt, gelaten hebben) niet wel 2 mijlen gelegen is. Hier loopt een groote spruit van de rivier van Kadiri, Toroesan genaamd, eerst oost en daarna ten deele N. O. en ten deele Z. O. aan, scheidende zich wel in 8 takken, die in 't oosten aan zee op verscheiden plaatsen uitwateren. Deze 4 dorpen leveren wel 600 huisgezinnen op. Wanneer wij nu ten noord-oosten, waar deze rivier uitwatert, weêr langs deze kust zuiden aangaan, heeft men, $1\frac{1}{2}$ mijl boven den hoek van Boeker, 't dorp Sidapurna nabij de eerste spruit, die in zee stort, welk dorp zich op een eiland tusschen de rivier van Soerabaja en een spruit van de Toroesan vertoont 5 mijlen O. N. O. en W. Z. W. lang en in 't O. $1\frac{1}{2}$ mijl, doch anders meest 1 mijl; hoewel het bij Jeaologi en Torreboa ruim zoo breed en weinig minder dan in 't O. N. O. is. Pas hier boven is de voornoemde uitwaterende spruit, die uit de Toroesan, zoo als zij zich 2 mijlen lager of oostelijker in tweeën verdeelt, en eerst noord-oost en daarna oost aanschiet, hier almede in zee stort en een halve mijl van strand met de andere spruit een eilandje maakt; doch bezuiden dezen tak heeft men een veel grooter eiland, dat zich van strand af wel 3 mijlen naar 't westen, tot daar waar de Toroesan zich het eerst in tweeën scheidt, in de lengte en op zijn breedste, 1 mijl in de breedte uitstrekt. Op dit eiland ligt 1 mijl van strand west aan, het dorp Daja, 1 groote mijl westelijker het dorp Doko en wat benoorden 'tzelve Tellebo. Pas ten zuid-westen van 't dorp Doko verdeelt zich de Toroesan (die hier zuid-oost met die tak aanschiet) weêr in 2 takken, waarvan de eene vlak oost en de andere zuid oost aan (doch wel zoo zuidelijk) loopt. Deze 5 dorpen maken te zamen 600 huisgezinnen uit. Bezuiden dit groote eiland (waarop Daja ligt) ontmoet men een groote spruit, die oost aan uit de Toroesan naar zee stroomt en bij Tambokagon daarin stort. Deze spruit en een andere, die maar wat zuidelijker uitwatert en de rivier van Zedekari genaamd wordt, maken weêr een grooter eiland, dat omtrent 3 mijlen oost en west lang en in 't W. wel een heele, doch anders maar een halve mijl breed is. Op dit eiland ligt voor aan 't dorp Tambokagon, 1 mijl westelijker Supande, nog 1 mijl zuidelijker, doch een groote mijl van strand, het vermaard dorp Zedekaai en wat westelijker, Solo en Bangel, met nog 3 dorpen zonder naam, waar de stad Bangel ligt. waar de Toroesan zich weêr in tweeën verdeelt, van welke de eene tak oost en de andere zuid-oost 2 mijlen en 1 mijl oost loopt, zoodat zich de

Toroesan, nadat hij 2 mijlen oost ten zuiden geloopen heeft, driemaal in tweeën scheidt en met 4 vier hoofdspruiten in zee valt, die nog vier mindere hebben. Dit doet hij eerst 2 mijlen oostelijker als waar hij begint, dan een kleine mijl zuid-oostelijker en dan nog 1 mijl wat zuidelijker omtrent Kakapper. Deze 8 dorpen zijn wel 1,200 huisgezinnen sterk. Het stedeken Bangel is niet alleen zeer groot en schoon (gelijk het aloude Zedekari) maar hier heeft Soerapati ook een zeer fraaijen steenen dalam gehad, waarin ik in 1706 geweest ben en waarvan wij onder de zaken van Java breeder zullen spreken. Bezuiden de rivier van Zedekari (die omtrent 3 mijlen tot aan Bangel ver west aan loopt en een half mijltje zuidelijker ligt als de vorige spruit) heeft men zeer digt bijeen nog 3 spruitjes, in welke zich deze rivier, pas een kleine mijl van strand af, scheidt, gelijk die daar ook 3 eilandjes maken. Pas bezuiden dit 7de spruitje een halve mijl, heeft men de laatste tak van de Toroesan, waar hij benoorden Langahan in zee watert. Deze laatste tak nu met de vorige maakt hier weêr een groot eiland, dat oost en west 2 mijlen lang, in 't westen vooral en 't oosten ook smal; doch in 't midden 1 mijl breed is. Op de noord-oosthoek van dit eiland ligt het groot dorp Kalianjar, welk dorp ik in 1706, zoo als het verbrand en verwoest was, bevonden heb wel een halve mijl lang te zijn; ook levert het wel 500 huisgezinnen uit. Geen andere dorpen heeft men hier op; doch pas bewesten den westhoek van dit eiland heeft men het dorp Kakapper, met nog 2 anderen zonder naam en Cotto 1 mijl zuid-west aan, die met hun 4 wel 600 huisgezinnen uitmaken. Een mijl west ten noorden van dit laatste dorp en omtrent 2 mijlen W. ten zuiden van Kakapper (1 mijl boven 'twelke men 't bergje van dien naam heeft) ligt de stad Djapan: de hoofdstad van een groot landschap van dien naam. Zij is redelijk groot, wel 6,000 huisgezinnen sterk en vrij wel gebouwd. Ook heeft men er een fraai hof van den landvoogd, een groote pascebaan, verscheiden Moorsche tempels en mesdjids (dat bidplaatsen zijn) en een markt zoo groot en fraai, als men ergens op dit eiland vindt. Hier is een groote binnenlandsche handel en het krielt er van huizen en menschen, die zich alom vertoonen. Wij zullen hier 3 perken stellen, Djapan, Kakapper en Langaham, van welke wij voortgaan dit land te beschrijven. Van Djapan zullen wij een begin nemen, gaande eerst hiermede tot aan de Zuidzee voort, om dan weer van Kakapper en daarna van Langahan (aan 't oost-strand) te beginnen. Een groote mijl boven de stad Djapan is een dorp zonder naam en 1 mijl hooger het dorp Wirasaba, met nog 2 andere. Deze zijn ruim 400 huisgezinnen sterk. Zuidelijker aan, pas boven Wirasaba, heeft men het landschap Singasari, van waar men zuiden aan een zeer groote streek lands heeft, loopende tot aan de Zuidzee, ten noorden van 'twelke, digt bij de Zuidzee, 6 mijlen ruim bezuiden Wirasaba, de berg Mameroe ligt die, gelijk ook dit gansche land (dat Poegar genaamd is en zich zuiden en noorden 7 of 8, maar wel 13 of 14 mijlen O. en W. uitstrekt) onder Soerapati (andere Radin Aria Wiranagara genaamd) plagt te staan. Ten zuiden nu van Kakapper en een halve mijl boven dat bergje, heeft men het dorp Malang wat oostelijker tusschen 't gebergte van Malang in (dat meest zuiden aangaat) en 1 mijl zuidelijker 't dorp Bato. Regt boven dat gebergte ligt de berg Djapan (waarvan dit landschap zijnen naam ontleent) die anders wel Radjoena en ook zeer veel den berg van Antang (naar een dorp, pas er bewesten) ook wel Goenong Madjapait of den berg van Madjapait genaamd wordt. Dit is een vervaarlijk hooge berg, die men op Soerabaja zoo gemakkelijk ziet, dat men zou zeggen, dat hij er maar 1 mijl 4 of 5 af lag, daar hij er bijna wel 8 mijlen, regt toe regt aan, afligt. Op dezelve valt nu en dan, zoo als de Javanen zeggen, bij nacht en in den morgenstond ijs; doch bij dag smelt het weder. Zij noemen dit ijs in de lage taal Baanjoe Atos en in de hoftaal Toja Doegal. Beoosten dezen berg heeft men een zeer zwaar aaneengeschakeld gebergte, dat wel 10 of 11 mijlen oost-zuid-oost loopt en waar men aan 't einde den spitsen

berg Giending en omtrent 4 mijlen ten oosten van den berg Djapan, den hoogen berg Brame heeft. Een mijl ten westen van dezen berg Djapan en 't dorp Antang heeft men het dorp Blitar en 1 mijl ten zuiden 't dorp Koenong, welke 5 dorpen ruim 700 huisgezinnen opleveren. Verder zuid aan heeft men het groot landschap Poegar, dat ten oosten tegen 't land van de vorst van Balamboang stoot. Nu keeren wij ons weer naar 't strand bij de laatste spruit van de Toroesan, pas boven dewelke het dorp Langahan ligt, waar het land zich naar 't oosten draait en verder vlak oost aan strekt. Een halve mijl van Langahan, waar Soerapati een vastigheid plagt te hebben, gelijk ook op Gombong, heeft men nog een dorp en Grogon aan een riviertje, waarbij nog een ander dorp ligt, Garoeda genaamd. Deze 4 dorpen zijn wel 900 huisgezinnen sterk. Hieromtrent ligt de magtige stad Passaroewan, waarna dit gansch landschap genaamd en waarvan dezelve de hoofdplaats is. Dit is mede een van de magtigste steden van Java, die wel op 10,000 huisgezinnen gerekend wordt en die de sterkste op dit eiland plagt te zijn, zijnde met muren en zeer veel geschut versterkt. Hier plagt een heerlijk hof van Soerapati te zijn. Ook is er een schoone pascebaan, waarbij veel schoone huizen, gelijk er ontelbaar veel kleine in die groote stad (die zich wel 2 mijlen in den omtrek uitstrekt) hier en daar verspreid zijn. Dit Passaroewan geeft schoone casomba (een verwe) veel ajuin, vogelnesjes, veel koebeesten, hoenderen en rijst in overvloed. Deze stad heeft door den oorlog in 1707 zeer veel geleden. Zij staat nu weer onder den keizer van Java en wij hebben er niet ver van daan een pagar. In dezelve ligt een kapitein als hoofd, met een fraaije bezetting, om aan deze kant een oog in 't zeil te houden. Zij ligt eindelijk aan de rivier van Gombong, die wel 1 mijl oostelijker is. Ook heeft men bij dezelve nog de rivieren Garoeda en Radjassa. Boven Gombong 1 mijltje ligt Lier Baja, nog wat hooger Pan Bayman (waar de wal naar 't zuiden wat uit- en dan wat inloopt) een halve mijl verder de hoek van Kirna en 1 mijltje oostelijker 't dorp Baleba aan een rivier, zijnde met hun 5 dorpen wel 800 huisgezinnen sterk. Het voorgaande groote rif, dat bij Zedekari al smaller is, loopt van daar vervolgens de gansche kust langs, zijnde op de eene plaats wat smaller als op de andere, doch beoosten Baleba wel op zijn smalste en meestal van eene breedte. Even boven Baleba ligt Drien Gien en Pandjarakan aan een rivier, ten noorden van welke een halve mijl zeewaards het eiland Poelo Katapang of 't kralig eiland ligt. Een mijl oostelijker is Sidapaksa aan een rivier en 1½ mijl hooger de hoek van Giending bij de rivier van Piton, waar de wal wat noorden aandraait. Deze 5 dorpen kunnen wel 600 huisgezinnen uitmaken. Pas beoosten deze rivier van Piton heeft men een zwaar gebergte, dat van strand af wel 2 mijlen zuiden aan loopt en zich dan 2 andere groote mijlen naar 't oosten en zoo weêr naar 't noorder-strand draait, 'tgeen den naam van 't gebergte van Domon draagt, na een dorp dat wij aanstonds zullen ontmoeten. Anderhalve mijl beoosten de rivier van Piton heeft men een rood bergje en dan de rivier van Tampoera, wat hooger de rivier van Oeloeboewang, dan die van Masuyke, dan die van Domon, dan die van Katta en dan die van Loekadjeng, beoosten 'twelke een halve mijl 't gebergte van Domon tot aan 't strand toe loopt. Deze dorpen liggen omtrent een halve mijl ieder van elkander en zij kunnen met hun zessen wel 900 huisgezinnen opleveren. Een halve mijl oostelijker ligt de aloude en magtige stad Panaroekan aan een groote rivier. Zij was weleer de hoofdplaats van een magtig koningrijk en van grooten handel, gelijk er nog en vooral van rijst is. Hier plagten de Portugezen, ten tijde zij nog meesters van de Oost waren (waardoor men de Oostersche Landvoogdijen, Amboina, Banda, Ternate en Macassar verstaat) gewoonlijk aan te loopen. Zij staat onder een ingebei en wordt op 5,000 huisgezinnen geschat. Daar zijn vele, doch slechte huizen in en men heeft er een van de schoonste markten van Java, benevens een groote pascebaan. Wat oostelijker aan schiet de kust 1 mijl naar 't noord-oosten uit en loopt

dan weêr in (na een kleinen hoek van een vierde van een mijl gemaakt te hebben) 2 groote mijlen zuid-oost aan, waar zij een vlakke bogt wel van 3 mijlen maakt, in 't midden van welke Sidapurna ligt, dat wel 400 huisgezinnen sterk is en dan eindigt de kust daar bijna 2 mijlen verder, loopende weer zuid-oost, nadat zij eerst wat noorden ten oosten aangedraaid heeft. Waarmede wij van deze kust weer afscheiden, hebbende niets anders hierbij te voegen, dan dat bezuiden deze kust zich een deel van 't vorstendom Balamboang (ook wel Balamboangan genaamd) vertoont, waar dit landschap van Passaroewan tegen aanstoot en van daar tegen de Zuidzee stuit, gelijk het in 't westen tegen 't landschap Poegar grenst. In dit 6de bestek nu hebben wij (behalven 'tgeen wij op Madura gevonden hebben) 5 of 6 steden en 60 dorpen, welke te zamen 41,900 huisgezinnen, die ieder huisgezin op 5 menschen gerekend, 209,500 zielen uitmaken, waarbij die van 't eiland Madura gevoegd, zoo komt dit 6de bestek 2,101 dorp, 12 steden, 120,250 huisgezinnen of 601,250 zielen op te leveren. Deze noord-oostkust is oost en west, of zuid-oost en noord-west, 26 mijlen lang.

Wij gaan dan nu van het 6de tot het 7de of 't laatste bestek van 't eiland Java over, welke het vorstendom van Balamboang bevat Wij vervolgen dan aan de zuidzijde waar wij 't laatst gelaten hebben, te weten 1 mijl oostelijker in de Kiekens-baai, die wel 4 mijlen N. W. en Z. O. lang en 1 mijl diep is, en waar de kust wel 1 mijl naar 't noorden ingeschoten zijnde, een vlakke bogt maakt waar men laag land heeft en dat zwart zand tot het einde van Java ziet vervolgen, doch zoodanig dat men hier en daar ook wat wit zand, maar geen ankerplaats, dan alleen pas binnen den oosthoek van deze baai ontmoet, benoorden welke pas landwaards in eenig gebergte oost en west aan, gelijk ook vervolgens tot het einde van dit bestek, zich uitstrekt. Aan de oostkant dezer baai maakt de kust een hoek, die naar 't westen uitschiet, en als men die pas om is, strekt de kust weer 3 mijlen ver meest oost en dan naar 't einde toe, een groote mijl ver, wat noordelijker of N. N. O. Pas buiten de Kiekens-baai heeft men ook laag land, wit zand en verder tot het einde toe geen grond, dan vuile; ook strekt 1 mijl van dien hoek oost aan, zich weer eenig gebergte wel 2 mijlen ver (gelijk al gezegd is) tot het einde van dit eiland, gelijk ook van 't midden der Kiekens-baai, 2 groote mijlen oost aan, dergelijk laag gebergte is; waarmede wij van deze zuidzijde afscheiden, alleen er bijvoegende, dat dezelve oost en west 7 mijlen lang is. Aan den noordkant nu, waar wij 't in 't 6de bestek gelaten hebben, overgaande, te weten, omtrent 2 mijlen beoosten Sidapurna, zien wij dat de kust daar eerst Z. O. 1 mijl inschiet en dan tot aan 't einde dezes eilands aan deze kant nog maar 2 mijlen ver tot aan kaap Sandano, den noord-oosthoek van Java, loopt, zonder dat wij verder iets, dan eenig gebergte ten westen ontmoeten, behalven dat zich ten noorden van kaap Sandano, 1 groote mijl van de wal een rots in zee, Muidens-klip genaamd, opdoet. Dusver nu geheel Java Major tot aan 't einde van deszelfs noordkant ook beschreven hebbende, gaan wij over, om 't overige van het land in dit laatste bestek van 't noorden naar 't zuiden te beschrijven. Van kaap Sandano dan zuiden aan gaande, ontmoet men ten eerste al zeer zwaar gebergte en 3 mijlen van dezen noordoosthoek af den zwaren en hoogen berg van Balamboang, die zich ook al ver zuiden aan uitstrekt. Deze gansche kust langs loopt ook een smal rif. Ten oosten van dit gebergte, ter plaatse waar het in 't noorden omtrent 1 mijl begonnen heeft, ziet men een halve mijl van de wal Snaeuws eiland en 1 mijl verder 't Harten-eiland en de St. Nicolaas baai, aan 't eiland Bali, dat hier begint en waarvan men omtrent 't strand het gebergte de Doodkist, zuid-oost en nog een ander zwaarder gebergte landwaards in, oost en west strekkende, ziet en waar men tusschen Java en Bali een straat heeft, gewoonlijk de straat Sapi of de straat van Balamboang, anders ook wel de straat van Bali genaamd, die ruim 5 mijlen lang, in 't noorden maar een kleine mijl, doch

in 't zuiden of 't zuid-oosten wel 2 of 3 mijlen breed is. Van dit gebergte van Balamboang nu 3 mijlen zuiden aangaande, ontmoet men de rivier van Balamboang en wat verder nog een kleine en dan 1 mijl verder de stad van dien naam, met 10 of 12 dorpen er omtrent. Deze stad, die 't hoofd van een bijzonder vorstendom is, vertoont zich zeer groot en was al sedert de togten van den vermaarden Engelschen Francis Drake en Tomas Kandisch bekend. Zij is wel 2 mijlen in den omtrek, vol van bamboezen huizen en wel 10,000 huisgezinnen sterk, staande onder een Balisch prins, die van niemand afhangt en wiens land nog zeer weinig bekend is, dan dat men weet, dat het gansch bestuur daar meest op zijn Balisch is, gelijk wij hierna breeder toonen. De stad ligt in een vlakke landstreek en heeft geen gebergte er omtrent, maar doet zich zeer aangenaam omtrent het strand op, waar men, niet ver van dezelve een goeden zand- en ankergrond heeft. Deze vorst heeft daar een schoon paleis, voerende een grooten en koninklijken staat. Hij is met een van Soerapati's dochters getrouwd en laat zich derhalve weinig aan den Soesoehoenan gelegen, maar is zijn vijand. De dorpen hieromtrent, hoedanige er zeer veel zijn, zijn omtrent 3,000 huisgezinnen sterk; maar men oordeelt, dat dit land alleen wel 50,000 huisgezinnen opbrengen kan. Twee mijlen bezuiden de eerste groote rivier, heeft men er nog een, waar deze kust, nadat men een halve mijl verder geraakt is, eerst wat naar 't zuid-westen, dan weer naar 't oosten door 't zuiden, en zoo naar 't noorden 1½ mijl draait, makende (buiten 't rif dat doorgaans ook hier langs de wal loopt) een revige inbogt, die wel 2 mijlen diep, achter aan 1 groote en voor aan 1 kleine mijl breed en voor dewelke ook ankergrond is. Zij wordt de baai van Balamboang en de noordhoek derzelve de hoek van Goenong Ikan, dat is van de Vischberg, genaamd. Deze hoek (die maar een vierde van een mijl breed is) om zijnde gegaan, strekt de kust hier omtrent 3 mijlen verder zuiden ten oosten aan (waar ook op die plaatsen ankergrond is) draaijende dan allengskens naar het oosten ten zuiden een mijl of 2 ver met een kleine bogt en dan verder zuid-oost aan nog wel 2 of 3 mijlen ver tot aan den zuid-oosthoek toe, van welken tot aan die noordhoek van de baai van Balamboang men langs deze wal aan de noord-oostkant niet anders dan zeer hoog gebergte heeft; waarmede wij dit laatste bestek ook geheel afgedaan en er niet anders bij te voegen hebben, dan dat zich in 'tzelve, buiten die eene stad, nog 12 dorpen zonder naam, nevens veel anderen, opdoen, te zamen ruim 50,000 huisgezinnen, en wel 300,000 ingezetenen opleveren.

Dus bevinden wij dan, alles bij elkander verzamelende, dat er in 't geheel op dit eiland Java 38 of 39 voorname steden, 4,496 dorpen, mitsgaders 31,161,250 zielen zijn, waarvan onder den keizer van Java alleen 31 steden, 3,902 dorpen en 2,417,850 zielen staan, waarbij men de magt van dezen vorst zeer ligt kan afmeten, schoon er nog oneindig meer dorpen en zielen buiten de bovengemelde, in zijn landen te vinden zijn. Wij zien hier ook uit deze beschrijving, dat zich op Java 5 bijzondere mogendheden opdoen, die van elkander niet afhangen en die ieder op zich zelven oppervorsten zijn, van welke de soesoehoenan of keizer van Java de eerste, de koning van Bantam de tweede, de prinsen van Tsjeribon de derde, de vorst van Balamboang de vierde en de E. maatschappij de vijfde in rang, doch wel de zwaarste van gewigt is.

Vijfde Hoofdstuk.

Waren, dieren, vogelen, enz. hier vallende. Het wezen der Javanen. De mannen en hun dragt. De vrouwen. Hare kleeding. Wapenen der Javanen. Trappen van waar-

digheid in dit rijk. Eernamen der grooten. De grootste heeren des rijks. Hoe veel landvoogdijen van ouds tot Java behoorden en hoe die bestuurd werden. De verdere bestuurders van dit rijk. 's Keizers krijgsmagt. De slaafachtige dienst der grooten. Hoe dikwijls de keizer buiten zijn hof gaat. Zijne behandeling der geregts- en der rijkszaken. Zijn spiegelgevecht. Zijn binnenwacht van vrouwen. Hoe de Javanen van hem afhangen. De geele verf is die des keizers alleen. Zijn dochters hebben geen regt tot de kroon. Zijn inkomen. Aard der Javanen. Hoe veel amfioen Java alleen vertiert. Staatvoering der grooten. Hunne taal en brieven. Het Vader Ons, in 't hoog en laag Javaansch. Bewijs dat er tweederlei Javaansch is.

De voornaamste waren, die dit groot eiland oplevert, zijn rijst, kardamom, suiker, zout, peper, indigo, katoen, katoenen garen, vogelnestjes, enz. Ook is hier overvloed van koebeesten en schoone paarden; zij vallen in Koedoes veel hooger, als de Bimanesche. De rhinoceros en de tijgers zijn dieren aan Java eigen en hier in de bosschen overvloedig. Zij zijn bij Jonston en anderen reeds beschreven en afgebeeld, waaraan wij ons gedragen. Onder de vogels zijn de galatiks (die blaauw van lijf en voor aan den bek wat wit, zwart en rood, bijna als onze puttertjes zijn) mede zeer eigen aan dit land, die zich bij troepen in de rijstvelden ophouden. Ook heeft men hier een ongemeen klein groen papagaaitje, wat rood aan de buik, of onder de vlerken, en zeer fraai is.

De ingezetenen van dit land, Javanen genaamd, zijn niet, gelijk sommigen willen, van wezen bijna, als de Chinezen, maar veel bruiner en niet veel van een Amboinees in verw verschillende, hoewel zij niet wel zoo bruin en een weinig meer aan de bleeke kant, of bleek-bruin zijn. Gemeenlijk heb ik ze breed van aangezigt, hoog en uitpuilend van kaken, platachtig van neus, groot en rond van oogen (daar die der Chinezen zich klein en als een smalle snede vertoonen) uitpuilende van oogleden, meest matig van lengte (hoewel ik ook verscheiden vrij lange Javanen heb gezien) en zeer weinigen onder hen vet, maar doorgaans aan de magere kant, doch anders redelijk grof van gebeente bevonden. Zij hebben ook geen baard, aangezien zij gewoon zijn al de haren ten eerste met kleine tangetjes uit te trekken. De mans zijn doorgaans moorddadige, trouwlooze en wreede menschen, op welke zeer weinig staat te maken is en die iemand om een schelling 2 of 3, zonder onderscheid, zouden doodslaan, daar het anders de bloodste en lafhartigste guilen zijn, die den aardbodem draagt. Zij weten meesterlijk wel te veinzen, waarin zij niemand behoeven te wijken. Ik heb er echter onder gevonden, die zich bij zekere gelegenheden zeer trouw hebben gedragen, hoewel zij dat niet, dan om hun eigen zekerheid en belang gedaan hebben. De mans (immers de gemeene) kan men naauwelijks uit de vrouwen onderscheiden, aangezien zij gemeenlijk maar een slecht vrouwenkleedje beneden om 't lijf geslagen hebben, zijnde wit van grond en ook wel ros; doch zwart van bloemen, gaande verder met het bovenlijf naakt. Zelfs de grooten onder hen zijn gewoon, als zij ten hove gaan, een prachtig onderkleed, als een vrouwenkleedje, bij hen Dodot Kobar, of een kleed van staat (dat zeer lang is, en tot de grond toe met veel plooijen hangt) genaamd, aan te doen, 'tgeen hen van verre, voor iemand die hunne gewoonte niet weet, zeer ligt voor een vrouw zou doen doorgaan, indien de Tulband op hun hoofd en de kris op zijde, daarvan geen ander denkbeeld gaf. Die wat meer van staat zijn, dragen wel een zijden of ander fraai wambais of badjoe, zijnde een kort bovenkleed en beneden een fraai chitsen, zijden of eenig ander katoenen kleedje, dat zij twee of driemaal, gelijk de vrouwen, om 't lijf slingeren en dat sommigen tot beneden, doch andere weêr tot de knieën toe laten hangen. Op hun hoofd dragen zij (vooral de grooten) een topje, zijnde een wit gestikt mutsje, dat omtrent een paar vingeren hoog en boven op als een wagenrad, ook tusschen beide doorschijnende, als Moscovisch glas en in 't midden van welk rad boven

op een goud knoopje is, dat zij als een plat kalotje gewoon zijn op te zetten. Anderen weêr dragen een Tulband, 'tzij een witte, 'tzij een roode, zeer dik en rond gedraaid, anderen weer maar een witte of roode strook katoen, die maar eens rondom hun hoofd geslingerd is. Ook hebben zij gemeenlijk een kris op de regterzijde steken, de slechte maar een gemeene: doch de groote heeren zeer fraaije en gemeenlijk 't gevest van goud (verbeeldende eenig wezen of dier) met gesteente ingelegd en de schede van zeer fraai gevlamd of welriekend hout, met zilver overtrokken. Ook zijn zij zeer groote liefhebbers van paarden en fraaije wapenen. Zij hebben een groote hoovaardij in hun hoofdhaar, dat zij, als zij op zijn best kleeden of in de pascebaan te paard rijden en met de lansen strijden, doorgaans met welriekende kalappus- en andere olie bestrijken, en met allerlei geurige bloemen opsieren, latende dat zeer lang hangen, hoedanig zij dat doorgaans hebben, hoewel 't altijd just niet los en veeltijds opgewonden is. Ook zijn veel grooten gewoon nu en dan hun bovenlijf met sandelhout, dat op een steen tot een papje gewreven is, te bestrijken, aan hun lijf te laten droogen en aldus met de naakte bovenhuid bezoeken van staat te doen, gelijk ik veeltijds van den prins van Soerabaja gezien heb; doch de oude Panombahan van Madura, dien ik in 1706 menigmaal bezocht heb, had gemeenlijk alle dag verandering van een zeer fraai bovenwambaïs of badjoe, dat zeer kostelijk van stof was. Het is bij de Javaansche mannen ook de gewoonte, om aan ieder vinger van de hand, zonder onderscheid, veel kostelijke ringen te dragen, gelijk ik van verscheiden prinsen gezien heb. De gemeene man onder hen is zeer slaafsch en nederig omtrent zijn meerdere, dien zij niet dan hurkende zullen naderen, luisterende aandachtig naar den last, die hen gegeven wordt, dien zij dan ook zeer naarstig en spoedig uitvoeren, zonder iets anders bij hun vertrek, dan Cahoela (dat zij Kahoeloo uitspreken) Sampejan, dat zoo veel als de slaaf onder uwe voeten beteekent, te zeggen. Ook durven zij hunnen heer niet ten eerste bescheid brengen, maar gaan omtrent hem ergens onder zijn oog zitten en wachten zoo lang, tot hij hen gelast bij hem te komen, om hem verslag te doen. Als deze groote heeren uitgaan, hebben zij gemeenlijk een groote stoet van Javanen en een piek van staat, behalven een grooten trein van bijzitten, omtrent zich, van welke er eene gemeenlijk een matje, de andere een kalappusdop met goud of zilver beslag tot een Pinangdoos, de derde een gorgelet met water, de vierde tabak en wat dies meer is, nadragen. Zoo onderdanig nu als de minderen omtrent meerderen zijn, zoo onderdanig en slaafsch zijn zelfs ook de grootste prinsen omtrent den keizer. Als men van deze menschen eenigen deeg hebben wil, zoo moet men met hen op geen andere wijze leven, want zoo ras men hen de vinger geeft, zullen zij de gansche hand met geweld naar zich trekken; doch zoo men hen gestreng, fors en slaafachtig, gelijk zij gewoon zijn hun minderen te doen, behandelt, dan kan men er al af krijgen wat men begeert en zij zullen voor zulk eenen door een vuur vliegen, daar zij een•ander, die hun vleijen en beleefdheden bewijzen wil, verachten en zich, uit hoogmoed, niet eens verwaardigen zullen hem antwoord te geven, veel min te gehoorzamen; dat sommige groote heeren tot hun smart en schande ondervonden en andere, die den Javaanschen aard beter kenden, hen wel verleerd hebben. De Javaansche vrouwen zijn door de bank voor inlandsche vrouwen al zeer vriendelijk en lieftallig, platachtig van neus en almede wat bruin van vel; hoewel ik er ook gezien heb, die redelijk blank en vrij goelijk van wezen waren. Zij kunnen iemand ongemeen vleijen en zijn ook gewoon hun taal zeer lijmend daarnaar uit te spreken. Haar dragt is mede niet zeer kostelijk noch van veel beslag. De gemeene vrouwen zijn doorgaans met de armen bloot, hebbende een slecht kleedje boven den boezem onder de armen vastgemaakt en onder een vrouwenkleedje, dat niet zeer laag komt. De vermogende vrouwen heb ik Badjo's van zilver laken, zijde, chits, satijn en andere fraaije stoffen met gouden bloemen en zulke onderkleedjes, die kostelijk waren, zien dragen.

Al de vrouwen, groote of kleine, hebben een zeer grooten verwarden bos haar (dat gemeenlijk zeer lang en vet van de kalappusolie en met een knoop opgestrengeld is) op haar hoofd staan; doch zoodanig, dat er gemeenlijk nog een deel van dien bos achter afhangt, dat gansch geen fraaije vertooning doet. Ook geeft het een groot afzien bij ons (hoewel 't bij haar voor zeer mooi geschat wordt) dat zij van hare bobori-smeersels dik en vet bemorst zijn, besmeerende daarmede niet alleen hare lijven, maar ook hare aangezigten, vooral wanneer zij zich gewasschen hebben en hoewel zij zich dikwijls wasschen, zoo zien zij er echter veeltijds uit, dat men haar met geen tang aantasten zou. Nogtans is het een groote eer, wanneer een groot heer zijn bijwijven aan iemand laat zien dansen, op welken tijd zij zeer fraai, gelijk wij elders breeder zullen verhalen, gekleed zijn. Hoewel de Javanen niet minder als dapper zijn, houden zij echter veel van fraaije wapenen. Ik heb er gezien, die niet alleen groote wapen-huizen hadden, maar zelfs allerlei wapenen en ook snaphanen vrij net wisten te maken. Hun voornaamste wapenen zijn krissen, spatten, schilden, lange en korte pieken. Van de eerste soort heb ik er van 18 voeten lang en heerlijk met goud en zilver ingelegd, gezien, hoedanige korte van 6 of 8 voeten mij ook veel voorgekomen zijn. Zij gebruiken ook donderbussen, bassen en snaphanen, sedert zij met de Engelschen en met ons verkeerd hebben; en hoewel er onder hen zijn, die in 't net schieten voor geen Hollander behoeven te wijken, zijn zij echter doorgaans daar zoo veel niet op afgerigt en schieten meest mis, daar zij zeer bloode, kleinhartig en doodelijk bevreesd zijn. De keizer, anders de soesoehoenan genaamd, is de opperste mogendheid van Java. Dit woord, afkomstig van 't grondwoord soehoen, 'tgeen verheffen te kennen geeft, beteekent eigenlijk den verhevenen, hoewel ik verstandige Javanen heb hooren zeggen, dat het de spil des rijks beteekent (1). Van wat vermogen zulk een vorst is, zullen wij zien ter plaatse, waar wij van de zaken van Java handelen. Na dezen volgt een sultan, dat in 't Arabisch niet eigenlijk een keizer (dat zij er nogtans gemeenlijk door verstaan) maar een koning en somtijds ook maar een prins (gelijk zoo de drie prinsen van Tsjeribon genaamd worden) beteekent. Na den sultan volgt de panombahan (die er maar twee of drie in 't rijk zijn, te weten, die van Tsjeribon, Giri en van Madura) en dan de pangerang adepati (dat een prins beteekent, die landvoogd of stadhouder van den keizer is) daarna volgen de verdere pangerangs of wel een radin (dat een konings zoon of prins van den bloede is) een aria, die een jongere broeder des konings en almede van dezelfde rang is, daar men dien eernaam, of aan de broeders of aan de jongere zonen der koningen wel geeft. Immers zoo noemt men nog hedendaags Pangeran Poerabaja, vijfden zoon van den ouden koning van Bantam, die nog op Batavia als een gevangen van staat leeft. Na deze komen de Temanggongs (of bewaarders van 's konings rijks sieraden) rangga's, demangs, ingabeis, de kijay maas, kijay ontol, kijay bagoes, kijay tsjili's en meer dergelijke andere leden van staat, die elkander in rang volgen. Ook is de keizer gewoon aan deze en gene ponggawa's of hovelingen, die iets fraais en groots, tot zijn genoegen, verrigt hebben, in plaats van geld of eenig geschenk, een grooten eernaam te geven, die (volgens der wijze de aloude Oosterlingen) doorgaans 't een of 't ander beteekent en welke groote beteekenissen zijn schatkist niet verminderen en hem niets kosten, hoewel de grooten bijzonder op zulk een eernaam gezet zijn. Dus was de veldheer van soesoehoenan Amancoerat, Sindoe Radja (dat iemand beteekent, die met den koning aan een en dezelfde vrouw gezogen heeft) genaamd. Van dezelfde soort is die van Narang Kasoema, dat is, een gemeen man, die den vorst door aanhuwelijken

(1) Soehoen beteekent verzoeken, bidden. Spijker van de wereld is de vertaling van den naam, dien de vorst draagt, Pakoeboewono.

bestaat. Soeranata beteekent een man, die kloekmoedig is en 's keizers genegenheid kent. Soembarat een dienaar, die onafscheidelijk aan zijn heer gehecht is. Tsjakra de Ningrat, een dien 's vorsten wil volkomen bekend is. Wira Taroena, een kloekmoedig jongeling, en Oerawang, een man, die opregt van hart is. Soera Wikrama. een man, die op een betamelijke wijze dapper is. Mangonoenang, een die zijn heer in alles onderdanig is. Bawa Racsa, de versterker van zijn heer. Djaja Alana, een man, die van zich zelven kloekmoedig is. Wangsanata, een die de vorst voor zijnen broeder erkent. Tsjakra Joeda, een verstandig man in den oorlog. Niti Joeda, de onderzoeker van den oorlog of van den strijd. Niti Nagara, de onderzoeker des lands. Mangkoe Nagara, de bewaarder des lands of van de stad. Tsjakra Nagara (hoedanig een naam de oude Panombahan van Madura, in 1706, gelijk zijn zoon, die hem volgde, die van Tsjakra de Ningrat, dat te voren al vertaald is, voerde) dat is, de overdenker des lands. Soeria Nagara, zoon des lands. Sindoe Praja, de melk der vromen. Wira Soeta en Djaja Soeta, de zonen des kloekmoedigen. Wangsa Soeta, broeder eens kloekmoedigen. Racsa Nagara, de bewaarder des lands, hoewel zij er den bewaarder van 's vorsten huis door verstaan. Soeria Dipoera, de zon, die 's vorsten huis beschijnt. Djaja Nagara, de dappere des lands. Angka Diracsa, dat 's vorsten ligchaam beteekent. Nata Joeda, de bestuurder van den strijd. Poerba Nagara. een die 's lands magt gebruikt. Marta Nagara, de regtvaardige des lands. Karta Nagara, welstand des lands. Djaja Menggala, een man die tot den dood toe strijdt. Wangsa Deridja, een onbevreesde, een dappere in de wapenen, dat van Wira de Ridja in beteekenis niet verschilt. Sina Pati, een veldheer of een hoofd des oorlogs en des strijds. Racsa Menggala, de bewaarder der krijgslieden. Dewa Racsa, de oppasseres der vorstin. Dewa Nata, 's keizers gemalin, die anders ook Ratoe genaamd wordt, gelijk dat in 't algemeen de opperste vorstin in 't rijk, 'tzij er een keizer of een koning heerscht, beteekent. Soera Antaka, een kloekmoedige in de dood. Soera Rana, een dapper uitdager. Dipoe Nagara, of Dipoe di Ningrat, het licht of de fakkel des lands. Danoe Radja, een die vernuftig en fijn van verstand is. Soera Diwangsa, dapperste der broederen. Marta Widjaja de opregste en vroomste. Wangsa Karta, de broeder der ruste. Joeda Nagara. oorlog des lands. Taroena Djaja, een jong overwinnaar of een zegepralend jongeling. Deze en honderd andere eernamen (die wij voorbijgaan) worden aan deze en gene grooten, als zij het verdienen, uitgedeeld en wij hebben er eenige van aangehaald, omdat zij hierna, in 't verhaal der javaansche zaken, voorkomen, die wij dan te beter zullen verstaan, daar wij die anderzins ligt voor eigennamen van zoodanige groote heeren zouden nemen, daar 't nogtans maar eernamen zijn. Het is er nogtans zoo ver van daan, dat deze namen op hen passen, dat wij op zijn plaats zeer klaar zullen bevinden, dat het de lafste en kleinhartigste menschen zijn, die men ontmoeten kan. Behalven de vier groote strandheeren, die van de eerste prinsen des rijks en gemeenlijk den Panombahan van Madura, den prins van Soerabaja, den Adepati Japara en die van Samarang zijn, is er geen zwaarder bediening in 't rijk, als die van den Temanggong Mataram, dat zoo veel als den Baillu of schout van Mataram, of 's keizers stadhouder daar, beteekent, maar dien wij als den eersten dienaar van staat, anders door de Maleijers den Perdana Mantri of 't hoofd der rijksraden genaamd, moeten aanmerken. Deze heer heeft bijna nacht of dag rust, daar zijn oog over alles gaan, hij alles bezorgen en den keizer van alles net berigt geven moet. Omdat nu dit ambt zoo uitnemend zwaar is, neemt het niemand langer dan twee jaren waar en dan wordt hij gemeenlijk tot een van de eerste ambten des rijks, waar hij wat meer rust in heeft, verheven. Echter behoudt hij altijd dien naam (hoewel met wat verandering) en denzelfden rang en 't gebeurt ook, dat een en dezelfde man daar naar die bedieding nog wel eens waarneemt.

In oude tijden plagten onder Java 14 landvoogden te behooren, waarvan er de

keizer 12 onder zich had en waaronder er 5 binnen in 't land en 5 omtrent de stranden, te weten, Tsjeribon (dat toen eenigzins mede onder den keizer schijnt gestaan te hebben) hoewel ik geloof, dat zulks meer uit beleefdheid en vriendschap, dan wel uit eenige verpligting geschied is) Pamalang, Damak, Pati Toeban, Soerabaja en Balamboang, buiten welke ook het eiland Madura onder hen staat.

Deze allen hadden van oudsher (uitgenomen Pati) hun Pangerans of Adepati's, dat is keizerlijke stadhouders, die niets van belang buiten 's keizers weten verrigten mogen. Om nu te bezorgen, dat deze stadhouders hem niet mogten misleiden, heeft de keizer in de hoofdplaats van ieder landvoogdij nog een afzonderlijken stadhouder, die onder dezen niet staat en maar alleen voor een kijk in de pot dient, waarom hij zich ook met de regering des lands niet bemoeijen of den landvoogd de minste kleinigheid aandoen en zich alleen maar mag en moet gelegen laten, om alles wel op te merken en den keizer van alles ten eerste kennis te geven. Zoo was het ten opzigte van verscheiden landvoogdijen en niet hun getal in oude tijden gelegen; doch wij zullen in 't verhaal der javaansche zaken aantoonen, hoe het te dier tijd, toen Amancoerat de Ie aan de kroon kwam, was en hoe 't daar vervolgens mede gegaan, wat er van dat magtig keizerrijk naderhand afgescheurd en hoe er dat eindelijk weêr aangebragt werd, waar dan te gelijk blijken zal, dat er bijna wel driemaal zoo veel zijn. Gelijk nu in ieder landvoogdij zoo een keizerlijk bijzonder stadhouder is, zoo heeft de keizer en de landvoogd, ieder in elke stad, nog een vertrouweling, die van alles, elk aan zijn heer, een net berigt geeft; doch dit is zoo te Japara of te Pati niet, waar men geen vertrouweling van de landvoogd heeft, maar die daar door een keizerlijk groot vriend bestuurd worden, zonder dat daar een tweede is. Ieder stad en voorname plaats heeft ook eenen Sjahbandar (dat is de koning of 't hoofd der stad, zijnde eigenlijk de tollenaar) die onder niemand, dan onder den keizer staat en die van al hun doen en laten aan zekere rijksraden, uitdrukkelijk aan 't hof daartoe gesteld, berigt moeten geven, welke dan den Temanggong van Mataram weêr moeten kennen. Deze groote dienaars van staat plagten in vorige tijden maar een jaar stadhouders te zijn; doch nu zijn zij het meest, ten ware er redenen, om er hen van daan te ligten, voorvielen, voor hun leven. Dit is de reden, dat deze landvoogden in hunne landvoogdijen, door hun minderen met geen minder eer ontmoet worden, dan zij op een slaafachtige wijze, als zij ten hove komen (dat zij zoo veel als mogelijk mijden) den keizer moeten betoonen. Men oordeelt, dat deze vorst in oude tijden bijna 1,000,000 krijgsknechten opbrengen kon; maar ik heb heeren, die de zaken van dit rijk en land in zijn binnenste door en door kenden, hooren zeggen, dat er zoo veel dorpen alom in dit land en zoo oneindig veel menschen in die dorpen zijn, dat die vorst dat getal, als hij uit ieder dorp maar een man of twee nam, zou kunnen opbrengen. Ik moet daar echter bijvoegen, dat ik in die tijd, toen ik in 1706 op Java's noord-oostkust predikant in 't leger van de E. maatschappij was, gezien heb, dat Soesoehoenan Pakoebowana geen 24,000 mannen (die hij volgens 't versprek bij ons leger voegen moest) heeft weten bij elkander te zamelen, dat alleen zijn slappe regering te wijten was. Al de Pangerans, Radins, Temangons en andere Kijaij Gede's of groote heeren moeten dagelijks, uitgezonderd op de dag van de godsdienst, zijnde Vrijdag, 's morgens ten 9 ure ten hove verschijnen en daar zoo lang, tot de vorst te voorschijn komt en anders, 'tzij hij buiten komt of niet, tot 12 ure blijven wachten. Niemand is hiervan vrij, tenzij hij ziek is en daarvan berigt geeft, of stelt met af te wachten, dat hij geroepen en er niet gevonden wordt, zijn leven in de waagschaal, daar dit door den keizer, alsof zich zulk een van onder zijn opperbestuur afzondert en zich tegen hem aankanten wil of iets kwaads in den zin heeft, aangemerkt wordt. Geen heer, hoe groot hij te voren ook was, mogt in oude tijden iemand ter dood brengen en men zal dat ook nog niet doen; maar hem wel vangen en naar

't hof zenden. Echter werden er wel veel stilletjes om hals gebragt, zonder dat hij juist weet wie dat gedaan heeft. De vorst gaat gemeenlijk driemaal per week buiten zijn hof. Eens, om met zijn grooten te raadplegen, dat hij op dezen of genen dag naar zijn zin doet, eens, om regt te doen en in de vierschaar over de misdaden des lands te zitten, dat Donderdags geschiedt en eens om te paard te rijden en met zijn grooten een spiegelgevecht te houden, dat weleer 's Maandags, hoewel het in oude tijden ook wel 's Zaturdags gedaan werd, gelijk nu weêr geschiedt. Maar om geen redenen zal hij op den Vrijdag eenige zaken van staat, al waren zij ook van nog zulk gewigt behandelen.

Wat nu de zaken des geregts betreft, die worden niet zeer streng behandeld, hoewel alles bijna van 's keizers wil en oogwenk afhangt. Eer de keizer in dien raad komt, is er een schrikkelijk geraas van gongen en tifa's (of trommels) omtrent de geregtszaal, dat echter alles, zoodra de vorst verschenen is, op zijn afzonderlijke plaats, waar hij al de beraadslagingen der regters aanhoort, ten eerste ophoudt, zonder dat men 't minste geluid meer verneemt. De gevangenen, die dan op een plaats gebragt worden, waar hij die gemakkelijk zien kan, worden op een zeer wreede wijze behandeld. Men sluit hen in een blok, dat om den hals niet alleen, maar ook zoodanig over de schouders en armen gaat, dat zij die niet roeren kunnen, waarbij somtijds nog wel een blok aan de beenen volgt, dat zoo geschikt is, dat zij maar even gaan en onmogelijk overeind staan kunnen. Zoo worden zij, als zij voor den keizer gebragt worden, als honden tegen den grond geworpen, zonder dat zij zich roeren of iets zeggen durven, antwoordende maar op 'tgeen hen gevraagd en dat dan den keizer, die er pas 30 of 40 treden af is, door een schout of bedienden gedurig te kennen gegeven, gelijk zoo een misdadiger ook gelegenheid verleend wordt, om zijn zaken te verdedigen, mits dat hij al 'tgeen hij zegt, ook bewijzen kan; want anders wordt hij ten eerste tot zoodanige straf verwezen, als hij volgens 's lands wetten of wijze, hoewel zulks meest van 's keizers wil afhangt, verdiend heeft; maar zoo de getuigen van zijnen aanklager ook valsch bevonden worden, zoo staat het zeer slecht met dezelve en de aangeklaagde wordt op vrije voeten gesteld. Eerdieverij, overspel met een getrouwde vrouw, huisbraak, verraad, kwaadaardig van den vorst te spreken, zijn misdaden, die zonder genade met de dood gestraft en waarover sommigen gesteenigd, anderen onthoofd, ook wel gevild of gekrist worden. Zoo iemand betrapt wordt op een anders huis te beklimmen en met diens slavin te boeleren, die wordt een slaaf van dien heer, wiens slavin dit is, indien hij een vrij persoon is. Verder oordeelen zij hoererij onder vrije lieden geen zaak van belang, nog eenige straf waardig te zijn. De prinsen van den bloede wordt somtijds ook wel toegestaan met een kris in de hand een tijger te bevechten. Overwint hij dien, zoo behoudt hij 't leven. Zij weten van geen beul of scherpregter maar gebruiken veel den olifant in deszelfs plaats, die de meeste misdadigers ombrengt, ze in de lucht werpt, op zijn tanden vangt en te pletteren trapt. Velen worden ook voor de tijgers geworpen: allen te zamen onmenschelijke strafoefeningen en die bij ons niet bekend zijn. Als de keizer buiten verschijnt, om over zaken des rijks met zijn grooten te spreken, zijn zijne raden gewoon met een diep stilzwijgen eerst te hooren wat hij zegt en hoe hij deze en gene zaak gaarne gedaan had, waarop zij allen ten eerste maar Ingge, dat is, ja, 't is zoo, of dat regt, dat moet zoo wezen, zeggen, zonder dat een van allen hem ergens in durft tegenspreken, of zoo dat iemand doet, die wordt op een oogwenk en in een oogenblik uit de wereld geholpen en al was hij nog zoo groot, gekrist. In zoo verre dan wordt die bij hen de verstandigste gerekend, die den keizer meest weet te vleijen en zich 't best wacht, om hem te mishagen. Het is de gewoonte niet alleen aan 't hof, maar ook in alle steden, waar pascebanen zijn, die er alle Maandag (die zij Hari Itsneen of den tweeden dag noemen) in de pascebaan niet alleen

te paard gereden, maar ook met de speer spiegelgevechtswijze gevochten wordt. Dit plagt in oude tijden de algemeene dag, zoo wel van den keizer, als van de andere grooten te zijn; doch nu is de Zaturdag 's keizers rendag en op die dag mag dat niemand anders doen. Daar verschijnen dan aan 't hof wel 500 of 600 ridders, ieder met een fraai paard (daar zij groot werk van maken) met een fraaijen Javaanschen zadel en aan wederzijden ronde schilden, voor korte stijgbeugels, en op hun best uitgedoscht, dat is 't haar wel met olie besmeerd of met bloemen bestoken en 't lijf wel met sandelhout gewreven. Alwaar niet alleen lieden van staat, maar ook de grootste heeren van 't land, ja de keizer zelf met zijn broeders en zonen gewoon zijn te komen, zoowel om dat vermakelijk werk aan te zien, als om zich èn in 't renperk èn in die strijden te oefenen, dat hij dan ook gemeenlijk met deze en gene prinsen van den bloede of met een van de grootsten des rijks onderneemt. Al de Grooten, die daar komen, laten ook hunne Tifa's en Gongen brengen, die er derhalve in een groot getal zijn, buiten welke de keizer de zijnen nog afzonderlijk heeft. Deze Gongen worden zeer zacht, totdat de vorst te voorschijn komt, geslagen. Het eerste dat men dan doet, is te zien, of hij een Tulband of een topje op heeft, dat ieder aanstonds mede, om van den keizer daarin niet te verschillen, navolgt. Daarop is er een geraas van al die Gongen en Tifa's tegelijk, met zulk geweld en afgrijsselijk sterk gerammel, dat er in de gansche pascebaan niet 't minste onderscheiden gehoord kan worden. Dan rijdt de vorst de pascebaan eerst rond met een groot getal ridders, die allen te zamen den toom aan een haak tegen hunnen buik vastgemaakt en in ieder hand een stompe lans, vooraan met een pop bewonden, voeren, besturende het paard (schoon 't in een volle ren loopt) met een korte toom aan hun lijf en met de knieën, aangezien zij meest zeer vast te paard zitten. Als nu de vorst of een ander na hem iemand uitgedaagd heeft, vervolgt de uitgedaagde zijnen uitdager, hem van achteren, op de lengte van een lans, inrijdende, doch de voorrijder of uitdager, mede wel afgerigt, weert den vervolger niet alleen af, belettende hem zoo na, dat hij hem een stoot zou kunnen toebrengen, te komen, maar brengt hem van achteren ook wel steken toe. Nadat zij nu dus aan 't einde van de renbaan gekomen zijn, keert zich de uitdager en ook de uitgedaagde om en dan wordt de laatste even zoo door den uitdager, als de verweerder te voren, vervolgd; en dikwijls in vollen ren zoodanig dat hen het topje van 't hoofd vliegt, getroffen, ook gebeurt het wel (doch zelden en dan is er een groot gelach) dat zulk een ridder van zijn paard aftuimelt. Zij zullen ook altijd, zoo veel mogelijk, met lieden, ten naastebij van hun jaren, en nooit ouden met jongelingen strijden, aangezien zij dit beneden hunne waardigheid achten. Niemand kan, zoo ras de keizer verschenen is, uit de pascebaan komen of om geen reden weêr naar buiten geraken, daar zij rondom door een sterke wacht bezet is, die last heeft op lijfstraf een mensch buiten te laten, maar die aanstonds te sluiten met zware hekken van djatihout, buiten welke wel 20,000 soldaten met pieken en snaphanen (die zij nu almede gebruiken) naauwkeurig op alles passen, opdat er niet de minste wanorde voorvallen en niets des keizers vermaak stremmen mogt. Zoodanig nu wordt er van 4 uur na den middag tot 6 ure of tot 't vallen van den avond gerend en gestreden, en dan gaat de vorst daar ergens omtrent en al de grooten in een halven kring wat van hem afzitten, houdende allen hun lansen omhoog; daar hij dan nog eenigen tijd met hen over 't voorgevallene in de renbaan spreekt, waarna hij òf weêr naar zijn hof keert òf ook wel eenige van zijne grooten daar heerlijk ter maaltijd onthaalt, dat een groote eer voor hen is. Ik zal er hier niet meer van melden, daar wij elders van hun rennen, zoo als ik het zelf gezien heb, breeder zullen spreken.

Het verdient de grootste verwondering dat de gansche binnenwacht des keizers niet dan uit vrouwen bestaat en dat er in dat hof 's nachts geen man, dan de keizer al-

leen, onder zoo veel wijven is, die geoordeeld worden wel een getal van 10,000 uit te maken. Deze zijn niet alle zijne wijven of bijwijven, maar worden meest tot dienst derzelve, om al het noodige tot hare en zijne hofhouding te verzorgen, gebruikt. Van dezelve liggen er 3,000 rondom en langs de groote muur van 't hof, om die te bewaken en te beletten, dat vrouwen uit het hof zich door list naar buiten begeven en ook geen mans, als op 's keizers last, inkomen. Dit zijn meest oude vrouwen, die ook allen de poorten en de ingangen der afgeslotene vertrekken bewaren. Over al deze vrouwen zijn gemeenlijk 2 opperste bestuursters, die Njay Maas en Njay Tsjela genaamd worden. Buiten deze 3,000 oude zijn er nog omtrent 3,000 middelbare jonge vrouwlieden, die maar alleen op 's keizers gemalinnen en bijwijven passen. Deze staan mede onder die 2 oude oppervrouwen, voor zoo ver het verlof van naar buiten te mogen gaan, betreft; doch verder niet. Behalven deze zijn er nog wel 4,000, die maar alleen tot deze en gene handwerken van spinnen, weven, borduren, naaijen, schilderen en ook in de combuizen of keukens des keizers gebruikt worden; hoewel zij ook hare beurten en tijden hebben, om uit te mogen gaan. Daarenboven heeft de keizer nog 400 van de schoonste vrouwlieden, die er in 't gansch eiland te vinden zijn, van welke, gemeenlijk uit 's lands eerste geslachten gekozen, hij 4 wettige vrouwen trouwt. Ieder van deze heeft nog 50 of 60 van zijne bijwijven onder zich, die hij, naar zijn welgevallen, dan bij zijn eene en dan bij zijn andere gemalin plaatst. Hij heeft er ook eenige, die hij meer als alle zijne wijven bemint en die hij derhalve onder eenige andere oude vrouwen, waar hij gerust op is, stelt, waar benevens hij nog 150 of 200 maagden heeft, die hij dagelijks in het behandelen van de wapenen, in 't dansen, zingen, spelen, enz. oefenen doet, van welke hem, als hij uitgaat, altijd ten minste 30 stuks vergezelschappen. Vier derzelve voeren pieken en zijn gewoon, waar hij ook is, aan zijn zijde te zitten. Zestien met roers gewapend, bezetten hem van achteren en van ter zijde. De 10 anderen dragen hem zijn waterkruik, tabak, pinangmatje, een brandhout, zijn reukwerkskassen, zijn muilen, schrijfgereedschappen, zonnescherm en wat dies meer is, na, zittende met het aangezigt naar hem toe, gelijk die andere 20 van hem afgewend zijn, om er op te letten, dat niemand den keizer oneerbiedig aanzie en hem niets kwaads genake. Deze neemt hij zelden tot zijn bijwijven, hoewel zij mede van de schoonste des lands zijn; doch hij schenkt zulk een wijf wel aan dezen of genen groote, dat een groote eer, gelijk zulk een wijf ook niet weinig moedig en trots daarop is, verzekerd zijnde, dat haar man haar nergens in, zoo lang die keizer leeft, zal verongelijken, ten ware hij 's keizers gramschap en ook de hare wilde afwachten.

Indien de keizer ergens over rouw dragende, zijn haar afschrappen laat, wordt dit alom bekend gemaakt, ten einde een iegenlijk boven de 16 jaren dit navolge. Indien 's keizers spions iemand, die dit niet opvolgt, ontmoeten, wordt vooraf al zijn goed geroofd. Daarna villen zij hem al 't vel boven zijn ooren met haar en al weg, zoodat het gansch bekkeneel bloot staat, latende hem zoo henen loopen. Vele zijn daarvan gestorven, hoewel er ook eenige van opkomen. Somtijds doet hij zulke lieden wel tot aan de ooren toe in een ketel met ziedende olie, totdat al 't haar van hun hoofd gezengd is, zakken. Of ook wel een gloeijende ijzeren muts op de kop zetten, dat hen 't brein er doet uitsnerken en aanstonds dood blijven. De vrees voor deze straf maakte, dat zij hem allen ten eerste gehoorzamen. Zoo zijn er veel dingen, waarin zij hem blindelings moeten navolgen. Zoo de keizer geen tabak (een soort van drank), brom (een soort van tabak met amfioen gemengd), madat, of wat dies meer is, drinkt, zoo mogen zij dien ook niet drinken. Hoe nader dan bij het hof hoe ongelukkiger en dan heeft het een bergboer beter, als de grootste prins van 't rijk, daar die zoo net niet kan bespied worden. Niemand in 't gansch rijk mag geel dragen of de gele verw ge-

bruiken, dan alleen de keizer, wiens brieven ook altijd in geel zijden zakjes gedaan, in een schotel, waarover een geel zijden kleed is, gelegd en onder zulk een zonnescherm gedragen worden. Die dit gebod overtreedt, is een man des doods. Geen vorst in Indiën, die gewoon is onze gezanten zoo veel eer aan te doen, als deze keizer. 's Keizers dochters kunnen hier nooit aan de kroon komen; doch haar mans, schoon voor hun huwelijk geen prinsen van den bloede geweest zijnde, worden echter Radins, dat is, prinsen van den bloede, genaamd en gemeenlijk met hooge ambten begunstigd. 's Keizers inkomen bestaat meest uit de hoofdgelden. Ieder man hoofd voor hoofd, die getrouwd of bejaard of weduwenaar is, of eenige plantagie onderhoudt, moet jaarlijks aan hem 12 stuivers opbrengen, 'tgeen door den grooten rijksbestuurder (die ook veldheer en uitvinder van alle verdere of nieuwe inkomsten is) bijeen gezameld wordt. Nevens dien heer zijn er nog drie andere grooten in 't rijk, die bijna alles naar hun welgevallen besturen, latende den vorst zich maar met zijn wijven en de jagt verlustigen. Behalven de verdere medebestuurders, te voren door ons reeds genaamd, zijn er ook veel Omboels, Loera's, Jajaksa's, Patinggi's en Baboekoels, zijnde hoofden van steden en dorpen, naar dat dezelve groot of klein zijn. Bovengemeld hoofdgeld moeten de onderdanen voor hem nu en dan deze en gene hofdiensten doen en somtijds ook wel de tienden van hunne vruchten geven. De pachten en tollen langs de rivieren en stranden, brengen hem mede fraai geld op, daar hij overal tolhuizen heeft, van welke gemeenlijk een Chineesch tollenaar is. Dewijl nu de Chinezen en alle andere volken, uit kracht van een verbond met de Soesoehoenan gemaakt, onder de E. maatschappij behooren en buiten weten van dezelve geen pachten mogten aanvaarden, zoo wordt hen van de rijksbestuurder uit naam des Soesoehoenans een pachtbrief gegeven, inhoudende hoeveel geld hij jaarlijks aan dien vorst voor de zeetol betalen moet. Hieruit nu kunnen wij zeer net dit inkomen narekenen, dat omtrent 50,000 rijksdaalders in 't jaar komt te bedragen, waarvan de volgende lieden en plaatsen ruim het zesde deel opbrengen. Samarang en Calligawe, Damak, Gresik, Japara en 't dorp Tedoenang, Soerabaja, Tagal, Cidajoe, Rembang, Goemoela, Caliwongoe, Candål, Torrabaja, Pareredesi, Wallahan, Brehan en Soerawidadi. De verdere kreeken, bogten en rivieren te noemen, waar hij pachters heeft, zou te moeijelijk wezen, daar er veel zijn, die maar 10 rijksdaalders in 't jaar opbrengen. Ook kan niemand pachter worden, zonder dat er een geschenk vooraf gaat, dat mede al veel opbrengt. Wat hij binnen 's lands heeft, is niet wel na te rekenen, omdat hij altijd arm schijnen wil. In vorige tijden plagten hier veel kleeden getrokken te zijn; doch nu behelpen zij meest met hun eigengeweefde kleeden. Lasten vallen hier zeer weinig en van vestingen te maken weten zij niet, zoodat zij daaraan geen onkosten ter wereld hebben. Ook niet aan 't krijgsvolk, dat zich zelven verzorgen moet.

Wat nu deze volkeren in zich zelven, en hunnen inborst (van welke wij al eenigzins gesproken hebben) aangaat, zij zijn doorgaans zeer haast geraakt en wraakzuchtig zonder ooit te willen verzoenen, waarin zij den besten Italiaan niet toegeven. Van dit laatste zag men een duidelijk geval op een prachtige maaltijd, die Manganone, een magtig rijksraad en Temanggong van Pati, bij 't leven van den keizer Amangcoerat aan den heer Durant, opperhoofd van Java, in 't laatste van 1699 en aan verscheiden andere Hollanders gaf. De maaltijd was zeer prachtig, waarover dit opperhoofd hem maar een kleine steek zeer onvoorzigtig gaf. Hij sprak er geen een woord op; doch betoonde, schoon hij wat mank ging, dat het hem aan 't hoofd niet schortte. Hij bezorgde (ziet eens hoe ver hunne wraak gaat) dat geen van de Hollanders van tafel ging, die niet vergeven was. Zij kwamen allen wel thuis; doch konden, hoe vriendelijk hij afscheid van hen nam, echter wel voelen, dat zij 't spek weg hadden. De heer Durant stierf kort daarna en ik heb er eenigen van gesproken, die na twee jaren daar-

van meenden te sterven, hoewel zij dien dans (daar al de andere aan geborsten zijn) nog gelukkig ontsprongen. Men ziet hieruit klaar, dat zij ook groote vergiftigers zijn; en dat men zich wachten moet van hen kwalijk te bejegenen, aangezien zij niets ter wereld kunnen verdragen. Het beste van hen is, dat zij elkander nooit schelden. Het hoogste, dat de kinderen zelf tegen elkander zeggen, is gij ongelukkige. Het zijn madat-rookers en amfioen-eters bij uitnemendheid, meenende dat dit hen dapper in den oorlog en sterk bij de vrouwen (daar zij toch zeer op vernikkerd zijn) maakt. Men zal dit ligt gelooven, als men maar verneemt, dat Java alleen 350 pak amfioen, ieder van 136 kati, hoewel zij bij de E. maatschappij 155 kati doen, 's maands verteert, daar de E. maatschappij jaarlijks maar omtrent 1,000 pak bekomt. Echter heeft men sedert den oorlog een merkelijke verslapping op dit eiland in den aftrek vernomen, omdat de Javaan geen pitjes meer vinden kon en zijn doosje ledig was. De groote Oost, Macassar en Bantam, schoon het zeer streng door den laatsten koning verboden is, trekt mede veel, doch dat kon op verre na bij Java niet halen.

De prinsen en grooten onder hen zijn door de bank niet alleen trotsch en moedig, maar voeren ook grooten staat, hebbende gemeenlijk een bijzondere groote sleep achter zich: behalven hun lijfwacht van schoone lange pieken met zilver beslagen, zijn nog deze lieden in hun gevolg: een met een piek van staat, die met goud of zilver ingelegd is; een met een kuspidoor of spuwpotje; een met een matje, om op te zitten; een met een riet, om tabak uit te rooken; een met een kalappusdop met goud of zilver beslagen, om er tabak of bongkoezen (dat is tabak in bladen opgerold) in te leggen; een met een brandend hout, om de tabak te ontsteken; een met een pinang doos met pinang; een met een schild; een met een zwaard; een met een gorgelet met goud of zilver beslagen, om drinkwater bij zich te hebben. Bij alle welke sommigen nog een muilen- of tsjeripoe-drager, nevens verscheiden anderen voegen.

Daar ziet gij het voornaamste, dat er van het eiland Java Major of Groot Java te zeggen valt, waarmede wij veel zaken voor het oog der wereld bloot gesteld hebben, die te voren nog onbekend waren.

Wat nu de javaansche taal belangt, zij is of de hof- of de gemeene taal, die zeer veel van elkander verschilt. Zij is zeer rijk, zoodat ieder zaak verscheiden en sommige wel 10 namen van een en dezelfde beteekenis hebben, hoewel hier of daardoor eenigzins onderscheiden. Bij voorbeeld, sari beteekent slapen en toeroe mede; doch 't laatste werd niet als van een vorst; doch 't eerste nooit anders, als van geringe lieden, gebruikt (1). Zij spreken hun taal zoo uit, als zij geschreven staat, doch 't geluid van de a uiten zij bijna alsof het een grieksch o mega of een dubbele o was, zoodat zij djoopooroo in plaats van djapara zeggen. Ook staan zij doorgaans zeer lang op de tweede syllabe en spreken die zeer lijmende uit. Zij zijn ook gewoon van de linker- naar de regterhand te beschrijven, Zij hebben 20 letters, die ieder een bijzondere tongval uitmaken, maar door zekere kromme streepjes of trekken, die 11 in getal zijn, tot klinkers worden gemaakt, waardoor die letter dan een geheel anderen klank krijgt. Hunne brieven worden gemeenlijk in bladen tusschen een gespleten bamboes gestoken en op 't hoofd gedragen. Om eenigzins over taal te kunnen oordeelen, hebben wij de moeite genomen, om 't Vader Ons in 't Laag en Hoog Javaansch over te zetten en 't met een duitsche letter er bij te voegen.

---

(1) Saré is slapen, *van den vorst;* toeroe in de volkstaal; tilem in de beleefde taal.

HET VADER ONS IN HET LAAG JAVAANSCH

Met het Nederduitsch van woord tot woord er onder.

Bapa manira kang ana ing surga aran pakanira dadi elapïénno.
Vader onze die zijt in den hemel, name uwe werd geheiligd.
Säéder pakanira ditakani. Sakárpe pakanira dadi ing lemmà kája ing surga.
koninkrijke uwe kome. wille uwe geschiede op aarde als in den hemel
Redjékki manira kang sadina dina wehána dina iki marin manira.
voedsel ons dat van ieder dag geeft heden aan ons.
Ambi kalíman máring manira dósa manira kája manira kaliman maring sidji sidji
Ende vergeeft aan ons zonden onze als wij vergeven aan een iegelijk
wong kang salah maring manira.
persoon die zondigen tegen ons.
Ambe adja gáwa manira ing padjadjalan, tap i oetsolenno manira bari pada sangala.
Ende niet leid ons in verzoeking maar verlost ons van den booze.
Sebab säédar poetar ambi kalaar ambi kamoeliaan kagoengan gústi táka
want het Rijke ende de kracht en de heerlijkheid toekomende (den Heere of u)
ing awet. Amien.
tot in der eeuwigheid. Amen.

HET VADER ONS IN HET HOOG JAVAANSCH

Zoo als men aan 't Hof spreken zou.

Râma kohóela kang waantang ing surga. Wásta andíka dadi elapienno.
Vader onze die zijt in den hemel naam uwe werde geheiligd.
Sadjáman andíka dirawóëi, karsa andika dadi ing lemma kaja in surga.
Koninkrijk uwe kome, wille uwe geschiede op aarde als in den Hemel.
Redjékki kahóela kang sadíentan díentan njoekani díentan poniki maring kahoela.
voedsel onze dat van ieder dag geeft dan deze aan ons.
Ambi póentan máring kahóela dósa kahóela kája kahoela poéntan máring
Ende vergeeft aan ons zonden onze als wij vergeven aan
sanoenggil noenggil titíang kang salah máring kahoela.
ieder . . . . . persoon die zondigd tegen ons.
Ambe sámpon bákta kahóela ing patsjóban; tapi oetsjolákan kahóela bári páda sangáwon.
Ende niet leidet ons in verzoeking maar verlost ons van den boozen.
Sebáb sadjáman, bari kowása, ámbi kamoekten gusti kagoengane takà ing
want het Rijke, ende kracht, ende de heerlijkheid, den Heere toekomt tot in
awet. Amien.
eeuwigheid. Amen.

Daar zijn er die loochenen, dat er hoog en laag Javaansch is, maar behalven dat wij hieruit toonen, hoe veel de eene taal van de andere verschilt, zoo kan men dit, om er te sterker van overtuigd te zijn, ook zeer klaar uit het verhaal van zekeren Javaanschen tolk bespeuren, dat wij onder 1686 bij voorval van den dood van den heer Tak hierna voorstellen, waar men ziet hoe de keizer tegen zijn grooten in een taal sprak, die voor de gemeene man (zoo die tolk daar zelf zegt) onvertsaanbaar was.

TWEEDE BOEK.

Eerste Hoofdstuk.

De zaken van Java. Oorsprong des naams. Door wie dit eiland eerst ontdekt is. Tijdrekening der Javanen wegens de bevolking van dit eiland. Vaart derzelve van oudsher op andere landen. Bewijzen, dat op Madagascar moeten geweest zijn. Ook op Choromandel en andere kusten van Indiën. Nadere aanmerkingen over het woord Djawa. Waaruit blijkt dat de Javanen eerst na de verovering van Sumatra het eiland Madagascar schijnen bevaren te hebben. Pantsoer als de koopstad, waar de stapel der beste kamfer was, beschreven. Nader bevesting van 't vorige. Met aanwijzing dat Sumatra in 1248 door de Javanen veroverd is. Koblay overwint omtrent 1278 Java, of iets er van. Marcus Paulus de Venetiaan is in 1280 hier geweest. Wat hij van Java Major en van Sumatra of Java Minor en wat Hieronymus van St. Steven in 1570 van Java zegt. Berigt der Javanen zelf van dit eiland. Het getal der koningen van ouds hier en derzelver namen. Sjeich Ibn Moelana komt in 1406 op 't land van Tsjeribon. Die door de vorsten van Damak en Padjang bezocht en zeer ervaren bevonden wordt. En daarna de vorsten van Galoh en Padjadjaran bekeerde en zich onderwierp. Hetwelk de vorsten van Damak en Padjang goedkeurden. Die door Ibn Israel tot sultans verheven, gelijk zij hem als Soesoehoenan voorgesteld en de stad Tsjeribon voor hem gebouwd hebben. Zijn huwelijk en veroveringen. Oude gedenksteen op Padjadjaran. Zijn dood, zonen en hunne rijken. Zijn graf te Tsjeribon. Die van Tsjeribon zijn geen onderdanen des keizers van Java. Geslachtrekening der prinsen van Tsjeribon. IJdele roem van Java op hunne kroon en afkomst. De regte waarheid van deze kroon en van wie hun geslacht begin genomen heeft. Namen der keizers van Java.

Nadat wij dusver 't eiland Java beschreven hebben, gaan wij nu over, om de zaken en aloude geschiedenissen van dit eiland en van deszelfs keizeren, mitsgaders de merkwaardige gevallen, die zich van tijd tot tijd daarin opgedaan hebben, van de oudste tijden af, zoo ver ons dat mogelijk is, op te halen. Het eiland Djava en de Djavanen voeren hun naam naar zeker graan, niet Java, maar Djawa genaamd, dat van gedaante en smaak even als gerst (of zooals sommigen willen, als gierst) was, waaruit dan zeer ligt te beseffen is, dat men dit land niet Java, maar Djava of Djawa behoort te noemen. Dit graan plagt hier zeer veel te vallen en de vreemdelingen, die hier om 'tzelve kwamen, hebben naderhand na 'tzelve ook dit eiland en de inlanders, den naam van Djava en van Djavanen gegeven. Anderen zijn van oordeel, dat dit zoo gewild graan naar dit eiland zoo genaamd zou wezen; doch volgens het getuigenis der verstandigste Javanen, is het eerste veel waarschijnlijker. In die tijden moet men weten, dat de rijst en andere voedzame granen bij dit volk onbekend of ten minste zeer schaars te vinden waren, weshalve zij toen ook meest van dit graan bestonden. Die van Borneo schijnen dit eiland eerst ontdekt en 't naar dit graan genoemd te hebben. Dit blijkt klaar, omdat in de bogt van Rembang, pas beoosten Japara, aan de Borneërs (die allereerst met hen hebben beginnen te handelen) toegestaan is een gehucht van huizen op te slaan, om, zoo lang zij daar handel dreven, hun verblijf te houden, waar naar toe dan, zoo als

de Javanen zeggen, dit graan van alle gewesten van dit eiland gevoerd en tegen kleeden verruild werd. Dit gehucht werd naar dit graan van ouds Djawana, doch werd nu bij verbastering Jawana, even eens gelijk DJava nu Java (om de gemakkelijkheid) genoemd en dit Jawana is metter tijd een stad van aanzien geworden. Men heeft dit graan ook in Amboina op 't eiland Boero, waar 't Ottong genaamd werd en 't is zeer waarschijnlijk dat het van Java daar gekomen is, gelijk zij meer andere dingen te voren daar onbekend en nu nog met hunne Javaansche namen genoemd, (als halawan, goud, salaka, zilver, Adjaran, een paard, mendjangan, een hart en wat dies meer is) daar gebragt hebben.

De Javanen rekenden in 1697 uit, dat dit eiland toen al 1621 jaren door hen bevolkt zou zijn; doch op hun tijdrekening is geen staat ter wereld te maken, gelijk zij daar niet de minste reden van weten te geven. Hoe ver zij die met eenigen schijn van waarheid weten aan te toonen, zullen wij, wat verder gekomen, net aanwijzen.

Dat deze volkeren van oudsher al op de Molukkos en naar Banda en Amboina gevaren hebben, is in 't beschrijven van die landvoogdijen met de jaren al aangewezen, gelijk zij, zoo door hun vaart, als door 't invoeren van de Mohammedaansche godsdienst (sedert 1510 van daar in die landen overgebragt) en door hun grooten handel, vooral in specerijen, een grooten invloed op die 3 landvoogdijen en op al de eilanden, daaronder behoorende, metter tijd bekomen en al lang behouden hebben. Het is zeker, dat zij van ouds ook het eiland Madagascar moeten bevaren hebben, daar men in de gemeene Javaansche en Madagascaarsche, gelijk ook in de gemeene Ambonsche taal veel woorden en getallen, die zuiver Javaansch zijn, ontmoet. Ten ware men stellen wilde, dat de Madagascaren (even als de Amboinezen) ook op Java wel geweest zijn. Dat men in Amboina gansche geslachten, van Java oorspronkelijk, vindt, hebben wij in dat van Pati Toeban, die in 1510 naar Java trok, om de Mohammedaansche godsdienst van daar te brengen en in meer andere aangewezen. Ook zeggen die van de kust Hitoe van Giri oorspronkelijk te zijn, om welke reden zij ook van zeer oude tijden af met hen vriendschap onderhouden en in tijden van nood ontzet van hen gekregen hebben. Het is buiten twijfel, dat die van Amboina en Madagascar elkander nooit bezochten, en dat zij echter zamen veel woorden van een en dezelfde beteekenis in hunne taal vinden, die tegelijk groote overeenkomst met het Javaansch hebben, waaruit men met reden vaststellen mag, dat de Javanen op Madagascar en de kusten van Afrika en Arabia al van ouds moeten gevaren hebben. Indien men de beschrijving, door den heer Flacourt van dat eiland, in 1661 uitgegeven maar naziet, zal men bevinden, dat de taal van Madagascar met een goed deel Javaansche en Maleische woorden doormengd is. Flacourt spreekt wel eigenlijk van hunne vaart op Madagascar niet, stellende dat de Arabieren en die van 't Roode Meer de waren der Javanen eerst van de Afrikaansche kust haalden en die dan daar aan de Madagascaren kwamen venten; maar Joan de Barros, een zeer geloofwaardig Portugeesch schrijver, heeft hiervan al voor 100 jaren een net en waarachtig berigt gekregen, die in een van zijn *Decades* zegt, dat de vaarten der Javanen zich in oude tijden aan alle kanten zeer ver en zelfs tot aan Madagascar uitgestrekt hadden, 'tgeen hij bij overlevering of van de Javanen, of wel van de Madagascaren zelf, kan ontvangen of wel op dezelfde gronden, van de overeenkomst dier talen, gelijk wij nu doen, kan gegist en vastgesteld hebben. Men krijgt te grooter grond om dit te gelooven, wanneer men eens aanmerkt, dat de Javanen buitendien met hunne jonken ook op andere vergelegene kusten, te weten, op die van Malacca, Choromandel, Ceylon, Malabar en 't overige van Indiën, maar buiten alle tegenspraak, sedert de komst van Ibn Moelana, den Arabier en grooten grondvester van de Mohammedaansche godsdienst alhier, ook op Arabia hebben gevaren, dat zij

meest schijnen gedaan te hebben, nadat zij zich van 't eiland Sumatra en van de maleische kust meester gemaakt en aldus, bij 't bezit van beide de straten, van Sunda en van Malakka, genoegzaam de sleutel van den ganschen handel van 't oosten en 't westen (dat zij boven- en benedenswinds noemen) bekomen hebben. Het is zeker, dat zij op Choromandel. en Malabar geweest zijn, aangezien de hooge of hoftaal der Javanen (gelijk mij uit een brief van den taalkundigen heer de Jager blijkt, behalven dat ik dit zelf ondervonden heb) wel drie vierde uit sanskritsche of brachmanische en ook ten deele uit veel malabaarsche woorden bestaat; behalven dat zij ook met zeer veel Decansch (dat de oude indische, gelijk sanskritsche heilige taal is) bevonden werd doorspekt te zijn. Om daarvan maar een klein bewijs te geven, als de Javanen 't kaleatoerhout (een soort van rood sandelhout, gelijk aan de naam te zien is) willen noemen, geven zij de naam van rakta tsjindanam, dat in de sankritsche taal eveneens genoemd werd en in welke taal dit, naar de letter, rood of eigenlijk bloed-sandelhout beteekent. En in de oude decansche taal werd dit maar met een kleine verbuiging (die geen verandering in de wortelletteren geeft, dat de kenners van de oostersche talen en van de arabische letter ten eerste ook wel kunnen merken) reket tsjindanam, met een en dezelfde beteekenis genaamd. Het woord djawa zelf is een sanskritsch woord en beteekent in die taal gerst. Het is ook zeker, dat de Javanen de oude heidensche godsdienst, die, voor 't invoeren van 't Mohammedisdom, onder de madjapaitsche vorsten plagt stand te grijpen en ook nog in veel gewesten van Java gevonden werd, van de kust van Choromandel gebragt, en dat zij de opper-goden van die landen, Brama en Eswara, godsdienstig geëerd hebben en op sommige plaatsen nog eeren. Behalven dit hebben zij ook een groot deel van de eigen letter, die zij gebruiken, van de Malabaren en van de sanskritsche letter ontleend. Het verdient ook zijne opmerking, dat dit eiland Djawa, dat is, gerst genaamd in ouder tijden Djabadi of Jabadiu geheeten werd, dat Ptolomeus en andere landbeschrijvers, in 't Grieksch Jabadioe uitgedrukt en daar bijgevoegd hebben, dat dit woord Hordei Insula, dat is, het Gersten-eiland, beteekent, een nette vertaling van dit woord, daar (gelijk wij even zeiden) Djawa, in 't Sanskritsch, gerst, en Diu, in de indische of decansche taal, een eiland beteekent. Al 'twelke ons vorig zeggen krachtig bevestigt. Dat nu de Javanen, eerst na de verovering van Sumatra en de naburige landen, hunne vaart zoo ver hebben beginnen uit te strekken, stel ik daarom vast, omdat het Javaansch, in de madagascaarsche en andere talen ingeslopen, met zeer veel en met meer Maleisch vermengd voorkomt, dan wel in de gemeene javaansche taal gebruikt werd. Ten anderen, omdat de Arabieren nog heden de maleische taal Lisaan Djawi, dat is de javaansche taal noemen, een naam, die de Maleijers ook aan de javaansche taal geven. Het blijkt ook uit de waren, die de Javanen toen in Arabie te koop bragten; want buiten de specerijen en het lignum aloës of 't agelhout, bragten zij daar meest fijne kamfer en benzoïn, welke beide laatste van een hooge achting en waarde waren, en toen (gelijk nu nog) allerbest op Sumatra vielen. De kamfer werd toen uit het land der Batas, dat die schoon en overvloedig viel, afgebragt en in de zeestad Pantsoer (daaronder behoorende) en bewesten Atsjeh (gemeenlijk Atsjien genaamd) aan de noordkant van Sumatra gelegen, opgestapeld. Een stad, die eertijds zeer magtig en volkrijk was; doch nu naauwelijks meer bekend is. Daar zijn nogtans eenige bewijzen van overgebleven. Zeker Maleisch dichter, Hamza Pantsoer (door sommigen kwalijk fansoeri geschreven, door onkunde van de arabische letter) dat is Hamza van Pantzoer genaamd, een man door zijn heerlijke sjaiers en gedichten bij de Maleijers zeer beroemd, leert ons deze zijne geboortestad wel kennen, wanneer hij in zijne hoogdravende gedichten den alouden luister en verstorven heerlijkheid derzelve als uit de assche weder opdelft en in haren helderen dag stelt. Marcus Paulus, die beroemde venetiaansche reiziger (die omtrent 1280 en 1290) Sumatra bezag en 't als een eiland onder die van Java

toen, niet onder een oppervorst, maar onder verscheiden prinsen en vorsten staande, beschrijft, gelijk hij dat zelf ook Gjava, dat is, Java, noemt en daar mede onder rekent, omdat die naam van Java in oude tijden, ter oorzaak van de groote veroveringen, die de Javanen deden, tot meer landen, dan dit eene, zich uitstrekte) kende dit Pantsoer mede, daar hij dat toen ook bezocht en gezien heeft. Hij noemt het Fantsoer, doch dat is maar een geringe spelmisslag, die de onkundige uitschrijvers in de arabische en maleische taal zeer ligt kunnen begaan, te meer, daar de Arabieren geen P en geen nader letter daaraan, dan de F hebben. Ten anderen omdat de P en de F bij de Maleijers van een en dezelfde gedaante zijn, verschillende alleen daarin, dat zij boven de P gemeenlijk drie stippen en boven de F er maar een zetten; doch de Maleijers, die daar zoo naauwkeurig niet opletten, zetten boven de P ook wel menigmaal maar eene stip, omdat zij vaststellen, dat een taalkundige zeer ligt zal kunnen zien wat er door te kennen gegeven wordt, en dat er derhalve drie behoorden gestaan te hebben. En hierdoor is 't zeker, dat ook de misslag van Marcus Paulus in 't schrijven van dit Fansoer, in plaats van Pantsoer veroorzaakt is. Hoedanige misslagen er in zijn werk meer voorkomen. Hij toont, dat die plaats toen nog de verblijfplaats en zetel van een koning was, die dat gansche landschap en alles daaromtrent bestuurde, gelijk hij dat daarom het rijk van Fansoer noemt en 't als het zesde koninklijk gebied van Klein Java opgeeft, zeggende daarvan: « Fansoer is een koningrijk en heeft een koning op zich zelven, welks ingezetenen afgoden aanbidden en den grooten Can (of Chan) van Tartaryen erkennen. Aldaar valt de beste kamfer, die te vinden is, welke zij ook kamfer van Fansoer noemen, die beter als de andere is, gelijk dezelve mede tegen goud in gelijk gewigt betaald wordt. Naderhand noemt hij deze kamfer weêr eens kafoer kanfoeri, dat almede een dergelijke schrijfmisslag is, vermits 't onderscheid van een C en een P bij de Arabieren en in 't Maleisch maar van eene stip is. De Persianen noemen de kamfer van Baros en van Borneo daarom tot nog toe ook kafoer cansoeri, hoedanig die ook in den druk van Avicenna voorkomt; doch door Plempius Caphura Cansurensis vertaald werd; doch Bellunensis teekent aan, dat men in sommige afschriften van dien schrijver kafoer fansoeri vindt. De uitgever van 't werk van den arabischen arts, Serapis, in 't Latijn, heeft dezen naam het netste getroffen, als hij die kamfer daar caphura de Pansor noemt. De tweede koopmanschap, die Sumatra alleen oplevert, is de benzoin, die daar het witst en schoonste valt en welke de Javanen, nadat zij meesters van dat eiland geworden waren, almede naar Arabie en naar de naburige landen gevoerd hebben. Om deze reden noemen de Arabieren die sumatraansche wierook, ook lubaan djawi, dat is, djavaansche wierook; welke eerste tongval lu er afgelaten, en de aa als een grieksche op zijn Afrikaansch uitgesproken zijnde, zoo is daar metter tijd beensjawi van gegroeid, daar de Portugezen nog eerst benzawi en daarna benzowin van gemaakt hebben. Ook weten de Hindostanners en die van Golconda van Zengi Hararah, dat is, zwarte mirabolanen te spreken. Dit woord zengi of zanggi, eigenlijk van Zangiber op Afrika oorspronkelijk (schoon het nu maar in de beteekenis van zwart bij de Maleijers gebruikt wordt) levert almede een blijk op, dat de Javanen Zanggibar en Madagascar, waar zulke mirabolanen vallen, bevaren hebben. Waaruit ik dan ook vast stel, dat de Javanen en Maleijers die naam van zengi (met betrekking tot dat Afrikaansch volk) in Indie gebragt hebben. Uit al deze zaken dan meenen wij zonneklaar bewezen te hebben, dat de Javanen buiten alle tegenspraak naar Choromandel en Indie, en ook zeer waarschijnlijk op Afrika, Madagascar, Arabie en de landen, daaromtrent gelegen, gevaren hebben. Sedert wat tijd zij dit al hebben beginnen te doen, is niet wel te bepalen, kunnende daarvan niets anders ter neder stellen, dan dat dit, om de voornoemde reden, na de verovering van Sumatra moet geschied zijn, doch wanneer zij nu meesters van dit land geworden zijn, is zoo net niet te bepalen. Uit de historie van Malakka (die

ik in de maleische taal beschreven onder mij heb) blijkt klaar, dat de eerste stad, die de Maleijers bouwden, Singa Poera geweest is. Ook blijkt daar, dat sultan Iskender Sjah, hun vijfde koning, drie jaren daar geregeerd hebbende, door den koning van Madjapahit (die toen de vermogendste op Java was) daar uitgedreven, 'twelk (naar mijn rekening) in 1248 (doch naar die van andere in 1230 of wel 1252) geschied is, voor welken tijd de vorsten van Madjapahit al meesters van Sumatra en vooral van Andragiri schijnen geweest te zijn. Dit is het hoogste tijdstip, dat ons in eenig geloofwaardig schrijver voorkomt. Ook blijkt ons uit die malaksche geschiedenis, dat de koning van Madjapahit, Andragiri in 1280 aan Mantsoer Sjah, Xe koning van Malakka, geschonken heeft. En was de koning van Madjapahit in 1340 Arigadja genaamd en zijn stad de eerste der drie groote steden, te weten, Madjapahit, Pasi, Malakka en deze zijne stad. In 1278 werden zij door Koblay-Chan, keizer van China of van groot Tartarije beoorloogd, die te dier tijd niet alleen volk van Japan en Bengalen, maar ook naar Java gezonden en welke landen hij (zoo men wil) eindelijk, 'tzij geheel, 'tzij ten deele (gelijk ons Marcus Paulus aanstonds al mede zeggen zal) overwonnen heeft; doch dat schijnt maar waar van 't klein Java of Sumatra te zijn, aangezien deze zelfde Marcus Paulus de Venetiaan in 1280 en wat daarna, almede van Java Major, als een eiland dat hij gezien heeft, spreekt, daarbij voegende dat dit aan niemand cijnsbaar was en maar onder eenen koning stond, dien de Hollanders nu den grooten Mataram noemen. Het had te voren wel onder den Tartar gestaan, doch na den afval der Chinezen waren zij ook van hem afgevallen. Hij zegt ook, dat hij gezien heeft klein Java, en dat hetzelve in 8 koningrijken (die omtrent 3,000 mijlen, te weten italiaansche, in haren omtrek besloegen) verdeeld was, dat de inwoners de afgoden aanbaden en dit eiland zuidwaarts zich zoo ver uitstrekte, dat men de noorderas, noch deszelfs sterren zien kon. Hij voegt hier verder bij, dat hij er 6 rijken van bezigtigd heeft, te weten, Ferlech (in stede van Perlac, dezelfde misslag in 't uitschrijven als te voren) Basman (voor Pasi) Samara (in de plaats van Somoedara, zoo 't Samarang niet is, daar zijn verhaal zeer verward van groot en klein Java is) Dragojam (voor Andragiri) Lambri (in de plaats van Djambi) en Fansoer (in de plaats van Pantsoer) maar de andere twee (die hij niet noemt) had hij niet gezien. Ferlech lag in 't gebergte, 't waren ruwe afgodische menschen, die al aanbaden wat hen eerst voorkwam, ook waren er menscheneters; doch die aan strand woonden, waren Mohammedanen. Het rijk Basman erkende den grooten Cham voor zijnen heer, aan welken zij niets, dan geschenken van wilde beesten zonden; en zij leefden ook als de beesten. Hij was 5 maanden in 't rijk Samara geweest. Het zijn, zegt hij, menscheneters en zij moesten zich met houten vestingen tegen hen wapenen. Men ziet hier de noorder-beeren niet en het zijn ook afgodendienaars. Zij smoorden hunne zieken, die hen de duivel zegt, dat niet zullen opkomen en zij kookten en aten die op. Die van Lambri waren ook afgodendienaars, berglieden, van welke sommigen staarten als de honden hadden. In Fansoer groeide goede kamfer. Dit is wel een mager en sober verhaal van zoo grooten reiziger, die 17 jaren den grooten Cham van Tartarijen had gediend en zoo lang op Java geweest was. Hij zegt er ons weinig, doch alles zeer verward en zoo duister daarvan, dat wij daaaop tegenwoordig niet wel te regt geraken zouden. Hieronymus van St. Steven, een Genuees, die met Nicolaus Paulus den Venetiaan (vader van Marcus Paulus Venetus) die reis in 1269 ondernam en in 1270 daar schijnt gekomen te zijn, (of wel Nicolaus Paulus Venetus, uit een brief van dien Hieronymus, om aan hem berigt van zijn reis te geven) zegt van Groot Java, dat de paradijsvogel daar valt en altijd op de boomen rust (eene grove misslag) en dat het vleesch er van niet gegeten, maar dat het vel en 't hoofd tot een hoedsieraad gedragen wordt. Vijftien dagen hieraf, zegt hij liggen twee eilanden, Sandai waar hij mogelijk Banda mede meent) waar de nootenmuskaten en de foelie valt, en

Bantam, waar de nagelen wassen en die men van daar op Java brengt. Een verward verhaal, daar mede niet uit te komen is en dat bij mij maar voor enkel grolwerk te boek staat. Volgens de oudste verhalen der best bedrevene Javanen in de zaken van hun land, zou het op dit eiland over 300 jaren nog alles Heidensch en 't land onder 5 vorsten verdeeld geweest zijn. Wat aangaat dat zij toen Heidensch waren, wil ik gaarne van de meesten gelooven; doch uit het verhaal van Marcus Paulus Venetus, aanstonds gedaan, blijkt dat de strandvolkeren van Ferlech in zijn tijd al Mohammedaansch waren (dat nog wel 40 jaren verschilt) behalven dat hij van groot Java zegt, dat er toen maar een opperkoning was, waarin ik nogtans geloof, dat hij mede dwaalt. In 1304 waren de Javanen onder de 5de Ternataansche koning, Comala, al in Ternate, gelijk ook in 1322 onder Sida Aarif Malamo, de 7de koning, en zoo vervolgens in 1343 en 1359 onder Gapi Malamo de 1ste of de 14de koning van Ternate.

Het is zeker, dat er van ouds, de Javanen nog Heidenen zijnde, hoewel toen eenige ook al Mohammedaansch geworden waren, 5 of 6 magtigé koningen geweest zijn, als de koningen van Giri (ook wel Soesoehoenan Giri genaamd) die van Galoe (die wel de magtigste schijnt geweest te zijn en in de Priangsche landen zich ophield) die van Madjapahit (dat achter Soerabaja omtrent Djapan plagt te liggen) van Padjang (niet ver van daar, waar nu Mataram of Kartasoera is, zijnde van ouds 3 mijlen van 't laatste gelegen) van Damak en die van Padjadjaran, naderhand 't koningrijk van Jakatra genaamd. Buiten welke echter nog eenige andere koningen op Soerabaja, Passaroewan, Toeban, Panaroekan, Balambcang en elders waren. Hoe deze koningen naderhand allen onder den keizer van Java geraakt zijn en hoe die hun hof tot in den tijd van Soesoehoenan Tagalwangi op Padjang gehouden hebben, zullen wij in het vervolg klaar zien. Zij werden toen nog geen koningen of sulthans (waardoor zij nog wat meer verstaan) maar alleen Kijaij Gedèe, dat is, grooten heer genaamd. Te dier tijd was de stad Tsjeribon nog niet in wezen, veel min bekend, daar het toen niet als een wild en woest bosch, zonder volk of zonder koning was. Omtrent deze tijd (dat, na de netste regering, in 1406 geweest en nu 316 jaren geleden is) kwam hier een Arabier, Sjeich Ibn Moelana, die ook wel Ibn Israël en door andere weêr Machdoem genaamd werd. Dat Sjeich in 't Arabisch den eerwaardigen, en Machdoem den heer beteekent, hebben wij te voren al gezegd; doch Ibn Moelana en Ibn Israël, (namen, die hij mede voerde) beteekenen den zoon van Moelana of den zoon van Israël. Deze eerwaardige heer dan, een Mohammedaan van godsdienst, was uit Arabien eerst op Atsjien, een stad en rijk op Sumatra, daarna op Pasi, toen op Tsjampa, daarna op Djohor geweest en eindelijk op die plaats, waar Tsjeribon nu is, gekomen, waar hij zich zelven op zekeren berg vol djati-boomen nedergezet had, leidende daar een zeer eenzaam, doch heilig leven, waardoor hij metter tijd veel volk, dat hij in de Mohammedaansche godsdienst onderwees, derwaarts trok. Om hen te eer daartoe te bewegen, gaf hij voor, dat hem vele, 'tzij om zijne heiligheid en godvruchtigheid, 'tzij om zijn kennis, gevolgd waren, hoewel 't waarschijnlijk is, dat zij zeer listig door hem medegevoerd en hier gebragt zijn, om een aanhang te maken. Het gerucht van zijne groote heiligheid en bijzondere ervarenheid in de gronden van de Mohammedaansche godsdienst, kwam ook den Kijaij Gedèe van Damak (die toen van een groot vermogen was) ter ooren, die dit aan den Kijaij Gedèe van Padjang bekend maakte, welke 2 vorsten te meer benieuwd waren, om dezen beroemden man te zien en te hooren spreken, aangezien zij toen al Mohammedaansch waren; waaruit men dan ziet, dat men hem zoo zeer niet als den grondvester, maar veeleer als den grootsten voortplanter en doorzetter van die godsdienst op Java aanmerken moet. Kijaij Gedèe Damak verzocht dien van Padjang, om mede derwaarts te gaan en zij vertrokken zamen naar 't land

van Tsjeribon, nemende 40 wijze lieden, die in de gronden van die nieuwe leer zeer ervaren waren, met zich. Nadat zij nu op den Djati-berg gekomen waren, ondervraagden hem deze mannen over al die gronden en vonden dien heer daarin zoo bedreven, dat zij bekennen moesten, dat dit hunne verwachting zeer ver te boven ging. Zij gaven daar kennis van aan deze 2 vorsten, die daarop bij hem gekomen, betuigden over zijne zonderlinge kennis en ervarenheid in de Mohammedaansche godsdienst zeer vergenoegd te zijn, te meer daar zij nu hoop hadden, dat 2 vorsten, in 't westen van Java zich ophoudende, de prinsen van Galoh en Padjadjaran genaamd, mede tot de Mohammedaansche leer zouden kunnen overgebragt worden, dat hij ten eerste aannam te doen, waardoor hij de gunst van deze vorsten nog meer won. Hij ging dan naar de Galoh of naar de Priansche landen en naar Padjadjaran, onderwees die vorsten en hunne volkeren in die godsdienst en bewoog hen niet alleen, om ze aan te nemen, maar ook om zich aan hem, als hunnen oppervorst te onderwerpen. Daarop keerde hij weder naar 't land van Tsjeribon en gaf de vorsten van Damak en Padjang kennis, dat die 2 vorsten van Galoh en Pedjadjaran niet alleen belijdenis van 't waar geloof gedaan hadden, maar dat zij ook zijn onderdanen geworden waren, op al hetwelke zij hunne toestemming gaven. Ibn Israel hiermede wonderlijk in zijn schik en zich zeer aan die 2 vorsten van Damak en Padjang verpligt achtende, ging bij den eersten prins en verzocht hem, dat hij al zijne onderdanen op het buitenhof wilde doen komen, daar hij hen iets van gewigt te zeggen had. Het volk nu bijeen verzameld zijnde, zeide hij tot hen. O! alle gij rijksraden en volkeren van Damak, wij maken ulieden bekend, dat door de besturing van den Allerhoogsten God ulieder Heer, Kijaij Gedèe van Damak, van dezen dag, in deze maand en in dit jaar, Sulthan van Damak zal genaamd worden, hetgeen die rijksraden en al die volkeren aanstonds toestemden. Gelijk hij aldus Kijaij Damak tot een sulthan of koning verheven had, zoo deed hij kort daarna aan den vorst van Padjang mede, kwam met den nieuwen sulthan van Damak bij dien vorst en stelde dien van Padjang eveneens tot sulthan voor. Nadat Sjeich Ibn Moelana dit tot groot genoegen van deze vorsten verrigt had, keerde hij weder naar den Djati-berg en werd derwaarts door de rijksraden van beide die sulthans met groote statie en eere geleid. Een maand daarna kwamen beide deze sulthans met een stoet van 10,000 man op 't land van Tsjeribon, gaven aan Ibn Israel mede een heerlijken eernaam, stelden hem als den Soesoehoenan of keizer van den Djati-berg voor en keerden toen beide naar hun land. Omtrent 3 maanden daarna verschenen gezanten van beide deze sulthans bij den nieuwen Soesoehoenan, bragten van de strandvolkeren 5,000 of 6,000 man mede en gaven last aan dezelve, om een bemuurde stad hier te bouwen, die 800 vadem lang en breed en waarvan de muren 2 vadem dik en 3 vadem hoog zouden zijn. Dit werd aanstonds begonnen en nadat die stad voltooid was, is zij Tsjeribon genaamd. Hij zond daarop die gezanten weder naar hunne sulthans en gaf een brief aan ieder van hen mede, om hen voor deze gunst en hulp te danken. Ondertusschen geraakte deze Soesoehoenan Goenong Djati zoo sterk in gunst bij den sulthan van Damak, dat hij zijne dochter aan hem geven wilde, waarop hij daarmede omtrent 1406 trouwde en 't land van Tsjeribon met haar ten huwelijk kreeg. Gelijk hij nu Soesoehoenan over 't land van Tsjeribon en over de rijken van Galoh en Padjadjaran was, zoo maakte hij zich, onder de naam van de godsdienst alom in te voeren en onder schijn van heiligheid, ook meester van het aloude Bantam-Girang, zijnde de oude stad en zetel der Bantammers en werd dus almede heer van die volkeren. Het bleef daar niet bij; maar hij vertrok kort daarna ook naar Sillebar en Lampon, beide op het eiland Sumatra en onderwierp zich met weinig moeite ook deze landen.

Het is ook zeer vermoedelijk, dat eenige Lampongers, met hem overgekomen, van

Bantam-Girang verder oost op naar Padjadjaran (dat 12 mijlen landwaarts in van Batavia ligt) getrokken en zich op die plaats (weleer waarschijnlijkst ook het hof der Bantamsche vorsten) zich nedergezet hebben, gelijk men daar nu nog een aloude gedenksteen of tafel midden in 't bosch ziet, waarop de Javanen nog heden zeer plegtig hun offerhanden doen. Op deze tafel ziet men zeer oude letters, die wel het naast naar Lampongsschrift gelijken; doch men heeft, wat moeite men ook aangewend heeft, tot nog toe niemand kunnen vinden, die het heeft kunnen lezen, ik laat staan uitleggen. Ik heb Pangeran Poerabaja, zoon van den ouden koning van Bantam en de heer Gobius, beide zeer ervaren in 't Lampongs hooren zeggen, dat zij daar groote moeite toe gedaan hebben; doch het is hem onmogelijk geweest, om er door te geraken. Zij zijn er beide met zijn edelheid van Riebeek, L. M. op een van zijne togten landwaarts, naar toe geweest en kwamen daarin overeen, dat dit schrift wel best naar 't Lampongsch geleek; doch geen van beiden, schoon hoe ernstig zij zich ook te dier tijd daar weêr toe zetteden, wisten er mouwen aan te stellen. Eindelijk kwam Soesoehoenan Goenong Djati of Sjeich Ibn Moelana, zonder dat wij 't jaar van zijn dood weten, te sterven, latende 3 zonen en voor ieder een rijk na, te weten, voor den eenen het rijk van Tsjeribon (van welken de prinsen van Tsjeribon gesproten zijn) voor den anderen het rijk van Bantam (daar de koningen van Bantam hunnen oorsprong van hebben) en voor den derden het koningrijk van Padjadjaran.

Zijne zonen deden hem dat heerlijk en gedenkwaardig graf bouwen, 'tgeen 1 mijl van Tsjeribon ligt en wij aldaar beschreven hebben. De Soesoehoenans van Java zoeken wel voor te geven, of de Tsjeribonsche prinsen Sapòh, Anom en Pangerang Depati Toepati (anders wel de Panombahan genaamd en die nu nog alleen leeft) onder hen eenigzins gestaan hadden; doch het is zeker, dat zij maar als geloofsgenooten in vriendschap geleefd hebben, maar ten tijde van Soesoehoenan Amangkoerat is er tusschen hen, gelijk wij verder zien zullen, een groote verwijdering gekomen.

Wat nu de prinsen van Tsjeribon belangt, hunne geslachtrekening van Sjeich Ibn Moelana af is deze. Na hem volgde op den troon zijn zoon Pangeran Pasarean, als koning van Tsjeribon. Na deszelfs dood volgde weêr deszelfs zoon, Pangeran Depati Soeraga, die mede koning geweest is. Na hem kwam zijn zoon Panombahan Ratoe op den troon, die ook als koning regeerde. Hem volgde zijn zoon Panombahan Giri Laja, die ook als koning het rijk bestuurde en in het land van Mataram overleden is. Na denzelven zijn gevolgd zijne 3 zonen, Pangerang Manta Widjaja en Pangerang Karta Widjaja, die ook koningen van Tsjeribon geweest zijn, en Wangsa Karta, welken Amang Koerat tot vorst van Tsjeribon, met den eernaam van Pangeran Depati Toepati verheven heeft. Deze 3 (anders ook wel sultan Sapoh, sultan Anom en Pangerang Depati Toepati of de Panombahan genaamd) waren in de latere tijden niet anders dan prinsen van Tsjeribon, welke naam door de levenden nu nog gevoerd wordt. Sultan Sapòh werd ook sultan Samso Eleddin, dat is de koning, zijnde de zon van de godsdienst, genaamd. Aan Sultan Anom gaf men den eernaam van Kamareddin, dat is, de mane der godsdienst. En die van Pangeran Depati Toepati beteekent zoo veel als het regt teeken der koningen.

Wat nu de koningen van Bantam betreft, mede van Sjeich Ibn Moelana gesproten, daarvan zullen wij verder onder de stof van Bantam spreken.

Aangaande nu de keizers van Java en hunnen oorsprong: de hedendaagsche keizers geven voor, dat zij van de oude en vermaarde Madjapaitsche koningen gesproten zijn, en dat de oude Madjapaitsche kroon nog bij hen te zien is, doch dit voorgeven, zoo van 't eene als van 't andere, is verdicht. Het is waar, dat onder hen een gouden en kunstig gewrochte kroon berust, die allernaast Manilha's draadwerk schijnt te zijn, maar dat die door een der Mataramsche vorsten van den laatsten der Madjapahitsche

koningen zou veroverd en zoo in hunne handen gekomen zijn, is zoo zeker niet, maar wel dat de Soesoehoenan, die den laatsten koning van Madjapahit overwon, toen zulk een kroon heeft laten maken, die sedert aan dit huis gebleven en de madjapahitsche kroon, om zoo veel te beter hun slechte afkomst te bedekken, genaamd is. Om hier nu een net en vast tijdstip te vinden, moeten wij weten, dat de oude sultan van Damak, in welke tijd Sjeich Ibn Moelana op 't land van Tsjeribon kwam en zekere Siroeboed, de eerste van het geslacht der javaansche keizers, tijdgenooten geweest zijn en zij derhalve hun geslacht niet meer dan 316 jaren ver kunnen uitrekenen. Wij zullen dan eerst een lijst van deze keizers sedert dien tijd geven en daarna van 'tgeen onder hunne regering, met ons weten, voorgevallen is, spreken.

Hunne namen zijn deze:

Siroeboed, die zich naderhand noemen liet Kijaij Gedee van Mataram, regeerde .	van	1406	tot	1480.
Pangerang, of Panombahan Sida Kadjanar, of Kadjener	»	1480	»	1564.
Pangerang Sida Karappika of Mohammed Sulthan Mataram.	»	1564	»	1645.
Pangerang Masaria, of Soesoehoenan Ingalaga, de eerste van die naam . .	»	1645	»	1670.
Pangerang Aria Mataram, of Soesoehoenan Tagalwangi	»	1670	»	1677.
Amangkoerat de Ie.	»	1677	»	1703.
Pangerang Poegar, of Soesoehoenan Pakoebowana.	»	1703	»	1719.
Amangkoerat de IIe.		1719.		

De zaken, onder de regering dezer vorsten voorgevallen, zullen wij, voor zoo ver zij ons bekend zijn, mede hier voorstellen.

Tweede Hoofdstuk.

Siroeboed 1e keizer of vorst van Java. Zijn slechte afkomst. Verovert Mataram en laat zich Kijaij Gedee ing Mataram noemen. Sida Kadjanar 2e keizer van Java. Tusschenverhaal van 't geslacht des sultans van Damak. Kadjanar's bedrijven. Komst der Portugezen in 1510 op Java. Zeldzaam oorlogsgeval des konings van Damak tegen die van Passaroewan. Dat deze Kadjanar waarschijnlijkst geweest is. Die geslagen werd, doch de stad nogmaals aantast. En door zijn pinangdrager doodgestoken werd. Verdere zaken toen voorgevallen. Mohammed 3e keizer van Java. Komst der Hollanders op Java in 1596 onder dezen keizer. Zijn slinksche toeleg op onze schepen. Die hem en de Bantammers mislukt. Hunne komt voor Jakatra en Toeban, waar zij overvallen worden, doch zich deftig weren. Getal der dooden. Hun komst voor Arosbaja en de strijd daar voorgevallen. Jan Mullenaar vergeven. Het lek schip Amsterdam wordt verbrand. Hun komst te Panaroekan en voor Balamboang, waar zij een ouden koning ontmoeten. Zeilen naar Bali en van daar naar Holland. Van Nek's komst op Java en zijn terugtogt. De zeevoogd Warwyk giert op Toeban aan. Die daar wel

ontvangen, doch voor Arosbaja kwalijk behandeld werd. Verliest nog 25 man en lost zijn volk eindelijk. Verdere gevallen onzer zeevoogden op Java. Een comptoir op Gresik opgerigt. Verdere zaken onder keizer Mohammed voorgevallen. Opperhoofden op Gresik. Frederik Druif in 1616 als gezant naar Mataram. Oorlog met dien vorst. Japara, verwoest door Adriaan Maartenssoon Blok in 1618, en door den opperlandvoogd de heer Koen in 1619. Vrede daarop in 1620 gevolgd. Zijn geschillen met Bantam. Hij belegert in 1622 Soerabaja te vergeefs. Tracht meester van geheel Java te worden. Tast Batavia in 1628 aan. Verhaal van dit beleg, door een voorzigtig bevel van Hun Edelheden meest verijdeld, met uitbarsting van 's vijands toeleg, die een- en andermaal op de vlugt gejaagd werd. 's Vijands verlies. Berigt der gevangenen en gevaar van de stad en 't kasteel. En wat de behoudenis derzelve geweest is. Uitval der onzen op den vijand. Die men dwingt 't veld te ruimen. Het getal der dooden. Onder welke 's vijands veldheer. 's Vijands vaartuigen vernield. Die zich herstelt en drijft de onzen op de vlugt. Het verlies aan weerszijden. Nader berig van 't ontzet des vijands en zijn nieuwe troepen. Berigt des konings van Bantam. Verdere ijdele ondernemingen des vijands. Twee edellieden door den nieuwen veldheer gedood, die met zijn leger opbreekt. De keizer belegert Batavia op nieuw in 1629. Verzoekt eerst weer vrede, die toegestaan wordt. Om wat reden hij dat deed. Zijn toeleg lekt uit. Last van Hun Edelheden aan twee jagten. Warga gevangen, bekent alles. Waarop Hun Edelheden alle toevoer afsnijden. Versterking der stad Batavia. Tagal, door de onzen verbrand. Des keizers leger verschijnt den 22sten Augustus voor Batavia. Staat van dit leger. Werken door de onzen verbrand. Het verlies aan weerszijden. De kapitein van 't kasteel gekwest. De dood van den opperlandvoogd de heer Koen. De heer Specx tot opperlandvoogd van Indie gekozen. Wat de vijand daarna verrigt heeft. Die groot gebrek leed. Ongeluk onder de onzen voorgevallen. Bewijzen van der vijanden nader aanvallen. Werden door menschendrek genoodzaakt te wijken. Beschrijving van die reduit. De vijand trekt den 1sten November af. Verdichtselen wegens de prins van Madura's dood. Sterkte van 's vijands leger. Verlies van den keizer bij deze togt. Gerucht van een derde belegering van Batavia in 1631. Verbod aan de Javanen in 1640 van in 't kasteel te komen. Dood van Mohammed in 1645.

De eerste van deze keizers was Siroeboed genaamd. Deze was geen keizer, noch koning; maar een slaaf van den sultan van Damak, die gewoon was gras voor zijn paarden te halen. Hij, eenig kwaad omtrent de bijwijven van dien sulthan bedreven en gehoord hebbende, dat die vorst hem dooden wilde, nam de vlugt naar den sultan van Padjang, die als een goedaardig vorst hem in zijn dienst aannam en een vrouw, een huis en rijstvelden gaf. Na verloop van eenige tijd, bedreef hij daar weder eenig kwaad, stal de goederen van dien sultan, ja zelfs ook zijne bijwijzen en verkocht die aan deze en gene dorplieden, hetwelk door de sultan van Padjang vernomen zijnde, zoo wilde ook deze hem dooden; doch Siroeboed, dat hoorende, nam de vlugt naar den Soesoehoenan Goenong Djati of Sjeich Ibn Moelana, biedende zich aan om hem te dienen; maar die wilde hem niet aannemen. Daarop nam hij de vlugt naar de kleine dorpen, voegende zich bij eenige ervarene buffels- en koeijendieven, die gewoon waren op de gemeene wegen te rooven en te stelen en werd eindelijk hoofd van een troep van 40 of 50 zulke gasten. Deze werden metter tijd zeer stout en allengskens zoo magtig, dat zij tot 300 mannen aangegroeid, dezen Siroeboed nu plegtig tot hun hoofd verkozen, omdat hij ondernemend, doortrapt en van een aanzienlijke gestalte was, waardoor hij als een geweldenaar zich alom zeer ontzaggelijk wist te maken. Naderhand ging Siroeboed de wegen van Mataram verspieden, dat toen maar in eenige dorpen bestond, die geen koning hadden en niet sterk bevolkt, vermits daar niet boven de 2 of 300 lieden in waren. Deze overviel hij door list en maakte zich, eer zij zich zelven wapenen konden, volkomen meester van Mataram, na welken tijd hij zich zelven Kijaij Gedee Ing Mataram, dat is, den grooten heer van Mataram, noemen liet. Naderhand veroverde hij ook al de kleine plaatsen, daaromtrent gelegen, en kwam niet lang daarna, of in 1480, nadat hij met zijn struikrooven en 't besturen van Mataram 73 jaren door-

gebragt en den ouderdom van digt bij de 100 jaren bereikt had, te sterven, latende zijn rijk, dat toen nog klein was, aan zijnen zoon Pangerang Sida Kadjanar (die ook wel den naam van den Panombahan Kadjener draagt) na, die in 1480 op den troon kwam. Wij moeten, eer wij de zaken onder Kadjanar voorstellen, hier eerst een verhaal inlassen, dat de Javanen zeggen, vooral tot de geschiedenissen van hun land te behooren. Zij geven dan voor, dat de oude sultan van Damak, boven welken leeftijd zij niets ordentelijk weten te verhalen, 8 kinderen, ten deele zonen, ten deele dochters gehad heeft. De oudste van deze, een dochter, was Ratoe Mâs Pamantingan genaamd. De volgende, een zoon, voerende den naam van Pangerang Parwata, na welke Pangerang Madepandan volgde. Uit dit verhaal (en 't vorige) zal de lezer wel zien, dat Pangerang, een prins en Ratoe, een prinses beteekent. Na dezen volgde Ratoe Mâs Njawa en nog een dochter, die te Pakalongan gewoond heeft en nog een andere, die met den zoon van den Soesoehoenan Goenong Djati trouwde, die echter toen nog onder den sultan van Damak stond. Dat hij 't land van Tsjeribon met die dochter ten bruidschat kreeg, hebben wij gehoord; maar hij gaf hem ook een stuk geschut, Sadjimat, den beschermer of den afweerder beteekenende, ten huwelijk. Zij verhalen daarbij, dat de koning van Bantam of Padjadjaran ook een dochter van den sultan van Damak nam en dat die zich toen mede onder dien sultan begeven heeft, dat met ons vorig verhaal van zijne verovering van Bantam-Girang (dat echter veel netter is) niet wel overeenkomt, gelijk ook 't volgende een misslag is. Eenige tijd daarna kreeg de koning van Bantam een dochter bij deze vrouw, die hij aan de zoon van den Pangerang van Jakatra uithuwelijkte. De jongste dochter van den sultan van Damak trouwde met den Pangerang van Balora, die daar mede het land van Balora ten huwelijk kreeg. Na de dood van den sultan van Damak, viel dit rijk in handen van den sultan van Padjang, die den rijkszetel naar Padjang verplaatste. Deze werd naderhand door Kijaij Gedee van Mataram, den vader van Kadjanar, overwonnen en dus werd deze zijn zoon na zijn dood hier mede bezitter van.

Deze Kadjanar nu koning van Mataram geworden en zich ook dien naam latende geven, veroverde in korten tijd veel andere steden en dorpen, dwingende die van 't oosten en 't westen om zich in Mataram voor hem te komen vernederen, waardoor hij een grooten toevloed van onderdanen kreeg, die nu al tot 7 à 8,000 aangegroeid waren. Onder deze vorst zijn de Portugezen in 1510 of daaromtrent op Java eerst gekomen. Alfonsus Albukerk toen Antoni Abreus naar de Molukkos gezonden hebbende, is hij met zijn jonk op Gresik (bij Osorius, Jarricus, Maffeus en meer anderen, Agacime genaamd) in 1511 aangeloopen. Na dezen tijd liepen zij, bij hunne togten naar de Molukkos (gelijk ook Garcias Henrik in 1521 deed) maar hebben zich ook op Panaroekan, een stad, eenige mijlen benoorden Balamboang, nedergezet, waar zij bij dien koning zelf in 1596 nog zeer gezien waren. Ook hebben zij naderhand zich op Bantam, Japara en in meer steden van Java wel geplaatst, doch niet veel van opmerking uitgerigt, dan dat zij te Bantam en elders, waar zij konden, ons veel kwaadgedaan hebben. Onder dezen Kadjanar, en wel in het laatste van zijn bestuur, is het zeldzaam geval voorgekomen, dat de Portugees Pinto van den koning van Dema (Damak wil hij zeggen) op deze wijze verhaalt. Hij zegt dan, dat hij van Goa naar Sunda trok (dat toen zekerlijk Jakatra, en 'tgeen met den naam van Sunda Kalappa nog lang daarna bekend was, gelijk het doorgaans bij de portugesche schrijvers als Sunda voorkomt) waar zekere Njaij (jufvrouw in 't Javaansch) Pombaja, van wege den koning van Dema, keizer van Java, Angenia (wat dit is, weet ik niet regt, doch 't schijnt mij Engano, een eiland niet ver van Java, te zijn) Bali (dit is mis, alzoo het nooit onder Java gestaan heeft) en Madura, als gezante verscheen, om Tagaril, koning van Sunda, een van 's keizers onderzaten, aan te zeggen, dat hij binnen anderhalve maand ook

binnen Japara komen moest, om den koning van Passaroewan te beoorlogen. Hij voegt er bij, dat de gewigtigste landzaken dezer vorsten toen (gelijk ook nu nog) vooral die van vrede en oorlog door de vrouwen behandeld werden; maar dat deze vrouwen geen jonge dochters mogten zijn, opdat haar eer, en daardoor de goede zaak, waarom zij uitgingen niets te lijden zou hebben. Echter mogten dit geen andere vrouwen, dan die bewijs konden doen, dat zij wettig getrouwd of weduwen van een wettig huwelijk geworden, en dat hare kinderen door haar zelf gezoogd waren, waarnemen. De koning van Sunda nu, dezen last bekomen hebbende, verscheen op den bestemden tijd met 30 gilala's (zekere inlandsche vaartuigen) en 10,000 strijdbare mannen op Japara, om zijnen oppervorst te helpen. Daarop trok de koning van Damak met een vloot van 2,700 schepen (het zullen maar parahocs en kleine vaartuigen geweest zijn) naar Passaroewan, om dien koning aan te tasten. Hij kwam omtrent de rivier Hicandurea (die ik nooit heb hooren noemen en niet vinden kan) stellende de koning van Panaroekan tot zijnen zeevoogd en die van Sunda tot zijnen veldheer aan. Daarop werd de vijand zeer moedig aangetast, doch de keizer kreeg er wakker klop, verloor 30,000 man, waaronder 3 koningen, behalven dat er 8 pati's gevangen raakten en de koning van Sunda geheel op de vlugt gedreven en tot driemaal toe gewond werd. Hierdoor geraakte het gansche leger in verwarring en de keizer werd niet alleen met een pijl gekwetst, maar ook genoodzaakt zich te water te begeven, waardoor hij bijna verdronk. De koning van Passaroewan had maar 200 man verloren en pas 300 gekwetsten bekomen, dat bij het andere niet te noemen was. De keizer legde de schuld van dit groot verlies op de kwade wacht, door den koning van Sunda gehouden. Hij vergaderde daarop al zijne koningen en vorsten en zwoer op den Mozhâf (of op den Coraan, gemeenlijk den Alcoran, genaamd) met zijn heir niet te zullen opbreken, voordat hij die stad verdelgd zou hebben. Hij liet derhalve dezelve 3 maanden lang met 5 beukerijen beschieten en met meer als 1,000 stormladders bestormen, doch verloor naderhand, na veel vergeefsche moeite bij 't aantasten van een hoog en zwaar gebouw, nog ruim 40,000 man, behalven veel koningen en pati's waartegen die van Pasoeroewan maar 6,000 man verloren hadden. Het leger van den keizer was 800,000 man sterk geweest, en hoewel er veel volk van gesmolten was, gaf hij den moed niet verloren, om den koning weder aan te tasten, daar hij gehoord had, dat zijne vijanden meest gesneuveld waren en dat de koning gekwetst was. Dit porde hem te sterker aan, om 'twelke met te beter hoop te doen, gaf hij zijn volk 9 dagen tijd, om zich daaruit volkomen in postuur te stellen. Nadat er 7 dagen van om waren, vergaderde hij zijn grooten raad om nader over den storm, die men doen zou, te spreken. De gevoelens in denzelven waren zoo strijdig, dat de keizer ieders gedachten schriftelijk eischen moest. Terwijl dit geschiedde, had de keizer een jongen van 13 jaren, die zijn betel- of pinangdrager was, bij zich, van welken hij een pinang eischte, maar die jongen hoorde dit niet. 's Keizers mond ondertusschen zeer droog wordende, eischt hij weer een pinang; doch werd alweer niet gehoord, omdat de jongen te ijverig naar 'tgeen er gesproken werd, luisterde, zoodat hij ten derde maal een pinang eischte, waarop een van de heeren dien jongen bij de slip trok en zei, dat hij den keizer een pinang geven zou. De jongen, toen op zijn knieën vallende, bood den keizer uit een goud doosje een pinang aan, en hij er, volgens gewoonte, 2 à 3 siri-bladen uit nemende, klopt den jongen met de hand zachtjes op 't hoofd, zeggende: «Zijt gij doof, dat gij niet hoort?» Daarop ging hij weder voort, om met zijne raden te spreken. De jongen (volgens den ligt geraakten aard der Javanen, gelijk ik ergens breeder aangehaald heb en waarvan men hier een zeldzame proef in zulk een jongen kabouter ziet) die dit slaan op zijn hoofd voor den grootsten hoon opnam, werd over deze daad des keizers, die hij als een daad van de uiterste verachting aanzag, zoo verwoed, dat hij, daarover eenige tijd aan elkander, zonder dat

men het merkte, gehikt hebbende, besloot dezen smaad te wreken. Hij trok daarop een klein mes, dat tot een speeltuig aan zijnen gordel hing en trof den keizer daarmede in zijn linkerborst zoo wel, dat hij, doodelijk gewond, ter aarde stortte, niet anders zeggende, dan: « Ik sterf »; en hij was ook een oogenblik er na dood. De raad, hierover zeer verschrikt, onderzocht 's Keizers wond naauwkeurig en bevond, dat het hart geraakt was. Men tast den jongen aan en men peinigt hem, om te ontdekken met wat voor een toeleg hij dit mogt gedaan hebben. Hij zeide, dat hij dit vrijwillig verrigt en om geen andere reden gedaan, als om zich over den hoon, hem door den keizer met dit kloppen op zijn hoofd aangedaan, te wreken, dewijl de keizer hem als een hond, die over de straat loopt, geslagen had, zonder eens in opmerking te nemen, dat hij de zoon van Pati Pondang, heer van Soerabaja, was. De jongen werd aan een paal geregen, en 'tzelve (om alle wraak af te snijden) deed men ook zijnen vader, drie broeders en nog 62 van zijne naaste bloedvrienden, zoodat zijn gansch geslacht over deze keizersmoord uitgeroeid werd. Men lei 's keizers lijk in een kas met kamfer en kalk en begroef het in een groote jonk vol aarde, totdat men het naar Damak bragt en 't daar in zijn graf begroef. Daarop deed de koning van Sunda, als veldheer, alles afschepen; doch de vijand, er van verwittigd, sloeg hem eerst 12,000 man af, nam nog 2 koningen en 5 pati's gevangen, onder welke ook hun Casisi Moelana of opperpriester, op wiens raad de keizer daar gekomen was. Zij verbrandden 400 schepen met de gekwetsten er in daar op de reede en hadden aan hun kant niet meer als 400 man verloren. Nadat men nu met het lijk op Damak gekomen was, bevond men, dat men 180,000 man verloren had. Daar er nu geen wettig erfgenaam was, zocht men 8 mannen uit de hoofden des volks, om er een ander keizer van Java uit te kiezen.

Deze, elkander niet kunnende verstaan, geraakten ondertusschen aan 't rooven, plunderende in 4 dagen wel 100 jonken. Daarop kwam de koning van Panaroekan, die zeevoogd was en liet daar wel 80 van die maats aan den oever ophangen (hij meent krissen; want de Javanen weten van geen hangen) waarover zich de pati van Tsjeribon, Kijaij Anseda geraakt vond, oordeelende dat die koning in zijn ambt getreden was. Hij vergaderde daar op 6,000 à 7,000 man en viel in 't hof van den koning van Panaroekan, met toeleg om hem te vangen. Die van Panaroekan zochten hem weder neder te zetten; doch zij drongen er op in en doodden wel 30 à 40 lieden van Panaroekan. Die van 't leger dit voor een smaad, dezen koning aangedaan, aanziende en dit voor dien vorst willende wreken, vielen (nog wel 600,000 man sterk) met een gedeelte van 'tzelve op 't huis van den stadsvoogd, Kijaij Anseda, aan en sloegen hem en wel 10,000 van de zijnen dood. Zij verdelgden ook de stad Damak, tastten die wel op 10 of 12 plaatsen aan, verbrandden die tot de grond en leiden daar wel 100,000 huizen in de asch. Men zegt, dat er wel 300,000 man naderhand nog dood gebleven en nog wel zoo veel gevangen en tot slaven verkocht zijn. Het geroofde goud, zilver, enz. werd op 100,000,000 gouds geschat. Ondertusschen werd te Japara de pati van Sidajoe, vorst van Soerabaja, tot keizer van Java gekozen. Dit is zoo 't verhaal van Pinto, doch dit komt in veel omstandigheden niet overeen met dat der Javanen, die men oordeelen moet, dat de geschiedenissen van hun land best zullen kennen, en altans wel zullen weten of er een vreemde aan de kroon kwam, en of de keizer een zoon en wettigen erfgenaam van zijn kroon naliet, of niet.

Nu is 't bij hen zeker, dat deze Kadjaner, na 84 jaren geregeerd te hebben, in 1564 gerust op zijn bed, van ouderdom gestorven en een vorst van over de 100 jaren geworden is; en niet min zeker is 't, dat hij zijn rijk aan zijnen zoon Pangeran Sida Karappika op dien tijd nagelaten heeft, waarin al de Javanen overeenstemmen. Deze liet zich naderhand Mohammed en Sultan van Mataram noemen. Hij deed meer

veroveringen, dan een van zijn voorvaderen, overwon veel steden en kreeg een magt van 50 á 60,000 man bijeen, dat zeer veel van de magt des Javaanschen keizers volgens Pinto's vorig verhaal verschilt.

Het is onder dezen Mohammed geweest, dat eerst de Engelschen en daarna de Hollanders op Java verschenen zijn, toen de 4 eerste schepen naar Indiën, te weten, Mauritius, Hollandia, Amsterdam en 't Duifken den 2den April 1595 uitgezeild en den 19den Junij 1596 eerst op Bantam en naderhand op andere plaatsen van Java gekomen zijn, waar zich onze opperkooplieden (anders Commiezen genaamd) sedert den 23sten dito kapiteins en Kornelis Houtman zich opperkapitein noemen lieten. Op dien tijd was de keizer van Java daar ook en kwam den 1sten Julij tegen den avond nog in Bantam, van welken in onze Dagverhalen aangeteekend staat, dat de Portugezen hem zoo noemen, omdat zijn vader 't opperbewind over de meeste koningen van Java gehad had; doch dat de Javanen hem niet als keizer wilden erkennen, omdat hij zich langen tijd te Malakka opgehouden en daardoor zulk een genegenheid voor de Portugezen gekregen had, dat de Javanen vreesden dat hij hen onder het juk derzelve brengen mogt. Hij werd echter overal zeer eerbiedig ontvangen en door de koningen zelf niet anders dan sombayende (of eerbiedig bukkende) aangesproken. Hij stond voor een grooten dronkerd en speler te boek, waardoor hij zijne achting bij iedereen meest verloren had. Hij kwam den 2den dito met zijn 2 zonen, Pangerang Karappika en Aria Marta Widjaja, nevens eenige Portugezen, op 't schip Mauritius, om dat te bezigtigen. Zijn oudste zoon, een prins van 20 jaren, was fraai gejuweeld. Zij gingen 't gansche schip door, om alles toch wel af te kijken, hoewel hij bij den onzen zeer minnelijk zijn dienst en hulp aanbood. Dus bezag hij ook de 2 andere schepen, waar hij mede groote beloften deed; doch 't was hem nergens anders om te doen, als om te zien, of er ook hoop voor hem en zijne makkers zijn zou, om de schepen af te loopen. Hij op den 3den dito kapitein Houtman met 7 of 8 adelborsten achter en voor hem, alle in 't satijn en fluweel gekleed en met degens gewapend, op den weg, met een trompetter, die somtijds opblies en ettelijke matrozen ontmoetende, heeft hen in zijn paleis, dat buiten de stad stond (daar hij binnen Bantam niet vernachten mogt) geleid en op eenige fruiten van dat land onthaald. Die van Bantam (schoon zoo groote schelmen, als de anderen) lieten de onzen, kwantsuis uit genegenheid, waarschuwen, om toch voor den keizer op hun hoede te zijn, daar hij zich voorgenomen had, onze schepen te overvallen. Het is zeker, dat de Portugezen hem daartoe met groote beloften omgekocht hadden en immers zoo waarschijnlijk, dat de Bantammers 't hunne (hoezeer zij ook veinsden) daartoe wel gedaan hebben. Hij trachtte ook wel, om het uit te voeren; doch daar hij merkte, dat de onzen op hun hoede waren, zoo wilde hij 't over een anderen boeg wenden. De onzen ondertusschen hunne looze streken al kennende, lieten zoowel den Bantamschen landvoogd, als den keizer weten, dat zij toch op hun schepen niets ondernemen wilden, daar zij al de aanslagen zeer wel wisten en daartegen waakten. Dat zij ook 't voorgeven der Portugezen, die hen voor roovers of voor Engelschen uitmaakten, niet wilden gelooven. Zij lieten zich beiden zeer ontschuldigen, betuigende ieder om 't zeerst, nergens van te weten. Ondertusschen liet de keizer de onzen op den 8sten ten eten verzoeken, doch die lieten weten, dat zij niet wel te pas waren, omdat zij vernomen hadden, dat men hen daar een Spaansche vijg zou gegeven hebben. Men geleidde den bode des keizers, in 't uitgaan, uitdrukkelijk overal waar 't vol wapenen was, 'tgeen hem zoo verbaasde, dat hij ten eerste vertrok, vragende den kapitein wat redenen hij had, om zoo vergramd op hen te zijn. De keizer, ziende dat al zijn aanslagen te vergeefs waren, aanvaardde zeker geschenk, dat de onzen hem zonden; en ontschuldigde zich weder ten hoogste, daar 't nogtans zeker was, dat hem door de Portugezen voor de 4 bloote schepen 4,000

rijksdaalders beloofd waren. Dit was dan oorzaak, dat hij ook den moed geheel zakken liet en den 11den naar Jakatra vertrok. Den 4den November kwam de keizer weder aan boord, verzoekende een van de ledige en door ons genomene jonken. Dit werd hem zedig geweigerd, daar de eigenaar daarom komen mogt en zij die dan aan hem wilden geven. Ook gaven zij hem kennis, dat zij van al zijne aanslagen op de schepen zeer wel onderrigt waren, waartegen hij zich weder niet weinig ontschuldigde, klagende meteen, dat hem die van Jakatra daar ook niet hadden willen dulden, en dat die van Bantam hem almede verstooten en daarom bij de onzen zoo verdacht gemaakt hadden. Daarbenevens waarschuwde hij de onzen, dat die van Bantam welhaast met een vloot op hen afkomen zouden, hoewel men naderhand hoorde, dat hij die van Bantam zelf overvallen wilde, weshalve zij zich daar tegen, door 't maken van eenige hooge wallen, voorzien hadden. De onzen ondertusschen om goede redenen weggezeild zijnde, kwamen den 13den dito voor Jakatra en den 2den December af en aan de stad Toeban, die nevens Sidajoe en Soerabaja, voor een van de grootste steden van Java bekend was, ten anker. Zij werden er, in schijn, zeer wel ontvangen, doch den 5den dito kwamen 6 tinggangs vol volk naar de schepen, waarvan zich 3 naar 't schip Amsterdam en 3 naar de Pinas het Duifken begaven. De drie eersten hadden 2 koebeesten in, die zij zeiden aan die van 't schip Amsterdam te willen vereeren, een van hun gewone streken, als zij schepen wilden overvallen. Daarop kwam de sjahbandar, aanvoerder van dien troep, aan boord en deed de beesten aanstonds overhijssen. Terwijl men daarmede bezig en 't scheepsvolk in den arbeid was, zonder dat men iets kwaads vermoedde, kwam er zeer schielijk veel van hun volk binnen boord, weshalve de opperkoopman, Reinier Verhel, aan den sjahbandar vraagde: «Wat zal al dat volk aan boord doen?» Waarop de sjahbandar, ziende dat het nu zijn tijd was, zijn kris trok met een groot geschreeuw van amok (dat is, sla dood) en Verhel de keel afstak. Hij werd daarin aanstonds door de zijnen gevolgd, waardoor ook de schipper Jan Schellinger en meest al de anderen daarop niet verdacht en zonder geweer zijnde, deerlijk overvallen en eenigen vermoord of ten minste doodelijk gekwetst werden. De andere maats, die beneden waren, dit vernemende, hebben ten eerste met braadspeten, spiessen en sabels zulke reddering er onder gemaakt, dat zij er ook een deel den hals braken, waardoor zij gelegenheid kregen, om boven te komen en door 't gebruik van een steenstuk de verdere Javanen over boord joegen, schietende toen nog een prahoe met gekwetsten en anderen, die daaromtrent lagen, in den grond. Dit slecht gezigt gaf aan de 3 andere tinggans, die naar de Pinas gevaren waren, redenen, om hunnen aanslag op die tijd niet uit te voeren, maar om voor 't schip Amsterdam over te roeijen. Die van de andere schepen ontwaard hebbende, dat hier onraad was, hebben hunne sloepen met volk op die tinggans afgezonden, er een van achterhaald en zoodanig gehavend, dat er weinig afgekomen zijn. Die van Toeban, welke met die van Cidajoe en Soerabaja éénе lijn trokken, dit vernemende, kwamen met 13 andere vaartuigen, vol volks, op hun af, onder welke die van de schepen zoo sterk schoten, dat zij genoodzaakt werden weer naar de wal te keeren. De onzen ondertusschen aan 't schip Amsterdam gekomen zijnde, zagen hoe deerlijk het daar gesteld was. De neef van den schipper, een borst van 10 of 11 jaren, hadden zij nog wel 14 steken na zijn dood gegeven, dat de onzen zoo bitter tegen de gevangene Javanen, die zij bekomen hadden, maakte, dat zij die ook aanstonds deden doorstooten. Zij hoorden daar mede hoe deze schelmen hen al van Bantam af gevolgd en op Jakatra bij hen gekomen waren, om, waar het mogelijk, hen met een jonk met nootenmuskaten te bedriegen, 'twelk hen mislukt zijnde, waren zij op Japara aangeloopen, om hen daar te wachten en hier weer bij hen gekomen, om voor Toeban of Cidajoe, nu de rol, aangezien de koning hen van onze komst gewaarschuuwd had, verder uit te spelen. Bij dit gevecht waren 150 Javanen, doch

van de onzen maar 12 dood gebleven. Dit onverwacht ongeval deed de onzen ten eerste van daar vertrekken en naar 't eiland Madura loopen, waar zij den 6den December 1596 voor de stad Arosbaja ten anker kwamen. Die van de stad zonden daags er na een prahoe met 28 man aan boord, zeggende eenige specerijen van een schip in te hebben, dat daar over een jaar zou gebleven zijn. Dit waren maar verdichtselen, om de onzen daar te lokken. Zij wisten dit ook wel; maar ontveinsden 't en deden aan hun overste nog een geschenk. Den 8sten dito kwamen er 3 parahoe's van land, in de eerste van welke een tolk was, die aan die van 't schip Amsterdam vroeg of de koning en opperpaap wel zou mogen aan boord komen, brengende eenige geiten, wat rijst en andere verversching mede, om dit werk eenigen schijn te geven. De stuurman van dit schip, die nog zwaar gekwetst was, kwam uit zijn hut naar de kajuit en zou, zoo 't hem niet belet was geworden, zeker dezen tolk uit de wereld geholpen hebben, om zijn moed aan denzelven eenigzins te koelen; doch men scheepte die tolk ten eerste met dit antwoord af, dat zij wel aan 't schip Mauritius, maar niet aan 't schip Amsterdam of aan de Pinas komen mogten. Ondertusschen zagen zij den koning en dien priester met eenige vaartuigen regt op hun schip aan stevenen; 'tzij dat die tolk zijn last vergeten had, 'tzij dat zij zich daar niet naar gedroegen, doch die van 't schip Amsterdam, bang voor hen zijnde, gaven ten eerste op een groot vaartuig, waarin zij drie hoog boven elkander gepropt stonden, zonder verder beraad, met drie stukken vuur, waarin zij door 't meeste volk der andere schepen geholpen werden, dat ook oorzaak was, dat er maar 21 van hen ontkwamen en al de anderen gevangen genomen werden. De koning, die een goud juweel met 5 steenen aan zijn gordel had en de opperpriester, die beide zijn armen kwijt was, werden onder de dooden gevonden, over boord gezet en toen uit de gevangenen gehoord, dat zij, zoo ras zij de kans maar klaar gezien hadden, 't schip zouden overvallen hebben; hoewel anderen dit tegenspraken, zeggende dat zij dan met hunne wijven en kinderen niet aan boord gekomen zouden hebben. Men schonk hen 't leven en op de ernstige en bijzonder zoete bede van 's konings zoon, een jongetje van 6 of 7 jaren, ook aan den tolk, die men anders gedood zou hebben. Hoewel deze strijd in 't eerst tegen de gedachten der onzen ondernomen was, meenden zij echter daarna, dat deze Madurezen niet een haar beter, als de andere Javanen waren; weshalve zij den 9den dito van daar vertrokken. Den 25sten dito kwam Jan Molenaar, schipper op 't schip Mauritius, zoo als zij voor Luboc ten anker lagen, schielijk en binnen een uur tijds te sterven, die geopend zijnde, bevonden werd vergeven te zijn, waarop Cornelis Houtman, verdacht van hem deze koek gebakken te hebben, daar zij de gansche reis zeer oneenig geweest waren, den 27sten dito vast gezet, doch den 30sten weer ontslagen en vrijgesproken werd, hoewel 't vermoeden van velen echter op hem bleef. Den 1sten Januarij 1597 werd het schip Amsterdam voor dit eiland, aldaar zij 'tzelve niet langer wisten boven water te houden, volgens genomen besluit, verbrand; en denzelfden dag zeilden de schepen van daar, ziende den 18den dito 's morgens den brandenden berg van Panaroekan, die in 1586 eerst opgeborsten en met zulk een kracht gesprongen was, dat 't wel 10,000 menschen 't leven gekost had, behalven dat men in drie dagen er geen daglicht van wege den rook had kunnen zien. Deze zwavelberg nu gaf te dier tijd ook een zeer grooten en donkeren rook van zich. Zij kwamen daar op den 21sten dito omtrent de stad Balamboang, die zij nu nog zwaar belegerd vonden. De reden er van was deze. De koning van Passaroewan, Moorsch of Mohammedaansch zijnde, had de dochter van den koning van Balamboang ten huwelijk verzocht, welke hem met een heerlijk gezelschap gezonden werd. Nadat nu deze vorst zijn bruid, die een Heidin was, den eersten nacht beslapen had, heeft hij haar met haren ganschen trein, omdat zij niet Moorsch was, doen vermoorden. En daarop zijn leger verzameld hebbende, is hij eerst voor Panaroekan gekomen,

meenende die stad te overvallen; doch dit mislukkende, is hij, na 't verlies van eenig volk, voor Balamboang gerukt, waar hij zich nedergeslagen, twee schansen aan de rivier opgeworpen en met paalwerk zoo bezet heeft, dat er geen schepen of schuiten konden doorgeraken; hoedanig hij die stad nu al 4 maanden belegerd gehouden en in dien staat gebragt had, dat 3 Portugezen van Panaroekan, daar nu al eenigen tijd als bosschieters gediend hebbende, geen kans zagen, om het langer te houden. De onzen nu kwamen met de schepen, terwijl 't hier zoo geschapen stond, den 22sten dito omtrent 1 mijl van deze stad ten anker, ziende naar den kant van Bali veel zeilen, die, zoo zeker edelman zeide, daar met wel 8,000 man bijeenverzameld waren, om de belegerde stad, waarin groot gebrek en hongersnood was, te ontzetten. Zij kregen ook een edelman aan boord, die hen niet alleen de gelegenheid van 't gansch beleg, maar ook verhaalde dat de vader van den tegenwoordigen koning van Balamboang nog leefde, die een zeer oud vorst was en zich nu wat landwaarts in ophield; ook sprak hij verder van een schip, bijna eveneens van maaksel als deze schepen, dat over 10 jaren daar geweest en naar allen schijn geen ander dan dat van Thomas Candisch was, weshalve zij op een goeden grond oordeelden, dat dit ook dezelfde koning zijn moest, van welken Candisch getuigde, dat hij toen al over de 150 en derhalve nu over de 160 jaren oud was. Doch daar de verversching der onzen begon op te raken, zijn onze schepen van daar naar 't eiland Bali gezeild, den 27sten dito daar ten anker gekomen en verder naar Holland vertrokken.

Nadat nu onze zeevoogd Jacob Corneliszoon van Neck den 1sten Mei 1598 met 8 schepen naar Indiën onder zeil gegaan, den 26sten November voor Bantam gekomen en met 3 schepen weêr naar huis vertrokken was, zoo waren er 5 van zijne schepen nagebleven, van welke 't een mede voor Holland afgeladen en derwaarts gezonden werd; doch de 4 andere, Amsterdam, Zeeland, Gelderland en Utrecht, zijn den 8sten Januarij 1599 onder den zeevoogd Wijbrand van Warwijk naar de Molukkos gestevend. Zij kwamen den 13den dito voor Jakatra en den 21sten dito voor Toeban ten anker. Zij gingen daar aan land, werden zeer wel ontvangen en de koning had zich ook voorgenomen bij hen aan boord te komen, latende den 24sten dito aan de onzen eerst zijn paleis en al zijne heerlijkheid van vrouwen, paarden, olifanten, honden, tortelduiven, eendvogels, de renspelen en strijden in 't renperk ettelijke malen zien, zonder dat hen 't allerminste leed overkwam, dat al vreemd was, zoo men maar denkt, wat daar 3 jaren te voren met die van 't schip Amsterdam voorgevallen was. Zij gingen van daar den 24sten en 26sten dito onder zeil, doch de zeevoogd en Gelderland waren omtrent Madura ten anker gekomen. De andere 2 schepen kwamen den 27sten voor Joartan, waar zij den 28sten nog een geschenk van des konings broeders voor den onder-zeevoogd en den 31sten een ander van dien koning voor den prins van Oranje, zijnde een kostelijke kris (wiens gevest met 's konings beeldtenis in 't goud en met juweelen pronkte) en 2 kostelijke en fraaije spiesen kregen. Ondertusschen hoorden zij den 30sten dito 's nachts, dat er wel 40 man van den zeevoogd en van 't schip Utrecht te Arosbaja gevangen genomen waren. Den 1sten Februarij 1599 zocht men deze gevangenen (zelfs ook door behulp van een verloochenden Portugees, die de voornoemde geschenken aan boord bragt) wel te lossen; doch dat wilde niet gaan, aangezien die koning hem al te veel rantsoengeld eischte. Onder deze gevangenen waren verscheiden van onze opperkooplieden (of commiezen) en onder dezelve (gelijk wij nader zien zullen) ook Schuurmans. Nadat er te voren al een sloep, met rijst geladen, op den drooge geraakt en dien nacht daar gebleven was, ging er 's morgens een schuit zien waar zij bleven; doch hoorende, dat er nu maar na een os gewacht werd, die de koning aan den overste schonk, zoo ging hij daarop weg, doch, naar de schepen roeijende, was hij door hen gedwongen weder te keeren, waarop zij de vlag van

de sloep namen, om die aan boord hunnen nood te doen zien, doch de Arosbayers zetteden die weêr bij, om die van de schepen te misleiden. Daarop gaat Schuermans met nog 3 man in een parahoe, om ook te zien waar zij bleven. Men haalde hem in 't eerst in; doch zij namen daarna zijn degen en hoed en de anderen mede ontwapend zijnde, werd ook hun geld en sommigen hunne kleederen medegenomen. Ten eerste naderde de koning al 't geweer, dat hij in de sloep vond. Men verzocht den koning, dat men hiervan naar boord kennis geven mogt, dat hen toegestaan werd. De zeevoogd dit vernomen hebbende, zond een schuit naar den onder-zeevoogd, om hem te waarschuwen, welke schuit de Arosbayers mede meenden magtig te worden, zoo die van 't schip Utrecht dit, door 't nazenden van hun sloep, niet belet hadden. Ondertusschen kwam de onder-zeevoogd met zijn makker mede daar. Zij eischten voor deze 40 man de twee zwaarste stukken geschut van den zeevoogd, benevens ettelijke lakens, fluweelen en nog 1,000 rijksdaalders tot rantsoengeld. De zeevoogd zeide, dat hij hen geen geschut kon, maar wel eenig geld wilde geven; doch zij konden elkander daarover niet verstaan. Eindelijk kregen zij, door gunst van den zeevoogd der Arosbayers, de schuit met 8 of 9 man los, dat hen ook, zoo ras zij vertrokken waren, leed was. Zij bragten derhalve 't andere volk eerst in een dorp en werden daags er na allen (uitgenomen Schuurmans en eenige anderen) in een spelonk boven op een berg gebragt, waar zij 't zeer kwaad hadden. Nadat onze zeevoogd te vergeefs verscheiden middelen in 't werk gesteld had, om hen te verlossen, ging hij den 5den Februarij met 150 man naar land, waar een felle schermutseling voorviel, daar de vijand met metalen bassen, roers en pijlen zeer sterk schoot. Ondertusschen begon het fel te waaijen, 'tgeen oorzaak was dat zij weder naar boord moesten keeren; doch een schoot wegs van land zijnde, sloeg de sloep van den zeevoogd met 36 en de Bok van Zeeland met 13 man om, zonder dat degenen, die in de andere sloepen waren, eenige hulp konden toebrengen. Sommigen verdronken hier, anderen werden doodgeslagen en eenigen, die aan de eene kant aan land geraakten, werden door den verloochenden Portugees van Toeban verbeden, om ze in 't leven te laten. Zij kwamen derhalve bij hen, moesten knielen en men legde hen, ten teeken dat zij hen die genade van 't leven bewijzen zouden, een hand vol zand op 't hoofd, maar die aan de andere kant aan 't land zwommen, werden allen gekrist. Daar bleven in 't geheel 25 man, 15 van den zeevoogd, 1 van Jan Martenszoon en 9 van het schip Zeeland. Nadat nu alle deze gevangenen daar zeer veel ongemakken uitgestaan hadden, werden zij, 51 mannen sterk, den 8sten dito voor 2,000 stukken van achten of de waarde van dien gelost, krijgende den 14den al hun volk, op 2 man na, die aan land bleven, weêr aan boord, waarop zij nog denzelfden avond van daar naar Amboina zeilden. Twee van deze schepen, in Banda geraakt, vertrokken van daar weêr naar het vaderland; doch Amsterdam en Utrecht, die in Amboina en Ternate geweest waren, zeilden van die laatste stad den 19den Augustus 1599 naar Java, kwamen den 13den November voor Jakatra en den 10den dito voor Bantam, van waar zij den 21sten weêr naar Holland keerden.

Nadat Jacob Corneliszoon van Nek den 28sten Junij 1600 voor de tweede maal met 6 schepen naar Oost-Indiën gevaren was, zie ik wel, dat hij met Amsterdam, Delft en Gouda, op den 30sten Maart 1601 voor Bantam ten anker kwam en zoo naar Ternate, en van daar weêr naar Java (waar hij maar eens op den 27sten Augustus ankerde) en van daar naar huis geraakt is, en dat de 3 andere, Dordrecht, Haarlem en Leiden (die onderweg den 10den October 1600 van hem afgescheiden waren) den 9den Augustus 1601 mede en den 15den November 1603 weêr voor Bantam ten anker gekomen zijn, doch ik zie niet, dat zij ergens anders op Java aangeweest of eenige verdere ontmoeting gehad hebben.

Den 6den April 1599 is de zeevoogd Steven van der Hagen, met de schepen de Zon, de Maan en de Mogenster uit Texel gezeild en in 1600 voor Bantam gekomen; doch bij zijn togt naar Amboina nergens op Java aangeweest. Hij kwam den 19den November weêr voor die stad en vertrok met die schepen den 14den Januarij 1601 naar 't vaderland.

Ik zie, dat de zeevoogd Jacob van Heemskerk, tegen die van Damak slaande, 18 man verloor en omtrent 30 gevangenen van hen weêr bekwam, echter kon hij zijne gevangenen niet weêr los krijgen.

De zeevoogd Wolfert Hermanszoon met 5 schepen, Gelderland, Zeelandia, Utrecht, de Wachter en een jagt den 23sten April 1601 uitgezeild, is den 31sten December omtrent Bantam ten anker gekomen, en, na op den 2den Jannarij 1602 Don Andrea Furtado de Mendoza in 't gezigt van deze stad grooten hoon aangedaan te hebben, den 3den dito op deze reede met veel eer ontvangen, van waar hij den 12den dito naar Jakatra liep, waar hij ankerde en tot den 17den lag, gaande dien morgen onder zeil. Hij kwam den 20sten ook op de reede van Toeban, waar hij meende te ankeren; doch kon het er van wege den wind niet houden, maar bij zijn terugkomst uit Ternate en Banda, kwam hij den 6den Julij hier ten anker en bragt dien koning geschenken van den prins van Oranje, die hem zeer aangenaam waren. Van daar den 13den dito gezeild zijnde (terwijl daar van den 9den af, de Witte Leeuw, waarop de zeevoogd Jacob Heemskerk was, nevens 't schip Alkmaar en een prijs bij hen gelegen had) is hij met zijn bijhebbende 3 schepen den 18den Julij op de reede van Jakatra en te Bantam den 1sten Augustus ten anker gekomen en den 25sten dito naar 't vaderland vertrokken.

Dus kwam ook de zeevoogd Joris van Spilbergen den 5den Mei 1601 met de schepen den Ram, 't Schaap en 't Lam uit Zeeland geloopen, den 26sten April 1603 op de reede van Bantam, van waar hij den 28sten Augustus met 't Schaap, 't Lam, de Eendragt en de Maagd van Enkhuizen naar 't vaderland vertrokken, waar op St. Heleen nog de boot de Jager bijgekomen is.

De zeevoogd Wijbrand van Warwijk den 17den Junij 1602 uitgezeild, kwam den 29sten April 1603 voor Bantam, waar de schepen Zierikzee, de Hollandsche Tuin en de Gans, zijnde Atsjien-vaarders, den 7den April 1609 ook kwamen, om na 't vaderland te gaan. Den 13den Augustus 1613 kwam 't schip der Goes van Ceilon mede te Bantam op de reede; van waar in October Mauritius en Erasmus van Rotterdam naar Holland zeilden. Warwijk vertrok den 11den November weêr van daar, kwam den 21sten dito te Gresic, waar hij een comptoir oprigtte en Dirk van Leeuwen als opperkoopman gelegd heeft, nevens Aarnout Heins als onderkoopman en Klaas Dirkszoon van Hoorn als adsistent, met nog 4 mannen, met 18,000 rijksdaalders; van waar Warwijk den 6den December naar Djohor zeilde en is op Bantam den 27sten November 1605 wedergekomen, waar nog dien avond de zeevoogd Kornelis Sebastiaanszoon en 't schip Amsterdam met nog een veroverde kraak, St. Antonio genaamd, mede op de reede ankerden, van waar de zeevoogd Warwijk den 6den Januarij 1606 met 5 schepen, Hollandia, Dordrecht, Amsterdam, Zeeland en Vlissingen (zijnde de 3 laatsten eenigen tijd vooruitgezeild) naar 't vaderland vertrokken is. Buiten deze zijn nu en dan nog wel eenige enkele schepen hier en daar op een reede van Java, en vooral op die van Bantam, gekomen, zonder dat ik vind dat zij op Java, onder 't bestuur van dezen keizer, eenige ontmoeting van belang gehad hebben.

De wakkere zeevoogd Steven van der Hagen, de tweede maal den 18den December 1603 met een vloot van 12 schepen (waarbij er in Junij 1604 nog een kwam) uitgeloopen, om naar Indiën te gaan en in Engeland den zeevoogd Paulus van Kaarden bij zich gekregen hebbende, is met hem den 31sten December 1604 voor Bantam

gekomen en den 17den dito van daar met de voornaamste schepen naar de Molukkos onder zeil gegaan, zonder dat mij blijkt, dat hij op Java ergens aan geweest is. Van deze vloot zijn nu en dan ook weêr schepen op Bantam aangekomen, die van daar verder de reis elders in 't land, of ook wel naar 't vaderland, voortgezet hebben.

Ik zie dat Paulus van Soldt, opperkoopman, den 3den Februarij 1607 op Gresic aangeweest zijnde, op Soerabaja toen nog een koning gevonden heeft, die blind en groot van vermogen was en door wien hij met de zijnen ook zeer wel onthaald is, onder welken toen Gresic, waar wij nog een comptoir hadden, schijnt gestaan te hebben: aangezien die opperkoopman, nevens 't opperhoofd aldaar, Sr. Steven Doessen, uitdrukkelijk door dien vorst (die 't maar om een gering geschenk van kleedjes voor zijn wijven te doen was) ontboden is om aan zijn hof te verschijnen.

De zeevoogd Kornelis Matelief de jonge, den 12den Mei 1605 met een vloot van 11 schepen ui'gezeild en in Indiën gekomen zijnde, is eindelijk met eenige schepen den 31sten Januarij 1607 op de reede van Bantam verschenen, van waar hij den 7den Februarij naar Jakatra vertrok, waar hij den 11den dito kwam en van waar hij, na een minnelijk onthaal bij dien koning, naar de Molukkos vertrokken, en den 27sten November van dat jaar daar weder gekomen, en den 28sten Januarij 1608 van daar naar 't vaderland gegaan is, zonder dat mij blijkt, dat hem op Java iets verders ontmoet of dat hij daar ergens aan geweest zij.

De zeevoogd van Kaarden den 20sten April 1606 met 8 schepen uitgeloopen en bij Mosambique er een verloren hebbende, kwam met zijn vloot van zeven schepen te Bantam den 9den Januarij 1608, zonder dat hij op Java ergens verder aangeweest is.

De zeevoogd Pieter Willemszoon Verhoeven, den 22sten December 1607 met 13 schepen uitgezeild, is met eenige schepen van zijn vloot den 15den Februarij 1609 voor Bantam gekomen en den 25sten dito van daar verder naar Banda gezeild, zonder dat wij verder zien, dat onze aangekomen zeevoogden of bijzondere schepen ergens op Java aangeweest of eenige ontmoeting gehad hebben.

Wat nu verder de zaken, op eiland Java in 't bijzonder voorgevallen, aangaat, ik zie dat de koning van Soerabaja in 1601 ook koning van Passaroewan en Joartan, behalven dat toen Balamboang al voor eenigen tijd (en waarschijnlijk, nadat onze eerste schepen in Januarij 1597 er ten anker kwamen) mede onder hem geraakt was. Ook is deze vorst nog al eenige jaren er na een magtig koning op zich zelven gebleven, gelijk hij het land van de koningin van Landa op 't eiland Borneo, veroverd en nog lang naderhand 't oppergezag daar behouden heeft. Het is echter zeker, dat de keizer van Java nu en dan al een proef heeft willen nemen, om, was 't mogelijk dezen vorst te vermeesteren en aan zijn kroon te onderwerpen, doch dat wilde toen nog niet gelukken. De Javanen weten van dezen Mohammed veel te verhalen, dat zijn eerste toeleg geweest is, om Jakatra te vermeesteren, voorgevende dat die koning (gelijk ook uit het verhaal van Pinto af te nemen is) te voren onder zijn kroon gestaan had en van hem afgevallen was. De hulptroepen, die hij hiertoe gebruikte, waren zeer vele zoo uit het oosten, als uit het westen. Uit het oosten verschenen die van Soerabaja, Sampan, Passaroewan, Cadiri, Wirasaba, Pannaraga en Madion. Uit het westen kwamen die van Sammedang, Ocker en Timban-Antan. Wat moeite hij toen ook deed en hoe sterk hij was, kon hij Jakatra niet veroveren en moest dus onverrigter zaken weêr aftrekken, een bewijs, hoe vermogend te dier tijd de koning van Jakatra geweest is. Kort daarna stonden die van Ocker tegen hem op, welke hij overwon, brengende velen van hen naar Mataram, waar hij wel 1,100 man krissen liet. Hij maakte in die tijd ook met den koning van Soerabaja en van Tsjeribon een verbond, welke beloofden voortaan den keizer van

Mataram onderdanig te zullen zijn, dat men echter niet verder verstaan moet, dan dat zij als bondgenooten onder hem, als de nood het vereischte, tot zijn dienst zouden te velde te trekken: want anders weet ik niet, dat de prinsen van Tsjeribon ooit onderdanen van zijn kroon geweest, gelijk zij het ook tot nog toe niet zijn. En 'tzelfde blijkt van die van Soerabaja uit het vervolg ook klaar. In 1610 zeide men, dat de keizer van Mataram reeds op weg was, om den koning van Soerabaja aan te tasten, zoodat onze kooplieden op Gresic zeer bang voor hem en zijn leger waren; daar echter in die tijd nog niet veel, zoo ons toeschijnt, van gekomen is, daar wij in de volgende jaren daar nog in rust gebleven zijn. Wij hebben op dit comptoir in 1603 eerst Dirk van Leeuwen, in 1605 Compostel, op last van den zeevoogd Steven van der Hagen, daarna in 1607 Steven Doesen of Doensen, in Februarij 1609 Pieter Zegerszoon en Cornelis van der Meer (die in Maart van dat jaar door Adam Klaaszoon van Driel vervangen is) tot onze opperkooplieden en hoofden van den handel gehad, doch in 1616 zie ik, dat dit comptoir opgebroken was. Om de Edel-vriendschap van dezen oppervorst in Mataram nu te beter te onderhouden, hebben Hun heden den heer Frederik Druif, van Enkhuizen, als gezant aan zijn hoogheid, in dit jaar met groote geschenken gezonden. Dit is (mijns wetens) de eerste geweest, die derwaarts van wege de E. maatschappij met dien eernaam vertrokken is. Eenige jaren daarna zijn wij echter met dien vorst in oorlog geraakt, want dat blijkt daaruit, dat de heer opper-landvoogd Koen in 't begin van 1619 Japara veroverd heeft, dat hij niet gedaan zou hebben, zoo ons die vorst te voren geen reden daartoe gegeven had. Zij bestond hierin. Korten tijd te voren, of in 1618 had de Javaansche landvoogd van Japara op last van den Soesoehoenan onze Logie aldaar laten afloopen, de goederen der E. maatschappij, omtrent 20,000 rijksdaalders waard, geroofd, 3 mannen van ons volk vermoord, 3 derzelve gekwetst en nog 17 van onze dienaren landwaarts in gevangen gevoerd. Om dit stuk te wreken, was dan 28sten October van dat jaar de bevelhebber Adriaan Maartenszoon Blok, bij zijn togt naar de Oostersche gewesten, al gelast om, zoo hij kon, op Japara aan te loopen. Daarop was hij den 8sten November met 160 man aan land getreden, nam een vastigheid derzelve in, stak de stad en 10 jonken (van welke hij er ook eenige nam) nevens een groote menigte praauwen en andere vaartuigen in brand, buiten dat daar nog 30 Javanen het leven lieten, daar hij geen een man verloren had. De landvoogd van Damak dit vernomen en daarbij veel schade geleden hebbende, zond aanstonds zijn volk naar de schepen, biedende den onzen zijn vriendschap aan, met beloften dat hij ons een verdrag met den keizer en ook verder verzorgen zou, dat de landvoogd van Japara over 't afloopen van onze Logie en over 't vermoorden van ons volk niet alleen gestraft, maar dat ons gevangen volk ook ten eerste ontslagen en aan ons weêr overgeleverd zou worden; doch onze schepen, naar 't bescheid van den keizer van Mataram niet kunnende wachten, hadden hunne reis naar de Oost vervorderd. Een klaar bewijs nogtans, dat de keizer maar uitstel gezocht heeft, blijkt daaraan, dat 5 onzer schepen onder den heer Koen den 23sten Mei 1619 voor Japara gekomen, niet goedgevonden zouden hebben die stad toen weêr aan te tasten, uit te plunderen en weêr te verbranden, indien daar geen wettige reden (te weten, 't achterhouden van onze gevangenen) geweest en zoo die vorst niet met ons gespot had, 'tgeen de heer Koen niet gewoon was te dulden. Ondertusschen schijnt er in 1620 weêr vrede tusschen ons en dien vorst gemaakt te zijn, vermits mij uit zekere besluiten der heeren zeventienen, den 24sten October 1621 naar Indiën gezonden, komt te blijken, dat zij, wegens de trotschheid van den koning van Atsjeh (doorgaans Atsjien genaamd) op zijne veroveringen, niet geraden vonden den keizer van Mataram (die 't jaar te voren daar al om verzocht had) tegen den koning van Bantam te helpen, hetwelk zij den 8sten September 1622

weder gelastten, willende dat men die twee vorsten maar in evenwigt tegen elkander houden zou: want hij had in 1620 al voorgegeven, dat de Bantammers van hem afgevallen waren en dat hij die daarom, verzoekende onze hulp daartoe, wilde beoorlogen. In dezen tijd was Mohammed meester van zeer veel koningrijken en landvoogdijen van Java; doch dat er nog veel aan ontbrak, zullen wij in 't leven van zijn zoon zien. Het is zeker, dat de koning van Soerabaja ook nog niet onder hem stond, met welken hij omtrent dezen tijd in geschil geraakte, en had hij besloten dezen vorst aan te tasten, om zich meester van Soerabaja, Passaroewan, Balamboang en de verdere landen, onder dien koning staande, te maken. Daarop ging hij in 1622 met een leger van omtrent 80,000 man naar Soerabaja, lag er eenige maanden voor, doch moest onverrigter zake, wegens gebrek van levensmiddelen, die stad verlaten en met schande opbreken, maar daar hij de sterkste te veld was, hoopte deze vorst echter de eene of de andere tijd van dat rijk nog wel eens meester te zullen worden, hoewel de tijd ons leeren zal, dat het door zijn zoon eerst veroverd is. In dit jaar trok de heer Gerard Frederik Druif, voorzitter in de bank van schepenen te Batavia, den 9den September weêr als gezant van Hun Edelheden aan dezen vorst. Dat hij heerschzucht en begeerte genoeg had, om niet alleen meester van Soerabaja, maar ook van Bantam te zijn, hebben wij even te voren gezien en daar zullen ons meer blijken van voorkomen.

Ja zelfs, dat hij na 't oppergebied van Java gestaan heeft, blijkt ons zonneklaar, bij zijnen toeleg op Batavia tot verscheiden malen toe, beeldende zich vast in, dat als hij daar bezitter van was, hij het dan ook zeer ligt van Bantam worden zou, omdat de E. maatschappij des Bantammers eenigste steunsel was. Zijn sluitreden was goed en zeer wel gegrond, had hij 't maar zoo ver kunnen brengen, dat hij Batavia had kunnen veroveren en ons van daar verdrijven; doch wat hij daaromtrent in 't werk gesteld heeft en hoe hem dat mislukt is, zullen wij nu eens van nabij gaan beschouwen.

Nadat hij genoodzaakt was onverrigter zake van voor Soerabaja weêr af te trekken, zocht hij 't van tijd tot tijd met ons in de war te smijten. Om daarvan een begin te maken, liet hij ons in 't eerste alle voorraad en levensmiddelen, waar hij maar kon, doch zoo behendig ophouden, dat het tot geen reden van openbare vredebreuk dienen kon; maar als hij nu gewaar werd, dat wij hem niet van doen en ons genoeg van alles voorzien hadden, heeft hij onze vriendschap weêr zelf verzocht, niet zoo zeer omdat hij ons nu beter lijden mogt, als wel om door onze vriendschap meester, eerst van Soerabaja en daarna van Bantam te worden. Eindelijk maakte hij een beter overslag en nam zich voor Batavia eerst aan te tasten. En om dit wel aan te leggen, maakte hij er dit begin van.

Den 22sten Augustus 1628 kwamen te Batavia 50 goraps (zekere inlandsche vaartuigen) en praauwen van Temanggong Boeraksa met 153 koebeesten, 120 lasten rijst, 10,600 bossen padi, 26,600 kalappus, 5,900 bossen suiker en eenige andere kleinigheden, bij welke 900 koppen uitgelezene mannen waren. Deze zeiden, dat zij deze beesten mede bragten, om te voldoen aan het verdrag, met ons in April 1627 aangegaan, volgens 't welke zij verpligt waren 800 stuks van dezelve, à 8 rijksdaalders ieder, aan ons te leveren, verzekerende ons daarenboven, dat er 3 dagen daarna nog 27 praauwen met beesten stonden te volgen. Hunne komst gaf ten eerste aan Hun Edelheden veel bedenking, te meer dewijl er zoo veel volk bij was, die zij niet zien konden, dat daartoe vereischt werden. Men deed daags er na die 150 beesten lossen; doch men belastte toen, dat al de praauwen ten eerste zouden buiten gebragt worden, dat de Javanen gansch niet aanstond, doch 't geschiedde. Den 24sten dito 's avonds kwamen er nog 7 praauwen van Boeraksa aan; doch die wilden niet binnen wezen en verzochten maar om een pas-cedel, om naar Malakka te varen. Om alle kwade aan-

slagen voor te komen, vonden Hun Edelheden goed last te geven, om de rivier met een boom te sluiten en stelden ook een buitengewone buitenwacht op het plein van 't kasteel, waar de markt is, bevelende met 2 tinggang (zekere inlandsche vaartuigen) buiten de eerst aangekomene praauwen wacht te houden en te beletten, dat de andere 7 zich bij de eersten niet voegden, opdat zij geen geweer aan dezelve overgeven mogten. Die last was zoo ras niet gegeven of die 7 vaartuigen zeiden vlak uit, dat zij bij die andere in weerwil van de onzen wilden varen. Hierover vielen zoo lang geschillen met woorden, tot zij met de wapenen aan elkander en handgemeen raakten, nemende dit zijn aanvang met het volk van omtrent 20 praauwen, die binnen lagen, de buitenwacht van de markt omtrent middernacht op 't lijf vielen en 't kasteel van alle kanten begonnen te bestormen. Eenige Javanen vervolgden deze wachten zoo kort op 't lijf, dat zij met hen over de landgordijn tot binnen in het kasteel liepen en al ons volk van de gordijn afdreven. Eenige meenden op het bolwerk de Robyn te loopen, maar werden door een hamey, op die gordijn staande, gestuit. De meeste hoop bleef op den barm van 't bolwerk de Diamant en van de oude vesting staan. De Javanen van de praauwen, die buiten lagen, liepen door 't water tot aan den Barm van 't bolwerk de Parel, waar men het voornamelijk op gemunt had, dewijl 't kasteel daar op zijn zwakste was en zij gemakkelijk over den aarden wal, die nog maar 2 voeten hoog was, konden loopen; doch door 't geweld van musketten werden zij er afgehouden. Echter bleven zij, niettegenstaande gedurig op hen geschoten werd, aan dien barm totdat de dag doorbrak zonder dat men hen, met 5 uren lang te schieten, had kunnen doen vertrekken. Men zou niet gelooven, hoe dolschotig en verwoed sommige Javanen zich hier betoonden en er op aanvielen, en het is zeker dat, zoo al de anderen zoo wel gevolgd hadden, als die er op losgingen, het was de onzen onmogelijk geweest, dien zwaren storm te wederstaan. Met het aanbreken van den dag afgetrokken zijnde, lieten zij vele dooden omtrent het nieuw huis van den ontvanger, dat zij mede verlieten, achter. Den 25sten zagen de onzen met het aanbreken van den dag, die 27 praauwen (van welke te voren gemeld is) aankomen; doch deze door de afgeslagene Javanen tijding bekomen hebbende, hoe de zaken daar stonden, liepen na de rivier bij de Maronde, zonden eenige ruiters af, om na 't verder gevolg van de onderneming hunner makkers te vernemen en gaven last, om alles van buiten in te trekken. In 't veld werd eenig volk vernomen, dat almede van de afgeslagenen scheen te zijn. Den 26sten dito kwam een groote menigte Javanen met vliegende vaandels tot in 't gezigt van de stad aantrekken, waarop Hun Edelheden besloten een groot deel van het zuidereinde der stad, waar niet veel steenen huizen waren, af te snijden en te verbranden, om 't ander deel te beter te kunnen behouden, aangezien 't hen onmogelijk was alles tegen de groote magt van den keizer van Mataram te beschermen. Dit werd aanstonds in 't werk gesteld, gelijk ook al het volk, op de westzijde der rivier wonende, benevens de Engelschen, die zich daar ophielden, hunne woningen verlieten en zich naar 't beste deel der stad begaven, met voornemen om dat te stuiten en ten uiterste te verdedigen. Den 27sten met het aanbreken van den dag waren de voorloopers van den vijand 800 of 1,000 koppen sterk, al in het afgesneden deel der stad, begonnen zich daar te begraven en de vesting Hollandia af te snijden. Daarop volgde hun geheel leger met vliegende vaandels en in een goede orde; doch de vijand werd door 120 soldaten en door eenige burgers, met groot verlies der hunnen, die op die plaats van de rivier en de gracht dood bleven, uit de stad gedreven. Die van 't leger, hun volk in groote wanorde uit de stad ziende vlugten, namen zeer ordentelijk de wijk naar den tuin van de heer Specx, waar zij zich vooreerst nedersloegen. Naderhand kwamen zij wat meer binnenschoots liggen, zoodat men hen gemakkelijk met een musket treffen kon; doch omhiertegen gedekt te zijn, hadden zij verscheiden beschansingen en wallen van kalappus

of pinangboomen en gespleten bamboezen gemaakt en die zoo wel aan elkander gebonden en met aarde gevuld, dat er zelf met geen grof geschut door te booren was. 's Nachts tusschen den 10den en 11den September is de vijand tot op een pistoolschot aan de stad genaderd, waar hij zich weder begraven en in eenen nacht zoo veel hout en gekloofde bamboezen ineen gewerkt en die wederom zoo digt alom met aarde gevuld had, dat er geen kanonkogel op hechten kon, zoodat zij daar achter volkomen schotvrij waren. Den 12den September lieten wij door 65 soldaten, van eenige Japanners en Mardijkers (of zwarte vrijburgers) ondersteund en verder 150 muskettiers, die op de wal stonden, gedekt, een uitval op dezelve doen, trekkende verder tusschen 't leger van den vijand van achteren in die nieuwe werken, dreven er 2 of 300 vijanden uit en sloegen er 30 of 40 op de plaats dood. Toen de vijand aan 't vlugten was, vielen de Chinezen, die hier waren met zulk een menigte en moed uit, dat het een vermaak was om te zien, staken 's vijands nieuwe werken in brand en bragten veel buit van hen in de stad. Van de onzen werd er zelf geen een te dier tijd gekwetst. Den 21sten dito 's avonds naderden de vijanden met een groote magt bij de reduit Hollandia, terwijl zij rondom de stad en 't kasteel een looze wapenkreet maakten, dat zij uitdrukkelijk daarom deden, opdat men hunne aannadering niet gewaar worden of verhinderen mogt en opdat zij zouden beletten, dat wij die van Hollandia zouden ontzetten. Ook bragten zij reeds veel stormladders aan, terwijl anderen, om deze aanvoerders te dekken, gedurig met lange roers op die van die vesting schoten. Ondertusschen werd er door 24 man van ons volk op die vesting zoo goede wacht gehouden en zoo veel tegenweer gedaan, dat zij die groote magt de gansche nacht afkeerden, verschietende wel al hun kruid, maar daardoor ook bewerkende, dat de vijanden met al hunnen toeleg niet anders vorderden, dan dat zij zich daar op vijf plaatsen begroeven en zich tegen ons zeer wel verzekerden. Den 22sten dito besloten wij, nu kennis van den nood dezer vesting bekomen hebbende, die te ontzetten en de verdere aannadering van den vijand te verhinderen. Te dien einde vielen de onzen met 300 soldaten, 200 burgers en met een groot gevolg van Mardijkers en Chinezen uit en dreven den vijand uit al zijne werken met groot verlies tot in zijn leger. Ook waren er onder hen, die zelf met vliegende vaandels in grooten getale uit hun leger vlugtten. Dit gaf de onzen gelegenheid, om al de nieuwe werken door den vijand meer dan op 10 plaatsen begonnen, te verbranden, hetwelk zij ook op de schotvrije huizen, die op de rivier omtrent die vesting, gebouwd waren, in 't werk stelden. Dit was een heerlijk begin, over 't welk men groote reden had om God te loven, daar op dien dag wel 1,200 of 1,300 vijanden dood gebleven waren, en indien men de gevangenen gelooven mogt, waren er wel 3,000 en aan onze kant maar 12 Nederlanders en zeer weinig Mardijkers en Chinezen gebleven. Uit eenige gevangenen vernamen wij, dat dit leger van den keizer van Mataram bij hun eerste aankomst 9,000 of 10,000 man sterk was, waaronder 2,000 lastdragers. Sommigen van hen, te weten, 4,800, waren te land, 3,500 te water en de anderen 4,800 kwamen omtrent de Maronde te land. De geheele togt was op 't voorgeven van Temanggong Boeraksa, dat Batavia zeer ligt te winnen was en op zijn aanbieding van dit zelf met weinig volk te zullen doen, ondernomen; doch hij was door zijn volk, dat op Batavia handelde, geweldig misleid en, op hun berigt te veel steunende, had hij den keizer ook zoodanig misleid, dat hem, was hij weder gekeerd, zijn leven gekost zou hebben, daar hij dien vorst vast toegezegd had Batavia in korte tijd hem te zullen leveren. Het is zeker, dat de schoone gelegenheid van deze stad en de schoone handel, die 's vijands verspieders daar zagen, mitsgaders de kleine bezetting, hen te ligter zal aangelokt hebben om dat werk met zulk een kleine magt te ondernemen, te meer aangezien de gewone bezetting toen maar van 300 koppen en die der burgers ten hoogsten naauwelijks zoo sterk was, al 'twelk de vijand zeer

ligt van onze geveinsde vrienden en zijne verspieders heeft kunnen vernemen. Daarbenevens was het kasteel niet gesloten, dan alleen omtrent het bolwerk de Diamant. Over de wallen en over de twee zeebolwerken, die nog maar begonnen waren, kon men in 't kasteel loopen en de stad was rondom nog open. De gracht en de wallen, aan de oostzijde der stad, konden den vijand geen hinder toebrengen, gelijk zij bij nacht ook met hunne pieken door 't water zwommen en over de wal in de stad liepen. Voor de Chinezen en Mardijkers waren zij niet bevreesd, wel wetende dat die niet in staat waren, om zich zelven te beschermen. Indien de voornoemde praauwen maar eenen dag tusschen 't kasteel en de stad, volgens 't vorig gebruik, hadden mogen liggen, tot dat het volk, dat te lande herwaarts kwam, zich met hen kon vereenigd hebben, en indien dan de eene troep op 't kasteel en de andere op de stad, gelijk hun toeleg schijnt geweest te zijn, aangevallen was, het is zeker dat zij de stad en 't kasteel in korten tijd zouden veroverd hebben; maar door de buitenwacht zijn de praauwen gedrongen geworden hunnen aanslag een dag te verhaasten. En zoo die van de buitenwacht 't volk van de praauwen niet verhinderd en ten eerste een wapenkreet gemaakt hadden, de vijand zou, eer men zich had kunnen weren, in 't kasteel geloopen, daar zeker een groote moord bedreven en zich, naar allen schijn, zeer ligt van het geheel kasteel (uitgenomen 't bolwerk de Diamant) meester gemaakt hebben; doch God heeft Hun Edelheden wijsheid gegeven, om dit, door hun voorzigtig beleid en heilzaam bevel omtrent die praauwen, voor te komen en daardoor de nog maar pas als uit de modder opluikende stad Batavia, ten zetel van den handel van gansch Indië en een weergalooze koningin van al de steden in 't Oosten (dat zij in later tijden nog eens stond te worden) te bewaren. Nadat men nu de vijanden uit al zijne werken op den 22sten September met zoo groot verlies weder in hun leger gedreven had, was hen de moed zoodanig ontzonken, dat zij zich eenigen tijd daarna stil hielden, zoodanig dat wij bijna geen beweging meer onder hen vernamen. Ook hoorden wij door de gevangenen, dat hun volk, zoowel door dit, als door 't vorig verlies zoodanig verminderd was, dat zij zich niet boven de 4,000 sterk bevonden, daar er ook vele door 't gebrek, bij hen reeds geleden, verloopen en naar 't bosch gepeurd waren. Dit deed de onzen besluit nemen, om eens te onderstaan of de vijand (die in twee troepen aan de oostzijde der stad lag) niet uit zijne legerplaats zou te slaan zijn. Te dien einde bragten zij den 21sten October onder de heer Jaques le Febre, gewezen landvoogd der Molukkos en nu veldheer gemaakt, een nieuwe troep van 2,866 man te veld, die in deze navolgende manschap bestond:

Ruiters.	24
Zes vaandels soldaten, ieder van 70 koppen. . . .	420
Drie vaandels burgers	210
Drie dito van Japanners en Mardijkers	210
Van de E. maatschappij's lijfeigenen tot werklieden . .	260
Chinezen	700
Andere bijloopers.	800
Bosschieters en matrozen met hunne vuurwerken . .	42
Andere bijloopers en burgerslaven	200
Te zamen . . .	2,866 koppen.

Terwijl dit volk buiten de stad in 't veld gebragt werd, zijn 2 geslotene tsjampans en 7 schuiten en booten, waar 150 bootsgezellen op waren, 's vijands leger genaderd. Terwijl zij nu zonder ophouden tegen elkander schoten, is de eene troep des vijands,

aan de eene kant gelegen, door onze voortroep (zijnde 2 vaandels soldaten en 1 van de burgers, benevens 3 vaandels Japanners en Mardykers) zeer hard aangetast, in roeten geslagen en uit hunne werken gedreven. Het vaandel der Japanners, die zich hier dapper kweten, was allereerst op 's vijands werken geplant. Den Chinezen was mede belast den aanval te doen; doch zij bleven in orde staan en zagen 't goede werk maar aan. Ondertusschen naderde deze voortroep der onzen na 's vijands tweede groote troep, die een weinig van de andere afgescheiden en waar hun veldheer, Temanggong Boeraksa, gelegerd was. Terwijl zij dan hier op aantrokken, werd den Chinezen andermaal belast aan te vallen. Zoo ras men dit bevel aan hen gegeven had, vielen zij den vijand aan, dat het een lust was om aan te schouwen. Terwijl nu die voortroep van achteren in 's vijands werken trok en hen hoe langer hoe meer wijken deed, braken de Chinezen van de andere kant in dezelve, klommen er op, staken die in brand en dreven dus de vijanden (even gelijk de onzen van de andere zijde mede deden) zeer gelukkig op de vlugt, waardoor zij volkomen meester van 's vijands legerplaats werden, dwingende hen om 't veld te ruimen, dat de onzen gelegenheid gaf, om alles in lichte vlam te zetten. In dezen aanval zijn omtrent 100 mannen van den vijand, zoo op de plaats, als in de rivier doodgebleven, onder welke ook Temanggong Boeraksa, de veldheer en zijn oudste zoon was; waartegen wij maar 5 dooden, te weten, 3 Nederlanders en 2 Japanners hadden. Onze gekwetsten waren 26 Nederlanders en 24 Inlanders. De volgende nacht zonden de onzen omtrent 50 vaartuigen, te weten, 30 van de onzen en 20 Chinesche praauwen, naar de rivier omtrent de Maronde, om 's vijands daar liggende vaartuigen (zoo als wij van eenige gevangenen hoorden) te vernielen; doch de Chinezen keerden 's anderen daags weêr, eer zij des vijands vaartuigen eens gezien hadden. De onzen echter met eenige burgers en Mardykers hierdoor niet afgeschrikt, gingen met die zaak voort, makende te zamen een troep van 400 man uit. Zij vonden omtrent 80 Tinggangs en 2 Goraps, waarvan zij 36 Tinggang binnen Batavia bragten en de andere, die zij bekomen konden, verbrandden, zoodat de vijanden van 200 medegebragte vaartuigen, pas 50 overgehouden hebben. Den 25sten October des Maandags, eer de voorsz. praauwen nog binnen waren, zonden de onzen 7 vaandels, te weten, 4 van soldaten en burgers, 1 van 36 Japanners en 1 van de Mardykers, buiten de stad, om een troep van 400 of 500 Chinezen, 150 slaven van de E. maatschappij en eenige van onze timmerlieden, die de boomen, omtrent de vesting Hollandia staande, omver hakken zouden, te dekken en om 's vijands ingenomene en meest verwoeste werken, in zijn leger verder te slechten. Toen deze in 't veld kwamen, vernamen zij hoe de vijand zich in en omtrent den tuin weder verzameld en de weg met kalappus-boomen gesloten en toegezet had. Hierop namen de onzen voor, om den vijand, zonder hunne makkers eens te waarschuwen, maar van daar te verdrijven, trekkende met 7 vaandels, in 2 troepen verdeeld, derwaarts; maar de Chinezen lieten zij achter, daar die niet genegen waren mede te gaan, gevende voor reden, dat zij geen geweer hadden, en dat zij gekomen waren niet om te vechten, maar om te werken. Na harde tegenstand, dreven zij den vijand weêr uit zijn nieuwe legerplaats en deden de opgezette kalappus-boomen door de lijfeigenen der E. maatschappij nederwerpen. Ondertusschen verzamelde de vijand al zijn magt bijeen, die in 3,000 à 4,000, doch zoo anderen oordeelden, wel in 10,000 á 12,000 koppen, met 200 of 300 paarden, bestond, vaststellende dat zij nieuw ontzet bekomen hadden. Dit veroorzaakte in de onzen een grooten schrik, daar zij al veel van hun kruid verschoten hadden. In 't aftrekken liepen de slaven weg; en de achtertroep keerde zich door onervarenheid verkeerd om en bragt de voortroep, zijnde nu de achtertroep geworden, in zulk een verwarring, dat zij, in 't trekken over een dam bij 't slootje omtrent de tuin van de heer Specx, gestuit en door de andere troep zonder eenige

reden of nood verlaten zijnde (die hun geweer wegwierp en in 2 Tsjampans, die op de rivier lagen, zich zocht te bergen) door de vijand, die er op aandrongen, mede zonder geweer op de vlugt gedreven werd, daar haar dezelve zoo lang vervolgden, totdat zij door 't grof geschut der Tsjampans en van de stad getroffen werden en toen van zelf staan bleven. Waren zij zoo stout geweest van er met groote troepen op in te vallen, daar zou er geen van de onzen afgekomen hebben en zij zouden ook zonder tegenstand tot in de stad en verder hebben kunnen indringen, daar men in 't geheel kasteel geen gezond soldaat had, vermits 't volk van de praauwen nog niet weêr binnen gekomen was. Onze ruiters gedroegen zich ook zeer kwalijk, aangezien zij 't voetvolk onder de voet liepen. Bij dit voorval verloren de onzen 56 soldaten, 4 burgers en kregen daarenboven nog 20 gekwetsten binnen; behalven dat er 140 soldaten en burgers zonder geweer terugkeerden; zoodat de vijand 200 musketten, pieken, harnassen en andere wapenen van de onzen bekomen had. Zij hadden 100 of 200 van de hunnen verloren. Door dit ongeval bleef ook 't omver hakken van de boomen achter, waardoor de vijand weder gelegenheid bekwam, om den weg bij de tuin van de heer Specx, zijnde omtrent een half uur van 't kasteel, met afgeworpene kalappus-boomen te sluiten en zijn leger daar weêr op nieuw neder te slaan. Na dien tijd is tusschen ons en tusschen 't volk van de keizer van Mataram niet zonderlings voorgevallen. Ook vernamen wij, nadat wij den 21sten October het leger van den Temanggong Boeraksa opsloegen, dat er den 22sten een groot ontzet voor den vijand, na sommiger gissing van 5,000, doch, zoo als anderen meenden wel van 15,000 of 20,000 koppen, met veel paarden, onder drie hoofden, te weten, Temanggong Djawana, die 10,000 man bij zich had, en Kijaij Depati Widikda, en Kijaij Depati Mandoera Radja (die ieder 5,000 man bij zich hadden) weêr in hun legerplaats gekomen was. Dit nieuw leger had zich in tweeën gedeeld, waarvan 't eene aan de oostzijde der stad lag en van 'twelk ieder zijne aannadering deed, vertoonende zich nu en dan in slagordening vrij breed. Op die aannadering van die in 't zuid-westen, werden de onzen, op 't besluit van den krijgsraad, genoodzaakt om de boomen van de tuin van den predikant Dankaarts en van kapitein Henrik Lievenssoon af te houwen; en zoo haast de boomen van D. Dankaarts op den 5den November afgehouwen waren, verliet de vijand zijne werken, die hij omtrent de sterkte Zelandia gemaakt had, zoodat hij zich scheen voorgenomen te hebben, om zich tusschen die boomen te legeren. Sedert die tijd is 't gansch leger van 't zuid-westen den 15den dezer in orde naar de voorsz. vesting Zelandia genaderd, terwijl 't leger aan de oostzijde mede nabij begon te komen, doch zij hebben zich buiten schoots gelegerd. Ondertusschen kregen wij van Bantam berigt, dat die koning zich zeer in de weêrstand, die de keizer hier vond, verblijdde, genegen zijnde zich met ons, als wij de overhand hadden, te vereenigen en zoo 't ons tegenliep, zich dan met den keizer te verdragen. Toen de keizer dit nieuw ontzet zond, had hij, vaststellende dat Batavia al veroverd was, dezen Temanggong Djawana alleen maar gezonden, om van Temanggong Boeraksa de kostelijkste waren, die ligt konden verduisterd worden, te weten, geld, kleeden, lakenen en amfioen, in alle zekerheid over te nemen en in Mataram bij hem te brengen; doch zoo Batavia nog niet over was, zouden zij trachten Boeraksa te dwingen, om dat nevens de 2 edelen, die hij nu medebragt, met geweld in te nemen of zich dood te vechten; en zoo zij dat niet deden, dat zij zelfs dan hem zouden dood slaan. Ook had de keizer belast, geen Nederlander in 't leven te laten. Toen nu Temanggong Djawana hoorde, dat Temanggong Boeraksa met veel van zijne grooten dood gebleven was, sloeg hij, zeer ontzet zijnde, op zijn borst, zeggende: « Wat zal ik den keizer van Mataram, mijnen heere, medebrengen? » Hij legerde met zijn volk eerst aan de oostzijde der stad, omtrent de tuin van de heer Specx, zond daarna een gedeelte aan de westzijde, doende een groote vertooning rondom. Van beide

kanten werd de stad tot binnen schots genaderd, inzonderheid aan de oostzijde, waar 't leger van Boeraksa gelegen had; maar ziende geen kans, om door geweld daar eenig voordeel te doen, besloot deze Temanggong eens te onderstaan of hij de rivier van de stad niet zou kunnen verleiden, om ons dezelve door gebrek van water te doen verlaten. Te dien einde heeft hij omtrent een mijl boven de stad, landwaarts in, 30 dagen lang, 1,000 man doen graven; doch ziende, hoe weinig zij vorderden, en dat ondertusschen zijn eigen volk van honger en gebrek verging, werd hij genoodzaakt dit werk te staken en van Batavia te vertrekken, vreezende dat hij mede, als 't leger van Boeraksa, verslagen zou worden. De twee edellieden Kijaij Depati Mandoera Radja en Kijaij Depati Widikda, gebroeders, welke in 't naaste gezag aan den keizer geweest waren en aan welke belast was bij deze togt toch eere in te leggen, ondernamen om de vesting Hollandia met stormrammen, gelijk Boeraksa al mede beproefd had, aan te tasten. Den 27sten November kwamen zij 's nachts met omtrent 100 man in de afgesneden stad bij de vesting en de volgende nacht met omtrent 300 man; doch daar zij ontdekt en eenige van hen geschoten waren, gingen zij, zonder iets verder te ondernemen, door. Hierop liet de veldheer Temanggong Djawana deze twee edellieden met hun volk binden en deed ze bij wijze van geregt volgens last van den keizer dooden, omdat zij Batavia niet veroverd of zich dood gevochten hadden. Eenige zijn omhalsd en de anderen gekrist of met pieken doorregen. Nadat dit den 1sten December verrigt was, is deze veldheer met het verdere gros van 't leger den 3den dito van Batavia opgebroken, latende de doode ligchamen, 744 in getal, ten bewijze van zijn wreedheid, boven aarde liggen, 'twelk wij, indien wij het zelf niet gezien hadden, nooit zouden geloofd hebben, daar zij gruwelijk mishandeld waren. Men zegt voor vast, dat van de 100,000 mannen ruim, die voor Batavia geweest zijn, niet meer dan omtrent 10,000 wedergekeerd zouden zijn. Hoewel men in 't land van Mataram zelf dat maar op 3,000 of 4,000 man begroot; dat echter niet te gelooven, hoewel 't zeker is, dat er vele door honger en ongemak vergaan en van 't leger weggeloopen zijn. Toen Boeraksa geslagen werd, liepen die van Sammadang en Okker, de twee naaste gebuursteenen van Batavia in 't gebergte, aanstonds geheel door, ontboden hun verder volk met vrouwen en kinderen en hebben zich, met verlating van hun oude woonplaats, achter Bantam in zeker gebergte nedergezet, om zich geheel van het gebied des keizers af te zonderen, aangezien zij vreesden, dat zij zich dood zouden moeten vechten, of dat de keizer anders hen zou laten dood slaan. Naderhand hoorden wij, dat de keizer ook dezen veldheer, den Temanggong Djawana met veel andere grooten omgebragt heeft, omdat hij die twee edellieden had doen dooden, waartoe hij loochende last gegeven te hebben, schoon hij dat wel klaar bevolen had. Deze vorst, die ondertusschen Batavia oordeelde eerst noodzakelijk te moeten hebben, eer hij met andere wingewesten, waar hij naar haakte, verder konde gaan, hervatte dit werk in 1629.

Den 16den April kwam hier van Tagal zekere Warga met 6 praauwen, die uit de rivier van Karawang om vrijgeleide, met een brief van zijnen heer, den Temanggong, aan den opperlandvoogd, de heer Jan Pieterszoon Koen, gezonden was, biedende daarbij uit 's keizers naam de vrede aan en op dien grond verzoekende, dat deszelfs onderdanen vrij en frank, gelijk voor dezen, weer op Batavia mogten komen handelen. Hij verontschuldigde ook den keizer, dat hem Boeraksa schandelijk misleid en dit gansch werk buiten zijne kennis en op zijn eigen gezag ondernomen had, voorgevende dat die dit alleen had gedaan, om zich over zekeren zijnen gezant te wreken, aan welken de heer opperlandvoogd Carpentier voor zijn vertrek een pas-cedel, om over Atsjien naar Mekka te reizen, verleend en dien de heer Koen, bij zijne wederkomst van daar, had doen ombrengen; doch aangezien hij nu beter berigt van alles bekomen had, verzocht hij, dat men daaraan niet meer wilde gedenken. Dit verzoek deed deze Warga in tegen-

woordigheid van den gezant van Ligoor, mitsgaders van alle hoofden van 't jonk van den koning van Siam en van de hoofden der Chinezen, voegende daarbij: Radja Mataram minta ampon, dat is, de koning van Mataram verzoekt om vergiffenis. Schoon Hun Edelheden wel beter wisten, werd den 25sten April besloten vooreerst toe te staan, dat de handelaars en kooplieden daar vrij zouden mogen komen, om handel te drijven, waarmede dan de voorsz. Warga zeer vergenoegd weêr naar Tagal vertrokken is, zeggende, dat zijn heer, de Temanggong van Tagal, nu strandheer geworden was, en dat die de vriendschap met ons beter onderhouden zou, dan te voren geschied was. Hij had dit verzoek alleen gedaan, om tijd te winnen en om ondertusschen zoo veel rijst, padi en andere voorraad, te water naar Pamenoekan, Karawang en andere nabij gelegene plaatsen te brengen, als de keizer noodig oordeelde, om 't leger, waarmede hij Batavia weder meende aan te tasten, te onderhouden en van daar dan van alles onverhinderd te kunnen verzorgen, waartoe ook de Temanggong van Tagal volkomene last bekomen had, dien de zorg daarover aanbevolen was. Na Warga's vertrek kwamen er nu en dan eenige praauwen met die goederen; doch deze konden de reden van hunne komst niet al te geheim houden en deelden die aan dezen en genen mede, die ons daar weder kennis van gaven. De Chinezen, die zeer loos zijn om de minste bijzonderheden omtrent de aanslagen der vijanden te ontdekken, kregen er mede de lucht van en gaven ons, nevens die van Bantam, die daar mede veel belang in hadden, volkomen verzekering, dat de keizer zeker te velde komen, doch dat men nog niet wel wist of het Batavia, dan of het Bantam, of wel die van Ocker en die van Sammadang, die van hem afgevallen waren, gelden zoude. Om hier netter berigt van te hebben, werd bij Hun Edelheden den 5den Junij besloten de jagten Heusden en Tajouan naar Japara met zekere geheime last te zenden, om aldaar scherp te vernemen, of op deze of gene plaatsen daaromtrent rijst of padi verzameld werd, en bijaldien zij daar eenig merkelijk getal van praauwen ontmoeten mogten, dat zij die maar zouden vernielen en in den grond booren. Men gaf dien last aan schipper Frans Loncke en aan den onderkoopman Doetmy uit. Deze twee jagten kwamen zonder eenige ontmoeting voor Tagal, waar die onderkoopman op de vriendelijke noodiging van den Temanggong aan land ging. Zij zagen dat daar, terwijl zij op de reede lagen, meer als 100 praauwen met padi van de oost kwamen, behalven dat er reeds een groote voorraad van alles in Tagal was, al hetwelke de onzen met goede oogen aanzagen. De Temanggong gevraagd zijnde, wat hij met zoo grooten overvloed van padi doen wilde? gaf tot antwoord: «Ik zal ze doen stampen en naar Batavia voeren.» Dit namen de onzen aan en vervolgden daarop hun reis naar Japara, doch lieten ons, 'tgeen zij in Tagal gezien hadden, met een vaartuig weten. Ondertusschen verscheen Warga den 20sten Junij op Batavia met 13 praauwen, met eenige rijst en andere kleinigheden geladen, wiens komst men, op de zeker bekomene tijding van 's keizers toerusting tegen Batavia, nu al eenige dagen verwacht had, te meer daar ons door zekere Javanen, die met Warga's praauwen nu mede kwamen en voor dezen bij den ontvanger Cornelis van Maseyk gewoond hadden, al te voren nader opening gedaan was, die nu bij de komst van Warga bevestigd werd. Men vond daarop goed Warga met zijn gansch gezelschap in verzekering te nemen, om daardoor nog grondiger kennis van dezen toeleg des keizers te krijgen. Dit werd zeer behendig in 't werk gesteld en gelukkig uitgevoerd. Hij werd den 24sten Junij ondervraagd, waaruit hij ten eerste gewaar werd, dat 's keizers voornemen reeds bekend en uitgelekt was, dat hem besluiten deed alles te ontdekken, op hoop van daardoor te eer genade te zullen verwerven. Hij beleed dan, dat hij door zijnen heer, den Temanggong van Tagal, uitdrukkelijk gezonden was, om Batavia te verspieden en ons te misleiden. Hij zeide ook, dat Tagal de spijskamer en dat des keizers volstrekt besluit was met zijn gansche magt naar Batavia te komen en die stad andermaal aan te

tasten. Dat zijn geschut en verdere artillerie al over een maand uit Mataram naar Pakalongan gezonden was, en dat het gansche leger omtrent 3 weken daarna stond te volgen, staat makende dat het in een maand al voor Batavia zou kunnen zijn. Hij wist ook te zeggen, dat Kijaij Depati Blitar en Kijaij Depati Poegar, beide 's keizers oomen, en Kijaij Depati Poerabaja, neef van dien vorst, het opperbewind over dit leger, waarvan hij de sterkte en artillerie zeer net wist te beschrijven, voeren zouden, voegende daar nog veel bijzonderheden bij, die Hun Edelheden een groot licht in deze zaak gaven. Aangezien men nu zeker onderrigt was, dat de keizer zich voorgenomen had zijn leger van rijst en padi, door de rivieren van Pamanoekan en Karawang te verzorgen, vonden Hun Edelheden goed dit op allerlei wijze te beletten, zich verzekerende, zoo zij hem den uitvoer te water konden afsnijden, dat dan zijn geheele toeleg in duigen vallen en vruchteloos afloopen zou. Men zond derhalve den bevelhebber Adriaan Maartenssoon Blok met de jagten Klein Arnemuiden, de Kemphaan en 't Klein Hoopje uit kruissen langs Java, belastende hem bij ontmoeting van de jagten Clein Heusden en Tajoean en bij 't nader vernemen van Tagals staat, met het vernielen van al die padi, indien hij dat buiten merkelijk gevaar geraden vond, voort te gaan. Ondertusschen verzagen Hun Edelzich van alles tegen 's keizers komst, in behoorlijken staat van verdediging tegen zulk een magtig leger, als hen berigt was, te zijn. Men liet al de vestingen en wachtplaatsen versterken en de beukerijen en bolwerken van Batavia van behoorlijk geschut en klein schietgeweer voorzien en nog 5 nieuwe sterkten van geheele opgezette kalappusboomen er bij maken, voegende daar nog een reduit, de Sterre genaamd, tusschen Hollandia en Gelderland bij. Ook werd de punt Utrecht merkelijk vergroot met twee halve kartouwen voorzien en de 4 andere punten aan de zuid-westzijde der stad werden zoodanig begrepen, dat men Vianen tusschen Zeeland en Brabant, omtrent midden in D. Dankaarts tuin, op de kant van de kleine dwars-rivier, Bommel, Weesp en Bueren, tusschen het huis van den algemeenen ontvanger en de punt Zeelandia, een roede of twee van de oude stads grachten plaatsten. Deze punten waren nog naauwelijks voltrokken, toen het leger van de keizer van Mataram voor Batavia verscheen. De Chinezen verzorgden ondertusschen een menigte kalappusboomen, die door de matrozen alom opgerigt en in een behoorlijke staat, om er ons volk achter te dekken, gebragt werden. Ook werden er veel andere vastigheden en eenige houten wambaizen gemaakt, die men van pannen voorzag en waarin men groote lijfsberging en verzekering voor 't vee der E. maatschappij en der burgers vond. Den 16den kwam 't schip de Kleine Hope van de Oost, waarmede de bevelhebber Blok Hun Edelheden kennis gaf van zijne gelukkige onderneming, den 11den dito op Tagal voorgevallen, waar hij omtrent 5 uren geland zijnde, 200 praauwen en 400 honderd huizen in kolen gelegd en een padi-berg, die 12 roeden lang en 4 roeden breed was, zeer gelukkig zonder een man te verliezen, vernield had, niettegenstaande de Javanen zich in 't eerst niet weinig daartegen gesteld en zich dapper verweerd hadden. Dit gelukkig begin van deze kruisvloot maakte zulk een ontsteltenis en gaf zulk ontzag op die gansche kust, dat er geen eene praauw dorst te voorschijn te komen. Den 20sten dito vertrok de heer voorzitter Wagensveld met het schip de Salm naar de Oost, om den bevelhebber Blok te vervangen. Hij landde omtrent Tsjeribon bij 't dorp Sabang dat hij afgeloopen en verbrand en waar hij rijkelijk zoo veel padi, als Blok in Tagal, vernield heeft. Niettegenstaande dit alles zoo gelukkig vooraf verrigt was en de voornaamste rivieren en vooral die van Karawang, Pamanoekan, Indrapoera en meer anderen door ons volk zeer wel bezet waren, kon dit echter den keizer van zijn voornemen niet afbrengen, noch eenigzins beletten zijn leger naar Batavia te zenden. Wij kregen door ons volk, dat wij in 't veld hadden, dagelijks berigt er van, die den 21sten Augustus de voorloopers ontmoet en zich door de vlugt, met achterlating van een man, gered hadden. Die van Bantam hadden ons ook al 2

of 3 dagen te voren verwittigd, dat zij over de rivier van Karawang getrokken, gelijk zij door een schepprauw van ons volk zeer onderscheiden gezien en hun Edelheden daardoor ten vollen van 's vijands overtogt over die rivier verzekerd waren. Den 22sten Augustus kwam 't leger voor de stad. Men zag allereersts 40 ruiters, die omtrent Dirksland hun best deden, om eenige beesten der E. maatschappij van de stad af te snijden, 'tgeen hen door onze ruiterij en eenige oppassers belet werd; hoewel zij daarna tot in de voorstad afkwamen. Ondertusschen hield zich onze ruiterij nog op den weg daaromtrent, waarop de vijand allengskens tot omtrent den tuin van de heer Specx kwam afzakken, zonder dat er op dien dag iets verder voorviel. Tot den laatsten dezer maand was er zeer weinig beweging van den vijand omtrent de stad; doch op dien dag zag men veel volks te voet en te paard met veel vlaggen en vaandels en een stoet van eenige olifanten te voorschijn komen; dat nog nergens anders dan op een bloote vertooning uitkwam. Zij hadden hun leger in 't oosten, zuiden en westen van de stad, ver buiten 't bereik van 't geschut nedergeslagen. Terwijl zij daarmede bezig waren, kwamen er nog eenige slaven en Chinezen, die bij den vijand gevangen geweest en het weêr ontloopen waren, in de stad, die ons wisten te zeggen, dat er ongemeen veel volk, paarden, karren, enz. waren; maar dat er reeds al groot gebrek van rijst vernomen werd. De vijand een Chinees in de rivier van Ankee gevangen bekomen hebbende, had denzelven de handen, lippen, neus en ooren afgesneden en hem zoo mishandeld weêr naar de stad gezonden. Hij werd wel in korten tijd genezen, doch het was afgrijselijk de wreedheid, omtrent dien man gepleegd, aan te zien. Op dien dag zonden zij de rivier af op een vlotje een anderen Chinees, dien zij gedood, van lid tot lid ontleed en met rotans weêr aan elkander gehecht hadden. Wij stelden vast, dat zij dit deden om de Chinezen een schrik aan te jagen en van ons af te trekken; maar het diende alleen, om ze te meer tegen hen te verbitteren. Zij hielden zich verder tot den 4den September stil, daar zij nu meer moeite, dan wel 't jaar te voren hadden, om de spijs tot hunne werken, met welke zij de stad naderen wilden, hier en daar van daan te halen en van verre naar de stad, daar tijd toe vereischt werd, te brengen. Eindelijk begon het gansche leger zich te bewegen en de stad tot binnen een kanonschot te naderen. Men kon niet merken, dat zij veel grof geschut of schietgeweer hadden, en men werd nader van 't groot gebrek van rijst in 't leger des vijands verzekerd, zonder dat er eenige hoop van toevoer voorhanden was, omdat onze kruissers ze op hunne kust afgesneden hadden en de rivieren zoo bezet hielden, dat er geen man, ik laat staan een praauw met rijst, doorslippen kon. Nadat het leger van Karawang naar Batavia gekomen was, had men aan de meeste paarden in 'tzelve geen rijst meer gegeven, waarover zeer veel volk weggedropen, een groot getal buffels gestorven en daardoor de vijand buiten staat geraakt was, om 't geschut af te voeren. Den 7den dito waren zij doende, om een schans van houtwerk en aarde te maken, waarmede zij nu al tot op 't plein van de kruidmolen genaderd waren en waaruit zij nu en dan met roers op ons volk schoten, kwetsende 3 of 4 man in de Tsjampan, die de wacht op de rivier had en nu opgekort was. Zij deden hun meeste werk bij nacht, opdat wij 't niet merken en zij ondertusschen tegen den dag klaar zouden zijn, zoodat men bij dag bijna geen beweging onder hen zag; maar wij werden gewaar, wat zij bij nacht gedaan hadden en speelden bij dag met ons geschut daar zoo sterk onder, dat wij nu en dan al eenigen van hen ter neêr schoten. Den 8sten dito 's morgens was de vijand met zijn werken aan de overzijde der rivier, omtrent de punt Hollandia, tot op een pistoolschot, genaderd, latende het groot leger geheel buiten schoots blijven. Wij lieten daar op dezen namiddag eenen uitval doen, trokken met 100 soldaten en eenige Mardykers, benevens 200 muskettiers over de rivier, zijnde zeer wel door 't geschut van die punt gedekt en sloegen er de vijand met verlies van 15 of

20 der zijnen uit. Het gansch leger zag dit aan, gelijk ook dit werk in hun gezigt geslecht werd, zonder dat wij een man verloren, doch 2 of 3 al te nieuwsgierige toekijkers werden door eenige vervlogene kogels gekwetst. Over 's vijands Zuidertroep had Kijaij Depati Madion, nevens Kijaij Depati Poegar en Singa Sari 't oppergebied. Den 9den en den 11den dito heeft de vijand sterk gearbeid, niettegenstaande dat er 3 gansche nachten zeer sterk uit onze buitenwerken geschoten werd; zoodat zij nu omtrent op een musketschot na aan de punten Bommel en Weesp, aan de zijde liggende en in 't zuiden zoo na omtrent de punt Hollandia ook genaderd waren. Ook hadden zij gedacht tegen de sterren een werk tot op de grachtkant te brengen; doch dit was hen door ons sterk schieten belet. Daarbenevens hadden zij zich omtrent de punt Utrecht, door 't aanbrengen van vele houtwerken zeer versterkt en waren al zeer nabij dezelve gekomen. Den 12den dito 's nachts werd de punt Bommel door 200 man bestormd en 10 mannen van den vijand waren al aan 't klimmen, doch werden met er haast, niet zonder verlies van eenigen der hunnen, afgeslagen. Den 14den en 15den dito zag men veel karren van de oostkant naar de westkant van 't leger komen, van welke eenigen door 12 en 18 buffels door 't rijstveld der E. maatschappij getrokken werden, waarop, naar allen schijn, eenig geschut zal geweest zijn. Men zag aan dien kant de vijand sterk werken, om eenige batterijen te vervaardigen, waarmede zij tot onder de punten Bommel, West-Hollandia en de Sterren kwamen, latende de punt Utrecht en 't verdere buiten ongemoeid. Den 17den dito ging de heer opperlandvoogd Koen nog zelf de ronde alom doen en 's vijands werken wel bezigtigen en bevond ze omtrent de punten Bommel en Weesp in zoodanigen staat, dat hij die punten ten eerste, zoo daar niet tegen gedaan werd, afsnijden en ons daar ontblooten zoude; weshalve bij hun Edelheden goedgevonden werd dit werk aan te tasten en in brand te steken. Daarop werden 350 mannen bedektelijk in die punten gebragt, van welke 's namiddags, toen de zeewind begon te waaijen, 25 of 30 bootsgezellen met hun brandtuig uit ieder punt een aanval op 's vijands werken deden, terwijl hen 60 kloeke soldaten, 30 Japanners en eenige Mardijkers ondersteunden, bij welke zich eenige Chinezen gevoegd hadden. De vijand deed grooten tegenweer; doch werd door 't geweld der granaten en door 't sterk schieten der onzen genoodzaakt te wijken. Daarop geraakten zijne werken in brand, terwijl de vijand in zijn groot werk stand hield, zonder dat op 'tzelve iets ondernomen werd. Men veroverde aan onze kant veel pieken, krissen en een metalen bas. De vijand verloor bij dezen onzen uitval 200 of 300 man (hoewel die van Bantam dit wel op 500 koppen begrootten) maar aan onze kant kregen wij geen dooden; doch naderhand zijn er van 30 gekwetsten 4 man overleden. Zoo haast de onzen maar afweken, kwam de vijand, daar de wind eer, dan wij gedacht hadden, afnam, weêr te voorschijn, doende zijn best om den brand te lesschen en zijne dooden te bergen. Zij kregen eindelijk 't vuur, hoe dapper ook op hen geschoten werd, uit, zoodat de brand tegenover de punt Bommel zeer weinig schade gedaan had. Omtrent de punt Weesp was veel houtwerk verbrand, dat nog tot den avond duurde, doch toen werd alles door een zwaren regen uitgelescht. Den 19den en 20sten dito werd 's nachts door hen weder sterk aan de werken gearbeid. Ook maakten zij 2 batterijen, op welke wij gisten, dat zij hun geschut zochten te planten. Te dier tijd werd Adriaan Theuniszoon, kapitein van 't kasteel, zoo als hij van de punt Weesp naar de punt Bommel ging, met een roerskogel door zijn been geschoten. Den 20sten September deed de vijand zijn eerste schot met grof geschut van die batterijen, schietende een ijzer van 5 pond naar de punt Hollandia om de Oost, nadat hij nu een maand voor Batavia gelegen had. Op dezen nacht, omtrent 12 ure (dat een groot verlies voor de onzen was) kwam de opperlandvoogd de heer Jan Pieterszoon Koen, die dappere held en Batavier in zijn hart, na lang aan de loop gegaan te hebben, te sterven. Hij had

's avonds nog kloek en gezond (zoo 't geleek) aan de tafel geweest en had ook (zoo men zegt) geen gedachten van zoo na aan zijn einde te zijn. Hij werd den 22sten dito met groote statie begraven. Men schoot al het kanon, dat den vijand maar beschadigen kon, bij die gelegenheid op al de punten en sterkten af. Den 23sten dito kwam de heer Jaques Specx, ordinaar raad van Nederlandsch India, na een reis van 9 maanden min 2 dagen met het schip Hollandia, nevens zijne gemalin en zusters hier op de reede, vindende alles in rep en roer en de stad door 120,000 Javanen zeer naauw belegerd. Hij werd vooreerst bij eenparigheid van stemmen tot opperlandvoogd van Nederlandsch Indiën, in plaats van den overleden heer Koen, totdat de heeren zeventienen daaromtrent anderen last zouden gelieven te geven of een ander in zijn plaats te stellen, gekoren. Nu begon de vijand, zoo aan de zuid-west, als aan de oostkant met 9 of 10 stukken vrij sterk te schieten, waaronder 4 of 5 stukken van 24 pond ijzer waren; doch zijn verdere stukken waren maar 5 of 6 ponders, buiten welke hij nog eenige mindere van 1 à 2 ponden had. De punt Hollandia werd verscheiden malen getroffen en aan de kap zeer beschadigd, doch wij verloren er geen volk door. Die van de zuidkant hadden 't op de Tsjampans niet weinig gemunt en verscheiden malen eenige 24 ponders er door gejaagd; doch waarmede zij alleen 4 man gekwetst en 1 man gedood hadden. Zij wisten hun geschut ongemeen wel te bewaren en hadden dat met houtwerk zoodanig bebolwerkt, dat het door ons geschut geen nadeel ter wereld lijden kon. Om de Oost hadden zij 2 of 3 zware en eenige ligte stukken, waaruit zij somtijds over het plein van 't kasteel schoten, zonder nogtans eenig volk te kwetsen. Ook vlogen er nu en dan wel eenige holle looden kogels met aarde gevuld, over 't kasteel en ook wel eens een baskogel over de brug van 'tzelve. Het huis van den heer ontvanger werd tweemaal getroffen, waarvan de eene kogel in 't pakhuis een touw beschadigde. Nu en dan zijn de vestingen en punten ook geraakt, daar zij redelijk wel doel schoten uit de halve kartouwen, die wij zelf in vorige tijden aan dezen vorst geschonken hadden, dat hij nu zoo kwalijk aan ons erkende. Dagelijks werden er gegevangenen binnen gebragt, doodmager en magteloos van honger, die ons te kennen gaven, dat er geen levensmiddelen meer in 't leger waren en dat zij 't niet langer zouden kunnen harden, aangezien er zeer veel volk door honger stierf en geen minder getal, door gebrek van alles, verliep. Den 29sten dito 's nacht tastte de vijand de punt Weesp aan, meenende die in brand te krijgen door de menigte van brandstoffen, die zij daaromtrent en bij de hoeken derzelve gebragt hadden. Zij staken die met een groot geschreeuw in brand, doch werden door ons geschut en door onze musketten zoodanig begroet, dat zij aanstonds weder afweken. Zij schoten ook een grof ijzer door die punt henen; doch zonder iemand te kwetsen en hadden bij dien aanval 140 man verloren. Den 2den October hoorde men 's nachts aan alle kanten sterk arbeiden; waaruit sommigen meenden, dat de vijand bezig was met zijn geschut af te voeren, dat door een gevangenen, die wij 's morgens kregen, bevestigd werd, voegende daarbij, dat zij door den keizer terug ontboden waren, en dat het geheele leger in 5 of 6 dagen vertrekken zou, aangezien er de hongersnood en ellende aan alle kanten sterk toenam. Daar zijn er, die willen, dat de vijand nog dien avond zijn legerplaats in brand zou gestoken, een kanonschot afgeweken en verder met het leger den 3den October opgebroken zou hebben; maar deze hebben zulke nette aanteekening niet, dan wel anderen gehouden. Omtrent dezen tijd deden de onzen een uitval op 's vijands werken, stekende door onze granaten eenige van zijne batterijen, doch niet zonder een groot ongeluk, in brand; want terwijl ons volk bezig was, om de granaten te werpen, zijn er 10 of 12 geborsten, eer de matrozen die uit hunne handen kwijt waren. Hierdoor verloren 2 of 3 het leven en 7 of 8 hunne armen en handen, al 'twelke alleen door de kwade gissing van den konstapel veroorzaakt was, omdat hij

ze niet op hare behoorlijke maat gemaakt had. Dit gaf onder de onzen zoo groote ontsteltenis, dat wij door dat gering ongeluk bijna geheel zouden geslagen geweest zijn; doch wij keerden echter met weinig verlies aan onze kant en met het toebrengen van veel schade en dooden aan 's vijands zijde, na een lange schermutseling weêr in de stad. Zeger van Rechteren, een krankbezoeker, die met de heer Specx op Batavia kwam en dit beleg bijgewoond heeft, verhaalt, dat des vijands kogels den 5den dito nog niet alleen gedurig over zijn huis vlogen; maar zegt ook dat de stad den 6den dito hard door den vijand beschoten is, daarbij voegende dat, zoodra hij over de kasteelsbrug was en in 'tzelve dacht te gaan, er een grove kogel zoo digt bij zijn lijf henen vloog, dat het weinig verschilde of hij zou hem weggenomen hebben, zoodanig dat hij van de slag bijna ter aarde stortte, waardoor ook die van 't kasteel niet anders meenden, of hij was er door gekwetst, hoewel hij ook in 't minste niet gekwetst was. De vijand deed al zijn dooden in de rivier werpen, en die met palen toeheijen, ten einde hij door de stank dezer aldaar beslotene ligchamen (die nu niet afdrijven konden) de rivier vergiftigen en voor de stad onnut maken zoude. Dit gaf de onzen een groot ongemak; doch zij groeven ten eerste een menigte putten, waardoor zij weêr van zeer goed water voorzien werden. Den 20sten dito des nachts is de vijand met een groot geweld op de stad aangevallen; doch werd door ons geschut en musketten zoodanig ontvangen, dat zij na een gevecht van 3 uren, genoodzaakt werden te wijken. Daarop bestormden zij Maagdelyns sterkte aan den uitersten hoek der stad gelegen, waar de onzen schoon maar 15 of 16 man sterk, zich weerden als leeuwen en toonden, dat zij van de stam der oude Batavieren waren, die met een klein hoopje groote troepen wisten te verdrijven. Zij verdedigden zich deftig met kruid en lood zoo lang zij het hadden, en als dat verschoten was, behielpen zij zich van die vesting met het werpen van steenen en pannen zoo lang, tot die ook alle verworpen waren; doch een van de soldaten, die geenszins van de verlegenste en niet minder, als bang voor den vijand was, toonde dit klaar door zijn nieuwe krijgslist, roepende zijne makkers, die niet wisten wat hij in den zin had, zeer vrolijk van geest toe, mannen, wacht maar een oogenblik, ik zal er die javaansche honden wel van daan drijven. Daarop liep hij naar beneden, haalde een pot met menschendrek en wierp die de doodviese Javanen zoo ettelijke malen op de naakte huid, die ten eerste afhielden, en luid uitriepen: Tsjeh, binatang Hollandia, tsjeh andjing Hollandia jang Bakalay dengan tahi, dat is, foei gij hollandsche beesten, foei gij hollandsche honden, die met menschendrek vecht. Dit deed hen echter niet alleen de wijk nemen, maar voornamelijk ook 't ontzet, dat zij uit de stad op hen zagen afkomen. Ik heb deze vesting, wetende dit geval, menigmaal met verwondering beschouwd en moet bekennen, dat ik verbaasd stond, als ik ze bezag en overwoog, hoe zoo weinig mannen zich in zulk een kleine en slechte reduit zoo lang en zoo dapper tegen zoo een groote magt van Javanen hadden kunnen verdedigen, want zij is zoo klein, dat de vijand al een proef er van genomen had, om ze met een touw omver te halen, dat echter niet had willen gelukken. Zij staat wat buiten de Nieuwe Poort, in de tuin van de heer opperlandvoogd Camphuis en is een van de grootste oudheden, die ik op Batavia gevonden heb. Den 1sten November 's avonds omtrent 6 ure (zegt Zeger van Rechteren) zagen wij 's vijands leger aan drie zijden in den brand staan, waarover wij zeer verwonderd waren, niet wetende wat dit beduidde; doch wij hielden ons daarop van binnen zeer stil. Den 2den dito zond Zijn Edelheid de heer Specx eenige ruiterij, nevens eenige vaandels voetvolk naar buiten, om te zien wat de vijand 's nachts uitgevoerd had. Deze bevonden, dat zij de vlugt genomen, hun leger in den brand gestoken en wel 700 of 800 man van hun eigen volk ellendig vermoord, sommigen gekrist en weêr anderen onthoofd hadden, die zij daar allen in reijen en gelederen op de vlakte zagen liggen en die kort daarna een groote stank van zich gaven. Men zegt

dat de prins van Madura, den vorigen veldheer Boeraksa bespot en uitgelagchen hebbende, voorgegeven had dat zoo hij die magt bij hem en 't opperbewind er over gehad had, hij al lang meester van Batavia zou geweest, of zijn hoofd verbeurd hebben en dat de keizer hem daarom 't oppergezag over dit leger gegeven had. Men verhaalt nog verder, dat Boeraksa, nevens dien prins mede gezonden, gezien hebbende hoe schandelijk hij met zoo veel grooter leger van de stad getrokken is, denzelven aanstonds gekrist heeft; maar dat dit verdichtselen zijn, blijkt klaar genoeg uit hetgeen wij te voren van Boeraksa's dood aangehaald hebben. Wij hebben bij dezen oorlog zoo weinig Nederlanders verloren, dat het naauwelijks waardig is ze te noemen en zij werden maar op 10 of 12 bepaald. Van de Chinezen, Japanners en Mardijkers zijn er eenige gekwetst en 7 of 6 doodgeslagen. Het waarschijnlijkste, dat wij hebben kunnen vernemen is, dat dit leger 100,000 (en, zooals sommigen willen, nog meer) zoude sterk geweest zijn, met welke groote tegen zoo kleine magt der onzen zij, door Gods zonderlinge zegen, zeer weinig verrigt hebben. Men heeft echter gezien, dat die vorst iets gedaan heeft, dat men te voren onmogelijk achtte, te weten, om met zijn zwaar geschut over zoo veel zware bergen, tot voor Batavia te komen, daar hij tusschen de 3 of 4 maanden mede bezig geweest is en daar hij veel buffels en karren door verloren heeft; al hetwelke hij echter heeft weten te verduren. Men stelde nu vast, dat hij daarbij zijn bekomst wel hebben zou, als hij de zijnen zoo deerlijk zou zien terugkeeren.

Hoeveel volk de vijand gedurende dit beleg verloren heeft, is niet wel te zeggen; doch de onzen, die hen met kleine troepen nog eenige dagen volgden, vonden veel dooden, krissen en verlatene karren, zoowel op de weg, als in de rivier van Karawang liggen, gelijk zij ook nog eenige karren en krissen in de stad gebragt hebben. Men hoorde van de Chinezen, die van Tsjeribon kwamen, dat wel de helft van 's keizers leger dood gebleven, behalven het volk, dat door hongersnood afgedropen en naar 't bosch geloopen was. Den 24sten Mei 1631 (zegt deze van Rechteren, van Banda naar Batavia zeilende en omtrent Japara genaderd) dat zij een vloot van schepen en jagten zagen aankomen, die van Batavia naar Japara gezonden was, om de Javanen, die, zoo men zeide, wederom in aantogt waren, om Batavia ten derde maal te belegeren, dat te beletten; doch daar is niet verder op gevolgd. Die vloot bestond uit de schepen Bueren, Bommel, Grooten-broek, de Salm, West-Zaanen, Tajouan, Diemen en Brokerhaven; over welke de heer Vlak opperbevelhebber was, die den ontvanger en meer andere heeren van rang bij zich had. Opdat men nu geen kennis van den staat des kasteels van binnen krijgen mogt, liet men daar iedereen, die wilde, niet inkomen.

In de volgende tijden blijkt uit de vaste ordes, sedert 1636, door Hun Edelheden op Batavia beraamd, dat zij den 6den Augustus 1640 goedgevonden hadden, voortaan geen Javanen, als met verlof, in 't kasteel te laten komen. En na die tijd heeft deze keizer al zijne hoogdravende gedachten van Batavia weder te belegeren, laten varen, hoewel hij tot zijn einde toe onze vijand gebleven is. Hij hield zich dan sedert stil en overleed in 1645, na een regering van 81 jaren, latende zijnen zoon tot opvolger op zijnen troon, die toen een prins van omtrent 26 jaren was.

Derde Hoofdstuk.

Het gedrag van dezen prins in 't laatste van zijn vaders leven, schaakt het wijf van Temanggong Wiragoena, deszelfs aanklagte op de raad van zijn ouder broeder aan den keizer; doch die hunne verwachting geenszins beantwoordde. Verder gedrag van den aangeklaagden prins. Wat de keizer omtrent hem en den Temanggong deed, en

hoe zich de prins naderhand gedroeg en ook de Temanggong omtrent zijn wedergebragt wijf. Des keizers genoegen over des prinsen en zijn misnoegen over des Temanggongs gedrag. De prins weder ten Hove. Herwon zijns vaders gunst en volgde hem op zijnen troon. Soesoehan Ingalaga 4e keizer van Java in 1645, die veel rijken op Java verovert en de landen van Watas Kali Toegoe aan den Panombahan van Tsjeribon schenkt. Die hem sultan Abdul Cahar noemt. Hij verzoekt ons om vrede met zekere bepaling. Gezanten aan hem in 1645 gezonden. Hoe die onthaald werden en de vrede zonder bepaling sluiten. Het eerste verbond met hem gemaakt. Hoedanig hij zijn land en volk bestuurde. Belast Wiragoena en al zijnen aanhang om te brengen; doch veinsde omtrent zijn broeder, die met de priesters toeleg maakt, om den keizer te doen vermoorden. Hetwelk uitlekt. Wordt door den keizer in verzekering genomen en zijn beste vrienden gedood. Waarom hij den keizer openbaar aantast. Die zijne makkers en daarna hem dooden laat. Waarom hij hem niet vatten liet. Doet ook al de priesters in en omtrent Mataram en de verdere grooten, hem in de weg zijnde, dooden. Waarop Pangeran Poerabaja niet ten hove verscheen. Welken hoon de keizer tracht te wreken. 's Keizer's moeder snijdt dit door een list af. Die de keizer zijn eer weder geeft. Met hoe groote voorzigtigheid die vorstin dit aanlegt. En hoe zij de verzoening van den Pangeran bewerkt. In 1655 kregen wij geschil met dezen keizer. De heer Johan van Zyl als gezant aan dien vorst gezonden. In 1660 oorloogt hij met ons en met die van Djohor. In 1664 maakt hij vrede met ons. In 1668 Verspeet aan hem gezonden, dien hij heerlijk deed inhalen. Zoekt ons cijnsbaar te maken. Zijn dood in 1670.

Men moet vooraf weten, eer men nog tot de regering van dezen jongen vorst overgaat, wat er met hem in de laatste jaren van zijn vaders leven en den Temanggong Wiragoena, eersten bestuurder van het rijk en landvoogd van Mataram, voorgevallen is, daar dat een groot licht omtrent eenige zaken, in 't begin van zijne regering voorgevallen, geven zal. Uit hetgeen wij te voren reeds over de rijksbedienden sprekende, van het ambt van den Temanggong Wiragoena gezegd hebben, is ons klaar genoeg gebleken, dat de bediening van dezen heer van een zeer wijd uitgebreid gezag en dat zijn vermogen, zelfs over de allergrootste heeren aan het hof geweest is, dat daaruit niet anders, dan een groote aanhang vloeijen kon, zoodat al de groote hovelingen dien heer moesten naar de oogen zien en volslagen van hem afhangen; dat naderhand (gelijk wij zien zullen) ook de reden geweest is, dat deze jonge vorst zich, daar er een oude wrok tusschen hem en dezen Temanggong was, op een vrij behendige en omzigtige wijze van dezen vermogenden en zoo sterk door al de eerste hovelingen ondersteunden heer zocht te ontslaan. Deze vorst nu nog maar een jongeling van 18 jaren zijnde, had zich verstout, om een van de liefste en fraaiste vrouwen van dezen Temanggong met geweld weg te voeren, zich inbeeldende dat die groote rijksbedienaars, wegens zijne prinselijke opgaande en bij zijn vader zeer sterk toenemende magt (daar hij hem ten kroonprins geschikt had) nooit in zijn gedachten zou hebben durven nemen, om hem bij den keizer, zijnen vader, over zoo een beuzeling (zoo hij het noemde) aan te klagen of om die vrouw van hem weer te eischen. Hij was daarin geweldig bedrogen; want die Temanggong, een zeer gestreng en bitter man, dien hoon niet kunnende verduwen en zijn liefste vrouw niet willende missen, nam deze daad zoo hoog op, dat hij met zijne getrouwste vrienden raadplegende, hoedanig dien stouten roover en ontschaker van zijn wijf te straffen, met goed overleg van 's prinsen ouder broeder (met welken de Temanggong ééne lijn tegen den kroonprins trok) goed vond deze schenddaad aan de keizer bekend te maken. Dit drong den oudsten prins te sterker aan, omdat hij hoopte, dat zijn vader door dit geval in zijne keuze veranderen en zijn jongsten broeder, schoon uit een vrouw van doorluchtiger huis, dan hij geboren, voorbij gaan mogt. Zij klaagden ook daarover aan den keizer bij een goede gelegenheid, die zij hiertoe waarnamen en wisten die daad hem zoo vuil voor te stellen en dien prins (anderzins zeer geliefd) bij zijnen vader zoo zwart te maken, dat de

keizer, ten bewijze dat hij daarover zeer ontsteld en op dezen zijnen zoon zeer vertoornd was, zich in meer als 30 of 40 dagen niet zien liet en met geen hoveling spreken wilde. Dit was een geval, dat zoo stil niet blijven kon en dat, onder de hovelingen bekend geworden, het gansche hof (aangezien ieder der prinsen daar zijnen aanhang had) mede zeer ontroerde en in de uiterste bekommering bragt, wat uitslag dit werk, waarover de keizer zoo zeer geraakt was, nemen zou. Eindelijk deed de keizer Wira Goena, benevens zijne vrienden en zijnen oudsten zoon, in zijn binnenhof bij zich ontbieden, 'twelk hen hoop van een gelukkigen uitslag gaf, hoewel het geheel tegen hunne gedachten uitviel. Nadat zij dan voor den vorst verschenen waren, bestrafte hij hen zeer bitter over hunne groote onvoorzigtigheid, wegens dat zij zich allen met vrouwen en kinderen daardoor in het uiterste gevaar van hun leven, wanneer deze zijn zoon eens in zijne plaats op den troon volgen zou, gebragt hadden. Hij voegde daarbij, dat zijn zoon, als kroonprins en erfgenaam des rijks, wel iets doen mogt, dat men in een ander doodschuldig zoude oordeelen, te meer omdat zulks door een jongman aan een jonge vrouw, als zijnde een drift der jeugd, geschied was, die de Temanggong (nu een oud man zijnde) zoo noodig niet had en wel missen kon. Deze voorrede kwam hen wel zeer raauw en onsmakelijk voor, maar het trof hen veel meer, toen de keizer daar nog bijvoegde, dat ook zijn keuze op dezen zoon, als den verstandigsten en bekwaamsten, om een zoo groot rijk en volk te besturen, onwankelbaar was en dezelfde bleef, verwijtende zijnen oudsten zoon zeer scherp zijn gering verstand en slecht overleg, dat hij zich ten gevalle van een vreemden, tot zijns broeders verderf, had laten gebruiken, waarmede hij betoond had onwaardig te zijn, om over een zoo groot volk te gebieden, voor welk volk hij (keizer) gehouden was na zijn dood goede zorg te dragen, bevelende hem verder deze zaak voor zijn broeder verborgen te houden, ten einde hij nooit te weten mogt komen, dat hij tot zijn nadeel met Wira Goena aangespannen had, 'tgeen hij Wira Goena op straf des doods mede bevolen heeft. Hij zeide daarbenevens tegen den laatsten, dat hij van harte wel gewenscht had, dat hij die klagten over den prins, zijnen geliefden zoon, nooit aan hem gedaan had, aangezien dit, na zijn dood, niet anders dan doodelijke onheilen voor hem en al de zijnen en vooral voor zijnen oudsten zoon baren kon, hoewel hij voor hen na zijn dood ook alle mogelijke zorg dragen wilde. Hiermede vertrok de prins en deze vermogende staatsdienaar, doch zeer ontsteld, omdat deze zaak geheel anders, dan zij gegist hadden, uitgevallen was, voorziende van die tijd af, dat het hen na 's keizers dood, hoe groote voorzorg hij ook dragen mogt, zeker niet wel gaan en dat die jonge vorst dit aan hen allen, gelijk ook geschied is, wreken zoude De jonge prins ondertusschen door 's keizers liefste gemalin, zijne moeder (zijnde de dochter van den Panombahan van Tsjeribon) op een bedekte wijze buiten 's keizers weten, berigt van alles bekomen hebbende en zijnen misslag, nadat de drift over was, bemerkende, gedroeg zich veel wijzer, als zijn broeder en Wira Goena gedaan hadden. De keizerin deed hem ook heimelijk zeggen, dat, zoo hij de prins van het rijk en haar zoon, en zoo hij van 't regte bloed der Panombahans van Tsjeribon was, die men het gansche rijk door voor heilig hield, het hem dan nu ook aan geen verstand ontbreken moest, om zich uit zoo een kleine zwarigheid te redden, vermits hem, als hij eens op de troon van zijn vader zitten zoude, dagelijks veel grooter en gewigtiger zaken zouden voorkomen. Uit dit berigt van zijn moeder begreep de prins, dat hij bij zijn vader over dat voorval wel eenigzins in ongunst, maar dat de keizer echter geenzins in zijn keuze omtrent hem, als erfprins veranderd en derhalve hoop voor hem was, om na een kleine boete en door toedoen van de keizerin, haast weêr in zijne gunst te geraken.

Hij veinsde daarop nergens van te weten, hield zich zeer stil, voegde zich dagelijks nevens de minsten ten hove, doch liet zich met groote voorzigtigheid door zijne ge-

trouwste vrienden bewaken en door zijn lijfwachten (waaronder ook onze tot nog toe gevangene Nederlanders waren) zoo wel bewaren, dat zijn vijanden geen gelegenheid hadden, om hem eenig nadeel te doen. De keizer nu, om te toonen, dat hij deze vuile daad van zijn zoon geenszins goedkeurde of voorstaan wilde, kwam na 30 of 40 dagen weder te voorschijn, bij welke gelegenheid de prins zich als voorheen, vertoonde, stellende zich zelven zoo ootmoedig en onderdanig, als ooit te voren aan. Nadat de keizer dan vooraf het vonnis van verscheiden andere misdadigers uitgesproken had, wendde hij zich naar zijn zoon en vraagde hem, hoe men gewoon was de overspelers te straffen. De zoon, die deze vraag niet verwacht, hoewel hij nu en dan wel gevreesd had, dat de keizer dit niet ongemerkt zou laten doorslippen, antwoordde daarop kloekmoedig, doch met een zeer ootmoedige stem: «Met de dood.» De keizer gaf daarop aanstonds weêr dit antwoord: Zend dan uw overspeelster tot haren heer, gelastende te gelijk aan Wira Goena, om met haar naar zijn welbehagen te handelen. Hij wendde zich daarop weêr naar zijnen zoon en beval hem aanstonds uit zijne oogen te gaan en buiten zijn last niet weêr onder zijn gezigt te komen. De prins, dien dit buiten twijfel speet, gaf daarop weder tot antwoord: «Uw slave neemt ootmoedig afscheid door zijns heeren regtvaardig bevel op zijnen kop» Daarop kroop hij met zeer groote eerbiedigheid achterwaarts (daar het een onvergeeflijke misslag wezen zou, zich voor den keizer om te keeren en hem den rug te toonen) en liep gezwind uit 's keizers oogen naar den ouden Temanggong Mataram, zijns vaders en ook zijnen grooten vriend, door welken hij als zijn leermeester van zijn 5 tot 15 jaren opgevoed en bestuurd was. Kort na zijn komst bij denzelven gaf hij last aan zijn volk, dat hem met groote pracht en statie plagt te volgen, dat zij terstond naar zijn hof vertrekken en deze zijne zoo beminde gestolene vrouw in een fraaijen draagzetel zouden doen gaan, die met rouw lijwaad (door hen een teeken van rouw en droefheid) bedekken, en aldus naar Temanggong Wira Goena dragen en hem zijn vrouw wedergegeven, wel uitdrukkelijk in aller tegenwoordigheid daarbij voegende: «Want zoodanig is 't regtvaardig vonnis van mijnen heer, om de overspelers te straffen.» Dit werd zoo spoedig uitgevoerd dat dit geroofde wijf, tot verbazing van den Temanggong, al in zijn huis was, eer hij van het hof was gekomen; doch hij haar bedrijf herdenkende, zag haar zoo ras niet, of hij werd door de drift en jaloezie, die de Javanen zoo eigen is, zoo ver vervoerd, dat hij zijn kris trok en deze jonge hoewel tot overspel gedwongene vrouw met 5 of 6 steken doorstak, waardoor zij aanstonds op de plaats dood bleef, latende haar ligchaam, tot een grooter bewijs van zijn wraaklust, op 't veld werpen, waar zij zoo heimelijk mogelijk door 's prinsen volk begraven werd. De prins, die den toeleg en 't voornemen van zijn vader bij de bevelen, aan hen beiden gegeven, beter, dan de Temanggong begrepen had, was over deze daad zeer ontsteld en nam 't geluk van die vrouw zoodanig ter harte, dat hij, wegens een onverzettelijke droefheid, in geen 3 jaren met eenige vrouw verkeeren wilde, gelastende dat men al zijne bijzitten in een bijzondere plaats opsluiten zoude. Om nu nog verder aan den keizer, zijnen vader, te betoonen, dat hem dit zijn bedreven overspel leed was, gelastte hij zijn volk, die wel 15,000 of 16,000 man sterk waren, zich onder 't bestuur van den Temanggong Mataram te begeven en verzocht denzelven, dat hij toch zijn volk regeren en dat hij voortaan naast hem het gebied over hen behouden wilde, daar hij zich niet verstandig genoeg kende, om de magt, die den keizer hem gegeven had, te gebruiken. Ten teeken van droefheid liet hij ook zijn haar afscheren en hield zich meer als 2 jaren lang bij en onder dezen Temanggong Mataram, om bij hem nog als een kind te leeren, terwijl hij zijne huisselijke zaken door zijne vertrouwde Loera's onder de gedurige medekennis van dezen Temanggong liet waarnemen. Van dit voorzigtig gedrag van de prins kreeg de keizer nu en dan berigt en had een groot welgevallen in deze zijne vernedering en boete, die

hij zich zelven, buiten zijn last, oplei; doch toen Wira Goena voor hem verscheen, zeide hij hem in 't bijwezen van alle zijne vrienden: « Gy toont door uw buitensporige drift, dat gy zeer onverstandig zyt. Wat hebt gy gewonnen, met die jonge en onnoozele vrouw te dooden, die gy wel wist door myn zoons geweld geroofd, en gedwongen te wezen, om zyne wellust op te moeten volgen? Ik heb u over uwe onvoorzichtige aanklagte eenmaal uw misslag aangewezen; maar nu hebt gy met deze uwe verwoede daad het quaad verdubbeld, en nog veel erger gemaakt. Myn zoon toont daarin zyn verstand, dat hy uw vrouw op myn bevel u aanstonds weêr t'huis gezonden, en dat hy zich zelven, zonder haar eens te durven zien, of spreken, van haar geheel en al afgezonderd heeft, bedwingende aldus in zyn jonge jaren zyn groote liefde, om die aan myn bevel met gehoorzaamheid te onderwerpen, daar gy in zoo hooge jaren uwe gramschap tegen een onschuldige niet hebt konnen beteugelen.

« Hy heeft buiten allen twyffel op zulk een edelmoedige daad van u zoo aanstonds uw vrouw weder te zenden, nevens my niet anders van u verwagt, als dat gy hem die vrouw wederom ten geschenk gezonden, waar door gy grootelyks zijne en myne gunst gewonnen, en u zelven voor het toekomende voor alle gevaar zeker zoud gesteld hebben, daar gy nu door uwe bittere daad van eenen verstoorden, ook eenen bedroefden Prins, en hem tot uwen onverzoenelyken vyand gemaakt hebt, die niet zal nalaten, dit, zoo ras hy maar kan, aan u, en alle de uwen te wreeken. Ik zal echter by myn leven myn best doen, om voor u zyne vriendschap, zoo veel mogelijk zyn zal, te bewerken, gebiedende u, op myne hoogste ongenade, om met hem ook in vriendschap te leven. »

Nadat nu de keizer aldus tot Wira Goena gesproken en daarmede een schijn gegeven had, alsof zijne gramschap tegen zijnen zoon al ten grooten deele over was, was het echter zoo ver van daar, dat hij in den tijd van 3 jaren niet eens van hem repte, hoewel hij wel wist, dat hij zich zelve zeer stil en van al wat naar vreugde of uitspanning geleek, geheel afgezonderd hield, volgende in alles de lessen van zijnen wijzen leermeester, aan wiens opperbestuur hij zich zelven onderworpen had. Nadat deze 3 jaren nu verloopen waren, vraagde de keizer aan den Temanggong Mataram: « Hoe vaart de bengel, is hij al wijzer geworden? » De Temanggong Mataram antwoordde: » Ik twijfel niet of 's prinsen verstand zal Zijne Majesteit voortaan zeer wel gevallen. » Deze vraag met zoodanig een antwoord er op, was, naar de Javaansche hofzeden, zoo veel als een herroeping van den prins ten hove, die ook daags er na daar met zijn vorigen luister en stoet, alsof er niets ter wereld voorgevallen, en alsof hij nooit afwezig geweest was, verscheen, na welken tijd hij ook de gunst van zijn vader zoo wel weder wist te winnen, dat hij in korten tijd ver boven Temanggong Wira Goena in gezag begon op te klimmen. Na dezen tijd leefde de keizer nog 5 jaren en is toen de prins, door Zijne Majesteits voorzorg, door Wira Goena zelf op den troon van zijn vader, even na 's keizers dood, bevestigd. Men ziet uit dit verhaal dan klaar, dat dit onvoorzigtig bedrijf van dezen kroonprins omtrent 1637 moet voorgevallen zijn. Zijn naam was Pangarang Masaria; doch zoo ras hij tot de kroon verheven was, liet hij zich (de eerste van al die vorsten) Soesoehoenan Ingalaga noemen.

Deze vorst is het geweest, die door zijne ongemeene dapperheid zich meester van Damak, Padjang, Djapan, Panaraga, Cadiri, Toeban, Lassem, Madion, Soerabaja, Passaroewan en Balamboang gemaakt en die al deze te voren zoo vermaarde koningen van Java onder het juk gebragt heeft. Ook was hij heer van de stranden, doch met den Panombahan Ratoe van Tsjeribon, die een vorst op zich zelven en zijn schoonvader was, leefde hij in groote vriendschap. Deze Panombahan verzocht van den keizer op zekeren tijd, om den koning van Bamtam te beoorlogen, dat de Soesoehoenan hem

toestond en hij ook deed; doch die koning dwong hem te moeten wijken. Waarop hem de keizer op zekeren tijd ontbood, om bij hem in de keizerlijke hofstad Mataram te komen. Hij kwam er en de keizer haalde hem zeer plegtig en met veel heerlijkheid van de poort Tadie af, in, even gelijk hij gewoon was de grootste koningen in te halen, ontziende zich niet, om een halve dagreis van zijn hof dien vorst te gemoet te gaan, alleen maar om de achting die hij voor hem had, te toonen. Nadat nu Panombahan Ratoe 3 dagen bij den Soesoehoenan geweest was, schonk hij hem al de zeestranden van Tsjeribon af tot Samarang toe, welke landen bij de Javanen met den naam van Watas Kali Toehoe bekend zijn. De Panombahan nam dit met veel genoegen en dankbaarheid aan en verzocht den keizer, dat al zijne volkeren op het buitenhof vergaderen mogten, daar hij hen iets van belang te zeggen had. Zij kwamen er en toen zeide hij: « Door den wille des Allerhoogsten Gods geve ik heden aan den Soesoehoenan Ingalaga, ulieder Heer, den naam van Sulthan Abdul Kahar Ibn Mataram,» waarop al de onderdanen, zich zeer nederig voor den Panombahan en den Soesoehoenan gebogen hebbende, beloofden dit gebod van den Panombahan na te komen en hunnen keizer met dien eernaam te zullen eeren. Een van de eerste zaken, die deze keizer, nadat hij op den troon van zijnen vader gestegen was, deed, was, dat hij ons verzocht om vrede met hem te mahen; doch met de bepaling, dat wij ons verdrag, met den koning van Bantam gemaakt, zouden moeten breken. Hun Edelheden zonden daarop den heer ontvanger van Batavia, Zebald Wonderer en den heer Jan Barentszoon in gezantschap na dien keizer (houdende, zekerheidshalve, 's keizers gezanten zoo lang op Batavia, totdat de vrede mogt getroffen zijn) om te zien of zij die bepaling, daar wij ons niet aan wilden laten binden, niet zouden kunnen wegnemen. Zij vertrokken den 8sten April met het jagt de Zeehond van Batavia naar Japara, van waar zij te land naar Mataram gingen, komende daar den 26sten van die maand. Zij werden door 4 van de eerste Priais en Mantris, zijnde de grootste heeren en raden van den keizer, ontvangen en tot aan 's keizers paleis, dat toen nog maar van bamboezen en met veel matten belegd was, geleid. Men verzocht deze gezanten op die matten wat te zitten en zij zaten er 4 uren, eer zij pinang en tabak kregen. Daarna bragt men hen ook een kopje thee; doch een van de oppassers van deze heeren gezanten zei, dat dit een slecht onthaal voor hongerige magen was. Daarna kwamen er eenige wijven of hofbedienden van den keizer, 3 en 3 in een gelid, ieder met een porseleinen schotel op 't hoofd, waarin de vruchten des lands en daaronder peper, rijst, mitsgaders verscheiden werken van hare handen lagen. Hierop zei een van deze rijksraden, dat al deze vruchten in 's keizers landen groeiden en vraagde of wij die in Holland hadden. Onze gezanten gaven tot antwoord, ja, en nog veel meer, als die. Nadat nu deze vrouwlieden hare schotels nedergezet hadden, kwamen zij omtrent de heeren gezanten zitten, ook begonnen eenige van haar te zingen en andere te dansen, om aan die heeren eenig vermaak te geven. Omtrent den middag kwam de keizer zelf te voorschijn, aanhebbende een scharlaken rokje. Hij voerde een lange tabakspijp in de hand en werd door de voornoemde 4 Priais geleid. Kort daarop volgde zijn Cancelier met een boek van bladen van boomen en met een pen, die van ijzer scheen te zijn, om daarmede op die bladen te schrijven. Nadat de keizer op een mat, die over de andere henen lag, was gaan zitten, knielden deze 4 groote heeren en de Cancelier, nevens een groote menigte van andere Javanen, voor hem. De keizer begon toen met hen te spreken en hen te zeggen, dat zij de gezanten uit zijn naam groeten en verwelkomen zouden. Zij deden dit; doch nadat die vorst eenigen tijd bij hen gezeten had, vertrok hij weder, latende onze gezanten aanzeggen, dat zij maar naar de markt konden gaan, waar hij hunne verblijfplaats had doen vervaardigen, waar zij een dag of of twee konden uitrusten en daarna zou hij met hen over 't sluiten van den vrede spreken. Op

den 1sten Mei werd dezelve, doch buiten die bepaling van met de koning van Bantam te breken, gesloten. De keizer drong daar wel sterk op aan, doch hij zag, dat de gezanten vlakuit zeiden, dat zij dan overrigter zake scheiden zouden, zoo stapte hij daarvan af. Daarop vertrokken die heeren den 3den Mei weder naar Batavia, waar zij den 9den dito aankwamen. Dit nu zoodanig met dien keizer beraamd zijnde, kwamen er weder strubbelingen tusschen beiden, waardoor het nog tot den 24sten September 1646 aanliep, eer daar van een opstel verbondsgewijze gemaakt werd en dit is (mijns wetens) ook het eerste verbond, dat Hun Edelheden en tusschen een van deze keizers gemaakt is. Hij zond dan omtrent de voornoemde tijd zijne gezanten naar Batavia, die in de vergadering van Hun Hoog Edelheden, zes voorwaarden van vredeonderhandeling overleverden, op welke naar allen schijn een vaste vrede met dien vorst zou kunnen getroffen worden. Zij waren van dezen inhoud:

Eerstelyk, dat men den Soesoehoenan Mataram zal bekend maken, wat voor kleeden, en zeldzaamheden jaarlyks uit andere landen hier op Batavia aangebragt werden, en dat men daar benevens een bezending aan zyn Majesteit doen zal.

Ten tweeden, ingevalle zyn Majesteit eenige lieden, 't zy Priesters, ofte van wat hoedanigheid die mogten zyn, na verre landen wilde verzenden, zoo zullen die van de E. Maatschappy gehouden zyn de zelve met hare schepen over te voeren.

Ten derde, dat men alle Mataramze Javanen, op Batavia gevangen zittende, zal moeten los laten.

Ten vierden, dat men alle lieden, die om schult, of om eenige andere oorzaken, geene uitgezonderd, wegloopen, aan wederzyden, na gedanen eisch, wedergeven zal.

Ten vyfden, by aldien de Soesoehoenan Mataram tegen iemand van zyne vyanden quam te oorlogen, dat men dan gehouden zyn zal den zelven te helpen, gelyk zyn Majesteit van zyne zyde weder doen zal.

Ten zesden, en ten laatsten, dat wy alle kooplieden, onder zyn Majesteit behoorende, op alle plaatzen vry en vrank met hunne koopmanschappen zullen laten vaaren, en dat wy zulx ook aan de Maleyers, na zyn Masjeteits landen zich willende begeven, zullen toestaan.

De bovenstaande zaken in 't algemeen, en ieder in het byzonder, wel onderzogt, en overwogen zynde, zoo hebben wy, na rype overweging, en ernstige wedernalooping der zelve, goedgevonden de vier eerste leden van dien, zonder eenige bepaling aan zyn Majesteit toe te staan, gelyk mede het vyfde lid; dog onder die uitzondering en voorwaarde, dat wy alleen gehouden zullen zyn zyn Majesteit tegen die gene te helpen, met welke wy mede in openbaren oorlog leven, en met welke wy geen besprek van vrede hebben aangegaan; in welker voegen zyn Majesteit van zyne zyde mede niet verder gehouden zal zyn te doen. Het zesde en laatste lid werd mede toegestaan; dog met die bepaling dat zy niet naar de Eilanden Amboina, Banda, nog Ternate, en ook niet na, nog voorby Malacca, dan met onze uitdrukkelijke passen, zullen mogen varen, die zy gehouden zullen zyn hier op Batavia te komen halen, welke voorwaarden, en bepalingen, by de Heeren Gezanten ook aangenomen, en omhelst zyn, met toewensching van beider zyde, dat de bovenstaande zaken heiliglyk mogen nagekomen, en agtervolgd werden.

In 't Kasteel Batavia den 24 September Ao. 1646. (was getekend)

Kornelis van der Lyn, Karel Reinierszoon, en Simon van Alphen.

Wat nu de regering van dezen vorst over de zijnen betreft, de Javanen in het al-

gemeen en in 't bijzonder de geheimschrijver van staat, Soera Wicrama (die in de heer Speelmans tijd geleefd en, als een van de grootste kenners der javaansche oudheden, deze meeste zaken op 't verzoek van dien heer opgesteld en ons nagelaten heeft) getuigen van hem, dat, zoo er ergens maar eenige schoone vrouwen in 't rijk waren, die terstond in 't hof gebragt en zoo die den keizer bevielen, dat hare mans terstond, verschoonende daarin zelf die van den eersten rang niet, maar omgebragt werden. Zoo ras men nu deze vrouwen voor hem gebragt had, vraagde hij haar tot wien zij meer genegenheid hadden, tot hem of tot haren man? Indien zij zeiden meer genegenheid voor haren man te hebben, zoo werden die vrouwen met hare mans gedood; doch zoo zij zeiden meer genegenheid tot hem te hebben, geraakten zij in gunst bij hem en hij gaf dan maar last om hare mannen om te brengen. Indien hij eenige zusters of jong getrouwden onder zijn volk had, die eenigen eerbied aan hem bewezen, zoo liet hij hare mans maar weten, dat hij deze hare vrouwen eerst wilde beslapen. Indien deze mans antwoordden, dat de keizer dat doen kon, als 't hem beliefde en dat dit hen wel beviel, zoo behielden zij 't leven; doch zoo zij eenig ander bescheid gaven, waren zij, eer zij 't eens verwachtten, uit de wereld. Indien ook eenige van zijne wijven of geliefste bijwijven bedroefd of ziek waren, of stierven, zoo werden alle dienaressen van die vrouw door zijn last niet alleen gedood, maar ook vele levendig met haar begraven, niet uit die grond, waaruit de vorst van Balamboang wel iets dergelijks doet, maar enkel en alleen uit woede tegen die dienaressen, door welker achteloosheid hij zijn gemalin meende verloren te hebben en om zich daarover aan haar te wreken. Men zegt ook, dat hij met vrouwen niet vergenoegd zijnde, een zeer groot sodomiet geweest is en zich vrij verder daarin te buiten gegaan heeft, dan het noodig is hier te verhalen. Indien eenig prins, tot wiens gemalin hij genegenheid gekregen had, weigerde die over te geven, werd zijn huis aanstonds in brand gestoken, alsof dat zonder weten van den keizer geschiedde en alsdan kwam hij mede toeschieten, even alsof hij genegen was, om dien brand te lesschen; doch belastte te gelijk de vrouw, die hij hebben wilde, te vatten en in zijn hof te brengen. Als 't nu dag geworden was, liet de keizer al zijne mantri's en rijksraden roepen en zeide tot hem: «Van dezen nacht is 'er een vrouw by my komen vlugten, en ik weet niet, wiens vrouw, of dogter het is. Bij wien zal die vrouw nu zoo lang in bewaring blyven, tot dat haare vrienden, ouders, of man opdagen, om haar te naderen.» Waarop al die raden wel wetende hoe die zaak gelegen was, eenparig tot antwoord gaven: «Het zal best wezen, dat zy by den Keizer zoo lang blyft, alzoo zy nergens zoo zeker kan zyn, en met hare genegenheid bij den zelven gekomen is;» waarop hij dan zeide; «Dat is recht.» En dan bleef zij daar, zonder dat iemand, uit vrees des doods, zeggen dorst, dat het de zijne was. Een list, die hij omtrent geen anderen, dan het de zijne was. Een list, dat hij omtrent geen anderen, dan prinsen gebruikte, omdat hij kwanzuis voor hen nog eenigzins beschaamd en bevreesd was, maar van zijne rijksraden en alle minderen nam hij die met geweld. In deze kwade manier van leven ging hij voort, waardoor hij zich bij de zijnen zeer gehaat maakte; maar aan den anderen kant was hij ook zeer fijn, om zich zelven magtig, ontzaggelijk en gevreesd te maken, waardoor hij in staat bleef, om hen alle gedachten van wraak af te snijden. Nadat hij nu twee jaren het rijk bestuurd had, verhief hij den voornoemden Wira Goena tot veel hooger staat en gaf hem meer magt dan hij ooit voren bij zijn vaders tijd gehad had; doch zijn oude dienaars veranderde hij in jonge, gevende die ambten aan zijn eigen gunstelingen, op welke hij volkomen staat konde maken. Deze verandering kwam Wira Goena als een ongemeen bewijs van 's keizers gunst voor, vaststellende dat de keizer dit op zijns vaders dure aanbeveling van hem in zijne gunst te houden, volgde: doch hij bemerkte niet, dat de keizer hem zeer listig en ongevoelig van zijne beste vrienden en raadslieden beroofde en daardoor

buiten staat stelde, om zijne verdere voornemens tegen hem te verijdelen. Nadat hij nu meende, dat de tijd geboren was, om zich met een volkomene zekerheid en buiten eenig gevaar aan Temanggong Wira Goena en aan al zijne andere vijanden, te kunnen wreken, zoo kwam die vorst in 1647 een zeer goede gelegenheid aan de hand, om zijn lang ontveinsde toeleg naar zijn zin uit te voeren. De Baliërs eenige vijandschap aan die van Balamboang betoond en eenige van hen gedood hebbende, veinsde de keizer, daarover zeer vertoornd te zijn, tot zoo ver, dat hij dreigde zelf naar Balamboang te willen trekken, om dien hoon op het zwaarste aan den vijand te straffen. 's Keizers vrienden en raadsheeren, die wel wisten, dat hij dat niet meende, spraken dit zeer ijverig tegen, prijzende uitnemend Temanggong Wira Goena's hoedanigheden, dat Wira Goena en zij genoeg in staat waren, om dit, buiten eenig ongemak van Zijn Majesteit en tot zijn volkomen genoegen uit te voeren, gelijk zij ook terstond aannamen te doen. Hij ging er dan met een grooten moed naar toe, maar werd door zekere lieden, door den keizer daar uitdrukkelijk toe gesteld, onder voorgeven dat hij 's keizers last niet wel uitgevoerd had, vermoord, 'twelk zoo ras niet aan hem volbragt was of 't werd ook aan zijn gansch geslacht in Mataram en elders gedaan. Nadat hij Wira Goena en al de zijnen over den hoon, hem, nu zoo veel jaren geleden, aangedaan, dus gestraft had, ontzag hij niet meer (gelijk wel te voren) om zich openbaar over dat ongelijk te verdedigen, belastende uit dien hoofde ook al degenen, die met Wira Goena te zamen gespannen hadden, om hem aan den keizer zijnen vader over zoo een beuzeling (zoo hij nu nog zeide) aan te klagen, als wederspanningen uit te roeijen, waarop veel duizenden, niet alleen schuldige mannen, maar ook zeer veel onnoozele vrouwen en kinderen ellendig om hals gebragt zijn. Voor zoover dit nu zijnen broeder mede aanging, hij veinsde, niet wel te weten, dat hij daar mede deel aan had, bewijzende hem ook na Wira Goena's dood, veel meer vriendschap, dan ooit te voren. Deze prins echter, mede niet gek en van 's keizers toeleg zeer wel onderrigt zijnde, vertrouwde zich zelve geenszins op dat uiterlijke, wel wetende dat het van binnen anders bij den keizer lag. Hij merkte ook, hoewel te laat, dat hij van al zijne goede vrienden ontzet en bijgevolg voor 's keizers lagen te bloot geraakt, en dat hem derhalve niets zoo zeer geraden was, dan een nieuwen aanhang tegen hem te maken. Vermits hij nu wist, dat de keizer op al zijn doen en laten letten liet, zoo meende hij, dat hij dit werk niet stiller nog zekerder, dan met berading der Mohammedaansche priesters ondernemen kon, daar zijn broeder op hen de minste gedachten of eenig kwaad vermoeden hebben zoude. Hij was dan met hen, in 't geheim overeengekomen, om den keizer in de renbaan, terwijl hij daar met strijden en rennen bezig was, te laten ombrengen. Hoe geheim ook dit werk aangelegd was, had er de keizer de lucht van gekregen. Hij sprak er over met Pangeran Poerabaja, zijn oom, die, daarover zeer verschrikt, den keizer bad, dat hij zich toch aan zijn broeders bloed niet schuldig wilde maken. De keizer beloofde hem dat met zeer dure woorden en beval hem, dat hij zijn broeder daarover aanstonds gaan spreken en hem belasten zou, dat hij alle zamenzweerders tegen zijn leven zou hebben op te geven of dat hij anders betuigde aan zijn dood onschuldig te zijn. De prins ontkende alles met een groote standvastigheid en weigerde uit dien hoofde, om iemand van zijne medestanders te beklappen. De keizer, die er echter al te wel van verzekerd en derhalve ruim zoo ijverzuchtig tegen hem, dan te voren was, beroofde hem aanstonds van al zijnen prinselijken luister, bevelende hem, dat hij met niet meer dan 300 man tot den Temanggong Mataram, hun beider leermeester, zou gaan, om wijs te worden en tot nader last niet uit het huis van denzelven vertrekken. Eenigen van zijn volk, die hem 't meest verdacht waren, liet hij dooden, die echter, om hunne vrouwen en kinderen nog in 't leven te behouden, eenige priesters beklapten, hoewel hen dit zeer weinig hielp, daar er geen anderen, dan alleen zuigelingen gespaard

werden. Radin Agong dien hoon, hem door de keizer zijn broeder aangedaan, niet kunnende verzetten, besloot daarop zich liever dood te willen vechten, dan langer te dulden, dat hij zoo smadig en veracht behandeld werd. Derhalve moedigde hij 50 of 60 van zijn dapperste mannen uit een getal van 300, die hij nog had en verstoutte zich met hen, om op dien tijd, dat de keizer met zijn grooten in 't gerigte zat, naar hem te rijden. Men zocht hem wel te beletten, om binnen te komen, doch hij en de zijnen baanden zich den weg, met allen, die hen tegenstonden, dood te slaan. Zoo ras de keizer dit gewaar werd, belastte hij al de medemakkers van zijn broeder om 't leven te brengen, doch verbood zijn volk de hand aan zijn broeder te leggen. In een oogenblik was dit uitgevoerd; hetwelk door den verwoeden prins bespeurd zijnde, besloot die te meer, zijn dood hoe eer hoe liever te zoeken, vallende als een dolle leeuw op hen allen aan. Hij werd in 't eerst nog al een langen tijd verschoond, dat velen het leven kostte, dewijl zich niemand tegen 's keizers last verweren dorst. Daarop beval hem de keizer nogmaals, dat hij zou ophouden en gaan nederzitten, beloovende hem op zijn keizerlijk woord, het leven, zoo hij zich nu nog gerust hield; maar die prins op dat woord niet veel staat makende en als uitzinnig geworden, dat hij al zijn beste vrienden verslagen zag liggen, ging nog veel driftiger voort, om allen, die hij maar bereiken kon, onder den voet te stooten. Derhalve gaf de keizer last zijn paard te dooden; doch ziende, dat hij even hardnekkig bleef en een menigte menschen nedervelde, trachtende dus bij den keizer te komen (waartoe echter, door het groot getal der lijfwachten, geen kans ter wereld was) zeide de keizer, nadat hij een van zijn beste vrienden, een stokoud heer gedood had: « Mijne Rijks-Raaden, laat niet toe, dat er een man van uw gedood werde, ik ben onschuldig aan mijn broeders bloed, doet uw best, om hem te doen bedaaren; en zoo hij niet wil, ik laat hier mijn heer en Vader (waardoor hij zijn oom, Pangeran Poerabaja, verstond) om ulieden nu verder ordre te geven, onderwerpende mijnen wil aan zijn welbehagen. » Daarop vertrok de keizer; doch daar de prins ondertusschen, wel ver van tot reden te komen, nog een heer van groot aanzien ter nederstak, liet Pangeran Poerabaja dit den keizer weten, die, ten einde van zijn geduld geraakt, last gaf, dat zij zich nu verweeren en hem niet meer verschoonen zouden, na welk bevel hij aanstonds doorstoken werd. Mogelijk zou iemand mogen denken wat reden er geweest is, dat de keizer hem niet liever vatten en in een eeuwige gevangenis zetten deed; doch de rijkswetten laten niet toe, dat een mindere een prins van den bloede aantasten mag, daar zij als heilig worden aangemerkt, waarom zij 't veel beter en gevoeglijker keuren last tot zijn dood te geven, dan om hem dus gevangen te nemen. De keizer zijn broeder nu kwijt en ten opzigte van de standvastigheid van zijnen troon veel geruster zijnde, veinsde echter om zijn dood zeer bedroefd te zijn, latende ten bewijze van dien zijn haar van zijn hoofd afschrappen en betreurende eenige dagen zijns broeders einde, dien hij toen zeer heerlijk liet begraven. Hoewel hij nu geruster was, was hij dat echter niet volkomen. De priesters schoten er nog over en die moesten mede uit de wereld, zou hij rust hebben. Hij gaf aan 4 van zijne grootste gunstelingen, Badja Maas, zijnen neve, Temanggong Aria Nata Wangsa, Temanggong Soera Nata en Kijaij Ingabei Wira Patra volstrekte last, dat ieder van hen al de priesters ieder in zijn aanbevolen landstreek in 't zuiden, noorden, oosten en westen van Mataram, zonder eenen te laten ontkomen, om 't leven zoude brengen. Om dit voorzigtig en zeker te doen, namen zij eerst in stilte al hunne namen en geslachtlijsten op, onder voorgeven dat de keizer voorhad hen allen van de minsten tot de meesten, die in de landstreek van Mataram waren, zonderling te begunstigen. Dit nu behoorlijk besteld zijnde, nadat hij de namen der schuldigen en onschuldigen bekomen had, gelastte hij, dat het werk op zeker kanonschot, die in 't hof gedaan zou worden, zijn voortgang nemen zou. Alles nu daartoe

beschikt en de keizer wel op zijn hoede zijnde, werd dat kanonschot gedaan en daarop zag men al de priesters daar omstreeks met al hunnen aanhang, ten getale van 5,000 of 6,000, in een half uur vermoord. Nadat dit nu alles tot 's keizers genoegen uitgevoerd was, kwam hij 's anderen daags zeer ontsteld buiten, zonder in een uur tijds iemand van al de grooten aan te spreken, dat geen kleine verslagenheid onder hen baarde, niet wetende wat dit uitbroeijen of wien dit gelden zou. Hij sprak eindelijk Pangeran Poerabaja aan, verhalende aan hem hoe de priesters, die alle andere onderdanen in deugd behoorden voor te gaan, door hunnen aanslag, tegen zijn leven gesmeed, oorzaak van zijn broeders dood waren, om hetwelke nader te bevestigen, hij eenige dezer priesters, door hem nog in 't leven behouden, te voorschijn deed komen, die dezen toeleg openbaar beleden; waarop aanstonds nog eenige grooten, die mede deel daaraan hadden, gegrepen en op de versche daad met hun gansch geslacht uitgeroeid werden, dat een groote verslagenheid gaf onder veel andere heeren, die door zijn vader verheven waren en aan Pangeran Poerabaja zelfs zoodanig voorkwam, dat hij ook voor zich zelven begon bang te worden. Daarop kwam hij daags er na ook niet ten hove, gevende (volgens gewoonte) ook niet de minste kennis er van, veel min om wat reden hij niet verscheen, maar maakte zich ondertusschen sterk, daar hij groot vermogen en veel aanhang had en zijn zoon, Badja Maas, ook een van 's keizers grootste gunstelingen was. Dit was voor den keizer een ondragelijke hoon, dien hij, om door de minderen gevreesd te worden, in de grootsten niet geraden vond te dulden, behalven dat hij beducht was, dat dit niet zonder eenige toeleg geschiedde. Hij liet hem derhalve door zijnen zoon, Badja Maas, zeggen, dat hij zeer wel begrijpen kon, dat hij redenen had, om niet ten hove te verschijnen, aangezien hij dat zwaar werk van het dooden der priesters buiten zijne berading begonnen had. Hij (keizer) wilde hem derhalve de eer aandoen hem te komen bezoeken, om zijn onschuld daarover te doen, bevelende dezen zoon van Pangaran Poerabaja, dat hij bij zijn vader blijven en hem helpen zou, om de vrienden, die hij stond mede te brengen, wel te onthalen. Des Pangeran's zoon, die deze hoftaal zeer wel verstond, zeide, dat hij niet zijns vaders, maar des keizers dienaar was, en dat hij met hem leven en sterven wilde. De keizer belastte hem weder, op straffe van zijn ongenade, dat hij zijn bevel nakomen zoude, doch daar hij 't echter niet doen wilde, liet hij hem terstond al zijn volk afnemen en wapende zich met meer als 200,000 man en met al zijne vrienden, om den Pangeran, zijnen oom, te gaan bezoeken. Die oude grijsaard zond aanstonds zijnen zoon, die ondertusschen echter bij hem gekomen was, weêr naar den keizer, deed hem voor die onverdiende eer bedanken, bevelende zijn zoon verder om bij den keizer te blijven, om hem te dienen, daar 't hem nog aan geen verstand ontbrak, dien vorst en al zijne hovelingen naar verdiensten te ontvangen. 's Keizers moeder, die met reden vreesde, dat dit bezoek wel doodelijk voor dien ouden heer zijn mogt, bijaldien het niet belet en daarin voorzien werd, deed aan den keizer verlof vragen, om 't graf van haren heer en zijnen vader te bezoeken. De keizer geen gedachten van eenigen toeleg van zijne moeder omtrent dit werk hebbende, stond haar verzoek toe, te meer daar zij dat wel meermaal, zonder eenig ander gevolg gedaan had. Daarop liet zich deze vorstin naar het huis van Pangeran Poerabaja dragen, hem biddende, dat hij haar naar zijn broeders graf wilde vergezelschappen, daar de keizer zich voorgenomen had hen daar te bezoeken, bezwerende hem, om hem te eer daartoe over te halen, daartoe bij een duren en zeer plegtigen eed, dreigende anders zich aanstonds te dooden. Hij laat zich daarop door de oude keizerin bewegen, die ondertusschen bezorgde, dat de keizer, ja hare eigen bedienden hier de lucht niet van kregen, aangezien zij haren zetel, met al haar gevolg naar 't graf voortgaan liet, terwijl zij, als een slavin gekleed, maar stil bij den Pangeran was gekomen, welken zij, met hem naar 't graf gaande, weder

bedroog; want terwijl hij dacht, dat zij met hem derwaarts ging, daar er een draagzetel nevens was, liet zij zich in een anderen draagzetel bij haren zoon brengen. Door haar groot ontzag ten hove, door al de wachten henen gedrongen en voor den keizer zeer onverwacht verschenen zijnde, wierp zij zich voor zijne voeten. De vorst daarover zeer ontzet, rigtte haar op, vragende naar de reden. Zij zeide, dat zijn vaders stem hem zoo aanstonds bij zijn graf riep en zoo hij weigerde daar te komen, wilde zij zich zelven zoo aanstonds voor zijn voeten dooden, trekkende daarop haar bloote kris (want die zoowel door de vorstinnen als door de vorsten gedragen werden) zeer schielijk uit de schede. De keizer nog niet regt kunnende gissen, waar dit henen wilde, hoewel hij er wel iets van rieken konde, besloot echter met zijn moeder mede naar 't graf te gaan. Hij gaf daarop aan Pangeran Soerabaja, een doodvijand van Pangeran Poerabaja, last, om wel op zijn ooms huis en doen te letten, besloten hebbende zijn moeder met een praatje bij dat graf, dat niet ver van daar was, te laten en ten eerste weder te keeren. Bij 't graf nu gekomen, brengt zij de keizer in de aanzienlijkste plaats (omdat daar verscheiden vertrekken bijgemaakt waren) gelijk zij Pangeran Poerabaja in een ander vertrek, daar naast aan, had doen brengen, die daar ook niet lang na zijn schoonzuster gewacht had. Nadat zij nu bij haar zoon nedergezeten was, verzocht zij, dat al zijn en haar volk vertrekken mogt. De keizer, die niet begrijpen kon waartoe dit alles dienen zou, stond dit echter toe. Daarop omhelst zij haren zoon, hem biddende te gedenken hoe zij hem niet alleen gedragen en ter wereld gebragt, maar hoe zij ook zijn leven eens voor zijns vaders gramschap geborgen en hem aldus op den troon geholpen had, daarbij voegende, dat hij haar eene bede toestaan wilde, die voor niemand van grooter nut, dat voor hem zelf wezen zoude. De keizer, die nu ten naasten bij begon te denken wat zij hem verzoeken wilde, zeide, dat zijn achting en eer hem liever als zijn leven, ja dan alles, was. Zij zeide dat hij zelfs zien en oordeelen zoude of zij niet grootendeels voor zijn eer gezorgd had. Daarop 't jawoord bekomen hebbende, zoo bidt zij voor Pangeran Poerabaja's leven, verzoekende zeer nederig, dat hij dit op de dierbare aanbeveling zijns vaders, die daar begraven lag, toch doen en uit eerbied voor dit graf haar toch dit niet weigeren wilde. De keizer zei, dat hij dat, behoudens zijne keizerlijke achting, niet kon doen; doch zij verzekerde hem, dat dit behoudens deze zijne achting en niet anders geschieden zoude, biddende hem maar een oogenblik te wachten. Daarop liep zij naar den Pangaran, die zij nu eerst kennis van haren toeleg gaf, toonende hoe hij nu reeds in 's keizers magt was, brengende hem zoo al ongevoelig tot voor den Soesoehoenan, die immers zoo verbaasd was, over zijn oom daar te zien, als de oom van den keizer daar te vinden. De Pangeran wel ziende in hoe groot gevaar hij nu en al de zijnen was, zoo hij zich niet aanstonds voor den keizer vernederde, viel terstond voor zijne voeten neder en kustte zijn groote teen, zijnde de hoogste vernedering, die hij vertoonen konde. Terwijl hij daarmede bezig was, deed zij al des keizers en des pangerans vrienden binnen komen, die deze vernedering des laatsten ziende, ten hoogsten verblijd waren. De keizer hiermede vergenoegd, vergaf hem daarop zijne ongehoorzaamheid, verzekerende hem, dat hij nooit gedachten gehad had, om hem te dooden, maar wel kleiner te maken en om hem al zijne magt, ten einde hij die tegen hem niet misbruiken mogt, te benemen. Dus werd dan de vrede op dit graf van des Soesoehoenan's vader door 't groot beleid van de keizerin, zijne moeder, getroffen, waarna de keizer en de Pangeran ieder weêr naar hun hof vertrokken, terwijl de vorst zijns moeders voorzigtigheid zeer bij zich zelven prees. Daags er na vertoonde zich de Pangeran weêr ten hove, waar hem de keizer, tot een nieuw bewijs van zijn gunst, toestond van nooit, dan wanneer het hem zelf gelieven zou, ten hove te verschijnen. Men ziet uit dit verhaal een duidelijk bewijs, zoo van de wraakzucht der Javanen, als van hun groot beleid, om die zoowel als de beste Italiaan,

tot zij hunnen tijd daartoe geboren zien, te kunnen ontveinzen. Niettegenstaande hij nu in de eerste jaren van zijne regering zoo veel bloed heeft vergoten, getuigen de Javanen echter, dat hij in den volgenden tijd van zijn leven hen zoo zacht en goedertieren bestuurd heeft, dat men geen beter vorst zou hebben kunnen wenschen.

In 1656 kregen wij eenig geschil met dezen vorst, zoodat hij den 15den April last gaf zijne zeehavens overal voor ons te sluiten. Hun Edelheden zonden in dat jaar den heer Johan van Zyll, als gezant naar dezen keizer, die daar zeer wel ontvangen werd, de geschillen weg nam en aan welken gedurende de vijf reizen, dat hij hier in gezantschap kwam, gedurig weder hooger eere bewezen is. De eerste maal werd hem toegelaten ongewapend op het buitenplein te komen. De tweede maal, om gewapend op 't eerste plein te verschijnen. De derde maal werd hem toegestaan met zijn gansch gevolg gewapend voor den keizer te komen. De vierde maal werd hem een javaansche lijfwacht van 400 man gegeven. En de vijfde maal gaf hij hem magt, om met zijn javaansche lijfwacht het gansche land door, waar 't hem ook beliefde te gaan. In 1659 maakte hij een verbond met de koning van Macasar. Ook geraakten wij weêr met hem in oorlog en in Mei 1660 verzamelde hij wel 300 vaartuigen, om die van Johor te doen aantasten, vermits zij die van Palimbang tegen de onzen niet geholpen hadden, zoodat toen Palimbang ook onder hem schijnt gestaan hebben, daar het in 1596 onder Bantam stond. De Javanen zelf weten ook te zeggen, dat de Palimbangers van ouds 's keizers onderdanen geweest zijn; doch dat zij zich vrij gevochten en van den Soesoehoenan onttrokken hebben. In 1664 werd er weêr een vrede tusschen ons getroffen. Hij zocht Hun Edelheden wel tot een gedurig gezantschap aan hem te willen verbinden, om anderen te doen gelooven, dat wij van hem afhingen; doch zij konden dit niet goedvinden, zich gelatende alsof zij zijn meening niet wel begrepen. In Augustus 1668 zond hij twee gezanten naar Batavia met een brief, die niet onaangenaam te lezen en vol betuiging van 's keizers vriendschap was. Hij verzocht bij denzelven, dat hem een taalkundig man mogt toegezonden worden, die bekwaam was, om met hem over zaken van belang te handelen, vernieuwende ongevoelig ook zijn vorig verzoek, dat Hun Edelheden hem toch jaarlijks met een gezantschap geliefden te vereeren. Zij zonden aan hem den 19den September den koopman Abraham Verspreet, een zeer taalkundig heer, die de maleische taal bijzonder wel spreken kon. Hij werd den 5den October zeer statieus van Samarang ingehaald en den 12den wel met een gevolg van 1,000 man te voet en te paard opgeleid en niet ver van 's keizers paleis gehuisvest. Daags na zijn komst kreeg hij gehoor bij dien vorst, dien hij onder een open dak zitten zag, zijnde met een Javaansch kleed bekleed, met het bovenlijf naakt (gelijk veel grooten onder de Javanen gaan) en van omtrent 25 vrouwen, die zijn wapenen of deze of gene andere dingen tot zijn statie droegen, vergezeld, behalven dat er nog wel 5,000 hovelingen, alsof het beelden waren, zeer stil en zedig op de grond zaten. Hij was tegen onzen gezant zeer vriendelijk, gebood hem 10 of 12 schreden in de open lucht te zitten, ontving de brief en 't geschenk van Hun Edelheden en vergunde hem na 't lezen daarvan weêr naar zijn verblijfplaats te gaan, zonder dat er van eenige zaak van belang gesproken werd; maar van ter zijde gaf men hem te kennen, dat, zoo Zijn Majesteit met zulk een gezantschap jaarlijks vereerd werd, het hem zeer behaaglijk zijn zoude. Ook dorst hij voorstellen, dat hij wel wenschte, dat men de tollen van Batavia, die daar door de Javanen van inkomende en uitgaande goederen betaald werden en die wel 10,000 rijksdaalders beliepen, hem wilde toezenden, waaruit zeer klaar bleek, dat hij niet anders voorhad, als om de E. maatschappij aan zijn kroon te onderwerpen en ons tot zijne onderdanen te maken; dat hem nooit kon ingewilligd worden. Naderhand heeft de heer Verspreet hem niet weêr gezien. Hij kreeg den 22sten een brief van Hun Edelheden en vertrok nog op dien dag, komende den 11den November weêr op Batavia. Na dezen tijd heeft

hij niet veel gedenkwaardigs uitgerigt en is in 1670, nadat hij 25 jaren geregeerd had, overleden, latende tot zijnen opvolger zijnen zoon.

Vierde Hoofdstuk.

Soesoehoenan Tagalwangi in 1670 in zijn plaats gesteld, wiens leven beschreven wordt. Hij is een groot vrouwenroover. Verschoonende zijn eigen broeder niet. Die zich daarover tracht te wreken; doch gedood werd. Schendelijke daad des keizers. Eerste moeijelijkheden met de Macasaren in 1675 op Java. De majoor Poleman reddert in 1676 hier alles. Begin van Taroena Djaja's opstand. Zijn verbond met Crain Gelisson. Zijn gelukkige veroveringen. De koningen van Palakka en Goa brengen Batavia in groot gevaar. Die koningen bevredigt. Middel om zich van hen te ontlasten. De heer Speelman in 1676 tot 's keizers hulp gezonden. Redt den keizer ten deele. Dat die vorst in 1677 met eenige giften en beloften erkent. Waarin die bestonden. Wat Taroena Djaja nog in had. De heer Speelman drijft hem op de vlugt. Die zich naar Kadiri begeeft en den keizer uit Mataram dreef. Die zijn rijk verdeelde. Vergeven werd en te Tagalwangi stierf, waar hij begraven en waarnaar hij genoemd werd. Zijn kinderen. De heer Speelman stuit Taroena Djaja. Stelt in 1677 Amangkoerat als keizer van Java voor. 's Keizers nieuwe eernaam. Voorregten, door hem aan de E. maatschappij geschonken. De heer Speelman's komst in 1678 op Batavia. Wijze van inhaling omtrent raden van Indiën. Kopij van een brief van den Soesoehoenan aan de heer opperlandvoogd Ryklof van Goens in 1678. Taroena Djaja brengt weêr veel plaatsen onder zich. Hun Edelheden beloonen eenige soldaten en dragen de heer Hurdt 't opperbewind over de zaken van Java op. Die met eenige vaandels Amboinezen op Java aangiert. Welke zich als Alfoerezen voor den keizer vertoonen. Gaat in 1678 naar Batavia. Komt weêr op Java, verovert Cadiri. Waarin een groote schat gevonden wordt. De Madjapaïtsche kroon beschreven. Waaruit de groote steen geligt was. Wie bij den keizer voor den dader gehouden is. Wat buit de predikant Manteau kreeg. De heer Hurdt kroont den keizer van Java met die kroon. Bekommering van Hun Edelheden over de zaken van Java. Dankzegging over die verovering. Waar Taroena Djaja gevlugt was. De heer Hurdt naar Batavia ontboden in 1679. Die zijn gezag aan de heer Poleman overgaf en naar Batavia vertrok. De heer Poleman verovert Glissons vesting. Zijn ongelukkige dood en grafschrift. Hij werd na zijn dood raad van Indiën. Kapitein Jonker en Radja Palakka komen op Java's N. O. kust. 's Keizers beleefde aanbieding. De heer Coeper komt als veldheer op Samarang. Zendt de heer Sloot om Kadjoran te verdelgen. Vertrok naar Soerabaija en Kakappar. Radja Palakkas dapperheid. Coeper wil niet als met aanzienlijke lieden van Crain Glisson spreken. Hij werd door de Macasaren bedrogen. Verovert Kakapper. Dapperheid van den koning van Palakka en meer anderen. Hoe sterk Crain Glisson was gevangenen bekomen. Dooden aan weerszijden. De Macasaren geven zich aan ons over. Crain Glissons dood.

Pangeran Aria Mataram kwam in zijn plaats, die na zijn dood, omdat hij in zeker dorp, Tagalwangi genaamd, stierf, sedert altijd Soesoehoenan Tagalwangi genoemd is. Of dit ook die zoon van hem geweest zij, die, zoo als eenigen schrijven, in 1648 zes vingeren, die even lang waren en ook 6 zulke teenen, aan handen en voeten gehad heeft, weten wij niet. Van dezen keizer verhalen de Javanen, dat er onder zijn regering een van zijne vrouwen geweest is, Njaij Maas Maling genaamd, die alles van dezen Soesoehoenan verkrijgen kon wat zij begeerde. Toen zij nu op zekeren tijd door ziekte stierf, was hij daarover zoo bedroefd, dat hij zich met geen zaken van 't rijk bemoeide. Nadat nu deze vrouw begraven was, ging hij stil en buiten iemands weten naar haar graf, zijnde op haar zoo verzot, dat hij zich van haar niet bedwingen kon, gaande in

't graf bij haar liggen. Ondertusschen maakten de vrouwen in 't hof een groot misbaar, zeggende dat de keizer verloren en nergens te vinden was. Daarop werd hij overal gezocht en eindelijk in 't graf bij 't lijk van deze vrouw, dat reeds vervaarlijk stonk, gevonden, kunnende daar ter naauwernood door Pangeran Poerabaja als afgescheurd en weêr in zijn hof gebragt worden. Hij deed kort daarna 43 van zijne bijwijven, schoon ten eenmaal onschuldig aan haar dood, op zekere plaats zonder spijs of drank zetten en dwong haar van honger, dan deze, dan gene van die stierven, op te eten, totdat er maar ééne overgebleven was. Aan deze vraagde hij waarom zij ook niet gestorven was? Zij zeide, Ik weet het niet, mijnheer. Het is wel, zei hij, gij zult nogtans mijn vrouw in de dood volgen. Daarop belastte hij, dat men die vrouw levendig benevens het graf van zijn gemalin begraven zou. Behalve deze, heeft het nog 350 andere het leven gekost. Op zekeren tijd riep hij al de vrouwen der Mantri's op een listige wijs in zijn hof, van welke hij degene, die hij schoon en welbehagelijk vond, naar zich nam. Zoo er een reeds bevrucht was, die moest op zijn bevel hare vrucht afdrijven en hare mannen dorsten er niet eens van reppen, schoon zij alles zeer wel wisten. Zijn broeder, Pangàran Danoe Paja, had een schoone vrouw, die de naam van Radin Amâs Sadaja voerde en van aangezigt, oogen en gestalte de schoonste vrouw in 't gansch land van Mataram was. Deze liep op zijn gedurige verzoeken eindelijk naar hem toe. De prins haar gemaal eischte haar wel dikwijls van den Soesoehoenan weder, maar hij zond ze niet, 'tgeen dien prins van harte bedroefde. Vele rijksraden, welker kinderen en wijven door den keizer geroofd waren, dit ziende, overlegden met dien prins door wat middel zij best zich zelven van dezen Soesoehoenan zouden kunnen ontslaan. De prins zei, maak mij veldheer van dezen oorlog en ik zal hem wel uit de wereld helpen. Zij vonden dit goed en deden het. De keizer dit gehoord hebbende, vergaderde al de andere rijksraden, die 't met den prins zijn broeder niet hielden en belastte aan eenigen van hen den prins te gaan roepen, om bij hen te komen, die hen dit bescheid gaf: Ik ken geenen Soesoehoenan, maar ik ken wel eenen roover van de wijven zijner onderdanen, ik ken wel een grooten geweldenaar, die al zijne ingezetenen bederft en ten uiterste verongelijkt, gaat, zegt tegen dien roover, dat God mij gezonden heeft, om hem te straffen en van den aardbodem weg te nemen. Deze rijksraden dit hoorende, verschrikten zeer en begonnen te weenen. Weent niet, zei Pangeran Danoe Paja; want God heeft mij niet gezonden, om eenig ander mensch, dan alleen dien geweldenaar leed te doen. Gaat gijlieden gerust henen, want gij hebt niets te vreezen. Zij keerden dan weder en gaven den Soesoehoenan te kennen wat Pangeran Danoe Paja hen gezegd had. De Soesoehoenan zweeg stil; maar kort of wel de tweede dag er na, verscheen deze Pangeran met 2,000 of 3,000 van de zijnen, die wel gewapend waren en vraagde na den Soesoehoenan aan de rijksraden, die hij daar vond. De Soesoehoenan vernemende, dat hij daar was, kwam met de zijnen buiten en bereidde zich ten strijde. Pangeran Sampang ging er uit 's keizers last op los. Daar bleven veel rijksraden en grooten aan wederzijden dood, zoodat de Soesoehoenan genoodzaakt werd naar zijn hof te keeren, waar hem zijn broeder tot op zekere brug, Batorawi genaamd, vervolgde; doch zijn paard struikelde en hij brak zijn been, waarop hij door Pangeran Sjampang doorstoken werd. Dit was oorzaak, dat al zijne raden, ziende dat hun prins dood was, amok speelden en zich dood vochten, ziende de verdere ieder om een goed heenkomen. De keizer was over die daad van Pangerang Sjampang zoo vergenoegd, dat hij al de goederen van Pangeran Danoe Paja aan hem schonk. Het schandelijkste, door hem bedreven, is, dat hij een van zijn eigen dochters, Ratoe Brawa genaamd, bevrucht heeft, die anders met den prins van Tsjeribon, sultan Sapoh, getrouwd zou hebben; na welken tijd deze prins ook in geen 4 jaren voor den Soesoehoenan verschenen is.

Ten tijde van dezen keizer vielen de eerste moeijelijkheden op Java in 1675 met

de Macasaren voor. Zeker Macasaarsch prins, Crain Montemarani genaamd, zeer misnoegd van Macasar ontvlugt, had zich met een grooten hoop Macasaren op Demòn, beoosten Soerabaja, nedergezet, waar hij ten eerste een groote toevloed van allerlei slecht volk kreeg, door hulp van welken hij dat oord van Java, met te land en ter zee te rooven, zeer onvrij maakte en den Soesoehoenan veel schade aandeed. De keizer niet magtig dezen roover te verdrijven, zond den 29sten Maart 1675 zijn zoon als gezant aan Hun Edelheden met 240 koebeesten en eenige buffels ten geschenke en verzocht onze hulp, 'tgeen Hun Edelheden hem toezeiden, zendende ten eerste kapitein Jan Franszoon Holstein met een groote magt derwaarts, om dezen Crain Montemarani te verdrijven; maar daar deze kapitein te lang sammelde, zonden Hun Edelheden den majoor Poleman daar naar toe. Deze heer ondernam dien togt tegen zijn hart en zin, hebbende reeds driemaal bij een smeekschrift verzocht, behoudens zijn fatsoen en rang, met stilstand van zijne soldij, te mogen naar 't vaderland gaan; doch alles werd hem afgeslagen. Hij ging er dan, hoewel hij groote zwarigheid in dien veldtogt zag, in 't laatst van 1676 naar toe. Zoo ras hij er gekomen was, deed hij zijn en des Soesoehoenans volk landen. Hij misleidde de vijand door een fraaije krijgslist, verzoekende maar drinkwater, zond hem een geschenk en zei dan te zullen vertrekken. De vijand geloofde dit, liet hem water halen met vaten, waarin hij zijn geschut aan land en zich in staat bragt, om achter die leggers en vaten als een batterij op hem te spelen: nam dus in 2 of 3 dagen ettelijke Pagars van dien vijand in; doch vermits dit volk kostte, schreef hij van de rivier van Soka aan Hun Edelheden om bijstand; doch in plaats van dit spoedig te bestellen, waren er van zijne vijanden aan 't Batavisch hof, die dit beletten. Ondertusschen verbrandde hij 's vijands vaartuigen en vernielde al wat hij vond zoodanig, dat hij den vijand dwong boschwaarts in te vlugten, waar ook Crain Montemarani met eenige honderd Macasaren sneuvelde. Sedert is die plaats tot heden verwoest gebleven en niemand heeft ze na dien tijd weêr ingenomen. In plaats van dezen wakkeren held met volk bij te springen, vonden Hun Edelheden (gelijk wij zien zullen) naderhand goed een ander hoofd derwaarts te zenden. Hij redde zich ondertusschen zoodanig, dat hij al zegenpralende, spijt zijne benijders, op Batavia kwam.

Doch eer wij tot dit verhaal komen, moeten wij tusschen beiden een ander, dat de grond tot een nieuwen oorlog op Java leggen zal, laten vooraf gaan. Zeker Javaansch prins, Taroena Djaja genaamd, uit prinselijken huize van Madura gesproten, verwekte een nieuwen opstand in 't rijk. Men zegt, dat hij een bastaard-zoon van den Soesoehoenan bij een Maduresche vrouw was, welke de keizer op een ongegrond vermoeden verstooten had. Het is waar, dat zijn moeder een schoone Maduresche vrouw was, die zich van jongs af onder de bijwijven van den Soesoehoenan opgehouden en welke die vorst, nadat ze wat ouder geworden was, aan een prins van Madura uitgehuwelijkt had, welks eerste kind deze Taroena Djaja was. Deze nu tot zijne jaren gekomen, trouwde met de dochter van eenen Cadjoran, een snooden Moorschen priester, die Taroena Djaja zeer vast heeft weten in te boezemen, dat hij een zoon van den Soesoehoenan was, en dat hij de smaad, zijn moeder aangedaan, wreken, zijn regt op den kroon vervolgen en den Soesoehoenan met het zwaard in de vuist dwingen moest, hem voor zijnen zoon te erkennen. Deze Cadjoran, die zich Panombahan Rama, dat is, den aanbiddelijken vader, noemen liet en die het gemeene volk, onder een priesterlijke heiligheid en door zijne verdichte voorzeggingen, als wist te betooveren, kreeg een grooten aanhang van Madurezen en anderen, die daarenboven nog gesterkt werden door eenige Macasaren onder Crain Glisson, zoon van Montemarani, mede misnoegd van Macasar gevlugt en die, na 't verjagen van zijn vader van Demòn, en sedert zijn dood op Madura gekomen was. Deze maakte met Taroena Djaja een verbond, waarbij hij beloofde niet te zullen rusten, voordat hij den Soesoehoenan van, en Taroena Djaja

op den troon bevestigd zou hebben, na welke verovering dan Crain Glisson koning van de landen van Soerabaja en Passaroewan zijn zoude. Het gelukte dezen muiteling in 't eerst zoo wel, dat hij in 't kort van alle des Soesoehoenans zeehavens, tot Tsjeribon toe, werd, brengende alles daar onder zijne gehoorzaamheid en het den Soesoehoenan zoo bang makende, dat hij zich genoodzaakt vond, om uit kracht van 't verbond van 1646 Hun Edelheden om hulptroepen te verzoeken. Terwijl zich de zaken aan deze kant dus opdeden, waren er op Macasar tusschen den koning van Palakka en dien van Goa geschillen ontstaan, welke zaken door bestuur en met toestemming van onze landvoogd en zijn raad aldaar (waarschijnlijk door Radja Palakka's zwaar wegende redenen bewogen zijnde) zoo ver reeds gekomen waren, dat Radja Palakka Goa al ingenomen had. Daarop werden beide die koningen (een bewijs van het groot vermogen onzer maatschappij) door Hun Edelheden naar Batavia ontboden, waar zij beide ook kwamen. Het werk, door den landvoogd verrigt (die echter zeer wel wist op wat goede en vaste gronden hij dat gedaan had) werd bij Hun Edelheden zeer kwalijk opgenomen; doch hij wist zich zeer wel te regtvaardigen en sommige heeren door hetzelfde gewigt van redenen, als die hem bewogen hadden, zeer ligt over te halen. De koning van Palakka, die (uit vrees, dat men hem op Batavia vast houden mogt) verscheiden prinsen en wel 4,000 uitgelezene mannen medebragt, werd omtrent de Nieuwe poort in 't huis, waar gemeenlijk de gezanten hun verblijf nemen, gehuisvest en aan ieder van zijn prinsen werd een Petak of een klein huisje gegeven; doch zijn meeste volk (dat een groote misslag was) werd hier en daar in de stad verdeeld. Deze dartele Macasaren deden de ingezetenen van Batavia onlijdelijke moeilijkheden aan. Men gaf hen wel last en magt, om den eersten, die dat weêr deed, onder de voet te stooten; doch dat liet zich gemakkelijker zeggen, als doen, daar zij meest 's nachts en met sterke troepen er op uitgingen. Men had den koning van Goa, die 500 of 600 man bij zich had, omtrent de woning van den Sjahbandar, op dat plein geplaatst. Die vorst was door den koning van Palakka zeer verongelijkt. Toen deze laatste in de vergadering van Hun Edelheden verscheen, ging er een Hollandsch Sergeant en 12 man vooruit en zijn gansche stoet van prinsen volgde hem tot in den raad. Hun Edelheden dien vorst en den koning van Goa daartegen gehoord hebbende, wisten de zaken zoo te schikken, dat zij beide bevredigd werden. Dit volk kostte de E. maatschappij dagelijks veel, behalve dat de koning van Palakka's volk zoo sterk aangroeide, dat men er met reden veel vrees voor begon te hebben. Speelman vraagde derhalve op zekeren tijd aan kapitein Jonker, of er geen middel zijn zou, om dien koning op Batavia vast te houden. Onmogelijk, zei hij, dewijl gij hem reeds al meester van uwe stad gemaakt hebt, zijnde zijn volk er binnen en op al de posten en straten zoo verdeeld, dat men geen kwaad zou kunnen doen, zonder ook ons eigen volk onder de voeten te schieten. Was hij er buiten, Edele heer, zeide hij, dan was er geen zwarigheid; maar hoe krijgt men hem er buiten? Men oordeelde eindelijk best, hem te verzoeken of hij met zijne hulptroepen de keizer van Java wilde gaan bijspringen, dat hij buiten alle verwachting aannam te doen.

Nadat wij deze twee gevallen vooraf, daar zij verder te pas komen zullen, voorgesteld hebben, zullen wij nu weder ons verhaal, waar wij het bij Taroena Djaja's veroveringen lieten, vervolgen. Hun Edelheden ziende den nood, waarin de Soesoehoenan was en overwegende wat gevaar en schade zij zelf door die voorspoedige veroveringen van Taroena Djaja stonden te lijden, vonden goed om als opperveldheer en zeevoogd den heer Cornelis Speelman (dien grooten temmer der Macasaren) ordinaar raad van Indiën, tot hulp van den keizer van Java tegen dezen wederspanneling te zenden. Hij vertrok den 29sten December 1676 met een heerlijke trein, verscheen met een groote magt voor Tsjeribon, herstelde alles van daar tot Japara toe in korten tijd en dwong

door 't ontzag van onze wapenen al de strandlieden om zich weder onder den Soesoehoenan te begeven. Die van Tsjeribon van oudsher nooit onder de keizer van Java gestaan en sedert eenige jaren nu ook geschillen met dien vorst hebbende, hadden zich echter onder Taroena Djaja niet willen buigen, maar den koning van Bantam tot hunnen schutsheer vooreerst gekozen; hoewel zij in 1680 goedvonden zich liever onder de bescherming van de E. maatschappij te begeven en met dezelve een verbond te maken. Zij zagen dat de keizer, die zij als een bondgenoot aanmerkten, hen nu niet helpen kon en daarom namen zij hun toevlugt tot die hen best dekken kon. Ik zie, dat Soesoehoenan Amangkoerat in zijn brief aan Zijn Edelheid in 1678 zegt, dat de Tsjeribonders van hem afgevallen waren; doch dat moet in geen andere zin, dan dat zij hem als bondgenooten niet meer volgden, verstaan worden, behalven dat daar ook redenen toe waren. Nadat nu de heer Speelman den keizer reeds dus ver gered had, was die vorst daarover zoo vergenoegd, dat hij goed vond den 28sten Februarij 1677 verscheiden zaken, in 't verbond van 1646 niet begrepen, dat toen ook vernieuwd werd, toe te staan. Daarbij werd besloten, dat de bataviasche landscheiding, zoo als die te voren tot het midden van de rivier van Karawang geweest en gelijk ze in 1652 met dien vorst door de heer Ryklof van Goens in Mataram vastgesteld was, blijven en dat de Javanen bewesten die rivier tot aan de Zuidzee, onderdanen der E. maatschappij zijn zouden; doch 't verzoek, om die tot aan de rivier van Pamanoekan en dwars er over, tot aan de Zuidzee uit te zetten, werd door dien vorst afgeslagen. Alle gevlugte slaven van ons zou men, zoo menig men bekomen kon, wedergeven. Hij stelde de E. maatschappij overal in zijn land tolvrij, stond haar toe in al zijne havens en binnenslands, waar 't haar geliefde, comptoiren en handelplaatsen op te rigten en te Rembang of elders timmerwerven te hebben, zonder dat de onzen eenige lasten zouden behoeven te dragen, dan dat zij een spaansche reaal eens aan 's keizers bestuurders zouden betalen. De kooplieden van de E. maatschappij, van den Soesoehoenan eenige waren of die weêr iets van hen inkoopende, zouden twee ten 100 van alle goederen betalen. De Soesoehoenan beloofde ook jaarlijks 4,000 lasten rijst op Batavia aan de E. maatschappij tegen marktsgang te leveren; doch zoo wij die met onze eigen schepen kwamen afhalen, dan zouden wij die tegen de prijs, zoo als zij ter plaats der inlading was, mits dat men altijd nieuw graan leveren zou, betalen. De bataviasche inwoners en alle anderen op Java hier en daar wonende onderdanen van ons, ons zegel toonende, zouden altijd voor alle anderen tegen de gewone prijs geholpen worden, mits van den tol der aangebragte en uitgaande goederen 3 ten 100 en van ieder kojan rijst een spaansche reaal betalende. De Soesoehoenan beloofde ook in zijn rijk geen Macasaren, Maleijers of Mooren eenigzins met de Macasaren verbonden (ten ware zoodanige, die van ons passen hadden, die echter in zijn land nergens mogten wonen) te zullen dulden. Ook zou 't ons vrij staan onze vijanden in alle haven aan te tasten en de zijnen zouden de onzen daar overal moeten helpen; gelijk mede, bij 't verlies van eenig schip van ons omtrent de straten van Java, beloofd werd ons alle hulp te bewijzen. Hij beloofde voor de kosten, nu een jaar lang reeds voor hem gedaan en nog verder zullende gedaan worden, 250,000 spaansche rijksdaalders in zuiver geld te betalen, waarvan hij in dit wester-saizoen 125,000 rijksdaalders en de andere helft in de jaren 1678 en 1679, ieder jaar 62,500 spaansche realen, voldoen zou, beloovende daarenboven nog 3,000 lasten rijst op Batavia in deze jaren 1677, 1678, 1679, elk jaar 1,000 kojan (of javaansche lasten) zoo men maar eenige noodige rust daartoe bekomen konde, te zullen leveren. Ook beloofde deze vorst, dat, indien door ons beleid de zaken met den vijand tot een redelijk verdrag gebragt konden worden, hij zich aan onze uitspraak daaromtrent volkomen gedragen en dat ook nakomen, doch indien de zaken van langer duur, als tot den laatsten Julij dezes jaars mogten zijn, zoo zou hij, buiten het vorig

beloofd geld, maandelijks, wegens de legerlasten en verdere onkosten, nog 20,000 spaansche rijksdaalders betalen. Ook namen wij aan den berg van Japara met ons volk tot zekerheid van den Soesoehoenan te bezetten, mits dat hij de onkosten, zoo wegens de bezetting, als over de verdere versterking van die berg zou moeten dragen. Dit werd door zijnen gezant, Kijaij Ingabei Wangsa Diepa, groot-landvoogd van al de javaansche zeehavens en gevolmagtigde van den Soesoehoenan, uit zijnen naam beloofd, op den koran beëedigd en daarenboven door denzelven beloofd te verzorgen, dat dit door den Soesoehoenan en zijne vier zonen zou worden goedgekeurd, gelijk de heer Speelman aannam dit van wege Hun Edelheden te doen stand grijpen. Hiervan zijn drie eensluitende geschriften gemaakt en den 18sten Februarij 1677 in de vesting der E. maatschappij te Japara door de heeren Speelman, St. Martin, Jacob Coeper en Everhard van der Schuur geteekend, gelijk de keizer en zijn vier zonen, mitsgaders al de rijksraden dit ook goedgekeurd hebben. Ondertusschen ging de heer Speelman met zijne zegepralende wapenen voort, daar Taroena Djaja nu nog meester van 't gansch land omtrent Soerabaja, Gresik, Sidajoe, Cadiri, Wirasaba, Kakapar en van Pasoeroewan was, een landstreek ten oosten Rembang, meer dan 60 mijlen lang en zich tot aan de Zuidzee uitstrekkende. Na de goedkeuring van 's keizers nieuw verbond met ons, rukte de heer Speelman naar Soerabaja, waar zich Taroena Djaja verschanst had en sloeg hem den 13den Mei van daar, waarover op Batavia den 28sten een dankzegging en openbare vertooning van vreugde met veel eerschoten gedaan werd. Taroena Djaja had ondertusschen de vlugt naar Cadiri genomen, latende 104 stukken, ten deele metaal, ten deele ijzer kanon, achter, sedert welken tijd wij ons eerst regt in Soerabaja vast maakten. In plaats dat veel javaansche groote heeren den keizer, bij deze gelukkige voortgang van onze wapenen, zouden toegevallen hebben, zoo wist Taroena Djaja en vooral Cadjoran ze door hunne listige voorwendsels, dat het de E. maatschappij maar om hun land te doen was, zoodanig af te schrikken, dat zij besloten liever onder Taroena Djaja, als onder eenen keizer, die hen maar aan ons zou willen overgeven, te staan. Hierdoor werd Taroena Djaja zoo magtig, dat hij 't gansche land van binnen tot aan Mataram dwong en onder zijn magt bragt, jagende den ouden Soesoehoenan zulk een schrik op 't lijf, dat hij, met zijn vier bejaarde en verwijfde zonen, Pangeran Depati Anom of Amangkoerat, Pangerang Martasana, Pangeran Poegar en Pangeran Singasari zich niet langer in Mataram durvende vertrouwen, zonder eenige naamwaardige wederstand te bieden, zijne hofstad met al de rijksschatten, tusschen den 25sten en 30sten Junij 1677 zeer schandelijk verliet. Taroena Djaja kwam ten eerste daarop wel in de stad Mataram, doch bleef er niet lang in; maar toog met een grooten roof weêr naar Cadiri en liet die stad met een steenen muur versterken, met gedachten van het daarin te zullen uithouden. De vreesachtige Soesoehoenan vlugtte ondertusschen naar Tagal en verdeelde, zoo men wil, zijn rijk onder zijn vier zonen (sluitende nogtans den vijfden, die hij 't liefste had, Radin Tapa genaamd, er buiten) zoodanig uit, dat degene van de vier, die Mataram 't langst verdedigen zou, zijn opvolger in 't rijk zou zijn, gelijk ook Poegar (die er, uitgenomen zeker oud man, langer, dan een van de andere prinsen in bleef) op die grond het rijk voor zich eischte. De verdeeling van 't rijk nu was door den keizer verder, zoo de drie prinsen aan den oudsten voorgaven, aldus geschied. Pangeran Depati Anom zou de zeestranden, Pangeran Aria Martasana 't land van Watas, Pangeran Poegar Mataram en Pangeran Singasari het land van Bageleen hebben. Zoodat de Pangeran Aria Panoelaar en Radin Tapa er niets van hadden te wachten. De keizer ondertusschen naar Tagalwange (anders Wanasse genaamd) vlugtende, werd onder weg in zijn draagzetel ziek. Men gaf hem een pilletje in, dat hem waarschijnlijk nog eer voorthielp en hij kwam in het dorp Tagalwangi, omtrent een dagreis van Tagal gelegen, omtrent September of in die maand te sterven. Zijn

vier zonen hadden dien ouden vorst onder weg al verlaten, zoodat hij van zijn huis en gevolg geen anderen, dan Radin Tapa en Radin Aria Panoelaar, een prins van 17 jaren, bij zich had. Hij werd op Tagalwangi begraven en heeft sedert na die plaats den naam van Soesoehoenan Tagalwangi gevoerd. Hij liet 8 zonen en 5 dochters na. De zonen waren de Pangeran Amangkoerat (toen 35) Martasana (32) Poegar (30) Singasari (27) Radin Aria Panoelaar (17) (Radin Goude 12 jaren oud, was pas voor zijnen vader overleden) Radin Tapa (11 jaren oud) en nog een voorzoon, Radin Natta Bratta. Zijne dochters waren Raden Pamot, gehuwd met Raden Wira Joeda, zoon van Pangeran Mangkoboemi. Danoe Radja, gehuwd met Danoe Radja, broeder van Pangeran Poerabaja. Radin Tapeen Sara, zoon van den ouden Pati Poegar en een neef van des Soesoehoenans vader of van Soesoehoenan Ingalaga. Aria Wira Menggala, gehuwd met Radin Aria Wira Menggala, tweede zoon van Pangeran Poerabaja. Radin Clating Coening, die ongetrouwd stierf. En Radin Tompo, die door den muiter Taroena Djaja ontschaakt werd.

Zoo ras zijn dood alom bekend gemaakt werd, bragt dit het land in een groote verwarring, dat in 't eerste oorzaak was, dat velen zich onder Taroena Djaja weêr begaven. De heer Speelman stuitte dat echter ten eerste door zijn beleid en groote dapperheid, rukte met zijn leger naar Japara, waar des Soesoehoenans oudste zoon, Pangeran Depati Anom of anders met de naam van Amangkoerat best bekend, op de tijding van 's veldheers komst, den 15den September bij hem verscheen. Hij de oudste prins zijnde, nam den naam van Soesoehoenan aan, verkoos en verzocht den veldheer tot zijnen beschermer van onzentwege, beloovende niets, dan met zijn beraad en voorweten te zullen doen, als ook de verbonden te zullen vernieuwen, zoo de Hollanders hem op den wettigen troon van zijn vader hielpen en dit drong hij zelf te meer aan, omdat zijn broeders, die ieder een deel van het rijk, volgens zijn vaders verdeeling (zoo zij voorgaven en die hij loochende) eischten, hem gezamenlijk dat regt van Soesoehoenan en keizer van Java te zijn, wilden komen betwisten. Eer de heer Speelman zich voor Amangkoerat verklaarde, had hij eerst naauwkeurig onderzocht of hij ook het meeste regt tot de kroon had en gehoord hebbende, dat hij door den keizer kort voor zijn dood als erfprins verklaard was, heeft hij hem in 't laatste van 1677 als keizer van Java voorgesteld. Hij liet zich, na zijne verheffing tot de kroon, aldus noemen: Soesoehoenan Amangkoerat (welken naam ook de twee vorige, doch zoo doorgaans niet als deze, gevoerd hebben) Sinapati Ingalaga Abdul Rahhman Mohhammed Din Il Cobra. Hetwelk ten deele in 't Javaansch, ten deele in 't Arabisch, zoo veel beteekent, als de verhevene Amangkoerat, een wettig geboren mogendheid, die door de besnijdenis heilig, vernuftig, onverwinnelijk, goedertierend en de vermeerderaar des mohammedaanschen geloofs is. En hiervoor werd hij ook door zijne dus ver tot reden gebragte en veroverde onderzaten erkend. Om deze groote dienst nu aan de E. maatschappij te vergelden, heeft deze nieuwe Soesoehoenan aan dezelve verscheiden zeer aangename geschenken gedaan, als: 1. Een geschrift van den 19den en 20sten October 1677, waarbij 't vorig verbond goedgekeurd en de schuld van 310,000 rijksdaalders en van de 3,000 lasten rijst erkend werd. 2. Een geschrift, waarbij deze vorst van het regt op 't koningrijk van Jakatra niet alleen afstaat, maar waarbij hij 'tzelve tot aan de rivier van Pamanoekan vergroot en aan ons overgegeven heeft; voegende daarbij 't regt om amfioen en kleeden te verkoopen. En was dit den 19den October 1677 aldus verleend. 3. Dat de inkomsten der zeeplaatsen tot afkorting der schuld zouden moeten gebruikt worden, 'tgeen den 13den November 1677 gemaakt en den 24sten Januarij 1678 hernieuwd is. 4. Een voorregt aan de E. maatschappij wegens den suikerhandel, met uitsluiting van alle anderen verleend. 5. Heeft hij den 15den Januarij 1678 de landvoogdij van Samarang en 't dorp Calligawe met al de landen en dorpen daaronder behoorende aan de E. maatschappij

geschonken, met magt om daar een javaanschen landvoogd en andere bedienden, na haar zin te stellen; mits dat zij de tollen voor den keizer inzamelen, die tot afkorting van zijn schuld jaarlijks gebruiken en dat van de E. maatschappij zijn verdere inkomsten daar ontvangen en aan zijne bedienden weêr overgeven zoude.

Nadat nu de heer Speelman dezen vorst op den troon geholpen had, kwam de heer opperlandvoogd Maatzuiker te sterven en daarop werd den 18den Januarij 1678 besloten de heer Speelman van Java op te roepen, om het ambt van directeur generaal van den handel van Indiën te aanvaarden en het oppergezag in 't leger tot nader last aan de heer St. Martin te laten. Den 24sten April kwam de heer Speelman behouden op Batavia en werd met 7 kanonschoten en 3 charges van de musketterij verwelkomd; waarnevens Hun Edelheden den 23 dito ook goedvonden, om voortaan alle ordinaire raden van Indiën even zoodanig en de extraordinaire met 5 kanonschoten (mits uit oorlogstogten weerkomende) in te halen. Hij bragt met zich des Soesoehoenans gezanten, Temanggong Ingawanga, Damang Lacsamana en Rama Titadjeuwa met een brief van den keizer en deed verslag van 'tgeen hij op dien togt verrigt had. 's Keizers brief keuren wij best hier niet bij te voegen, daar er zaken in voorkomen, die iedereen niet weten mag. Zoo ras was de heer Speelman niet weg, of Taroena Djaja nu nergens voor vreezende, stelde 't gansche land in rep en roer, dwingende nu weêr alles onder zich te buigen. De Soesoehoenan gaf daarvan berigt aan de heer St. Martin en die heer weêr aan Hun Edelheden, verzoekende nader last. Daarop vonden Hun Edelheden den 17den Mei goed al de Baliers en Maleijers, die met de heer Speelman mede geweest waren, op een bijzondere wijze te beloonen, gevende aan ieder soldaat 15 rijksdaalders en aan hunne hoofden mede een fraai geschenk. Wat nu 't werk van Java betrof, den 6den Julij werd daarover nader gesproken en rijpelijk overlegd wie men daar naar toe als hoofd zenden zou. Al de leden der hooge regering stelden die zaak aan 't wijs beleid van den opperlandvoogd en van de heer Speelman, die goedvonden den heer Antoni Hurdt, ordinair raad van Indiën en landvoogd van Amboina, daartoe te verzoeken, die dat ook, onder de eernaam van superintendent, veldheer en zeevoogd van Java's oostkust, aannam, met last om 't noodige omtrent dien veldtogt nader met den heer Speelman te beramen. Deze heer vertrok met 3 vaandels Amboinezen, waarover de pati van van Seilale kapitein, Jakobus Macquelin luitenant en Abraham Sapoelete, Pati van Iha, vaandrig was. Het eerste vaandel was van 60, het tweede van 50 en het derde van 35 koppen. Met dit volk kwam hij op Japara, waar het op den berg geplaatst zijnde, zich op zijn Alfoereesch kleedde en nu en dan eens tsjakalilde en schermutselde. De nieuwe keizer te Japara gekomen zijnde, verzocht die Alfoerezen eens te mogen zien. Men bragt er dien vorst bij; doch toen zij omtrent hem kwamen, begonnen zij op hunne alfoeresche horens; hi, hoi, hi, hoi, hoe, hoe, hoe, te roepen, waarover hij zoo verschrikte, dat hij de deur toesloot en hen zoo met geslotene deuren vraagde, wat volk zij waren. «Wij zijn,» zeiden zij, Alfoerezen, die gij van onzen Heer Zeevoogd verzocht hebt te mogen zien, geeft ons nu eenige menschen, om die zoo levendig voor uwe oogen op te eten.» Daarop begonnen zij op zijn Alfoereesch te tjakalile en schermen, waardoor zij hem en de zijnen nog meer schrik aanjaagden. Nadat de heer Hurdt twee weken op Japara gebleven was, vertrok hij naar Batavia, latende deze vaandels zoo lang daar. In dezen tusschentijd nu alles wel beraamd zijnde, kwam ook de koning van Palakka in October op Batavia, dien wij verzochten den keizer te willen helpen, gelijk hij ook naderhand met de zijnen naar Java ging. De koning van Goa, die mede zijn dienst aanbood, ging naar Tsjeribon; doch werd vergeven en stierf op Batavia, waar hij weêr naar toegekeerd was. Ondertusschen keerde de heer Hurdt, na een maand of twee, weder naar Java en tastte Taroena Djaja in Kadiri aan. Hij verdeelde zijn magt in drieën. Het eerste hield hij onder zich, het tweede gaf hij kapitein

Tak en 't derde kapitein Renesse. Hij liet 5 stukken op de rivierkant brengen en deed, nadat er door D. Carolus Manteau, dien de heer Hurdt als leger-predikant medegenomen had, een gebed gedaan was, een sterken aanval op den vijand. Een van de dapperste gedroeg zich Kijaij Jangrana, prins van Soerabaja, die met zijn paard en met het pistool in de vuist, in de rivier sprong en tegen al 't schieten des vijands zeer verwoed indrong. Vijf dagen er na namen de onzen Kadiri, in 't begin of omtrent het midden van December, in, in welken storm die dappere prins van Soerabaja in de stadspoort dood bleef. Men kreeg Taroena Djaja bijna gevangen; doch hij had 2 karren met geld bij zich, die hij zelf hier en daar onderweg strooide en waardoor hij het te paard ter naauwernood ontkwam. Ondertusschen kwam, bij 't indringen van 't volk in Kadiri, de treinmeester Jeremias van Vliet met zijne matrozen en de Macasaarsche luitenant, Crain Mantoeli, met zijn volk bij den schat van Taroena Djaja, die anders gewoonlijk Boekit Peirak of de zilverheuvel, genaamd werd. Deze was van tijd tot tijd daaruit verzameld, dat ieder Javaan van de stranden en bovenlanden jaarlijks een Spaansche reaal tot schatting had moeten betalen. Men vond daar een uitnemenden grooten rijkdom en verscheiden vierkanten kassen met Spaansche matten en zilveren en gouden staven in zulk een menigte, dat de soldaten die elkander met hoeden toematen. Want zij hakten die kassen maar open, roofden al wat zij vonden en bragten ook alles weder door. De Soesoehoenan liet niet anders, als de geroofde schatten van de kroon en vooral de zoogenaamde Madjapahitsche kroon verzoeken, schenkende verder al den anderen buit aan de soldaten. Zeker kapitein, die deze kroon gezien heeft, zeide mij, dat zij de gedaante van twee dooreengeslingerde draken had, met de koppen naar voren toe, zijnde van zuiver gewerkt goud, zeer sierlijk op zijn Manilha's van dik draadwerk gemaakt en met heerlijke paarlen en diamanten bezet. Men zegt, dat zeker soldaat van kapitein Tak deze kroon bekwam, die ook verklaarde, dat toen hij ze aan zijn kapitein overleverde, de groote steen, die er naderhand uit gemist werd, er nog in was; voegende daarbij, dat hij die zelf zoodanig en ongeschonden aan zijn kapitein overgeleverd had. Echter toen de heer Tak die wedergaf, was die steen er uit en hij zeide, dat hij verder daar niets van berigten kon, daar hij die zoodanig bekomen had. Genoegzaam bewijs ontbrak hier, want op 't zeggen van een bloot soldaat, kon men een wakker kapitein met geen goeden grond aantasten. Hetzij daar mede, zoo 't wil, 'tzij die soldaat het loog, hetzij de heer Tak hier buiten de waarheid sprak, dit is altans zeker, dat de keizer er zeer moeijelijk over was, dat die steen uit deze kroon gemist werd, en dat hij den heer Tak voor den man, die ze er uitnam en daarom altijd zulken wrok tegen hem gehouden heeft, dat hij zich niet ontzag in 1686 (gelijk wij nader hooren zullen) zich daarover aan hem te wreken. Onder den buit werd ook veel oud kraakwerk gevonden, dat de soldaten en oversten niet eens wilden aanzien, en dat D. Manteau meest voor zijn deel gekregen heeft. Nadat nu Kadiri zoo gelukkig door den heer Hurdt (die anders zoo niet, als wel de heer Speelman gevreesd werd) veroverd en de rijkskroon bekomen was, werd eenige dagen daarna dit keizerlijk sieraad op 's keizers hoofd, ten overstaan van Zijn Ed. gezet, doende hem binnen Kadiri als keizer van Java in 't gezigt van 't gansche leger kroonen. Een daad die (gelijk ook de aanstelling dezes keizers in 1677 door de heer Speelman) weder een overtuigend bewijs van 't vermogen der Hollanders in India en een klare preuve is hoe dat gering volk, door Gods zonderlinge genade, door zijne gevreesde dapperheid en 't geweld van zijne wapenen daar, zoo hoog in vermogen gerezen is, dat het niet alleen koningen, maar zelfs ook keizers maken en die de kroon op hun hoofd zoodanig zetten kan, dat zij met volle genegenheid van 't gezag van Hun Edelheden, als hun beschermheeren, als afhangen, omdat zij zonder hunne hulp ook niet een oogenblik vast op den troon zitten zouden; zonder dat Hun Edel-

heden zich echter in dezen iets aanmatigen 'tgeen niet volkomen met het welgevallen van die vorsten geschiedt. Ondertusschen waren Hun Edelheden op Batavia zeer bekommerd, hoedanig dit werk met de heer Hurdt (die geen oorlogsman was) uitvallen zoude. Zij spraken er den 25sten November met veel ernst over, toonende hoe de Bantammer maar op zijn luimen lag, om te zien hoe dit uitvallen zou en om ons dan op 't lijf te vallen. Zij overwogen ook voor hoe groot gevaar Batavia, met al de Oostersche landvoogdijen, bloot bleef, zoo de heer Hurdt eens geslagen werd en in wat belemmering wij verder geraken zouden, indien Taroena Djaja, schoon al geslagen zijnde, het kwam te ontvlugten, aangezien wij dan nog meer moeite, als nu, hebben zouden. Men vond derhalve goed, om de heer majoor Poleman en de heer Camphuis, een zeer ervaren heer met het oppergezag boven den majoor met een scheepsmagt en eenig volk naar Soerabaja te zenden, om daar buiten eenig gevaar hem de opperbevelen te geven. Ook namen Hun Edelheden de heer majoor Poleman, bij 't verhandelen der Oostersche zaken, als een buitengemeen lid in rade van India aan, daar hij zelf 't work daar bijwonen zoude. Daarbenevens besloten zij den heer Hurdt te verzoeken, om 't oppergezag te blijven behouden, zoolang Zijn Ed. en de raad dat dienstig zouden oordeelen, stellende bij Zijn Ed. overlijden de majoor Poleman als hoofd aan en hem belastende dit werk zoo spoedig mogelijk te eindigen, doch verboden hem ook verder iets te ondernemen, dan 'tgeen hij met onze magt, daar nu zijnde, kon uitvoeren. Ook vonden zij goed den Soesoehoenan ernstig tot zijn pligt en tot behartiging van zijn eigen zaken aan te manen, daar 't ons alleen onmogelijk was, om zoo groot werk uit te voeren; 'twelk zoo hij niet met meer ernst, als wel tot nog toe, behartigde, zoo zouden wij genoodzaakt zijn hem te laten drijven. Een zware steen echter ging van Hun Edelheden's hart, toen zij hoorden, dat de heer Hurdt Kadiri met zoo veel dapperheid ingenomen had, over welke verovering op den 23sten December 1678 het kanon van 't kasteel op Batavia gelost en den 26sten dito een plegtige dankdag, met 't aansteken van vreugdeteekenen des avonds en andermaal lossen van 't geschut gehouden is. Ondertusschen was Taroena Djaja en Crain Glisson, ieder met zijnen aanhang, naar 't gebergte gevlugt, de eerste naar dat van Antang of Radjoena, en de laatste naar Kakapar, waar zich ieder van hen weêr op nieuw vastmaakte. Daarop rukte de heer Hurdt met veel spoed en met een grooten buit, naar Soerabaja, daar nu de regentijd, zoodra hij er kwam, begon. Hun Edelheden oordeelende, dat daar voor den heer Hurdt vooreerst niet veel meer te doen viel, ontboden den 21sten Januarij 1679 Zijn Ed. weêr naar Batavia, stellende den tijd van 't komen aan zijn eigen believen. Daarop verscheen ook de heer majoor Poleman te Soerabaja, om 't gezag van dien heer over te nemen. Deze oude en ervaren krijgsheld kwam hier ter regter tijd, hoewel tot zijn ongeluk, aan. De heer Hurdt zoo krijgskundig niet, als deze heer, zou met de vijanden, op losse beloften, vrede gemaakt hebben; doch de heer Poleman, hunne bedriegerijen, om maar tijd te winnen, kennende, raadde dit den heer Hurdt vlak af, gelijk hij daarin niet medestemmen wilde, waarop het ook steken bleef. Daarop vertrok de heer Hurdt den 9den Maart naar Batavia, kwam er den 2den April, waar hij bijzonder wel ontvangen werd en de heer Poleman tastte de vastigheid van Crain Glisson bij Sipandji, eenige mijlen van Soerabaja, aan, die hij ook veroverde; maar niet lang daarna had hij 't ongeluk van den hoogen oever dezer rivier, in dezelve springende, door het steigeren van zijn paard achterover in 't water te geraken, welke val hem zoo trof, dat hij aanstonds te water na Soerabaja gevoerd werd, waar hij den 31sten Julij stierf. Ik heb de plaats, waar dit voorviel, met een smartelijke herdenking van 's mans droevig en beklagelijk einde gezien. Die wakkere held, die de E. Maatschappij zeer veel diensten, zoo op Macasar als op Malabar, gedaan had, liet hier zoo onverwacht zijn leven, krijgende, gedurende zijn

ziekte, de smartelijke tijding, dat de heer Coeper hem kwam vervangen. Hij werd in een fraai graf in de Pagar der E. maatschappij te Soerabaja begraven en men ziet daar op de zark van zijn tombe dit volgende gedicht:

GRAFSCHRIFT VAN DE HEER CHRISTIAAN POLEMAN,

In Zijn Ed. leven Sergeant Majoor in dienst der E. maatschappij, en Lid van den Agtbaren Raad des Gerichts des Kasteels Batavia, overleden den 31sten Julij des Jaars 1679.

Hier rust, en legt, wie rust, en legt? het puik der Helden,
Dat India ontfing in zijnen bruinen schoot,
Van d'een tot d'ander Pool men noit zoo'n POOLMAN melden;
Waar door dees staat van 't land zoo goeden dienst genoot.
Javaan, en Macassaar, Madrees, en deze landen
Zoo wel door hem geperst, geveld, als 't lijf vereerd;
Offren hier aard en plaats aan hem, die door zijn handen
Wel eer heeft stad en strand, van hen in vuur gekeerd.

Indien deze heer nog maar een korten tijd geleefd had, zou hij 't vermaak gehad hebben van te hooren, dat de heeren in 't vaderland hem, tot belooning van zijn dappere daden, raad van India hadden gemaakt, dat hij al lang verdiend had. Doch de tijding kwam eerst na zijn dood, dat hij in October daarna met de heer Antoni Parvé daartoe verheven was. Zijn 2 zonen, waarvan de een nu nog predikant op Batavia is, onder de voogdij van de heer Mattheus van den Brouke, burgemeester der stad Dordrecht, gelaten hebbende. Ondertusschen stierf de Pati van Seilale, kapitein der Amboinezen, zijnde op de kruisvloot gezet, om op den vijand aan de uitgangen der rivieren te passen, waarop kapitein Jonker van Batavia ontboden werd, om voortaan daar als hoofd der Amboinezen te gebieden. Ook was Radja Palakka, nadat zijn Macasaren het lang zeer wild aangesteld hadden, den 17den Julij van Batavia met al zijn volk naar Java vertrokken, waar hij den keizer geen kleine diensten gedaan heeft. De keizer liet ondertusschen den 20sten Junij 1679 door zijn gezanten aan Hun Edelheden voorstellen, om voor de zeetollen der Mataramsche havens bewesten Japara, in een jaar na dezen 4,000 rijksdaalders aan de E. maatschappij op te brengen, buiten de gewone geregtigheden den Soesoehoenan daar toekomende, welke 4,000 rijksdaalders tot afkorting van zijne schulden dienen zouden, welk voorstel door Hun Edelheden aangenomen is. Na den dood van den heer Poleman hadden Hun Edelheden den bevelhebber Jacob Coeper als veldheer over hare krijgsmagt en kapitein Daniel van Renesse, als zijn tweede aangesteld, die den 1sten Junij met 4 schepen en eenige magt vertrok, den 10den op Samarang kwam en even na zijne landing, kapitein Johan Albert Sloot met 27 vaandels Europeanen en 2 vaandels Boeginezen, naar de Zuid van Java zond, om daar met des Soesoehoenans leger, waarover de veldheer Radin Aria Sindoe Radja 't oppergezag had, te vereenigen en nu na Wanne Carta (nu Karta Soera de Ningrat genaamd) op te trekken, om Kadjoran, Taroena Djaja's schoonvader, die zich daar vast gemaakt had, te verdelgen. Na 2 dagen op Samarang geweest te zijn, vertrok hij met de schepen naar Soerabaja en rukte van daar met zijn magt ten eerste voor Kakaper, dat hij belegerde. De koning van Palakka gedroeg zich dapper voor die plaats. Hij werd op zekeren dag regt voor zijn hoofd gewond, waarop hij beloofde die plaats binnen 3 dagen te veroveren, gelijk zij den 21sten October stormenderhand veroverd werd, waar de meeste Macasaren van Crain Glisson bleven en hij naderhand

zelf ook zeer zwaar gekwetst werd. Hij ontkwam het echter door hulp der zijnen en nam zijn toevlugt tot Taroena Djaja, die in 't gebergte van Antang nestelde; doch stierf den 29sten November aan zijn wonde Nadat de heer Coeper den 3den Augustus op Soka gekomen was, werd hij door een Moor, uit de naam van vier Macasaren, te weten, Carra Tjarra, Carra Rapa, Carra Bangoe en Carra Batoe, als gijzelaars door Crain Glisson aan hem gezonden, verwelkomd. Dit waren geringe lieden, die maar kwamen om hem te verzekeren, dat Crain Glisson (toen nog levende) wel tot den vrede genegen was, maar dat er andere tegen waren. Coeper, die dit maar als een krijgslist om tijd te winnen, aanzag, liet zich daardoor geenszins ophouden en liet zich door den heer Jeremias van Vliet (die na den heer Polemans dood 't gezag voerde) als veldheer voorstellen en Radja Boni (of de koning van Palakka) verwelkomen. Kort na die voorstelling verschenen ook die 4 gijzelaars met nog 2 zonen van Montemarani, daar Coeper aan Crain Glisson, Crain Rapoetsini en Dain Mangale, hoofden der Macasaren, had laten weten, dat hij niet, dan met lieden van meer aanzien handelen en hen niet anders, dan op de bede van vergiffenis wegens hun begane misslag, toegang tot hem geven wilde. Deze 2 Macasaarsche grooten, Dain Mangapa en Dain Manjeliki genaamd, kwamen in vergadering, gevraagd zijnde of zij last hadden, om over vrede te handelen, zeiden, neen; doch dat Crain Rapoetsini en Dain Mangale, jongere broeders van Crain Glisson en meer andere op zijne begeerte, op Soka, om met hem te handelen, komen zouden, waarop zij weêr naar hun verblijfplaats vertrokken. De heer Coeper zond daarop kapitein Caspar Laurens Altmeijer, den Fiscaal, Gerbrand Muller en den luitenant Jacobus Macquelin met een brief den 26sten Augustus naar Crain Glisson, die beloofde over te zullen komen, gelijk hij ook 8 Macasaren van aanzien met hen zond, die den 30sten Augustus op Soka kwamen. Men stelde 7 posten of zaken in geschrift op, waartegen zij veel uitvlugten maakten, zeggende dat hen 't land van Soerabaja door den Soesoehoenan geschonken was, waarvan Crain Glisson een brief toonde, hem door Pati Oerawan en Temanggong Djajalalana gebragt; doch Pati Oerawan hierop gehoord zijnde, ontkende dat; maar zeide gelast te zijn, om Crain Glisson met voorraad en volk, mits dat hij Taroena Djaja alle afbreuk doen zoude, te helpen. Hij verzocht ook al de Javanen, van beide de geslachten, bij hem zijnde te mogen mede nemen, al 'twelke afgeslagen werd, uitgenomen die vrouwen, met welke zij met haren vrijen wil getrouwd waren en die den Soesoehoenan hen op hun verzoek zou willen toestaan. Zij namen dan eindelijk al wat wij hen voorstelden, aan en den 1sten September werden er 3 afschriften van gemaakt, die op den Koran en onder eede, bij het drinken van hun kriswater, bezworen zijnde, zoo verzocht Rapoetsini weêr naar Kakapar te vertrekken. Doch van al dit bezworene door de Macasaren kwam niets en zij toonden aan de onzen, dat zij niet anders zochten, dan tijd te winnen. Daarop besloot de heer Coeper met zijn magt van 8,834 man, zoo Europeërs, als inlanders, Crain Glisson aan te tasten, brak den 7den September van Soka op, kwam den 18den dito voor Kakaper en nam het, na een hardnekkig gevecht, den 21sten October in. Radja Palakka zwom, gedurende dit beleg, met een plank op 't hoofd, over de rivier en borg zich in een huisje aan den oever derzelve, wordende ten eerste door kapitein Jan Franszoon geholpen, gelijk kapitein Jonker dien geheelen dag in de zon op zijn buik, om het fel schieten te mijden, met een groot deel van volk heeft moeten liggen. Die koning, kapitein Jonker en kapitein Altmeyer hebben 't voornaamste in dat beleg verrigt In dit beleg zijn ook geweest kapitein Thileman van Eeuwyk, de koopman Willem Basting, de luitenants Modi, Joannes Struis en meer anderen mij bekend. De magt van Crain Glisson bestond in 2,000 gewapende mannen. Zij vlugtten den 21sten dito uit hunne werken voor Kakaper naar 't dorp Solo, een kanonschot er af. Crain Glisson ontkwam het, doch Crain Rapoetsini en Dain Mangale kwamen op Solo met 300 van hun volk in onze

handen. De Boegis maakten veel buit en kregen veel slaven, pieken, krissen, gemalide kolders, enz. Van de voornaamsten bleven er (behalve 500 gemeene) Somo, Tokama, Crain Tinoe en Dain Manoepa. Wij hadden 2 Europeërs verloren en 10 gekwetsten bekomen. Ook vonden wij daar 2 metalen 4 ponders, 3 twee ponders, 3 ijzeren stukken van een ponds kogel, die men de Soesoehoenan gaf en veel bassen. Van Rata schreef de gevlugte Glisson een briefje aan den heer Coeper, waarbij hij om vergiffenis verzocht en die hem de opperkoopman en treinmeester van Vliet den 12den November zond, met belofte van vergiffenis voor hem en zijne grooten, zoo zij op Solo voor hem verschenen. Daar werden weêr eenige zaken, in acht leden bestaande, opgesteld en door negen Macasaarsche grooten, Dain Telolo, Dain Matadjam, Aroe Zangalea, Aljas Aroe Tsiong, Crain Mamampang, Dain Momoentoeli, Dain Masoero, Carre Bangon Bieding, Dain Mangopo en Dain Mangrapa, onderteekend. Waarop zij ook allen den 9den December bij de heer Coeper op Solo kwamen, uitgenomen Crain Glisson, die van zijn wonde op Antang bij Taroena Djaja overleden was. Zij allen werden met onze schepen naar Macasar gevoerd. Op Pasoeroewan was nog Crain Panaraga, zoon des konings van Bima, die mede misnoegd was, welken de heer Coeper in der minne deed aanzeggen, dat hij van daar op Soerabaja komen en naar Batavia of anders naar zijn land keeren moest, gelijk hij ook eerst naar Batavia en toen naar Bima vertrokken is.

Vijfde Hoofdstuk.

De heer Sloot's gelukkige verovering van Kadjorans vesting, enz. De heer Coeper trekt tegen Taroena Djaja op naar Angtang. Verovert eenige pagars. Taroena Djaja gedwongen zich over te geven. Net verhaal hiervan. Kapitein Jonker tot 's keizers lijfwacht op Soerabaja gesteld, gaat op 's keizers last, om Taroena Djaja te bezetten. Taroena Djaja's gewaad. Goederen, door hem uit Mataram geroofd. Wat Jonker voor dit vangen trok. Redenen, om welke Taroena Daja, tegen 't gegeven woord, door den keizer gekrist werd. Jonkers toorn hierover. Wat hem door Taroena Djaja geschonken is. Geschil met Coeper hierover. Coeper trekt met het leger af. Madura komt weer aan den keizer, dat hij weg schenkt. De keizer wreekt zich aan den Panombahan Giri. Hetwelk omstandig verhaald wordt. Hij werd ten hove ontboden. Zijne verontschuldiging. Des Panombahans magt beschreven. De keizer tast hem aan. Zijn dood en die van zijn meeste bloedverwanten. Als ook die van kapitein Altmeyer. Het H. Graf en verdichtselen der Javanen daaromtrent. Nieuwe bestuurder van Giri. Coeper breekt op, om Poegar te dwingen. Die zich in 1681. kwam overgeven en zich voor den keizer verootmoedigde. Nimrod overwonnen. Landen, nu onder den keizer staande. Haat des oudsten prins van Tsjeribon tegen den Soesoehoenan Amangkoerat. Vuile daad omtrent den prins Singasarie, wiens gemalin daarna sultan Sapoh's wijf werd. Dat nieuwen haat van Amangkoerat tegen hem verwekt. Gedrag van Amangkoerat in zijn jeugd. De oorsprong van Soerapati's geval. Wie hij was. Werd door Hun Edelheden in genade aangenomen. Sjeich Joesef geslagen, werd bewogen zich over te geven en werd naar de Kaap der Goede Hope gezonden. De heer Ruis zendt Soerapati naar Pangeran Poerabaja, die hem beweegt zich over te geven. Hun Edelheden zenden zijn vergiffenisbrief. Soerapati door Cuffeler verachtelijk behandeld. Die zich, gedrongen zijnde, wreekt. Waarop Cuffeler hem de schuld van alles gaf. Hij werd te vergeefs vervolgd en sedert door den Soesoehoenan begunstigd. Pangeran Poerabaja in genade aangenomen. Nader berigt wegens die zaak van Soerapati. De heer Tak aan de keizer als gezant gezonden. Hoe de zaken tusschen den vorst en Soerapati stonden.

Gelijk de wapenen der E. maatschappij aan deze kant tot nog toe gelukkig gevoerd waren, zoo was de heer Sloot mede niet ongelukkig geweest, die in September Cadjorans vesting veroverd en zijn twee zonen, nevens veel grooten en Cadjoran zelf (dien hij krissen liet) gevangen bekomen had. Den 3den November kwam de tijding van Kakappers verovering en Glissons dood op Batavia. Kort na welke verovering de heer Coeper zich klaar maakte, om naar Antang tegen Taroena Djaja op te trekken. Hij zond eerst een brief aan hem, met verzoek van zich te komen vernederen, doch hij gaf daar een scherp en spotachtig antwoord op, zeggende zeer schamper wegens de regtvaardigheid der Hollanders, « dat hij die niet kende, en dat hij van hen wel eens leeren wilde, waar in die bestond. » De heer Coeper zond hem nog een brief den 3den December van So'o, toonende, « dat onze regtvaardigheid bestond in 't nakomen der verbonden, met den Soesoehoenan gemaakt, om dien tegen zijne vijanden te helpen, en om hem als een wederspannigen tegen zijnen keizer aan te tasten; doch dat zij, zoo hij zich vernederen wilde, zijn verderf niet zochten; » doch hierop kreeg hij geen antwoord. Daarop trok Coeper naar Antang en deed alle toegangen sluiten, waardoor hij ten eerste gebrek aan water en levensmiddelen kreeg. Kapitein van Renesse toog met twee brigades naar Briara, in de landstreek van Cadiri, waar Altmeyer met zijn brigade te voren zich versterkt had om den grooten toegang van Antang te sluiten. De veldheer, kapitein van Vliet, 5 andere dienaren der E. maatschappij en de koning van Palakka met zijn magt, trokken van Solo over Passaroewan en 't gebergte van Malang zuid-oost op. Duizend Macasaren, zoo mannen, als vrouwen en kinderen heugende nog van Cacappers verovering, kwamen aanstonds, nadat hij te Batoe gekomen was, over. Den 10den December tastte de heer Coeper twee sterke pagars van Taroena Djaja, in 't hangen van een steilen berg en door hem onwinbaar geoordeeld, aan, die beide op eenen dag, met verlies van weinig volk, veroverd werden. Hij zelf ontkwam het door den zwaren regen, schoon de heer Coeper hem toch wel twee uren gaans gevolgd was, verliet Antang en vlugtte naar een steilen onbeklimmelijken berg, waar hij aanstonds gevolgd werd. Op Antang kwamen weêr 600 Macasaren tot ons over en nog wel 2,000 anderen, die met Taroena Djaja gevlugt, doch niet in staat waren om het wegens den honger langer te harden, zoodat wij toen wel 4,000 vlugtelingen gevangen bekwamen. Taroena Djaja vlugtte verder door de ruigte en 't bosch, waardoor de heer Coeper meende, dat hij naar 't land van Poegar geweken was. Ondertusschen raakte onze voorraad op, zoodat wij naar huis moesten keeren. De heer Coeper trok over 't gebergte Briara, waar hij bij den Soesoehoenan kwam en vernam dat Sindoeradja met 4,000 man uit Mataram gekomen en Taroena Djaja door de meeste der zijnen verlaten was en zich maar een dag reizens van daar ophield; waarom kapitein Jonker nog denzelfden dag met drie vaandels door Zijn Hoogheid daarheen gezonden was, om dien wederspannigen, was 't mogelijk, af te snijden. Men schikte derhalve Aria Sindoeradja met 1,000 man en voorraad voor acht dagen naar Antang, om Taroena Djaja in een hinderlaag waar te nemen. En men zond ook nog 1,000 Javanen tot verzekering van kapitein Jonker en nog 1,000 op een derde plaats, met voorraad voor acht dagen, en met last van ieder op de dag, die er toe bestemd was, Taroena Djaja op 't lijf te vallen, gelijk geschiedde. Vermits nu Coeper door ziekte dit werk niet bijwonen kon, werd de geheimschrijver Joannes Georg Briel, daar mede naar toegezonden, om hen met raad en daad bij te staan. Taroena Djaja op den 25sten December 1679 van al de zijnen verlaten, kwam met 174 Madurezen en nog 68 Macasaren, die 't nog bij hem hielden, in onze handen te vervallen, hoewel er daarna nog meer bij kwamen.

Op wat wijze dit geschied is, kunnen wij in 't navolgend verhaal omstandig zien.

Omstandig verhaal van het gevangen nemen van Taroena Djaja door Kapitein Jonker.

« Kapitein Jonker, door den Veld-Heer Coeper gelast zijnde, den Soesoehoenan Amangkoerat wel te bewaren, en hem met zijn volk op Soerabaja, in 't oudste Keizers-Hof, ten lijfwacht te dienen, zoo was de heer Coeper ondertusschen na Passaroewan vertrokken, om Taroena Djaja, die derwaards gevlugt was, op te zoeken.

« Ondertusschen quam den Keizer ter ooren, dat Taroena Djaja zig niet verre van van Cadiri, op den berg Golòt, of op 't gebergte van Selimbon, onthield, die daar op aan Kapitein Jonker voorstelde, of hij geen lust zou hebben, om er op af te gaan, alzoo hij daar zeer gemakkelijk te vangen was. Jonker zeide daar toe wel lust; maar geen magt nog last te hebben, aangezien hij zijn post buiten last niet verlaten mogt, alzoo de Veld-Heer hem daar tot 's Keizers lijfwagt gesteld had. De Keizer zei, dat hij alle die verantwoording op zig nemen, en alles, wat daar van quam, dragen zou, te meer, alzoo hem, en ook de E. Maatschappij, hier aan veel gelegen was.

« Na lang over en wederpraten, nam Jonker dit aan, en trok 'er, na zig wel met zijn volk beraden te hebben, met 3 vaandels, te zamen omtrent 200 man uitmakende, te paerd na toe, hebbende geen andere hulp, dan die van eenige lastdragers van 't kruit en de artillerij, en 200 paerden voor de zelve. Bij dien berg gekomen zijnde, bezette hij die van voren en van agteren zoodanig; dat Taroena Djaja geen water bekomen kon.

« Daar op zond Jonker hem eenige Gezanten met een witte vaan, die door het volk van Taroena Djaja qualijk gehandelt wierden. Dit hem ter ooren gekomen zijnde, zond hij ten eersten vier gezanten met zulk een vaan aan Kapitein Jonker, die 'er drie af liet dooden, en den vierden te rug zond, met de reden waarom hij dit gedaan had.

« Taroena Djaja, ondertusschen door den honger en dorst geperst, alzoo hij 3,000 zielen bij zig had, zond weder gezanten aan Jonker, en verzocht, aangezien hij in zijn jeugd over zijn Nadjoem, of geboorte-ster, de geleerden had laten raadplegen, en daar bij bevonden, dat hij, hoe groot hij ook in de wereld werden mogt, egter gevangen en overwonnen zou werden, en hij geloofde, dat die tijd nu vervuld was, dat dog Jonker hem in genade geliefde aan te nemen, en met hem te doen, wat hij goedvond. Hij vertrouwde echter, dat hij, die een Amboinees was, hem niet qualijk zou handelen.

Eer hij dit aan Jonker weten liet, schreef de Heer Coeper een brief aan Jonker, hoe hij had durven bestaan, om, buiten zijn last, zijn post te verlaten, belastende hem, aanstonds te rug te keeren. Jonker antwoordde, dat de Keizer hem zulx bevolen had. Coeper schreef weder, dat hij aanstonds te rug keeren zou. Waar op Jonker dat, dewijl hij 't wild bezet had, hij nu niet komen kon, voor dat hij 't ook medebragt. Coeper belastte hem nogmaal te rug te komen; en Jonker gaf tot antwoord, dat hij dat doen zou, dog 't wild eerst mede wilde brengen, alzoo hij 't nu in zijn geweld had.

« Daar op liet Taroena Djaja al zijn pieken, krissen, enz. bij een binden, gaf zijn volk aan Kapitein Jonker over, deed eerst zijne hovelingen, vrouwen, en een klein zoontje afkomen, en volgde daar na zelf, vallende Jonker te voet, die hem weêr ophefte.

« Hij verscheen in een Portugees gewaad van zwart sattijn, met een zwarte tulband, met een goude grond op zijn hoofd, een lange zwarte stok in de hand, en zag er uit als een Priester, Fakier, of heilige Bedelmonnik.

« Hij sprak, volgens zijn gewoonte, zeer weinig, antwoordde alleen op 't geen hem

gevraagt wierd, met veel zagtmoedigheid, gevende zich zelven alleen de schuld van alles, wat hem overkomen was.»

De goederen, die hij uit Mataram geroofd had, waren, volgens zijne opgave, deze:
19,000 spaansche realen in 2 kisten;
60 kati ongemunt goud;
1 gouden en eenige zilveren zadels met haar toebehooren;
de oude madjapahitsche gouden kroon;
verscheiden gouden versierselen en zilverwerk, kommen en ander goud, elk bijzonder. Al hetwelke hij, bij Kadiri's verovering, achterliet. Hij zeide ook, dat hij voor de verovering van Kadiri al tot ons overgekomen zou hebben, doch dat hij door onze vijandelijkheden daarin belet was. Met hem kwamen in 't geheel 681 zielen, zoo mannen, als vrouwen en kinderen over. Men eischte hem zijn Sultans kroon af; doch hij zeide er geen te hebben, nog geen Sultan te zijn, schoon zijn volk hem in Kadiri zoo genoemd had. Kapitein Jonker had hem vergiffenis beloofd en verzekering van zijn leven gegeven; dat door bestel van den ijverzuchtigen heer Coeper, die kapitein Jonker deze eer niet gunde en door een verkeerde wraaklust van den keizer (gelijk wij hooren zullen) niet nagekomen werd. Nadat hij dan voor den keizer, met bekendmaking op wat grond (te weten, op belofte van genade) overgekomen was, trok kapitein Jonker daarvoor 3380 rijksdaalders, die dengenen, die hem gevangen bragt, beloofd waren. Het was den keizer zeer aangenaam, dat dit, op zijn raad, zoo wel gelukt was; maar Coeper meende te bersten van spijt, hield zich ziek; doch bakte hem ondertusschen een andere koek. Men zegt dat Taroena Djaja, schoon gevangen zijnde, nu en dan zeer verachtelijk van den keizer sprak, en dat hij dit op Nieuwejaarsdag, toen de soldaten de keizer en daarna hem ook veel geluk in 't nieuwe jaar wenschten, zeer nadrukkelijk deed, gevende toen zijn laatste 4 rijksdaalders en vragende: «Wat heeft de Soesoehoenan ulieden gegeven?» Zij zeiden: «Niets,» waarop hij zeide: «Indien ik een prins, als in mijn vorige staat, of keizer was, ik zou ulieden als een prins en keizer begiftigen; maar kan dat nu niet doen, hoewel ik ulieden alles geve, wat ik heb.» Dat waarlijk een groote milddadigheid in zijn ellendigen staat en een onwedersprekelijk bewijs van zijn groot en edel gemoed was. Dit werd den keizer door de Javaansche wachters, die 't gehoord hadden, overgebriefd. Om het werk nu nog meer schijn te geven, verzocht de keizer van den heer Coeper op dien dag, dat Taroena Djaja bij hem komen mogt, om met hem over zaken van gewigt te spreken, dat Coeper op zijn eigen gezag (waartoe hij echter buiten den raad niet bevoegd was) toestond, bezorgende te gelijk, dat in 't goed, dat men hem nadroeg, een kris verborgen was, waaruit men niet alleen besloot, maar hem ook beschuldigde, dat hij voornemens geweest was den keizer toen om hals te brengen. Daarop werd hij, niet (gelijk sommigen willen) door Pangeran Sampan, maar eerst door den keizer zelf en daarna door de rijksraden, die hij bij hem had, 's nachts er op gekrist. Een zaak, die door niemands toedoen en aanrading, als door die van den jaloerschen Coeper en daarom te meer door zijn bestel geschied is, opdat daardoor zijne geweldenarijen en vuile bedrijven, die Taroena Djaja wist, en waarover hij zich voorgenomen had te klagen, bedekt zouden blijven. Jonker had zoo ras die schanddaad niet vernomen, of hij werd op dien trouwloozen keizer zoo vertoornd, dat hij dreigde hem en al zijn Mantri's of rijksraden, indien hij het niet uit ontzag voor zijn heeren en meesters liet, den nek te breken, betoonende na dien tijd geen achting ter wereld meer voor hem te hebben. Nadat Taroena Djaja afgekomen was, had hij aan Jonker zijn gouden lijfkris met gesteenten en een boog van zuiver goud, geschonken. Jonker vraagde hem, of dezelve niet onder de kroonsieraden behoorden, daar hij die allen aan den Soesoehoenan geven moest; doch vernemende,

dat zijn volk die zelf gemaakt had, nam hij die aan. Coeper wilde dien boog en een mooi wijf van Crain Glisson, door Jonker, toen hij hem voor Kakaper verjaagde, bekomen, voor zich hebben, doch Jonker wilde hem geen van beiden geven; sedert welken tijd hun oude vijandschap nog veel grooter werd. In de landen van Kadiri en Blitar werden 100 man gelaten, om allen verderen opstand te stuiten. Daarop vertrok de heer Coeper met den Soesoehoenan en de gansche magt naar Soerabaja, waar zij den 6den Januarij 1680 aankwamen.

Na Taroena Djaja's dood verviel het prinsdom Madura weêr aan den Soesoehoenan, die 't aanstonds aan Pangeran Tsjakra di Ningrat wegschonk; doch de Sammanappers deden aan den Soesoehoenan zeggen, dat zij zich liever dood wilden vechten, als onder die man staan. Derhalve moest die Pangeran zich met de westerhelft van Madura, Sampan genaamd, behelpen en 't Oosterdeel of Sammanap werd volgens verzoek, door de Sammanappers aan den keizer gedaan, aan Matsjam Woelang geschonken, die van den keizer ook den naam van Temanggong Joeda Nagara, dat is, de oorlog des lands of den wakkeren stadhouder, kreeg; doch in 1683 onttrokken zij zich ook van des Soesoehoenans heerschappij en namen sedert de E. maatschappij tot hunnen schutsheer. Door de verovering van Kakaper en 't gevangen nemen van Taroena Djaja, was het oosterlijk gedeelte van het Mataramsch rijk van muiters gezuiverd; doch met den Panombahan van Giri, dat 2 of 3 mijlen bewesten Soerabaja ligt, was nog een zware post af te doen. Hij maakte wel geen openbare beweging tegen den keizer, maar hield zich, schoon wel een wettig onderdaan van dien Vorst, buiten alle geschillen, bemoeijende zich nergens mede, om dus, naar 't scheen, zijn dagen in rust, was 't mogelijk, door te brengen. Liet de keizer hem roepen, hij gaf tot antwoord, dat hij oud en de wereld moede werd, dat hij nu maar op het geestelijke en op zijn einde dacht, verzoekende dat de Soesoehoenan hem toch dat maar wilde laten betrachten. Echter zocht hij niet minder, als dat Zijn geweten knaagde over vuile stukken en voorzeide hem, dat hij, bij zijne verschijning voor den vorst, regtvaardige straffen van zijn bedreven schelmstukken te wachten had. Hij had Taroena Djaja onder de hand meer dan zijnen vorst geholpen. Hij was 't ook alleen, die de Sammanappers opgeruid had, om niet onder Pangeran Tsjakra di Ningrat te staan. Hij was ook een neef van den prins van Soerabaja en aldus van moeders kant met den Soesoehoenan vermaagschapt, daar 's keizers moeder een dochter van dien prins was. Deze Panombahan van Giri nu haatte van oudsher dezen prins van Soerabaja, hoewel zoo bedekt, dat men het niet, dan toen het te laat was, merkte. Om zich nu van dien Pangeran van Soerabaja stil te ontslaan, bedacht de Panombahan een zeer vuil schelmstuk, dat hem ook wel gelukte. Hij ging naar 't hof van den overleden keizer, viel hem met een geveinsde droefheid te voet en kustte dien. De Soesoehoenan hierover verbaasd, vraagde na de reden. Hij wilde, als overstelpt van droefheid, die in 't eerst niet geven. Eindelijk echter zeide hij gekomen te zijn, om zijn leven aan hem over te geven, ten einde hij nu liever als een eerlijk man sterven, dan daarna eens de naam van een verrader bekomen en aan een deerlijk einde geraken mogt. Hij gaf dan voor, dat hij door des Soesoehoenans heimelijke vijanden aangezocht was, om na zijn leven te staan en bekende, dat hij, uit vrees voor hen, daarin wel mede toegestemd, doch dit met geen andere toeleg gedaan had, dan om den vorst (gelijk hij nu doen kwam) daar aanstonds kennis van te geven. De keizer hierover zeer ontsteld zijnde, belastte hem te zeggen wie en waar die schelmen waren. Hij dien vorst zeer wel kennende en hem in vollen drift om dit te willen wreken, ziende, noemt den prins van Soerabaja, zijn schoonvader en deszelfs 3 zonen, die hem (zoo hij zeide) daartoe aangezocht hadden. De keizer dezen ouden schelm op zijn bloot woord, zonder verder onderzoek, geloovende, zond aanstonds verscheiden van zijne vertrouwde grooten af, met last van niet weder te komen,

voordat zij den prins van Soerabaja en zijn 3 zonen zouden omgebragt hebben, belastende hen die hoofden mede te brengen. Dit werd aanstonds uitgevoerd; hoewel eenige meenen, dat de vierde zoon het ontkomen en zijn eigen dood zou gestorven zijn. Daarop werd de Panombahan van Giri voor zijn getrouwe waarschuwing bedankt en door den vorst met een mooi wijf beschonken, waarmede hij weêr naar Giri trok, begevende zich daar (om de wereld te blindhokken) tot het geestelijk leven, waardoor hij het bij de Javanen nu zoo ver gebragt had, dat die hem als een grooten Heiligen, of als een Panombahan, dat is «den aanbiddelijken» eerden.

De tegenwoordige Soesoehoenan, Amangkoerat de 1e, was, toen deze moord bedreven werd, nog maar 11 jaren oud en wist derhalve toen niet anders, dan dat de keizer, zijn vader, dit niet zonder wettige oorzaken gedaan had. Hij kreeg naderhand echter door zijn goede vrienden zulk een klaar berigt van dit grof schelmstuk, dat hij geen redenen meer had, om daaraan te twijfelen. Zoo lang nu zijn vader nog leefde, was er geen gelegenheid, om op eenige wraak te denken; weshalve hij veinzen moest zich de dood van zijnen grootvader en 3 oomen niet aan te trekken. In 't eerst van zijn opperbestuur werd hij door de oorlogen en muiters in zijn rijk belet; doch deze nu gedempt zijnde, was het de regte tijd, om hem loon naar werken te geven. Hij zond dan den 19den Januarij 1680 den koopman en opperhoofd van Soerabaja, de heer Willem Basting, tot hem, die den 21sten dito weêr kwam, met 't berigt dat hij zich zeer fijn van alles, waarmede men hem beschuldigde, als, bij voorbeeld, van zich met het werk van Sammanap gemoeid of Macasaren in zijn land geduld te hebben, wist te zuiveren. Wat nu 's keizers last betrof, om zich nevens andere hovelingen ten hove in Mataram te komen vertoonen, dat de overleden vorst hem daar eens vooral van ontslagen, hem de naam van broeder gegeven, en dat zijn hoogheid zelf hem met de naam van vader vereerd had. Dat hij nu oud en zwak en niet in staat was, om te reizen. Dat zijn ambt hem ook niet toeliet uit Giri te gaan, ten ware dat hij uitdrukkelijk door zijn vorst ontboden werd, die hij nu wel wilde, doch niet konde gehoorzamen; daarbijvoegende, dat zoo Mataram niet verder als Gresik van Giri was, hij dan aanstonds bij hem komen zou, dat zoo veel zeggen wilde, dat, zoo de keizer op Gresik beliefde te komen, hij daar aanstonds voor hem verschijnen zou. De heer Basting te Giri zijnde, klom eens op den heuvel, waar des Panombahans tempel staat en gistte, op 't uiterlijk gezigt, dat er in Giri wel 2,000 huizen waren, 'tgeen met het berigt van die van Gresik overeenkwam. Daarbenevens stonden onder den Panombahan of waren tot zijn dienst, deze navolgende dorpen: Padak, Kamoepi, Somoro, Leran, Roma, Battering, Tankelon, Patsinan, Cadjangjang, Tanapis, Padjagongan, Zedajo, Cadepateen, Sagara-madoe, Jotam, Talgo, Pandioenan, Sanio, Carang Tandjong, Caradjam, Toemace, Warakitoe, Sinding, Komola, Katoebanan, Lackar, Martalaja, Kalaga Patoet, Djehaan, Dodoha, Tabaloe, Siang en Babathaar. Van deze behoorden de eerste vijf (zoo hem berigt was) geregtig onder Giri; doch de andere had hij onlangs die van Gresik onttrokken. En men ziet hieruit, dat hij redelijk magtig en dat zijn staat veeleer koninglijk, dan priesterlijk geleek. De vorst met die verontschuldiging niet vergenoegd, kwam zelf, om alle uitvlugten te benemen, op Soerabaja, hem belastende, om daar voor hem te verschijnen. Hij liet den keizer daarop weten, zingende zijnen ouden zang, dat de Soesoehoenan Ratoe, die daar begraven lag en als een groot Heilige geëerd werd, hem niet toeliet dat H. Graf te verlaten, waarom hij nogmaals verzocht daarvan verschoond te zijn. Derhalve besloot de keizer, met zijne en onze magt naar Giri te trekken en hem tot gehoorzaamheid te dwingen. Hij werd den 25sten April 1680 aangetast, kwam met 50 van zijne magen op de onzen af, doodde kapitein Altmeijer en 15 andere Nederlanders; doch bevond, dat zijn toover-ijzer en toover-ringen, die hij altijd bij zich droeg, hem toen niet hielpen, aangezien hij aan-

stonds in de knie geschoten, weêr naar zijnen berg gedragen en den volgenden nacht door een Madurees gekrist werd, gelijk ook zijne zonen, die zich overgaven, daags er na op dezelfde plaats, waar die Nederlanders gedood waren, overkwam. Kapitein Altmeijer, de laatste van de zijnen en door 12 pieken gevolgd zijnde, werd, na 't lossen van zijna pistolen, met een piek door den hals gestoken, dat hij achterover viel, waarop zij hem kristen, dat een van onze geheimschrijvers, toen maar twee roeden van hem, dit groot gevaar naauwelijks ontkomen zijnde, gezien had. Dit gevecht was bij dezen kapitein zeer scherp en niet minder bij kapitein Jan Franszoon, gelijk ook bij de Baliers, die al aan 't wijken waren; doch men werd in 't einde meester en des Panombahans gansch geslacht, zoo ver dat schuldig hier aan was, werd daar op een jammerlijke wijze door Temanggong Soeranata en Aria Sindoeradja omgebragt, en de meesten den 20sten April en 1sten Mei gekrist; op welke eigen dag over onze vorige verovering, te Batavia vreugde-vuren aangestoken werden.

Het H. graf van Soesoehoenan Ratoe mogten de onzen toen niet verder, dan tot op de tweede verdieping, om toch die H. plaats niet te ontheiligen, zien. Digt bij 'tzelve stond een groote waringin-boom, waarvan de bijgeloovige Javanen verhaalden, dat hij door den Soesoehoenan Ratoe in een olifant veranderd was, en dat de koning van Madjapahit, dezen olifant eens ziende en over zijn brullen toornig geworden, hem in eenen slag de kop afsloeg, 'twelk dien Soesoehoenan niet behagende, had hij dien in een grooten steen veranderd, zoo als hij daar nog met veel andere steenen, sommigen in de gedaanten van buffels, anderen in de gedaante van andere groote dieren, te zien is. Javaansche verdichtselen, waarvan zij vol zijn.

Het gezag over Giri schonk de keizer toen aan Radin Anga Casoema, des Panombahans broeders zoon, dien hij den eernaam van Maas Giri gaf. Nadat nu alles ook daar gedempt was, vertrok de heer Coeper met het schip Japan van Soerabaja naar Samarang en van daar den 9den September naar Wanakarta, waar hij den 13den dito met het leger kwam.

Nu schoot er niemand, dan alleen Pangeran Poegar over, om zich voor den keizer te vernederen, die door brieven van den heer Coeper en den heer Sloot, als ook van den Soesoehoenan, er toe verzocht werd. Doch hij zeide vlak uit dat hij zich voor den keizer niet wilde vernederen. Dus nam de keizer zich voor, hem met de wapenen te dwingen, veroverde Mataram en dreef hem, met al zijne grooten naar Bagaleen op de vlugt, latende eenige gongen, 44 stukken kanon en 400 oude wijven daar blijven, die allen aan den Soesoehoenan overgegeven werden. Coeper trok wegens ziekte langs de stranden en liet derhalve 't oppergezag over de verdere zaken aan de heer Sloot; doch na verscheiden tusschenvallen, kwam zich Pangeran Poegar, net een jaar nadat hij uit Mataram geslagen was, den 17den November 1681, onder 't geleide van eenige gezanten, op Ambal met zijn voornaamste Mataramsche Mantri's (of raden) en met al zijn bloedverwanten voor den heer Coeper, zonder eenig voorbeding, vertoonen. Hij werd echter, ten opzigte dat hij 's keizers broeder was, vriendelijk door dien heer verwelkomd, aan wien hij beloofde, dat hij zich in alles na zijn bevel gedragen zou, hetzij om tegen Nimrod, een van 's keizers vijanden, op te trekken, hetzij om zich voor den keizer te vernederen, van beide welke zaken de heer Coeper het laatste 't noodigste oordeelde. Hij stond vrijwillig af van alles, waarop hij te voren gestaan had, vertrok naar Kartasoera met een statig gevolg en met een wacht van 15 Nederlanders en verootmoedigde hem daar voor den keizer, zijnen broeder. Nu was er nog deze Nimrod overig, die zich eerst in Salinga en nu in een vastigheid, Masschier genaamd, ophield en al het omliggende land dwong, om hem te gehoorzamen en schatting te geven. Hij was een schrander Macasaar, weleer als slaaf te Batavia verkocht, doch,

dat leven wars zijnde, naar 't land van Bagaleen, in 't Matarams gebied, gevlugt, waar hij zich bij de boeven in 't gebergte ophield en stil leefde, zoo lang Java in rust was; doch, bij voorval van den opstand van Taroena Djaja, zich aanstonds bij Cadjoran voegde, wiens veldheer en tweede hij werd. Na Cadjorans dood vlugtte hij voor den heer Sloot naar Salinga. Hij werd eindelijk, na verlies van veel volks, door de onzen mede overwonnen en gedood, gelijk door den heer Coeper den 18den December 1680 uit het dorp Wanagiri, aan de rivier Klaving, aan Hun Edelheden bekend gemaakt is en waarover den 15den Januarij 1682 vreugdevuren op Batavia onder 't lossen van 't geschut, aangestoken zijn. Hierdoor nu Java in volkomen rust geraakt zijnde, bevond men, dat al de landvoogdijen en landschappen nu onder den keizer staande, 41 in getal, waarvan er 19 aan de stranden en 22 binnenslands waren.

Hun namen en de hoofden of landvoogden derzelve waren deze:

LANDSCHAPPEN.		LANDVOOGDEN.
Padjarakan en Lamadiang. . . .	onder	Temanggong Djajalana.
Passaroewan	»	Ingabei Angadjaja.
Soerabaja	»	Ingabei Jangrana.
Gresic	»	Ingabei Nalladika.
Cidajoe	»	Temanggong Soerawicrama.
Toeban	»	Aria Toeban.
Lassem	»	Kijaij Mardjaja.
Rembang (wegens de E. maatschappij)	»	Kijaij Raksanagara.
Djawana	»	Temanggong Martalaksana.
Japara	»	Temanggong Sedjanapoera.
Damak	»	Temanggong Soeranata.
Samarang	»	Temanggong Allad Allad.
Caliwongo	»	Rangga di Menggala.
Candâl	»	Temanggong Ingawanga.
Pacalongan, in tweeën	»	Temanggong Banaraksa. Ingabei Niti Joeda.
Baton	»	Aria Maduretna.
Pamalang	»	Ingabei Soebadjaja.
Tagal	»	Ingabei Sacrajoeda.
Brebes en Lassari	»	Aria Martalaja.

Deze voornoemde zijn strand-landvoogdijen, doch de binnenlandsche zijn deze;

Malang	onder	Ingabei Djaga Soeta.
Blitar	»	Ingabei Wira Patra.
Cadiri	»	Ingabei Katawangan.
Wirasaba	»	Rangga Martapati.
Patsje	»	Ingabei Astrasjaja.
Rawa	»	Temanggong Wiradadaha.
Pakoetsioen	»	Ingabei Derpa Joeda.
Cartasana	»	Ingabei Wiraderidja.
Brogbag.	»	Damang Watsiana.
Madion	»	Radin Mangontappa.

Jagaraga	»	Damang Complong.
Panaraga	»	Radin Anga Martawangsa.
Warong.	»	Radin Wira Taroena.
Grobagan	»	Temanggong Bimorang.
Driepan, in tweeën verdeeld	»	Temanggong Matanoe. Aria Soeralaja.
Balora	»	Radin Soetawangsa.
Pecela	»	Ingabei Diepa Joeda.
Pati	»	Temanggong Mangononang.
Coedoes, in drieën verdeeld	»	Temanggong Singa Prabauwa. Damang Tisna Djaja. Ingabei Niti Nagara.
Bangweetan.	»	Ingabei Wiralacsana.

Padjang en Cartasoera, waar de keizer zijn hof houdt.

Deze landen echter bezat de keizer kort daarna zoo gerust niet, als hij zich wel verbeeld had. Want hij werd daarin door een gewezen balischen slaaf ontrust, van welken wij ons voorgenomen hebben een omstandig verhaal in 't vervolg te doen. De Javanen verhalen ook, als een groote omstandigheid tot het leven van dezen keizer Amangkoerat, dat hij, nog Pangeran Depati Anom (of erfprins) zijnde, een bijwijf van sultan Sapoh, een van de prinsen van Tsjeribon, Njaij Maas Ganti genaamd, dat tot hem was komen loopen, bij zich hield, willende die, hoe dikwijls ook door dien prins verzocht, hem niet weergeven. Hij dreigde hem daarover aan den Soesoehoenan te beklagen, 'twelk Amangkoerat zoo kwalijk nam, dat hij hem toen al, had het maar in zijn vermogen geweest, gedood zou hebben; doch zwoer hem dat te zullen betalen, als hij eens Soesoehoenan zou zijn. De prins van Tsjeribon daarmede spottende, zeide dat hij van hem niet afhing, Tsjeribon van hem niet had en ook nooit, wanneer hij Soesoehoenan werd, hem helpen of zich met hem bemoeijen, maar hem dan geheel en al laten varen zoude. Het bijwijf werd echter niet aan sultan Sapoh, maar aan sultan Anom (den tweeden dezer prinsen) nog dien nacht weergegeven, hetwelk door sultan Sapoh vernomen zijnde, nam hij die 's morgens daarna met geweld uit zijn broeders huis weder naar zich, die daarover niets zeggen dorst, hoewel Pangeran Depati Anom (of Amangkoerat) dit maar gedaan had, om sultan Sapoh zoo veel meer spijt aan te doen. Welk geval zoo hoog door dezen sultan Sapoh is opgenomen, dat hij na dien tijd nooit met de keizer Amangkoerat heeft willen verzoenen. In de tijd, dat Radin Taroena Djaja zich voorgenomen had Mataram te vermeesteren, hoorde sultan Sapoh, dat al de grooten van Mataram al hunne kostelijkheden deden vergulden. Hij liet de zijnen daarop mede vergulden; doch Pangeran Depati zond twee dagen daarna eenig volk uit, die zijn huis plunderden en alles aan sultan Anom, dien hij beter lijden mogt, gaven. Daarbenevens dreigde hij hem voor den Soesoehoenan, zijn vader, wegens gepleegde misdaden, te willen beschuldigen. Sultan Sapoh, die daar eens mede lachte, moest zich voor dien tijd stil houden en daar volgde te minder op, dewijl Taroena Djaja ondertusschen meester van de stranden geworden, de prinsen van Tsjeribon, tot hun eigen behoudenis, dwong, om den koning van Bantam tot schutsheer te kiezen, zoowel omdat de keizer hen niet helpen kon en kort daarna ook uit Mataram vlugtte, als omdat sultan Sapoh met Pangeran Depati Anom, die hij te gemoet zag dat na 's vaders dood keizer worden zou, niet meer wilde te doen hebben, dat ook de reden geweest is, waarom zich die prinsen daarna onder de bescherming der E. maatschappij begeven hebben. De Javanen verhalen ook van hem, dat hij op de vrouw van zijn broeder, den prins Singasarie, Ratoe Blitar genaamd, verliefd zijnde, op zekere nacht ten 12 ure, terwijl deze prins in den tempel

was om te bidden, met eenige van zijne vrienden (onder welke ook Radin du Bras was) bij deze prinses kwam en er tot 3 uren in den nacht bleef, toen hij zijn broeder hoorende komen, de vlugt nam; doch zijn vriend, Radin du Bras, daar in huis gebleven zijnde, dewijl hij zoo schielijk niet weg komen kon, werd op last van Pangeran Singasarie gevat en door hem zelf, daar hij op geen van zijne vragen antwoorden wilde, gekrist, begravende hem stil achter zijn huis, zonder ten tijde, toen hij hem doodde, op een gong te slaan of eenig geraas, ten blijke dat er onraad was, gelijk 's lands gewoonte vereischt, te maken. Amangkoerat er achter gekomen zijnde, dat zijn vriend uit de wereld geholpen was, klaagde daarover eerst aan de raden en daarna aan de keizer, zeggende dat zijn broeder, prins Singasarie, hem ten eten verzocht had en hij sedert niet uit zijn huis te voorschijn gekomen was. Pangeran Singasarie antwoordde, dat hij dien heer niet ten eten verzocht, maar op zekeren nacht ten 3 ure, toen hij uit den tempel kwam, een dief in zijn huis gevonden en gedood had, zonder hem toen, maar wel daarna, toen men hem met licht bezag, te kennen. De Soesoehoenan dit naauwer onderzoekende, vraagden zijne rijksraden of zij bij nacht eenig geraas in 't paleis van den prins Singasarie gehoord hadden. Zij zeiden neen, waarop de keizer antwoordde, dan heeft mijn zoon Singasarie ook niets misdaan; maar die schuld komt ten laste van zijne raadsheeren, die geraas (in een geval van onraad bij nacht) moesten gemaakt hebben. Daarop gelast de keizer Tagalwangi aan zeker bijwijf van den voornaamsten Mantri, om al de raadsheeren van Pangeran Singasarie, die toen mede op 't buitenhof waren, te dooden, 'twelk 34 derzelve te beurt viel. Deze schoone vrouw, Ratoe Blitar, raakte naderhand bij de verovering van Mataram door Taroena Djaja in zijne handen en hij gaf haar aan den prins van Tsjeribon, sultan Sapoh, die ze tot zijn wijf nam; nemende haar, toen hij en zijne broeders in dien algemeenen opstand naar Bantam trok, mede. Amangkoerat hoorende, dat Ratoe Blitar nu sultan Sapoh's wijf was, werd nog veel meer, dan te voren op hem verbitterd. Hij liet ze door Temanggong Soeranata van Damak en door kapitein Egtbertssoon (alias Rootbol) wederom eischen; doch zij vonden den prins niet, daar hij al naar Bantam was. Men zegt, dat hij ook lang met een van zijn eigen zusters, Ratoe Poetsjang genaamd, geboeleerd en haar geraden heeft, om, nadat zij zich zwanger gevoelde, die vrucht af te zetten. Hij boeleerde ook met een van zijn vaders wijven, Ratoe Soerabaja genaamd, die mij toeschijnt zijn eigen moeder geweest te zijn, die ook daarom door den Soesoehoenan, zijnen vader, gedood is. In al 'twelke blijkt wat een goddeloos prins hij van jongs af geweest is. Wat nu de verdere zaken, onder zijn bestuur voorgevallen, betreft, zij hangen meest af van 't geval van Soerapati en van den oorlog, die daaruit gesproten is, weshalve het noodig wezen zal, dat wij dit eens uit de grond ophalen en voorstellen.

Nadat de jonge koning van Bantam door de wapenen der E. maatschappij zoo ver in zijn rijk bevestigd was, dat zijne vijanden nu van zijne hoofdstad verdreven waren, was Pangeran Poerabaja, 's konings broeder, met zijn volk en gevolg, omtrent 3,000 zielen sterk, de zijde van eenen Sjeich Joesef, een van de voornaamste aanstokers des ouden konings van Bantam tegen de jongen vorst, gevolgd, om nevens hem naar een goed heenkomen te zien. Deze Sjeich was van voornemen, om zich naar Mataram te begeven, doch Pangeran Poerabaja die zaak wat rijper overwegende en nadenkende hoe slecht hij deed, dat hij, een konings zoon zijnde, Sjeich Joesef, een man ver beneden hem, zonder eenige hoop op verbetering van zijn staat, ging volgen, vond goed hem stil te verlaten en te zien of hij, die geen schelmstuk bedreven en zijn vader maar geholpen had, door 't zenden van gezanten aan ons, niet weêr in genade zou kunnen aangenomen worden. De luitenant Maurits van Happel was hem eerst met eenig volk nagezonden, hoewel hij daarna nog door kapitein Ruis vervangen werd. Deze bij den

hoek van Karawang gekomen, hoorde dat zich daar eene Soerapati, een Balier en een weggeloopen slaaf van den opperkoopman Knol, met wel 70 of 80 dergelijke wegloopers, ophield en daar als een dorp te zamen gemaakt hadden, waarvan hij Hun Edelheden kennis gaf, die echter, dewijl zij zich daar stil hielden, best achtten zich met hen niet te bemoeijen. Kapitein Ruis vond echter goed, om van verre eens te hooren of zij, onder belofte van genade en vergiffenis, niet tot ons zouden willen overkomen en, hen daartoe genegen gevonden hebbende, gaf daarvan kennis aan Hun Edelheden, die zijn doen goedkeurden en hen in genade aannamen. Daarop gaf hij zijn volk last Sjeich Joesef op de hielen te volgen, welke post hij den luitenant van Happel oplegde, doch den luitenant Antoni Eigel en Zacharias Bintang gelastte hij naar de zuid te trekken, om hem, terwijl van Happel hem van de noordzijde vervolgde, van de zuidzijde te stuiten en hem zoo te beletten over Mataram naar Soerabaja te geraken en van daar naar Macassar, van welken vorst hij een na-bloedverwant was, over te steken. Deze togt van Eigel ging zoo spoedig voort, dat zij hem bij het groot binnenmeer, Sagara Nakan genaamd, stuitten en na een gelukkig gevecht op de vlugt dreven, al zijn wijven gevangen kregen, verscheiden der zijnen, die nog eenige wederstand boden, 't leven benamen en sommigen doormidden gesabeld, aan de boomen ophingen, met bedreiging van hen allen, indien zij zich niet overgaven, zoo te zullen behandelen. Daarna nader hoorende, waar hij was, zond men den luitenant van Happel, die taalkundig was, naar hem toe. Deze bij Sjeich Joesef in een Moorsch gewaad gekomen zijnde (gelijk die heer mij zelf zeer omstandig in 1686 op Japara, waar ik aangierde, verhaald heeft) en zeer goede kennis, niet alleen van de maleische taal, maar ook van de arabische letter (die hij zeer wel schreef) en van al de gewoonten en zeden der Mooren hebbende, veinsde mede een Arabier van geboorte en een regtgeloovige te zijn. Daarvan overtuigde hij hem door verscheiden bewijzen en geschriften, zei mede door de Hollanders gevangen, doch zeer wel door hen behandeld te zijn, waarop hij hem niet alleen raadde zich over te geven, maar ook verzekerde wel behandeld te zullen worden. Dit viel (zooals mij door een kapitein, die er bij was, gezegd is) in 't laatste van 1683 voor. Hij gaf daarop zijn kris aan hem over, ging met hem mede naar de heer Ruis, die omtrent Tsikalong lag en kwam op Batavia; maar werd, tegen zijne verwachting, naar Kaap de Goede Hope gezonden, waar ik in 1705 zijn graf, niet ver van 't land van de heer Kalde, gezien heb. De reden, waarom Hun Edelheden dezen man zoo ver verzonden, was, dat hij, op Batavia gekomen zijnde, door de inlanders als een heilige geëerd, zijn Sapa (of uitgekaauwde pinang) die hij weg wierp, als een heiligheid, eerbiedig opgeraapt, bewaard en in alle manieren als een weergaloos man door hen zoo zeer geroemd werd, dat zij vreesden, dat hij te veel aanhang krijgen en hun daarna nog veel moeite geven mogt. Ondertusschen had kapitein Ruis gehoord waar Pangeran Poerabaja met de zijnen zich ophield en vond goed hem door Soerapati, die hij als luitenant over zijn volk (ook Baliers zijnde) aangesteld en die zich zeer wel gekweten had, de pols eens te laten tasten of hij niet goedwillig zou willen afkomen. Deze bij hem gekomen, wist hem daartoe volkomen over te halen, waarvan hij met een balischen brief, die door de heer Bintang in 't Maleisch en daarna in 't Duitsch vertaald werd, aan de heer Ruis kennis gaf, blijvende daar in 't bosch bij dien prins. De heer Ruis gaf hiervan berigt aan Hun Edelheden, die een vergiffenisbrief voor dien prins aan den vaandrig van Tandjong Poera (een vesting die 28 mijlen de rivier van Karawang op ligt) Willem Kuffeler genaamd, zonden, met last om die aan Pangeran Poerabaja met eenig volk te gaan aanbieden. Ondertusschen had die Pangeran al zijne wapenen, volgens 's lands wijze, als men zich overgeven wil, reeds bijeen gebonden en stond daartoe gereed met zijn volk, houdende niet anders, dan zijn kris op zijde en nog eenige andere fraaije sieraden bij zich. In dien tijd was Kuffeler met 36 of 38 man daar gekomen en wilde met Soerapati niet

spreken, maar de behandeling van die zaak alleen aan zich houden en alles omtrent dien prins op zijn eigen gezag doen. Daarop eischt hij (zoo mij berigt is van kapiteins, die dat uit 's prinsen eigen mond hadden) 's prinsen kris en andere fraaijigheden, waarover die prins zeer verzet staande, hem vroeg of het niet genoeg was zich zoo ver te vernederen, dat hij al de wapenen van zijn volk had laten bijeen binden en of hij dit weinige niet voor zich mogt houden, te meer daar zij nog in 't bosch en niet al te zeker waren. Soerapati schoon niet al te wel door Kuffeler bejegend, toonde hem mede met beleefdheid, dat hij hem voor zijn komst daar ook wel om had kunnen aanspreken en raadde hem, dewijl hij dat niet gedaan had, dat hij (Kuffeler) dit ook daar maar bij laten wilde, te meer daar de vogel wel gevangen, maar nog in 't bosch en niet in de kooi was. Dit nam Kuffeler zeer kwalijk op en begon hem in tegenwoordigheid van al zijn volk wat uit te schelden. Op al hetwelke Soerapati hem nog al goede woorden gaf; doch zijn volk was zeer verbitterd op Kuffeler en perste hunnen luitenant, om die smaad aan hem te wreken. Soerapati, die geen verdere moeite met hem zocht, paaide hen, zoo veel mogelijk, in hoop dat alles wel gaan zou; doch toen Kuffeler den prins daar weêr over aansprak, zeggende dat hij begeerde, dat hij 't een en 't ander aanstonds aan hem zou overgeven, zei de prins eindelijk, dat hij het op den dag van hun vertrek doen zou; doch in plaats van dat na te komen, ontbond hij al zijne wapenen in stilte, stelde 10 of 12 ruiters bij zijn tent, want hij (Kuffeler en Soerapati hadden er ieder een bijzonder) ontvlugtte met al de zijnen met het aanbreken van den dag en liet hem dus met zijn vergiffenisbrief aan den grond zitten. Kuffeler, die 's morgens meende te vertrekken, vond noch den prins, noch iemand van de zijnen. Ook waren die ruiters hem nu ook wel een uur gevolgd. Hij roept daarop Soerapati, welken hij nu nog meer dan te voren schold, zeggende dat hij de oorzaak van deze vlugt van den prins was en hem dat aangeraden had, en dat hij dat Hun Edelheden zou bekend maken. Daarop gelaste hij hem Pangeran Poerabaja te volgen en wederom te halen, opdat hij hem zijn brief van vergiffenis zou kunnen overgeven. Soerapati daarentegen zeide, dat niet hij, maar zijne onredelijke behandeling omtrent dien prins, met het afvorderen van zijn kris en andere fraaijigheden, oorzaak van zijn vlugt was, die hem dat immers afgeraden en waarover hij hem zoo zeer gescholden had. Hij voegde daarbij dat, had hij 't goede door hem alleen bij dien prins dusver bewerkt, zoo onvoorzigtig afgebroken en den prins daardoor op de vlugt gejaagd, hij kon hem nu zelf ook volgen en wederhalen, willende niet de minste bevelen van hem vernemen, daar hij meer in rang, dan hij was, en niet onder hem, maar onder kapitein Ruis stond. Kuffeler zond derhalve de helft van zijn volk er op uit, doch die kwamen, zonder den prins vernomen te hebben, weder. Hierop begon Kuffeler hem nog meer te schelden en zoo als sommigen daar nog bijvoegen, ook een slag in 't aangezigt te geven, waardoor 't eindelijk zoo hoog liep, dat Soerapati's volk dat aanhoorende en niet langer kunnende verdragen, vlakuit tegen Soerapati zeiden, niet langer onder een oversten, die zich zoo schelden liet en daar geen wraak over nam, te staan, dreigende, zoo hij dit niet aanstonds deed, hem zelf onder den voet te zullen stooten, daar zij niet weêr slaven wilden worden, dat zij, zoo Kuffeler over hen klaagde, vreesden. Hierdoor dan gedrongen zijnde tot iets, dat hij anders zocht te ontgaan, besloot hij hun verzoek toe te staan en zich te wreken.

Hij viel op de tent van Kuffeler aan, die 15 of 16 Nederlanders en verder eenige Mardijkers (of vrijlieden) bij zich had en bragt 28 man van hen om 't leven; doch Kuffeler met de verderen ontkwamen het. Daarop gaf Kuffeler op Batavia gekomen, al de schuld aan Soerapati, hetwelk in den eersten tijd ook geloofd werd, te meer dewijl hij aan de heer Hurdt en andere heeren groote voorstanders had; doch naderhand heeft men, bij rapport van dien Pangeran zelf wel gezien, dat hij ongelijk, Soerapati gelijk en dat ook de prins reden gehad had om dien hoon niet te verdragen, te meer

dewijl hij hem van den vergiffenisbrief nog geen woord (zoo men zegt) gesproken had. Een zaak, die ik in zijn geheel laat en waarover ik mij niet inlaten wil, om te zeggen wie gelijk had. Men zond daarop den bevelhebber Coeper en de kapiteins Wanderpoel, de Ruiter en anderen met krijgsvolk naar Tsjeribon, die Soerapati vervolgden, terwijl hij bezig was naar den Soesoehoenan te vlugten, en indien zij hem wat langer nagezet hadden, zij zouden hem zeker gekregen hebben; doch dit nu door hen verzuimd zijnde, kwam hij bij den Soesoehoenan en wist zich zoo aangenaam te maken, dat hij hem in genade aannam en volslagen als een gunsteling behandelde, 'tgeen hij (zoo ik van lieden, die hem kenden, gehoord heb) verdiende, daar hij zich anders altijd betoond heeft een zedig, buitengemeen wakker en godvruchtig soldaat te zijn, die nooit gewoon was iemand te verongelijken. Ook kon men van deze gansche zaak geen netter berigt krijgen, als van Pangeran Poerabaja zelf, die niet lang na zijn vlugt, gezanten aan Hun Edelheden zond, om vergiffenis bij hen te verzoeken, die hem kort er na zijn genadebrief toezonden. Daarop kwam hij op Batavia en heeft daar nu nog sedert zoo veel jaren omtrent de Nieuwe poort gewoond, gaande gemeenlijk met 2 oppassers uit, die hem te gelijk tot staathouders (genietende dezelfde eer, als een raad van Indiën) en vooral ook tot een wacht, dienen. Van dezen prins konden Hun Edelheden best hooren wat er van de waarheid was en wie van beiden, Kuffeler of Soerapati, schuld had; doch naderhand werd na die zaak, noch na den dader, die dit veroorzaakt had, niet eens onderzoek gedaan; maar men zag alleen op die moord, door Soerapati bedreven en men oordeelde, dat dit schendig bedrijf aan hem en de zijnen (zonder van 't andere eens te reppen) moest gewroken worden. Het heugt mij zeer wel, dat ik een van de ordinaris raden van Indiën heb hooren lezen, dat Soerapati kort daarna zijne verdediging schriftelijk met de papieren der E. maatschappij over Tsjeribon aan Hun Edelheden gezonden en dezelve zeer net en wel opgesteld, doch dat zij weinig ingang toen gehad heeft, omdat Kuffeler door zekeren heer van Bekom, den heer Hurdt, toen directeur generaal van Indiën en door den heer Tak (die zijn voorstander was) den opperlandvoogd, den heer Kamphuis, op zijn zijde had. Ook heeft men dit klaagschrift van Soerapati (dat ook bij den brief, met de heer gezant Tak aan den Soesoehoenan medegegeven, blijken kon) naderhand geheel en al verduisterd en hem verder maar over die moord der onzen schuldig gehouden, dat sedert zoo veel wakkere Nederlanders 't leven, de E. maatschappij zoo veel geld en moeite, de ingezetenen van Batavia zoo veel zorg gekost en onnoemelijke schade veroorzaakt heeft, waarvan de meesten, die ik daarover heb hooren spreken en die grondige kennis van deze zaak hadden, de schuld om de vorige redenen alleen aan de heer Kuffeler gegeven hebben. Wat daar nu waar of onwaar van is, laat ik tusschen beiden, daar ik geen van beiden wil beschuldigen; doch zeg alleen nogmaals, dat niemand de waarheid van dien beter zou kunnen zeggen, dan Pangeran Poerabaja, die nu nog op Batavia, zoo ik niet beter weet, leeft, waaraan ik mij volslagen gedraag, zonder partij in dezen te kiezen. Men hoorde eenigen tijd daarna van die zaak van Soerapati niet veel meer spreken, maar in 't begin van 1686 werd de heer François Tak (zwager van den heer Johan van Hoorn) als gezant naar Soesoehoenan Amangkoerat gezonden, met last (zoo men wil) dat hij 't hoofd van Soerapati bekomen mogt, of anders, zoo dit niet gelukken wilde, dat hij dan bezorgen zoude, dat hij, òf uit naam der E. maatschappij, òf uit naam van den Soesoehoenan begenadigd werd. Men zei toen, dat Soerapati door den keizer niet alleen reeds begenadigd was, maar dat hij ook zelfs een van zijn dochters aan hem gegeven en zich op 't naauwste met hem tegen den heer Tak (op welken hij, wegens de groote steen, uit de Madjapahitsche kroon, zoo hij voorgaf, geligt, een oude wrok behouden had) verbonden en volstrekt besloten had dien heer met al de zijnen om 't leven te brengen, gelijk de tijd geleerd en men nader-

hand klaar ontdekt heeft hoe grooten deel deze keizer daarin gehad heeft. Om dit droevig geval nu zoo net mogelijk voor te stellen, zullen wij daarvan met 'tgeen ons uit de papieren der E. maatschappij blijkt, een begin maken.

Zesde Hoofdstuk.

Verhaal van 't ongeval, den heer Tak en de onzen overkomen. De heer gezant trek-op naar Kartasoera. Zijn bedreiging aan den keizer. Wat berigt hij van den vorst kreeg. De vijand steekt een deel van 't hof in brand, kapitein-luitenant Greving gedood. Aanval van 150 Baliers op de onzen, waar de heer Tak en anderen dood blijven. Wat voor hoofden er afkwamen. Soerapati, genegen over te komen, werd belet. Bewijs van des Soesoehoenans boozen toeleg uit eenige geschriften. 't Verhaal van Wangsanata hierover. Op wat tijd dit schelmstuk gesmeed werd. Eerste bewegingen daartoe. Door bestel van Ranga Kasoema. Wat de Soesoehoenan van de heer Tak's komst oordeelde. Waaromtrent hij werd gerust gesteld. Greving kwalijk door van Vliet behandeld. Die den heer van Vliet weder waarschuwt. Ranga Kasoema's voorgeven, om Soerapati te vergeven. Dat op bedrog uitkomt. De Soesoehoenan gelast Soerapati de wapenen neder te leggen, waarin deze geen zin had. Last des Soesoehoenans aan Soerapati, om den heer Tak te vermoorden. Die dat niet willende doen, door de Javanen aangetast werd, doch alles was bestoken werk. De Soesoehoenan vlugt mede, doch keert weder. Zijne verkeerde gedachten van de heer Tak's komst, door ingeven van zijn rijksbestuurder. Net berigt van den tolk, die de heer Tak's optogt bijgewoond heeft.

Uittrekzel uit de dagelijkze Aantekening gehouden bij den Onderkoopman, en Geheimschrijver des Gezandschaps, Daniel Cartje in Carta Soera, over de voorgevallene moort.

« Vrijdag den 8 Februarij 's morgens ontrent zes uuren, zoo als ik tot de togt vaardig was, ontfing de Heer Gezant een briefje van den Kapitein-Luitenant Greving, 't welk door zijn E. en den Raad gelezen zijnde, zoo heeft zijn E. de voortogt genomen, niet harder voorttrekkende, dan dat de bagagie wel volgen kon.

« Onder weg hoorden wij eenige musquet-schooten, waar op zijn E. een Bode na Carta Soera vooraf zond, met bericht, dat wij begonden te naderen, en met last aan den Kapitein-Luitenant, en de andere oversten, dat zij met de twee voorafgezondene vaandels zijn E. zouden komen ontmoeten, het welk ontrent de groote toegedamde rivier, een weinig of ontrent een vierde mijls, van Carta Soera geschiedende, en zijn E. met de verdere krijgsmagt van de paarden gestegen zijnde, zoo trokken zij gezamentlijk in goede ordre met vliegende vaandels, en slaande trommels, tot de voorsz. Pagar, of liever mag men het noemen, de zeer wijd en zijd met enkele gespouwene en reeds verrotte rottingen of bamboezen omzette betuiningen, van een deel zoo oude als nieuwe opgeslagene en van die zelve stoffe opgezette en met atap gedekte wachtsplaats, en andere verblijf-plaatsen, en zijn E. middelerwijl bericht geworden zijnde, dat de Pangerang Tsjakra Ningrat (de zelve, die namaals A°. 1706 de Panombahan van Madura genoemd zal werden) met de Baliers handgemeen was, en de zelve egter (niet tegenstaande hij een magt van 10,000 man en 300 Sampanders bij malkanderen, en hem bezet had) doorgebroken, in de bosschen oostwaard ontvlugt, en van gemelden Pangerang nagezet waren, zoo heeft zijn E. aanstonds op onze aankomst de voornoemde twee, en het nu met ons aangekomen eene vaandel in ordre gesteld.

« Na dat nu zijn E. van de voorafgekomene hoofden dezer vaandels kortelijk bericht

ontfangen had, hoe zij met haren trein en bagagie den 2 dezer wel en behouden aangekomen waren, zonder eenige aanmerkenswaardig ontmoeting gehad te hebben, zoo heeft zijn E. den Opperkoopman Jeremias van Vliet, en den Luitenant van der Meer na 't Hof van den Soesoehoenan gezonden, om zijn Keizerlijke Majesteit voor 't laatste aan te zeggen, dat hij met de E. Maatschappij niet behoefde te spotten, of de gek te scheeren, en dat hij hem aanstonds het hoofd, en den verderen aanhang van Soerapati zou hebben over te leveren, of dat zijn E. het op al de Mantri's, en 't Hof, verhalen zoude.

« Hij belaste voorts aan Kapitein Jan Leeman, om alle de Matroozen met pieken, vuurpotten, en handgranaten, bij hem te voegen, gelijk ook aanstonds onder den Constapel geschiede.

« Ondertusschen quamen die afgezondene te rug, te kennen gevende, dat de Soesoehoenan, onder voorgeven van den vijand zelf na te zetten, en te verdelgen, en hem in handen der E. Maatschappij te leveren, reeds zijn Hof verlaten had, dog dat zij den zelven bewogen hadden te rug te keeren.

« Hier op zond zijn E. aanstonds den Kapitein-Luitenant Greving met 4 of 5 oppassers van zijn eigen volk weer na 't Hof, om op alles een wakend oog te houden, en met last, om goede ordre te stellen, en om zijn Majesteit voor alle schade en brand te verzekeren, mitsgaders den zelven aan te zeggen, dat hij zich zelven niet behoefde in gevaar te begeven; maar dat hij daar toe zijne Mantri's, of Rijks-Raden, gebruiken moest.

« Hij belaste ook verder aan Kapitein Leeman, dat hij tot hulp van den Vaandrig Keurbeek, en tot bewaring der artillery en verdere krijgs-benodigdheden (alzoo die vast in de Pagar trok) aldaar zou blijven post houden, en dat hij zijn E. als hij zag, dat het noodig was, met kruit en loot helpen zoude.

« Kort daar na quam de Landvoogd van de Oostersche landen, en Japara, Depati Oerawan zijn Ed. zeggen, dat de Baliers weer hard aanquamen, beoosten den Dalam (of 's Keizers Hof) zig onthielden, en de huizen in den brand staken, 't welk zijn E. gehoord hebbende, belastte, dat de Granadiers maar tot nader last blijven, en dat maar alleen de Matroozen, met de Constapel, en een vaatje kruit; mitsgaders een dito musquetkogels, volgen zouden; waar op zijn E. aanstonds besloot met die 3 vaandels gelijk na den vijand te trekken.

« Na dat hij nu den tocht wat meer als een vierde mijls Oostwaard opgenomen had, alwaar de vijand, zoo men zijn E. gezegd had, zig onthield, zoo quamen de Baliers ondertusschen benoorden en bewesten den Dalam, die regt Noorden van de leger-plaats alhier, en dierhalven vlak 'er tegen over legt, invallen, en deden zulken schrikkelijken aanval op de wacht, die daar 30 blanke koppen sterk onder den Kapitein-Luitenant Greving geposteerd lag, dat zij alle, op een man na, overweldigd, doodgeslagen, en veele deerlijk verbrand zijn.

« De Baliers schooten daar op met de stukken, die aldaar tot 's Keizers verdediging met schroot geladen waren, na 't volk, dat voor de Pagar geposteerd stond, op welk gerugt, en 't in brand steken van eenige huizen des Dalams, zijn E. zich toen met de troepen gewend, en weer na den Dalam begeven hebbende, posteerde zich voor en bezijden gemelden Dalam, en liet braaf op die schelmen inbranden.

« Deze nu zich van agteren in brand, en van voren door de onzen bezet ziende, en eenige van ons volk nu reeds haar kruit verschoten hebbende, zoo quam 't vaandel van den Luitenant Arent Vonk met eenige verwarring op 't vaandel van den Luitenant Egel inzwenken, waar door zij beide eenigzins in verwarring raakten.

« Zij herstelden zich egter weder, schietende al gedurig op den vijand, waar op die omtrent 100 of 150 man sterk, als razende tijgers (nemende het waar, dat de

rook van ons volk weer tegen hen aanquam, en hen in 't gezicht waeide) onder 't roepen van amok, amok, en al schuimbekkende, gelijkelijk op onze troepen met zulken grouwelijk geweld en woede met hun lange pieken invallen, dat een deel van ons volk onder de voet, en de verdere zoo in verwarring raakten, dat de zelve, niettegenstaande alle geweld, en aanmaning van hun hoofden, tot geen standhouding te bewegen, nog tot geen herstelling te brengen waren.

« Ondertusschen gingen de Baliers in de woede met hun pieken voort, braken onder 't volk in, zoo dat de onzen, niet tegenstaande 'er ook vele van de vijand op die plaats dood bleven, gedwongen wierden 't veld te ruimen, en ieder maar, zoo hij best kon, de vlugt te nemen.

« Eenige, die dit gezien hebben, weten te zeggen, dat de E. Heer Commissaris in de voorgemelde rook, en bij dien aanval (na dat van zijne 12 oppassers met donderbussen 'er al 8 onder de voet lagen) door een troep Baliers omringd, en op eenige plaatsen gequetst zijnde, nog getragt zou hebben, om na zijn paard te wijken, maar dat hij, zoo als hij de hand daar aan sloeg, van de Baliers met zulken geweld, en door zulken menigte overvallen is, dat hij daar op die plaats ook zijn einde vond, en jammerlijk vermoord wierd.

« 's Namiddags wierden de verdere ondergenoemde Nederlandze Hoofden der vaandels omtrent maar een pistool-schoot van daar, dood gevonden, te weten, de Heer Gezant, en Gevolmagtigde, François Tak, de E. opperkoopman Jeremias van Vliet (buiten 't Hof, in de modder) de Kapitein-Luitenant Arnold Greving, wat verder op na den Dalam de Luitenant Benjamin van der Meer, de Luitenant Dirk Vonk, en de provisioneel gemaakte Vaandrig Laurens Herfst in den Dalam.

« Hoe veel nu van de mindere Hoofden, Soldaten, en Matroozen, buiten deze bij ons gemist wierden, hadden zij nog niet konnen ontdekken, hoewel zij 't getal op 40 koppen gisten. De verdere waren zeer verstroit in de Pagar gevlugt, onder welke de Luitenant Antoni Egel, de Vaandrig Frans Vogel (met een kogel in de regter arm boven de hand gequetst) de Vaandrig Severyn Christiaan Arendsfeld, en voorts meer andere mindere hoofden, en Soldaten, van welke laatste vele hun geweer agtergelaten hadden. Ook waren 'er elf zwaar-gequetste binnen gebragt; dog zouden morgen nader konnen opgeven, hoe 't verder hier mede gelegen was.

« Bij 't opnemen der lijken bevond men, dat de Heer Gezant 20, de Heer van Vliet 10, Greving 15, Vonk 3, en Herfts 6 wonden bekomen had, en dat 'er nevens den Heer Gezant 72 man van ons volk dood gebleven was. »

Men zegt, dat Soerapati al zijn pieken kort te voren (volgens 's lands gewoonte) al bijeen gebonden en zich voorgenomen had, om tot ons over te komen. Dit lag nu wel zoo bij Soerapati, die nooit tegen ons moeite gezocht had en die dezelve ook nu verder wilde voorkomen, hopende dat men hem zou hooren spreken en in genade aannemen; maar de rijksbestuurder, Radin Aria Ranga Casoema, bij hem komende, zeide tegen hem: « Wat, wild gij u zelve overgeven? zoo zijt gij immers een man des doods. Indien gij besloten hebt u zelven met uw volk en met de gene, die ik u bijzetten zal, te verdedigen, (waaruit blijkt, dat de gansche moord van den heer Tak en de zijnen, met volkomene kennis en berading van den Soesoehoenan geschied is) zoo zal u immers niemand konnen deeren. » Waarop hij zijn pieken weêr ontbonden en zich tegen de onzen in postuur gesteld heeft, zijnde wat de Soesoehoenan daar tegen gedaan heeft, maar voor 't oog der wereld zoo wel iets, maar in zich zelven nooit zijn voornemen noch last geweest, om Soerapati te benadeelen, veel min om hem over te leveren of te verdelgen. Om hiervan wat nader verzekerd te worden, moeten wij deze hier volgende schriften maar eens aandachtig nazien. Het eerste is de bekentenis van een Balier wegens

de moord van den heer Tak, door den Soesoehoenan en zijn eersten dienaar van staat besloten. Het tweede behelst een net berigt van zekeren inlandschen tolk over de zaak en optogt van de heer Tak.

Het eerste luidt aldus:

Aantekening, gehouden, hoe het schelmstuk tusschen den Soesoehoenan, en den schelmzen Ranga Casoema, zijn eersten dienaar van Staat, is aangelegt, om den E. Heer François Tak, Gezant, en de E. Heer van Vliet, zijn tweede, den hals te breken, dat ons van stuk tot stuk, zoo als het hier naar volgd, door den Hoofd-Balier Wangsanata, is bekent gemaakt, als volgt.

«De eerste toeleg van den Soesoehoenan, van dit schelmstuk omtrent de Heer Gezant en Commissaris François Tak, en de Heer van Vliet, nam een begin in 't laatste van 't jaar 1685, en in 't begin van 1686, als hij hoorde, dat daar een Gezant zoude boven komen, gelijk voornoemd is, waar over den Soesoehoenan in ons bijwezen, zoo het scheen, zeer verblijd was, en tegens den Kapitein-Luitenant Greving zeide: «Komt de Heer van Vliet mede, dat is goet, dan zal ik hem mijnen anac (of zoon) noemen, en de Heer Tak mijn vriend. Waar op de Kapitein-Luitenant voornoemd, zeide: Soesoehoenan, dat moet gij niet zeggen, want de Heer Tak is de grootste, die uit de name van den Kapitein Moor (of Opperlandvoogt) komt. Waar op de Soesoehoenan antwoordde: Dan is 't wel, dan zal ik den Heer Tak mijn Anac noemen, en van Vliet mijn vrient. Waar bij dat zoo bleef, en wij'ons afscheid namen.

«Ten tweeden, zoo maakten wij bekend aan den Soesoehoenan, dat de Heer Gezant op Samarang was aangeland. Toen begon eerst het werk te leeven: Wel, dat is goed, zeide de Soesoehoenan, om geen opstand te maken in mijn land, daar zijn nog 40 Baliers van Soerapati in de Bagaleen, die zal ik dan mede hier laten ontbieden, om dat wij ze dan alle bij een hier hebben. Waar op de Kapitein Luitenant Greving zeide: Soesoehoenan, daar is niet aan gelegen, die zullen daar naar wel gekregen werden. Waar op de Soesoehoenan antwoordde, daar zijn tog geen hoofden bij.

«Ten derde bevonden wij korts daar aan wel anders, dat hij de voorsz. Baliers door Ranga Casoema stilletjes had laten opontbieden met vrouw en kinderen. Waar op de Kapitein Luitenant verzogt aan Ranga Casoema, om eens bij hem te komen, om wat te majin majin (of te speelen) die hem onder die schijn zoo van verre eens aansprak, of de Baliers nog in de Bagaleen waren, daar Ranga Casoema op antwoordde: Hij wist anders niet als van ja; want Soerapati is gisteren nog bij mij geweest, maar heeft mij daar nergens van gesproken. Zoo dat wij toen al konde bemerken, dat dit schelmken al mede aan dit schelmsverraad vast was; want hij had alle de Baliers onder zijn bewaringe genomen, en daar over zijn hoofd aan den Soesoehoenan te pand gesteld, dat hij Soerapati met al zijn hoofden, of hunne koppen in handen van de E. maatschappij wilde leveren; maar het was dat koppen leveren niet, en 't waren altemaal schelmstukken met een, waar over wij eens een briefje schreven aan de Heer van Vliet, dat wij ontrent het Hof en des zelfs Grooten niet veel goeds te verwagten hadden, alzoo wij hier begonnen te bemerken, dat het ontrent het Hof, en het Soerapati's gebroed op een schelmstuk zoude kunnen uitbreeken, dewijl wij uit het Hof van Djaja Jassem hebben gehoort, dat 'er zoo een geschrei in den Dalam was, tusschen den Soesoehoenan en de Ratoe Amangkoerat over de komste van de Heer Gezant Tak, zeggende hij verder: Dat hij maar zoude komen onder schijn van vriendschap, maar het is maar om de driemaal

honderd duizend rijxdaalders te doen, om die van mij te eisschen, en die kan ik niet opbrengen, en dan zal hij ons maar bij de kop vatten, en maken ons tot slaven, en had ik 't verbond niet ondertekend, ik zou het mijn leven niet tekenen.» Waar op de Kapitein-Luitenant voornoemd, en wij gezamentlijk, ons na den Dalam begaven, om den Soesoehoenan van zulke gedagten te doen afstaan, en tegens hem zeiden: «Soesoehoenan, steld dog zulke zwarigheden uit uwe gedagten. Wildet gij daar nog zoo veel bij hebben, het is de E. Maatschappij daar niet om te doen, gij weet immers, dat den Kapitein Moor bij u gedaan heeft als een vader, die het immers aan u betoont heeft ontrent u rijk, en kroon, en dat gij zoo door de E. Maatschappij's wapenen weder in het rijk zijt hersteld, zoo dat de Soesoehoenan zulke gedagten niet behoorde te hebben, als dat de Gezant maar hier zoude gestierd werden, om de 300,000 rijxdaalders van u te eisschen. Hebt dog die gedagten niet, het is maar dat de Gezant hier bij u komt, om met de Soesoehoenan over de welstand van het rijk te spreken. Waar op de Soesoehoenan dan tegen ons zeide, dan is 't wel, dan ben ik gerust, waar op wij ons afscheid namen, en vertrokken. Welke voorvallen wij aanstonds door een letterken aan de Heer van Vliet bekend maakten, waar op de Heer van Vliet van Samarang een briefje ons toezond, dat het al te verwijft was, om daar zoo lang aan te blijven hangen, en of 'er geen moed meer in hem was, daar zig de Kapitein Luitenant zeer over gehoond vond, en zwoer ook, noit geen penne weer op het papier te willen zetten, zeggende: Laat het dan loopen, zoo als het wil.»

«Ten vierden, met de komste van de Heer Gezant Tak op Samarang, liet ons de Soesoehoenan in den Dalam roepen, en vraagde ons af, of wij niet gehoord en hadden, wanneer de Heer Gezant boven komen zou, daar wij op zeiden, het nog niet gehoord te hebben, en zoo dra wij daar van quamen te vernemen, wij het den Soesoehoenan tijds genoeg zouden waarschouwen. Hij zeide, dan is 't wel, als hij dan boven komt, zoo zal ik 40 Tijgers los laten loopen tot zijn vermaak; waar op wij zeiden, Soesoehoenan daar kan hij geen vermaak in scheppen, hij komt hier maar om de welstand van u Rijk met malkanderen door te zien, maar het kan daar na wel eens geschieden, Soesoehoenan. Waar op wij wederom ons afscheid namen, maar het waren geen Tijgers, die daar los zouden gelaten werden, maar het waren zijn schelmen van Baliers, die hij daar mede meende, waar op ik zeer ernstig nog eens verzogt aan den Kapitein-Luitenant dit zelve nog eens aan de Heer van Vliet te schrijven, dat ik met groote moeite van hem verkreeg.»

«Ten vijfden, zoo gingen wij gezamentlijk naar den Dalam, om den Soesoehoenan bekend te maken, dat de Gezant in den aantogt was, om na boven te komen, en vraagde ons wijders, of den Gezant ook veel volk bij hem had, waar op wij zeiden, drie vaandels, waar van 'er al twee hier zijn, zoo dat de Heer Gezant 'er maar een bij zich had. Toen ging hare pitsjaring eerst regt aan, zoo bij dag, als bij nagt. Om het schelmstuk van haar rol ter deeg te konnen uitspeelen, zoo komt Ranga Casoema bij ons in de Pagar, zeggende tegen ons: Hebt gij geen oebat, (of medecyn) om iemant dadelijk te konnen dooden. Wij gaven ten antwoord, van ja, daar zullen wij u dadelijk wel een preuve van laten zien, en namen toen 10 greinen sublimaet, en gaven dat een hond in, die in 't kort daar aan berstte. Daar op Ranga Casoema tegens den Kapitein Luitenant Greving zeide, Toewang (of Heere) geeft mij daar van wat mede. Waar op de Kapitein Luitenant voornoemt, vraagde, Wat wild gij daar mede doen? Dat zal ik, zeide hij, Soerapati t'avond ingeven, om hem zoo van kant te krijgen, en zal u 't hoofd daar van t'avond binnen in de paggar breagen, blijft maar op de been. Daar op wij hem in plaatze van 10 greinen, wel 12 gaven, waar

na Ranga Casoema wegging na zijn huis, en wij bleven op 't zeggen bij na de gansche nagt bij malkanderen zitten; maar daar quam niet van. Wij laten daar op des anderen daags Ranga Casoema roepen, en vraagden: Hoe is dat zoo, dat het zijn voortgang niet heeft genomen? Daar op Ranga Casoema zeide: Ik heb het hem ingegeven; maar hij kugte maar een weinig, en zeide tegen mij: Porot ada sakit toewan, (dat is, mijn Heer, mijn buik doet mij zeer, of ik heb buik-pijn) en ging zoo na huis, zoo dat ik geloove, dat hij tooveren kan. Waar op de Kapitein-Luitenant Greving zoo hevig begon uit te vallen, zeggende: Dat liegt gij als een schelm; zoo gij hem dat hebt ingegeven, dat hebt gij wel gezien aan de hond, dat nogtans zoo een sterk beest is, en is 'er dadelijk aangestorven. Waar op Ranga Casoema dadelijk zijn afscheid nam, en ging half schreijende ten huize uit, en is zoo bij dat schelms verraad gebleven, daar de moord opgevolgd is.

« Ten zesden, de Heer Gezant komende in zijn aantogt tot op Tinker, en zoo voort tot aan de poort van Cartasoera di Ningrat, genaamd Madissona, daar de Heer Gezant liet weten, dat hij zoo wijd genaderd was, door een letterken, met rood krijt van zijn eigen hand geschreven, aan den Kapitein-Luitenant Greving, daar in begrepen stond, dat zijn Hoog Ed. niet boven zoude komen, voor en al eer dat Soerapati hem was geleverd, 't zij levendig of dood; waar op wij gezamentlijk na den Dalam gingen, om den Soesoehoenan dat te zeggen, waar op den Soesoehoenan dadelijk Pangerang Tsjakra di Ningrat, en den Balizen Paap Warsinata, liet roepen, en belastte hem, zich met zijn volk dadelijk klaar te houden, en zich ontrent de Pagar van Soerapati met 12,000 Javanen, en zijn Madureezen, te gaan stellen, tot nader ordre, gelijk kort daar na geschiedde, ontrent 's morgens ten 7 uuren.

« Ten zevenden, wierden hier op de 3 Hoofd-Baliers bij den Soesoehoenan geroepen, namentlijk Manka Joeda, Wangsanata, en Singobaro, die alle drie door den Soesoehoenan wierden gezonden, en gelast, om den Pangerang Tsjakra di Ningrat aan te zeggen, om Soerapatie zijn wapenen neer te doen leggen voor de E. Maatschappij; waar op Soerapati had geantwoord: Als de Heer Tak boven was, dan zoude hij zien, wat hij doen zoude; maar eer niet; waar op deze 3 Hoofd-Baliers weder met dat bericht na den Soesoehoenan zijn gereden, om zulks bekent te maken, waar op den Soesoehoenan haar wederom zeide: Zoo gaat dan heen, en zegt den Pangerang, dat hij de wapenenen voor hem dan zoude neer leggen, daar op Soerapati zeide: Dit legt op een quade moer, gaat zegt den Soesoehoenan, dat ik niet zeer genegen ben, om de wapenen neer te leggen. Waar op wederom de drie Hoofd-Baliers na den Dalam zijn gereden met het bericht, om aan den Soehoenan dat over te geven; waar op ondertusschen de Heer Gezant begon op te trekken, en aan te naderen, zoo zeide de Soesoehoenan tegens deze drie Hoofd-Baliers: Gaat en zegt tegens de Pangerang, dat Soerapati met zijn bijhebbende Baliers met hem zal optrekken onder schijn van de E. Heer Tak in te haalen, en zoo door dat middel hem kapot te maken, en de verdere in de Pagar zal ik met deze 40,000 man wel kapot maken; waar op de drie Hoofd-Baliers wederom voorbij ons reden, zeggende: Toewan, het zal zoo wezen, en reden al weder voort, om het bericht aan den Pangerang te brengen, gelijk den Pangerang ook dede aan Soerapati. Daar op Soerapati begon uit te varen, en zeide: Wel is dit om genade, en vergiffenis bij de E. Heer Tak te verwerven, zegt tegens den Soesoehoenan, dat ik dat niet wil doen, maar zoo den Soesoehoenan zelver beliefde mede te gaan, dat hij dan bereid was om mede te gaan, alzoo hij mij voor zijn lijfwagt heeft aangenomen, en ik ook niet zonder hem ga; maar ik zie wel, dat den Soesoehoenan met mij niet veel goeds in 't zin heeft, maar hij mag hem wel bewaren, en kan verzekerd

zijn, zoo lang daar een van ons in het leven blijft, dat ik hem in den Dalam zal aandoen, want ik met de E. Maatschappij niet te doen hebbe, daar heb ik al zwarigheit genoeg mede uitgestaan. Waar op de drie Hoofden wederom met dat bericht voorbij ons reden na den Soesoehoenan, waar op den Soesoehoenan wel strengelijk belastte aan de Pangerang aan te zeggen, van hem Soerapati aanstonds kapot te maken, zonder uitstel; waar op den Pangerang zijn afscheid van Soerapati nam, en zeide: Zoo aanstonds moet ik u door ordre van den Soesoehoenan aantasten. Waar op Soerapatie met een goede moed zeide, Dat kond gij wel doen, maar den Soesoehoenan mag hem wel bewaren. En ging zoo de Pangerang na buiten de Pagar, alwaar hij en al zijn volk, met schietgeweer tegens de Pagar trok, met al zijne Badjoerantes, ontrent 70 in 't getal, en zette al de Javanen daar buiten om, tot 12,000 man, waar op Soerapati zig met zijn volk van binnen in de Pagar klaar zette. Daar na gaf den Pangerang last aan alle zijn schietgeweeren gelijk vuur door de Pagar te geven, waar van 'er 8 in de Pagar dood bleven leggen. Hier op trad Soerapati met zijn volk dadelijk toe, viel uit de poorten, en maakten met de zijnen daar zoo een verwerring onder, dat daar 36 zoo dooden als gequetsten bleven leggen, en alle de Javanen gingen loopen, zoo dat Soerapati in 't ruime veld quam, en trok zoo de negerye om, om dus zijn woord te houden, om den Dalam aan te doen, daar op ondertusschen de E. Heer Tak quam optrekken, tot aan de Kaimans-kuil toe, over de brug, daar den Kapitein-Luitenant Greving bij zijn E. quam, die vraagde: Wel wat is hier voor een rumoer? daar op den Kapitein-Luitenant Greving zijn E. onder het voorttrekken, alles verhaalde, tot voor onze Pagar, aldaar zijn E. halte hield, waar op de twee andere vaandels benevens malkanderen wierden gesteld, zeggende zijn E. tegens Pati Rawang: Wijst mij de weg, waar is de vijand, en trok zoo op, om de vijand op te zoeken. Waar op een Javaan komt loopen bij Pati Rawang en doet bericht aan de Heer Gezant Tak, als dat den Soesoehoenàn al uit den Dàlam was vertrokken, zoo het zeggen wàs, om Soerapati in 't gemoed te trekken, en hem te vermeesteren, waar op de Heer Tak, vàn Vliet, en van der Meer bij hem riep, en tegens hen zeide, dat zij dadelijk nà den Soesoehoenan rijden, en hem uit zijnen naam zouden aanzeggen, vàn zich wederom nà den Dalam te begeven, alzoo 'er te veel aàn hem gelegen was, wàar op den Soesoehoenàn uit de Gompang wederkeerde na den Dalam.

« Maar 't ware te wenschen geweest, dat zij hem in zijn voornemen niet hadde gesteurt, alzoo zijn heel voornemen, door die geveinsde bangheit, niet anders is geweest, als om zich met Soerapati op het pad te begeven, na Solo, en zoo voorts, om uit handen van de E. Maatschappij te ontvlugten, vermits al zijn kermen niet anders was, als de Heer Tak zal maar in zoo een zoeten schijn boven komen, om mij bij de kop te vatten, en mij zoo tot slave te maken. Alle welke ingeving niet anders geschied is, als door den schelmzen Ranga Casoema, alzoo zijn gedagten anders niet en waren, als dat hem de slag op 't lijf zou vallen, vermits hij aan de Soesoehoenan zijn kop had te pand gesteld, om Soerapati in handen van de E. Maatschappij, 't zij levendig of dood, te leveren, waar op den Soesoehoenan de voorsz. Baliers in handen van Ranga Casoema heeft overgegeven, en dat ze daar allo bij hem zouden woonen, om des te beter wagt daar over te konnen houden, en op zijn gedoente te letten.

Uit dit geschrift blijkt al vrij klaar, dat de Soesoehoenan besloten had de heer Tak om den hals te brengen; doch het zal nog klaarder uit het volgende blijken.

Net berigt van de Tolk, die de zaak van de Heer Taks optogt behandelt, en bijgewoont heeft.

I. In het jaar 1096 naar de vlugt van den Profeet Mohhammed (over wien de genade en vrede Gods zij) in het jaar 23, den 24 van de maand Mohharram, donderdag naar de middag, is de Heer Commissaris François Tak uit de vastigheid van Tsjeribon getrokken, en heeft zich begeven op een Conting (of vaartuig) Dalili genaamd, varende daar mede na Samarang, alwaar, na twee dagen op zee te wezen, gearriveert is.

II. De Heer Commissaris François Tak is op Samarang gebleven, wagtende aldaar af, de afgezondene van den Soesoehoenan, die van Carta Soera di Ningrat stonden af te komen, om de Heer Commissaris te ontfangen, waar mede 35 dagen doorgelopen zijn, wezende de afgezonden van den Soesoehoenan met des zelfs brief niet voor na 37 dagen op Samarang verschenen.

III. IV. V. De afgezondene van den Soesoehoenan, om de Heer Commissaris te ontvangen, waren, eerstelijk, Radin Aria Sindoe Radja, en Radin Marta Wangsa Paranaraga, Radin Soeranata tot Damak, en Temanggong Mangononan, vier groote Heeren, die de last van den Soesoehoenan aan de Heer Commissaris afbragten, verzeld met Tomagong Bahoerakza tot Brebes, Kijaij Depati Oerawan tot Japara, en Temanggong Riwangga tot Kandal, hebbende omtrent twee duizend onderdanen bij zich.

VI. Wanneer nu Radin Aria Sindoeradja, de Heer Commissaris aantrof, zoo maakte hij de ordre en last, die hij van den Soesoehoenan had, aan zijn E. bekend, wezende ik op die tijd Tolk van de Heer Commissaris.

VII. Het eerste, dat Radin Sindoe Radja sprak, was dit: Ik brenge de groetenis van zijn Majesteit, den Soesoehoenan, aan mijn broeder den Commissaris toe.

VIII. De Heer Commissaris antwoorde hier op: Ik zegge daar voor dank, uit de naam van de Heer Opperlandvoogd.

IX. En vervolgde hier op, Radin Aria Sindoe Radja: Ik ben uit last van den Soesoehoenan gezonden, om mijn broeder de Commissaris te ontfangen, en na Carta Soera op te voeren, met ordre van zijn Majesteit den Soesoehoenan, om duizend man te bestellen, en last te geven tot het dragen van mijn broeder, den Commissaris, zijn goed, en bagagie, nevens vier honderd rij-paarden met haare zadels, en zijn wij hier alle uitdrukkelijk gekomen, en afgeschikt met bevel van zijn Majesteit den Soesoehoenan, om mijn broeder den Commissaris te geleiden, en te verzellen, en nog in deze maand op Cartasoera te brengen, want zijn Majesteit den Soesoehoenan zeer begeerig en genegen is, om mijn broeder den Commissaris te ontmoeten.

X. De Heer Commissaris gaf hier op tot antwoord: Ik zegge daar voor dank, uit de naam van de Heer Opperlandvoogd, en zal aan de Heer Generaal, en de Heeren Raden van India ook kennisse geven van de agting, en de eere, die zijn Majesteit de Soesoehoenan den Gezant van de E. Maatschappij doet.

XI. Den Radin Soeradja diende hier op: Het is zeer goed broeder, en heeft mijn Heer den Soesoehoenan aan mij ook bevolen te vragen na zijn broeder de Heer Opperlandvoogd, en de Heeren Raden van India, of die in een goeden stand zich bevonden, en welvarende waren.

XII. De Heer Commissaris paste hier op, dat de zelve wel voeren, en in een goede stand waren, vervolgende daar op verder, dat mede van haar Edelheden gelast was, aan Radin Aria Sindoeradja te vragen: Of zijn Majesteit den Soesoehoenan

ook in een goeden stant, en welvarendheit was, met alle zijne onderzaten, en ingezetenen.

XIII. Den Radin Aria Sindoeradja antwoordde hier op: Het is zoo, als mijn broeder wel zal gehoort hebben, niet al te wel, en ook niet geheel qualijk.

XIV. De Heer Commissaris voegde hier op: Om wat reden zegt Radin Sindoeradja zulks. Den Radin Aria Sindoeradja antwoordde daar op: Ik zegge dit, ten opzichte van den Balier Soerapati. Den zelven goed en wel te doen, heeft zijn zwarigheit, of valt bezwaarlijk, of is zorgelijk, en den zelve quaat te doen, is ook bezwaarlijk, of gevaarlijk, alzoo hij veel volk bij een verzamelt heeft, en nog vergaderende is. Hij wil ons bevel niet gehoorzamen, nog na ons luisteren, en al wat hij doet, daar ontrent en konnen wij hem niet beletten, nog stutten: hij volgt en doet zijn eigen zin, en gaat daar na alleen te werk.

XV. De Heer Commissaris paste hier op: Ik meen niet, dat het zoodanig met hem gelegen is, ten aanzien hij, Soerapati, door den Soesoehoenan zoo zeer begunstigt is. Hem zijn immers een plaats tot zijn verblijf, als ook een vrouw, mitsgaders eenige lage Rijstakkers, gelijk mede onderhout, en ook een dorp, dat Babarong genaamt wordt, gegeven. Hoe kan het wezen, dat hij dan de last, en 't bevel van den Soesoehoenan niet achtervolgen, nakomen, en na den zelven niet luisteren zoude.

XVI. Den Radin Sindoeradja gaf hier op tot antwoord: Het is waar en waaragtig 't geen mijn broeder zegt, het is om dat het volk van Kartasoera voor hem bevreest en bang is, of hij hen mogt overvallen en vermoorden.

XVII. De Heer Commissaris voegde daar op weder: Het volk van Kartasoera en zijn immers geen wijven: is 't vermogen van de Baliers in geweer en van wapenen dan boven de Javanen? Ik zie immers, dat ze beide een en 't zelve geweer, als, een piek, en een kris, en buiten dat geen andere wapenen voeren.

XVIII. Den Radin Soeranata tot Damak, diende daar op weder tot antwoord: De stoutmoedigste, en die het meeste hart hebben, durven het wagen, en hebben de moed om te sterven; maar de Javanen en zijn zoo stoutmoedig niet, om te sneuvelen, want hadden zij hun leven durven wagen, zoo zoude Mataram noit van Taroena Djaja overwonnen zijn geworden.

XIX. De Heer Commissaris herhaalde hier op: Het is heel anders met Soerapati, als met Taroena Djaja gelegen, want Taroena Djaja had een geheele streek van 't land Java onder zijn gebied, en aan zijn kant veroverd.

XX. Den Radin Sindoeradja, den Radin Marta Wangsa Pranaraga, den Radin Soeranata tot Damak, en den Temanggong Mangonoenan zwegen daar op stil, zonder te antwoorden, en keerden ieder na hunne verblijf-plaats, blijvende in alles tien dagen op Samarang.

XXI. Waar na de Heer Commissaris de reis na Cartasoera aannam, met alle de dienaars der E. Maatschappij van aanzien, en met alle de soldaten.

XXII. Ik hebbe gezien, dat den Radin Aria Sindoeradja voor uit ging, en den Radin Aria Marta Wangsa, den Radin Soeranata tot Damak, en den Temanggong Mangonoenan agter den zelve volgden, en dat daar agter dan den Temanggong Bahoerakza tot Brebes, en Kijaij Depati Oerawan tot Japara, en den Temanggong Rimangga tot Kandaal, en in ordre met zijn volk, en daar op weder Radin Poelang Djiwa, en Radin Soedarma tot Sammanap mede met hun volk agter de zelve quamen, en ging de Heer Commissaris met alle de dienaars van de E. Maatschappij van aanzien, en alle de soldaten achter hem volgende, daarop dan den Sulthan van Tsjeribon met alle Mantri's of Raaden van Staat, volgden. De uittogt van Samarang geschiede 's morgens ten acht uren, en bleven een nacht op Oengaran rusten. Van Oengaran reisden zij weder voort, en quamen op Baanjoe Poeteh, alwaar mede een nacht stil hielden, van Baanjoe Poeteh

gingen na Tingkir, alwaar ook een nagt overbleven. Van Tingkir quamen op Madja Saanga, daar mede een nacht bleven rusten. 's Morgens daaraan wilde de Heer Commissaris na Carta Soera voortreizen.

XXIII. Dog den Radin Aria Sindoeradja, en den Radin Soeranata tot Damak, zeiden tegens de Heer Commissaris: Mijn broeder wille hier wat wagten, ik zal eerst en voor af iemand zenden, om zijn Majesteit den Soesoehoenan hier van alvorens kennisse te geven. De Heer Commissaris zeide hierop: 't Is goed, ik zal de ordre van den Soesoehoenan afwagten.

XXIV. Ik heb hier gezien, dat Radin Sindoe Radja drie mannen te paard met een brief na Carta Soera afgevaardigt heeft gehad, die aldaar ook aangekomen zijn; dog ik weet niet wat de zin, of wat den inhoud des zelfs geweest is, en het geen verder voorgehad hebben, of wat bescheid daar op bekomen is, als alleen, dat ten 10 uren voor de middag.

XXV. Den Radin Aria Sindoeradja aan den Heer Commissaris zeide: Laat ons nu gaan, mijn broeder.

XXVI. De Heer Commissaris voegde daar op: Het is goed laat ons dan gaan; en is aldus de Heer Commissaris voorgetrokken tot aan Kobon-Dalam, dat is, tot de thuin van 't Hof toe, alwaar zijn E. hoorde dat den Balier Soerapati in het Hof van den Soesoehoenan gevallen was, en aldaar een moord aanrechte, werdende die tijding aangebragt van het geringe volk, dat van Carta Soera quam vlugten. Den Radin Aria Sindoeradja nam daar op mede de vlugt na Carta Soera, en wat de andere Grooten belangt, weet men niet, waar ieder zich na toe begeven heeft. De Heer Commissaris trok daar op spoedig na Carta Soera, en zoo haast, als hij op de plaats quam, daar de Baliers woonen, Babaron genaamt, zoo zag hij dat de huizen van de Baliers verbrand waren, zonder te weten, wie die brand gestigt had, gelijk zijn E. aldaar ook niet een eenige Balier vond. De Heer Commissaris ging daar op nog sterker voort, om te zien, hoedanig het met de logie van de E. Maatschappij stond, die op Carta Soera was. Zoo als nu zijn E. bij de poort van de logie quam, zoo zag hij, dat het volk van Carta Soera, zoo wel de Grooten, als de kleene dienaars van staat, hier en daar verstroit de vlugt namen, zonder de Javanen van de Baliers te kunnen onderkennen. Zoo dra als de Heer Commissaris die verwerring en beweging op het plein van den Soesoehoenan zag, zoo gaf hij ordre, om alle de wapenen en 't geweer klaar en vaardig te laten maken. In middens quam Kijaij Depati Oerawan uit de naam van den Soesoehoenan; zeggende, dat de Baliers in het Hof van den Soesoehoenan gevallen waren, en aldaar een moord aanstelden, en daar nevens ook de huizen van den Soesoehoenan in brand staken.

XXVII. De E. Heer Commissaris sprak hier op: Het is wel, ik trek zoo terstond uit. En belasttede zijn E. daar op aan den Sulthan van Tsjeribon om binnen de logie te trekken, verblijvende aldaar toen in de logie den Kapitein Leman, den Geheimschrijver Kartje, en den Koopman Heinen, met nog omtrent 2 of 300 soldaten, en trok de E. Commissaris daar op na het plein van den Soesoehoenan, en zoo dra, als zijn E. daar quam, zoo vielen de Baliers daarop in, en stelden een moord aan, maar het volk van Carta Soera, die bij duizenden aldaar waren, peurden alle op de loop, zonder de Baliers van de Javanen te konnen onderscheiden. Voorts zoo is de gezette tijd, door den boven al verhevene God, van de Heer Commissaris verschenen, en (zijn E.) aldus weder tot zijn begin gekeert, (dat is, tot aarde, waar van zijn oorsprong was) leggende toen op het plein 34 Baliers gesneuveld, hebbende de andere de vlugt genomen na Gompang, zonder dat ik gehoord heb, dat zij van Gompang (een dorp digt bij 's keizers-Hof) toen verder gegaan zijn.

XXVIII. De Soesoehoenan liet daarop, de Gongen slaan, met een zekere slag, die

zij Baanjoe Bandjier noemen, het welk na de Javaanze wijze, een schijn heeft, als of zij blijde van harten waren, en vreugde bedreven. Ontrent een half uur daar na, liet Radin Aria Sindoe Radja in zijn huis mede de zelve slag op de Gongen slaan. Met het ondergaan van de zon, hield de Gongslag van den Soesoehoenan op, gelijk dat van den Radin Aria Sindoeradja daar op mede ophield. Twee dagen na het overlijden van de Heer Commissaris, quamen afgezondenen van den Soesoehoenan, genaamd Pangerang Tsjakra Ningrat, Soeranata, en Temanggong Soera Wikrama; bij ons in de logie.

XXIX. Den Pangerang Tsjakra Ningrat zeide, ik ben van zijn Majesteit den Soesoehoenan afgezonden, om te vragen, wie jegenwoordig in de plaats van den Commissaris Tak komt te volgen.

XXX. Den Kapitein Leeman antwoorde daar op: De Heer Opperlandvoogd heeft dier wegens geen ordre gegeven, nog last gelaten; maar voor jegenwoordig ben ik hoofd in deze logie.

XXXI. Den Pangerang Tsjakra Ningrat vraagde daar op: Hoe is uw naam.

XXXII. En antwoordde hij, Kapitein: Mijn naam is Kapitein Leeman.

XXXIII. Den Pangerang Tsjakra Ningrat zeide daar op jegens hem Kapitein: Ik brenge van zijn Majesteit den Soesoehoenan de groetenis aan den Kapitein Leeman toe.

XXXIV. Den Kapitein Leeman diende daar op in antwoord: Ik zegge daar voor dank.

XXXV. Den Pangerang Tsjakra Ningrat vervolgde voorts: Ik ben gezonden om aan u bekend te maken, dat den Soesoehoenan zeer bedroeft en verslagen is, ziende, dat den Commissaris op het plein gesneuveld is, beklagende den Commissaris uitermaten zeer, hebbende den Soesoehoenan niet gedagt, dat zulx geschieden zou. Voorst zoo heeft den Soesoehoenan mij ook afgeschikt, om kennisse te geven, hoe dat een cati zware realen van den Soesoehoenan door de brand, die de Baliers gesticht hebben, gesmolten, en ook vier paarden van zijn Majesteit door de zelve omgebragt waren, hebbende die Baliers ook een dienaar van Staat van den Soesoehoenan, genaamt Damang Laksamana, en een van zijne Majesteits bijwijven vermoord, en Soerapati zelfs het Rijdpaard van den Soesoehoenan weggevoert.

XXXVI. Den Kapitein Leeman paste hier op in antwoord: Wat legt mij daar aan gelegen, of wat heb ik daar mede te doen? al was het schoon, dat al het goed van den Soesoehoenan weggeroofd, verbrand, of dat zij alle den hals gebroken waren; want alles is een besteken, en eigen bedacht werk van den Soesoehoenan, en van zijne Rijx-Grooten.

XXXVII. Den Pangerang Tsjakra Ningrat diende hier op: Den Soesoehoenan is zoodanig in zijn hart niet gesteld; want den Soesoehoenan is jegens of met de E. Maatschappij als een zoon met zijn vader.

XXXVIII. Den Kapitein Leeman zeide daar op: Ik weet het zeer wel, den Soesoehoenan spreekt met zijn mont anders, en zijn hart is anders gezint wegens de E. Maatschappij, dog daar is niet aangelegen; de Heer Commissaris is gesneuveld, de E. Maatschappij kan dit daar na aan den Soesoehoenan betalen; wat meent den Soesoehoenan, dat de E. Maatschappij hier over stil blijven zal?

XXXIX. Den Pangerang Tsjakra Ningrat voegde hier op in antwoord? Wat kan ik jegenwoordig daar tegens zeggen. Of ik schoon wit zegge, gij zegt zwart; en als ik zwart zegge, zoo zegt gij wit. En is Pangerang Tsjakra Ningrat daar op weg gegaan. Op die tijd speelde een zekere Zwart, genaamt Klaas, voor Tolk.

XL. Ik zeide daar op aan Kapitein Leeman: Mijn Heer, en wilt toch zoodanig niet spreeken tot de Rijx-Heeren van den Soesoehoenan, wie weet, of hij dit niet weder verhalen zal aan den Soesoehoenan; en wie weet, of hij daar over geen andere ge-

dachten krijgen, of maken zal; want onze plaats alhier, en is geen kasteel, nog geen schans, of besloten bolwerk, of een Vesting, maar alleen een besloten pallisaden Pagger, zoodanig als de Javanen gewoon zijn te maken, en of men al schoon geweer en wapens heeft, zoo ons werk van palen daar benevens niet in staat van verdediging is, wie weet, of ons niet eenig ongemak en zwarigheid zoude kunnen overkomen.

XLI. Den Kapitein Leeman, zei hier op tegen mij: Zijt gij bang? Zoo gij bang en bevreest zijt, zoo keerd weder na Tsjeribon.

XLII. Ik heb daar op toen voorts stil gezwegen.

XLIII. Den Kapitein Leeman zeide daar op verder tot mij: Laat Soerapati, laat den Soesoehoenan, ja laat den Duivel zelfs hier komen, ik zal hen allen de nek breeken, en dat zoo lang, tot dat wij alle mede komen te sneuvelen.

XLIV. Ik zeide daar op: Dat is goed, bij aldien het zoodanig volgt. Vijftien dagen daar na quamen afgezondene van den Soesoehoenan aan den Kapitein Leeman afgeschikt, namelijk den Radin Aria Sindoeradja, en den Temanggong Aria Soera Wikrama.

XLV. En zeide den Radin Aria Sindoeradja: Ik ben afgezonden van zijn Majesteit den Soesoehoenan, om kundschap te geven, dat den Balier Soerapati in het dorp is, dat Baangar genaamt werd, zijnde het getal van de gene, die bij hem zijn, ontrent 150 koppen. Zijn Majesteit den Soesoehoenan is jegenwoordig van zins, den Pangerang Poegar, den Pangerang Aria Panoelar, en den Pangerang Aria Mataram derwaards heen te stieren; en verzoekt aldus zijn Majesteit den Soesoehoenan aan Kapitein Leeman, om ontrent 100 Hollanders, om zich bij die drie Pangerangs te voegen, ten einde, om den Soerapati gezamentlijk te gaan om den hals brengen.

XLVI. Den Kapitein Leeman sprak daarop: Laat hij op Baangar wezen, of laat hij daar niet wezen, ik weet daar niet van, bij aldien den Soesoehoenan den Pangerang Poegar wil zenden, om Soerapati te zoeken, hij mag zijn believen doen, doch wat belangt het verzoek van den Soesoehoenan, om 100 Hollanders, die kan ik niet geven, alzoo ik daartoe geen ordre van de Heer Gouverneur Generaal heb.

XLVIII. Den Raden Aria Sindoeradja gaf daar op tot antwoord: Het is goet, ik zal zijn Majesteit den Soesoehoenan dit bekend maken. En is den Radin Aria Sindoeradja daar op weg gegaan.

XLVIII. Den Radin Aria Sindoeradja is daar na weder gekomen, zeggende: Ik ben van zijn Majesteit den Soesoehoenan gezonden, om aan Kapitein Leeman bekent te maken, het zij dat gij de 100 Hollanders geeft, of niet en geeft, zoo zend hij echter Pangerang Poegar, en Pangerang Aria Panoelar af, om Soerapati te gaan opzoeken met 5,000 man, die zij bij zich hebben. En vervolgde daar op den Radin Aria Sindoeradja aan den Kapitein Leeman: Ingevalle nu Soerapati bij nacht komen, en aan zijn Majesteit den Soesoehoenan, of aan den Kapitein Leeman eenig quaad toe brengen mogt, zoo wil de schuld daar van niet aan den Soesoehoenan geven, of wijten.

XLIX. Den Kapitein Leeman paste hier op: 't Is goed, laat Soerapati nu maar komen, ik wenste het wel; laat hij bij nacht, of bij dag komen, ik zal hem afwachten. En is den Radin Aria Sindoeradja daar op weg gegaan.

L. En heeft daar op Kapitein Leeman binnen in de met palen bezettede logie, een agtkantige reduit van steen opgeworpen; en na dat de zelve voltrokken was, zoo heeft hij daar op vier stukken kanon geplant, met hare kogels en kruit daar nevens, met ontrent 2 of 300 (hand-) granaten, die met kruit gevuld en onder de reduit geplaatst wierden.

LI. En zijn daar op weder afgezondene van den Soesoehoenan afgeschikt geworden,

namelijk Radin Aria Sindoeradja, en Temanggong Soera Wikrama, bekend makende, dat de Soesoehoenan over een weinig tijds in de logie komen zou.

LII. Den Radin Aria Sindoeradja zeide ondertusschen tegen Kapitein Leeman: Den Soesoehoenan is van zins, om zich in de logie wat te komen verlustigen, zoo dit den Kapitein aangenaam is.

LIII. Den Kapitein Leeman antwoordde hier op: Het is goet. En is den Soesoehoenan ook ontrent een half uur daar na in de logie verschenen.

LIV. Den Soesoehoenan vraagde aan den Kapitein: Is de reduit die gij maakt, al voltrokken, of niet?

LV. Den Kapitein antwoorde daar op: De zelve is voltoit, Soesoehoenan.

LVI, Den Soesoehoenan, ondertusschen ontrent de logie gekomen zijnde, zeide daar op tegen Kapitein Leeman: Mag ik de reduit eens zien?

LVII. Den Kapitein Leeman diende hier op in antwoord: Den Soesoehoenan mag die wel zien. En bragt den Kapitein Leeman daar op den Soesoehoenan boven op de reduit, te zamen met Radin Aria, en Radin Narang Kasoema, den Radin Soeranata tot Damak; en den Pangerang Tsjakra Ningrat, die met den Soesoehoenan quamen.

LVIII. Als nu den Soesoehoenan deze Reduit bezag, en alles bevond in behoorlijk postuur van artillery en toebereiding van wapenen te zijn, zoo was hij als met schrik bevangen, of versteld en verbaast.

LIX. En zeide den Soesoehoenan aan Kapitein Leeman: Deze reduit is sterk.

LX. Den Kapitein Leeman gaf daar op tot antwoord: Ja Soesoehoenan, dit eene stuk kanon kan tien duizend Baliers om hals brengen, of wel andere buiten de Baliers, die de E. Maatschappij quaat willen doen.

LXI. Wanneer den Soesoehoenan deze woorden van Kapitein Leeman hoorde, zoo zweeg hij daar op stil, en smeel-lachten in zich zelve, hij keerde achter om na Radin Aria Sindoe Radja.

LXII. En sprak den Soesoehoenan in een taal van Javanen, die van weinige verstaan werd, alzoo de zelve alleenlijk een taal van 't Hof is.

LXIII. Zeggende tegen Aria Sindoeradja: Deze man neemt, of geeft dingen voor, om uit te voeren, als of hij een heel gebergte inslikken, of een blixem-slag aanvatten wilde, en zijn makkers stinken nog niet, of zijn nog niet eens verrot, het is nog geen maand geleden, dat wij gezien hebben, hoedanig die handen kunnen slaan, of vegten.

LXIV. Den Radin Aria Sindoeradja antwoordde daar op den Soesoehoenan: Dit is hun gewoonte zoo, mijn Heer? Bij aldien deze haanen geen andere haanen (bij zich) krijgen, zoo zijn zij niet met al waardig.

LXV. Den Soesoehoenan zeide daar op tegen Radin Aria Sindoeradja: Ja, het is zoo, als gij zegt.

LXVI. En antwoordde daar op weder den Radin Soeranata tot Damak: Het is zoo, mijn Heer? want waar dat deze haanen ook komen te vegten, zoo hebben zij altoos andere haanen bij zich.

LXVII. Den Soesoehoenan zweeg daar op stil, en smeel-lachte in zijn zelve eens, als iemand, die zich spotagtig aanstelt.

LXVIII. Den Kapitein Leeman vraagde daar op aan den Soesoehoenan: Wat zeggen Sindoeradja, en Soeranata?

LXIX. Den Soesoehoenan gaf daar op tot antwoord: Niets, als dat zij tegen mij zeggen, dat uwe Vesting sterk, en dat de zelve moejelijk en bezwaarlijk van iemant te bemagtigen en in te nemen is.

LXX. Den Kapitein Leeman zeide daar op: Het is zoo, Soesoehoenan, wat voor

een vijand het ook mag wezen, al was het nu jegenwoordig, zoo ben ik daar voor niet bevreest, dat eene stuk van mij, leit regt na het huis van den Soesoehoenan gewend.

LXXI. Den Soesoehoenan lachte (daar over) te zamen met den Radin Narang Kasoema, den Radin Aria Sindoeradja, den Radin Soeranata, en Pangerang Tsjakra Ningrat, keerende den Soesoehoenan daar op weder na 't Hof.

LXXI. Ik maakte toen aan Kapitein Leeman bekent, het geen den Soesoehoenan aan Radin Aria Sindoeradja, den Radin Narang Casoema, en aan den Radin Soeranata tot Damak gesproken had, wanneer hij op de Vesting was.

LXXIII. Den Kapitein Leeman zeide daarop tot mij: Waarom en hebt gij mij dat niet willen zeggen, toen de Soesoehoenan daar tegenwoordig was.

LXXIV. Ik diende daar op aan Kapitein Leeman: Het betaamde, en paste niet, dat ik zulx in de tegenwoordigheit van den Soesoehoenan zoude zeggen, vermits den Soesoehoenan misschien hier over beschaamt, en dit tot zijn schande zoude opgenomen geweest zijn: ik was toen ook geen Tolk, maar een zekere zwart, die Klaas genaamt werd, was op die tijd Tolk.

LXXV. Den Kapitein Leeman zweeg hierop voorts stil.

LXXVI. Zeven dagen daar na quam een zekere Koopman van Japara op Cartasoera, om het lijk van de Heer Commissaris af te halen, en na Japara te voeren.

LXXVII. Twee dagen daarna wierd het lijk van de Heer Commissaris van Cartasoera na Japara afgevoert, brengende den Koopman Heinen het zelve na Japara af. Twee dagen hier na zond Kapitein Leeman den Luitenant Egel aan den Soesoehoenan, om na de groetenis, aan den Soesoehoenan bekent te maken, als dat de Heer Gouverneur belast had, dat alle de Hollanders, die op Cartasoera waren, na Samarang te keeren hadden.

LXXVIII. Dog wat den Soesoehoenan hier op aan den Luitenant Egel tot antwoord gegeven heeft, en weet ik niet, vermits den Luitenant Egel zijn bericht daar van aan den Kapitein Leeman in de Hollantsche taal dede, die ik niet en verstond; maar tegens den avond te zes uuren quamen afgezondene van den Soesoehoenan in de logie, namentlijk den Pangerang Tsjakra Ningrat, den Radin Aria Sindoeradja, den Radin Narang Casoema, den Radin Soeranata tot Damak, Kijaij Depati Oerawan, den Temanggong Soemawarata, den Temanggong Soera Wikrama, den Temanggong Mangoenoenan, en den Ingabei Djawa Raga.

LXXIX. Den Pangerang Tsjakra Ningrat zeide tot Kapitein Leeman: Ik ben van zijn Majesteit den Soesoehoenan, en van alle de grooten aan Kapitein Leeman gezonden.

LXXX. Den Kapitein Leeman antwoorde daar op: 't Is goed: dog tot wat einde zijt gij van den Soesoehoenan aan mij gezonden.

LXXXI. Den Pangerang Tsjakra Ningrat sprak daar op: Ik ben van zijn Majesteit den Soesoehoenan gezonden, dat in gevalle het zoodanig van den Kapitein Leeman voor raadzaam geoordeelt werd, en het aldus kan ingeschikt werden, gij tog zoo ten eersten niet uit Cartasoera wilt vertrekken; want wij weet, of de Baliers, hoorende, dat de Hollanders niet meer op Cartasoera zijn, niet weder afkomen, en aan den Soesoehoenan een verwoesting en andere onlusten en leed toebrengen. Daar en boven heeft den Soesoehoenan geene medemakkers, waar op hij vertrouwen kan, als alleen de E. Maatschappij, en om deze reden is het, dat wij alle aan u afgezonden zijn.

LXXXII. Den Kapitein Leeman diende daar op: Ik kan nog vermag op Cartasoera niet te blijven, alzoo 'er ordre en last van de Heer Generaal gekomen is, waar bij ons uitdrukkelijk aanbevolen werd, van Cartasoera te vertrekken. Voorts waarom zegt

den Soesoehoenan, dat hij geene medemakkers heeft, die hij vertrouwen mag? Hij ontbiede maar de Baliers om weder te keeren; en die zullen dan de medemakkers van den Soesoehoenan wezen. Verders, alle gij Grooten, die hier zijt, gij zijt zoet met de mont, maar valsch van hart. Wagt nog wat, gij alle zult het daar na wel zien.

LXXXIII. Den Pangerang Tsjakra Ningrat, en alle de Grooten, antwoorden daar op: Wat quaat heeft de Soesoehoenan aan de E. Maatschappij gedaan? en wat teken en blijk is 'er, dat den Soesoehoenan met de Baliers in een verstaan zoude wezen, of met haar te zamen heulen.

LXXXIV. Den Kapitein Leeman gaf daar op tot antwoord: 't Is genoeg, daar zijn tekens en blijken genoeg, dat den Soesoehoenan tegens de E. Maatschappij ten quade geneigt is, of haar quaad toebrengt.

LXXXV. Den Pangerang Tsjakra Ningrat, en alle de Grooten, zwegen daar op stil.

LXXXVI. Verder zoo sprak den Radin Soeranata tot Damak weder, vragende aan Kapitein Leeman: Gaat den Sulthan van Tsjeribon mede met ulieden weg, of niet?

LXXXVII. Den Kapitein Leeman antwoordde daar op van ja; want alle de gene die met de Heer Commissaris mede getrokken zijn, keeren nu alle met mij weder te rug.

LXXXVIII. Den Radin Aria Sindoeradja zeide daar op tot Kapitein Leeman: Den Radin Poelang Djiwa tot Sammanap, behoort op Cartasoera te blijven, om den Soesoehoenan te bewaren; want voor tegenwoordig weet ik nog niet, wat den Balier, dezen duivel, van wille en voornemen is te doen.

LXXXIX. Den Kapitein antwoorde daar op: Ik kan hem op Cartasoera niet laten blijven, alzoo hij van de zeekant gekomen is, en weder na de zeekant vertrekken moet.

XC. Den Radin Aria Sindoeradja zweeg daar op voorts stil.

XCI. Den Radin Soeranata tot Damak zeide tot Kapitein Leeman: Den Sulthan van Tsjeribon, zoo het den Kapitein eenigzins goed vinden kan, laat die op Cartasoera blijven, vermits den Soesoehoenan zeer begeerig na hem is, en groot verlangen heeft, om hem omtrent 5 of 6 dagen te mogen ontmoeten, en zal den Soesoehoenan hem daar na weder na Tsjeribon laten geleiden.

XCII. Den Kapitein Leeman gaf daar op tot antwoord: Niet alleen dat den Sulthan van Tjseribon, zoo als gij zegt, zelve op Cartasoera niet verblijven zal, maar zelfs zal 'er niet een enkele slaaf van hem aldaar mogen gelaten werden.

XCIII. Alle de Grooten, die van den Soesoehoenan afgezonden waren, zwegen verder stil, en gingen daar op alle weg.

XCIV. 's Avonds omtrent tien uuren, quamen Pangerang Tsjakra de Ningrat, en den Radin Soeranata tot Damak bij den Sulthan van Tsjeribon; dog wat hun aanbrengen en toeleg, of tot wat einde het zelve geweest is, weet ik niet, alzoo ik van den Sulthan gelast wiert buiten te gaan. Wanneer het nu dicht bij twaalven in de middernagt was, zoo riep Kapitein Leeman mij, om mij bij den Sulthan te zenden; dog ik zeide tegens Kapitein Leeman, ik derve het nu niet bestaan, om binnen bij den Sulthan te gaan, vermits Pangerang Tsjakra de Ningrat, en den Radin Soeranata (tegenwoordig) aldaar zijn.

XCV. Den Kapitein sprak daarop: Gij zijt gek, gaat gij maar met mijn gelastigde, den Luitenant Egel, gij zult maar alleen Tolk wezen.

XCVI. Ik ben aldus te zamen met den Luitenant Egel gegaan, wanneer den Pangerang Tsjakra Ningrat, en den Radin Soeranata bij den Sulthan nog vonden zitten.

XCVII. Den Luitenant zeide tegens den Sulthan: den Kapitein laat alle de Staatsperzoonen van Tsjeribon waarschouwen, dat wij morgen vroeg alle met den anderen te rug ons op reis te begeven hebben.

XCVIII. Den Sulthan zeide: 't Is goed, het is mij lief, dat wij zoo dra zullen vertrekken.

XCIX. Den Radin Soeranata sprak daar op tot mij: Ik ben blijde, dat gij hier gekomen zijt, om getuigenisse wegens (het bedrijf) van den Sulthan te geven.

C. Ik antwoorde daar op in de tegenwoordigheit van den Sulthan, en van den Luitenant Egel, zeggende tegen Radin Soeranata: Ik ben niet gekomen, om te beluisteren, en ook niet om getuigenisse te geven; wat heb ik te doen, met het geen dat Prinsen verhandelen, of wat leid mij aan haar zaken gelegen.

CI. Den Sulthan pastede daar op in antwoort aan mij, oom Soeranata, en den ouden broeder Tsjakra Ningrat hebben hier geen zaken te verhandelen gehad, of verhandelt.

CII. Ik zeide daar op tot den Sulthan: Mijn Heer, de reden, waarom ik van Kapitein Leeman ben gezonden geweest, is geen andere, als alleen om Tolk te wezen van den Luitenant Egel bij mijn Heer. En zweeg den Sulthan daar op stil, gaande den Luitenant Egel daar op weg, en ik met een.

CIII. 's Morgens, als Kapitein Leeman zich op reis wilde begeven, en uit Cartasoera trekken, zoo quam den Soesoehoenan in de logie, zonder dat ik gehoord heb, wat den Soesoehoenan tegens Kapitein Leeman al gesproken heeft gehad.

CIV. Want zoo als wij uit Cartasoera trokken, zoo trok den Sulthan van Tsjeribon voor aan, volgende daar aan Kapitein Seeman en alle de Hollanders, en daar agter Poelang Djiwa tot Sammanap.

CV. Wanneer wij nu tot de Koebon-Dalam gevorderd waren, zoo quam aldaar Radin Aria Sindoeradja en Pangerang Tsjakra Ningrat, zeggende den eerst-genoemde tegens Kapitein Leeman: Ik ben van den Soesoehoenan gezonden, om u bekent te maken, als dat den Soesoehoenan den Radin Soeranata, den Temanggong Soera Wikrama, Ingabei Djiwaraga, en Rangga Lalana belast heeft, om u na Samarang te geleiden.

CVI. Den Kapitein Leeman antwoordde: Het is (zeer) goed; ik zegge daar voor dank.

CVII. En zijn daar op den Radin Aria Sindoeradja, en Pangerang Tsjakra Ningrat weder na Cartasoera gekeert.

CVIII. En vervolgde Kapitein Leeman den Sulthan, en den Radin Poelang Djiwa, daar op weder hare togt.

CIX. En quam den Radin Wira Taroena, de zwager van den Soesoehoenan, bij den Sulthan van Tsjeribon; doch tot wat einde, en met wat toeleg, is mij onbewust, en geraakten tot het dorp, dat zij Amboe noemen, alwaar die nagt bleven rusten.

CX. En verhaalde den Sulthan aan zijne lieden van staat, namelijk den Temanggong Poerba Nagara, en den Temanggong Djaja Manggala, zeggende hij Sulthan: Den Radin Wira Taroena heeft mij flus op den weg ontmoet, en alle de landen van het Wester Priaanggang geschonken, of toegevoegt.

CXI. Den Temanggong Poerba Nagara, een staats-man des Sulthans van Tsjeribon, en den Temanggong Djaja Menggala, mede een dienaar van staat des zelfden Sulthans, zeide daar op tot den Sulthan: Wat bescheid gaf mijn Heer aan den Radin Wira Toerana hier op: den Sulthan zeide: Ja het is goed; zoo de E. Maatschappij mij de zelve geeft, want alle de Priaangan landen zijn de landen van de E. Maatschappij.

CXII. Den Temanggong Poerba Nagara, en den Temanggong Djaja Manggala zwegen daar op stil, gelijk den Sulthan ook dede.

CXIII. 's Morgens daar aan trokken zij voort, en bleven dien nagt op Tingkir. 's Daags daar aan vervolgde zij hare reize weder, en namen hun nagt-rust in Ongaran. 's Morgens daar aan begeven zij zich van Ongaran weder op reis, en quamen 's namiddags ten 5 uuren op Samarang.

CXIV. Toen verbeiden aldaar op Samarang tien dagen, tot dat de winst stil wierd, wanneer den Kapitein Leeman na Japara, en de Sulthan na Tsjeribon voer, alwaar, na drie dagen op zee te wezen, aanquam.

CXV. Ten tijde, als den Sulthan na Cartasoera nog niet opgetrokken was, maar zich nog op Samarang onthield, zoo is den Radin Soeranata tot Damak een of twee dagen bij den Sulthan gekomen, zonder dat ik weet, tot wat einde het zelve geweest is. Op Cartasoera is hij ook 2 of 3 dagen bij den Sulthan verschenen, bevindende zich toen daar bij den Sulthan tegenwoordig alleen drie van zijne Staatslieden, namelijk den Temanggong Poerba Nagara, den Temanggong Djaja Manggala, en den Temanggong Nata Nagara, zonder dat ik verder iets daar van wete.

CXVI. Wanneer ik op Cartasoera was, zoo heeft Kapitein Leeman een Brief der E. Maatschappij aan de Heer Opperlandvoogd afgezonden, waar in een brief van den Soesoehoenan, en ook een van den Sulthan van Tsjeribon, in dien van de E. Maatschappij gesloten, was; en heeft Kapitein Leeman de zelve afgeschikt in handen van een afgezondene des Soesoehoenans, die na Batavia ging, genaamt Nala Djaja. Twee dagen na dat hij die brief ontfangen had, wanneer den Kapitein Leeman meende, dat de zelve brief al op Samarang zoude aangekomen wezen, vermits den Radin Aria Sindoeradja tegen Kapitein Leeman gezegt had, dat hij al weg was, gelijk den Kapitein Leeman daar op ook diende, dat het (zeer) goed was.

CXVII. Zoo ben ik, om mij wat te verlugten, in het huis van den Pangerang Tsjakra Ningrat geraakt, alwaar ik toen een groote brief zag, met 't zegel der E. Maatschappij boven op, vragende ik daar op aan den Pangerang Tsjakra Ningrat: Wat is dat? Die mij daar op tot antwoord gaf: Dit is de brief van Kapitein Leeman.

CXVIII. Ik eischte de brief van de Pangerang Tsjakra Ningrat; dog hij wilde mij die niet geven, en ben aldus weder weg gegaan, verhalende dit toen aan Kapitein Leeman.

CXIX. Den Kapitein Leeman was ontsteld, als hij dit van mij hoorde. Den Kapitein liet daar op die brief van den Pangerang Tsjakra Ningrat vorderen, die de zelve de eerste reis niet wilde laten volgen; maar de tweede liet de zelve aan Kapitein Leeman volgen, die mij daar op bij den Sulthan zond, verzoekende een goed man van aanzien, om die brief op Samarang aan het Opperhoofd Boeschot toe te brengen. Den Sulthan beschikte daar op twee mannen van staat, genaamd Soeta Widjastra, en Wira Darpa, de welke die brief op Samarang in handen van het Opperhoofd Boeschot hebben besteld.

CXX. Ten einde, als Kapitein Leeman op Cartasoera was, zoo heeft den Soesoehoenan zich, tot zeven malen toe, in de logie komen verlugten, en den Pangerang Depatie een zoon van den Soesoehoenan, is tot vier maal in de logie gekomen, met dit voornemen, om den Sulthan van Tsjeribon te komen vinden.

CXXI. Den Kapitein Leeman gaf daar op tot antwoord: hij mag, of kan bij den Pangerang Depati niet komen, aangezien hij Sulthan van Tsjeribon, uwen vader, den Soesoehoenan, nog niet gezien heeft; waar op den Pangerang Depati voorts stil zweeg.

Uit dit geschrift is middagklaar te zien, dat de Soesoehoenan en al zijne Mantri's in hunne herten verheugd waren, dat ons volk zoo droevig vermoord was, voor al, zoo men het eene schrift met het andere vergelijkt, zijnde dit niet anders, dan een bittere wrok en een opzettelijke wraak geweest aan dien Heer Gezant, over 't ligten van die groote steen uit de Rijks-kroon, waaraan hij altijd geen ander, dan zijn E. geoordeeld heeft schuldig te zijn.

En om zijne verradersche streeken en vuilen aanleg tegen ons, nog klaarder voor 't oog der wereld open te leggen, zullen wij aanstonds twee brieven, door den Soesoehoenan aan den Keizer van Maningcabo op dien grond geschreven, hierop laten volgen.

Zevende Hoofdstuk.

Brief van Hun Edelheden aan de heer Thim, enz. Brief des Soesoehoenans aan den keizer van Maningcabo. Tagalsche overzetting van nog een brief des Soesoehoenans aan dien keizer. Batavische overzetting. Nader bewijs van des Soesoehoenans kwaad voornemen tegen ons. Wat Hun Edelheden verder deden en wat Soerapati daarna gedaan heeft. 's Keizers schulden en zijn verdere handel met ons.

Dit alles nu op Java en aan het hof, door des Soesoehoenon bestel geschied zijnde, kwam die bedroefde tijding ook eindelijk op Batavia, bij schrijven van ons volk, dat nog boven aan 't Hof was, van den 10den en van die van Japara van den 14den Februarij, waarop Hun Edelheden dezen navolgenden brief aan de heer Thim, mitsgaders aan den heer de Hertog en den raad tot Japara zonden.

JAPARA.

Aan den Heer gedesigneerd Ternaats Landvoogd Joan Henrik Thim, en aan den E. Joannes de Hartog, Opperkoopman en Opperhooft; nevens den Raadt.

Erntfeste, wijze, voorzienige,
zeer discrete.

« Wij zijn verwonderd, dat wij na uwe schrijvens van den 11 en 14 Februarij, op 18 en 20, en per Egmond den 23 hier aangebragt, tot nog geen nader advijzen van u bekomen, wegens den verwarden toestand van het Matarams Hof, en bijzonder hoedanig het met ons volk, die na de droevige moord van den Heer Gezant François Tak zaligr. met zijn gezelschap nog tot een getal van 248 blanke koppen hun tot Carta Soera bevonden, zedert zal afgelopen, en wat hun verder zal wedervaren zijn, daar wij niet zonder redenen voor jegenwoordig wederomme wat meer bekommeringe ontrent vermeenen te stellen, als wel doen wij boven gemelde uwe letteren ook die van den Soesoehoenan ontfingen, welke brief-dragers, te weten, eerst Nalladjaja op den 22 dito, en de andere twee zedert op primo dezer verschenen zijn, en vrij wat

verbaest schijnen, en al weder hun verzending verzogt hebben, 't gunt wij voor als nog uitstellen, tot nader bekomen kennisse van u E. wegens den verdere toedragt van zaken, hebbende zich gemelde Naladjaja vrij verzet gevonden, wanneer hem onzen eersten Macassaarzen brief-drager overtuigde, hem zelfs bij, of ontrent den Soesoehoenan, en voorgevallene moort gezien te hebben, en dat zijn berigten deswegen in veele met de waarheid niet over een en quamen. Boven dien is op den 26 Februarij den borger Adriaan Havelaar, die wij op zijn verzoek weder als Sergeant in dienst hebben aangenomen, toegebragt, een briefje van den Tagalzen Resident Lambert Pitavin, dato 24 dito, 't welk, hoewel wij gissen, uwe al voor ontfang dezes zal ter kennisse gekomen zijn, egter in copia hier bij legt, nevens ook de overzetting van de daar nevens gezonde onderschepte Maleitze brieven, die door den Soesoehoenan, en zijnen Rijxbestierder, Amirang Cassoema, aan den stroopenden genaamden koning van Manicabo, die met een deel geboefte, en roovers, zich op Billiton onthoud, zouden zijn geschreven, en al bijzonder zijn ontdekt, welke afgezonden en mede opgestierden Javaan wij voor eerst hier in 't kasteel hebben vast gezet, hoewel hij rond uit betuigt, dezelve verraderlijke brieven met eigen handen van Amirang Cassoema tot Carta Soera te hebben ontfangen, en dat 1 of 2 dagen voor de verschijninge of moord van den Heer Gezant Tak aldaar, alzoo hij zegt den zelven in den weg ontrent Tinker te hebben ontmoet; dog van den inhoud dier brieven niet te hebben geweten, 't gunt zig buiten twijffel nog wel nader ten eenen, of ten anderen tijd zal ontdekken, en een bewijs zoude wezen, dat de schelmze moort aan de onzen voorbedagtelijk gebrouwen, en gepleegt moet zijn, inwijlen dugten wij, dat deze agterhalinge dier schelmze brieven (zoo ze waar, en dan gelijk het misschien is, ook al over meer wegen afgeschikt zijn) nu al lange aan des Soesoehoenans Hof zal bekent, en hare quade ontdekkinge van te meer beweging wezen, en ons wel de voornaamste bijzondre verlegentheid geven, de spoedige afkomste van al ons overig dierbaar volk van Carta Soera, waar toe voor eerst, en voor al onze intentie legt, om 't zelve door alle bedenkelijke middelen te betragten, gelijk wij, indien het voor ontfang dezes nog niet mogte geschied zijn, uwe gezamentlijk aanbeveelen, hare beradingen daar over ernstig te laten gaan, het zij gij dat bij veinzingen der Javanen, dog of wel ook op de beleefdste, en minnelijkste manier, en met kennisse van den Soesoehoenan komt te doen, of anderzints, dat men hun, indien zij 'er kans toe zien, maar magt geven zal, zoo haast mogelijk, 't zij dan met, of zonder zijn Hoogheits toestaan, of kennisse, zelve af te trekken, zoo ze het maar eeniger maten derven onderwinden, te meer, wanneer den Sulthan Anom van Tsjeribon, en van Sammanap als Samarang, gelijk het nog scheen, zich bij en onder de onze hun houden, dat alle de zelve ook in deze gesteltenis van zaken ook wel nader uit onzen name mag aangezegt, en aangeschreven werden, en dat zij alle met de onze afkomen, na de stranden, en wanneer de Tsjeribonze Prins wel ten eersten weder na huis zal mogen gaan, alzoo de tijd nu niet gesteld is, om ons voorig goed voornemen tusschen Tsjeribon, en den Soesoehoenan zoodanig te konnen ten einde brengen, zonder dat wij ook vertrouwen, dat immer die van Sammanap hun met de Mataramze quaataardige Grooten zullen inlaten; want het schelmstuk is te groot, daar van de gedagten bij ons leggen, dat bijzonder Amirang Cassoema, en ook Pangerang Sacra Ningrat met zijn valsche gemaakte bohay, gansch niet vrij zijn, want zij beide, nevens andere meer; al van eenige jaren in 't bijzonder, voor booze, en ons quaatwillige geesten, bij den lossen en laffen Soesoehoenan te boek gestaan hebben. Dan zoo ons volk tot nog niet afgekomen waren, zullen uwe hun ten spoedigste nader onze meining aanschrijven, en met raad en daad daar in ten besten helpen, en konnen u E. nog zij, tegen onze hoope op de een of de ander wijze 'er dan voor eerst geen gat in zien, dan moet het wagten tot de komste van de E. Commandeur Jan Albert Sloot, die binnen 3 of 4 dagen

staat te volgen, met onze nader ordre, dewelke in alle manieren tot het afkrijgen van ons volk van Carta Soera, zal blijven, hoedanig zich het werk ook weder ten goede, of van goede beloften mogten vertoonen, omdat wij op zoo losse, en redenlooze Javaanze regeeringe voor eerst geen zekeren staat meer zouden derven maken, en van der Balize schelmen vlugt, en werwaarts heen, nog geen genoegzame blijken bespeuren, zoo wel als de schandige, en laffe verklaringe des Soesoehoenans, zoo in zijn brief aan U E. als aan ons, dat hij zijn Javanen tot geen vechten konde krijgen.

« En dewijle wij dit droevige toeval, en die moord, 't geen hier en alomme onder de omleggende Vorsten, en volken, zal rugtbaar werden, ook ten eersten aan den Sulthan van Bantam hebbende medegedeeld, zelfs met 't lezen van de oorspronkelijke brief des Soesoehoenans, zoo hebben wij niet ondienstig geagt met onze nu afgaande brieven aan Radja Palacca, en Radja Goa op Macasser, ook breede kennisse, na vereisch, daar van te geven, en met eenen bij een geheime brief 't verder nodige van onze meining deswegen aan den E. voorzitter, Willem Hartzink te belasten, en te beveelen, mits welken wij U E. bij dezen gelasten het Jagtje Cadiri daar na toe niet op te houden, om dat het nog verder op Timor wezen moet, maar ten eersten na Macasser voort te zenden, en daar bezijden ook nader in 't geheim gemelden E. Voorzitter Hartzink aan te schrijven, en te waarschouwen alle de nadere bescheiden, die U E. na de meeste waarheid van 't Matarams Hofs gedoente en haren aan- en toeleg tot die tijd toe zullen zijn te vooren gekomen, en hoe verre den Soesoehoenan, of welke Grooten daar mede meest ingelaten zijn, en wat U E. van 't verder gevolg van dien, en ook de schelmze Baliers gissen, en van de naaste zekerheit oordeelen, op dat zich den E. Hartzink tot Macasser daar van ten dienste der E. Maatschappij, bijzonder omtrent Radja Boni, en de verdere Koningen, en Grooten aldaar na onze last ten beste, en voorzigtigste moge bedienen, en 'er na rigten.

« Het schip Macassar gaat nu voor af met...... blanke en...... Mardijkers, soldaten, die voor eerst, 't zij aan boord verblijven, of op Japara aan land komen zullen, na U E. dat nodig en dienstig agten, tot de verschijninge van den E. Bevelhebber Sloot, den welken met nog een deel volk staat te volgen, bezijden ook eenige schepen, om ten spoedigsten het gereede hout, en andere noodzakelijkheden, die langs de kust in voorraad zijn, in te nemen, en ons toe te brengen, de welke al vervolgens, als ze maar gereed zijn, staan af te zeilen; in middens is onze ordre, dat den Heer Gouverneur Thim, en ook al de scheepen, die voor de Ooster-Landvoogdijen nog op Japara zijn, nevens ook het Jagt Boswyk, dat nu mede nog voor Banda afgaat, te zamen tot de komste van den E. Sloot daar nog zullen blijven vertoeven, of bij overhoopte vertoeving van indispositie van zijn E. onze als dan nader te geven last inwagten, konnende inwijlen de weduwe van den E. Jeremias van Vliet, die nu na Macasser vertrekt, op de Fluit Voorschooten overgaan, nevens ook den Eerw. Predikant Do. François Valentyn, en den Koopman Lofzang, om te zamen na Amboina voort te raken, en zal de voorzeide weduwe in 't een en 't ander de hand geboden werden; en dewijle in deze wel eenige quade toeleg tegens de E. Maatschappij hier om her zoude konnen schijnen te zijn, of werden gebrouwen, zoo moeten U E. naaukeurig alles omtrent het Mataramze Hof nader tragten te ontdekken, en ons vaardig kennisse vervolgens 'er van geven, zonder dat wij verder jegenwoordig zullen gaan, als de recommandatie van alle vereischte voorzigtigheit, en konnen daar om het veranderen van 't Commissariale besluit van de Heer Tak zaligr. in 't opontbieden van den Kapitein Jan Struis van Soerabaja, en 't niet verkoopen van den ouden Rijst goedkeuren, zijnde tot verzekering van

de onzen, in dien Soerabaja'sen Oost-hoek de Fluit Naardermeer ook meest gereed, om in 't voorbijgaan over Japara met eenige soldaten, en U E. nader schrijven expres derwaarts te vertrekken, waar mede wij dezen zullen besluiten, en verblijven

Onderstond,

U E. goede Vrienden,

Was getekent:

Joan's Camphuis, Antoni Hurdt, W. van Outhoorn,
R. V. Goens, Mart. Pit, Cornel van Quaelberg,
Joan van Hoorn, Saint Martin, en Thomas Slicher.

In margine

BATAVIA in 't Kasteel den 6 Maart A°. 1686.

Wanneer men nu hier op twee brieven van den Soesoehoenan, aan den keizer van Maningcabo op dezen dag geschreven, zooals die hier volgen, aandagtig leest, zal men ten volle overtuigd zijn, dat deze vorst en zijn eerste staatsdienaar geenszins iets goeds met ons op dezen tijd in den zin gehad hebben.

De Batavische overzetting van des Soesoehoenans brief, aan den Keizer van Maningcabo, was aldus.

In de name Gods des barmhertigen ontfermers.

«Deze brief van onderdanige groetenis doet uw zoons zoons, den Soesoehoenan Ratoe Amangkoerat Sinapati Ingalaga van het land Meza Java brengen, voor 't (aangezicht) van mijn grootvader Padoeka, den grooten Sulthan van Pagar Roejong, welke bezit het lant van Maningcabo, welke begenadigt is van onzen Heere, dien weldadigen Koning, welke gezegend is door de voorspraak van onzen Propheet Mohhammed, den gezant Gods. God geve hem zijne genade en zegen, welke gezegend is door de voorspraak van alle afgezondene Propheten. God geve hem zijn genade en zegen; welke met een lang leven in deze wereld is begunstigt van onzen Heere. Dien goedgunstigen Koning, welke in deze wereld welstand heeft verkregen met alle zijn leden en hoogheid van zijne Eerwaardigheid, is bekent geworden te zijn de grootvader van zijn zoons zoon. Dat hij verhoogd werde tot de hoogheid dezer wereld. Dat geve hem God in eeuwigheid.

«Verder gelieft te weten, dat den Padoeka, uw zoons zoon zend Langlang Pasir voor de voeten uwer Majesteit, om aan de zelve ootmoediglijk aan te bieden de brief van mijn eerbiedigheid. Mijn hoogheid is Koning van Meza Java. Tegenwoordig zoo verzoek ik dan, uw zoon zoons zijnde, de gunstige hulpe van grootvader Padoeka: want te dezer tijd werd mijn land groote quelling, schade, verdriet, en geweld aangedaan door de Hollandsche Christenen, daarom verzoek ik, dat grootvader Padoeka mij geliefd te helpen, om dat ik te zwak ben, om het land van Java te bestieren, als alleen met

de hulpe van grootvader, op den welke ik dag en nagt hope van den beginne tot den einde toe. Mijn welvaren bestaat in de hulpe van grootvader Padoeka. Het einde.»

Onderstond,

Gecollationeerd, accordeerd, Batavia in 't Kasteel den 6 Maart A^{o}. 1686.

Was geteekend,

ABRAHAM VAN RIEBEEK, Secretaris.

Overzetting van een brief door den Soesoehoenan Amangkoerat Sinapati Ingalaga aan den Sulthan van Maningcabo geschreven, thans zijnde op Biliton, volgens 't zeggen van den Gezant Ney Dieuwa, alias, Lang Lang Pasir, nu genaamd.

«Na alle zegenwenschen aan mijn Heer den Sulthan van Maningcabo, zoo doe ik, Soesoehoenan Amangkoerat Sinapati Ingalaga, die weet, hoe dat Java nu in een bedroefden staat is geraakt, en dat ons 't water aan de lippen staat, en dewijl wel verzekerd ben, dat 'er geen magtiger Sulthan te vinden is. Die in een stad woond, omcingelt met ijzere muuren; dierhalven mijn toevlugt tot mijn Heer den Sulthan neme, en buige mij eerbiedig voor den grooten Sulthan van Maningcabo, want wij te zamen een Mohhammedaans geloof hebben.

«Hier nevens wensch ik den Sulthan alle zegening en rijkdommen op deze wereld, daar den Sulthan geen groote begeerte in heeft: want hij is als heilig; dierhalven ik, benevens mijn zoon, Pangerang Depati, en Radin Amirang Casoema, ons verootmoedigen voor den grooten Sulthan van Maningcabo, hem biddende om vergiffenis: want mijn land staat anders gansch verwoest te werden door de Christenen, daarom andermaal den grooten Sulthans hulpe verzoeke; want ik hebbe als geen gebied meer over mijn volk. Help mij nu dog, en laat mij niet verlegen, hoog-geagte Sulthan.

«Den brenger dezes, is Lang Lang Pasir, die uit mijn naam zich voor de voetbank uwer voeten nederbuigen, en de aarde kussen zal.»

Onderstond,

Gecollationeerd, accordeerd, Batavia den 6 Maart A^{o}. 1686.

Was geteekend,

ABRAHAM VAN RIEBEEK, Secretaris.

Wegens deze en de volgende brieven nu schreef het Tagals Opperhoofd, Lambert Abraham Pitavin, nevens Pieter Sabel, den 24sten Februarij 1686 aan Hun Edelheden, dat hij toen, zeven dagen geleden, door zijnen getrouwen Loera Natta Diwangsa vernomen had, dat, zoo er eenige brieven (gelijk het gerucht was) gekomen waren, die dan over land door Ney Dieuwa van Cartasoera moesten gebragt zijn, gelijk hij dan ook, hem doende gevangen zetten, die beide brieven van hem bekomen had, welke hij, zoo wel de eigene in geel armozijn genaaid, als ook de door hem overgezette, met den burger N. Havelaar, nevens deze gezant Ney Dieuwa of Lang Lang Pasir zelf, aan Hun Edelheden nu overzond.

In den naam Gods des ontfermende ontfermers.

«Deze brief van onderdanige groetenis komt van Anga Beisu Amirang Casoema, welken aanbevolen is de bestiering op het land van Java.

«Dezen zend ik nevens den brief van uw zoons zoon, den Padoeka Soesoehoenan. Ik doe mijn onderdanige groetenis voor het Hof van den grootmagtigen Heilige Majesteit den Sulthan van het land Roejong, welke grootelijx begunstigd is van onzen God. Die goedgunstigen Koning, welke gezegend is door de voorspraak van onzen Propheet Mohhammed, den Gezant Gods; welke gezegend is door de voorspraak van alle gezondene Propheten. God geve haar zijne genade en zegen, welke in deze wereld met een lang leven begunstigd is van onzen Heere. Dien goedgunstigen Koning, welke in deze wereld welstand heeft ontfangen met alle zijne leden.

«Vorder geliefd te weten, dat ik, dien Anga Beisu Amirang Casoema, welke mij onderdanig vernedere tot onder het stof van uwe grootmagtige Majesteit, dat ik, zeg ik, mijne onderdanige eerbiedigheit kome doen, om dat ik Anga Beisu Amirang Casoema door den Soesoehoenan gesteld ben, om het land van Java te bestieren.

«Vorder is het, dat ik tegenwoordig zeer mijn hope gesteld hebbe op de hulpe van uwe Majesteit. 't Einde.

«God is de allerwijste.»

Onderstond,

Gecollationeerd, accordeerd, Batavia in 't Kasteel,
den 6 Maart, A°. 1686.

Was geteekend,

ABRAHAM VAN RIEBEEK, Secretaris.

Ook vond men in 't nader schrijven van Hun Edelheden den 27sten Februarij 1688 aan de heer voorzitter van Macasar, dat zij tot nog toe niet anders konden zien of de Soesoehoenan en zijne dienaars van staat zochten zich maar van de beloften en schuld aan de E. maatschappij te ontslaan en zich van ons onafhankelijk te maken, daar zij ook uit Siam berigt bekomen hadden, hij aan dien koning door gezanten om hulp tegen ons verzocht en geklaagd had, dat wij Macasaren in zijn land en rijk ontboden hadden; hoewel de koning van Siam zijn verzoek afgeslagen had. Dewijl het dan bleek, dat deze vorst maar moeite tegen ons zocht, zoo belastten zij de zaken op Macasar zoo lang dragende te houden, totdat de zaken van Java in een beter staat zouden zijn. Ik was (gelijk uit dien voorgaanden brief van Hun Edelheden blijkt) te dier tijd op Japara en zag daar (gelijk geen wonder was) een groote verslagenheid, omdat men hoe langer hoe meer ontdekte, dat alles aan 't hof maar schelmerij was. Al wat Hun Edelheden hieromtrent konden doen, bestond zoo ras en zoo voorzigtig mogelijk te bezorgen, dat ons volk behouden mogt worden afgebragt. Naderhand vonden Hun Edelheden den 11den Maart 1694 goed, om Poegar van Java te doen opbrengen, tot welk einde door hen ook wel uitdrukkelijk twee schepen gezonden zijn.

Wat nu den roover Soerapati betrof, deze nam, nadat hij den keizer veel van zijn paarden, krissen en al wat hij maar grijpen kon, ontroofd had, de vlugt naar Passaroewan, stellende al 't land daaromtrent tot 't prinsdom Madion en Pranaraga toe, zoodanig onder zijne gehoorzaamheid, dat de keizer daar aan 21 der beste landvoogdijen, die deze roover zoo veel jaren na die tijd (gelijk ons in 't vervolg nog blijken zal)

bezat, niet het allerminste gehad heeft. Wel is waar dat hij daar 7 of 8 jaren aaneen wel door 100,000 Javanen bezet is; maar die zijn in 1697 onverrigter zake wedergekeerd, behalven dat hij jaarlijks nog eens of tweemaal een zwaren inval in 't land van dien vorst zelf tot aan Kartasoera deed, waar hij dan gemeenlijk 1,000 of 2,000 vrouwen en kinderen en veel beesten en graan roofde, verbrandende al wat hij niet medenemen kon, 'tgeen de Javanen, zonder hulp der E. maatschappij niet konden beletten. Nu moet men weten, dat 's keizers oude schuld door de daarop gedurig nog gevolgde legerlasten en groote onkosten van tijd tot tijd bij de E. maatschappij gedragen, zoo merkelijk vermeerderd is, dat die eindelijk in 1682 ettelijke tonnen gouds, behalven de renten der oude schuld, beliep, waarop de keizer 260,000 rijksdaalders betaald en zich sedert nergers mede bemoeid, maar integendeel zijne verbonden verbroken, overtreden en de E. maatschappij schandelijk in hare voorregten benadeeld had, om welke reden de E. maatschappij zich ook in ettelijke jaren er na met hem niet gemoeid heeft en mogelijk zou zij er zich nog niet mede gemoeid hebben, indien zij er door een ander voorval niet als weêr ingewikkeld en ingedrongen was, daar deze keizer niet lang er na leefde.

DERDE BOEK.

Eerste Hoofdstuk.

Soesoehoenan Amangkoerat's dood in 1703. Pangeran Depati Anom, zijn zoon tot zijn vervanger door hem verklaard. Zijn wreede aard. Hij en Poegar zenden gezanten. Hun Edelheden keuren zijn aanstelling niet goed. Redenen daarvan. Wijzen Pangeran Depati af, zijne gezanten verachtelijk behandelende. Erkennen Poegar als keizer den 19den Junij 1704. De javaansche oorlog daaruit gesproten. Eerste togt naar Java in 1704, die ons zeer wel gelukt. De verdere togten. Hun Edelheden, berigt aan verscheiden koningen gevende, kregen zeldzaam antwoord. Poegar en zijn zonen beschreven. Des nieuwen keizers gedrag en eernaam. De tweede veldtogt in 1705. Sterkte van ons leger. Edelmoedige daad van den heer de Wilde. Djaja de Ningrat komt tot ons over. Sterkte van 's vijands leger. Dat zonder slag of stoot op de vlugt gedreven werd. Verscheiden grooten komen tot ons over, die in genade aangenomen werden. In wat gevaar de onzen in Kartasoera raken. De keizer voorgesteld op orde van den heer de Wilde. Onze dooden. Nieuw verbond door den heer de Wilde met de keizer gemaakt. Waarbij hem een groote schuld kwijtgescholden werd. Waar Pangeran Depati naar toe gevlugt en hoe hij door Soerapati behandeld is. Besluiten om Pangeran Depati te vervolgen en Soerapati te straffen. De derde veldtogt in 1706 onder de heer Knol. De vorige leger-predikant. De schrijver door Hun Edelheden als leger-predikant gekozen. Zijn vertrek van Batavia. Zijn komst op Samarang. Deftig onthaal bij den kapitein der Chinezen alhier en 't bezoek bij den javaanschen landvoogd beschreven. Nevens eenige danseressen en Djaja de Ningrat. Des schrijvers komst te Japara en onthaal aldaar bij 't opperhoofd en den javaanschen landvoogd. Deszelfs komst op Soerabaja en op Gresik. Ziet den landvoogd in den renbaan strijden. Nadere beschrijving van dit rennen. Gaat het graf van den Sulthan Ampil zien. Komst van den kommandeur Knol en andere heeren, ook van den prins van Madura. Die bij den prins van Soerabaja onthaald werden. Beschrijving der gasten en der maaltijd, door de prinses van Soerabaja toebereid. Die in haar trotschheid nader beschreven wordt. Statelijke verwelkoming van den prins van Madura en zijn stoet. Gemeenzaamheid van dien prins met den schrijver. Geschenk door de heer Knol en en twee oppassers tot des schrijvers dienst gegeven. Strenge krijgsorde van den prins van Madura. Nadere beschrijving van denzelven. De brigades van 't leger vergeven. De schrijver predikt en doopt hier eenige kinderen. Het slecht leven der bedienden op Java. Wapenschouwing der troepen. Sterkte des legers en van ieder brigade. Zien de olifanten van den prins van Soerabaja dansen, enz. Pangeran Depati Anom's neiging, om over te komen. Des schrijvers togt naar Gresik en zijne verrigting. Groot gevaar van te verdrinken.

In April 1703 stierf Soesoehoenan Amangkoerat, na 26 jaren regerens, hebbende zijn zoon, Pangeran Depati Anom, tot opvolger in 't rijk, als keizer van Java, met goedkeuring van al de rijksgrooten, verklaard. Dit was toen een prins van 33 of 34 jaar. Hij ging wat kreupel aan zijn linkerbeen; maar was een vorst, die de naam had van zeer wreed te zijn. Om daar maar een proef van te geven, zegt men, dat hij zoo ras niet op den troon van zijn vader geraakt was, of hij liet midden in zijn hof

een steenen huisje maken, waarin hij zeer zeker zat; daarop deed hij toen duizend naakte vrouwen komen, om die tegen eenige tijgers te zien vechten. Geen Javaan dorst zijn mooije wijven of andere fraaijigheden aan hem laten zien, of hij was die kwijt en een man des doods er bij. Nadat nu deze jonge vorst tot zijn vaders troon dus verheven was, zond hij aanstonds gezanten met een brief naar Batavia aan Hun Edelheden, om kennis aan haar te geven, dat de keizer zijn vader overleden en hij in zijn plaats als keizer van Java gevolgd was. Pangeran Poegar, zijn oom, werd in de landen van Mataram, Watas en de Bageleen door al de hofgrooten daar, mede als Soesoehoenan uitgeroepen, die ook zijne gezanten naar Batavia zond, om zijne verheffing aan Hun Edelheden bekend te maken.

Het volgende nu ten opzigte van dit geval is mij door verscheiden heeren, die dit toen gezien en gehoord hebben, in dezer voege verhaald. Wat de gezanten van Pangeran Depati Anom betreft, deze waren wat te voorbarig door kapitein Hogerlinde, liggende toen als hoofd op Samarang en alsof zij de behoorlijke hoedanigheden daartoe hadden, zonder daartoe eens last van Hun Edelheden te hebben, erkend en ingehaald, waarover hij ook naar Batavia opontboden werd; doch nadat zij nu op Batavia gekomen waren, werden zij niet op dien dag, maar eerst daags daarna, gelijk ook die van Pangeran Poegar, ieder twee in getal, gehoord. De brief, die zij bragten, werd (volgens gewoonte anders) niet plegtig, te weten, met twee uitdrukkelijk daartoe afgezondene heeren, met drie charges van musketten en 7 of 9 eer- of kanonschoten ingehaald en zij kwamen aldus maar als gemeene gezanten van geen onderscheid binnen. Al de heeren der hooge regering waren hieromtrent van geen een oordeel; doch eindelijk stonden zij het allen toe (want de heer van Riebeek teekende het besluit nog in zijn tuin) uitgenomen den heer van Swol, die van gedachte was, dat men de zoon op zijn vaders troon behoorde te laten, en dat wij niet bevoegd waren, om ons daartegen te stellen. Dus werd hij dan afgekeurd. Hun Edelheden nu zijnen brief gelezen hebbende, waren gansch niet voldaan over de aanstelling van dien vorst, noch wilden (gelijk zij gewoon waren sedert de verheffing van zijn vader) hare goedkeuring daartoe geven, vooreerst omdat zij hem voor een groot geweldenaar en voor een volslagen vijand (al in het leven van zijn vader) erkenden, zoodanig, dat hij zijn vader toen al tegen ons aangezet en gedreigd had wat hij ons, als hij eens tot de kroon gekomen was, doen zou. Zij oordeelden derhalve zeer voorzigtig zoo vreesselijken nabuur beter in 't begin, dan daarna, als het te laat en hij niet te beteugelen zou zijn, te stuiten. En wie toch zou niet moeten billijken, dat Hun Edelheden hun stem van goedkeuring aan haren openbaren vijand (hoe veel regt hij ook anders hebben mogt) niet begeerden te geven. Ten tweede stonden hen de heeren gezanten zelf niet aan, aangezien hij (volgens gewoonte) geen prinsen des rijks, maar een deel slechte lieden van geen rang ter wereld uitgekozen had, daarbij betoonende hoe weinig achting hij voor Hun Edelheden had. Ten derde, de inhoud van den brief zelf behaagde haar niet, daar hij wel zeide, dat zijn vader overleden, hij deszelfs vervanger geworden, en dat zijn verzoek was, dat Hun Edelheden hem tegen zijne vijanden wilden beschermen, maar hij repte van zijn zijde niet een letter van de verbonden te willen vernieuwen, van de schulden der kroon te erkennen, of die te zullen betalen, of van zich ergens toe te verbinden, dat echter de wenzelijke zaken waren, op welke Hun Edelheden hem moesten en zonder welke zij hem ook niet konden erkennen. Eindelijk zegt men ook, dat hij, bij de aanstelling van zijn vader, nevens denzelven, beloofd en onderteekend had, dat Poegar na zijn vader in 't rijk volgen, gelijk hij (zoo men zegt) had hij maar bij de hand geweest, ten tijde van zijn vader al gevolgd zou hebben. Bij al hetwelke nog deze gewigtige reden kwam, dat Hun Edelheden brieven van dezen Pangeran Depati Anom onderschept en daarbij ontdekt hebben, dat zijn voornemen alleen was, om Hun

Edelheden zoo lang te borgen, tot hij op zijnen troon wel gevestigd, zijn medestrever gedempt en hij dan in staat zoude zijn, om ons te toonen wat hij in zijn hart voerde, en dat hij onze doodelijke vijand, behalve dat hij ook bij zijn eigen volk als een geweldenaar zeer gehaat was. Al deze redenen haalden Hun Edelheden over, om hem niet als opvolger en vervanger van zijn vader te erkennen, hoewel zij, om tijd te winnen, goed vonden, vooreerst maar aan hem te schrijven, dat zij zulke slechte gezanten niet konden noch wilden erkennen of hooren, en dat hij andere zenden moest, met welke men behoorlijk zou kunnen handelen. Zij bleven 14 dagen op Batavia en toen zij nu vertrekken zouden, werden de gezanten van Poegar voor hen binnen geroepen en aan dezelve een brief voor hem, in een geel satyn zakje (zijnde dit de keizerlijke kleur) gegeven, die zij, buiten op de zaal gekomen zijnde, in 't gezigt der twee andere gezanten van Pangeran Depati Anom, aan hunnen Pinang-drager overgaven. Daarop werden die van Pangeran Depati Anom binnen gehaald en kregen een brief, maar algemeene zaken en onder andere ook deze behelzende, dat Hun Edelheden wel wenschten kennis van zijn 's vaders dood, voor zijne verheffing gehad en ook in zijn brief gezien te hebben hoedanig hij zich ontrent de oude verbonden en ontrent de zaken van zijn vaders of des rijksschulden gedragen zoude, weshalve zij dit maar als een algemeene bekendmaking aanzagen en vooreerst zich niet verder in deze zaak konden inlaten. Deze brief werd hen in een zakje van wit satyn (een verachtelijke kleur bij den Inlander) overgeleverd, daar 't anders, zoo men hem als keizer erkend had, mede in geel satyn had moeten zijn. Dit namen deze gezanten zoo hoog op, dat zij dien brief in 't eerst niet wilden aannemen, waartoe zijn Edelheid nog veel beweegredenen gebruiken moest. Zij namen dien dan eindelijk, maar alleen met de voorste vingeren bij een tip of een punt (dat bij hen zeer verachtelijk is) aan en wierpen dien brief, zoo ras zij op de zaal gekomen waren, zeer verachtelijk en met een groote verontwaardiging tegen den grond, hoewel die daarna door hunnen Pinang-drager nog opgeraapt werd, al 'twelke mij door heeren, die 't gezien hebben, verhaald is. Daarop van de zaal vertrokken zijnde, vielen er tusschen de gezanten van Pangeran Depati Anom en die van Pangeran Poegar geen kleine geschillen, die zoo hoog liepen, dat die van Poegar nog dien avond kwamen klagen en hulp verzoeken, om zeker te zijn tegen de aanslagen, die de gezanten van Pangeran Depati Anom tegen hun leven genomen hadden, hoewel dat in zich zelven maar een valsch voorgeven en enkele vrees was. Men vond echter goed, tot hun zekerheid, hen met twee sloepen der E. maatschappij naar huis te geleiden. Terwijl er door Pangeran Depati Anom met het zenden van andere gezanten getalmd werd, stelden zich Hun Edelheden ondertusschen in postuur, om Pangeran Poegar als keizer niet alleen te erkennen (gelijk zij den 18den Maart 1704 besloten te doen) maar om hem op zijnen troon tegen zijnen medestrever ook te verdedigen. De oorzaak van het verwerpen van dien prins ga ik om gewigtige redenen voorbij. Ondertusschen kwamen onze volkeren bijeen, hetwelk door Pangeran Depati Anom vernomen en hij daarover zeer beducht geworden, liet hij niet alleen verscheiden malen na reden van dien vragen, maar zond, toen de heer Knol al met eenig volk op Samarang gekomen was, ook drie gezanten, onder welke de eene, Soemabratra genaamd, een som (zoo men zegt) van 70,000 rijksdaalders bij zich had, waarmede men oordeelt, dat hij iets van gewigt wilde uitwerken; ook hadden zij in last om de oude verbonden te vernieuwen en om alles wat de E. Maatschappij zou mogen eischen, maar toe te staan. Zij waren nu al tot Tingkar gekomen, doch daar onze volkeren reeds aan 't bewegen raakten, werden die gezanten gestuit en hun geld geraakte in verkeerde handen, daar zij genoodzaakt werden de vlugt te nemen; doch had dit wel besteld geworden, mogelijk zouden veel zaken wel een anderen keer genomen hebben. Het regt erkennen van Poegar als keizer van Java geschiedde door Hun Edelheden echter niet voor den 19den Junij, ge-

lijk zij toen ook besloten een zegel voor hem (even gelijk zij voor Amangkoerat gedaan hadden) te laten maken.

Uit dit verward werk nu zijn vijf bijzondere Javaansche oorlogen of togten na Java gesproten. De eerste is door de heer kapitein Govert Knol en kapitein Zacharias Bintang in dit jaar nog gedaan, toen zij met 1,500 man naar Damak optrokken, om die Pagar te vermeesteren. Pangeran Depati Anom kwam daar met 40,000 man tegen hen af, waarop de heer Knol hem met 1,000 man tegen trok, terwijl de heer Bintang de Pagar met het overschot aantastte. De heer Knol sloeg den Pangeran op de vlugt en de heer Bintang veroverde tot allen geluk de Pagar ook met zijn 500 man: want had hij ze toen niet veroverd, acht dagen daarna had het onmogelijk geweest, daar het toen zoo sterk en zoo lang aaneen begon te regenen, dat zij niet alleen de Pagar niet gekregen, maar het ook niet langer in 't veld gehouden zouden hebben.

De tweede togt was in 1705 onder de heeren Ram en de veldheer de Wilde naar Kartasoera.

De derde in 1706 onder de veldheer Knol naar Bangel.

De vierde in 1707 weder onder de heer de Wilde naar Passaroewan.

En de vijfde in 1708 weder onder de heer commissaris Knol naar 't gebergte van Malang. Van ieder van deze togten zullen wij in 't vervolg breeder spreken.

Hun Edelheden gaven ook kennis hiervan aan de koningen van Bantam en aan de macasaarsche vorsten, den koning van Goa en dien van Boni, dat zij Poegar als keizer erkend hadden en genegen waren tegen Pangeran Depati Anom te oorlogen, verzoekende dat zij, als hun trouwste bondgenooten, hen met hulptroepen wilden bijspringen; doch al deze vorsten gaven bijna een en 'tzelfde zeldzame antwoord, bij 'twelke zij weigerden zich in deze zaak in te laten, om buiten geschil met dat hof te blijven. Ook hebben deze vorsten niet gerust, voordat zij hunnen vervanger (althans de bantamsche koning voornamelijk) bij Hun Edelheden goedgekeurd zagen, om na hunnen dood daarover geen moeite te hebben. Dat echter alweder krachtige blijken van de grootheid van ons vermogen over keizers en koningen in Indiën zijn. Dit was een beleefde weigering, die wel op een goeden grond scheen te steunen; doch 't was ook maar schijn, daar hen de ware en goede redenen, die Hun Edelheden regt gaven, om zoo met Pangeran Depati Anom te handelen, niet onbekend waren, hoewel deze vorsten geheel andere staatkundige redenen hadden, die hen overhaalden en bewogen, om dit antwoord op verzoek van Hun Edelheden te geven.

Poegar was bij zijne aanstelling een vorst van 56 jaren en had toen wel zeven zonen. De oudste, Pangeran Mataram genaamd, was de wijste niet. De tweede, Ingabei Loor Pâsier genaamd, is een schander prins en zal bij gelegenheid, daar hij de gunst van 't volk heeft, nog spel maken; doch geen van deze twee hebben nu veel te zeggen. Een der zeven, die het met Pangeran Depati Anom hield, heeft hij laten worgen; doch de oudste der drie zoonen, die hij bij deze zijne Ratoe heeft, Pangeran Mangkonagara genaamd, is de kroonprins. Zijn broeder, die hem volgt, Pangeran Blitar, is ook zeer bemind en dan is er nog een derde, wiens naam mij onbekend is. Hij had den roem van een zachtzinnig vorst te zijn, die zijn onderdanen niet verongelijkte, hoewel hij vrij wat slap in zijne regering was. Bij zijne optreding nam hij dezen eernaam aan, die wij van woord tot woord uit het Javaansch en Arabisch ook vertalen. Soesoehoenan Pakoebowana Sinapati Ingalaga Abdul Rahhman, Mohhammed Din il Cobra Sa-Idiën Paratagama. Soesoehoenan, den verhevenen of de spil, daar alles op draait. Pakoebowana, de spijker des rijks. Sinapati, de wakkere held. Ingalaga, op het plein, in het strijdperk. Abdul Rahhman, de barmhartige slaaf Gods. Mohhammed

din il Cobra, de geprezen vermeerderaar en voortzetter van den Godsdienst der Mohammedanen. Sa-Idiën Paratagama, die zich heerlijk weet te maken door het geloof.

In 1705 maakten Hun Edelheden de voorbereidselen van den tweeden veldtogt, zendende den commissaris, de heer Michiel Ram, eenige maanden vooraf na Java, om alles tegen de togt van den veldheer de Wilde in orde te brengen. Daarop kwam de heer Herman de Wilde, den 4den Julij naar Java vertrokken, op Samarang en trok toen op, hebbende den nieuwen keizer, benevens den prins van Madura, zijnen veldheer, Tsjakra Ningrat of nu de Panombahan van Madura genaamd, bij zich, met een leger dat uit 6,000 of 7,000 Javanen en andere inlanders en uit 700 of 800 Europeërs bestond. Eer dit voortgang had, werd er naar dien prins van Madura, een oud graveelig man, wel 6 weken gewacht. Hij kwam eindelijk en bragt een fraaijen troep volks mede. Men wil, dat Soerapati ook 6,000 man zou aangeboden hebben, doch dat dit afgeslagen werd. De nieuwe keizer, eer hij nog bij ons kwam, zond eenige kostelijke wapenen en onder anderen een heerlijke kris en piek, nevens eenige verversching aan den heer de Wilde, die de verversching behield; maar de wapenen wederom zond, zeggende dat hem die zelf zeer wel te pas zouden komen, verzoekende dat hij die middag de gezondene ververschiug geliefde met hem te komen eten en wel voornamelijk, om over noodige zaken met zijn Majesteit te spreken. Hij sloeg dat wel niet af, maar daar kwam in 't eerst niet veel van. Eindelijk echter verscheen hij en toen ging de optogt aan. Eer de heer de Wilde den togt begon, was hij al verzekerd, dat Pangeran Depati's veldheer, Djaja de Ningrat genaamd, een kloek, lang en rank heer, dien ik menigmaal gezien heb, tot hem over zou komen, gelijk hij juist niet ten eerste (om reden) maar daarna ook bezorgde, dat men drie posten aan ons overgaf, die den heer de Wilde anders nog zeer lang hadden kunnen ophouden. Zij waren Koedapajong, Tontang en Salatiga genaamd. Men trok dan met het leger, nadat alles gereed was, voort, komende eerst tot Koedapajong (waar hij tot ons overkwam) en toen tot Ongaran, waar men wel 8 of 9 dagen moest blijven wachten, om de wegen klaar te maken, dat de keizer al behoorde bezorgd te hebben. Nadat nu de wegen klaar geraakt waren, trok men weer voort en kwam tot Tontang. Van daar zond de veldheer de kapiteins Knol en Hoogerlinde vooruit, om zich wel te posteren, die zich ieder aan een vleugel in 't gezigt van den vijand, omtrent Salatiga, wel begroeven en aan den veldheer lieten weten, dat zij, last hebbende, in staat waren, om den vijand op de vlugt te drijven. De veldheer liet hen zeggen dat, zoo zij aangetast werden, zij dan toonen zouden soldaten te zijn; doch dat zij anders zijn komst eerst zouden afwachten. Nadat nu de veldheer met het leger bij hen gekomen was, ging hij tusschen hen beiden inliggen en bevond, dat 't leger van Pangeran Depati Anom omtrent 40,000 man (zoo men giste) sterk, en dat het op een berg in een halve maan, voor een Pagar, wel twee mijlen ver zich uitbreidende, zoo voordeelig geplaatst was, dat geen Europeesch veldheer hen beter zou hebben kunnen posteren, zoodat, indien zij maar moed gehad hadden, zij de onzen met weinig moeite op de vlugt gedreven en geslagen zouden hebben. Zij hadden daar geen geschut van belang, maar wel eenige bassen. Ook was Pangeran Depati Anom daar zelf niet bij; maar hij was op Kartasoera gebleven. Nadat nu de legers in elkanders gezigt gekomen waren, kwamen er eenige Javaansche voorvechters, die de onzen uitdaagden, te voorschijn; doch de heer de Wilde begeerde daar geen volk aan te wagen, maar vraagde zijn wildschut of hij die bohay-makers niet van de paarden zou weten te ligten. Hij zeide, ja en ligtte er twee of drie zoodanig, dat zij van hunne paarden tuimelden. De majoor Wels trof ook een vaandrig, die op een heuvel mede eenige zeldzame gebaren maakte, zoo wel, dat daar op het geheel leger der lafhartige Javanen (zonder dat er eens een aanval op hen ge-

daan, hoewel er nu en dan met ons kanon gespeeld werd) al beweging begon te maken; doch zoodra zij kapitein Knol den berg zagen optrekken, begaven zij zich allen hals over kop, (gelijk de onzen gedacht hadden) in de Pagar, maar naar Kartasoera, op de vlugt. Daarop vervolgden hen de onzen en op Donderdag omtrent op 3 mijlen nabij Kartasoera gekomen, deden de Javanen 9 kanonschoten uit eenige stukken, die daar lagen en die de onzen naderhand vonden. Deze schoten waren het teeken voor Pangeran Depati, om uit Kartasoera te wijken. Terwijl hij nu henen vlugtte, lieten verscheiden grooten aanbieden, om zich voor den nieuwen keizer te willen verootmoedigen, 'twelke ook toen eerst door Djaja de Ningrat en een van zijn zonen geschied is. Vier van de voornaamsten verschenen met zaamgebonden pieken voor den keizer, al voor den intogt der onzen in Kartasoera, leggende dezelve en hunne krissen voor zijne voeten en zwerende hem op den Koran trouw. Zij werden allen daarop aangenomen; doch zijn zoon liet hij worgen, omdat hij zijnen vijand tegen hem was gaan helpen. Anderen zeggen, dat hij zelf hem kriste, dat ik eer gelooven wil. Vrijdags trok ons leger in Kartasoera, waar men veel schoon geschut, ten getale van 400 of 500 stuks (doch zonder affuiten of roopaarden en derhalve onbruikbaar) en zulk een overvloed van kruid, lood en alle andere krijgsvoorraad vond, dat zij ons zeer ver daarin overtroffen, dat hen zeker door gasten, die onze vrienden niet waren, besteld moet zijn. Gedurende onze intrede in den Dalam geraakte daar alles rondom in brand en wij ook in groot gevaar van overvallen te worden, indien de troepen, door des veldheers voorzigtigheid, niet belast waren, om post te houden en te blijven staan. Alles nu weder gestild en het volk hersteld zijnde, werd Poegar op een zeer plegtige wijze als keizer van Java door den prins van Madura ten overstaan en op orde van de heer de Wilde voorgesteld. Een grootsche daad en een nieuw bewijs van de magt der Nederlanders in Oost-Indiën, daar een van hare dienaren een van de magtigste keizers op zijn troon zet. Hij werd niet gekroond omdat de kroon in handen van Pangeran Depati Anom was. Wij verloren op dien togt maar een matroos, die, door wat grillen voor de Javanen te maken, gekwetst en eenige dagen er na van die wond gestorven is. Buiten dezen matroos zijn er nog verscheiden anderen, doch door ongemak, hitte en de zware open aftogten (waardoor zij de persing kregen) gestorven. De bombardier Weinzenster en kapitein Hoogerlinde, een man van 300 pond zwaar en die zulk een togt niet geleek, stierf allereerst op dezen togt. Zeven dagen na onze komst in Kartasoera stierf Weinzenster en zeven daarna de majoor Wels, die alle drie op Kartasoera op eene plaats begraven liggen. Voor zijn vertrek van den keizer maakte de heer de Wilde den 5den October 1705 een nieuw verbond met hem, 'tgeen door zijn E. en de heer Michiel Ram, Govert Knol, Georg Frederik van Beilwits, Jan van Zon, Hendrik van den Horst, Jacob Frederik de Famarts en Jan de Mons, geheimschrijver, geteekend was. Het bestond in 13 leden, bevattende niet alleen de staving der oude vorige verbonden, maar ook de overgeving van den eigendom van al de landen aan de E. maatschappij, die bewesten de rivieren en bergen, beginnende van de mond der rivier den Donan, waar ze in de Zuidzee uitloopen en voorts langs die rivier west henen tot Pasaroewan, waar 't binnenmeer begint en verder noordwaards langs de oost- en noordkant van dat meer tot aan de mond der rivier Tsiborom en langs de oost- en noordkant van 't daar aanvolgende ontoegankelijk moeras, tot Tsisatia, omtrent het dorp Madura, en van daar noord ten oosten door en over 't gebergte van Dailoer tot den berg Soemana of Soebang, en voorts bezuiden en beoosten het gebergte Bonkokom, om dus bij de rivier Lassari uit te komen, zoodat ook de landstreek van Gabang daaronder behoort, al welke landen hij bij dezen ons overgaf. Hij erkende ook de prinsen van Tsjeribon en hunne landen voor vrije prinsen en landschappen. Ook stond hij af en liet onder onze bescherming blijven de landen van Samanap en Pamakasan op Madura. Vernieuwende

de gift van Samarang, met den aankleve van dien, daarbij voegende Torrabaja en Gamoela, met al de dorpen daaronder behoorende, mits dat de tol daar en op Samarang aan den keizer blijven zal. Doch de E. maatschappij geeft aan Zijn Hoogheid weer over een menigte van dorpen, die onder Samarang en Caligave behoord hebben, ten getale van in de zestig stuks. Nevens verscheiden andere voorwaarden, daarbij bedongen, is dit ook de voornaamste, dat de E. maatschappij aan dezen vorst een zeer groote schuld van veel tonnen gouds, die zij van hem of van de kroon hebben moest, kwijt schold, begeerende daarvan niets te hebben, om te toonen, dat het haar geenszins om geld te doen is, en dat zij haar veel meer aan de rust, vrede en vriendschap met dien vorst gelegen liggen laat. Toen nu dit alles door Zijn Ed. wel besteld was, is hij van daar vertrokken en weer op Batavia gekomen, nadat hij omtrent 4 maanden op dezen togt doorgebragt had. De optogt, buiten de lig- en rustdagen en die der toebereiding van de wegen duurde 8 en de aftogt naar beneden 5 dagen.

Ondertusschen was Pangeran Depati Anom naar Soerapati gevlugt, van voornemen, om zich nevens hem hier of daar te versterken en ons zoo te verduren. Hij had toen, zoo men zegt, nog een groote magt van geld en juweelen bij zich, daar er een groote schat bijeen verzameld was, om daarmede een deel van de oude schulden af te leggen; maar toen nu deze vredebreuk kort daarop volgde en hij van zijn troon gejaagd was, meende hij dit geld niet beter, dan tot verdediging van zijn regt te kunnen gebruiken.

Het meeste daarvan is in handen van Soerapati geraakt, die hem dat van tijd tot tijd zoo ongevoelig heeft weten af te melken, dat er eindelijk niet anders dan zijne juweelen overschoten, die hij volgens de gewoonte der vermogende Javanen gemeenlijk in een djimat of gordel om zijn lijf droeg; maar die ten laatste almede moesten springen, daar de looze Soerapati hem wel helpen; maar geen geld daartoe geven en ook nooit in 't verschot wezen wilde.

Nu was de nieuwe keizer wel op zijnen troon door ons gevestigd, maar zoo lang zijn medestrever leefde of vrijheid had, om met zijn vijanden aan te spannen, was er voor hem niet veel rust te hopen. Hun Edelheden wel wetende, dat die vorst, hoe magtig ook in zich zelven, tegen Soerapati en tegen Pangeran Depati Anom zonder ons niet bestendig was, besloten derhalve om het daarbij niet te laten, maar om in 1706 nogmaals een leger naar Java te zenden, om Pangeran Depati Anom of uit de wereld te helpen of in handen te krijgen en om zich nù te gelijk aan Soerapati, wegens die moord aan 28 man van ons bedreven, te wreken. Het oppergezag van den togt als veldheer, werd op dien tijd aan de heer kommandeur Govert Knol en als tweede (om Zijn E. bij overlijden te vervangen) aan de heer Frederik Christiaan van Bergen, weleer kapitein te Bantam, gegeven. Omtrent dien tijd nu was ik op Batavia gekomen. Toen het nu ten naastenbij tijd werd, om ons volk naar Java te zenden, vonden Hun Edelheden te gelijk goed, om weder een predikant in den trein mede te geven, hoewel die er (om de waarheid te zeggen) meer uit gewoonte, als wel uit noodzakelijkheid of wegens eenig nut gezonden en aan zulk een man niet de allerminste gelegenheid gegeven werd, om gedurende den togt bijna iets van vrucht te kunnen doen, gelijk ik tot mijn leedwezen zelf ondervonden heb. In 1705 hadden Hun Edelheden den heer Nicolaus Groenewoud met den heer de Wilde mede gegeven. Nu hadden zij wel in 't eerst besloten de heer Feilingius derwaarts te zenden; doch deze heer vrij schielijk daarop ziek geworden en dus niet in staat zijnde, om mede te gaan, vonden Hun Edelheden goed (hoe zeer ik ook daartegen bij de uitdrukkelijke last der Heeren Zeventienen bewaard scheen te zijn) den 22sten Junij 1706 mij te bevelen, om op dien togt te gaan, zonder zich eenigzins daaraan te kreunen. Ik verzocht wel zeer ernstig, om daarvan verschoond te worden, doch al mijne bewijzen, verzoeken en voorregten, mij

door de Heeren Zeventienen gegeven, mogten mij niets helpen. Het behaagde Hun Edelheden op den 24sten dito bij haar besluit onveranderlijk te blijven, hetwelk ik dan op den 25sten dito (zoo ik niet wilde genoodzaakt worden, om nog in dat jaar, als ik daar eerst van zoo een zware reize, met een zoo groot huisgezin aangeland was, weêr naar Holland te keeren) tegen mijn wil en dank wel aannemen moest. Ik bereidde mij derhalve tot dien moeijelijken togt, hopende dat alles ten besten mogt afloopen, hoewel dat geheel anders met mij (gelijk wij in 't vervolg zullen zien) uitviel. Den 3den Julij Zaturdags ben ik aan het schip de Gent gekomen. Den 4den dito 's avonds omtrent 6 ure ben ik met dien bodem van Batavia onder zeil gegaan, om onze reis naar Samarang te vervorderen. Philip Terkuis was schipper en de heer Kornelis Sibens onderkoopman op dit schip, zijnde de schipper een van de rekkelijkste en beleefdste, die ik ooit onder de zeevarenden ontmoet, hoewel ik daarmede nooit eenig geschil gehad heb. Buiten mij waren op dien bodem nog de kapitein-luitenant Jan Theodoor Holts (een heer die uit de Paltz stil naar Indiën vertrokken en zoo hij zeide een zwager van de heer generaal Dopf te Maastricht en door denzelven sterk aan de heer de Wilde aanbevolen was) de vaandrig Adriaan Ram en 217 man, waaronder 53 Europeanen en de rest inlanders, van welke er 79 tot bezetting voor Japara geschikt waren, om daar onder den luitenant Thomas de la Vegas, hoofd van deze batavische vrijburgers, aan land te gaan, gelijk er 49 voor Soerabaja, onder den luitenant Jacob Manuels en 29 voor Rembang gezonden werden. De heer Holts, die zich vrij zeldzaam op Batavia gedragen had, willende niets eten, dat door een zwarte gekookt was, vervolgde in die manier van leven ook aan boord, komende wel mede aan tafel, doch at niet, dan wat drooge beschuit met boter en kaas, daar hij zeide van de zwarten (hoewel die reiner dan hij waren) zeer vies te zijn, dat metter tijd wel overging. Den 5den dito 's morgens ten 8 ure liepen wij in gezelschap van 't scheepje Bekestyn (dat met ons van Batavia vertrokken was) voorbij de hoek van Karawang, ontmoetende daaromtrent het schip Spierdijk. Den 6den dito 's avonds kwamen wij af en aan de hoek van Sodari. 's Nachts gingen wij weder onder zeil, kregen zwaren regen, donder en bliksem, waarop wij weder ten anker kwamen, gelijk wij meest alle dag moesten doen, om met het landwindje voort te geraken, daar de oostenwind ons bij dag te sterk tegen was. Den 7den dito tegen den morgen en daarna weêr ten 2 ure na de middag 't anker ligtende, zeilden wij weêr een stuk wegs henen, liepen den 8sten dito 's nachts voorbij de droogte omtrent Brebes, pas voorbij Pamanoekan, gerakende 's morgens voorbij dien hoek van Brebes, waar wij twee portugesche schepen en den berg van Tsjeribon, wel 10 of 12 mijlen er af zagen, en kwamen des avonds, na met een stijve koelte gezeild te hebben, weder ten anker. Den 9den dito 's morgens ten 6 ure weêr aan 't zeilen zeilen geraakt zijnde, moesten wij ten 10 ure aan deze zijde van de rivier van Indramaja, dat een weinig boven Loegatal, Paman en Soengei Radja ligt, hoewel wij er wel 7 of 8 mijlen af waren, ten anker komen, daar het sterk begon te weerlichten, dat het in deze tijd veel tegen den avond op deze kust door. Den 10den dito hadden wij slecht en omstuimig weder, ligtten echter ons anker; doch de zware stroom en tegenwind dwongen ons wel haast weêr een goede ankerplaats te zoeken. 's Middags gingen wij ten 2 ure weêr onder zeil, kregen een zware trawaad en kwamen tegen den avond voor de groote bogt aan deze zijde van Indramaja ten anker. Den 11den dito 's nachts liepen wij voorbij den hoek van Indramaja, zagen den berg van Tsjeribon wel 18 of 20 mijlen van ons af, die wel 10 mijlen landwaarts in ligt en zich zeer vlak aan wederzijden afgaande vertoont. Wij zeilden met zeer mooi weder, hoewel wat scherp, langs die kust, tot 's avonds laat en kwamen op 5 vadem ten anker. Den 12den dito zeilden wij van 's morgens tot 's avonds, ankerden weêr tegen den avond, zonder dat wij iets anders, dan den berg van Tsjeribon zagen. Den 13den dito 's morgens

weêr aan 't zeilen geraakt zijnde, moesten wij ten half tien ure op 7 vadem (schoon geen land zagen) nevens onzen makker ten anker komen. Den 14den 's nachts ten half een ligtten wij ons anker, doch moesten dat ten 7 ure alweer in den grond werpen, ziende geen land, dan tegen den avond den berg van Tsjeribon nog al van ver en eenige visschers van Tagal in zee. Wij zeilden dien ganschen nacht door met een schoonen landwind en kwamen den 15den dito af en aan den berg van Tagal 's morgens ten 8 ure ten anker, vernemende het scheepje de Hartloop onder de wal. Den 17den dito 's middags zagen wij van verre het hoog land van Candaal vlak vooruit, of wat ter zijde van ons, zijnde een zeer hooge rug en twee bergen, als die van Tsjeribon en Tagal (hoewel de eene wat hooger als de andere) er bij en in 't midden van twee andere gelegen. Wij zagen ook een sloep van Samarang komen, doch kwamen niet voor 's avonds ten 8 ure voor deze stad ten anker, gevoelende mij den eersten dag niet al te wel, doch daarna beter. Wij vonden hier de schepen de Liefde, de Lek, Schoondijk, Bekestyn, de Hartloop en de Yssel op de reede, waarop toen de schippers Woordman, Bogaard, Verheide, Pavy, Coops en van Dyk waren. Den 19den dito ging ik hier aan land en werd door de heer opperbevelhebber Knol met zeer veel achting en genegenheid ontvangen, gelijk ik ook ten huize van Zijn Ed. mijn verblijf genomen en het daar bijzonder wel in de tijd van mijn aanwezen gehad heb. Den 20sten dito kwam hier 't schip de Eenhoorn (waarop schipper de Vries 't bevel had) met de vlag van boven en met de landvoogd van de Molukkos, de heer Pieter Roozelaar, benevens zijn beminde, 5 kinderen, den onderkoopman Abraham Patras, enz. op de reede, die door den heer Knol, mij en meer andere ingehaald, zeer deftig ontvangen en in de vesting hier allernaast mijn vertrek gehuisvest werd. Op dien dag gingen wij gezamenlijk met een vrij sterk gezelschap, waarbij de heeren Roozelaar, Knol, kapitein van Bergen en meer anderen waren, den kapitein der Chinezen alhier, Angko genaamd, bezoeken, die in een zeer fraai en groot huis woonde, waar hij ons dien avond heerlijk onthaalde. Den 21sten dito, op welke dag de schepen de Liefde en de Lek naar Soerabaja vertrokken, gingen wij den javaanschen landvoogd alhier, Soera di Menggala, een van de vier strandheeren, met het voornoemde gezelschap, waaronder ook de heer Holts was, bezoeken. Deze heer deed 't gezelschap de eer aan van ons niet alleen een prachtige maaltijd, maar ook 't vermaak te geven, van zeven zijner beste danseressen te zien dansen. Ik vond daar wel gansch geen genoegen in, doch moest dit nu, in weerwil, aanzien. Het was een heer van omtrent 60 jaren, zeer kostelijk met een goudlakens badjoe of opperkleed, met een lange muggenbroek en een zeer fraai vrouwenkleedje om het benedenlijf bekleed, waar ik hem anders in 't gemeen (buiten zoo een aanzienlijk bezoek) met een geel lakens badjoe en met een slecht kleedje over zijn broek vrij zeldzaam toegetakeld, gezien heb; doch nu had zich die man, om ons te eeren, op zijn fraaiste opgeschikt. Zoo als wij aan zijnen Dalam of bij zijn hof kwamen, deed zich daar een groot voorhof op, zijnde een opene plaats met veel woninkjes voor zijne bedienden. Daarna gingen wij door een groote poort, ter zijde van welke wij een stal met een olifant er in, die niet van de groote slag, hoewel hij al oud was, vonden. Men liet hem voor ons los en hij ging, om ons eerbied te bewijzen, op zijn eene knie voorover liggen. Daarna kwamen wij door een andere steenen poort in dat hof zelf, waar wij verscheiden steenen woningen, zoo ter zijde als in 't midden en een zeer groot een hooge Saboa of opene schuur van zware balken, met karbeels voorzien en in dezelve omtrent 200 javaansche half naakte vrouwlieden op den grond vonden zitten. Deze Saboa stond vlak voor de woning des landvoogds, waar zich ter zijde ook een slaapplaats of ledikantje opdeed; doch aan de andere zijde zag men een groot getal van pieken. Nadat wij twee of drie treden voorbij die plaats, waar de olifant stond, geraakt waren, kwam de eerste vrouw van den heer landvoogd, nevens nog twee andere van zijne vrouwen, de gemalin van den heer Roozelaar

en ons allen verwelkomen, leidende ons naar die voornoemde plaats, waar veel stoelen met kussens waren, verzoekende ons om daar op te gaan zitten aan twee tafels, die daar ook gesteld en op welke tapijten gelegd waren. Ik had de eer om allernaast de eerste vrouw van den heer landvoogd te zitten, die mij een sonting (of geregen snoer) met bloemen (een ongemeene groote eer en die men naar de javaansche hofwetten niet mag afslaan, zonder zulk een vrouw van staat te hoonen) vereerde. Zij droeg, da' wat zeldzaams was, ook muilen en was eerst boven den boezem, die gedekt was, geheel naakt; doch toen de heer Roozelaars gemalin haar in 't Maleisch vroeg, waarom zij geen badjoe aan had, zoo trok zij aanstonds een zilver lakens badjoe of wambasje, wordende eenigzins beschaamd, aan. Zij had (op zijn Javaansch) een zwaren bos met geoliede zwarte haren op 't hoofd, die tusschenbeiden met een band opgebonden waren. Zij was anders zeer vriendelijk en beleefd. Zij onthaalde ons eerst met saffraan-thee (want de grooten op Java drinken niet anders, om alles op zijn statieuste en kostelijkst te doen, daar zij voor ieder pond 60 gulden moeten betalen) en daarna met allerlei schoone confituren en heerlijke vruchten, waarop 's avonds een prachtig avondmaal volgde, waar wel overvloed van schoon eten, doch geen andere drank, dan water was. Om nu weder tot den dans, die vooraf ging, te keeren, zoo moet ik zeggen, dat wij geen 100 tellens gezeten hadden, of daar kwamen die zeven danseressen in, van welke de Javanen een groot werk en die ook een groot deel van hun standvoering uitmaken. Djaja de Ningrat had er 14, welker goud en juweelen hem meer, dan 10,000 rijksdaalders, kwamen te staan. Eerst dansten er zeven gelijk, welker kleeding en toetakeling, benevens het verdere, tot dat dansen behoorende, wij hier niet omstandig zullen beschrijven, aangezien wij, op Soerabaja gekomen zijnde, bij den prins van Madura beter gelegenheid daartoe zullen hebben. Nadat die zeven dochters gedanst hadden, kwam er een man en vrouw, die elkander zeer aardig vrijden, voor den dag. Deze vrijster kwam eindelijk op de schoot van den kommandeur Knol, daarna op die van kapitein van Bergen en eindelijk op die van den kapitein-luitenant Holst zitten, die haar ieder een geklein geschenk, dat zij ook al vrij aardig bedelde, gaven; doch met de heer Holst had zij de meeste moeite, omdat hij geene der inlandsche talen verstond, behalven dat hij deze gewaande dochter ook niet al te fatsoenlijk aantastte, maar hij vond zich zeer in zijne meening bedrogen, toen hij, in de plaats van haren boezem, twee kalappusdoppen, met wat lijwaad er over, en aldus klaar bevond, dat het een manspersoon was, omtrent welken hij zich vergrepen had. Dit was oorzaak niet alleen van een groot gelach en geschater, zoo van ons gezelschap, als van een groote troep javaansche vrouwen, die omtrent 20 of 30 treden van ons af zaten, om daar de javaansche muzijk, met na de bodòc of trommel te zingen, waar te nemen; maar ook omdat hij, boven het vorige geschenk, er nog een bijvoegen moest, om die smaad, die hij quasi deze dochter aangedaan had, te dekken; ook dorst zij sedert die tijd niet weer in de baan komen. Daarop kwam een andere danseres te voorschijn, zijnde een van de beste, die Djaja de Ningrat, gewezen veldheer van Pangeran Depati Anom, die tot ons overkwam, had mede gebragt, gelijk hij daar ook met zijn oudste zoon tegenwoordig was. Deze heer was een wakker, vrij lang en mager man, wel verstandig, doch ook zoo grootsch van hart, dat hij zich bijna niet verwaardigde iemand aan te spreken.

Hij had, als een verrader, zijn prins verlaten en ook al de trekken van een schelm in zijn wezen, waarom hij door de onzen in alles mistrouwd werd, dat hem zeer smartte, 'tgeen men aan hem ook wel merken kon, daar hij wat anders van ons verwacht had. Hij was nu Depati of stadhouder des nieuwen keizers op Ongaran en had deze dochter tot vermaak van zich zelven en van 't gezelschap van de heer Knol en van de heer landvoogd van Samarang mede gebragt. Voor een Javaansch vrouwmensch was zij redelijk blank en vrij wel besneden van wezen, dat eenigzins na 't wezen van

een Chinesche dochter zweemde, gelijk zij ook zoo bijna wat lijmende van taal was, dat alle Javaansche vrouwlieden eigen is. Zij zong zeer wel, ook had zij (gelijk de andere danseressen) een voorhoofd-siersel van goud of verguld zilver, dat zeer schoon en iets zeldzaams voor mij was, hoewel ik er naderhand in Amboina meer gezien heb. Daarbenevens waren al deze danseressen rijkelijk van ringen aan al de vingers en die weer heerlijk met diamanten, robijnen en esmarauden voorzien. De voorhoofd-siersels van al deze vrouwen, die anders redelijk wel besneden van aangezigt waren, hoewel die van Djaja de Ningrat de vlag voerde en wel de fraaiste van wezen was, schenen een soort van paardentuigen, die haar immers zoo zeer ontsierden, als de bobori (een geel smeersel) waarmede zij, om fraai te zijn, bestreken waren. Haar bovenlijf van den boezem af, die zij met een kleedje bedekt hadden, was naakt en die danseres van Djaja de Ningrat had zeer veel bloemen in 't haar, dat, gelijk dat der andere, zeer sterk met welriekende kalappus en andere olien, met bloemen gemengd, bestreken was. Die van Djaja de Ningrat, welke beter dan de andere opgevoed scheen te zijn, begon nooit haren dans of zij sombayde eerst ettelijke malen voor het gezelschap, dat bij hen voor een soort van een beleefde groet doorgaat. Gelijk er eerst maar eenige bijzondere gedanst hadden, zoo dansten er daarna zeven gelijk zeer aardig en zwak vooraf, aan iedere zijde drie en een in 't midden. Dan danste er eens een voor en drie aan drie achter dezelve, draaijende hun ligchaam en armen op een verwonderenswaardige wijze in zeer veel bogten en gevende gedurig met het opligten en gedurig tusschen de beenen slaan van haar kleedje, dat voor hen sleepte, een groote zwier en aardigheid aan haren dans, behalven dat hiertoe ook niet weinig hielp het gedurig opligten van een groote witte sluijer, die bijna voor toegebonden, maar zoo lang was, dat hij achter op den grond sleepte, die zij dan gedurig zeer aardig achteruit, dan eens van de grond opsloegen en dan eens weer om hare hand wonden. Terwijl deze dochters dansten, waren er, onder een groote troep vrouwen, die wat van ons af en omtrent 20 of 30 schreden vooruit zaten, weer eenige andere Javaansche deerns, die op 't slaan van de gong en tifa en van een inlandsche cither zongen, doch al haar muziek bestond enkel in 't uitgalmen van re, mi, re (even als de muziek der Chinezen) en in Cadançen, bij quarten, terzen en quinten, op een zeer onaangename wijze en met een lijming, die mij schrikkelijk verveelde. Nadat deze wat gedanst hadden, gingen zij wat achteruit, doch gemeenlijk ging er een vooraan zitten en toen kwam die van Djaja de Ningrat, die zeer kostelijk gekleed was, ongemeen wel danste en zeer fraai voor een Javaansche zong. Zij danste naderhand met een andere Javaansche dochter en met een Javaan, die zeer wel zong en vrij behendig met zijn schouderblad en met zijn arm een geluid als iemand, die (met eerbied gezegd) er een vliegen laat, zoo dikwijls als hij maar wilde, wist te maken; waarop dan 't gansche gezelschap en vooral die Javaansche troep met vrouwen (onder 't gedurig roepen van mangkono, dat is, zoo) niet weinig begon te lagchen. Nadat dit eenigen tijd geduurd had, werden wij aan een heerlijke tafel gezet en namen, na zeer deftig door dezen heer landvoogd onthaald te zijn en na een zeer diepe dankzegging, laat in den nacht, ons afscheid van hem, die men zegt een heer van groot vermogen te zijn. Hij trekt van zijn tollen en tienden wel 3,000 rijksdaalders en dan van den handel, die de Chinezen en anderen daar voor hem doen, nog wel zoo veel, zoodat men gist, dat hij 't eene jaar door 't andere wel 10,000 rijksdaalders inkomen heeft. Den 22sten dito 's morgens ten 8 ure vertrokken wij naar Japara en de heer Roozelaar met den Eenhoorn naar Batavia. Wij zeilden dit rak in 5 mijlen af en aan die stad, doch kregen de wind zoo sterk tegen, dat wij eerst 's avonds ten 6 ure 1 mijl buiten de ree en de 2 eilanden, ten anker kwamen. Deze 2 eilanden liggen ten oosten van Japara en 1 mijl westelijker ook 1 met reven, wel twee mijlen van de stad en moet hier beoosten

die eilanden inloopen. Den 23sten dito liepen wij tusschen die 3 eilanden door en kwamen op 5¼ vadem ten anker. Wij naar land roeijende, lieten den berg, een klip en nog een andere onder water, beide digt bij den berg, ter regterhand liggen en kwamen zoo langs den berg in de rivier en aan land. Wij vonden daar den opperkoopman Govert van Wijngaarden, als hoofd en gezaghebber van Java's noord-oostkust, hoewel de heer commandeur Knol nu 't gezag boven hem voerde. Als eerste van den handel of tweede van dit comptoir, lag hier zekere Lampe, eene de Wijs volgde hem in rang als tweede en daarna eene Citers als fiscaal voor die tijd en als geheimschrijver te gelijk. Pas voor ons kwam het schip Schoondijk hier op de reede, 'tgeen kapitein de Bevere naar den legertrein of naar Soerabaja brengen zou. De heer van Wijngaarden ontving mij zeer beleefd en had de goedheid om mij te verzoeken van bij hem, zoo lang ik daar was, mijn verblijf te nemen, gelijk ik ook deed. Ik bezocht ten eerste den Javaanschen landvoogd van deze stad, Sedjana Poera genaamd, die mij, nevens de verdere van ons gezelschap, zeer minnelijk ontving.

Hij is de derde in rang van de 4 groote strandheeren. Hij onthaalde ons met thee en confituren, die ons door vrouwen (volgens den Javaanschen trant, die hare meeste zaken door vrouwen laten verrigten) aangebragt werden onder een groote saboa, waar veel matten op den grond gespreid lagen, waarop die heer met de beenen kruiselings onder 't lijf zat, hebbende bij zich staan een tabaksdoos of een calappusdop met een goud deksel, een riet van 6 of 7 voeten en tusschen ieder vinger breed een gouden band, een gindi (of waterkan) met goud beslag en verscheiden andere zilveren vaten, daar gebragt, om zijn pracht en vermogen te toonen. Toen ik mijn afscheid van hem nam, vereerde hij mij een koebeest en 2 korven met hoenderen, waartegen wij hem weder een ander geschenk toezonden, omdat 't daarom gedaan was.

Ik bleef hier nier niet langer dan eenen dag en nacht en vertrok den 24sten dito van land; doch wij geraakten niet voor daags er aan in zee, kwamen den 28sten dito voor de reede van Rembang omtrent 2½ mijl van de wal, latende ter regterhand drie kwart mijls voor uit een eiland met 4 boomen en wit strand en nog een ander met 2 boomen er op, liggen. Men moet daar, gelijk ook bij Tsjeribon, om de steenbank veel omvaren en van de oostkant af op de reede komen, daar 't om de west alom droog en veel drooger is, dan 't wel in de kaart vertoond wordt. De schipper, onderkoopman Sibens en de vaandrig Ram gingen 's avonds ten 8 ure aan land en vonden daar de vaandrig van den Bosch als hoofd liggen, hoewel hij er nog niet voorgesteld was, wachtende naar de gevolmagtigden, die met een Pantsjalang al 6 dagen van Japara onderweg geweest waren. Den 30sten dito 's morgens vertrokken wij weder van daar en kwamen op Zondag den 1sten Augustus ten 7 ure 's morgens op 5½ vadem omtrent den hoek van Panka en zoo na aan Soerabaja als wij konden, doch nog wel 10 of 11 mijlen er af ten anker. Wij vonden hier de schepen de Liefde, de Lek, Brandenburg, Schoondijk, de Hartloop en zeer ver vooruit nog een ander schip liggen; doch op dezen dag vertrok Brandenburg naar Batavia. Daar verliep al eenigen tijd, eer ik (daar het tusschen de plaats waar wij ten anker lagen en tusschen Soerabaja, zeer droog en vol reven is) werd afgehaald, dat eindelijk met een scheepje, de Susanna genaamd, en waarop de bevelhebbende schipper over de treinsvloot Joan Faber gebood, op den 5den dito geschiedde, komende met zijnen onderkoopman Hugtenbroek aan boord. Wij liepen den 7den dito voorbij 't eiland Mengarek en kwamen, toen wij ver genoeg waren, den 9den dito eerst ten anker. Ik ging van dit scheepje, omtrent de rivier van Soerabaja gekomen, in een schuit en werd dezelve, die niet heel breed doch fraai is, omtrent drie kwart mijls opgeroeid, trad daar aan land, werd zeer vriendelijk door den heer Willem Sergeant, kapitein en hoofd alhier, verwelkomd en in zijn woning gehuisvest. Ik vond hier ook als tweede den onderkoopman Gerard

van Kervel, die bij 't trouwen van mijn oudste dochter wel in mijn huis te Dordrecht geweest en mij, door 't maken van een fraai vers op haar huwelijk, bekend was, welke kennis mij nader (gelijk wij zien zullen) van zeer veel nut geweest is. Daags voordat ik op Soerabaja kwam, of den 8sten dito, ging ik, om mij eens te verluchten, naar Gresik, waar ik bij den Temanggong Poespa Nagara, een zeer braaf, naarstig en vernuftig man, die middag zeer deftig ter maaltijd onthaald werd. Ik vond bij deze heer een wapenhuis, dat vrij net, groot en keurlijk was, voorzien van een groote menigte van donderbussen, snaphanen, lange en korte pieken, die zeer fraai met zilver ingelegd waren en van welke oorlogsgereedschappen hij zelf vele gemaakt had. Hij had ook op zijn binnenplaats als een diergaarde, waarin hij allerlei soorten van vee had. Ik zag er hoenderen van allerlei slag, die men bedenken kan, Siamsche, Javaansche, kleine en groote, ook hoenderen met verkeerde vederen, korte met ruige pooten, zwarte met zwart gebeente (die voor de gezondste gehouden worden) en veel meer andere, die mij nu niet te binnen schieten. Daar waren verscheiden soorten van eendvogels, van ganzen en zeer fraaije duiven, suratsche met opstaande staarten, kleine Bengaalsche blaauwe en witte pagadetten of Bagdatsche duiven, tuimelaars en andere zeldzame soorten en wel 8 of 10 kooijen met verscheiden soorten van fraaije tortelduiven. Ik heb nooit zoo veelerlei soorten van zeldzame apen bijeen gezien. Hij had een spierwitten en ook een pikzwarten aap, die ongemeen fraai waren en een zeer groote graauwe meerkat, met een zwarte kop en een lange staart, die waardig was gezien te worden. Nadat wij al zijne fraaijigheden met veel verwondering gezien hadden, namen wij afscheid, bedankende hem voor de beleefdheid, die hij ons bewezen had. Hij vereerde mij ook, zoo als ik henen wilde gaan, 2 fraaije kalveren, hoenderen en eenige tortelduiven, welk geschenk ik hem naderhand wel tien dubbel beloond heb door een zonderlinge dienst, die ik hem deed, behalven dat ik hem kort daarna ook een fraai geschenk er tegen t'huis zond. Ik vond de tortelduiven zoo fraai, dat ik ze waardig keurde naar Batavia tot een geschenk aan mijn huisvrouw en kinderen te zenden. Ik werd niet alleen door den heer Sergeant zeer minnelijk ontvangen; maar die heer ging ook, om mij eenige uitspanning te geven, dien avond met mij naar de Alon Alon of de pasebaan, bij welke de Depati of landvoogd van Soerabaja, die tweede in rang van de strandheeren was, zijne woning had en waar men nog op dien dag (zijnde Maandag) te paard tegen elkander rennen en strijden zou. Op dezen dag doen dit al de grooten des rijks en de landvoogd; doch geen van hen durft dit op een Zaturdag doen, daar dit dan door niemand, dan de keizer geschieden mag. Wij vonden den Depati onder 2 groote Waringin of pitsjaarboomen zitten op een plaats, waar 10 of 11 Chinesche geverniste stoelen stonden; doch zoo ras hij ons zag aankomen, stond hij op, kwam ons te gemoet, verwelkomde mij zeer beleefd en betuigde mij in 't Maleisch zeer verheugd over mijn komst te zijn. Hij was een man van een brave gestalte, doch wat plat van neus, redelijk vet en zeer deftig gekleed, zijnde een heer van omtrent 36 jaren. Hij had over al zijne andere kleederen, een zeer fraai vrouwenkleedje van staat, dat zij Cobâr noemen, dat om de middelen met een groene zijde en gouddraadsche gordel, ieder streep van dien een vinger dik en 8 of 10 reizen rondgaande, gebonden was, waaraan ook de trens aan een goude haak was, aan welke zij in 't rennen gewoon zijn haar korten paardetoom vast te maken. Dit kleed van staat is zeer ruim en vol plooijen, dik opeen gekoppeld en zoo wijd, vooral in de zijden, dat het haren tred, die zeer moedig is, veel langzamer en deftiger ons doet voorkomen. Hij had een sonting of rist bloemen achter zijn ooren hangen en zijn haar blonk van de welriekende olie, waarmede het gezalfd was, waarin de Oosterlingen een groot sieraad stellen. Hij had ook, dat anders zeldzaam bij de Javanen is, muilen aan zijn bloote voeten en stond klaar om een aanvang van dit renspel te maken. Hij verzocht ons eerst te zitten

en steeg, na een weinig gezeten te hebben, op een zeer fraai paard, dat graauw van haar of een mooije schimmel, zwart van manen en van een zeer sierlijke Javaansche zadel voorzien was, voor en achter met een overschietende en geplooid groenzijde stof en aan wederzijden met een rond schild, als een halve maan van gedaante, bedekt. Zijn broek, die men toen hij te paard steeg, zien kon, was van goudlaken, hangende op zijn Persiaansch tot op zijn voeten. Terwijl hij te paard klom, nam hij een stompe speer van 10 of 12 voeten in de hand, sloot zich zeer vast met de knieën en maakte de toom van zijn paard aan de voornoemde trens vast, om dus het paard met zijn lijf en knieën te besturen. Hij reed dan eerst op een zeer hoogdravende stap de renbaan half rond en dat zoo ver, dat hij nu vlak tegen ons over stond, zijnde die baan wel 200 schreden lang en omtrent zoo breed. Deze prins, die een van de groothartigste is, dien ik op Java ontmoet heb, was waarlijk een man, die zich uiterlijk zeer heerlijk en grootsch in al zijne gebaren en op zijn schuimbekkend ros moedig opdeed, dat het een lust was hem dus dan eens te zien henen draven, dan weer eens zeer aardig zijn paard te doen trippelen, dat de Javanen in hunne paarden bijzonder beminnen. Ook had deze prins den roem vañ op Java, buiten Djaja de Ningrat en Sedjana Poera (die mede zeer vermaard in het renperk waren) zijns gelijkens niet te hebben, behalve dat hij veel rustiger van gestalte dan een van die 2 heeren was. Hij had 3 broeders, van welke de naaste in jaren aan hem, Jangrana genaamd (zijnde heer van Lamoengan, dat achter Gresik gelegen en omtrent 2,000 zielen sterk is) op 't slaan van een menigte van gongen, op hem afkwam, hetwelk hij zoo ras niet gezien had, of hij vatte zijn speer met beide zijn handen, dreef zijn paard met een volle galop, met de de toom op de trens, op zijn broeder aan en dwong zijn broeder de renbaan te verlaten, daar hij 't tegen hem onmogelijk gaande houden kon. Na dit verrigt en nog eens moedig het renperk rond gereden te hebben, kwam hij weder bij ons zitten en gaf aan een groote menigte van andere ridders, die zich op hunne paarden in dit renperk bevonden, gelegenheid om ook hunne dapperheid in 't strijden en vastigheid in 't rijden te vertoonen. Die van zijnen bloede of van den eersten rang waren, zag men van de andere door eenige lange smalle linten of bladen vooraan de speer onderscheiden en die volgden in 't rennen ook onmiddelijk na hem, daar 't een groote misdaad wezen zou, om voor een heer van hooger rang op 't midden van 't renperk te verschijnen, of iemand anders uit te dagen, waarom zij ook allen zich aan de eene zijde van de pascebaan houden, wachtende een iegelijk zijn tijd en beurt met veel geduld af. Wij zagen toen wel veel topjes of witte platte Javaansche mutsjes van de hoofden van deze en gene ridders afstuiven, die door hun volk dan opgeraapt werden, maar daar viel toen, gelijk ik op andere tijden wel gezien heb, geen van allen van zijn paard; een bewijs, dat zij dit rennen en strijden zeer vast verstonden. Nadat dit een groot uur geduurd had, namen wij afscheid van dezen prins en zijne broeders en keerden na huis onder een afgrijsselijk gerammel van een groote menigte van zware gongen, die een iegelijk van die ridders daar door zijn volk had laten brengen, behalven die van den Depati, die zoo groot en zwaar waren, als ik er ooit ergens gezien heb. Den 10den tegen den avond gingen wij over de rivier van Soerabaja, om de vermaarde graven van 't dorp Ampil te zien. De heer die ons derwaarts geleidde was Angadjaja, zoon van den gewezen Temanggong van Passaroewan, wiens vader door Soerapati daaruit gedreven en aan welken heer, bij 't veroveren van Passaroewan, de belofte gedaan was van hem weer in zijn vaders plaats te stellen. Het vermaarde graf, waar hij ons naar toe bragt, was dat van sultan Ampil, den vader van Panombahan Ratoe, dien grooten Javaanschen Heilige, die op het bergje Giri, mede in een aanzienlijke en verhevene grafstede, begraven ligt. Zij verhaalden mij te dier tijd van dit en van de andere graven veel zaken, die ik naderhand, bij naauwer onderzoek, geheel anders

bevonden heb. Zij spraken van eenen sultan Kadjaradjat, die nevens dezen sultan en nog eene andere Arabier, Bootapoeteh genaamd, uit Arabien op Tsjeribon gekomen en als grondvester des Mohammedaanschen godsdienst aldaar begraven zou zijn, waarmede zij van den vermaarden Sjeich Ibn Moelana (die zij niet regt schenen te kennen) wilden spreken. Deze Bootapoteh ligt 20 of 30 schreden verder, tegenover het huis van Angadjaja aan de overzijde dezer rivier, waar ook de vader en 't gansch geslacht van dezen braven heer Angadjaja onder een hoogen boom begraven lag. Wij gingen na dit beroemde graf van sultan Ampil door een naauwen weg en door verscheiden naauwe poorten van roode moppen opgemetseld, kwamen daarna over verscheiden matig groote opene plaatsen, waar men ook eenige slechte Saboa's zag, onder een van welke wij een bruidegom met een kleedje van groen gaas met goud er op, om 't lijf geslingerd, met bloemen achter de ooren en verder naakt van bovenlijf, nevens zijn bruid, die mede vrij slecht gekleed en boven de boezem almede naakt was, (hoedanig de meeste Javaansche vrouwlieden gaan) zagen. Zij, die daags te voren bloemen op dit graf gebragt hadden, waren er nu geweest, om een zegen over hun huwelijk van dezen dooden heilige af te bidden. Eer wij gingen, geraakten wij over een plaats, waar men onder een klein bruggetje of rondom een steen, waar men overging, water vond, waarin zij hunne voeten, eer zij verder gingen, met eerbied en om dit heilig graf niet te bezoedelen, wieschen. Nadat wij nog 2 portalen doorgegaan waren, kwamen wij op een plein van 30 voeten breed en wel 60 diep, met zeer veel graven in de open lucht vervuld. Zoo haast wij bij des sultans graf kwamen, dat vrij slecht en maar met wat aarde en eenige groente bestrooid was, knielde de opperpriester, die ons nevens Angadjaja deswaarts geleid had en ook Angadjaja zeer eerbiedig, nevens al de Javanen, die in hun gevolg waren, neder. Zij verhalen ons verder, dat deze groote heilige zoo slecht op zijn uitdrukkelijk verzoek begraven en dat er tegen zijn wil en begeren naderhand uit eerbied wel een heerlijke tent over het graf gemaakt; doch dat die door een zware storm van daar naar Madura gevoerd was. Van dezen sultan Ampils zoon, Panombahoe Ratoe genaamd, verhalen de Javanen, dat, als hij eens in zijne aandacht en gebed bezig zijnde, door een olifant gestoord werd, hij denzelven een slag gaf, dat hij in een steen veranderde, gelijk die nog heden bij zijne grafstede op Giri, maar door den donder voor 11 of 12 jaren in stukken geslagen, te zien is. Ook getuigen zij dat deze heer zich wel 14 dagen, in 2 groote kuilen, die nu nog bij dit graf te zien zijn, ophield. Dat immers een bewijs van groote heiligheid is. Den 11den Augustus kwamen de heeren Knol en Frederik Christaan van Bergen hier van Samarang, die wij gezamenlijk te gemoet gingen, om hen met veel statie en een grooten trein, wel 70 mannen sterk, een stuk wegs in te halen. Den 15den dito werden wij bij den Depati van Soerabaja prinselijk onthaald, waar ook de oude Panombahan of prins van Madura, Tsjakra de Ningrat genaamd, een heer van in de 80 jaren, mede verscheen, zijnde met kapitein Hendrik van der Horst daar gekomen, door de kapiteins Zacharias Bintang en Willem Henrik de Bevere afgehaald, en door den zeevoogd met 5 en door de mindere vaartuigen met 3 eerschoten verwellekomd, buiten welke er 13 aan land gedaan werden, terwijl hij onder 't geklank van trompetten en pijpers aankwam. Deze prins was, hoe oud en kaal van hoofd, nog een zeer vermakelijk heer, dat te meer te verwonderen was, daar hij niet gaan kon, maar op een vierkanten bekleedde plank, waaraan 4 zware ringen waren, moest gedragen worden. Hij was toen ongemeen kostelijk op zijn Javaansch uitgedost, hebbende een wambais van goudlaken, dat zeer schoon en zwaar van goud was, aan, dat hij alle dag, zoo menigmaal ik hem gezien heb, veranderde, hebbende nooit een en 'tzelfde kleed 2 dagen aaneen, maar dan een goud-, dan een zilverlakens, dan een zwart satynen, dan een ander badjoe en nu een blaauw dobbelsteenen kleedje met gouden

streepen er in, om 'twelk een gordel van een schoone gouden allegia was. Ook was hij zoo opgesierd met een menigte van kostelijke ringen, met zeer groote steenen van verscheiden soorten aan ieder vinger, dat ik er nooit zoo vele en zoo kostelijke op een en dezelfde tijd gezien heb, waarin de Javanen hunne grootste pracht stellen. Hij had ook een ongemeene groote en kostelijke gouden kris, vol heerlijke gesteenten, in een gouden schede op de linkerzijde. Wij zaten hier allen met chinesche stoelen onder een groote saboa (of opene schuur op een groot plein in den Dalam gemaakt, die wel 100 voeten lang wel 200 voeten breed was) aan een lange tafel, waarop naderhand een groote menigte spijs door vele vrouwen aangebragt en in orde geschikt werd. Daar was allerlei soort van wildbraad, ossen-, kalfs-, en uitmuntend vet hertenvleesch; maar het droevigste van alles was, dat al die schoone spijs in kalappusolie (in de plaats van boter) gebraden en derhalve voor mij (gelijk naderhand bleek) oneetbaar was. Hij had ons voor de maaltijd met een kopje saffraanthee en met een groote menigte van allerlei schoone confituren den ganschen morgen bezig gehouden en bragt ons, toen al de spijs op tafel geschikt was, wat nader bij dezelve, waarop wij ons kort er na ieder op zijne plaats, volgens zijnen rang, vervoegden. De prins van Madura zat aan 't hoofd van de tafel (hoewel hij er lang tegenstreefde, willende de rang aan de veldheer van ons leger geven) daarna volgde aan zijn regterhand de heer Knol, toen aan zijn linkerhand de prins van Soerabaja, daarna ik (omdat de heer Knol dit zoo begeerde) en toen de heeren kapiteins van Bergen, Sergeant, Bintang, van der Horst en de Beveren, na welke heeren, als de hoofden en brigadiers van ons leger zijnde, de mindere bevelhebbers der troepen volgen. Ter regterhand van den prins van Madura zaten wel 100 jonge vrouwlieden van zijn gevolg en nog wel 30 of 40 van 15 of 16 jaren, in een halve maan wat verder af, een van welke hem wat gemaakte pinang op een pisangblad bragt; doch al die deerns waren haar beziens niet waard, uitgenomen 3 of 4, die op een matje bijzonder zaten, die kostelijk van juweelen voorzien waren en bloemen in 't haar hadden. De prins van Soerabaja had daar mede twee van zijne broeders genoodigd. De oudste derzelve, Jangrana genaamd, was een heer vrij korter, dan hij van gestalte, een man van 32 of 33 jaren, zeer droevig van wezen en op verre na zoo verstandig en ook zoo moedig niet, maar veel gemeenzamer, als zijn oudste broeder. Zijn tweede broeder, Wira Deridja genaamd, was een zeer fraai en bijzonder vrolijk heer, omtrent 30 jaren oud en vrij verstandiger, als zijn tweede broeder, doch omtrent van dezelfde lengte en beide wel een hoofd korter, als de prins, hun oudste broeder, die een van de kloekste en vetste mannen was, die ik ooit op Java onder de Javanen gezien heb; uitgenomen den ouden prins van Madura, die nog wel zoo lijvig was. Ik heb met die twee jongste soerabajasche prinsen menig uurtje met veel vermaak, sprekende met hen over allerlei zaken, doorgebragt. Behalven deze waren er ook veel andere groote javaansche heeren, welker namen mij juist niet bekend waren. De prins van Soerabaja (gelijk ook zijn twee broeders) verschenen met hun bovenlijf naakt aan de tafel; doch waren over hun lijf met sandelhout, even alsof zij gekamelot waren, bestreken, gevende alom, waar zij zaten, een zeer aangename reuk van zich; doch om hun benedenlijf hadden zij een kleedje van velerlei verwen overal met goud doorwerkt en met een witte gordel vastgemaakt. Ieder van deze drie heeren had 6 ringen aan ieder hand, sommige van goud (hoedanige er twee aan de voorste vinger waren) en sommige met gesteenten bezet, die zich aan de achterste vingers vertoonden. De oudste prins was getrouwd met een dochter van zekeren vermogenden rijksraad van den ouden overleden keizer van Java, Amangkoerat de 1ste, die op last van den tegenwoordigen keizer, Pakoebowana, gekrist was. Zijn naam was Mangononan. Hij was Temanggong van Pati. Deze zijne dochter nu was een ongemeen moedige vrouw, en die 't van den prins haar gemaal in trotschheid (gelijk wij aanstonds hooren zullen) nog vrij ver won. Dit wijf nu heeft hij van

piek van staat, waaraan men bijna niet als goud en zeer weinig hout zag, nevens de verdere praalsieraden voor hem gedragen werden. Men zei dat die heer wel 120 kinderen, kindskinderen of kinds kinds kinderen had, die hier meest bij hem waren. Hij betoonde veel achting en genegenheid voor mij te hebben, daar men hem reeds berigt had, dat ik een Pandita, dien zij Santali of Santri noemen, was. Hij sprak zeer gaarne met mij, hoorende dat ik ook een grondige kennis van hunne godsdienst en van de maleische taal had, die hij mede zeer wel sprak. Ik verzocht zijn oudsten zoon, een heer van 40 jaren, op zekeren tijd, toen de prins mij genoodigd had nevens hem te komen zitten, dat hij de goedheid hebben wilde van zich mede bij ons neder te zettee; doch de eerbied, die hij voor zijnen vader had, was zoo groot, dat hij zulks niet bestaan dorst, dat dit een grove misdaad tegen de javaansche hofwetten was, die ik naderhand beter leerde kennen, gelijk ik ook in later tijd zoo veel kennis van hun taal gekregen heb, dat ik een zeer net woordenboek of dictionarium daarvan gemaakt en nog onder mij heb. Op dezen dag vereerde mij de heer Knol een zeer fraai blaauw gedaalderd Bimaneesch paard, om mij daarvan in de veldtogt te bedienen; ik heb al eenige dagen werk gehad, om 't het schrikken voor pistool-, snaphaan- en basschoten en vooral het gerammel der gongen af te wennen, voor 'twelke ik niets beter vond, dan nu en dan in de pasebaan, waar gemeenlijk op zeer groote gongen geslagen werd, te gaan rijden. Het draaide in 't eerst met mij, hoe vast ik ook te paard zat, zeer dikwijls in 't rond, zonder na de toom te willen luisteren; doch 't werd naderhand zeer gedwee, dat het van geen kanonschoot wist. Op denzelfden 15den Augustus gaf mij die heer ook twee oppassers, de een Jan Baptista Boelens en de ander Herman Henriks genaamd, en bestelde ieder van hen een paard, om mij alom, als ik te paard uitging en vooral in 't leger, te kunnen volgen en te dienen, gelijk zij ook zeer ijverig gedaan hebben, daar zij 't zeer wel bij mij hadden.

Ik liet ook, berigt zijnde, dat wij door zeer dorre en zandige velden, dat het schrikkelijk nu en dan (gelijk ik bevonden heb) stuiven zou, moesten trekken, een aschgraauw legerkleed maken, dat mij op dien togt groote dienst gedaan heeft. Ik voerde geen andere wapenen, dan een paar pistolen en een braven sabel bij mij, denkende dat ik, als het er op aankwam, daarmede wel een blooten Javaan of tien van mijn lijf houden zou, hoewel er door de heer Knol genoegzame zorg voor mij gedragen werd, daar ik het juist altijd niet op heb laten aankomen, gelijk ik op zijn plaats aanhalen zal. Den 19den Augustus kwamen 6 Maleijers, met vrouwen en kinderen, van Soerapati tot ons over, die ons tijding bragten, dat hij met 2,500 voetknechten en 200 of 300 man te paard, zich bij een rivier, een dag reizens van ons, vertoonde.

Wij gingen dezen avond nog den Panombahan van Madura op het plein, waar zijn veldtent en zijn troep van ettelijke 1,000 Madurezen stond, bezoeken. De heer van der Horst, die 't Javaansch als zijn Nederduitsch sprak en grondige kennis van al zijne zaken had, zei mij, dat ons aan de tegenwoordigheid van dezen heer, meer dan aan 10,000 man, gelegen lag, dewijl de Javanen meer achting voor hem, dan voor den keizer hadden, gelijk hij op 's keizers bevel nooit in 't leger verschenen zou hebben, dat hij nu uit enkele achting voor de E. maatschappij en voor de heer Knol deed. Ook zouden wij, buiten zijn overeenkomst, geen eenen Madurees, die van de Javanen wel de beste soldaten zijn, gekregen hebben. Wat orde dat hij onder zijn volk houdt, kan men daaruit afnemen, dat hij gewoon is niet ver van waar de zijnen een aanval moeten doen, zich met een klein gongetje, dat met een geel boord omnaaid is, te begeven, daar hij zelf zoo lang op klopt, als hij ziet, dat zij 't genoeg kunnen uitharden, houdende, als zij 't te kwaad krijgen, op met kloppen; doch zoo iemand eer afweek, al was het zijn eigen zoon, die was een man des doods, gelijk hij in 1705 twee van zijn eerste raden, die uit hoogen nood afweken, zoo ras zij bij hem kwamen, krissen

liet. Hij verhaalde mij ook, dat hij in zijn hof op Tondjong, dąt wel eens zoo groot, als dat van den prins van Soerabaja is, een lijfwacht van 1,000 wakkere mannen heeft, van welke er 500 uitgelezene pieken, alleen met zilver rijkelijk beslagen en 500 zeer fraaije snaphanen voeren. Ook is zijn grootste vermaak, als er een vreemdeling op Madura komt, om aan hen zijn keurlijk paleis, wapenhuis en zijn fraaije paarden en paardentuigen in zijn prinselijke stal te vertoonen. Hij had ook in de tijd van drie maanden van Tondjong af tot de Pangkalang toe, waar men omtrent de zee opgaat, een diepe en redelijk breede gracht, die zeer vischrijk was, door zijn volk eenige uren ver gegraven, zoodat hij nu in korten tijd en zeer gemakkelijk van daar op Soerabaja komen kon. Hij was zeer kloek van wezen, groot van oogen, neus en kin, breed van aangezigt, zonder tanden, zoo bruin van vel niet als de andere Javanen, en wat rood aan 't wit zijnen oogen, waarschijnlijk door de hooge jaren, die hij bereikte. Ook zeer grijs en meest kaal van hoofd, doch zeer lijvig en vet van ligchaam, uiterlijk, na het aan zijn armen en spieren geleek, nog een zeer sterk man en die nog zoo hartelijk lagchen kon, of hij maar 30 jaren oud was. Voor een heer van den rang, dien hij bekleedde, was hij zeer minnelijk, vriendelijk en beleefd zelf tegen de minsten, hoewel hij onder zijn volk zich, als hij wilde, ook zeer ontzaggelijk wist te maken, in zoo ver dat hem niemand van de zijne bijna anders, dan al kruipende en hurkende naderen en hem ook niet al te na komen dorst. En dit was de eigenlijke reden, waarom zijne tegenwoordigheid ons meer, dan 10,000 mannen waard was. Den 20sten dito werden de brigades van 't leger aan de legerhoofden door den veldheer en den raad vergeven. Deze raad bestond uit den heer opperbevelhebber van Java's noord-oostkust en veldheer Govert Knol, de heer Frederik Christiaan van Bergen (kapitein, tweede legerhoofd en zijn opvolger als veldheer, zoo Zijn E. mogt komen te sterven) en de verdere heeren kapiteins, te weten, Willem Sergeant, Zacharias Bintang, Willem Henrik de Bevere en Henrik van der Horst, mitsgaders Pieter Bout, koopman en treins-boekhouder, Jacob Fredrik de Famars, fiskaal, Kornelis Koops, trein-meester en Jan Alexander Caffer, geheimschrijver van den veldheer en van dien raad. Door dezen raad nu werd de eerste brigade aan de heer van Bergen, de tweede of linkervleugel aan de heer Sergeant, ieder van tien bijzondere troepen, van welke ieder 200 Hollanders bij zich had, gegeven. Het gros van 't leger bestond verder uit de brigades van de heeren Bintang, van der Horst en van de heer de Bevere. Den 21sten dito vertrokken de schepen Aardenhout en de Schaapherder naar Batavia. Den 22sten dito heb ik in de woning van den veldheer, een fraai steenen huis van den kapitein der Chinezen dezer plaats, dat hij voor Zijn Ed. opgeruimd had, gedurende zijn verblijf, voor 't leger en voor de bezetting, gepredikt, bij welke gelegenheid ik door de volgende aangenomene kinderen, te weten, dat van de heer Willem Sergeant, Klara, dat van den assistent Bloemendaal, Elizabeth en dat van den korporaal Geldebloem, Kornelis gedoopt heb, allen bij hunne slavinnen geteeld en waarvan zij geloofd werden ook wel de vaders te zijn, vermits er bijna geen Hollander van eenige magt op Java is, die geen bijzit heeft; een manier van leven, die zeer ergerlijk is en aan den inlander weinig indruk geven kan, om hem tot onze godsdienst te doen overkomen, waarom ook zeker Javaansch dus overwonnen dochtertje, dat nu redelijk groot begon te worden en nog ongedoopt was, door mij gevraagd zijnde, of zij zich niet haast, op hare belijdenis, wilde laten doopen, mij dit nadrukkelijk antwoord gaf: «Mijn heer ik heb daar niet tegen, mits,» zeide zij, «dat mijn vader (die zeer sterk hoereerde en vrij los leefde) zich eerst als een waar Christen gedrage en mijn moeder tot zijn vrouw trouwe, dat hij wel dikwijls beloofd, doch tot nog toe niet gedaan heeft.» Den 23sten dito was er een wapenschouwing en verdeeling der brigades op de pasebaan, 'tgeen ik nevens den heer Knol, den Panombahan van Madura, den heer van der Horst en meer andere heeren ging zien. De prins van Madura kwam eerst wat bij den heer Knol aan,

dronk daar een kopje thee en at daar eenige persiaansche vruchten en confituren bij. Hij had nu een heerlijk groen satijnen wambas aan, dat stijf van gouden passementen en aan den hals met een halve maan geborduurd was en verder een zeer fraai chits kleedje aan, een wit topje op zijn hoofd en een andere fraaije met goud doorwerkte kris op zijde. Nadat hij een uurtje hier gezeten had, liet hij zich vooraf naar de pasebaan dragen, hebbende een van zijne zonen, die maar 15 of 16 jaren oud en wat bleek was, bij zich en wij volgden hem kort daarna te paard. Wij vonden een groot deel van onze oorlogsmagt in dit renperk bijeen geschaard. Terwijl de veldheer de brigades daar verdeelde, trad ik van 't paard en ging zoo lang onder een groot afdak zitten, waar ik den Panombahan en den prins van Soerabaja met zijne twee oudste broeders vond. Deze waren nu met zwarte satijnen badjoes, digt met gouden passementen bezet, bekleed en hadden ieder een zwart satijnen topje, mede met passementen op 't hoofd, ook voerden zij hunne krissen op de regterzijde en hadden om 't onderligchaam zeer fraaije kleedjes geslingerd en sommige met een allegiasche en anderen met een gouden gordel gebonden.

Nadat de legerzaken beschikt waren, kwamen de hoofden mede bij ons onder die opene hooge schuur zitten en bij opneming van 't geheel leger, bleek, dat het in deze navolgende manschap bestond:

Zestien vaandels Hollanders à 50 man ieder	800
Dertig inlandsche vaandels, sterk	2,400
Treins-matrozen en de verdere bedienden.	175
	3,375
De prins van Madura bragt mede, schoon er bij de wapenschouwing er maar 3,618 op gaf, waaronder er 460 met snaphanen waren, ruim	5,000
Den prins van Soerabaja (hoewel hij er maar 3,000 op gaf) .	5,000
Sedjajana Poera, Depati van Soerabaja (hoewel er bij de wapenschouwing maar 2,000 op gaf)	4,000
Die van Sammanap, » » Sidajoe, » » Toeban, » » Lassem, » » Rembang, » » Gresik, (hoewel zij er maar 3,000 opgaven) te zamen	5,000
En de batoers of de lastdragers	5,000
Waarbij dan nog wel kwamen. . . . . , ...	2,625
Dus te zamen . . .	30,000

Zoodat alles op omtrent 30,000 mannen uit kwam, hoewel er maar 15,000 gewapende soldaten waren.

Al ons geschut en de verdere krijgstuigen, bestonden in:

6 zesponders;
18 twee- en drieponders;
25 handmortiers;
6 groote mortiers.

Waartoe 200 buffels, om die te vervoeren, beschikt waren.

De brigades bestonden in de navolgende manschap:

Die van den heer van Bergen	was sterk	......	520
» » » » Willem Sergeant	» »	......	720
» » » » Bintang	» »	......	887
» » » » van der Horst	» »	......	525
» » » » de Bevere	» »	......	723
			3.375 man.

Deze brigadiers nu hadden 't opperbevel niet alleen over verscheiden vaandels der Europeërs, maar ook over deze navolgende inlandsche hoofden.

Soopa Tomparang	kapitein der	Boegis.
Joomproc	» »	Baliers.
Wang Intsje (zoon van Wang Abdul Bagoes, kapitein der Maleijers op Batavia)	» »	Maleijers.
Abdul Djelali.........	» »	Boetonders.
Dain Matara	» »	Macasaren.
Wangcobat	luitenant »	Maleijers.
Niereboelac	» »	Bandanezen.
Babandan.........	» »	Baliers.
Intsjeh Douw.........	» »	Boegische Mardijkers of vrijlieden.
Boeliling	» »	Baliers.

En over meer andere, die mij nu niet te binnen schieten.

Bij gelegenheid van deze wapenschouwing gaf de Depati van Soerabaja weder een prachtige maaltijd, die niet minder, als de vorige was en waarbij ons gevolg wel het beste voer. Wij zagen ook, toen deze troepen nu weder aftrekken zouden, dat de drie olifanten van den prins van Soerabaja voor den prins van Madura en voor ons allen sombaiden, kruipende wel 20 of 30 treden ver van ons, met de achterste knieën ter aarde gebogen en met de voorste pooten vlak vooruit liggende, naar ons toe; doch de carnak sloeg een van deze olifanten, een mannetje, met een haakje in de kop en in de ooren, dat er 't bloed bij neêr liep, waarop dit beest een afgrijzelijk geluid van zich gaf, ook zoo bar en ijsselijk, als men zich dan zou kunnen verbeelden. Dit nu geschiedde, om hem eerst met een schild te doen schermutselen, dat hij zeer aardig wist doen. Ten anderen moest hij ook, op de maat van de gongslag, dansen, 'tgeen hij ook zeer net ieder reis, met het opligten van zijn regter-voorste en linker-achterste en dan weêr van zijn linker-voorste en regter-achterste nakwam. Alles was nu ter marsch klaar; doch het Mohammedaansch bijgeloof was oorzaak, dat de Panombahan en de Depati Soerabaja niet eer, dan na de nieuwe maan, op den togt wilden, vast stellende, dat hen alles tegenloopen, maar zoo zij die eerst afwachtten, alles wel gelukken zou.

Ondertusschen kwam er een mondelinge tijding, dat Pangeran Depati Anom wel genegen was, om tot ons over te komen en vrede te maken; doch dat de troepen van Soerapati nog tot geen vrede genegen, zich nu bij Djagan posteerden, om dat te beletten, hoewel hij anders, daartoe 100 andere wegen had, als het hem maar ernst geweest was. Den 25sten dito ging ik met de heer Knol en andere heeren naar Gresik, om daar den ouden chineschen kapitein Tohoeko, volgens orde van Hun Edelheden,

weder voor te stellen, daar te voren maar een luitenant daar 't gezag had. Aangezien nu geen van die heeren zoo veel Maleisch verstond, om de voorstelling van dezen kapitein in behoorlijke orde te doen, zoo verzocht de heer Knol, die dit anders moest gedaan hebben, dat ik het in Zijn Ed. plaats doen wilde, gelijk ik dat dan ordentelijk deed, waarover niet weinig Salamat kapitein China bharoe, dat is, geluk over de aanstelling van den nieuwen chineschen kapitein, uitgeroepen werd. Nadat ons die kapitein (door den edelmoedigen Temanggong Poespa Nagara, dat in 't Javaansch de bloem der stad beteekent, ondersteund) heerlijk op 't middagmaal onthaald had, vertrokken wij tegen den avond weder van daar, doch in zeer groot gevaar van voor die stad met onze parahoe, die geen vlerken had, 't onderste boven te geraken en dan had ik (die niet zwemmen kon), en mogelijk allen, zeker weg geweest, omdat daar een zeer sterke en diepe stroom gaat, waarbij nog de duisternis van den avond kwam. Alles liep echter beter af, als men gegist had en wij kwamen behouden thuis; doch men kreeg mij sedert nooit in een Parahoe zonder vlerken en ook zoo laat nooit weder naar buiten, zeer sterk daarvoor zijnde om bij dag thuis te zijn.

Tweede Hoofdstuk.

De prins van Madura doet ons verzoeken. Het dansen van zijne vrouw en andere derens. De eerste danseressen en haar dans. De tweede vertooning van tien danseressen. Bezoeken den prins van Soerabaja en dien van Madura weder. Verovering van Kadoewang. Pangeran Depati Anoms antwoordt. Nieuwe wapenschouwing van des Panombahans troepen. De kleederen van zijn zonen en 't verder gezelschap. Fraaije wapenschouwing der Madurezen. Heerlijk onthaal van den Depati en bij den heer van der Horst. Fraai dansen. De schrijver predikt hier weder. Nieuwe wapenschouwing. Het leger breekt op naar den vijand. Komst te Kara en te Sopandjang. Ziekte van kapitein van Bergen. Tijding van Pangeran Depati Anom. Komst te Soka en hoe wij het tot dusver al hadden. Ziekte des schrijvers op den togt en waardoor veroorzaakt. Die nog slechter tijding van Batavia kreeg. De prins van Soerabaja gedraagt zich als een schelm. Vertrek van Soka. Komen op Kategan. Berg Radjoena. Van Bergens vertrek naar Soerabaja. Slechte berigten van de wegen. Nadere schelmerijen van den Depati Soerabaja. Vertrek van Kateegan. Houden omtrent Panangongan halt. Gedurige onrust in 't leger. Bruggen over de rivier geslagen. Nadere blijken, dat de prins van Soerabaja met den vijand heulde. Dood van kapitein van Bergen. 's Vijands vesting, meest door de dapperheid van een matroos, veroverd. Hoe 't zich bij dezen aanval heeft toegedragen. Zware Waringinboom. Wie hier 't oppergezag had.

Den 29sten dito werden wij zeer plegtig bij den prins van Madura verzocht, die ons de eer aandeed (en dat mogt men niet weigeren) om zijne eerste, voornaamste en schoonste vrouw, nevens verscheiden andere van deze Javaansche derens te zien dansen. Al de legerhoofden van de Nederlandsche troepen, de prins van Soerabaja nevens zijne broeders en verscheiden andere Javaansche, Chinesche en inlandsche grooten en nog wel 2,000 of 3,000 toekijkers waren daar tegenwoordig, zonder daaronder de vrouwen van zijn hof, die zongen of op de gong en rabana of ronde platte trommel speelden, te rekenen. Deze zangeressen, speellieden en de trommelende maagden zaten aan onze regterhand, sommige voor en sommige achter 2 werktuigen, die zeer wel na 't achterste van een koets geleken. Buiten deze waren er nog versche den andere vrouwen, die óf op langwerpige Javaansche trommeltjes óf op enkelde gongetjes óf op tataboangs sloegen.

Ook was er een Javaan, die op een speeltuig, dat wel na een klein blaasbalkje geleek, dat in zich zelven een harpje van 2 of 3 snaren was, zeer aardig met een groote strijkstok speelde. De plaats waar wij zaten, was een groote veldtent, die fraai en hoog was. Achter den Panombahan en ons zaten verscheiden van zijne wijven, die meestal redelijk oud waren, hoewel ik er nu en dan (daar dat met veel omzigtigheid geschieden moest, vermits die oude heer nog zeer jaloers daaromtrent was) eene zag, die men fraai noemen mogt, daar zij zeer wel besneden van aangezigt, zeer levendig en schoon van oogen en vrij blank was. Wij allen zaten nevens hem op een verheven voetbank; doch al zijn zonen op den grond, ter regterhand van deze zangeressen op rotanmatten, waarmede de gansche grond bedekt was. De eerste vertooning was van 10 kinderen van 8 tot 13 jaren oud, met losse achter-afhangende haren, die met veel risten met bloemen en met klatergoud versierd waren. Zij hadden allen gouden fraaije kroonen op de hoofden, waaraan die gestrengelde bloemen met het klatergoud vastgemaakt waren. Binnen in deze kroonen was nog een andere van bladeren of papier, dat ten deele groen en aan de einden ten deele wit was. Aan de armen hadden zij, een span boven den elleboog, gouden vleugeltjes, van welks midden als weêr een ander vleugeltje afliep. Aan de handen groote ruime gouden en zeer fraaije armringen, die zij ook wel aan de armen dragen; doch die soort valt zoo breed, als die men aan de handen dragen ziet. Haar gewaad bestond in een slepend fraai kleedje, zijnde sommige petola's of geschilderde zijden vrouwenkleedjes, anderen in calga's, chitzen en dergelijken. Deze waren sterk verguld en met heerlijke sluijers, waarvan zij 't einde in de linkerhand hielden, om hare ligchamen vastgemaakt. In 't gestadig en zeer aardig opligten van deze sluijers, die nu en dan sleepten, bestond een groot deel van den aangenamen zwier van haar dansen. Zoodanigen sluijerband hadden zij ook voor de borst en nog een dergelijke om de middelen, waarover een zilveren gordel henen ging. Het dansen zelf nu van deze kinderen was zeer aardig; want allen gelijk begonnen zij, nadat een oud wijf opgeheven had, te zingen, waarin haar ten eerste veel anderen ondersteunden, doch niet eer te dansen, voordat zij allen zeer eerbiedig met het opheffen van beide handen tegeneen, voor den prins en voor ons, ieder in 't bijzonder, gesombaid hadden, aangezien de Javaansche juffers van geen neigen weten en geen anderen groet dan deze geleerd hebben. Daarop begonnen zij zich op de mat, waarop zij dansten, eerst met haar hoofden, armen en met haar gansch ligchaam over en weder op dezen zang in allerhande posturen zeer zwak te buigen en gestadig, bij aardige draaijingen der heupen, der handen, der schouderen, der voeten en der hoofden in zooveel bogten te wringen, dat men er over verbaasd moest staan. Dit gedaan hebbende, dreven zij nu en dan zoo gezwind, zoo lucht en zoo aardig over die mat, dat men niet zien kon, dat zij hare voeten bijna opligtten. Dan dansten zij eens met haar vieren in 't midden, met haar aangezigt naar ons toe en aan ieder zijde 3, met het aangezigt naar elkander, dan weer een achteraan en de andere 2 en 2 vooraan. Dan hielden zij zich eens overeind, dan hurkten zij eens schielijk neder, buigende hare hoofden bijna tot aan de grond, en dat voornamelijk op de regterzijde. Dan dansten zij weer in een ronden dans; dan weer eens, dat er van die 10 acht in 't rond stonden en 2 tegen 1, de eene staande en de andere liggende; waarmede die eerste vertooning een einde nam. De tweede vertooning bestond uit 10 kloeke derens, onder welke mede 2 van zijne voornaamste vrouwen waren. Een van die 2 was zijn allerfraaiste vrouw, zeer blank, mooi van wezen, schoon van oogen, rijzig van gestalte, zeer aardig, gezwind en (zoo men wilde) toen ook zwanger bij hem, zoo hij ten minste geloofde, daar er ook anderen zoo men zeide, wel bijkwamen. Deze was, hoewel zij allen heerlijk gekleed en bijna op eene wijze versierd waren, nog wel het allerfraaiste uitgedost. Zij hadden allen zeer keurlijke onderkleedjes en betilissen witte bovenkleedjes aan, vol ge-

zaaide vergulden bloemen en met blaauw en gouden inslagen ter zijde onderscheiden, van welke boven groote slepende sluijers ter linkerhand, hoewel ook eenigzins van de regterhand afhingen. Voor hare boezems hadden zij groote banden, die een hand breed voor toegebonden waren en met twee einden afhingen, gelijk ook twee andere einden om hare middelen gebonden en om dezelve ook zilveren beugels, drie vingeren breed, die voor met uitgewerkte haken, twee handen breed lang, gesloten waren. Even boven haren boezem hadden zij als een goud uitgewerkt ringkraagje, dat wel een hand breed en in 't midden met een juweel bezet was. Boven de ellebogen halverwege hare armen hadden zij vleugelswijze armringen en aan hare handen ook groote gouden ronde armringen en op hare hoofden groote gouden kroonen, die mede over andere binnenkroonen van eenig kostelijke stof, dat groen geschilderd en aan de einden wit was, henenkwamen. Haar hoofdhaar was loshangende, met olie gezalfd en met bloemen niet alleen bestoken, maar van achteren ook met een rist bloemen, met klatergoud gestrengeld, die van deze kroonen afhingen, versierd. Haar wenkbraauwen waren na de aloude wijze der Oosterlingen met een zwarte verw bestreken en beschilderd, gelijk ze hare aangezigten geteekend en met verscheiden trekken als gemerkt hadden, die voor het voorhoofd met een liggende halve maan tot op hare neuzen liepen en dan aan wederzijden al breeder en breeder, tot wel anderhalve duim breed boven en zoo al verder (zijnde ter zijde van de oogen wel 't breedste) digt langs de oogen al smaller en smaller in de gedaante van een 52 of twee en vijftig in cijfer, naar beneden tot aan den mond toe liep, zijnde in 't midden van een pink dik en beneden wat dikker. Zij waren van schoone ringen in menigte, naar den Javaanschen trant en vooral aan hare twee voorste en achterste vingeren voorzien, hebbende twee of drie ringen aan ieder van deze vingers; doch het onderscheid tusschen de andere danshoeren en tusschen zijne twee wijven bestond daarin, dat de laatse geen kroonen op hare hoofden en 't haar niet hangende, maar dat zij 't zeer sierlijk als een ronde schotel van achteren (hoewel zeer dik) met allerlei bloemen toegemaakt, ook geen ringkraagjes aan en een zwarte stippel even boven die geschilderde halve manen of boven hare neuzen hadden, hoewel ik een van die anderen zoo een zwarte stippel mede hebben zag. Ook hadden zij veel kostelijker juweelen en dat mooi jong zwanger wijf, Radin Poespa Itoe genaamd, van welke de oude prins zijn oog niet aftrekken kon, had geen zilveren beugel om hare middelen (die bij hen als de zona virginitatis of de beugel der ongeschondenheid of des maagdoms is) maar de hare was van gouden koorden met een slot, dat van enkel goud was. De aardigheid van haar dansen bestond meest in 't aardig en zwierig bewegen der voeten, 't draaijen der heupen, het wringen der armen, handen en in 't draaijen en wringen van hare schouderen en hoofden, behalve dat zij die slepende sluijer zeer aardig na de maat wisten op te ligten. Den dans begonnen zij nooit, of sombaiden eerst; dat altijd, zoo als zij oprijzen zouden, geschiedde. Zij werden door den Panombahan, die er ongemeen groot vermaak in schepte, gestadig sterk aangemoedigd, om wel te dansen, begunstigende nu en dan zijn mooiste wijf met een sapà of uitgekaauwde pinang, welke ongemeene gunst hij te voren ook aan deze en gene van die kindertjes bewezen had. Zij dansten, dan eens te zamen, dan eens twee en twee, allen achter elkander, dan eens aan de eene, dan weer aan de andere zijde, scherende rakelings voorbij onze lijven henen. Als 't dan nu en dan gebeurde, dat Radin Poespa Itoe zoo wat nabij den prins kwam, meende hij haar bij haar kleedje of sjerp eens te vatten, maar zij ontsnapte dat eerst uit schaamte, waarover de oude heer wat narrig wordende, een van zijn andere wijven, die achter hem zat, Radin Depati genaamd en door ons te voren mede als fraai beschreven, bij zich op de voetenbank riep, willende, dat zij bij hem zou zitten, om de anderen tot jaloezy te verwekken. Zij dorst dat in 't eerst mede niet doen; doch op zijn nader gebod kwam, nadat zij eerst voor zijn andere vrouwen

achter hem gesombaid had, bij hem zitten. Aldus nu hadden wij drie dansen van de voornoemde jonge meisjes en ook drie van deze zijne vrouwen en volwassen derens of dansboeren. Wij dronken daar ondertusschen een kopje thee en, door bestel van den heer Knol, ook Hollandsch bier en wijn, en namen, na al de dwaasheden tot walgens toe gezien te hebben, tegen den avond ons afscheid, nadat ik vooral nu al lang gewenscht had, daar maar van daan te zijn; doch dat mogt niet wezen, om geen reden ter wereld, zonder dien heer zeer te hoonen.

Den 30sten Augustus woonden wij weder een grooten renstrijd bij, wordende weder door den prins van Soerabaja zeer heusch met een kopje saffraan-thee, confituren en andere lekkernijen onthaald. Zijn dodot of kleed van staat, dat hij toen aanhad, was van een wit schoon stof met bruine en gouden ranken versierd, hebbende zijn kris nu tusschen dat kleed en zijn bloot lijf steken. Zijn broek was van een schoon groen zijden stof, dat zeer stijf met goud doorstikt en geborduurd was. Daar waren te dier tijd zeer veel ridders en eenige duizenden van toekijkers. Den 3den September na de middag gingen wij den prins van Madura weder bezoeken, zagen zijn schoon en uitgelezen volk in de wapenen staan, aan ieder van welke, een nieuw soldaat zijnde, die nog geen land had, een rijksdaalder of tien schellingen door twee zijner dochters gegeven werden. Hij schonk ons thee, met schoone confituren en ik zag bij die gelegenheid daar (met veel verwondering) een kakkerlak met zwart haar, zoo blank als een Hollander, hoorende dat er verscheiden zulke lieden op Madura waren, gelijk wij er daags er aan nog een zagen. De prins van Soerabaja, die er mede kwam, bragt tijding, dat de heer kapitein de Roode het land van Kadoewang, waaromtrent hij met zijne troepen lag, om den keizer te ondersteunen, gewonnen had, daar zich vier hoofden voor den keizer en voor onze wapenen vernederd hadden, nadat hun opperhoofd vooraf gestorven was. Hij voegde daar nog bij, dat Pangeran Depati Anom onze geheime brieven wel bekomen en die gehouden had, gevende daarop alleen tot antwoord, dat hij niets tegen de E. maatschappij misdreven had en niet genegen was iets kwaads tegen dezelve te ondernemen; doch dat hij, zoo men hem geweld aan doen wilde, dat afwachten en zich dan zoo dapper als hij kon, verweren zou, makende ondertusschen, waar hij nu was, een vesting, om voor ons niet al te open te liggen.

Den 4den September 's morgens zagen wij de troepen van den Panombahan naar de pasebaan trekken, waar die prins toen mede met al zijne grooten en zonen verscheen. Wij gingen zamen onder een van de saboa's van den Depati Soerabaja aan een lange tafel met Chinesche stoelen zitten. De Panombahan was zeer kostelijk met een schoon badjoe, van leverkleur damast, met gouden bloemen geborduurd, bekleed. Zijn zonen, kindskinderen en krijgsoversten waren mede zeer heerlijk uitgedost. Radin Sastra Nagara, zijn oudste zoon, een zeer dik en lijvig heer, had een zeldzaam, doch kostelijk badjoe of wambais aan, bestaande uit driehoekige stukken, ieder van een bijzondere kleur, zijnde rood, wit, groen, blaauw, geel, goud met blaauw en zwart, en ieder om het schoonst en sterkst van kleur. Zijn kleedje was wit neteldoek, dat zeer schoon verguld was. Zijn broeder Radin Soera de Ridja, een prins van 19 of 20 jaren, was in 't wit, met een witte tulband en zulk een opperkleed over een rood scharlaken vest en een scharlaken broek. Anderen van zijne zonen, als Radin Soeta Deridja, 14 jaren oud, waren gekleed met zwarte en geele satijnen en roode scharlaken badjoe's, hebbende allen gouden krissen op zijde. Voortreffelijk kwamen mede al zijne legerhoofden te voorschijn, welker zonneschermen met wit gaas overtrokken en waaraan beneden 2 falbala's van klatergoud waren, hebbende boven mede er zoo een en dergelijke dubbele toppen er op, die boven de hoofden van zijne raden, legerhelden en oversten, over die van zijne kinderen en kindskinderen, gedragen werden, onder welke ook Radin Aria Poerba Nagara, een dapper en zeer vriendelijk prins was, dien de Panombahan

om zijn vromen vader (zijnen zoon) nooit konde aanzien, zonder dàt hem de tranen over de wangen biggelden. Bij ons zaten aan de tafel, behalven den ouden prins en den opperbevelhebber Knol, de Depati van Soeràbaja en zijn broeders, Jangrana en Wira Deridja en onze verdere legerhoofden, waarbij zich ook de Temanggong van Gresik, Poespa Nagara, de Temanggong van Biloro, benevens de broeder van den Temanggong van Sammanap en een van deszelfs raden gevoegd hadden. De verdere inlandsche oversten stonden of zaten op bamboezen banken, doch de kinderen, kindskinderen en verdere oversten van den Panombahan zaten op den grond neder en niemand van hen dorst een woord spreken, zonder eerst met de handen te sombaijen, 'tgeen Jangrana en andere grooten zelf deden. Die hem 't liefste waren, zaten het naast aan den prins en zijne andere raden wat verder af. Men zag daar ook een groot getal van des Pànombahans wijven, die er in draagbaren met atap overdekt gekomen waren; doch deze vertoonden zich vrij slecht gekleed, zoodat ik tusschen haar en gemeene Javaansche vrouwlieden geen onderscheid zien kon, dewijl zij ook met het bovenlijf (de boezem alleen gedekt) naakt gingen. Deze zakten ter regterhand van het staketsel van des Depati's Dalam of hof af, vervoegende zich dàaronder een kleine saboa. De Depati onthaalde ons weder met saffraan- en boeithee, waarbij twee groote bakken met allerlei schoone confituren waren. Terwijl wij ons daarmede bezig hielden, zagen wij een van de jongste zonen van den prins van Madura, een redelijk blank prinsje van 14 of 15 jaren, op een schoon wit en zeer hoog Persiaansch paard, door den heer Zwaardekroon, extraordinaar raad van India, aan den ouden prins (zoo men mij zeide) vereerd, met een moedigen stap komen aanrijden. Op dit paard lag een heerlijke geborduurde zadel en een schoone Maduresche geborduurde schabrak, die stijf van goud was, ook scheen het gansch tuig van dit paard van goud te zijn, hoewel anderen meenden, dat het maar zilver of koper verguld was. Ik zag nog een ander prinsje van 9 of 10 jaren op een jong olifantje (dat maar wat grooter als een kloek veulen was) waarover eenige schoone tapijten lagen, verschijnen, zittende op een fraai gestikt matrasje. Dit olifantje moest almede voor ons sombajen, makende, eer hij dat doen wilde, een afgrijselijk geluid. De wapenschouwing zelf (daàr er ondertusschen nog troepen bijgekomen waren) was schoon en geschiedde onder het geluid van verscheiden stellen van gongen en tataboangs. Men zag daar een menigte van zijden vaandels van allerlei kleuren wel anderhalve roede lang en pas een voet breed. Ook waren er veel schoone zijden vaandels, vlagsgewijze en sommige als standaarden van Atlassen en andere stoffen gemaakt. Nu waren er 1,000 mannen onder, welker pieken allen met zilver zwaar beslagen waren, vol van zulke banden er om, een voet vaneen, terwijl de verdere grond der pieken dan zwart en dan weer geel beschilderd was. De verdere krijgsknèchten hadden roode of zwarte pieken en werpspiessen en sommige ook die beiden. Ik wil wel bekennen, dat ik van inlanders nooit schooner volk gezien heb. Hij had ook 50 fraaije stukjes bij zich, die elk op affuitjes lagen en een pond ijzer schoten. Deze allen trokken digt voor ons henen en geen overste ging voorbij ons, die niet een heerlijke zonnescherm boven zijn hoofd had en zoo ras zij omtrent den ouden prins kwamen, moesten zij (zoo wel zijne zonen als andere) aanstonds sombaijen. Hiervan was zelf de veldheer van zijn leger niet vrij, die, schoon hij een zwaren mortierwagen hielp voorttrekken, echter eerst stil staan en zich voor zijnen prins vernederen moest. Nadat nu dit alles door ons weêr gezien was, onthaalde ons de prins van Soerabaja weêr heerlijk op een zeer prachtig middagmaal, waar een groote menigte van spijs weêr door een getal van vrouwen, in wel 150 schotels opgedischt werd en nogtans moest ik mijn maaltijd weêr doen met drooge, doch zeer lekker gekookte, welriekende en sneeuwwitte rijst en met zijn heerlijke natafel van uitgelezene vruchten. Nadat wij nu wel gegeten en, door bezorging van den heer Knol, ook een schoon glas fransche wijn

(want de rijnsche werd toen zeer weinig in Indiën geacht), keurlijk Hollandsch bier gedronken hadden, moesten wij, tegen alle onze betuigingen aan, van dat wij ten volle met des Depati's edelmoedig onthaal vergenoegd waren, ten eerste weder aan het theedrinken, waar weêr rijkelijk confituren bij gegeven werden, waarna wij ons afscheid van al de prinsen namen en den landvoogd van Soerabaja, nevens de heeren zijne broeders, die ons zeer ver uitgeleidden, voor hun deftig onthaal bedankten. Tegen den avond waren wij bij de heer kapitein van der Horst verzocht, die ons, daar wij hier niet lang meer wezen zouden, mede eenig vermaak wilde aandoen. Ik ging daar naar toe met kapitein de Bevere en vond er reeds de heer Knol en al de andere brigadiers. Zoo ras wij nu, nadat vooraf eenige heeren in zeker speelhuis aan de waterkant een pijpje gerookt hadden, in huis gekomen waren, werd er ten eerste (want daarin bestaat toch al 't vermaak der Javanen en dit is de grootste eere, die zij iemand en anderen hun kunnen aandoen) van eenige jonge bidaja's of danshoeren gebaliaard of gedanst. Daar verschenen er twee van 20 en twee van 15 of 16 jaren, die men zeide van den kapitein der Maleijers te Gresik te zijn. De toestel van haar hoofd was aardig en kostelijk. De haren hingen mede los over den rug, zijnde zeer glimmende van welriekende olie en zeer geurig van een menigte van sontings en risten met bloemen, die met klatergoud door 't haar gestrengeld en daaraan vastgemaakt waren. Zij waren van een fraaije en rijzige gestalte en, daar het balische vrouwen waren, ook zeer fraai besneden van aangezigt. Zij dansten onder een javaansche viool en nog een ander speeltuig, dat vol koperen snaren en eene soort van cither was. Zij waren ongemeen rad en gezwind; doch hadden weêr geheel andere en zeer zedige draaijingen van haar lijf, hoofd, heupen, voeten, armen en handen, dan wel die van den Panombahan; maar toen ik deze ijdelheden een half uur gezien had, verveelde het mij sterk. Echter moest ik dat zoo lang blijven aanzien, tot de heer opperbevelhebber Knol en de andere vrienden vertrokken. Zij waren ook van zeer kostelijke kleederen van zijde petolen en heerlijke sluijers, van vergulden lendenbanden en beugels, van armringen en meer andere danssieraden, mitsgaders van kostelijke juwelen, voorzien. Na deze kwam de huishoudster van den heer van der Horst op de baan, die in kostelijkheid van toestel, in heerlijkheid van kleederen, in pracht aan haar hoofd en in schoonheid en menigte van juweelen aan de vingeren en in fraaiheid van wezen en dansen al de vorigen zeer ver overtrof. Zij had in haar dansen groote deftigheid, wetende zich zelf bijzonder zedig en te gelijk met zulk een verheven zwier te bewegen, dat haar ieder den lof gaf, die zij, buiten alle tegenspraak, boven alle andere verdiende. Zij zong ook zeer fraai en onder haar dansen werd ook ongemeen fraai en zeer net op de maat door een Javaan gezongen, die zich wonderlijk wel met zijne toonvallen na hare schielijke en gezwinde draaijingen en ter zijde uitwijkingen met haar hoofd, teenen en hielen (dat zij, 't een en 't ander zeer geestig en gezwind waarnam) wist te schikken. Nadat wij dit een uur twee of drie gezien en een fraai onthaal genoten hadden, vertrokken wij naar huis. En dit was zoo dagelijks het tijdverdrijf der heeren oversten, dat voor een enkele reis zijn gezigt nog al verdiende, om te kunnen zeggen hoe men daar leeft; doch men zou niet gelooven hoe groote kosten daardoor gemaakt en wat drank daar gedronken werd, niettegenstaande zij veel moeite hebben, om die te bekomen, behalven dat zij daar wel tweemaal zoo duur, als op Batavia is. Zij moeten daartoe andere loopgraven gehad hebben, dan ik, want anders kan ik niet denken hoe zij zoo groote onkosten wisten goed te maken, daar er geen avond voorbijging, dat wij niet dan bij den eenen, dan bij den anderen waren, daar ik mijn beurt, om niet onbeleefd en ondankbaar te zijn, mede in hebben moest, dat mij ongeloofelijke groote kosten gegeven heeft, ja grooter dan van mijn heel huishouden op Batavia, waartegen ik echter, daar ik mede in die maalstroom was, niets doen kon, zijnde dit een van de gereedste middelen, om een eerlijk man

in korten tijd te bederven en tot den grond toe uit te mergelen. Den 24sten dito werd ik door Radin Sastra Nagara en eenige andere Maduresche prinsen bezocht, die mij in korten tijd veel bier en Fransche wijn afdronken, het best er af zijnde, dat zij niet lang bijbleven. Tegen den avond kwamen er nog hulptroepen van Toeban, Sidajoe, Rembang, Lassem en Gresik aan, onder welke ook Sedjana Poera, landvoogd van Japara, met zijn volk was, schokkende op zijnen olifant al zachtjes voort, tot hij digt bij ons zijnde, aftrad en verwelkomd werd.

Den 5den dito predikte ik hier weder en doopte, op zijne belijdenis, zekeren inlander, Thomas Francis genaamd; doch om de waarheid te zeggen, was de dienst van een predikant onder deze ruwe en onbeschaafde gemeente van zoo weinig nut, dat Hun Edelheden, indien zij dat zoo wel geweten hadden, als ik het ondervonden heb, mij, noch eenig ander predikant, daar ooit naar toe zouden gezonden hebben, daar men een predikant niet alleen geen gelegenheid tot het waarnemen van zijn dienst, gelijk het behoorde, geeft, maar integendeel hem dezelve, onder deze en gene voorwendingen, afsnijdt, waar men niets tegen doen kan, dan, zoo men al klagen wilde, zich zelven veel moeite op den hals halen, dat immers een wakker predikant maar redenen van te zuchten geven moet. Den 6den zagen wij de troepen van Sammanap, Pamacasan, Toeban, Cidajoe, Lassem, Rembang en Gresik, op de pasebaan, onder welke ik er zeer vele met snaphanen vernam. De andere waren met schilden, pieken en krissen gewapend. Hunne vaandels waren van rood armozijn en zag ik op een van dezelve een Arabische spreuk geschreven staan. Op 't vaandel der Sammanappers, hen door Hun Hoog-Edelheden van Batavia vereerd, was tusschen de gele vlammen in met Duitsche en Javaansche letters, Sammanap geschreven. Zij waren 500 en die van Pamakasan 300 man sterk, makende met de andere, bij opgave, maar 3,000 mannen uit, hoewel zij waarlijk veel sterker waren. De beschouwers van deze troepen waren de voornoemde prinsen en legerhoofden, waarbij zich ook de Pangeran of prins van Koedoes, de Temanggongs van Jawana en Pati, de broeder van Sederma, hoofd der Sammanappers en eindelijk ook de Depati van Japara, met een groot getal van zijn danshoeren of vrouwen van zijn gevolg, bevond. Wij werden toen weder, eerst zeer deftig met thee en confituren en op den middag met een vorstelijke maaltijd zoo heerlijk als ooit te voren onthaald, moetende weder bekennen, dat ik nooit op een maaltijd zoo veel schoone vruchten gezien heb, verbaasd er over staande, waar men die in zulke menige daar wist te bekomen. Den 8sten September vertrok Jan Faber, hoofd van de treinsvloot, met de Susanna, gelijk mede de Hartloop en Bekestijn met hare schippers en boekhouders Hugtenbroek, de Wit en Daveman. Den 9den dito vertrokken de heeren van Bergen en Sergeant met hun brigades van Soerabaja naar het dorp Kara, dat omtrent twee mijlen van daar wel aan dezelfde rivier ligt, doch zij is daar nog wel driemaal zoo breed, als voor Soerabaja en doet zich derhalve daar ook zeer lustig en vermakelijk voor 't oog op. Wij deden hen tot op het rijstveld buiten Dortsmans bergje (een zeer bekende plaats buiten Soerabaja) wel een klein uur ver te paard uitgelei en zagen hen nog een stuk wegs vol moed henen trekken; hoewel er bij waren, die 't daarna niet lang maakten. Den 10den dito volgde de Depati van Soerabaja met zijne troepen, nevens de prinsen zijne drie broeders en den 11den dito de heer Knol met de brigades van de heeren Bintang, de Bevere en van der Horst, onder welken heer opperbevelhebber ik mede bescheiden was, gelijk ik, gedurende dezen veldtogt alleen de eer genoten heb van bij zijn E. en in zijn tent mijn verblijf te hebben. Ik had wel de vrije tafel van dien heer, maar 't verdere dat ik op deze togt voor mij, mijne 2 slaven en 2 Hollandsche oppassers noodig had, moest ik zelfs verzorgen, dat mij (gelijk men wel denken kan) al vrij groote onkosten in zoo een leger gaf, daar ik voor een enkel zout vischje

en zoo naar evenmatigheid met andere dingen, die men noodig had, een rijksdaalder heb zien geven, en dat, wilde ik het hebben, ik zoo wel als een ander, betalen moest en nog dikwijls niet krijgen kon, gelijk wij nader in 't vervolg zullen zeggen. Wij vertrokken van Soerabaja ten 7 ure 's morgens allen te paard, waarvan ook mijne oppassers en slaven, om mij te kunnen volgen, voorzien waren, hebbende ieder overste (en ik mede) een zeker getal van Batoors of lastdragers, om onze goederen na te torschen en ook eenige bijzondere Javanen, om op onze paarden te passen en gras en water voor dezelve te verzorgen, dat in 't eerst juist zoo grif niet ging, daar ik toen nog maar zeer weinig Javaansch geleerd had; maar nadat ik wist, dat Adjaran een paard, Soekat gras en Baanjoe water beteekende, begonnen wij elkander beter te verstaan, en ik werd door hen als een prins gediend, zoodat ik mijn oppassers en slaven nu maar enkel voor de statie had en om het oog maar wat op mijne goederen te houden. Wij kwamen ten 9 ure omtrent het dorp Kara, waar wij met onze paarden tot halverwege den buik in de rivier sprongen, die daar wel zeer breed, doch ter plaatse, waar wij doortrokken, niet zeer diep is. Het dorp was in zich zelven niet veel, waarvan wij, daar wij het ter regterhand lieten liggen, zeer weinig konden zien, doch 't gezigt der rivier was fraai. Wij kwamen omtrent 11 ure, nadat wij door zeer vermakelijke rijstvelden getrokken waren, aan 't dorp Sapandjang, waar ons de heeren van Bergen en Sergeant, te paard kwamen verwelkomen. Wij sloegen ons hier bij deze rivier, als die van Soerabaja en die hier ook van dezelfde breedte, als voor die stad is, met ons leger neder. De plaats, waar wij lagen, was fraai; doch wat van het dorp af, dat mede niet zeer groot was en wat landwaarts in lag. Daags voor onze komst had kapitein van Bergen grooten dorst hebbende, schielijk en wat sterk van een jonge calappus gedronken, waardoor hij aan de persing, een soort van graauwe loop en 't beginsel van zijn dood geraakte en nu reeds zoo zeer verzwakt was, dat hij dezelfde man niet geleek. Wij kregen door Ingabei Wiragoena, een Chinees van Pangeran Depati, tijding, dat die prins niet ongenegen was tot ons over te komen, indien men hem in zijn vaders plaats herstellen en dit met een brief en 't zegel der E. maatschappij bevestigen wilde; doch dat hij anders Soerapati eerst hooren en hem als zijn bondgenoot en ondersteuner van zijne regtvaardige zaak van alles eerst kennis geven moest, daar hij beloofd had hem niet te zullen verlaten en, zoo ras hij hem ontbood, bij hem te zullen komen. Zoo ras wij in aantogt waren, vernamen wij van den eersten avond af al zeer groote vuren op 't gebergte dat nabij en op dat van Antang of Radjoena, dat verder afgelegen was, dienende alleenlijk, om aan de bondgenooten van onze vijanden kennis van 't aannaderen van ons leger te geven en hen te vermanen zich slagvaardig te houden. Wij bleven den 12den dito hier nog liggen, daar er reeds honderden van Batoors (ellendige lieden, die op hun eigen kosten alles natorschen en 't leger volgen moeten) weggeloopen waren. Wij bevonden de rivieren hier zeer vischrijk, van welke de prins van Madura er ons eenige toezond en onder andere een Balida-visch, die zeer groot, vet en bijzonder lekker was. Ik raakte van mijne Batoors er mede eenige, even nadat wij ons middagmaal gerust en wel gedaan hadden, kwijt; doch kreeg die wegloopers kort daarna weder. Den 13den dito braken wij weder op. De Panombahan en de Soerabajasche prinsen, alsmede Sedjana Poera, met hunne troepen hadden de voortogt en wij volgden hen een uur twee of drie daarna. Het dorp, waar wij naar toe gingen, was Soka genaamd en lag er omtrent 2 mijlen af. Wij trokken dan eens over een groote vlakte (op welke wij zeer groote hitte uitstonden) dan eens door een schoon bosch. Wij waren 's morgens ten 3 ure bij 't blazen van 't pucel al in de weer geweest en nogtans ten 7 ure eerst vertrokken en van 7 tot 2 ure toe bezig, eer wij in onze rustplaats op Soka kwamen. Men kan daarbij gissen hoe wij, over een weg van 2 mijlen 7 mijlen bezig geweest zijnde en

maar voetje voor voetje onder een schrikkelijk opstuivend stof voorttrekkende, in de zon gebraden hebben. Indien wij niet somtijds een weinig brandewijn (dat anders mijn drank niet was, daar hij mij te sterk is) genomen hadden, wij zouden het zeker niet goed gemaakt en bekaaid hebben; maar 't verwonderenswaardigste, dat ik bevond, was, dat de brandewijn zijn meeste kracht kwijt en door de hitte zoo slap als water in onze zakken geworden was. Toen wij ons hier nedergeslagen hadden bij een spruitje, lieten wij den berg van Radjoena of Madjapait wat ter linkerhand en het bergje van Kakaper regt vooruit liggen; hoewel wij die eerste berg in 't eerst mede meest regt van voren gehad hadden. De prins van Madura lag met zijn volk op een groote vlakte aan de overkant van dit spruitje naar de zijde van Kara toe en de Hollandsche en Soerabajasche troepen lagen aan de overzijde na de kant van Kateegan of Kamiri, allen, dat zeer fraai stond, in een regte linie geschikt. De veldheer Knol bezorgde ons 's middags in 't eerst een goede maaltijd, daar wij maar eens daags aten en al de brigadiers en leden van den Raad mede zijn tafel hadden, maar wij bevonden, dat het hier merkelijk begon krimp te worden, daar alles niet alleen even duur, maar ook eindelijk zoo schaars werd, dat het, wat ook die heer deed, bijna niet meer te bekomen was, daar dit leger in weinig dagen zeer veel verslond. Niets was er minder, als goed drinkwater te krijgen. Wijn en Hollandsch bier hadden wij overvloedig bij dien heer en ook van ons zelven, doch dat versloeg ons geen dorst en verhitte ons in die ondragelijke hitte nog veel meer; zoodat ik, om een glas klein- of zetbier (dat bijna als bottelbier en door zijne koelheid zeer verkwikkende is) te hebben, mij bedienen moest van water, daar 200 buffels en zoo groote menigte van paarden en bij de 30,000 menschen eerst doorgetrokken waren. De kleur van dit modderig water was als die van gekarnde melk, maar zoo vervaarlijk dik, dat ik het niet langer bezien dorst, en daarvan moest de veldheer en ik mij bedienen, totdat wij daarna beter middelen, om goed water in bamboezen na te laten voeren, uitvonden. Door dit water echter geraakte ik mede aan een zeer slechten afgang, die mij eenigen tijd lang geplaagd en in levensgevaar gebragt heeft. Toen ik nu meende daarvan geholpen te zijn, geraakte ik naderhand in nog veel slechter staat, daar het wat te schielijk gestopt en ik daardoor geheel en al buiten staat geraakt was, om door eenige middelen weer een open lijf te krijgen, waardoor ik in zeventien etmalen geen stoffe ter wereld, wat men mij ook ingaf, kwijt geraakt was; doch ik moet er ook bijzeggen, dat ik in al dien tijd zeer weinig spijs gebruikt heb, ten deele door dat mij de lust ontbrak, ten deele door dat er geen een hoen meer voor geld te bekomen was; doch dit was nog maar een begin en 't geleek niet naar 'tgeen daarna hier opgevolgd is. Men kan hieruit oordeelen, hoezeer mij die togt toen begon te verdrieten, en waarlijk, ik begon nu al staat te maken, dat ik die schoone stad Batavia en mijn waarde vrouw en kinderen nooit meer zien en hier welhaast een lijk worden zou. Nu en dan hoorden wij in 't bosch wel een paauw schreeuwen, ook werd er somtijds door den heer de Bevere, die mij eene schoone staart, om ze over de tafel tegen de vliegen te gebruiken, vereerde en door andere heeren wel een geschoten; maar wat kon dat onder zoo veel duizenden van menschen helpen. Hadden wij het bij den veldheer zoo slecht, oordeel dan eens hoe slecht het de arme soldaat had. Men had deze paauwen en een ander gevogelte, wel wat dieper 't bosch in, overvloedig; doch zij werden er weinig aangebragt. Ook waren er zeer veel apen, van allerlei slag; doch die wisten zich mede vrij wel buiten schot te houden. De artillerie en vooral het geschut, dat door de buffels ten deele vooruit en ten deele nagevoerd werd, gaf ons groote belemmering, daar de wagens en wielen, waarop dit geladen was, hier en daar aan de hooge oevers der spruiten en riviertjes, die wij ontmoetten, in stukken geraakten. Ook kwam het oude kwaad van het wegloopen der Batoors nu, bij zoo groot gebrek alom, daar de rijst begon te ontbreken. De oversten,

gelijk mede de vier prinsen van Soerabaja, hadden veel schoone paarden in 't leger en ieder van hen een olifant bij zich, met welke zij ons nu en dan eens kwamen bezoeken: want was er niet veel te eten, het drinken ging echter alle avond bij diegene, waar dan de stroom naar toe liep en zoo lang er maar een druppel bij iemand te vinden was, zijn gang, zijnde degeen alleen vrij, die niet meer bij te zetten had, dat echter al lang duurde; doch ik was niet in staat om, bij mijne zwakke gesteltenis, deze ruwe wijze van leven op te volgen, zoodat ik menigen avond alleen in de tent op mijn kooi lag te mijmeren, waarbij ik nog schrijven van mijn huisvrouw kreeg, dat die mede door de bloedloop (waar zij nu al eenigen tijd aan geweest was) zich in een zeer slechte staat bevond, welke tijding mij veel meer, dan mijn eigen ziekte ter harte ging, daar ik vreesde, dat mijne kinderen dus wel in korten tijd ons beiden te gelijk zouden hebben kunnen verliezen, dat de Heer echter ten beste gekeerd heeft.

Gedurende onze marsch van Sapandjang tot Soka toe, was kapitein van Bergen door een sterke koorts aangetast, die hem wel 10 uren bij bleef. Vermits wij nu niet boven 2 of 3 mijlen (volgens de berigten) van den vijand af waren, werden de brandwachten uitgezet en op levensstraf verboden, dat men iets van den inlander uit de dorpen nemen of hen ergens van berooven zou; doch de honger is een scherp zwaard en, bij 't groot gebrek, dat er nu reeds was, werd er op de galg aan niet weinig, schoon het dorp nog al wat ter zijde aflag, gestolen. Daar werd wel over geklaagd; maar men kon nooit de man aanwijzen, daar 't regte gaauwdieven waren, die er zoo lang niet bleven, dat men hen op de daad betrappen kon; doch 't ongeluk trof twee padi-dieven, die, voor een gedeelte van de vorige, het met een straf naast de dood moesten boeten en toen nog weg gejaagd werden, dat er de schrik, doch maar voor korten tijd, onder bragt. En naderhand stalen zij zoo fijn en behendig, dat men er geen meer in de val gekregen heeft. Ook moest men nu wel wat meer door de vingeren zien, omdat wij door den prins van Soerabaja (een schelm in zijn hart en een vriend van onze vijanden, die heimelijk met hen aanspande) schendig bedrogen waren, daar hij de veldheer beloofd had, dat wij hier ettelijke lasten rijst zouden vinden, waar wij er nu geen korrel vonden en zeer groot gebrek van alles begonnen te krijgen. Wij zagen dit eindelijk wel, toen het te laat was, maar wij moesten nog stilzwijgen en veinzen, tot wij nader bewijzen van zijn schelmstukken kregen, die met er tijd meer en meer uitbraken, daar hij, een medelid in den krijgsraad zijnde en dus al onze geheimen wetende, den vijand dagelijks zeer behendig van al onze besluiten kennis gaf, zonder dat wij hem in 't bijzonder daarvan konden overtuigen. Den avond er na, na de vorige geoefende straf, werden er, schoon zeer streng verboden was in het dorp te gaan, 11 lombongs of pakhuizen met padi (of rijst in de bolster) ieder van 500 bossen, ledig gestolen, zonder dat men er een had kunnen betrappen. Den 15den September vertrokken wij ten half tien van Soka over een riviertje, lieten de bergen van Kakaper en Radjocna dan eens ter regter, dan eens regt vooruit liggen. Wij trokken over een groot en vlak rijstveld, doch waren ellendig met het wegloopen van de Batoors, die de artillerie navoeren moesten, gekweld. Wij ontmoetten twee gewone, doch diepe riviertjes en twee diepe moerassen en kwamen, na nog een togt van drie vierde van een mijl, bij een rivier, Klonkong genaamd, die 2 of 3 roeden breed, sterk van stroom en diep was, zoodat wij er een brug over maken moesten. De weg was dan eens zeer vlak, dan eens een lommerig bosch, waarin zich veel paauwen lieten hooren; waarna wij nog een riviertje ontmoetten. Dus trokken wij in 1½ mijl wegs over vijf rivieren en kwamen omtrent 12 uren op den middag bij het dorp Kateegan, dat anders ook wel Kamiri genaamd wordt. Wij sloegen ons daar bij een mooije rivier van die naam neder, hoewel het dezelfde rivier van Soerabaja en een spruit uit de Toroesan is, die uit de groote rivier

van Kadiri herwaarts aan loopt en na verscheiden dorpen, waar zij doorstroomt, ook verscheiden namen bekomt. Wij lagen hier op een groot vlak veld, het bosch achter ons, den prins van Soerabaja ter linker- en dien van Madura ter regterhand. Ik beschouwde dezen berg van Madjapait, die ik nu vlak voor mij zien kon, zeer naauwkeurig en bevond het een zeer hoog en aan elkander geschakeld gebergte, niet wel van die hoogte, als de Tafelberg aan de Kaap de Goede Hope. Het liep met drie zware heuvels naar het zuid-oosten toe, behalven dat zich nog verscheiden mindere daaromtrent opdeden. De berg van Kakapar loopt mede schuins af naar de stad en naar het landschap Djapan toe, waar Ingabei Loor (Loor beteekent het noorden, gelijk Kidol het zuiden, in 't Javaansch) een van Soerapati's legerhoofden, met 1,000 man geposteerd lag. Den 16den moesten wij hier blijven liggen, omdat er over de groote rivier eerst een brug gemaakt en de moeras, waar wij over moesten, eerst gevuld of in staat, om er over te kunnen trekken, gebragt moest worden. 's Achtermiddags ten 4½ ure vertrok kapitein van Bergen, die weêr ingestort en zeer zwak was, wordende (hoe ongemakkelijk dit ook zijn mogt) met een draagbaar door 12 man gedragen, onder 't geleide van 4 oppassers, ettelijke Javanen en 37 zieken, naar Soka gevoerd, om van daar verder te water naar Soerabaja gebragt te worden. Wij meenden den 17den dito opgebroken te hebben; doch zouden ellendig er aangeweest zijn, zoo ons de prins van Madura 's nachts niet gewaarschuuwd had, dat er onderweg twee diepe moerassen waren, waar, zonder bruggen, niet over te komen was. Dit moest kapitein Sergeant, die sedert penningen voor de geheime berigten van deze en gene gewesten omtrent den vijand trok, noodzakelijk geweten en ons gewaarschuuwd hebben; doch die heer had daar niets van gezegd, zeker omdat hij 't niet wist en omdat Depati Soerabaja, dien 't heel wel bewust was, hem en ons weer hierin schendig misleid had. Men zond er dan kapitein van der Horst met een troep te paard naar toe, die het eerste moeras zoo diep bevond, dat hij werks genoeg had, om er met zijn paard weder uit te geraken, daar wij de merkteekenen nog zeer wel van zien konden. Wij kregen ondertusschen ook tijding, dat de heer van Bergen gisteren avond van Soka was voortgeraakt, zoodat wij vast stelden, dat hij nu al op Soerabaja was. Bij dezen togt van de heer van der Horst naar 't moeras had hij nog al meer schelmerijen van den prins van Soerabaja ontdekt: zelf had hij de naam het gansch leger door, dat hij besloten had, terwijl wij met den vijand bezig zouden zijn, op de troepen van den prins van Madura aan te vallen, 'tgeen zoo ver ging, dat hij aanbood zich onder eeden daarvan te zuiveren, zonder eens bewijs daarvan van ons te vorderen, die hem al zeer wel daarvan zouden hebben kunnen aantoonen. Den 19den dito konden wij eerst van Kateegan vertrekken. De prins van Madura trok vooruit 's morgens tusschen 3 of 4 uren. De prins van Soerabaja volgde even daarna en ten half vijf geraakte onze voortroep met de bagagie en artillerie aan 't bewegen, waardoor wij omtrent 8 uren eerst konden volgen. Wij trokken eerst over een moerassig watertje en, na een mijltje rijdens, over de Kali Boritan, een riviertje pas 10 of 12 roeden breed, maar wegens zijn diepe putten, zeer moeijelijk om er over te geraken. De smalle weg en onze artillerie hield ons lang op, zoodat wij onderweg van hitte meenden te versmachten, te meer daar wij nu geen water hier dorsten drinken. Wij hadden in 't geheel omtrent 2½ mijl ver en daarover wel 8 of 10 uren juist niet gereden, maar in die heete zon staan wachten, zoodat wij als gaar gebraden waren. Nooit heb ik zulk een hitte uitgestaan en dacht niet anders, dan van dorst op de weg te bezwijken. Wij hielden hier halt en werden door den prins van Soerabaja verwelkomd, die met ons den prins van Madura ging zien, die wij onder een drom van zijn vrouwen bezig vonden met wat te eten, dat hem sommigen van ons wel zouden hebben willen nadoen. Wij reden van daar nog een vierde van een mijl verder, waar wij nog een dieper, doch nu al gedekt moeras vonden, dat over de 100 treden lang en vrij breed was, even na 't welke

wij bij een schoone rivier kwamen, die met een arm uit de rivier, die voorbij Kakapar loopt, vlieten komt; en dan weêr in de rivier, die zich voor 't dorp Panang-gongan of Pabean vertoont, stort, waar zij wel 2 of 3 pieken of 30 voet diep, zeer helder en schoon is. Dit Pananggongan ligt tusschen de 2 of 3 mijlen van Kateegan Wij zagen van daar de vesting der vijanden zeer onderscheiden, daar zij niet boven twee kleine kanonschoten van ons af was. Zij liep van 't oosten naar 't zuiden en strekte zich ter regter- en ter linkerhand al vrij ver uit, hetwelk wel afgekeken hebbende, keerden wij weder naar onze tent. Ter plaatse, waar wij nu gelegerd waren, lag de berg van Kakapar zuid-west van ons af en in de togt naar Pananggongan moesten wij meest zuid-oost aantrekken. 's Avond werd de wacht, nadat men 6 zesponders, een groote mortier en eenige landmortieren voor de rivier gezet had, bij 't opschieten van 3 bomben, het doen van 6 kanonschoten en bij 't werpen van eenige handgranaten opgezet. Het moeijelijkste op dezen togt was, dat men bijna nooit zijn behoorlijke nachtrust had en vooral dan niet, als men daags er na voorttrekken moest. Men bleef tot 11 of 12 uren 's nachts uit en schoon ik nu zeer weinig mede gaan kon, kon ik echter niet slapen, voordat de veldheer in de tent en alles weêr in rust was; doch ten 2 ure in de nacht begon men al pucel (of dat ieder tot opstaan zich klaar maken moest) te blazen, kort daarna blies men de reveille, daarna begon men de generale te blazen en gemeenlijk werd ten 3 uren het teeken van voort te trekken met de trompet gegeven. Hierbij nu werden wij in deze plaats, schrikkelijk, ja ondragelijk door de muggen geplaagd. Vermits wij nu hier zoo nabij den vijand waren, werd de heer Sergeant belast, om die nacht met zijn brigade de rivier te bezetten en daar de wacht te houden, opdat wij niet mogten overvallen worden; doch daar viel niet het minste voor. Ondertusschen was de prins van Soerabaja, die 23 praauwen besteld had, bezig om vijf bruggen over de rivier te slaan, waarvan er vier den 21sten klaar geraakten. Zij lagen omtrent ¼ mijl van de plaats, waar wij gelegerd waren. De vijand deed veel moeite, om onze bruggen door brandende vlotten, die hij afdrijven liet, te vernielen; doch wij verijdelden al deze zijne aanslagen. Wij kregen hier ook eenig ontzet door chinesche soetelaars, die eenige verversching aangebragt hadden, daar er groot gebrek en bij den soldaat weinig geld was; doch kort er na werd daarop beter orde gesteld. Op dien dag ging de veldheer met de heer de Bevere, die den heer Sergeant aan de rivier nu afgelost had, om zekere grond, tot het maken van een batterij, af te zien; waarbij de konstapel Alexander de Pluyes, door 't kwalijk afschieten van een bombe, een ligte kwetsuur aan den arm kreeg. Wij hoorden toen ook van de Chinees Ley (anders Racsa Soedana genaamd, die ons eenige boontjes, ajuin, visch, eijeren, enz. van Ingabei Catawangan, landvoogd van Cadiri, bragt) dat Soerapati 2 metalen en 4 ijzeren zesponders had. De veldheer zag ook, bij 't beschouwen van dit moeras, dat wij nog over moesten, dat de prins van Soerabaja, die ons geraden had dezen weg te kiezen, ons geen erger op geheel Java had kunnen aanwijzen. Behalven nu dat de moeras tot aan 's vijands vesting en naar gissing nog wel 100 roeden ver van de rivier af tot de vesting toe, met verscheiden spruiten doorsneden was, had de vijand voor ons een vesting opgeworpen van bamboezen, boomen en aarde, 1 roede breed en wel 9 voeten hoog, die niet wel te genaken was, omdat de rivier en die spruiten, die door die moeras liepen, met veel zwaar jangkring- en dorenboomen, die men er in geworpen had, vervuld waren. De veldheer had ook klaar bespeurd, (dat hem ook al overlang gezegd was) dat de prins van Soerabaja en zijne broeders bijzonder wel bij den vijand moesten staan, aangezien er na hen, toen zij met hunne zonneschermen bij de nieuw gemaakte bruggen kwamen, geen schot en zoo ras er maar een Hollander omtrent kwam, zeer veel schoten gedaan werden. Om hiervan verzekerd te zijn, ging de veldheer met dien prins op een morgen naar de bruggen kijken. Zoo lang hij bij hen

daar was, hoorde men geen schot; doch zoo ras hij een weinig ter zijde afweek, werden er een menigte van schoten alleen naar des veldheers kant en geen naar die van de prins gedaan. Terwijl wij hier op deze heete en ongezonde moerassige plaats eenige dagen aaneen lagen, raakte de weinige voorraad, die wij nog hadden, hoe langer hoe meer op. Dit zette ons volk te sterker tot het voltooijen van hunne werken aan, om den vijand ten eerste te kunnen aantasten en aldus ontzet van levensmiddelen te bekomen. Den 23sten dito tegen den avond gingen wij naar onze werken eens zien en werden door de vijand wel met 50 of 60 schoten begroet, zoodat wij ten eerste wat terug weken. Ondertusschen bekwamen wij een uur of twee daarna tijding, dat kapitein van Bergen, een man als een leeuw, den 22sten dito 's morgen ten 10 uren overleden was, waaraan wij waarlijk een wakker man en een groot soldaat verloren; wij hoorden hier ook dat kapitein Hans Jurgen Roode, die, in plaats van 24,000, maar 7,000 Javanen van den keizer bekomen had, met een troep van 7,918 Javanen (daar er nu en dan nog eenige bijgekomen waren) 128 Hollanders en 700 inlandsche soldaten in dienst der E. maatschappij, den 3den September van Tandoeran opgetrokken was, om te zien (zoo als hij den 2den dito schreef) of hij, die mede zeer groot gebrek aan alles begon te krijgen, zich zelven den weg naar Kartasoera niet zou kunnen banen. Dit hadden wij dien avond in de tegenwoordigheid van den prins van Soerabaja gehoord, door wiens voorzorg de vijand dat den 24sten 's morgens al vroeg wist. Ook zagen wij nog dien avond zeer veel vuren en hoorden ongemeen veel basschoten van den vijand, hoewel wij daags er na de ware reden er van ontdekten. Nadat wij nu hier eenige dagen met het maken van die bruggen en andere noodige werken bezig geweest waren, werd er besloten den vijand daags er na aan te tasten. Den 25sten dito 's morgens omtrent half zeven, deden wij een aanval op zijne werken. 200 Madurezen, 200 Soerabajers en 150 Sammanappers, door 100 soldaten van Pamakasan ondersteund, trokken er zeer moedig naar toe en waren ten half acht al volkomen meester er van. De heer Knol over dit goed gevolg van onze onderneming zeer verblijd, gaf er mij ten eerste door een ruiter, uitdrukkelijk aan mij afvaardigd, kennis van, waarop ik te paard steeg en naar Zijn Ed. reed, om hem daarmede geluk te wenschen en mijne vreugde te betuigen. Eer ik er nog kwam, ontmoette ik een matroos, die zwaar gekwest was en naar 't leger gedragen werd, om daar door orde van den veldheer wel opgepast en gekoesterd te worden, daar deze dappere man wonderen gedaan, het voornaamste werk verrigt en, na met een piek van 18 voet tweemaal doorregen te zijn, de vijand nog eenige tijd zeer dapper nagejaagd en de wonden zoo veel hij kon, gestopt en dengeen, die hem doorreeg, gedood had, zonder welke zonderlinge dapperheid, daar de onzen al aan 't wijken waren, men die vesting zoo ras niet zou bekomen hebben. Deze man is naderhand volkomen hersteld en heeft ons nog veel andere diensten gedaan. Zoo ras ik door de bres in 't dorp Pananggongan (dat 10 mijlen van Djapan ligt) gereden en bij den veldheer gekomen was, wenschte ik Zijn Ed. hiermede veel geluks, die een tros druiven van den heer van der Horst bekomen had, waarvan Zijn Ed. mij een gedeelte gaf. Zij waren ongemeen schoon, groot en rijp en de eerste die ik sedert het vaderland zag; doch zoo als ik het dorp (dat zeer verwoest lag) wilde gaan bezien, ontmoette ik den derden soerabajaschen prins, Wira Deridja, welke vriendelijke heer mij een diergelijk geschenk deed, dat mij, nu veel vermagerd, ongemeen aangenaam was en zeer verkwikte. Het was een welriekende djamboevrucht en een schoone tros rijpe druiven. Een gift, die wel klein, doch nu hier ongemeen zeldzaam en mij zeer waardig was, waaraan ik mijn lust wat beter, dan aan die van den veldheer boeten kon. Ik stelde aan de veldheer voor, om daags daarna, zijnde Zondag, hoe zwak ik ook was, een dankpredikatie te doen; maar Zijn Ed. zeide mij, dat het onmogelijk geschieden kon, daar men den vijand ten eerste vervolgen moest, behalven dat er andere

noodiger zaken van veel gewigt te verrigten waren. Zijn Ed. gaf hiervan ook ten eerste kennis aan Hun Edelheden en werd er op Batavia over deze overwinning plegtig geschoten. Hoe veel dooden de vijand had, was onbekend; doch wij hadden er geen eenen van de Hollanders; maar 8 of 10 Madurezen en Javanen en 50 of 60 gekwetsten. Terwijl ik door het dorp reed, zag ik eenige verslagene vijanden liggen, de meesten zonder ooren, daar de Javanen en anderen om hunne dappere daden te kunnen bewijzen, deze ellendige, in de plaats van de koppen mede te nemen (die te zwaar zijn) van hunne ooren beroofd en die, volgens gewoonte, aan krissen geregen hadden, hoewel deze bajevangers dikwijls de lafhartigste menschen in 't leger waren. De Madurezen, die deftig gevochten hadden, waren de eerste in de vesting en die schelmen van Soerabajers het goede werk maar hadden staan aankijken en er menigmaal door den vijand hunnen prins toegeroepen werd: Depati Soerabaja volgt ons, Depati Soerabaja volgt ons en niet die honden van Hollanders. Ja in plaats van te vechten, hadden zij de vlugt al genomen. Ik ging 's vijands werken ter dege beschouwen en bevond, dat zich die zich wel een groote halve mijl ver uitstrekten, en dat hij ons daar, zoo hij 't wel overlegd had, met een kleine magt wel een geheele maand had kunnen ophouden, zoodat wij veel reden hadden, om God te danken, 'tgeen ik in mijn hart deed, hoewel ik liever gewenscht had, dit openbaar te doen, 'tgeen in zeer korten tijd had kunnen geschieden; doch hoezeer ik daarop aandrong en hoe krachtig ik toonde, dat dit hoog noodig was, daar was (zei de heer Knol) geen tijd noch gelegenheid toe, dat ik te minder verduwen kon, daar wij hier nog tot den 27sten dito bleven liggen. Even gelijk de Soerabajers, zoo hadden die van Sammanap en Pamakasan zich bij dezen aanval zeer lafhartig en bloode gedragen. Terwijl zekere Sillebar met 3 of 4 van onze bosschieters met handgranaten den vijand eerst aangevallen waren en toen zoo schendig door de Soerabajers verlaten werden, zoo werden zij ten eerste door 8 vaandels van den heer de Bevere ondersteund, waarbij daarna eenige vaandels van den heer Bintang en meer andere kwamen, die ten eerste een groote reddering maakten, stand hielden, op den vijand indrongen en denzelven in korten tijd op de vlugt dreven. Ik vond in het omrijden van 't dorp de heeren Sergeant en Bintang op een zeer groote markt, maar waarop noch waren noch verkoopers te vinden waren. Omtrent dezelve stond een schoone en lommerrijke waringinboom, wiens digt aaneen gegroeide stammen 22 treden in 't rond waren. Onderwijl kregen wij berigt, dat er verscheiden hoofden en oversten der vijanden gesneuveld waren, onder welke men Kajai Drahaman, Stranala, Cartanaja en Sindoegati telde. Soerapati was hier niet zelf bij geweest, maar Ingabei Loor, een Balisch heer, had het opperste gezag, aan welken, als zijne regterhand (gelijk Ingabei Kidol zijn linkerhand was) hij dezen voornamen post toevertrouwd, maar die hij zeer slecht verdedigd had. Wij hoorden dit uit een gevangene, die ons ook zeide, dat de vijand zich weer bij Gerongan, twee mijlen van hier en ook op Winongan, dat wat aan de linkerhand lag, versterkte, dragende ons met drie of vier duizend man, waarmede hij op de Alon Alon of pasebaan verscheen, uit om tegen hem op een gelijken grond te vechten. Bij deze verovering kregen wij ook ontzet van rijst, behalven, dat men ook pas buiten dit dorp op de velden overvloed van padi staan had, 'tgeen een nieuw leven onder 't volk gaf.

Derde Hoofdstuk.

Wij breken weder op van Pananggongan. De schrijver in levensgevaar. Misslag van den vijand. Komst omtrent Derma. Kwade rustplaats. Nadere trouweloosheid van den Depati Soerabaja. De Madurezen en Soerabajers met de troepen, die hen dekten, op de vlugt gejaagd. De heer de Bevere tot hun ontzet gezonden en geslagen. Orde door den heer Knol gesteld. Berigt aan den veldheer. Zijne verdere voorzorg. Berigt van den heer de Bevere zelf. Zijne misslag en regtvaardiging hiertegen. Het groot gevaar van 't leger. Voorzorg van den heer Knol. Gedrag van den prins van Soerabaja. Hoe zich de schrijver toen gevoelde. Zijn oordeel, om wat reden wij niets te vreezen hadden. Zijn verder gedrag. Hoe veel volk wij hier verloren. Zeldzaam geval van een vader met zijn zoon. Hun roemruchtige dood. Gevolgen voor den heer de Bevere, die eindelijk vrijgesproken is. Andere omstandigheden, hiertoe behoorende. Schelmachtig berigt van Depati Soerabaja. Besluit om op te breken, door den Panombahan gestuit en te Batavia uitgelekt. Berigt wegens Soerapati. Wat de vijand veroverd en verloren had. Berigt aan die van de Kruisvloot. De Roode's bedrijven. Ons opbreken van Derma. Vlugt van onze Batoors. Gevolgen daarvan. Wat de schrijver bij dat voorval deed. Berigt van den heer Knol wegens deze zaak. Ware reden van dit vlugten. Des schrijvers komst bij den heer Knol. Gebrek van levensmiddelen. Nieuwe opstand en vlugt der Batoors. Gesprek van den Panombahan en over den schrijver. Die hoe langer hoe zieker werd. Geschenk van den prins van Soerabaja. Schielijke wapenkreet in den nacht. Die weer op een beuzeling uitkwam. Togt naar Bangel. Trekken in de nieuwe werken. Baskogel over 's veldheers tent.

Den 27sten dito braken wij van Pabean of Pananggongan op, doch talmden geweldig met die geringe artillery, daar de Batoors weer op de loop waren, gelijk ik de mijne mede al kwijt was. Wij moesten hier in 't eerst door ellendige moerassige wegen, waar ik dacht dat mijn paard mij nooit uitgerukt zou hebben. Ook moest het met mij, die nog zeer zwak en door geen middelen aan eenige ontlossing of opening van ligchaam te brengen was, van een groote hoogte een sprong in een rivier doen, die wij overtrekken moesten en zoo diep was, dat ik daar mijn einde in dacht te vinden; doch mijn brieschende Bimanees rukte er mij moedig door en zwom met mij over. Anderen kozen, dit gezien hebbende, een gemakkelijker plaats en geraakten buiten eenig gevaar aan de overzijde. Daarna kwamen wij aan een digt bosch, dat wel anderhalve mijl duurde en wiens lommer ons wat verkwikte. Indien de vijand nette kennis van alles genomen had, had hij ons gansch leger in dit bosch zeer gemakkelijk kunnen insluiten en ons door uithongering tot overgave dwingen of, zoo hij gewild had, het leven benemen. Wij reden door 7 of 8 moerassige en door 3 of 4 heldere spruitjes en kwamen, na van 's morgens ten 6 ure gereden te hebben, ten 2 ure eerst in onze rustplaats op een groot veld bij Derma, tusschen dit dorp ter linker- en tusschen Sawoengan ter regterhand, hoewel Derma of deze rustplaats, maar 2 mijlen en een halve van Pananggongan is. Het padi-veld, waarop wij lagen, was almede de regte plaats niet, waar wij halt moesten houden; want schoon wij (te weten de veldheer en ik) op een drooge plaats waren, zaten echter de meeste brigades van 't leger midden in de modder der rijstvelden, die dras stonden. Behalve dat wij hier geheel open en voor den vijand alom bloot lagen, die ons hier weder aan twee kanten had kunnen insluiten, daar wij waarlijk als in de val waren: want zoo hij aan 't bosch, dat ons van voren en van achteren besloot, maar 2,000 man, te weten aan iedere zijde 1,000 geposteerd had (waar hij gemakkelijk komen kon), hij had ons de grootste moeite van de wereld kunnen geven; hoewel dit daarna nog kwaad genoeg uitkwam. Hier hadden wij niet alleen door kwade voorzorg gebrek van levensmiddelen, moetende ons meest met drooge rijst en wat drooge visch, daar er geen vleesch meer te

bekomen was, behelpen; maar hier was ook niet dan modderig en ondrinkbaar water te bekomen. Wij konden hier van daan zeer gemakkelijk het gebergte van Kadiri van ter zijde zien, hoewel wij er nog zeer ver af waren. Wij hoorden hier van een gevangen van Bulkboe, een dorp omtrent Bangel, dat Ingebei Loor (hoewel wij naderhand hoorden, dat het Ingabei Kidol was) van Bangel deze laatste veroverde plaats met 200 Baliers, verscheiden Maleijers, Maningkabers en Javanen, zoo lang hij konde, verdedigd en toen de vlugt genomen had, en dat, zoo ras hij te Derma kwam, zijne wijven, die daar waren, met Nalla Wangsa, hoofd van dit dorp, en de verdere hieromtrent gelegene dorpelingen, eerst tegen den middag naar 't gebergte gevlugt waren, gelijk wij hen daar dien avond ook groote vuren zagen aansteken. Deze man wist ons ook omstandig te zeggen, dat Ingabei Loor al eenige dagen van te voren net berigt door die van Soerabaja bekomen had, wanneer ons leger opbreken en men hen aanstasten zou; naar al hetwelke Soerapati en de Temanggong van Bangel, Djaja Prosa, daarvan mede kennis gegeven, zich ook geschikt hadden. Den 28sten September bleven wij hier liggen en hadden goedgevonden, dat de prinsen van Madura en van Soerabaja eenige duizenden van hun volk vooruit zouden zenden, om den weg naar Bangel, omtrent 2 mijlen van onze legerplaats gelegen, te bezigtigen en om die zoo ruim (daar 't bosch was) open te hakken, dat wij derwaarts in 2 linien zouden kunnen voorttrekken. Men vond daarbenevens goed hen door 3 van de sterkste inlandsche vaandels van de kapiteins Babandan, Dain Mangoppo en Dain Maladja te doen dekken, opdat zij door den vijand niet mogten overvallen worden. Ik had, daar ik dagelijks erger werd (gelijk mede de kapitein luitenant Holts) al ettelijke malen den heer Knol verzocht, om onder 't geleide van eene kleine troep naar Soerabaja gebragt te worden, waar ik met er haast van hier komen kon; doch zijn Ed. zeide, dat hij het bij Hun Edelheden niet zou kunnen verantwoorden, zoo mij eenig ongeval van roovers of moordenaars op den weg overkwam. Dat mij een kleine troep daartegen niet dekken, en dat hij een groote niet missen kon, beloovende mij, zoo ras wij Bangel of Calianjer veroverd zouden hebben, met een pantsjalang (zeker klein vaartuig) naar Soerabaja te zullen zenden; met welke belofte ik vooreerst wel moest tevreden zijn, daar ik wist, dat het zeggen van dien heer niet ongegrond was. Na den middag ten 3 ure kregen wij, nadat ik een weinig, hoewel tegen mijne gewoonte, gerust had, een slechte tijding, dat namelijk de onzen, tot in het gezigt der vijanden gekomen, de Javanen en Madurezen het ten eerste op een loopen hadden gezet en dat daarop de vaandels van Dain Mangoppo en Dain Mabella (2 Macasaarsche kapiteinen) door den vijand verstrooid, eenige van hen gevangen genomen en een inlandsch vaandrig vermoord zijnde, de Balische kapitein Babandang het alleen onmogelijk langer gaande houden kon en derhalve om ontzet verzoeken liet. De heer Knol hierover niet weinig ontsteld, daar ons de vijand alle oogenblik hier overvallen kon en wij denzelven in 't kort te gemoet zagen, belastte aanstonds aan den heer de Bevere, daar er geen tijd was om den raad hierover te beleggen, met zijne brigade van 4 Hollandsche en 15 inlandsche vaandels tot ontzet van ons volk henen te trekken, hem uitdrukkelijk verbiedende buiten het bosch te gaan, dat omtrent drie vierde van een mijl lang was en niet het minste, daar de avond haast op handen zou zijn, tegen den vijand te ondernemen, maar enkel ons verstrooid volk bijeen te verzamelen en dat voorzigtig weer af te leiden. Dezen nadrukkelijken last gaf zijn Ed. aan dien heer in mijne tegenwoordigheid met zeer veel voorzigtigheid; maar daar hij vreesde, kennende zijnen driftigen aard, dat hij, een soldaat vol moed zijnde, dit welligt vergeten en dat de ijver ten goede hem dikwijls (gelijk ook gebeurde) vervoeren mogt, zoo zond zijn Ed. niet alleen nog een oppasser te paard, maar nog wat later ook den Adjudant de Hartog met dezelfde stipte last hem na. Terwijl wij nu met veel smarten en in groote bekommering, daar er al een uur

of twee verloopen was en wij geen berigt van 't een noch ander kregen, zaten te wachten, kwam er ten 5 ure eindelijk een tijding, die nog veel erger was, dat de heer de Bevere zich wel anderhalve mijl buiten 't bosch begeven en zich met den vijand ingewikkeld hebbende, door denzelven ten eenenmale in de vlugt geslagen was, en dat men derhalve niet anders op deze zijne onvoorzigtige daad te wachten had, dan dat wij in korten tijd alhier door den vijand mede overvallen zouden worden. Was de heer Knol door de eerste tijding ontsteld, hij was het, met veel reden, niet minder over deze. Hij belastte aanstonds, dat de heer Bintang met zijn vaandels er naar toe gaan en dat de heer Sergeant met zijne brigade zich voor 't naaste bosch plaatsen zou, om den vijand, zoo hij op ons afkomen mogt, daar te stuiten. Ondertusschen kregen wij veel kwade berigten, die allen daarop uitkwamen (gelijk wij bij de stukken ook zagen) dat al ons volk, de een voor, de ander na, zeer verbaasd kwam vlugten. Het beste en netste berigt kregen wij eindelijk door den heer de Hertog, die ons zei, dat hij den heer de Bevere in 't bosch niet vindende, hem wel anderhalve mijl er buiten op een padi-veld omtrent een dorpje, niet ver van Bangel, met veel verbaasdheid gevonden en hem gezegd had, dat hij hier gansch niet wel was, en dat hij, volgens last van den heer Knol, maar voorzigtig met zijn volk aftrekken zou, om het bosch weer te krijgen. Hierop had de heer de Bevere hem geantwoord: «Waar na toe zal ik te rug wijken? zal ik na dat paggertje wijken?» 'tgeen hij vraagde, omdat zekere Jan Kroo met zijne Madurezen bezig was, om daar een paggertje te maken. Dit raadde hem de Hertog gaf, omdat hij dan zeer ligt zou kunnen afgesneden worden. Hij week derhalve, zoo goed hij kon, naar 't bosch toe; doch raakte door de vlugtende Javanen en Madurezen, die de Hertog te vergeefs stutten wilde, zoodanig in verwarring, dat de Hertog eindelijk maar wegreed, om kondschap van alles aan den heer Knol te kunnen geven. Daarop liet de heer Knol ook de brigades van de heeren van der Horst en van Bergen tegelijk uittrekken; doch belastte die eindelijk weer naar hunnen post te wijken, om van achteren niet overvallen te worden en dat zij maar allen in de wapenen zouden blijven. Ondertusschen kwamen tegen den donkeren avond de heer de Bevere en veel inlandsche oversten, die hunne wapenen weggeworpen hadden en er zeer bemodderd uitzagen, mede aanzakken. Hij zei, dat eerst de Soerabajers, toen de Madurezen en daarna de andere Javanen, tegen zijn verbod, als dolzinnige naar den vijand toegeloopen en zoo dwaas geweest waren, van hunne geweren, toen de vijand nog ver buiten schot was, te lossen, dat zij daarop de vijand van voren en aan wederzijden in de padi-velden ziende aantrekken, aanstonds alle, als schelmen wegliepen en de wapenen wegwierpen, noemende onder deze bloodaards kapitein Joomproc en al de anderen, die daar geweest waren, dat ook onze Hollandsche troepen buiten zijnen last naar den vijand getrokken waren en daarop, schoon hij ze verscheiden malen had willen herzamelen, verstrooid en op de vlugt gedreven waren: en dat wij daardoor de nederlaag gekregen hadden. Hij getuigde echter, dat Radin Cassoema Ningrat, hoofd der Sammanapers, zich zeer kloekmoedig gedragen had en in zijn borst gekwetst werd, daarbij voegende dat, zoo die met de zijnen niet gestaan hadden, hij al lang te voren had weggeweest. De heer de Bevere op dit veld nog zijnde en meenende razende te worden, omdat zij naar zijne bevelen niet hadden willen luisteren, werd eindelijk door al deze lafhartigen zoo goed als alleen gelaten, zoodat kapitein Mabella, eindelijk mede vlugtende, tegen hem zeide: «Mijn heer, springt vaardig te paart, of gij zijt mede omhals.» Hij deed dit, nadat hij zijne pistolen te vergeefs gelost had en ondertuschen werd zijn jongen, een kleine Papowa, met een piek doorregen. De gansche misslag van den heer de Bevere bestond daarin, dat hij tegen de uitdrukkelijke last van den heer Knol buiten 't bosch gegaan en, dat nog veel erger was, zich in een gevecht met den vijand, dat hem mede zoo klaar verboden was, ingelaten en daardoor dit groot opgegeven verlies van ons volk veroorzaakt

had. Hij naderhand zeer ernstig ondervraagd zijnde, waarom hij buiten dien last getreden was, zeide, dat hij door de vijand gesard en door een ruiter, die met een piek vol zilveren banden (dien hij meende Soerapati zelve te zijn, doch eene Radja di Menggala was) te voorschijn kwam, als uitgedaagd, maar even buiten 't bosch getreden was en daar in 't eerst niet boven 40 mannen vernomen had, meenende op dezen eenen dag den oorlog (was 't mogelijk) te eindigen; doch dat hij den vijand daarna zeer sterk hier en daar uit de lange padi te voorschijn komen en dat getal zoodanig toenemen zag, dat hij die toen giste wel 1,000 man sterk te zijn, alle welke hij echter wel magtig geweest zou hebben, indien maar zijn troepen naar zijn bevel toen naar 't bosch afgetrokken waren; maar dat zij hem allen als schelmen verlaten en hierdoor deze groote slagting der onzen, zonder dat hij alleen dit beletten kon, veroorzaakt hadden. Dit had wel eenigen schijn, maar in den oorlog moet men de last van zijn opperbevelhebber volgen, daar men daarmede te aller tijd volstaan kan. Wij bleven dien ganschen nacht in een groote bekommering en zoo de vijand zich van deze zijne overwinning, zoo als 't behoort en van zijn voordeel bediend had, hij zou ons daar allen zeer ligt in de pan gehakt hebben, vermits er een onbedenkelijke neerslagtigheid en bedeesdheid in al ons volk en zelfs in de beste van onze oversten (zeer weinige uitgezonderd) was, zijnde de oude Panombahan een van de allermoedigste, daar nog iets goeds van te hopen was; maar de Heere heeft dit van ons afgewend en den vijand de gedachten gegeven, om, hiermede vergenoegd, naar Bangel te keeren. Ondertusschen droeg de heer Knol alle bedenkelijke voorzorg, om den vijand, zoo hij ons overvallen wllde, in een goed postuur af te wachten; bevelende een ieder van de brigadiers goede zorg te dragen en zich wel te kwijten. Terwijl wij in deze benaauwdheid zaten, kwam de prins van Soerabaja veel vrolijker, dan zijne gewoonte was, bij ons, wijtende de vlugt van de zijnen alleen op ons eigen volk, zeggende dat de zijnen niet konden stand houden, nadat de Hollanders op de vlugt geslagen, schoon zij waarlijk de eerste in 't vlugten en oorzaak van veel verwarring met hun paarden geweest waren. De heer Knol zond ondertusschen eenige stukken en de Panombahan eenige bassen aan de heer Sergeant, met last van toch wel op te passen. Ook werden de brandwachten alom verdubbeld en 't volk van den prins van Madura had zich mede voor 't bosch, met voornemen om den vijand kloekmoedig af te wachten, geposteerd. Mij nu aangaande, die doodelijk zwak en door deze bedroefde tijding en de daarop gevolgde algemeene verslagenheid niet beter geworden was, ik wil wel bekennen, dat, hoe groot de bedeesdheid van anderen was, ik mij echter daarover zoo sterk niet ontzet, dan wel daarover bedroefd gevoelde, dat ik met zoo weinig krachten niet in staat was, om, zoo er te vechten viel, mijn leven nu aan den vijand zoo duur te verkoopen, als ik mij verbeeldde dat ik anders wel en met zeer weinig vrees gedaan zou hebben, behalven dat ik ook niet de minste reden zag, waarover men zoo verslagen behoorde te zijn, dewijl het gansch verlies, waar men zoo over schreeuwde, en dat men zoo hoog opgaf, immers (gelijk wij aanstonds hooren zullen) niet noemenswaardig was. Ik kon niet goedvinden, hoe zwak ik ook was, om de vijand op mijn bed af te wachten en mij zoo maar te laten doodslaan; maar ik ontbood mijne oppassers, belastte hen aanstonds mijn paard te zadelen en in hunne volle wapenen met hunne paarden bij mij te komen, om nevens mij den vijand af te wachten. Ondertusschen gordde ik mijn sabel op zijde en stelde mij, zonder eenige vrees in mijn hart te voelen, volkomen in postuur om, moest ik daar sterven, ten minste niet ongewroken te sterven. Ondertusschen werd het vast 10 uur in de nacht en niet het minste van de vijand meer vernemende, zei ik tegen de heer Knol: « Mijnheer, laten wij onze hope op God vast, en ons daar in gerust stellen, dat wij met een vijand te doen hebben, die geen verstand, nog moeds genoeg heeft, om zich van zijn groot voordeel, dat hij op ons behaalt heeft, te bedienen :

want zoo hem de Heere dat niet benomen had, zoo moest hij nu al lang hier geweest zijn.» «Mijnheer,» zei de heer Knol tegen mij, «daar is niets zoo zeker, alt 'tgene gij daar zegt, en daar is ook niets, dan dat alleen, 'tgeen mij volkomen gerust steld.» Wij bleven over dit stuk zoo nog eenige tijd spreken; ik belastte mijne oppassers toen maar weder af te trekken en dat zij zich maar ter rust begeven zouden, tot dat ik hen nader zou laten waarschuwen. Ik liet ook mijn paard ontzadelen, doch ging mij, zoo gewapend als ik was, omtrent 12 uur nevens den veldheer ter rust begeven, om tegen 's anderen daags niet afgemat zijn, met mij weêr in orde te brengen. Ik bad God, dat Hij voor ons toch deze nacht de nachtwake aannemen en ons voor de aanslagen onzer vijanden behoeden wilde, ons die genade doende, dat wij door den slaap wat mogten versterkt en in staat gesteld worden, om ter eere van Zijnen grooten Naam al de beraadslagingen van Zijne en onze vijanden te vernielen. Ik ging daarop zeer wel gemoed nederliggen en sliep zoo gerust, alsof er niets voorgevallen was. Den 29sten dito bevonden wij, dat wij 3 hollandsche vaandrigs, Lieshout, Smit en Alexander Wake, 6 sergeants en 61 gemeene hollandsche soldaten, mitsgaders 6 inlandsche luitenants, eenige vaandrigs en 68 inlanders en in 't geheel 138 mannen verloren en dus geen reden hadden, om daarover zoo ontzet en verslagen te zijn, als zich sommige kleinhartigen onder ons betoond hadden. Ik kan niet nalaten een zonderling geval, dat zich ten tijde van deze grove misslag der onzen tusschen een vader en zoon opgedaan heeft, hier mede aan te halen.

Onder de inlandsche te dier tijd verslagene hoofden was toen ook Niereboelak, een Bandaneesch luitenant, en zijn zoon, vaandrig onder zijn vader, die zich in dat voorval ongemeen dapper gedragen en waardig gemaakt hebben, dat hun naam in zegen en veel roem, bij de nakomelingen leve, en dat hunne gedachte onsterfelijk zij. De vader, die een oud man was en daarbij wat kreupel ging, ten eerste ziende, de groote misslag, die hier begaan, en dat er voor hem geen afkomen te hopen en derhalve niet anders te doen was, dan dapper te vechten en zijn huid den vijand zoo duur mogelijk te verkoopen; sprak zijn zoon, den vaandrig, zeer edelmoedig op deze wijs aan: «Zoon,» zeide hij, «ik ben een oud en afgeleeft man, die roem en eere genoeg in de wereld ingelegt heb, en daar mede vergenoegt ben, en die nu mijn goede naam niet geerne bezwalken zou, met in zoo grooten nood van ons volk de vlugt genomen te hebben, ik zie, dat ik, die neit gewoon, en niet in staat was om te loopen, en die ook nu in mijn oude dagen mij zelve, en u, die schande niet wil aandoen, hier niet afkomen zal, maar gij zijt een jonge spruit, een man van hope, en die derhalve reden hebt, om u zelven tot een beter tijd te bewaren. Red u spoedig door de vlugt, en brengt u mijnent wille niet in levensgevaar, aangezien het onmogelijk is, dat gij mij zoudet konnen behouden, en wij dog met ons beider dood de E. Maatschappij geen zonderlinge dienst zouden konnen doen. Mijn zoon vlied dog, of gij zijt mede weg. Red dog u zelven, zoo gij wild, dat ik met te meer genoegen en roem hier sterven zal.» De zoon door deze woorden van zijn vader doodelijk getroffen en te gelijk zijn bloed van liefde tot dien ouden man in zijne aderen voelende zieden en opzwellen, zei met veel beweging: «Mijn vader, zou ik u, daar ik naast God het leven van heb, in zoo grooten nood, als in welke ik u zie, trouloos in de pekel laten, en zou ik u, en mij zelven, als een ontaarden zoon van een dapperen vader, die schande aandoen, van mij lafhertig en liefdeloos door de vlugt te redden, en als een schelm te loopen, wanneer ik u het allermeest, en met verlies van leven, behoorde te helpen? O neen, mijn vader, o neen, ik zal hier eerst voor uwe voeten sterven, eer ik zal lijden, dat u eenig quaad genake. Ik zal u niet overleven, maar gerust, en noit roemrugtiger sterven, dan wanneer ik uw leven door mijn dood gered, aldus u een blijk van die liefde en dankbaarheid, die ik aan u verpligt ben, gegeven zal hebben. Komen wij dan te sneuvelen, wij zullen

noit met meer glorie, dan zoo, konnen sterven, terwijl mijn doed noit beter, als van mijn dapperen vader, zal konnen gewroken worden.» Terwijl hij deze edelmoedige redenen tegen zijnen vader nog voerde, werden zij (zoo mij door Dain Mabella, een Macasaarsch kapitein, en nog een ander, die 't ontkwam, berigt is) door den vijand aangetast en hun verder gesprek daardoor afgebroken. De zoon zijnen ouden vader vaarwel gezegd hebbende, viel als een verwoede leeuw onder een gansche troep vijanden, versloeg, eer hij omkwam, verscheiden derzelven en deed wonderen, eer iemand van hen zijnen vader, die nog eenige bevelen geven moest, genaken kon, welke dan eindelijk mede aan de vijand geraakt zijnde, niet veel beweging maakte, maar in een korten tijd 6 of 7 lijken zijner vijanden, niet ver van zijn zoons lijk, ter aarde geslagen had; hoewel hij eindelijk door degenen, die hem ondersteunen moesten, verlaten zijnde, voor den stroom der vijanden, die hem te sterk was, buigen moest, nemende, terwijl hij al ter nedergeslagen was, nog twee onvoorzigtigen, die hem te na kwamen, het leven. Dit was het einde van den dapperen Niereboelak en zijnen niet min dapperen zoon, inlanders van geboorte, maar die in kloekmoedigheid den besten held onder de Hollanders niet behoefden te wijken. Ik heb hen beide op het veld, eenige dagen er na, toen ik naar Bangel reed, verslagen zien liggen en kon niet zonder tranen en een groote ontroering van mijn hart de lijken dezer helden, die ik zoo wel gekend had, aanzien, hoewel ik innerlijk verheugd was over de weergalooze wijze, op welke zij aan hun einde geraakt waren. De zoon, die niet heel ver van den vader lag, had 14 en de vader 10 lijken omtrent en meest voor zich, liggen.

Wat dit voorval nu in zich zelven betrof, het was zoo schandelijk, als men het bedenken kon, dat de onzen, meer dan eens zoo sterk als de vijand, de vlugt genomen hadden; en hoezeer de heer de Bevere dit naderhand door een ander dapper geval heeft zoeken te verbeteren en wat redenen hij en de heer Knol, die hem in allen deele als een vriend heeft trachten te verschoonen, tot zijne verdediging bijgebragt hebben, heeft dat echter niet kunnen beletten, dat hij naderhand hierover veel moeite gehad heeft, waarvan hij nogtans eindelijk, na de dood van den heer de Wilde, volkomen, gelijk wij op zijn tijd zullen aanhalen, vrijgesproken is. Daar waren er, die wilden, dat Soerapati hierbij geweest zou hebben, omdat zij aan de eene zijde zijne pieken, halfwege met zilver beslagen, gewaar werden en bevonden hadden, dat, schoon er al eenige van de zijnen in 't eerst vielen, zij er echter op aandrongen, dat men naderhand heeft bevonden waar te zijn. De vaandrig Lieshout, die zich deftig gekweten en mede eenige lijken rondom zich liggen had, was door drie zware wonden aan zijn einde geraakt. De vaandrig Smit was, nadat hij lang achter zijn paard, dat hij nog bij de staart vatte, geloopen had, met hetzelve in de moeras blijven steken, trekkende het haar, zoo men zeide, uit zijn hoofd, omdat hij niet ten eerste bevel kreeg, om de zijnen te mogen helpen. Onder de verslagenen waren ook twee trommelslagers, welker trommels (gelijk ook nog eene) in handen der vijanden geraakt zijnde, onze kruisvloot (zoo wij hen niet tijdig van dit geval berigt gegeven hadden) deerlijk misleid zouden hebben. Het volk van Depati Soerabaja, dat te paard was, was de eerste en de grootste oorzaak van de verwarring in welke de onzen door hun vlugten zoodanig waren geraakt, dat zij naderhand, wat moeite de heer de Bevere en ook de Hartog deden, niet weer in orde te brengen waren. Kapitein Joomproc was een van de eerste schelmen, die liepen, meenende, zoo als hij zonder geweer aandraven kwam, het paard van kapitein Mabella (die een van de laatste bij de heer de Bevere stand hield) mede te nemen en zich daarvan te bedienen; doch die kapitein zijn kris trekkende en hem dreigende te doorstooten, ging hij verder door, zonder zich aan zijn eer of eed eenigzins te krennen. Of wij op dien bedroefden avond niet zwarigheid genoeg op onze harten hadden, zoo kwam er die schelmsche prins van Soerabaja nog een tijding bijvoegen, die ons in

groote bekommering bragt, zeggende dat er een weg om de Zuid langs onze legerplaats liep, langs welke men ons van achteren en van voren omsingelen en ons van alle levensmiddelen afsnijden kon, gelijk wij dit ook bevonden waar te zijn, volgens 't berigt van verscheiden uit ons gevlugt volk, die in de nacht van den regten weg afgedwaald zijnde, langs dezen weer bij ons gekomen waren. Dat wist die schelm toen, en te voren had hij ons nooit het allerminste woord daarvan gezegd, verzoekende nu echter, dat wij daartegen op onze hoede wilden zijn. Dus hadden wij onzen grootsten vijand in 't midden van ons en een vergiftigen adder in onze boezem, dien wij daar tegen onzen wil dulden moesten en van welken wij ons niet konden ontslaan. Na den middag werd er (zoo als ik van een van de leden vernam, die er 't meest tegen was en die het nog door den Panombahan stuitte) besloten, om eerst met de zieken en artillerie en daarna met de gansche magt (dat immers de uiterste schande voor ons geweest zou hebben) op te breken, dat door den dapperen Panombahan (door bewerking van dit lid in den raad) nog tijdig belet werd. Dit gaf in de andere benaauwde legerhoofden zulk een indruk, dat dit besluit gebroken en verduisterd en daarentegen besloten werd, niet af, maar op den vijand na eenigen tijd aan te trekken. Hoe geheim ook dat eerste besluit gehouden en schoon dat papier in stukken gescheurd werd, was het echter zoodanig uitgelekt, dat er zelf de heer opperlandvoogd van Hoorn de lucht door zekeren Chinees op Batavia, die zijn spions overal had, van gekregen had, aangezien dit een van de eerste zaken was, daar zijn Ed. mij, toen ik op Batavia kwam, na vraagde. Ik gaf zijn Ed. hierop tot antwoord, dat ik mij maar met de zaken van mijne bediening bemoeid en mij buiten alle krijgszaken, die mij niet aangingen, gehouden hebbende, niet in staat was om zijn E. daar iets van te zeggen, behalve dat ik ook niet genegen was, om een van deze legerhoofden, die allen mijne goede vrienden waren, ondienst met een zaak, die toch geen gevolg had, te doen. Dat zijn Ed. echter zeer wel hiervan onderrigt was, bleek, daar hij mij dat zoo omstandig wist te verhalen, alsof zijn Ed. mede in dien raad gezeten had, betoonende, als een groot vriend van den heer Knol, dat hij wel wenschte, dat dit niet voorgevallen was. Ik hield mij daar buiten, daar dit een zaak was, die mij niet raakte en die ook Hun Edelheden toen geen dienst doen kon.

Den 1sten October vernamen wij door den prins van Soerabaja, dat hij een net berigt van dat voorval bekomen en uit een man van Bangel verstaan had, dat Soerapati daar zelfs, nevens zijn zoon Lamboera, te voet en ook zijn troep 4,000 man, (waaronder 500 Baliers en 800 van zijne beste snaphaanvoerders) sterk geweest was, en dat hij ook besloten had ons dezen nacht aan te tasten. Daar werden over dit geval verscheiden redenen, maar allen tot nadeel van den heer de Bevere (dat hem ook naderhand geen goed gedaan heeft) gevoerd. Wij hoorden ook, dat er 70 snaphanen en 3 trommels door den vijand veroverd, 170 ooren bij Soerapati gebragt en dat er aan zijn kant 150 dooden (waaronder zich 4 Demangs bevonden) en 50 gekwetsten waren. Ook kregen wij dezen avond nog door een ander hetzelfde berigt, dat hij 150 ooren van ons volk bekomen had en dat hij ons dezen nacht niet aantasten, maar ons te Bangel afwachten zou, gelijk wij het ook bevonden hebben; want volgens het zeggen van anderen, had hij zich wel met 2,000 man bij Passaroewan versterkt. Den 2den dito zonden wij een brief naar de kruisvloot, om hen van zekere aanslagen van vijand te waarschuwen en op wat dag wij de vijand zouden aantasten, ten einde zij dan met al de scheepjes en vaartuigen voor Passaroewan rukken en daar, op onze seinschoten, mede eenen loozen aanval doen zouden. Op dezen dag hoorden wij ook, dat kapitein de Roode tot op een halven dag omtrent Kadiri genaderd en dat die landvoogd al driemaal door hem teruggeslagen was. Den 3den dito kreeg men tijding van den heer de Roode zelf, dat die van Panaraga, benevens verscheiden dorpen, gelijk ook

de Mangkonaraga van een dorp in 't prinsdom Madion zich, met die gansche landvoogdij, voor hem waren komen vernederen, welk schrijven van den 11den en 16den September 1706 was. Den 4den dito braken wij van Derma al zeer vroeg op en kwamen door een bosch, dat niet heel digt en maar drie vierde van een mijl lang was, 's namiddags ten 3 ure eerst in onze rustplaats even buiten dat bosch. Terwijl wij nog in dit bosch waren, verhief zich omtrent 12 ure op den middag onder de de Batoors van de artillerie een losse wapenkreet en een afgrijselijk geschreeuw, dat ten eerste onder onze verdere lastdragers zoodanig doordrong, dat een groot deel derzelve al onze bagagie van kelders met dranken en andere voorraad en goederen, en zelf (dat het ellendigste was) de zieken, die nagetorscht werden, tegen den grond smeten en de vlugt namen. Ik en anderen leden groote schade hierbij, zoo door de flesschen in de kelders, die in flarden geraakt en waardoor wij onze dranken verloren, als door eenige goederen, die ons in die algemeene verwarring ontstolen waren, eer men regt wist wat er te doen was, of eer ik daarbij komen konde, daar de menschen elkander dood drongen; doch ik eindelijk met mijne oppassers, die nevens mij te paard waren, er doorzettende en bij mijn deerlijk gestelde goederen gekomen zijnde, bevond er geen van al de Batoors en niemand anders (dat nog een groot geluk was) dan den krankbezoeker Hillebrand Janszoon van Alkmaar en mijn 2 slaven te paard, die de grootste moeite ter wereld gehad hadden, om zich te bergen, daar zij in 't eerst al een stuks wegs van de goederen afgedrongen en dus niet in staat geweest waren, om te beletten, dat er al eenige, zoowel van de mijne, als van den veldheer, gestolen waren. Ik zag dit bedroefd werk niet lang aan, maar zond ten eerste een oppasser naar den heer Knol, om hem berigt te geven hoe 't met zijn Ed. en met mijne goederen, mitsgaders met de zieken stond, waarvan er eenige ellendig vertreden werden. Nadat ik dit even belast had, kwam er als een nieuwe oploop, waardoor de krankbezoeker en beide mijne slaven op de loop geraakten, daar men voorgaf, dat de vijand om de Zuid op ons ingebroken en met de onzen al aan de gang was. Ik meende dol te worden, dat ik deze dolzinnige vlugt en schrik van zoo velen op zulk een los gerucht, waarvan ik niets gelooven konde, vernam. En hoewel ik in de eerste drift van dezen opstand wegens het ijsselijk geschreeuw der benaauwden eenige rilling door mijne leden gevoelde, zoo wil ik wel bekennen, dat ik toen echter niet minder als bevreesd was, maar aanstonds moed grijpende, stuitte ik een vaandrig van mijne kennis, die ik mede vlugten zag, zeggende: «Mijn Heer, waarom vlugt ons volk, en waarom vlugt gij zoo?» «Mijnheer,» zei hij, «men zegt dat de vijand om de Zuid op ons ingebroken, en met de onze al doende is.» Ik gaf hem tot antwoord: «Ik geloove niet, dat het waar is; maar indien het zoo al was, zullen wij hem dan door onze vlugt stuiten, en zijn wij er ook niet, zoo wel, als hij? zoo wij dan gaan loopen, is het met ons gansch leger, dat veel sterker als 't zijne is, immers gedaan. Mijn Heer, blijf hier doch bij mij, want ik verzeker u, dat wij door onze standvastigheid de vlucht van vele misleiden niet alleen zullen stuiten, maar dat ook de heer Knol, dien ik door een oppasser kennis hier af gegeven heb, hier aanstonds bij mij wezen, en dat het u geen quaad doen zal, als hij u hier bij zijne goederen vind.» Die heer hierdoor nedergezet, bleef bij die goederen, terwijl ik naar de krankbezoeker en mijne slaven zoeken ging. Ik vond hem met mijnen jongsten slaaf; doch de ander gaauwer in het vlugten dan hij, was wat verder vooruit geraakt, hoewel ik hem eindelijk ook achterhaalde, bevindende dat de vrees voor zijn leven hem daartoe gebragt had. En wat wonder was dit in zulk een slaaf, daar ik zoo veel Hollanders en anderen mede vlugten zag. Ik bragt dan deze 3 bevreesde harten weder bij mijne goederen, waar ik den vaandrig en mijn eenen oppasser nog bij vond. Ondertusschen kwam mijn andere terug, die mij uit naam van den heer Knol voor mijne zorg bedankte, welke mij

weten liet, dat hij mij aanstonds ontzet toezenden zou; doch dat hij zelf nog niet bij mij komen konde. Ook gaf hij mij te kennen, dat het een groote leugen was, dat de vijand om de Zuid ingebroken, maar dat hij geen vierde van een mijl vooruit en dat het daarom noodig was, dat hij daar op zijn post bleef; doch hij verzocht mij, dat ik, zoo ras hij mij volk toegezonden zou hebben, met al de goederen bij hem komen zoude. Toen deze wapenkreten en dit vlugten eerst begon, zat ik bij den heer Bintang, onder een grooten boom, te paard een kopje thee te drinken uit een tinnen legerketel, die hij mij naderhand nog vereerd heeft en waar ik zin in had, omdat men dezelve den ganschen dag, zonder vuur er bij te hebben, gebruiken kon, als er maar eens ziedend water op die thee gedaan en de pot digt toegestopt was. Zoo ras die heer dezen opstand vernam, zei hij mij, dat hij naar zijne brigade toe moest en dat ik hem derhalve verontschuldigen wilde, daar hij onder de zijnen orde moest stellen. Ik zei tegen hem, « Mijn heer, waar zal ik mij nu henen wenden? » « Mijn Heer, » zeide hij, « blijft gij maar hier bij de grenadiers, » die digt bij ons stonden en stand hielden, « en posteert u tegen dat bosch, » dat even ter zijde mij lag, « en gij zult, zoo't al waar was, dat de vijand om de Zuid was, daar geen nood hebben. » Ik vond dien raad goed en bleef bij de granadiers, die ik vermaande daar halt te houden, gelijk zij deden. Toen ik naderhand hoorde hoe 't met mijne en des veldheers goederen gesteld was, gaf ik hen kennis, dat ik hen daarom eenigen tijd verliet; doch dat ik ten eerste weer bij hen zijn zoude. Ondertusschen kwam niet alleen het ontzet van den veldheer met genoegzame Batoors, maar ook de heer van der Horst bij mij, die mij zeide, dat er ettelijke duizenden weggeloopen waren en dat de reden, waaruit dit gesproten was, zich zelven schaamde, daar een van zijne soldaten, een doodelijken dorst en geen water hebbende, een van zijne eigene Batoors, die hij zijn drinkwater in bamboezen nadragen liet, om een dronk water verzocht, waarop de Batoor zeer wel geantwoord had: « 't Is 't water van uw Kapitein, en ik durf daar niets af voor mij zelven nemen, veel min dat aan een ander geven. » De soldaat (zeide die heer verder) hierop ongeduldig, rukte zijn geweer uit, dreigende hem onder de voet te hakken, hetwelk de Batoor niet willende afwachten, had de bamboezen met water tegen den grond geworpen en was met eenige andere Batoors op de vlugt gepeurd, hetwelk door anderen, die de ware reden er niet van wisten, gezien zijnde, zoo hadden die mede de vlugt genomen en daardoor zoo veel andere bange menschen misleid en drijvende op de vlugt gebragt. Ik belastte daarop, dat men mij aanstonds met de goederen naar den veldheer volgen zou en reed met dezen heer naar den heer Knol toe. Wij vonden zijn Ed. bij den prins van Madura (die mij zijne Batoors gezonden had) onder een grooten bladerloozen boom zitten, waar ik weder een kopje thee-boei drinken moest, dat mij, die zeer verhit was, bijzonder wel kwam, vermits al mijn theegereedschap mede in flarden geraakt was. Ook was het nu het derde etmaal, dat ik niets ter wereld gegeten had, durvende (dewijl ik geen ontlasting kreeg) geen droogen spijs gebruiken en andere had ik in 9 dagen, door groot gebrek en hongersnood, in ons leger niet gezien. Terwijl ik maar pas bij dien ouden prins gezeten en bezig was, om hem het vlugten der Batoors te verhalen, ontstond er niet ver van ons onder zijn eigene Batoors weer een opstand en wapenkreet. Doch de heer Knol sprong vliegende te paard, om dit te stutten. Die oude heer, die geen voet verzetten kon en niet wist wat dit te zeggen was, bad mij toch bij hem te blijven, gelijk ik deed en verzekerde hem, dat het eveneens zijn zou, gelijk de vorige opstand, dat wij aanstonds ook hoorden: want 2 van zijne zonen, te paard met een blij gelaat komende aanrennen (dat een goed teeken was) zeiden ons, dat er een zware oude boom omgevallen en daardoor het schreeuwen en vlugten van degene, die er omtrent stonden en niet gaarne wilden verpletterd worden, ontstaan was. Die oude prins toen lagchende, dat hij schaterde,

zei tegen mij: «Mijnheer, gij hebt het net geraden, en ik wil u wel altijd bij mij hebben, vermits al mijne soldaten, en mijne zoonen zelfs, mij verlaten hebben, en gij alleen bij mij gebleven zijt.» Ik verschoonde dit een weinig, zeggende dat zijne zonen niet gevlugt, maar alleen uit geweest waren, om te zien wat er te doen was en dan weer hier te komen, gelijk zij ook gedaan hadden. Toen de heer Knol weer bij ons kwam, zei de prins tegen Zijn Ed.: «Al mijne zoonen hebben mij verlaten, en gij ook, maar uwe Toehan Pandita (dat is zoo veel als heer predikant of wetgeleerde) is een wakker man, en die heeft mij niet alleen bewaart; maar hij heeft ook net geraden, dat het op een beuzeling uitkomen zoude, waaruit deze opstand en vlucht gesproten is.» «Mijn ampt,» zei de heer Knol, mijn vader (hoedanig hij dien prins altijd noemde) riep mij elders, en derhalven zoo is 't mij lief, dat onze Predikant zig getrouw bij u gehouden heeft. Ook heb ik gedurende dezen togt,» vervolgde Zijn Ed. al bevonden, dat die Heer voor een klein gerugtje niet zeer ontzet, en in een tijd van nood een man is, daar wij staat op konnen maken; want op dien dag, toen ons volk klop van Soerapati kreeg, en zulk een algemeene verslagenheid in ons leger was, heb ik 's nagts, met dien Heer sprekende, geen vreeze ter wereld in hem bespeurd.» Ik bedankte Zijn Ed. voor den lof, die hij mij gaf, zeggende, «dat ik die niet verdiende, en dat ik God voor de genade dankte, die hij mij in dien tijd gedaan had.» Ik kreeg dien avond een zware koorts en zware snijding in den buik, die den ganschen nacht over, tot een stuk wegs in de volgende dag, te weten, den 5den dito duurde. Dit was zeker door 't slecht drinkwater veroorzaakt. Dezen ganschen dag moesten wij hier nog blijven liggen, om den weg, langs welken wij trekken moesten, te verbreeden. Ondertusschen ging ik, om mij een weinig te verlustigen, eens uitrijden, gerakende op dat veld, waar onze verslagenen nog lagen en die op deze dag begraven werden. Ik zag ze met zeer veel beweging en ontroering, te meer daar er verscheiden mannen onder waren, met welke ik zeer gemeenzaam omgegaan en in veel vriendschap geleefd had. De prins van Soerabaja eenige toevoer van fruiten gekregen hebbende, deed mij op dezen avond een geschenk van komkommers, die wat zeldzaams in het leger waren. Zij smaakten mij wel; doch ik was ziek en bleef ziek, dat echter wel gebeterd zou hebben, indien ik maar een open ligchaam had kunnen krijgen; doch al de geneesmiddelen deden geen werking, dan nu en dan wel eens voor een enkele reize, dat mij geheel onder de voet hielp en afmatte. Op den 6den dito was alles wel klaar; doch de Panombahan liet weten, dat het voor hen een ongelukkige dag was, dat zij derhalve niet dorsten opbreken. Den 7den dito zeer vroeg kreeg ik, toen wij vertrekken zouden, weêr een zware koorts, zoo ik geloof, veroorzaakt door een schielijke wapenkreet, 's nachts ten 12 uur door een zotte tijding van een lafhartig kapitein, die op de brandwacht lag, veroorzaakt. Deze liet den veldheer weten, dat de vijand zijn volk op de uiterste post al aangetast had en zeer nabij was, en dat hij door 't blaffen der honden daarin zeer versterkt werd. De veldheer dit hoorende, sprong aanstonds te paard, om de verwarring, die er op deze tijding en vooral door de duisternis in ons leger ontstond zoo veel mogelijk te stutten. Het vlugten en het schreeuwen om licht en flambouwen was onbeschrijfelijk en daar zat ik alleen in mijn leger-paviljoen met een ziek en zwak ligchaam, verlaten van allen, hebbende maar een enkele schildwacht voor de tent, die mij door de duisternis nergens eenig berigt van kon geven, daar hij de lengte van onze tent ver zelf met een flambouw, die er voor stond, niet zien kon. Mijn oppassers en slaven, die eindelijk bij mij kwamen, bragten mij niet dan kwade tijdingen; doch daar ik de kapitein, die toen op de brandwacht lag, voor een zeer bang man, die weinig moed en nog minder verstand van krijgszaken had, kende, zoo was mijn eenige hoop, dat het zoo kwaad, als wel 't berigt was, niet zou bevonden worden. Een half uur daarna kwam de veldheer weder, zeer moeijelijk op dien kapitein, dat hij, om zulk

een beuzeling, zonder de zaak beter te onderzoeken, zulk een opstand en verwarring des nachts, wanneer het toch het allerongelegenst komt, in 't leger verwekt en hem met twee ruiters zulk een ongegrond en los berigt van 's vijands aanval doen weten had, daar het alles, wel onderzocht zijnde, daarop uitkwam, dat een paard los en aan 't hollen geraakt zijnde, eerst die er omtrent waren, op de vlugt gedreven en door deze vlugtelingen, nog veel anderen, die er de reden niet van wisten, mede op de vlugt gebragt werden, en dat dit alleen deze groote verwarring veroorzaakt had, al 'twelke niet zou voorgevallen zijn, indien deze kapitein, gelijk zijn post was, het noodig ontsteken der flambouwen verzorgd had; want dan zou hij aanstonds geweten hebben, waarover zoo geschreeuwd en om welke reden er zoo wild door elkander gevlugt werd, daar men nu niets ter wereld had kunnen zien. Ik wil wel bekennen, dat ik in 't eerst hierover een weinig ontsteld was en schoon het daarna wat overging, had ik er evenwel naar mijn vermoeden deze koorts weêr van gekregen, die mij, terwijl wij op dezen morgen nog voorttrokken en naar Bangel opbraken, zoodanig verzwakte, dat men mij aan wederzijden op mijn paard vasthouden moest, daar ik door zwakheid niet regt zitten kon. Wij trokken niet boven een halve mijl verder, waar wij alweder onder een grooten waringinboom, die wel 30 voeten dik was, halt hielden. Wij vonden daar een pager, door ons volk omtrent een kanonschot van de dorpen Kadonpangaron (dat ter linkerhand) en Gadjaja (dat vooruit lag) gemaakt, waar wij, ter regterhand ook Bangel, een plaats, waarin zich Soerapati zeer versterkt had, vernamen. Ook was ons volk bezig, om eenige werken omtrent een kanonschot van Bangel op den 9den dito te maken, waar wij nog denzelfden avond introkken, vindende nog eenige van onze verslagenen hier en daar op 't veld liggen, die nog onbegraven waren, dat toen eerst verzorgd werd. Wij hadden den berg van Kakaper toen in 't W. het verder gebergte van Radjoena nog al W. Z. W. Bangel in 't O. N· O. en Passaroewan of Malangs gebergte regt vooruit. Den 10den maakten wij een andere pagar, nog nader bij den vijand, voerden den 11den dito ons geschut er na toe en braken op den middag ook derwaarts op. Nu lagen wij pas een halve kanonschot van 's vijands werken, rondom Bangel gemaakt, tegen welke de onzen vijf bolwerken opwierpen, om den vijand van vijf kanten gelijk aan te tasten. Dit sammelde eenige dagen henen, terwijl er in 't leger groot gebrek van alles en vooral van water was, daar men op dat veld van hitte meende te versmachten, bij welk ongemak nog dat van de vliegen en mieren kwam, die ons nacht en dag geen rust lieten, behalven dat mijn koorts nu alle dagen sterker werd. Eindelijk raakten deze bolwerken op den 15den klaar en men besloot, om den vijand daags er na aan te tasten. Dezen dag kwam er een baskogel over des veldheers tent en die geraakte in een boom, staande pas boven mijn hoofd en even achter het paviljoen, waar ik in lag; doch ik was nu door mijn ziekte zoo ver, dat ik van dien kogel niet veel wist. Mijn oppasser kapte die uit den boom en bragt ze mij tot een gedachtenis, gelijk ik die ook nog heb. Om de waarheid te zeggen, die blaauwe boonen begonnen nu vrij digter, dan naar gewoonte, rondom onze tent te vliegen en ik had er maar een noodig, om met der haast uit de wereld te zijn. Het best was, dat ik hoop had, dat het niet lang duren en dat ons volk zeer scherp vechten zou, vermits het nu de derde dag was, dat er geen korrel rijst, ik laat staan andere spijs, in ons leger geproefd en in des veldheers tent in geen twee dagen tafel gehouden en 't nu mede de derde dag was, dat wij, zoo wij wat goeds gehad hadden, wel gaarne wat gegeten zouden hebben, waarbij ik, die dagelijks de koorts en nergens lust toe had, niet veel leed, indien ik er maar goed drinkwater had kunnen krijgen.

Vierde Hoodstuk.

Bangel door de onzen veroverd. Dappere daad van de heer de Bevere en van kapitein van der Horst. Deftige aanval der Madurezen. Getal der dooden en gekwetsten. Hoe wij 't in Bangel vonden. Slecht gedrag van den Depati Soerabaja. Misslag der onzen. Calianjer beschreven. Het verdere dit jaar voorgevallen. Des schrijvers vertrek naar Soerabaja. Zijn komst aldaar. Gresik door de vijand verbrand. Begin van 't regensaizoen. Dood van de heer Holts. Ellende in zulk een leger, als men ziek wordt. Dreigement des vijands. Kadiri's verovering en Pangeran Depati Anoms slechte staat. Verdere gesteltenis van den schrijver en anderen. Het leger breekt op. De legerhoofden op Soerabaja. Opening van verscheiden geheimen. Vertrek des schrijvers naar Batavia. Gevaar onder weg. Zijn komst daar. Van welke hij kennis gaf aan Zijn Edelheid en aan de heer Riebeek. Zijn gesprek met die heeren en met Zijn Edelheid in 't bijzonder over 't geval van de heer de Bevere, wiens onschuld hij na vermogen aanwees. Waarin Zijn Edelheid veel grond vond om hem te regtvaardigen. Berigten op Batavia wegens Soerapati's dood en Depati van Soerabaja's schelmerijen. De Bevere naar Batavia ontboden.

Den 16den dito 's morgens ten half zeven ging de algemeene storm aan, die geweldig sterk, maar van geen langen duur was, daar wij ten 9 ure al meester van die plaats waren, niettegenstaande 's vijands wal wel een groote roede hoog en dik was en zich wel een halve mijl ver uitstrekte, al 'twelke hij, in dien tijd van ons sammelen bij nacht, zoowel door vrouwen, als door mannen opgeworpen had. Ik zag den aanval zeer klaar, zooals die door den Panombahan met zijn Madurezen ter linkerhand, door de kapiteins van der Horst en Bintang van voren en door den prins van Soerabaja, ondersteund door kapitein de Bevere, ter regterhand geschiedde. De eerste, die zich op deze hooge wal, schoon er geen stormladder in 't leger was, vertoonde, was kapitein de Bevere; doch ik zag hem, zooals ik even buiten de tent digt bij den veldheer en kapitein Sergeant zat, een oogenblik er na met een lange piek van een Balier van boven nederstooten, waarop de veldheer tegen ons zeide, daar gaat de Bevere henen, belastende aanstond aan den heer Sergeant, om daar naar toe te trekken; doch eer hij daar kwam, zagen wij, dat de heer de Bevere ten tweede maal op de wal geraakt, zijn vaandel er met groote dapperheid op plantte, krijgende aanstonds zoo groote bijstand, dat hij volkomen meester van deze plaats werd en verdrijvende den vijand van daar naar de post, waar de heer van der Horst op aantrok. Wij over deze hervatte dappere daad zeer verwonderd, daar wij hem al doorgeschreven hadden, hoorden, dat die Balier den heer de Bevere juist op de kwast van zijne sjerp getroffen had en dat hij daardoor wel van boven nedergestort, doch gansch niet gekwetst, zeer gelukkig door zijne oppassers gevangen en daardoor in staat gebleven was, om die heldhaftige daad ten tweede maal te verrigten, die zoowel niet gelukt zou hebben, zoo de vijand zoo onvoorzigtig niet geweest was van eenige groote bamboezem wel een voet buiten de wal te laten komen, om daardoor op de onzen te kunnen schieten, welke uitstekende einden dezen heer voor trappen gediend hadden, om bij die wal op te klauteren. Terwijl nu de vijand zich op dat bolwerk, waarop de heer van der Horst, aantrok, geposteerd had, had hij het geluk, om, als die heer nu halfweg was, in de 80 mannen naast zijn zijde door deze bamboezen neder te schieten.

Dit gaf onder hen een groote verslagenheid, zoodat zij zich gereed maakten om terug te deinzen, doch de dapperheid van dien heer, aanvoerder van deze troep en zijn vaardig besluit in dien korten stond, was oorzaak, zoo van hunne behoudenis, als van den verderen gelukkigen uitslag zijner onderneming. Hij dan ziende, dat eenige de gebaren maakten, om te vlugten, rukte eerst zijn sabel uit de schede en zei, den eerste die

de vlugt neemt, zal ik nedersabelen, vervolgende verder daarop, mannen wij moeten niet terugdeinzen, want dan zijn wij altemaal weg, daar de vijand door die bamboezen meer schieten zal; maar laat ons voort naar de wal trekken, dan zullen wij daar onder aanstonds gedekt en niet meer trefbaar zijn. Daarop stapte hij kloekmoedig met de vogtel in de hand vooruit, was ten eerste onder de wal en vond deze uitstekende bamboezen, bij gebrek van stormladders, van groot nut voor zich en zijn volk, om ten eerste op de wal te geraken en den vijand van daar naar 't bolwerk, waarop toen de prins van Madura aanviel, te drijven. Ongemeen wel kweten zich hier Radin Poerba Nagara en Aria Soeria Nagara, kindskinderen van den Panombahan. Hier werd dapper door de Madurezen gestreden, die onder 't oog en onder 't geklop van den ouden prins op zijn gongetje, wel viermaal aanvielen, zijnde tot driemaal toe door den vijand teruggeslagen, in welk geval die heer, ziende dat de zijnen het te kwaad hadden, dat met zijn kloppen op deze gong wat ophield.

De heer Knol van verre ziende, dat het daar begon te haperen, reed er spoedig met eenige granadiers naar toe en herstelde de zaken ten eerste zoodanig, dat wij, na 't werpen van eenige handgranaten, den vijand volkomen op de vlugt dreven en meester van de plaats werden. Men zei, dat Soerapati of eenig ander overste door een derzelve getroffen en daarop ten eerste met een draagbaar naar Pasaroewan gevoerd zijnde, dit een algemeene verslagenheid onder den vijand en den grond tot de spoedige verovering van deze plaats gelegd had. Wij hadden hier tusschen 400 of 500 dooden of gekwetsten bekomen, onder welke de Madurezen en het volk van de heer van der Horst wel 't grootste deel uitmaakten, omdat daar het sterkst gevochten was; doch de vijand had veel meer gekwetsten, als dooden, welke laatste pas 50 man beliepen. Onder dezelve waren vier hoofden, van welke er een Demang Soeta Djaja genaamd was. Onder onze gekwetsten was ook de sergeant Stratenus, van Dordrecht, die zich mede wel gekweten had. Op den middag reed ik (schoon ik naauwelijks op mijn paard zitten en mij vast houden moest) door de bres in Bangel, bevond dat stedeken groot en fraai, gelijk er voor Soerapati en ook voor andere, eenige schoone steenen dalams of hoven waren, waarin wij de gebraden visch en 't vleesch nog op de koolen en de rijstpotten, die ons volk wonder wel kwamen, op 't vuur en van alles grooter voorraad vonden, dan wij gedacht hadden. In plaats van te eten, waar ik geen lust toe kreeg, ging ik hier en daar eens zien, hoe 't er gesteld was. Wij hoorden hier van de heer de Bevere, dat de prins van Soerabaja zich weder als een schelm gedragen, 't goede werk maar met de handen overeen aangezien en aan hem, schoon hij er zeer ernstig om verzocht, geen een man gegeven had, verschoonende zich, dat hij dit buiten orde van den veldheer niet doen dorst. Nu waren wij nog maar omtrent 3 uren van Passaroewan, en 't is zeker dat, zoo men aanstonds met het leger voortgerukt en den vijand vervolgd had, men daags er na die voorname stad buiten alle tegenspraak met weinig moeite zou veroverd hebben, daar Bangel van Randa Telloe, dat een halve mijl van Pasaroewan ligt, maar 2 uren gelegen is, behalven dat er een groote verslagenheid en geschrei in de stad was over de wonde, die Soerapati in zijn linkerschouder bekomen had, maar het was zoo ver van daan, dat men integendeel, met daar te pannekoeken, den vijand gelegenheid gaf, om zich weêr te versterken en om zijn reeds vlugtende troepen aan 't staan te krijgen, waarbij naderhand nog kwam, dat de krijgsraad, meenende voor dit jaar nu al genoeg gedaan te hebben en voor het aanstaande regen-saizoen vreezende, goed vond al de veroverde plaatsen weder te verlaten en ons volk in de winter-rustplaatsen te doen trekken, dat zeer kwalijk genomen werd. Wij hoorden kort daarna van den gevangen Nalla, door een Pantsjalan bij Calianjer bekomen, dat Soerapati, gewond door een handgranaat, zich had laten voeren, niet binnen Passaroewan, om de ontsteltenis daar over zijn gevaar voor te komen, maar naar Randa

Teloe of de drie Randaboomen, bij de rivier Garoeda, en dat hij daar nog eenige bevelen gaf, doch dat hij, zwakker geworden, tegen zijn wil in Pasaroewan gebragt, omtrent drie weken, nadat hij gekwetst werd, gestorven, en dat, zoo wij hem toen gevolgd hadden, alles ons geweest was. De heer Knol reed ten eerste van Kalianjer, een dorp, omtrent een groote halve mijl van Bangel aan wederzijde van een schoone rivier, waaraan 't zich wel een half uur ver uitstrekte, gelegen en zijnde wel van 3,000 huizen voorzien geweest, die alleen om ons den voorraad af te snijden, allen in brand gestoken waren. Dit was een van de voornaamste handelplaatsen, die Soerapati aan de zee had, waar 't niet ver van lag. Hier waren twee tollen, eene van Bangel en eene van Pasaroewan, die ieder jaarlijks aan Soerapati wel 1,000 rijksdaalders opbragten. Men vond hier een menigte van padi, rijst en tamarinde, die daar in eenige vaartuigen reeds afgeladen waren en die de vijand, te schielijk door ons overvallen, niet had kunnen vernielen. Wij hoorden ook, dat eenige vijanden wel 16 dorpen omtrent Soerabaja en Gresik in den brand gestoken hadden, aangevoerd door Nalladika, die weleer Temanggong van Gresik geweest en naar den vijand overgeloopen was. Op mijn ernstige bede had de heer Knol ook verzorgd, dat er vier Pantsjalangs op den 19den dito uit de kruisvloot kwamen, om de zieken af te voeren en mij mede naar Soerabaja te zenden, aangezien ik nog alle dag de koorts en nu in vele dagen geen ontlossing ter wereld, wat ik ook daarvoor innemen mogt, gehad had. Ik zond ook op dezen dag mijn paard, zadel, pistolen, karabijn en verder oorlogsgereedschap, met Quesay, luitenant der Chinezen op Gresik vooraf naar Soerabaja, hopende nu welhaast te zullen volgen. Ondertusschen werd de prins van Madura ook zeer krank, die, door bewerking van Depati Soerabaja, wel de meeste oorzaak was, dat de veldtogt dit jaar geeindigd werd, waarvan Soerapati ten eerste door hem berigt kreeg. De veldheer zond heden ook een vaartuig met brieven naar Batavia, om aan Hun Edelheden kennis van Bangels verovering te geven.

Den 20sten dito 's achtermiddags ten 4 ure nam ik afscheid van den heer Knol en de verdere legerhoofden, bedankende Hun Ed. voor al de diensten en beleefdheden, die ik van hen ontvangen had. Ik had den zieken krankbezoeker Hillebrand Janszoon van Alkmaar bij mij, die nevens mij veel ongemakken in 't leger uitgestaan had. Wij moesten allen te paard vertrekken, hoe ongemakkelijk dit ook was, daar er geen andere gelegenheid gevonden werd. Ik bevond dit stedeken Bangel aan deze kant ook vol huizen en met zeer schoone vruchtboomen in menigte beplant. Nadat ik een kleine diepe rivier overgetrokken was, vond ik daar al de zieken bijeen, onder welke ook de kapitein-luitenant Holts in een zeer slechte staat was, die onder 't geleide van een sterke troep naar Kalianjer gebragt werden. Wij geraakten ten eerste op eenige groote rijstvelden en kwamen, na een groot half uur rijdens, omtrent 5 uur te Kalianjer, waar wij het alles nog in volle vlam vonden, daar er naderhand nog vijanden schenen geweest te zijn, die ons daar niets wilden overlaten, hoewel zij nog alles niet hadden kunnen in brand steken. Wij vonden daar vijf pantsjalangs, waarin wij met de andere zieken, 123 sterk, ons verdeelden en dreven dienzelfden nacht omtrent 9 uur de rivier af. Ik was in de pantsjalang de Regenboog gegaan. Nadat wij wat lager gekomen waren, vonden wij ter regterhand een kleine andere dwarsspruit en wat lager, omtrent een vierde mijls van de zee, ter linkerhand, dat de rivier daar door een anderen arm doorsneden werd, die van boven af naar Sedecari dwars over deze rivier kwam afstroomen, waar zij merkelijk breeder, anders maar 2 of 3 roeden breed en daarna nog breeder en omtrent de zee wel een kanonschot wijd werd. Al deze kromten der rivier belemmerden ons zoodanig, dat het wel 12 uur in den nacht was, eer wij in zee geraakten, hoewel ik gis, dat er Calianjer maar 2 of 2½ mijl van zee ligt. Ook had het zwaar bosch, dat zich aan wederzijden van deze rivier vertoont, ons veel belemmering gegeven.

Wij bevonden het in zee meest stil, 'tgeen oorzaak was, dat wij op den 21sten dito 's namiddags ten 3 ure eerst op Soerabaja kwamen, schoon de rivier van Kalianjer maar 10 mijlen van Soerabaja ligt. Bij onze komst daar, werd ik door den heer Gerard van Kervel, die nu bij 't afwezen van den heer Sergeant 't gezag voerde, zeer minnelijk ontvangen en door zijn Ed. met de ververschingen, die toen daar vielen, zoo rijkelijk verzorgd en door zijn Ed. dagelijksche bezoeken en de zorg van den oppermeester Balkeneinde zoodanig verkwikt, dat ik niet alleen een open ligchaam, maar in weinige dagen ook een geheele andere gedaante en zoo veel krachten kreeg, dat ik in staat geraakte, om weder alleen te gaan, gelijk ik den vijfden dag na mijn komst ook mij de eer gegeven heb, om dien goeden heer, die mij zoo gulhartig en met zoo veel liefde van al wat hij maar krijgen kon, verzorgd en zoo spoedig, tegen mijne verwachting, weer als opgebeurd had, met veel nadruk voor al deze zijne beleefdheden te gaan bedanken. Ik kreeg echter nu en dan nog al een koorts, doch zij nam dagelijks af. Pas na onze komst hoorden wij van verscheiden inlanders van Gresik herwaarts gevlugt, dat die schoone woning van mijnen vriend Poespa Nagara, Temanggong van Gresik en meest die gansche stad door den vijand den 19den dito in kolen gelegd was en dat dit nog vrij verder geloopen zou hebben, indien de Chinezen daar den vijand niet gestut en verdreven hadden. Op dien dag nog, toen wij hier aankwamen, zagen wij Gresik weer op nieuw in vlam staan en men zei, dat Nalladika, die op Giri was, gedreigd had, Soerabaja mede in kolen te leggen; dat den heer van Kervel door zijne voorzorg, gaande met eenig volk naar Gresik, welhaast belette. Den 22sten dito hadden wij in den morgenstond een weinig regen, waaruit ik ten eerste besloot, dat er van 't innemen van Pasaroewan dit jaar niet veel vallen zou, daar men onze legerhoofden wijsgemaakt had, dat de rijstvelden daar omstreeks in 't regen-saizoen zoo diep onder water stonden, dat er de troepen niet zouden af te brengen zijn; maar op dien dag na mijn vertrek had men, zoo men het er na aangelegd had, meester van die voorname plaats kunnen zijn, waardoor men een geheele veldtogt uitgewonnen zou hebben, gelijk de gevolgen klaar zullen bevestigen, te meer daar men nu al 't veroverde ook daardoor verloor. Na den middag regende het sterker en 't hield niet langer aan; maar 't begon er ook nu en dan onder te donderen, zoodat het zich hier tot het regen-saizoen begon te zetten. Op den dag van mijn komst te Soerabaja was de kapitein luitenant Jan Theodoor Holts mede, maar zoo zwak, aan land gebragt, dat hij dien avond nog stierf en heden zeer deftig hier begraven werd. Den dag van zijne begrafenis was de dag van mijne herstelling, daar mij de koorts na dien tijd begon te verlaten en ik wat meer rust, dan te voren, te genieten. De afgrijsselijke hitte der zon, het groot gebrek van levensmiddelen, drinkwater en van klein bier, dat ons zeer verzwakte, mitsgaders 100 andere ongemakken, die ik voorbij ga, waren bekwaam, niet alleen om mij, maar zelfs om den rustigsten man in ons leger, ter neder te slaan. En hoewel verscheiden legerhoofden, het nog al gaande hielden, zoo zijn zij naderhand, op Soerabaja gekomen zijnde, allen dood krank geworden, toen zij meenden aan 't rusten te komen.

Den 23sten kregen wij weder nieuwe berigten, dat de vijand, nu merkelijk versterkt, al in aantogt was, om Soerabaja te komen in brand steken, 'tgeen, hoe groote voorzorg de heer van Kervel hier droeg, zeer ligt had kunnen geschieden, daar hier niet volk genoeg tot verdediging dezer stad gelaten was. Wij hadden er op dezen avond nog een proef van, daar het huis van een Chinees, niet ver van 't rijstpakhuis der E. maatschappij staande, in brand en 't ander, met een atap gedekt, hierdoor mede in groot gevaar raakte, dat door den ijver van den heer van Kervel en door den regen, die er viel, behouden werd. Den 24sten dito verzocht ik met een briefje aan den heer Knol, om met een pantsjalang naar Batavia te mogen gaan, daar ik, bij 't verder

doorbreken van 't regen-saizoen, voor kwaad weder op zee vreesde. Wij kregen nu hier ook een losse tijding, dat de heer de Roode de stad Kadiri reeds veroverd en door den vijand henen zich herwaarts meer verspreid had. Hij had, door gebrek van levensmiddelen geperst, 3 mijlen van Kadiri, bij Sinkal, er door henen geslagen. Deze tijding werd meer en meer bevestigd en daar nog bijgevoegd, dat Pangeran Depati Anom met weinigen gevlugt en nu hier en daar, meest door de zijnen verlaten, omzworf, daar nog maar 7 of 8 hoofden van zijn leger (onder welke Mandoera Radja, zijn veldheer, Pangeran Lamoang en Wiragoena, nevens nog 30 of 40 minderen, zich bevonden) bij zich had, nadat hij nu al eenigen tijd al zijne juweelen aan Soerapati verkocht en verscheiden van zijne bijwijven om een goed heenkomen gezonden had, hebbende thans naauwelijks eenige middelen meer, om zijnen zwaren stoet te onderhouden, dien hij daarom, zoo veel mogelijk, dagelijks verminderde. Wij hoorden ook, dat aan de andere kant Aboenata, een van zijne onderdanen, die nog van zijne partij was, alom de suikermolens, zijnde door een legertje van 15,000 man ondersteund, afgebrand en daardoor de onzen groote schade toegebragt had. De koorts, die mij eenigen tijd nu al verlaten had, kwam nu en dan al eens weder, waarbij nog 't kolyk vrij zwaar volgde, zoodat ik ongemeen na mijn vertrek van hier naar Batavia verlangde. Op dezen dag kwam de heer van der Horst, een man als een wolk, en die zich als een leeuw in den strijd getoond had,, tegen den avond hier zeer oppasselijk aan, welke ziekte naderhand veel sterker toenam. Hij zeide mij ook, dat al de andere hoofden van 't leger in dezen korten tijd zeer verzwakt waren. De Chinees Tonglo, een braaf man hier, verzocht mij, dat ik den heer Knol berigt geven wilde, dat hij in staat was, om nu nog wel 5,000 Javaansche kojans rijst voor een redelijke prijs in te koopen, zoo zijn Ed. hem geld daartoe beschikken wilde; doch dat dezelve, zoo zijn Ed. maar eenige dagen wachtte, zeer schielijk, om 't aannaderen van 't regen-saizoen, opslaan zou. Den 25sten had ik een zeer kwaden dag; doch hoorde meteen ook in de stilte, dat ons leger opbrak en dat de heer Knol haast zelf hier zou zijn. Den 26sten was ik weer wat beter en hoorde op dezen dag, dat de heer Knol met het leger reeds herwaarts kwam, verlatende Bangel en de andere veroverde post, waar zijn Ed. naar 't oordeel van anderen, bezetting had behooren te laten, om den vijand te beletten, die posten weer in te nemen en ons nog een jaar op te houden, 'twelk naderhand bij Hun Edelheden zeer kwalijk genomen werd, die, ten bewijze van hun moeijelijkheid hierover, *vlak* uit aan dien heer bij hun schrijven vraagden, « of dan 't zwaard nu uit zijn handen gevallen was, dat hij die posten, die met zoo veel moeite veroverd waren, zoo schielijk *verlaten*, en alles aan den vijand weder overgegeven had, vragende verder, waarover men dan vreugdevuren gebrand had? dat zij niet konden begrijpen, hoe iemand zegepralend met zulke wapenen de veroverde posten verlaten had. » Het is ook naderhand klaar gebleken, hoe kwalijk dit ons opbrak, daar de vijand na die tijd, tot voor Soerabaja, zoo stout verschenen is, dat men, om voor zijne bedreiging bevrijd te zijn, geschut op Dortsmans bergje heeft moeten leggen en wachten hier en daar uitzetten. De heer Knol antwoordde naderhand hierop, « dat haar Edelheden een deel aanbrengers meer dan hem, dien zij 't bewind aanbevolen hadden, geloofden. » Tegen den avond kreeg ik de koorts weder en begon nu al mijnen moed te verliezen, vermits wij dagelijks slecht weder kregen en ik weder aan de persing geraakt was, dat mij zeer verzwakte, dewijl dit begon aan te houden. Den 28sten dito verscheen hier de prins van Madura en de heer Sergeant, die, ieder met 13 kanonschoten, met slaande trom en vliegende vaandels, behalve de 3 schoten, die men van 't schip Schoondyk deed, verwelkomd en zeer deftig ingehaald werden. Den 29sten verscheen ook de heer Knol met het verdere leger en werd met 17 schoten van deze vesting en met 3 charges van snaphanen verwelkomd. Al de dooden, zieken en gekwetsten, gedurende dezen togt,

konden ieder geen 400 man uitmaken. Den 30sten dito was ik wat beter en hoorde, dat de Panombahan, naderhand wat beter en van andere gedachten geworden, in 't eerst van Bangel niet had willen vertrekken en aangeboden had, het gansch regensaizoen over daar te blijven; doch men had hem naderhand weten over te halen, daar alles in Sidajoe verbrand en verdorven werd; van 'twelk Hun Edelheden op Batavia naderhand kennis kregen, dat den heer Knol geen goed deed en dat ook naderhand mede oorzaak van dat scherp schrijven aan zijn Ed. geweest is. Ik hoorde nu ook, dat de heer Knol aan kapitein Sergeant openbaar verweten had, dat hij nergens zoodanig, dan hier nu van hem, door al zijne verkeerde berigten, gelijk hij van tijd tot tijd bevonden had, misleid was, en dat kapitein Sergeant daarop weder niet weinig vonk gegeven had en dus de een tegen den ander begon te morren, waardoor veel zaken, die te voren geheel onbekend waren, rugtbaar werden. Dit was de reden, dat ik groot verdriet hier krijgende en dagelijks ziende, dat de lucht sterk begon te betrekken, den heer Knol vriendelijk verzocht te mogen vertrekken, gelijk zijn Ed. mij eindelijk toestond. Ik vertrok, na van zijn Edelh. en van de andere legerhoofden, afscheid genomen te hebben, den 2den November met de Pantsjalang, de prins van Tsjeribon genaamd, naar Batavia, vergezelschapt van den krankbezoeker Hillebrand Janszoon van Alkmaar en mijn twee slaven, nevens twee matroozen, die onze stuurlieden waren. Het vaartuig was zeer naauw en klein voor ons en onze goederen en zeer slecht gesteld, om ons door zee te brengen, zijnde overdekt en omtrent 50 voeten lang en 14 á 15 breed en verder maar 3 a 4 voeten opgeboeid, waardoor wij bij zware wind, bliksem en donder, die ons ettelijke malen overviel, in groot gevaar geraakten, moetende gedurig onder de wal loopen, waar wij eens mast en steng of spriet en ons panggiling-zeil, dat in flarden geraakte, verloren, meenende dat wij door de zware wind en door de sterk aanrollende zee, het onderste boven geslingerd zouden hebben. Wij kwamen echter, na veel sukkelen en gevaar en na 8 etmaals op zee geweest te zijn, den 10den November op Batavia, waar ik mijn huisvrouw en kinderen gezond aantrof, maar die een groote verandering aan mij bespeurden, daar ik thuis geleid moest worden. Ik begaf mij ten eerste met den brief van den veldheer aan Hun Edelheden, bij den opperlandvoogd van Hoorn, dien ik ten huize vond aan den heer Direkteur-generaal van Riebeek, met wiens dochter zijn Edelheid de bruidegom was, die, mijn slechte gesteltenis ziende, en dat ik onmogelijk langer op mijn beenen staan kon, mij belastte te gaan nederzitten.

Zijn Edelheid en de heer van Riebeek, die over 't innemen van Bangel zeer verblijd waren, vraagden mij hoe ver ons leger nu al gekomen en waar de heer Knol was. Ik zeide, dat Hun Edelheden een breed berigt van alles in dezen brief gedaan werd, en dat ik mij allerliefst daarna gedragen wilde; doch toen deze heeren mij nader geboden, om hen dit te zeggen, daar zij nieuwsgierig waren, zoo zeide ik, wel wetende hoe kwalijk dit in hunne ooren klinken zou, dat ik den heer Knol en 't leger op Soerabaja, waar zij sedert eenige dagen voor mijn vertrek gekomen waren, gelaten had. « Op Soerabaja ? » zeiden de heeren, « en met het leger ? » vraagden zij wederom, « wel wat is dog daar de reden af, en hoe komt die Heer met het leger daar ? » Ik zei, dat ik dat niet zeggen kon, daar ik mij met die zaken niet bemoeid had en dat die den raad aldaar maar bekend waren, waarvan Hun Edelheden de redenen zeker in dezen brief zouden vinden. « Ik geloof het ook, » zei de heer van Riebeek, « maar ik geloof 'er nevens, die het juist de ware reden niet zal zijn, dat wij daar zullen vinden, en ik vertrouw dat gij ons die, als gij wilde, wel zoud konnen zeggen. » Ik antwoordde weêr: « dat ik daar niets af zeggen kon, alzoo dat zaken buiten mijn bereik waren, behalven dat ook mijne ziekte mij niet toegelaten had, alles daar van te vernemen. » « Zijn dan, » vraagden die heeren wederom, « alle de troepen weer op Soe-

rabaja, en is op Bangel, of in Pananggongan, geen bezetting gebleven?» Ik zei, «dat zij alle op Soerabaja aangekomen waren, en dat'er geen bezetting ergens gelegt was.» Zijn Edelheid, een vriend van den heer Knol en die niet gaarne meer daarvan voor den heer van Riebeek, die zijn vriend niet scheen, gezegd had, zeide: «Pater Valentyn, ik zie dat gij zeer mager geworden, en zwak zijt, gaat nu maar na huis, en komt morgen ten negen uuren eens weer bij mij.» Ik deed het en werd ten eerste bij zijn Edelheid binnen gelaten, die aanstonds met mij achter bij die lange galderij omtrent de rivier zitten ging, waar zijn Edelheid mij honderd vragen omtrent den heer Knol en andere heeren deed, waarvan ik zijn Edelheid echter met veel omzigtigheid niet meer zeide, als ik oordeelde, dat hij behoorde te weten, en als ik meende, dat mij, ten opzigte van de legerhoofden, als een eerlijk man paste. Ik stond verbaasd, als zijn Edelheid mij ook zoo omstandig 't geval, om op Derma met 't gansch leger op te breken en weer af te trekken, benevens het breken van dit besluit, met de redenen van dien, wist te zeggen, latende niet blijken, dat mij daar iets van bekend was, daar mij dat nu of dan moeite had kunnen baren. Hij zocht uit mij ook veel andere zaken, die ik wel wist, maar die nu niet helpen en mijne goede vrienden maar kwaad doen konden en vooral die, welke het geval van den heer de Bevere betroffen, te vernemen; doch ik zei zijn Edelheid, dat ik niet anders konde zeggen, dan dat die heer den last van den heer Knol niet nagekomen was, maar dat ik de reden niet melden kon, omdat er op verscheiden wijze van gesproken werd; doch dat ik best oordeelde, dat Hun Edelheden dien heer zelf hoorden. Dat ik in 't algemeen uit zijn eigen mond verhalen kon, dat hij zich gedrongen gevonden had om, tegen de last van den veldheer, zoo ver buiten het bosch te gaan, omdat de Soerabajers, Madurezen, Macasaren en anderen tegen zijn bevel niet alleen buiten het bosch getreden, maar ook op den vijand aangevallen waren en, na hun geweer vergeefs op hen gelost te hebben, als schelmen de vlugt genomen, hem trouwloos verlaten en naar geen bevelen geluisterd hadden. Dat hij, zoo veel hem mogelijk was geweest, zijn last nagekomen en om geen andere reden buiten 't bosch gegaan was, dan om hen bijeen te verzamelen en aldus niet door eigen beweging zoo ver er buiten tegen zijn wil getrokken en gelokt was, zonder ooit aan hen eenige last, om den vijand aan te tasten, gegeven te hebben. Ik vertoonde aan zijn Edelheid, dat zulk een bevelhebber met zoodanig een bevel bezwaard, bij zulk een voorval zeer ongelukkig en veeleer te beklagen, dan te doemen was, daar zijn last wel medebragt van niet buiten 't bosch te gaan en 't bijeengezameld volk maar weer in 't leger af- te brengen; doch hoe 't hem mogelijk was hen, die tegen zijn bevel uit het bosch naar den vijand liepen, bijeen te krijgen, zonder zich ook buiten 't bosch te begeven, ten ware zijn Edelheid van oordeel zijn mogt, dat hij dan maar alleen had behooren weder bij den veldheer te komen, dat zeker mede hem veel zwarigheden gebaard zou hebben, daar hem niet alleen belast was, om niet buiten 't bosch te gaan, maar ook, om 't volk weer bijeen te zamelen en terug te brengen, dat immers niet geschieden kon, dan met ter plaatse, waar zij waren, te gaan. Zijn Edelheid gaf mij tot antwoord: «Ik kan wel hooren, dat gij een vriend van de Bevere zijt, en hij zou zich zelven niet beter, dan gij nu door dit vertoog doet, voor ons konnen verdedigen, en bij aldien hij dit alles zoo maar bewijzen kan, als hij dat, volgens uw bericht, gezegt heeft, zoo zal het hem uit veel zwarigheden redden, die daar uit anders zekerlijk hem zullen voorkomen; hoewel ik wel zien kan, dat, hoe men ook de last, van de heer Knol hem gegeven, aanmerkt, 'er egter ook nog veel tot zijne rechtvaardiging na den verkeerden uitslag der zaken overblijft; dog wij zullen hem, zeide zijn Edelheid, zelf hier over hooren.

Ondertusschen kregen wij, kort na mijn komst op Batavia, vaste tijding, die wij

te voren al van den gevangen Nalla gehoord hadden, dat Soerapati aan zijn wonde, voor Bangel bekomen, in 't begin van November gestorven was, nalatende drie zonen, waarvan de oudste Pangantin, schoon de wijste niet, een korte tijd daarna door Pangeran Depati Anom in zijn 's vaders plaats gesteld was, waarvan den 3den Januarij 1707 vaste tijding op Batavia kwam. De twee andere waren Lambora en Lamboe, die al mede in aanzien begonnen te komen; doch de oudste der twee was (zoo men zegt) weinig tijd na den vader overleden, dat wij mede op dien tijd vernamen; hoewel dit naderhand anders bevonden is. Een van deze zonen was met de dochter van Katawangan, landvoogd van Kadiri (dat ik vertrouw, dat zijn oudste zoon Pangantin zal geweest zijn) en een van zijne dochters met den prins van Balamboang en een andere met Nalladika, landvoogd van Gresik, een overlooper, getrouwd. Naderhand heb ik echter van den heer van der Horst gehoord, dat Soerapati met een musketkogel in zijn linkerschouder gekwetst en daarvan bloed spuwende, den 15 November overleden en dat dit door de Boeginezen, onder van der Horst staande en buiten last ter zijden geweken zijnde, verrigt is, die zeiden een Orang Besaar of grooten gekwetst te hebben. Den 20sten December hoorde ik van den heer van der Horst, die naar Kartasoera stond te gaan, dat zeker gevangen loerah (of dorpshoofd) Tjitra Joeda genaamd, een Panakawan (of hoveling) van den Ingabei van Bangel wist te zeggen, dat de Depati van Soerabaja zijnen neef Angadjaja naar Soerapati, toen hij nog in 't leven was, gezonden had, dat die ook met Soerapati iets van gewigt verhandeld en van hem een kris en een meid ten geschenk aan dezen Depati teruggebragt had, een klaar bewijs, dat zij beiden één lijn trokken. Als ik dit en andere schelmstukken van dezen prins Zijn Edelheid eens verhaalde, zeide hij tegen mij: «Wel pater, was er in 't gansche leger dan niet een braaf man, die zulken openbaren schelm den hals kon breken?» Ik zei: «Ja Zijn Edelheid, indien zij maar last bekomen hadden, om dat te doen; dog wie zou buiten uitdrukkelijken last in zijne gedagten durven nemen, om een Prins van zoo grooten vermogen, die daar nog drie broeders, en zoo veel volks had, te vermoorden.» Den 13den Januarij 1707 kwam kapitein Jurgen Christoffel de Roode, die met veel dapperheid door den vijand henen geslagen, dus meester van Sinkal, bij Kadiri, geworden en naar Kartasoera de Ningrat voortgetrokken was, op Batavia. Hij, Beilwits en de raad, hadden een brief geteekend, waarin de Roode zeide, dat Kadiri wel had kunnen ingenomen worden, zoo hij geen last ontvangen had, om maar af te trekken. Dezen brief kreeg Govert van Wyngaarden, hoofd op Japara en gaf ze aan den heer Knol, die ze de heer van der Horst lezen liet, die mij dit zelf verhaald heeft. In 't begin van dat jaar werd de heer kapitein de Bevere naar Batavia ontboden, om zich over 't overtreden van des veldheers bevel en over de daarop gevolgde nederlaag der onzen bij Derma te komen verantwoorden. Hij werd door dezen en genen van wangedrag beschuldigd, doch, zelf op Batavia gekomen, gaf hij een zeer fraai geschrift, tot zijne verdediging, over.

Vijfde Hoofdstuk.

De heer de Wilde gaat in 1707 zelf mede te veld. Breekt op van Samarang en wordt door den keizer op Kartasoera verwelkomd. Perwata Sari gekrist. Het leger breekt van Kartasoera op. Beilwits gaat de Pagar Tandoerang verwoesten. Post door ons veroverd. Onze komst in Kadiri en Wirasaba. Krijgen klop bij Kakaper. De heeren Sergeant en

van der Horst komen bij 't leger. Sterkte van het leger. Namen der brigadiers. Sterkte van 's vijands post bij Kakaper. Die door de onzen veroverd werd. Het leger trekt voort. Schans bij Calianjer. gemaakt. Slag van den vijand met de onzen. De Madurezen op de vlugt gedreven. Slechte staat onzer zaken hier, die door matrozen hersteld werd. Passaroewan veroverd. Groote eere door de heeren de Wilde en Knol ingelegd. Wat hoofden van den vijand hier bleven. Depati van Soerabaja in dit gevecht geroemd. Vesting omtrent Passaroewan. De heer de Wilde vertrekt naar Soerabaja en 't leger breekt op. Velen komen zich vernederen. Soerapati's gebeente opgegraven en verbrand. De heer de Wilde vertrekt met de heer Knol naar Samarang. Vergeefsche getuigenissen tegen de heer de Bevere. De heer de Wilde komt ziek op Batavia en stierf. De dood van den Panombahan van Madura. Zijn opvolger Sederma vermoord. Trouwe daad van zijn slaaf. Slecht gedrag van den Ingabey van Torrabay,

Ondertusschen waren er op Batavia zware woorden tusschen Zijn Edelheid en de heer Herman de Wilde gerezen, zeggende Zijn Edelheid aan dien heer, dat hij als veldheer uitgekomen was en dat hij wel wenschte te zien, dat die zware en kostelijke oorlog van de E. maatschappij met Pangeran Depati Anom en met Soerapatis zonen, dewijl zij anders niets ter wereld uitrigtten, door Zijn Ed. mogt ten einde gebragt worden, daar men ten nadeele van de E. maatschappij niet weinig er mede sammelde, dat Zijn Edelheid oordeelde niet te zullen voorvallen, indien Zijn Ed. daar tegenwoordig was. Dit deed dien heer, hoewel tegen zijn zin, besluiten om de naaste veldtogt zelf bij te wonen. Daarop vertrok Zijn Ed. in Junij 1707 naar, Samarang, van waar Zijn Ed. met het gros des legers den 23sten van die maand opgebroken en den 27sten dito, zonder dat er iets van belang voorviel, op Kartasoera gekomen is. De Soesoehoenan Pakoebowana hoorende, dat Zijn Ed. aankwam, zond Zijn Ed. zijne twee zonen, Pangeran Mangkonagara en Pangeran Blitar al tijdig tegen en Zijn Majesteit zelf kwam 3 mijlen buiten Cartasoera Zijn Ed. mede te gemoet, om hem te verwelkomen, gelijk ook 't geheel leger nog op dien dag te Kartasoera gekomen is. Den 28sten dito werd de wijdberuchte landlooper, Perwata Sari, in een draagbaar, waarover een net gespannen was, bij den keizer en den heer veldoverste de Wilde gebragt en op de pasebaan in 't openbaar met 23 krissteken gedood. Den 18den Julij brak het leger van Kartasoera op, trekkende dien dag naar de rivier Solo, waar de kapiteins Beilwits en de Roode met hunne troepen lagen. Op Zondag brak men wederom op, trekkende door 't landschap Jagaraga naar 't prinsdom van Madion en heeft de edele heer de Wilde nevens den heer bevelhebber Knol goedgevonden, om kapitein Beilwits met zijne brigade, die uit acht zoo Europesche als inlandsche vaandels bestond, uit het groot leger naar 't land van Kadoewang af te zenden, om onze vesting, Tandoerang met drie vaandels bezet, te slechten en dan weer herwaarts te komen, om de vijanden te noodzaken van daar te verhuizen, vermits zij daar een vaste schans op de scheiding van Kadoewang en Panaraga hadden, die den 28sten stormenderhand ingenomen werd, met verlies van maar 2 mannen en 6 gekwetsten, onder welke een Europeaan was. Dit was een post van veel belang, Pintoe Tambang genaamd, die een snijding of enge doortogt tusschen het zwaar gebergte van Java daar maakte en 't was een groote schande voor de vijanden en een groot geluk voor ons, dat zij deze voorname schans verlieten, omdat wij daardoor van die kant een open weg door 't land Panaraga en Madion kregen, om ons met het groot leger te vereenigen, dat den 4den Augustus ook geschied is. De onzen trokken van daar naar de rivier Kadiri, bij welke wij den 16den kwamen en, nadat er een brug over gemaakt was, den 20sten dito met het geheel leger overgetrokken en den 24sten dito in de stad Kadiri gekomen zijn, zonder eenigen vijand te ontmoeten, aangezien de gevlugte Pangeran Depati Anom vier dagen te voren met zijne magt van daar naar Pasaroewan vertrokken was. Daar zijn er meer als eene van de voornaamste, die gezegd hebben, dat, zooals de veldheer over de rivier van Kadiri met het leger ge-

komen was, Pangeran Depati tot ons zou overgekomen hebben; doch zijne Panakawans of hovelingen werden door iemand, die den heer de Wilde de eer niet gunde, gewaarschuuwd, dat hij niet overkomen moest, daar de Hollanders hem den hals zouden breken. Dit verhaal ik uit den mond van iemand, die het zelf van deze hovelingen had en die, toen op de brandwacht liggende, hen zelf gevangen gekregen heeft. Den 31sten dito kwam het leger in Wirasaba, waar mede geen vijand vernomen werd, van waar de heer de Wilde den 5den September uit onze legerplaats te Bangsal naar Awang Awang in een bosch trok, van 'twelke ons gezegd werd, dat wij er in geen 4 mijlen drinkwater vinden zouden. Om dit zeker te weten, zond de veldheer den vaandrig Josefje Herri met 44 Europeanen en 46 inlanders nevens een troep javaansche wapentorschers vooraf, welke, omtrent den berg van Kakaper gekomen, de vijanden daar sterk begraven vonden, die hen zeer schielijk overvielen en op de vlugt dreven, bij welk geval Herri, de sergeant, Karel Richard, een korporaal en 6 gemeene soldaten van de Europeanen, buiten 6 gekwetsten, het leven lieten; doch van de inlanders waren er maar 2 dood gebleven en 4 gekwetst. Men besloot, nadat men berigt hier van had, den vijand daar te doen verhuizen; waartoe de weg ten eerste bereid en de werkers met zes vaandels die hen dekken moesten, afgezonden werden. Den 8sten dito kwamen de heeren kapiteins Willem Sergeant en Henrik van der Horst, bij welke de prins van Soerabaja en de Panombahan van Madura was, bij 't leger, brengende een groote magt van wapentorschers mede, die zeer welkom waren, daar de onzen zich door de zware togten reeds afgemat hadden. Het geheel leger, te dier tijd zeer talrijk, bestond nu in 8 brigades van de dienaren der E. maatschappij, ieder van 8 vaandels, dat te zamen 64 vaandels en met die van den veldheer en van den heer Knol, 66 vaandels uitmaakte. Het werd geoordeeld met de bijloopers over de 60,000 mannen sterk te zijn. Te weten:

	Mannen.
De javaansche soldaten van Kartasoera en de stranden . . .	25,000
De Madurezen	10,000
De soerabajasche soldaten	5,000
De japarasche soldaten . . , ...	3,000
De dienaren der E. maatschappij	3,000
	46,000
Waarbij de Batoors of lastdragers in 't leger en bijloopers maar gerekend worden op	14,000
	60,000

(hoewel zij veel sterken waren) gesteld, zoo beliepen die rijkelijk een getal van 60,000 mannen.

Deze stonden, behalven de prinsen en inlandsche hoofden, die over hen geboden, onder 8 kapiteinen, die nu als brigadiers gebruikt werden. Deze waren de heeren; Willem Sergeant, Zacharias Bintang, George Frederik van Beilwits, Jurriaan Christoffel Roode, Henrik van der Horst, Joost Michielszoon Wilstede, Wolfgang Meyer en Henrik Blankert.

Van den 8sten tot den 15den dito werd alles vervaardigd, om 's vijands voordeelige post bij en onder den berg van Kakaper, Pintoe Larat (of, zoo andere willen, Tjarat) waardoor zij ons de intrede in 't land van Panonggongan, Bangel en Passaroewan zochten te betwisten, in te nemen. Dit was een steenen muur en een post van zoo veel sterkte,

dat zij daar wel 10,000 met 50 mannen konden afkeeren. De hoofden, die hier aan 's vijands zijde 't opperbevel hadden, waren ingabei Loor en ingabei Kidol, 2 wakkere mannen, die als leeuwen gevochten en de onzen daar vrij lang opgehouden hebben. Alles nu tot den aanval klaar en bij de heeren de Wilde en Knol den 15den dito besloten zijnde, om die naauwe doch gewigtige post, het kostte wat het wilde, te veroveren, is zulks nog op dien dag geschied en door de dapperheid van de heeren voornoemd en van andere legerhoofden, niet zonder groot gevaar en een onuitsprekelijke moeite volbragt. De Madurezen gedroegen zich hier mede zeer dapper. Den 16den dito trok men, om den vijand geen tijd te geven van zich te herstellen', met het gros van het leger door zijne schoone en vruchtbare landen van Pananggongan, Derma en Bangel, welke veroverde posten in 't voorleden jaar zoo onvoorzigtig door de onzen verlaten waren, zonder nu daar eenige vijanden, dan hier en daar een klein troepje te ontmoeten, daar zij allen naar Pasaroewan gevlugt waren. Wij verloren hier een sergeant, Nabel genaamd, een Delvenaar en nog 3 of 4 soldaten, die uit moeskoppen gegaan zijnde, ongetwijfeld door den vijand waargenomen en gemold zijn. Den 23sten dito werd aan den kapitein Wilstede bevel gegeven, om van Bangel met zijne brigade naar de rivier van Kalianjer te trekken en daar een schans te maken. Hij ging er, in gezelschap van de heeren Knol en van der Horst naar toe, die met hem een bekwame plaats afkeken, waaraan 2,000 Javanen gesteld werden, die ze ten eerste voltooid hadden en waarin vooreerst de luitenant Jacob van den Bussche als hoofd gelegd werd. Van den 23sten tot den 28sten dito viel er niet van belang voor, dan dat zich nu en dan eenige vijanden vertoonden, met welke maar eenige schermutselingen voorvielen; doch den 28sten dito lieten zij zich met verscheiden troepen bij Wankel zien, meenende op dien dag, even als het jaar te voren met den heer de Bevere, de onzen hier weder klop te geven, doch dit mislukte nu, daar 't gros van 't leger eerst ingewacht en met het geschut toen zoodanig onder hen gespeeld werd, dat zij genoodzaakt waren 't dorp Wankel te verlaten, waarop de onzen nog dien dag naar de rijstvelden van Singirie getrokken zijn, waar zij den vijand aan alle kanten ontdekten, die hen daar een zeer fellen veldslag leverde. De heer Bintang had hier de linkervleugel en was daar (gelijk ik van den luitenant van den Bussche, naderhand kapitein in Amboina, gehoord heb) geplaatst, om de Madurezen te dekken. Deze geraakten aan die kant ook eerst met den vijand handgemeen en stonden een wijl tijds zeer wel hun post uit; doch door een zwaarder troep vijanden, die uit de padi hier en daar te voorschijn kwamen en zich als de mieren vertoonden, wat schielijk overvallen zijnde, namen de vlugt, waardoor de brigade van den heer Bintang aan de linkervleugel geheel en al voor 't geweld der vijanden begon bloot te staan. De vijand dit merkende, drong er ten eerste sterk op in, waardoor die heer genoodzaakt was zachtjes terug te deinzen, verliezende daarbij 16 man, waaronder 3 Europeanen, nevens een Ternataansche luitenant, Boeloe genaamd; doch hij werd ten eerste door de brigade van kapitein de Roode ondersteund en gedekt. Doch de vijand ondertusschen veel sterker geworden en Pangeran Depati Anom daar met die 2 veldheeren en de zonen van Soerapati zaamgevoegd zijnde, vielen zij, nadat men nu omtrent de zee en niet ver van Pasaroewan gekomen was, weer met een nieuwe woede op de onzen aan, waar 37 of 38 Baliers, Boreel en nog een ander, die een post aan de zeekant bezet en die ieder 60 man bij zich hadden, tot halfwege hun lijf in 't water dreven. De heer de Wilde zag hier, dat er een groot onderscheid was tusschen een leger van laffe inlanders en van Hollanders, die naar bevelen luisteren en stand houden. Ja de zaken liepen hier eindelijk zoo slecht, dat de vijand, op 't vlakke veld gekomen zijnde, de onzen als tot het uiterste bragt. En had zich de prins van Soerabaja hier niet zeer dapper of zoo schelmachtig als te voren gedragen, het had nog veel slechter met de onzen afgeloopen. Dit

werd veroorzaakt, door dat de onzen ontijdig en vruchteloos vuur gegeven hebbende, ten eerste zich op de vlugt begaven, meenende omtrent de rivier de vaartuigen, die hen beloofd waren, te vinden; maar daarin misleid zijnde, was de vijand op hen ingedrongen en zou ze allen in de pan gehakt en 't gansch leger geslagen hebben, indien niet eenige matrozen, die 't kanon bestuurden en den vijand daaromtrent al genaderd zagen, stand gehouden en, buiten eenigen last, uit eigen dapperheid besloten hadden, op den vijand, aleer zoo schandelijk de vlugt te nemen, nog eens braaf vuur te geven, dat zij ook zoo gelukkig deden, dat de vijanden, eenigen van de hunnen ziende nederstorten, daardoor gestut en door de onzen, nadat zij zich wat hersteld hadden, op de vlugt gedreven werden, verliezende op dien dag niet alleen het veld, maar op den 29sten dito ook al hunne sterkten in en omtrent de stad Passaroewan, waaruit nu al het gebroed van Soerapati (dat hier nu over de twintig jaren aaneen in dit schoone land zijnen zetel gehad en 21 van de schoonste landvoogdijen van Java van Demon af tot de grenzen van Soerabaja toe en van daar 16 mijlen landwaarts in en alles om de Zuid aan die kant, gelijk ook Kadiri zijne grenspaal aan de andere zijde was, met die heerlijke eernaam van Radin Aria Wiranagara, de grootste na die van een prins van den bloede, oppermagtig en gerust bestuurd had) eensklaps naar 't gebergte van Malang verjaagd werd, zonder dat zij er ooit weer bezitters van geworden zijn. Een ongemeene groote eer voor de wapens der E. maatschappij, dat zulk een magtig geweldenaar en beroover van de beste landen van den Javaanschen keizer, nog eindelijk voor dezelve heeft moeten buigen, en geen minder eer voor den heer de Wilde, dat dit groot werk onder zijn opperbestuur en kloek beleid daar zoo gelukkig voor zijne heeren en meesters volbragt is. Deze heer met den heer Knol (die hier mede zeer veel eer ingelegd heeft) in de stad getreden zijnde, werden hen de hoofden van Ingabei Loor, Kijaij Maas en nog 10 of 12 andere der grooten, die zeer wel bekend waren, gebragt en aan de brengers een geschenk gegeven. De oudste zoon van Soerapati, Maas Pangantin, was ook gekwetst en men zei, dat de 2 anderen met eenige Javanen tot ons afgekomen waren. Uit de menigte der ooren, die hier van tijd tot tijd vertoond werden, kon men zien, dat er zeer veel volk van den vijand moest gesneuveld zijn, daar die van onze verslagenen (wie hun ooren nog bevonden werden te hebben) zeer wel te onderscheiden waren aan zekere opening, die de onzen niet hadden. Men zei, dat Pantangin naar Balamboang zoude gevlugt zijn om zich daar bij zijn zwager te laten genezen. Hij zou zich mede aan ons overgegeven hebben; doch Ingabei Kidol ried hem dat af, zeggende: « Denkt gij dat zij u spaaren zullen, die uw vaders gebeente niet gespaart hebben? » en dit weêrhield hem. Hoe groot een vriend de Depati van Soerabaja van Soerapati in zijn leven geweest was, scheen echter nu die vriendschap en dat verband niet meer tusschen hem en deszelfs zonen te zijn, aangezien hij zich nu zeer dapper tegen hen gedragen en vooral in het laatste gevecht zeer veel roem behaald had. Hij had er ook groote redenen toe: want zij hadden hem in zijn land mede niet verschoond, maar alles tot digt omtrent Soerabaja verbrand, zijn dorpen in kolen gelegd en hem een groote menigte buffels ontroofd. Dus heeft hij dit dan zoo zeer niet uit liefde voor ons, als wel uit eigen billijke wederwraak gedaan. Ook zullen wij nog nader ontdekken, dat hij nogtans een schelm in zijn hart en een man geweest is, die 't, buiten alle tegenspraak, met ons en den keizer niet wel meende en 't met onze vijanden hield, gelijk hij daardoor aan een slecht einde geraakt en nog eindelijk gekrist is. Den 3den October werd aan de heer kapitein Bijlewits belast, om aan de rivier van Gombong, niet ver van Pasaroewan, een pagar of schans op te werpen, welke ten eerste begonnen, in 13 dagen voltooid en door dien heer met 6 vaandels Europeërs en inlanders bezet werd, om daarin het opperbevel te voeren. In deze vesting waren 32 stukken geschut en in die van Kalianjer, waar naderhand kapitein Blankert

met 5 vaandels geplaatst werd, 30 stukken. Buiten deze twee vestingen was er nog een digt bij Pasaroewan, de Bewaarder genaamd, liggende aan 't strand en digt bij de rivier, waar de luitenant van der Mast met omtrent 100 man, zoo Europeers, als inlandsche dienaars geplaatst was. Nadat nu alles hier door de heer de Wilde wel verzorgd en genoegzame bezetting gelaten was, is die heer den 18den October opgebroken en, nog op dien dag door de rivier van Pasaroewan getrokken zijnde, na boord en op 't jagt Natris gegaan en daags er na, terwijl Zijn Ed. de zorg van 't leger nu verder op de heer Knol rusten liet, op Soerabaja gekomen, waar de heer Knol den 20sten dito met 't leger ook zonder eenige ontmoeting kwam, brengende tijding, dat vele der gevlugten uit Pasaroewan van het gebergte weder afgezakt en in de stad gekomen waren en daaronder veel grooten, raden en ingabei's, die voor zich en voor de gemeente vergiffenis verzocht en bekomen hadden, niet genegen zijnde langer 't onzeker krijgsgeval van Pangeran Depati Anom en van Soerapati's zonen te volgen. Vijf dagen te voren, eer de veldheer van Pasaroewan vertrok, gelastte Zijn Ed. aan de heer Bintang, om 't graf van Soerapati, dat achter zijn hof daar was, op te graven en zijn gebeente (gelijk openbaar op de pasebaan geschied is) nevens dat van veel anderen en den tempel, tot asch te verbranden en die asch in zee te verstrooijen. Van den 20sten tot den 24sten dito waren de heeren de Wilde en Knol bezig met het leger in de winter-rustplaatsen te Soerabaja, Japara, Samarang en daaromtrent te verdeelen, waarop zij den 24sten October ook met de schepen, jagten, sloepen, pantsjalangs en andere vaartuigen naar Samarang vertrokken zijn. Nadat nu de heer Knol daar gekomen was, vernam hij, dat de heer de Bevere voor zijn vertrek naar Batavia verscheiden getuigenissen tot zijne verdediging, door toedoen en hulp van de heer Govert van Wyngaarden, hoofd op Japara, had laten beleggen, dienende om 'tgeen hij over hem aan Hun Edelheden geschreven had, te wederleggen. Dit speet hem geweldig en hij voorzag zich aanstonds van verscheiden andere getuigenissen tegen hem en bakte hem de koek zoodanig bij den heer de Wilde, dat de heer de Bevere er veel moeite mede gehad zoude hebben, indien deze heer lang daarna geleefd had. Ook voorzeide hem zeker vriend, waar hij veel op vertrouwde en wiens raad zeer zwaar bij hem woog, dat hij te laat komen zou, daar de Bevere in tijd ver vooruit was en al zijne getuigschriften beëedigd en die van den heer Knol onbeëedigd waren, gelijk ook die beëedigde papieren (na den dood van den heer de Wilde) den heer de Bevere meest gered hebben. Ondertusschen vertrok de heer de Wilde, die door de vermoeidheid en ongemakken op dezen togt tot nog toe henen geworsteld had, met een niet al te frisch ligchaam van Samarang en kwam den 7den of 8sten November ziek op Batavia, welke ziekte zoodanig toenam, dat die heer daaraan den 14den dito overleden is. In 't eind van dit jaar kwam ook de oude prins van Madura (dien men ten onregte na zijn dood nog een kwaden naam zocht te geven) te sterven en zijn oudste zoon, Sastra Nagara, die 't gansch eiland rondom met wachten bezet had, om er Radin Soeria Nagara buiten te houden, verving hem vooreerst; doch men wist het door groote beloften zoo te schikken, dat hij afstand deed en dat Soeria Nagara prins van Madura geworden en er in bevestigd is. In dit jaar stierf Sedjana Poera, prins van Japara, ook door ziekte. Sederma, vorst van Sammanap, dat door Hun Hoog Edelheden op zich zelven onder hem gesteld was, had in den laatste togt naar Pasaroewan zich als een schelm gedragen en niet alleen geweigerd tegen de vijand te vechten maar 't kruid en lood, hem door Hun Hoog Edelheden geschonken, ook aan Soerapati vereerd en den vijand van tijd tot tijd van alles kennis gegeven. Hij had ook wel 13 of 14 vaartuigen met bassen, kwanzuis voor ons, gereed gehouden om, zoo de onzen vlugten moesten, daarin zich te bergen; doch naderhand heeft men bevonden, dat zij eigenlijk voor den vijand beschikt waren en tot zijne hulp dienen zouden. Om wraak over deze schelmerij te nemen, daar die van Sammanap zelf over hem geklaagd hadden en om dit geheel

eiland bij de dood van den Panombahan in rust te stellen, vonden Hun Edelheden goed den heer van der Horst naar Sammanap te zenden, die daar met 24 man en eenige inlanders gekomen en ten volle door de Sammanappers met tranen in de oogen van zijne schelmstukken overtuigd zijnde, zoo is door zijn bestel Sederma in den vollen raad door zijn geheimschrijver met een kris van achteren ingestoken; doch, weder opgestaan en zijn kris nog getrokken hebbende, is hij nog eens door een der andere grooten getroffen en, na nog eenige treden verder gegaan te zijn, ter nedergestort. Zijn dood werd aanstonds door zijn jongen of slaaf (een trouw stuk waarlijk) gewroken en die geheimschrijver door hem onder den voet gestooten, welke deftige daad de heer van der Horst (zoo hij mij zelfs verhaald heeft) wel door een begenadiging en 't schenken van zijn leven, dat hij voor zijn meester in de waagschaal gesteld had, zou hebben willen beloonen; doch hij moest, om de grooten van Sammanap genoegen te geven, tegen zijn wil zien, dat die trouwe en dappere jongen gekrist werd. Hij was daarover zelf eenigen tijd in gevaar met de zijnen op een puntje of bolwerk, door des dooden broeder bezet zijnde; doch kreeg ten eerste ontzet, keerde dus zegepralende weder en woonde naderhand den veldtogt bij. Radin Ajoe (dat de schoone prinses in 't Javaansch beteekent) zijn gemalin, werd gedurende de minderjarigheid van haar zoontje, in 't bestuur van Sammanap gesteld, dat zijn broeder Sedarga waarnam; maar zoodanig, dat hij, noch zij iets buiten kennis der vier voorname landsgrooten doen konde. De Ingabei van Torrebay was ook als een schelm doorgegaan en had zich zeer slecht gedragen.

Zesde Hoofdstuk.

De heer Knol in 1708 als oppergemagtigde naar Java, om Pangeran Depati Anom in handen te krijgen. Die verzoekt in genade aangenomen te worden, dat de heer Knol toestaat en gaat dien prins afhalen. Vergiffenisbrief aan dien prins gegeven, waartoe hij last moest gehad hebben. Zond hem naar Batavia. De Depati van Soerabaja opperstrandheer gemaakt. Nieuwe blijken van zijn ontrouw. De keizer besluit hem te doen dooden. Wat de heer Knol verder gedaan heeft. Djaja de Ningrat bevorderd. Kosten van den oorlog in 1708 en te voren. Pangeran Depati komt op Batavia. Hoe hij daar behandeld werd. Hij weigert zijn kris over te geven. Zijne verschijning voor Hun Edelheden en deftige aanspraak. Zijn straffe redenen tegen de heer van der Horst. Hun Edelheden loochenen den vergiffenisbrief. Verdere behandeling van dien prins. Die den koning. van Bantam kennis hiervan geeft. Die daarover beweging maakt. Dat echter niets helpt. Regtvaardiging van Hun Edelheden in dit stuk. Slaan 't verzoek van dezen prins af. De rijkssieraden hem onthouden. Werd naar Ceilon gezonden en op Gale geplaatst, waar hij zich tracht uit te redden, doch 't lekt uit. Wat van der Horst hierin gedaan heeft en hoe hij beloond is. De Depati van Soerabaja werd gekrist. Tijgersgevecht. Zijn broeders in genade aangenomen, doch vernederd. Staat van den oorlog op Java. Hoe de Heeren Zeventienen 't werk van Java opnamen. Hun gedrag geregtvaardigd. Nieuwe vonken van oorlog. Intrede der gezanten van den Soesoehoenan in 1712. Hun behandeling in de gehoorzaal. De redenen van hun komst. Jangrana weigert ten hove te gaan. Verdere vonken van oorlog. Moeijelijkheden omtrent Pasaroewan en waar die begon. De prins van Balamboang schijnt onder Bali te staan. Nieuwe oorlog op Java in 1718. Ontsteltenis hierover op Batavia en orde daaromtrent gesteld. Opstand der Madurezen. Dood van den heer

Chavonnes. Hoe dit verder afgeloopen is. De oorlog meest ten einde. Door 's keizers dood weêr van een andere kant begonnen. De hoofdverrader Erberveld in 1722 op Batavia geregt. Nieuwe bewegingen der wederspannigen op Java.

In 1708 vonden Hun Edelheden goed den heer Knol als commissaris of oppergevolmagtigden weder naar Java's noord-oostkust te zenden, om de verdere vijanden en bijzonder Pangeran Depati Anom in 't Malangs gebergte te vervolgen, om hem, was 't mogelijk, in handen te krijgen, daar er anders op Java geen rust wezen zou. Mij is zeer dikwijls door heeren, die grondige kennis van deze zaken hadden, verhaald, dat deze prins menigmaal verzocht heeft, om tot ons over te mogen komen, mits dat men hem prins van Djapan of van eenig ander landschap maken en zoo buiten den keizer op zich zelven en alleen maar van Hun Edelheden afhankelijk, stellen wilde; doch daar waren er, die den heer de Wilde die eer alleen niet gunden, die ook ondertusschen hoop en grond hadden, om hun beurs beter te maken, als hij nog zoo schielijk niet overkwam en die de hovelingen, die hij over en weder zond, dit afgeraden en door verdichte bedreigingen, van dat wij hem 't leven benemen zouden, zoo hij tot ons overkwam, hem hiervan afgeschrikt en bezorgd hebben, dat die Panakawans van den prins maar stil weder los gelaten werden, zonder dat die heer de Wilde dit ooit geweten heeft. Daar nu al deze redenen en de tijden en zaken zeer veranderd waren, vertrok de heer Knol den 8sten Februarij naar Java's oost-kust, om te zien wat daar nog te doen mogt zijn. Hij was zoo ras niet op Samarang gekomen, of hij schikte alles met veel omzigtigheid zoodanig, dat hij de veldtogt vroeg beginnen en zoo veel te eer een einde aan dezen oorlog maken mogt. Doch eer deze heer dit alles naar zijn zin verrigt en de troepen op Soerabaja bij elkander gezameld had, verliep er nog al een groote tijd. Aangezien nu Pangeran Depati Anom dit zwerven mede zeer moede begon te worden en maar tot rust wenschte te geraken, zond hij zijne gezanten aan den heer gevolmagtigde Knol, verzoekende dat men hem in genade wilde aannemen. Dat de heer Knol te voren stille en geheime onderhandelingen met dien prins, om de zaken zoo ver te brengen, moet gehad hebben, is niet alleen waarschijnlijk, maar zal ook klaar uit de gevolgen blijken, buiten dat hij ook toen al veel zaken buiten kennis van den krijgsraad en nooit door eenige van ons volk, maar altijd door Javanen behandeld had, waaruit men met reden wel besluiten mag, dat hij eenigen geheimen last heeft gehad, zonder welke hij dit anders nooit op zich genomen zou hebben, dewijl hij anders daarover zeker lang door den advokaat fiskaal aangesproken en ook gestraft zou zijn geweest, dat mij een klaar bewijs is, dat die heer papieren onder zich gehad zal hebben, met welke hij zich heeft kunnen dekken. Nadat die prins dan, op zijn gedaan verzoek en op dure beloften van onzen kant (zoo mij van heeren deskundig zijnde, berigt is) besloten had tot ons over te komen, waren er leden, die van ter zijde kennis daarvan gekregen hebbende, den heer Knol vraagden of Zijn Ed. ook eenige schriftelijke last had wegens 'tgeen men tegen dien prins zeggen zou. Zijn Ed. zeide toen wel neen, maar men zal uit de gevolgen zien, dat het daar anders mede gelegen en dat door de heer Knol een genadebrief toegezegd was, daar die prins anders zeker niet overgekomen zou hebben. Daar waren leden in dien raad, die meenden, dat men met een zaak van zoo veel aangelegenheid zoo los niet moest te werk gaan, aangezien de heer Knol zeide, dat men hem maar een knol in de muts douwen en maar wat wijsmaken moest. Eenigen waren van oordeel, dat men dit dus doen moest, maar anderen, die wat verder zagen, hielden voor zeer onbillijk dat men zulk een prins, 'tgeen men zoo plegtig in een vollen raad hem beloofde, niet zou houden en zeiden vlakuit, dat men onbevoegd was dit te doen en dat zij geen deel daaraan wilden hebben. Dit heb ik van sommige lieden, die het

1705 begon) tot het begin van 1707 al 23 tonnen gouds gekost, zonder de groote schade, die op Batavia geleden is, er bij te rekenen.

Den 6den September (zoo ons in Amboina uit de Batavische nieuwe tijding bleek) kwam Pangeran Depati Anom met Reigersdaal op de reede van Batavia. Toen hij nu zag, dat er bij zijn aankomst geen eerscholen, om hem te verwelkomen, gedaan werden, en dat men derhalve weinig werk van hem scheen te maken, zeide zijn gemalin's moeder, een grijze en zeer verstandige vrouw: « Zoon, heb ik het u niet wel gezegt, dat gij beter zoud gedaan hebben, met u zelven als een dapper Keizer voor het recht, dat u God, uw vader, en alle de Rijxraaden gegeven hadden, dood te vegten, en zoo roemrugtig met de wapenen in de hand te sterven, dan als een veragte slaaf, gelijk gij nu wel zult moeten doen, dewijl men u in de val heeft, te leven? Daar ziet gij een begin, van 't gene ik u wel voorspeld heb, en een voorspel van 't verdere, dat u te wagten staat. De prins gaf daarop tot antwoord, dat hij het beste hoopte, en dat het beter gaan zoude, als zij dacht; hoewel 't net zoo uitgevallen is. Onder meer andere zaken hem te Soerabaja in den vollen raad (zoo mij van eenige lieden, die dit zeer wel wisten, gezegd is) beloofd, dat men hem de rijkssieraden, bestaande in een gong, een wit badjoe met eenige Arabische letters of spreuken, een kris, een piek (het voornaamste erfgoed van zijn vader) zou laten behouden en hem zulks zelfs onder eede toegezegd; doch wij zullen aanstonds zien wat daarop gevolgd is. Hij werd dan eindelijk door den heer van der Horst (om zijn taalkunde, geleider der Javaansche gezanten en grooten, doch zijn doodelijke vijand) en door de heer Heirmans van boord gehaald en in zijne verblijfplaats in het kasteel vooreerst gebragt; doch aan van der Horst, daarna op de groote zaal in 't kasteel gekomen en hem zijn kris afeischende, zeide hij: « U en geve ik die niet, maar zal die aan die genen geven, die boven mij zijn. » Daarop zou de heer van der Horst naar binnen gegaan zijn, om (zoo mij een heer van aanzien uit de mond van een der heeren raden gezegd heeft) Hun Edelheden daar berigt van te geven, die hem last gaven, hem die weder af te vorderen. Hij deed dit, doch de prins weigerde het tot driemaal toe. Men liet hem dan met zijn kris op zijde binnenkomen. In de vergaderzaal toen getreden zijnde en nu voor den opperlandvoogd, de heer van Hoorn, staande, nam hij (zoo mij die vriend almede uit de mond van een der ordinaris raden verhaalde) zijn kroon van zijn hoofd en lei die met zijn rijksstaf en kris aan de voeten van zijn Edelheid, 'tgeen de heeren niet zonder beweging of met drooge oogen konden aanzien. Vooral nogtans werden zij zeer over deze zijne deftige aanspraak bewogen: « Ik ben, zei hij, de wettige zoon, en erfgenaam van den overleden Keizer, Amangkoerat, mijn vader, en alzoo ook een wettig opvolger en vervanger van hem op den throon mijner voorvaderen, de Javaansche Keizers. Dat ben ik, niet alleen door 't regt van mijne geboorte, dat mij God gegeven heeft, maar daar en boven ook door de wil en openbare verklaring van mijnen gezegenden vader, waar bij hij mij in de tegenwoordigheid van alle de rijxraaden, weinig tijds voor zijn dood, als opvolger in 't Rijk, openbaar voorgesteld en verkoren heeft, gelijk ook die keure bij alle de Rijxraaden goedgekeurd is. Nu wete ik niet, dat ik de E. Maatschappij, of u Hoog-Edelheden, oit of oit ergens in benadeeld, of beledigd heb; en derhalven kan ik niet bedenken, wat de reden zij, dat u Hoog-Edelheden nochtans mij, een wettig erfgenaam, en een getrouw bondgenoot, zoo bitter hebben gelieven te vervolgen, mij van mijn kroon, en throon te ontzetten, en die aan eenen, die daar geen recht ter wereld toe had, te geven. Maar, vervolgde hij, wat zal ik daar verder af zeggen, dat is voorbij, en niet te herdoen. Ik verzoek nu maar alleen, dat gij, volgen uwe beloften, en den inhoud van dezen brief van vergiffenis, waar voor ik u Hoog-Edelheden dank zegge mij als een Prins van den bloede, mijne vrijheid, en een landstreke gelieft te geven, die ik als een vrij Prins, die niet van den

Keizer, maar van u Edelheden afhangt, bestieren, en van welkers inkomsten ik met de mijnen, als een Prins na mijn staat, leven mag, belovende dan noit meer op mijn Rijk te zullen denken, en mij daar in gerust te houden; gelijk dit ook het verdrag is met de uwen aangegaan, en waar op ik tot hen afgekomen ben.» Toen nu de heer van der Horst dit wilde vertolken, verbood hij hem dat, zeggende dat hij zijne woorden niet trouw vertolkte en Hun Edelheden maar misleidde, herhalende die woorden wel twee- of driemaal met een groote moeijelijkheid, zoodat er tusschen dien prins en dezen heer een bittere haat wezen moest. Toen hij nu echter zag, dat de heer van der Horst, zonder zich daaraan te kreunen, maar voortging, riep hij gedurig tegen hem: «Vertolk het recht, vertolk het recht voor haar Edelheden, en zoo, als ik het zegge.» Nadat nu zijne aanspraak vertaald was, zei hem zijn Edelheid, de heer van Hoorn, dat Hun Hoog-Edelheden wel zekeren bepaalden, doch geenen last, om hem zoo een brief van vergiffenis te geven en hem daarbenevens nog al die beloften te doen, gegeven en geen kennis daarvan hadden; maar dat de heer Knol en de raad daar dit op eigen gezag en aldus op goedkeuring van Hun Edelheden gedaan hadden; doch zij zouden zijn verzoek nader overwegen. De kris en 't verdere gaf zijn Edelheid hem weer, zeggende dat hij die houden kon, zoolang hij zich als een getrouw onderdaan van de E. maatschappij gedragen zoude. Daarop werd de prins weer naar zijne verblijfplaats in 't kasteel op het middelplein, waar de opperwondheeler of de eerste klerk van zijn Edelheid gemeenlijk woont (doorgaans den Hoek genaamd en die hem waarlijk tot een gevangenis diende) gebragt. Men geleidde hem derwaarts met een lijfwacht van 1 sergeant en 12 gewapende oppassers, niet zoo zeer om hem te eeren (dat die prins ook zeer wel begreep), als wel om op al zijn doen en laten naauw acht te geven en om hem, als een gevangen van staat, te verzekeren. Ook mogt niemand, buiten van der Horst, Heirmans of Garsin met hem spreken of bij hem komen. Hoe naauw er nu op hem, terwijl hij daar als een gevangen van staat zat (want zoo is hij daar en anders niet behandeld) gepast werd, heeft hij echter, zoo ras hij voelde, dat het leuterde, een middel weten uit te vinden, om den koning van Bantam, zijnen bloedverwant en geloofsgenoot, een afschrift van dezen vergiffenisbrief toe te zenden, ten einde hem kennis te geven van de wijze, op welke men hem behandelde. Dit is door dezen koning zeer hoog opgenomen en men wil, dat hij er niet alleen veel bewegingen over gemaakt heeft, maar dat ook daarom de heer de Vos, de heer Garsin en van der Horst naar Bantam geweest zijn, om hem te neder te zetten; gelijk de heer van Hoorn zelfs eens met 't schip Sandenburg naar Bantam gevaren en den koning op dat schip zelf bij zijn Edelheid, 'tzij over die, of wel over andere zaken gekomen is. Altans de tijd heeft geleerd, dat, wat ook die vorst voor dezen zoo zeer verongelijkten prins bij Hun Edelheden verzocht mogt hebben (zoo het een en 't ander mij daarvan berigt, waar is), het van geen uitwerking ter wereld geweest is. Wat nu dit zeggen van Hun Edelheden betreft, dat zij geen kennis van dezen vergiffenisbrief gehad, noch last tot denzelven en tot al de verdere beloften, aan dien prins gedaan, gegeven hebben, is een zaak tusschen Hun Edelheden en den heer Knol, in welke ik mij niet verder, om redenen, inlaten wil, hoewel ik alles grondig weet. Aan de andere kant moet men vaststellen, dat Hun Hoog-Edelheden zeer groote redenen gehad hebben, om welke wij dezen prins zoo behandeld en grond gevonden hebben, om hem toen, als hunnen vijand, daarvan niet meer te zeggen, dan zij wilden hebben, dat hij zoude weten. Staatkundige zaken hebben diepe en verborgene gronden, over welke men niet wel en gezond oordeelen kan, tenzij men dezelve in al hare omstandigheden kent. Schijnen dan Hun Edelheden hierin schuld en die prins, zooals sommigen op een kwaden grond vaststellen, verongelijkt te hebben, schijn, zeggen wij, kan zeer ligt iemand bedriegen en derhalve oordeel ik het best, om dit alles (indien het alzoo, als men 't

ons berigt heeft in al zijne omstandigheden is) ter verantwoording van die heeren te laten, die dat, om zeer gewigtige redenen, goedgevonden hebben te doen en die ook niet gehouden zijn van al hun doen aan een iegelijk in 't bijzonder rekenschap te geven, zijnde het genoeg, als de heeren en meesters in 't vaderland daar kennis van hebben, en als zij aan dezelve daarmede genoegen geven, hetwelk, zoo het al zoo breed over 't een of 't ander geval niet wezen mogt, dan nog maar een zaak is, die tusschen deze heeren blijft en geen anderen raakt. Voeg hier nu eens bij, dat Hun Edelheden meer als eenen brief van dezen Pangeran, gedurende den oorlog, onderschept hebben, waarbij klaar blijkt, dat hij al bij zijn vaders leven met Soerapati, hunnen vijand, te zamen gespannen zou hebben, om hen alle afbreuk te doen, en dus heeft die prins zich dit alles zelf op den hals gehaald en geen reden van klagten, daar hij dien brief voor den zijnen erkend heeft. Nadat nu Hun Edelheden het verzoek van Pangeran Depati Anom nader overwogen hadden, vonden zij goed het af te slaan en hem aan te zeggen, dat het besluit van Hun Edelheden was, dat hij met al de zijnen eerstdaags naar Ceylon zou moeten vertrekken. Een tijding, die dezen prins zeer verbaasde en uitnemend bedroefde; doch aan welke hij zich, aangezien hij nu in de magt van Hun Edelheden en buiten vermogen was, heeft moeten onderwerpen. Gelijk hem 't eene afgeslagen werd, zoo kreeg hij ook (zoo men zeide) niets van de beloofde rijkssieraden, maar deze zijn aan Ratoe Iboe of de oude keizerin overgegeven en in de maand Maart door den heer Knol, bij zijnen togt naar de keizer medegenomen, aangezien de keizer zonder de rijkssieraden geen zegen (zoo zij gelooven) hebben konde, gelijk hij om dezelfde reden ook trachtte van Kartasoera naar de oude keizerlijke zetel, Mataram, met zijn hof op te breken. Nadat hij nu omtrent een maand op Batavia zoo statieus gevangen gehouden was, werd hij met zijn 3 zonen, 19 vrouwen en 52 mannen van zijn gevolg in October naar Ceylon, op het schip de Koning Karel en zijn zonen met een ander schip gezonden. Hij nu daar gekomen, werd op Galo geplaatst, waar hij (zoo men mij berigt heeft) behalven de rijst en andere noodige voorraad uit het pakhuis alle maand voor zich en voor zijn zonen met al hun gevolg, maar 250 rijksdaalders trekt, waarmede hij zich sober behelpen moet, daar 75 personen daar niet veel vette soppen van maken konden. Men heeft hem daar ook een wacht van meer aanzien, dan op Batavia gegeven; want nu heeft hij 1 vaandrig, 2 sergeanten en 24 mannen bij zich; doch zeker, om hem te naauwer waar te nemen. Naderhand heeft men gehoord, dat hij kennis aan twee mohammedaansche priesters en nog twee andere heeft weten te krijgen, die voor hem, over Persiën aangenomen hadden, een brief naar Europa te bestellen, in welke hij kennis van 't ongelijk, hem aangedaan, gaf, verzoekende op het ernstigste, om in zijn rijk hersteld te worden. Had die brief voortgegaan, hij zou de onzen veel moeite hebben kunnen baren, doch hij werd daags te voren, als hij van de laatste post afgaan zou, onderschept, daar 't uitgelekt was. De bestellers en zijne raadslieden werden hierover zeer streng gestraft. Daar ziet gij omstandig, hoe de zaken zich met dezen prins tot nu toegedragen hebben, van welken ik niet meer weet te zeggen, dan dat hij op Ceylon, op Punto Gale, nog in dien staat zich bevindt, zoo hij ondertusschen niet overleden is, zijnde nu anders een prins van omtrent 52 jaren. Men wil, dat dit groot werk, voor zoo ver het dien prins betreft, meest door den heer van der Horst bewerkt is, en dat hij ook daardoor den haat van dezen Pangeran op zijne hals gehaald heeft.

Men had hem, eer 't zoo ver kwam, gouden bergen beloofd; doch men liet hem, nadat hij groote diensten, met veel gevaar en niet zonder de uiterste moeite gedaan had, door den majoor Ketel de kapiteinsplaats in 't kasteel aanbieden; daar men op zijn minst beloofd had, hem oppergezaghebber van Java's noord-oostkust of Landdrost (zoo men mij berigt heeft) te maken. Hij zei, dat hij dan veel liever, daar zijn tijd

uit was, naar 't vaderland wilde gaan. Men legde hem daarop voor 27 maanden aan de Rotterdammer poort, waar hij zich verkniesde, hoewel hij naderhand nog den 5den November 1709 eerst inleider der vreemdelingen en den 27sten Mei 1710 landdrost door den heer van Riebeek gemaakt werd. Leefde die heer en mijnheer Knol nog, zij zouden veel dingen tot opheldering van het te voren aangehaalde kunnen zeggen.

Dit nu zijn de voornaamste zaken, die in 1708 op Java voorgevallen zijn, van alle welke wij in 1709 bij 't aanlanden der bataviscbe vrienden met de schepen, zeer omstandige berigten en ook menigvuldige verzekering bij het schrijven, zoo van bijzonderen, als van Hun Edelheden aan den landvoogd van der Stel en den raad van Amboina, onder de nieuwe tijdingen van staat bekwamen. Wij konden dit alles eerst niet gelooven, doch zijn er naderhand zoodanig, bij onze komst op Batavia, van verzekerd, dat wij geen reden meer hadden, om daaraan te twijfelen, daar mij te veel lieden dit eenparig verzekerden. Nu begon ook de tijd te naderen, dat men de rol met dien trouwloozen Depati van Soerabaja voornam uit te spelen. De keizer vond dan goed, als 't beste middel, om dit met de minste opschudding te doen, om een algemeene vergadering van al de prinsen en rijksraden te beleggen, te gelijk alom latende weten, dat hij tot vermaak van deze prinsen (gelijk meer geschiedde) een groot tijgergevecht aan zou rigten. Zulk een tijgergevecht is een van de grootste vermaken van Java. Men noemt het ook wel een tijgervangst. Als dit geschieden zal, worden er op een opene vlakte verscheiden hooge sterke huisjes voor den keizer, zijne gemalinnen en voor de grooten en hunne wijven gemaakt, opdat zij dit buiten gevaar zouden kunnen aanschouwen. Dan gaan 8,000 of 10,000 piekeniers uit, die zulk een stuk lands, waar een tijger is, bezetten en hem van alle kanten allengskens tot elkander naderende, zoodanig besluiten, dat hij noodzakelijk op dat veld en omtrent die huisjes komen moet en onmogelijk ontkomen kan. Als nu die tijger zoo digt tusschen de pieken, die bij elkander sluiten, gekomen is, dat hij nog maar een tree vijf of zes verloopen kan, dan begint hij afgrijselijk te brullen en eindelijk zeer verwoede en hooge sprongen in de lucht te doen, totdat hij eindelijk op de pieken gevangen en zoo aan zijn einde gebragt wordt, dat echter altijd een Javaan of twee 't leven kost. Somtijds laat men ook wel tijgers tegen buffels, wilde ossen en andere dieren vechten, dat mede zijn vermaak in heeft. Tot zoo een tijgergevecht dan, om hem te minder nagedachten te geven, werd hij mede geroepen. Hij kwam ook, doch met beide zijne broeders (daar de derde overleden was) en met een gevolg van ettelijke 100 mannen. Men liet dan dit tijgergevecht eerst vooraf gaan en na 'tzelve liet de keizer hem bij zich ontbieden, daar hij met hem over zaken van groot gewigt te spreken had. Gelijk nu niemand, dan door verscheiden poorten, waar wachten liggen en, na iedere reis weêr nieuwe last bij ieder poort afgewacht te hebben, tot 's keizers Dalam naderen kan, zoo moest hij, die niets kwaads vreesde, zich getroosten bij de eerste poort, tegen zijne verwaande gedachten aan, te blijven staan. Dit gaf hem aanstonds eenige achterdocht, zelf zoo ver dat hij besloot wederom te keeren; doch toen hem de overste der wacht verzekerde, dat de keizer hem noodzakelijk iets zeggen moest, daar hem veel aangelegen was, ging hij zitten. Kort daarna kwam nader tijding, dat hij bij den keizer komen moest. Derhalve ging hij naar de tweede poort, doch moest zijn gevolg aan de eerste poort laten. Aan de tweede poort vond hij weder last, om aanstonds bij den keizer, die hem met verlangen te gemoet zag, te komen. Derhalve ging hij met een ongemeene trotschheid naar de derde poort, waar hij weêr last vond, van wat te wachten. Dit stond hem niet aan, maar hij was in de val en daar was geen middel, om nu terug te deinsen, hij ging, daar hij hier wat lang beiden moest, eindelijk nog eens zitten; maar hij stond nooit van die plaats op, daar er een bij hem kwam, die hem met ettelijke steken zoo stil kriste, dat er bijna niemand van wist, voor en aleer men den keizer zei, dat de tijger gevangen en al

dood was. Aanstonds werd dit door zijne broeders Jangrana en Wira Deridja (die hunnen broeder niet zagen weer komen en nu kwade gedachten begonnen te krijgen) gehoord. Ook liet de keizer hen voor zich roepen, waar zij zich voor zijne voeten, met overgave van hunne krissen en met verzoek van in genade aangenomen te worden, vernederden. Deze vorst zei, dat hij hen de misdaad van hunnen broeder niet toerekenen, maar hen, zoo lang zij zich als getrouwe onderdanen gedroegen, begunstigen zoude, staande hen wel toe, om Soerabaja te besturen, maar dat zij zich geen bewind daar buiten moesten aanmatigen. Jangrana werd dan sedert hoofd van Soerabaja, niet als Adipati, gelijk zijn gekriste broeder, maar alleen als Poespedita, dat maar een gemeen Javaansch hoofd te kennen geeft. Dit speet deze broeders zeer; maar zij moesten hunne wraak zoo lang uitstellen, dat zij in staat zouden zijn, om de horens op te steken, gelijk wij op zijn tijd zullen zien. Hoe zeer nu de oorlog scheen geëindigd en alle opstand op Java gestild te zijn, smeulde er echter nog een gevaarlijk vuur bij den vorst van Balamboang, zwager van Soerapati's zonen, waarvan men eenige jaren er na nog de vonken vliegen zag, ja nu nog vliegen ziet, gelijk wij onder 1722 nader zullen voorstellen.

Geen zaak was er, waarover men zich in dit jaar op Batavia en elders meer verwonderde, dan dat er tot nog toe over 't werk van Java geen schrijven van de Heeren Zeventienen met de komst van de schepen de Flora en Overryp gekomen was, waaruit men afnemen konde, hoedanig die heeren het werk van Java, wegens het afzetten en verzenden van de jongen keizer, Pangeran Depati Anom met den verderen aankleve opnamen, daar zij er niets van repten. Zoo dat alles, hetgeen men daarvan te voren opgegeven had, maar losse tijdingen zonder vastigheid waren. Het is waar, dat zij den heer Johan van Hoorn opontboden, doch dat was op een geheel andere grond, namelijk omdat het hen onaangenaam was, dat de twee eerste mannen van Oost-Indiën nu weêr zoo na aan elkander vermaagschapt waren. Een zaak, waarover zij hun misnoegen al in de vorige jaren, toen Zijn Ed. met de dochter van den heer van Outhoorn getrouwd was, getoond hadden, om welke reden men toen al verandering daarin zocht te maken. En schoon zij naderhand weêr over die zaak schreven, welke brieven Zijn Ed. aan de Kaap kreeg, werd nogtans in dezelve geen letter van 't werk van Java (zoo mij berigt is) gerept. Of Hun Edelheden nu regt gehad hebben, om dat werk van dien prins zoo te behandelen en om zulk een magtig keizer van zijnen troon en een ander er op te zetten (dat ik nu, daar Hun Edel Achtb. dat nooit afgekeurd en nooit andere last aan deze hooge regering van Indiën, als hunne dienaren, om dien prins te herstellen, gegeven hebben, niet meer als een zaak van de dienaren, maar van de Heeren Zeventienen aanmerk) daarover wil ik mij niet uitlaten, daar er omstandigheden, mij nu onbekend, in kunnen zijn, waarbij die heeren (zoo 't noodig was) hun gedoente in dezen zeer wel zouden kunnen regtvaardigen, buiten dat het ook mijn oogwit niet is, om mij daarmede te bemoeijen. Dit echter is zeker, dat wij hierbij de klare blijken van het groot vermogen van onzen kleinen staat in het Oosten (dat ik maar alleen toonen wilde) zien kunnen, daar zijn dienaren naar hun welgevallen, hoewel om wettige redenen, zoo een magtig keizer van den troon afgezet en een ander, die hen behaagde, er weer op geplaatst hebben. Een oppermagt zoo groot, dat ik daarvan geen weerga weet onder al de vorsten, die zich in 't Oosten ooit of ooit gevestigd en ontzaggelijk gemaakt hebben en een vermogen in den staat der beroemde Bataviers, waarbij al de luister en magt der ouden en der nieuwen in het Oosten niet het allerminst halen kan.

Hoe stil nu in de tusschentijd van ettelijken jaren de soerabajasche broeders hunne zaken, bij 't aangaan van hun verbond met den prins van Balamboang en met het gebroed van Soerapati (gelijk daarna klaar uitgebarsten is) en met het heimelijk verzamelen van hunne magt tegen den keizer, aanleggen mogten, was er de keizer (die hen niet

vertrouwde) door toedoen der onzen, die daaromtrent en op Pasaroewan lagen, echter achtergekomen. Men kreeg berigt van 't hof, bij de komst van des Soesoehoenans gezanten den 30sten Augustus 1712, dat het daar niet helder en weêr iets in til was. Ik zag deze twee heeren toen inhalen, zooals zij in vier koetsen van staat voorbij mijn deur en alom zeer statieus door de stad reden. De eerste was de rijksbestuurder, Poespa Nagara (dat is de bloem der stad) en de tweede gezant Temanggong van Bantang en Tsjacra Djaja genaamd, zijnde de broeder van den Ingabei van Pacalongan, die wel de schranderste van de twee geleek te zijn. Voor deze heeren reed eerst de geheele troep, die gemeenlijk voor den opperlondvoogd rijdt, als hij met de koets of te paard uitgaat, in 't rood. Daarna zag men een trompetter van Zijn Edelheids helbaardiers, die somtijds eens opblies. Na denzelven verschenen eenige Javanen met pieken. Toen weder eenige toetombo's (of doozen) der gezanten, door eenige van hun gevolg gedragen. Daarna een piek van staat, met geel (de keizerlijke kleur) bekleed en door een aanzienlijke Javaan, met zijn cobàr (of kleed van staat vol plooijen) gevoerd. Toen zag men weêr eenige doosjes en de brief van den Soesoehoenan in een zakje, liggende in een schotel met geel zijde kleedjes bedekt en onder een geel zonnescherm gedragen. Na de brief zag men nog eenige staathouders met hunne groote cobàrs, met krissen op zijde en daarna kwam de eerste gezant, zijnde de rijksbestuurder; maar een regte babok en staak, met zes ringen aan zijne vingers, in de eerste koets. Hij zat ter regterhand van den heer van der Horst, tegenover welke heeren ik den heer van den Heuvel, gewezen bevelhebber op Ceylon en den heer Hasselaar, Sjahbandar van Batavia, geplaatst zag. In de tweede koets zat de tweede gezant, hebbende den schepen Schepmoes aan zijn linkerhand en regt tegen hen over waren de heeren opperkooplieden, Storm en Groesius. In de derde koets zaten kapitein Wilstede en kapitein Gallart, stalmeester van Zijn Edelheid. En in de vierde waren de kapitein der Maleijers, Wan Abdul Bagoes, de javaansche tolk Blokkée en de kassier van 't Vierkant; doch de onderkoopman Assendelft alleen reed achteruit. Buiten deze zag men achteraan nog eenige Javanen, die den troep sloten. Zij werden binnen geleid door een dubbele rei soldaten, van de landpoort af tot aan des opperlandvoogds huis. In de kleine gallerij, bij de vergaderzaal, stonden aan wederzijden sergeants met hunne helbaarden. Nadat zij in de zaal gekomen waren, werden zij ter zijde van de tafel van Hun Edelheden op stoelen, even gelijk zij in de koetsen zaten, geplaatst, rondom met helbaardiers, in hunne kleederen van staat (dat toen roode scharlaken mantels over hun gemeene kleederen waren en nu roode scharlaken met goud geborduurde rokken zijn) omstuwd. Als zij hier nu pas in orde zaten, werden er ettelijke charges met snaphanen en 11 kanonschoten van 't kasteel gedaan, waarna de eerste gezant door Zijn Edelheid werd verwelkomd, die zich alleen maar wat opligtte, hetgeen hij echter voor den anderen gezant niet deed, verwelkomende dien al zittende. De raden van Indiën verwelkomden hen ook, de een wat meer en de ander wat minder oprijzende. De kapitein der Maleijers het zakje, waarin de brief des keizers was, onttornd en dien, nadat hij er uitgehaald was, overgegeven hebbende, werd door den tolk (die achter Zijn Edelheid stond) niet anders dan het opschrift opgelezen en dezelve toen weêr gesloten, om eerst vertaald te worden. Gelijk de eerste gezant een ongemeen stuursch en onbeschoft man was, zoo was de ander een zeer schrander heer, die 't verstand en de gemanierdheid de oogen uit zag, gelijk hij ook zeer vriendelijk en vrolijk was, vragende ten eerste in zeer goed Portugeesch na een ieders naam. Nadat Zijn Edelheid hem door de heer van der Horst gevraagd had hoe de rijst op Java stond, zeiden zij, zeer wel; doch dat zij nog beter staan zou, zoo er wat regen gevallen was. Na dit gesprek en nog eenige andere van dien aard (van dat 't last rijst nu 10 rijksdaalders gold en anders er maar 4 of 5 gegolden zou hebben) kwam er wijn en andere drank, nevens pistaches, olijven,

krakelingen en meer andere versnaperingen binnen, wáarmede in een half nur tijds de gezondheid van den Soesoehoenan, van zijnen opvolger (daar hij 6 zonen heeft) in het rijk van Java en van de gezanten gedronken werd, waarna zij zeer plegtig weder uitgeleid en naar hunne verblijfplaats omtrent de Nieuwpoort in een ledig huis gebragt zijn. Zij waren gekleed in wambaijzen en lange broeken van staat, met gouden passementen bezet, die hen op de hielen hingen. De heeren van der Horst, Hasselaar en Groesius hadden hen eigenlijk van boord gehaald en zij werden door de heeren van den Heuvel, Schepmoes, Storm en de verdere, aan de poort van 't Vierkant verwelkomd, gaande daarop door de in reijen staande ruiterij van Zijn Edelheid wat bij den Sjahbander aan, waar zij eerst een kopje thee, wijn en wat tabak gedronken hebben, waarna zij in de koetsen getreden en zoo door de Lepelstraat, de Zandzee, langs de Jonkersgracht, de portugesche stadskerk, de Groote Rivier en de Heerestraat naar 't kasteel gereden en bij Hun Edelheden gekomen zijn. Daar ziet gij nu hoe men gezanten op Batavia onthaalt.

Onder andere zaken, die deze gezanten voor te stellen hadden, zag hun komst (zoo men wil) meest om goedkeuring en vast besluit van Hun Hoog Edelheden omtrent den regten kroonprins te hebben, opdat men na 's keizers dood, die toen omtrent 60 jaren oud was, geen moeijelijkheden daarover hebben en van zijne opvolging verzekerd zijn mogt, waaromtrent de koning van Bantam op deze wijze mede zorg gedragen heeft. Het ander stuk betrof meest de geruchten wegens de voorbereidselen, die Jangrana en zijn broeder of de soerabajasche prinsen tot een aanstaanden oorlog maakten. Zij vertrokken eenigen tijd daarna; doch den 30sten October en den 28sten December verschenen hier weder gezanten van dien vorst, om zaken van gewigt. Den 2den Mei 1713 kwamen zij met een aanzienlijk geschenk, dat mede door gevolmagtigden, nevens de gezanten, ingehaald werd. In dit jaar werd aan die vorst een fraaije kameel, die ik den 21sten Junij zag, vereerd. Den 4den Junij kwam op Batavia tijding, dat Jangrana, Poespadita van Soerabaja, door den keizer ten hove ontboden; doch ongenegen was, om daar te verschijnen, vaststellende, dat het hem daar eveneens als zijnen broeder gaan zou. Den 13den Augustus kreeg men tijding van Java en in 't bijzonder van Rembang, dat zeker prins en eenige Baliers omtrent Pasaroewan de E. maatschappij weêr eenige moeite wilden aandoen. Ook sprak men sterk van Soerapati's zoon, die in Kadiri (daar zijn vrouw's vader, Katawangan, landvoogd van Kadiri geweest en onlangs overleden was) nu eenige tijd geleden, gekomen en zeer eerbiedig behandeld was, zoekende in deszelfs plaats aldaar bevorderd te worden. Op denzelfden dag hoorde ik hoe Zijn Edelheid van Riebeek de gezanten des Soesoehoenans aangezegd had, dat zij denzelven wilden verindachtigen hoe zich de E. maatschappij voor hem in de bres gesteld, wat zij gewaagd, hoeveel zij voor hem verschoten en wat hij daarop beloofd had, daar bijvoegende, dat hij derhalve zijne beloften ook nakomen moest, waar zij niet weinig inggè, inggè, Kijai, dat is, ja, ja heer, op zeiden. Men zei ook, dat die zoon van Soerapati weêr nieuwe moeite tegen den keizer zocht, en dat hij met een leger bij Pasaroewan lag. Men zond er den 21sten Augustus 100 Europeërs naar toe en men meende, dat de bevelhebber, die daar lag, die vonken wel dompen zou, doch dat ging zoo glad niet: want den 23sten dito hoorde men, dat daar alles in rep en roer was met de Baliers, die zich omtrent Demon ophielden. Te voren had kapitein Boreel orde gehad, om de verdere Baliers omtrent Panaroekan, wat boven Pasaroewan en omtrent Demon, 'tzij met geweld, 'tzij in der minne, weêr onder den keizer te brengen. Deze nu aangesproken zijnde, om zich aan de E. maatschappij te onderwerpen en geen hoop meer op Soerapati's zonen of hunne magt, die nu al geknakt was, hebbende namen dit gewillig aan, gevende zich zelven met aflegging van hunne wapenen (dat men van hen vorderde) over; doch nadat zij dit gewillig gedaan hadden, liet hij hun dorp omsin-

gelen en al wat hij magtig worden kon, tegen zijn gegeven woord, om hals brengen, om zoo veel grooter buit voor zich onder hen te maken. Hij kwam kort daarna in 1710 te sterven en daarover werd niets ter wereld tot hunne vergenoeging gedaan. Nu waren zij, daar hen dit nog op de krop stak, na allen schijn gekomen, om dit te wreken en ten grooten getale op de pasebaan van Pasaroewan, een kanonschot of twee van die plaats, bijeengezameld. Wat daar nu van groeijen zou, moest de tijd leeren. Van veel meer gewigt was de tijding, die men den 14den November kreeg, waarbij men ook vernam de ware reden, waarover deze moeite aldaar ontstaan was. Zeker bediende van den Panombahan van Madura, op Batavia gekomen, deed er dit verslag van. De landvoogd, zeide hij, van Winongan, omtrent anderhalve mijl van Gombong (dat maar een half uur van Pasaroewan is) werd door den landvoogd van Gombong ontboden, om daar 's keizers last te hooren. Hij kwam daar met zijn statelijk gevolg, doch werd hem gezegd, dat 's keizers brief in de vesting van den luitenant was. De ander hierop lont riekende, wilde daar niet ingaan en keerde terug. Hij werd vervolgd en men maakte toebereiding, om hem aan te tasten; doch hij dat ziende, liet zijn volk er invallen, sloeg hen op de vlugt en keerde zoo weder naar huis. Daarop werd een groot leger door die van Soerabaja, Djapan, Madura, enz. verzameld, van welke de Soerabajers de regter en de Madurezen de linkervleugel, volgens 's keizers last, hadden. Dit leger te veld komende, werd door de landvoogd van Winongan, onder het roepen van amok, amok (dat is, val aan en sla dood), zoo moedig en gelukkig aangetast, dat de regtervleugel zoo goed als geslagen werd; doch ziende dat de linkervleugel ondertusschen optrok, weken zij ieder ordentelijk naar zijn land. Ondertusschen daagden daar de twee zonen van Soerapati, van welke de een, Maas Lambora genaamd, door zijn zwager, den prins van Balamboang, ondersteund, met zoo veel volk afgkomen was, dat zij Bangel, Kalianjer, Gombong en Pananggongan ingenomen en den weg naar 't gebergte van Malang zoodanig bezet hadden, dat die van Pasaroewan te land besloten en ter zee niet heel zeker waren. De heer Metzu in zijn leven nog van al deze zaken kennis gekregen en aangewezen hebbende, dat deze en de verdere onderneming door 's keizers magt niet te stuiten, en dat de gezondene soldaten te weinig waren, om daar iets mede te ondernemen, had men daarop de behoorlijke orde niet gesteld, waardoor de vijand, baldadiger en stouter geworden zijnde, zich nu van alle kanten begon te vertoonen. Uit dit werk nu zag men klaar, dat schoon de Soesoehoenan zich zelven mede acht vorst van Balamboang te zijn, hij inderdaad niets daaraan, maar van dien prins, zoo naauw met Soerapati verzwagerd, niet anders dan kruid en lood te wachten heeft. Ook schijnen deze Balamboangers veeleer onderhoorigen van Bali, dan van den keizer van Java te zijn, daar men veel gusti's (of heeren) maar ook eenen gusti agong, dat is, een oppervorst, heeft, onder welke al de anderen staan, gelijk men mede van die van Balamboang vaststelt, te meer daar hij al zijne zaken met dien koning beraadslaagd, behalve dat zij in hun manier van dooden te verbranden geheel en al met de Baliers en niet met de Javanen overeenkomen. Dat nu deze gewoonte niet nieuw en al oud bij hen is, getuigde mij zeker stuurman van de E. maatschappij, die in 1691 met een schip voor Balamboang liggende, den prins, die den 27sten September overleden was, zeer plegtig zag verbranden. Dit geschiedde den 13den October en van zijne 400 vrouwen werden er 270, ieder tusschen twee wachten gaande, en een tortelduifje, dat zij op haar hand hadden, eerst latende vliegen, volgens zijn laatste wil gekrist, geloovende dat nu hare ziel met deze tortelduifjes welhaast bij des overleden prinsen ziel wezen zoude, dat zij door hun gestadig roepen van kami datang Soesoehoenan, dat is, wij komen Soesoehoenan, schenen uit te drukken. Ook geschiedde dit krissen eerst onder de korte ribben van de regterzijde en dan weder van boven bij de linkerschouder schuins in. Daarbenevens zijn de menschen

geen Mohammedanen, maar nog volslagen Balische heidenen, die geheel en al op zijn Balisch gekleed en ook ten opzigte van hun hoofdhaar zoo geschoren zijn. Die vorst liet zich toen nog keizer noemen (hoewel hij nu maar prins van Balamboang genaamd werd) en wilde toen al met den keizer van Java niet te doen hebben, zeggende zijn eigen heer en meester te zijn en hem in magt niet te willen wijken. Uit al hetwelk men klaar genoeg zien kan, dat de Soesoehoenan van Java hier niet te zeggen en daarenboven, bij deze vermaagschapping van dien prins aan Soerapati, een bitter vijand aan den Balamboanger heeft.

Dit werk van den nieuwen Javaanschen oorlog, al eenige jaren aaneen nog maar onder de asch gesmeuld hebbende, begon in 1718 met een lichte vlam uit te barsten. De prinsen van Soerabaja, genegen om den dood van hunnen oudsten broeder te wreken en om zich onder die naam (daar zij op 's keizers menigvuldige bevelen niet aan 't hof verschijnen wilde) onafhankelijk van den Soesoehoenan te maken, verschenen nu van zich zelven met een zwaar leger te veld, waarbij nog dat van den prins van Balamboang en van Maas Lambora, hunne oude vrienden en nieuwe bondgenooten, kwam, die zich alle openbaar tegen den keizer van Java opwierpen. Dit gaf ten eerste weer een geweldige belemmering op Batavia, zoo voor Hun Edelheden, als voor de ingezetenen, daar Java hunne korenschuur is. Zijn Edelheid de heer van Zwol, die geen oorlogsman, maar een groot staatkundige was, had zich genoeg met den oorlog van Malabar nu eenigen tijd belemmerd gevonden, zonder dat er deze van Java, die nog veel erger was, behoefde bij te komen, daar toen die rijstkamer ten eerste als gesloten en alle toevoer van noodige voorraad, die er anders in overvloed dagelijks aankwam, eensklaps weer afgesneden werd. Alles was in rep en roer en daar moest ten eerste orde gesteld worden, om volk en een veldheer daarheen te zenden, waartoe de heer Johan Frederik Gobius, oppergezaghebber van Java's noord-oostkust, gekozen werd. Onder de kapiteinen, die mede derwaarts togen, was de heer N. Pasques Chavonnes, toen maar pas van Kaap de Goede Hoop op Batavia gekomen, waar hij als kapitein gelegen had, doch hoe die wakkere heer hier buiten eenigen toeleg op zijn leven, zeer toevallig en bijzonder ongelukkig aan zijn dood kwam, zullen wij omstandig, bij hetgeen den 21sten Januarij 1718 van Soerabaja geschreven werd, zien. Hij was met het schip Oestgeest naar Soerabaja gezeild en er behouden omtrent gekomen, nadat men te voren al ontwaard had, dat de prins van Madura zich niet langer aan den keizer onderwerpen wilde en zich derhalve, ééne lijn met de Soerabajasche prinsen trekkende, tegen de twee andere prinsen van Madura, te weten die van Sammanap en van Pamakasan, bondgenooten der Ed. maatschappij, openbaar aangekant had, om door hulp van eenige Baliers (zeker die van den prins van Balamboang en van Soerapati's gebroed) die hij te hulp riep, zich volslagen meester van Madura te maken. De E. maatschappij, die hier hare bondgenooten niet in de pekel laten kon, zond derhalve dezen heer Chavonnes, als 2e van Java's noord-oostkust, die den 4den Januarij met verscheiden schepen en veel volk naar Madura vertrok en er eenigen tijd met zijn schip gelegen hebbende, hoorde dat de ongeduldige prins van Madura ondertusschen, zonder na de hulptroepen der Baliers te wachten, met die twee andere prinsen slaags geweest was, meenende hen op het onvoorzienste te overrompelen. Dit viel geheel anders uit, als hij gegist had. Hij werd zelf zoo deerlijk geslagen, dat hij genoodzaakt was met zijn zoon, broeder, wijven en kinderen in eenige visschersvaartuigen de vlugt te nemen, om zich aan de Hollanders, om niet in de handen zijner vijanden te vallen, over te geven, daar hij van deze twee kwade zaken dit nog het best keurde, gelijk het waarlijk zou geweest zijn, zoo hij het naderhand niet zelf verbrod had. Hij kwam dan aan 't schip van den heer Chavonnes, die hem zeer wel ontving en volgens de vastgestelde wijze onder de Javanen, hem, zijn broeder en zijn zoon, ieder hunne

kris behouden liet; terwijl al de andere de wapenen overgaven. Hij plaatste den prins in de kajuit en zette een schildwacht met bloot geweer daar voor. De zoon gaf hij op 't halfdek en de broeder op den overloop een plaats, stellende den vaandrig de la Rose bij hem. Ondertusschen zond de heer de Chavonnes een bode naar den veldheer Gobius, zoo om dien heer kennis hiervan te geven, als om hem te raden toch wel op zijn hoede te zijn, geen gedachten ter wereld hebbende, dat hij zelf zoo na aan zijn dood was. Daarop ging hij met eenige der voornaamste van ons in de schippershut, om te overleggen wat men nu verder te doen had. Terwijl zij hiermede bezig waren, kwamen de twee andere zegepralende prinsen ook aan dit schip, om den heer de Chavonnes kennis van hunne overwinning en van de vlugt van den prins van Madura te geven, hoewel zij niet wisten, dat hij en de zijnen daar al aan boord waren. De prins, die hen door de kajuitvensters van verre aankomen zag, gelijk zijn zoon hen ook van 't halfdek gewaar werd, stelde vast, dat zij, bijaldien die prinsen aan boord kwamen, zeker verloren waren. De zoon dit niet willende afwachten, riep aanstonds amok, trok zijn kris en kwetste den vaandrig de la Rose; doch niet zwaar. De oom, die op den overloop was, 't geschreeuw van zijn neef hoorende en hem in nood ziende, trok mede zijn kris met een vervaarlijk geluid, hetwelk de prins zoo van zijn broeder, als van zijn zoon klaar gehoord hebbende, zonder dat hij wist wat er gaande was, zeide hij alleen, « roept mijn zoon amok, dan ik ook. » Daarop vloog hij als een woedende tijger met zijn ontbloote kris uit de kajuit, kwetste den schildwacht van achteren doodelijk en liep in die woede de trap bij de bazaansmast toen juist op, als de heer Chavonnes, op al dit geroep, met de degen in de vuist buiten de hut gesprongen zijnde, die trap afliep, in welk afloopen hij door den prins in zijn linkerzijde tot aan zijne long toe gewond werd. Hoe groot nu zijn kwetsuur was, belette dit hem echter niet, dat hij dien prins een zware wonde boven in de borst bragt, dat hen beiden zoo wel getroffen, van dien trap deed nederstorten.

Zij kregen nog eenige wonden, van welke de prins aanstonds er na, gelijk de heer Chavonnes van de zijne 's nachts ten elf ure overleden is. Dus stierf de prins, omdat hij nu vreesde echter te zullen moeten sterven, waar hij nogtans geen grond toe had, had hij zich met de zijnen maar stil gehouden, loopende in een zekere dood om een onzekere te ontgaan; maar die ongelukkige heer Chavonnes, die daar nog geen vijand, zoo hij meende, had gezien, die dezen prins zoo beleefd ontvangen en zoo minnelijk behandeld had en op wien het juist niet eigenlijk gemunt was, vond hier, tegen alle gedachten, zich doodelijk gewond, eer hij eens wist wat er te doen of wie zijn vijand was. Gelukkiger kwam de la Roze er af, die den zoon, na een korte wederstand, ter nederkapte; doch de oom werd levendig gevat en benevens de twee lijken der prinsen, met het verder gevolg dezer Madurezen, naar den veldheer Gobius gezonden, waar de rijksbestuurder des keizers was, die dezen oom aanstonds deed krissen en zijn hoofd met die der twee andere prinsen en al hunnen stoet van wijven, kinderen en hun verder gevolg naar den keizer zond. Den 19den October 1720 schreef mij de heer Gobius een briefje, tot onderhouding van onze oude goede vriendschap, waarbij zijn Ed. mij bekend maakte, dat de oorlog van Java door het overwinnen van Soerabaja en door het dempen van den hoogmoed dezer Soerabajasche prinsen, in October 1718 zoo goed als geëindigd was, had zich niet kort daarna weder een andere en nieuwe donkere wolk opgedaan.

De Soesoehoenan Pakoebowana in Februarij 1719, in den ouderdom van 71 jaren, na een bestuur van 16 jaren en na weinig, dat gedenkwaardig was, uitgerigt te hebben (hoewel hij de meeste tijd van zijne regering in oorlog geweest was) overleden zijnde, kwam zijn oudste zoon, Mangko Nagara, met den naam van Amangkoerat de IIe in zijne plaats, voerende verder den eernaam van Soesoehoenan Amangkoerat Sinapati

Ingalaga Abdul Rahhman Mohhammed din il Cobra Sahidin Panatagama, welke laatste titels (de naam alleen uitgezonderd) zijn overleden vader mede gevoerd had. Deze vorst, een prins van 40 jaren, genoot niet lang, nadat hij op den troon zijner voorvaderen gestegen was, de rust, die hij zich zelven verbeeld had. Zijne twee jongste broeders stonden ten eerste al na zijn leven, die aanstonds een grooten aanhang van alle kanten kregen en in staat geraakten, om weer nieuwe bewegingen tegen hem te maken, waardoor dan de E. maatschappij en Hun Edelheden (buiten welker goedkeuring ik niet geloof, dat hij op dien troon geklommen is) weder in een nieuwen en voor Batavia zeer ongemakkelijken oorlog ingewikkeld zijn, die buiten allen twijfel zeer veel moeite geven zal. Den 20sten Januarij 1722 werd mij van Batavia geschreven, dat er kort te voren 9 van de Javaansche wederspannelingen gekregen, waaronder er 2 waren, die den keizer van Java al zeer na in den bloede bestonden, die voor hem gebragt en tot zekeren tournooi of rendag bewaard zijnde, heeft hij die toen op de pasebaan doen brengen en na 't rennen niet alleen veel smaadheden laten aandoen, maar eindelijk opstaande, ook gelast dat die eenige liefde voor hunnen vorst hadden, dit nu openbaar met het straffen dezer booswichten betoonen konden; waarna eenige grooten met de bloote kris op hen, die daar geboeid in een rij zaten, aangevallen zijn en hen in weinig oogenblikken ter dood gebragt hebben. Eenige van hen werden nog begraven; maar de meeste bleven ten prooi der vogelen daar liggen. De kleine aanhang van hen, die zich nog hier en daar in 't Malangsch gebergte ophield, meende men dat wel in 't kort of van zelf smelten, of dat eene hoofd, dat men oordeelt nu nog maar overig te zijn, welhaast in onze handen raken zal. Dit was wel de gissing, maar den 28sten Maart van dat jaar schreef mij diezelfde vriend, dat die vonken nog niet al te wel schenen uitgedoofd te zijn, vermits de vijand omtrent het Malangsch gebergte weer bijeenverzameld en onlangs weer te voorschijn gekomen en bezig was met al wat op 't veld stond, onder hun bereik jammerlijk te verwoesten, weshalve Hun Edelheden den 27sten dito besloten hadden, om eenig versch krijgsvolk tot ondersteuning van onze krijgsmagt, daar af te zenden, gelijk zij ook den 28sten naar boord gegaan zijn; zoodat hier de zaken nog geenszins zoo klaar staan, als men zich verbeeld heeft. Hierbij nu is (zooals mij die vriend in dien laatsten brief schrijft) nog een veel grooter gevaar voor de stad Batavia en een heilloos verraad nog tijdig ontdekt, waarbij zeker gespuis van Godvergetene schelmen besloten hadden deze stad te overvallen en Batavia tot een bloedbad te maken. Bij hen was al een dag vastgesteld, om eerst deze en gene menschen in eenige tuinen te overrompelen en eerst hen en daarna alle andere te dooden; doch het lekte nog tijdig uit en men kreeg in een tuintje zeer digt, of op een na, bij de tuin van zijn Edelheid de heer Zwaardekroon gelegen en den schurk Pieter Erberveld, een Mixties, toekomende, pas drie dagen voor den bestemden dag hem zelfs ('t hoofd van deze bende verraders) met eenige van zijne vloekverwanten en naderhand nog omtrent 30 stuks derzelven gevangen, van welke deze Elberveld en eenige andere het voorgenomen verraad reeds bekend hadden. Ook had men ontdekt, dat zeer veel Mohammedaansche priesters en een groote menigte andere, die nu reeds gevlugt, hoewel er 2 of 3 van gevangen waren, hier mede deel aan hadden. Naderhand heeft men vernomen, dat zij wel 17,000 man sterk waren, waarvan de voornaamste echter gevat en op de volgende (zoo mij den 8sten Julij 1723 door een vriend medegedeeld is) gestraft zijn.

Kort verhaal van de zware justitie, die in April A°. 1722 op Batavia over eenige verraders gedaan is.

« Den 22 April wierd een mixties, genaamd Pieter Elberveld, oud 59 jaren, en

een Javaan, Cartadria, alias Radeen genaamd, met gloejende tangen 't vleesch op zes plaatzen uit het lijf genepen, de regterhand afgekapt, 't hart uit het lichaam gehaald, en in 't aangezicht geslagen, 't hoofd afgehouwen, vervolgens gevierendeeld, en de stukken en hoofden buiten de stad op verscheide plaatzen tot een schrik, en voo.beeld voor anderen opgehangen, mitsgaders het huis van Erberveld, staande voor aan op de weg van Jakatra, onder de voet gehaald, vernield, en ter zelver plaatze een gedenkteeken gesteld, opgemetzeld van steen, een doodshoofd daar boven op, met een pen daar door: verbeeldende het hoofd van bovengenoemden Erberveld, en een blaauwe zark in de zelve staande, waar op in 't Nederduits, en Javaans zijn uitgekapt deze woorden: uit een verfoejelijke gedagtenis tegen den gestraften landverrader, Pieter Erberveld, zal niemand vermogen ter dezer plaatze te bouwen, timmeren, metzelen, of planten, nu, of ten eenigen dagen. Batavia den 22 April A°. 1722. Vier Javanen, of Inlanders, Madja Praja, Sara Soeta, alias Wangsa Soeta, Anga Tsitra, en Layea genaamd, wierden mede met gloejende tangen, als boven, genepen, de regterhand afgekapt; maar levendig na buiten gebragt. Tien Inlanders, Baliers, of Javanen, wierden de beenen en armen aan stukken geslagen, en moesten zoo, zonder de slagen op de borst of kop, sterven; wierden levendig naar buiten gebragt; dog waren alle al voor den avond ten 6 uuren dood, drie Javaanze vrouwluiden, Toembar, Gambrek, en Mita, zijnde bijzitten van de voorsz. wierden geworgt. De voornoemde tien geraakte Javanen, enz. waren aldus genaamd, Carta Naja, Anga Sarana, Carta Singa, Singa Ita, alias Marangi, Sara Pada, Maja Djaja, Wangsa Dita, Pandjang alias Wisa Soeta, Carti Wangsa, Singa Patra. Deze zestien persoonen, of schelmen, zijn voornemens geweest met een grooten aanhang van zulken soort, op Nieuwejaars dag jongstleden, Batavia af te loopen, en alle Christenen, zoo Europianen, als Inlanders, op een grouwelijke wijze te vermoorden, dog de Mooren, Chineezen, en verdere Heidenen, indien zij zich onderwerpen wilden, te spaaren, en om dat die vrouwlieden zulx ook geweten, en niet aan den dag gebragt hebben, zijn zij geworgd.

« Den 24 April Zondag, wierd ter ordre van de Hooge Regering in alle Kerken God de Heere voor zijne genade gedankt, dat deze zamenzweeringe uitgekomen was, en dat de boosdoeners in hun quaad voornemen verhinderd waren. De almogende zij gebeden ons voor diergelijken onderneming meer te behoeden. Ten dage van de justitie werden nog zes van dien aanhang gevangen genomen, en op den zelven dag wierden nog een amokspeeler of moordenaar gerabraakt, en een opgehangen, mitsgaders 12 Inlanders gegeesseld, en gebrandmerkt.

« Den 25 April wierden negen quartiermeesters van Tandjong Poeras (of vaartuigen, die tot het lossen en laden der schepen gebruikt wierden) opgehangen over het steelen en verkoopen van specerijen uit de vaartuigen, hen toevertrouwt, en vijftien zwarte Inlandze Christenen, om dat zij die gestolene specerijen gekogt hadden, en de kooplieden of heelders van zulke dieverijen waren, mede opgehangen.

« Een dito quartiermeester, en een konstapels-maat, zijn over het steelen en verkoopen van buskruit opgehangen, en drie matroozen daar over gegeesseld, en gebrandmerkt. Een Soldaat wierd over begane manslag geharquebuzeerd, of doodgeschooten, mitsgaders nog eenige zwarten gegeesseld, en gebrandmerkt. »

Zulks er in deze week 12 Europianen,
1 Mixties,
en 35 Zwarten, of

Inlanders, en dus te zamen 48 stuks gerecht, en met den dood gestraft zijn, dat bij menschen geheugen in diervoege hier niet gebeurd is.

Die verrader, zoo een zeker heer bij schrijft, is waarschijnlijkst (schoon een Christen

in naam) als een Mohammedaan en zonder berouw gestorven. Of nu dit vuil gebroed niet wel voorgehad heeft, om zich bij de wederspannelingen op Java te voegen en of de vlugtelingen derzelve zich niet nog wel daarbij zullen zoeken aangenaam te maken (vermits zij toch elders niet wel een goed heenkomen zullen zien) moet ons de tijd leeren; maar indien hun ontwerp voortgang gehad had, het zou er ellendig met die schoone stad Batavia en zoo veel duizend ingezetenen uitgezien hebben. Nog later ben ik door een vriend, bij schrijven van den 20sten Januarij 1723, van Batavia berigt wegens den oorlog van Java, dat een lid der drie hoofdmuiters, Pangeran Blitar, overleden was; doch dat de andere 2, nevens die van den aanhang van den gekristen prins van Soerabaja, zich onder de bescherming van den prins van Balamboang begeven hadden en derwaarts gevlugt waren, niet veel goeds uitbroeijen en Java dus nog lang in beweging houden zal. Dit zijn de laatste tijdingen, die wij met de Oost-Indische vloot van 1723 hier ter reede gekomen, ontvangen hebben; waarmede wij van 't verhaal der zaken van Java in het algemeen, daar wij nog van Bantam en Batavia in het bijzonder spreken zullen, zouden afscheid nemen; ten ware wij noodig oordeelden hierbij te voegen die opmerkelijke en voor de E. maatschappij zeer voordeelige tijding, die men op Batavia den 26sten Mei 1723 kreeg, namelijk dat de wederspannige prinsen op Java, waarmede men tot nog toe had moeten oorlogen zich met al het hunne op de bescheidenheid der E. maatschappij hadden overgegeven. En dewijl de schadelijke oorlog van Java daarbij ten einde was, vonden Hun Edelheden den 5den Julij goed, een bededag tegen den 10den dito te ordonneren, om God voor die bijzondere genade te danken. Den 19den Julij daarna verschenen zij op Batavia. De Kartasoerasche prins of zijn broeder en het zoontje van den keizer werd in 't logement der Gezanten bij de Nieuwpoort geplaatst; doch die van Soerabaja kregen hun verblijf boven 't Vierkant en Soerapati's zoon werd op de punt de Diamant geplaatst. Zij waren met hunne wijven en kinderen 44 personen sterk. De keizerlijke erfprins, die mede onder de rebellen geweest was, is tot nader orde onder de heer Dubbeldekop, commissaris, commandeur en hoofd van Java's noord-oostkust, gebleven.

BESCHRIJVING

VAN

BANTAM.

VIERDE BOEK.

Eerste Hoofdstuk.

Bantams beschrijving. Is niet zeer roemwaardig. Waar en hoe 't ligt. De schrijver ziet die in 1694. Werd beleefd door 't opperhoofd ontvangen. Speelwijk beschreven en verder de stad. Het kasteel. 's Konings hof. De moorsche tempel. Bantamsche zaken. Bantam en deszelfs koningen op zich zelven. Oorspronkelijk van Sjeich Ibn Moelana. Hunne namen. Wat landen onder hen stonden. De onzen in 1596 hier verschenen. Werden wel ontvangen. Maken een verbond met de landvoogd. De Bantammer bedriegt de onzen, waarop zij hem dreigen. Houtman met eenig volk gevangen. Gevaar der onzen hierdoor. Verdere zaken ondertusschen voorgevallen. De onzen werden voor 2,000 rijksdaalders gelost en zeilden van daar. Van Nek beter ontvangen in 1598 en dappere Wolfert Hermanszoon in 1602. In dat jaar en in 1603 onze eerste kooplieden daar vast geplaatst. Een steenen logie in 1603 vergund. Eerste opperhoofd en zijne vervangers tot 1619. Geveinsde behandeling der Bantammers met ons in 1624. Wie hier in 1632 lag. Sultan Agong werd in 1634 koning. Leeft met ons in gedurige vijandschap. In 1659 een vast comptoir weêr opgerigt. Namen der opperhoofden. Sultan Agong doet in 1679 ons comptoir afloopen en geeft in 1680 zijn rijk aan zijn oudsten zoon over. Die gezanten aan Hun Edelheden zendt, om kennis hiervan te geven. Die genoegdoening over de geladen schade eischen. Handeling over en weder. De vrede werd getroffen en de koning erkend, zoo bij ons, als bij die van Engeland. Misnoegen tegen den jongen koning. Waarop de oude zich voorneemt hem weer af te zetten. Tast hem in 1682 aan, verbrandt de stad en belegert den vorst in zijn kasteel. Die Hun Edelheden om hulp verzoekt. Die hare bemiddeling aanbieden. De heer St. Martin last gegeven, als veldheer, om den jongen koning te helpen. Rivieren door de onzen bezet en de vijand verjaagd. 's Konings achting voor ons. Die op ons verzoek de verdere Europeërs genadig bejegent. Hoe de koning verder met de Engelschen handelt.

Nadat wij 't eiland Java met de zaken, van tijd tot tijd daar voorgevallen, beschreven hebben, zal 't nu ook eens tijd worden, om van de steden Bantam en Batavia, van welke wij beloofd hadden in 't bijzonder te spreken, zoo kort mogelijk te handelen en

de zaken, betrekking daartoe hebbende, in hare nette orde voor te stellen. Vermits Bantam buiten alle tegenspraak de oudste in tijd is, zullen wij daaraan ook met reden den voorrang geven. De regte naam dezer stad is niet Bantam, maar Bantan, dat klaar op hare munt te zien is. Het is een van de oudste en van oudsher beroemde steden, niet alleen van Java, maar zelfs van 't geheel Oosten. Een stad, die in 't Javaansch zoo veel beduidt, als een plaats, die alles heeft, bezit, of waar niets ontbreekt, daar dat woord zijn oorsprong van 't woord Antam heeft, dat zijn, in wezen zijn, in zich hebben, beteekent. Sultan Agong liet ze naderhand, op de raad van een priester, Soera Soan, dat een klock, een deftig onthaal beteekent, noemen; doch Sultan Hadji heeft na den oorlog bij gongeslag verboden, dien naam meer te noemen. Het is een stad, waarop van oude tijden een groote handel en vaart van zeer veel oostersche en westersche volkeren geweest is, die niet alleen om de peper, daar, of vallende in de landen, die onder de bantamsche kroon staan, kwamen; maar vooral om den handel van de nooten en nagelen, die zij zelfs uit Banda en Ternate nevens andere volkeren van Java gingen halen, waarvan de stapel op Bantam was en waardoor die stad ongemeen plagt te bloeijen. In de vorige tijden (zooals Herbert onder 1678 en meer anderen melden) plagt zij wel 2 engelsche mijlen lang te zijn; doch daar gelijkt zij niet na, omdat zij sedert verbrand is. Om nogtans de waarheid van die stad te zeggen, zoo moet men, die gezien hebbende, bekennen, dat zij in zich zelve niet waardig is, om daar met zoo veel roem, als sommigen doen, van te schrijven. Zij ligt in 't midden van een groote bogt, ruim O. en W. 6 mijlen breed en 4 mijlen van Poeloe Pandjang (of 't lang eiland, dat regt tegenover de stad ligt) diep. Ten oosten van Poeloe Pandjang heeft men nog twee eilanden, Groot en Klein Madi genoemd, gelijk vlak er voor nog twee andere eilanden zonder naam en bewesten 'tzelve, doch al zuiden aan, nog zes andere eilanden met eenige droogten en naast aan de stad, een kleine mijl er af, in 't westen nog een eiland, Hollands Kerkhof en 2 groote mijlen ten oosten, twee andere, de Twee Eilanden genaamd, die zamen die groote kom of vlakke baai zoodanig dekken, dat men daar een schoone reede voor een groot getal schepen heeft, die daar op 2 of 3 vadem, zeer goede grond, ten anker komen en zeer veilig liggen kunnen. De stad zelf ligt op een laag land en als aan de voet van een zwaar gebergte, dat zich achter dezelve, vrij ver landwaarts in, opdoet (gelijk men ook naar 't westen en het oosten veel gebergte daar heeft) dat het aangenaamste gezigt van de wereld aan deze stad, vooral van de reede geeft. Zij ligt 24 mijlen de straat Sunda in (dus na 't aloude Sunda Kalappa genaamd; doch naderhand beter met de naam van Jakatra bekend) en van Batavia 12 mijlen, van waar die straat oostelijker op haren naam verliest. Aan wederzijden van de stad heeft men een rivier, die beide omtrent een mijl er af in zee uitwateren. Midden door dezelve loopt er mede een, die wel de grootste, hoewel zij (gelijk ook de anderen) niet zeer diep en maar voor kleine en platgebodemde vaartuigen van gebruik is, die gemeenlijk maar met een bamboezen boom gesloten werd. Ik heb die stad in 1694, toen ik naar 't vaderland ging, gezien en ben er een dag en een nacht geweest, om het fraaiste te beschouwen en om mijne nieuwsgierigheid omtrent een stad, van welke ik zoo veel had hooren zeggen, te voldoen, hoewel ik mij ongemeen in mijne verwachting bedrogen vond. Ik werd door 't opperhoofd daar, de heer Wanderpoel, zeer beleefd ontvangen die mij zijn tafel en woning tot mijn verblijf, in de vesting Speelwijk, aanbood, gelijk ik mij daarvan bediende, vindende daar ook D. Costerus met zijne huisvrouw. Ik was er voornamelijk gegaan, om te zien of ik gelegenheid zou kunnen bekomen, om gehoor bij den koning te krijgen en dien vorst te zien; doch dat was op die dag (zoo mij kapitein Cuffeler zeide, die toen in 's konings kasteel lag) onmogelijk en ik kon, daar de vloot 's nachts er na vertrok, niet langer blijven. Ik vond, toen ik omtrent de stad kwam, aan de mond der rivier

de vesting Speelwyk liggen, die, hoewel niet heel groot, echter in staat is, om de geheele stad te dwingen. Het was in 't eerst maar een gemeene zeepunt tot dekking van den boom dienende. In 1680 was die met eenige pallissaden omheind en had toen de gedaante maar van een gemeene pagar; doch in 1686 is dit met een steenen muur gedekt en naderhand tot een net vierkant, waarvan iedere zijde ruim 30 roeden lang is, gebragt. Het is nu langwerpig vierkant, heeft een zeer hooge muur, vier punten en twee halve manen, die vrij wel er uitzien. Het heeft een hooge kat met 5 en een groote batterij met 10 stukken voorzien, waarmede de onzen alle andere werken der stad volkomen kunnen dwingen, hoedanig de zuid- en oosthoek ook op hare bolwerken zeer wel van kanon voorzien zijn. Op die kat heeft het opperhoofd een fraaije woning, tot welke men met eenige trappen opgaat en waarvan men een schoon gezigt in zee heeft. Beneden langs de gordijn naar de oostkant woonden de opperkoopman, fiskaal en meer andere bedienden, in redelijke goede woningen en verder had men daar rondom een groot plein en langs hetzelve veel pakhuizen, om de goederen der E. maatschappij te bergen. Zij werd Speelwyk (zoo men wil) naar de heer opperlandvoogd, Speelman, genaamd. De stad nu van binnen vond ik zeer slordig gesteld en zonder eenige orde, hebbende aan de zeekant een redelijke hooge en dikke muur met eenige punten, waarvan die van Caragante wel de voornaamste, die ook van steen in 't vierkant opgehaald en van 10 stukken voorzien is. De zes grootste ziet men naar de zeekant, de drie kleinste naar 't westen en een naar 't oosten. Men ziet er drie voorname straten, die alle op de pasebaan uitkomen en daarin veel kalappus en andere boomen; maar al de huizen, die ik in deze stad zag, waren uitnemend slecht, bestaande meest uit gespouwen bamboezen, heele rieten en ook uit kalappusboomen, die zij maar met klei toegesmeerd en met kalk bestreken hebben, van welke sommige met pannen, doch de meeste met atap of kalappusbladden gedekt waren. Ik weet niet, dat ik een goed huis (uitgenomen van den kapitein der Chinezen, dat groot is) in de gansche stad ontmoet heb; dan alleen in de straat, waarmede men regtuit naar 's konings hof gaat, daar ik vooraan digt bij Speelwyk, ter linkerhand, een hooge steenen muragie, waarin ook een steenen toren was, die men van verre in zee al ontdekt en ter regterhand regt er tegenover, nog een zeer donkere steenen woning, met zeer groote getralide vensters gewaar werd, waarin men mij zeide, dat in vorige tijden de Engelschen of wel andere europesche volken, zouden huis gehouden hebben. De wijk der Chinezen aan de westkant der stad en weleer de verblijfplaats der Europeërs, ligt wat ter zijde af en van de stad eenigzins afgezonderd, waar men 's namiddags een groote markt heeft. Indien er geen Chinezen en hunne winkels in die stad waren, zoo was zij een doodsch nest, hoewel men nog een andere markt wat verder als de pasebaan, die maar 3 uren duurt en nog een bijzondere voor de vruchten van 't land, heeft. Aan de zeekant wonen visschers in slechte huisjes en als men de geheele lengte der stad aan die kant narekent, zal zij niet boven een vierde van een mijl beslaan. Bij het groot plein (waarover de voornoemde rivier een groote steenen brug ligt, de Ketenbrug genaamd) heeft men een kasteeltje, de Diamant genaamd, doch niet zeer groot en met eenig geschut voorzien, waarin de woning van den kapitein is, die met 1,000 man de wacht bij 's konings hof heeft. Ik vond die geweldig bekrompen en bijna niet bekwaam, om er een mensch van fatsoen te ontvangen, dat kapitein Cuffeler ons echter zeer beleefd en, zoo veel die woning toeliet, zeer net en wel deed. Naast die woning was 's konings hof, een schoon paleis (zoo men mij zeide) in zich zelven, dat in 1610 door zekeren Henrik Lucaszoon Cardeel gebouwd is, een gewezen metselaarsbaas, weleer in dienst der E. maatschappij, doch 8 of 10 jaren te voren naar Bantam weggeloopen, waar hij door den koning in gunst aangenomen, Moorsch geworden en sedert Pangeran Wiragoena genoemd is. Naderhand is hij tot ons wedergekeerd, weêr Christen geworden en den

De eerste die hen aan boord kwamen, waren 6 Portugezen met hunne slaven, in een praauw, niet zoo zeer om hen te verwelkomen, als om hen te verspieden en om de inlanders (gelijk zij naderhand met alle magt deden) tegen hen op te rooijen en voor den valschen keizer van Java, daar toen zijnde, op te hitsen, ten einde hij onze schepen afloopen mogt, gelijk zij hem voor de bloote rompen 4,000 rijksdaalders beloofd hadden, al 'twelke ons door een Portugees, ons geheel getrouw en Pedro d'Attaido genaamd en dien zij naderhand nog op zijn bed vermoord hebben, werd bekend gemaakt. Den 24sten dito verzocht de Sjahbander, dat Kornelis Houtman (die zich kapitein-majoor liet noemen) toch aan land wilde stappen; dat hij afsloeg, verzoekende dat de landvoogd van Bantam eerst eens aan boord wilde komen, en dat hij dan met hem naar land zou gaan. Daarna kwam de zeevoogd van Bantam, Temanggong Angabaja, mede aan boord en den onzen des landvoogds vriendschap aanbieden, zoodat zich alles in het eerst zeer wel scheen op te doen. Zij verzochten de onzen, om die van Palembang te willen beoorlogen en met onze schepen derwaarts te gaan, om hen ter zee aan te tasten, gelijk zij te land doen zouden, om den dood van sultan Aboe il Maali Ahmed te wreken; doch de onzen zeiden, dat zij kooplieden zijnde, niet om te oorlogen, maar om koophandel te drijven, daar kwamen en niet bevoegd, noch gemagtigd waren om dit te doen, verzoekende derhalve daarvan verschoond te worden. Den 27sten dito gingen de onzen aan land, om den landvoogd van Bantam te begroeten en te beschenken, bestaande dit geschenk in sommige schoone kristallijnen glazen, een vergulden spiegel en een stuk rood scharlaken, 'tgeen door 4 adelborsten gedragen werd. Zij bragten hem dit geschenk, met verzoek dat hij de opperhoofden aan boord geliefde te komen bezoeken, om met elkander een vast verbond te maken, waarop hij zeide zich te zullen beraden. Hij kwam daags er na met 16 groote praauwen, doch verzocht zijnde om in de kajuit te gaan, begon hij te beven, vreezende dat men hem daar gevangen zou houden, hoewel hij dat eindelijk op aanrading van den Temanggong en Sjahbander nog deed. Hij beloofde de onzen toen, dat geen anderen van specerijen voorzien zouden worden, voordat de onzen volladen waren. Hij bezag 't schip overal, verzocht dat men al 't geschut losbranden zou, gelijk geschiedde, en verhaalde de Sjahbandar toen ook, dat de Portugezen hen 200,000 dukaten voor Poeloe Pandjang, om zich daar neder te zetten, geboden, doch dat zij voor iets kwaads vreezende, dat afgeslagen hadden, omdat zij zich sterk makende, Bantam volslagen in hun bedwang zouden hebben. Het scheen toen echter uit veel omstandigheden, dat de Bantammers de Portugezen en ook die de Bantammers niet veel vertrouwden, daar zij beiden ons gedurig de een tegen den ander waarschuwden, dat zij toelegden om de onzen te bederven, daar ik geloof dat zij beide even ernstig meenden, en vooral de Bantammer, die in de Portugezen al zoo weinig zin als in ons had. Den 1sten Julij ging Kornelis Houtman met 9 adelborsten aan land, werd zeer deftig ontvangen, gaf aan den landvoogd zijne geloofsbrieven over, om volgens dezelve een vast verbond met hem te maken. Hoe zij den gewaanden keizer van Java met zijne twee zonen toen ook aan boord kregen en hoe deszelfs toeleg was, om de schepen af te loopen, hebben wij te voren in 't leven van dien keizer al aangehaald, alsmede hoe de Bantammers en Portugezen ons toen voor den keizer en de keizer ons weer voor hen waarschuwde, hoewel zij alle schelmen en verraders te hoop waren. Den 12den dito gingen Houtman en Verhel naar land, waar zij met den landvoogd een verbond maakten, beloovende elkander bij eedstaving, als getrouwe vrienden in alles wat billijk en redelijk was, te helpen. Daarop kwamen de onzen den 14den dito met hunne goederen aan land, waar hen een steenen huis tot bewaring derzelve gegeven werd. Den 16den dito kwam de landvoogd met zijne verdere grooten die zien, kocht er veel, beloovende die met peper, zoo ras zij die ingoogsten zouden en die zij meest uit de bogt van Lampon krijgen moesten, tegen den

prijs, die er dan op wezen zou, te betalen; doch de onzen, denkende ze bij 't nieuwe gewas nog beter koop te krijgen, wilden nog niet koopen, schoon hen dat sterk door anderen, die de zaken van Bantam beter dan zij kenden, geraden werd, dat den landvoogd kwade gedachten van hen gaf. De Portugezen boden hem groot geld dat hij de onzen daar toch van daan zou doen vertrekken en ons geen handel geven wilde. Ondertusschen had hij van de onzen al een deel geld en koopmanschappen weg, op belofte dat hij ons met peper betalen zou, vergaderende dikwijls om met de onzen daarover te spreken, doch ondertusschen kwam er niet van, waaromtrent de Portugezen ons zeer veel kwaad deden; zoodat het scheen, alsof zij de onzen daar maar wilden doen uitteren. Dit maakte onze kapiteins en verdere scheepsoverheden zoo moeijelijk, dat zij den landvoogd vrij stout zijne trouwloosheid van zijn woord niet te houden, verweten, hem dreigende, zoo hij hen niet betaalde, de stad in brand te schieten, waaromtrent zich Houtman vrij scherp gedragen en waarop hij ook zeer sterk geroemd had. Daarop hadden de Bantammers voor ongeval vreezende, niet alleen al hunne vaartuigen met kerving van de kabels, naar de wal laten drijven, maar men had de onzen aan land zijnde, ook gewaarschuwd, wel op hun hoede te zijn, vermits er te Jakatra veel vaartuigen toegerust werden, om hunne schepen aan te tasten. Niettegenstaande deze waarschuwing ging Houtman echter weder met 7 mannen aan land, waar hij, bij den landvoogd gekomen, met al de zijnen over zijn stoute en trotsche woorden, vastgehouden werd, latende de landvoogd tot gerustheid der onzen, aan boord door zijn tolk en 9 slaven weten, dat zij voor hun volk niet bevreesd moesten zijn, daar hij den kapitein en 't volk maar alleen om zijn dreigementen van 2 jonken, die daar met nagelen lagen, te willen aanhalen, maar zoo lang bij zich behouden zou, totdat ze vertrokken zouden zijn. De onzen den tolk niet geloovende, zetten hem en 7 slaven mede gevangen, latende hem door die 2 andere slaven weten, dat hij de onzen aanstonds loslaten, of dat zij de zijnen mede gevangen houden en verder wel weten zouden wat zij met hen te doen hadden. De landvoogd dit hoorende, zwoer, dat, zoo die tolk voor zonsondergang niet aan land was, hij ons volk zou dooden. Hierop, alsook op 't schrijven der gevangenen, die in gestadige vrees des doods zaten, werd de tolk daags er aan losgelaten. Ondertusschen lieten de onzen iemand met eenig geld aan land gaan, belastende aan onze gevangenen toch te maken dat zij los komen mogten, doch in plaats van dit, hield de landvoogd dezen man mede gevangen. Daarop lieten de onzen hunne gevangene makkers weten, dat zij met de schepen voor de stad wilden komen, om den landvoogd te dwingen hen over te geven. Zij schreven daarop dat, zoo zij dit deden, zij dan zeker lijveloos waren. Zij lieten dat echter den 4den September aan den landvoogd zeggen, om hem door dit dreigement tot reden te brengen, nemende ondertusschen nu en dan niet alleen eenige van hunne vaartuigen, maar zij kwamen metter daad kort daarna de stad beschieten, waarover de landvoogd de onzen aanstonds dooden wilde, hoewel hij dit nog uitstelde. Toen nu de onzen, die men beloofd had, hunne gevangenem den 7den September los te laten, zagen dat er weer niets van kwam, hebben zij de stad weer beschoten, in welke tusschentijd de Pinas vastraakte en door veel Bantamsche vaartuigen bezet, doch door de onzen weer gered werd. De landvoogd over dit nieuwe beschieten der stad zeer op de onzen verbitterd, wilde toen zonder eenige genade de onzen om hals brengen. Op 't schrijven van Houtman hielden onze schepen wat op met schieten, ook zeilden zij den 13den dito weg wegens gebrek van water. Zoo ras de schepen weg waren, werden de gevangenen aan degenen die slaven in de scheepsstrijd verloren hadden, omgedeeld, door welke zij zeer hard geperst werden, om Moorsch te worden. De Portugezen hun booze rol hier weer spelende, boden 4,000 rijksdaalders aan die van Bantam voor onze gevangenen, wenschende hun hart aan Kornelis Houtman, dien zij wisten oorzaak te zijn, dat de onzen

bonden meineedig te breken, dat eindelijk zoo hoog liep, dat hij zich niet ontzag in 1652 Batavia met 60,000 man te belegeren. Hoewel dit beleg van weinig belang was, leden wij echter bij dien oorlog op Batavia groote schade, vermits zeer veel van onze misnoegde slaven maar naar Bantam liepen en daar aangehouden werden, behalve dat zij onze suikermolens, huizen, 't veldgewas, enz. omtrent Batavia, dat hij bezet hield, verbrandden. Deze oorlog duurde al eenigen tijd, totdat er eindelijk een vaste vrede (zoo 't de naam had) door den heer Arnold de Vlaming den 10den Julij 1659 gemaakt werd, sedert welken tijd de onzen hier weder een vast comptoir en een vast opperhoofd gehad hebben. De namen der opperhoofden, die hier sedert gelegen hebben, zijn deze:

BANTAMSCHE OPPERHOOFDEN.

In 1659. De koopman Dirk van Lier en de vaandrig Frederik Hendrikszoon.
» 1660. » onderkoopman Jan de Harde.
» » » koopman Evert Michielszoon, en
» » » assistent Jan van Meerwijk.
» 1661. » boekhouder David Luton en de assistent Jan van Meerwijk.
» 1662. » asssistent Ocker Ockerszoon.
» 1669. » boekhouder Willem Caaf, die naderhand koopman werd.
» 1683. » kapitein Herman Dirkszoon Wanderpoel.
» 1684. » bevelhebber Willem Hartzink.
» 1685. » opperkoopman Everard van der Schuur.
» 1686. » bevelhebber Salomon le Sage.
» 1687. » opperkoopman Johannes Leeuwenzon.
» 1688. » provisioneel-luitenant Roelof Goens.
» 1689. » koopman Louis de Keizer.
» 1692. » opperkoopman Edmon Sterreveld.
» 1694. » bevelhebber Herman Dirkszoon Wanderpoel.
» 1696. » koopman Zacharias Roman.
» 1703. » opperkoopman Jan van Velzen, en
» » » bevelhebber Bitter van Rhede.
» 1707. » koopman Guilliam Wijs. Naderhand opperkoopman.
» 1709. » kapitein George Frederik Beilwitz. tot 1715, die hoofd van Java werd.
» 1715. » Emond Buik, tot 1721.
» 1721. » Adriaan van Tets, tot 1723.
» 1723. » N. van Arrewijnen.

Wel is waar, dat wij sedert dien tijd daar weer een vast verblijf hadden, doch gelijk deze boosaardige koning niet rusten, noch nalaten kon ons, even als in vorige tijden, te kwellen, zoo deed hij van tijd tot tijd ons weer moeite aan met 't aanhouden van onze slaven. Nadat hij al deze moedwil bedreven had, vond hij goed, om zijn oudste zoon, Sultan Aboe il Nasaar Abdul Cahar (anders gemeenlijk Sultan Hadji genaamd) over te leveren. Hij was daartoe, 'tzij wegens zijnen ouderdom van 63 jaren en om zijn rust nu wat te zoeken, overgeslagen, zich voorgenomen hebbende zijn vermaak in Tirtajassa, een stad 6 mijlen van Bantam en 1 mijl van zee gelegen, te nemen, zich van alle zorg en rijksbekommeringen te ontdoen en daar zijn verder leven gerust door te brengen, bij de overgave van 't rijk echter zeer groote inkomsten, om

met zijn andere kinderen te bestaan, aan zich behoudende. Zoo ras de jonge vorst op den troon van zijn vader gestegen was, vond hij goed daarvan kennis aan Hun Edelheden te geven, zendende den 8sten Mei van dat jaar, zeer kort na zijne verheffing, zijne gezanten met een gevolg van 300 mannen (om te meer luister aan dit gezantschap te geven) naar Batavia, waar zij zeer wel door Hun Edelheden ontvangen werden. Nadat zij nu de ware reden van hun komst hadden gemeld, om 's konings verheffing tot de kroon, bij zijns vaders aftreding bekend te maken en om de oude verbonden te vernieuwen, werd hen vertoond hoe menigvuldige verbonden van ons met Sulthan Agong gemaakt en hoe trouwloos die van tijd tot tijd door dien vorst gebroken waren, houdende niet alleen onze slaven en naderhand ook onze dienaren en vrijlieden aan, maar zelfs zich nog onlangs niet ontzien hebbende onze jagten vijandelijk aan te tasten en ons comptoir op Andragiri af te loopen, ja zelfs ons opperhoofd daar, met de verdere dienaren, schandelijk en jammerlijk te vermoorden, roovende al hunne goederen en hen dus als openbare vijanden behandelende. Derhalve zeiden Hun Edelheden over geen nieuwe vrede te kunnen handelen, voor en aleer zij over al deze vijandelijke bedrijven en groote schade, hen aangedaan, genoegdoening en vergoeding hadden. De gezanten over dit voorstel, dat zij niet verwacht hadden, ontzet, zeiden hieromtrent geen last te hebben en derhalve zich daarover met ons niet te kunnen inlaten, doch Hun Edelheden niet eer van eenige andere zaken willende spreken, zoo moest niet alleen een van de gezanten, om nader last hierover teruggaan; maar men zond den 20sten Junij zelfs eenige gezanten van onze kant aan dien vorst, om te zien of men elkander zou kunnen verstaan. Deze afgezondenen waren de advokaat-fiskaal Zeeman en de licentmeester Okker Okkerszoon, die 36 man onder een vaandrig, allen in 't rood, bij zich hadden, benevens de heeren Jacob Does, Johan Cops, Steven Schorer, Mr. Henrik de Bollan, Maarten van Ingen, David de Vicq (als geheimschrijver en den kapitein der Maleijers Wan Abdul Bagoes; doch zij keerden den 14den Augustus vruchteloos weder. De koning kon de zaken, die hem voorgesteld werden, niet wraken noch loochenen, maar verzocht Hun Edelheden toch geen voldoening van hem te vorderen over zaken voor zijn tijd en buiten zijne medewerking begaan, verzoekende alleen erkend te worden en in vriendschap met Hun Edelheden te leven. Men schikte van onze kant dan alles zoo veel mogelijk in, te meer dewijl de koning beloofde al onze slaven, die nog in wezen waren, weder over te leveren en daarop werd een nieuw en vast verbond met dien vorst gemaakt. In October 1681 zond deze vorst ook eenige gezanten naar Engeland, om dien koning ook kennis van zijne verheffing tot den troon van Bantam (of Socrasoan, zooals hij het in zijne brieven noemde, hoewel hij na den oorlog dien naam openbaar verboden heeft) te geven, waarop hij, bij schrijven van den koning en van de engelsche maatschappij, in Julij 1682 daarvoor erkend en een uitdrukkelijk gezant met geschenken door dien vorst en met last, om een nader verbond met hem op te rigten, is gezonden, dat bij nader schrijven der Engelschen den 7den Julij 1682 vernieuwd en weder aangeboden is. In dit jaar ging ook de heer Johan van Hoorn, extraordinair raad van Indiën, als gezant naar Bantam, om dien koning nader te begroeten en veel geluk op zijn troon te wenschen, die echter nog zoo vast toen niet stond, gelijk wij in 't vervolg zullen zien. Ondertusschen vond de jonge koning niet geraden, zich op de oude hovelingen van zijns vaders aanhang te vertrouwen; maar wel op eenige nieuwe, op welke hij meer staat kon maken, zonder de ouden echter te beleedigen. Dit speet deze oude hovelingen zeer, en toen zij dit den ouden koning bekend maakten, nam die dat niet alleen zeer kwalijk; maar zag het aan als een hoon, hem zelf aangedaan, dat zijn zoon, na zoo groote gunst, nu zoo veel achting niet voor hem had, om die groote oude en ervarene staatsbedienden, die hij hem zoo ernstig aanbevolen had, in eere te houden en zich van hunnen goeden raad te bedienen, maar

dat hij zich zelven verstouten dorst, hen met de nek aan te zien en nergens in te gebruiken, latende hen als verschovelingen maar dood eten, zonder eenig ambt van belang aan hen te geven. Dit deed den ouden koning, die dagelijks door deze gehoonde grooten meer en meer tegen den jongen vorst werd opgezet, in 't geheim hierover morren en wrokken, en gelijk hij toch nooit rusten kon en altijd woelen moest, nam hij van dien tijd af voor, zijnen zoon weêr van den troon te stooten en of zelf weder te regeren, of een van zijne andere vier zonen op den troon te zetten. Hij kreeg ook onder de hand een grooten aanhang, daar vele tegen den jongen vorst ook zeer misnoegd waren, omdat hij hen met een nieuwe schatting bezwaard had, dat hij, om de lasten des rijks te dragen (daar zijn vader nog zeer groote inkomsten voor zich bedongen en behouden had) echter genoodzaakt geweest was te doen. Hoe stil nu dit bij den ouden koning en zijne schepselen bedisseld en opgestemd werd, echter kwam er de jonge koning ten eerste achter. Hij sprak er den koning, zijn vader, over aan, die zich in 't eerst geheel onkundig hield en het daarop nam, dat hij wel gewenscht had, dat de jonge koning zijn oude mantri's en raden zoo verachtelijk niet behandelde; maar de jonge koning zich daarover niet verder willende inlaten, zei vlak uit tegen zijn vader, dat hij best doen zou, dat hij zich met de zaken van 't rijk nu niet meer bemoeide, die maar aan hem liet en zich gerust hield in Tirtajassa of anders een reis en bedevaart naar Mekka deed, of dat hij, zoo hij zich weêr met zijne regering bemoeide of eenige aanslagen met zijne vijanden tegen hem smeedde (gelijk hij zeer wel wist geschied te zijn, maar dat hij nu nog overstapte) zich genoodzaakt zou vinden, zoodanige maatregelen omtrent hem en zijnen aanhang te nemen, als met de rust en zekerheid van zijn kroon best zouden overeenkomen. Dit waren woorden, die de vader niet kon verduwen en die hem als uitzinnig maakten, zoodat hij onverzettelijk voornam openbaar uit te voeren wat hij met de zijnen nu al eenigen tijd in het geheim besloten had. Hij versterkte zich daarop ten eerste in Tirtajassa, vergaderende zoo veel wapenen en volk als hij kon. De jonge koning, die van alles net berigt kreeg, zat mede niet stil en liet ten eerste door Pangeran Wiragoena, een gewezen metselaar en redelijk goed bouwkundige, een vesting in de stad maken, in welke hij zich, in tijd van nood, zou kunnen verdedigen. Eindelijk barstte het vuur, dat nu nog eenigen tijd onder de asch had liggen smeulen, met een heldere vlam het dak uit. De oude koning kwam in 1682 in het begin zeer stout te veld, verscheen voor de stad Bantam met een groot heirleger, stak dezelve alom in brand en noodzaakte den jongen koning, die nu eerst zag wie zijn vrienden of vijanden waren, van zijn meeste onderzaten verlaten, met zeer weinige van zijne getrouwste vrienden deszelfs woede in dit kasteel den Diamant te ontwijken. Nadat nu zijn vader de stad verwoest had, kwam hij hem daar met zijne batterijen en geschut zoo naauw, dat het niet lang te harden was, 'tgeen de jonge koning wel bemerkte, zoo ras hij gewaar werd, dat de Engelschen en Deenen zich bij zijne vijanden gevoegd hadden en zich tegen hem lieten gebruiken. Hij weerde zich ondertusschen zeer deftig, voornamelijk door eenen Jacob de Roy, dien hij als zijnen kapitein aangenomen had en door Pangeran Wiragoena geholpen; maar deze, zoo wel als de koning te gemoet ziende, dat zij dit niet lang konden uithouden, rieden den koning, dat hij door een van zijn getrouwste vrienden Hun Edelheden om hulp verzoeken zoude. Daarop zond hij ten eerste Pangeran Wiragoena zelf (zoo men wil) of althans een van zijne beste vrienden, die, na veel gevaar uitgestaan te hebben, den 10den Februarij op Batavia kwam. Deze vorst maakte zijn hoogsten nood, alsmede 't gevaar van onzen koopman, comptoir en goederen daar, aan Hun Edelheden bekend, biddende zeer ernstig, dat Hun Edelheden hem, hun bondgenoot, toch in dit uiterste wilden bijspringen. Hun Edelheden het gevaar van dezen koning en te gelijk ook hun eigen hier bij te gemoet ziende, werden nog nader hiervan door onzen koopman, den heer Wilelm Caaf, ver-

zekerd, die met groot gevaar van zijn leven naar Batavia kwam vlugten, verhalende dat de oude koning onze logie verwoest, al onze goederen weggeroofd, hem in 't uiterste levensgevaar gebragt en het kasteel van den jongen koning zoo naauw bezet had, dat het die vorst, met het klein getal manschap, daar binnen, niet lang tegen 't geweld van zoo een groote menigte zou kunnen gaande houden, gelijk die koning met een nieuwen verzoekbrief, Hun Edelheden weêr bekend maakte. Na rijpe berading over deze zaak, die zeer teeder en van een groot inzigt was en derhalve wel een diepe nadenking van al wat daarop volgen kon, vereischte, begrepen Hun Edelheden het wijselijken net in den haak, zoodanig als het door welberadende mannen omtrent dit stuk begrepen kon worden. Zij namen een besluit, om de zijde van den jongen vorst, hoezeer hij hen ook bad, nog niet te kiezen; maar om hun bemiddeling tusschen den vader en zoon eerst aan te bieden, om te zien of zij die twee vorsten niet zouden kunnen bevredigen. Zij schreven derhalve twee brieven, een aan den vader en een aan den zoon en men verkoos den heer majoor St. Martin als 't hoofd dergenen, die deze brieven te water brengen en met die vorsten daarover nader handelen zoude. Men vond echter niet goed deze gezanten voor de woede des vijands bloot te stellen, daar men niet wist of zij wel als vrienden ontvangen en als gezanten, volgens 't regt van der volkeren, veilig toegelaten en gehoord zouden worden. Men zond derhalve vooraf drie wel voorziene bodems, de Alexander, de Gekroonde Vrede, Roemerswaal en een hoeker, op den 4den Maart en hij zelf volgde den 6den dito met 't schip Europa, waarop 3 kapiteins en 200 man, behalven de matrozen en waardoor zij in staat waren, zich wel te verdedigen. Hiermede vertrokken zijnde, kwamen zij den 8den op de reede van Bantam, vaardigden die twee brieven van Hun Edelheden ten eerste aan die beide vorsten af en boden de bemiddeling van Hun Edelheden aan, die dien heer te gelijk veldheer over al ons volk en om onze zaken daar te verrigten, gemaakt hadden. Nadat zij nu eenige dagen naar het antwoord van den ouden koning gewacht hadden en geen bescheid op dien brief of op deze aanbieding kregen en integendeel zagen, dat die vorst het kasteel even fel beschieten liet, (waaronder men zeide, dat andere Europeërs niet weinig roeiden, doende den vijand van kruid en lood rijkelijk onderstand) zoo vonden de onzen goed, een troep volks naar dien koning af te zenden, om te hooren wat hij op dien brief en aanbieding zou gelieven te antwoorden. Deze daarop afgegaan zijnde, kwamen eenige Europeërs te gemoet, die hen door een Engelschman afvraagden: «Wat zij met de geschillen van deze twee koningen te doen hadden, en waarom zij zich daarmede bemoeiden?» Zij gaven tot antwoord: «dat zij quamen als vrienden, om die beide vorsten, waar 't mogelijk, te verzoenen.» Dit geleek hen niet aan te staan, behalve dat er ten eerste zeer veel volks bijeen kwam en alles vervaardigd werd, om de onzen (gelijk uit de gevolgen bleek) aan te tasten, weshalve zij overrigter zake weêr naar boord keerden, zeggende hoe zij gevaren waren en wat zij gezien hadden. Toen men dan zag, dat de oude koning zich niet verwaardigde om ons te antwoorden, en dat men zelfs niet ontzag vuur op onze schepen te geven en de jonge koning ons weten liet, dat hij het niet langer harden kon, zoo kwam er last van Batavia, om dien vorst spoedig uit zijnen nood te helpen. Daarop begon de heer St. Martin alles gereed te maken, om te landen; maar gelijk die heer in al zijn doen en zelf in zijn spreken zeer langzaam was, en dit veel wakkere kapiteinen verveelde, zoo hij nu (zoo men mij gezegd heeft) al 3 maanden voor die stad gelegen had, om te landen (willende dat doen vlak voor de rivier, waar het toegeheid was) zoo maakte kapitein Jonker Hun Edelheid in stilte bekend, dat, zoo er geen ander hoofd kwam, de zaken des jongen konings (die in den uitersten nood was) en van de onzen daar wel een slechten uitslag konden nemen. Daarop zonden Hun Edelheden den heer Tak, om hem te raden (doch onder de heer St. Martyns gezag) die de derde dag, na zijn komst, ons volk den 7den Arpil 1682 op een plaats,

waar men hem niet verwachtte, landen deed, den vijand opsloeg en den jongen koning uit zijnen nood verloste. De heer St. Martin, die hierover zeer misnoegd was en wel denken kon, dat de een of de ander van de legerhoofden hem die koek moest gebakken hebben, kwam er achter wie hem bij Hun Edelheden verdacht gemaakt had, gelijk hij sedert dien tijd ook een bitteren haat tegen kapitein Jonker gevoed en naderhand zijn slag waargenomen heeft, om hem dit vrij onvoorzigtig en vuil op Batavia in zijn huis betaald te zetten. Ondertusschen hadden de onzen niet alleen de vesting Tangerang door kapitein Hartzing ingenomen; maar den ouden koning, schoon wel 50,000 man sterk, zoo schielijk op de vlugt gedreven, dat hij al zijn grof geschut, door verbaasdheid achtergelaten en zich naar Tirtajassa op de vlugt begeven had, waar hij zich weer sterk maakte. Zij bleven daarbij niet berusten, maar deden nu en dan uit verscheiden rivieren met hunne gewapende vaartuigen, veel schadelijke uitvallen op de onzen, die eerst vrij veel daardoor leden; doch dit werd hen ten eerste door onze schepen verleerd, die voor de monden dezer rivieren gingen liggen, zoodat er geen een Bantam's vaartuig dorst uitkomen. Nadat nu de vorst door de onzen zoo gelukkig en zoo tijdig (daar het er op aankwam en 't water al tot aan de lippen was) verlost werd, belastte hij aanstonds, dat men de hollandsche vlag even onder de zijne zou laten waaijen, eensdeels om te meer schrik en verslagenheid in de vijanden te brengen en anderdeels om te toonen wat achting hij voor ons had. Zoo veel achting als nu de vorst voor ons had, zoo veel verachting had hij integendeel voor de Engelschen en meer andere Europeërs, die hij zijn vijanden had zien helpen. Zijn wraaklust en woede tegen hen was zoo groot, dat hij hen allen wilde laten om hals brengen en hunne goederen doen aantasten.

Onze veldheer dit als een zaak aanziende, die, hoe onschuldig wij daaraan waren, echter door de Engelschen op onze rekening zou gezet worden, raadde dit den koning af en deed hem begrijpen, dat hij dit om onzentwil nalaten moest, gelijk hij hem daartoe ook bewoog, zoodat de Engelschen het dien heer alleen dank te weten hebben, dat zij niet alle toen vermoord zijn, daar de koning in het eerst geen van die Europeërs, die hij tegen hem had zien vechten en zijn vijanden zien ondersteunen, in 't leven wilde laten; waarin men hem geen ongelijk geven kon, dewijl zij zich dat zelf op den hals gehaald hadden, behalven dat het regt des oorlogs dit medebragt en in allen deele billijkte. Het was een groote genade, dat hij de Engelschen, Franschen en Deenen, als zijnde aan een en dezelfde misdaad tegen hem schuldig, maar ongemoeid vertrekken liet en het is zeker, dat geen van hun koningen in zoodanig geval zoo veel bescheidenheid aan een Bantammer, die tegen hen in hun gezigt had durven strijden, bewezen zou hebben, als nu die koning, latende diegene vrij en vrank op ons verzoek uit zijn rijk gaan, die, na 't genieten te voren van zoo veel weldaden tegen hun verbond, met hem gemaakt, openbaar tegen hem met zijne vijanden hadden durven vechten. Zoodat het wel 't werk van dwazen geleek, dat men ons daarna de schuld geven wilde, dat het ons bedrijf was dat de koning hen allen den handel verboden had. Het was niet alleen de handel, dien hij hen ontzegd had, maar hij had hen allen ook verboden ooit weer in zijn rijk te komen en deze lieden wilden nog moeite doen, om weer op Bantam een comptoir te hebben, wiens koning zij zoo groote en billijke reden van toorn gegeven en die, zoo wij 't niet belet hadden, hen allen deerlijk zou om hals gebragt hebben. Hadden wij toen en daar hun verderf gezocht (gelijk zij ons naderhand zeer vuilaardig en tegen de waarheid zochten aan te wrijven) wij hadden niet anders behoeven te doen, als de koning te laten begaan en het werk maar aan te zien en 't is zeker, dat er geen van hen allen zou in 't leven gebleven zijn. De koning ondertusschen vol beweging tegen de Engelschen (die hij om veel redenen 't minst vertrouwde en 't meest haatte) deed de vensters, die zij niet wilden toespijkeren, door Pangeran Wiragoena met geweld sluiten en toespijkeren en hunne gallerij wegnemen, ook door zijnen kapitein

Jacob de Roy, de engelsche vlag van 't huis van hunnen hopman Jan Fischer waaijende, afhalen, niet begeerende dat zijn vijanden en die met hen tegen hem geheuld hadden en nog heulden, hem nog met 't waaijen van hunne vlag zouden komen trotseren. Ook scheurde hij die vlag in flarden en deelde van dezelve aan zijn volk sjerpen uit, dat de Engelschen naderhand almede zeer kwaadaardig en ondankbaar (schoon zij wel beter wisten, de Roy wel kenden en wel gezien hadden, dat hij niet in onzen, maar in des konings dienst was) op onze rekening openbaar dorsten stellen. De Engelschen al dezen hoon en smaad niet kunnende verdragen, verzochten zeer ernstig, dat wij hen en hunne goederen, met onze schepen naar Batavia wilden brengen. Men deed dit, doch onder beloften, dat zij vracht er van aan onze maatschappij betalen zouden, waarna zij en hun goederen met de schepen Europa, Nieuw Middelburg, Delfshaven en 't Woud naar Batavia gevoerd en in allen deele door ons (daar de inlander hen geen een vaartuig geven wilde) met booten en tsjampans, om hunne goederen af te zenden, geholpen zijn.

Tweede Hoofdstuk.

In 1683 tast Tak Tirtajassa aan. Dat hij verovert en raakt over de rivier in groot gevaar. Na de verovering van Anir, verlaten veel grooten Sulthan Agong; doch de oude koning geeft zich ook over. De jonge koning bevoorregt ons, daar hem de E. maatschappij alles kwijtschold. De oude koning naar Batavia verplaatst, waar hij stierf.

Terwijl de Engelschen nu naar Batavia waren, ging de heer Tak naar 't dorp Markesari en veroverde dat in korte tijd, na een scherp gevecht, zonder dat er in dat jaar veel meer van belang voorviel. In 1683, al een groot stuk wegs er in, begon men de vijand weer op te zoeken en in zijn eigen nest aan te tasten. De heer Tak tastte tegen Paschen de stad Tirtajassa aan, waarin de oude koning zich zeer hardnekkig verweerde. Doch deze heer ziende, dat het bij dag naar zijn zin niet ging, hervatte den strijd des nachts met zoo groot geluk, dat hij de vijand, die 't vuur van onze granaten en stinkpotten niet langer verdragen kon, zoo ver komen deed van met ons nu wel te willen handelen, doch dit vlak afgeslagen zijnde, begonnen zij weer even verwoed, als te voren met ons te vechten; doch als zij nu zagen, dat wij ons daar sterk maakten en ons weinig aan hen gelegen lieten, snijdende hen alle toevoer af, staken zij zelf in de derde nacht de stad Tirtajassa in vollen brand. De onzen kregen niet voor de morgenstond berigt hoe 't er was en hoorden toen, dat de vijand over de rivier getrokken en naar 't gebergte achter die stad geweken was. Daarop trok de heer Tak er naar toe, vond die nog smookende en in 't paleis wel eenige buit en veel zwaar ijzeren geschut op de bolwerken, doch geen de minste voorraad van oorlog. Hij ging met eenigen over de rivier, waar hij sommige verlatene schansen vond, weshalve hij dacht over de rivier terug te keeren; doch werd daar door een groote troep Bantammers aangetast, die hen de pas naar de schuitjes afsneden. Velen die niet zwemmen konden, lieten daar 't leven, buiten dewelke nog wel 200 stuks, die den vijand afwachten, zich zeer dapper doodvochten, daar de vijand hen veel te sterk was. De heer Tak ontkwam het gevaar met 4 of 5 schuitjes, die hij nog tijdig kreeg, moest

het vermoorden van de zijnen aanzien, zonder het te kunnen wreken, koelende zijn moed aan een nieuwe vlam, die hij bij zijn terugkomst in de stad aanstak en leggende dezelve dus nog verder in kolen, waarop hij weer naar Bantam keerde, latende zijn meeste magt daar onder kapitein Hartzing beschanst. Kort daarna werd ook de stad Anir door kapitein de Ruiter belegerd en na een hardnekkig gevecht veroverd, door 't verlies van welke stad 's vijands werken ten eenenmale gefnuikt werden, daar zij nu al de zeeposten kwijt en niet in staat waren, om het lang in 't gebergte te kunnen uitharden. Men zag er ook niet lang er na blijken van, want de grooten, dat zwerven wars wordende en niet genegen den ouden koning langer te volgen, dropen allengskens van hem af en kwamen ons om vergiffenis verzoeken, brengende hunne zaamgebondene wapenen voor des jongen konings voeten, dien wij met zijne onderdanen begaan lieten. Hij beloofde hen wel genade, maar herdenkende wat smart zij hem aangedaan en tot wat voor een uiterste zij hem gebragt hadden, deed hij velen derzelven ongemeene en vreeselijke straffen aan. Sommigen werden voor wilde dieren geworpen, anderen zoo lang met rottans geslagen, dat zij er bij nederzegen. Dan werden zij weder met spijs en en drank verkwikt en als zij wat bekomen waren, weer zeer hevig en eindelijk zoo lang geslagen, dat zij geen slagen, ja geen gloeijende ijzers noch kolen meer gevoelden en zich dus doodsliepen. Al deze wreedheden door Hun Edelheden vernomen zijnde, bewogen zij den koning daarvan af te staan en op genade te denken, daar zijn land genoeg ontvolkt was. De oude koning was door de zijnen verlaten en niet langer kunnende bestaan, kwam eindelijk ook vergiffenis verzoeken en werd door de onzen in genade aangenomen, op Bantam eenigen tijd in verzekering gehouden, doch door den koning zijn zoon zeer verachtelijk behandeld. Zeker vriend van mij, nog op Batavia wonende, heeft mij verhaald, dat hij op den dag, toen hij afgekomen was en zich eerst overgegeven had, met eenige andere Nederlanders bij den jongen koning onthaald werd, waar al zijne Pangerans wat ver af op den grond, en de oude koning mede op den grond, doch 't allerverste bij 't slecht volk nederzat en dat hij hem toen als een hond zag langs de grond kruipen, om nu en dan een schil van een vrucht of twee, die hem toegeworpen werden (daar de Pangerans verscheiden vruchten van de tafel kregen) te komen oprapen, gedurende welke daad de jonge koning zijnen vader niet alleen met de uiterste verontwaardiging, maar ook met zulk een bitter gezigt, als of hij hem verscheuren wilde, aanzag. Hij wilde hem in het eerst ook in hun aller gezigt krissen, doch de heer Tak hem dat uit het hoofd gepraat hebbende, wilde hij hem in een beestenhok opsluiten en had er last toe gegeven, hoewel dat mede door de heer Tak belet werd. De jonge koning zoo groote hulp van ons genoten hebbende, vond zich niet alleen tot groote dankbaarheid verpligt, maar meende, dat hij iets meer behoorde te doen, dan ons de onkosten te betalen, die wij om zijnentwille gedaan hadden. Hij deed dat ook op den 17den April 1684, verleenende ons een zeer groot voorregt wegens 't alleen inkoopen van peper en 't verkoopen van deze en gene witte of geschilderde kleederen, in zijne landen, welk voorregt Hun Edelheden den 28sten April aannamen; maar met die edelmoedigheid, dat zij hem bij een geschrift van ontslag wel 600,000 rijksdaalders, wegens gedane onkosten op die voorwaarde kwijtscholden, zoo lang zij dit voorregt behouden zouden, mits dat de schuld weer ten laste van den koning zijn zoude, zoo ras dit voorregt hen mogt worden benomen, waartoe zich die vorst zeer gewillig verbonden heeft, gelijk dat ook door zijn Hoogheid met de heer Tak, kapitein Wanderpoel, de koopman Everard van der Schuur en de kapitein der Maleijers, Wan Abdul Bagoes, afgezondenen uit naam van Hun Edelheden dus besproken, besloten en bezworen is. Ik zal nu weder met het verhaal van den ouden koning, tot zijn einde toe, voortgaan, om daarna dan tot de zaken, die tusschen beiden voorvielen, te komen. De oude koning op Bantam nu al twee jaren gezeten en

de onzen gemerkt hebbende, dat de zoon uit bitterheid tegen zijn vader zich de eene of de andere tijd wel eens vergrijpen mogt, behalven dat veel Javanen reeds al veel middelen, tot verlossing van den ouden koning in 't werk gesteld hadden (waarover reeds verscheiden van hen gekrist waren), zoo vonden de onzen goed dien vorst in November 1686 van Bantam naar Batavia in praauwen al vrij statieus met al zijne vrouwen en eenige slaven te doen vervoeren en hem op de punt de Robijn, in 't kasteel te plaatsen, waar hij eenige jaren gevangen gezeten heeft, wordende door Hun Edelheden onderhouden (die den 8sten November 1690 zijn inkomen maandelijks, gelijk ook dat van Pangeran Poerabaja, verminderden) en gaande gemeenlijk met 2 oppassers uit. Hij stierf hier omtent 1695 en zijn lijk werd naar Bantam gezonden, om het daar te begraven. Nu zouden wij wel eens gaan zien hoe deze Bantamsche gevallen en bewegingen in Europa en vooral in Engeland opgenomen werden; maar dewijl die van een vrij langen adem zijn en hier zeer veel vellen zouden beslaan, oordeelen wij best den leser na 't vervolg van Aitzema, door Sylvius, waar dit in 't breede te vinden is, te wijzen; behalve dat het ook iedereen niet lusten zou al de papieren, daarover gewisseld, na te lezen; daar dat in verscheiden groote eischen en eenige brieven, die men daar in 't breede vinden kan, bestaat.

Derde Hoofdstuk.

De heer van Hoorn in 1685 weêr gezant derwaarts. Aboe il Falaal Mohhammed Jachia, 9e koning in 1687. Door den heer Pits gelukgewenscht. Veroveringen door dien vorst op Borneo in 1698. Zijn zorg om zijn tweede zoon bij zijn leven te doen kroonen. Overgave van een Christen-vrouw aan dien koning, die hij dooden doet.

In dezen staat nu waren de zaken tusschen onzen staat en de Engelschen gebleven, zonder dat er verder van zich weder in Bantam te zetten, iets werd gevergd, hoewel die naderhand bij den opstand door Jacobus de II in 't rijk verwekt en door 't verheffen van koning William de III tot die kroon, nog al meer en meer verdwenen en eindelijk geheel te niet geraakt zijn. In 1685 ging de heer Johan van Hoorn weder bij dezen jongen koning van Bantam, om met hem over zaken van gewigt te spreken. Hij had op dien tijd een Armenische prinses en nog eenige andere bij zich, tegen welke hij, in 't bijwezen van die wijven en van dezen heer een zeer vuile bordeeltaal in 't Hoog Javaansch uitsloeg; dat door onze koopman Kaaf, die deze taal wel spreken kon, ook zeer wel verstaan werd. Hij leefde niet heel lang daarna, stierf in 1687 en werd vervangen door zijn zoon Sultan Aboe il Falaal Mohammed Jachia, die de negende in rang was. Hun Edelheden lieten hem in dat jaar door de heer Jacob Joriszoon Pits, buitengemeen raad van Nederlandsch Indie, een heer die de Maleische taal zeer wel sprak, met zijn verheffing tot de kroon veel geluk wenschen. Toen in 1698 nu Aboe il Machasin Mohammed Djenoel Abidien (bij anderen Zainalabdyn genaamd) aan de kroon was, zond deze vorst zekeren heer Roeloef Goens, nevens eenige andere Nederlanders, naar Borneo, waar zij op Succadana voor hem groote veroveringen deden en met grooten buit weer kwamen. Het net berigt er van is aldus. Zeker koning landwaarts in had boven 18 of 20 mijl, de rivier op een negry en nam Succadana van den koning van Bantam, die buitendien nog 2 negryen aan wederzijden van

Succadana had. Deze koning eerst Succadana ingenomen hebbende, nam daarna de twee andere dorpen ook en daarenboven tot twee- of driemaal 16 of 17 pantsjalangs van den koning van Bantam en maakte zijn volk gevangen en slaven. Hij verzocht, na veel verlies en geleden smaadheden, dan de E. maatschappij om hulp, die buiten de 75 pantjalangs des konings, nog 8 pantsjalangs, 3 schepen, de Faam, de Bije en nog een met volk en ammunitie in 1698 derwaarts zonden. Naderhand kwam nog een schip de Thee- of Peperboom genaamd. Als hoofd van de commissie ging de heer Goens, als tweede, Jacob Klaaszoon, zijnde koopman en als luitenants daarop geworden, Govert Knol, en N..... Oorthoorn en de constapel, Spiegel. Voor 't land komende, raakte een van de schepen vast: ook was er een Engelsch koopman en kapitein gekomen, die dezen koning hielp en 't lang tegenhield. De koning vlugtte allereerst naar 't gebergte en omtrent 14 dagen er na nam de Engelschman zonder reden, daar anders zijn pager onwinbaar en al ons schieten te vergeefs was, ook de vlugt derwaarts; doch bragt eerst 20 of 30 pikols amfioen en een groote menigte pakken met kleeden in een grens aan land en stelde daar 2 man bij, 'tgeen alles buit was voor de Bantammers. Hij boven gekomen, werd met de nek aangezien en zijn volk gedwongen in onze handen over de weg, naar een der dorpen naast Succadana gelegen, te komen, daar alle drie de passen der drie rivieren bezet waren, om den koning 't vlugten naar beneden te beletten. Zij bragten 1,800 rijksdaalders mede, dat almede voor de Pangeran van Bantam met zijn volk of voor hunnen koning was. De heer Goens uitdrukkelijk door de koning hiertoe van Hun Edelheden verzocht, had zich in den beginne door een snaphaan, die afging en waarin hij onvoorzigtig zijn duim stak, de duim afgeschoten; waarvan hij, die sedert niet in staat was, om iets te doen en 't bestel aan de heer Klaaszoon liet, na de bevochten overwinning en herstel van 't regt des konings op de 3 negrijen (als zij 3 mijlen buiten de wal weer naar Batavia voeren) stierf, sedert altijd zeer kleinmoedig geweest zijnde. Nadat men voor Bantam en op de reede gekomen was, mogt er niemand van de Bantammers aan land komen; maar zij moesten onze schepen met hun 75 pantsjalangs naar Batavia geleiden. De koning zond eenigen tijd daarna 2 schepen met peper tot een bijzonder geschenk, nevens wat aarde op een zilveren schotel, ten bewijze dat hij al de onkosten aldaar gedaan aan de E. maatschappij, volgens gewoonte zeer wel betaalde; doch de bijzondere lieden, die op dien togt zoo dapper voor hem gevochten hadden, hebben nooit van dit geschenk iets gekregen. Nadat men de voornoemde moeijelijkheden op Batavia wegens het afzetten van Pangeran Depati Anom en over het op den troon stellen van Pangeran Poegar gehad had, vond deze koning van Bantam goed deze zaak bij zijn leven met Hun Edelheden zoodanig te schikken en vast te stellen, dat daarover na zijn dood geen geschillen meer mogten vallen. Het is daarom (zoo men meent) dat niet alleen verscheiden bedienden van ons menigmaal over en weder geweest zijn, maar zelf heeft ook in Augustus 1708 zijn Edelheid van Hoorn, met 't schip Sandenburg naar Bantam, met de heeren de Vos, Zwaardekroon en Garsin, enz. gevaren zijnde, zeer lang met dien vorst (waarschijnlijk over dit werk) alleen gesproken om de opvolging van zijn tweede zoon als erfprins vast te stellen, daar den oudste iets scheelde en deze wel zoo schrander was. Hij kwam zijn Edelheid wel met 80 vaartuigen, allen met rood laken bekleed, te gemoet. Hij had zijn 4 echte gemalinnen en veel bijzitten bij zich, die alle op zijn Javaansch toegetakeld en gansch niet fraai waren. Zijn Edelheid ontving dien vorst aan de valreep; doch hij kwam niet aan boord, voor dat al zijn wijven eerst over waren. Nadat zij omtrent een uur bijeen geweest waren, geleidde Zijn Edelheid dezen vorst met zijn schip en nog 4 of 5 andere, die hij bij zich had, weer tot omtrent Bantam en nam een vriendelijk afscheid van denzelven, betuigende

aan ons opperhoofd daar zijn groot genoegen over de eer, hem door Zijn Edelheid aangedaan. In 't begin van 1709 ging de heer de Vos, ordinaar raad van Indiën, naar Bantam, ten overstaan van wien (zoo mij door den krankbezoeker Simon Dol, die dat mede aangezien heeft, berigt is) de voornoemde tweede zoon des konings van Bantam, als erfprins gekroond is. De heer Zwaardekroon, tegenwoordig opperlandvoogd van Indiën, is mede eens bij dezen vorst geweest, op welken tijd die koning hem weder op Bantam bij kwam, juist toen er een predikatie werd voorgelezen, bij welk geval hij 't zakje ziende gaan en niet begrijpende wat dit zeggen wilde, vraagde hij dat dien heer, die hem zeide dat wij in 'tzelve gewoon waren iets voor de armen te geven. Hij verontschuldigde zich toen van geen geld bij zich te hebben; maar zond daags er aan een zilveren schotel vol Spaansche matten voor de armen. In 1705 is er een zeldzaam geval op Batavia gebeurd (zoo men mij in 1712 verhaald heeft), dat namelijk zekere Bantamsche vrouw, Christen geworden en met een Christen op Batavia getrouwd zijnde, door dezen Koning verzocht en door Hun Edelheden aan hem overgegeven is, die daarop ten eerste door hem zeer ellendig ter dood gebragt werd. En toen Henrik Lucaszoon Caardeel, van Steenwijk, die gewezen weggeloopen metselaar, naderhand Pangeran Wiragoena genaamd, naar Bantam uit de werkplaats van 't ambachtsvolk der E. maatschappij weggeloopen en Moorsch geworden was, werd hij door hun Edelheden wel zeer ernstig weder geëischt, doch is toen geenszins op Hun verzoek door dien koning wedergegeven, maar naderhand, bij een ander voorval, van zelf tot ons weder overgekomen en weer Christen geworden.

BESCHRIJVING

VAN DE STAD

BATAVIA.

VIJFDE BOEK.

Eerste Hoofdstuk.

Beschrijving van Batavia. Hare gelegenheid. Schoone reede. De lucht hier. De hitte. Middelen daartegen. Koelheid der huizen en der avondstonden. Omtrek, lengte en breedte der stad. Punten en verdere sterkte. De rivier, door de aardbeving in 1699 zeer bedorven. Gevolgen van die aardbeving. Zeldzaam voorval van een kaaiman. Poorten der stad. Zeer fraaije straten en grachten dezer stad. Ongemakken derzelve en der straten. Net getal der hollandsche en chinesche huizen. Getal der tuinhuizen. Stadhuis. Scherpe wacht der burgers op 'tzelve. De kruiskerk. Verdere openbare stadsgebouwen. Het kasteel Batavia. Het plein en de stal. Dieren daarin. Het kasteel. De kasteels-kerk. Paleis van den opperlandvoogd van Indiën. De Pinangpoort. Het verdere 'tgeen van dit kasteel te zeggen valt. Buitensterkten. Schoone wegen en tuinen en verdere fraaijigheden buiten de stad.

Gelijk de naam van het koningrijk, waarin deze stad ligt, Jacatra is, zoo plagt de hoofdstad weleer ook dien naam te dragen, dat op dezelfde plaats, waar weleer de stad Jacatra lag, gelegen is. Onder de steden van het Oosten is er geene, die in heerlijkheid, netheid van gebouwen, schoonheid van belommerde grachten, sieraad van lijnregte straten en wegen, mitsgaders in grootheid van wijd uitgestrekten handel, bij Batavia kan vergeleken worden. Zij is niet alleen die magtige koningin van 't Oosten, die daar als op haren troon zit, die van daar hare bevelen aan al onze comptoiren en naar alle andere gewesten van het Oosten geeft, en die, gelijk als de Koningin der koningrijken, en als de volmaakte in schoonheid met

haren luister boven al de steden, die men daar heeft, uitblinkt; maar ik ken ook zeer weinig steden in Holland, die zoo fraai zoo sierlijk gebouwd en in 't gemeen van zulke schoone huizen voorzien zijn, behalven dat zij in wijd uitgestrektheid van handel, al dezelve zeer ver overtreft, gelijk ons dat klaar genoeg blijken zal ter plaatse, waar wij (pas voor de beschrijving van 't ambt van den opperlandvoogd of gouverneur-generaal van Indiën) aanwijzen hoedanige bezendingen Hun Edelheden van maand tot maand te verzorgen hebben. Zij is op 6 graden en 10 minuten zuider breedte en op de lengte van 126 graden en 54 minuten, op een lage moerassige grond gelegen, waardoor zij in de morgenstond gemeenlijk als met eenen nevel of damp, die op de geheele stad ligt, bedekt is, dat men allerbest, als men 's morgens met het aanbreken van den dag van de schepen op de reede naar de stad vaart, bespeuren kan. Zoo ras echter de zon opkomt en, vooral zoo ras de zeewind begint door te waaijen (dat men gemeenlijk omtrent 10 uren 's morgens verneemt en die tegen den avond liggen gaat) worden al die dampen verstrooid en weggedreven. Men ziet den blaauwen berg (omdat hij zich van verre zoo vertoont, als men op de reede ligt, dus genaamd) omtrent 12 of 14 (en eenige wel 20) mijlen er af liggen, hoewel sommige onkundigen deze stad aan deszelfs voet plaatsen. Voor dezelve heeft men de schoonste reede, die men zich verbeelden kan en die zoo groot en wijd van uitstrekking is, dat er een groote vloot van zeer veel schepen gemakkelijk en zeer veilig zou kunnen liggen, daar dezelve door een groote menigte eilanden (te voren in 't beschrijven van 't koningrijk Jacatra te dier plaats al gemeld) zoodanig gedekt is, dat men er bijna geen aanslag van water heeft, schoon het al sterk waait, zoodanig, dat men chinesche praauwen in menigte naar en van boord ziet varen, hoewel het echter voor een enkele reis wel gebeurt, dat zij 't onderste boven geraken. Ook zijn in 1713 op Kersdag door een zware storm (het eerste wel in 100 jaren) bijna al de schepen van hare ankers geraakt, gelijk er ook een schuit, die van 't eiland Purmerent kwam, omsloeg en eenige lieden zeer digt bij de reede verdronken, waaronder mijn neef, de jonge Rumphius, mede was. Gemeenlijk ligt er een groot getal schepen op die reede, pas een vierde mijls van de stad; doch de zeevoogd ligt wel een halve mijl van dezelve, als op de brandwacht. De lucht hier is doorgaans zeer frisch en gezond en niettegenstaande men hier zoo na aan de linie ligt, is de hitte hier niet onverdragelijk; maar integendeel door 't waaijen der koele winden zoo wel te lijden, dat men het naauwlijks zou kunnen gelooven. In het droog saizoen (dat in Mei begint en tot 't einde van October duurt) waait de oosten wind 5 maanden aaneen zeer sterk door, zijnde de zesde de Wyffel- of Kenter-maand, in welke men zoo geen vaste winden heeft. In 't regen-saizoen (dat hier zoo veel als de winter is en in November of wel eerst regt in December begint en tot 't einde van Maart duurt) waait de westenwind sterk door en dan kan 't somtijds hier wel een dag of twee aaneen regenen; maar zoo ras die regen ophoudt, zijn de straten en grachten weder droog en dit geeft een groote verkwikking in de lucht en verfrissching aan de boomen, die dan uitnemend schoon en groen staan. In den heeten tijd vooral moet men echter zeggen, dat het van 9 uren 's morgens tot na de middag ten 5 ure al fraai heet op straat is en die dan uit moet gaan, kan zeer ligt in korten tijd zich doornat zweeten; maar de hitte, hoe groot zij ook zij, is zoo benaauwd niet, als zij in Holland in de zomer voorkomt. Zij verveelt ook niet anders, dan dat zij ons wel wat doet zweeten, maar dat is ligt te helpen met zich een reis meer des daags te verschoonen (dat sommige wel twee- of driemaal doen) en dan geeft dat zweeten gansch geen ongemak. Velen weten dit te ontgaan, latende (zoo zij geen orembaai hebben) een chinesche praauw voor hun huis komen, die hen voor twee stuivers brengt, waar zij wezen willen. Anderen rijden te paard of met een koets ter plaatse, waar zij begeeren te wezen, behalven dat men zich ook gemakkelijk met een geverniste en ver-

gulden draagstoel (omtrent 2 voeten in 't vierkant breed en 5 of 6 voeten hoog, van een groote raam in de deur en aan wederzijden van nog een raampje voorzien, waardoor men een ieder zien kan, zonder gezien te worden) overal, zonder van eenige hitte te weten, kan laten brengen. Een gemak, dat met geen geld te betalen is en dat ons geen stuiver kost, daar twee van onze huisslaven dat in een oogenblik kunnen verrigten. Ook laten alle lieden van fatsoen (onder welke een onderkoopman de minste in rang gerekend wordt, te weten, die regt hebben, om het te voeren) zich een groote zonnescherm tegen de hitte boven 't hoofd dragen; daar een assistent maar een kleine voeren mag en die zelfs dragen moet: want zoo die zich verstoutte met een geopend zonnescherm in 't kasteel te komen, zou hem die door de soldaten afgenomen worden. Schoon het nu van 9 tot 5 uren zoo heet op de straat en buiten is, is 't echter na 5 uren weer zoo gematigd, als men het zou kunnen wenschen. Ondertusschen weet men in de huizen van geen hitte ter wereld, daar men daar zeer koele gallerijen heeft, die met gordijnen koel en donker gehouden, behalve dat de minste winden, die er zijn, door de rottanramen ten eerste vernomen en gevoeld worden. Althans ik heb het, te huis zijnde, nooit te warm gehad. 's Nachts kan het daar (vooral door den daauw) zou koud zijn, dat het verveelt en nadeelig is. De stad beslaat in haren omtrek ruim 4,800 kloeke treden, hebbende aan de westkant, van de eene wal tot de andere, de lengte van 1,317 en aan de oostkant tot 't kasteel toe, maar de lengte van 802 en van de Rotterdamsche tot de Utrechtsche poort de breedte van 1360 van mijne treden, zoodat zij breeder dan lang is. Als men de buiten- of voorsteden er bij rekent, die al vrij wel bebouwd zijn, dan is zij wel 1½ mijl in haren omtrek. Zij is rondom omringd met een schoone muur van kraalsteen, die met 22 punten of bolwerken versterkt en daardoor in staat is, om zich zeer wel te kunnen verdedigen, daar die van zeer goed geschut en verder al wat daar noodig is, voorzien zijn. Deze punten zijn genaamd Amsterdam, Middelburg, Delft, Rotterdam, Hoorn, Enkhuizen, Vianen, Gelderland, Catzenelleboogen, Oranje, de Nieuwe Poort, Hollandia, Diest, Nassauw, Zeeland, Utregt, Vries-land, Overyssel, Groningen, Zeeburg, Kuilenburg en de middelpunt, welke laatste in het midden der stad en omtrent de groote middenbrug, die over de rivier ligt, geplaatst en in staat is, om met haar geschut bijna al de toegangen in de stad te verdedigen en de voornaamste straten te bestrijken. Ook is de barm onder de muren der stad met een digte hagehoorn of Karindang bezet, waar niet wel is door te komen, behalve dat dezelve van grachten rondom, die wel een breedte van 13 of 14 roeden beslaan, voorzien en die met 3½ roeden hoog, met steenen van buiten omzet, versterkt is. De stad is door de groote rivier (anders die van Jacatra genaamd) in tweeën gescheiden, die van boven, van 't nabij gelegen gebergte Pangerano (gemeenlijk de blaauwe berg genaamd), komt afstroomen en hier in zee stort. Zij is omtrent 37 treden breed. Zij plagt in de vorige tijden zich alom, de gansche stad door, in de grachten te verdeelen; doch tegenwoordig liggen sommige grachten bij laag water geheel droog, vooral in Mei in het ooster- of drooge saizoen, hoewel zij tegen den avond dan meest vol zijn, diens tegendeel men in 't wester-moesson heeft, hoewel het wel wat verschiet. Dit is veroorzaakt door een zware aardbeving, die men nu en dan hier onderhavig, en dat, vermits men daar niet dan steenen huizen heeft, al zeer gevaarlijk is.

Den 13den Februarij 1684 en den 4den Januarij 1699 en den 21sten Januarij 1706 had men hier het gevoel van ettelijke sterke bewegingen van 't aardrijk, van welke de middelste dat bederf der rivier veroorzaakt heeft. Een zeer schadelijk gevolg van deze aardbeving was, dat, wat kosten en moeite Hun Edelheden ook gedaan hebben, om de bank voor de rivier liggende en dagelijks nog aangroeijende, weg te nemen, al hetzelve te vergeef geweest is. In 1707 kwam de heer Jacob Faas, als opperkoopman en raad van de justitie en wel voornamelijk uit, om deze bank door een moddermolen

weg te nemen. Dit gelukte in 't eerst zoo wel, dat die heer, op 't gunstig schrijven van Hun Edelheden hierover in 1710 extraordinair raad van Indiën werd; doch door de stoffe, die gedurig van boven kwam, groeide die bank van tijd tot tijd weer zoo sterk aan, dat zij nu al weer zoodanig als voor zijne komst gevonden werd. Daarbenevens heeft de stof, die van boven af komt zakken, niet alleen die bank daar gemaakt, maar een eeuwigdurende last voor de ingezetenen, die op de grachten wonen, veroorzaakt, vermits die nu alle jaar in de maanden Junij en Julij moeten uitgemodderd worden, tot groote moeite en kosten voor den eigenaar en huurder, daar die dat alle jaar dan moet laten uitbaggeren, dat vooreerst een schrikkelijke hoop modder voor ieder huis, die gansche gracht langs, eens lecht gezigt, een groote stank, in die heetste tijd en ten minste nog 6 of 8 rijksdaalders onkosten aan ieder geeft, daar men ten eerste zorgen moet, dat die modder van daar naar buiten gebragt, die dan gebruikt wordt om de wegen of landerijen te verhoogen. Zoo ras nu een gracht uitgemodderd is, is zij een maand of twee daarna weder even vol. Waaruit men dan zeer ligt begrijpen kan hoe groot ongemak die aardbeving deze schoone stad heeft toegebragt, behalve dat men nu met laag water ook overal niet varen kan, gelijk men voor dien tijd plagt te doen. In deze groote river heeft men, vooral in 't drooge Moesson, ter plaatse waar zij in zee uitwatert, zeer veel kaaimans of krokodillen, die daar op doode katten, honden, buffels en menschen, die de Javanen hier en daar vermoorden en dan zoo komen afdrijven, azen en loeren. In 1692 werden 3 bhaaren of nieuwgekomene soldaten (zoo men berigt heeft) tot aan zekere galg, omtrent de rivier, buiten den boom toen staande, zoo vinnig door een kaaiman vervolgd, dat zij genoodzaakt waren boven op dezelve hunne behoudenis te zoeken, daar hij op zijn achterste pooten regt overeind staande, tot boven aan het hout der galg met zijn bek kwam. Dit is 't eerste voorbeeld, dat ik ontmoet, van lieden, die door de galg behouden zijn, daar zij anders voor zoo velen doodelijk is en nooit andere, die dezelve beklimmen, dan alleen de scherpregter, levend weder beneden dalen. Deze stad nu heeft vier voorname en zeer fraai gebouwde poorten, de Rotterdamsche, die in 1636, de Nieuwpoort, die in 1631, de Utrechtsche, die in 1651 (volgens besluit van Hun Edelheden van den 24sten Julij tot voortzetting van den landbouw) en de Diestpoort, die in 1657 gebouwd werd, gelijk voor dezelve uitgehouwen te zien is. Daar is nog een klein poortje, Speelmans-poortje genaamd, staande schuins tegenover de Konijnegracht; doch van weinig gebruik. Ook heeft men nog een poort bij 't vierkant, die regt over 't fort zich vertoont en gemeenlijk de Vierkante poort genaamd wordt. Het is een van de fraaiste zaken, die men in een nieuw aangelegde stad vereischen kan, dat al de grachten en straten lijnregt en doorgaans buiten de steenen weg langs de huizen (die nog wel 5 voeten behalve de rollaag beslaat en die overal van blaauwe of roode zeer gladgelegde steenen is) 30 voeten breed zijn en die onbestraat doch tot een zeer vasten en goeden weg, voor de slaven en koetsen dient om gebruikt te worden, daar alle fatsoenlijke lieden op die sierlijke en nette geplaveide weg gewoon zijn te gaan. Van deze straten telt men er 8, sommige daarvan regt, andere maar dwarsstraten zijnde. De eerste die men, uit het kasteel ontmoet, is de Prinsen- (anders ook, doch kwalijk genaamd de Heeren-) straat, loopende regt op het Stadhuis aan; ter linkerhand van welke men, zoo als men uit het kasteel komt, ook de Prinsensteeg (of de Thee-water-, anders ook de Heerenstraat genaamd) heeft. Men ontmoet in dezelve 2 bruggen, ieder over een dwarsgracht liggende. Omtrent dezelve of wat aan de oostzijde heeft men een dwarsstraat, de Jan Fermentstraat genaamd, na een landdrost van dien naam, die men wil dat daarin verscheiden huizen gehad heeft. De tweede straat is de Pasar- of marktstraat, de derde de Pitavin's-straat, die daar tegenover is en de vierde straat bij 't Gasthuis of voorbij de Maleische kerk loopende. Behalve deze straten beoosten de rivier

heeft men nog verscheiden andere aan de westkant gelegen. Men ontmoet daar eerst de Jonkersstraat, die door een dwarsgracht, de Jonkersgracht genaamd, in 2 fraaije opene breede straten gedeeld en afgescheiden wordt. De naaste na 't Vierkant toe gelegen, wordt gemeenlijk de Lepelstraat en de naaste naar de Roewa Malakka of de Malaksche straat gelegen, wordt de Zandzee genaamd. De eerste wordt meest door herbergiers, tappers en lieden die kostgangers houden, doch de tweede door zeer veel fatsoenlijke lieden, doch aan de oostzijde meest door Chinezen bewoond. De tweede straat aan de westzijde (daar wij die twee vorige maar voor eene rekenen, schoon zij twee bijzondere namen bij 't gemeene volk hebben, daar zij anders maar die van Jonkersstraat heeft) is de Utrechtsche, die van de Roewa Malakka regt op de Utrechtsche poort aan loopt. In deze stad zijn ook zestien zeer fraaije grachten, die alle met schoone tamarinde- en verscheiden bloemboomen beplant zijn, die behalven het fraai gezigt en de aangename geur, tegen 4 uren des namiddags vooral, ook den ganschen dag een uitnemenden verkwikkenden lommer geven. Een van de breedste en grootste grachten, midden door de stad loopende en zich van daar naar de andere grachten verdeelende, maakte de groote rivier uit, over welke in het midden een schoone lange houten brug ligt met steenen vleugels, zijnde de brug zelfs 57 treden lang, gelijk ook de barm of de weg aan wederzijden van deze rivier 54 treden breed is. Langs die rivier wonen naar de oostkant meest Chinezen; doch aan de westkant, vooral omtrent de Diestpoort, heeft men zeer schoone huizen door Hollanders bewoond, waar na de zuidkant bij de Gasthuisstraat nog een steenen brug is, gelijk er nog twee zulke aan de noordkant zijn, waar men van de groote middelbrug af, naar de westzijde, de Gauwdiefsmarkt heeft, waar allerlei waren verkocht worden en waar veel groote huizen der Chinezen met groote porselijnwinkels zijn. Deze wordt zoo genaamd, omdat men daar veel gestolen goed te koop vindt, en naar de oostzijde is een zeer lange markt van al wat men bedenken kan en vooral van 'tgeen men in de huishouding en voor de slaven noodig heeft, die tot aan de Hoenderbrug loopt en gemeenlijk zoo vol slaven en ander volk is, dat men vooral 's morgens werk heeft, om er door te dringen. Ook heeft men omtrent de middenpunt, bij die groote brug, een zeer groote markt, waar dagelijks niet dan bloemen verkocht en weer versch aangevoerd werden, aangezien de jonge juffers veel werk daarvan maken, waarom de jonge heeren tegen den avond veel kransen of snoeren koopen en die aan de jonge juffers, waar zij dan bijzijn, vereeren, waardoor al die kraampjes gedurig levendig raken. De tweede gracht loopt achter 't ambachtskwartier, waar men ook de geschutgieterij heeft en over welke drie bruggen liggen. De derde is de Kaaimansgracht, tusschen dezelve en tusschen de Tygersgracht, aan de oostkant der stad gelegen, dat al een zeer fraaije gracht en die van vier bruggen voorzien is. De vierde is de Tijgersgracht, die van eenparige schoone gebouwen en de heerlijkste is, die ik in deze stad ken. Over dezelve heeft men vier steenen bruggen met overwelfde bogen en eene van hout. Het schoon gezigt van deze lijnregte en zoo sierlijk beplante gracht overtreft al wat ik ooit in Holland gezien heb: want schoon men te Amsterdam op de Heeregracht en elders schoone paleizen en breeder grachten dan hier heeft, geven zij nogtans dat genoegen en dat voldoende aangenaam gezigt niet, dat deze gracht en andere hier geven, behalven dat de gewoonte van Indiën mede brengt, dat de meeste lieden van fatsoen hier tegen 4 of 5 uren of in hunne sloepen of aan de waterkant onder de boomen op zekere banken, die zij daar vast hebben of wel brengen laten, zich verlustigen, gaande daar met hun goede vrienden zitten, om een pijpje te rooken en een glas wijn te drinken, waar men in Holland al die paleizen meest doorgaans gesloten ziet en ook die lommer van de boomen zoo groot niet en 't gansch jaar door zoo groen niet, als hier heeft. Behalven deze regte gracht aan de Oostkant der stad, heeft men er ook vier dwars-

grachten. De eerste is de Stads binnengracht, hebbende eene brug. De tweede de Groene gracht, die geen bruggen heeft. De derde de Leewinnengracht. Deze loopt van de middelpunt naar de Rotterdammerpoort en heeft zes bruggen. En dan is er nog een binnengracht, die eene brug heeft. Aan de westkant der stad heeft men mede verscheiden grachten. De eerste en de naaste aan de groote rivier is de Jonkersgracht, die beter met de naam van de Roewa Malakka, dat in het Portugeesch de Malaksche straat beteekent, bekend is, over welke drie bruggen loopen. Deze beslaat (gelijk de Tygersgracht en de groote rivier) de gansche lengte van de stad, zijnde mede sedert eenige jaren herwaarts met veel schoone nieuwe huizen en hooger uit de grond, dan men in vorige tijden gewoon was, gebouwd, waardoor dit ook (vooral aan de westkant) een schoon bebouwde, sierlijk beplante en heerlijk belommerde gracht is; doch aan de oostzijde heeft meest men chinesche petakken en kleine huizen, die daar met kloppen en stampen van padi, een groot ongemak (vooral 's morgens) aan hunne buren geven. Naast aan deze komt de Rhinoeergracht, die zoo aanzienlijk en zoo fraai bebouwd niet is, als de vorige, hoewel men er mede zeer goede huizen, een fraaije lommer en drie bruggen heeft. De derde gracht aan die kant is de binnengracht der stad, die mede van drie bruggen voorzien is. Naar 't noorden toe heeft men ook eenige dwarsgrachten. De eerste derzelve is de stads binnengracht. De tweede loopt tegen de timmerwerf, dragende de naam van de Javaansche gracht. De derde is de Chinesche gracht, hebbende eene brug. De vierde bij de punt Vriesland loopt met drie bruggen naar de nieuwe brug en naar de vischmarkt toe. De vijfde is de stads binnengracht, die ook eene brug heeft. Al de bruggen over deze grachten maken zamen een getal van 56 uit, waarvan de meeste zeer net van koraalsteen opgebouwd en van zulke overwelfde bogen voorzien zijn. Hoe groote frischheid nu deze grachten, vooral als het hoog water is en ook het verkwikkend en groen gezigt der boomen geeft, hebben echter degene, die op die grachten wonen, een groot ongemak van de muggen, die daar onder die boomen en, van wege de modder der grachten, menigvuldiger dan in de straten zijn; en nog een veel grooter des avonds ten 9 uren, wanneer de slaven gewoon zijn de balis en tobben met menschendrek (daar men er geen onder de aarde gegravene secreten heeft) buitens huis te brengen en, of in die grachten, die toch uitgebaggerd moeten worden, of wel in eenige schuiten der Chinezen, die dat komen afhalen, uit te gieten, dat dan (gelijk men denken kan) een zeer vuile lucht geeft (dat bij de naam van foela novi horas, dat is, de negen uuren bloemen, bekend is) waarvan men, in een straat wonende, zoo veel niet weet; hoewel die, in den heeten tijd en bij sterke winden, vooral wegens 't menigvuldig rijden van de koetsen, geweldig door 't opvliegende stof geplaagd worden, zoo zij 't niet dagelijks door hunne slaven laten begieten, om er van bevrijd te zijn. Behalven al deze straten en grachten, is er nog een plaats, het Blok en het Vierkant genaamd, die mede in 't Vierkant en ook aan de oostkant er tegenover, zeer fraai betimmerd is. In deze stad nu zijn veel schoone huizen. En om net te weten, hoeveel en wat soort men er in ieder straat of op ieder gracht, heeft, heeft men dit berigt maar na te zien.

HUIZEN IN DE STAD.

	Groote Hollandsche huizen.	Kleine Hollandsche huizen.	Chinesche petakken.	Hollandsche huizen door Chinesen bewoond.	Te zamen.
Op de Roewa Malakka of Jonkersgracht	75	53	132	10	270
De groote rivier	30	16	332	42	420
De Rhinocergracht	23	76	54	4	157
Langs de wal rondom	40	128	22	6	196
De Heeren- of Theewaterstraat } De Nieuwpoortsstraat . . . . }	63	25	100	32	220
De Prinsestraat en bij 't stadhuis	68	12	44	15	139
De Tygersgracht	151	82	36	7	276
De Kaaimansgracht	51	99	6		156
De Zandzee of de Jonkersstraat en de Lepelstraat en achter dezelve bij de Rijst-pasar .	23	4	113	40	180
Het gedeelte waar de kapitein der Maleijers woont	11	14	60	26	111
Het Blok	57	3	1		61
Het Vierkant	41	8	22	16	88
De Utrechtsche straat	44	44	75	5	168
	678	564	997	203	2,442

HUIZEN BUITEN DE STAD.

	Arakshuizen.	Groote Hollandsche huizen.	Kleine Hollandsche huizen.	Chinesche huizen.	Te zamen.
Buiten de Nieuwe poort	6	62	181	309	559
» » Diestpoort	1	7	33	236	277
» » Rotterdammerpoort	5	120	501	106	732
» » Utrechtsche poort .		27	135	589	751
Koetshuizen					9
	12	216	850	1,240	2,328

Men ziet hieruit, dat men binnen en buiten de stad 4,770 huizen in 't geheel, en dat daarvan 894 groote, 1414 kleine hollandsche huizen, en dat er 2,440 groote en kleine woningen der Chinezen zijn, behalven dat men buiten de stad nog deze navolgende huizen bij de tuinen heeft, dat geen gemeene, maar uitstekende fraaije en zeer groote huizen zijn.

Buiten de Utrechtsche poort	17
» » Rotterdamsche poort	23
» » Nieuwe poort	18
Op de weg van Jakatra	28
Op de dwarsweg tegenover de heer van Swol's tuin	9
	95

Onder de fraaije stadsgebouwen munt boven alle het tegenwoordig stadhuis uit. Hier plagt een oud stadhuis te zijn, dat in 1652 gebouwd en door de heer Nieuwhof afgebeeld is; doch het was vrij laag en had, in vergelijking van het tegenwoordige, zeer weinig aanzien. Het is in 1706 afgebroken en den 7den Junij in dat jaar een nieuw stadhuis door Hun Edelheden aanbesteed en door eenen baas N. Cammer voor 30,000 rijksdaalders, buiten 't ijzerwerk en de twee huizen aan wederzijden (gemeenlijk de boeijen der E. maatschappij en de burgerboeijen genaamd) aangenomen, mits dat hij ook den afval van het oude stadhuis en eenige penningen meer, voor eenige buiten-onkosten hebben en ook niets van 't oude hout aan dit nieuwe gebouw gebruiken zoude. Het werd begonnen den 25sten Januarij 1707 en voltooid den 1sten Julij 1710, gelijk men binnen in 't portaal, dat er voor staat, lezen kan. Het doet een schoone vertooning, dewijl het aan een plein staat, dat van de hollandsche kerk tot aan de Tygersgracht zich uitbreidt, na gissing over de 230 voeten breed en van 't stadhuis naar 't kasteel te rekenen (waar het regt tegenover staat) nog wel zoo lang of diep zijnde. Het stadhuis zelf is, buiten de boeijen der E. maatschappij ter regter- en die der burgerij ter linkerhand, omtrent 125 voeten in de breedte van voren en met de boeijen gis ik dat op 200 voet, daar men in 't westen en in 't oosten nog de breedte van de Nieuwpoortsstraat en van de Tygersgracht heeft. Het heeft een deftig portaal, waarna men met vijf trappen aan drie zijden opgaat en men een groote poort ontmoet, wier breedte $7\frac{1}{2}$ en hoogte $12\frac{1}{2}$ voet net in 't midden is. Het is in de 20 voeten van voren breed. De diepte van 't stadhuis is omtrent 110 of 112 voeten. Het heeft twee verdiepingen, ieder voorzien van 10 kruiskozijnen, die $6\frac{1}{2}$ voet breed en $13\frac{1}{2}$ voet hoog zijn. In 't midden derzelve, latende aan iedere zijde van ieder verdieping 5 kozijnen, heeft men, tot een sierlijke scheiding derzelve, 5 vensters in een fraaije koepel of rondeel, uit welke vensters de regters, als er regt van schepenen gedaan wordt, het gewoon zijn te aanschouwen: want die van den raad van justitie doen dat op een andere plaats, op het plein omtrent het kasteel. Boven dit rondeel ziet men verscheiden fraaije sieraden van ijzer. Vooreerst de geregtigheid staande als in een poort, houdend 't zwaard in de regter- en de schaal in haar linkerhand. Ter regterhand van dezelve ziet met de letters V. O. C., dat de vereenigde oost-indische compagnie te kennen geeft en ter linkerhand het wapen van Batavia, zijnde een zwaard, welks punt door een lauwrierskrans steekt, in een diergelijk fraai gewerkt vierkant geplaatst. Boven de geregtigheid ziet men den hollandschen leeuw met het zwaard in den eenen en de bussel met de zeven pijlen in de andere klaauw. Nog hooger ziet men een fraaije toren in een mooije koepel en wat daar boven een vrouw, met een zeil in de regter en de bussel pijlen in de linkerhand, dienende tot een weerhaan; alles zeer fraai en kunstig uitgewerkt. De toren heeft naar mijn gissing geen minder hoogte, als de toren van 't stadhuis te Amsterdam. Het stadhuis zelve is van zeer deftige vertrekken voorzien, onder welke de raadkamer zeer groot, fraai, met heerlijk huisraad van stoelen, kussens en een schoon tapijt op de tafel gesierd, geen van de minsten is. Ook heeft men daarin veel andere vertrekken voor de borsten, die op de geheime schrijfkamer hunnen dienst waarnemen, behalven dat boven ook een schoone wandelplaats is voor de menschen, die daar eenige zaken te verrigten hebben. Op hetzelve vergaderen de heeren leden van den raad van justitie, de schepenen, weesmeesters, commissarissen van huwelijks- en kleine zaken, mitsgaders de hoofden van de burgervaandels. Alle nacht wordt er door de burgers op 'tzelve ook gewaakt en die zich 's avonds na 3 uren verstouten dorst op eenige treden na omtrent de schildwacht, die daar buiten is, op de steenen bij het bordes of portaal te komen (want langs het stadhuis en langs de boeijen aan wederzijden, is het zoo breed als 't bordes strekt, met graauwe arduinsteenen belegd) die zou zeer ligt een dragt met zijn piek tusschen hals

en nek, zonder aanzien van rang of persoon, kunnen krijgen, om 'twelk te mijden, men buiten die steenen op 't plein gaan en antwoord geven moet. Ik ken een heer van zeer veel aanzien, die als raad van justitie pas op Batavia gekomen en nog onkundig van deze gewoonte zijnde, een dragt weg had, eer hij 't wist en de heer, die hij bij zich had, een oud medelid van dien raad, had hem, ik geloof met opzet, geen woord er van gezegd, gaande stilletjes en tijdig buiten de steenen en wat ter zijde af op 't plein, om gelegenheid te hebben van daarover eens hartelijk bij zich zelven te lagchen. Men heeft ook onder dit Stadhuis en ter zijde 'tzelve in beide de boeijen of in de woningen der cipiers, zeer fraaije gelegenheid, om gevangenen, 'tzij zware, 'tzij ligte te bewaren en op te sluiten; en zijn beide die cipiershuizen en bedieningen zeer goede huizen en ambten, die vrij wat kunnen opbrengen.

Men heeft hier 2 Nederduitsche, 2 Portugesche kerken en 1 Maleische. De voornaamste Duitsche kerk, in 't midden van de stad bij 't Stadhuis en aan de westkant van dat groot plein staande, is een zeer fraai stuk werks. Het is een kruiskerk, die in 1640 begonnen, van binnen vrij hoog en luchtig en 70 treden in 't kruis lang is; en die zoodanig gebouwd werd (zoo mij zeker geheimschrijver uit oude papieren berigt heeft) dat ieder dienaar onder de E. maatschappij staande, een maand van zijne soldij tot het bouwen van dien heeft moeten geven, van welke dienaars in zijn tijd nog ettelijke leefden, die sommige een en sommige wel twee maanden daartoe hadden moeten betalen. Men ziet daarin ettelijke koperen kroonen, een sierlijke predikstoel en zeer veel fraaije en net geverniste ruime gestoelten voor den heer opperlandvoogd en de heeren raden van Indiën, voor Hun Ed. gemalinnen en dochters, voor de schepenen, voor de predikanten, voor de ouderlingen en voor de diakenen (ieder bijzonder en alle zeer ruim), voor de weesmeesters, voor de heemraden, voor de kapiteinen der burgervaandels, voor de weeskinderen en meer anderen. Voor de predikstoel is geen hekje, maar een schoone ruime en breede plaats, waar men gewoon is tapijten en kussens voor degene, die in den echten staat staan bevestigd te worden, te leggen, op welke men in ouder tijden (dat nu overlang al af is) plagt te knielen. Als de heer opperlandvoogd daar in de kerk komt, rijzen de mans daaromtrent op, nemen hun hoeden af totdat zijn Ed. zit en dekken zich dan weer, dat ook wel menschen doen, die verder afzitten. Bij deze kerk, die een ooster en noorder uitgang met hooge deuren heeft, is ook een schoone groote kerkkamer, met verscheiden kassen, tot berging der kerkboeken en deze is zoo fraai, dat ik in Holland nergens een dergelijke gezien heb. In deze kerk, die alom met groote blaauwe zarken belegd is, heeft men ook de graven der heeren opperlandvoogden, die in Indiën overleden zijn, te weten, die van de heeren Koen, van Diemen, Reinierszoon, Maatzuiker, Speelman, van Outhoorn en van Swol; doch de heer van Riebeek ligt buiten op 't kerkhof, waar ook veel fraaije graven met zarken zijn, om welk kerkhof ook een nette steenen muur, borstwerings hoogte gemaakt is. Deze kerk is zeer wel in Nieuwhofs Land- en Zeereize verbeeld. Bij dezelve is, als er dienst gedaan wordt, een wacht van 12 soldaten, met 1 sergeant en korporaal, 6 bij de voordeur, met den sergeant en 6 aan de zijdeur met den korporaal, om daar de wacht tegen alle wanorde en onverwachte voorvallen te houden. De tweede Nederduitsche kerk is in 't kasteel, waar wij van dezelve zullen spreken. Men heeft in de stad ook een zeer fraaije Portugesche kerk, die omtrent 1670 begonnen en tusschen de Roewa Malakka en de gaauwsdiefs-markt, niet ver van de middelpunt gelegen is. Dit is mede een fraaije luchte kerk. In dezelve wordt mede Zondags voor de middags Nederduitsch gepredikt. Zij is van voren 166 treden breed en 60 treden diep en ook van een borstwering voorzien. Buiten de stad, op de weg, waar men naar die van Jakatra gaat, heeft men nog een schoone Portugesche kerk

die den 20sten Febuarij 1693 aanbesteed en begonnen, en die zeer sierlijk, luchtig en vrij kostelijk van binnen gebouwd is, hebbende een ongemeen fraaijen gevernisten en vergulden predikstoel en veel dergelijke gestoelten, die een groot sieraad aan dezelve toebrengen. Den 23sten Augustus 1695 werd daarin de eerste predikatie door D. Theodorus Zas uit 1 Reg. VIII. 23—30, in de tegenwoordigheid van den heer opperlandvoogd van Outhoorn en zijne gemalin gedaan. Rondom dezelve is ook een steenen borstwering gemaakt, volgens besluit van den 18den April 1697. De Maleische kerk is in de Gasthuisstraat, welker zuiderzijde zij bijna beslaat. Zij is niet zeer groot, maar zeer net, luchtig, hoog van verdieping en van verscheiden zeer fraaije gestoelten voorzien. Omtrent 1682 of 1683 heeft men die eerst beginnen te gebruiken.

Behalve deze openbare stadsgebouwen heeft men hier ook een schoon gasthuis, omtrent de Nieuwe poort en in dezelfde straat, ziet men de woningen van den eersten, tweeden en derden wondheeler, alsmede van den apotheker, en in de gasthuisstraat, naast de Maleische kerk, ook de woning van den schaftmeester van dat huis, alle voor 'tzelve en voor de zieken geschikt, over welk huis (gelijk over al de andere) zekere buitenvaders het opzigt hebben en die alle weken komen naspeuren en onderzoeken hoe 't met de zieken al gaat en hoe dezelve behandeld worden. Binnen in 'tzelve is ook een schoon open plein, met boomen beplant, dat een groote verlustiging, niet alleen voor de gezonden, maar ook voor de weer bijkomende zieken is, die zich onder die aangename lommer verkwikken en dus met er haast weder op kunnen luiken. Dus heeft men hier ook een armen- en oude mannenhuis, een weeshuis, Chineesch oude mannen- en ziekenhuis (dat in 1646 gebouwd werd), en een spinhuis, staande op de Rinocergracht. Men heeft daar ook een groot getal van markten, als de groenmarkt, de rijstmarkt, de hoendermarkt, de vischmarkt, de bloemmarkt, de Gaauwdiefsmarkt, de linnen- of katoenmarkt (die overdekt is), de porcelijnmarkt en meer andere, die mij niet te binnen schieten. Ook zijn daar 2 vleeschhallen, die op de Gaauwdiefsmarkt aan de groote rivier gelegen en op palen gezet zijn. In dezelve werd tweemaal 's weeks ossen-, schapen-, kalfs kabriten en ook wel hertenvleesch geslacht, al 'twelke tegen een redelijken prijs te bekomen is; doch 't schapenvleesch is er zeer duur. Men heeft ook aan de oostkant der stad, omtrent het midden derzelve, een groot gevaarte, het Ambachtskwartier genaamd, waarin allerlei ambachtslieden, die men bijna bedenken kan, door de E. maatschappij gehouden worden, gelijk daar de fabrijk (die opperkoopman is) en een koopman, zijnde boekhouder van 'tzelve, hunne woningen hebben. Dus is er aan die kant wat meer naar 't kasteel toe een rijstmagazijn, tot berging van de rijst der E. maatschappij. In oude tijden plagt hier ook een Latijnsche school te zijn, op de Tijgersgracht; doch daar men zag, dat het met den rector en een preceptor, die men er had, niet opnemen wilde, werd die in 1656 weer afgeschaft. Naderhand heeft men nog eens beproefd of het gelukken wilde; doch zij is allengskens geheel te niet geloopen. Daar is ook een zeer groote timmerwerf tot het herbouwen van oude vaartuigen der E. maatschappij, waar de algemeene ontvanger en de equipagiemeester (zijnde 't opperhoofd der schippers en een heer van groot gezag) hunne woningen hebben; maar deze schoone timmerwerf is in 1721 afgebrand.

Een groot sieraad en de voornaamste sterkte der stad is het kasteel Batavia. Het ligt in 't noorden, digt aan zee, hebbende de groote rivier aan de westkant en de Prinsestraat in het zuiden. Zoo als men, van 't Stadhuis afkomende, die ten einde is, komt men eerst bij de Steenhouwersbrug, in het midden van welke een hek met een schildwacht en ook aan de westkant van dat hek naar binnen toe, een wacht geplaatst is. Als men nu van deze brug is, om naar 't kasteel te gaan, heeft men een ongemeen groot plein, dat van voren 430 groote treden breed en waarbij de breedte

van het kasteel aan die kant ten naaste bij, als zijnde wat minder (dat aan de waterkant maar 390 treden haalt) af te meten is; zijnde omtrent vierkant en van de Steenhouwersbrug 183 treden lang, behalve de gestrate weg, die van 't plein naar 't kasteel loopt. Het is met verscheiden reijen van tamarinde-boomen beplant, waarvan de middelste zoo breed is, dat er wel 3 koetsen nevens een kunnen rijden. Zij geven een heerlijke lommer, zonder welke het daar voor degenen, die in 't kasteel iets te doen hebben, onverdragelijk heet zijn zoude, daar de koetsen, chaizen en draagstoelen van d ze en gene bijzondere heeren aan 't einde van dat plein gewoon zijn te wachten; doch die van de raden van Indiën rijden over de steenen brug en door 't hek, 'tgeen midden op dezelve is, tot voor de muren van 't kasteel, dat geen bijzondere personen mogen doen. Op dit onbestraat plein aan deszelfs oosteinde is 't open en onbeplant en daar heeft men ook de geregtsplaats van den achtbaren raad van justitie des kasteels Batavia. Achter dat geregtshuis heeft men de stal der E. maatschappij, naar welke men gaat met een weg, die tusschen 't kasteel en dit geregtshuis loopt, waar men eerst bij het huis van den stalmeester van Zijn Edelheid (dat nu een kapitein is), en dan bij een groote plaats en daarna bij de stal zelf komt. Ter zijde van dat binnenplein ziet men ter regterhand een stal voor verscheiden dieren, waaronder ik nu en dan al zeldzame gezien heb. In 1694 zag ik hier een zwarten beer, doch nog veel zeldzamer was 't, dat ik er toen ook een tijger van een ongemeene hoogte en grootte en van een schoone teekening zag, die gewoon was met een klein hondje, dat door een gat in zijn kot kroop, te azen en te spelen. Het is eenigen tijd daarna gebeurd, dat men door onvoorzigtigheid dit kot niet gegrendeld en de tijger de deur open gestooten had en uit hetzelve naar buiten kwam, waar hij eerst een groote schade aan de paarden der heeren van de hooge regering zou hebben kunnen toebrengen; doch hij ging van de stallen af, langs de weg, die naar 't kasteel loopt en tot alle geluk weder naar 't kasteel; want had hij zijnen gang naar de stad genomen, wie weet wat schade hij daar de menschen, en vooral de kinderen der Chinezen en der slaven, die daar veel op de straten zijn, zou toegebragt hebben. Toen hij nu moedig daar heentreden kwam, nam de schildwacht bij 't hek omtrent het kasteel en ook de schildwacht bij de landpoort de vlugt, daar zij niet gewoon waren zulk een vijand af te wachten. Die van de hoofdwacht, die in de poort hun vergaderplaats hebben, deden 'tzelfde en sloten de deur, waarop hij op 't binnenplein verscheen en ten eerste door den heer kapitein Winkeler met een snaphaan zoo wel getroffen werd, dat hij in 't gezigt van den heer St. Martin, die op de pui voor 't huis van zijn Edelheid stond, ter nederstortte. Hij had dus, niet lang te voren, ook een leeuw daar ter neder geschoten. In deze stal zag ik in 1713 een jonge kemel, die naderhand aan den Soesoehoenan vereerd is. Deze eens buiten gebragt zijnde, gaf hem kapitein Gallaart (toen stalmeester) een emmer met water, dien hij uitdronk. Zeker predikant, die toen bij ons was, bleef er regt voor staan, ziende dit met groote nieuwsgierigheid aan; doch de kemel brak die zeer schielijk af (dat kapitein Gallaarts wel van te voren wist), toen hij hem een groote golp met water over zijn hoofd, bef en kleeden gaf, dat die heer weg had, eer hij 't wist. Indien men mij niet gewaarschuwd had wat ter zijde te wijken (zonder dat ik wist, om wat reden) had ik er net de helft van op mijnen bef gehad, daar ik zoo moeijelijk over geweest zoude hebben, als die andere heer nu met veel reden was. Ik zag er te dier tijd ook een zeldzaam wild Arabisch, alsmede een Turksch en een bont Mogolsch paard, welk laatste een geschenk van den grooten Mogel en (zoo men zeide) een paard van 1,200 rijksdaalders, doch in mijn oog gansch niet fraai was. Althans ik heb ongelijk schooner paarden op de stal van den heer Zwaardekroon gezien, den grootsten liefhebber van fraaije paarden, die ik op Batavia gekend heb. Daar was ook een dier, van gestalte en kleur bijna

als een Deensche os; doch zoo zwaar niet, zijnde spits van bek, grijs en niet minder dan een eland, hoedanigen naam men er aan gaf, gelijkende. Dit was almede een geschenk van den grooten Mogol. Regt uitgaande, zoo als men op dit binnenplein komt, heeft men een zeer grooten paardenstal, die in tweeën gescheiden en aan een gracht gelegen is. In deze stallen staan de paarden van den heer opperlandvoogd en van de heeren raden van Indiën, alsook de paarden van de ruiterij, die zijn Edelheid, als hij uitrijdt, gewoon is te volgen. Ik zag er aan de regter- en linkerhand 148 stallen, die toen vol paarden waren. Op het plein ter linkerhand, als men regt voor deze stallen staat, heeft men verscheiden smidswinkels, meest daar ten dienst voor die stal, koetsen en paarden en voor hun beslag en hoefijzers geschikt. Dus nu van de stal weer naar 't kasteel keerende, om dat van binnen te beschouwen, ontmoet men daar een gestrate weg, met steenen vleugels aan wederzijden, 2 hekken en 1 ophaalbrug over de gracht, die vrij breed is, dat men daarnaar afmeten kan, dat men tusschen het plein en het kasteel nog wel een lengte van 26 roeden te gaan heeft, over een weg of brug, die met bogen over deze gracht gemaakt en die 10 voeten breed is. Deze bestrate weg is niet breeder, dan dat er maar eene koets over rijden kan en op dezelve zijn bij die hekken ook schildwachten. Het kasteel vertoont zich zeer hoog van muren, zijnde voorzien van vier bolwerken, te weten, de Robijn, naar de oostkant of naar de Tijgersgracht (waar de majoor woont), de Paarl, in 't westen tegenover de werfkant of naar de groote rivier toe, de Diamant in 't zuiden, mede tegenover de werf, waar de kapitein van 't kasteel zich ophoudt en de Zafier in 't noorden, naar de kant van 't Buffelsveld gelegen. Men ziet dezelve rijkelijk van geschut en van zes schilderhuizen voorzien. Aan wederzijden ziet men twee vlerken en poorten er in, welke laatste nu en dan tot 't afladen van eenige goederen haar gebruik hebben. Dit kasteel nu heeft een zeer fraaije gedaante, hebbende een breedte van 274 en een diepte van de Land- tot de Waterpoort van 290 treden, waaruit men ziet, dat het ten naastebij vierkant is. Het is rondom zoo met zijn muren, als met zijne bolwerken van koraalsteen opgebouwd. Als men tegen de Landpoort aanziet, ziet men dat dezelve zeer hecht en sterk ANNO MDCXXXI (dat er boven staat) gebouwd is. Pas daar boven ziet men regt in 't midden het wapen der stad Batavia en vlak daar boven de wapens van de steden Delft, Rotterdam, Amsterdam, Middelburg, Hoorn en Enkhuizen, alle te zamen steden, waar men kamers der Oost-Indische maatschappij heeft. Boven die wapens staat een fraai ijzeren staketsel en daarboven een geschilderd uurwerk, met zijn bovensieraden, zonder dat men daarvan eenig nut heeft, daar ik niet weet, dat men in de stad of in 't kasteel eenig uurwerk vindt, dan alleen op de zaal van zijn Edelheid een klein dat staat, anderzins werd de klok maar, op het wijzen van een zandlooper, door een soldaat geslagen, dat in zoo groote stad niet gemakkelijk valt, waarom bijna ieder huis van een klokje of uurwerk voorzien is. De uitwendige sieraden voor de Landpoort geven een fraai en trotsch gezigt en belooven iets groots van dit kasteel van binnen. Zoo als men door de poort, die al vrij lang is en wat krom loopt, naar binnen gaat, heeft men aan wederzijden een wachthuis naar binnen toe, welks deuren digt bij 't eerste plein, even binnen die poort, naar de binnenzijde uitkomen. Even buiten deze poort zijnde, heeft men boven dezelve, naar de binnenkant, het wapen des prinsen van Oranje en daaronder ANNO MDCXXXVII, ten bewijze dat die binnenpoort zoo veel later gebouwd is. Als men nu binnen de kasteels-landpoort is, ontmoet men een plein, dat zeer breed en van de Landpoort tot de Pinangpoort omtrent 20 of 25 treden diep is. Rondom dit plein ziet men verscheiden schoone gebouwen. Langs de binnenpoort ter regterhand, zoo als men op 't plein komt, heeft men 3 en ter linkerhand 2 zeer schoone woningen voor 5 ordinaire of, extraordinaire raden van Indiën, alle in 't zuiden gelegen,

in twee blokken door de landpoort afgezonderd, van welke de directeur-generaal van den handel van Indiën, die de eerste van de zes ordinaire en stemmende raden is, ter linkerhand in den hoek, naast de kasteelskerk woont. Voor die huizen zijn boomen in groene hekken met bankjes er om, om te kunnen zitten, geplant. Daarna volgt de kasteelskerk, die klein doch zeer net, achtkantig en in 1640 gebouwd is. Men gaat tot dezelve van buiten met eenige trappen op. Ook ziet men aan weêrszijden boven twee ronde vakken met glazen bezet. Als men even in die kerk komt, die omtrent 25 of 30 treden diep en breed is, heeft men boven zich een fraai orgel, waarop des Zondags altijd onder het zingen door een organist gespeeld wordt. Ook ligt in deze kerk een zeer fraaije italiaansche vloer van witte en blaauwe geslepene steenen, waarop verscheiden banken voor de bezetting des kasteels en voor andere lieden staan, gelijk de gemalin van Zijn Edelheid en die van de heeren raden van Indiën, daar ook vlak voor den predikstoel en achter denzelven de vrouwen van verscheiden bedienden van aanzien, in 't kasteel wonende, zitten. Ter regterhand van den predikstoel, in het inkomen, ziet men een deur, door welke Zijn Edelheid in de kerk komt en in zijn gestoelte gaat, zijnde het eerste aan die zijde van den predikstoel en naast die deur, ook is dat alleen overdekt. Daaraan volgen na die kant de gestoelten voor den heer directeur-generaal en voor de verdere heeren raden. Ter linkerhand van den predikstoel is ook een deur van een vertrek waar zich de predikant, die prediken zal, ophoudt en die den na-psalm daar gemeenlijk aan een man geeft, die uitdrukkelijk daarom voor den organist komt, opdat alles net en zeker gaan zou. Ook is er ter linkerhand van den predikstoel een geverniste bank, waarop de predikanten, die daar ter gehoor komen, kunnen zitten. Deze kerk is zeer licht, redelijk hoog van verdieping, sierlijk van glazen en in allen deelen zoo fraai, als men naar dat klein begrip, 'tgeen voor die gemeente overvloedig groot genoeg is, zou kunnen wenschen of zich verbeelden; doch zij is voor iemand, die een zware stem heeft, wat te klein, maar men schikt er zich dan na. Naast aan deze kerk, die de diepte van 't plein, op een kleine kamergang aan wederzijden na, beslaat, heeft men het paleis van den heer opperlandvoogd van Indiën, een schoon en heerlijk gebouw, twee verdiepingen hoog, gelijk al de gebouwen aan die kant van 't plein zijn, die aan de andere zijde van de Pinangpoort staan. Voor deze woning heeft men een zeer fraaije aanzienlijke bordes, na welke men met zes breede trappen aan weerszijden opgaat. Voor dit bordes is een zeer breede graauwe steenen leuning, balustersgewijze, met twee afgaande vlerken, die bovenop zoo breed zijn, dat op ieder vlerk een groote graauwe steenen leeuw ligt, wiens achterste pooten gekromd zijn en wiens voorste pooten zich op een groote bol, die zij aanvatten, zeer grootsch vertoonen. De afgaande vlerken zijn door drie steenen pilasters of doorluchtige traliën ondersteund, hoedanige men er 5 boven op het bordes in de regte leuning heeft, waar gemeenlijk een gewapende schildwacht is. De ovale poort van dit paleis (gelijk ook van de kerk) is in 't midden van de grond af tot boven toe, 11 voeten hoog en 6¼ wijd; gelijk ook al de kozijnen zoo van dit gebouw, als van de verdere aan die zijde van het plein binnenswerk 9½ voet hoog en 6 voeten breed zijn. Aan wederzijden van deze soort, die overal met groote spijkerknoppen bezet is, heeft men de beeldtenis van een muskettier en van een piekenier, naar de wijze der ouden gekleed en ieder als zijn geweer klaar houdende en daarmede aan de inkomenden eere bewijzende. Deze staan als in twee uitgeholde niches of vakken met hare pilasters en doen een fraaije vertooning. Vlak boven de poort van de zaal, het eerste vertrek daar men inkomt, staat A°. MDCXLVII en even daarboven ziet men een rondeel, in welks midden zich het gemeen merk van de vereenigde oost indische compagnie met den naam van den opperlandvoogd, Cornelis van der Lyn er onder, ten bewijze waarschijnlijk, dat hij het in

dat jaar gebouwd heeft, vertoont. Ter zijde van hetzelfde rondeel ziet men een lijst van aschgraauwe steen en aan wederzijden twee zulke kleine zeer fraaije fruitvazen. Boven de tweede verdieping is maar een gemeene voorgevel; doch die aan wederzijde met een aschgraauwe groote vaas met fruitagie en met een groote schuins afgaande, liggende en na die vazen gapende dolfijn van 6 of 7 voeten lang, zoodanig versierd is, dat zij met hare staarten tegeneen komen en met hare opene bekken naar die vazen zich wenden. Boven op 't dak ziet men een torentje met 6 pilaren en met een getralied staketsel rondom, borstwerings hoogte en boven op een schip, dat voor een weerhaan dient. Als men nu naar binnen in Zijn Edelheids woning treedt, komt men op een groote zaal, die met 22 groote schoone vierkante steenen, ieder ruim 2 voeten breed, in de breedte van voren en met 15 in de diepte belegd en die aldus 30 voeten lang of diep en 47 of 48 voeten breed en van een zeer fraaije hoogte is. Men ziet tegen de wanden 48 pieken en ettelijke rakken met 120 musketten en snaphanen en ter linkerhand, als men inkomt, eenige schilderijen. Men ziet er ook eenige veroverde vaandels, ter regterhand van de zaal een tafel met een tapijt, een stoel, eenige banken en naar dezelfde zijde en na 't einde der zaal bij de kozijnen, een slaande uurwerk, dat ook van buiten de uren aanwijst, het eenigste openbaar uurwerk in de stad en dat een weinig hooger en grooter dan een gemeen huisuurwerk is. Na de regterhand als men op die zaal komt, gaat men ook naar de geheime schrijfkamer van Zijn Edelheid, dat mede een groot vierkant vertrek op zich zelven ter regterhand (zooals men er omtrent komt) gelijk ter linkerhand daar, tegenover de secretarie, nog een bijzonder vertrek voor den geheimschrijver van Hun Edelheden en voor den eersten klerk is. Ook kan men tusschen die twee vertrekken in, met een trap ter zijde afgaan, die in de Pinangpoort uitkomt. Ter linkerhand, zooals men op de zaal komt, zijn verscheiden banken voor de bezetting, als daar 's avonds 't gebed gedaan wordt. Als men nu de zaal inkomende, regt uitgaan wil, komt men bij een groote deur, ter regterzijde van welke men een uitstekenden dikken arm met een groote lantaarn met drie groote glazen er op heeft, die 's avonds ontstoken wordt; vlak onder die lantaarn staat gemeenlijk een helbaardier, die de wacht heeft, met zijn geweer en een ander helbaardier, zijnde de bijwacht, die gewoon is dezen en genen bij Zijn Edelheid aan te dienen. Even door die deur zijnde, komt men in een kleine luchte vierkante trant, ter regterhand van welke somtijds een raad van Indiën, somtijds de geheimschrijver van Zijn Edelheid, plagt te wonen. Daar is een fraaije gallerij met eenige vertrekken, en zoo men uit deze trant, die maar 8 voeten in 't vierkant is, regt uit gaat, heeft men een fraaije opene gallerij met een zeer net geschilderde zolder en van beneden aan wederzijden van een fraaije baluster voorzien; zij is omtrent 12 of 14 treden lang en omtrent 6 voeten breed. Ter regterhand derzelve heeft men een klein net bloemtuintje en ter linkerhand een groote vierkante plaats met groote graauwe vierkante steenen belegd, die wel 50 of 60 treden lang en niet minder breed is, behoorende tot het paleis en de woonplaats van Zijn Edelheid en na welke plaats men met 3 of 4 trappen afgaat. Uit de voornoemde gallerij, bij welke die bloemtuin is, gaat men in de vergaderzal van Hun Edelheden, die nog wel zoo groot als de voorzaal is. In dezelve ziet men aan 't einde, na binnen toe, een lange tafel met een schoon tapijt en een stoel aan 't hoofd derzelve, voor Zijn Edelheid en aan wederzijden verscheiden andere voor de heeren raden van Indiën. Rondom die zaal ziet men tegen de wanden de opperlandvoogden van Nederlandsch Indiën, naar 't leven geschilderd, hangen. Wanneer men nu uit de voornoemde trant ter linkerhand opgaat, heeft men daar een beschot en een deur, door welke men in een groote schoone gallerij komt, zoo lang als die groote plaats, op welke zij 't uitzigt heeft, gelijk men in 't midden derzelve ook met een trap daar na toe gaan kan, zijnde de breedte van deze gallerij

dezelfde, als die van de voornoemde trant, te weten 8 of 9 voeten. In deze gallerij geeft Zijn Edelheid gemeenlijk gehoor en langs dezelve zijn verscheiden zeer schoone beneden- en bovenvertrekken, behalven dat er achter aan ook een breede zitplaats is, waar hij gemeenlijk gewoon is te eten. Als men dien trap in 't midden van de gallerij naar de plaats afgaat, heeft men regtuit tegenover die gallerij veel vertrekken voor den hofmeester en voor al wat tot de keuken noodig is, als ook nog andere kleine beneden- en bovenvertrekken, op een van welke ten tijde van den heer van Hoorn, de heer Cornelis de Bruin, kunstschilder, zijn verblijf had, gelijk ik daar den 21sten Junij 1706 zijne teekeningen van Persepolis gezien heb. Aan de westzijde van die groote plaats heeft men nog een lange, doch lage gallerij, waar Zijn Edelheid gemeenlijk het afscheidsmaal aan de vertrekkende vloten geeft en daar ik menigmaal met een groot getal vrienden gezeten heb. Ik gis dat er wel 140 of 150 menschen kunnen zitten en dan is aan wederzijden nog een ruime plaats, om achter de aanzittende vrienden te kunnen henen gaan. Zij is vol vensters met rotanramen en zeer digt omtrent de rivier gelegen, waar ook een zitplaats is en waar ik met Zijn Edelheid de heer van Hoorn (loffelijker gedachtenis) wel gezeten heb. Ook heeft men ter zijde van die gallerij nog een klein tuintje langs de wal, dat niet onaangenaam, doch zeer smal is. Naast aan het paleis van Zijn Edelheid (zooals wij nu op 't binnenplein van 't kasteel weer voortgaan) of eigenlijk naast de geheime schrijfkamer, heeft men de Pinangpoort. Dit is een groote opene poort, die omtrent 7 of 8 treden lang en 4 of 5 treden breed en boven over welke het met een toren en vertrekken bebouwd is. Zij werd de Pinangpoort genaamd, omdat er pinang onder verkocht werd. Het is gelijk als de beurs van Batavia, waar vele kooplieden, onderkooplieden en andere fatsoenlijke lieden, vooral 's morgens, bijeen komen, en waar alle nieuwstijdingen van geheel Indiën verhandeld worden. Gelijk men in die poort ter linkerhand den opgang naar de geheime schrijfkamer van Zijn Edelheid heeft, zoo gaat men te regterhand naar 't comptoir van den algemeenen boekhouder en van den algemeenen visitateur, of naspeurder van de misslagen in de rekeningen, zoo der buiten-comptoiren, als die der bedienden op Batavia. Als men nu van Zijn Edelheids woning naar de Pinangpoort voorbij gaat, heeft men daar eerst de woning van den algemeenen boekhouder en daarna komt men op 't einde van die rij bij het soldij-comptoir, dat een groot gevaarte is, op welker bovenvertrekken zich de assistenten, die binnen moeten blijven, ophouden en voor welke daar ook opgeschaft werd. Dan heeft men daar een weg ter linkerhand om, gaande naar het tweede binnenplein; doch als men nu langs 't soldij-comptoir regt uit loopt, heeft men daar, naar de oostzijde van 't plein, allernaast dat van de raden van Indiën, in den hoek eerst de groote winkel van de kleeden der E. maatschappij, waar naast naar 't noorden toe of wel in 't midden van 't plein aan die kant, de groote geldkast en dan de smidswinkel. Tusschen deze woningen en die der heeren raden van Indiën is een net geschoren grasveld, dat in de hitte des daags een aangenaam gezigt geeft. Als men nu door de Pinangpoort het kasteel dieper intreden wil, heeft men ter regterhand de kleine winkel en ter linkerhand het Dispens of de plaats waar de dranken, boter, kaarsen, enz. aan de bedienden der E. maatschappij verstrekt of ook wel verkocht worden. Dit is mede als een kleine beurs, waar 's morgens veel heeren komen en vergaderen, om iets nieuws te hooren of aan anderen mede te deelen. Als men nu al regt uitgaat, heeft men ter linkerhand een groote plaats voor de kuipers der E. Maatschappij en ter regterhand een groot pakhuis voor hare dranken. Dan komt men bij een hooge bebouwde middelpoort, voor welke ANNO MDCXLI van binnen en van buiten hetzelfde nog eens staat. Boven dezelve is ook een woning, waar zich deze of gene in de gunst van Zijn Edelheid staande, van bedienen kan. Als men door die poort is, komt men op een tweede plein, dat bijna zoo lang, maar wat smaller dan 't vorige

is. Ter regterhand pas om den hoek, wonen de 2 opperkooplieden, de opper-opziener van de algemeene geneeswinkel der E. maatschappij voor geheel Indiën, die tegelijk ook hoofd van al de wondheelers is. Ook plagt de geheimschrijver van zijn Edelheid daar naast te wonen. Ter linkerhand van die poort heeft men de woning van den eersten klerk van de geheime schrijfkamer van zijn Edelheid en die van den opperwondheeler van 't kasteel. Dit plein is vrij doodsch en in verre na zoo lucht, zoo breed, noch vermakelijk, als het eerste. Als men nu door de voornoemde poort al regt uitgaat, komt men bij de Waterpoort, die ANNO MDCXXX, gelijk er aan de binnenzijde voor staat, gebouwd en van binnen met verscheiden groote pakhuizen voor de kleeden van de E. maatschappij en verder van een groot wachthuis voor de bezetting, die men aan die zijde van het kasteel heeft, voorzien is. Daar hebben wij nu het kasteel in zijne gelegenheid van binnen en beneden vertoond. Als men boven op de wallen en punten van hetzelve gaan wil, moet men de Landpoort inkomende, de linkerhand pas omslaan, waar men met een breede trap naar boven gaat en ten eerste oost opgaande op de punt de Robijn komt, waar de majoor een schoone woning en de kapitein van 't kasteel een dergelijke aan de andere kant in 't zuiden op de punt de Diamant heeft. Verder ziet men langs de gordijnen verscheiden wachthuizen, met zeer veel soldaten opgepropt en die voornaamste vesting van alles wel voorzien. Regt voor de punt de Robijn is een vlakke grond langs de gordijn, waar een drilmeester alle morgen gewoon is 't volk te drillen, gelijk men ook de gewoonte heeft, om alle Zondag na de middag, na de kerktijd, de bezetting op 't eerste plein de parade te laten doen, dat zijn Edelheid nu en dan, op het bordes voor zijn paleis staande, wel eens bijwoont. Buiten 't kasteel en buiten de boom, is een zeer fraaije wandelplaats langs de rivier naar buiten of naar zee toe, waar dezelve aan wederzijden met hooge palen beheid is, zijnde er aan de linkerzijde, zoo als men de rivier inkomt, buiten 144 en ter regterhand 112 stuks. Men heeft wel een half vierde deel uurs werk, eer men de rivier op, tot aan de boom roeijen kan; doch buiten de rivier langs de vaste weg, is paal aan paal geheid, die daar wel 600 of 700 in getal en wel en hecht verbonden zijn. Ook ligt deze rivier aan de westzijde gemeenlijk vol allerlei vreemde vaartuigen; doch aan de oostzijde liggen er geen, langs welke de scheepsschuiten, tegen de zware afwatering, ook kunnen opgetrokken worden. Aan 't einde van die wandelweg staan ook 2 groote lantarens, die 's avonds ontstoken worden, buiten welke, als ook die in 't kasteel en omtrent het Stadhuis, er geen lantarens meer, zoo ik geloof, van stadswege zijn; maar die anders een lantaren voor zijn deur hebben wil, zet en bezorgt ze zelf op zijne kosten; want anders gaan alle lieden van fatsoen daar bij donker avond met een flambouw uit, om welke reden zij er zoo noodig niet schijnen, hoewel ik oordeel, dat zij er wel zeer goed, bij voorval van onraad, zouden zijn. Behalve deze aanzienlijke vesting, zijn er buiten de stad nog eenige andere. In 't oosten heeft men de sterkte van Ansjol 1,200 roeden van de stad, gelijk in 't westen die van Angkeé 500 roeden er af gelegen, naar de zeekant en naar 't zuiden, die van Noordwijk, tusschen de Vijfhoek, Rijswijk en Jakatra, die meest ook met dikke heggen van witten doorn voorzien zijn; doch die van de Vijfhoek en Ansjol zijn met steenen muren zeer hecht en wel opgemetseld. Men heeft buiten de stad ook zeer schoone en net beplante breede wegen, onder welke die naar de vesting Jakatra, zoo wegens zijne breedte en lengte, als wegens zijne schoone tuinen uitsteekt, van welke vesting tot aan Noordwijk toe, men veel graven der Chinezen heeft. Van deze tuinen nu zijn er ook een groot getal buiten al de poorten der stad, waar men zeer vermakelijk naar toe wandelen of ook met een orembaey naar toe varen kan. Men moet zich, schoon wij dat, met den gemeenen Batavischen naam, maar tuinen noemen, niet verbeelden, dat het maar tuinen zijn: want men heeft er de schoonste huizen bij, die men wen-

schen kan en die de fraaiste in de stad niet behoeven te wijken, behalve dat zij ook van een groote uitgestrektheid ten opzigte van 't land zijn. Die omtrent de waterplaats, pas buiten de Nieuwe poort, liggen, zijn, om de schoone rivier en 't aangenaam nederbruisschen van 't opgedamd water, dat daar uit eenige goten nederstort, zeer verfrisschende. Men heeft in dezelve allerlei zeldzame boomen en vruchten, zelfs tot de koffij-boomen, kakao- en andere boomen in menigte. Ja daar zijn tuinen die 6,000, 8,000 en 10,000 rijksdaalders en meer waard zijn en die een groot sieraad aan de buitenstad geven. Men heeft daaromtrent ook verscheiden kruidmolens, met een wacht er bij en een zaagmolen en daar plagt ook een papiermolen te wezen, die nu almede in een kruidmolen veranderd is. Daar plagten in oude tijden nog veel anderen te wezen, die er nu niet meer zijn. Verder van Batavia eenige mijlen ligt Siringsin en Depoc, plaatsen van den heer Chastelein, alsook Tanah Abang, een plaats van zijn Edelheid van Riebeek. Men heeft mij berigt, dat deze landen buiten Batavia, nog een volslagen bosch zijnde, van de Utrechtsche poort af tot aan de rivier van Angkèe eerst in 1660 in eene gift aan den advocaat fiscaal, Gerard Herberts, uitgedeeld zijn, die het bosch omhakken en tot tuinen en zaailanden bereiden liet; welk voorbeeld anderen gevolgd hebben. Ieder soldaat moest te voren een maand soldy, wegens 't omhakken van 't bosch, missen of anders mede zelf daaraan helpen, dat over 't gansch gebied der E. maatschappij ging en zoo lang duurde, totdat wel 20 jaren er na dit aan den heer Herberts gegeven is. Omtrent die tuinen heeft men hier en daar, vooral aan de oostzijde, ook schoone bleekerijen, zoo om 't linnen, als om het was, dat men daar brandt, te bleeken, daar men hier en elders in Indiën niet dan waskaarsen, en die zeer wit, gewoon is te branden. Men plagt in vorige tijden buiten de Diestpoort, ter zijde van de weg van Angkèe, ook een Lazarushuis te hebben, behalve dat zich veel lieden van fatsoen en door die gevaarlijke en besmettelijke kwaal aangetast, in hun tuinen ophielden, gelijk nog wel geschiedt, doch vermits dit kwaad sterker doorgebroken is, hebben Hun Edelheden goedgevonden het eiland Purmerend, omtrent 3 mijlen van Batavia gelegen, tot een Lazarushuis te houden, waar zulke zieken veel veiliger en beter kunnen behandeld worden. Ook zijn er veel arak-branderijen, steenbakkerijen, padi- of rijstvelden, schoone weiden, suikerriet- en meer andere velden in menigte.

Tweede Hoofdstuk.

Inwoners dezer stad. Getal en soorten van ingezetenen. De dienaars der E. maatschappij alhier. Hun Edelheden. De landvoogden. De raden. De vier officieren des geregts. Opperkooplieden des kasteels. Predikanten. Kapiteins. De kooplieden. De onderkooplieden. Inkomen dezer bedienden. Lijst van 'tgeen een raad van Indiën uit het pakhuis trekt. Vrijburgers. De Chinezen. Wat nut zij geven. Nut van 't inkomen der jonken. Groot getal der Chinezen hier. Goede orde daartegen. Onveilig gaan 's avonds. Orde daartegen gesteld. Hun smokkelen met specerijen. Wajangs en Nieuwjaar. Pelovaart. Tempel. Priesters. Hun trouwen en andere aanmerkingen. Verdere ingezetenen en hun bedrijf. Visch. Gevogelte. Groente en aardvruchten. Boomvruchten. Bloemen. Ongedierten en andere dieren.

Men zou niet gelooven, dat er in deze stad en hare voorsteden zoo veel ingezetenen waren, als er inderdaad wel zijn. Hier wordt jaarlijks bij de wijkmeesters een opneming

van de lieden, tot ieder wijk behoorende, gedaan en daaruit dan te zamen een zielbeschrijving gemaakt, om 't net getal der ingezetenen te kunnen weten. Bij de schetsen daarvan eenige jaren aan elkander gemaakt, ziet men dat de hoogste jaren pas tusschen de drie of vier en dertig duizend zielen in die tijd uitleverden; doch sedert zijn de Chinezen hier zoodanig toegenomen (behalve dat de helft er van zich niet aangeven en dat ook sedert de andere huisgezinnen merkelijk aangewassen zijn), dat ik niet geloof buiten de waarheid te zullen gaan, indien ik 't getal der zielen op 100,000 buiten en binnen de stad, zoo als zij nu is, begroot. Men heeft hier Nederlanders, Engelschen, Portugezen (die er met hun schepen komen), Mixtisen, Mardijkers, Chinezen, Armeniers, Persianen, Mooren of Mogolders, Bengalers, Timorezen, Tonkinders, Siammers, Arrakanders, Javanen, Makasaren, Amboinezen, Bandanezen, Ternatanen, Maleijers, Baliers, Sumatranen, Borneërs en een menigte van andere ingezetenen, die een zeer groot leven aan deze stad toebrengen en een ongemeenen grooten handel daarin drijven. Om nu met eenige orde over de voornaamste van deze volkeren en vooral ten opzigte van de Nederlanders en de Chinezen, die wel de meeste betrekking tot deze stad hebben, te spreken, zullen wij vooraf van de Nederlanders zeggen, dat men die òf als dienaars van de E. maatschappij, òf als vrije lieden en burgers moet aanmerken. De bedienden van de E. maatschappij zijn deze: De opperlandvoogd (gemeenlijk de gouverneur-generaal of wel de heer generaal genaamd); de algemeene bestuurder van den handel van Indiën (anders directeur-generaal); de vijf verdere ordinaris en stemmende en een weleer niet, doch nu medestemmende ordinaris raad, die voorzitter van den raad van justitie is, benevens nog 6 of 7 extraordinaris raden van Indiën, die maar een raadgevende en geen besluitende stem hebben, bij welke gemeenlijk de geheimschrijver van Hun Edelheden (als tot die vergadering behoorende) gevoegd wordt. Naast deze volgen in rang de oude landvoogden of directeuren, die daar zouden mogen zijn. Daarna de raden van justitie van 't kasteel Batavia, behalve hunnen voorzitter, nog 9 in getal zijn. Waarna de advocaat fiscaal, daar de baillluw en landdrost burger-bedieningen zijn, van welke de eerste voor den water-fiscaal gaat en de andere hem in rang volgt. Na dezelve de 2 opperkooplieden van 't kasteel. Zij plagten volgens besluit van Hun Edelheden van den 3den October 1678 naast den algemeenen ontvanger te gaan; doch volgens besluit van den 24sten Mei 1684 zijn zij boven alle onafhankelijke voorzitters en buiten-directeurs, op Batavia wonende, gesteld; doch nu gaan zij (zoo ik zie) naar den ontvanger. Daarna komen anders de algemeene ontvanger, de algemeene visitateur, de majoor (of 't hoofd der krijgsmagt van Indiën) en de equipagiemeester (anders de bevelhebber van de werf genaamd) van welke vijf de oudste in dienst zijnde, eigenlijk in rang van ouds voorging. Daarna de majoor der artillerij of ingenieur en bestuurder van de zaken omtrent het bouwen van sterkten. Na dezelve de opperhoofden van Japan, die gemeenlijk 2 in getal zijn; dan 't opperhoofd van 't soldy-comptoir of ook wel de Sjahbander en licentmeester, alle welke opperkooplieden zijn; alsmede de konstapel majoor, fabrijk, de baas op Onrust en de opper-opziener en waarnemer van den algemeenen geneeswinkel van Indiën; nevens nog 2 of 3 ledigloopende opperkooplieden. De heeren predikanten, van welke er 5 in 't Nederduitsch, 3 in 't Portugeesch, 2 in 't Maleisch en 1 op Onrust in 't Nederduitsch prediken, behalve dat er gemeenlijk nog wel 4 of 5 predikanten zijn, daar van buiten eerst aangekomen, die bij ziekte der vaste predikanten en bij andere voorvallen hun Eerw. wel onderschragen. De kapitein van 't kasteel, de stalmeester van zijn Edelheid en nog vier andere kapiteinen van de 4 poorten der stad, daar er aan iedere poort een met een vaandel soldaten ligt, en de kapitein van het Vierkant. Daarna volgen een groote menigte van kooplieden, als de geheimschrijver van den raad des gerigts. Of die der schepenen, die een bediende der E. maatschappij is,

gelijk ook die der weesmeesters en heemraden, dat weet ik niet regt, hoewel ik het tegendeel naast geloof, daar dit burgerlijke vergaderingen zijn. De gezworen of eerste klerk ter secretarij of geheime schrijfkamer van Hun Edelheden, de koopman in 't graanpakhuis, de eerste dispensier of opziener van 't drankpakhuis, de eerste winkelier, de eerste kassier, de visitateur der scheepsboeken, de logi-boekhouder, de soldij- of garnizoen-boekhouder, de eerste opziener in de westzijdsche pakhuizen, de eerste opziener der pakhuizen op Onrust, de equipagie-boekhouder, de tweede van Japan (hoedanige er 2 zijn) de negotie-boekhouder, de eerste in 't ijzerpakhuis, de eerste in 't suikerpakhuis, de eerste op 't comptoir der algemeene visite, de factuur-boekhouder op 't negotie-komptoir, de behandelaar en commissaris der inlanders, de boekhouder van de inlandsche krijgsmagt, de kassier der kostpenningen, die maandelijks aan al de dienaren betaald worden, de boekhouder van 't ambachts-kwartier, de Maleische tolk, de eerste bediende onder den algemeenen boekhouder, behalve nog 2 of 3 kooplieden, die geen vaste bediening hebben, waarbij ook behooren, de 2 onder-equipagiemeesters, zoo op de werf, als op 't eiland Edam en die op 't eiland Onrust. Onder die behooren mede de opperwondheeler van 't kasteel, de drie wondheelers van 't gasthuis, met den binnenbestuurder van 'tzelve, de wondheeler van 't vierkant, van 't ambachts-kwartier van de Rotterdammer- en van de Utrechtsche poort, een op de kruidmolen, een op 't eiland Onrust en op 't eiland Edam. De baas van de wapenkamer en de timmerman, kuiper, zeilmaker, kaartemaker, smid en blokmaker op de werf, benevens den timmerman, loodgieter, metselaar, smid en den steen- en beeldhouwer in 't ambachtskwartier. De baas kruidmaker, de opziener der molenwerken en de baas boekbinder. De kapitein-luitenants aan de Nieuwpoort, op Jakatra en Angkèe. De luitenants in 't kasteel, vier aan de vier poorten, die aan 't Vierkant en op Angkèe. De landmeter, die ook rooi- en keurmeester van de kalk en steen is en de opperstuurman op de werf. Na dezelve volgen de opperkooplieden met vaste bedieningen, als, de tweede dispensier, de tweede in de westzijdsche, de tweede in de pakhuizen op Onrust, de pakhuismeester in de Waterpoort, die in het nieuw kleedenpakhuis, de kleine winkelier, de kassier van den algemeenen ontvang (anders de kassier van 't Vierkant genaamd) de tweede in de groote winkel, de tweede in de groote kas, de tweede in 't ijzerpakhuis, de tweede in het graan- of rijstpakhuis, de tweede op 't algemeene visite-comptoir, de tweede op 't soldij-comptoir, de boekhouder van 't gasthuis, de boekhouder op 't comptoir van den equipagemeester van de werf, de boekhouder van de artillerie, de overdrager op 't equipage-comptoir, nog drie onderkooplieden op 't comptoir generaal, de journaalschrijver, overdrager en pakhuisboekhouder, op 't negotie-comptoir, de journaalschrijver op het comptoir-generaal, de boekhouder van de wapenkamer, nog 2 tolken in de maleische (de een een Hollander en de ander een inlander) en een in de javaansche taal. Drie essajeurs (of metaalproevers) de gezworen klerk ter geheimkamer van den raad des geregts, die van de schepenen en die van de weesmeesteren; buiten welke er nog wel 20 ledigloopende zijn, die geen bediening en dan ook geen ander inkomen, dan hun bloote soldij van *f* 40 's maands hebben. Daarna volgen de vaandrigs, 4 in 't kasteel, de hofmeester van Zijn Edelheid, 3 vaandrigs aan 't Vierkant, drie aan de drie poorten en 3 aan de Rotterdammerpoort, een op Jakatra, een op Tangerang, en een op Tandjong Poera. Daar benevens nog 8 gemeene klerken ter geheime schrijfkamer van Hun Edelheden, 2 klerken bij Zijn Edelheden en een bij den heer voorzitter van den raad des geregts. Voeg hierbij de overdrager in de logie en een op 't soldij-comptoir, een in 't gasthuis, 6 boomwachters en een garnizoen- en soldij-schrijver. De 2 bestuurders van 't spinhuis, de bestuurder van 't lazarushuis op Purmerent, die van 't armenhuis en van het Chineesch gasthuis; de apotheker der E. maatschappij, de laborant in 't laboratorium. Of de deurwaarder van den raad des geregts, of de boden van

schepenen, weesmeesters en der heemraden mede als bedienden der E. maatschappij moeten aangemerkt worden, weet ik niet zeker, hoewel ik geloof dat zij 't niet zijn; maar die van de huwelijksche en kleine zaken is een dienaar der E. maatschappij. Twee voorlezers in 't kasteel en in de stadskerk en 1 in de portugesche binnenkerk. Vijf krankbezoekers, 1 in 't gasthuis, 1 in 't ambachtskwartier, 1 in 't vrouwentugthuis, 1 op 't eiland Onrust en 1 op Edam. Vijf kosters, 1 in de Hollandsche, 1 in de Portugesche binnen-, 1 in de Portugesche buitenkerk, 1 in de Maleische en 1 in de kasteelskerk; doch deze worden door de kerkmeesters betaald. Buiten deze is er nog een groote menigte van boekhouders en assistenten, die nog wel een getal van 50 of 60 stuks, op verscheiden comptoiren, uitmaken. Al deze bedienden nemen de zaken op Batavia, den handel der E. maatschappij betreffende, waar, waarvoor zij dan ook vaste soldijen en nog eenige buiten-gelden en buiten-voordeelen genieten.

De generaal of opperlandvoogd van Indiën trekt *f* 1,200 's maands, waarbenevens hij nog 160 rijksdaalders aan kostgeld ieder maand krijgt, behalve dat hij van wijn, Hollandsch bier, spek en vleesch, boter, olie, specerijen, rijst, kaarsen en 'tgeen verder 't pakhuis der E. maatschappij geven kan, tot zijn gebruik voor niet en een schoon paleis tot zijn woning heeft. Ook kan hij ieder reis, dat hij op de reede gaat, *f* 500 trekken, hoewel dat weinig geschiedt. Ook heeft hij eenige koetsen voor hem, zijne gemalin en dochter tot hun gebruik. De directeur-generaal of eerste bestuurder van den handel van Indiën, heeft alle maanden *f* 400 aan soldij en 80 rijksdaalders aan kostgeld, een schoone vrije woning (gelijk ook al de raden van Indiën in 't kasteel hebben of anders krijgen zij er 24 rijksdaalders 's maands voor) en dan een zekere verstrekking van wijn, bier, kaarsen en van andere dingen uit het pakhuis, die bepaald, doch genoeg tot zijn gebruik zijn, hoedanig het ook in dit opzigt met al de andere heeren raden gelegen is. Een ordinaris of gemeen raad trekt *f* 350 's maands en 20 rijksdaalders aan kostgeld, heeft een schoone vrije woning of 24 rijksdaalders 's maands en zekere bepaling van dranken, enz. uit het pakhuis, dat een gansche lijst op zich zelven uitmaakt en al een fraaije som 's maands bedraagt, gelijk men hier zien kan.

Lijst van hetgeen een Raad van Indiën maandelijks uit het pakhuis, enz. trekt, zooals mij is opgegeven.

Aan wijnen	36	kannen.
Brandewijnen	7	»
Mom of Hollandsch bier	22	»
Vaderlandsche azijn	6	»
Olijven-olie	2	»
Kalappus-olie	25	»
Zout voor de keuken	50	ponden.
Tafelzout	4	»
Waskaarsen.	48	stuks.
Flambouwen	2	»
Foeli, Nooten, Nagelen } ieder	1	pond.
Peper	6	»
Een half last rijst	1575	»
Padi of *rijst in de of bolster*	75	bossen.

Brandhout	1	of 2 vadem
Gedoofde kolen	1	of 2 manden.
Gezouten vaderlandsch vleesch	5	ribbenstukken.
» » spek	4	stukken.
Gedroogde pampus-visch	2	bossen.
Hollandsche boter alle 3 maanden een vaatje van . .	80	ponden.
Bengaalsche boter alle 3 maanden een pot van . . .	120	»
Poeijer-suiker	30	»
Candy-dito	6	»

Alles wat voor Hun Ed. Ed. door de ambachtlieden gemaakt wordt, door de timmerlieden, metselaars, smids, koperslagers, draaijers, enz. daarvan betalen zij alleen de stoffen tegen inkoopsprijs; doch hebben het arbeidsloon voor niet. Stoffers, borstels en ander borstelwerk krijgen zij tweemaal 's jaars van ieder 6 stuks. Manden, bezems, rotan, om iets te binden, enz. laten zij maar tot hun gebruik in 't ambachts-kwartier halen. Een extraordinairis raad of buitengemeen raad trekt 200 gulden 's maands, en verder 'tzelfde, dat een gemeen raad trekt. Daarbenevens genieten zij nog voeder voor hunne paarden in de stal der E. maatschappij en betalen op al wat zij van kleeden of van andere goederen van de E. maatschappij koopen, maar een half (te weten de vaderlandsche) en somtijds maar een vierde ten honderd (te weten, de indische) aan winst meer, daar een ander nog eens zoo veel betalen moet, dat in de huishouding nog al een fraaije stuiver gelds verschilt. Hun weduwen trekken alleen vrij water en brandhout; dat wel zeer sober is. De geheimschrijver van Hun Edelheden trekt *f* 150 's maands en heeft vrije woning. Of hij ook kostgeld en andere buitenvoordeelen heeft, is mij onbekend, daar andere geheimschrijvers geen kostgeld trekken. De oude landvoogden, op Batavia zijnde, trekken ieder maand aan soldij *f* 200 en aan kostgeld, huishuur en de verdere buitenvoordeelen hetzelfde als een raad van Indiën. Een raad van de bank der justitie trekt *f* 150 aan soldij en dezelfde buitenvoordeelen, als een vast predikant op Batavia, bestaande in 10 rijksdaalders en 18 stuivers kostgeld, 12 rijksdaalders voor huishuur, 24 ponden hollandsche boter (die 6 rijksdaalders kosten zouden) 12 kannen wijn (die 6 rijksdaalders waard zijn) 14 pond waskaarsen, 2 kannen olijvenolie, 3 kannen kalappusolie, 3 kannen hollandsche azijn (dat te zamen ruim 6 rijksdaalders waard is) en 4 vadem brandhout, waarvoor men 10 rijksdaalders betalen moet; al 'twelke per maand te zamen 51 rijksdaalders en 18 stuivers uitmaakt, behalven nog andere inkomsten, die zij hebben, wanneer zij als gecommitteerden of gelastigden van den raad zitten, die niet wel na te rekenen zijn, doch die na gissing in 't jaar nog wel 300 rijksdaalders voor ieder opbrengen. De fiskaals trekken ieder *f* 50 's maands aan soldij, zonder iets meer te genieten; doch voor 6 of 8 kaffers trekken zij 's maands nog 3 rijksdaalders voor ieder. De opperkooplieden van 't kasteel trekken *f* 130; doch de algemeene ontvanger, de equipagemeester, de algemeene boekhouder, de visitateur-generaal, de twee japansche opperhoofden en de majoor trekken *f* 110 's maands en 10 rijksdaalders aan kostgeld, ook hebben zij alle een vrije woning in 't kasteel of op de werf en genieten van wijn, kaarsen, enz. 'tzelfde als een raad van justitie, gelijk de majoor der artillerie en de ingenieur of vernufteling. De sjahbandar, 't opperhoofd van 't soldij-comptoir, de konstapel-majoor, de fabrijk, de baas op Onrust, de opperziener van de algemeene geneeswinkel en nog twee ledigloopende opperkooplieden trekken ieder *f* 100 's maands aan soldij (doch bij hun tweede verband wel *f* 10 of *f* 20 meer) 10 rijksdaalders en 18 stuivers aan kostgeld, doch hoeveel deze aan buitenvoordeelen trekken, weet ik niet. Het inkomen der heeren predikanten, die een vaste bediening op Batavia hebben, is *f* 130

's maands en aan kostgeld 10 rijksdaalders en 18 stuivers; daarbenevens alle maand aan huishuur 12 rijksdaalders en 38 stuivers, twaalf kannen wijn, 24 pond hollandsche boter, 14 ponden waskaarsen, 3 kannen lampolie, 2 kannen lisbonsche olie, 3 kannen hollandsche azijn, 4 vadem brandhout en die in 't Maleisch of Portugeesch prediken krijgen nog 2 lasten rijst in 't jaar en buitendien nog vrij water, zoo veel zij noodig hebben. Men ziet het hier in een uitgetrokken lijst bijeen gesteld.

HET INKOMEN VAN EEN BATAVISCH PREDIKANT.

		In 't jaar.
Aan gagie per maand 130 gld.	*f*	1560- 0-0
Kostgeld, ieder maand rijksd. 10-8-0 of gld. 24-18-0 .	«	298-16-0
Huishuur, rijksd. 12-38 vast ieder maand	«	368- 8-0
Boter 24 pond 's maands à 12 st. ieder	«	172-16-0
13 kannen wijn, à 1-16 st. ieder, 's maands	«	280-16-0
14 pond kaarsen, à 12 st. ieder pond, 's maands . .	«	100-16-0
Brandhout 9-12 st. 's maands	«	113- 8-0
4 kannen lisbonsche olie, à 1-16 st. ieder, 's maands. .	«	86- 8-0
6 « kalappus-olie, à 4 st. ieder, 's maands . . .	«	14- 8-0
4 « hollandsche azijn, à 12 st. ieder, 's maands. .	«	14- 8-0
Water ieder maand 1-4 st.	«	14- 0-0
	f	3034 4-0
Indien een predikant in 't Portugeesch of Maleisch predikt, krijgt hij nog 2 lasten rijst, ieder 48 gld. waard . .	«	96- 0-0
	f	3130- 4-0

HET INKOMEN VAN EEN PREDIKANTS-WEDUWE.

Per maand.	Kostgeld 5 rijksd. 8 st. of	*f*	12- 8-0
	1 vadem hout waard 3 rijksd.	«	7- 4-0
	6 kannen zek of fransche wijn, een halve rijksd.	«	7- 4-0
	3 vaatjes water	«	0-12-0
		f	27- 8-0
	maanden		12
		f	328-16-0
En eens nog alle jaar		«	100-
Dus in het jaar		*f*	428-16-0

Wat inkomen of buitenvoordeelen de predikant op Onrust heeft, weet ik niet net; doch ik geloof dat hij mede *f* 130 aan soldij en 10 rijksdaalders en 18 stuivers aan kostgeld heeft, zijnde op Onrust van een woning voorzien; en omtrent het verdere geloof ik, dat hij 'tzelfde als een Batavisch predikant geniet. Een buiten-predikant trekt maandelijk *f* 100 aan soldij, 10 rijksdaalders en 18 stuivers aan kostgeld, aan huishuurgeld 4 rijksdaalders en 38 stuivers, 7 kannen wijn, 1½ vadem brandhout en vrij

water, gelijk dat ook alle predikanten te huis gebragt werd. Een kapitein trekt *f* 80 maandelijks aan soldij, 10 rijksdaalders en 18 stuivers aan kostgeld en nog eenige buitenvoordeelen, die ik niet regt weet. Een koopman heeft 's maands *f* 60, 8 rijksdaalders kostgeld en eenige andere buitenvoordeelen, mij onbekend. Een onderkoopman, die een vaste bediening hier heeft, geniet maandelijks *f* 40 aan soldij, 5 rijksdaalders en 12 stuivers aan kostgeld en nog 4 kannen wijn; doch die geen vaste bediening hebben, genieten alleen hun soldij, te weten eerst 25 percent voor de gereede betaling minder, dat van *f* 40 's maands maar *f* 30 blijft en dan nog half geld en half goed, bestaande in kleeden, enz. hetgeen zoo met al de verdere dienaren ook geschiedt; doch niet met de predikanten en weinig andere. Een vaandrig, die een vaste bediening hier heeft, trekt hetzelfde als een onderkoopman, doch die geen vaste bediening heeft, geniet ook maar zijne soldij. De voornoemde bedienden genieten dezelfde soldij, kostgeld en wijn, als een onderkoopman. Wij moeten ook niet vergeten met een letter aan te halen, dat de E. maatschappij in oude tijden onder hare bedienden ook eenige jonge meisjes (6, zoo ik meen) of aankomende vrijsters uitgezonden heeft, die dochters der E. maatschappij genaamd werden, die soldij trokken en met een hoed met pluimen op 't hoofd uitkwamen. Schoon deze van 't slechtste soort waren, werden ze in die tijden voor gebradene peerkens gehouden. Een er van is met een landvoogd van Banda en een andere met een landvoogd van Amboina en nog met een landvoogd van Tayouan, die beide raden van Indiën werden, getrouwd. De zoon van die eerstgemelde is een van de grootsten van Indiën geworden, die ik zeer wel gekend heb. Indien men al deze bedienden hun soldij eens bijeen optrekt, zal men bevinden, dat die op Batavia alleen in een maand *f* 17300 en in een jaar *f* 192450 gelijk hun kostgelden in een maand 1640½ rijksdaalders beloopen; doch indien men nu de bedienden van de schepen, als ook de boekhouders, assistenten en andere door den kassier der kostgelden betaald wordende, hier eens bij oprekenen wilde, zou men bevinden, dat de kostgelden alleen in eene maand omtrent 6,000 rijksdaalders komen te beloopen.

Behalven deze bedienden der E. maatschappij, zijn er nog vele andere Nederlanders, die vrije burgers zijn, die of koopmanschap drijven, of op hunne rente leven of eenig ambacht doen. Uit deze worden de landdrosten, baillluws, eenige schepenen, weesmeesteren en eenige heemraden, als ook de kerkmeesters, de waag- en ijkmeester en de hoofden van de burgervaandels, de vendumeester, de keurmeester van goud en zilver en meer anderen gekozen. Zij werden den 1sten Junij 1668 volgens besluit van Hun Edelheden in twee vaandels verdeeld, waarvan het eene van de oost- en 't andere van de westzijde is, die ieder hun kapiteins, luitenants en vaandrig hebben en die ook gewoon zijn alle nacht op 't stadhuis te waken. Die van de west is omtrent 225 en die van de oost 200 koppen sterk, staande allen onder hunnen kolonel, dat een ordinair raad van Indiën is. Zij hebben ook een krijgsraad, voor welke alle dergelijke zaken worden afgedaan. Behalven die twee vaandels, is er nog eene uit burgers, in ruiterij bestaande, die alle te paard zeer wel opgezeten te voorschijn komen. Het heugt mij, dat ik deze batavische burgerij zoo heerlijk uitgedoscht heb zien optrekken, dat niet alleen de de kapiteins gouden ringkragen en fluweelen rokken met zuivere gouden knoopen droegen; maar ieder gemeen soldaat was naar mate van dien zoo heerlijk van alles, wat hem prachtig en aanzienlijk maken kon, voorzien, dat de minste soldaat voor de beste kapitein anders in zijne toerusting niet behoefde te wijken; doch dat optrekken geschiedt nu zoo niet meer en men ziet nu maar een sergeant met eenig volk vergaren en de ronde hier en daar doen. Gelijk er nu zoo 2 vaandels voetknechten uit de burgers zijn, zoo heeft men er nog 3 uit de bedienden van de E. maatschappij, ten deele van de getrouwde en ten deele van de ongetrouwde pennisten, zijnde den 22sten Junij 1668 mede in 3 vaandels bij besluit van Hun Edelheden verdeeld. Deze bemoeijen zich wel met geen

waken; doch zij zijn onder die vaandels geschikt, om bij tijden van nood mede hulp te kunnen bieden.

Naast de Nederlanders komen de Chinezen wel als 't allermeest in aanzien zijnde, voor. Het is een ongemeen schrander, beleefd, naarstig en gedienstig volk, dat groote diensten aan deze stad doet. Zij plagten niet alleen grooten handel in de stad met thee, porselijn, zijden stoffen en lakwerken te doen; maar zij oefenen zich ook zeer naarstig in veel ambachten, zijnde zeer goede smids, timmerlieden, zeer fraaije stoelmakers, zoo die men in een salet zet, als van ongemeene sierlijke draagstoelen. Al de zonneschermen, die men gebruikt, maken zij. Zij vernissen en vergulden zeer fraai. Zij zijn ook de voornaamste araksbranders, aannemers van groote pachten, steenbakkers en behandelaars van de suiker op de molens buiten Batavia en kooplieden in dezelve. Vele houden als gaarkeukens voor de matrozen en soldaten, of ook theehuizen voor dezelve en een groote menigte van hen erneert zich met waterhalen, visschen, of om met Chinesche praauwen (dat een groot gemak is) de menschen overal naar toe te voeren, op welke vaartuigen zij altijd staande met 2 riemen al wrikkende roeijen. Velen varen ook met tsjampans en groote vaartuigen, om de goederen van de schepen af te halen. De gansche landbouw van Batavia rust ook op hen, waarin zij ongemeen vernuftig en naarstig zijn, niet alleen om te maken dat men alles het gansche jaar door heeft; maar zij loopen ook met al wat men bedenken kan, den ganschen dag overal rond en brengen allerlei groenten, stoffen, porselijnen, lakwerken, thee en wat dies meer is, aan de huizen en laten het voor een geringe winst over. Daar is niets, dat men bedenken kan, dat zij niet ondernemen en waarin zij zich niet oefenen. Ik heb ook fraaije schilders onder hen gezien; doch zij verstaan zich de houding, dieping, noch 't geven van de regte schaduw aan een beeld niet, waardoor al hunne schilderwerken te plat zijn. Indien er geen Chinezen hier waren, zou Batavia zeer doodsch en van veel noodige dingen ontrijft zijn. Zij maken alles van koper, enz. na wat men hen voormaakt; doch gemeenlijk wel zoo zwaar, ten waar men hen bepaalt. Ook maken zij zeer veel fraaije dingen in China na onze metalen, van een soort van metaal, calin genaamd, dat zeer weinig van zilver verschilt en dat zij zeer veel op Batavia brengen. Het doet dezelfde vertooning als zilver, 't kost omtrent een vierde minder en het staat zeer fraai. Zij hebben een kapitein, die hun opperhoofd en de behandelaar van al hunne zaken bij Hun Edelheden is. Deze woont buiten de Nieuwe poort en den 1e van iedere maand waait er een groote witte en roode vlag van een hooge steng, die voor zijn huis staat, en dan moet ieder Chinees, die een conde (of hair in tuiten rondom tegen 't hoofd gelegd) draagt, 38 stuivers wegens hoofdgeld, en een Tartar, die een tuit draagt, een gulden geven, dat al een groot geld opbrengt en almede verpacht wordt. Hiervoor zijn zij togt- en vrachtvrij. Sedert den 28sten December 1655 is hen ook 't voorregt gegeven, om voor 3 jaren een oesterbank daar te maken, waar zij nog de meesters van zijn. Zij laten die de geheele stad door voor een geringe prijs verkoopen. Ook kan men die op de oesterbank zelf, waar zij een huis er toe hebben, gaan eten en ik moet bekennen, dat zij zeer schoon, blank en vast van visch zijn.

De opene winkeliers onder hen betalen ook, volgens besluit van Hun Edelheden van den 12den Maart 1658, 2 rijksdaalders 's maands. Die met fijne kleeden of porselijn omloopen, moeten een schelling daags en per maand 2 rijksdaalders; en die met grove kleeden omloopen, 4 stuivers betalen, doch die met visch, groenten, enz. op op markt zitten, geven 2 stuivers daags; gelijk ook die zich met de visscherijen in de zoete wateren of met de tapbriefjes bemoeijen, al 'twelke verpacht werd. In 1712 beliepen die pachten 13,242 rijksdaalders. Als er een jonk van hen uit China plagt op Batavia te komen, dat gemeenlijk in December of Januarij geschiedt, moest dezelve

aan tol van in- en uitvoeren 1,500 en een wangkang 1,000 rijksdaalders, volgens besluit van den 23sten Maart 1654, geven. In 1706 kwamen er wel 27 of 28 en met ieder 70 of 80 Chinezen. Zoodanige jonken kwamen er anders jaarlijks 6 of 8 en meer, die een ongelooflijke menigte van allerlei Chinesche kostelijke waren, tot groot gemak van deze stad, aanbragten, daar men die anders met groote moeite en onkosten zou hebben moeten gaan afhalen; doch sedert de heer opperlandvoogd van Zwol hen zoo onbillijk behandeld en als weggejaagd heeft, zijn zij tot nog toe op Batavia niet weder verschenen, dat een groot nadeel en ongemak aan die stad veroorzaakt heeft; daar zij ettelijke millioenen aanbragten en niet minder goederen weer inkochten, dat aan de bloote tol zeer veel bedroeg. Men zegt dat zij aan allerlei Hollandsche fraaije snuisterijen wel een half millioen rijksdaalders en meer, en ook zeer veel geld aan peper plagten te besteden. Hoe veel er van dit volk op Batavia zijn, is niet wel te zeggen. Daar zijn er die willen, dat er wel 100,000 Chinezen alleen in of buiten de stad zijn. Wat daarvan zij, 't is zeker, dat de huizen der Chinezen in en vooral buiten de stad met volk opgepropt zijn, en dat zij ook overal in de stad de beste plaatsen bewonen. Zeker verstandig Chinees heeft mij daarvan verzekerd, en dat heeft mij dikwijls voor onheil doen vreezen. De heer van Hoorn (loffelijker gedachtenis) was zeer sterk voor de Chinezen en 't is zeker, dat het zijne heeren en meesters niet schadelijk, maar zeer voordeelig geweest is. Na zijn Edelheids tijd, is dat niet verminderd, maar heeft nog al zeer sterk toegenomen. Hun Edelheden, voor dat groot getal echter met reden zeer bekommerd zijnde, vonden een middel uit, om zich van velen derzelve te ontlasten, of immers om te ontdekken of het goede of kwade ingezetenen waren. Zij maakten hen bekend, dat al de Chinezen, die geen aanwijzing doen konden, dat zij van dezen of genen handel of anders van 't een of 't ander ambacht bestaan konden, zich aanstonds tot den landbouw (waartoe hen land aangewezen werd) begeven of anders vertrekken moesten. Hierdoor hebben zich velen van hen zeer naarstig en vernuftig tot den landbouw begeven, en die dat niet doen wilden of niet aanwijzen konden, waarvan zij bestonden, die moesten dat jaar vertrekken, dat voor dien tijd een groote ontlasting gaf; maar het is wel zeker, dat zij niet alle, die wel behoorden, toen vertrokken, en dat er naderhand velen van de nieuwe van tijd tot tijd aangekomenen, zich hier of daar zoo lang tot hun tuit gewassen was, verborgen en zich hier stil gehouden hebben, zonder dat zij een verlofbriefje hadden (daar de keten ten straf opstaat) dat zeker bij oogluiking van de Sjahbanders (die dit, als zij wilden, weten konden en die ook wel wisten waarom zij dit door de vingeren zagen) geschied is; hoewel het tot groot nadeel van de stad en de ingezetenen was: want dat er schelmen, lediggangers, dieven en moordenaars onder deze gasten schuilden, heeft men in de maand Augustus 1713 gezien, toen men een troep van omtrent 150 Chinesche deugnieten ontdekt heeft, die niet alleen de wegen buiten de stad 's avonds en 's nachts zeer onveilig maakten, maar zich niet ontzagen, zelfs naast de tuin van zijn Edelheid, de heer van Riebeek, in 't huis van een burger-luitenant of vaandrig, Jongerheld genaamd, met geweld in te breken, hoewel die, door eenige slaven zeer gelukkig geholpen zijnde, zich er nog mannelijk door redde, nadat zij al een houwer tusschen de deur van zijn kamer, waar hij zich in bebolwerkt had, gekregen en die krom gewerkt hadden, gelijk zij hem, buiten voorval van 't springen van een kardoes met kruid, die op een tafel daar in 't voorhuis lag en dat nog een van hen 't leven kostte, zeker overweldigd zouden hebben. Dit ongeval gaf in en buiten Batavia zulk een opschudding, dat niemand bijna 's nachts meer in zijn tuin blijven dorst. Ook kon men niemand van hen kennen, daar zij alle zwart gemaakt waren, zoodat men daar toen ook van zwartmakers wist. Om daartegen echter iedereen veilig te stellen, vonden Hun Edelheden goed, den 18den Augustus een plakaat te doen afkondigen, waarin zij last gaven, dat alle Chinezen,

inlanders of slaven, 's avonds na 9 ure een lantáren of flambouw bij zich hebben en aan de wacht antwoord geven moesten, of dat men hen, geen antwoord gevende of geen licht bij zich hebbende, vrij onder den voet schieten mogt. Dit bragt er een grooten schrik onder, behalve dat de rondgaande wacht merkelijk versterkt werd. Men deed groote moeite, om dien dooden verbranden Chinees in handen te krijgen; doch zij hadden hem al uit eenige huizen, waarin men ontdekt had, dat hij geweest was, vervoerd en men zegt dat dit gansche rot, voor onheil vreezende, naar Tangerang gevlugt was. Dit is een van de grootste ongemakken, die men hier van de Chinezen te wachten heeft; maar buiten 'tzelve is er nog in Junij 1713 en de volgende maanden ontdekt, dat tot groot nadeel der E. maatschappij geweest en buiten twijfel al veel jaren aaneen, door ontrouw van deze en gene bedienden derzelve, die 't opzigt over de specerypakhuizen gehad hebben, gepleegd is. Daar waren op den 23sten dito 38 Chinezen met den schipper van een Chinesche jonk, dat reisvaardig was, op het stadhuis gebragt, omdat men in dat jonk niet alleen veel nagelen en noten gevonden, maar ook een groote menigte derzelve, die zij over boord wierpen, zien drijven had, zoodat er geheele manden van opgevischt werden. Op dienzelfden nacht waren ook zeer schielijk 2 of 3 andere jonken vertrokken, waarop men met veel grond vaststelde, dat er te voren nooit jonken zonder die specerijen vertrokken zijn; te meer daar er, niettegenstaande ettelijke jaren aaneen, veel honderdduizend ponden nagelen openbaar begraven en ten deele ook verbrand zijn, echter nog zoo groot getal in de pakhuizen is, dat dezelve alleen op den eed aan de opzieners en opperhoofden vertrouwd worden, waardoor men dan hen nooit van eenige ontrouw of kwade behandeling in dezen, dan bij de stukken (dat ook al veel voeten op aarde heeft) overtuigen kan. Om net te weten, sedert wanneer dit smokkelen van die opperhoofden der specerij-pakhuizen zijn aanvang al genomen heeft, behoeft men maar na te zien, wanneer zij laatst die specerijen gekocht hebben, dat in langen tijd niet geschied is, omdat dit een beter middel voor hen was, daar 't beter koop is, honderd rijksdaalders dan 500 gl. voor een pikol nagelen van 125 pond te geven. Het heugt mij, dat men er het opperhoofd der westzijdsche pakhuizen zeer klaar van overtuigen kon, daar de Chinees, aan welke eenige pikols nagelen tegen een vaste prijs verkocht waren, genoemd werd door een man, die mede kwam, om zoo eenige pikols van hem te koopen, meenende dat dit hem bij Hun Edelheden toegestaan was, om zich van de menigte derzelve te ontlasten, maar deze man werd, op verkeerd aanbrengen van dit opperhoofd, door den heer opperlandvoogd zeer kwalijk behandeld en 't opperhoofd werd over zijnen ijver nog geprezen, doch daar zijn geweten hem voor ongeval vreezen deed, vertrok hij kort er na naar 't vaderland. Omtrent dien tijd, dat dit met het Chineesch jonk, waarvan 't volk op 't Stadhuis gebragt was, voorviel, was er een schip uit Amboina op de reede gekomen, IJsselmonde genaamd, welks schipper en boekhouder 3,800 ponden op hunne lading te kort kwamen en die men derhalve de schuld wilde geven van die nagelen aan deze Chinezen verkocht te hebben, of ten minte dat de Tandjong-Poera's gasten hieromtrent schuld hadden, want Tandjong-Poera's zijn zekere vaartuigen, die men tot het lossen der schepen gebruikt. Immers dit zocht de opperlandvoogd de heer van Riebeek, de gevolmagtigde 2 opperkooplieden, van Wijngaarden en Storm wijs te maken; doch men kon aan de 27 zakken nagelen en 2 zakken nooten, die men gevonden had, al te klaar zien, dat zij van een veel ouder tijd waren; hoewel een van de gelastigde opperkooplieden de tijd van 2 of 3 jaren (die zij wel oud waren) niet uitgedrukt wilde hebben in 't berigt, dat zij er van gaven, zeggende, dat werd ons niet gevraagd, daar dat echter groot licht in de zaak gaf en de dieven duidelijk aanwees. De Chinezen en hun schipper werden aan 1sten Augustus (zoo men mij berigt heeft) gepijnigd; doch wat zij bekend hebben, bleef zeer geheim, daar men oordeelde, dat al vrij groote

heeren deel aan dit werk hadden, ook waren er, die dit aangehoord hebben; maar die tegen zekere vrienden van mij zeiden, dat zij het wel zwijgen zouden, hoewel zij zich zeer daarover ontzet hadden. Korten tijd daarna in 't laatst van October of in 't begin van November, is een schipper van dat jonk gegeeseld, gebrandmerkt en voor 8 jaren in de keten geslagen en gebannen. Het jonk en al de goederen werden prijs verklaard. De andere Chinezen (hoewel vrij verklaard) waren tot de komst der naaste jonken ook tot de keten of wel zoo lang vast te moeten zitten, verwezen; doch uit wat oord van de lucht die nagelen en nooten in dat jonk gekomen zijn kon men niet vernemen, hoewel 't wel zeker is, dat die Chinezen wel zullen gezegd hebben hoe zij aan die specerijen gekomen zijn en van wie zij die gekocht hebben. Ook moet de geweldige van den waterfiskaal, Pieter Bastiaanszoon van der Ende, er van geweten hebben; die ook in 1713 niet zonder reden met de vloot mede naar 't vaderland vertrokken is, zonder dat men weet, dat hij daarover gemoeid, hoewel het zeer waarschijnlijk is, dat die man ook niets buiten last gedaan heeft. Of hij nu toen op schildwacht gestaan, dan of 't een ander gedaan heeft, toen die specerijen in 't jonk gebragt zijn, dat weet ik niet; doch ik heb redenen om te gelooven, dat men de regtę specerijdieven (zoo men gewild had) wel had kunnen ontdekken, maar dat zę om gewigtige redenen sedert zullen verzwegen zijn. Als de Chinezen met een jonk of wangkang een behouden reis doen, dan zijn zij gewoon een wajang te geven. Dit is een Chineesch blij- of treurspel, hoedanige er op Batavia zeer veel gespeeld worden, en dat ieder hen omtrent 100 rijksdaalders komt te kosten, waarvan de bailluw (zonder wiens verlof er geen spelen mag) zijne vaste voordeelen of 6 rijksdaalders van ieder heeft. Zij vermorsen jaarlijks wel 30,000 of 40,000 rijksdaalders daaraan en geven in September (dat hun voornaamste Hoogtijd ter eere van den Heere der aarde is) wel 100 wajangs en in de maand er na (zijnde de viertijd der dooden) weder wel zoo veel. Zij worden gespeeld door arme jongens en meisjes, die daartoe gehouden worden en die hunne heeren buiten de vrije kost op ieder dag, voor hem en voor haar, 36 rijksdaalders moeten opbrengen. Zoo een wajang, 'tzij blij- of treurspel, begint 's Maandags ten 3 of 4 uren, durende tot 6 uren; dan gaan zij wat eten en dan begint het weer te spelen van 9 uren tot 's nachts ten 3 of 4 uren. De nieuwe aangekomene Chinezen bekostigen zoo een wajang met hun drieën of vieren te zamen; en ieder, die maar wil, kan dit voor niet gaan zien spelen en, zoo 't fatsoenlijke lieden zijn, die worden in huis met thee, confituren, sampsoe (een soort van sterk Chineesch bier) enz. zeer vriendelijk onthaald.

Het is ongeloofelijk wat leven de Chinezen op hun nieuwe jaar (dat in 't begin of met de nieuwe maan in Februarij zijn aanvang neemt) in Batavia, vooral tegen den avond, brengen en hoeveel spelen zij dan met hunne paarden, schepen, wagens, visschen en 100 schilderijen, van papier gemaakt en met lichtjes of kaarsen voorzien en vooral met het rond loopen met de afgrijselijke groote lange en dikke slang aanrigten. Honderden van Chinezen, op zijn kostelijkst opgeschikt en vele van de Hollanders ziet men dan overal op de straten met een menigte slaven, en ieder ten minste met een tamboer of een paard om 't lijf of in een vaartuig, in een wagen, in een kaaiman of in eenig ander dier vol kaarsen zittende en een vervaarlijk geraas en geschreeuw makende, behalven, dat zij dan ook veel vuurwerken aansteken, tijgers laten vechten (zijnde menschen, met tijgervellen om 't lijf) of de schilpad en ooijevaar (dat zij càbedo noemen) of ook wel hier en daar een wajang voor hun deur laten spelen, waar dan de Hollanders en hunne vrouwen en dochters vrij mogen ingaan en deftig met thee, confituren en chinesche dranken en andere versnaperingen, in een huis, waar een menigte van dikke roodgeverwde en vergulden flambouwen branden, zeer minnelijk en beleefd onthaald worden. Den 24sten Mei zag ik hen met een groote menigte van fraai ge-

schilderde orembaaijen, vol volk gepropt en met veel lange roode, blaauwe en andere wimpels versierd, langs de groote rivier scheppen en, ten einde derzelve gekomen zijnde, wederom keeren, niet anders dan Pélo, Pélo, gedurig roepende, zijnde de naam van een hunner helden, die zij zeggen, dat het zout uitgevonden heeft en verdronken is, om wiens lijk dan kwanzuis te gaan opzoeken en te gelijk zijne gedachtenis te vieren, zij dus alom met hunne orembaaijen rond scheppen. Dit scheppen en dit schreeuwen van Pélo, Pélo duurde tot den 27sten dito, zijnde de laatste dag van die vreugde en zoo zij hem dan nog niet gevonden hebben, laten zij het daarbij tot 's jaars er na berusten. Een ongemeene pracht en statie hebben zij in hunne begravenissen (waarvan wij onder Amboina al gesproken hebben) en een ongemeen groot sieraad geven hunne uitnemende fraaije graven en prachtige tomben aan den weg naar Jakatra, waar hun kerkhof is en waar men die in groote menigte en in nette orde, bij elkander ziet. Zij doen een zeer fraaije vertooning, daar zij verheven en zoodanig gemaakt zijn (immers de aanzienlijkste) dat men met eenige trappen tot dezelve opgaat, waar men dan een heerlijke grafstede half rond van gedaante ziet, alom met groote en blaauwe en witte en met opstaande zarken belegd, die de deur des grafs uitmaken, en op welke veel chinesche letters en merken uitgehouwen zijn, vermiljoenrood geschilderd of heerlijk verguld, waaruit men oordeelen kan of die niet een fraai gezigt van verre moeten geven. Omtrent deze plaats van hunne graven hebben zij een tempel en buiten dezen nog een anderen pas buiten de Nieuwe poort, bij de waterplaats, waar men over een klein bruggetje, met een wegje, slaande eerst de regterhand om, naar toegaat. Ik heb dezen tempel gezien en aldus bevonden. Vooraan treedt men in een slecht hek en dan komt men op een woonplaats, die een tuin met een staketsel van glinten ter linker en den tempel zelf ter regterhand heeft. Het is een laag Chineesch gebouw, onder 'twelke, zoo ras men er in komt, men vooraan in de muur aan wederzijden als een niche of uitgeholde plaats heeft, waarin men een zittend graauw steenen vrouwenbeeld (mogelijk een van hunne afgodinnen) ziet, dat gekleed, omtrent 2 voeten ieder hoog en $1\frac{1}{2}$ voet dik is. De tempeldeur, die maar gemeen is, intredende, ontmoet men nog een voortrant, wiens balken en verdere houtwerken zeer fraai met allerlei kleuren en beeldtenissen beschilderd zijn.

Ik vond daar een tafel, eenige stoelen en twee banken, voor hunne priesters, die bij hen Santali of op zijn Chineesch Hoi Sijò genaamd werden. Daar waren ook aan wederzijden van deze trant cellen en kleine kamertjes voor hen, gelijk er nu en dan al een uit te voorschijn kwam. Wat dieper ingegaan zijnde, kwam men bij een breede voet, die in 't vierkant rondom een opene plaats liep, in 't midden van welke een groot ijzeren offervat met traliën stond, omtrent 4 voeten hoog en $1\frac{1}{2}$ voet in 't vierkant breed, dat op een plaats stond, die omtrent 7 of 8 voeten breed en lang was. Als men nu wat dieper ingaat, ontmoet men een hangend kasje, 4 voeten hoog en 2 breed, waarin een zeer aanzienlijke Chinees met een rood en deftig aangezigt, met een schoone chinesche rok en met een grooten baard zich vertoont, zijnde hij wel 2 of 3 voeten hoog, hebbende ter zijde twee schrijvers, kleiner beelden, met schrijftuig in de hand en ter regterhand ziet men 2 oppassers of lijfwachten van dezelfde grootte. Dit groot beeld is een van hunne goden, Calamija genaamd, zijnde een begunstiger van degene, die hem aanroepen. Ter zijde van dat kasje hangt nog een andere ter regterhand, doch platter of ondieper en in een menigte van kleine laadjes verdeeld, waarin veel losse chinesche papieren lagen. Regt tegenover deze hangende kas, aan de oostzijde van dit vierkant open vak, hangt nog zulk een kas, waarin maar een zittend beeld is, wat kleiner als Calamija, verbeeldende mede een godheid, doch gelijkende wel een Orang Chodja of een Guzeratsche Moor, rood van aangezigt; doch zoo prachtig niet gekleed, als Calamija, nog zoo deftig van postuur. Zijn naam was Talmò. Als men nog wat

verder gaat, komt men, pas voorbij die open plaats, langs die breede daar omloopende voet, eerst regt in den tempel, waar men eerst een breede tafel ziet, waarop ik een schoon donker verguld en als half gebronsd zedig vrouwenbeeldje, omtrent 2 voeten hoog en zeer fraai gemaakt, staan vond. Dit was mede een godin, Quam Iem Hoedsò genaamd. Achter haar stond een wierookvat, 2 voeten lang en 1 voet breed, zijnde met de asch van haar wierook vervuld. Aan weerszijden stond een porselijnen beker met bloemen. Ter zijden van dit vrouwenbeeld was een dikke houten trom, gelijkende wel een stierenkop; ook zag men daar twee gelukhouten liggen, van een rondachtige wortel gemaakt, zijnde in de middellijn 4 duimen dik, waarmede zij gewoon zijn hun geluk te beproeven, naar dat het hol van deze houten onder of boven valt. Als men nu voor deze tafel staat, is er vlak achter u, omtrent 8 voeten hoog een duistere hangkas, waarin zich drie groote vergulden en vlak er voor eenige kleiner beelden, mede godheden van hen, vertoonen. Vijf of zes treden ter regterhand van deze tafel ziet men weer een andere hangkas, 1½ voet diep en hoog en 9 of 10 voeten lang, en daarin negen beelden of goden, ieder 1¼ voet lang, en elk een bijzonder zeldzaam postuur hebbende, en zoo heeft men ter linkerhand nog een kas met 9 andere beelden. Deze zijn met hunne namen niet bekend en daarom bij ons onbekende goden genaamd. Daarna voorbij die kas ter regterhand van die tafel tredende, ontmoet men 3 of 4 treden verder een zeer groot zittend verguld beeld, wel 4 voeten hoog, met een zijde chinesche rok bekleed, hebbende nog verscheiden kleine beelden bij zich. Dit kleed zit als in een alcove, die wel 3 voeten diep is. Dit was een vrouwenbeeld en deze godin voerde de naam van Quanteja, gemerkt. Vlak in 't midden achter die tafel, als men met de rug er toe staat, ziet men een zeer groot verguld beeld, 3 of 4 voeten hoog, mede in zoo een alcove zittende. Dit was de godin Mintòlo, die verscheiden minder goden of porselijnen poppen, een span groot en wat hooger, aan wederzijden en beneden haar zitten had. Doch vlak voor haar had zij een verguld vrouwenbeeld van 1½ voet hoog. Deze was Marso genaamd, die bij hen voor de godin, die voorspoed en geluk op zee geeft, gehouden wordt. Vlak beneden die grootste alcove, na gissing 5 voeten hoog zijnde, staat omtrent 2 voeten lager, weer een reukwerktafel, die omtrent 5 voeten hoog, 5 lang en 3 à 4 voeten breed en van een klein wierookvat, een wierookbeker en meer andere snuisterijen, daartoe behoorende, voorzien is. Als men nu, vlak daarvoor staande, ter linkerhand wat opgaat, heeft men in dien hoek, mede vrij donker, een groot vrouwenbeeld, 3 voeten lang, zijnde de regte Matzò of de godin der zeeën en winden, en achter en ter zijde van haar, een grooten drom van kleine vergulden zittende vrouwenbeeldjes, ieder 1 voet hoog. Aan de eene zijde van dit vertrek tusschen die tafel en de ooster-hangkas, waarin die 9 beelden zijn, doorgaande, komt men op een kleine doch redelijke breede plaats, waar ik een speelhuisje met een tafel en stoelen en een groote tuin daaromtrent, vond. Van deze plaats komt men in een bijzonder huisje buiten den tempel, die vol cellen is en als men de deur van dat huisje inkomt, ziet men vlak voor zich een zittend koper vrouwenbeeldje, 2 voeten hoog, zeer fraai gemaakt, zijnde de godin Quamiem. Deze had vlak voor zich, een weinig lager, 3 kleine koperen beeldjes, ieder een hand breed groot; doch achter deze vrouw zag men in een hangkas 5 zeer sterk vergulden beeldjes, ieder een span groot waarvan het middelste 14 armen had en de naam van Ke Soentèh, gelijk de vier andere die van Kim Koang voerden. Deze tempel is, na gissing, 12 treden breed en van de voordeur af, met de opene plaats mede, omtrent 18 of 20 treden diep. Dit werd voor de hoofdtempel gerekend. Ook is de zolder zeer fraai beschilderd. Men zag er ook een menige van groote en zeer fraaije chinesche lantarens in, die 's avonds alle ontstoken worden en tot 9 uren brandden, gelijk ook 's morgens vroeg, op welke twee tijden zij gewoon zijn voor hunne goden te sombaijen en zich te buigen. Ik zag daar

toen 18 Priesters, sommige jong, andere bejaard. Deze vergaderen tweemaal 's jaars van de hier zijnde Chinezen aalmoezen, van welke hen sommige een rijksdaalder, andere een halve en sommige maar een schelling geven. Zij mogen niet trouwen. Als zij uitgaan, dragen zij zeer lange en wijde nachtrokken, met lange en wijde mouwen en beide tot de grond toe hangende. Zij hebben een zwarte muts, die wel na de bol van een hoed gelijkt, op het hoofd. Sommige van hen waren geheel geschoren, hebbende weinig haar; doch andere droegen een lange Tartaarsche tuit. Eenige hadden ook lange paternosters om den hals, eenige niet. Zij mogen niet dan moeskruiden, zout en rijst eten en hebben dat regt, dat zij, al kwam er een keizer bij hen, echter mogen blijven zitten; doch zij mogen ook de armste niet verachten. Anderzins zijn zij bij de Chinezen niet zeer geacht.

Het trouwen van de Chinezen gaat ook met groote statie toe. Wij hebben onder Amboina daar al een proef van gegeven; doch hier is het nog wel zoo statieus. Want behalve het gedurig kloppen op de gongen, tataboang, tifa's, rabana's, koperen bekkens en op al wat geraas maken kan, zijn zij ook gewoon zeer prachtig, in een langen omgang van een menigte Chinezen, de bruid zeer statelijk in een kostelijke draagstoel, waarin zij niet gezien kan worden en echter een iegelijk zien kan, onder het spelen op lange koperen en korte andere schalmeijen, naar 't huis van den bruidegom, die zeer deftig daaromtrent op zijn rang te paard rijdt, geleiden, waar dan weer (gelijk te voren bij de bruid) ettelijke dagen aaneen zeer groote vreugde bedreven wordt. Ik zal mij niet inlaten om hier van verscheiden andere bijzonderheden, 't postuur, vernuft, de kleeding en opsiering van dit volk te spreken, vermits wij dat onder Amboina reeds breed genoeg gedaan hebben. Het is iets zeldzaams, dat zij de letter R niet kunnen noemen. Ik heb er nogtans 2 gesproken, die niet alleen die letter zeer net en krachtig wisten uit te spreken, maar ook het Duitsch zoo goed als een Hollander spraken. Een van deze 2, in de wandeling de Vaderlandsche Willem genaamd, was in veel steden van Holland en ook te Londen in Engeland geweest, waar hij (zoo hij mij gezegd heeft) de eer heeft genoten van met koning William de III zeer lang te spreken. Ook is in 1709 met de heer Johan van Hoorn de Chinesche arts Tsieuwbitja naar Holland vertrokken en weer op Batavia gekomen.

Buiten de Chinezen zijn er nog veel andere ingezetenen hier. Onder de Maleijers en Baliers zijn zeer vele visschers en sommige kooplieden, gelijk meest de verdere volkeren, die men hier vindt. Den 6den December 1678 werden ook de Maleijers, Amboinezen, Baliers, Bandanezen en Boetonders in vaste vaandels van 100 koppen verdeeld en onder bijzondere hoofden geschikt, gelijk zij ook in bijzondere wijken wonen. De Armeniers en Persianen handelen sommige in gesteenten, in bezoar en andere steenen, tot de gezondheid en genezing van deze en gene kwalen dienende, en in allerlei andere waren, waar maar winst mede te doen is. De Mooren of Mogolders, de Mardijkers, de Toepassen en anderen handelen in kleeden, agaten en in veel kleinigheden, die fraai zijn.

Behalve den overvloed van vleesch, heeft men er ook overvloed van allerlei, doch meest van zeevisch, als koningsvisch, kakab, schoone karper, varkensvisch, steenbrasem, galjoenvisch, geep, harder, babara, schoone zandspiering van een ongemeene grootte en zeer blank, schoone Jacob Evertzen, Goasche kabbeljaauw, pampusvisch, leervisch, baggerbuiken, pees leti of melkvisch, kabos, paling, aal, pees-porco, zijnde een kleine soort van varkensvisch, klipvisch, negen oogen, tongen, rog, stompneuzen, papegaaivisch, zeekatten, sjap sjapvisch, oesters, alikruiken, garnalen, krabben, kreeften, mosselen en meer andere visch. De goud- en zilvervischjes zijn er mede; doch alleen tot vermaak, en die men in groote potten half vol water met wormpjes aankweekt.

Men heeft er koeijenboter (tegen een halve rijksdaalder) en buffelboter (die slecht is) tegen 12 stuivers 't pond en zoete melk (tegen 12 stuivers de flesch) en buffelmelk (tegen een schelling) in overvloed; doch ongemeen schoon is het brood, dat men voor 2 stuivers heeft en zeer blank en lekker en van grootte als een broodje van 2 stuivers in Holland. Van gevogelte heeft men er mede overvloed, te weten van hoenderen, ganzen, eendvogels, duiven, ook kalkoenen, hoewel weinig; doch tortelduiven, kakatocha's, loeri's, perkiten, kleine eksters en martijntjes, die fraai klappen, kropganzen, reigers en groote roofvogels; doch een groote menigte glatiks of rijstvogels, kleine groene papgaaitjes, kwartels, bijna als de onzen, op de rug en verder met bruine, aan de borst met blaauwe vederen en gele bekken en met 3 klaauwen aan de pooten, doch slaan niet, maar smaken zeer lekker. Daar zijn ook konijnen, doch niet overvloedig. Men heeft hier ook overvloed van allerlei groenten en aardgewassen, aangezien de grond zeer vruchtbaar is. En zoo men zich met 't gewas des velds, zonder vaderlandsche waren (die zeer duur zijn) hier behelpen wil, kan men zeer lekker en beter koop leven, als in Holland, daar ik manden met kool, jonge groene Turksche boontjes, enz. hier voor een gering geld heb zien koopen. Daar zijn allerlei zaden, als Kaapsche, Suratsche en Persiaansche, die zeer schoon zijn. Men heeft er overvloed van lekkere kool, Chinesche en uitmuntende schoone groote en dikke radijs, die men als knollen snipperen en bij een hoen zeer lekker kan stoven en die onze radijs en knollen zeer verre in vastigheid overtreffen. Daar is ook overvloed ven selderij, velerlei malsche salade, andivie, krooten, kervel, schoone Persiaansche pieterselie, Turksche boonen het geheele jaar bijna door jong, witte en andere boontjes, zeer goede aspergies (doch een daalder en 15 stuivers, naardat zij dik zijn, de bos) spenagie en veel andere moeskruiden, in Holland onbekend, maar van goed gebruik, porselijn, een soort van lepelbladen, roode en witte beet, fenkel, dille en wat dies meer is. Onder de aardvruchten zijn er schoone watermeloenen, pompoenen, heerlijke Chinesche en andere gele peen, komkommers, fokki fokki's, batata's, ajuin, zoo Suratsche (die zeer groot is) als Javaansche, taratti's vruchten (een soort van plompen) en andere. Onder de boomvruchten heeft men er overvloed van Mangga's, Tonkinsche en meer andere zoete appelen, manggostans, djamboezen, gojava's, ananassen, velerlei pisang, lansser's, djamboelan's of djoewats (een soort van pruimpjes) katappa's (of Indische lekkere amandelen) bilimbing's, Japansche en Chinesche kastanjen, Chinesche peren, pistasjes, rozijnen, kismis (een soort van Persische krenten) Persiaansche kraak-amandelen (die ongemeen lekker zijn) en meer andere versnaperingen, ook druiven, hoewel er die zeer weinig aangekweekt worden, dat mijns oordeels meest door nalatigheid komt, daar ik geen reden weet waarom zij daar niet, zoowel als in Ambon, waar ik die zelf in overvloed gehad had, voort zouden willen. Men heeft er ook bloemen van allerlei slag, als de Boenga Raja, de tsjampaka, de gemeene Manoor bloem en de moegri tonkin, de Canangan, de camoeni, de kaukibloem, de vier uren-bloem, de taratti of trattebloem, zijnde een zeer groote tulp en meer andere bloemen. Ook heeft men er veel ongedierten, als duizendbeenen, groote en kleine, scorpioenen, vliegende en andere hagedissen, kapellen van allerlei soorten, vliegen, vuurvliegen, muggen, sprinkhanen, krekels, spinnekoppen, bijen, horsels, kakerlakken, mieren van allerlei soort, te weten witte, zwarte en roode. Men heeft er ook gekko's in menigte, daar dit haar eigen land is en donkergele kikvorschen met bruine vlekken, die verkocht en door de Chinezen zeer veel gegeten worden. Een groote menigte van kaaimans heeft men in de rivieren, alsook te land zeer veel leguanen, egels, wilde varkens, herten, velerlei apen (en daaronder boschmenschen, die ik verscheiden gezien heb) zeer veel slangen, veel koeijen, ossen, paarden, bokken, geiten, buffels en wat landwaarts in nog zeer veel tijgers (van welke men drieërlei soorten kent. 1. Tijger van grootte als een kat. 2. Een soort van grootte

als een kalf. 3. De koninglijke tijger, die, behalve de staart, 5 voet lang en 3½ voet hoog, een vervaarlijk dier om aan te doen is. Men heeft er ook de rinoceros, van welke nu en dan wel een afgedwaalde zich omtrent de stad komt vertoonen, waarvan ook ten opzigte van de tijgers, nog versche voorbeelden zijn, daar er in 1706 of 1707 nog een in een tuin pas buiten de Nieuwe poort en nog eens in een ander omtrent de Sontar gevonden en geschoten is.

Derde Hoofdstuk.

Verscheiden vergaderingen. De eerste vergadering en wat daarin verrigt wordt. Wanneer dit na ieder comptoir geschiedt. Van den opperlandvoogd. Zijn lijfwacht en gevolg. Wanneer zijn Edelheid gehoor geeft. Zijn Magt. Het gevolg van zijn Edelheids dochter. Post van zijn Edelheid en de andere heeren omtrent het beschrijven der landvoogdijen. Het ambt van algemeen bestuurder van den handel van Indie. Het ambt van de raden van Indie. De raad des gerigts. Wat die verrigt. Aardig vers op al de raden van Justitie in 1694. De bank van schepenen. De vergadering der weesmeesteren. De vergadering der heemraden. De vergadering van huwelijksche en kleine zaken. De vergadering van de boedelmeesters der Chinezen, enz. Groot getal koetsen en groot inkomen der stad. Allerlei Oost-Indische munten. Maten en gewigten van Oost-Indie. Wijze van leven op Batavia zeer kostelijk. Pracht der vrouwen. Aardig geval tusschen een schoenmakersvrouw en haren minnaar. Aardig geval tusschen Klaarbout en een juffer. Ongemakken in de huishouding met kwade slaven. Proeven om diefstal bij hen te ontdekken. Fraaije uitspanningen 's avonds bij lichte maan. Het eiland Onrust. Van de ziekte en bijzonder de lazerij. Talen, die men hier gebruikt.

Dusver nu van de ingezetenen en wat verder tot die stad behoort, gesproken hebbende, zal het tijd worden, om te zien hoe zij bestuurd wordt. Deze aanzienlijke en van alles wel voorziene stad wordt door verscheiden bestuurders en vergaderingen geregeerd, bestaande in deze navolgende: 1. Die van den opperlandvoogd en de raden van Indiën. 2. Van de raden van Justitie of des gerigts. 3. Der heeren schepenen. 4. Der heeren weesmeesteren. 5. Der heeren heemraden. 6. Der heeren commisarissen van de kleine- en huwelijkszaken. 7. Van de heeren boedelmeesters. Waarbij men die van de krijgsraad zou kunnen voegen, zoo die een vaste zitting had.

De eerste vergadering van gansch Indien is die van Hun Edelheden, waarin de opperlandvoogd voorzitter en de directeur-generaal van den handel van Indiën de tweede is, bestaande voorts uit 5 ordinaire raden, die naar hun rang volgen en een besluitende stem hebben; waarbij dan nog eenige extraordinaris raden, alleen maar met een raadgevende stem, gevoegd worden; doch bij 't sterven of vertrek van een ordinair raad, krijgt de oudste buitengemeene raad een besluitende stem, totdat er een ander komt. Bij deze vergadering, die, volgens besluit van Hun Edelheden van den 11den October 1650 alle Dingsdag en Vrijdag ten 4 ure na den middag vergadert, worden al de groote zaken van de E. maatschappij verhandeld en zelf plagten zij in de eerste tijden (gelijk mij in 1693 nog klaar bij een brief van een bewindhebber aan de heer van Twist bleek) ook de ordinaris raden van Indiën te maken, dat de Heeren XVIIen naderhand aan zich behouden hebben. Alle ambten werden vergeven en alle gezanten, brieven van staat, en door dien raad gezonden en ontvangen, ook alle buiten-land-

voogdijen (daar ieder er een of twee voor zijn deel van krijgt) door Hun Ed. Ed. beschreven, welke beschrijvingen dan in vergadering nagezien en somtijds wel hartelijk, naardat de opperlandvoogd scherp van pen en aard is, verbeterd worden; hoewel zulk een heer ook wel ziet aan wien hij dit doet, daar degenen, die onder de raden hunne zaken wel verstaan, dit niet dulden zouden, te meer daar mij berigt is, dat die doorgehaalde schriften in de geheime schrijfkamer als slapers blijven liggen, waarbij dan zulke heeren als eeuwig gebrandmerkt zijn. 's Avonds ten 7 ure wordt er op de zaal een gebed en dan tegelijk door zijn Edelheid en de verdere heeren berigt van 't voorgevallene op dien dag gedaan en over dringende zaken dan ook wel besluit genomen. Gelijk nu Batavia een van de grootste koopsteden der gansche wereld en tegelijk als het middelpunt en het hart van den Staat der E. maatschappij is, waar het bloed en al de sappen, die het groot ligchaam, mitsgaders de aderen en zenuwen van dezen magtigen Staat alom doorstralen en in een bloeijend wezen houden, toebereid en vervaardigd worden, zoo is het ook het grootste werk van Hun Edelheden dagelijks op zijn tijd te bezorgen, dat de schepen met de noodige en geëischte waren naar alle comptoiren afgezonden of van dezelve met de aangekomene stroomen van goederen en allerlei aangebragte waren ontvangen worden, om dan ieder soort derzelve weer, waar zij getrokken zijn en de meeste winst voor de E. maatschappij geven, af te zenden: want dit is het algemeen pakhuis van Indiën waar men pakhuizen met alle soorten van specerijen, kleeden en ook allerlei voorraad van granen, dranken enz. voor gansch Indiën heeft. De wijze nu van verzenden der schepen met hun waren, mitsgaders het terugkomen derzelve van de comptoiren, mitsgaders de tijd van ieder bezending, zullen wij hier kortelijk voorstellen.

Bezending naar Japan.

In de maanden van Mei, Junij en, des noods, ook in Julij, zendt men gemeenlijk de schepen naar Japan, hoewel er in April ook al een over Siam, om huiden, roggevellen enz. vertrekt en ook wel een over Malakka met de aldaar geëischte goederen en met de Bengaalsche en eenige andere, daar voor Japan geschikt, waarnevens zij ook wel gewoon waren op Tonkin aan te gieren, om de zijde, die zij daar innamen, in Japan ter markt te brengen. De voornaamste Japan-vaarders vertrekken echter in Mei of Junij, die dan ook regt toe naar Japan stevenen, medenemende velerlei soorten van van vaderlandsche stoffen, roggevellen, gomlak, namrak, katsje, allerlei kustkleeden, Bengaalsche armozijnen en lijwaden, mitsgaders kaneel, peper, notenmuscaten, foelie, nagelen, bloed-koraal, mitsgaders alle verdere waren, die in die tijd daar getrokken of geëischt zijn. Van deze waren wordt inkoops wel voor 13 of 14 tonnen gouds derwaarts gevoerd, die bij een redelijke markt wel 140 ten honderd aan winst konden uitleveren, hoewel die winsten nu vrij minder zijn. Somtijds gaat er in 't laatste van Julij nog wel schip met eenige dan eerst aangelande vaderlandsche goederen, om die dan ook daar met winst te verhandelen.

Verzending der schepen uit Japan.

Op den 15den of 20sten van October vertrekken de schepen van daar weer naar Batavia, zijnde een groote maand op die reis, eertijds (doch nu niet meer) gouden koebangs, kamfer, lakwerken, porselijnen, zijden stoffen, zijden kousen, bali's met sacki, miso, connemon, confituren, zeer veel koper-kisten (wel ten getale van 7,000 of 8,000 ieder van 124 pond) thee, aluin, radix China, speauter en verscheiden Chinesche stoffen, daar bij bezending uit China gekomen, mitsgaders tin van Malakka

medebrengende, al welke goederen dan weer in Bengalen en op de kust in Februarij en wat later in Suratte en Persiën verteerd worden, van waar die schepen dan in Maart weer naar Batavia keeren, uitgenomen dat wel somtijds een Bengaalsch vaarder van deze schepen met eenige suiker, grove lijwaden, moorsche kleederen, enz. in 't begin van Februarij en ook wel nu en dan een Surats schip naar Persiën gezonden werd, die dan in Mei weer op Batavia komen, net op de tijd, dat de schepen weer naar Japan aangelegd worden.

Bezending naar de kust van Choromandel.

Na deze kust worden de schepen van April af tot in de maand van Augustus afgezonden, van welke sommige wel op Ceylon aangieren, nemende van Jafnapatnam, saye, areek, sjangkos, kaneel, palmeerhouten en geschilderde kleeden mede, of zij loopen ten minste dat land in 't gezigt, om door de westelijke winden niet verdreven te worden, waarom zij gemeenlijk tot aan Punto das Pedras en dan verder tot aan Nagapatnam stevenen, waar zij dan op de eerste plaats van de kust zijnde, verder naar Tegenepatnam, Sadraspatnam en Paleacatta zeilen, om, na de geëischte waren op ieder comptoir gelost te hebben, daar de gereed liggende pakken met allerlei kustkleeden en lijwaden (na vooraf zich met puin en andere kuststeenwerken wel geballast te hebben) in te nemen, als ook indigo, salpeter, staal, enz. en vooral juweelen, op de zuider-comptoiren ingeladen, in September of in 't begin van October, naar Batavia te vertrekken, zijnde omtrent 2 of $2\frac{1}{2}$ maand op de reis. In 't laatst van September of in October vertrekt nog een schip naar de kust op Malakka, waar zij Japansvaarders afwachten, om die hoofdsom naar de kust, Bengalen, Ceylon, Suratte en Persiën te brengen, van Malakka gemeenlijk in December vertrekkende.

Bezending naar Ceylon, Suratte en Persiën.

In 't begin van de maand September vertrekken de Ceylonsvaarders en gemeenlijk met dezelve ook een Surats- en Persiaansch vaarder naar Suratte en Persiën met specerijen en andere waren, die in Ceylon zeer getrokken zijn, na 't lossen derwelke zij van daar op vracht naar Persiën gebruikt en aangelegd worden. Men giert op Punto Gale aan, zoowel om 't geëischte daar te lossen, als om de specerijen voor Suratte en Persiën in te nemen, vertrekkende met de noord-oosten wind (als die doorwaait) in October en zoo tot Februarij toe van Ceylon en loopende langs de malabaarsche kust, waar zij op Coetsjien en Wingurla aangieren, om ook daar de geëischte goederen te lossen. Hier van daan worden ook sjangkos, areek, palmeer-houten, peper, cajer (of de bolster van de kalappus) tot touwwerk, cauris, enz. voor de kust, Suratte en Bengalen vervoerd. Een van deze schepen gaat vooruit naar Suratte, om van daar met vrachtgoederen naar Persiën te stevenen, waarmede het in de tijd van eene maand al een schoone winst op die goederen doen kan. Van Ceylon werd derwaarts ook een groote partij nooten, foeli, nagelen, cardamom, peper, koper en tin vervoerd, welke goederen in Suratte en Persiën zeer wel gewild zijn en fraaije winsten opleveren. Amfioen en camfer willen de dolle Malabaren ook wel hebben, daar dan nog wel eenig ijzer en eenige geschilderde kleeden bijgevoegd worden, brengende weer peper en rijst van daar. Van daar vertrekt dan ook, zoo 't mogelijk is, wel ten eerste een schip naar Batavia. Van Ceylon geschiedt in December of Januarij ook een bezending naar 't vaderland, terwijl de andere daar blijvende schepen naar Persiën gebruikt worden. In Februarij en Maart (hoewel men ook wel in April en Mei over de kust naar Bengalen van Ceylon vertrekt) wordt alles naar Batavia met suratsche lijwaden, juweelen en allerlei kostelijke stoffen afgeladen, gelijk ook

de schepen, die uit Persiën met geld, te weten, zilveren abassis, persiaansche zijde, sjirasche wijnen, vruchten, rozewater, brokaden, armozijnen, fluweelen, tapijten, paarden en dergelijke andere waren, daar vallende, bevracht worden. In Mei komen van Ceylon ook 1 of 2 schepen met kaneel en andere daar gelatene goedenen en des noods zendt men ook half October wel schepen van daar.

Bezending naar Bengalen.

Men is gewoon in Julij of Augustus de schepen naar Bengalen te zenden, zoo om de geëischte goederen daar te lossen, als om de waren die men daar vordert, in te nemen. Dezelve bestaan in salpeter, rood en zwart hout, koper van Japan, amfioen, armozijnen, balen met zijde, boter, olie, suiker, was, verscheiden soorten van bengaalsche kleeden, tarwe en meer andere waren, daar vallende waarmede zij in Junij of Julij en ook wel in October, naar Batavia komen, hoewel van daar ook wel in December en Januarij schepen derwaarts vertrokken.

Bezending naar de Westkust van Sumatra.

Deze schepen worden gemeenlijk in April en Mei, ook wel in Junij en Julij, naar Poelo Sinkel gezonden, die dan van daar de schepen naar de andere comptoiren, daar omstreeks, verzenden, om hun voorraad en de geëischte goederen daar over te geven, brengende van daar niet, dan goud, peper en eenige andere waren in Augustus, September, ook wel in October; doch allerbest en gemakkelijkst in December en Januarij wederom. Naar de oostzijde van Sumatra gaat men van Mei tot September toe, waar naar toe dan de goederen, op ieder comptoir geëischt, als lijwaden, realen, enz. gebragt worden, waartegen men dan van Palimbang meest peper, van Jambi goud en peper, van Andragiri (dat al vrij diep landwaarts in ligt) goud, mede neemt, waarmede de schepen dan in October op Batavia verschijnen, om een deel van hun lading in de schepen, die naar 't vaderland staan te vertrekken, over te schepen, gebruikende meest van de grootste schepen daartoe, die dan de helft daarvan voor hun lading inhouden.

Bezending naar Malakka.

In 't begin van Mei gaat er een schip naar dit comptoir, hetwelk, zoo 't de Japansvaarder dan meteen niet waarneemt, moet er een ander met de noodige voorraad bij een tweede bezending gaan. Ook vertrekt er in September of October een kustschip over Malakka, om daar (gelijk wij te voren gezegd hebben) de Japanvaarders waar te nemen. Van daar brengen zij tin, peper en meer andere waren naar Batavia, sommige schepen worden ook gebruikt, om naar Bengalen, Ceylon of Persiën te gaan, die daar somtijds wel een maand blijven wachten.

Bezending naar Siam.

In Junij, Julij of Augustus zendt men een schip naar Siam, om de geëischte goederen te lossen en om de grove waren van hout, huiden, was, hoorn, enz. ook wel olifanten van daar te halen en dan langs den hoek van Djohor en Ligoor met de westzuid-westen winden te loopen, waar het dan in September komt, zijn lading inneemt en in October met de noord-oosten wind weer van daar vertrekt, komende in 't begin van November met eenig tin, op Ligoor ingenomen, aan te landen.

In de maanden van Mei, Junij en Julij plagt men de schepen naar Tonkin, China, Quinam en Cambodia, toen men op die rijken nog handelde, te zenden, met zoodanige goederen, als in die tijden daar geëischt of getrokken waren. Van Tonkin (waar de specerijen, lakens, kwikzilver, vermiljoen en andere waren geëischt werden) plagten zij met zijde en andere chinesche waren, voor zilver daar ingehandeld zijnde (daar dit daar meer, dan 't goud, dat men ook veel van daar voert, waard is) alsmede met muskus in October of November, ten ware dat zij van daar nog een togt naar Japan wilde doen (dat dan in 't begin van September ook wel vroeger geschiedde) regt toe regt aan naar Batavia te stevenen. Wat nu den handel van China betreft, die zoo menigmaal door kostelijke gezantschappen naar 't hof van Peking door ons gezocht is, men heeft daar tot nog toe het regte oogwit niet kunnen bereiken, daar dit ons al van oudsher zoo goed als verboden is, vermits de tijd, om dit te doen, zoodanig voor ons werd bepaald, dat men niet heeft kunnen goedvinden, daarom een reis derwaarts te ondernemen. In Cambodia hebben wij verscheiden malen logiën gehad; doch de onzen zijn al dikwijls overvallen en vermoord en wij dus aldaar van al het onze beroofd, gelijk er mede op het rijk van Quinam geen staat ter wereld te maken is, weshalve men best geoordeeld heeft al deze vaarwaters liever door de burgers van Batavia vrij te laten bevaren, die op die togten nog al 70 of 80 ten honderd hebben weten te winnen, schoon hen die vaarten door de heeren der landen verboden zijn.

Bezending naar Arrakan.

In de tijden, toen wij nog een comptoir in Arrakan hadden, dat onder de kust van Choromandel plagt te staan, maar dat verscheiden malen opgebroken is, plagt men in Augustus of September de schepen derwaarts met eenige vaderlandsche waren te zenden en weer rijst, slaven, olifanten (die er goedkoop zijn en wel twee hoofdsommen winst op de kust en in Bengale geven) enz. van daar te voeren, welke slaven door eenige roovers, die met Sjeliassen binnen in het land door naar de Ganges varen, hier en daar genomen en medegesleept werden en die zij voor 8 of 10 rijksdaalders ieder verkoopen. De rijst komt er pas op 6 of 8 rijksdaalders 't last te staan; waarmede dan die schepen in November en December, hetzij binnen Malakka door, of buitenom door zee, naar Batavia plagten te stevenen.

Bezending naar de Groote Oost of naar Macasar, Amboina, Banda, Timor, Solor en Ternate.

Naar deze oostersche gewesten vertrekken de schepen in November of wel meest in December, Januarij en Februarij, en, bij nood, ook wel in Maart, maar dan kan men, al neemt men de reis langs 't land van Ende, Timor en de verdere daar omstreeks gelegene eilanden wel wat lang sukkelen, genoodzaakt zijnde zich dan meest van de landwinden (die daar niet heel veel en dan zeer slap zijn) te bedienen. Men gaat naar deze gewesten, om er de noodige voorraad van alles en de goederen, die voor ieder comptoir geëischt zijn, als rijst, tarwe, spek, vleesch, boter, olie, was, bieren, wijnen, azijn en allerlei kleeden te brengen. Uit Amboina (van waar 't eerste schip in Mei of Junij en 't laatste in September vertrekt) krijgt men niets dan kruidnagelen, met eenige potjes derzelve geconfijt terug, waarnevens ook wel eenige zakken moernagelen (nu en dan voor Japan geëischt) en andere kleinigheden van eenige waarde

worden gevoegd, ook wel eenige fraaije houtwerken. Van daar komt ook de Bacassam. Uit Banda bekomt men nootenmuskaten, foelie, nootenolie, geconfijte nooten in potjes en ook wel marmelade, van nooten gemaakt. Van Timor en Solor werd sandelhout en schildpadshoren of karet aangebragt. Uit Ternate en de verdere moluksche eilanden krijgt men niet terug, dan nu en dan wel eenige vogelnesjes, die er zeer goed vallen, karet en dergelijke snuisterijen, door bijzondere lieden van daar gebragt; weshalve dit comptoir ons meest dient, om alle vreemde volkeren wat verre van daar en van de specerij-eilanden te houden. Van Macasar bekomt men gehecle scheepsladingen en vele sloepsladingen met zeer schoone rijst, waarbij dan nog veel andere kleinigheden, als pikols met dinding of gedroogd hertenvleesch, een zekere soort van chinesche zeer aangename boontjes, koeibeesten, enz. gevoegd worden, die aan dezen en genen, op dit comptoir varende, al een fraaije winst geven; doch voor de E. maatschappij, bestaat de lading alleen in rijst.

Bezending naar de Kleine Oost, als Japara en andere daaromtrent gelegene comptoiren.

In de maanden van Februarij of Maart zendt men de schepen met den geëischten voorraad en verdere goederen naar Japara of naar Samarang (waar 't hoofd-comptoir van Java's Oostkust is) om van daar of van Indramaja, Rembang, enz. allerlei houtwerken, als zwalpen, planken, balken en wat dies meer is en vooral ook scheepsladingen met rijst, katoenen garen, zout, allerlei vee en voornamelijk allerlei koebeesten en paarden (die er goedkoop zijn) naar Batavia te voeren. Op dit eiland wordt ook zeer veel amfioen of opium verteerd. Men kan van daar weer naar Batavia allerbest in 't ooster-moeson vertrekken, doch men is niet gewoon daarna te wachten, daar men met de landwinden zeer gemakkelijk altijd naar Batavia komen kan.

Bezending van Ceylon naar Mocha.

Van Ceylon zendt men gemeenlijk in Februarij en Maart de schepen naar Mocha, dat vooraan in de Roode zee ligt, ladende dezelve met kustkleeden, specerijen en veel peper, voegende daar ook wel eenige vaderlandsche waren en eenige rijst bij. Men plagt van daar zilver en goud terug te brengen; doch nu voert men veel koffij of caweh-boonen van daar, met welke de schepen van Mei tot September kunnen wederkeeren.

Bezending van de kust van Choromandel naar Pegu en Persiën.

Men zond in vorige tijden van de kust in September over Masulipatnam een schip naar Pegu, waar naar toe dan de geëischte goederen afgaan en verder de Mooren dan op vracht tegen 8 of 9 ten honderd medevaren liet. In Januarij ging er nog een schip, dat kleiner was en ook de kleine bezending genoemd werd. Het eerste schip kwam in 't begin van Januarij van daar weder, zijnde met olifantstanden, lange peper, lak, tin, cardamom, martavanen (een soort van groote verglaasde potten, die somtijds wel 1 of 2 amen en ook wel minder, nats houden) namrak, aardolie, chinesche pitjes, was, katsje en zeer veel gans (een soort van koper met tin en lood gemengd) ook zilver en reponden (geld bij assurantie of op bodemerij genomen) geladen. Het schip van de kleine bezending keert eerst in April weder. In Januarij gaat gemeenlijk het Pegu's schip van Masulipatnam met de geëischte salampoeris, chitsen, dongrijs, allegia's, bethilis en andere lijwaden meer, mitsgaders lak, cardamom, olifantstanden en meer andere

waren naar Persiën, trekkende van de 24 ponden een pagood of $5\frac{1}{4}$ gl. vooraf aan vracht, waarmede de Persiaansche kooplieden en Hindostanders dan zelf gewoon zijn over te varen, dat al een fraaije winst kan opbrengen. Dit schip nu komt in Februarij of Maart in Persiën en keert in Mei meest ledig naar Choromandel weer, hebbende niet dan wat rozenwater, wijnen, fruiten, Persiaansche paarden, zijden stoffen, en voornamelijk zilveren abassi's in, die op de kust weer voor een hoofdsom kunnen dienen.

Bezending van Batavia naar 't vaderland.

Een van de voornaamste bezendingen van Batavia en die Hun Edelheden een zware bezigheid in die tijd geeft, is de bezending der schepen naar het vaderland. De eerste bezending geschiedt (hoewel er nu ook wel eenige suikerschepen in September vooraf-gaan) in November of December. De tweede bezending volgt in Januarij of Februarij en dan nog wel een na-schip met thee, enz. in Maart. Deze schepen worden beneden met de zwaarste waren, als salpeter, suiker, rood- en ebbenhout, koper, enz. en dan verder met stuk- en pakgoederen en een lage grove doeken onder en op de zijden, dan met fijne waren in 't midden geladen, gewoon zijnde het ruim zoo vol peper te storten, dat er naauwelijks een kat in kruipen kan, waarnevens dan nog 10 of 12 lasten peper medegegeven worden, om die, nadat alles door de beweging van 't schip wat gezakt is, er nog bij te storten, opdat alles te vaster zou mogen liggen en de lading niet het minste zou kunnen verschokken. Al de specerijen worden in de broodkamers gedaan, de kaneel op de Koebrug of boven op in 't ruim en zoo moeten de schepen van Batavia vertrekken, hebbende al hun voorraad in de kamer waar het afgeschut is en 't water voor op den overloop, dat zich alles zoo wat na elkander schikken moet, om toch geen ledige plaats over te laten; hoedanig de schepen, die van Ceylon naar 't vaderland vertrekken, almede gestouwd werden, van waar zij in 't laatst van December of in 't begin van Januarij derwaarts zeilende, in Maart of in 't begin van April aan de Kaap de Goede Hoop bij de Batavische vloot komen, van waar zij dan kort daaraan te zamen naar 't vaderland stevenen.

Bezending van Batavia naar de Kaap de Goede Hoop.

Deze bezending doen Hun Edelheden gemeenlijk in Augustus of September, zendende dan een schip met rijst en andere noodige voorraad en kleeden naar de Kaap, gelijk zij ook naar het eiland Mauritius deden, toen wij daar nog een comptoir hadden, waar naar toe dit schip dan van de Kaap plagt te gaan, van waar 't met ebbenhout naar Batavia teruggezonden, hoewel dat somtijds wel aan de Kaap door een der naar 't vaderland geschikte schepen ingenomen werd, dat nu sedert het opbreken van ons comptoir daar opgehouden heeft. Wij zouden nu hier wel bijvoegen, hoe veel winsten en lasten op ieder dezer comptoiren jaarlijks komen te vallen en daarbij dan ten naastebij kunnen afmeten wat de zuivere winsten der E. maatschappij in Indiën komen te bedragen; doch oordeel best dit, als een geheim, dat iedereen niet bekend is, en dat onze vijanden niet behoeven te weten, bij ons te houden. Men zou niet gelooven hoeveel bezigheden het bezorgen van al deze menigvuldige bezendingen van tijd tot tijd aan Hun Edelheden geven: want zoo ras is er geen schip op de reede en geen brief met den schipper en boekhouder aan land gekomen, of daar is ten eerste vergadering belegd, om dezelve te lezen, waaruit dan bij Hun Edelheden gezien zijnde wat er gezonden en van het comptoir, waar dit schip van komt, geschreven wordt, nemen Hun Edelheden of in die tijd, of somtijds wel wat later, een besluit wat men vervolgens aan de regering

daar zenden of schrijven zal, uit welke besluiten dan de heer uit de raad van Indiën, die deze landvoogdij beschrijft, den brief die tot antwoord derwaarts gaan zal, opstelt, welk opstel, tegen 't vertrek van een of meer schepen daar henen, in rade voorgelezen wordt, om te zien of de heer beschrijver dezer landvoogdij de meening van Hun Edelheden volgens den inhoud van de besluiten, daarover genomen, wel begrepen en daarin uitgedrukt heeft. Indien Hun Edelheden genoegen daarin nemen (dat wel meest op den opperlandvoogd aankomt) wordt daarin niets veranderd; doch al wat Hun Edelheden mishaagt, wordt doorgehaald en dit blijft zoo altijd in de geheime schrijfkamer liggen, terwijl de heer beschrijver gehouden is dit in 't net, als het verbeterd is, uit te schrijven, waarvan dan, nadat het weer in rade overgelezen is, eén afschrift, door Hun Edelheden geteekend, afgezonden wordt. Terwijl Hun Edelheden in vergadering hiermede bezet zijn, moet er bij den directeur-generaal van den handel van Indiën bezorgd worden, dat al die schepen, die van tijd tot tijd aankomen (dat een werk zonder einde is) behoorlijk ontladen, de goederen in de pakhuizen voorzigtig gebragt en dat naderhand dezelve naar de comptoiren, waar men die vereischt, op zijn tijd (gelijk wij hierna, waar wij van dezen aanzienlijken dienaar en zijn bediening, in 't bijzonder spreken, breeder aanhalen) gezonden worden. Om nu een netter begrip van de bezigheden van deze heeren leden der hooge regering van Indiën te hebben, zullen wij van den opperlandvoogd van Indiën af en zoo vervolgens van nabij gaan beschouwen wat tot ieders bediening behoort.

Van den opperlandvoogd.

De eerste en de voorzitter in deze vergadering is de opperlandvoogd, die anders met een hoofsche naam de gouverneur-generaal of als men hem aanspreekt of van hem spreekt, zijn Edelheid of zijn Hoog-Edelheid genaamd wordt. Deze heer vertoont uiterlijk de pracht en staat van een aanzienlijk vorst. Hij woont niet alleen in een aanzienlijk paleis, maar zijn gansche staat, trein en bestuur is koninglijk. Hij heeft een stalmeester, die kapitein en een hofmeester, die onderkoopman is. Hij heeft een lijfwacht van 12 helbaardiers, die de fraaiste en snedigste jongmans zijn, die men onder de soldaten vinden kan. Deze dragen een geel damast wambais met zilveren knoopen, doch 't staat altijd half open. Daarbenevens hebben zij een zeer wijde rood scharlaken broek met een bos met lange zijde linten aan wederzijden en met 3 passementen van $2\frac{1}{2}$ vinger breed. Ook hebben zij een draagbrand van graauw leder, en een degen met een zilver gevest, haak en gesp op de zijde en dragen neteldoeken dassen. Zij hebben (als zij uitgaan) een fraaijen hoed op 't hoofd, paarlkleurige of andere zijden kousen en nieuwe nette schoenen aan. Ik heb er onder gezien, die gouden knoopen aan hun kamisooltjes, groote gouden gespen in de schoenen en kousebanden met diamanten gespen aan hadden. Als zijn Edelheid in de rouw is, dragen zij zwarte sjerpen over de schouders en een dunne rouwband op een graauwen hoed. Deze nemen de wacht waar op de zaal omtrent de kleine trant, waar gemeenlijk een en nog een bijwacht, ieder 2 uren nacht en dag, de wacht heeft, zoo ten dienste van zijn Edelheid, alsook op de dagen en uren van vergadering, ten dienste van Hun Edelheden, daar zij dan voor de vergaderzaal de wacht hebben. Zij zijn sergeanten in dienst en worden gemeenlijk tot 't vaandel bevorderd. Behalve deze 12 zijn er ook 2 trompetters en een koetsier, die eveneens, als de andere helbaardiers gekleed zijn. Dit is haar oude dragt, waarbij de heer van Riebeek hen nu lange roode scharlakensche rokken en, als zij uitrijden, ook zulke mantels gegeven heeft, dat zeer deftig staat, en die zij, als hij mede ter begrafenis of elders gaat, of als zij de parade bijwonen, dragen. Zij zijn met geel gevoerd en met gouden lissen en boordsels op de knoopgaten uitgemonsterd. Als zijn

Edelheid uitrijdt of naar zijn tuin gaat (dat gemeenlijk 's Woensdags of Zaturdags geschiedt), rijden er 2 trompetters en ook wel 1 voor zijn koets en dan volgen er nog 6 andere helbaardiers, 4 voor en 2 achter de koets, en dan nog een troep van 50 of 60 gewapende mannen te paard, achter dezelve, met een vaandrig en sergeant; doch altijd blijven er 2 helbaardiers op de zaal blootshoofds, waar zij de wacht houden. Alle dag (behalven als hij uitrijdt) geeft zijn Edelheid voor de middag gehoor. 's Morgens ten 7 ure komen de majoor, equipagiemeester, fabrijk, constapelmajoor en meer anderen zijn Edelheid berigt van 'tgeen er voorgevallen is, geven en verzoeken tegelijk last omtrent hetgeen er dient gedaan te worden. Nooit gaat er meer als een binnen en allen, die een degen of rotan bij zich hebben, moeten dien, eer zij bij zijn Edelheid gaan, zoo lang bij den helbaardier afleggen; doch die helbaardiers van de wacht houden hunne degens aan. Nadat dit voorafgegaan is (dat wel anderhalf uur duurt) geeft hij aan alle anderen, die hem spreken willen, tot 9 of 10 ure gehoor; doch 's namiddags nooit, ten ware dat er, schepen aangekomen zijnde, de schippers met brieven boven komen of ook wel bij voorvallen van aangelegenheid, die geen uitstel lijden. Ondertusschen is die heer den meesten verderen tijd met andere zaken van gewigt bezig. Als zijn Edelheid buiten komt, wordt 't geweer voor hem opgeheven en gepresenteerd of vertoond in een staat van verwering voor hem te zijn. Voor Zijn Edelheid wordt het bij de voet gezet; voor de raden van Indiën roept men wachtvolk en dan komt het volk in een dubbel rinket met hunne bandeliers. Voor alle andere bedienden van aanzien, als die van den raad des gerigts, gezanten, enz. roept men maar wachtvolk rijs op en dan rijzen zij op, die buiten de poort zijn. De magt van dezen heer komt zeer na aan die van een koning of monarch van een rijk: want schoon hij maar voorzitter in dien raad en derhalve (zoo het uiterlijk schijnt) door de stemmen der andere leden bepaald is, het is echter zeker, dat hij gemeenlijk door een streng, die hij maakt te hebben, daar altijd meester is; en zoo hij zulk een streng al niet hebben mogt, is zijn magt echter zoo groot, dat geen van de heeren (als hij een man is, die uit de borst spreken durft) het in zijne gedachten zou durven nemen, om hem tegen te spreken of, zoo hij zulks deed, zou dat de opperlandvoogd hem en al zijn vrienden (waar ook voorbeelden van zijn) in de oogen doen druipen, en als zij nu allen te zamen tegen hem wilden zamenspannen (gelijk wij daarvan mede een voorbeeld onder de regering van den heer Camphuis toonen kan) dan neemt hij aan de zaak, waarover geschil is, alleen bij de heeren Zeventienen te verantwoorden en dus zegepraalt hij doorgaans over hen. Ik heb nogtans gevallen en tijden beleefd, dat de opperlandvoogd, kleinhartig zijnde, bijna niet dorst spreken, en dat de directeur-generaal het alles in de vergadering na zijn eigen zin doordrong, doch dat was dan des opperlandvoogds eigen schuld: want, gelijk de buiten-landvoogden van Hun Edelheden, tegen het druisschen van hunne raden, beschermd worden, zoo heeft men ook gemeenlijk gezien, dat de Heeren Zeventienen den opperlandvoogd in geschillen en zaken tusschen hem en zijne raden voorstaan en doen triomferen, waarvan ons verscheiden gevallen in de levens der opperlandvoogden voorkomen, waaruit wij bespeuren zullen, dat, op hun enkel verzoek, verscheiden raden en daaronder een wakker directeur-generaal, door de heeren in 't vaderland afgedankt zijn. Zijn magt gaat over al wat in Indiën is of voorvalt; doch tegenwoordig hangt de raad des gerigts niet meer (gelijk wel voor 1711) van zijn Edelheid of wel aan Hun Edelheden af. Geen dienaar van de E. maatschappij kan in eenige bediening treden voor en aleer hij zijne acte van den opperlandvoogd bekomen heeft. Ook kan geen dienaar van de E. maatschappij trouwen, voor en aleer hij een verlofbriefje van zijn Edelheid bekomt. Ik heb daar 2 zeldzame gevallen van gezien, bij welke zeker opperlandvoogd dáartoe geen

verlofbriefje aan de jongmans wilde geven, schoon de een een man was, die wel 100,000 rijksdaalders bezat, maar de ander een verstandig borst en dien opperlandvoogd (hoe verstandig hij in andere zaken was) hierin te gaauw zijnde, raadde zijne bruid, dat die hem voor heeren schepenen ontbieden en vonnis tegen hem zoeken zou. Zij deed dit, verkreeg ten eerste vonnis ten haren voordeele, daar de bewijzen zeer klaar waren en zij trouwden in weêrwil van den opperlandvoogd, die dit met al zijne magt niet beletten kon, dat hem geweldig speet. Alle geschenken van buiten-vorsten aan den opperlandvoogd of de raden komende, mogen zij, mits betaling, naar dat zij gewaardeerd zijn en anders niet, eigenen. Hij ontvangt zijne commissie of lastbrief eigenlijk van Hun Hoog Mogende, de Heeren Staten Generaal en van de Heeren Zeventienen, en ik meen, dat de heer Speelman de zijne ook van den prins van Oranje ontvangen heeft, 'tgeen mij daarbij te meer heugt, omdat hij den commissaris-generaal of algemeenen oppergevolmagtigden van de Heeren Zeventienen (zoo men toen op Batavia zeide) geenszins, zoo hij bij zijn leven daar gekomen had, erkend zou hebben, ten ware men zijnen lastbrief als opperlandvoogd eerst ingetrokken had. Uit kracht van dezen lastbrief van Hun Hoog Mog. dorst Jan Pieterszoon Koen (zoo men mij berigt en uit oude papieren gezien heeft) aan de Heeren Zeventienen wel schrijven, dat hij hunne brieven niet aannemen, noch opvolgen kon, ten zij hem eerst bleek, dat dezelve in de vergadering van Hun Hoog Mog. nagezien waren. Als er een bevelhebber over de naar 't vaderland vertrekkende vloot verkozen is, is hij gewoon denzelven aan boord van den zeevoogd te gaan voorstellen. Hij is ook gewoon, als er een lid van de hooge regering vertrekt, denzelven nevens de raden van Indiën, tot buiten de waterpoort van 't kasteel en tot aan de schuit uitgelei te doen. Met een woord gezegd, die heer is de koning des lands, dien keizers en koningen van Indiën na de oogen zien en die door zijne bloote magt in staat is, om hen of op den troon te zetten of van denzelven af te stooten, dat ons al bij verscheiden voorbeelden gebleken is. Zijn adem gaat over alle en zelf over de minste zaken. Hij wordt door alle bedienden der E. maatschappij, grooten en kleinen en vooral op Batavia, als aangebeden. Ieder doet zijn best maar, om in zijn gunst te staan en niets geschiedt er door dezen of genen in de stad, dat hij ten eerste niet net weet, 'tgeen ook veel losse borsten bijzonder in toom houdt; of zoo zij zich niet zeer voorzigtig wachten, kunnen zij met een kwade daad hunne gansche hoop en geluk omver stooten, want op zijn bloot bevel wordt alles aanstonds uitgevoerd en die in zijn ongunst geraakt, is zoo goed als bedorven, gelijk een gunsteling van Zijn Edelheid een behouden man is. Zijn gemalin uitrijdende, wordt door twee helbaardiers te paard en een korporaal en 12 man gevolgd. Zij houdt gemeenlijk 's Maandags bezoekdag voor alle vrouwen en jonge juffers van fatsoen, die haar of haar dochter, (zoo zij er een heeft) willen komen bezoeken, gelijk de vrouwen der raden van Indiën mede ieder haar dag houden. Als Haar Edelheid nu bezocht wordt, staat zij voor niemand, dan alleen voor de gemalinnen van de heeren raden op, buigende zich maar voor de andere, die inkomen, en wijst een ieder, 'tzij zelf, 'tzij door hare slavinnen, die daar oppassen, hare plaats na hare rang aan; doch als de juffers vertrekken, staat zij op en doet haar tot aan de deur van 't vertrek uitgelei. De gemalin van den heer van Riebeek, een zeer zedige en nederige vrouw, had de gewoonte, als er een juffer inkwam, van altijd op te staan en haar te verwelkomen, bij welke gelegenheid dan ook al de mevrouwen en juffers opstonden. Wanneer hare gezondheid gedronken werd, stond die mevrouw, die dezelve instelde en die, aan welke zij het bragt, op, terwijl Haar Edelheid zitten bleef en zich maar boog; doch als zij daarvoor bedankte, stond zij op. Als de dochter van den opperlandvoogd uitrijdt, volgt haar een helbaardier te paard. En als Haar Edelheid of mejufvrouw haar dochter uit de koets treden zullen, springt de helbaardier van zijn paard (gevende dat zoo lang aan een slaaf) en een andere jongen zet ondertusschen een bankje voor 't portier

en de helbaardier houdt dat blootshoofds zoo lang vast, totdat Haar Edelheid of mejuffrouw haar dochter of andere juffers, bij Haar Edelheid in de koets zijnde, daar uitgetreden zijn, dat bij 't intreden mede geschiedt; doch zijn zoon heeft geen gevolg ter wereld, noch het minste bewijs van uitzondering, waarbij men zien kan, dat hij des generaals zoon is. Wanneer nu een opperlandvoogd zijn dienst nederlegt (daar maar drie voorbeelden van zijn, te weten van den heer Camphuis, den heer van Outhoorn (die 't beiden daarna zeer leed was, daar zij nu en dan door den regerenden opperlandvoogd in der tijd niet al te wel behandeld werden) en den heer Zwaardekroon) zoo blijft hij in rang de naaste aan den regerenden opperlandvoogd, behoudt zijne soldij en verder inkomen en heeft ook een lijfwacht van 12 soldaten, onder 1 vaandrig, sergeant en korporaal, hoewel hem, als hij uitrijdt, gemeenlijk 12 man in 3 gelederen, met een sergeant voor en korporaal achter volgen, gelijk dat besluit den 25sten Julij 1704 ten opzigte van den heer van Outhoorn, even als te voren omtrent den heer Camphuis, is genomen.

In 't beschrijven der landvoogdijen heeft men Zijn Edelheid en ieder raad van Indiën (gelijk wij te voren zeiden) zijn bijzondere post en daarom ieder een assistent tot zijn dienst. Dus beschreef ieder van Hun Edelheden in 1711 de navolgende posten. Zijn Edelheid of de gouverneur-generaal Java's oostkust en Bantam. De directeur-generaal heeft geen post van beschrijving, omdat zijn ambt hem buiten dat werks genoeg geeft. De heer van Zwol Suratte en Bengale. De heer Chatelein Ternate. De heer de Haan Macasar. De heer Zwaardekroon Malabar en Choromandel. De heer Roozelaar Banda en de Kaap de Goede Hope. De heer Haze Amboina en Timor. De heer Castelein Persiën, Siam en Japan. De heer Steeland Ceylon. De heer Timmerman Malakka. De heer d'Ableing de westkust van Sumatra, Palembang en Jambi. Om nu verder van de opperlandvoogden van Indiën te spreken, die 19 in getal zijn geweest, van welke de heer Koen, tweemaal geregeerd heeft en nu regeert de twintigste, te weten de heer Mattheus de Haan. Hoewel er om de heer Koen's dubbele beurt 21 regeerbeurten geweest zijn.

Naast den opperlandvoogd is de algemeene bestuurder van den handel, gemeenlijk directeur-generaal genaamd, de naaste in rang na Zijn Edelheid en de tweede van geheel Indiën. Geen lastiger ambt ken ik in gansch Indiën, dan dit, dewijl op dezen de gansche handel van Indiën rust. Men kan niet het allerminste uit de pakhuizen, dan op een ordonnantie-briefje, door Zijn Edelheid onderteekend, bekomen. Niemand van eenige rang of bediening kan op een schip komen, zonder zulk een ordonnantie. Al de voorraad voor alle landvoogdijen en buiten-comptoiren moeten door Zijn Ed. bezorging derwaarts worden afgezonden, waartoe ook papieren behooren, die naauwkeurig nazien vereischen. Alle morgen ten 8 of 9 uren staat het vol volk voor zijn huis, van schippers, assistenten, onderkooplieden, kooplieden, enz. om ordonnantien te laten teekenen, of om Zijn Ed. te spreken, waarmede de voormiddag henen loopt, zoodat die heer dikwijls van al die bezigheden als versuft wordt, waarbij dan nog komt het bijwonen der gemeene en buitengemeene vergaderingen van Hun Edelheden, om alles tot het verzenden van de schepen naar de comptoiren en 't nazien, zoo van de beschrijvingen der bijzondere landvoogdijen, als van de brieven, daartoe behoorende en daarheen geschikt, behoorlijk te verzorgen, dat op zich zelven een zeer zwaar werk is en in den drukken tijd (vooral als de vaderlandsche schepen vertrekken zullen) wel tot diep in de nacht duurt, zonder dat daarom de zwaarwigtige zaken van dezen heer een oogenblik mogen stil staan. Voornamelijk slaan de bedienden van al de pakhuizen onder hem en als hij hen den voet dwars zetten wil, kan hij hen veel nadeel en anders zeer veel voordeel doen. Ik heb den tijd beleefd, dat de eerste winkelier (een schoone bediening anders) zijn ambt om die reden nederlei, schoon hij een gunsteling van den heer opperlandvoogd,

en aan Zijn Ed. al zeer na vermaagschapt was. Voor al deze moeite geniet hij niet anders (buiten de soldij en buitenvoordeelen, te voren bij ons aangehaald) dan de eer van twee oppassers (gelijk alle raden van Indiën) als hij uitgaat, achter zich te hebben.

Het ambt der raden van Indiën bestaat meest daarin, dat zij de vergadering van Hun Edelheden bijwonen, de beschrijvingen van de landvoogdij, hun opgedragen, net opstellen en in vergadering op zijn tijd brengen en vooral mede om andere vergaderingen, waarin zij als voorzitters gewoon zijn te zitten, behoorlijk bij te wonen en zorg te dragen, dat de zaken daar wel bestuurd worden, daar doorgaans een van hen zoo in den raad des geregts, als ook in die der schepenen, der weeskamer, in de vergadering der heemraden en ook een als politiek commissaris in kerkerade gewoon is te verschijnen. Tusschen de gemeene en de buitengemeene raden is alleen dit onderscheid, dat de eerste in rade van Indiën (volgens besluit van Hun Edelheden van 16 November 1663) een besluitende en de laatste maar een raadgevende stem, behalven dat de eerste ook *f* 150 per maand aan soldij meer hebben. Dat zij Dingsdags en Vrijdags ten 4 ure vergaderen, geschiedt volgens een besluit van Hun Edelheden van den 11den October 1650. Dit is wel de voornaamste dat van Hun Edelheden, in 't gemeen of in 't bijzonder, te zeggen valt.

De naaste vergadering aan die van Hun Edelheden is die van den raad van justitie. Deze bestaat uit een voorzitter (die een gemeen raad van Indiën is, doch die geen besluitende stem in rade van Indiën heeft) en negen leden, die de rang naast aan Hun Edelheden en zoodanige inkomsten hebben, als wij te voren hebben aangewezen. Deze voorzitter, nu de heer Laurens Tollens zijnde, is dat voor zijn leven en heeft een groote magt in dien raad. Zij kregen dezen heer in 1710 tot hunnen voorzitter en zijn in dat jaar onafhankelijk van Hun Edelheden, ten opzigte van de zaken des geregts gemaakt, gelijk zij ook niet lang daarna, op hun verzoek, dezelfde buitenvoordeelen als de predikanten van Batavia bekomen hebben. Wanneer deze raad zijn aanvang nam, blijkt mij nergens; doch dat hij er al vroeg geweest is, is zeker en klaar uit de lijst der voorzitters te zien. De leden deszelfs hadden wij hier gaarne bijgevoegd; doch hebben die niet kunnen magtig worden. Dit is de hoogste raad des geregts van geheel Indiën, tot dewelke de zaken van al de mindere regtbanken, 'tzij op Batavia, 'tzij van al de buiten-comptoiren, bij appel gebragt worden, gewoon zijnde mede, gelijk alle andere regtvergaderingen van Indiën, hunne vonnissen volgens de statuten van Batavia uit te wijzen. Zij vergaderen Dingsdag en Zaturdags, 's morgens ten 7 uren. De meeste zaken worden bij deze raad geheel en al afgedaan, hoewel er twee of drie voorbeelden in mijn tijd voorgevallen zijn, bij welke hun vonnis in revisie getrokken en door andere daarbij gekozen regters weer verzien is. Die wat tegen de E. maatschappij in te brengen heeft, moet het voor zijn vertrek naar 't vaderland (volgens een besluit van Hun Edelheden den 17den Augustus 1639, den 11den November 1646, den 21sten October 1650 en den 1sten November 1651 genomen) daar bankvast maken en inbrengen, om daar uitgewezen te worden, of hij is daarna (zoo men zegt) in 't vaderland van zijn regt verstoken, dat mij echter zeer wonderlijk voorkomt, omdat er redenen kunnen zijn, die iemand beletten kunnen zijn zaak in Indiën aan te geven. Giften, geschenken of gaven te nemen is alle vergaderingen en leden des geregts verboden; ook is er bij Hun Edelheden den 18den December 1654 en den 27sten November 1657 besloten, dat de eed jaarlijks daarop bij de leden zal gedaan worden. Deze vergadering heeft in 1711 hare onafhankelijkheid van Hun Edelheven en van den opperlandvoogd zoo ver zoeken uit te rekken, dat zij, op 't bevel van Zijn Edelheid, niet zouden verpligt zijn op de vaderlandsche vertrekkende schepen naar boord te gaan, om die (volgens gewoonte) te monsteren. Zijn Edelheid van Riebeek schreef er over en zij mede aan de Heeren Zeventienen; doch Zijn Edelheid werd (ge-

lijk wij reeds gezegd hebben) in 't gelijk gesteld en aan de heeren raden des geregts geschreven, dat zij, schoon onafhankelijk van Hun Edelheden ten opzigte van de zaken des geregts, echter volkomen in alle andere zaken van Hun Edelheden bleven afhangen en derhalve ook verpligt waren voortaan op 't bevel van den opperlandvoogd de schepen te gaan monsteren. Ook werden hun te dier tijd verscheiden andere zaken, door hen van de Heeren Zeventienen verzocht, geweigerd.

De bedieningen van de twee heeren fiskaals (die hunne betrekking hiertoe hebben en over burgerzaken mede zitten) en die van den geheimschrijver, zijn zeer aanzienlijk en voordeelig. De twee eerste mogen ook, zonder iets er voor te betalen (gelijk ook de baillu en landdrost) een koets houden. Voor dezen raad worden de pleitzaken niet door advokaten, maar alleen door procureurs of pleitbezorgers, behandeld. Zulke heeft men er nog zes, doch in vorige tijden heb ik er 10 of 11 gekend. Onder dezen is er in 1694 een geweest, die, 't eens verkorven hebbende, binnen gebannen en vast gezet werd, doch zijne verlossing door dit vers in 1694 op al de leden van den raad gemaakt, verkreeg.

Een onvolmaakte schets van dat volmaakt getal,
Daar de Indiaansche Astrè haar grond op bouwen zal.
Geen valk, die snelder ziet, als 't oog van Valkenier,
Nog is hy steke-blind en ziet geen enkle zier,
Daar hy als Regter zit; maar schoon hij blindling wyst,
Men vind geen reedlyk mensch, die niet zyn wyzen pryst.
Wie zag of kende ooit Heyns, die (waar toe diend het veinzen?)
In hem geen zoon beschouwd van die vermaarde Heynzen,
Daar 't Christenryk van waagd, en zegt dan tot zijn voordeel,
Dat hy zyn stam naastreefd in deugd, verstand en oordeel?
Zie Nieuwstad, die 't quaad door straffen kan bedislen,
En zoo het vuil in schoon, het schuim in goud verwislen,
Streng daar het wezen moet, maar echter steeds regtvaardig,
Een schut voor deugtzaam zaad, zijn eerampt dubbel waardig.
Daar Ketting 't recht bewaard raakt boosheid in de keten,
De deugd in 't hert geplaatst, het schelms daar uit gesmeten,
Of immers van zyn kragt berooft: gelukkig land,
Daar Ketting 't regt, aan 't regt gekettingt, houd in stand.
Is Kleyer grys van kruin, en vrij wat hoog bejaard,
Daar werd een frisse geest in 't oude hooft bewaard;
Die blinkt nog daaglyks door 't regt, na regt, te spreken;
Waar van dat vroom gemoed nog noit is afgeweken.
Het was u niet genoeg, o schandere ten Rhyne!
Het menschdom deugd te doen in koortzen, ziekte, pyne.
Hebt gy de lauwer-krans van Febus eens verdient,
Gy toond van Themis meê te zyn geen minder vriend.
Het vriendelyk gelaat, dat Hochepied vertoond,
Toont dat liefttaligheid hem in zyn boezem woond:
Noit was hij straf of stuurs voor groot of klein, maar egter
Daar 't quaad doen straf verdiend, bewyst hy zich een regter.
't Was Dorderegt daar Zas in spraak wierd een Romein,
Een Griek, een Redenaar; maar Dord was al te klein
Voor zulk een grooten geest, des ging hij voort na Leyden,
Daar hij bekwaamheid kreeg voor Weeuw, en Wees te strijden

Van Buitenhem, gezold op bulderende baren,
Naar 't goud-ryke Japan, verlaat dat moeilijk varen,
En zoekt zijn rust in 't Recht, dat hij voor Heer en Knegt,
Met de eige billykheid naar rechten recht beslegt.
Van Outhoorn, die den dienst der Maatschappy gestaâg,
Beyverde onvermoeid by nagten en bij daag,
Staat nu in d'eige dienst ten dienste van bezwaarden,
Die hy noit regt onttrok, maar steeds hun regt bezwaarden.
Geen Hollands lust-prieel, geen boomgaard was zoo schoon,
Die Bogaard houden kon; hij zingt een andre toon,
En wil, om door zyn geest de Regt-bank te onderschragen,
En lyf en leven graag op holle baren wagen.
Noit Buis zoo vol gepropt met kostelijke schat,
Als deze Buis alleen torst in zijn herssen-vat:
Hij is dog Themis zoon, zy is zyn eige moeder,
Dus werd een voedsterling zijns voedsters beste hoeder.
Zie hier een tafereel van die gansch agtbren Raad,
Met hoofd, en tweede hoofd, mitsgaders verdre Leden,
Die dagelyks hun tyd, hun zweet, hun geest besteden
Voor 's volks gerechtigheid, de welvaart van den Staat.
En twijffeld iemand of het geen ik zeg ook waar is,
Hij vraag het aan Quevelleer, dien schrandre Secretaris.
Hij, die geheimen weet, en ook geheim bewaart,
Wed ik, getuigt dat hier geen waarheid werd gespaart.

N. VAN HELMOND.

Men heeft hier ook 5 notarissen (hoewel er in 1650 maar 2 waren) die alle stukken voor dezen raad en anderen dienende, maken. Volgens dit besluit van den 15den October 1650 mogen ook geen notarissen te gelijk procureurs zijn.

De vergadering van schepenen, die de derde in rang is, bestaat uit een voorzitter (zijnde mede een ordinaris raad van Indiën) onder-voorzitter en 7 leden, van welke de onder-voorzitter en nog 4 leden burgers en de andere bedienden van de E. maatschappij zijn. Deze behandelen al de geregtszaken der burgerij van Batavia en alle schuldzaken, die boven de 80 of 100 rijksdaalders zijn. Ook kan men niet, dan van een hooger som tot den raad des geregts appelleren; doch buiten appel doen zij zaken van 50 rijksdaalders af. Zij dragen ook zorg voor al wat de welstand van die stad en de burgerij betreft, kiezende ook de bestuurders van deze en gene stads huizen den 1sten Junij. De leden van deze vergadering, die burgers zijn, trekken jaarlijks 40 rijksdaalders mantelgeld en dan maandelijks nog wel 30 of 40 rijksdaalders aan buitenvoordeelen. Zij worden uit een nominatie van 14, den 30sten Mei (zijnde de dag van de verovering of liever van de grondvesting van Batavia) door Hun Edelheden gekozen en 's namiddags aangesteld, vergaderen 's Maandags, Woensdags, en Vrijdags ten 9 uren en zijn gewoon hunne vonnissen voor 't stadhuis uit te doen voeren. Hun geheimschrijver heeft een schoon en zeer voordeelig ambt, dat wel op 5,000 of 6,000 rijksdaalders 's jaars geschat werd. Ook staat de bailluw en landdrost (2 ambten van aanzien en veel voordeel) met hunne bedienden onder deze vergadering. Daar plagten twee landdrosten van 1678 tot 1685 te zijn. Hij heeft ook een geweldige en die 8 of 10 dienaars of kaffers onder zich, volgens 't besluit van den 19den Augustus 1672.

De vierde vergadering is die van de heeren weesmeesteren, die uit een voorzitter (die mede een ordinaris raad van Indiën is) een onder-voorzitter (een burger zijnde) en nog 5 leden, ten deele burgers en ten deele bedienden der E. maatschappij, bestaat, hebbende mede een geheimschrijver, wiens ambt een van de beste op Batavia is. Zij worden mede bij Hun Edelheden daags er aan, nevens de leden van meer andere vergaderingen, of wel den 6den Junij, gelijk 8 dagen daarna gemeenlijk ook de hoofden der burgervaandels, gekozen worden. Deze vergadering handelt enkel over de zaken der weezen en gelijk men in Indiën van geen voogden weet, zoo worden alle weezen en hunne goederen onder deze kamer gesteld, daar zij wonderlijk wel en zeker zijn, trekkende 's maands 4½ per ct. van hun geld en wordende zeer wel door de leden van dien van al 't noodige verzorgd. Echter trekken de leden jaarlijks nog al een fraaije stuiver inkomen, die wel 5,000 of 6,000 rijksdaalders beloopt.

Hierna volgt de vergadering van heemraden, daar nu mede een ordinaris raad van Indiën als voorzitter in is, bestaande verder uit een onder-voorzitter (zijnde de landdrost) en nog 7 leden, met hun geheimschrijver. Deze heeren bezorgen alleen de zaken van de landerijen, buiten de stad gelegen, gelijk ook de landdrost (in rang na den bailluw, volgens besluit van Hun Edelheden van den 30sten November 1666, volgende en voor den water-fiscaal gaande) gemeenlijk buiten de stad woont en als hoofd-officier aldaar door zijnen geweldigen en kaffers de noodige zaken bezorgt. Deze vergadering is den 13den October 1679 ingesteld en den 21sten November 1692 is 't huis van den heer van Goens tot een vergaderplaats voor Hun E. E. door Hun Edelheden gekocht voor 3,700 rijksdaalders.

De vergadering van huwelijks- en kleine zaken heeft mede een voorzitter (gemeenlijk een oud-landvoogd of ander aanzienlijk heer, wien bij besluit van Hun Edelheden van den 12den Julij 1691 kostgeld en rantsoen toegelegd is) een onder-voorzitter en nog 3 leden, bedienden der E. maatschappij, nevens hun geheimschrijver. Deze handelen over alle zaken van de bedienden der E. maatschappij aldaar, die maar 80 rijksdaalders bedragen; doch al wat daar boven is, komt voor den raad des gerigts, tot dewelke men zich ook van de vonnissen, bij deze vergadering geveld, als tot een hooger regtbank beroept, te weten, zoo zij van meer, als van 80 rijksdaalders zijn, anders worden zij daar volslagen, zonder zich elders te kunnen beroepen, afgedaan. Ook geven zich hier aan allen, die trouwen willen.

De laatste vergadering is die van de boedelmeesters der Chinezen en andere vreemde sterfhuizen. Deze, vóór 1655 afgeschaft zijnde, werden den 5den November 1655 weer aangesteld. Deze bestaat uit een voorzitter, zijnde de Sjahbandar, 3 Chinezen en een geheimschrijver, door welke de zaken der Chinezen en van andere sterfhuizen der inlanders behandeld worden. Aan al deze gerigts-vergaderingen en leden van dien is bij besluit van Hun Edelheden van den 27sten November 1657 verboden eenige geschenken te nemen, waarop zij jaarlijks den eed moeten doen.

Men heeft in deze stad ook een groote pracht en tegelijk in die hitte een groot gemak van de koetsen en berlijnen, die er wel omtrent 200 in getal zijn. Niemand mag er een houden of hij moet 40 rijksdaalders, te weten voor een koets en 20 voor een rijtuig met 4 wielen, en een paard 's jaars betalen, en van een chais met een paard werd 12 rijksdaalders gegeven; waarvan geen andere, dan Hun Edelheden èn de 4 officiers van 't gerigt, te weten, de advocaat-fiscaal, bailluw, landdrost en water-fiscaal vrij zijn en de bedienden der E. maatschappij en burgers gebruiken maar zwarte koetsiers, doch Hun Edelheden Hollandsche. Ook zijn er een groot getal chaisen, doch geen chais met 2 wielen mag door de stad rijden en moet het paard bij de hand er door geleid worden, om ongelukken van 't overrijden van slaven-kinderen enz. voor te komen.

De inkomsten dezer stad van de tollen en van de menigvuldige pachten over alles zijn zeer groot, die meest door Chinezen gepacht worden. Als daar zijn de arak-pacht, die van 't Chineesch hoofd- of condegeld, van de rijst, visch, van de beesten en vooral van de varkens, die er geslagt worden, van 't was, brood, van de praauwen, van 't maandelijks omloopen der Chinezen, van de Top-baan, de hout- en siri-pacht, alle welke jaarlijks omtrent 200,000 rijksdaalders opbrengen. In 1711 beliepen al deze pachten 13,069 en in 1712 een som van 13,242 rijksdaalders 's maands. Ook brengt het klein zegel en de 40 penning bij 't verkoopen van huizen en landen, een groot geld op.

De munten, die hier gaan, zijn verscheidenlei, zoo van Indische, als van Hollandsche, die men vervolgens hier zien kan.

VERSCHEIDEN SOORTEN VAN MUNTEN,

in Oost-Indiën gebruikelijk en gangbaar.

Op Batavia.

1 rijksdaalder, doende 48 zware of 60 ligte en op rekening 64 ligte stuivers.

1 reaal (hoewel niet in wezen) doet $38\frac{4}{5}$ zware of 48 ligte stuivers.

10 Bantamsche pitjens doen 1 stuiver; zijnde de eenigste koperen munt hier.

Op Java heeft men nog een soort van pitjens van lood en tin, van welke er 50, aan een strooitje geregen zijnde, een dubbeltje doen; met 1 van welke men kan ter markt gaan om pinang, siri, enz. te koopen.

1 Hollandsche zilveren ducaton doet 13 schellingen.

1 schelling en ook een zesdhalf doet 6 stuivers.

1 dubbeltje doet 2 stuivers.

1 ropia doet 30, een halve dito 15 stuivers.

1 gouden koebang (die men nu niet meer ziet) plagt 10 rijksdaalders te doen.

1 itzebo, doende $2\frac{1}{2}$ rijksdaalder.

1 gouden dukaat met een B gestempeld $2\frac{1}{4}$ rijksdaalder à 48 stuivers ieder; doch de andere ongestempelde 2 rijksdaalders.

Op Amboina, Banda, Ternate.

Gaat al het voornoemd geld ook zoo; doch men heeft er geen pitjens en zeer weinig ropia's, alsook nu geen Japansch geld meer.

Op Solor en Timor.

1 tayl goud, doende $1\frac{27}{75}$ of $1\frac{3}{8}$ rijksdaalder schaars.

1 tayl doet 10 maas, een maas 10 condryn.

Op Macassar en Bima.

Gaan meest dubbeltjes, taylen en maazen.

1 tayl doet 16 maas, van welke de 11 een reaal in gewigt doen.

1 maas doet 30 stuivers hier en op Bima.

1 koepang op Bima 6 stuivers.

In Japan.

1 kati doet $1\frac{1}{4}$ pond.

1 tayl 3 gulden 10 stuivers of 10 maas, à 7 stuivers ieder; doch te Hokzieuw in China doet een maas 8 stuivers.

1 dito is 1⅛ ons.

1 gouden oebang doet 7 gouden koebangs, wegende 4 tayl, 4 maas, of 11⅜ engelzen, is rond, als een zool van een schoen en gestempeld met eenige wapens en schrapjens.

1 dito koebang plagt 10 rijksdaalders te doen; doch hedendaags hebben zij er een soort, die maar omtrent 6 rijksdaalders waardig zijn, hoewel zij die, in betaling van goederen, tegen 10 rijksdaalders weer aannemen. Hij is in 't klein, als de oebang in 't groot.

1 gouden itzebo doet ¼ van een koebang of 2½ rijksdaalders, zijnde 1 maas 2 condryn zwaar. Dit is een langwerpig vierkant stukje, almede met eenige wapentjes geteekend.

1 maas is 2½ engelze.

1 condryn is 8 azen of doet 8 pitjens.

1 gouden tyboos doet 1 tayl, 6 maas, 6 condryn.

1 casje doet 10 avos, 1 avos 10 hebreeuwsjes.

1 Japansch pitje is een koper stuk als een Bantamsch pitje ofs al een duit, met een vierkant gat en met 4 wapentjes, aan ieder zijde van 't gat een.

1 schuitje zilver is een plomp gegoten stuk geld, omtrent een vierde van een el lang, een duim dik, ongelijk en ruim een duim breed, doende 4 tayl, 6 maas en 5 condryn, hebbende aan de eene zijde geen munt en aan de andere 8 wapens of Japansche merken.

1 zilveren boon, van grootte als een witte Turksche boon, met kleine wapentjes, hoedanige er verscheiden al minder en minder zijn, tot 6 bijzondere soorten toe, die gewogen en na hun gewigt betaald worden.

In China, te Hokzieuw.

1 tayl 4 gulden, of 10 maas à 8 stuivers ieder.

In Cambodia.

1 tayl 3 gulden.

1 maas 3½ stuiver.

In Tonkin.

1 tayl 4 gulden 2½ stuiver of 10 maas. à 8½ stuivers ieder.

1 lies doet $1\frac{8}{11}$ penning.

100 tayl Japansch doet 84 dito Tonkins.

In Siam.

1 kati zilver doet 144 gulden, doende 20 tayl, à 7 gulden 4 stuivers ieder.

1 tayl doet 16 maas, à 9 stuivers ieder; doch op Ligoor doet 1 tayl 18 maazen.

1 maas doet 800 casjes; en 1 gouden maas doet op Ligoor 51 stuivers.

1 tikal, een stuk zilver als 2 heupen tegen een, met 2 merkjes, doet 24 stuivers.

1 maas, zijnde van 'tzelfde fatsoen, doch kleiner, doet 6 stuivers.

1 toewang doet 3 stuivers.

1 sampang doet 1½ stuiver.

1 payning doet 6 duiten.

Op Patani.

1 compan doet 9 stuivers.

1 maas doet ¼ van 1 rijksdaalder of 32 stuivers.

OP SUMATRA'S OOSTKUST.

Op Palembang.

1 reaal van achten doet 3 gulden hier.

1 dito doet 20, 19 en 18,000 pitjens.

Op Djambi.

1 tayl 16 maas.

1 rijksdaalder doet 3 gulden.

Op Andragiri, onder Malakka.

1 rijksdaalder doet 3 gulden of 5 koepangs, à 12 stuivers ieder.

1 tayl doet 16 maas; en 1 bouson $\frac{1}{8}$ dito.

Op Malakka.

1 rijksdaalder 3 gulden ligt geld.

Hier gaat ook de Batavische, westkust en andere munt.

Op Dilly.

1 Atsjehsche (gemeenlijk genaamd 1 Atsjiensche) gouden maas of koepang doet 15 stuivers.

4 zulke maazen doen een rijksdaalder van 60 stuivers en zijn deze gouden maazen van 7 mat of $16\frac{1}{2}$ karaat, wegende omtrent $12\frac{5}{8}$ azen.

Op Arrakan.

1 ropia doet 28 stuivers hier of 80 cauri's.

1 tang 24 stuivers.

1 tayl doet 4 maazen.

Op Oedjong Salang onder Malakka.

1 tayl, wegende $1\frac{1}{2}$ rijksdaalder zwaar, doet 3 gulden.

1 maas doet hier $3\frac{3}{4}$ stuiver.

1 bitsjin $4\frac{3}{8}$ dito, of 17 stuivers.

1 crusado doet $\frac{3}{4}$ reaal.

1 djohoorze tayl weegt 18 maazen.

Op Atsjeh (of Atsjien.)

1 spaansche reaal à 60 stuivers of 6 maazen à $7\frac{1}{2}$ stuiver.

1 tayl à 16 maas.

OP SUMATRA'S WESTKUST.

Op Padang of 't Hoofd-Comptoir.

1 spaansche reaal à 60 stuivers.

1 tayl à 16 maas of 108 condryn Japans en is $1\frac{1}{7}$ rijksdaalders zwaar.

3 tayl doet 3 oncen troys en 12 tayl 1 pond.

1 maas doet $6\frac{3}{4}$ coddryn.

Op 't eiland Sinkel en Priaman

is een tayl en maas als aan 't hoofd-comptoir.

IN BENGALEN.

Op Hougly of Ougely.

1 ropia à 28 stuivers, zijnde een soort van geld, dat in Hindostan of in 't rijk van de groote Mogol en in Golkonda plagt gemunt te worden en op zoo een ropy staan deze of dergelijke woorden, na dat de oppergebieder van naam verandert: Immers op de oude stond weleer dit in 't Persiaansch:

Sika sad der Djihaan Tsjoen Baddire Monier
Sjahe Eurangzeeb alem gier.

Dat is :

Dees munt, door Eurangzeeb (gelyk men ziet) geslagen
In deze wereld, die zoo rond is als de Maan,
Die vol is, en zeer haast veroverd door de daân
Van dezen Held, doet hem nog leven in dees dagen.

1 ropia doet 16 ana en 1 ana $1\frac{3}{4}$ stuiver hier en in Pattena; doch op Cassimbezaar $1\frac{1}{2}$ stuiver.

1 ropia doet 31, 32, 33 en meer, gende of poni's.

Op Pattena en Pipeli.

1 ropia doet 16 ana op Pattena.
1 ana van $1\frac{3}{4}$ stuiver doet 17 Jomeri of 2 peizen.
1 ropia doet op Pipeli 38 à 40 poni's of 760 à 800 gandans.
1 poni doet 20 gardans of 80 cauri's.
1 gandan doet 4 cauri's.

Op Bellesoor.

1 ropia 28 stuivers of 16 ana, à $1\frac{7}{16}$ stuiver of 28 penningen ieder.

OP MALABAR.

Op Coetsjien.

1 rijksdaalder à 60 stuivers.
1 ropia à 30 stuivers.
1 mamoedi gamze en een canaraze pagode is 2 rijksdaalders.
1 moorsche dukaat 2 realen.
10 kleine of 8 groote persiaansche abassis doen 3 rijksdaalders.
1 groote abassi doet $22\frac{1}{2}$, een kleine dito 18 stuivers.
24 coetsjienze en daar gemunte fanum (à ieder $2\frac{1}{2}$ stuiver) doen 1 rijksdaalder.
1 pardeau doet 1 gulden.
1 rijksdaalder doet 1440 tinnen of 275 koperen basaroeken.
25 basaroeken doen 1 stuiver.

Op Kananor.

1 rijksdaalder doet 60 stuivers of 8 fanums à $7\frac{1}{2}$ stuivers ieder.
1 groote abassi doet $23\frac{7}{17}$ stuivers hier; doch op Coylan $22\frac{1}{2}$ stuiver.

Op Wingurla.

1 gouden pagood, zoo genaamd na een heidensche zoogenaamde tempel, die er op staat of anders een afgodje, doet 95 stuivers of 10 laryns. Het is een plat knoopje van gedaante.

1 laryn doet $9\frac{1}{2}$ stuiver.

In Goa.

1 pagood doet $17\frac{1}{2}$ tanga of 3^{x} Serafino.
1 serafino doet 300 reis of $\frac{1}{4}$ rijksdaalder en 5 tanga ook een serafino.
1 reaal van achten doet 400 reis, à $1\frac{1}{5}$ basaroek ieder; ook hebben zij vierendeelen van 2 patactsjine, van welke een halve patactsjine $65\frac{3}{17}$ basaroeken doet.
1 gouden pardao doet 6 tanga of 50 basaroeken.

1 Venetiaansche of Turksche dukaat doet $9\frac{1}{4}$ tanga of $18\frac{1}{2}$ schellingen; doch klimt en daalt, doende somtijds 10 tanga's.

De gouden serafino te Ormus, in Persiën, geslagen, doet te Goa 5 laryns, zijnde van 't beste goud.

1 laryn doet $93\frac{3}{4}$ basaroeken.

5 dito doen 1 serafino van 5 tanga, goede munt.

Zij hebben ook een zilveren munt, met een kruis aan de eene en kroon aan de andere zijde, doende een halve tanga, en nog een ander van die slag, retinno genaamd, gehouden voor zeer goede munt en doende $14\frac{3}{4}$ basaroeken.

Zij hebben ook een munt van tin en blik, dik en rond, met een bol aan de eene en 2 pijlen aan de andere zijde, een basaroek genaamd. Acht zulke doen 1 ventino, een zeer slechte munt.

5 ventino's doen 1 tanga.

5 tanga doet 1 zilveren serafyn.

De kwade tanga verschilt van de goede 25 ten honderd.

Als zij hout, kolen, kalk, enz. koopen of verkoopen, gebruiken zij de braganini, van welke ieder 24 basaroeken doet, zijnde klein gemunt geld. Ook gebruiken zij nog een kwade soort van tanga, ieder 50 basaroeken doende, om hout te betalen.

In 't rijk van Visiapoer onder Malabar.

1 pagood doet 10 laryns.

OP DE KUST VAN CHOROMANDEL.

Op Paleacatte.

1 rijksdaalder 51 stuivers.

1 pagood 120 stuivers, of 6 gulden en 24 laryns, à 5 stuivers ieder.

1 dito doet 16 groote of 24 kleine fanums, hoewel er ook wel $26\frac{1}{8}$ en $25\frac{7}{8}$ fanums voor ingewisseld worden.

1 groote fanum	doet	$7\frac{1}{2}$	stuivers.
1 kleine dito		5	

44 en ook 40 koperen casjes doen 1 fanum.

1 tical Siams zilver tot p° $5\frac{1}{4}$.

1 dito Spaansche realen tot $4\frac{7}{8}$.

1 gouden St. Thome, bij de Portugezen geslagen, doet 4 zilveren ropyen.

Op Mazulipatnam.

1 rijksdaalder 51 stuivers.

1 pagood 120 stuivers of 12 fanums, à 10 stuivers ieder.

1 fanum doet 8 à 9 nevels.

1 ropia doet 52 Peys of 16 ana.

100 oude pagoden doen 168 pagoden, klimmende zelf tot 171 toe van de nieuwe dito, die maar 120 stuivers doen.

Op Nagapatnam

1 pagood doet 120 stuivers of 12 fanums, à 5 stuivers ieder.

1 fanum doet 80 cassen of casjes.

1 dukaat doet $1\frac{1}{8}$ of $1\frac{1}{32}$ pagood.

1 pardau doet 10 fanums $43\frac{3}{4}$ stuivers.

Op Golconda.

1 pagood doet 120 stuivers of 12 fanums.

100 oude dito doen 154 (tot 184) nieuwe pagoden

1 fanum doet 8 á 9 nevels, à 12 in een pagood.

1 ropia doet 28 stuivers.

Voor 520 pond Peguaansche gans (een soort van erst of mineraal) geeft men 27 pagoden.

Op Bimilapatnam.

1 pagood doet 120 stuivers of 12 fanums, à 10 stuivers ieder.

1 fanum doet 10 nevels, á 12 in een pagood.

In Pegu.

1 bits gans, wegende 3 pond, doet 10 stuivers.

OP CEYLON.

Te Colombo.

1 coer sjanco's doet 1 pagood van 120 stuivers.

1 ropia doet 30 stuivers.

$2\frac{2}{3}$ groote Persiaansche abassi's en $3\frac{1}{3}$ gemeene dito doen 1 rijksdaalder.

1 groote abassi doet $22\frac{1}{2}$ stuivers.

1 kleine » » 18 »

1 dukaat doet $2\frac{1}{5}$ rijksdaalders of 6 gulden 12 stuivers.

1 koperen casje, Colombosche munt, doet 1 stuiver en 60 dito doen 1 rijksdaalder.

1 stuk als een Zeeuws-oortje, doch wel vijfmaal zoo dik, doet $1\frac{1}{2}$ stuiver.

1 soort, die wat kleiner is, doet ieder 1 stuiver.

1 soort wat grooter, doende 2 stuivers, dat ook op ieder aldus, I S., of II S., gestempeld is.

1 tammecasje doet een halve stuiver, hebbende aan de eene zijde een degen en aan de andere zijde V. O. C, het merk der E. maatschappij, ziende bijna als een kwaad oortje.

1 atacassi is een stuk koper geld der E. maatschappij van 2 duiten.

1 cacassi doet 1 duit.

1 schelling doet 6 stuivers.

1 serafyn doet 1 gulden.

Te Punto Gale.

1 rijksdaalder doet 5 laryns, à 12 stuivers ieder of 60 stuivers, gelijk ook te Toetecoryn.

1 Moorsche dukaat doet 19 fanums à 6 stuivers of 5 gulden 14 stuivers.

Op Jaffanapatnam.

1 kust-pagood doet 2 rijksdaalders à 3 gulden ieder.

Op Man-aar.

1 Europeaansche dukaat doet 2 rijksdaalder à 60 stuivers.

1 Moorsche dito doet 2 of $2\frac{1}{2}$ rijksdaalders à 60 stuivers.

1 mamoedi ganze p.° doet $1\frac{7}{16}$ rijksdaalder.

In Suratte.

1 ropia doet 30 stuivers of 100 doquieras.

1 mamoedi (Persiaansch geld) $13\frac{1}{4}$ stuiver.

1 Moorsche dukaat doet $4\frac{3}{16}$ ropia's of $4\frac{1}{4}$ en $4\frac{1}{16}$ dito, zijnde veel beter van goud, dan de Hongaarsche dukaten.

Ook werd hier verder met allerlei Europeaansch en Persiaansch geld gehandeld.

1 ropia doet ook 30 en klimt wel tot 34 peyzen, naardat de koers van 't koper hoog of laag is.

1 thola zilver doet 32 waal.

Te Brotsja.

1 ropia doet 30 stuivers of 16 ana, à 1$\frac{1}{2}$ stuiver of 30 penningen of 59 à 60 peyzen ieder.

IN PERSIEN.

Gamron.

1 mamoedi doet 8$\frac{1}{2}$ stuivers of 2$\frac{1}{5}$ sachis of 20 casbegis.

1 sjey doet een $\frac{1}{2}$ mamoedi of casbegis.

2 casbegi's doen 20 ges of 40 peyzen, à ieder een $\frac{5}{8}$ stuiver en een $\frac{1}{2}$ peys doet 2 duiten.

7 mamoedi's doen 1 rijksdaalder.

1 laryn doet 1$\frac{1}{4}$ mamoedi of 1$\frac{5}{8}$ stuiver.

1 Thoman (die niet in wezen of een gangbare munt, maar een zeker getal van gulden, evenals bij ons wel een pond groot genaamd is, schoon het bij ons niet gemunt gevonden wordt) doet 100 mamoedi's of 42$\frac{1}{2}$ gulden en ook 50 abassi's.

1 dito doet ook 10 grey's.

1 grey doet 10 mamoedi of 4 gulden 5 stuivers.

1 dukaat doet 14$\frac{17}{56}$ of ook wel 15 mamoedi's.

1 kleine abassi doet 2 mamoedi's of 17 stuivers.

1 groote dito doet 2$\frac{1}{2}$ dito of 21$\frac{1}{4}$ stuivers.

1 maticaal doet 1$\frac{1}{4}$ mamoedi en 4 dito's doen 5 mamoedi's.

100 maticaal doet net 5 onsen.

IN ARABIEN.

Op Mascate.

1 Mascaatsche basareek, van welke de 36 doen een ceti of omtrent 2 stuivers hebbende aan de eene zijde een lang kruis.

1	Suratsche ropia doet	24 stuivers.			Alle welke ik heb, nevens verscheiden andere soorten van Oost-Indisch geld.
$\frac{1}{2}$	» »	15	»		
$\frac{1}{4}$	» »	7$\frac{1}{2}$	»		
$\frac{1}{8}$	» »	3	»	6 duiten.	
$\frac{1}{16}$	» »	1	»	7 »	
$\frac{1}{32}$	» »	15 penningen.			

1 ceti doet omtrent 2 stuivers en de 4 doen en mamoedi of 7 stuivers.

VERSCHEIDEN MATEN EN GEWIGTEN

VAN OOST-INDIEN.

Op Batavia.

1 last rijst 3,066 ponden of 46 maten à 5 gantang ieder; doch een gemeen last der E. maatschappij houdt 3,000 pond of 40 maten, 75 pond ieder.

1 gantang doet $13\frac{38}{115}$ pond.
1 maat $\frac{15}{23}$ pond.
1 bhaar of bahara doet 3 picol.
1 picol 120 kati of vae ouds 122 (doch nu 125) ponden.
1 legger wijn, azijn, brandewijn, enz. houdt 360 kannen van 10 mutsjes ieder.
1 dito Batavische arak of towak-azijn houdt 393 kannen à 10 dito ieder.
1 aam houdt 90 kannen.
1 half rem 54 kannen.
1 pot kalappus-olie houdt 10 kannen.
1 vat vleesch houdt 420 ponden.
1 dito spek » 300 »
1 dito boter » 280 »
1 lacsa steen, enz. doet 10,000 stuks.
1 roede 12 voeten.
1 voet doet 12 duimen.

Op Java of op Bantam.

1 bhaar of bahara peper doet 3 pikols; en ieder bhaar betaalt 5 rijksdaalders tol.
1 pikol doet 100 kati of 122 ponden.
1 Damaksche last, of een kojan houdt $3,484\frac{4}{5}$ ponden.

In Amboina.

1 bahara weegt 550 ponden of 50 barotti; à 11 pond ieder.
1 last is 3,000 ponden of houdt 40 maten à 75 pond of $666\frac{2}{3}$ gantang ieder.
1 gantang houdt $4\frac{1}{2}$ pond.
1 rantsoen-maat der E. maatschappij houdt 80 ponden.

1 vat vleesch houdt 360	hoewel er eigenlijk in is	400 ponden.
1 dito spek » 260		320 »
1 dito boter » 280		310 »

1 legger wijn houdt 400 kannen, doch men kan volstaan met 350 dito.
1 am houdt 90 kannen.

In Banda en Ternate

is alles eveneens.
1 sokkel foeli houdt 28 kati Banda of 154 ponden.
1 kati Banda houdt 5 of wel eigenlijk $5\frac{3}{4}$ pond.

Op Solor en Timor.

1 bahara of bhaar houdt 5 pikol, à 100 pond ieder of 500 pond.
1 last houdt 50 maten van 75 pond ieder of 3,000 ponden.

Op Macasar.

1 bahara houdt 100 kati of $571\frac{1}{2}$ pond.
1 bahara op Bima houdt 3 pikol à 125 pond ieder of 376 pond.
1 kati houdt 14 ponden hier.
1 last 800 gantang of 3,000 ponden.

In Japan.

1 kahara houdt 374 ponden of 3 pikol à 125 pond ieder.
1 last of kojan houdt 140 maten, à 75 ponden ieder.

In. Siam.

1 pikol houdt 100 kati of 118 ponden.
1 last houdt 46 maten, à 5 gantang of 3,066 dito.
1 bahara tin, 3 pikol of 354 dito.

In Paiani.

1 bahara 384 ponden.

In China.

1 bahara houdt 375 ponden of 3 pikol, à 125 ponden ieder.

OP SUMATRA'S OOSTKUST.

Op Palimbang.

1 pikol houdt 100 kati of 122½ pond.

1 kati houdt $1\frac{9}{40}$ pond.

Op Djambi.

1 pikol 125 ponden.

1 kati 1¼ »

1 last 3,000 »

Op Andragiri, onder Malakka.

1 bahara	houdt	488	ponden.
1 pikol	»	122	»
1 kati	»	$1\frac{11}{50}$	»
1 last	»	3,000	»

Op Malakka.

1 last	houdt	3,000	ponden.
1 kojan	»	4,800	»
1 gantang	»	6	»
1 bahara	»	325	»
1 pikol	»	125	»
1 bidoor	»	3	»
1 kati	»	1¼	»
1 vat vleesch	»	400	»
1 dito spek	»	300	»
1 dito boter	»	280	»

Op Perah, onder Malakka behoorende.

1 bahara weegt 375 pond 125 bidoors.

1 bidoor weegt 3 dito.

In Arrakan.

1 pikol houdt 118 ponden.

1 bahara 3 pikol à 118 dito ieder of 350 ponden.

1 man 42 ponden.

Op Oedjong Salang, onder Malakka.

80 wissa doet 350 ponden.

1 dito » 4⅜ »

1 bitsjin » 4⅜ »

Op Astjeh of Atsjien, op Sumatra

1 bahara weegt 200 kati of 350 pond.

1 kati doet 1¾ pond.

200 cati Malajoe of Maleische cati's doen 300 Chinesche dito's of 336 ponden

1 last doet 3,000 ponden.

OP SUMATRA'S WESTKUST.

Op Padang of aan 't Hoofd-Comptoir.

1 bahara peper doet 220 Maleitsche of 230 Chinesche kati of 412½ pond.

1 last houdt 32 maten of 640 soucatan.

1 kojan doet 1$\frac{1}{4}$ last van 40 maten, à 75 pond ieder.
1 maat houdt 20 soucatan.

Op 't eiland Sinkel.

1 kojan zout houdt 50 maten.
1 maat houdt 50 soucatan.
1 bahara en kati is hier als op Padang.

Op Baros.

1 kojan houdt 600 soucatan of 50 maten, van 12 soucatan ieder.
1 kati baros houdt 3 pond.

Op Priaman.

1 bahara peper 220 kati malajoe of 430 chinesche dito, doende 412$\frac{1}{2}$ Hollandsche ponden.
1 pikol weegt 73$\frac{1}{2}$ kati of 137$\frac{1}{2}$ pond.
1 kati malajoe of een Maleisch kati, 1$\frac{7}{8}$ pond.

IN BENGALEN.

Op Hougly.

1 Man zijde weegt 63 pond, ook wel 64$\frac{3}{10}$ pond.
1 man doet 40 ceer.
1 ceer van een man van 64$\frac{3}{5}$ ponden weegt 1$\frac{7}{8}$ pond.
1 man is 68 pond.
1 ceer van zulk een man weegt 1$\frac{7}{10}$ pond.
1 last tarwe weegt 3,000 ponden.

Op Cassimbesâr.

1 man zijde weegt 64$\frac{3}{5}$ pond.
1 ceer van een man » 1$\frac{23}{40}$ »
1 man specerijen » 64 »
1 dito van sandelhout, kwikzilver, tin, lood weegt 68 pond.
1 dito man houdt 40 ceer.
1 ceer van zulk een man houdt 1$\frac{8}{10}$ pond.

In Suratte.

1 man zijde weegt 71 pond.
1 man houdt 40 ceer of 640 candi.
1 ceer houdt 16 candi.
1 candi is 20 man.
1 Man weegt 34$\frac{1}{4}$ pond, van Rassemalo, katoen, garen, lak, benzoin, vermiljoen, kwikzilver, speauter, koper, tin, sandelhout, areek, zegellak en olifantstanden; doch een man weegt 36$\frac{1}{4}$ pond van kamfer, specerijen, thee, poetsjok, cariva, sappanhout boonen en tarwe; maar weegt 38 pond, van catsje, gommelak, en 40 pond van Hing, doch van Indigo 35$\frac{5}{8}$ pond.
1 ges is 7$\frac{1}{32}$ minder als onze el.

Op Amadabath.

1 man is 41 ceer, vam rompen, lange peper, amfioen.
1 dito 40$\frac{5}{8}$ ceer, van ronde peper en aluin.
1 dito 43$\frac{1}{3}$ » » caweh of koffij.
1 dito 40$\frac{1}{16}$ » » Coetsjiensche areek, sjouwel en anijs.
1 dito 45 » » Borax en Hing of Assa Fætida, anders Duivelsdrek.

Op Bellesoor in Bengalen.

1 man weegt 68 pond of 40 ceer, te weten van ijzer en staal.
1 ceer weegt 1$\frac{7}{10}$ pond.

Op Malabar, te Coetsjien.

1 candi katoen weegt 690 ponden of 20 man.

1 candi weegt 500 ponden en dus ook op Cananôr, Calicolang, Porca en Coylang, doch op Goa een Candil of bahara, 480 ponden.

1 man 24 ponden, op Cananôr 25 pond.

14 parra rijst doen 1 candil.

1 vat vleesch houdt 350 ponden.

1 dito spek » 250 »

1 dito boter » 280 »

1 legger » 360 kannen.

Op Canara.

1 candil peper weegt 480 pond.

1 dito lood » 500 »

1 Man rompen (zijnde slechte of raapnoten) foelie en nagelen, houdt $36\frac{1}{4}$ pond.

1 dito koper $34\frac{1}{2}$ pond.

Op Wingurla en Visiapoer.

1 goeni peper 288 ponden.

1 candil op Visiapoer 480 ponden.

1 man specerijen » » 24 »

1 » van zijde » « 27 »

OP DE KUST VAN CHOROMANDEL.

Te Paleacatto.

1 man 68 pond of 40 ceer; en ook 24 pond.

1 ceer $1\frac{7}{10}$ dito.

1 Ammenam areek of pinang houdt in 20,000 stuks derzelve.

1 patsjery is 2 stuks.

3 cobido's doen 1 el.

1 gaas doet $1\frac{3}{16}$ el.

Op Mazulipatnam.

1 candil weegt 480 ponden.

1 dito » 20 tombe.

1 ceer » 24 thool.

1 thool » 30 chimaal.

Op Nagapatnam.

1 bahara weegt 480 ponden.

1 man » 24 »

1 last » 80 parra's.

1 parra » $37\frac{1}{2}$ ponden.

1 last » 3,000 »

Op Golconda.

1 bahara erts weegt 520 ponden of 20 man.

1 andere dito » 480 »

1 man weegt 24 pond.

Op Palico.

1 candy weegt 1,200 ponden of 20 tombe.

1 tombe » 60 »

Op Bimilipatnam.

1 last weegt 72 parra of 3,420 ponden.

1 parra weegt 45 pond.

Op Nagelwanze.

1 litta weegt 300 ponden.

In Pegu.

1 bitz gans weegt 3 ponden.
1 » » » 100 tikal.
1 tikal » 6 boy.
1 boy » 8 grein.
1 parra rijst » 52 ponden.
1 talot » 3 »
1 cester, 16 talot of 48 »

Op Samsoetepeet onder Choromandel.

1 bahara weegt 490 ponden.

Op Petapoeli onder Choromandel.

1 cantulam weegt hier en op Paleacatta 240 ponden.

Op Ceylon te Colombo.

1 last doet 75 parra à 40 pond ieder of 3,000 ponden.
1 vat vleesch houdt 200 ponden.
1 » spek » 300 »
1 » boter » 300 »

Op Toetecoryn

1 last 75 parra, à 40 pond ieder, of 3,000 ponden.
1 bahara weegt 510 ponden.
1 man » 25½ »
1 ratil » 24 »

Op Jaffanapatnam.

1 bahara weegt 480 ponden.
1 parra » 4¼ martal.
2 dito hier, is ¼ kleiner als op de kust van Choromandel.

In Persiën te Camron.

1 marcaal is 1 ons zwaar.
1 bahara weegt 550 ponden.
1 pikol » 100 kati of 124 »
1 carga » 408 »
1 » » 36 mansjaag.
1 mansjaag » 11¼ pond.
1 maris doet 2½ mansjaag.
1 man Surats » 10 ponden
zijnde de groote man, die men gemeenlijk gebruikt om koopmanschappen aan elkander te leveren en te ontvangen.

250 fleschjes rozewater maken 1 cas uit.
153 dito en dito, die wat kleiner vallen, zijn een halve cas.

In Bassora.

1 man weegt 25 ponden.

In Mocha, in Arabiën.

1 bahara doet 15 frasel of 393¾ ponden.
1 frasel weegt 26 en ook 28 dito.

Bij den apotheker Kroonenburg op 't Rusland, te Amsterdam, heb ik gezien een koperen penning van een halve stuiver, geslagen in 1644, hebbende aan de eene zijde de letters V. O. C. en aan de andere zijde een zwaard overeind met de punt omhoog en rondom 't zwaard staat Batavia, Anno 1644. Daar zijn ook dukatons met een ruitertje er op, om ze voor 12 à 13 schellingen te doen gaan en in 't land te houden,

geweest, doch dit werd mede verboden en zij werden allen ingewisseld. Die zonder ruitertje waren, gingen maar voor 12 schellingen.

Indien men zich hier maar blootelijk behelpen wil met groenten, visch, hoenderen enz. dat het land hier 't gansche jaar door overvloedig en zeer schoon van alle soorten geeft, kan men met weinig geld al redelijk wel en goedkoop leven; doch de huishuur is er duur, doende een huis met een zij-salet, 20 of 22 voeten breed, op een fraaije gracht of in een mooije straat, 16 á 18 en meer rijksdaalders per maand. Ook maken de goederen, die uit het vaderland hier komen, als Fransche wijn, Hollandsche bieren en sterke dranken, als brandewijn en gedistilleerde fijne wateren, mitsgaders hammen, Hollandsche boter, kaas, gerookte of gezouten zalm, saucijs de boulogne, haring, bokking, olijven, gerookt vleesch en meer andere dingen van dien aard, dat het huishouden hier zeer veel komt te kosten, zoodat men met 1,000 rijksdaalders of 3,000 gulden 's jaars, daar niet veel figuren maken kan. Hierbij komt nog, dat men op Batavia gewoon is zeer prachtig te leven. Die geen koets heeft, wordt er als niet gerekend. Alles moet er in huishouden dubbeld en dubbeld van zilver zijn, zelfs tot de confyt- en theebakken toe, waar men de thee op aanbiedt, die ik er zoo groot gezien heb, als een kleine theetafel, zoodat een meid werk had, om er een te dragen. Voeg hier nu bij de kostelijkheid en pracht, zoo der mannen (om groote gouden knoopen aan een fluweelen of andere rok, om een degen met een goud gevest, een gouden rotan-knop en meer andere dingen van goud te hebben) als der vrouwen, omtrent de menigte van hare kostelijke kleederen, juweelen, enz., dat zich ook ten deele tot de slavinnen, die haar volgen, uitstrekt, die hier mede al vrij kostelijk gaan. Dit ziet men niet alleen omtrent de Hollandsche vrouwen bij uitstek, die als prinsessen leven en 't grootste deel van haar huishouden op goede slaven kunnen laten staan, maar zelf ook onder de Mixtisen en Castisen, die niet alleen zeer fraai en vrij kostelijk, maar ook zoo net uitgedost voor den dag komen, dat er wel zeer aanzienlijke Hollanders op kunnen verlieven en zelfs zulke, die dat anderen behooren te beletten. Men heeft mij daar een geval van verhaald, dat ik niet wel voorbij gaan kan hier in te lassen, daar ik den heer fiscaal, die men zegt dit gebeurd te zijn, zeer wel gekend heb en 't geval te aardig vind, om het den lezer niet mede te deelen. Het gebeurde, dat zeker fiscaal de vrouw van een schoenmaker, die hem niet onbillijk voorkwam, gezien en genegenheid gekregen hebbende, om zich bij die vrouw aangenaam te maken, de stoutheid en onvoorzigtigheid had, om op zekeren avond, als de man uit was, in matrozen-kleederen bij haar te komen en zich ondertusschen in allen deele, als degene, die hij was, aan haar te openbaren, met verzoek, dat hij zoo nu en dan eens bij haar komen mogt. De vrouw, die eerlijk in haar gemoed, maar tegelijk ook zeer bang voor die man was, wetende wat magt hij had, oordeelde best hem vooreerst goede woorden te geven, zeggende dat zij haar omtrent zulk een zaak zoo schielijk niet verklaren konde, dat zij uitdrukkelijk deed, om zich eerst met haar man hierover te beraden en met hem een middel uit te vinden, om zich op zoodanig een wijze van hem te ontslaan, als zij best zouden oordeelen, om niet verder daarover aangezocht te worden. Zij verzocht derhalve, dat haar man haast thuis komen zou, maar stond hem toe daags er aan tegen den avond weder te komen. Zoo ras haar man thuis gekomen was, verhaalde zij hem 't geheele geval, die er zeer over ontsteld zijnde, zeide, dat zij zeer wel gedaan had met hem tijd te stellen, om weer te komen, daarbij voegende, dat hij tegen dien tijd uitgaan zou; doch dat zij hem moest laten waarschuwen, zoo ras die fiscaal weer in zijn huis zou gekomen zijn, opdat hij zich dan wel ter dege aan hem wreken mogt. Dit tusschen hen zoo besproken zijnde, werd ook zoo uitgevoerd en zoo ras die heer weer in matrozen-kleederen bij haar gekomen was, liet zij haar man daarvan waar-

schouwen. De schoenmaker daarop spoedig thuis gekomen zijnde en een brave spanriem in zijn hand genomen hebbende, kwam zeer stil en onverwachts binnen. Hij stond kwantsuis verbaasd, dat hij daar een matroos bij zijn vrouw zag, schold hem eerst braaf uit en lei er de spanriem toen zoo digt op, dat die arme fiscaal, die de sterkste niet was, onder de handen van den schoenmaker meende dood te blijven, daar het een gemeene, maar wel dubbele goede spanriem was. Ja het trof den fiscaal zoo wel overal, dat hij de slagen niet langer kunnende doorstaan, den schoenmaker stil en als in vertrouwen zeide, dat hij geen matroos, gelijk hij waande, maar de fiscaal was. De schoenmaker dit gehoord en wel verstaan hebbende wien hij noemde, begon toen wel eens zoo hard te slaan, met groote moeijelijkheid zeggende, schoft, zult gij den naam van zulk een braaf en eerlijk man, dien ik zeer wel ken, mij hier noemen, om uwe vuile en goddelooze toeleg op mijn vrouw te bedekken en om daardoor mijne handen te ontkomen, ik zal u dat verleeren en niet nalaten dien goeden heer daar kennis van te geven. Nadat hij hem nu zoodanig toegeteisterd had, dat hij meende, dat het genoeg was, ziende dat hem het bloed niet weinig langs het aangezigt liep, en dat hij zeer wel getroffen was, liet hij hem henen loopen, riep hem nog na, jou rekel, pas me nooit weer hier te komen of ik zal u nog beter havenen; doch de fiscaal geen lust hebbende daar verder na te luisteren, rekte, zoo veel als hij kon, naar zijn huis, ziende nu en dan nog eens om of de schoenmaker met de spanriem hem niet volgde. Het aardigste nu van alles was, dat deze schoenmaker daags er na omtrent 9 uren voor de middag na die fiscaal ging, vragende aan een van de jongens of hij mijnheer niet spreken kon. De jongens zeiden, dat mijnheer niet al te wel was; doch op nader aandrang van den schoenmaker van dat hij hun heer over een zaak van aangelegenheid spreken moest, gingen zij hem aandienen. Hun heer niet wetende wat hij mogt te zeggen hebben, oordeelde best (hoe ongesteld hij ook was) hem te hooren spreken. Hij kwam dan bij hem, met zijn gezigt vol pleisters en doeken (onder voorgeven, zoo de jongens zeiden, dat hij de roos in zijn aangezigt had) en zoo ras zag hij hem niet, of hij zei, dat er gisteren avond een matroos in zijn huis geweest was, die een aanslag op zijn vrouw gemaakt en die hij wakker met de spanriem afgerost, maar die de onbeschaamdheid gehad had van hem te zeggen, dat hij de fiscaal (te weten, die, daar hij toen mede sprak) was. Hij voegde daar kort er aan bij, dat hij, wel wetende hoe veel ongelijk hij daarmede deed, hem daarop nog wel eens zoo digt afgerost had; doch dat deze eindelijk het ontvlugt zijnde, hij (schoenmaker) noodig geoordeeld had hem daarvan ten eerste kennis te moeten geven, opdat hij naar die schurk mogt doen doen zoeken en gelegenheid hebben van hem te straffen. De fiscaal, die razende meende te worden en er al eens tusschen beiden inviel, zei, vent hebt gij mij anders niet te zeggen, zoo scheerd u aanstonds hier van daan, of ik zal weten wat ik met u te doen heb; maar de schoenmaker, die hem nu niet te na kwam, wel wetende, dat een hond stout op zijn eigen erf is, zei eer hij weg ging nog, ja wel heer fiscaal, ik moest het u evenwel zeggen, dat die schoft uw naam daarin gebruikte, opdat gij 't weten zoudt, waarop de fiscaal weer zeide, ja brui maar henen vent, ik weet dat al te maal al; waarop de schoenmaker hem beleefd groette en al meesmuilende henen ging, doch eer gij thuis kwam, wist bijna half Batavia al wat er tusschen hem en de fiscaal voorgevallen was, waarover die heer in langen tijd niet dorst te voorschijn komen en toen hij al te voorschijn kwam, kon hij, onder zijne goede bekenden, de menigvuldige schimpscheuten, die men hem over de uitwerking van de spanriem en over de scherpe kracht van 't leder gegeven had, niet ontwijken; maar hij kwam nooit weder in het huis van den boozen schoenmaker, die hem de liefde zoo vinnig uit zijn lijf geslagen had, dat hij vreesde, dat er zijn ziel welhaast mede op zou gevolgd hebben.

Ik moet (daar wij hier bij de gerigtszaken zijn) een aardig voorval aanhalen, dat de geheimschrijver van den raad des gerigts, de heer Jacob van Naarssen mij verhaald heeft in zijn bijwezen, in 1689, ten deele in, ten deele buiten de gerigtskamer te zijn voorgevallen. Jacob Klaarbout, visitateur-generaal, zekere jufvrouw (die ik van naam zeer welke kende) voor een hoer uitgescholden hebbende en daarover voor dien raad gedagvaard zijnde, om haar dat of dat te bewijzen of te herroepen, zei voor den regter, heeren: Ik heb deze jufvrouw voor een hoer uitgemaakt, dat is waar, doch zeg ik nu, dat ik die jufvrouw voor een eerlijke vrouw houd en dat ik dit gelogen heb. Hij daarop met die jufvrouw buiten staande en die geheimschrijver ergens over ook eens buiten komende, vraagde hij aan den heer van Naarssen, mijnheer, mag men een hoer ook wel een jufvrouw noemen? Wel ja, zei de heer van Naarssen; waarop de heer Klaarbout, zich naar die jufvrouw. keerende, zeer beleefd goeden dag jufvrouw zeide. De jufvrouw wel verstaande hoe hij dit meende, daar zij de vorige vraag ook gehoord had, verzocht weder binnen te staan en verhaalde 't geval aan den regter, die de woorden zeer aardig en er wel iets naders op te zeggen vond; doch hij geraakte met een ernstige vermaning van zijne stekelige tong wat meer te bedwingen en zulke aardigheden zoo digt omtrent de hoogste gerigtszaal na te laten, vrij.

Hoe gemakkelijk nu een vrouw het ook in de huishouding heeft, wanneer zij goede slaven en slavinnen heeft, gebeurt het echter nu en dan wel, dat men ook eenige kwade krijgt, die hunne meesters en meesteressen òf met op te drossen en weg te loopen (dat in vorige tijden ten eerste naar Bantam plagt te geschieden), òf met dronken drinken, met stelen òf bij de hoeren of hare pollen te loopen, geweldig gewoon zijn te plagen. Om hetwelke hen te verleeren, men dezelve wel door de fiscaals Caffers wakker geeselen laat, behalve dat sommigen ze ook wel door hun eigen volk in huis laten straffen, dat zoo zeer niet in gebruik is, als wel het andere, dat men buiten eenig gevaar of verantwoording voor 12 stuivers kan laten doen. Wanneer een slaaf iets gestolen heeft, gebruiken sommige een aardige vond om de diefstal te ontdekken; doch vooraf moet men weten, dat gelijk de meeste slaven geen groot verstand hebben en zeer bijgeloovig, zij derhalve ook gemakkelijker dan andere, die meer vernuft hebben, te misleiden zijn. Men haalt uit het bosch 1 à 2 rijsjes, van dikte als een hazelaar en ook van dezelfde kleur. Men spouwt een van dezelve of men neemt er 2 tegen een en men die 2 einden (of anders 't einde van het eene gespouwen rijsje, zoo als het aan 't eene einde nog vast is) door iemand aan de eene zijde om de schuldige zijn hals houden, die tusschen het gespletene of tusschen die 2 hazelaren (welke zij Jan Preto, dat is, zwarte Jan, noemen) in komt en dan komt er aan de andere zijde, die vat de 2 gespletene einden van dezen Jan Preto, die om den halo, zoodat hij 't wel verdragen kan, behoorlijk toenijpende, na welk bedrijf deze verdachte eenige reizen deze woorden herhalen moet: Jan Preto, impi dreto, si eo tenho coelpa, enforca per mi, dat is, zwart Jan, sta regt, zoo ik schuld heb, hangt mij op, of worgt mij. Indien hij nu, die dit zegt schuldig is, zoo zeggen zij, dat die hazelaar van zelf (dat maar voorgeven of bijgeloof of wel een uitwerking van de vrees des schuldigen is en die zijn aderen aan den hals opzwellen doet) allengskens meer en meer zoodanig toewringt en toenijpt, dat het den verdachte onmogelijk langer kunnende verdragen en meenende te stikken, het eindelijk bekennen moet. Op die wijze nemen zij een proef van al hunne slaven en zoo heeft zeker buurman van mij er een, die anders zeer hardnekkig in 't loochenen was, ontdekt, die zijn gouden gespen uit zijn schoenen gestolen had. Daar is nog een tweede proef, bij welke zij al de slaven eenige drooge rijst te eten geven, die hij kaauwen en inslikken moet. Al, die ze inslikt, is schuldig, doch den schuldige, die zich zelven, vreezende, dat daar iets in of een bezwerend middel van ontdekking over uitgesproken is, zeer benaauwd maakt, kan die onmogelijk

binnen krijgen en door de al te groote droogheid van zijn tong niet langer kaauwen, waardoor hij, daar hij geen speeksel in zijn mond krijgen kan, genoodzaakt wordt te klappen. Hun derde middel is, dat zij aan ieder slaaf een ikeli of dun reisje van een vinger lang geven, waarover de meester van den huize eenige woorden prevelt, die hij hen wijs maakt van zoo veel kracht te zijn, dat zij den dief onfeilbaar zullen uitbrengen, omdat daarop ten eerste een stukje, wel een duim breed langer, aan 't ikeltje van den dief aangroeijen zal. De dief, bekommerd van ontdekt te worden, daar hij dit door zijn bijgeloof voor een vaste waarheid aanneemt, breekt behendig zoo een stukje van zijn ikeltje of reisje af, om toch niet ontdekt te worden en werd alleen daardoor, bij 't weer nazien van al de ikeltjes, klaar ontdekt, verbaasd staande hoe men juist weten kan, dat hij de dief is. Dus heeft men in Bengalen, als iemand van overspel verdacht is, nog een zeldzame proef om iemands schuld of onschuld te ontdekken. Men doet ziedend water in een rijstpot en laat daar een gouden ring in zinken. Indien de verdachte die met een onbeschadigde hand en arm van den grond haalt, wordt zij voor onschuldig gehouden, doch brandt zij haar hand, dan is zij, buiten alle tegenspraak, schuldig; en men zegt dat er verscheiden voorbeelden van zijn van die zich in zoodanig voorval niet ter wereld (waarschijnlijk zich er tegen verzorgende) gebrand hebben.

Gelijk men hier tegen den avond een ongemeen vermaak en een groote verkwikking, bij 't zitten en 't wandelen in de lichte maan, heeft, zoo is het een van de grootste uitspanningen hier, dat men tegen 9, 10 en 11 ure nu en dan bij hoog water eenige vaartuigen met allerlei speeltuigen en vooral van blaastuigen en musikyns heeft, die zeer stil door de grachten komen aanscheppen en een ongemeen fraai muzijk (dat een heerlijke weergalm tegen de huizen geeft en waarbij zich ook wel stemmen voegen) aanrigten, wordende door ander vaartuig met jong gezelschap kort er achter gevolgd. Ik heb wel halve nachten daarna, zonder verzadigd te kunnen worden, liggen luisteren en heb zoo volmaakte concerten, die van enkele slaven op de handviool, viool di gamba, harp, cither of guitaire en wat dies meer, meesterlijk uitgevoerd werden, daar gehoord, dat zij door geen concert in 't vaderland verbeterd konden worden. Men kan zich ook geen vermakelijker stad in de wereld, om te wandelen, verbeelden, daar men hier langs de grachten niet alleen allerlei en veel welriekende bloem-boomen, maar ('tgeen men nergens anders zoo vindt) die men het geheele jaar door groen heeft. En zoo men genegen is zijn vermaak buiten de stad te gaan nemen, kan er geen schooner wandeling, als langs de weg van Jakatra en zoo verder tot aan de Chinesche graven, bedacht worden, daar die weg zeer breed en aan wederzijden met zeer prachtige tuinen, waarop heerlijke huizen staan, bezet is; waaronder die van zijn Oud-Edelheid van Outhoorn, van den heer Douglas, van mevrouw Volger, van den heer Zwaardekroon, van den heer van Zwol, van den heer Krudop, van den heer van der Hof, enz., uitsteken; dat men ook van de tuinen van de heeren van Hoorn, van Riebeek en van Rijn (doch vrij verder van de stad en wat aan een ander oord gelegen) mede wel zeggen; behalve dat ook de Chinesche graven zeer heerlijk zijn. Wil men verder henen zijn vermaak nemen, men kan naar Ansjol of naar Tandjong Prioc (pas een halve mijl van de stad) met een orembaei of koets of naar de Maronde en nog verder gaan. Nog vrij verder uitspanning kan men naar Siringsin en Depoc (plaatsen van vermaak, den heer Chastelein weleer toekomende en 5 of 6 mijlen van Batavia gelegen) of naar Tanah Abang, 't land van den heer van Riebeek (dat ook eenige mijlen van Batavia ligt), of naar Noordwijk (een post omtrent 1 mijl van Batavia) nemen, op welke laatste plaats men doorgaans cacab en andere schoone visch eten gaat en waar ieder manspersoon 1 gouden koebang (of 24 gl.) voor die maaltijd verteert; doch hij mag een jufvrouw medebrengen, die dan niets betaalt en daar mede bijgerekend wordt, alsof zij vol-

daan had. Wil men ook de Utrechtsche-, Rotterdammer-, Diest- of Nieuwpoort uit langs de voorsteden gaan wandelen, men moet bekennen, dat men daar alom de schoonste en prachtigste tuinen heeft, met uitnemende schoone huizen er op getimmerd en daarbij alles, 'tgeen een gezelschap vermaken en behagen kan.

Het eiland Onrust, 3 mijlen van Batavia gelegen en aldus als onder den rook van deze stad, behoort zoodanig tot dezelve en tot de gedurige bevelen van den heer opperlandvoogd, dat er geen een dag voorbij gaat, dat daar niet de eene of de andere last naar toe moet. Het is klein in zijn omtrek en alleen geschikt tot het vertimmeren of kielhalen der schepen. Te dien einde woont er een baas op, die in mijn tijd opperkoopman met 120 gulden per maand was. Ook zijn er (gelijk te denken is) veel scheepstimmerlieden en zeevarend volk, tot dat werk behoorende. Die baas leeft daar als een prins, zijnde hoofd van dat eiland, onthalende nu en dan deze en gene heeren op schoone leervisch, die er zeer goed is. Daar woont ook een predikant en krankbezoeker, om des Zondags de dienst waar te nemen. Ik heb er van Batavia af ook een molen en meer andere zware werktuigen gezien. De baas heeft er ook koebeesten en melk in overvloed; doch het verdere moet van Batavia alle dag gehaald worden. Den 27sten October 1671 besloten Hun Edelheden dit te versterken met een steenen bolwerk, om de aankomende vaartuigen en zulk kwaad volk af te kunnen wijzen. En den 16 Januarij 1699, om daar een loods tot berging der grove goederen, te laten opslaan en de peper-pakhuizen op te ruimen, daar de groote rivier onbruikbaar geworden was. Van de ziekten, die hier op Batavia de menschen en vooral de nieuwelingen, die zich in 't sterk eten der vruchten te buiten gaan, gemeenlijk aanstasten, zal ik niet spreken, daar 't meest dezelfde zijn, over welke wij reeds in de stof over Amboina breed genoeg gesproken hebben. De eenige ziekte, die hier sterk doortast, is de lazerij, tot wering en genezing van welke het eiland Purmerend geschikt is; doch lieden van middelen, daardoor aangetast wordende, houden zich in hunne tuinen buiten de stad op. Dit is een bedroefde en ongeneeselijke ziekte, zijnde als een onzienlijke kanker, die de menschen verteert en allengskens opeet. Zij zien er afschuwelijk vol bobbels en puisten en ik heb er gezien, die, dezelve aan de voorste vinger hebbende, alle dag iets aan den vinger verloren, die als uitdroogde, inkromp en kleiner werd, zonder dat men er echter veel aan zien kon.

De gewone talen, van welke zich op Batavia bedient, zijn de Portugesche, lage Maleische en Nederduitsche. Men heeft daar ook wel de Javaansche, Chinesche en al de andere talen der volkeren, die hier zijn, maar het is voor hen zelven, dat zij die met hun eigen volk spreken en verder wordt er geen werk van gemaakt bij andere; doch de Portugesche en de Maleische taal zijn de 2 talen, waarmede men niet alleen op Batavia, maar zelfs door gansche Indiën tot in Persiën toe, met allerlei volkeren te regt kan raken. Men had echter beter gedaan met onze taal geheelenal, gelijk de Portugezen de hunne van eersten af aan ingevoerd hebben, alom waar zij kwamen, mede in gebruik te brengen. Den 8sten Junij 1691 is daarvan al een begin gemaakt en bij Hun Edelheden besloten, dat geen lijfeigenen hoeden of mutsen zouden mogen dragen en ook geen vrijbrieven (schoon al vrij gegeven zijnde) erlangen, voor en aleer zij Nederduitsch konden spreken. Ook besloten zij toen geen huwelijken van inlandsche vrouwen met Nederlanders toe te staan, dan van degene, die Nederduitsch konden spreken. Gelijk er veel goederen van alle gewesten op Batavia komen en weer van daar naar alle andere gewesten gaan, zoo wordt er ook veel tol van de inkomende en uitgaande goederen getrokken, gelijk men uit een lijst, die wij daarvan bezitten, doch die iedereen juist niet behoeft te doorsnuffelen, zou kunnen zien.

NASCHRIFT.

Ter voldoening aan de belofte, in het voorwoord van het eerste deel gegeven, volgt hier achter de toegezegde bibliographie. Bij het afleggen van die belofte, heb ik, zoo als men op de aangehaalde plaats zien kan, nog een oogenblik gedacht aan het vervolgen van de geschiedenis van Nederlandsch Indie; de redenen, waarom ik daartoe niet besluiten kon, wil ik hier geven. Zal geschiedenis in het algemeen waarde hebben en iets meer zijn dan een opsomming van feiten, die heldendaden van den een of snoodheden van een ander vermelden, die het aantal van gesneuvelden en gekwetsten in eene zee- of veldslag opgeven, enz.; dan zal zij moeten aantoonen oorzaken en gevolgen: zij zal den loop van de gebeurtenissen zóó moeten ontwikkelen, dat het een ieder duidelijk wordt hoe het tegenwoordige uit het verledene gegroeid is. Is dit van geschiedenis in het algemeen waar, dan geldt het ook ongetwijfeld van die van Nederlandsch Indie; en zulk eene geschiedenis van Nederlandsch Indië thans te willen schrijven, beschouw ik, in de tegenwoordige omstandigheden, als een hoogst bezwaarlijk werk. Ongetwijfeld toch zijn de gebeurtenissen in Nederlandsch Indie, voor het grootste gedeelte de uitvloeisels van de bevelen der Kamer van Zeventienen, en die bevelen zijn, naar ik geloof, niet van algemeene bekendheid. Men zou dus moeten beginnen met al wat het Archief dienaangaande kan leveren, te verzamelen en naauwkeurig na te gaan. Uit deze rijke bron, die de oorzaken van de gebeurtenissen in Indie in een helder licht zal stellen, is, voor zoo ver ik weet, weinig of niet geput. Maar ook al hetgeen wij weten van de Indische geschiedenis is nog eenzijdig. Gaarne geef ik toe, dat daaraan reeds veel, en daarbij ook wel op een voortreffelijke wijze, is gedaan; maar ik vrees geen tegenspraak, als ik beweer, dat er nog zeer veel te doen overblijft. De gebeurtenissen in Indie zijn nog maar alleen uit een Hollandsch oogpunt beschouwd en, naar mijn innige overtuiging, zal het voor dengeen, die waarheid zoekt, ook noodig zijn de inlandsche bronnen te raadplegen. De Javanen bijvoorbeeld hebben een groote menigte poëtische boeken, waarin hun geschiedenis, zoowel uit de vroegere als de latere tijden, omstandig wordt verhaald Wel is waar, zijn die verhalen met legenden en mythen doormengd en over het algemeen fantastisch opgesmukt, maar men behoeft er slechts weinig van gezien te hebben, om overtuigd te zijn, dat zij veel geschiedenis bevatten. Als iemand aan de mogelijkheid twijfelt, om daarin het ware van het valsche te schiften, dan wijs ik hem op de geheele geschiedenis van het Oosten, waarvan thans toch reeds, na de vele nasporingen der geleerden, een vrij goed geheel is gevormd. Wil men nog een treffender voorbeeld? Ik wijs op de geschiedenis van Mohammed, die, voordat de heer Weil zijn leven daaraan besteed had, zeker nog veel meer wemelde van mythen en legenden, dan de Javaansche geschiedenis en die thans zonder eenigen den minsten twijfel, ver staat boven de levensgeschiedenissen van iederen bekenden godsdienststichter. Zeer zeker wordt er veel kennis en veel werk vereischt, om zoo ver te komen, maar het voorbeeld leert de mogelijkheid inzien, en zoo geloof ik dat de geschiedenis eerst uit inlandsche bronnen moet worden opgemaakt, eer men overgaat, om de geheele indische geschiedenis te beschrijven, omdat

men daarin een contrôle zal hebben over hetgeen de Hollanders van hun eigen daden verhalen. Voordat dus al wat de Oost-Indische Compagnie hier te lande heeft verrigt is nagegaan, en voordat de inlandsche bronnen zijn geraadpleegd over de lotgevallen der Indische volken, reken ik het schrijven van een Indische geschiedenis een bezwaarlijk werk.

De hier volgende bibliographie is voor een groot gedeelte zamengesteld uit den catalogus van werken over Nederland's Indie, van den heer Frederik Muller te Amsterdam.

Geschiedenis.

Aantooning (Korte) van de notabelste verbeteringen en redressen, welke sedert 1 Januarij 1808 in de Regering en administratie in Holl. Indiën zijn ingevoerd, Batavia 1809.

Adres van Participanten der Ned. O. I. Maatsch. aan het staatsbewind d. Bat. Republiek, met een Plan van Bestuur d. Ned. Bezitt. in O. I. en van het drijven v. d. O. I. handel, Amsterdam 1802.

Adres (Hetzelfde) en: D. v. Hogendorp, Aanmerk. op h. Adres v. Partic. 's Hage 1802.

Aenwijsinghe (Korte) der Bewinthebbers Regieringe (1622?) (Schotschrift van de Participanten der O. I. Comp. tegen de Bewinthebbers).

Aenwijsinghe (Naerder) der Bewinthebbers Regieringe (omstr. 1623).

Alphen (D. F. v.), Redevoer. over het ontw. v. wet der Geldleening voor de Overzeesche Bezittingen, Leid. 1826; hetzelfde ook in het Fransch.

Artikel tusschen Carel de II, Koninck van Engeland, ende de Staten-Generael, om de geschillen der Engelsche en Nederl. O. Ind. Compagnien te voorkomen, en die mochten verresen zijn te vereffenen. Gesloten den 8 Martij 1675.

Articulen en conditien, op welcke de Kooplieden en Negotianten de Koningh van Vranckrijck versoght hebben om S. Maj. toestemminge aeng. 't oprechten van een O. I. Compagnie in Vranckrijck, 1664.

Artyckel-brief d. Nederl. O. I. Comp. bij de St. Gen. den 3 Sept. 1672 gearresteerd, Amsterdam 1672.

Artikel-brief van de Nederl. O. I. Compagnie, gearrest. 4 Sept. 1742, met de veranderingen daarin gemaakt, 11 Oct. 1747.

Barbeyrac (J.), Défense du Droit de la Comp. Holland des Indes Orient. Contre les nouvelles prétensions des habitans des Pays-Bas Autrichiens, la Haye, 1725.

Bataviasche Statuten, oude en nieuwe, nooit gedrukt.

Bederf en middelen van redres d. Nederl. O. I. Comp. Rott. 1773.

Berigt (Noodig) aan de Bewindh. d. O. I. Comp., bevatt. een volledig verslag van den ondergeschikten staat dier Maatschappij in de Indiën, Amsterdam 1783.

——— der Vergadering van 17, aangaande eene verander. in de Directie der Gener. Nederl. O. I. Comp. Amsterdam 1795.

Blussé (A.), de administratione possessionum Batavarum in India Orient. ex legibus fundament. annis 1791, 1801, 1805, 1806, Dordr. 1838.

Bois (J. P. J. du), Vies des Gouverneurs Généraux avec l'abrègé de l'histoire des établissemens Hollandais aux Indes Orientales, La Haye 1763. *Ook vertaald.*

Brief van Bewinthebbers der O. I. Compagnie aan de Regeer. van Amsterdam om bijstand van 12 millioen, met daartoe betr. stukken, 1783.

Brief van een Rotterdammer wegens het Request van Bewindhebberen der O. I. Comp., om door den Staat met eenige Millioenen in penningen te werden geadsisteerd, benevens de Resolutie hierop en Rapport van de Commissarissen, Rott. 1783.

Brieven betreffende het bestuur der Kolonien, en bevattende eene beoordeeling van een werkje getiteld: *Java*, waarbij eenige authentike stukken over het bestuur van den Gouv. Gen. H. W. Daendels, Amst. 1816.
Brink (C. ten), een woord over het beheer van Indie, over de daarin wenschelijke veranderingen en over de Ind. financien, na het bestuur van den Gouv. Gen. van der Capellen, 1832.
Buren Schele (A. D, v.), Keur van Gedenkw. uit de Gesch. v. Nederl. O. en W. Ind. Bezittingen, Amst. 1850.
Burg (J. v. d.), Wenken aangaande Ned. O. I. Bezittingen, Nijmegen 1849.
Bijdrage tot de kennis van den voormaligen en tegenwoordigen staat onzer Oost-Indische Bezittingen, Amsterdam 1841.
Bijdragen tot de kennis der Nederl. O. I. Bezitt. I (door A. A. van Vloten), 's Hertogenbosch 1849.
Camerling (D. J. Canter), de potestate Gubernatoris Generalis res et territoria societatis Batavae in India Orientali dirigentis L. B. 1768.
Campagne (H. D.), Kort overzigt van den voormaligen handel der Nederl. van Azie, in Azie, 's Hage 1816.
Chijs (J. A. van der), Geschiedenis der stichting der vereenigde O. I. Compagnie enz. tweede druk, Leijden 1856.
Conditien op welke de Bewinthebbers van de Oost-Ind. Compagnie geresolveert zijn luijden van den Landbouw naar Oost-Indiën te zenden, Amsterdam (omstreeks 1730).
Consideratien van een Hoofd-participant in de O. I. Comp. over de oorzaken der verachtering en de middelen ter verbetering van dezelve (1790) waarschijnlijk onuitgegeven.
——— van een Hoofd-participant d. Ned. O. I. Comp. bevatt. den staat derzelve, benevens de voordeelen van een vrije vaart, 1791.
(Cras H. C. *c. suis*), Nader-Request aan het Staatsbewind der Bat. Republ. van wege participanten in de O. I. Comp. en Memorie adstructief tot staving v. h. adres v. Oct. 1802 en wederlegg. v. d. Aziat. raad, (Amst.) 1803.
Crawfurd (J.), history of the Indian Archipelago etc.
Daendels (H. W.), Staat der Nederl. O. Ind. Bezittingen in 1808—1811, 's Hage en Amsterdam 1814.
——— Brief inhoudende eenige aanmerkingen op eene memorie over den staat der Ned. O. I. Comp. onder H. W. Daendels, 1815.
Discours by Forme van Remonstratye vervattende de nootsaekelickheydt van de Oost-Indische Navigatie, by middel van dewelcke, de Nederl. Provincien zyn te gheraecken totte hoochste prosperiteyt, int stuck van de alder-ryckste waren van de geheele wereld, 1608.
——— (Onpartydigh) opte Handelinghe van de Indien, (1608).
——— (Nootwendich) opt vertooch aan de Staten-Generael van de Participanten der O. I. Comp. tegen Bewinthebbers, door Ymant van Waar-mond, 1622.
——— Placcaet (van de Staten van Hollant) jeghens seecker famens libel, geïntituleert: Nootwendig discours, 's Grav. 1622.
——— (Tweede Nootwendiger) oft Vertooch aan alle Lant-lievende, van de Participanten der O. I. Comp. tegen Bewinthebbers. Door Ymant Adams (1623).
——— (Derde) waer in den geheelen staet van de Vereenig. O. I. Comp. wort ten vollen geremonstreert enz. 1622.
Doornik (J. E.), Vrijmoedige gedachten over N. I. en over de regering van den Gouv. Gen. van der Capellen, Amsterdam 1826.
——— Iets over het boek van Doornik. Uit de Weegschaal 1827.

Doornik (J. E.), Korte beschouwing van de Vrijmoed. gedachten, Amsterdam 1827.

Douglas (A.), Voor en aan de geinteresseerders in de Ned. O. I. Comp. wegens gedane aanbieding tot middelen van redres bij en door den heer A. Douglas of Douglas voorgesteld, Batavia, 1785.

Dijk (L. C. D. v.) historia inquisitionis in delicta a praefectis atque officialibus in India Orient. et Occid. commissa, Traj. 1847.

Elout, Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer, getrokken uit zijne nagelaten papieren, door P. J. Elout, 's Hage 1851.

Elten (N. v.), Iets over den voorg. en tegenw. staat van N. I. enz. 1835. Bijdrage tot beoordeeling van dat werk, uit *de Oosterling*, 1835.

Engelhard (N.), Overzigt van den staat der Nederl. O. I. Bezitt. onder den Gouv. Gen. H. W. Daendels, 's Hage 1816.

Forbes (D.) Information for the Dutch East India Company against Capt. Hamilton, Jan. 1730.

Gedachten over het Rapport door de Gijzelaar, van Berckel, van Wijn, Nederburg en Rijzer uitgebragt, op het verzoek der O. I. Comp. om met de som van veertien millioen te worden ondersteunt (1783?).

Gissingen en vrije Gedachten over de exteerende gebreken in het bestier der O. I. Comp. 1783.

Haan (P. de), Koloniaal bezit en handel in verband met de afscheiding van Belgie en Holland, Leid. 1831.

Hennus (J.), Eene stem uit O. Indie. Utr. 1847.

Hermes, Nederl. 1826—30.

Hogendorp (D. van), Berigt v. d. tegenw. toestand der Bataafsche Bezitt. in Oost-Ind. en den handel op dezelve ('s Hage 1799) niet in den handel.

——— Stukken, rakende den tegenw. toestand der Bataafsche Bezittingen in Oost-Indie en den handel op dezelve, 's Hage 1801. Vervolg op het bovenst. berigt.

——— Verzameling van stukken, rakende de zaak van D. van Hogendorp enz. 's Hage 1801.

——— Rapport van den fiskaal der Asiatische Bezittingen (S. Ipz. Wiselius) in de zaak van D. van Hogendorp, enz. 1800.

——— Ontwerp om de O. I. Comp. te herstellen tot een handeldrijvend ligchaam, 's Hage 1801.

——— Onderzoek der gronden van het stelsel van D. van Hogendorp, Amst. 1802.

——— Antwoord op het onderzoek der gronden, 's Hage 1802.

——— Aanmerkingen op het antwoord enz. Amst. 1802.

——— Nadere uitlegging en ontwikkeling v. h. stelsel van D. v. Hogendorp enz., 2de uitg., Amst. 1810.

Hogendorp (G. K. v.), Verhandelingen over den Oost Indischen handel, Amst. 1801—2.

——— Memorie over den tegenw. staat van den handel en de culture in de O. I. Bezitt. Amst. 1804.

——— Brieven aan eenen Participant in de O, I. Comp. Amst. 1802.

India (Nederlandsch) in haare tegenwoordigen toestand beschouwd, of waar en grondig berigt van haare regeering, derzelver bestier en handelingen, bezittingen, kwijnenden handel enz. Batavia (1780).

Journaal mitsg. verhael van den Toestant der Plaetsen van Oost-Indien. die d'Ed. Compagnie aldaar bezit enz. Rott.

Kampen (N. G. v.) Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa, Haarlem 1832—35.

Lauts (G.), Geschiedenis der vestiging, uitbreiding, bloei en verval van de magt der Nederlanders in Indie, Groningen 1852—?

Lauts (G.), Onderzoek naar Geest en strekking van het Traktaat van 17 Maart 1824 enz. Amst. 1837.

Levyssohn Norman (H. D.), De Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden, 's Hage, 1857.

Lof der Oost-Indise Compagnie ende de E. Heeren Bewinthebberen van dien, waer o. a. aenghewesen wort, hoe nootsakelyck het is haer versochte octroy niet te weygheren. Amsterdam 1646.

Memorie van den heer Yorke met een antwoord van de Eng. Oostind. Compagnie op de Memorie der Hollandsche Compagnie, raak. de differenten tusschen des. gereesen, 27 Maart 1762. — Berigt van Bewindh. der (Nederl.) Oost-Ind. Comp. op de voorgem. Memorie van den heer Yorke, d. 10 Maart 1761.

——— van grieven en bezwaren van Participanten in de N. O. I. Comp. betrekk. de Res. d. St. Gen. van 24 Dec. 1795.

——— (Contra) of antwoord op de zoogenaamde: Memorie van grieven en bezwaren en 1796.

——— (Wederlegging eener) van grieven en bezwaren enz. Amst. 1796.

——— van H. C. Cras en andere aan de Participanten der O. I. Comp. enz. Amst. 1800.

Missives en Bijlagen van wege de Ned. O. I. Comp., zich te Londen bevindende, ontfangen 1762—63.

Moll, (G.), Verh. over eenige vroegere zeetogten der Nederlanders, Amst. 1825.

Moniteur (Le) des Indes Orient. et Occid. La Haye 1846—48.

Mijer (P.), diss. de commercio et internae administrationis forma Possessionum Batav. in India Orient. Amst. 1832. Ook in het Holl.

——— Verzameling van Instructien, Ordonnantien en Reglementen enz. Batavia 1848.

——— Geschiedenis der Nederl. O. Ind. Bezittingen onder de Fransche heerschappij, Batavia 1849.

Nahuijs van Burgst, Beschouwingen over Ned. Ind. enz. 's Hage 1848.

Nederburgh (S. C.), Verhandeling over de vragen: of het nuttig zou zijn de O. I. bezitt. te brengen op den voet der *W.* I. volkplant. enz. 's Hage 1802.

——— Advertentie aan zijne landgenooten betrekk. onderscheiden gedrukte stukken enz. 's Hage 1802.

——— Echte stukken betreff. het onderzoek der verrichtingen der generale commissie in 1791 benoemd over de O. I. Bezitt. enz. 's Hage 1803.

Nederland en zijne Kolonien, 's Hage 1849.

Nes (J. F. W. v.), Eenige beschouwingen over koloniale aangelegenh. 's Hage 1848.

——— Vervolg op: eenige beschouwingen enz. 's Hage 1849.

Octrooijen (Verschillende), verleend aan de O. I. Compagnie.

Onderricht (Kort), der participanten rechtveerdighe klachten over de Bewinthebbers van de Oost Ind. Compagnie, 1608.

Opstand der Chinezen. — Verzam. van stukken van Batavia herw. gezonden conc. den opstand der Chinezen buiten en de daarop gevolgde Massacre binnen gem. stad.

Placcaten van de Staten-Generael, betreffende Oost-Indische aangelegenheden.

Plan van Bestuur der Nederl. O. I. Bezitt. en van het drijven van den Oost-Indischen handel enz. 1803.

Proceduren, gehouden over de verkiesinghe der Hoofd-Participanten, tot het opnemen van de *21jarige* Reeckeninge der O. I. Compagnye, gebeurt tot Amst. 1623.

Publicatien (*Origineele*) Advertissementen enz. betr. den handel, de cultuur, het geldwezen *enz. in* O. Ost.-Ind. van 1791—93.

Radermacher (*J. C. M.*) en W. van Hogendorp, Schets van de Bezittingen der Nederl.

O. Ind. Maatschappij en van het koningrijk Jacatra en de stad Batavia. Batavia en Rott. 1781.

Rapport van gecommitt. tot de zaken der O. I. Comp. aan de prov. Repraesentanten van het volk van Holland, 's Hage 1795.

—— van de commissie tot de Oost-Ind. zaken aan het staatsbewind der Bataafsche Republiek, 1803.

—— van G. J. Doys van der Does, P. H. v. d. Wall, J. Rendorp en H. v. Stralen over den staat der Ned. O. I. Comp. Duink. 1791.

Remontrance of the Directores of the Netherl. East India Company, presented to the States Generall of the United Provinces, touching the bloody proceedings against the English Merchant, executed at Amboyna, Londen 1632.

Saalfeld (F.), Gesch. des Holland. Kolonialwesens in O. Ind. Gött. 1812.

Sevenhoven (J. J. van), Memorie over den Ind. Archipel in opzigt tot de belangen van Nederland en Nederl. Ind. Amst. 1852.

Smith (A. G.), de privilegiis Societatis Indiae Orientalis, Traj. 1786.

Staat der generale Nederl. O. I. Comp., behelzende de rapporten der HH. Gecomm. d. St. Gen., alsmede het nader-rapport en bijlagen, van 14 Julij 1791. Amst. 1792.

Steijn Parvé (D. G.), Geschiedenis van het Munt- en Bankwezen van Nederl. Ind., sedert de herstellling van het Nederl. gezag in 1816 enz. Zalt-Bomm. 1852.

Tegen-vertooch by eenighe Liefhebbers van de waerheyt ende haer Vaderlandt, ende mede-participanten van de O. I. Comp. op seecker vertooch by eenige gemiscontenteerde Participanten. 1622.

Traktaat van 17 Maart 1824. Onderzoek naar geest en strekking van het trakt. over handel en ruiling van grondgebied in Indie tusschen Nederland en Groot-Brittanje (door Lauts), Amst. 1837.

—————————— (Geschiedenis en verklaring van het), C. M. Smulders, Utrecht 1856.

Verhael (Cort) van den staet en gelegentheyt van de saeken, tusschen d' Engelsche en Nederlantsche Oost-Indische Compagnie, altans contravers zijnde. Amst. 1664.

—— (Omstandig en allernaeuwkeurigst) van het verraed gesmeedt tegen de O. I. Compagnie ende alle Europeanen, door de Chineesen zoo in Batavia als in de Bovenlanden, een dagverhael van omtr. twee maenden beginn. 26 Sept. 1740, Utr. (1741).

Verhael (Historisch) van het begin, voortgang en tegenw. staat der koophandel van de Gen. Nederl. geoctroij. O. I. Comp. Arnh. 1768.

Verhandelinge daarin ontdekt worden I. De Rampzaalige gevolgen van de oprechtinge der Comp. van Oostende voor de Engelsche en Hollanders. II. wordt beweesen dat dat deze Comp. den koophandel van Brittanien en Hollant zal bederven, III. worden de middelen voorgestelt op dat deze Comp. vernietigd mag worden. 1726.

Voorda (B.) en J. Valckenaer, Rechtsgeleerd Advis in de zaak v. d. gewezen Stadhouder en over desz. schrijven aan de Gouverneurs van de O. en W. Ind. Bezittingen van den Staat. 's Hage 1796.

——— Hetz. Met wederleggende aanteekeningen van een Hollandsch rechtsgeleerde (H. Tollius), (Brunswijk?) 1796.

Westerveen (A.), Diss. (prima et secunda) de jure quod competit Societ. Privil. Foeder. Belg. ad navigat. et commercia Ind. Orient. adversus incolas Belgii Austriaci, Amst. 1723.

———— Vertoog van het regt dat de Vereen. Nederl. O. I. Maatsch. heeft op de vaart en koophandel naar O. Ind. tegen de inw. van de Spaanse, nu Oostenr. Nederl. Uit het Latijn, Amst. 1724.

Wiselius S. Jpz., J. v. d. Steege en J. A. de Mist, Rapport op een Request vad de zich noemende participanten in de O.-I. Comp. Amsterdam, 1802.
—— Remarques op dat Rapport, Amsterdam, 1802.
—— Aanmerkingen op deze Remarques (door S. Ipz. Wiseluis) Amsterdam, 1803.
—— (S. Ipz.), Bericht betr. zeker Adres aan het Staatsbewind der Bat. Republiek, op naam der partic. der O.-I. Comp. Amsterdam. 1802.
—— Wederlegging van het Nader Request van H. C. Cras, Amsterdam, 1803.
—— Beroep op het Bataafsche volk ter zake van den Brief door het Wetg. ligchaam van het Bat. Gemeeneb. aan het Staatsbewind der Batav. Republiek, 3 drukken. Amsterdam, 1804.
—— Iets over S. Ipz. Wiselius, wegens eenige uitdrukkingen in zijn Beroep op het Bat. Volk. 1804. 2 drukken.

Land- en Volkenkunde.

Aa (A. J. van der), Nederlands Oost-Indië, of beschrijving der Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen.
Aardrijkskunde van Nederlands Oost-Indische Bezittingen (Handleiding tot de kennis der), Leijden, 1843.
Baane (J, C.), Reis door een gedeelte van de Nederl. Bezitt. in O.-Indië, Amst. 1826.
Begin ende voortgangh der vereenighde Nederlantsche Geoctrojeerde Oost-Indische Compagnie, vervattende de voornaemste reysen, bij de inwoonderen derselver provinciën derwaerts gedaen. (Amst.) 1846. bevattende 26 reizen, gedaan 1594—1637.
Blume (C. L.), Flora Rumphia s. commentationes botanicae inprimis de plantis Indiae Orientalis etc. Lugd. Bat. 1836—48.
—— Bijdrage tot de Flora van Nederl. Indië, Batavia, 1825. Ook getiteld: Kruidkundige waarnemingen.
Bosch (D. W.), Beschrijving van Neêrlands O. en W.-Ind. Bezittingen, Amst. 1844.
—— (J. van den), Nederlandsche Bezittingen in Azië, Amerika en Afrika, enz. 's Hage en Amsterdam, 1818.
B(roekce?) (P. v. d.), Curieuse Beschrijving van de gelegentheid, zeden, godsdienst en ommegang van verscheyden Oost-Indische Gewesten, enz., Rotterdam, 1676.
Brumund (J. F. G.), Indiana, Amsterdam, 1853 en 54.
Burmannus (N. L.), Flora Indica etc. L. B. et Amsterdam, 1768.
Dodt v. Flensburg (J. J.), Iets over de Journalen van den eersten en tweeden togt door de Nederl. naar de Oost-Indiën gedaan (1846). (Uit de Verh. en Ber. van Tindal en Swart).
Dubois (J. A.), Geaardheid, zeden en gewoonten van het Indische volk en derzelver Godsdienst en Burgerlijke Instellingen, Dordrecht, 1819.
Eearl (G. W.), Voyages in the Indian Archipelago, London, 1832—34.
Graaff (N. de). d'Oost-Indises Spiegel, sijnde beschrijving van geheel Oost-Indiën, Hoorn, 1703.
Hoëvell (W. R. v. d.), Togten van een Engelschman door den Indischen Archipel, voor Nederl. lezers bewerkt, Zalt-Bommel, 1853.
Hogendorp (C. S. W. van), Beschouwing der Nederl. Bezittingen in Oost-Indiën. Uit het fransch door J. Olivier, Jz. Amsterdam, 1833.

Huijsers, (A), Beschrijving der O.-Ind. Etablissementen, enz. Amsterdam, 1792.
Lauts (G), Aardrijkskunde v. Neêrl. O. en W.-Ind. Bezittingen, Utrecht, 1834.
Olivier Jz. (J.), Land- en Zeetogten in Nederlands Indië, enz. Amsterdam, 1827.
——— Tafereelen en Merkwaardigheden uit Oost-Indië, Amsterdam, 1836.
Piso (G.), de Indiae utrisque re naturali et midica, Amsterdam, 1658.
Roorda van Eijsinga (P. P.), Handboek der Land- en Volkenkunde, Geschied-, Taal-, Aardrijks- en Staatkunde van Nederl. Indië, Amsterdam, 1841—1150.
——— Aardrijkskunde van Nederl. Indië, Breda, 1838.
Rumphius (G. E.), Herbarium amboinense etc. Amsterdam, 1750 en 1755.
——— d'Amboinesche Rariteitskamer, enz. Amsterdam, 1705; ook in het duitsch vertaald en uitgebreid, Weenen, 1766.
Schouten (W.), Oost-Indische voyagie, Amsterdam, 1676; ook uitgegeven 1708, 1740 en 1745.
Sturler (W. L.), Innerlijke rijkdom der Oost-Indische Bezittingen, in verband met de gesteldheid der bevolking, Groningen, 1849.
Teenstra (M. D.), Beknopte beschr. van de Nederl. Overz. Bezitt. Gron. 1846—48.
Temminck, (C. J.), Coup d'oeil, général sur les possessions Neêrlandaises dans l'Inde Archipelagique, Leide, 1846—50.
Thijssen (Joh.), Journael mitsgaders Verhael van den toestant der plaetsen van Oost-Indiën, die d'Ed. Compagnie aldaer bezit, enz. Rotterdam, 1669.
Vriese (W. H. de), Plantae novae et minus cognitae Indiae Bataviae Orient, enz. Amsterdam, 1845.

Java.

Antwoort van de (Bewindhebbers der) O.-Ind. Compagnie aen de Staten-Generael overgelevert op de Propositiën van de gezanten Chudleyg en Chardin, haer H. M. gedaen, raeckende het voorgevallene tot Bamtam, Amst. (1684?).
Batavia in derzelver gelegenheid, opkomst, regering, geschiedenissen, koophandel, luchtsgesteldheid, enz. beschreven, Amsterdam, 1782.
Bataviaase nouvelles en polit. raisonnementen. 4 Jan.—8 Mrt. 1745. Amst. 1745.
Bataviasche Statuten, de zoogenoemde oude en nieuwe.
Berichten (Twee verscheyden), van de Bewintbebberen van de Nederl. O.-Ind. Compagnie, overgelevert aan de Staten-Generaal, dd. 22 Junij 1686, op het subject van de klachten aan den Eng. Gez. Skelton over het werk van Bantam enz.
Blume (C. L.), Flora Javae.
Bousquet (R. de F.), Korte beschrijving der Javaansche regtbanken in de landen der Javasche Vorsten, Amsterdam, 1837.
Campagne (H. D.), Java, desz. waardij en handel met betrekking tot Nederland, 's Hage, 1815.
Domis (H. J.), Reis over het eiland Java, 1829.
——— Residentie Pasoeroeang, Landbouw, Huishouden, 1829.
——— De residentie Passoeroeang op het eil. Java. 's Hagé, 1836.
——— Aanteekening over het gebergte Tinger, Bat. 1830.
——— Journaal eener reis van Welerie naar het gebergte Praauw. Bat. 1830.
——— Salatiga, Merbaboe en de 7 tempels. Bat. 1825.
Doren (J. B J. van), de Javaan in het ware daglicht gesteld, 's Hage 1851.

Haan (P. de), het Handelsstelsel van Java met koophandel, scheepvaart, enz. van Nederl. in verband gebragt, Leiden, 1825.
——— Schetsen aangaande de landelijke administratie van Java, Leijden, 1829,
Herwerden (J. D. van), Bijdrage tot de kennis van het Tingersch-gebergte en deszelfs bewoners, Bat. 1847.
——— Java, voorheen, tegenwoordig en in de toekomst, 's Hage, 1854.
Heijdt (J. W.), Batavia, de hoofdstad van Neederlands Indiën, vertoont in 28 zeer nette en in het jaar 1745 na het leeven geteekende konstplaten, Amst. 1754.
Hoëvell (W. R. van), Reis over Java, Madura en Bali in het midden van 1847. Amst. 1848.
——— en B. Friederich, Beredeneerde Beschrijving der Javaansche Monumenten van het Kabinet van Oudheden van het Bat. Genootschap van Kunsten en Wetensch. Batavia, 1848. Eerste gedeelte.
Hoogendorp (C. S. W.), Tafereelen van Javaansche zeden. Amsterdam, 1837.
Hooijman (J.), Tegenwoordige staat van den landbouw in de binnenlanden van Batavia. Rotterdam en Batavia, 1781.
Horsfield (Th,), Plantae Javanicae rariores descriptae etc. London, 1838—51.
Java, of Land- en Zeetogten, gedurende een 20jarig verblijf in den Ind. Arch., door een gepension. Hoofd-offier van het Ind. leger, 's Hage, 1847—50.
Javasche oorlogen (Kort verhaal van de), welke met onderscheidene prinsen gevoerd zijn. Batavia, 1830.
Junghuhn (F), Java. Deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige structuur. Amst. 1850.
——— Plantae Junghuhnianae. L. B. 1853.
Kussendrager (R. J. L.), Natuur. en Aardrijksk. beschr. van Java. Groningen, 1841.
——— Verzameling van oudh. en derzelv. fabelacht. verhalen in de residentie Passoeroeang. Rotterdam, 1843.
Marre (J. de), Batavia, begrepen in zes boeken. Amsterdam, 1740.
Munnicks (?), Kort verhaal van de Javasche oorlogen met onderscheidene Prinsen, sedert 1741 tot 1757. Batavia, 1830.
Nagel (G. H.), Schetsen uit mijne Javaansche portefeuille, Amsterdam, 1828.
Nahuijs (Kolonel), Verzameling van officiële Rapporten betrekkelijk den oorlog op Java in de jaren 1825—30. Dev. 1835—36.
Nederburgh (S. C.), Jonrnaal der reizen langs Java's Noordoostkust in 1798. Amst. 1804.
Nes (J. F. W. v.), Eenige denkbeelden over den verkoop van landerijen op Java, 's Hage, 1848.
——— Over grondeigendom en landverkoop op Java, 's Hage, 1849.
Opstand der Chinezen. — Verzameling van stukken van Batavia herw. gezonden, conc. den opstand der Chinezen buiten en de daarop gev. Massacre binnen gem. stad.
Oudheden (Javasche), Verzameling van platen, in kleurdruk, der voornaamste tempels en andere oudheden, met beschrijving in het Holl. en Eng. 's Hage, 1852.
Overbeek (D. A.), Iets over Boedhoe en zijne leer, Bat. 1826.
Pfijffer de Neueck, Esquisses de l'île de Java et de ses divers habitants. Brux. 1839.
——— Schetsen van het eiland Java en deszelfs onderscheidene bewoners. Amsterdam, 1838.
Praetorius (C. F. E.), Bijdrage tot de kennis van het binnenl. bestuur X op Java, Leiden, 1840.
Raffles (T.), St. history of Java.
Reinwardt (C. G.), Over de hoogte en verdere natuurlijke gesteldheid van eenige bergen in de Preänger Regentschappen, Batavia, 1823.
Saxe-Weimar Eisenach (Bernard de), Précis de la Campagne de Java en 1811 la Haye 1834. ook vertaald. Dordr. 1835.

Selberg (Ed.), Reis naar Java en bezoek op het eiland Madura, Amsterdam, 1846.
——— Verledene en tegenwoordige toestand van Java, bewerkt door W. L. de Sturler, Groningen, 1841.
Sevenhoven (J. J. van), Java ten dienste van hen, die over dit eiland wenschen te reizen, Batavia, 1836.
Sieburgh (G. J.), Verkoop van landerijen op Java aan regten getoetst, 's Hage, 1848.
Soekaboemie, Iets betrekk. den verkoop van het landgoed Soekaboemie op Java, in de Preanger Regentschappen. Naar aanleiding van de dissertatie van P. Meijer, Batavia, 1835.
——— Adres aan Z. M. den Koning, wegens het voorgeven ten aanzien van Soekaboemie, onder den Gouvern. Gen. van der Capellen, door A. J. de Wilde, Amsterdam, 1838.
Stem (Eene waarschuwende), uit de binnenlanden van Java, 's Hage, 1852.
——— Bedenkingen op dat werkje. Zalt-Bommel, 1852.
Strehler, Bijzonderheden wegens Batavia en deszelfs omstreken; uit het dagboek, gedurende twee reizen derw. in 1828—30. Haarlem, 1833.
Steurs (F. V. A. de), Mémoires sur la guerre de l'île de Java 1825—30, Leiden, 1833. Ook vertaald. Amsterdam, 1847.
Sturler (J. E. de), Redev. over de natuurl. voordeelen van bodem en luchtstreek op Java. Groningen, 1847.
Swieten (F. C. J. van), De verkoop van landerijen op Java verdedigd tegen W. L. de Sturler, of antwoord op zijne *vlugtige Aanteekeningen*, Tiel, 1847.
Verhael van het gepasseerde tusschen de Engelschen en Hollanders in en omtrent Bantem. — Antwoord van de Bewinthebbers der O.-I. Comp. aan de Staten op de twee propositiën van den Amb. Chudleyg, betr. het voorgev. aldaar. Amst. 1688.
——— (Omstandig en allernaeuwkeurigst) van het Verraad, gesmeedt tegen de O.-I. Comp. ende alle Europeanen, door de Chineesen zoo in Batavia als in de Bovenlanden. Utrecht, 1741.
Vitalis (L), de Invoering, werking en gebreken van het stelsel van cultures op Java. Zalt-Bommel, 1851.
Weitzel (A. W. P.), de oorlog op Java van 1825 tot 1830. Naar de nagelaten papieren van Gen. Bar. Merkus de Kock, Breda, 1852—54.
Wilde (A. de), de Preanger Regentschappen. Amsterdam, 1830.
Wilkens (J. A.), Het inlandsche kind op Java en iets over den Javaan, Amst. 1849.
Wijck (H. J. v. d.), Eenige beschouwingen van Java, Arnhem, 1851.

Sumatra.

Agriculture. Proceedings of the agricultural Society established in Sumatra. Bencoolen, 1821.
Battahsche wetten en instellingen (Verzameling der) in Mandheling en Pertibie, door T. J. Willer, Batavia, 1846.
Boelhouwer J. C.), Herinneringen van mijn verblijf op Sumatra's Westkust, gedurende de jaren 1831—34, 's Hage, 1841.
Eschels Kroon (A), Beschrijving van Sumatra, inzonderheid ten aanzien van deszelfs koophandel enz. Haarlem, 1783.
Korthals (P. W.), Topogr. schets van een gedeelte van Sumatra, Leiden, 1846.
Lange H. M.), Het N. O.-I. leger ter westkust van Sumatra. 's Hertogenbosch, 1854.

Marsden (W.), History of Sumatra etc. London, 1811.
Michiels (A. V.), Neërlands Souvereiniteit over de schoonste en rijkste gewesten van Sumatra. Amsterdam, 1846.
Muller (Sal.), Aanteeken. over de natuurl. gesteldheid van een gedeelte der westk. en binnenlanden van Sumatra. Leiden, 1835.
———— Berigten over Sumatra. Amsterdam, 1837.
———— Bijdrage tot de kennis van Sumatra, enz. Leiden, 1846.
Nahuijs (G. H.), Schets van Benkoelen op de westkust van Sumatra, Batavia, 1825.
———— Brieven over Bencoelen, Padang, enz. Breda, 1826.
Palembang. De heldhaftige bevrediging van Palembang enz. Rotterdam, 1822.
Radermacher (J. C. M.), Beschrijving van Sumatra voor zoo ver het eiland bekend is. Rotterdam, 1787.
Sevenhoven (J. J. van), Beschrijving van de hoofdplaats van Palembang. Batav. 1823.
Aurler (W. L. de), Beschrijving van Palembang, Groningen, 1843.
———— Bijdr. tot de kennis enz. van het Palembangsche gebied. Gron. 1855.

Molukken.

Aerdbevinge (Waerachtigh verhael van de schrickelijke), den 17 Febr. 1674 voorgev. in en omtrent Amboina, enz. Batavia, 1675.
Anatomia ofte ontledinge roerende de saecken der Engelsche en Hollanders in Amboyna enz. Amsterdam, 1652.
d'Argensola, Histoire de la conquête des Isles Moluques, Trad. de l'Esp. Amst. 1706.
Bleeker (P.), Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel, enz. Rott. 1856.
Bor (L.), Amboninse oorlogen door A. de Vlaming, enz. Delft, 1663.
Conditiën ende artikulen van 't Verdrag van Amboyna, tusschen de Engelsche ende Nederlandsche O.-I. Comp., tot Lond. gesloten den 9 Sept. 1654. 's Hage, 1654.
Dassen (M.), De Nederlanders in de Molukken. Utrecht, 1848.
Doren (J. B. J. van), Herinner. der laatste oogenbl. van mijn verblijf in de Moluk-ko's. 's Hage, 1852.
Engelsche Duymdragery ofte 'tgeen de Oost-Indische Compagnie in Nederland van de Engelsche word nageseyd, aengaende de torture, die de Conspirateurs in Amboyna aangedaan zijn. Amsterdam.
Forrest. Voyage aux Moluques et à la Nouvelle Guineé, fait en 1774—1776. Paris, 1780.
Journaal ofte waarachtige beschrijvinge van de gruwelijke conspiratiën der Engelsche, ontdekt in de Eylanden van Amboyna, in O.-I., en de straffe, bij Justitie daar op gevolgt (in 1623). Dienende tot vermorselinge van d'onrechtvaardige actie der Parlements van Engelandt op de Nederl. O.-I. Comp. Amsterdam, 1652.
Kolff Jr. (D. H.), Reize door den Zuidelijken Molukschen Archipel, enz. gedaan in 1825—26. Amsterdam, 1828.
Krieger (P. F. Vermeulen), Oost-Indische oorlogen op de Moluksche eilanden, 1829.
Olivier Jz. (J.), Reizen in den Molukschen Archipel enz. in 1824. Amst. 1837.
Reis door de Molukken (Aanteekeningen betreffende eene), 's Hage, 1856.
Remonstrance of the Directors of the Neth. E. I. Comp. presented tothe States General of the United Provinces, touching the bloody proceedings against the English Merchants at Amboyna etc. London, 1632.

Rumphius (G. E.), Herbarium Amboinense etc. Amsterdam, 1755.
——————— d'Amboinsche Rariteitskamer, enz. Amst. 1705, ook in het Hoogd.
Serière (G. de), Bijdr. over de hulpbr. voor nat. welvaart in den Mol. Ar. Zwolle, 1848.
Verhael (waerachtich) van 'tgeene in de Eylanden van Banda, in Oost-Indiën in den jaere 1621 ende te vooren is ghepasseert. 7622.
——————— van de tijdinghen gecomen uit de Oost-Indiën, aengaende de conspiratie, ontdekt in de eylanden van Amboyna, enz. 1624. Herdrukt in 1652 met een *Pertinent Discours*, enz.
——— (Een waer) van de onlancksche, ongerechte, wreede, ende onmenschelijke procedure teghen de Engelsche tot Amboyna in Oost-Indiën, enz. 1624.

Celebes.

Artyculen (Naerder) ende Pointen, waer op tusschen Paducca Siri Sultan Hassan Oudyn, Coninck ende vordere Regeringe van Macassar ten eenre, ende den Heere Corn. Speelman enz. is gemaeckt een vaste en goede vreede, vriendschap en bondgenootschap, (18 November 1667) Batavia, 1668.
Contracten (Naerder) gemaeckt met Radia Tello en Crain Linquet (vorsten op Celebes) 9 en 13 Maart 1668. Batav. 1669. Hetzelfde werk te Amst. 1669 met drie Translaet. Brieven uyt het Maleys geschr. door Radja Goa, Cryn Tello en Linkes.
Duhr (C. F.)', Bericht aangaande de goudmijnen op de kust van Celebes. Rotterdam, 1787.
Freyss (J. P.), Uittreksel eener reis van Macasser naar Saleyer en Bima, 1848.
Hart (C. van der), Reize rondom Celebes enz. 's Hage, 1854.
Journaal of Kort Verhael van den oorlogh, tusschen den Koningh van Macassar en de Nederl. O.-I. Comp. in de jaren 1666—1769 voorgevallen enz. Amst. (1669).
Legerziekten (Schets der), waargenomen tijdens de Celebesche Expeditie, enz. Bat. 1830.
Nijs (Adriaan de Nijs), Radicale beschrijving van Macassar, in 1756. — Memorie betr. het Maniement der voornaamste zaaken tot Macasser, nagelaten door den ex-Gouvern. J. D. van Clootwijk aan zijn plaatsvervanger Roelof Blok in 1756. — Vertoog wegens den presenten toestand van zaaken op Celebes, nagelaten door Roelof Blok aan desz. vervanger C. Suikelaar, den 1 May 1760.
Radermacher (J. C. M.), Beschrijving van Celebes en de eil. Floris, Sumbawa, Lombox en Baly, Rotterdam, 1786.
Verhael (Bondigh) von den Oorlogh, tusschen de O.-I. Comp. en den Koningh van Mácasser, voorgev. in den jare 1666—1668 enz. Leijden, 1669.
Vermeulen (G.), Gedenkw. voyag. naar O.-I. in 1668 aangev. en in 1674, voltr., daarin (o. a.) den oorlog tegen den Koning van Makassar, enz. vertoont wordt. Amst. 1677.
Zollinger (H.), Verslag van eene reis naar Bima en Soembawa en eenige plaatsen op Celebes enz. Batavia, 1847.

Borneo.

Bij de lijst, die de hoogleeraar P. J. Veth voor zijn werk: Borneo's Wester-afdeeling, Zalt-Bommel, 1856 heeft geplaatst, weet ik geen werken te voegen.

Andere Eilanden.

Angelbeek (C, v.), Korte schets van het eiland Lingga en desz. bewoners. Bat. 1826.

Beschouwingen (Vrijmoedige) tegen het afstaan van de tinmijnen op Banka aan de partik. industrie. 's Hage, 1850.

Bezittingen (Ned. O.-I.) bij een afstand der tinmijnen op Banka in gevaar gebragt. Gouda, 1851.

Booms (P. G.), Préces des expédition de l'armeè Neêrlandaise des Ind. Orient. contre les princes de Bali, de 1846—49. Breda, 1850.

Croockewit Hz. (J. H.), Banka, Malakka, Billiton, enz. 's Hage, 1852.

Doren (J. B. J. van), Billiton is geen tin-eiland. 's Hage, 1851.

Duintjer (J. J.), Berigt betrekk. het aandoen der kokos-eilanden, enz. Amst. 1847.

Friederich (B), Voorloopig Verslag van het eiland Bali, Batavia, 1850.

Jagt (A. v. d.), Beschrijving der Kokos- of Keeling-eilanden. Batavia, 1832.

Lange (H. M), Aanmerkingen op de: *Vrijmoedige Beschouwingen* over de tinmijnen op Banca. 's Hertogenbosch, 1850.

——— Het eiland Banka en zijne aangelegenheden. 's Hertogenbosch, 1850.

Lauts (G.), het eiland Balie en de Balinezen, Amst. 1848.

Swieten (J. van), Krijgsverrigtingen tegen het eiland Balie in 1848. 's Hage, 1849.

——— Beoordeelingen over dat werk. Amsterdam, 1849.

Zollinger (H.), Reis over de eilanden Bali en Lombok. Batavia, 1846.

In de *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, Deel II en III, bladzz. 273 vlgg. en 142 vlgg., vindt men de opgaven van al hetgeen in de Tijdschriften over Indië gevonden wordt.

ALPHABETISCH REGISTER.